Volum coordonat de
Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru,
Andrei Muraru, Daniel Șandru

REVOLUȚIA DIN 1989

ÎNVINȘI ȘI ÎNVINGĂTORI

Din pacate in aceasta carte apar si doua articole de la doua gunoaie sinecuriste : fratii Muraru

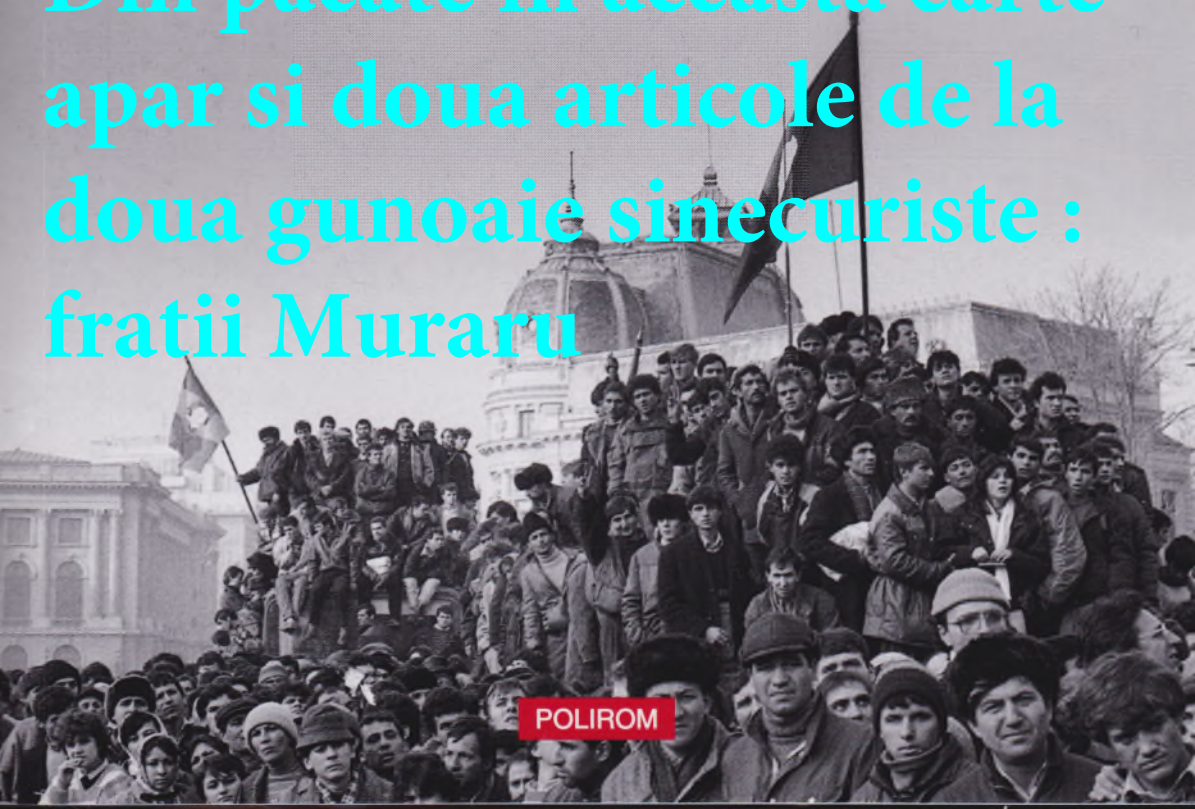

POLIROM

Din pacate in aceasta carte apar si doua articole de la doua gunoaie sinecuriste : fratii Muraru

© 2020 by Editura POLIROM

Această carte este protejată prin copyright. Reproducerea integrală sau parţială, multiplicarea prin orice mijloace şi sub orice formă, cum ar fi xeroxarea, scanarea, transpunerea în format electronic sau audio, punerea la dispoziţia publică, inclusiv prin internet sau prin reţele de calculatoare, stocarea permanentă sau temporară pe dispozitive sau sisteme cu posibilitatea recuperării informaţiilor, cu scop comercial sau gratuit, precum şi alte fapte similare săvârşite fără permisiunea scrisă a deţinătorului copyrightului reprezintă o încălcare a legislaţiei cu privire la protecţia proprietăţii intelectuale şi se pedepsesc penal şi/sau civil în conformitate cu legile în vigoare.

www.polirom.ro

Editura POLIROM
Iaşi, B-dul Carol I nr. 4; P.O. BOX 266, 700506
Bucureşti, Splaiul Unirii nr. 6, bl. B3A,
sc. 1, et. 1, sector 4, 040031, O.P. 53

Descrierea CIP a Bibliotecii Naţionale a României:

Revoluţia din 1989: învinşi şi învingători / coord.: Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru, Andrei Muraru, Daniel Şandru. – Iaşi: Polirom, 2020
Conţine bibliografie

ISBN: 978-973-46-8016-0

I. Gabanyi, Anneli Ute (coord.)
II. Muraru, Alexandru (coord.)
III. Muraru, Andrei (coord.)
IV. Şandru, Daniel (coord.)

94

Printed in ROMANIA

Volum coordonat de
Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru,
Andrei Muraru, Daniel Șandru

REVOLUȚIA DIN 1989

ÎNVINȘI ȘI ÎNVINGĂTORI

Din pacate in aceasta carte apar si doua articole de la doua gunoaie sinecuriste : fratii Muraru

POLIROM
2020

Din pacate in aceasta carte apar si doua articole de la doua gunoaie sinecuriste : fratii Muraru

Din pacate in aceasta carte apar si doua articole de la doua gunoaie sinecuriste : fratii Muraru

Cuprins

Prezentarea autorilor 7
Argument 17

Partea I

Anul 1989 în context regional şi internaţional

Simion GHEORGHIU – Anul 1989 : destrămarea blocului sovietic în context internaţional 35
Vasile BUGA – Revoluţia Română din decembrie 1989 în contextul raporturilor dintre România şi Uniunea Sovietică 43
Igor CAŞU – Mişcarea de eliberare naţională românească în Moldova sovietică, 1989-1991 : istorie şi memorie 72
Valentin NAUMESCU – 1989 şi proiecţia internaţională a României post-Ceauşescu 89

Partea a II-a

Ultimii ani ai dictaturii Ceauşescu

Mioara ANTON – Când *maverick* a încetat să fie *maverick*. Nicolae Ceauşescu şi Pactul de la Varşovia (1980-1990) 103
Lavinia BETEA – Leadershipul lui Ceauşescu în etapa perestroika 114
Cosmin POPA – Imposibilitatea reformelor – România 1988-1989 134
Alexandra TOADER – Forme de opoziţie în ultimii ani ai regimului Ceauşescu : problema „înscrisuri anonime cu conţinut duşmănos" şi rolul Unităţii Speciale „S" . . . 151
Ana-Maria CĂTĂNUŞ – Mircea Răceanu : un complicat caz de trădare în România comunistă 169

Partea a III-a

Intelectualii şi politica în comunism

Radu IOANID – Dorin Tudoran şi Silviu Brucan. Impactul şi preţul disidenţei în timpul regimului Ceauşescu 187
Gabriel ANDREESCU – Anul 1989 în dosarele de urmărire informativă şi de reţea ale oamenilor de cultură 226
Doru TOMPEA – Rezistenţă, disidenţă, opoziţie, revoltă în Iaşul universitar în anii 1980 243
Andrei MURARU – Retorica dosarelor. Documente disparate şi memorii individuale privind „Grupul de la Iaşi". O incursiune neexhaustivă în arhiva poliţiei politice 254

Partea a IV-a

Revoluţia din 1989

Anneli Ute GABANYI – Revoluţia Română 283
Cătălin ROLEA – Iarna schimbării din 1989 – Revoluţia, lovitura de stat şi războiul civil 303
Călin HENTEA – Decembrie 1989: propagandă înainte de toate 325
Sorin BOCANCEA – Decembrie 1989. Marea aplicaţie a Armatei române 348
Constantin CORNEANU – Nicolae Ceauşescu, structurile de forţă ale României socialiste şi Reţeaua „R" în decembrie 1989 373
Mădălin HODOR, Andrei URSU – Lupta de rezistenţă a Securităţii. Planul şi implementarea sa la Revoluţie 398
Lucian-Vasile SZABO – Momente esenţiale ale Revoluţiei Române din 1989 la Timişoara 429
Marius OPREA – „Zece zile care au păcălit lumea." Protagonişti ai Revoluţiei Române la televiziunea BBC 447
Matei GHEBOIANU – Forme de organizare civică în decembrie 1989. Studiu de caz: organizaţiile studenţeşti 481

Partea a V-a

Amintiri şi reflecţii personale despre anul 1989

Dennis DELETANT – Observând Revoluţia. Câteva reflecţii personale 491
Roland O. THOMASSON – Cine a folosit gloanţe dum-dum şi ce ne spune aceasta despre decembrie 1989? 508
Alin CIUPALĂ – (Anti)Revoluţia mea. La Timişoara, în decembrie 1989. 522

Partea a VI-a

Privind înapoi, postcomunismul

Marius BĂLAN – Consideraţii privind natura juridică a Consiliului Frontului Salvării Naţionale şi caracterul juridic al actelor acestuia (comunicate către ţară, decrete, decrete-lege) 539
Alexandru MURARU – Consecinţele lui 1989: de la negare la expulzare. Noua putere de la Bucureşti şi disputa asupra revenirii regelui Mihai I în primul an postdecembrist 549
Emanuel COPILAŞ – *There is no alternative.* Revoluţia din 1989 ca moment fondator al ideologiei postcomuniste româneşti 564
Cristian PÎRVULESCU – Renaşterea „partidului" şi apariţia sistemului de partide în România postcomunistă 581
Daniel ŞANDRU – Originea şi evoluţia elitei politice postcomuniste. O analiză comparativă între România şi Bulgaria 589
Antonio MOMOC – Ceauşescu şi comunismul în imaginarul tinerilor. Mic studiu despre reprezentările studenţilor Facultăţii de Jurnalism, Universitatea din Bucureşti, privind evenimentele din 1989 609
Ioan STANOMIR – 2019/1989 – o fotografie după treizeci de ani. 622

Prezentarea autorilor

GABRIEL ANDREESCU şi-a obţinut doctoratul în 2003 în ştiinţe politice cu lucrarea „Sistemul european al protecţiei minorităţilor naţionale". Apoi a devenit profesor la Facultatea de Ştiinţe Politice a Şcolii Naţionale de Studii Politice şi Administrative, Bucureşti. În prezent este coordonator de doctorat în cadrul Şcolii Doctorale a Universităţii de Vest, Timişoara. Principalele sale domenii de cercetare sunt etica şi politica memoriei, drepturile minorităţilor, multiculturalismul, libertatea religioasă şi secularismul. Este fondator al unor organizaţii româneşti pentru drepturile omului şi directorul *Noii Reviste de Drepturile Omului*. I s-au decernat diferite distincţii din partea unor instituţii şi organizaţii româneşti şi internaţionale, pentru volumele publicate (din partea *Observatorului cultural* şi a *Contemporanului*, 2013, 2015), pentru cercetare (JSRI Award, Religion and Politics, 2012) şi pentru activitatea în domeniul drepturilor omului (Human Rights Monitor Award, New York, 1990 ; Premiul Pro Minoritate, Budapesta, 1995 ; Premiul Consiliului Naţional pentru Combaterea Discriminării, 2007 ; Premiul Petőfi Sándor, Budapesta, 2009). Dintre volumele publicate menţionăm : *Right-Wing Extremism in Romania* (2003), *Naţiuni şi minorităţi* (2004), *Cărturari, opozanţi şi documente. Manipularea Arhivei Securităţii* (2013), *Existenţa prin cultură. Represiune, colaboraţionism şi rezistenţă intelectuală sub regimul comunist* (2015), *Doctrina internaţională a tratării trecutului comunist. Culegere şi comentarii* (2016, ed. în colab.).

MIOARA ANTON este cercetător ştiinţific II în cadrul Institutului de Istorie „N. Iorga" al Academiei Române, coordonator al Programului IV „România şi Europa în secolul XX", secretar al Comisiei mixte a istoricilor din România şi Federaţia Rusă, redactor-şef al revistei *Studii şi Materiale de Istorie Contemporană*. Domeniile sale de interes sunt istoria celui de-al Doilea Război Mondial, istoria comunismului din România (diplomaţie, societate, minorităţi, viaţă cotidiană). Absolventă a Facultăţii de Istorie a Universităţii din Bucureşti (1997), a cursurilor de studii aprofundate „România şi Europa în secolul XX", Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti (1998). Doctor în ştiinţe istorice (2005), cu lucrarea „Propagandă şi război. Campania din Est. 1941-1944", publicată în 2007 şi distinsă cu premiul Academiei Române în 2009. Este autoarea mai multor cărţi, cele mai recente fiind *Guvernaţi şi guvernanţi. Scrisori către putere. 1945-1965* (2014, în colab.), *Cuvintele puterii. Literatură, intelectuali şi ideologie în România comunistă* (coord. în colab., 2015), *„Ceauşescu şi poporul ! " Scrisori către „iubitul conducător" (1965-1989)* (2016). A publicat numeroase studii şi articole în reviste academice consacrate, dintre care menţionăm : „Czas wojny. Dyplomacja rumuńska a dramat Polski", în Martyna Grądzka-Rejak şi Dawid Golik (coord.), *Polska 1944. Perspektywa sojuszników i wrogów* (2016), „War and Revolution : Romanian retrospectives on the Centenary of Red October" (*Twentieth Century of Communism. A Journal of International History*, nr. 14, 2018, *1917 in 2017*), „The first African tour of Nicolae Ceauşescu (March-April 1972)" (*Twentieth Century of Communism. A Journal of International History*, nr. 15, 2018), „Why it was better before : generational communist nostalgia in Romania" (*Historical Yearbook*, vol. XV, 2018), „Peak Dictatorship. Ceauşescu's State Visit to Great Britain, June 1978" (în colab. cu Gavin Bowd, *Slavonic and East European Review*, vol. 97, nr. 4, octombrie 2019).

MARIUS BĂLAN este conferenţiar universitar la Facultatea de Drept a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. A obţinut titlul de doctor în 1999 la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, sub coordonarea profesorului Marţian Niciu, cu teza „Statutul minorităţilor naţionale şi dreptul internaţional public. Raportul dintre dreptul intern şi dreptul internaţional în această problemă". Este autorul sau coautorul a şase volume şi peste 50 de articole pe diverse teme de drept public sau de teorie juridică. Cea mai semnificativă lucrare recentă este volumul *Drept constituţional şi instituţii politice*, vol. I: *Teoria generală a statului şi a constituţiei. Constituţia română în context european* (2015). A tradus din germană în română o serie de lucrări de jurisprudenţă ale lui Carl Schmitt şi Bernd Rüthers. Principalele sale domenii de interes sunt drepturile minorităţilor, distorsiunile în legile totalitariste, constituţionalismul de tranziţie şi interpretarea constituţională.

LAVINIA BETEA a absolvit Facultatea de Istorie-Filosofie, secţia Filosofie-Istorie şi a obţinut doctoratul în psihologie la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, cu teza „Reprezentări şi tipuri umane promovate de comunism. Remanenţe în perioada de tranziţie". Este profesor de psihologie socială şi politică şi director al Institutului European „Serge Moscovici" al Universităţii „Aurel Vlaicu" din Arad. Este coordonator de doctorat în ştiinţe umaniste abilitat de Universitatea „Paul Valéry" Montpellier 3, precum şi în ştiinţele comunicării, abilitat de Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca. Jurnalist de presă scrisă şi televiziune, a înfiinţat şi a condus secţia de Istorie Recentă a ziarelor *Jurnalul Naţional* (2004-2011) şi *Adevărul* (2011-2013). Este colaborator al TVR şi coordonează colecţia „Istoria" a Editurii Corint (Bucureşti). A publicat, în calitate de autor sau coordonator, 20 de volume, circa o sută de articole ştiinţifice şi peste două mii de articole publicistice. În 2003 a obţinut Premiul „Nicolae Bălcescu" al Academiei Române pentru cartea *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist* (2001). Domeniile de interes ştiinţific sunt: psihologie politică, istorie recentă, istorie orală, comunicare media. Dintre volumele publicate menţionăm: *Sfârşitul libertăţii* (1993), *Maurer şi lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României* (1995, 2000), *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu* (1997), *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea* (2001), *Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist* (2002, 2007, 2009), *Lucreţiu Pătrăşcanu. Moartea unui lider comunist* (2001, 2005, 2011), *Linul balans al memoriei* (2002), *Mentalităţi şi remanenţe comuniste* (2005), *Am făcut Jilava în pantofi de vară. Convorbiri cu Ioana Berindei* (2006, 2016), *Bărbaţi şi femei. Întâlniri cu Serge Moscovici* (2007), *Partea lor de adevăr* (2008), *Psihologia politică. O disciplină societală* (2008, coord. în colab. cu Alexandre Dorna), *21 august 1968. Apoteoza lui Ceauşescu* (2009, coord.), *Poveşti din Cartierul Primăverii* (2010, 2017), *Stăpânul secretelor lui Ceauşescu. I se spunea Machiavelli. Ştefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea* (2011), *Viaţa lui Ceauşescu. Ucenicul partidului* (2012, coord.), *Viaţa lui Ceauşescu. Fiul Poporului* (2013, coord.) şi *Viaţa lui Ceauşescu. Tiranul* (2015, coord.).

SORIN BOCANCEA este doctor în filosofie, cu lucrarea „Politeia platoniciană" (2006), şi în ştiinţe politice, cu lucrarea „Fundamentul ideologic al Uniunii Europene" (2008), al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. În prezent este rectorul Universităţii „Petre Andrei" din Iaşi. Domeniile sale de interes sunt: filosofia politică, politologia şi studiile europene. În ultimii cinci ani a coordonat lucrările *Je suis Charlie ? Regândirea libertăţii în Europa multiculturală* (2015), *Revoluţia română. Militari, misiuni şi diversiuni* (2015), *Marşul asupra Europei. Noile dimensiuni ale migraţiei* (2016) şi *Europa după Brexit* (2016). Împreună cu Radu Carp, a coordonat volumul *Calea europeană a Republicii Moldova* (2016), iar împreună cu Doru Tompea a realizat volumele *Două decenii de comunism în Iaşul universitar* (2015) şi *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească* (2019). A publicat peste 15 studii în volume colective şi reviste de specialitate.

VASILE BUGA este doctor în istorie, titlu obţinut la Academia „Ştefan Gheorgiu" pentru pregătirea şi perfecţionarea cadrelor de conducere de pe lângă CC al PCR, cu teza „Relaţiile politice dintre PCR şi PCUS, dintre România şi URSS în perioada 1944-1981". Este cercetător ştiinţific asociat

la Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului (INST) al Academiei Române, coordonator al Centrului de Studii Ruse și Sovietice „Florin Constantiniu", vicepreședinte al părții române în Comisia Bilaterală a Istoricilor din România și Federația Rusă. Domenii de interes: istoria URSS și a relațiilor româno-ruse și româno-sovietice. Din volumele publicate menționăm: *Lagărul comunist sub impactul destalinizării. 1956* (2006, coord. în colab. cu Dan Cătănuș), *Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov. 1985-1991* (2007), *O vară fierbinte în relațiile româno-sovietice. Convorbirile de la Moscova din iulie 1964* (2012), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin. 1944-1952* (2012, ed. în colab. cu Dan Cătănuș), *Pe muchie de cuțit. Relațiile româno-sovietice. 1965-1989* (2013), *Sub lupa Moscovei. Politica externă a României. 1965-1989* (2015).

IGOR CAȘU este doctor în istorie al Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași (martie 2000), director al Centrului de Studiere a Regimurilor Totalitare și Războiului Rece, lector superior în cadrul Facultății de Istorie și Filosofie a Universității de Stat din Chișinău. Bursier Fulbright (2000; 2016, Stanford și Hoover Institution), expert în CPADCR (Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România) (2006) și vicepreședinte al Comisiei Prezidențiale de studiere și evaluare a regimului comunist totalitar din Republica Moldova (2010). Dintre domeniile sale de interes fac parte: chestiunea identitară în Basarabia/Moldova sovietică și postsovietică, represiuni politice, violență și rezistență în RASSM și RSSM, viața cotidiană, corupția și rezistența culturală în comunism. Participă frecvent la conferințe internaționale și este reprezentant al Republicii Moldova în Platforma Europeană pentru Memorie și Conștiință, organizație paneuropeană care întrunește peste 40 de instituții din Europa care se preocupă de regimurile totalitare și autoritare din secolul XX. Publicații recente: *Dușmanul de clasă. Represiuni politice, violență și rezistență în R(A)SS Moldovenească, 1924-1956* (2014, cu o introducere de Vladimir Tismăneanu) și „The Fate of Stalinist Victims in Soviet Moldavia after 1953: Amnesty, Pardon and the Long Road to Rehabilitation" (Kevin McDermott și Matthew Stibbe, eds., *De-Stalinising Eastern Europe: The Rehabilitation of Stalin's Victims*, 2015); de asemenea este autor de manuale de istorie universală și istoria românilor (2001, 2005, 2013). În prezent lucrează la un volum despre foametea din Basarabia anilor 1946-1947, în context sovietic și european.

ANA-MARIA CĂTĂNUȘ a obținut doctoratul în anul 2012 la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române, cu teza „Forme de disidență în spațiul sovietic și est-european în anii '70-'80. Cazul românesc". În prezent, este cercetător științific II în cadrul Institutului Național pentru Studiul Totalitarismului al Academiei Române. Domenii de interes: istoria regimului comunist în România, istoria disidenței în România, Uniunea Sovietică și Europa Centrală și de Est. Publicații recente: *Vocația libertății. Forme de disidență în România anilor 1970-1980* (2014), *Mihai Botez. Lumea a doua și alte scrieri din anii disidenței solitare. 1979-1987* (2019, ed.).

ALIN CIUPALĂ este doctor în istorie al Universității din București, cu o teză despre „Statutul femeii în societatea românească a secolului al XIX-lea, între public și privat". Este profesor la Facultatea de Istorie a Universității din București. Domenii de interes: istoria socială și istoria artei în secolul al XIX-lea, studii de gen, istoria fenomenului colecționismului. Publicații recente: *Bătălia lor. Femeile din România în Primul Război Mondial* (2017), *România în timpul Primului Război Mondial. Aliați, adversari și propagandă. O istorie în imagini* (2018), *Lumea rurală românească acum o sută de ani. Istorie și imagini* (2019).

EMANUEL COPILAȘ este lector doctor și coordonator de doctorate la departamentul de Științe Politice din cadrul Universității de Vest, Timișoara. Este autorul lucrărilor *Geneza leninismului romantic. O perspectivă teoretică asupra orientării internaționale a comunismului românesc, 1948-1989* (2012), *Incursiuni în istoria politică și intelectuală a secolului XX* (2014), *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur* (2015), *Cetățenii și revoluția. Contradicții între partid și stat în Epoca de Aur* (2017), *(O)poziții. Lecturi politice în vremuri depolitizate* (2017), *De la ideologie la hegemonie. Explorări critice în postcomunismul românesc* (2017), *Istorie și*

politică, istoria ca politică. Ipostaze ale naţional-comunismului românesc (2018), *Generaţia anului 2000. Cultură şi subculturi ale tineretului în România socialistă, 1965-1989. Studiu de caz: Timişoara* (2019), *Exerciţii critice. Polemici, publicistică, interviuri* (2019), *Ce ne desparte. Contribuţii la fragmentarea discursului hegemonic postcomunist* (2019). Volume coordonate: *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mărfii şi revanşa capitalismului* (2017), *Liberalismul: pro şi contra. O idee ce refuză să moară, deşi nu ştie ce o ţine în viaţă* (în colab. cu Sorin Adam Matei şi Caius Dobrescu, 2017), *Sfârşitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc* (2017), *Resurgenţa ideologiilor nedemocratice în România contemporană. Volum dedicat profesorului Michael Shafir cu ocazia împlinirii a 75 de ani* (2019). A publicat capitole în diferite volume colective şi articole în reviste de specialitate şi colaborează ocazional la revistele *Observator cultural*, *Cultura*, *Timpul* şi la platformele Baricada, Argumente şi Fapte, Platzforma şi Criticatac. Domenii de interes majore: ideologii politice, economie politică, sociologie politică, istorie politică, radicalism politic.

CONSTANTIN CORNEANU este doctor în istorie din 2003 al Facultăţii de Ştiinţe Sociale din cadrul Universităţii din Craiova, cu teza „Poziţia geopolitică şi strategică a României în ansamblul evoluţiei relaţiilor internaţionale (1941-1945)". A absolvit Facultatea de Istorie a Universităţii din Bucureşti (1994) şi Colegiul Naţional de Apărare (1998). Este membru fondator şi preşedinte al Consiliului director al Asociaţiei Europene de Studii Geopolitice şi Strategice „Gheorghe I. Brătianu" din septembrie 2009 şi director ştiinţific al Institutului Revoluţiei Române din Decembrie 1989 din 17 august 2018. Domenii de interes: geopolitică şi relaţii internaţionale în epoca Războiului Rece şi a celui de-al Doilea Război Mondial, relaţia dintre România şi Republica Moldova, istoria serviciilor secrete. Volume şi studii recente: *Victorie însângerată. Decembrie 1989* (2014), „De la suveranitate la independenţă. Cazul Republicii Moldova (I-III)" (*Archiva Moldaviae*, 2015-2019), „În zori, ei... nu dormeau. «Atacul preventiv sovietic» şi replica germană din 22 iunie 1941 (I-II)" (*Revista Română de Studii de Intelligence*, 2016), „Eşecul unei elite. Decembrie 1989" (*Arhivele Totalitarismului*, 2015), „Operaţiuni militare cu impact strategic. Bătălia Berlinului (aprilie-mai 1945)" (*Valahia Journal*, 2015), *Sub povara marilor decizii* (ed. a III-a, 2019), „Kremlinul şi prăbuşirea glacisului strategic al URSS (1989)" (Iulian Boldea şi Cornel Sigmirean, eds., *Identity and Dialogue in the Era of Globalization*, 2019).

DENNIS DELETANT este istoric, profesor titular al catedrei de studii româneşti „Ion Raţiu" de la Georgetown University din Washington. Este profesor emerit de Studii Româneşti la University College of London. A fost profesor de studii româneşti la aceeaşi universitate, la School of Slavonic and East European Studies, unde a predat între 1969 şi 2011. A ocupat aceeaşi poziţie la Universiteit van Amsterdam între 2003 şi 2010. Şi-a susţinut doctoratul în 1976 la University of London cu tema „The Ieud Manuscript: A textual and linguistic study". Este autorul mai multor monografii despre istoria recentă a României, printre care *Ceauşescu şi Securitatea. Constrângere şi disidenţă în România anilor 1965-1989* (1998), *România sub regimul comunist* (1998), *Teroarea comunistă în România. Gheorghiu-Dej şi statul poliţienesc, 1948-1965* (2001), *Ion Antonescu. Aliatul uitat al lui Hitler* (2008) şi *Activităţile britanice clandestine în România în timpul celui de-al Doilea Război Mondial* (2019). A editat volume colective, printre care *Historians as Nation Builders: Central and South-East Europe* (1988), *Romania and the Warsaw Pact, 1955-1989: Selected Documents* (coed. Mihail Ionescu, 2004), *Al III-lea Reich şi Holocaustul din România. 1940-1944. Documente din arhivele germane* (coed. Ottmar Traşcă, 2007). În 1988 a fost declarat *persona non grata* de către autorităţile comuniste ca urmare a comentariilor lui la adresa regimului Ceauşescu în mass-media britanică. Între anii 1990 şi 2004 a fost observator al Organizaţiei pentru Securitate şi Cooperare în Europa la alegerile din România (1990, 1992, 1996, 2000 şi 2004) şi din Moldova (1994 şi 1998). Pentru serviciile sale aduse Marii Britanii, a fost făcut ofiţer al Ordinului Imperiului Britanic (1995). A fost decorat cu Ordinul Naţional „Pentru Merit" pentru serviciile aduse dezvoltării democraţiei româneşti (2010) şi cu Ordinul Naţional

„Steaua României" în rang de Ofiţer pentru contribuţia sa la promovarea istoriei şi culturii româneşti (2016). Cea mai recentă lucrare a sa este *Romania under Communism : Paradox and Degeneration* (2018).

ANNELI UTE GABANYI este politolog şi istoric. Şi-a susţinut doctoratul la Universität der Bundeswehr „Helmut Schmidt", Hamburg, cu teza „Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation" [Schimbare de sistem în România. De la revoluţie la transformare]. Ultima poziţie deţinută a fost cea de cercetător principal la Deutsches Institut für Internationale Politik und Sicherheit der Stiftung Wissenschaft und Politik, Berlin. Domeniile sale de interes cuprind : România în perioada regimului comunist – regim politic, ideologie, politica externă şi de securitate, politica culturală ; Revoluţia română din 1989 ; procesul de transformare politică şi economică a României după 1989 ; sistemul politic al României ; integrarea în structurile euro-atlantice ; Republica Moldova. Publicaţii recente : „Die Moldau und der Zerfall der UdSSR" (Martin Malek şi Anna Schor-Tschudnowskaja, eds., *Der Zerfall der Sowjetunion : Ursachen – Begleiterscheinungen – Hintergründe*, 2013), „Rumänien ein Jahr nach den Parlamentswahlen Ende 2012" (*Südosteuropa Mitteilungen*, 2014), „Präsidentschaftswahlen in Rumänien – Neustart nach fünfundzwanzig Jahren ? " (Bálint Balla, Wolfgang Dahmen şi Anton Sterbling, eds., *Demokratische Entwicklungen in der Krise ? Politische und gesellschaftliche Verwerfungen in Rumänien, Ungarn und Bulgarien*, 2015), „The Berlin Wall" (Alberto Gasparini, ed., *The Walls between Conflict and Peace*, 2017), „Politische Opposition im kommunistischen Rumänien (1944-1989)" (Uwe Backes, Günther Heydemann şi Clemens Vollnhals, eds., *Staatssozialismen im Vergleich. Staatspartei – Sozialpolitik – Opposition*, 2019).

MATEI GHEBOIANU este lector universitar al Facultăţii de Istorie în cadrul Universităţii din Bucureşti. Este doctor în istorie, titlu obţinut la Universitatea din Bucureşti în anul 2013. A beneficiat de stagii de pregătire la Humboldt-Universität, Berlin, Institut für Geschichtswissenschaften, Geschichte Osteuropas şi Institut für Hochschulforschung, Wittenberg. A publicat articole care au ca temă învăţământul superior românesc în perioada comunistă, mişcarea studenţească postcomunistă şi presa din România postdecembristă. Ultima carte publicată este *1989-1992. Presa liberă !? Presa în România post-comunistă* (2015).

SIMION GHEORGHIU este cercetător ştiinţific III în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" al Academiei Române. Din 2013 este doctor în istorie al aceluiaşi institut. A publicat volumul *Independenţă versus reformă. România în contextul relaţiilor sovieto-americane în perioada „Perestroika" (1985-1989)* (2015), distins cu Premiul „Eudoxiu Hurmuzaki" al Academiei Române (2017). Domeniul său de interes sunt relaţiile româno-sovietice după al Doilea Război Mondial.

CĂLIN HENTEA a absolvit studii politehnice (1983), dar este doctor în ştiinţe militare al Universităţii Naţionale de Apărare „Carol I" din 2008, cu distincţia *magna cum laude*, prezentând o teză despre propagandă şi operaţii informaţionale. A fost, pe rând, inginer proiectant şi cercetător (1986-1991), redactor la televiziunea militară Pro Patria (1995-1999), la săptămânalul *Observatorul militar* (2000), regizor la Studioul Cinematografic al Armatei (2001), apoi a lucrat ca ofiţer specialist, şef de birou în Secţia de operaţii psihologice din Statul Major General (2001-2008) şi a participat, pe funcţii de relaţii publice, PSYOPS sau INFO-OPS, la misiuni internaţionale în Albania (în ROMDET, 1997), Kosovo (în KFOR HQ, 2003, 2004), Afganistan (documentare în ISAF HQ, 2007), trecând în rezervă în 2008, cu gradul de colonel. Este colaborator permanent al revistelor *Magazin istoric* şi *Historia*, semnând articole şi pe modernism.ro şi stareapresei.ro. Începând din anul 2000, a publicat sute de articole şi optsprezece volume de autor dedicate teoriei şi istoriei propagandei, de istorie militară română şi memorialistică la edituri din România şi SUA, printre care *Enciclopedia propagandei româneşti* (2012) şi *Brief Romanian Military History* (2007). Cea mai recentă carte a sa este *Mereu nerostita istorie a luptelor românilor din Antichitate până în zilele noastre* (2018).

MĂDĂLIN HODOR este absolvent al Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (1999). Studii aprofundate cu specializare în istorie medievală universală (1999-2000). Bursier Socrates la Facultatea de Istorie a Universităţii Angers (1999-2000). Din 2000 este angajat al CNSAS. Membru GDS din 2018. Colaborator la publicaţiile şi platformele *22*, *Newsweek România*, *republica.ro*, *Noua Revistă de Drepturile Omului* („«Discernământul politic şi juridic» al Securităţii. Deghizările represiunii în timpul regimului Ceauşescu", 2018; „Cine a tras în noi după 22? Studiu asupra vinovaţilor pentru victimele Revoluţiei Române din decembrie 1989", 2018, articole scrise în colaborare).

RADU IOANID este directorul Diviziei de Programe Arhivistice Internaţionale la Muzeul Memorial al Holocaustului din Washington, DC şi autor al mai multor cărţi despre Holocaust şi istoria evreilor din Romania, printre care *Holocaustul în România* şi *Răscumpărarea evreilor. Istoria acordurilor secrete dintre România şi Israel*. Deţine două titluri de doctor: primul în filosofie, de la Universitatea din „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, al doilea în istorie, de la École des Hautes Études en Sciences Sociales, Paris. Din 2018 este profesor asociat la Departamentul de Ştiinţe Politice al Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca. În anii 2003 şi 2004 a fost vicepreşedintele Comisiei Internaţionale pentru Studierea Holocaustului din România, sub preşedinţia lui Elie Wiesel. Este Ofiţer al Ordinului „Pentru Merit" (România) şi Ofiţer al L'Ordre des Arts et des Lettres (Franţa). În 2018 a primit pentru volumul *The Iaşi Pogrom: June-July 1941: A Photo Documentary from the Holocaust in Romania*, publicat de Indiana University Press, premiul Independent Publisher Book Award, Europe – Best Regional Non-Fiction, GOLD.

ANTONIO MOMOC este conferenţiar doctor la Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării în cadrul Universităţii din Bucureşti. Este licenţiat în ştiinţe politice. Are un doctorat în sociologie din 2008, cu teza „O istorie politică a Şcolii Sociologice de la Bucureşti a lui Dimitrie Gusti". Domenii de cercetare: istoria socială, istoria politică a sociologiei, comunicarea politică, marketing politic, comunicarea online, populismul, managementul reputaţiei. Împreună cu sociologul Zoltán Rostás a lansat în 2007 volumul de interviuri de istorie orală *Activiştii mărunţi. Istorii de viaţă*. A mai publicat *Capcanele politice ale sociologiei interbelice. Şcoala gustiană între carlism şi legionarism* (2012), *Bişnitari, descurcăreţi, supravieţuitori* (2013, în colab. cu Zoltán Rostás) şi *Comunicarea 2.0. New media, participare şi populism* (2014).

ALEXANDRU MURARU este politolog şi istoric, cercetător ştiinţific III în cadrul Departamentului de Cercetare al Facultăţii de Filosofie şi Ştiinţe Social-Politice al Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. Este profesor asociat în ştiinţe politice la aceeaşi universitate. În anul academic 2019-2020 este Fulbright Visiting Senior Scholar la New York University. Şi-a susţinut doctoratul în ştiinţe politice în 2011, cu o teză despre dezbaterile privind regalitatea în România postcomunistă. Absolvent şi doctor al şcolii de ştiinţe politice ieşene, a urmat şi două programe de master, în istorie şi studii europene, la aceeaşi universitate. A beneficiat de numeroase burse de studiu în Europa şi America de Nord sau de participări la programe postuniversitare avansate şi susţinut prelegeri şi conferinţe internaţionale pe teme de istorie recentă sau istoria mentalităţilor. Este autorul lucrărilor *Cum supravieţuieşte monarhia într-o republică? Regele Mihai, românii şi regalitatea după 1989* (2015) şi *Republica Monarhică. Aportul Familiei Regale la integrarea euro-atlantică a României* (2009). A coordonat volumele *Ana, Regina. Acasă pentru totdeauna* (2016), *Anul Regal. Jurnalul Jubileului de 150 de ani de la fondarea Casei Regale a României* (coed. Daniel Şandru, 2016), *Regele, comuniştii şi Coroana. Adevărata istorie a abdicării lui Mihai I* (coed. Andrei Muraru, 2017), *Mihai I al României. Regele nostru. Martori, experienţe, amintiri regale* (2018) şi *Lumea Majestăţii Sale. Jubileul Custodelui Coroanei Române* (coed. Daniel Şandru, 2019). A publicat zeci de studii şi articole privind problema monarhică în România postcomunistă şi evoluţiile generate de acest subiect. A fost consilier la Cancelaria Prim-ministrului (2005-2009), director general al Institutului Naţional al Patrimoniului (2013-2014) şi este membru

în conducerea Societății Române de Radiodifuziune (2014-prezent). Pentru poziţiile sale publice şi lucrările despre regalitate, a fost decorat de două ori de regele Mihai I al României cu Medalia Regele Mihai I pentru Loialitate (2008) şi cu Ordinul „Coroana României" în grad de Ofiţer (2015).

ANDREI MURARU este istoric, lector universitar la SNSPA (Bucureşti), Departamentul de Relaţii Internaţionale şi Integrare Europeană, şi cercetător ştiinţific gradul III la Institutul Naţional pentru Studierea Holocaustului din România „Elie Wiesel" (Bucureşti). A absolvit Facultatea de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (2005), unde şi-a susţinut şi doctoratul (2011) cu o teză despre procesele postbelice ale criminalilor de război. A fost cercetător (2006-2012) şi preşedinte executiv al Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului şi Memoria Exilului Românesc – IICCMER (2012-2014), calitate în care a demarat campania de aducere în faţa justiţiei a foştilor responsabili din aparatul comunist de represiune. În perioada 2006-2009 a fost consilier la Cancelaria Prim-ministrului şi consilier al directorului general al Arhivelor Naţionale ale României. A fost bursier la Universitatea „Aristotel" din Salonic (2004-2005), New Europe College (2009-2010) şi United States Holocaust Memorial Museum, Washington, DC (2010-2011). Este autorul volumului *Vişinescu, torţionarul uitat. Închisoarea, crimele, procesul* (2017). A publicat numeroase studii în reviste de specialitate şi lucrări colective. A coordonat volumele *Regele, comuniştii şi Coroana. Adevărata istorie a abdicării lui Mihai I* (2017, în colab. cu Alexandru Muraru), *Dicţionarul penitenciarelor din România comunistă (1945-1967)* (2008) şi este coautor al primului manual despre dictatura comunistă, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu* (ed. I, 2008 ; ed. a II-a, 2009 ; ed. a III-a, 2014). A participat la numeroase conferinţe internaţionale, a susţinut prelegeri şi are frecvent contribuţii pe teme de istorie recentă. Pentru activitatea în fruntea IICCMER a fost decorat de regele Mihai cu Ordinul „Coroana României" în grad de Ofiţer (2015). Din decembrie 2014 este consilier al preşedintelui României.

VALENTIN NAUMESCU este conferenţiar la Facultatea de Studii Europene a Universităţii „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca, doctor în ştiinţe politice din 2000, abilitat în conducerea de doctorate în domeniul relaţii internaţionale şi studii europene. Este expert independent al Comisiei Europene şi coordonatorul programului de master în relaţii internaţionale, politică externă şi managementul crizelor în cadrul aceleiaşi universităţi. Este fondator şi preşedinte al *think-tank*-ului Iniţiativa pentru Cultură Democratică Europeană (ICDE). A fost secretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe (2005-2007) şi consul general al României la Toronto (2008-2012). A publicat, la edituri româneşti şi internaţionale, 13 volume de autor/coautor sau editor/coeditor, printre cele mai recente numărându-se : *Democracy and Security in the 21st Century : Perspectives on a Changing World* (ed., 2014), *The European Union's Eastern Neighbourhood Today : Politics, Dynamics, Perspectives* (coed. împreună cu Dan Dungaciu, 2015), *Marile schimbări* (2015), *Criza Uniunii Europene şi ordinea globală în era Trump* (coord., 2017), *România, Marile Puteri şi ordinea europeană. 1918-2018* (coord., 2018), *Politica Marilor Puteri în Europa Centrală şi de Est. 30 de ani de la sfârşitul Războiului Rece* (2019).

MARIUS OPREA este istoric şi scriitor. În 2005 a fondat Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului, unde lucrează în continuare. A fost consilier pentru probleme de securitate naţională al preşedintelui Emil Constantinescu şi al premierului Călin Popescu-Tăriceanu. Are o diplomă în istorie obţinută la Universitatea din Bucureşti, specializare în arheologie şi în istoria medievală românească, şi un doctorat în istorie (2002), la aceeaşi universitate, cu tema de cercetare „Rolul şi evoluţia Securităţii (1948-1964)". A publicat numeroase articole şi studii despre istoria Securităţii comuniste şi mai multe lucrări pe acelaşi subiect : *Banalitatea Răului. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989* (2002, premiul Asociaţiei Editorilor din România pentru cea mai bună carte de istorie a anului), *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Braşov* (în colab., 2002, 2017), *Securiştii partidului. Serviciul de cadre al PCR ca poliţie politică* (coord., 2002),

Chipul morții. Marius Oprea în dialog cu Vladimir Bukovski despre natura comunismului (2006), *Bastionul cruzimii. O istorie a Securității (1948-1964)* (2008), *Moștenitorii Securității* (ed. a II-a, 2018), *Adevărata călătorie a lui Zahei. Vasile Voiculescu și taina „Rugului Aprins"* (2008, 2019), dar și *Șase feluri de a muri* (2009, premiul revistei *Observator cultural*), *Mafia arabă în România. De la Ceaușescu la Iliescu* (2016) și *Studiu de fezabilitate pentru mântuire. 101 povestiri despre România* (2019). A scris cărți de poezie, două romane și două scenarii pentru filme documentare (*Execuția* și *Patru moduri de a muri*). Toate aceste scrieri reflectă tema principală a cercetării autorului din ultimii 15 ani, ca specialist în arheologie și ca fondator al arheologiei victimelor comunismului din România (căutarea și identificarea rămășițelor celor uciși de Securitatea comunistă română sau care au murit în lagărele și penitenciarele comunismului românesc).

CRISTIAN PÎRVULESCU predă din 1991 științe politice și politici comparate la Facultatea de Științe Politice din cadrul SNSPA București, unde, din 2005, este și decan. În 2003 a obținut titlul de doctor în științe politice la SNSPA, cu teza „Tendințe și evoluții în dinamica partidelor politice (vest)europene la sfârșitul secolului XX". Este activ în dezbaterile publice din România din audio-vizual și din presa scrisă. Din 1997 publică un editorial săptămânal în ziarul *Bursa*, iar din 2013, în *Observator cultural*. Interesul său față de procesele democratizării și dezvoltării societății civile l-a orientat și spre domeniul societății civile ca practică democratică. Între 1999 și 2013 a fost președintele Asociației Pro-Democrația (al cărei președinte onorific este în prezent), iar din 2007 este membru al Comitetului Economic și Social European, în cadrul căruia și-a exprimat mai bine de 30 de opinii, multe în domeniul azilului și migrației, dar și cu privire la probleme sociale, democratizare și educație. În 2015-2018, în timpul crizei refugiaților, a fost președinte al Grupului Permanent pentru Imigrație și Integrare. Dintre publicațiile sale menționăm *Societate civilă, democrație și construcție instituțională* (coord. împreună cu Andrada Nimu și Arpad Todor, 2016) și „Clivages gelés, oubliés, ajoutés. La Roumanie et les problèmes en suspens" (Chantal Delsol și Guido De Ligio [coord.], *La démocratie dans l'adversité*, 2019).

COSMIN POPA este cercetător, din 1997, în cadrul Institutului de Istorie „Nicolae Iorga" din București, specializat în istoria URSS și a Rusiei și în istoria Europei Centrale și de Sud-Est în perioada comunistă și contemporană. A absolvit Facultatea de Istorie a Universității din București (1997) și Institutul de Stat de Relații Internaționale din Moscova (1998). A lucrat în mass-media ca documentarist, reporter, șef de departament și manager la Mediafax, *Adevărul* and Realitatea Media. În 2007 a obținut titlul de doctor la Facultatea de Istorie, Universitatea din București. În 2011-2013 a fost cercetător postdoctoral. Este membru al Comisiei comune ruso-române de istorici pentru studierea problemelor legate de istoria relațiilor bilaterale, inclusiv problema tezaurului românesc trimis la Moscova în timpul Primului Război Mondial.

CĂTĂLIN ROLEA a promovat cu distincții programul de Masterat Integrat în Relații Internaționale și Probleme Globale la Universitatea din Nottingham, Marea Britanie. Întrucât interesul central al cercetării sale a fost teoria schimbării politice, lucrarea de disertație a fost pe tema încadrării evenimentelor din decembrie 1989 în teoria academică a „schimbării de stat". În prezent, ocupă funcția cu atribuții administrative de Coordonator de Proiecte Digitale în cadrul Universității Nottingham Trent din Marea Britanie, în departamentul de Relații Internaționale. Datorită interesului său continuu pentru domeniul relațiilor internaționale, al istoriei și al antropologiei, în timpul liber colaborează cu diverse publicații online, fiind autor al numeroase articole pe diverse teme.

IOAN STANOMIR este profesor la Facultatea de Științe Politice a Universității din București. Printre volumele publicate se numără *Conștiința conservatoare. Preliminarii la un profil intellectual* (2004), *O lume dispărută. Patru istorii personale urmate de un dialog cu H.-R. Patapievici* (în colab. cu Paul Cernat, Angelo Mitchievici și Ion Manolescu, 2004), *Explorări în comunismul românesc* (în colab. cu Paul Cernat, Angelo Mitchievici și Ion Manolescu, vol. I, 2004; vol. II,

2005 ; vol. III, 2008), *Spiritul conservator. De la Barbu Catargiu la Nicolae Iorga* (2008), *Despre sunete şi memorie. Fragmente de istoria ideilor* (2009), *Apărarea libertăţii. 1938-1947* (2010), *Teodoreanu reloaded* (în colab. cu Angelo Mitchievici, 2011), *Junimismul şi pasiunea moderaţiei* (2013), *Sfinxul rus. Idei, identităţi şi obsesii* (2015), *Comunism Inc. Istorii despre o lume care a fost* (în colab. cu Angelo Mitchievici, 2016), *Rusia, 1917. Soarele însângerat. Autocraţie, revoluţie şi totalitarism* (2017), *La Centenar. Recitind secolul României Mari* (2018).

LUCIAN-VASILE SZABO este lector universitar şi şi-a obţinut doctoratul la Universitatea de Vest din Timişoara, cu teza „Ioan Slavici, publicist". A fost jurnalist şi editor la două dintre cele mai importante publicaţii din Timişoara mai bine de 20 de ani. Este membru fondator al Societăţii şi ziarului *Timişoara*. A făcut parte din colectivul care a redactat Proclamaţia de la Timişoara, lansată public pe 11 martie 1990. În cercetările sale este preocupat de relaţia scriitorilor şi jurnaliştilor cu puterea politică, de impactul comunicării digitale asupra democraţiilor liberale, precum şi de investigarea faptelor petrecute la Timişoara în perioada Revoluţiei Române din 1989. Rezultatele cercetărilor sale au fost publicate, în română sau engleză, în jurnale academice şi în volume colective. Dintre cărţile semnate ca unic autor amintim : *Libertate şi comunicare în lumea presei* (1999), *Jurnalişti, eroi, terorişti* (2009), *Capcane ale comunicării* (2011), *Un alt Slavici* (2012), *Sindromul Timişoara 1989. Adevăr şi imaginar* (2013), *Revoluţia din 1989 în spitalele timişorene* (2014), *Recurs în dosarul Ioan Slavici* (2015), *Imaginea militarilor şi a victimelor în Revoluţia de la Timişoara* (2015), *Mass-media timişoreană în Revoluţie şi după* (2017), *Cu Slavici şi Arghezi după gratii* (2018), dar şi *Revoluţia de la Timişoara din decembrie 1989 pe înţelesul tuturor* (2016, în colab. cu Gino Rado).

DANIEL ŞANDRU este politolog, profesor universitar la Facultatea de Ştiinţe Politice şi Administrative a Universităţii „Petre Andrei" din Iaşi, instituţie în cadrul căreia a deţinut funcţia de preşedinte al senatului universitar şi de prorector. Licenţiat, ca şef de promoţie, al Facultăţii de Filosofie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi (1999) şi, ulterior, absolvent de ştiinţe politice (2001) în cadrul aceleiaşi instituţii, are un master în filosofie politică (2000), un doctorat *magna cum laude* în filosofie (2008), cu teza „Valenţe epistemologice ale conceptului de ideologie", şi a obţinut în 2019 un doctorat *summa cum laude* în ştiinţe politice, cu teza „Dimensiuni ale populismului în România contemporană", la Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca. Între 2010 şi 2013 a fost bursier postdoctoral al Academiei Române şi a efectuat stagii de cercetare la Universität Konstanz (2010, 2012) şi la Humboldt-Universität, Berlin (2011). A publicat *Reinventarea ideologiei* (2009, Premiul „Ion Petrovici" al Academiei Române, Premiul revistei *Sfera Politicii* şi Premiul revistei *Transilvania* pentru filosofie politică), *Sub semnul paradoxului cotidian* (2010, publicistică) şi *Ipostaze ale ideologiei în teoria politică* (2014, Premiul revistei *Transilvania* pentru teorie politică) şi a coordonat, în colaborare, volumele : *Mass-media şi democraţia în România postcomunistă* (ed. I, 2011 ; ed. a II-a revăzută şi adăugită, 2013), *Totalitarismul. De la origini la consecinţe* (2011), *Sinteze de ştiinţă politică* (2012), *Dimensiuni social-politice ale operei lui Petre Andrei* (2012), *Zece exerciţii de „inginerie constituţională"* (2013), *Cuvintele puterii. Literatură, intelectuali şi ideologie în România comunistă* (2015), *Repere ale comunicării interculturale* (2015), *Anul Regal. Jurnalul Jubileului de 150 de ani de la fondarea Casei Regale a României* (2016) şi *Lumea Majestăţii Sale. Jubileul Custodelui Coroanei Române* (2019). În 2019 a publicat volumul *Maladii postcomuniste* şi, împreună cu Radu Carp, volumul de dialoguri *Cine suntem şi ce ne ţine împreună ? Reflecţii post-Centenar despre natura democraţiei în România*. Între august 2016 şi februarie 2017 a fost secretar de stat, coordonator al Departamentului Centenar din cadrul Cancelariei Prim-ministrului Guvernului României, iar din aprilie 2017 coordonează Programul Centenar al Primăriei Municipiului Iaşi pentru perioada 2017-2020. În 2016, în calitate de director al revistei de cultură contemporană *Timpul* (2014-2017), publicaţie căreia preşedintele României i-a conferit Ordinul „Meritul Cultural" în grad de Cavaler, categoria „Promovarea culturii". Pentru coordonarea activităţilor Departamentului Centenar, în 2019 a fost decorat de Majestatea Sa Margareta, Custodele Coroanei Române, cu Medalia Regală pentru Loialitate şi i s-a conferit „Meritul Academic", cea mai înaltă distincţie a Academiei Române.

ROLAND O. THOMASSON este cercetător independent în Statele Unite ale Americii. Deține un doctorat în științe politice. Poate fi contactat pentru comentarii și întrebări la rolandothomasson@gmail.com.

ALEXANDRA TOADER este doctor al Facultății de Istorie din cadrul Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, cu teza „Cultul personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej: origini, evoluție, forme de manifestare". În prezent este membru al Colegiului Consiliului Național pentru Studierea Arhivelor Securității. Domeniile sale de interes sunt axate în special pe tehnicile de construire și de transmitere a miturilor socialiste și a cultului personalității liderilor politici, precum și pe reconstituirea biografiei liderilor comuniști români. Este autoarea cărții *Cultul personalității lui Gheorghe Gheorghiu-Dej (1944-1965)* (2015). Alte publicații semnificative: „Euphory and Propaganda: Gheorghe Gheorghiu-Dej's Fiftieth Birthday" (*Interstitio. East European Review of Historical and Cultural Anthropology*, 2013), „Propaganda românească împotriva «mitului Tito» (1948-1949)" (*East European Journal of Diplomatic History*, 2015), „Legitimitate, autoritate, popularitate: imaginea simbolică a regelui Mihai în anii 1944-1947" (Alexandru Muraru și Andrei Muraru, coord., *Regele, comuniștii și Coroana. Adevărata istorie a abdicării lui Mihai I*, 2017), „Discrepanța dintre imaginea reală și cea fabricată a reprezentanților puterii în primii ani ai regimului comunist din România" (*Anuarul Institutului de Istorie „A.D. Xenopol"*, 2017).

DORU TOMPEA este profesor, președinte al Consiliului de Administrație al Universității „Petre Andrei" din Iași. A inițiat împreună cu profesorul Petru P. Andrei proiectul de editare, promovare și valorificare a operei savantului Petre Andrei și a înființat împreună cu acesta Fundația Academică „Petre Andrei". A coordonat editarea și reeditarea în ediții bilingve a operei lui Petre Andrei, demers pentru care a fost distins, împreună cu Petru P. Andrei, cu premiul „Ioan Petrovici" al Academiei Române (1999). A coordonat împreună cu Daniel Șandru volumul critic *Dimensiuni social-politice ale operei lui Petre Andrei* (2012) și a realizat împreună cu Sorin Bocancea volumele *Două decenii de comunism în Iașul universitar* (2015) și *Două decenii de comunism în Iașul universitar. Presa studențească* (2019). Dintre volumele de autor publicate, menționăm *Etică. Morală și putere* (2000) și *Provocarea postmodernă. Noi orientări în teoria socială* (2001).

ANDREI URSU este absolvent al Facultății de Automatizări și Calculatoare a Institutului Politehnic București, secția Software (1983). Este inginer în calculatoare la o firmă din Statele Unite ale Americii. În ultimii ani a fost și cercetător acreditat la CNSAS, calitate în care a scris câteva studii ce au apărut în reviste online, cum ar fi *contributors.ro* („Cosmetizarea «patriotică» a unui criminal", decembrie 2017, în trei părți) și *Noua Revistă de Drepturile Omului* („«Discernământul politic și juridic» al Securității. Deghizările represiunii în timpul regimului Ceaușescu", 2018; „Cine a tras în noi după 22? Studiu asupra vinovaților pentru victimele Revoluției Române din decembrie 1989", 2018, în colab. cu Roland O. Thomasson și Mădălin Hodor). Domenii de interes: drepturile omului, istoria represiunii comuniste, mai ales din perioada Ceaușescu, Revoluția Română din decembrie 1989.

Argument

O „enigmă" care împlineşte trei decenii

La trei decenii după Revoluţia din decembrie 1989, care a condus la căderea violentă a dictatorului comunist Nicolae Ceauşescu şi a regimului totalitar, există încă numeroase enigme documentare şi detalii factuale învăluite în mister ori realităţi mistificate şi distorsioante. În mentalul colectiv persistă încă ideea că Revoluţia este atât de greu de decriptat, atât de încifrată, iar adevărul atât de ascuns tuturor, încât este aproape imposibil să se mai afle adevărul. „Canonul" pare să fie împărţit între istorici, participanţi şi justiţie; versiunea conspiraţionistă[1] a fost întărită de absenţa anchetelor şi a proceselor, cu unele excepţii[2], care să stabilească adevărul juridic. Mai mult, dincolo de mistificarea de care este mereu însoţită aproape gemelar orice referinţă la Revoluţie stă „adevărul" fiecăruia. Întrebându-se cum ar trebui să fie definite mişcările care au dărâmat comunismul în Europa, istoricul Timothy Garton Ash rememora o discuţie de la un simpozion organizat la mijlocul anilor 1990: „De fapt, întotdeauna trebuie să facem specificări; o numim «de catifea», o numim «paşnică», o numim «evolutivă», un participant la conferinţă o numeşte «renaştere» şi nu revoluţie, eu o numesc «refoluţie» – un amestec de revoluţie şi reformă. E destul de curios că occidentalii s-au gândit în cele din urmă că avea loc o revoluţie atunci când au văzut imagini televizate din România: mase de oameni, tancuri, împuşcături, sânge pe străzi. Şi au spus: «Abia *asta* ştim că înseamnă revoluţie» şi, bineînţeles, ironia e că tocmai acele evenimente erau singurele care nu erau o revoluţie"[3]. Şi totuşi, de unde vine această confuzie?

Deşi au fost publicate mai bine de cinci sute de lucrări şi nenumărate articole pe această temă – de către participanţi, martorii contemporani, precum şi de către istorici români şi străini –, există încă dezacorduri majore privind Revoluţia Română. Şi probabil, s-ar putea spune, este normal să existe o diversitate de abordări ştiinţifice, chiar controverse şi polemici asupra sângerosului eveniment. Răspunsul nu poate fi unul categoric întrucât, atât timp cât momentele principale ale Revoluţiei sunt relativ bine documentate, chestiuni esenţiale aşteaptă încă o clarificare din partea specialiştilor, mai ales în absenţa unor documente relevante din arhivele care, se crede, sunt – în unele cazuri – încă ferecate pentru cercetători[4].

---

1. Cel mai elocvent exemplu este volumul lui Alex Mihai Stoenescu, un bestseller reeditat periodic: *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4: *„Revoluţia din decembrie 1989" – o tragedie românească*, părţile I-II, Editura Rao, Bucureşti, 2004-2005 (ediţia a II-a, 2010).
2. Vezi în acest sens Raluca Grosescu şi Raluca Ursachi, *Justiţia penală de tranziţie. De la Nürnberg la postcomunismul românesc*, Editura Polirom, Iaşi, 2009, pp. 109-181.
3. Timothy Garton Ash, „Conclusions", în Sorin Antohi şi Vladimir Tismăneanu (eds.), *Between Past and Future: The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Central European University Press, Budapesta, 2000, p. 395.
4. De exemplu, în toamna anului 2017, un grup de istorici şi activişti ai memoriei i-au solicitat preşedintelui României să se implice în predarea arhivelor care privesc represiunea comunistă, indicând, pentru Revoluţia din 1989, o serie de documente: materiale informativ-operative redactate de Inspectoratele Judeţene ale Ministerului de Interne (Securitate şi Miliţie), cele de mobilizare şi cu caracter organizatoric, respectiv cele audio-video, inclusiv materialele sinteză aparţinând Departamentului Securităţii Statului („Fiul disidentului Gheorghe Ursu, scrisoare către Iohannis:

Aşa cum arătam anterior, în dezbaterea istoriografică şi poate şi în investigaţiile judiciare persistă încă întrebarea dacă în România a fost o *revoluţie* şi, dacă presupunem că răspunsul este afirmativ, atunci despre ce fel de revoluţie vorbim. De asemenea, în mod concurent, interpretările lui *decembrie 1989* ca fiind opera unei manipulări grandioase sau a unei operaţiuni de confiscare a puterii de către părţi din vechiul regim şi/sau structuri adiacente informale de putere sunt la fel de prezente în spaţiul public. Alte întrebări se referă la violenţa exponenţială din decembrie 1989, folosită în diferitele etape ale *revoluţiei*, obiectivele urmărite de protagoniştii evenimentelor de atunci şi, nu în ultimul rând, rolul – dacă există vreunul – jucat de factorii externi în tot acest proces. În acelaşi timp, diferenţe sensibile de interpretare continuă de asemenea să persiste şi între protagoniştii mişcărilor de protest anticomuniste şi disidenţii anticeauşişti, unii dintre ei integraţi în structurile care au preluat puterea imediat după căderea dictatorului Nicolae Ceauşescu. Comunitatea ştiinţifică este aşadar, alături de experţii jurişti şi participanţi, reflectorul central al acestei dezbateri. Ea este chemată, în construirea acestui proiect editorial, să evalueze – utilizând variate grile de analiză şi, după cum se va vedea, surse inedite – Revoluţia Română, la distanţa celor trei decenii. Am construit acest volum pornind de la principiul că resorturile unui eveniment nu rezidă aproape niciodată numai în momentul în sine, ci are largi reverberaţii şi consecinţe, după cum are preliminarii şi un preludiu. Contribuţiile evaluează de asemenea modul în care aflarea adevărului, înfăptuirea justiţiei ori lipsa acesteia, dar şi consensul social asupra acestor dezbateri au răspuns aşteptărilor societăţii româneşti după 1989[5].

Învinşi şi învingători

Revoluţia din decembrie 1989 a devenit graniţa în timp între două regimuri politice şi, categoric, între două lumi, astfel încât în interpretările sale şi-au făcut loc semnificaţii variate. În definitiv, acesta a fost, după cum observa un istoric, „momentul fondator" al României democratice, după mai bine de 50 de ani de regimuri dictatoriale[6]. Din cauza caracterului lor violent şi a numărului mare de victime, evenimentele din decembrie 1989 au lăsat urme distincte atât în memoria colectivă, cât şi în cea istorică, precum şi în felul în care acestea au proiectat, la nivel individual sau colectiv, ideea de *revoluţie* după prăbuşirea comunismului. Din acest motiv, la aproape trei decenii distanţă, societatea şi comunitatea ştiinţifică sunt încă puternic divizate în ceea ce priveşte întrebarea dacă ceea ce s-a întâmplat în 1989 a fost o revoluţie sau o lovitură de stat ori dacă evenimentele spontane au fost confiscate ulterior, chiar dacă pentru cei mai mulţi dintre români Revoluţia a fost în definitiv un „eveniment pasiv"[7]. Alţi autori au observat că *decembrie 1989* urmează, cu unele nuanţe şi adăugiri inerente, definiţia oricărei „revoluţii" din epoca modernă ori, mai apropiat, cazurile statelor Europei Centrale şi de Est în care comunismul s-a prăbuşit în 1989 : Polonia, Ungaria, Germania Democratică, Cehoslovacia, Bulgaria[8].

SRI să predea CNSAS dosare-cheie", 29 septembrie 2017, https : //revista22.ro/actualitate-interna/fiul-disidentului-gheorghe-ursu-scrisoare-ctre-iohannissri-s-predea-cnsas-dosare-cheie [accesat la 28 noiembrie 2019]).

5. Anneli Ute Gabanyi, „The Romanian Revolution", în Wolfgang Mueller, Michael Gehler şi Arnold Suppan (eds.), *The Revolutions of 1989 : A Handbook*, Österreichische Akademie der Wissenschaften Wien, Viena, 2015, pp. 199-220.
6. Bogdan Murgescu (coord.), *Revoluţia română din decembrie 1989. Istorie şi memorie*, Editura Polirom, Iaşi, 2007, p. 12.
7. Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution of December 1989*, Cornell University Press, Ithaca şi Londra, 2005, p. 101.
8. Vezi comparaţia realizată între cele şase cazuri, în oglindă cu revoluţiile „clasice" din epoca modernă : Dragoş Petrescu, *Explaning the Romanian Revolution of 1989 : culture, structure, and contingency*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2010, pp. 10-13, 27-72. Pe de altă parte, vezi o altă

Rămân aşadar astăzi, după trei decenii, numeroase întrebări care nu şi-au aflat încă răspunsul, crime rămase neelucidate şi acuzaţii nedemontate. Noi probe documentare, evaluări şi reinterpretări se cer a fi readuse în atenţia publicului. Ne-am propus astfel să le oferim autorilor posibilitatea de a discuta evenimentele importante, cronologia şi amplitudinea lor, de a investiga preliminariile şi principalele etape, diacronia prăbuşirii şi a preluării puterii/transferului de putere, de a cerceta mărturiile actorilor implicaţi. În aceeaşi lungă listă a interesului declarat amintim dinamica evenimentelor, luptele pentru controlul instituţiilor, cum au fost ucişi militarii şi civilii, contextualizarea internaţională. Nu puteam evita urmările, evaluate astăzi prin interpretări şi surse diverse, neîndoios multiplicate, care capătă acum, astfel, un bun prilej de bilanţ. Prin iniţierea acestui volum de studii, am oferit un spaţiu de discuţie pentru numeroase planuri de analiză – istoric, militar, politic, sociologic, jurnalistic. În acest mod, lucrarea noastră colectivă îşi propune să aprofundeze, să rediscute, să reevalueze evenimentul major de la finalul deceniului nouă din veacul trecut sub diferite unghiuri şi cu metode variate, punând în pagină contribuţii din domenii diverse: istorie politică, istorie militară, istorie socială, analiză juridică şi drept comparat, relaţii internaţionale, ştiinţe politice ş.a. Toate aceste cercetări pot fi subsumate clivajului – pe care noi îl apreciem ca fiind semnificativ pentru prezentul societăţii româneşti şi al comunităţii academice – dintre învinşi şi învingători. Evident, termenii aflaţi în relaţie de opoziţie trebuie citiţi în primul rând în cheie simbolică.

Stafia comunismului se stinge

La sfârşitul anilor 1980, comunismul îşi trăia, începând din Uniunea Sovietică şi până în America Latină, Africa sau Asia, ultimii ani de dominaţie. Dintre multiplele cauze care au condus la degradarea ireversibilă a sistemelor totalitare comuniste de sorginte marxist-leninistă amintim: autarhia, sistemul centralizat, costurile mari pentru susţinerea unor economii nefuncţionale, prăbuşirea pieţelor, pauperizarea populaţiei, cheltuielile militare exagerate, războaiele ideologice costisitoare purtate prin diferite metode şi intermediari, dar mai ales îngrădirea drepturilor civile, înăbuşirea numeroaselor mişcări de protest civice sau politice şi pierderea credibilităţii.

Uniunea Sovietică, centrul ideologic, politic şi militar al sistemului statelor socialiste şi comuniste, încerca cu disperare, încă de la începutul anilor 1980, o reformă de ansamblu. Evoluţiile erau însă prea rapide pentru ca prăbuşirea să mai poată fi evitată. Liderul de la Kremlin, Mihail Gorbaciov (cel mai tânăr aparatcic ajuns în fruntea Partidului Comunist Sovietic), a încercat să salveze sistemul economic şi politic, lansând celebrele reforme glasnost şi perestroika. Unda de şoc s-a propagat rapid dincolo de graniţele URSS şi a atins, prin efect de domino, sateliţii URSS din Europa Centrală şi de Est. Întâlnirea istorică din decembrie 1989 de la Malta între liderii URSS şi SUA nu prevestea numai nevoia urgentă de asistenţă şi fonduri, ci şi schimbarea paradigmei globale care a alimentat vreme de jumătate de secol raporturile de putere. În definitiv, prezenţa liderului sovietic la „masa verde" trăda lipsa de soluţii şi criza morală în care se aflau statele din sistemul sovietic. Ele ajunseseră la capătul drumului.

În România, cel mai sever sistem represiv dintre toate statele comuniste din Europa Centrală şi de Est îşi trăia agonia. Pauperizarea populaţiei, contracţia economică masivă, neostalinismul personalizat în forma naţional-ceauşismului, proiectele de industrializare megalomanice cu costuri exorbitante şi falimentare ca profitabilitate economică, urbanizarea forţată, distrugerea satelor, înfometarea populaţiei prin obsesia transferului resurselor pentru export pentru plata datoriei externe, eliminarea oricăror forme de opoziţie politică, propaganda dusă până la absurd prin

---

comparaţie interesantă între Revoluţia Română din 1989 şi prăbuşirea lui Slobodan Miloşevici din Serbia (2000): Peter Siani-Davies, „Revoluţia în societăţile comuniste şi postcomuniste. O agendă de cercetare pentru un studiu comparativ a două cazuri din Balcani: România (1989) şi Serbia (2000)", în Bogdan Murgescu (coord.), *op. cit.*, pp. 116-152.

protocronismul cultural, izolarea internaţională accentuată, aversiunea Occidentului faţă de multiplele cazuri de represiune politică au condus la o situaţie-limită. O stare de încordare şi violenţă era prezentă în România, spre deosebire de situaţia din celelalte state comuniste eşuate în 1989, în care comunismul a „beneficiat" de o prăbuşire lentă, sub forma unor „revoluţii de catifea". Un tiran septuagenar, metapersonificat într-un personaj straniu cu profil stalinist, mai degrabă asiatic sau african decât est-european, patrona sistemul de aproape 25 de ani. Nicolae Ceauşescu era efigia personificării totale a regimului comunist, considerat cel mai dur dictator din Europa. Susţinut de clanul său şi de organele represive ale Armatei, Miliţiei şi Securităţii, Nicolae Ceauşescu devenise ostil tuturor, chiar şi propriilor aliaţi, prin profilul şi natura regimului său.

Represiunea pe criterii politice a fost o constantă de la instalarea până la prăbuşirea regimului. După primele două decenii de teroare stalinistă generalizată, reprimarea opozanţilor a continuat până în 1989[9], sub forme însă diminuate şi/sau deghizate[10]. În anii 1970-1980, disidenţa (fenomen pe care îl asociem contestării regimului, atât din interiorul partidului, cât şi din afara lui, de către persoane care nu erau înregimentate politic[11]) s-a manifestat în diferite forme, atât individual, cât şi colectiv. Motivaţia a fost şi ea extrem de variată – de la banale solicitări de natură socială la opoziţie argumentată politic foarte clar: drepturile şi libertăţile individuale, libertatea religioasă, respectarea Constituţiei Republicii Socialiste şi a legilor, renunţarea la concepţiile economice falimentare, la bazele ideologice ale regimului etc. Indiferent de motivaţiile autorilor, pecetea disidenţei a fost represiunea pe criterii politice cu care au răspuns autorităţile. Pe lista consecinţelor pot fi trecute toate formele de persecuţie, de la lichidare sumară (cazul Gheorghe Ursu în 1985) la urmărire informativă şi intimidare. Probabil cel mai cunoscut protest colectiv structurat a fost cazul Goma (1977), la care au aderat persoane din medii diferite, însă cazurile individuale abundă: Doina Cornea, Dorin Tudoran, Radu Filipescu, Mircea Dinescu, Gabriel Andreescu, Dan Petrescu ş.a. Cel mai amplu fenomen social de contestare a fost în mod clar protestul muncitorilor braşoveni din 15 noiembrie 1987.

Limitele foarte stricte pe care regimul le-a impus celor care îi contestau legitimitatea este unul dintre răspunsurile la întrebarea din ce motiv România nu a avut o mişcare coagulată de opoziţie (aşa cum a fost cazul sindicatului Solidaritatea din Polonia ori al lui Václav Havel în Cehoslovacia), ci a fost mai degrabă rodul unor gesturi individuale. Cu toate acestea, formele de protest la adresa regimului au fost numeroase şi diverse. Ele nu au aparţinut doar lumii intelectuale, cum s-ar putea crede. Multe dintre acestea rămân astăzi anonime (în unele cazuri, autorul a rămas anonim pentru că nu a fost identificat), aşteptând să fie reconstituite[12], dar o mare parte au devenit cunoscute tocmai ca

9. De la începutul până la finalul epocii Ceauşescu, instituţiile represive au urmărit şi au reprimat opozanţii şi contestatarii regimului. Vezi, de pildă, lichidarea directă a celor care încercau să părăsească ilegal ţara sau anchetele dure ale celor capturaţi la graniţă. O altă dovadă concretă este păstrarea la penitenciarul Aiud a unei secţii speciale pentru detenţia politică până în 1989 (Florian Banu, „Continuitatea represiunii – arestările şi anchetele politice în intervalul 1965-1967", în Silviu B. Moldovan [coord.], *Arhivele Securităţii*, vol. II, Editura Nemira, Bucureşti, 2006, pp. 362-374; Florica Dobre [coord.], *Securitatea. Structuri/cadre, obiective şi metode*, vol. II, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2006, pp. 678-686 – doc. de la Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii, fond Documentar, dosar 131, vol. I, ff. 117-124; Marius Oprea, „Rezistenţa anticomunistă. Cazuri între 1964-1989", în *O enigmă care împlineşte şapte ani*, Fundaţia Academia Civică, Bucureşti, 1997, pp. 19-30).
10. Vezi cazul celebru al disidentului Vasile Paraschiv (1928-2011), militant pentru sindicate libere în România, răpit în numeroase rânduri de autorităţi, arestat, torturat şi închis în aziluri psihiatrice începând cu 1969 pentru opoziţia deschisă faţă de regimul comunist (Vasile Paraschiv, *Lupta mea pentru sindicate libere în România. Terorismul politic organizat de statul comunist*, ediţie îngrijită, studiu, note şi selecţia documentelor de Oana Ionel şi Dragoş Marcu, postfaţă de Marius Oprea, Editura Polirom, Iaşi, 2005; *Aşa nu se mai poate, tovarăşe Nicolae Ceauşescu! Memorii după 20 de ani*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2007).
11. Octavian Roske (coord.), *România 1945-1989. Enciclopedia regimului comunist. Represiunea*, vol. I, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2011, pp. 567-580.
12. De pildă, cazul lui Mugur Călinescu, elevul de 19 ani care, în plină dictatură ceauşistă, a fost autorul unui protest singuratic pe străzile Botoşaniului, în 1981. A fost anchetat de Securitate şi supus la numeroase interogatorii. A decedat în 1985 (Marius Oprea, *Şase feluri de a muri*, prefaţă

urmare a mediatizării acţiunilor contestatare la posturile de radio străine, dintre care cel mai cunsocut rămâne postul american Europa Liberă, o adevărată fereastră către libertate[13]. Alte mii de cazuri încă anonime, mascate deseori de autorităţi în infracţiuni de drept comun, aşteaptă să fie scoase la lumină.

Anul 1989 a oferit şansa schimbării printr-o serie de evenimente şi atitudini cu totul deosebite, în interiorul graniţelor şi în afara lor, pe lângă fragilizarea cronică a sistemului, aflat aproape de implozie, şi problemele sale structurale. După arestări individuale, scrisori tot mai radicale transmise la posturile de radio occidentale şi cancelariilor răsăritene, o lovitură apreciabilă dată establishmentului comunist s-a petrecut în martie 1989. „Scrisoarea celor şase" a fost semnalul că inclusiv cei care participaseră la instaurarea şi consolidarea regimului (vezi cazul Silviu Brucan) îl indicau, pentru personificarea terorii şi criza sistemică, pe Nicolae Ceauşescu drept principal vinovat. În cursul aceluiaşi an, regele exilat al românilor, Mihai I, a acordat interviuri în presa occidentală, adâncind criza de imagine a regimului în exterior. Fostul suveran a generat astfel o campanie susţinută de subminare a dictaturii comuniste în cancelariile răsăritene, administrând atacuri directe fără precedent conducerii oxidate de la Bucureşti. Însă, deşi aceste semnale prevesteau că dezintegrarea politică şi sistemică a regimului era o chestiune timp, nimeni nu reuşea să ofere o predicţie cât de cât clară pentru finalul colosului comunist. Această problemă nu a fost una specific românească, ci una predominantă în Europa Centrală şi de Est.

„Filmul" unei revoluţii live

La 14 decembrie 1989, Iaşul, important centru universitar, fostă capitală a Moldovei şi spaţiu cultural consacrat, a devenit prima bornă în contestarea regimului. Acesta se dovedise, dincolo de importanţa de „poligon politic" pentru viitorul lider postcomunist Ion Iliescu (aflat – ca proscris al regimului Ceauşescu – la cârma judeţului în anii 1970), un loc al contrastelor, fără evenimente contestatare majore, dar care dăduse totuşi un grup disident în anii 1980, precum şi o răzmeriţă spontană, meteorică, a studenţilor nemulţumiţi, cu doi ani înainte de Revoluţie. Încercările *Frontului Salvării Naţionale* (10-14 decembrie) de a crea o platformă-program alternativă pentru reformarea sistemului, pentru îmbunătăţirea condiţiilor de viaţă, inclusiv în privinţa respectării drepturilor omului, şi de a convoca populaţia la o acţiune stradală importantă au fost de asemenea sortite eşecului. Ca urmare a controlului instituţiilor represive şi în absenţa radicalizării populaţiei, revolta a fost înăbuşită în faşă, iar liderii arestaţi. În atmosfera internă încordată de atunci, germenii revoltei s-au răspândit rapid, prin diferite mijloace. Marea demonstraţie de la Timişoara – ca răspuns la tentativa autorităţilor de a-l evacua pe pastorul reformat László Tőkés –, care a debutat la două zile după evenimentul de la Iaşi, devine simbol, prin gesturi violente şi ulterior printr-o înăbuşire sângeroasă, al luptei pentru libertate şi declanşatorul prăbuşirii regimului ceauşist. În zilele următoare, Timişoara a continuat să fie scena unui infern în faţa, dar mai ales în spatele ochiului public: lupte de stradă soldate cu zeci de morţi şi răniţi, operaţiuni de reprimare desfăşurate ziua şi noaptea, profanarea cadavrelor şi distrugerea probelor privind represiunea.

Complet depăşit de situaţie şi izolat de realitatea din ţară, dictatorul Nicolae Ceauşescu a ordonat folosirea forţei (inclusiv a muniţiei de război) în discuţiile avute cu principalii decidenţi

---

de Zoe Petre, Editura Polirom, Iaşi, 2009, pp. 201-277). Un alt caz care a intrat recent în atenţia opiniei publice este Emil Hidoş (n. 1950), condamnat iniţial la 24 de ani de închisoare pentru transmiterea unor scrisori la Radio Europa Liberă cu conţinut considerat denigrator de autorităţi, precum şi pentru alte gesturi subversive. El a executat şase ani de închisoare la Jilava şi Aiud (Valentin Şchiopu, „Vaporul lui Emil", 13 februarie 2018, https://pressone.ro/vaporul-lui-emil/ [accesat în noiembrie 2019]). Vezi, de asemenea, studiul Alexandrei Toader, „Forme de opoziţie în ultimii ani ai regimului Ceauşescu: problema «înscrisuri anonime cu conţinut duşmănos» şi rolul Unităţii Speciale «S»", pp. 151-168, din prezentul volum.

13. Vezi volumele de scrisori transmise la Radio Europa Liberă de români în anii comunismului: Mihnea Berindei şi Gabriel Andreescu (eds.), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă*, vol. I: *1979-1985*; vol. II: *1986-1989*, Editura Polirom, Iaşi, 2010, 2014.

din Armată, Interne, Securitate. În toiul evenimentelor sângeroase, el a părăsit apoi ţara spre a efectua o vizită externă, tocmai la Teheran, între 18 şi 20 decembrie. Acesta a fost momentul derutei totale a unui lider care îşi trăia agonia dictaturii şi a megalomaniei, fără a putea percepe amplitudinea disoluţiei regimului totalitar. Propria prăbuşire a fost accelerată de deciziile eronate luate după revenirea în ţară : hotărârile din reuniunea cu liderii partidului comunist din seara zilei de 20 decembrie 1989, poziţionările în discuţiile şi întâlnirile cu ofiţerii superiori din fruntea instituţiilor de forţă, mesajul televizat din seara zilei de 20 decembrie ş.a. Invocând amestecul străin, iminenţa atacării României din exterior şi numindu-i pe manifestanţi „duşmani" ai Revoluţiei Socialiste, Ceauşescu a dovedit că îşi croise propria realitate. A continuat aşadar, până la abandonarea puterii, pe această linie schizoidă, contribuind, prin decizii militare şi politice extrem de grave privind reprimarea violentă a manifestaţiilor, la revolta generalizată şi implicit la creşterea rapidă a numărului de victime. În dimineaţa zilei de 21 decembrie, cele mai mari centre urbane din Transilvania (Arad, Sibiu, Braşov, Cluj-Napoca, Alba Iulia, Târgu Mureş etc.) erau deja cuprinse de flagelul demonstraţiilor, dar Ceauşescu nu a pus acest fapt pe seama realităţilor din ţară. El a marşat atunci pe intuiţia propriei înclinaţii paranoice, susţinută şi alimentată de soţia sa, Elena Ceauşescu (care a avut un rol apreciabil în luarea deciziilor absurde încă de la sfârşitul anilor 1970 şi mai ales în anii 1980). Liderii militari de la nivelul stucturilor de forţă şi ordine publică şi cei ai Partidului Comunist nu au făcut nimic pentru a-i bloca elanul paranoic, ci, dimpotrivă, au susţinut fără tăgadă deciziile criminale. În acest fel, ei au sprijinit varianta existenţei unui scenariu absurd conform căruia manifestanţii nu erau altceva decât mercenarii unor puteri străine (Ungaria sau URSS fiind statele vizate de aceste fabulaţii, vehiculându-se însă şi teorii privind implicarea unor ţări din Orientul Mijlociu), folosiţi în săvârşirea unei ample lovituri de stat.

Speranţa exasperată de a rămâne la putere l-a condus pe Ceauşescu spre scenariul folosit în vara anului 1968 – care îi croise imaginea de „copil teribil" al blocului sovietic prin refuzul invadării Cehoslovaciei –, respectiv spre organizarea unui mare miting de susţinere, în realitate o contramanifestaţie, pe 21 decembrie 1989. Nu era defel o mare adunare cu participare voluntară, ci aranjată prin tradiţionala metodă de încolonare a salariaţilor de la cele mai mari platforme industriale. În plină revoltă generalizată a populaţiei şi într-o tensiune agonizantă care amintea de anii războiului, tocmai această iniţiativă s-a dovedit, în mod paradoxal, o uriaşă gafă ce a pus capăt definitiv domniei sale despotice. Scena manifestaţiei din faţa sediului Comitetului Central din actuala Piaţă a Palatului Regal rămâne imaginea emblematică a Revoluţiei Române, prin despărţirea live (şi la propriu, şi la figurat, întrucât momentul a fost transmis în direct, până la un punct, la posturile naţionale de televiziune şi de radio) a dictatorului de poporul asuprit. În acest fel, un arc peste timp (1968/1989) a sudat, într-un fel, prin antiteză, două evenimente istorice : adularea lui Ceauşescu şi contestarea lui deschisă în faţa românilor, din acelaşi balcon al clădirii Comitetului Central. Descompunerea sistemului s-a produs în văzul tuturor, în ceea ce a fost numită „prima revoluţie televizată", prin imaginile puternice : mulţimea furioasă, dispersia haotică a coloanelor, strigătele disperate ale dictatorului şi promisiunea, în speranţa calmării spiritelor, de a creşte salariile. Declanşarea simultană a revoltei şi încheierea subită a ceremonialului dictatorial au continuat pe tot parcursul zilei şi nopţii, când unităţi militare şi dispozitive ale Miliţiei, Armatei şi Securităţii au deschis focul în Bucureşti, în multe zone şi puncte strategice, ucigând numeroşi civili. Confruntările dintre forţele de represiune şi manifestanţi nu au fost simple ciocniri, ci adevărate lupte de stradă (de aceea s-a şi vorbit despre un război civil) între comandouri şi protestatari. Filmările şi fotografiile din acele zile fierbinţi stau mărturie reprimării cu bestialitate şi exterminării „pe loc" a demonstranţilor, dând naştere unei imense panici colective atât în Bucureşti, cât şi la nivel naţional.

Momentul abdicării cuplului prezidenţial, prin fuga intempestivă de pe sediul CC al PCR, pe 22 decembrie, nu a pus capăt evenimentelor, aşa cum s-ar fi aşteptat majoritatea manifestanţilor. Explozia de bucurie a declanşat de fapt, în chip mai mult decât enigmatic, marea represiune. Rămasă un reper al mişcării revoluţionare sau, mai bine spus, al revoltei populare, ziua de 22 decembrie a sporit în chip exponenţial, în cronologia evenimentelor din 1989, numărul de victime (morţi şi răniţi). Încă din dimineaţa zilei amintite, ca urmare a înăbuşirii manifestaţiilor în timpul nopţii, mobilizarea bucureştenilor a fost fără precedent, astfel încât zeci de mii de oameni au ieşit în stradă de dimineaţă pentru confruntarea finală cu regimul.

După părăsirea grabnică a Bucureştiului de către cuplul dictatorial, grupul din jurul lui Ion Iliescu, vechi activist comunist, dar marginalizat de Ceauşescu în urma unui conflict din interiorul PCR, a preluat nu numai simbolic, ci şi operativ-politic pârghiile puterii. Pe multiple planuri (controlul televiziunii publice şi a radiolului naţional – elemente-cheie în tentativa de a induce ideea unei conduceri legitime într-un haos generalizat; recuperarea a numeroşi lideri politici şi militari pentru asigurarea controlului instituţiilor centrale şi locale; emiterea unor ordine şi decizii – dublate ulterior de acte cu caracter pseudooficial), Iliescu îşi instalează oamenii în poziţii-cheie şi exercită în perioada următoare puterea efectivă. Acesta avea să se dovedească a fi un interval decisiv pentru aşezarea instituţională a României postcomuniste.

Înlocuirea, la 22 decembrie, a generalului Vasile Milea (ministrul Apărării Naţionale) cu adjunctul său, generalul Victor Atanasie Stănculescu, a coincis cu un val uriaş de ordine contradictorii şi de manipulări care, puse astăzi în lumina documentelor, nu fac altceva decât să adâncească misterul. Una dintre teoriile vehiculate este că noul lider militar făcea parte dintr-un plan dinainte elaborat, de preluare a puterii prin generarea haosului şi a violenţei. Cele trei centre de comandă (sediul CC care devine *headquarter*-ul politic al noilor evoluţii, alături de sediul televiziunii şi al Ministerului Apărării) se transformă rapid în furnizoare de personaje (majoritatea recuperate din vechiul regim) pentru noul organism creat, *Consiliul Frontului Salvării Naţionale* (CFSN). Între timp, în provincie, desfăşurarea ostilităţilor urmează acelaşi tipar. Populaţia civilă a intrat în sediile partidului, ale consiliilor populare şi ale altor instituţii (de cele mai multe ori cele represive) într-o atmosferă revoluţionară, a distrus simbolurile puterii comuniste, a „reţinut" lideri comunişti proeminenţi, a decretat libertatea pe plan local. Peste tot s-au format structuri locale ale CFSN.

Psihoza colectivă, haosul generalizat, tensiunea fulminantă, explozia de furie (mai ales după zecile de morţi din primele zile), alături de diversiunea şi deruta create prin deciziile contradictorii transmise de liderii unităţilor speciale din Securitate, Armată şi Interne au făcut ca teoria „teroriştilor" (externi!) să câştige teren, mai ales odată cu fuga efectivă a dictatorului din 22 decembrie 1989. Concomitent cu lăsarea nopţii din 22 spre 23 decembrie, dar şi pe parcursul următoarelor trei zile, când practic gruparea Ion Iliescu – Petre Roman – Victor Atanasie Stănculescu ş.a. a luat deciziile cele mai importante, s-a creat o megadiversiune în cadrul căreia sedii importante ale instituţiilor centrale şi locale, obiective strategice şi clădiri-simbol au fost devastate şi, unele dintre ele, incendiate. Pe nesimţite a început o luptă aproape nedescifrată, cu unităţi sau indivizi înarmaţi care au fost etichetaţi imediat drept „terorişti" şi care luptau din postura de partizani pentru a „opri prăbuşirea regimului Ceauşescu". Toate acestea au contribuit, ca într-un scenariu, la un număr impresionant de morţi şi răniţi.

În unele situaţii manipularea a fost evidentă, fiind realizată cu mare precizie, prin folosirea unor dispozitive pentru a simula focurile de armă, prin lumini şi sunete. Armata, civilii înarmaţi sau Gărzile Patriotice au răspuns apelului lansat de liderii autoproclamaţi ad-hoc de a apăra diferite instituţii, fără să fie clar cine erau adversarii, dacă aceştia existau cu adevărat sau cine – în virtutea a ce – executa un ordin de apărare sau un foc de atac. Beneficiind de aura mitică de „disident" (deşi el nu semnase nici măcar „Scrisoarea celor şase"), Ion Iliescu însuşi, în rol de lider revoluţionar suprem, a transmis apeluri repetate la televiziunea publică, la ore de maximă audienţă, îndemnând populaţia civilă să iasă în stradă şi să apere instituţiile, televiziunea, radioul etc. În acest fel, numeroşi civili şi militari au devenit victime sigure pe străzile Bucureştiului, în apropierea punctelor strategice sau pe baricadele spontan ridicate în diferite locuri. Cel mai elocvent caz este cel de la Aeroportul Otopeni, unde 40 de militari au fost ucişi pe 23 decembrie 1989 de alţi soldaţi din cauza dezinformării în dublu sens.

La finalul confruntărilor din decembrie 1989, numărul de victime din Bucureşti şi din ţară era copleşitor. Statistica arată un detaliu surprinzător: morţii şi răniţii rezultaţi din evenimentele care au avut loc după 22 decembrie sunt de şapte ori mai mulţi decât cei care şi-au pierdut viaţa până la momentul fugii cuplului Ceauşescu. Bilanţul relativ (cifrele diferă uneori, în funcţie de autoritatea care a contabilizat numărul victimelor) este terifiant: 1.290 de morţi, 3.138 de răniţi şi 760 de reţinuţi. Numărul victimelor din provincie este de asemenea impresionant în sine, aproape jumătate din numărul total. În oraşe precum Cluj-Napoca sau Sibiu, numărul deceselor atinge

100 pentru fiecare municipiu. Un alt amănunt uluitor este ponderea militarilor în numărul total al celor uciși, respectiv mai puțin de un sfert din total.

Cuplul Elena și Nicolae Ceaușescu a fost arestat pe 22 decembrie la Târgoviște de câțiva revoluționari și reprezentanți ai Miliției și Armatei, după o întreagă peripeție. Ulterior fugii cu elicopterul de pe sediul Comitetului Central, din după-amiaza zilei de 22 decembrie, cei doi, însoțiți de gărzile Securității, au abandonat aparatul de zbor și, după alte opriri și schimbări de mașini și însoțitori, au ajuns la 80 de kilometri de București. După arestare, cuplul prezidențial a fost condus în garnizoana unei unități militare din Târgoviște. Locul a devenit imediat, după „scenariul" pus în practică mai înainte la București, prilej de confruntări. A fost asaltat de alarme false și manevre care simulau vizual și acustic rafale de arme automate, astfel încât s-a creat atmosfera unei ocupări iminente și a unei eventuale eliberări sau execuții a soților Ceaușescu. Utilizând ca argument tocmai acest context tensionat, CFSN a luat decizia, la ordinele lui Ion Iliescu, la 24 decembrie, de a forma imediat un tribunal militar excepțional. Condamnarea la moarte și execuția celor doi au fost de asemenea dinainte hotărâte.

Noua *instanță a poporului*, formată din judecători și procurori militari, a orchestrat o cvasijudecată, într-un proces care a durat o oră și douăzeci de minute. Capetele de acuzare grave (genocid, subminarea puterii în stat, subminarea economiei naționale, deturnarea unui miliard de dolari) au condus la previzibila sentință a condamnării la moarte (pedeapsa cu moartea nu fusese aborgată, prilej care a dat noilor autorități ocazia de a face uz de aceasta pentru ultima dată). Sentința a fost pusă în aplicare la cinci minute de la pronunțare. Știrea judecării și împușcării soților Ceaușescu a fost transmisă imediat la televiziunea publică, iar imaginile cu procesul și execuția au fost difuzate în seara zilei de 25 decembrie și rulate apoi aproape obsedant, din oră în oră, pe parcursul următoarelor zile. După cum afirmă numeroși istorici și politologi, graba cu care a fost organizat procesul, lipsa oricăror norme procesuale legale și deficiențele grave (absența actului sesizării, a probelor și martorilor, neefectuarea urmăririi penale, modul în care s-a derulat ședința de judecată etc.) duc spre concluzia că, cel mai probabil, eliminarea soților Ceaușescu a făcut parte dintr-un plan de preluare a puterii de către Ion Iliescu și grupul din jurul lui.

Evenimentele din decembrie 1989 sunt astăzi, la treizeci de ani distanță, o bornă inclusiv pentru istoria mass-mediei[14]. Radioteleviziunea a fost, începând cu după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989, o uriașă sursă de animare a populației, dar și de manipulare. Prin rolul său dominator și monopolizator, aceasta s-a transformat nu numai într-o portavoce a manifestanților și a elitelor comuniste interesate de perpetuarea la putere, ci mai ales într-o uriașă sursă a propagandei diversioniste. Astfel, rolul de serviciu național cu misiunea fundamentală de a asigura informarea corectă a opiniei publice a fost deturnat deseori în cursul evenimentelor, iar cel mai mare canal de comunicare publică de la acea vreme a avut un efect mai degrabă nefast. Personaje din fostul partid comunist, Armată, media, Securitate, cultură ș.a. s-au dezlănțuit într-o cursă manipulatoriu-criminală fără precedent. Așa se face că, în starea de euforie generală a transmisiunilor în direct ale radioteleviziunii publice, și-au făcut loc ordine contradictorii, informații false, manipulări grosolane, instigări sau negări ale unor fapte ori evenimente reale. Această narațiune eterogenă s-a rostogolit către casele românilor, către instituții, obiective militare sau politice, ambasade sau jurnaliști străini. Cei care s-au perindat în acele zile prin fața microfoanelor și a camerelor de luat vederi, unii adevărați profesioniști în arta manipulării, alții, dimpotrivă, naivi ori de bună-credință, actori fără voia lor în această regie, au dat naștere panicii și derutei generalizate.

Ca urmare, obsesia privind existența teroriștilor în București și în alte orașe din țară a înlocuit, informațional, realitatea unor confruntări sângeroase între civili sau militari în termen și părți din Securitate sau Armată. Foarte mulți au căzut atunci pradă dezinformării într-un peisaj de război

14. Despre rolul televiziunii în transmiterea Revoluției din 1989, vezi Dana Mustață, „«The Revolution Has Been Televised...». Television as Historical Agent in the Romanian Revolution", *Journal of Modern European History/Zeitschrift für moderne europäische Geschichte/Revue d'histoire européenne contemporaine*, vol. 10, nr. 1, *Media History after 1945*, 2012, pp. 76-97.

civil în care nimeni nu mai ştia cine împotriva cui luptă. Unele studii[15] au încercat în anii din urmă să scoată la iveală ce este adevărat şi ce este fals din teoria confruntărilor dintre „teroriştiˮ şi revoluţionari sau Armată. Deşi au existat vii polemici, teoria privind existenţa unor teroriştidin afara graniţelor sau a unor ingerinţe determinante din exterior nu stă în picioare în faţa documentării atente, serioase şi judicioase. În ceea ce priveşte existenţa unui plan („lupta de rezistenţă pe teritoriul vremelnic ocupat de inamicˮ – formulat încă din anii 1970) pentru salvarea dictatorului şi a regimului său, elaborat cu mult înainte de 1989 şi declanşat în toată ţara la un semnal („parolaˮ publicată în presă pe 18 decembrie, care constituia de fapt „ordinul de luptă transmis structurilor acoperite ale Securităţiiˮ) de trupele Securităţii, teza începe să prindă contur (deşi suntem încă departe de un tablou complet). Aşa se pot explica parţial diversiunea amplă şi numărul uriaş de morţi după 22 decembrie. Din acel moment, Securitatea a început „jocul la două capeteˮ la vedere – fraternizând cu revoluţionarii şi îndemnând la calm, iar sub acoperire impulsionându-şi oamenii la rezistenţă prin lupta de gherilă pentru lichidarea revoltei[16].

O revoluţie cu autor necunoscut

Eşecul justiţiei de tranziţie rămâne şi astăzi, la bilanţul celor trei decenii, nu numai din perspectiva victimelor Revoluţiei, poate cea mai grea şi mai apăsătoare nereuşită a României postcomuniste. Practic, nicio instanţă nu a reuşit să dovedească existenţa „teroriştilorˮ, deşi anchetele judiciare au furnizat numeroase elemente în acest sens. În definitiv, dincolo de unele sentinţe punctuale pronunţate în privinţa vinovaţilor pentru crimele comise în decembrie 1989 (procesele pentru loturile membrilor CPEx, procesele militarilor ş.a.), un proces care să discute în primul rând reprimarea violentă a manifestanţilor după 22 decembrie, analiza întregului lanţ de comandă, cu indicarea făptuitorilor, descrierea pe baza probelor judiciare a operaţiunilor realizate în perioada 16-27 decembrie 1989, din care au rezultat uciderea a aproape 1.300 de oameni şi rănirea a mai bine de 3.000, se lasă încă aşteptat.

Investigarea crimelor şi abuzurilor comise în timpul evenimentelor din 1989 s-a transformat în timp într-o afacere ruşinoasă pentru prezentul românesc. În ciuda presiunii exercitate de supravieţuitori sau de familiile victimelor, lentoarea din primii ani postdecembrişti a fost evidentă. Ea a fost cauzată de depedenţa justiţiei de politic, care s-a dovedit a fi probabil cel mai important impediment în calea anchetelor şi proceselor. Astfel, iniţial, s-au mimat doar identificarea şi stabilirea unor parţiale şi superficiale vinovăţii individuale. Pentru orice observator de bună-credinţă este indiscutabil că, în cazul făptaşilor influenţi ori în privinţa responsabilităţilor instituţionale, au fost simulate anchete ori autorităţile au refuzat de-a dreptul să demareze cercetări judiciare. Există numeroase exemple în care tergiversarea dosarelor, disimularea anchetelor prin comisii parlamentare speciale, întocmirea defectuoasă a procedurilor judiciare, încadrările greşite ori limitările penale legislative au făcut ca făptaşii să nu fie pedepsiţi niciodată.

Lipsa voinţei noii puteri instalate la Bucureşti de a face lumină în „Dosarul Revoluţieiˮ a fost însoţită de naraţiunea de bază emanată de grupul din jurul lui Ion Iliescu, devenit astfel revizionism oficial. Teoriile pe care s-a clădit această versiune îmbrăţişată de noul regim s-au bazat pe tezele conspiraţioniste privind existenţa teroriştilor ori implicarea unor puteri străine. Se înţelege de la sine că oficialii de la Bucureşti refuzau dezbaterea publică în jurul unui proces judiciar temeinic

15. Vezi, de exemplu, Andrei Ursu, Mădălin Hodor şi Roland O. Thomasson, „«Cine a tras în noi după 22». Studiu asupra vinovăţiilor pentru victimele Revoluţiei Române din decembrie 1989ˮ, *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 4/2018 (număr dedicat drepturilor victimelor din decembrie 1989), pp. 1-128.
16. Vezi în acest sens Andrei Ursu, Mădălin Hodor şi Roland O. Thomasson, art. cit., precum şi capitolul semnat de Mădălin Hodor şi Adrian Ursu, „Lupta de rezistenţă a Securităţii. Planul şi implementarea sa la Revoluţieˮ, în volumul de faţă.

şi profesionist instrumentat, care ar fi avut rolul de a elucida multe enigme sau mistificări din jurul evenimentelor.

Câteva procese individuale în care au fost judecaţi lideri comunişti care aveau sau nu legătură cu decembrie 1989 au ţinut „ocupată" opinia publică la începutul anilor 1990, pentru ca ulterior să se constate eşecul demersului. Încet-încet, s-a instalat sentimentul că puterea politică se opune aflării adevărului, credinţă întărită de anchetele sumare sau realizate în batjocură, de amnistiile pe bandă rulantă, de graţierile scandaloase, de scoaterea de sub urmărire penală a unor prezumtivi făptaşi ş.a. Toate aceste eşecuri au condus la concluzia aproape generală că absenţa înfăptuirii justiţiei în cel mai important dosar penal al ultimilor treizeci de ani reprezintă un eşec de proporţii al democraţiei româneşti şi al societăţii în ansamblul său.

Nu mai devreme de primăvara anului 2016, evoluţii judiciare au oferit speranţe noi privind posibila soluţionare a acestei restanţe uriaşe a tranziţiei româneşti. După redeschiderea dosarului, Secţia Parchetelor Militare a Ministerului Public i-a pus sub acuzare pe unii dintre cei mai importanţi lideri „revoluţionari": Ion Iliescu, Petre Roman, Gelu Voican Voiculescu. Aceştia erau acuzaţi, alături de alţi lideri politici şi militari, de luarea unor măsuri cu caracter diversionist prin controlul total al deciziilor politico-militare, de crearea unui climat de psihoză generală şi de declanşarea unor lupte fratricide, din care rezultase un număr mare de victime. Elementele care i-au condus pe procurorii militari la concluzia că aceştia se fac vinovaţi de săvârşirea unor infracţiuni contra umanităţii vizează, în detaliu, operaţiuni cu caracter diversionist, ordine contradictorii, decizii operaţionale menite să creeze panică şi sentimentul unor atacuri externe, astfel încât psihoza paroxistică a teroriştilor devenise naraţiunea dominantă şi aproape exclusivă a Revoluţiei din decembrie 1989. Mai mult, procurorii au statuat că deciziile luate de Ion Iliescu şi de cei din jurul său au fost emise de un organism politic. Acesta din urmă a funcţionat, au subliniat anchetatorii, ca un guvern provizoriu până la instalarea efectivă, în 27 decembrie 1989, astfel încât decidenţii au acţionat în 22-27 decembrie cu deplină putere politică şi militară. Practic, concluzia Parchetului este că în decembrie 1989 nu a existat un vid de putere, ci, pe fondul revoltei populare, un grup restrâns a instrumentat o diversiune la nivel naţional, antrenând populaţia şi instituţiile, pentru a-şi subordona puterea politică. Totuşi, această lungă investigaţie (cu siguranţă, una dintre cele mai îndelungate anchete judiciare) privind evenimentele sângeroase din decembrie 1989 nu s-a încheiat. La momentul la care scriem aceste rânduri, „Dosarul Revoluţiei" (menţionăm că aici nu intră numeroase crime şi fărădelegi comise în alte locuri din ţară) se află încă în etapa procedurală (faza camerei preliminare) la Curtea Supremă. După trei decenii de anchete şi investigaţii, în acest dosar au fost trimise în judecată doar trei persoane (Ion Iliescu, în calitate de fost preşedinte al României, Gelu Voican Voiculescu, fost viceprim-ministru al Guvernului României, şi Iosif Rus, fost comandant al Aviaţiei Militare)[17].

17. În rechizitoriul de mai bine de 3.000 de file înaintat instanţei în aprilie 2019 împreună cu peste 3.300 de volume, procurorii subliniau că au fost cercetate evenimentele petrecute în perioada 16-31 decembrie 1989 pe întregul teritoriu al României şi mai ales acţiunile persoanelor cu „rol determinant" în desfăşurarea evenimentelor. Ei mai declarau că: „Prin prezentul Rechizitoriu au fost avute în vedere şi reţinute doar responsabilităţile penale pentru persoanele situate la vârful piramidei decizionale politico-militare ale României, pentru întregul interval menţionat", indicând că este vorba doar despre faptele penale subsumate infracţiunilor contra umanităţii. După jumătate de an, în octombrie 2019, noul procuror general a cerut Curţii Supreme – constatând numeroase deficienţe în anchetă – redeschiderea urmăririi penale pentru peste 670 de persoane pe care procurorii militari le scoseseră de sub urmărire (printre care şi Petre Roman, fost membru al Consiliului Frontului Salvării Naţionale şi prim-ministru al Guvernului României, şi Teodor Brateş, fost redactor-şef la Televiziunea Română, acuzaţi şi ei de crime împotriva umanităţii). Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie a respins, în noiembrie 2019, solicitarea procurorului general (comunicatele de presă ale Ministerului Public din 5 aprilie 2016, 2 noiembrie 2016, 8 februarie 2017, 18 decembrie 2017, 2 aprilie 2018, 17 aprilie 2018, 21 decembrie 2018, 8 aprilie 2019 şi 21 octombrie 2019; Minuta deciziei ÎCCJ din 28 noiembrie 2019 în privinţa unor soluţii de clasare dispuse prin Rechizitoriul 11/P/2014 din 5 aprilie 2019).

Cronica indistinctă a tranziţiei

Beneficiind de legitimitatea populară construită în bună măsură prin acapararea mediatică şi prin subordonarea instituţiilor şi organismelor politice, Ion Iliescu a devenit liderul *de jure* şi *de facto* al noului regim. Controlând puterea administrativă, politică şi militară, Iliescu a decis, în ianuarie 1990, printr-o hotărâre arbitrară, transformarea CFSN în partid politic, debalansând pentru mulţi ani jocul democratic. Acest moment a declanşat o nemulţumire de proporţii în rândurile opoziţiei şi ale societăţii civile. Aşa cum era de aşteptat, noul regim a început să fie contestat masiv, iar până la alegerile prezidenţiale şi parlamentare din 20 mai 1990 s-a produs o polarizare puternică. Atunci au debutat şi cele mai mari probleme ale democraţiei româneşti. Chiar dacă la alegerile din mai 1990 partidul lui Ion Iliescu a beneficiat de o majoritate largă în Parlament, ruptura dintre forţele care se opuneau desprinderii bruşte de comunism şi cele progresiste avea să dea naştere unor grave tulburări sociale. Luptele de stradă cu substrat etnic de la Târgu Mureş (martie 1990), reprimarea opozanţilor din mijlocul Bucureştiului prin aducerea minerilor pentru dispersarea manifestaţiilor, ostracizarea publică a liderilor partidelor istorice, încălcările flagrante ale drepturilor civile au condus la relativa izolare internaţională a noului regim. Din „miracolul românesc" care surprindea lumea – o ţară cufundată într-un regim stalinist vreme de aproape cinci decenii revenea la liman printr-o mare revoluţie anticomunistă – nu mai rămânea mai nimic în doar câteva luni. La cele enumerate mai sus adăugăm alte evoluţii care au îndepărtat România de valorile euroatlantice, condamnând-o la izolare şi la pauperizare: tergiversarea reformelor economice, menţinerea ţării în siajul Moscovei, devalorizarea monedei naţionale, prăbuşirea industriei etc. Până în 1996, considerat simbolic anul instalării primului regim democratic şi prooccidental autentic de după evenimentele din decembrie 1989, Ion Iliescu a păstrat – alături de partidul şi de nomenclatura reconvertite – un statut de învingător, beneficiar al momentului revoluţionar.

Primul deceniu postrevoluţionar a fost teatrul unei confruntări între adepţii vechii ordini şi o lume nouă, conectată tot mai mult la Europa, care se dorea eliberată complet de chingile trecutului său întunecat. În faţa acestei dorinţe de afirmare a valorilor civilizaţiei euroatlantice stăteau însă convingerile unei mari părţi a populaţiei care trăise în vremea dictaturii. Tranziţia a fost însă lungă şi foarte dură, cu numeroase constrângeri şi cu probleme sociale majore, pe parcursul căreia mulţi dintre români şi-au pierdut încrederea în capacitatea democraţiei de a face bine şi care au sprijinit ideea statului asistenţial. Chiar dacă opoziţia democratică a câştigat alegerile în 1996 pe fondul nemulţumirii faţă de PDSR, reformele dureroase, prin care se restructura economia, şi instabilitatea politică au slăbit fragila coaliţie de guvernare. În pofida unei deschideri spre Europa şi SUA – care a condus la începerea negocierilor de aderare la UE (1999) şi la apropierea efectivă de NATO (deschiderea spaţiului aerian românesc pentru operaţiunile alianţei în Iugoslavia, 1998-1999) –, problemele economice, inconsistenţa unei guvernări care s-a dovedit a fi instabilă şi mai ales eşecul de imagine au readus la guvernare, la alegerile din 2000, partidul lui Ion Iliescu şi pe preşedintele său în funcţia supremă în stat. Totuşi, în epoca CDR şi a lui Emil Constantinescu, numeroase neîmpliniri ale primilor ani postdecembrişti au fost surmontate măcar parţial: procesul restituirii proprietăţilor, deschiderea arhivelor Securităţii, asocierea sub diferite forme cu lumea occidentală.

Un bilanţ al anului 1989

Dincolo de evoluţiile sinuoase ale României postdecembriste, anul 1989 rămâne, prin prisma consecinţelor sale, un moment unic în istoria europeană. Sistemul de neclintit s-a destrămat şi s-a prăbuşit cu o viteză uluitoare, iar regula dominoului s-a aplicat cu o fidelitate aproape matematică.

Se încheia astfel în Europa un ciclu istoric de o violenţă extremă, început în 1917. Moartea comunismului – aşa cum a fost cunoscut sistemul social-politic de inspiraţie sovietică, cu fundamentele ideologico-politice marxiste şi leniniste, cu partid unic, ideologie totalitară, în cele 27 de state în care a funcţionat – a devenit o certitudine, după cum apreciază Thierry Wolton.

Bilanţul global al comunismului rămâne, la scara istoriei, mai degrabă confuz. Dacă nazismul a fost învins pe câmpul de luptă, comunismul a făcut implozie. După cum afirmă acelaşi Wolton, în cazul nazismului au existat învinşi şi învingători pentru că a fost vorba despre un război, un final categoric, abrupt şi neîndoielnic de tranşant, un proces generico-simbolic (Nürenberg) şi alte mii de acţiuni judiciare distincte, individuale sau colective. Însă comunismul nu a avut o soartă asemănătoare. În acest caz nu au existat învingători şi, drept urmare, nu a existat nici un proces care să-i judece pe cei vinovaţi de crimele şi abuzurile comise în numele ideologiei împotriva propriilor cetăţeni. Din acest motiv, încă persistă astăzi categorii întregi de responsabili şi de responsabilităţi. Vinovăţia tinde să fie extinsă asupra întregii umanităţi, ceea ce face imposibilă, dacă nu chiar compromite o eventuală acţiune de culpabilizare a comunismului, de individualizare a vinovăţiilor. Wolton ajunge totodată la concluzia că judecata istoriei rămâne cea mai eficientă şi, de fapt, singura grilă posibilă de condamnare a comunismului – în raport cu ideologia sa şi cu sistemul său criminal – prin ochii generaţiilor viitoare şi pentru preîntâmpinarea unor repetări viitoare[18].

Annus mirabilis, cum a fost denumit 1989, poate fi privit din mai multe unghiuri. Unul dintre acestea, dimensiunea morală, a fost un test de turnesol pentru a măsura gradul de credibilitate şi de determinare ale opoziţiilor politice din anii 1990 din centrul şi estul Europei. Demnitatea a apărut aşadar ca o valoare sublimă care a învins birocraţia, cinismul, cenzura statului totalitar. Deşi ele nu au beneficiat de o doctrină în sine, de o mişcare aglutinată şi sedimentată, ca mai toate revoluţiile din istorie, impactul acestora a fost major: ele au pus capăt, inclusiv prin declanşarea dezintegrării definitive a URSS, unui conflict internaţional global prin victoria democraţiilor liberale. Anul 1989 a răsturnat nu doar ordinea politică, ci a avut consecinţe nebănuite asupra vieţii sociale şi economice a acestor state. O nouă societate a luat naştere, însă *lumea nouă* se regăseşte astăzi foarte puţin în ceea ce însemnau aceste state cu treizeci de ani în urmă. În cele mai multe cazuri, nu a existat un partid sau un curent care să predomine scena politică a statelor din centrul şi estul Europei. Pe de altă parte, aceste revoluţii au pus o presiune benefică inclusiv asupra democraţiilor occidentale, nu numai asupra establishmentului statelor postcomuniste. Tocmai absenţa revoluţiilor în Iugoslavia sau prelungirea contestatară a acestora (cazul României) au confirmat succesul urmărilor anului 1989 prin raportare la celelalte naţiuni europene eliberate.

Anul 1989 a produs consecinţe imediate importante pentru numeroase state de pe mapamond: triumful drepturilor omului, al democraţiei participative, al alegerilor libere şi al pluripartidismului, al proprietăţii private şi al economiei libere. Revoluţiile din 1989 au dărâmat Cortina de Fier, au desfiinţat regimurile de esenţă leninistă, provocând o ruptură sistemică enormă şi schimbând fundamental harta politică, economică şi geopolitică a lumii. Valul democraţiei a cunoscut un mare reviriment după 1989. Dacă în Cehoslovacia, Polonia şi Ungaria au existat reale mişcări sau alternative civice, rod indiscutabil al implicării societăţii civile şi a intelectualilor publici, adevărate platforme ale disidenţei politice, în alte locuri – cazul României fiind elocvent –, violenţa evenimentelor şi falia creată în societate după preluarea puterii de către moştenitorii Partidului Comunist au făcut imposibilă o afirmare a acestora[19].

18. Thierry Wolton, *O istorie mondială a comunismului. Încercare de investigaţie istorică*, vol. II: *Când moare corul. Victimele*, cu o prefaţă a autorului la ediţia românească, Editura Humanitas, Bucureşti, 2019, *passim*. Vezi şi o analiză succintă a acestei teze: Cristina Dobreanu, „Thierry Wolton: Boala de care suferă România este un soi de naţionalism, populism, o izolare – cel puţin la nivelul puterii", *Radio Europa Liberă*, 17 februarie 2019, https://romania.europalibera.org/a/thierry-wolton-boala-de-care-sufera-romania-este-un-soi-de-nationalism-populism-o-izolare-cel-putin-la-nivelul-puterii/29772504.html (accesat în februarie 2019).

19. Vladimir Tismăneanu, „Introduction", în Vladimir Tismăneanu (ed.), *The Revolutions of 1989*, Routledge, Londra, New York, 1999, pp. 1-15 (ed. rom.: *Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, pp. 9-22).

La distanţă de 30 de ani, evenimentele din 1989 se observă parcă tot mai diluat şi mai rar, în pofida semnificaţiilor lor complexe şi irevocabile la scara istoriei europene şi globale. Astăzi, fostele state comuniste se află într-o varietate de lumi, dar, cel puţin în Europa, ele trăiesc în general o epocă neîndoielnic benefică, cea mai prosperă şi mai pacifistă din toată istoria lor. Politicianul german Joschka Fischer scria în 2009 – într-un articol celebru din *The Guardian* intitulat „Winners and losers of 1989", încercând să sistematizeze, la două decenii de la căderea Zidului Berlinului, câteva dintre consecinţele globale – că cei care au fost martorii schimbărilor de regim din 1989 în Europa „nu vor uita niciodată ce s-a întâmplat". Fostul vicecancelar îşi întemeia concluziile pe metamorfozele neîndoielnice care avuseseră loc peste tot în lume, dar cu precădere în Europa. Aici, schimbările de regim din 1989 aveau atâtea consecinţe şi rupturi sau naşteri de ordini noi, încât părea că aproape nimic din tot ce fusese până atunci nu mai stătea în picioare. În toată argumentaţia sa, Fischer avea în vedere clivajul *învinşi versus învingători*[20]. Dacă Europa rămâne astăzi marele câştigător prin reunirea, regruparea şi avântul ei, Uniunea Sovietică şi sistemul ei rămân, dimpotrivă, marii pierzători. Această relaţie se cere la rândul ei aprofundată şi din perspectiva parcursului european al României.

Am considerat că întrebările noastre, ale comunităţii ştiinţifice şi, în definitiv, ale opiniei publice merită astăzi să fie sistematizate, grupate şi adăugate altor chestiuni care stagnează sau, dimpotrivă, au progresat în ultimele trei decenii. Aşadar, în ce categorie putem încadra evenimentul, cum îl putem califica? A fost o lovitură de stat mascată de o revoltă populară autentică sau o reglare de conturi în interiorul structurilor vechiului regim? Cine au fost cu adevărat făuritorii actului temerar de eliminare a regimului dictatorial condus de Nicolae Ceauşescu? Ce au urmărit iniţiatorii evenimentelor? Au intuit, fie şi parţial, consecinţele dramatice? Ce a fost spontan şi ce a fost regizat în înlănţuirea evenimentelor din decembrie 1989? Cum se explică deciziile Armatei, ale Securităţii şi ale altor instituţii în saturnalia violenţelor? Cum s-au derulat evenimentele până la 22 decembrie 1989 şi ce s-a întâmplat după (mai ales până pe 25)? A jucat principalul organ represiv al regimului, Securitatea, rolul central în perioada 16-25 decembrie? Ce alte structuri/subunităţi ale Armatei şi Ministerului de Interne au participat la reprimarea manifestanţilor? Care sunt liderii politici şi militari care au jucat rolul pivotal? Care a fost raportul dintre decidenţii politici şi cei militari în luarea deciziilor? Se confirmă ipoteza potrivit căreia a existat o reţea („reţeaua R") – după cum confirmă unii martori şi participanţi –, formată din „cadre în rezervă şi retragere din cadrul MAI, gărzi patriotice şi membri de partid", implicată în reprimarea manifestanţilor? Care a fost profilul „teroriştilor" şi cum s-a desfăşurat operaţiunea de propagare a acestei teorii în interiorul organelor statului, în opinia publică, în mass-media? A existat un plan strategic al vechiului regim, articulat militar, în care o diversiune bine organizată să asigure practic perpetuarea puterii, sau a fost o acţiune ad-hoc pentru a acoperi eventual culpa unor decizii greşite din care au rezultat multe victime? Ce rol a jucat înarmarea populaţiei? A contribuit acest detaliu la diminuarea numărului de potenţiale victime sau, dimpotrivă, la creşterea lui? Înarmarea populaţiei a servit ca mijloc de a propaga psihoza, pregătind o diseminare

20. Joschka Fischer, „Winners and losers of 1989", *The Guardian*, 7 noiembrie 1989, https://www.theguardian.com/commentisfree/2009/nov/07/berlin-wall-germany-winners-losers (accesat în noiembrie 2019). Iată cum descrie Fischer bilanţul anului 1989: „Douăzeci de ani mai târziu, multe consecinţe revoluţionare ale acelei nopţi se află în spatele nostru. Uniunea Sovietică şi imperiul ei au dispărut în linişte, şi cu ei, ordinea internaţională a Războiului Rece. Germania a fost reunită; estul Europei şi statele de la periferia sovietică şi-au câştigat independenţa; regimul apartheid s-a destrămat; numeroase războaie civile din Asia, Africa şi America Latină s-au încheiat; israelienii şi palestinienii s-au apropiat de pace mai mult decât oricând; iar o Iugoslavie dezintegrată a degenerat în război şi în epurare etnică. În Afganistan, războiul a continuat în circumstanţe diferite, cu ramificaţii serioase pentru regiune şi, într-adevăr, pentru lume. [...] În calitate de moştenitor victorios al ordinii Războiului Rece, Statele Unite au rămas singure, necontestate, la vârful puterii lor globale. [...] Europa – şi, în cadrul acesteia, Germania – a fost printre marii câştigători din 9 noiembrie 1989. Continentul s-a reunit în libertate [...]. Rusia, cel mai mare pierzător din 1989, rămâne, două decenii mai târziu, într-un amestec de depresie socială şi economică, regresie politică şi iluzie".

a responsabilităţilor? Există responsabili politici pentru ce s-a întâmplat? Este reală teza conform căreia diversiunea electronică a acţionat coordonat, astfel încât unităţi militare întregi, divizii terestre sau aeriene au acţionat prin instigare în puncte strategice? Cum s-au comportat acestea şi cum ar fi luat proporţii o diversiune militară? Cum a fost posibil ca, pentru aproape trei decenii, ofiţeri superiori din Armată, Miliţie, Securitate, lideri de vârf ai partidului sau lideri politici din CFSN să scape nepedepsiţi? Au ascuns făptaşii date esenţiale privind operaţiunile de dezinformare, coordonarea militară, reprimarea manifestanţilor sau investigatorii au fost cei care, prin incompetenţă ori în chip voluntar, le-au oferit astfel protecţie? Cât adevăr există în teoria intervenţiei sovietice, a „turiştilor" sovietici, eventual maghiari şi/sau arabi? Care sunt elementele constitutive ale unei lovituri de stat ce se pot aplica în cazul evenimentelor din decembrie 1989? Ce nu s-a spus despre procesul Ceauşeştilor? Dar despre salvarea şi, ulterior, reintegrarea foştilor apropiaţi ai cuplului dictatorial? Ce rămâne din lungile investigaţii judiciare ale ultimilor treizeci de ani? Mistificarea evenimentelor a fost strict legată de beneficiile politice şi de naraţiunea celor care au preluat pârghiile puterii? Cum de există astăzi un număr uriaş de beneficiari ai Revoluţiei (deţinători de „certificat de revoluţionar")? Care sunt categoriile de „actori revoluţionari" şi care erau relaţiile dintre aceştia? Ce rol joacă astăzi documentele cu privire la evenimentele din 1989, scoase periodic la lumină din arhive? Ce a rămas neclar/necercetat din evenimentele petrecute în decembrie 1989? Cum a fost instrumentalizat momentul decembrie 1989 în plan politic în anii 1990? Dar în anii 2000? Care este raportul dintre adevărul juridic şi adevărul istoric cu privire la evenimentele de atunci? Din ce tabere au provenit cei care au interpretat evenimentul şi care a fost resortul acţiunii lor? Există o mitologie a lui decembrie 1989 şi, dacă da, cu ce scop şi în favoarea cui? Care au fost categoriile de învingători şi de *învinşi*, nu numai simbolic, ci şi în plan politic, militar, civic, financiar, sociologic? Există delimitări clare între acestea sau tocmai evenimentele politice care au urmat au statuat această paradigmă? Ce rămâne astăzi în memoria publică despre decembrie 1989 şi ce vor adăuga deceniile care vin?

***

În mod evident, decembrie 1989 rămâne, oricum am privi lucrurile, o naraţiune controversată. În ce măsură va rezista probei timpului momentul fondator al democraţiei româneşti depinde chiar şi de prezentul volum pe care îl răsfoiţi. Din acest motiv, *Revoluţia din 1989. Învinşi şi învingători* îşi propune să încerce să ofere răspunsuri la o parte dintre întrebările de mai sus. Implicând perspective analitice diverse, studiile reunite aici sunt structurate în şase părţi care vizează dimensiunile importante ale modului în care ne putem raporta astăzi atât la etapele premergătoare anului 1989, la evenimentele care au avut loc în România în luna decembrie a acelui an, cât şi la moştenirea lui 1989, cu detaşarea pe care o permite distanţa temporală a celor 30 de ani a căror împlinire tocmai o marcăm.

Prima parte are scopul de a contextualiza, internaţional şi regional, anul 1989. Din această perspectivă, studiul semnat de istoricul Simion Gheorghiu oferă o încercare de restituire a relaţiilor dintre URSS şi sateliţii săi est-europeni în zodia perestroikăi, care a avut un efect advers – căderea regimurilor comuniste din aceste ţări, urmată de însăşi dezintegrarea Uniunii Sovietice în 1991. În contribuţia sa, Vasile Buga discută despre evoluţia statelor socialiste din Europa Centrală şi de Est în contextul noilor politici promovate de Gorbaciov începând din 1985, precum şi despre reacţia Moscovei faţă de evenimentele care au avut loc în România în decembrie 1989. În context, în capitolul al cărui autor este, Igor Caşu analizează mişcarea de eliberare naţională românească din Moldova sovietică în intervalul 1989-1991, pe baza unor noi documente provenite din arhiva Comitetului Central al Republicii Sovietice Socialiste Moldoveneşti. Dintr-o perspectivă politologică asupra relaţiilor internaţionale, Valentin Naumescu explorează raporturile dintre evoluţiile politice din 1989 de la Bucureşti, deciziile luate de noile autorităţi ale statului în 1990, precum şi modul în care s-a proiectat pe plan internaţional situaţia din România postcomunistă.

Partea a II-a, referitoare la ultimii ani ai dictaturii lui Nicolae Ceauşescu, este deschisă de studiul Mioarei Anton, care evidenţiază cursul politicii externe promovate de acesta în perioada

1980-1989, din perspectiva raportării la Pactul de la Varşovia. Este luată în considerare, în acest cadru, dubla presiune internaţională exercitată asupra regimului de la Bucureşti: cea reformistă, venită dinspre Moscova, şi cea occidentală, referitoare la respectarea drepturilor omului. În capitolul pe care îl semnează, Lavinia Betea analizează leadershipul lui Ceauşescu în etapa perestroika, concentrându-se asupra elementelor diplomatice, militare şi social-politice ale acestuia. Abordarea propusă de Cosmin Popa examinează ultimii doi ani ai regimului comunist din România, reliefând situaţia externă a ţării în contextul crizei economice a cărei cauză principală a fost politica cuplului Ceauşescu de reducere a consumului pe piaţa internă până la cote iraţionale. La rândul ei, Alexandra Toader aduce în discuţie formele de opoziţie a societăţii în ultimii ani ai regimului Ceauşescu, subliniind rolul Unităţii Speciale „S" din cadrul poliţiei politice, de a identifica autorii „înscrisurilor anonime cu conţinut duşmănos" şi de a împiedica diseminarea acestora în societate. Cazul lui Mircea Răceanu, fost director adjunct al Secţiei pentru America, Canada şi America Latină din cadrul Ministerului Afacerilor Externe al României comuniste, arestat de Securitate la începutul anului 1989, acuzat că ar fi divulgat informaţii către Central Intelligence Agency şi condamnat, ca trădător, la moarte, sentinţă comutată de Nicolae Ceauşescu în 20 de ani de închisoare, este analizat de Ana-Maria Cătănuş.

Partea a III-a, vizând relaţia intelectualilor cu politica în comunism, începe cu studiul lui Radu Ioanid, care oferă o analiză comparată a biografiei lui Dorin Tudoran şi a lui Silviu Brucan, cu scopul de a releva apartenenţa lor lipsită de echivoc la grupul foarte restrâns de disidenţi autentici din România comunistă. În acelaşi context tematic, Gabriel Andreescu investighează, raportându-se la date din dosarele de urmărire informativă şi de reţea ale oamenilor de cultură, dacă informaţiile acumulate de Securitate conţineau „semne predictive" ale evenimentelor care urmau să aibă loc la finele anului 1989. În contribuţia sa, Doru Tompea aduce în discuţie formele de rezistenţă, disidenţă, opoziţie şi revoltă manifestate de studenţi în Iaşul universitar al anilor 1980, în contextul evoluţiilor politice interne şi internaţionale din epocă. La rândul său, Andrei Muraru pune faţă în faţă, spre a creiona ceea ce numeşte „retorica dosarelor" – graţie unei incursiuni în arhiva Securităţii –, documente disparate şi memorii individuale privind „Grupul de la Iaşi", format din intelectuali critici la adresa regimului Ceauşescu.

Partea a IV-a, cea mai amplă, este dedicată Revoluţiei din 1989. În acest sens, studiul semnat de Anneli Ute Gabanyi propune o „panoramare" a Revoluţiei Române, punând sub lupă ipotezele referitoare la evenimentele care au determinat căderea violentă a regimului dictatorial al lui Nicolae Ceauşescu. În contribuţia sa, Cătălin Rolea analizează, uzitând aparatul conceptual privind „revoluţia", „lovitura de stat" şi „războiul civil", evenimentele din decembrie 1989, concluzionând că acestea au avut o natură hibridă care justifică luarea în considerare a fiecăreia dintre cele trei fenomene descrise de termenii respectivi. Consideraţiile din capitolul semnat de Călin Hentea vizează rolul crucial jucat de propagandă în decembrie 1989, evidenţiind o realitate desfăşurată în trei timpi: o propagandă puternic ideologizată, înainte de 22 decembrie; una controlată, în general, de Ion Iliescu şi de Frontul Salvării Naţionale, între 22 decembrie 1989 şi 12 ianuarie 1990; o propagandă politizată prin recursul la două teme (susţinerea sau respingerea viziunii lui Iliescu privind Revoluţia din 1989 şi, respectiv, blamarea Securităţii sau a Armatei pentru victimele civile ale schimbării de regim), după 12 ianuarie 1990. Militar în termen într-o unitate din Bucureşti în acea perioadă, Sorin Bocancea pune sub lupă evenimentele din 1989 în cheia dilemei referitoare la modul în care a avut loc Revoluţia (prin revoltă populară sau printr-o lovitură de stat?), ajungând la concluzia că, după 22 decembrie 1989, Armata română a fost presată să intre într-o acţiune care s-a soldat – fără ca acest lucru să fi fost necesar – cu pierderi de vieţi omeneşti, atât în rândul civililor, cât şi al militarilor. Dintr-o perspectivă complementară, studiul semnat de Constantin Corneanu investighează statutul şi rolul reţelei secrete „R" din cadrul Direcţiei de Informaţii a Armatei, prin raportare la ceea ce s-a numit, odată cu noaptea dintre 22 şi 23 decembrie 1989, „fenomenul terorist". De altfel, în contribuţia lor, Mădălin Hodor şi Adrian Ursu relevă, prin acces la documente de arhivă, existenţa unui plan al Securităţii pentru o „luptă de rezistenţă" în cazul în care regimul comunist s-ar fi restructurat, plan care a fost pus în aplicare împotriva revoluţionarilor şi a soldaţilor Armatei române începând cu 22 decembrie 1989. Studiul semnat de Lucian-Vasile Szabo este o mărturie cu privire la principalele momente ale Revoluţiei

Române, aşa cum s-a desfăşurat aceasta în Timişoara, oraşul-simbol al lui decembrie 1989, reliefând reperele temporale ale luptei duse de populaţia oraşului, între 15 şi 22 decembrie, cu Armata, unităţi ale Miliţiei şi poliţiei secrete, activişti ai Partidului Comunist şi membri ai aparatului administrativ, ai corpului de pompieri, ai trupelor de apărare civilă şi ai Gărzilor Patriotice. În capitolul său, Marius Oprea aduce în discuţie cinci interviuri cu personalităţi marcante din perioada evenimentelor din 1989 (generalul Nicolae Militaru, Virgil Măgureanu, generalul Victor Atanasie Stănculescu, Silviu Brucan şi Petre Roman), realizate în intervalul 2-10 noiembrie 1994 de televiziunea BBC, ca surse istorice de primă mână pentru analiza perioadei respective. În încheierea acestei părţi a volumului, Matei Gheboianu realizează o incursiune istorică asupra formelor de organizare civică în 1989 prin configurarea unui studiu de caz cu privire la organizaţiile studenţeşti.

Partea a V-a reuneşte tematic amintiri şi reflecţii personale despre însemnătatea anului 1989. Astfel, Dennis Deletant face observaţii personale asupra momentului revoluţionar, din perspectiva specialistului în studii româneşti al cărui domeniu a cunoscut o maximă relevanţă publică odată cu schimbarea violentă de regim din 1989, ceea ce permite aducerea în lumină a unor reflecţii deosebit de interesante cu privire la cele întâmplate atunci. Pe de altă parte, în contribuţia sa, Roland O. Thomasson particularizează analiza evoluţiilor din 1989 tratând un subiect aparte, şi anume utilizarea, în schimburile de focuri ce au avut loc în timpul Revoluţiei, a unor gloanţe speciale (dum-dum), neobişnuite, cu intenţia de a oferi o înţelegere mai clară a evenimentelor. La rândul său, Alin Ciupală tratează, într-o notă personală, ca fost militar în termen la o unitate de aviaţie din Timişoara la momentul Revoluţiei, evenimentele de atunci, oferind o sursă istorică de cercetare prin rememorarea stărilor de spirit, a sentimentelor şi atitudinilor lui, dincolo de interacţiunile pe care le-a avut la momentul respectiv şi de faptele întâmplate.

Partea finală a volumului propune o privire retrospectivă asupra moştenirii lăsate de comunism, în aceşti 30 de ani scurşi din decembrie 1989, postcomunismului. În studiul său, Marius Bălan oferă o perspectivă juridică asupra modului în care s-a instituit organismul noii autorităţi postrevoluţionare, Consiliul Frontului Salvării Naţionale, şi asupra comunicatelor către ţară, decretelor-lege şi decretelor emise de acesta. Contribuţia lui Alexandru Muraru relevă dimensiunile unui moment deosebit de important din postcomunismul imediat, şi anume disputa în care a fost implicată noua putere de la Bucureşti în primul an postdecembrist, generată de revenirea în ţară a regelui Mihai I. Emanuel Copilaş optează pentru o analiză situată în sfera de interes a istoriei ideilor, pentru a aloca Revoluţiei din 1989 rolul de moment fondator al ideologiei postcomuniste româneşti. Dacă, în textul său, Cristian Pîrvulescu îşi concentrează analiza asupra modului în care s-au regrupat membrii fostului Partid Comunist şi a modului în care s-a configurat arhitectura instituţională a sistemului de partide din România postcomunistă, Daniel Şandru îşi propune să identifice originea elitei politice postcomuniste şi să trateze principalele repere ale evoluţiei acesteia, în contextul unei analize comparative între cazul României şi cel al Bulgariei. Orientat spre prezent, Antonio Momoc aduce în scenă o foarte interesantă investigaţie sociologică privind reprezentările studenţilor Facultăţii de Jurnalism din cadrul Universităţii din Bucureşti cu privire la Nicolae Ceauşescu, la comunism şi la evenimentele din 1989, oferind o percepţie asupra aparent paradoxalei nostalgii a tinerilor faţă de regimul ante-1989. Studiul care încheie volumul îi aparţine lui Ioan Stanomir şi plasează în vitrina istoriei recente o analiză politologică în care ne putem regăsi cu toţii, precum într-o fotografie realizată acum, la 30 de ani de la evenimentele din decembrie 1989. Într-o anumită măsură, acesta este şi o expresie a „efectului de întreg" al volumului *Revoluţia din 1989. Învinşi şi învingători*, deşi tema sa centrală e abordată din perspective multiple.

Anneli Ute Gabanyi, Alexandru Muraru, Andrei Muraru, Daniel Şandru
noiembrie 2019

Partea I

ANUL 1989 ÎN CONTEXT REGIONAL ŞI INTERNAŢIONAL

Simion GHEORGHIU

Anul 1989: destrămarea blocului sovietic în context internaţional

Bibliografia consacrată destrămării „imperiului" sovietic în 1989-1991 a sporit considerabil în ultimul timp. Cum este şi firesc, preocuparea dominantă a cercetătorilor este îndreptată asupra cauzelor prăbuşirii regimurilor comuniste din sfera de hegemonie a Kremlinului (aşa-zisul „imperiu exterior"[1]), la sfârşitul anului 1989, şi apoi ale dezagregării Uniunii Sovietice însăşi („imperiul interior"), doi ani mai târziu, evenimente care au pus capăt îndelungatei bipolarităţi mondiale (SUA-URSS) şi au delimitat două epoci istorice distincte.

Într-un număr al revistei *Foreign Affairs* apărut în urmă cu un deceniu, Philip D. Zelikow, fost diplomat şi profesor la Universitatea din Virginia, a recenzat nouă cărţi dedicate anului 1989 şi căderii comunismului. În loc de concluzie, el a formulat următoarea întrebare: „A fost, într-adevăr, o revoltă de jos sau, mai degrabă, una de sus, un război civil în cadrul elitei comuniste?"[2].

Întrebarea universitarului american ne duce la esenţa discuţiei despre cauzele prăbuşirii regimurilor comuniste în Europa de Est şi, în final, în Uniunea Sovietică[3].

Într-un text des citat în perioada comunistă, Vladimir Ilici Lenin susţinea că nu poate exista o revoluţie fără ca ea să fie precedată de o situaţie revoluţionară. El afirma că pot exista situaţii revoluţionare care să nu ducă la revoluţii, dar că nu pot exista revoluţii fără ca ele să fie precedate de o situaţie revoluţionară. În viziunea „marelui dascăl al proletariatului", aşa cum era numit Lenin în retorica oficială, primul simptom al unei asemenea situaţii revoluţionare era „o criză a vârfurilor", lovite de neputinţa de a-şi exercita în continuare puterea în formele consacrate[4]. Din acest punct de

1. Vezi Vladimir Tismăneanu (coord.), *Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor*, Editura Polirom, Iaşi, 2005, p. 9; Adrian Pop, *Tentaţia tranziţiei. O istorie a prăbuşirii comunismului în Europa de Est*, Editura Corint, Bucureşti, 2002, pp. 341 şi urm.
2. Philip D. Zelikow, „The Suicide of the East? 1989 and the Fall of Communism", *Foreign Affairs*, vol. 88, nr. 6, noiembrie-decembrie 2009, p. 131.
3. Pentru opinia istoricilor ruşi privind factorii interni şi internaţionali care au contribuit, într-o măsură mai mare sau mai mică, la prăbuşirea regimurilor comuniste din ţările socialiste, vezi Vasile Buga, *Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov. 1985-1991*, cuvânt înainte de acad. Florin Constantiniu, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2007, pp. 152-170.
4. Vladimir I. Lenin, „Falimentul Internaţionalei a II-a", în V.I. Lenin, *Opere complete*, ediţia a II-a, vol. 26, *Iulie 1914 – august 1915*, Editura Politică, Bucureşti, 1964, p. 218.

vedere, afirmaţia lui Philip D. Zelikow este pe deplin îndreptăţită. Mai erau capabile, în 1989, elitele comuniste din URSS şi din ţările blocului sovietic să păstreze controlul puterii în tiparele îndătinate ale modelului stalinist de socialism?

Astăzi, în perspectiva celor treizeci de ani scurşi de la prăbuşirea regimurilor comuniste est-europene, întrebarea fundamentală care se pune este dacă aceste regimuri s-au prăbuşit ca urmare a unei crize generale, de sistem, anume a unor carenţe şi disfuncţionalităţi structurale, sau doar a unei crize a vârfurilor comuniste, generate cu precădere de rivalitatea sovieto-americană caracteristică Războiului Rece?

Raporturile dintre superputeri

Într-un studiu de prognoză publicat în 1984, consacrat competiţiei militare dintre SUA şi URSS, doi analişti americani, Robbin F. Laird şi Dale R. Herspring, au arătat că politica Uniunii Sovietice în domeniul înarmărilor confrunta Statele Unite cu patru întrebări capitale: „1) cred liderii sovietici în realitatea descurajării reciproce? 2) cred liderii sovietici că ţara lor poate supravieţui şi poate câştiga un război nuclear strategic? 3) acceptă liderii sovietici paritatea cu Statele Unite ca o situaţie dezirabilă şi chiar inevitabilă? 4) politica sovietică în domeniul controlului armamentelor are la bază conceptul de paritate strategică?"[5].

Cele patru întrebări sintetizează perfect preocupările americanilor în ajunul venirii la putere a lui Mihail Sergheevici Gorbaciov. În faza de început a perioadei gorbacioviste, raporturile dintre cele două superputeri prezentau analogii frapante cu situaţia din anii 1953-1956, atunci când, după moartea lui Stalin, noua conducere sovietică a lansat politica „coexistenţei paşnice" a celor două sisteme, socialist şi capitalist. Cuvântul care a caracterizat relaţiile Est-Vest în acea perioadă a fost „destindere". Din perspectiva sovieticilor, obiectivul fundamental al noii orientări era acela de a obţine un răgaz care să permită Uniunii Sovietice să-şi rezolve problemele interne şi să-şi dezvolte un potenţial militar, pentru a avea un raport de putere cât mai favorabil în relaţia cu Statele Unite[6]. Se poate spune că, după al Doilea Război Mondial, în relaţiile sovieto-americane s-au înregistrat câteva perioade distincte, chiar dacă de cele mai multe ori delimitarea lor nu este simplu de făcut. O bornă evidentă însă o constituie moartea lui Stalin, în martie 1953.

Astăzi se ştie că, în faza finală a războiului (1944-1945), liderul de la Kremlin s-a străduit să obţină din partea anglo-americanilor nu numai recunoaşterea supremaţiei sovietice în teritoriile dobândite în urma înţelegerilor antebelice cu Germania nazistă, ci şi în zonele cucerite de Armata Roşie în Europa central-răsăriteană şi sud-estică. Iosif V. Stalin şi-a dezvăluit intenţia de a instaura regimuri de tip sovietic în ţările ocupate de Armata Roşie la începutul lunii aprilie 1945, în cursul convorbirilor cu Iosip B. Tito şi delegaţia iugoslavă, aflaţi în vizită oficială la Moscova: „Acest război nu se poartă

5. Robbin F. Laird şi Dale R. Herspring, „The Soviet Union and the Strategic Arms Race", în *The Soviet Union in the 1980s*, Erik P. Hoffmann (ed.), Capital City, New York, 1984, p. 184.
6. Pentru convergenţele şi divergenţele de interese ale SUA şi URSS din anii 1960-1970, vezi colecţia de documente editate în comun de către ruşi şi americani, *Sovetsko-amerikanskie otnoşeniia. Godî razreadki. 1969-1976 : Sbornik dokumentov*, tom 1 : 1969 – mai 1972, V 2-h knigah, «Mejdunarodnîe otnoşeniia», Moscova, 2007.

ca războaiele trecutului; cine ocupă un teritoriu își impune, de asemenea, propriul sistem social. Toți își impun propriul sistem câtă vreme armata lor are puterea să o facă"[7]. În lumina izvoarelor publicate până în prezent, acest obiectiv al liderului sovietic nu era conceput pentru o realizare imediată[8]. Pentru a menține în viață Marea Coaliție (SUA, Marea Britanie, URSS) din timpul războiului, „Stalin a văzut în guvernele de coaliție reală sau fictivă (alianțe politice dominate de comuniști) o formulă politică, aptă să servească interesele Uniunii Sovietice în zona ei de influență"[9].

Nu este exclus ca, în hotărârea de a nu se grăbi cu instituirea regimurilor de tip sovietic în țările Europei de Est, el să fi avut în vedere și declarația președintelui american Roosevelt din timpul Conferinței de la Ialta, care a spus, la 5 februarie 1945: „În timp ce Statele Unite își vor continua eforturile pentru pace, Congresul și publicul nu vor mai tolera menținerea trupelor americane în Europa mai mult de doi ani după încheierea războiului"[10]. Deși Stalin nu a avut nicio reacție imediată la această declarație, este aproape sigur că a luat-o în serios și s-a hotărât să aștepte scurgerea celor „doi ani", după care trupele americane urmau să se retragă.

O dezangajare graduală a Statelor Unite din Europa a fost înregistrată în primii ani după terminarea războiului (1945-1947). Aceasta i-a dat posibilitatea lui Stalin să fructifice câștigurile din timpul celui de-al Doilea Război Mondial fără să întâmpine rezistență din partea americanilor[11]. Atitudinea sovietică din această perioadă transpare din interviul dat de Stalin unui corespondent al publicației *United Press*, la 23 octombrie 1946: „Întrebare: «Sunteți de acord cu opinia secretarului de stat Byrnes [...] în legătură cu creșterea tensiunilor în relațiile dintre URSS și Statele Unite?». Stalin: «Nu»". Apoi corespondentul a întrebat „Dacă asemenea tensiuni există, care ar fi fost motivul lor?", iar Stalin a răspuns: „Întrebarea cade, având în vedere răspunsul dat anterior". Corespondentul a continuat să pună întrebări, precum: „Consideră Rusia frontiera vestică a Poloniei permanentă?". Răspuns: „Da, consideră". „Cum vede URSS prezența soldaților britanici în Grecia?" Stalin: „Nenecesară". „Mai este interesată Rusia să primească împrumuturi de la Statele Unite?" Stalin: „Interesată"[12]. La întrebarea corespondentului american „Ce părere aveți despre bomba atomică sau arme asemănătoare ca un instrument al războiului?", Stalin s-a referit la o apreciere făcută într-un alt interviu, când a spus că rolul bombelelor atomice este să-i sperie pe cei cu nervii slabi, care nu pot decide soarta războaielor, pentru că nu sunt destule. „Să fim înțeleși", spunea el, „cu siguranță monopolul atomic este o amenințare, dar împotriva lui există

7. Milovan Djilas, *Conversații cu Stalin*, Editura Corint, București, 2015, p. 150.
8. Vezi, pe larg, volumul de documente *Vostocinaia Evropa v dokumentah rossiiskih arhivov. 1944-1953 gg.*, tom I, *1944-1948 gg.*, redakționnaia kolleghiia T.V. Volokitina, T.M. Islamov, G.P. Murașko (otv. redaktor), A.F. Noskova, L.A. Rogovaia, «Sibirskii hronograf», Moscoa-Novosibirsk, 1997.
9. Florin Constantiniu, „Constatări și recomandări privind România în vara anului 1944: o sursă sovietică inedită", în *Istoria: contribuții în căutarea unui nou mesaj. Profesorului Ion Stanciu, la împlinirea vârstei de 60 de ani*, Iulian Oncescu și Silviu Miloiu (coord.), Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2005, p. 288.
10. Adam B. Ulam, *The Rivals: America and Russia Since World War II*, Penguin Books, 1984, p. 53.
11. Pentru modul de abordare a relațiilor Statelor Unite cu Uniunea Sovietică în perioada războiului și pentru planurile politice postbelice ale Washingtonului față de Europa, vezi M.Iu. Miagkov, *Problemî poslevoennogo ustroistva Evropî v amerikano-sovetskih otnoșeniia 1941-1945*, Institut vseobșcei istorii RAN, Moscova, 2006.
12. *Ibidem*, p. 103. Interviul cu Stalin, „Otvetî na voprosî prezidenta amerikanskogo aghenstva «United Press» gospodina H. Beili, polucennîe 23 okteabrea 1946 goda" a fost publicat în *Pravda* (30 octombrie 1946).

două remedii: a) acest monopol nu va dura; şi b) utilizarea bombelor va fi interzisă"[13]. Aşa cum remarca Adam Ulam, „stilul discuţiei denotă efortul sovieticilor de a afişa o stare de calm distant, şi nu de neprietenie, dar şi de dezinteres şi lipsă de frică faţă de americani, cu bombele şi miliardele lor"[14].

Anul 1947 a adus o schimbare de fond în politica externă americană. În luna martie a fost enunţată „doctrina Truman" şi apoi, în iunie, Planul Marshall, iniţiative care au arătat o distanţare clară şi fermă faţă de practica politicii americane de până atunci. Chiar dacă nici una dintre aceste două politici nu aveau ca obiectiv direct Uniunea Sovietică, ele încercau să contracareze ameninţarea comunistă prin ajutor economic şi printr-o extindere a protecţiei americane până la periferia „lumii libere". La aceste măsuri, percepute de Stalin ca pe o încercare de a slăbi poziţia URSS în sfera sa de influenţă prin integrarea economică a ţărilor est-europene în Europa Occidentală, reacţia liderului sovietic nu a întârziat: a refuzat Planul Marshall, la care fusese invitat să participe, şi a accelerat impunerea modelul unic de socialism tuturor ţărilor-satelit (anii 1948-1949)[15].

Hegemonia Uniunii Sovietice asupra ţărilor est-europene a căpătat o formă instituţională prin crearea Consiliului de Ajutor Economic Reciproc în 1949 şi a Organizaţiei Pactului de la Varşovia, în 1955, ca replică la Alianţa Nord-Atlantică[16]. Ulterior, orice manifestare de emancipare a ţărilor est-europene de sub dominaţia „marelui frate" de la Moscova a fost aspru pedepsită. În acest cadru opresiv, generator de tensiuni, au avut loc ruptura iugoslavo-sovietică în timpul lui Stalin, iar în vremea urmaşului său, Nikita S. Hruşciov, conflictele notorii cu China şi Albania. Când nemulţumirile au căpătat proporţii de masă, ele au fost înăbuşite cu ajutorul forţelor armate: în Berlin în 1953, în Ungaria în 1956, în Cehoslovacia în 1968.

Intervenţia sovietică din Ungaria (1956) a arătat limpede că Moscova nu va ezita să folosească forţa militară pentru a-şi apăra sfera de influenţă. În 1968, după reprimarea „Primăverii de la Praga", s-a elaborat aşa-numita „doctrină Brejnev" sau „doctrina suveranităţii limitate", care a reconfirmat hotărârea Kremlinului de a-şi păstra cu orice preţ sfera de hegemonie din Europa de Est. O revizuire semnificativă a doctrinei Brejnev va avea loc abia în a doua jumătate a anilor 1980, în condiţiile perestroikăi gorbacioviste[17]. Atitudinea Uniunii Sovietice faţă de ţările blocului socialist s-a schimbat treptat, ajungându-se spre sfârşitul anilor 1980 la o „permisivitate" în relaţiile intersocialiste de neimaginat până atunci. Întrebarea pe care şi-o pun cercetătorii este: ce a determinat schimbarea atât de profundă a atitudinii conducerii sovietice faţă de ţările

13. Vezi interviul cu Stalin, „Otvetî na voprosî, zadannîe moskovskim korrespondentom «Sandi Taims» gospodinom A. Vertom, polucennîe 17 senteabrea 1946 goda", *Bolşevik*, nr. 17-18, 1946.
14. Adam B. Ulam, *op. cit.*, p. 103. De amintit că, în aceeaşi perioadă, Stalin ştia foarte bine că în curând nu va mai fi o singură putere care să deţină bomba atomică, vezi David Holloway, *Stalin şi bomba atomică. Uniunea Sovietică şi energia atomică. 1953-1956*, Editura Institutul European, Maşina de Scris, Iaşi, 1998.
15. Pentru mai multe detalii, vezi M.M. Narinski, „SSSR i plan Marşalla. Po materialam Arhiva Prezidenta RF", *Novaia i noveişaia istoriia*, nr. 2, 1993, pp. 11-19.
16. Pentru etapele formării celor două blocuri politico-militare, vezi N.E. Bîstrova, *SSSR i formirovanie voenno-politiceskogo protivostoianiia v Evrope, 1945-1955 gg.*, tom I-II, Institut rossiiskoi istorii, Moscova, 2005.
17. Vezi Aleksandr S. Stykalin, „Noua perspectivă sovietică asupra crizei ungare din 1956 în condiţiile revizuirii «doctrinei Brejnev» la sfârşitul anilor '80 – începutul anilor '90", *Arhivele Totalitarismului*, anul XXIII, nr. 86-87, 1-2/2015, pp. 194-213.

blocului socialist, considerate până atunci un element de bază al *glacisului strategic*[18] de la frontiera vestică a URSS? Nu este de mirare că criticii lui Gorbaciov au numit-o „politică de abandon", respectiv „non-politică".

Un rol important în revizuirea doctrinei l-au avut, neîndoielnic, și evenimentele din Polonia, din anii 1980-1981. Deteriorarea progresivă a situației de acolo a reclamat o intervenție militară, așa cum avusese loc în Ungaria și în Cehoslovacia. Numai că, în urma unor „dezbateri" între comandanții militari și decidenții politici din Biroul Politic al CC al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică (PCUS), argumentele aduse de cei dintâi au arătat că o intervenție militară este inoportună. Generalul Anatoli I. Gribkov, șeful Statului Major al Forțelor Militare Unite ale statelor participante la Pactul de la Varșovia, a atras atenția că între Cehoslovacia din 1968 și Polonia din 1981 era o diferență fundamentală: în timp ce în Cehoslovacia inițiativa „Primăverii de la Praga" aparținuse conducerii de partid, căreia i se raliase opinia publică, în Polonia inițiativa schimbărilor pornea de la opinia publică ce exercita presiuni asupra conducerii de partid, ostile revendicărilor sindicatului Solidaritatea[19]. În Cehoslovacia, criza se rezolvase prin schimbarea conducerii de partid, inițiatoarea noului curs al „socialismului cu față umană"; în Polonia, criza nu se putea rezolva prin schimbarea conducerii de partid, întrucât populația dorea o nouă orientare politică; în consecință, Uniunea Sovietică avea să fie confruntată, în cazul unei intervenții, cu o puternică rezistență populară, sprijinită cu certitudine de armată. În acest caz, Uniunea Sovietică urma să se confrunte cu un război sovieto-polonez[20]. Argumentele militarilor au cântărit mult în decizia conducerii de la Kremlin de a nu recurge la forță.

O situație asemănătoare avusese loc și în cazul intervenției sovietice în Afganistan. Și atunci unii comandanți militari se împotriviseră[21], numai că triumviratul politic care gestiona criza – Dmitri F. Ustinov, ministrul Apărării, Andrei A. Gromîko, ministrul de Externe, și Iuri V. Andropov, șeful KGB[22] – a reușit să-și impună opțiunea: invazie militară. Conform documentelor sovietice publicate, războiul din Afganistan a arătat conducerii sovietice dificultățile URSS de a purta un război în exterior. La 31 octombrie 1989, Aleksandr N. Iakovlev, unul dintre principalii arhitecți ai „noii gândiri" a politicii externe a lui Gorbaciov, a avut o discuție cu Zbigniew Brzeziński, fostul consilier pentru probleme de securitate națională al președintelui Carter, în cursul căreia a vorbit deschis despre faptul că evenimentele din Afganistan au constituit factorul hotărâtor care i-a determinat pe liderii sovietici să se abțină de la intervenții militare externe: „Pentru noi, Afganistanul, cu toate aspectele negative, a avut și o latură pozitivă. Având ca exemplu Afganistanul, noi am ajuns la concluzia că niciun soldat sovietic nu trebuie să se mai afle peste granițe cu scopul unor acțiuni militare"[23]. De asemenea, în aceeași

18. Pentru constituirea și importanța „brâului de securitate", vezi, pe larg, Laurențiu Constantiniu, *Uniunea Sovietică între obsesia securității și insecurității. Glacisul strategic în politica externă sovietică. 1917-1949*, Editura Corint, București, 2010.
19. A.I. Gribkov, *Sudba Varșavskogo Dogovora. Vospominaniia, dokumentî, faktî*, «Russkaia Kniga», Moscova, 1998, p. 147.
20. *Ibidem*.
21. Vezi articolul bazat pe documente sovietice al lui Iuri V. Rubțov, „Sovetskii Soiuz v «neobiavlennoi» voine v Afganistane (1979-1989 godî): osmîslenie proșlogo", *Novaia i noveișaia istoriia*, nr. 1, 2009, pp. 48-70.
22. Gheorghi M. Kornienko, *„Holodnaia voina": Svidetelstvo eio uceastnika*, Mejdunarodnîe otnoșeniia, Moscova, 1995, p. 191.
23. *Aleksandr Iakovlev. Perestroika: 1985-1991. Neizdannoe, maloizvestnoe, zabîtoe*, sostavitel A.A. Iakovlev, Mejdunarodnîi fond „Demokratiia" (Fond Aleksandra N. Iakovleva), Moscova, 2008, pp. 375-376.

convorbire a fost abordată şi problema ritmului accelerat al transformărilor politice din interiorul blocului socialist. Mai ales, demnitarul american a dorit să afle cum evaluează Iakovlev schimbările care aveau loc în Europa de Est şi la ce să se aştepte lumea în viitor. Răspunsul a fost prompt: „Respectăm întocmai declaraţia făcută de noi încă de la debutul perestroikăi, în 1985, referitoare la respectarea libertăţii de alegere. După 1985, când am spus acest lucru, noi continuăm să-l urmăm cu precizie"[24]. La întrebarea „dacă s-au aşteptat ca lucrurile să meargă atât de departe", Iakovlev a răspuns: „Putem spune că ne-am aşteptat. Pe noi însă cu totul altceva ne nelinişteşte. Dacă procesele care au loc în ţările Europei de Est vor evolua în continuare pe baza dezvoltărilor interne ale acestor ţări, aceasta nu va trezi nelinişte la noi. Ne temem că Europa Occidentală sau SUA se pot implica în aceste procese într-un fel sau altul. Noi i-am spus preşedintelui Bush că suntem gata să privim liniştiţi la aceste procese. Dar liniştiţi, cum? Nu trebuie să se uite faptul că ne mărginim cu aceste ţări şi, bineînţeles, în această privinţă avem interesele noastre. Acum însă nu vedem un pericol direct. Evenimentele evoluează liniştit"[25].

Un alt subiect important al discuţiei a fost cel legat de Organizaţia Tratatului de la Varşovia. Invocând o declaraţie făcută de Nikolai V. Şişlin, consultantul Secţiei Ideologice a CC al PCUS, potrivit căreia nu era nimic grav dacă Polonia şi Ungaria vor părăsi Tratatul, Brzeziński s-a interesat dacă aceasta era o părere personală sau un punct de vedere oficial. Poziţia lui Iakovlev a fost clară: „Nu trebuie să existe ieşiri individuale din alianţele militaro-politice. Acest lucru ar tulbura stabilitatea existentă"[26].

De la doctrina Brejnev la „doctrina Gorbaciov": retragerea Uniunii Sovietice din Europa de Est

Chiar dacă unul dintre consilierii lui M. Gorbaciov pentru probleme de politică externă, A.S. Cerniaev, spunea că nu a observat la secretarul general „un interes deosebit legat de comunitatea socialistă", asta nu a însemnat că liderul de la Kremlin i-ar fi neglijat pe aliaţii săi din cadrul Pactului de la Varşovia. În martie 1985, Gorbaciov a avut o întâlnire cu conducătorii blocului socialist, veniţi la Moscova pentru funeraliile lui Konstantin Ustinovici Cernenko, în cadrul căreia a expus noile fundamente pe care vor fi aşezate raporturile dintre URSS şi ţările socialiste. Ideile centrale ale acestei expuneri au fost că se va „respecta autonomia fiecărei ţări" şi că se „doreşte o colaborare economică reciproc avantajoasă"[27]. În memoriile sale, Gorbaciov explică această nouă abordare: „Am considerat necesar să le spun [conducătorilor ţărilor membre ale Pactului de la Varşovia, *n.n.*] că pot conta pe faptul că vom respecta independenţa şi autonomia prietenilor noştri. Conducerea fiecăruia dintre partidele cârmuitoare trebuie să răspundă de elaborarea şi implementarea propriei politici în faţa partidului şi a poporului"[28]. În

24. *Ibidem*, p. 374.
25. *Ibidem*.
26. *Ibidem*, p. 375.
27. *Otveceaia na vîzov vremeni. Vneşneaia politika perestroiki: dokumentalnîe svidetelstva. Po zapiseam besed M.S. Gorbaciova s zarubejnîmi deiateleami i drughim materialam*, Gorbaciov-Fond, Izdatelstvo „Ves Mir", Moscova, 2010, p. 517.
28. Mihail Gorbaciov, *Naedine s soboi*, „Grin Strit", Moscova, 2012, p. 393.

fapt, scrie Gorbaciov: „Sensul principal al mesajului meu era că nu ne vom amesteca în treburile lor. În esență, asta însemna refuzul așa-numitei «doctrine Brejnev»"[29]. Istoricul român Florin Constantiniu observa că, pentru Gorbaciov, sfera de hegemonie sovietică din Europa de Est încetase a mai fi o fortăreață externă, transformându-se într-o povară economică, întrucât „țările frățești", lovite de mari dificultăți generate de gripajele economiei socialiste, îndatorate extern și rămase în urmă din punct de vedere tehnologic în raport cu Occidentul, solicitau sprijinul material al URSS[30].

Refuzul lui Gorbaciov de a se amesteca în treburile interne ale țărilor Pactului de la Varșovia din anii perestroikăi a intrat în vocabularul politic drept „doctrina Gorbaciov", înțeleasă ca fiind opusă doctrinei Brejnev. Această schimbare fundamentală a fost numită de istoricul rus Anatoli I. Utkin „fuga din Europa"[31]. Într-o viziune utopică, M.S. Gorbaciov credea că poate să restructureze raporturile dintre URSS și sateliții ei, astfel încât comunitatea țărilor socialiste să devină o unitate frățească. Însă acest lucru nu s-a întâmplat. Florin Constantiniu a conchis convingător: „Ceea ce Gorbaciov considerase a fi o revoluție care să schimbe, să dea altă față socialismului și blocului sovietic a fost o revoluție de jos, pentru că toate aceste popoare din Europa Răsăriteană nu acceptaseră niciodată dominația sovietică. Or, socialismul, care fusese construit în aceste țări, nu era decât un camuflaj al regimului de ocupație al Uniunii Sovietice și regimurile comuniste din aceste țări, care practic fuseseră impuse de Uniunea Sovietică, nu aveau niciun fel de legitimitate în fața popoarelor din această parte a continentului. În 1989, toată această construcție (destul de fragilă, neelaborată a lui Gorbaciov în ceea ce privește noul regim al Europei de Est) s-a prăbușit întocmai ca un castel din cărți de joc"[32].

Orice schimbare intervenită la Moscova se repercuta imediat în sfera de hegemonie sovietică, încât se spunea, pe bună dreptate: „Dacă la Moscova plouă, umbrelele se deschid în țările socialiste". În același spirit a avut loc discuția din 28 februarie 1989 dintre Mihail Gorbaciov și Achille Occhetto, conducătorul Partidului Comunist Italian. Liderul sovietic i-a atras atenția interlocutorului său că „toată lumea socialistă, toate țările socialiste, într-un fel sau altul, se află într-un proces de schimbare. Nu de reconstrucție [perestroika], ci de schimbare [*peremen*]"[33]. „Doresc să subliniez", spunea Gorbaciov, „că toate țările [socialiste, *n.n.*] sunt cuprinse de un proces de regândire a istoriei și a schimbărilor, sub influența a ceea ce se întâmplă la noi și a imperativelor interne proprii. În mare măsură, acestea sunt legate de economie, dar nu mai puțin important și de a reconsidera ceea ce este astăzi socialismul. Cu toată diversitatea acestor procese, ele se caracterizează prin dezvoltarea democrației"[34]. În procesul transformărilor însă, Gorbaciov nu includea și România, încremenită în proiect: „Poate aici nu se înscrie România, cu toate că tovarășul Ceaușescu aduce mereu argumente în favoarea dezvoltării democratice a țării sale. Desigur, atrage atenția regimul deosebit existent acolo"[35]. Lăsând la o parte excepția românească și revenind la cadrul general al discuției,

29. *Ibidem*, p. 394.
30. Florin Constantiniu, „Enigma lui 1989", *Istorie și civilizație*, anul III, nr. 20, mai 2011, p. 4.
31. Anatoli I. Utkin, *Izmena ghenseka. Begstvo iz Evropî*, Eksmo, Algoritm, Moscova, 2009.
32. Florin Constantiniu, „Contextul internațional al prăbușirii regimurilor comuniste est-europene", *Academica*, anul XX, nr. 11-12, noiembrie-decembrie 2009, p. 16.
33. „Iz besedî s gheneralnîm sekretariom italianskoi kompartii A. Occhetto. 28 fevralea 1989 goda", în Mihail S. Gorbaciov, *Sobranie socinenii*, tom 13, *Dekabr 1988 - mart 1989*, Gorbaciov-Fond, Izdatelstvo „Ves Mir", Moscova, 2009, p. 306.
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*, pp. 306-307.

Gorbaciov a mai adăugat: „Direcţia principală a proceselor din lumea socialistă este democratizarea. Şi acest lucru este foarte interesant. Atinge sfera economică, politică, culturală. Prietenii noştri din Europa de Est se întorc şi la istorie"[36]. Din declaraţiile lui Gorbaciov este evident că, printr-o reacţie în lanţ, schimbările promovate la Moscova s-au repercutat în ţările blocului socialist, cu excepţia României, ţara cu regimul cel mai conservator din Europa de Est.

În acest context, trebuie avut în vedere că renunţarea la doctrina Brejnev, ca urmare a recunoaşterii ineficienţei ei în condiţiile contemporane (raportul de forţe în lume, starea de spirit din lagărul socialist şi situaţia politică internă din URSS), a fost determinată şi de dorinţa lui Gorbaciov de a obţine un acord cu Statele Unite privind limitarea armamentului strategic. Pentru a-şi păstra statutul de superputere, obţinerea acestui acord a devenit un obiectiv esenţial pentru URSS. Atingerea lui însă era condiţionată de libertatea de acţiune a ţărilor-satelit. Din puţinele informaţii cunoscute despre întâlnirea la vârf din Malta din 1989, reiese că una dintre condiţiile de bază ale înţelegerii sovieto-americane a fost ca Uniunea Sovietică să nu se opună curentului reformator din ţările Pactului de la Varşovia, iar în schimb Statele Unite să nu încerce să beneficieze de pe urma schimbărilor din blocul socialist, care ar leza interesele de securitate ale Moscovei[37].

În perspectiva acestei înţelegeri, Ialta şi Malta au fost percepute, în opinia comună, ca Alfa şi Omega regimurilor comuniste din Europa de Est. Trebuie avut însă în vedere că la Ialta, unde s-a acceptat tacit acordul de procentaj Churchill-Stalin[38], anglo-americanii au fost puşi în faţa unei stări de fapt: ocuparea Europei de Est de către Armata Roşie. Aceeaşi situaţie trebuie avută în vedere în 1989: criza regimurilor comuniste nu a fost provocată de intervenţii externe, ci de realităţile blocului sovietic.

1989: The Dismantling of the Soviet Bloc within the International Context

This article presents the attempt of the Soviet leader M.S. Gorbachev to reestablish the relations between the Soviet Union and its Eastern European satellites. In a utopian vision, he believed that he could create a fraternal socialist community in which there could be cooperation on an equal footing. Engaged in an effort to reform the Soviet system, in order to meet his contemporary challenges, Gorbachev urged the countries of the socialist camp to restructure themselves, with the aim of stimulating perestroika in the USSR through reverse feedback. The result, however, was not what the Soviet leader wanted. As the Soviet bloc could only be maintained through a policy of force, in 1989 the East European Communist regimes collapsed with incredible rapidity. Two years later (in 1991) the Soviet Union would selfdestruct, thus confirming the truth inscribed in the title of the book of the French historian J.-B. Duroselle *Tout empire périra*.

36. *Ibidem*, p. 307.
37. Michael R. Beschloss şi Strobe Talbott, *La cele mai înalte niveluri. Relatări din culisele puterii referitoare la sfârşitul Războiului Rece*, Editura Elit, 1995, pp. 222-223.
38. Vezi textul integral al stenogramelor sovietice din 9 şi 10 octombrie 1944, unde s-au discutat problema acordului de procentaj şi aplicarea sa în Europa Centrală şi de Sud-Est, cu un comentariu, în Laurenţiu Constantiniu, „Acordul Churchill-Stalin în documentele sovietice", *Arhivele Totalitarismului*, anul XVI, nr. 60-61, 3-4/2008, pp. 157-172.

Vasile BUGA

Revoluţia Română din decembrie 1989 în contextul raporturilor dintre România şi Uniunea Sovietică

O analiză obiectivă a împrejurărilor în care au avut loc evenimentele revoluţionare din decembrie 1989 din România nu poate face abstracţie de rolul factorului sovietic, al relaţiilor româno-sovietice abordate într-o manieră desprinsă de mistificări şi stereotipuri prezente, din păcate, şi acum, la trei decenii care au trecut de atunci. Documentele de arhivă româneşti şi străine, cu precădere din Federaţia Rusă, scot în evidenţă faptul că afirmarea reformelor în planul politicii sovietice interne şi externe, cunoscute drept perestroika şi glasnost, promovate de noul lider al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică (PCUS), Mihail Sergheevici Gorbaciov (venit la conducere la 11 martie 1985), a declanşat un proces de transformări în grade diferite şi în statele din Europa Centrală şi de Est aflate în sfera de influenţă sovietică. Spre sfârşitul anilor 1980, evoluţiile rapide din aceste state, inclusiv din România, apar tot mai frecvent în analizele efectuate în centrele de cercetări din URSS şi la nivelul conducerii PCUS.

Spre deosebire de alte ţări socialiste, cu precădere Ungaria şi Polonia, în România reformele iniţiate de liderul de la Kremlin au fost percepute de Nicolae Ceauşescu la început cu prudenţă, neîncredere, pentru ca mai târziu această atitudine să se transforme în dezacord total şi respingere deschisă, aşa cum dovedesc convorbirile dintre cei doi conducători cu ocazia vizitei oficiale întreprinse de Mihail S. Gorbaciov în România (25-27 mai 1987), precum şi cu ocazia vizitei oficiale a lui Nicolae Ceauşescu în URSS (3-4 octombrie 1988), dar mai ales în cadrul convorbirii purtate în timpul ultimei lor întâlniri la Moscova (4 decembrie 1989). În politica liderului de la Bucureşti se contura tot mai mult teama în faţa schimbărilor reclamate de noile realităţi din Europa şi din lume. Cantonat în scheme perimate, opac la schimbări, Nicolae Ceauşescu, cu ani în urmă admirat de Occident pentru politica de independenţă faţă de Moscova, nu înţelesese că, odată cu venirea la conducerea PCUS a unui conducător reformist, dispăruse şi interesul faţă de el. După cum avea să scrie istoricul român Florin Constantiniu, „imensa eroare politică" a lui Nicolae Ceauşescu este aceea de nu fi înţeles că, „după înscăunarea lui Gorbaciov şi lansarea perestroikăi, Occidentul, în cap cu SUA, dorea alinierea tuturor ţărilor-satelit la politica de reformă a Kremlinului şi că, prin urmare, departe de atitudinile de *maverick* din trecut ale lui Ceauşescu, le dezaproba"[1]. În continuare,

1. Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, ediţia a IV-a revăzută şi adăugită, Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2008, p. 521.

istoricul român consemna: „Această dezaprobare era cu atât mai fermă, cu cât atitudinea lui Ceauşescu era asociată cu reluarea unor teze vădit conservatoare, iar regimul său de mână forte, sprijinit cu ubicuitatea Securităţii, se afla în flagrant dezacord cu retorica gorbaciovistă a democraţiei socialiste autentice, care se întâlnea cu apărarea «drepturilor omului» de către Occident [...] Dacă în 1968 *Ceauşescu versus Brejnev* atrăsese admiraţia unanimă, *Ceauşescu versus Gorbaciov* atrăgea condamnarea unanimă"[2].

În cadrul primei sale întâlniri cu liderii statelor Pactului de la Varşovia, veniţi la Moscova pentru a participa la funeraliile lui K.U. Cernenko (martie 1985), Gorbaciov le-a spus acestora că URSS se pronunţa pentru relaţii de egalitate în drepturi, pentru respectarea suveranităţii şi independenţei fiecărei ţări, pentru colaborarea reciproc avantajoasă în toate sferele, precizând şi că „recunoaşterea acestor principii înseamnă, totodată, răspunderea deplină a fiecărui partid pentru situaţia din propria *ţară*"[3]. „În fond", scrie Gorbaciov, „declaraţia noastră la această întâlnire a însemnat o cotitură spre noi relaţii, renunţarea la aşa-zisa «doctrină Brejnev», care nu a fost niciodată proclamată oficial, dar care definea practic abordarea URSS a ţărilor socialiste"[4]. Acesta recunoaşte că, atunci când a preluat puterea, comunitatea socialistă se deosebea de cea din primii ani postbelici, că „în aceasta erau «eretici» şi «răzvrătiţi», precum acelaşi Ceauşescu"[5]. Peste puţin timp, în luna mai 1985, într-o cuvântare rostită la MAE sovietic, Mihail S. Gorbaciov avea să sublinieze că relaţiile cu ţările socialiste frăţeşti au intrat într-o etapă istorică nouă, indicând „să fie respectată suveranitatea, demnitatea aliaţilor, inclusiv a celor mici, să se renunţe la iluziile cum că noi putem să-i învăţăm pe toţi"[6].

La 11 noiembrie 1986, la consfătuirea de la Moscova cu liderii statelor membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), Mihail S. Gorbaciov le-a repetat celor prezenţi că fiecare ţară socialistă putea opta pentru forma de construcţie socialistă socotită potrivită, atrăgând totodată atenţia că aceştia purtau răspunderea pentru evoluţia propriilor ţări. Aşa cum remarca fostul demnitar comunist Vadim Medvedev, unul dintre cei mai apropiaţi din echipa lui Gorbaciov, dacă liderii ungur (János Kádár) şi polonez (Wojciech Jaruzelski) înţeleseseră corect mesajul, conducătorii celorlalte ţări „cu regimuri dure, învechite şi metode autoritare de conducere au manifestat de la început reţinere, o atitudine circumspectă, nelinişte, apoi de neacceptare a perestroikăi, de criticare a conducerii sovietice". Aceasta, continuă Vadim Medvedev, „privea în primul rând România şi RDG, precum şi Cuba şi RPD Coreeană. Conducătorii Cehoslovaciei şi Bulgariei aveau o poziţie oscilantă"[7]. Un semnal clar al continuităţii politicii externe promovate de conducerea de la Moscova a fost dat de Mihail Gorbaciov în cuvântarea rostită la 6 iulie 1989 la Consiliul Europei. „Rânduielile sociale şi politice ale unor ţări sau ale altora", declara liderul sovietic, „s-au schimbat în trecut, pot să se schimbe şi de-acum înainte. Aceasta este însă problema popoarelor înseşi, a opţiunii lor. Orice amestec în treburile interne, orice încercare de a limita suveranitatea statelor – atât ale prietenilor şi aliaţilor, cât şi ale oricui ar fi – sunt inadmisibile"[8], adresând totodată îndemnul: „Este

2. *Ibidem*.
3. Mihail Gorbaciov, *Jizni i reformî*, Kniga 2, Novosti, Moscova, 1995, p. 311.
4. *Ibidem*, p. 312.
5. *Ibidem*, p. 313.
6. I.S. Iajborskaia, „«Soţialisticeskoe sodrujestvo» i «doktrina Brejneva»", *Voprosî istorii*, nr. 9/2013, p. 16.
7. Vadim Medvedev, *Raspad. Kak on nazreval v mirovoi sisteme soţializma*, Mejdunarodnîe otnoşenia, Moscova, p. 34.
8. *Pravda*, 7 iulie 1989.

timpul să fie date la arhivă postulatele «războiului rece», când Europa era văzută ca arenă a confruntării împărţită în «sfere de influenţă»"[9]. Mihail S. Gorbaciov va menţiona explicit: „În lumea contemporană interdependentă, reprezentările geopolitice, născute de o altă epocă, sunt la fel de neputincioase în politica reală asemenea legilor mecanicii clasice şi teoriei cuantice"[10]. În opinia lui H. Kissinger, după acest discurs, Mihail S. Gorbaciov „a părut să abandoneze nu numai doctrina Brejnev, care stipula dreptul la intervenţia sovietică în Europa de Est, ci şi orbita sateliţilor însăşi, renunţând la «sferele de influenţă»"[11].

Evoluţiile din statele Europei Centrale şi de Est în atenţia conducerii de la Moscova

Noua conducere de la Moscova urmărea evoluţiile din ţările socialiste, interesată ca perestroika şi glasnost – cuvinte devenite emblema reformelor – să fie preluate în statele cărora cu decenii în urmă li se impusese modelul socialist de tip stalinist. În pofida intenţiilor sale sincere de a determina şi celelalte ţări din sfera sa de influenţă să procedeze la reforme similare, lucrurile avansau într-o direcţie care începuse să trezească îngrijorare la Moscova. Încă din anul 1988, institutele de profil ale Academiei sovietice de Ştiinţe semnalau o serie de evoluţii din statele blocului sovietic. Astfel, într-un amplu raport intitulat „Lumea socialismului în a doua jumătate a anilor [19]80. Tendinţe şi perspective de dezvoltare", elaborat în martie 1988 de Institutul de Studii Economice şi Politice Internaţionale al Academiei de Ştiinţe a URSS, se recunoştea că se îngustau posibilităţile de influenţare de către Uniunea Sovietică a partenerilor săi din ţările socialiste şi că, în pofida ataşamentului lor faţă de URSS ca „furnizor de energie şi materii prime şi cumpărător de nădejde al producţiei construcţiilor de maşini a acestora, se intensifica dorinţa satisfacerii intereselor lor în Occident"[12]. Autorii raportului constată că, „de la sfârşitul anilor 1970 – începutul anilor 1980, atât URSS, cât şi celelalte ţări socialiste s-au confruntat cu o situaţie de criză în sferele economică, socială, iar în unele cazuri şi politică"[13]. Atenţia acestora este îndreptată şi asupra aspectelor mai sensibile în raporturile dintre ţările socialiste. În acest sens, este semnalată prezenţa, iar uneori şi agravarea problemelor naţional-teritoriale, dându-se ca exemple „contradicţiile dintre RSR şi RPU legate de situaţia minorităţii naţionale ungare însemnate din România, «chestiunea macedoneană» în relaţiile bulgaro-iugoslave, problema Kosovo în relaţiile RSFI şi Albania, «chestiunea basarabeană» reanimată din când în când de partea română"[14]. Referindu-se la perspectivele evoluţiilor din ţările socialiste, autorii subliniază necesitatea analizei detaliate a condiţiilor interne şi externe ale ţărilor unde urmau să aibă loc transformările. Ei atrag totodată atenţia că formele şi metodele perestroikăi din Uniunea

9. *Ibidem.*
10. *Ibidem.*
11. Henry Kissinger, *Diplomaţia*, Editura ALL, Bucureşti, 2007, 2008, p. 691.
12. *Anatomia konfliktov. Ţentralinaia i Iugo-Vostocinaia Evropa. Dokumentî i materialî poslednei treti XX veka. II. Vtoraia polovina 1980-h-nacealo 1990-h godov*, Aleteia, Sankt-Petersburg, 2013, p. 39.
13. *Ibidem*, p. 42.
14. *Ibidem*, p. 60.

Sovietică nu trebuiau să fie considerate un etalon şi că atitudinea Moscovei faţă de acţiunile celorlalte partide nu trebuia definită de gradul asemănării lor cu practica PCUS, important fiind ca „asemenea acţiuni să ducă, în fond, la acelaşi scop"[15].

Pe aceeaşi linie se înscrie şi memorandumul intitulat „Cu privire la strategia raporturilor URSS cu ţările socialiste europene", elaborat de Secţia Internaţională a CC al PCUS şi înaintat conducerii sovietice în februarie 1989. Definind perioada pe care o traversau ţările socialiste, autorii considerau că „partidele de guvernământ deja nu mai pot conduce în stilul vechi, iar noile «reguli ale jocului», ale convenirii intereselor de grup care au ţâşnit la suprafaţă, căutării consensului – deocamdată nu au fost elaborate"[16] şi că, pe măsură ce acest proces se amâna sau se prelungea, „partidele pot ajunge într-o situaţie tot mai dificilă"[17]. În documentul respectiv se sublinia că, pe fondul trăsăturilor comune tuturor ţărilor socialiste, se manifestau şi trăsături specifice, care reclamau reacţii diferite din partea conducerii sovietice. În cazul României, se sublinia că „persistă atmosfera sufocantă a cultului personalităţii şi a conducerii autoritare a lui Ceauşescu. Căutând să izoleze ţara de influenţa noastră, acesta încearcă acum să se înveşmânteze în «luptătorul pentru puritatea socialismului», intră în polemică indirectă cu noi"[18]. Se admitea că în ţară erau posibile „unele explozii spontane", exprimându-se îndoiala că acestea se puteau extinde, admiţându-se că situaţia se putea schimba „doar odată cu plecarea lui Ceauşescu, care poate fi însoţită de fenomene extrem de dureroase"[19]. În document se recunoştea că, în noile circumstanţe, Uniunea Sovietică nu putea influenţa situaţia din aceste ţări recurgând la metode autoritare, pe care le socotea perimate. Acţiunile în forţă erau admise doar în cazul unui „amestec armat direct şi evident al forţelor externe în evoluţia internă a unei ţări socialiste"[20]. Se recomandau „reţinere şi răbdare" în relaţiile cu statele care se arătau circumspecte faţă de perestroika din Uniunea Sovietică (RDG, România, Cuba, RPD Coreeană)[21]. În mod special, se sublinia necesitatea elaborării unei „abordări echilibrate" a problemei amestecului sovietic în cazul unei crize politice dintr-o ţară sau alta, care presupunea „confirmarea principiului libertăţii opţiunii", dar şi al păstrării „cunoscutei incertitudini în privinţa acţiunilor concrete ale noastre într-o turnură sau alta a evenimentelor, pentru a nu stimula forţele antisocialiste să încerce «rezistenţa» bazelor socialismului în ţara respectivă"[22]. Se avansa totodată propunerea elaborării unui „program minimal" în relaţiile PCUS cu ţările socialiste pentru perioada de tranziţie, cuprinzând, printre altele: pregătirea din timp a reacţiei conducerii sovietice la eventualele complicaţii sau cotituri bruşte în politica lor; intensificarea contactelor cu liderii partidelor din aceste ţări, pentru a nu le lăsa sentimentul că sunt abandonaţi; explicarea esenţei politicii perestroikăi; menţinerea unor relaţii de „adevărat parteneriat" între armatele ţărilor socialiste atât în cadrul bilateral, cât şi în cadrul Pactului de la Varşovia, „excluzând din acestea elemente de inegalitate"; continuarea reducerii prezenţei militare sovietice în ţările socialiste, inclusiv posibilitatea retragerii, în perspectivă, a trupelor sovietice din Ungaria şi Cehoslovacia, „cântărirea variantei «internaţionalizării» trupelor rămase şi creării unor formaţiuni comune";

15. *Ibidem*, p. 63.
16. *Ibidem*, p. 66.
17. *Ibidem*, p. 67.
18. *Ibidem*.
19. *Ibidem*.
20. *Ibidem*, p. 69.
21. *Ibidem*, p. 73.
22. *Ibidem*, p. 75.

ieșirea la contact cu toate forțele din țările socialiste care pretindeau participarea la exercitarea puterii; renunțarea la „stereotipurile perimate în abordările PCUS cu țările socialiste"[23].

În opinia politologului rus M.I. Prozumenșcikov, evaluarea de către conducerea sovietică a situației din Europa de Est a fost „extrem de neadecvată" și practic evoluțiile din aceste țări au luat Moscova prin surprindere. Contrar părerilor potrivit cărora liderilor din țările socialiste, care până atunci urmau necondiționat politica Moscovei, li se oferise posibilitatea de a opta singuri pentru calea de urmat, M.I. Prozumenșcikov evidențiază tendința conducerii de la Kremlin de „a-i obliga" pe aceștia să „pășească docil pe calea «perestroikăi»". Acesta este de părere că Mihail S. Gorbaciov și echipa sa nu au reușit să formuleze clar sensul conceptelor de *perestroika* și *socialism democratic* și nici modalitatea lor de aplicare. „Noile lozinci", scrie Prozumenșcikov, „combinate cu vechile abordări și metode, de care nomenclatura de partid comunistă nu putea (sau nu dorea) să se elibereze, au dus fie la considerații abstracte, fie la simplificarea extremă a sarcinilor puse, care în final s-au redus la chemarea elementară: «Copiați perestroika noastră»"[24], pentru a concluziona că mulți dintre acești lideri, „în primul rând ai RDG, României, parțial ai Bulgariei și Cehoslovaciei, spre deosebire de anii precedenți, nu ardeau deloc de dorința de a copia experiența sovietică, temându-se, pe bună dreptate, că aceasta poate duce la falimentul regimurilor lor"[25].

În suita de analize elaborate la Moscova se disting și cele consacrate nemijlocit situației din România. Reținem, în acest sens, nota extrem de critică elaborată de cercetători ai Institutului de Economie a Sistemului Socialist Mondial al Academiei de Științe din URSS „Cu privire la situația din RSR"[26], înaintată secretarului CC al PCUS, A.N. Iakovlev, la 13 martie 1989, în care se sublinia că, în pofida tabloului aparent prosper creat de propaganda oficială românească, situația din această țară și tendințele dezvoltării continuau să provoace neliniște. „De șapte ani deja" – se menționa în document – „România nu poate ieși din situația de precriză prelungită apărută după ce, la începutul anilor 1980, înrăutățirea condițiilor economice externe a servit drept catalizator al acutizării problemelor interne ale țării"[27]. Autorii notei semnalau de asemenea că „disproporțiile în structura pe ramuri a economiei naționale, caracterul prioritar extensiv al dezvoltării acesteia, lipsa unor stimulente eficiente în vederea creșterii nivelului tehnic și calitativ al producției, introducerii cuceririlor progresului tehnico-științific au determinat incapacitatea economiei românești de a funcționa normal în condițiile schimbate, au dus la încetinirea drastică a ritmului creșterii economice, înrăutățirea vizibilă a condițiilor de viață a populației"[28]. Se remarca și că, pe fondul unor probleme sociale extrem de acute din România, „continuă proslăvirea nestăpânită a lui N. Ceaușescu, domnește o atmosferă de prostire a populației, de limitare a posibilităților activității ei economice și dezvoltării spirituale în numele unor concepții ale conducerii actuale a PCR rupte de viață"[29]. Situația politică din țară era caracterizată „printr-un regim al puterii personale a lui N. Ceaușescu, un cult odios al personalității sale, folosirea unui

23. *Ibidem*, p. 76.
24. *Koneț epohi, SSSR i revoliuții v stranah Vostocinoi Evropî v 1989-1991. Dokumentî*, ROSSPEN, Moscova, 2015, p. 7.
25. *Ibidem*, p. 8.
26. Traducerea integrală a fost publicată în *Arhivele Totalitarismului*, anul XXV, nr. 3-4/2017, pp. 253-265.
27. *Koneț epohi, SSSR i revoliuții v stranah Vostocinoi Evropî...*, p. 801.
28. *Ibidem*.
29. *Ibidem*.

sistem ierarhic rigid de conducere, voluntarism în adoptarea deciziilor în toate problemele fundamentale ale vieţii sociale şi dezvoltării economice a ţării, lipsa totală de transparenţă în mass-media"[30]. În notă se menţiona: „În condiţiile actualei conduceri a RSR este îndoielnic că se pot aştepta schimbări cât de cât substanţiale în politica internă, întrucât aceasta promovează ferm linia de înfăţişare a ei drept singura variantă corectă a aplicării creatoare a socialismului ştiinţific la realităţile româneşti"[31].

În opinia cercetătorilor sovietici, atmosfera creată în România „discreditează tot mai mult ideile socialismului în rândul populaţiei acestei ţări, subminează forţa lor de atracţie în ochii opiniei publice europene şi mondiale, accentuează izolarea internaţională a României şi a conducerii ei"[32]. Se recomanda, printre altele, „abţinerea, în măsura în care este posibil, de la continuarea contactelor bilaterale la nivel înalt, de la semne de atenţie la adresa lui N. Ceauşescu şi, cu atât mai mult, de la recunoaşterea în vreo formă a meritelor lui"[33], motivându-se că „în România şi dincolo de hotarele ei toate acestea ar fi percepute drept un sprijin al regimului existent"[34]. Se considerau necesare stimularea contactelor la niveluri mai joase (începând de la şefi de guvern şi mai jos), „pentru a crea în acest fel o bază pentru dezvoltarea relaţiilor după «epoca Ceauşescu»"[35], precum şi dezvoltarea relaţiilor economice, culturale, ştiinţifice etc. Se sublinia totodată necesitatea trecerii treptate la „o reflectare critică mai echilibrată şi constructivă a problematicii româneşti" în mijloacele de informare în masă, precum şi în lucrările ştiinţifice editate în URSS, socotindu-se anormală situaţia în care în reflectarea acestor chestiuni se menţinea „prin tradiţie caracterul absenţei problemelor, în esenţă de poleire, al publicaţiilor"[36].

Faptul că evoluţia situaţiei din România nu lăsa deloc indiferentă conducerea de la Kremlin este ilustrat şi de nota elaborată în iunie 1989 de Ambasada sovietică din Bucureşti, în care se atrăgea atenţia asupra faptului că „regimul puterii personale nelimitate a permis de facto să se treacă la revizuirea drepturilor şi libertăţilor cetăţenilor"[37]. Se sublinia totodată că evoluţia modelului românesc de socialism a dus la pierderea multor trăsături progresiste ale noii orânduiri, iar dezumanizarea societăţii intra tot mai mult în contradicţie cu normele internaţionale din sfera drepturilor omului şi, într-un grad şi mai mare, cu „aspiraţiile păturilor largi ale populaţiei spre reforme în propria ţară"[38]. Autorii notei nu excludeau unele corecturi „cosmetice" la Congresul al XIV-lea al PCR, exprimând îndoiala că, în pofida maturizării premiselor realizării unor reforme social-politice profunde, înfăptuirea practică a acestora era posibilă „în condiţiile actualei conduceri a RSR-PCR"[39].

Politologul rus Valeri Musatov, un excelent cunoscător al realităţilor româneşti şi al relaţiilor româno-sovietice, prin natura preocupărilor în fostul aparat al CC al PCUS, scria că atât conducerea, cât şi opinia publică din URSS „urmăreau cu o atenţie încordată" evenimentele dramatice din România, cu atât mai mult cu cât acestea „provocau

30. *Ibidem*.
31. *Ibidem*.
32. *Ibidem*, pp. 801-802.
33. *Ibidem*, p. 807.
34. *Ibidem*.
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*.
37. *Ibidem*, p. 818.
38. *Ibidem*, p. 819.
39. *Ibidem*, p. 820.

un interes extrem de viu în Moldova sovietică"[40]. Autorul notează că în conducerea sovietică se ştia despre existenţa, în cadrul elitei politice, militare şi diplomatice a României, a unor grupări care plănuiau înlăturarea lui Ceauşescu de la putere, dar că răspunsul lui Gorbaciov la aceste rugăminţi „a fost negativ, întrucât aceasta contravenea politicii sale de neamestec în treburile altor ţări, aliate sau care nu făceau parte din Pactul de la Varşovia"[41]. Valeri Musatov scrie şi că, în documentele analitice interne trimise conducerii ţării, în cursul discuţiilor cu caracter închis ale specialiştilor se menţiona că, „dacă Ceauşescu nu-şi va da demisia de bunăvoie (sau nu va muri, acesta fiind foarte bolnav), schimbarea puterii în România, trecerea la democraţie vor avea loc în condiţii extreme"[42], fără a fi exclusă „o explozie a nemulţumirii populare, mergând până la o insurecţie"[43].

Nicolae Ceauşescu ratează ultima şansă

Congresul al XIV-lea al PCR, din noiembrie 1989, care va fi şi ultimul, avea să demonstreze refuzul conducerii române de a opera schimbări de substanţă în politica sa internă, în consonanţă cu imperativele vremii. În raportul prezentat în faţa delegaţilor la Congres, Nicolae Ceauşescu declară răspicat că „partidul nu poate renunţa la răspunderea sa revoluţionară, nu poate să cedeze altei forţe politice misiunea sa istorică"[44], iar a face acest lucru „înseamnă, în fapt, a renunţa a mai fi un partid revoluţionar, comunist"[45].

Pe fondul unei participări internaţionale modeste la Congres, sub nivelul aşteptărilor conducerii române, se detaşează nivelul înalt al delegaţiei PCUS, condusă de V.I. Vorotnikov, membru al Biroului Politic al CC al PCUS, vicepreşedinte al Sovietului Suprem al URSS, preşedintele Consiliului de Miniştri al RSFS Ruse. Întâlnirea acestuia cu secretarul general al PCR prilejuieşte efectuarea unui schimb de mesaje de salut şi urări la cel mai înalt nivel, evocarea relaţiilor de „colaborare rodnică" statornicite între cele două partide, ţări şi popoare, precum şi exprimarea dorinţei comune de „a se acţiona pentru amplificarea colaborării pe multiple planuri dintre cele două partide şi state"[46]. Elocvent pentru atitudinea conducerii PCUS faţă de liderul comuniştilor români este mesajul de felicitare adresat acestuia de Mihail S. Gorbaciov, cu prilejul realegerii în funcţia de secretar general al PCR. Mesajul surprinde prin caracterul său extrem de laconic şi sec, nemaiîntâlnit în asemenea ocazii, rezumându-se doar la transmiterea de felicitări şi adresarea unor urări de succes comuniştilor români „în soluţionarea sarcinilor dezvoltării social-economice a Republicii Socialiste România, pace şi bunăstare poporului român"[47].

Momentul de vârf care pune din nou în lumină poziţiile deosebite ale celor doi lideri avea să-l reprezinte întâlnirea de la Moscova din seara zilei de 4 decembrie 1989, ocazionată de organizarea reuniunii la nivel înalt a conducătorilor statelor participante la

40. Valerii Musatov, „Sovetsko-rumânskie otnoşenia v period krizisa i kraha rejima Ceauşescu", în *Revoliuţii i reformî v stranah Ţentralinoi i Iugo-Vostocinoi Evropî: 20 let spusia*, ROSSPEN, Moscova, 2011, p. 207.
41. *Ibidem*, pp. 207-208.
42. *Ibidem*, p. 208.
43. *Ibidem*.
44. *Scânteia*, 25 noiembrie 1989.
45. *Ibidem*.
46. *Ibidem*.
47. *Ibidem*.

Pactul de la Varşovia, în cadrul căreia Mihail S. Gorbaciov a prezentat o informare referitoare la desfăşurararea şi rezultatele întâlnirii sale la Malta (2-3 decembrie 1989) cu George Bush, preşedintele SUA. Aşa cum s-a putut constata din stenograma convorbrii purtate cu acest prilej între Ceauşescu şi Gorbaciov, la care au fost prezenţi şi prim-miniştrii celor două ţări – Nikolai Rîjkov şi, respectiv, Constantin Dăscălescu –, întâlnirea nu aduce elemente spectaculoase. Discuţia, purtată într-o notă de respect, ilustrează din nou abordările diferite ale celor două părţi faţă de căile şi modul de perfecţionare a socialismului, evidenţiază cerinţa presantă a părţii române de organizare a unei întâlniri a celor doi prim-miniştri pentru examinarea unor aspecte presante ale relaţiilor economice româno-sovietice, reuşindu-se chiar convenirea acesteia pentru începutul anului 1990, mai ales în perspectiva anunţării intenţiei părţii sovietice de a trece în relaţiile economice cu ţările socialiste la preţurile mondiale şi la decontări reciproce în valută convertibilă.

Liderul român şi-a exprimat preocuparea faţă de situaţia din unele ţări socialiste, apelând la Gorbaciov să intervină în sensul de a corecta evoluţiile din cadrul acestora, considerate periculoase. „Înţelegem perfecţionarea, înnoirea", sublinia Ceauşescu, „dar forma în care se acţionează pune foarte serios în pericol nu numai socialismul, ci şi existenţa partidelor comuniste din ţările respective. Dacă se lasă să se continue acest curs, se va ajunge la o situaţie foarte gravă. Oricum, nu se poate spune că în aceste ţări socialismul nu a realizat nimic. Cred că Uniunea Sovietică, mă refer la Partidul Comunist al Uniunii Sovietice, poate să aibă în această privinţă un anumit rol – nu pe cale militară. Pentru a ajuta la o mai bună orientare, aşa cum aţi început astăzi să vorbiţi de o orientare mai bună a acestor ţări [...], cred că, în orice caz, trebuie reflectat foarte serios la felul în care se acţionează în unele ţări"[48]. În context, liderul român s-a arătat extem de preocupat de soarta liderului est-german, Honecker, şi a celui bulgar, Todor Jivkov, debarcaţi deja de la conducere.

În şedinţa Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 11 decembrie 1989 s-a făcut aprecierea că în cadrul întâlnirii dintre cei doi secretari generali s-a exprimat dorinţa comună de „a se acţiona în continuare pentru extinderea conlucrării" dintre cele două partide şi state, atât pe plan bilateral, cât şi în domeniul vieţii internaţionale. În acelaşi cadru a fost subliniată „necesitatea de a se organiza în cel mai scurt timp o consfătuire la nivel înalt a ţărilor socialiste, în vederea discutării în comun a problemelor legate de dezvoltarea construcţiei socialiste în aceste ţări"[49]. Era de aşteptat ca, măcar cu această ocazie, liderul român să înţeleagă că în majoritatea ţărilor socialiste europene dispăruseră de pe scena politică, ca urmare a schimbărilor produse în acestea, reprezentanţii vechii gărzi, singurul dintre cei cunoscuţi fiind Jaruzelski, devenit între timp preşedinte al Poloniei. Nicolae Ceauşescu rămânea convins că politica internă pe care o promova era justă, respingând orice modificare a acesteia. Referindu-se la această întâlnire, Mihail S. Gorbaciov avea să scrie în memoriile sale că Ceauşescu „producea o impresie stranie : strălucirea din ochi, o stare de anumită obsesie şi totodată un fel de întârziere în reacţii. Îl speria mersul evenimentelor şi s-a interesat de opinia mea în legătură cu aceasta"[50].

În faţa tăvălugului evenimentelor izbucnite la Timişoara, Nicolae Ceauşescu vedea cauza acestora în amestecul din afară, ignorând adevăratele motive ale revoltei populare. În cadrul şedinţei Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 17 decembrie 1989,

48. *România Liberă*, 19 februarie 1994.
49. *Scânteia*, 12 decembrie 1989.
50. Mihail Gorbaciov, *Jizni i reformî, Kniga 2*, Novosti, Moscova, 1995, p. 403.

liderul român atrăgea atenția asupra faptului că România se afla în stare de război și „tot ceea ce s-a întâmplat și se întâmplă în Germania, în Cehoslovacia și în Bulgaria acum și în trecut în Polonia și Ungaria sunt lucruri organizate de Uniunea Sovietică cu sprijinul american și al Occidentului"[51].

Reacții ale Moscovei la evenimentele din România

Pe fondul evoluției cunoscute a evenimentelor din România din decembrie 1989, reținem atenția asupra câtorva aspecte ale relațiilor româno-sovietice survenite în intervalul 19-30 decembrie 1989, prezentate pe baza unor documente sovietice, precum și a altor lucrări și articole de presă din România și din fosta Uniune Sovietică. În telegramele transmise Centralei de la București, Ambasada română la Moscova semnala știrile apărute în mass-media sovietică referitoare la situația de la Timișoara. În mod concret, era menționată informația difuzată pe 18 decembrie 1989 la televiziunea sovietică despre o știre a agenției ungare MTI referitoare la ciocnirile dintre forțele de ordine și manifestanții din Timișoara care „încercau să împiedice acțiunea de scoatere din casă"[52] a preotului László Tőkés. Ambasada transmitea, de asemenea, știrea publicată în cotidianul *Izvestia* din 19 decembrie, sub semnătura corespondentului sovietic V. Volodin, care scria despre „tulburările de masă determinate de arestul la domiciliu și de judecarea militantului român pentru drepturile omului L. Tőkés"[53], despre demostrația din fața Comitetului orășenesc de partid Timișoara, precum și despre intervenția organelor de ordine, scandarea de lozinci „chemând la schimbarea conducerii țării"[54]. Buletinul TASS de uz intern din 18 decembrie informa, la rândul său, că au apărut știri (nu se indica sursa acestora) privind „ciocniri serioase între forțele de Securitate și participanții la demonstrația antiguvernamentală care a avut loc la Timișoara"[55].

Dilema cu care se confruntau corespondenții sovietici din România este sesizată foarte bine de publicistul rus Nikolai Morozov. Acesta surprindea discrepanța dintre viața reală și propaganda oficială mult mai pronunțată în România decât în alte state socialiste. „Era și greu, și neonorant", notează acesta, „să scrii despre succesele României, a cărei populație înghețată și înfometată suferea sub un regim bizar și anacronic"[56]. În zilele următoare, mass-media sovietică a continuat să difuzeze materiale proprii sau din surse străine despre evenimentele din România[57]. În urma difuzării acestor știri și a

51. Ion Calafeteanu (coord.), Gheorghe Neacșu, Teodora Stănescu-Stanciu și Daniela Osiac, *Când Europa arde... Ședințele CPEx și ale Biroului Permanent al CPEx din anul 1989. Documente*, Editura IRRD, București, 2015, p. 717.
52. Dumitru Preda și Mihai Retegan, *1989. Principiul dominoului*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2000, p. 460.
53. *Ibidem*, p. 461.
54. *Ibidem*.
55. *Ibidem*.
56. Nikolai Morozov, *Corespondentul Agenției TASS care a văzut totul*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2002, p. 11.
57. A se vedea Christian Chirca, *Decembrie 1989: TASS este împuternicită să declare...*, Editura IRRD, București, 2017; Anna S. Gladysheva, „Revoluția din decembrie 1989 reflectată în presa sovietică", *Arhivele Totalitarismului*, anul XXIII, nr. 88-89 (3-4/2015). Autorii oferă o imagine completă a modului în care evenimentele care au avut loc în România în decembrie 1989 au fost reflectate în mass-media din URSS.

altora în mass-media sovietică, ambasadorul român la Moscova, Ion Bucur, a exprimat pe 20 decembrie 1989, într-o audienţă la directorul Direcţiei Generale a ţărilor socialiste din MAE sovietic, G.N. Gorinovici, „profunda nemulţumire în legătură cu modul deformat şi tendenţios"[58] în care mijloacele de informare în masă sovietice prezentau evenimentele de la Timişoara.

Lipsa de informaţii despre situaţia reală din România a fost recunoscută de I.P. Aboimov, locţiitor al ministrului sovietic de Externe, care în convorbirea din 20 decembrie cu ambasadorul român i-a explicat acestuia că „mijloacele de informare în masă sovietice «au nevoie de unele surse pentru a informa opinia publică»"[59]. Acesta a explicat că la MAE sovietic soseau numeroase ştiri din surse străine cu privire la evenimentele care aveau loc în Timişoara. „Caracterul acestor ştiri", sublinia demnitarul sovietic, „este de asemenea natură, că ele nu pot să nu provoace îngrijorare"[60]. Cu acest prilej, I.P. Aboimov a precizat că în timpul vizitelor sale la Bruxelles şi la Londra, ministrului sovietic de Externe, Eduard A. Şevarnadze, i-a fost dificil să o convingă pe Margaret Thatcher că „nu trebuie să se răspundă la întrebările ziariştilor referitoare la evenimentele care au avut loc în România"[61]. Acesta a menţionat şi că unii dintre participanţii la lucrările celui de-al II-lea Congres al Deputaţilor Poporului al URSS, care se desfăşura în acele zile, manifestau interes faţă de evenimentele din România, motiv pentru care MAE sovietic solicitase Ambasadei sovietice de la Bucureşti să obţină informaţii din surse autorizate, care „să confirme sau să infirme informaţiile difuzate de agenţiile străine despre evenimentele din România"[62], dar că până la acea dată Ambasada „nu a fost în măsură să obţină şi să transmită asemenea informaţii"[63]. I.P. Aboimov a rugat ca partea română să prezinte o informare „măcar cu caracter închis, despre ceea ce are loc în realitate în România"[64], fiind interesat să obţină informaţii cât mai complete. Semnificativ este faptul că şeful misiunii diplomatice române la Moscova, asemenea ambasadorilor români din alte capitale, primise pe 19 decembrie indicaţia ca numai în cazul în care erau întrebaţi în legătură cu „aşa-zisele evenimente de la Timişoara" să răspundă clar că nu aveau cunoştinţă despre aşa ceva şi să nu se lase antrenaţi în prelungirea discuţiei pe această temă. Şefilor de misiuni li se indica totodată să respingă „cu hotărâre" orice încercări de amestec în treburile interne ale României, asigurându-se că vor fi luate măsuri împotriva „oricăror acţiuni provocatoare şi diversioniste iniţiate de cercuri reacţionare, antiromâneşti, de serviciile speciale şi oficinele de spionaj din străinătate"[65]. În cadrul audienţei, demnitarul sovietic a informat, de asemenea, că la MAE al URSS se primiseră sesizări potrivit cărora graniţa sovietică fusese parţial închisă pentru cetăţenii sovietici, îndeosebi turişti, măsură ce luase prin surprindere partea sovietică şi care crease neplăceri turiştilor sovietici care îşi planificaseră călătoriile din timp.

Declaraţia ambsadorului român potrivit căreia nu avea cunoştinţă despre o asemenea dispoziţie era menită să ascundă adevărul. În realitate, acesta, asemenea şefilor de misiuni ale României din alte capitale, fusese informat încă din 17 decembrie 1989 despre măsura dispusă de autorităţile române privind interzicerea intrării în România a

58. Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 474.
59. *Ibidem*, p. 475.
60. *Diplomaticeskii vestnik*, nr. 21-22/1994, p. 74.
61. Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 475.
62. *Ibidem*.
63. *Ibidem*.
64. *Ibidem*.
65. *Ibidem*, p. 456.

cetăţenilor altor state, inclusiv a cetăţenilor sovietici. Măsura fusese luată în urma indicaţiei date de Nicolae Ceauşescu în cadrul şedinţei Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 17 decembrie 1989 vizând interzicerea intrării în ţară a turiştilor din străinătate, „pentru că toţi s-au transformat în agenţi de spionaj"[66], inclusiv din ţările socialiste, cu excepţia celor din Coreea de Nord, China şi Cuba, „pentru că cei din ţările socialiste vecine nu ne prezintă încredere. Cei din ţările socialiste vecine sunt trimişi ca agenţi"[67]. Interdicţia viza şi întreruperea micului trafic de frontieră.

În seara zilei de 20 decembrie 1989, după tragicele evenimente de la Timişoara, Nicolae Ceauşescu l-a invitat la sediul CC al PCR pe însărcinatul cu afaceri al URSS la Bucureşti, Viulen Pozdniakov[68]. Asupra conţinutului convorbirii putem judeca pe baza telegramei transmise Centralei de la Bucureşti de către ambasadorul român la Moscova în urma întâlnirii din 21 decembrie 1989 cu I.P. Aboimov, locţiitor al ministrului sovietic de Externe, la invitaţia acestuia, precum şi din documentul aflat în arhiva MAE rus.

În telegrama adresată Centralei de la Bucureşti după primirea la MAE sovietic ambasadorul român menţiona că în cadrul întâlnirii i-a transmis demnitarului sovietic, conţinutul cuvântării rostite pe 20 decembrie 1989 de Nicolae Ceauşescu la posturile de radio şi televiziune. Precizând că interlocutorul nu a făcut niciun fel de comentarii pe marginea cuvântării, ambasadorul român menţiona că acesta a rugat să primească informaţii dacă la Timişoara au fost victime şi despre situaţia din oraş. Ambasadorul român sublinia totodată că I.P. Aboimov a declarat că în cadrul primirii din 19 decembrie (în realitate, la 20 decembrie, orele 20 : 54) a însărcinatului cu afaceri ad-interim al URSS la Bucureşti, Nicolae Ceauşescu „a exprimat nemulţumirea faţă de declaraţiile oficiale sovietice în legătură cu evenimentele de la Timişoara, apreciind că acestea sunt rezultatul unor acţiuni planificate din timp în cadrul Tratatului de la Varşovia"[69], adăugând că „persoane oficiale la Bucureşti au declarat ambasadorilor unor ţări socialiste că ar exista date din care rezultă că URSS ar intenţiona să intervină militar în România"[70]. Ambasadorul român reţine totodată poziţia exprimată de I.P. Aboimov în legătură cu cele două momente semnalate. În esenţă, acesta a declarat că în ceea ce priveşte „pretinse declaraţii oficiale", se avea probabil în vedere un răspuns al ministrului Şevardnadze la o întrebare pusă în timpul vizitei sale la Bruxelles în legătură cu evenimentele de la Timişoara, când afirmase că nu dispunea de date, precizând că, dacă „într-adevăr sunt victime, îmi exprim regretul", răspuns pe care demnitarul sovietic l-a considerat normal. În privinţa afirmaţiilor referitoare la planificarea evenimentelor de la Timişoara de către Pactul de la Varşovia şi la intenţiile de amestec ale URSS, I.P. Aboimov le-a calificat drept „neîntemeiate, care nu corespund realităţii şi stârnesc nedumerire"[71], precizând că la baza relaţiilor URSS cu alte state, inclusiv România, stăteau „principiile egalităţii depline, respectului reciproc şi neintervenţiei în treburile interne"[72].

Aceeaşi poziţie este exprimată şi de Eduard Şevardnadze într-o scrisoare adresată redacţiei publicaţiei *Komsomolskaia Pravda* din 5 ianuarie 1990, în ajunul vizitei sale la Bucureşti. Acesta scrie că „în atmosfera crizei crescânde, regimul agonizant al lui N. Ceauşescu a încercat să învinuiască Uniunea Sovietică, alte ţări ale Tratatului de la

66. Ion Calafeteanu (coord.), *op. cit.*, p. 717.
67. *Ibidem.*
68. Din păcate, stenograma convorbirii nu a putut fi descoperită în arhivele româneşti.
69. Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 477.
70. *Ibidem.*
71. *Ibidem*, p. 478.
72. *Ibidem.*

Varşovia aproape de organizarea acţiunilor antiguvernamentale din România de amestec în treburile interne ale acesteia", pentru a continua: „Nu se putea să i se dea în mâini nici măcar un simulacru de asemenea «argumente»". Acesta confirmă că la 19 decembrie 1989, răspunzând ziariştilor cu privire la atitudinea lui faţă de evenimentele din România, a spus că, dacă într-adevăr erau victime, atunci, desigur, în legătură cu aceasta merita să fie exprimat cel mai profund regret. Fostul ministru sovietic a explicat că această declaraţie, nefiind altceva decât condamnarea violenţei, expusă într-o „formă diplomatică", a fost receptată cu o iritare extremă de Nicolae Ceauşescu[73].

Lipsa de informaţii despre ceea ce se întâmpla în România în acele zile era sesizată şi de Eduard A. Şevardnadze, care fusese solicitat să prezinte o informare în vederea adoptării de către Congresul Deputaţilor Poporului al URSS a unei declaraţii speciale pe marginea evenimentelor din România. La 20 decembrie 1989, ministrul îl informa pe Mihail S. Gorbaciov că MAE nu putea judeca decât în funcţie de informaţiile transmise de agenţiile de presă, în principal occidentale, informaţii uneori contradictorii şi pe baza cărora nu putea fi creat un tablou adevărat. Acesta sublinia că „încercările noastre de a obţine o versiune oficială prin Bucureşti nu au dat rezultate"[74] şi că în cursul aceleiaşi zile urma să fie invitat la MAE al URSS ambasadorul român la Moscova, pentru a obţine din partea acestuia informaţii în legătură cu problema respectivă. Demnitarul sovietic era de părere că, în absenţa unei informări complete şi obiective asupra evenimentelor din România, nu era necesar să se manifeste grabă în adoptarea unei declaraţii a Congresului[75].

La 21 decembrie, Mihail S. Gorbaciov a informat Congresul Deputaţilor Poporului al URSS că la insistenţa unor deputaţi, îndeosebi din RSS Moldovenească, de a se reacţiona la evenimentele din România, s-a transmis Ambasadei sovietice de la Bucureşti indicaţia de a se adresa conducerii române pentru a obţine „date exacte" şi că, în acelaşi scop, a fost convocat la MAE şi ambasadorul român la Moscova. Liderul sovietic a declarat că informaţiile primite atât de la ambasadorul sovietic, cât şi de la cel român nu ofereau posibilitatea ca partea sovietică să-şi creeze o imagine reală cu privire la ceea ce se întâmpla în România. Abia în dimineaţa zilei de 22 decembrie 1989, după ciocnirile sângeroase din timpul serii precedente, atunci când în România soarta regimului nu fusese încă tranşată, conducerea sovietică a adoptat o poziţie oficială, care poate fi caracterizată totuşi ca reţinută.

Mihail S. Gorbaciov, care prezida lucrările celui de-al II-lea Congres al Deputaţilor Poporului, a informat că, deşi nu exista o informare oficială din partea autorităţilor române, „există temeiuri să se afirme că, în timpul nopţii, acolo situaţia s-a înrăutăţit puternic"[76]. La sugestia lui A.A. Dzasohov, preşedintele interimar al Comitetului pentru Probleme Internaţionale al Sovietului Suprem al URSS, a fost supusă dezbaterii propunerea privind adoptarea unei declaraţii a Congresului Deputaţilor Poporului al URSS în legătură cu evenimentele din România. În momentul în care textul propus a fost supus votului deputaţilor, din rândul acestora s-au auzit şi voci care au cerut ca declaraţia să fie mult mai fermă. În acest sens s-au pronunţat V.M. Kotliarov, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe a URSS, directorul Institutului de Geografie, şi Ion Hadârcă, deputat din partea RSS Moldoveneşti. Acesta din urmă a subliniat că absenţa unor

73. *Vestnik Ministerstva Inostrannîh Del SSSR*, nr. 2 (60), 31 ianuarie 1990, p. 5.
74. *Ibidem*.
75. *Diplomaticeskii Vestnik*, nr. 21-22/1994, p. 74.
76. *Izvestia*, 23 decembrie 1989.

informaţii oficiale nu constituia un argument pentru a nu se adopta nicio hotărâre şi pentru a nu se da o apreciere corespunzătoare în legătură cu ceea ce se întâmpla în ţara vecină. Deputatul moldovean a exprimat opinia că evenimentele care aveau loc în România „împiedică dezvoltarea proceselor de democratizare şi perestroika în ţara socialistă prietenă"[77], precizând şi că informaţiile parvenite din surse neoficiale vorbeau despre „ciocniri între unităţi militare şi populaţia paşnică"[78]. Ion Hadârcă a criticat de asemenea cultul personalităţii lui Ceauşescu, amintind în acest sens atmosfera în care s-a desfăşurat cel de-al XIV-lea Congres al PCR. În acest moment, vorbitorul a fost întrerupt de Mihail S. Gorbaciov, care a cerut „să nu se depăşească limita dincolo de care începe amestecul nostru în treburile interne ale unui stat suveran"[79], subliniind necesitatea ca atenţia să fie concentrată pe „destinele, viaţa oamenilor"[80], propunând încetarea discuţiilor şi trecerea la votarea declaraţiei[81].

În declaraţia Congresului Deputaţilor Poporului al URSS, aprobată cu 1.809 voturi pentru, 32 împotrivă şi 65 de abţineri, se manifesta „îngrijorarea serioasă în legătură cu ştirile referitoare la evenimentele dramatice din România, care au dus la victime omeneşti, ceea ce trezeşte un sentiment de profund regret"[82]. Se exprima totodată speranţa că, „în cel mai scurt timp, în România vor fi găsite posibilităţi de reglementare paşnică a problemelor apărute, în spiritul toleranţei, umanismului şi respectării drepturilor omului"[83]. În dimineaţa aceleiaşi zile, la Ambasada română de la Moscova s-au prezentat, fără a fi anunţaţi în prealabil, doi deputaţi sovietici, care au rugat să fie informaţi despre situaţia din România, deoarece, neavând „date oficiale, veridice", nu ştiau cum să reacţioneze la cererile alegătorilor interesaţi de această problemă[84]. Între timp, presa sovietică începuse să transmită informaţii mai exacte despre ceea ce se întâmpla în capitala României.

La 22 decembrie 1989, cotidianul *Pravda* a publicat o relatare a corespondentului său la Bucureşti despre cuvântarea radiotelevizată a lui Nicolae Ceauşescu din seara zilei de 20 decembrie 1989, considerată ca fiind prima ştire oficială a autorităţilor române despre evenimentele tragice de la Timişoara. Reluând referirile şefului statului român la „acţiunile teroriste organizate în strânsă legătură cu cercurile reacţionare imperialiste şi serviciile de spionaj din diferite ţări"[85], corespondentul sovietic menţiona că lumea este frământată de o serie de întrebări: „Cum au putut grupurile de elemente huliganice să genereze măsuri de răspuns de o atât de mare amploare ale autorităţilor? De ce trupele au apărat independenţa ţării pe străzile unui oraş român? De unde, până la urmă, au apărut manifestările teroriste în republică?"[86]. Relatând despre mitingul din centrul Bucureştiului din 21 decembrie 1989, unde luase cuvântul Nicolae Ceauşescu, semnatarul corespondenţei nota că, în paralel, pe unul dintre bulevardele centrale din capitală „se strânsese o mulţime de oameni, care au început să scandeze lozinci antipartinice şi

77. *Ibidem*.
78. *Ibidem*.
79. *Ibidem*.
80. *Ibidem*.
81. *Ibidem*.
82. *Vtoroi Siezd Narodnîh Deputatov SSSR. 12-24 dekabria 1989 g., Stenograficeskii otciot, Tom IV*, Izdanie Verhovnogo Soveta SSSR, Moscova, 1990, p. 588.
83. *Ibidem*.
84. Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 483.
85. *Pravda*, 22 decembrie 1989.
86. *Ibidem*.

antiguvernamentale, să ceară demisia conducerii ţării"[87]. Acesta semnalează totodată intervenţia Miliţiei şi a forţelor Securităţii pentru dispersarea demonstranţilor, precum şi folosirea gazelor lacrimogene împotriva acestora.

În după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989, la aproape o oră (14 : 00, ora Moscovei) după părăsirea de către Nicolae Ceauşescu a sediului CC al PCR, I.P. Aboimov l-a convocat pe ambasadorul român la Moscova, căruia i-a comunicat în termeni mult mai fermi răspunsul oficial al conducerii sovietice la apelul transmis în seara zilei de 20 decembrie 1989 din partea conducerii române prin intermediul însărcinatului cu afaceri ad-interim al URSS din Bucureşti. În esenţă, în răspunsul conducerii sovietice se exprimau surprinderea faţă de tonul apelului şi poziţia şi rolul URSS în legătură cu evenimentele din Timişoara. Erau respinse „cu hotărâre" declaraţiile şi afirmaţiile socotite „neîntemeiate şi inacceptabile" privind campania antiromânească desfăşurată în URSS, acuzaţia potrivit căreia acţiunile împotriva României ar fi fost planificate în cadrul Pactului de la Varşovia. Mai mult, declaraţiile unor persoane oficiale din România despre intenţiile pe care URSS „le-ar avea de a interveni în România"[88] au fost calificate ca fiind „la fel de absurde"[89]. Declarându-şi ataşamentul faţă de principiile respectării suveranităţii, independenţei, egalităţii în drepturi şi neamestecului în treburile interne ale statelor, conducerea sovietică aprecia că, „deşi evenimentele dramatice care se desfăşoară în România constituie o problemă internă"[90] a acestei ţări, faptul că în cursul evenimentelor au fost victime „a stârnit o îngrijorare serioasă şi regrete profunde la oamenii sovietici"[91]. Demnitarul sovietic l-a informat pe ambasadorul român că reprezentantului URSS la ONU i-au fost transmise indicaţii de „a se pronunţa împotriva convocării unei şedinţe a Consiliului de Securitate în legătură cu evenimentele din România"[92], aşa cum propuseseră unele state, socotind că aceasta ar reprezenta „un amestec în treburile interne ale unui stat suveran din partea unor organizaţii internaţionale"[93]. I.P. Aboimov a exprimat totodată speranţa că în rezolvarea problemelor apărute în România vor prevala „înţelepciunea, realismul şi se vor găsi căile politice pentru soluţionarea lor în interesul poporului român prieten"[94]. Acesta a subliniat că poziţia părţii sovietice porneşte de la dorinţa ca în relaţiile sovieto-române să nu se introducă elemente de suspiciune, neîncredere şi ca aceste relaţii să se dezvolte în viitor[95].

În aceeaşi zi, Congresul Deputaţilor Poporului al URSS a adoptat un „Apel către poporul român", în care se subliniază că, „în acest moment de cotitură pentru destinele României, Congresul Deputaţilor Poporului al URSS îşi declară sprijinul ferm pentru cauza justă a poporului român"[96]. În acelaşi timp, cetăţenii României erau asiguraţi de sentimentele tradiţionale de prietenie şi bună vecinătate ale deputaţilor sovietici, care confirmau „dorinţa sinceră de colaborare strânsă în interesul socialismului şi păcii"[97]. Situaţia confuză din România a constituit obiectul discuţiei care a avut loc la 23 decembrie 1989

87. *Ibidem.*
88. Dumitru Preda şi Mihai Retgan, *op. cit.*, p. 484.
89. *Ibidem.*
90. *Ibidem.*
91. *Ibidem.*
92. *Ibidem.*
93. *Ibidem.*
94. *Ibidem.*
95. *Ibidem.*
96. *Ibidem.*
97. *Diplomaticeskii Vestnik*, nr. 21-22/1994, p. 80.

în cadrul Biroului Politic al CC al PCUS. Cu acest prilej s-au decis: publicarea declaraţiei TASS referitoare la acţiunile de luptă din Bucureşti, prezentând „o ameninţare la viaţa cetăţenilor sovietici"; publicarea declaraţiei guvernului sovietic în sprijinul Consiliului Frontului Salvării Naţionale şi al programului acestuia; lansarea unui apel către conducerile Bulgariei, Cehoslovaciei, Ungariei, RDG, Poloniei şi RSF Iugoslavia, cu propunerea de „a se stabili contacte permanente şi un schimb de informaţii cu privire la situaţia din România"[98] şi de a se organiza consultări urgente la nivelul miniştrilor de Externe, eventual la Varşovia; adoptarea unor măsuri „în vederea stabilirii unor contacte directe şi permanente cu conducerea Frontului Salvării Naţionale din România, în primul rând cu I. Iliescu"[99]; însărcinarea unui grup de lucru format din E.A. Şevardnadze, ministrul Afacerilor Externe, V.A. Kriucikov, preşedintele Comitetului Securităţii Statului al URSS, M.A. Moiseev, prim-locţiitor al ministrului Apărării al URSS, şeful Marelui Stat-Major al Forţelor Armate ale URSS, care „să examineze variantele posibile ale evoluţiei situaţiei din RSS Moldovenească, cu luarea în calcul a încercărilor care au avut loc din partea unor grupări extremiste de cetăţeni sovietici de a ajunge la frontieră şi a o trece cu scopul de a acorda sprijin adepţilor Frontului Salvării Naţionale"[100]; luarea la cunoştinţă de faptul că din partea Consiliului de Miniştri al URSS se pregătesc propuneri de acordare a unui ajutor umanitar şi de altă natură pentru România[101].

În aceeaşi zi, guvernul sovietic a dat publicităţii o declaraţie în care se afirmă că ştirile care parvin din România demonstrează că „poporul român a rupt în mod ferm cu regimul autoritar şi a păşit pe calea înnoirii democratice a ţării"[102]. Se menţionează preluarea de către Consiliul Frontului Salvării Naţionale (CFSN) a întregii puteri, precum şi rezistenţa armată a „adversarilor transformărilor revoluţionare". Sunt exprimate totodată solidaritatea oamenilor sovietici cu poporul român, care îşi apără idealurile libertăţii, democraţiei şi demnităţii naţionale, precum şi sprijinul faţă de eforturile CFSN în vederea instaurării în ţară a liniştii şi ordinii. Guvernul sovietic îşi afirma de asemenea disponibilitatea de a acorda poporului român şi noii conduceri a ţării un ajutor umanitar şi eficient în lichidarea consecinţelor evenimentelor dramatice din ultimele zile[103]. În dimineaţa aceleiaşi zile, în faţa Ambasadei române din Moscova au avut loc două demonstraţii de solidaritate cu poporul român. La una dintre acestea, un preot a oficiat o slujbă în memoria victimelor din România. De asemenea, o delegaţie a Asociaţiei ruse „Memorial" a predat Ambasadei române o scrisoare în care era exprimat sprijinul forţelor democratice din URSS pentru poporul român.

Pe 24 decembrie 1989, agenţia TASS a dat publicităţii o declaraţie în care, informând despre ciocnirile armate din Bucureşti, menţiona că în zona schimbului de focuri se afla şi o clădire de locuinţe a reprezentanţei comerciale sovietice, punându-se în pericol viaţa cetăţenilor sovietici, în rândul cărora se aflau femei şi copii. „Uniunea Sovietică" – se preciza în declaraţie – nu poate rămâne indiferentă faţă de soarta cetăţenilor sovietici şi cere celor care au declanşat acţiunile amintite, care pun în pericol viaţa oamenilor

98. Rossiiskii Gosudarstvennîi Arhiv Noveişei Istorii (în continuare, RGANI), fond 89, dosar 9, doc. 67, ff. 1-2. Textul complet al documentului este reprodus de istoricul român Ioan Chiper în revista *Clio*, nr. 1-2/2005, a Institutului Revoluţiei Române din Decembrie 1989.
99. *Ibidem*.
100. *Ibidem*.
101. *Ibidem*.
102. *Diplomaticeskii Vestnik*, nr. 21-22/1994, p. 80.
103. *Ibidem*.

sovietici, să le înceteze neîntârziat"[104]. O analiză atentă a reacţiei conducerii sovietice la evenimentele din România demonstrează că aceasta a fost luată prin surprindere de viteza cu care s-au desfăşurat. Eduard A. Şevardnadze însuşi, referindu-se la regimul din România, declara că la Moscova nu existau niciun fel de îndoieli în legătură cu faptul că încordarea din România creştea, astfel încât „cazanul politic poate exploda, precum şi faptul că situaţia nu mai putea continua aşa"[105].

Reacţii sovietice după victoria Revoluţiei din decembrie 1989

În telegrama de felicitare adresată pe 26 decembrie 1989 preşedintelui CFSN, Ion Iliescu, Mihail S. Gorbaciov scotea în evidenţă meritele acestuia în conducerea ţării „într-un moment dificil pentru aceasta, când patrioţii români au acţionat ferm pentru salvarea naţiunii de forţele abuzului şi terorii, pentru afirmarea rânduielilor democratice pe propriul pământ"[106]. Liderul sovietic încredinţa totodată că „poporul prieten român va avea sprijin din partea popoarelor şi a conducerii Uniunii Sovietice"[107], scoţând în evidenţă faptul că cele două ţări „sunt unite prin legături îndelungate şi trainice de alianţă, sunt unite de legături economice şi culturale rodnice"[108]. Mihail S. Gorbaciov şi-a exprimat de asemenea convingerea că în faţa celor două ţări se deschid „noi posibilităţi largi pentru dezvoltarea şi întărirea colaborării româno-sovietice"[109].

La rândul său, Consiliul de Miniştri al URSS a adresat un mesaj de felicitare prim-ministrului român, Petre Roman, în care se exprima speranţa că relaţiile sovieto-române se vor dezvolta rodnic în interesul înfăptuirii unor transformări democratice profunde în cele două ţări[110]. În acelaşi număr, *Pravda* a publicat o ştire privind întâlnirea din 26 decembrie 1989 a lui Ion Iliescu şi Petre Roman cu corespondenţii străini la Bucureşti, în cadrul căreia Ion Iliescu a subliniat „caracterul spontan al mişcării de masă provocate de criza profundă în care a dus ţara regimul Ceauşescu"[111]. Ziarul menţionează şi aprecierea liderului român potrivit căreia cele întâmplate în România nu trebuie caracterizate drept o lovitură de stat şi că noua situaţie a fost creată „ca urmare a exploziei populare, fără o organizare preliminară şi fără sprijin extern"[112], în aceasta constând specificul ei[113].

Pe 28 decembrie 1989, *Pravda* a publicat pe prima pagină o ştire despre convorbirea telefonică purtată cu o zi înainte de Mihail S. Gorbaciov şi Ion Iliescu, în care preşedintele CFSN a exprimat mulţumiri conducerii sovietice pentru sprijinul acordat poporului român „în aceste zile grele pentru el, când a fost decisă soarta ţării". Ion Iliescu a dat o înaltă apreciere sprijinului afirmat de Congresul Deputaţilor Poporului al URSS pentru oamenii muncii din România „în lupta lor revoluţionară împotriva regimului

104. *Vestnik Ministerstva Inostrannîh Del SSSR*, nr. 2 (60), 31 ianuarie 1990, p. 17.
105. *Vestnik Ministerstva Inostrannîh Del SSSR*, nr. 2 (60), 31 ianuarie 1994, p. 5.
106. *Pravda*, 27 decembrie 1989.
107. *Ibidem*.
108. *Ibidem*.
109. *Ibidem*.
110. *Ibidem*.
111. *Ibidem*.
112. *Ibidem*.
113. *Ibidem*.

dictatorial, pentru transformări democratice şi înnoirea societăţii"[114]. Cei doi conducători au fost de acord că, „în prezent, o deosebită importanţă o au înţelegerea şi sprijinul reciproc al celor două ţări şi popoare, adâncirea în continuare a colaborării în toate sferele vieţii"[115].

Execuţia lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu, la 25 decembrie 1989, a fost primită la Moscova fără comentarii speciale. Ziarul *Pravda* din 26 decembrie 1989 a consemnat printr-o ştire scurtă procesul intentat cuplului Ceauşescu, principalele capete de acuzare împotriva acestuia şi sentinţa pronunţată. Singura reacţie a conducerii sovietice a fost hotărârea Prezidiului Sovietului Suprem al URSS de a-i retrage rapid fostului conducător român distincţiile sovietice primite: ordinele „Lenin" şi „Revoluţia din Octombrie", la propunerea Biroului Politic al CC al PCUS[116]. Este de notat că Uniunea Sovietică s-a alăturat imediat eforturilor întreprinse de numeroase state în ajutorarea poporului român.

Pe 24 decembrie 1989, I.P. Aboimov menţiona în convorbirea cu ambasadorul american la Moscova, Jack Matlock, că partea română fusese informată că în oraşele de la frontiera Uniunii Sovietice cu România fuseseră instalate spitale militare pentru primirea răniţilor din România şi se pregătise prima partidă de mărfuri în valoare de o jumătate de milion de ruble (11 vagoane). La 25 decembrie 1989, în ziarul *Pravda* a apărut o ştire care anunţa că Societatea de Cruce Roşie şi Semilună Roşie din URSS a pregătit o încărcătură de materiale în vederea ajutorării urgente a cetăţenior României, constând în instrumentar operatoriu, feşe, truse medicale etc. Se informa de asemenea despre formarea la frontiera de vest cu România a unor eşaloane cu ajutoare de primă necesitate, respectiv medicamente, alimente, îmbrăcăminte, trimise de Moldova sovietică drept ajutor pentru poporul român[117]. De asemenea, în declaraţia MAE al URSS se dădeau asigurări Consiliului Frontului Salvării Naţionale că vor fi îndeplinite toate angajamentele privind livrările sovietice şi că eventualele cereri suplimentare ale părţii române „vor fi examinate cu prioritate"[118].

Cu ocazia întrevederii ambasadorului sovietic E. Tiajlenikov cu Ion Iliescu şi Petre Roman la 27 decembrie 1989, orele 10:00, acesta a adresat felicitări „cu prilejul victoriei Revoluţiei" şi a exprimat „speranţa că legăturile româno-sovietice se vor dezvolta rodnic, în interesul menţinerii transformărilor adânci democratice, revoluţionare din ţările noastre, întăririi prieteniei şi a colaborării multilaterale între popoarele URSS şi României"[119]. Diplomatul sovietic s-a interesat de nevoile părţii române „din punct de vedere politic, de armament, acum şi pentru perspectivă, în viitor"[120]. Precizând că era vorba despre „ajutor umanitar, ajutor de ordin militar, economic", acesta a exprimat disponibilitatea conducerii sovietice de a trimte la Bucureşti o delegaţie condusă de ministrul sovietic de Externe, Eduard A. Şevardnadze. Discuţia a scos în evidenţă nevoile României vizând livrările de petrol şi gaze naturale, precum şi disponibilitatea părţii sovietice de a sprijini modernizarea sistemului energetic român, de a colabora în vederea folosirii capacităţilor industriei metalurgice şi chimice, constituirii de întreprinderi comune, folosind capacităţile existente în România.

La 30 decembrie 1989, ziarul *Izvestia* informa că prin intermediul Societăţii de Cruce Roşie din URSS au fost luate măsuri de ajutorare a victimelor din România şi că măsuri

114. *Pravda*, 28 decembrie 1989.
115. *Ibidem*.
116. RGANI, fond 89, dosar 30, doc. 24, f. 1.
117. *Pravda*, 25 decembrie 1989.
118. *Pravda*, 27 decembrie 1989.
119. Grigore Cartianu, *Crimele revoluţiei. Sângeroasa diversiune a KGB-iştilor din FSN*, Editura Adevărul Holding, Bucureşti, 2010, p. 489.
120. *Ibidem*.

similare au fost întreprinse în RSS Ucraineană şi RSS Moldovenească. În interviul publicat la 5 ianuarie 1990 acordat ziarului *Komsomolsakaia Pravda*, fostul ministru sovietic de Externe Eduard A. Şevardnadze declara că Ambasada sovietică din Bucureşti a organizat primirea şi livrarea ajutoarelor din partea URSS, dintre care numai valoarea medicamentelor trimise în ultimele zile ale lunii decembrie 1989 s-a ridicat la circa 700 de mii de ruble[121].

Enigme ale Revoluţiei Române din decembrie 1989. Implicarea sovietică în evenimentele din România

În spaţiul public continuă să se vehiculeze ştiri referitoare la o implicare sovietică în evenimentele din România încă de la declanşarea acestora. Documentele aflate la dispoziţie indică faptul că pe 22 decembrie 1989, la ora 12 : 00, generalul-locotenent dr. Ilie Ceauşescu, adjunct al ministrului Apărării Naţionale şi şef al Consiliului Politic Superior al Armatei, i-a convocat pe ataşatul militar sovietic, contraamiralul Mihailov, şi pe locţiitorul reprezentantului Comandamentului Forţelor Armate Unite ale Tratatului de la Varşovia, general-maior G.N. Boceaev, pe care i-a pus la curent cu ultimele evoluţii ale situaţiei din România, cu faptul că acţionau „elemente turbulente, cercuri interesate în destabilizarea României"[122], cerând ca Uniunea Sovietică „să dea dovadă de multă înţelegere"[123], să sprijine în „aceste momente de confuzie"[124] şi să-şi folosească influenţa pentru ca „elementele ostile socialismului să nu atenteze la munca poporului român"[125] şi să nu „întroneze modul de viaţă imperialist"[126]. În după-amiaza aceleiaşi zile, la ora 17 : 00, generalul-locotenent Nicolae Eftimescu, şeful Direcţei Operaţii a Marelui Stat-Major român, l-a întrebat telefonic pe generalul G.N. Boceaev, prin intermediul colonelului Mircea Dumitru, translator de limbă rusă, „dacă la graniţa cu România erau concentrate trupe sovietice"[127].

La ora 18 : 40, pe 22 decembrie 1989, generalul-maior G.N. Boceaev îi va comunica generalului Eftimescu că şeful Marelui Stat-Major sovietic, generalul de armată Moiseev, şi generalul-colonel Veliovschi Rahalschi (?), prim-locţiitor al şefului Statului-Major al Comandamentului Forţelor Armate Unite ale Tratatului de la Varşovia, „încredinţează conducerea Armatei române că la graniţa româno-sovietică nu se fac concentrări de trupe şi nu se intenţionează desfăşurarea vreunei activităţi militare în apropierea frontierei"[128] *şi că* „sunt gata să acorde sprijin în orice domeniu"[129]. Peste o oră, la 19 : 55, generalul-maior G.N. Boceaev a revenit cu un telefon şi a comunicat că „nu se face niciun fel de pregătire militară din partea sovietică la frontiera cu România, în zona

121. *Vestnik Ministerstva Inostrannîh Del...*, p. 6.
122. Alesandru Duţu, *Revoluţia din decembrie 1989. Cronologie*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura Sitech, Craiova, 2010, p. 162.
123. *Ibidem*.
124. *Ibidem*.
125. *Ibidem*.
126. *Ibidem*.
127. *Ibidem*, p. 184.
128. Şerban Săndulescu, *Decembrie '89. Lovitura de stat a confiscat Revoluţia Română*, Editura Omega Ziua Press, Bucureşti, 1996, p. 321.
129. *Ibidem*.

Iaşi, şi dacă sunt îndoieli în această privinţă, se poate cere din partea armatei noastre [române, *n.n.*] şi o confirmare scrisă din partea armatei sovietice"[130]. Potrivit documentelor descoperite ulterior, în dimineaţa zilei de 23 decembrie 1989, ora 8 : 15, conducerea Marelui Stat-Major al Armatei sovietice a reiterat prin intermediul colonelului Kulikov, şeful de cabinet al generalului Moiseev, că la frontiera sovieto-română nu se desfăşurau niciun fel de „acţiuni militare"[131] ale Armatei Roşii. Pe fondul ştirilor vizând mişcări de trupe pe teritoriile URSS, Bulgariei şi Ungariei la frontiera României în preajma evenimentelor din decembrie 1989, prezentate ca planuri de pregătire a unei invazii în România pentru a determina schimbarea conducerii de atunci, reţinem declaraţia amiralului (r) Ştefan Dinu, fostul şef al Direcţiei de Informaţii a Armatei (DIA), potrivit căruia la nivelul conducerii Armatei „diversiunea oficială a pericolului militar extern nu avea niciun efect"[132], fiindcă „cei abilitaţi a şti ce se întâmplă în jurul graniţelor cunoşteau foarte bine situaţia, fiind convinşi că nimic nu constituia o ameninţare reală pentru România"[133].

Mărturiile unuia dintre participanţii la mişcarea din 14 decembrie 1989 de la Iaşi, poetul Cassian Maria Spiridon, vin să confirme încercarea de a se induce ideea că în mişcarea de la Iaşi ar fi fost implicate forţele speciale sovietice. Acesta recunoaşte în convorbirea cu istoricul Alex Mihai Stoenescu că în timpul anchetei la care a fost supus de organele de Securitate nu a fost întrebat nimic despre KGB. Afirmă însă că în Piaţa Unirii era un autobuz cu turişti sovietici, dar că aceştia „nu aveau treabă cu noi"[134]. Referindu-se la aceste acuzaţii privind implicarea şi manipularea de către KGB a membrilor Frontului Popular Român de la Iaşi, Cassian Maria Spiridon mărturisea : „Este foarte interesant că tot noi trebuie să explicăm că n-aveam nicio treabă cu sovieticii ! Să explice ei cu ce aveam noi treabă ! "[135].

Referindu-se la revolta populară a timişorenilor, istoricul Constantin Corneanu este de părere că aceasta „a fost o realitate a Revoluţiei Române din Decembrie 1989, în timp ce agenţii KGB & GRU, şi nu numai, rămân doar o ipoteză de lucru neconfirmată, deocamdată, în pofida faptului că au fost înregistraţi numeroşi turişti din fosta URSS pe teritoriul României"[136]. Conform datelor furnizate de Direcţia Paşapoarte, Evidenţa Străinilor şi Controlul Trecerii Frontierei din cadrul Ministerului de Interne român, la 15 decembrie 1989 intraseră în ţara noastră 3.317 cetăţeni sovietici, din care 53 în interes de serviciu, 2.207 în tranzit şi 1.057 în interes personal, iar pe 19 decembrie 1989 intraseră 2.522, dintre care 2.460 în tranzit şi 62 în interes de serviciu. Pe 20 decembrie 1989 au intrat 2.091 cetăţeni sovietici, dintre care 2.065 în tranzit şi 26 în interes de serviciu[137].

În opinia lui Gelu Voican Voiculescu, implicat în desfăşurarea evenimentelor începând din 22 decembrie, „sovieticii au amorsat Revoluţia, dar lucrurile au luat o altă amploare, care i-a surprins şi pe ei"[138]. Despre prezenţa turiştilor sovietici în România în decembrie 1989 se vorbeşte şi în timpul conferinţei de presă organizate la Centrul de Presă al MAE sovietic pe 25 decembrie 1989, în cadrul căreia V.P. Perfilov, prim-adjunct al

130. *Ibidem*.
131. Alesandru Duţu, *op. cit.*, p. 212.
132. Constantin Corneanu, *Victorie însângerată. Decembrie 1989*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2014, p. 483.
133. *Ibidem*.
134. *Ibidem*, p. 443.
135. *Ibidem*.
136. *Ibidem*, p. 475.
137. *Ibidem*, p. 473.
138. Alex Mihai Stoenescu, *Interviuri despre revoluţie*, Editura RAO, Bucureşti, 2004, p. 216.

directorului Direcţiei Informaţii din MAE sovietic, a comunicat că la începutul acţiunilor de luptă din Bucureşti au fost răniţi doi cetăţeni sovietici şi încă zece turişti din zona frontierei româno-iugoslave[139]. Demnitarul sovietic a informat totodată că, în legătură cu situaţia creată în România, s-a socotit oportună evacuarea familiilor colaboratorilor sovietici, numărând circa 280 de persoane[140]. Potrivit unui comunicat TASS publicat în numărul din 26 decembrie 1989 al cotidianului *Pravda*, de acord cu partea română, 224 de turişti sovietici aflaţi în staţiunile montane din România au rămas acolo până la prima posibilitate de întoarcere în Uniunea Sovietică. Publicistul rus Nikolai Morozov, martor ocular în zilele fierbinţi de atunci, avea să scrie într-un roman publicat sub pseudonimul Nikolai Kolokolcikov, referindu-se la rolul KGB-GRU, că „este greu de presupus că în acel moment şi în acel loc să nu fie reprezentate toate serviciile speciale care se respectă"[141].

Diversele teorii în jurul prezenţei „turiştior" sovietici nu au alt scop, cu sau fără voia emiţătorilor acestora, decât desconsiderarea rolului determinant al factorului intern, al voinţei de neoprit a poporului român de a se realiza o schimbare profundă a sistemului. A le atribui „turiştilor" sovietici iniţiativa declanşării mişcărilor revoluţionare din Timişoara, Bucureşti şi din alte centre importante din România înseamnă, cu certitudine, o nesocotire flagrantă a capacităţii poporului român de a se mobiliza în apărarea propriei demnităţi. Mai mult, vehicularea până în prezent, fără prezentarea unor documente convingătoare, a informaţiei privind prezenţa în România, până în octombrie 1990, a zeci de mii agenţi sovietici cazaţi în cazarmele Armatei, Ministerului de Interne şi SRI[142], după ce în România avusese deja loc o schimbare de sistem, complet diferit de cel din URSS, se dovedeşte a fi lipsită de logică. Care ar fi fost rolul unui număr atât de mare de agenţi, în condiţiile în care conducerea sovietică se convinsese că România se îndrepta deja într-o direcţie contrară planurilor conducerii de la Moscova, în care PCR dispăruse de pe scena politică? Absenţa unor documente oficiale ale autorităţilor române care să confirme aceste informaţii continuă să genereze confuzii în rândul opiniei publice[143]. După cum declara fostul preşedinte al României Ion Iliescu, ceea ce se întâmplase în România nu avea nimic în comun cu perestroika, ale cărei obiective erau „menţinerea partidului unic ca forţă conducătoare, dar cu introducerea unor elemente de reformă în economie, care să ţină seamă de cerinţele pieţii, iar în plan politic, se vorbea de glasnost, adică de o anumită transparenţă, deschidere, dezbatere liberă, dar fără a elimina structurile politice ale regimului şi fără pluralism politic"[144]. În opinia lui Ion Iliescu, spre deosebire de ceea ce se întâmpla atunci în Uniunea Sovietică, în anul 1989 în România se produsese „o ruptură radicală"[145].

La fel de controversată rămâne şi problema solicitării unui ajutor sovietic pentru respingerea atacurilor „teroriştilor", o operaţiune de diversiune în urma căreia au căzut victime mii de oameni nevinovaţi. În acest sens, informaţia alarmistă (fără indicarea surselor) transmisă la 23 decembrie 1989, orele 10 : 30, la postul de televiziune română

139. *Pravda*, 26 decembrie 1989.
140. *Ibidem*.
141. Nikolai Kolokolicikov, *Rumînslkii aromat. Ştenî dekabrskoi revoliuţii*, Aleteia, Sankt-Petersburg, 2010, p. 6.
142. A se vedea https : //www.activenews.ro/stiri-politic/Istoricul-Corvin-Lupu-spune-ca-in-1989-etnicii-romani-de-la-varful-conducerii-de-stat-au-fost-inlocuiti-cu-minoritari (accesat pe 21 august 2019).
143. A se vedea Constantin Corneanu, *op. cit.*, p. 485.
144. Ion Iliescu, *Revoluţie şi reformă*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 1994, p. 222.
145. *Ibidem*.

şi preluată la postul de radio central privind luarea legăturii cu Ambasada sovietică din Bucureşti, care ar fi promis „ajutor imediat" în vederea respingerii atacurilor unor „intervenţionişti străini", nu face decât să dea naştere unor speculaţii neîntemeiate, asemenea celor semnalate de politologul rus A.A. Loşakov. „Unele mass-media" – scrie acesta – „au afirmat chiar că în a doua jumătate a zilei de 22 decembrie, Iliescu a vizitat în secret Ambasada sovietică din Bucureşti, unde a stabilit un contact cu Moscova, precum şi faptul că direct din cabinetele Ambasadei acesta a organizat o conferinţă pentru televiziunea bulgară"[146]. Potrivit unei declaraţii (din 16 decembrie 1994) în faţa Comisiei Senatoriale de cercetare a evenimentelor din decembrie 1989, Ion Iliescu ar fi sunat din sediul CC al PCR, în ziua de 22 decembrie 1989, la Ambasada sovietică „la sugestia cuiva", informând despre „caracterul mişcării", începerea configurării „unui cadru organizat al unor noi structuri de stat"[147], precum şi pentru „asigurare, ca să se evite orice fel de posibile dorinţe de «sprijin frăţesc» pe care nimeni din noi nu-l dorea"[148]. Ulterior, Ion Iliescu însuşi avea să confirme că a vorbit pe 22 decembrie 1989 cu Ambasada URSS la Bucureşti, în primul rând pentru că „am vrut să liniştesc orice nedumerire în legătură cu cine suntem şi ce reprezintă Frontul Salvării Naţionale"[149], ca „să cunoască şi conducerea statului vecin şi să nu ne trezim cu alte încurcături sau tendinţe de a ne veni în ajutor fără să fie nevoie şi evităm asemenea lucruri, deci era vorba de o oportunitate politică"[150]. Merită subliniat de asemenea faptul că, potrivit comunicatului agenţiei sovietice TASS, într-un interviu acordat ziarului *Le Monde*, Ion Iliescu, preşedintele CFSN, a menţionat că noua conducere română nu s-a adresat URSS cu rugămintea de a i se acorda ajutor militar, deoarece „acesta nu era necesar" şi că „se află permanent în contact cu MAE al URSS". Potrivit declaraţiilor acestuia, se notează în comunicatul difuzat de TASS, CFSN „este întru totul de acord în privinţa oportunităţii ajutorului sovietic"[151].

Pe fondul acestor ştiri, documentul descoperit în arhiva MAE al Poloniei de istoricul Adam Burakovski face lumină în această problemă care a stârnit atâtea controverse. Este vorba despre o telegramă transmisă la 23 decembrie 1989, ora 15 : 00, Centralei de la Varşovia de către Ambasada Poloniei la Bucureşti, prin care se informa că, din surse ale Ambasadei sovietice la Bucureşti, Ion Iliescu şi Silviu Brucan se adresaseră în numele Consiliului Frontului Salvării Naţionale şi solicitaseră ajutor militar Ambasadei URSS, pentru că singuri nu se vor descurca. Se menţiona totodată că, fără a se aştepta un răspuns, la postul de televiziune s-a comunicat că ambasada a promis ajutor, pentru ca imediat să se precizeze : „Răspunsul URSS : sunt gata să acorde orice fel de ajutor cu excepţia intervenţiei trupelor"[152]. În acest context, convorbirile purtate la 23 decembrie 1989 de la sediul MApN aduc noi elemente de analiză. În această zi, în jurul prânzului, din dispoziţia generalului-locotenent Nicolae Eftimescu, colonelul Mircea Dumitru a sunat din nou la cabinetul generalului Moiseev, din biroul ministrului Apărării Naţionale

146. A.A. Loşakov, *Rumînia v sisteme mejdunarodnîh otnoşenii pri prezidente Iona Iliescu*, SGT sARov, 2008, p. 177.
147. Alesandru Duţu, *op. cit.*, p. 188.
148. *Ibidem*.
149. *Ibidem* (rămâne neclar la ce oră şi dacă atunci se constituise CFSN. La ora 15 : 30, Ion Iliescu s-a deplasat la sediul Ministerului Apării Naţionale, împreună cu Gelu Voican Voiculescu şi Nicolae Militaru, de unde au revenit la sediul CC al PCR după ora 17 : 30).
150. Alesandru Duţu, *op. cit.*, pp. 188-189.
151. *Izvestia*, 26 decembrie 1989.
152. Revista *22*, nr. 6, 2-8 februarie 2010, p. 9.

(în prezenţa lui Ion Iliescu, Petre Roman, Nicolae Militaru etc.) şi a întrebat dacă s-ar putea conta pe un eventual ajutor sovietic împotriva teroriştilor. Răspunsul generalului Moiseev, reprodus de colonelul Mircea Dumitru în faţa Comisiei Senatoriale de cercetare a evenimentelor din decembrie 1989, a fost: „O asemenea problemă poate fi discutată numai la nivelul guvernelor"[153]. O explicaţie a acestei chestiuni oferă fostul preşedinte al României Ion Iliescu, care a precizat că „singurele legături şi convorbiri telefonice în acele zile şi nopţi, cu exteriorul şi, în particular, cu Moscova, au fost stabilite de la grupul de comandă al Marelui Stat-Major şi, în particular, de generalul Guşă"[154], care l-a informat despre o asemenea discuţie, precum şi despre „neacceptarea ideii de a fi soliciat vreun ajutor, de orice fel"[155]. Fostul şef al statului nu se referă la afirmaţiile potrivit cărora a fost prezent la aceste discuţii. „Eu pot" – a menţionat Ion Iliescu – „să confirm doar un lucru: că, în ceea ce priveşte nucleul politic de conducere a Frontului Salvării Naţionale, nimeni nu a ridicat problema solicitării vreunui ajutor din afară, poziţia noastră de principiu respingând o asemenea idee"[156].

Încercările de a induce în opinia publică ideea solicitării unui sprijin militar sovietic după 22 decembrie 1989 sunt contrazise de mesajul clar adresat de generalul-maior Ştefan Guşă, şeful Marelui Stat-Major al Armatei române, omologului său sovietic, generalul de armată Moiseev, în cursul zilei de 23 decembrie 1989, căruia i-a comunicat că „nu a solicitat şi nu va solicita ajutor militar sovietic"[157]. Potrivit propriei mărturisiri, Ion Iliescu a avut o convorbire cu Mihail S. Gorbaciov pe 27 decembrie 1989 (în stenograma primirii, la 27 decembrie 1989, a ambasadorului sovietic E.M. Tiajelniov, se precizează că discuţia telefonică purtată cu M.S. Gorbaciov ar fi avut loc cu o zi în urmă). „Primul meu contact cu Gorbaciov" – declara acesta în discuţia cu politologul Vladimir Tismăneanu – „a fost la 27 decembrie. Eram în şedinţa CFSN-ului, prima după execuţia lui Ceauşescu, când am fost anunţat că sunt căutat de Gorbaciov... Convorbirea a avut loc pe un telefon obişnuit, de linie internaţională. Gorbaciov ne-a transmis felicitări pentru victoria revoluţiei şi ne-a asigurat de susţinerea politică a Uniunii Sovietice"[158]. În convorbirea purtată la 27 decembrie 1989, ora 10:00, cu ambasadorul sovietic la Bucureşti, E.M. Tiajelnikov[159], Ion Iliescu evocă discuţia telefonică *purtată cu o zi în urmă* cu Mihail S. Gorbaciov „de la militari" (adică de la MApN, şi nu de la sediul CFSN, aşa cum afirma în interviul cu Vladimir Tismăneanu), apreciind „modul inteligent în care au acţionat Gorbaciov personal şi conducerea sovietică, chiar şi în legătură cu ajutorul sovietic"[160]. În context, a precizat că „francezii şi americanii au aruncat o nadă: «că ar fi gata să-şi modifice concepţia despre intervenţie», apreciind că aceasta a fost o provocare"[161]. Ion Iliescu recunoaşte de asemenea fără a preciza data: „Am avut o consultare cu tovarăşul Mihail Gorbaciov de la militari. Ne puneam la un moment dat problema aceasta, când armata era îngrijorată şi vedea că nu are eficienţa scontată, nu ştia ce forţe acţionează, ce surse de informaţii au acestea..."[162]. Continuând ideea,

153. Şerban Săndulescu, *op. cit.*, p. 317.
154. Ion Iliescu, *op. cit.*, p. 49.
155. *Ibidem.*
156. *Ibidem.*
157. Constantin Corneanu, *op. cit.*, p. 688.
158. *Marele şoc din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, pp. 216-217.
159. Din păcate, stenograma acestei întâlniri nu a putut fi identificată la data documentării.
160. Grigore Cartianu, *op. cit.*, p. 500.
161. *Ibidem.*
162. *Ibidem.*

Ion Iliescu mărturisea: „Revoluţia era în pericol şi ne-am consultat în legătură cu o posibilă asistenţă de specialitate şi am căzut de acord că nu este cazul, că ar putea avea loc interpretări nedorite şi ar fi coincis cu aprecierea lui Ceauşescu, care şi la proces a spus că este o lovitură de stat cu ajutor militar străin. Lumea ştie că n-a fost aşa"[163].

Evident, evoluţiile din România nu puteau trece neobservate la Moscova, interesată să-şi păstreze o anumită influenţă în această ţară. În opinia noastră, nu există însă mărturii în sprijinul unei implicări directe a conducerii sovietice, nici măcar presiune pentru schimbarea liderului român, aşa cum s-a întâmplat, într-un grad mai mic sau mai mare, în celelate ţări socialiste. Dimpotrivă, examinarea documentelor demonstrează refuzul conducerii sovietice de a se implica în desfăşurarea evenimentelor din România în decembrie 1989. Afirmaţia lui Michael R. Beschloss şi Strobe Talbott potrivit căreia unii dintre cei care îl răsturnaseră pe Ceauşescu „au mers până acolo încât să facă apel la Gorbaciov ca să trimită trupe pentru a-i împiedica pe securiştii lui Ceauşescu"[164] este, în opinia noastră, cel puţin îndoielnică, fiind contrazisă de propriile lor afirmaţii. După cum scriu înşişi autorii, la Washington, James Baker era convins că sovieticii au şi motive, şi capacitatea de a face ceva ca să oprească vărsarea de sânge. De altfel, la 24 decembrie 1989, în cadrul emisiunii „Întâlnire cu presa" a canalului NBC, James Baker va declara că Statele Unite nu vor obiecta dacă „Pactul de la Varşovia ar găsi necesar să intervină în România"[165]. Aceiaşi autori americani notează că ministrul de Externe sovietic E.A. Şevardnadze îi spusese direct ambasadorului american la Moscova, Jack Matlock, care primise indicaţia de a-i sonda pe sovietici în legătură cu atitudinea lor faţă de România, că totuşi găsea sugestia preşedintelui George Bush nu sinistră, ci doar „stupidă", declarându-se categoric „împotriva unei intervenţii din afară", apreciind că „Revoluţia românilor era treaba românilor şi a nimănui altcuiva şi că orice amestec al Uniunii Sovietice l-ar transforma pe Ceauşescu într-un martir"[166].

O ştire privind primirea, la cerere, a ambasadorului american la Moscova de către Eduard A. Şevardnadze este publicată în ziarul *Pravda*, care în numărul din 23 decembrie 1989 nota că în cursul discuţiei care a avut loc au fost abordate probleme referitoare la situaţia din România. Se menţionează că ambasadorul american a expus din însărcinarea guvernului său evaluarea americană a situaţiei din această ţară şi că, din punctul de vedere al părţii sovietice, s-a precizat că în URSS aceste evenimente erau considerate „exprimarea voinţei poporului român care tinde spre înnoirea propriei societăţi pe principiile democraţiei"[167]. În ştirea privind primirea ambasadorului SUA în URSS de către ministrul de Externe al URSS se menţiona: „În acest moment de mare răspundere pentru destinele României socialiste, oamenii sovietici îşi exprimă sprijinul pentru poporul român şi compasiunea profundă în legătură cu pierderile omeneşti suferite"[168]. În spiritul neimplicării militare a Uniunii Sovetice în România se înscrie şi declaraţia premierului sovietic Nikolai Rîjkov, care, răspunzând întrebării unui ziarist, a precizat că ar fi o mare greşeală să se trimită trupe sovietice în România, ştiind că, recent, fusese condamnată trimiterea de trupe în Cehoslovacia şi Afganistan[169].

163. *Ibidem*.
164. Michael R. Beschloss şi Strobe Talbott, *La cele mai înalte nivele*, Editura Elit, Bucureşti, 1995, p. 240.
165. *Ibidem*, p. 241.
166. *Ibidem*.
167. *Pravda*, 23 decembrie 1989.
168. *Ibidem*.
169. Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 489.

Documentele de arhivă ale MAE al Federaţiei Ruse scot de asemenea în evidenţă că evenimentele din România au constituit şi obiectul unor consultări sovieto-americane, inclusiv în chestiuni privind forma de sprijinire a noilor autorităţi de la Bucureşti şi a populaţiei. În acest sens, reţinem atenţia asupra notei redactate cu ocazia primirii, pe 24 decembrie 1989, de către adjunctul ministrului de Externe al URSS, I.P. Aboimov, a ambasadorului american la Moscova, Jack Matlock, la cererea acestuia. Aşa cum rezultă din notă, la încheierea convorbirii, ambasadorul Matlock a exprimat interesul deosebit al administraţiei americane de a afla dacă „într-adevăr este absolut exclusă posibilitatea acordării unui ajutor militar de către Uniunea Sovietică Frontului român al Salvării Naţionale"[170], enunţând şi o asemenea variantă: „Cum va proceda Uniunea Sovietică în cazul unui apel în acest sens din partea Frontului"[171]. Diplomatul sovietic va consemna în continuare: „În paralel, ambasadorul american a avansat o idee, chipurile aprobată la Washington, dând de înţeles că în actuala situaţie participarea militară a Uniunii Sovietice în evenimentele din România ar putea să nu intre sub «doctrina Brejnev»"[172]. Interesant pentru poziţia părţii sovietice este răspunsul exprimat „foarte clar şi fără echivoc" al adjunctului ministrului sovietic de Externe, care a declarat că un asemenea scenariu nu fusese examinat de partea sovietică „nici măcar teoretic" şi că aceasta „este împotriva oricărui amestec în treburile interne ale altor state şi intenţionează să urmeze ferm şi neabătut această poziţie, aşa că partea americană poate considera că noi i-am dăruit ei «doctrina Brejnev»"[173]. Cu privire la finalul întrevederii, I.P. Aboimov consemnează faptul că, dezvoltând această teză, a reţinut atenţia interlocutorului spunând că „tocmai pornind de la aceste considerente Uniunea Sovietică s-a pronunţat şi se pronunţă ca şi până acum împotriva convocării Consiliului de Securitate pentru examinarea situaţiei din România"[174]. Răspunzând întrebării ambasadorului american cu privire la eventuala reacţie a Uniunii Sovietice în cazul în care Consiliul Frontului Salvării Naţionale va avansa el însuşi iniţiativa convocării Consiliului de Securitate al ONU, I.P. Aboimov a replicat că partea sovietică „nu este deocamdată gata să examineze o asemenea ipoteză teoretică"[175]. Părerea exprimată de I.P. Aboimov în convorbirea cu ambasadorul Jack Matlock se înscria de altfel în poziţia exprimată de Mihail S. Gorbaciov la întâlnirea de la Malta cu preşedintele George Bush, căruia îi declarase că „toate părţile" trebuie să recunoască faptul că Europa de Est îşi ia propriile decizii şi că Statele Unite şi Occidentul „ar face bine să nu exploateze această situaţie"[176]. I.P. Aboimov i-a explicat ambasadorului american că, tocmai pornind de la aceste considerente, Uniunea Sovietică s-a pronunţat şi se pronunţă împotriva convocării Consiliului de Securitate al ONU pentru examinarea situaţiei din România[177].

Relevant pentru poziţia conducerii sovietice faţă de o eventuală intervenţie în România este răspunsul lui I.P. Aboimov la conferinţa de presă din 25 decembrie 1989, la întrebarea privind poziţia URSS faţă de declaraţiile secretarului de stat al SUA şi miniştrilor de Externe ai Franţei[178] şi Marii Britanii, potrivit cărora aceştia „vor înţelege motivele

170. *Ibidem*.
171. *Ibidem*.
172. *Diplomaticeskii Vestnik*, nr. 21-22/1994, p. 79.
173. *Ibidem*.
174. *Ibidem*.
175. *Ibidem*.
176. Michael R. Beschlos şi Strobe Talbott, *op. cit.*, pp. 224-225.
177. *Diplomaticeskii Vestnik*, nr. 21-22/1994, p. 79.
178. Ministrul de Externe francez, Roland Dumas, declarase că Franţa „va aproba o intervenţie a URSS şi a statelor membre ale Tratatului de la Varşovia la care, în calitate de mare putere, să se alăture şi ţara sa" (*apud* Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 492).

URSS dacă aceasta va trimite în România ajutor militar, împreună cu alţi aliaţi din Pactul de la Varşovia, în calitate de sprijin al puterii populare"[179]. În timpul conferinţei, diplomatul sovietic a menţionat: „URSS a declarat că nu intervine în treburile interne ale altui stat, fie că este vorba de un stat aliat sau de alt stat"[180]. Acesta a menţionat că partea sovietică cunoştea declaraţia secretarului de stat al SUA în legătură cu problema amestecului în treburile interne ale altui stat, îndemnând „să se dea dovadă de precauţie deosebită, nu numai în acţiuni, ci şi în declaraţii"[181]. Referindu-se la demersurile puterilor occidentale vizând acceptarea unei intervenţii sovietice în acele zile, istoricul Ioan Scurtu constata o „situaţie bizară, că marile democraţii au cerut Uniunii Sovietice intervenţia militară în România, iar aceasta a refuzat o asemenea solicitare şi i-a îndemnat pe occidentali la «precauţie»"[182]. Cu ocazia aceleiaşi conferinţe de presă, I.P. Aboimov a subliniat că „în cadrul Tratatului de la Varşovia nu a fost examinată problema vreunei forme de acţiuni militare sau amestec în evenimentele petrecute în România"[183].

Consultările realizate pe linia statelor participante la Organizaţia Tratatului de la Varşovia în legătură cu situaţia din România au exclus ideea unei implicări ale acestora în desfăşurarea evenimentelor din ţara noastră. După cum rezultă din *declaraţia MAE al URSS* din ziua de 25 decembrie 1989, partea sovietică a examinat, împreună cu aliaţii din cadrul Pactului de la Varşovia, oportunitatea organizării unei întâlniri consultative la nivelul miniştrilor de Externe ai statelor membre, ajungând la concluzia că „poporul român şi-a luat destinele în propriile mâini şi că, în pofida rezistenţei crâncene a forţelor totalitarismului, acesta va putea repurta victoria în lupta pentru libertate şi democraţie"[184] şi, luând în calcul acest lucru, „există înţelegerea de a se evita vreun fel de acţiuni colective care ar putea aminti de practica trecutului"[185].

La fel de cotroversată rămâne şi opinia care se vehiculează îndeosebi în mass-media, potrivit căreia soarta României ar fi fost decisă la întâlnirea Gorbaciov-Bush de la Malta, la începutul lunii decembrie 1989. Este adevărat că tulburările izbucnite la Timişoara începând cu 16 decembrie 1989 au fost de natură să-l îngrijoreze şi mai mult pe liderul român, întărindu-i convingerea că la Malta fusese decisă şi soarta României. În cadrul teleconferinţei din 20 decembrie 1989, ora 18 : 00, Nicolae Ceauşescu a declarat deschis că la Malta preşedintele american a abordat şi problema României în contextul analizei evoluţiilor din Europa Centrală de Est şi că „Gorbaciov nu a zis nimic"[186], ceea ce înseamnă că „l-a aprobat"[187]. Judecând după declaraţiile lui George Bush, în cursul întâlnirii de la Malta evoluţia situaţiei din Europa de Est nu a ocupat un loc important, discuţiile concentrându-se asupra situaţiei din America Latină, republicile baltice, precum şi asupra problematicii germane. Referindu-se la situaţia din Europa de Est, Mihail S. Gorbaciov a reafirmat ideea că schimbările din aceste ţări trebuiau să fie paşnice şi

179. Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 496.
180. *Ibidem*.
181. *Ibidem*.
182. Ioan Scurtu, *Revoluţia Română din decembrie 1989 în context internaţional*, Editura Enciclopedică & Editura IRRD, Bucureşti, 2006, p. 278.
183. *Pravda*, 26 decembrie 1989.
184. *Diplomaticeskii Vestnik*, nr. 21-22/1994, p. 79.
185. *Ibidem*, p. 80.
186. Constantin Sava şi Constantin Monac, *Revoluţia din decembrie 1989 percepută prin documentele vremii*, Editura Axioma Elit, Bucureşti, 2000, p. 50.
187. *Ibidem*.

că Uniunea Sovietică se menţinea pe poziţia neamestecului. Replica liderului sovietic era o aluzie directă la intervenţa armată a SUA în Filipine. „În Uniunea Sovietică", a afirmat Gorbaciov, „unii spun că doctrina Brejnev este înlocuită cu doctrina Bush"[188] şi că în Europa de Est „sunt înlocuite guverne legitim alese"[189], pentru a continua: „Problema este că în Europa de Est se duce o luptă şi ce va fi dacă cineva va ruga Uniunea Sovietică să se amestece. Acum totul este într-o legătură reciprocă. Unii spun de asemenea că nu ne îndeplinim datoria faţă de aliaţi. Pe noi nu ne-au chemat însă"[190].

În realitate, la Malta, Mihail S. Gorbaciov a lăsat să se înţeleagă clar că Uniunea Sovietică nu va interveni în niciun fel în statele aflate în sfera sa de influenţă. Conform declaraţiei fostului ministru sovietic de Externe Aleksandr Bessmertnîh, citat de Michael R. Beschloss şi Strobe Talbot, Mihail S. Gorbaciov era foarte „uşurat" că, la Malta, Bush îi promisese „să nu-i întindă nicio capcană" şi nici „să-l submineze", nici în privinţa ţărilor baltice şi nici a celorlalte ţări din Europa Răsăriteană, şi că, dacă nu ar fi fost Malta, „Uniunea Sovietică n-ar fi renunţat niciodată aşa de uşor la controlul asupra Europei de Est şi a Ţărilor Baltice"[191]. Ideea existenţei unei înţelegeri la Malta privind înlăturarea lui Nicolae Ceauşescu a fost respinsă de fostul lider sovietic Mihail S. Gorbaciov în declaraţia făcută la Bucureşti, în aprilie 2010, cu prilejul lansării ziarului *Puterea*, când a susţinut că România nu a constituit obiectul discuţiilor avute cu preşedintele Bush şi că totul reprezintă doar elemente ale unui „mit"[192], îndemnându-i pe cei de faţă să nu dea crezare tuturor zvonurilor.

În loc de concluzii

Evenimentele din decembrie 1989 din România care au dus la prăbuşirea unui regim totalitar pot fi explicate doar în strânsă legătură cu schimbările produse în viaţa internaţională în a doua jumătate a anilor 1980, ca urmare a politicii promovate de noua conducere sovietică instalată în martie 1985. Conducerea sovietică era pe deplin conştientă că situaţia din România va exploda cândva, însă nu putea prevedea cu precizie când se va întâmpla acest lucru. Aceasta explică, în opinia noastră, faptul că nu s-a implicat pentru a precipita evenimentele, lăsându-le să evolueze de la sine, situându-se, până în ultimul moment, pe o poziţie de expectativă. Spre deosebire de celelate ţări, în care evoluţiile ce au dus la schimbarea de sistem au fost paşnice, în România acestea au avut un caracter sângeros din cauza regimului dur, refractar la orice schimbări. Dacă în privinţa regimului din România, caracterizat ca „totalitar" şi „dur", autorii raportului Fundaţiei Gorbaciov au dreptate să afirme că acesta „excludea o transformare paşnică", nu acelaşi lucru se poate spune despre concluzia lor, potrivit căreia motivul declanşării evenimentelor l-au reprezentat demonstraţiile minorităţii maghiare din Transilvania[193].

O analiză atentă a reacţiei conducerii sovietice la evenimentele din România demonstrează că a fost luată prin surprindere de viteza cu care s-au desfăşurat. Ministrul

188. George Bush şi Brent Scowcroft, *Mir stal drughim*, Mejdunarodnîie otnoşenia, Moscova, 2004, p. 156.
189. *Ibidem*.
190. *Ibidem*.
191. Michael R. Beschloss şi Strobe Talbot, *op. cit.*, pp. 233-234.
192. *Puterea*, 16 aprilie 2010.
193. *1989 v rossiskoi i mirovoi istorii*, Doklad Gorbaciov-Fonda, Moscova, 2009, p. 9.

sovietic de Externe E.A. Șevardnadze însuși, referindu-se la regimul din România, declara că la Moscova nu existau niciun fel de îndoieli în legătură cu faptul că situația nu mai putea continua așa, însă nimeni nu a putut prevedea data la care se va petrece acest lucru și ce formă va lua. Acțiunea populară s-a dovedit a fi spontană, nu a fost pregătită de nimeni[194]. Nu există însă nicio îndoială că, odată declanșate, aceste evenimente nu au fost „atent supravegheate" de conducerea Moscovei, după cum rezultă din mărturisirea făcută diplomatului român la Moscova Savian Bulacu de către fostul vicepreședinte al URSS Ghenadi Ianaev, pentru a nu se degenera într-un război civil local sau general. Merită atenție sublinierea fostului demnitar sovietic care dovedește existența în acele zile a unei înțelegeri sovieto-americane pentru ca lucrurile să nu iasă de sub control. G. Ianaev mărturisea că, în opinia părții sovietice și a celei americane, „românii vor complica lucrurile în procesul înlăturării dictatorului, mai ales în zonele unde maghiarii sunt majoritari"[195], motiv pentru care s-a convenit cu administrația americană să monitorizeze împreună cursul evenimentelor, iar „în caz de forță majoră, SUA urmau să exercite presiuni asupra Ungariei și Iugoslaviei, iar noi să ținem sub control întreaga situație"[196].

În convorbirea cu Lilly Marcou despre România anilor 1980, A.N. Iakovlev menționa că din România s-au primit cele mai multe scrisori din partea mai multor persoane din opoziție, „unele chiar din interiorul partidului"[197], în care se exprima rugămintea ca partea sovietică să intervină direct, deoarece „atât de odios devenise regimul"[198]. Fostul demnitar sovietic recunoaște totodată că, în ciuda acestui climat atât de tensionat, credea că schimbarea nu avea să survină decât după moartea lui Ceaușescu.

La rândul său, Mihail Gorbaciov avea să scrie în memoriile sale: „Adesea am fost întrebat, și în acei ani, și în ultimul timp: de ce nu s-a amestecat URSS în drama românească, de ce nu a contribuit la plecarea dictatorului? Repet încă o dată: nu ne-am amestecat, deoarece aceasta contravenea principiilor noii noastre politici [...]. În niciun caz conducerea sovietică nu a pășit pe calea încălcării principiilor relațiilor cu aliații și vecinii noștri proclamate în anul 1985. Călăuzindu-se după acestea, nu am acceptat nici să sprijinim opoziția care începuse să ridice capul în România împotriva lui Ceaușescu. Existau semnale în legătură cu formarea în societatea română a masei critice a neacceptării regimului"[199].

După cum nota fostul consilier al lui Mihai S. Gorbaciov Anatoli Cerniaev, evenimentele din Europa Centrală și de Est din 1989 au avut premise perfect obiective, întrucât nemulțumirea față de regim s-a dezlănțuit cu viteza unui foc stropit cu benzină atunci când în Uniunea Sovietică a început perestroika, au apărut glasnost și libertatea cuvântului, elemente ale unei democrații reale. Oamenii din Europa de Est, firește, priveau la conducerile lor, la șefii lor și se întrebau: „De ce aceasta nu urmează exemplul «fratelui mai mare» tocmai atunci când acest «frate mai mare» a pășit pe calea democrației? Ba dimpotivă, îl critică pe Gorbaciov, critică perestroika, ceea ce era caracteristic îndeosebi pentru RDG, România, parțial pentru conducerea cehoslovacă"[200].

194. *Vestnik Ministerstva Inostrannîh Del SSSR*, nr. 2 (60), 31 ianuarie 1994, p. 5.
195. Savian Bulacu-Lăpușata, *Diplomat la Moscova. Mărturisiri incommode*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Editura Universitară, București, 2017, p. 74.
196. *Ibidem*.
197. Cristian Chirca, *op. cit.*, p. 54.
198. *Ibidem*.
199. Mihail Gorbaciov, *op. cit.*, p. 402.
200. A. Cerniaev, *Bîl li u Rossii șans ? On poslednii*, Sobranie, Moscova, 2003, p. 169.

În opinia aceluiaşi politolog, frământările din ţările aliate au crescut rapid începând de prin 1988, iar procesul a căpătat un caracter cu adevărat revoluţionar după ce aceştia s-au convins că Gorbaciov şi conducerea sovietică „nu vor permite niciodată repetarea a ceva asemănător cu intervenţia în Ungaria în anul 1956, în Cehoslovacia în anul 1968, nu vor folosi niciodată forţa"[201] şi că au abandonat doctrina Brejnev. „Aceasta", conchide Cerniaev, „le-a dezlegat mâinile. Şi într-un anumit moment protestul strâns împotriva regimurilor impuse a explodat"[202].

Referindu-se la reacţia conducerii sovietice la aceste schimbări, Anatoli Cerniaev recunoaşte că în sânul Biroului Politic al CC al PCUS au fost şi voci care au cerut să se întreprindă ceva pentru oprirea acestui proces, dar că Mihail S. Gorbaciov nu a fost în stare să dea un răspuns clar. În opinia autorului, liderul sovietic spera că după schimbarea guvernului „oamenii se vor trezi, vor începe transformări serioase în propriile ţări şi aceste ţări – aliaţii noştri – se vor întoarce sincer în direcţia Uniunii Sovietice democratice şi iubitoare de pace, vor alege socialismul cu înfăţişare umană"[203], însă „el a greşit profund"[204], deoarece „acestea s-au întors spre Uniunea Sovietică nu cu faţa, ci cu spatele"[205]. Anatoli Cerniaev constată de asemenea că politica promovată de conducerea de la Kremlin faţă de fostele state prietene a fost nechibzuită şi că „revoluţiile de catifea" – autorul nu avea în vedere Revoluţia din România – s-au întors pentru Uniunea Sovietică „în general negativ – şi în plan economic, şi în planul păstrării aliaţilor, al influenţei în această parte a Europei"[206].

Mihail S. Gorbaciov îşi amintea că adesea a fost criticat, chiar învinuit pentru politica sa faţă de ţările Europei de Est. „Unii spun", scria el, „că Gorbaciov nu a apărat socialismul în acestea, aproape că nu «am trădat prietenii», iar alţii, dimpotrivă, mă acuză că am fost prea răbdător faţă de activitatea lui Ceauşescu, Honecker, care îşi aduseseră ţările la marginea catastrofei"[207]. Fostul lider sovietic a respins toate aceste învinuiri, socotindu-le rodul unor reprezentări învechite potrivit cărora „noi aveam dreptul să ne amestecăm fără jenă în treburile «sateliţilor», pe unii să-i apărăm şi să-i protejăm, iar pe alţii să-i pedepsim şi să-i «excomunicăm»"[208]. În opinia sa, „asemenea rânduieli contraveneau şi principiilor proclamate oficial în documentele partidelor comuniste – egalitatea în drepturi, independenţa, neamestecul în treburile interne ale celuilalt, răspunderea deplină a conducerii fiecărei ţări în faţa propriului partid"[209]. Acesta subliniază de asemenea că încă de la începerea perestroikăi a avut în vedere dreptul fiecărui popor de a-şi defini independent viitorul, a explicat „cu răbdare şi perseverent importanţa transformărilor concepute"[210], a purtat discuţii cu aliaţii în jurul problemelor socialismului, influenţându-i „prin propriul exemplu", dar nu a impus nimănui propria opţiune. „Cei care până în prezent se plâng de Gorbaciov dovedesc o elementară lipsă de respect faţă de propriile popoare, care au dobândit libertatea şi pe care o folosesc

201. *Ibidem*.
202. *Ibidem*.
203. *Ibidem*, p. 170.
204. *Ibidem*.
205. *Ibidem*.
206. *Ibidem*.
207. Mihail Gorbaciov, *Jizni i reformî*, kniga 2, Novosti, Moscova, 1995, p. 320.
208. *Ibidem*.
209. *Ibidem*.
210. *Ibidem*.

potrivit propriei lor voinţe şi propriului discernământ"[211], concluzionează fostul lider sovietic.

Declaraţiile de mai sus pot fi raportate perfect şi în cazul României, unde voinţa poporului, şi nu influenţa unor forţe externe, a fost decisivă în generarea schimbării de regim din decembrie 1989.

The Romanian Revolution of December 1989 Seen from the Perspective of the Relations Between Romania and the Soviet Union

The purpose of this study is to identify new elements in the policy promoted by the new leadership in Moscow, since March 1985, towards the socialist states in Central and Eastern Europe, as well as the analyses regarding the evolutions in these states in 1989. Moreover, the study highlights issues regarding the situation in Romania and the reactions of the Moscow leadership with regard to the triggering of the revolutionary events in Romania. There are also presented the enigmas related to a possible involvement of Moscow in the outbreak and development of the Romanian Revolution of December 1989.

211. *Ibidem*.

Igor CAŞU

Mişcarea de eliberare naţională românească în Moldova sovietică, 1989-1991 : istorie şi memorie

La începutul anilor 1980, pentru numeroşi observatori străini, RSS Moldovenească (RSSM) părea prea liniştită în comparaţie cu alte republici unionale europene[1]. Ceea ce a urmat în anii perestroikăi avea să infirme însă această percepţie. Reformele lansate de Mihail Gorbaciov începând cu aprilie 1985 au bulversat în scurt timp şi societatea moldovenească de pe malul stâng al Prutului. Înainte de 1989, aproape nimeni nu vorbea în spaţiul public despre independenţă sau reunirea cu România. Una dintre explicaţii este că toate discuţiile pe aceste subiecte erau interzise, iar cei care le exprimau riscau să intre imediat în vizorul KGB şi de multe ori erau condamnaţi la ani grei de detenţie. Unul dintre cazurile cele mai cunoscute în acest sens este cel al Frontului Naţional Patriotic, ai cărui fruntaşi – Alexandru Usatiuc, Gheorghe Ghimpu, dar şi Valeriu Graur – au fost arestaţi în 1971-1972 şi condamnaţi la ani de gulag[2]. Un alt caz important a fost cel al inginerului Gheorghe David, arestat chiar în timpul perestroikăi. Acesta a fost condamnat în 1986 la tratament într-un spital psihiatric pentru că a îndrăznit să-i scrie lui Gorbaciov despre discriminarea românilor basarabeni în politica de cadre, să ceară revenirea la alfabetul latin, dar şi să critice intervenţia sovietică în Afganistan[3].

Un aspect important care a anticipat deznodământul anilor 1989-1991 a fost evoluţia ponderii românilor basarabeni în Partidul Comunist al Moldovei (PCM). Aceştia au început să susţină în masă Frontul Popular şi alte organizaţii ale mişcării de eliberare naţională. Or, în ultimii ani ai existenţei URSS, Biroul CC al PCM şi Comitetul Central, două organe-cheie decidente în republică, semănau mai mult cu un miniparlament decât cu o structură monolitică şi obedientă prim-secretarului partidului, aşa cum fusese decenii la rând. În cursul anului 1989, poziţia mişcării de eliberare naţională

1. O versiune a textului de faţă a fost publicat în *Tyragetia. Revistă a Muzeului Naţional de Istorie a Moldovei*, Chişinău, vol. VII [XXII], nr. 2, 2013, pp. 291-303.
2. Arhiva Serviciului de Informaţii şi Securitate al Republicii Moldova, fostul KGB al RSSM (în continuare, ASISRM-KGB), dosar 017006, vol. 1-11.
3. Dosarul de la KGB al lui Gheorghe David a fost publicat de Nicolae Negru în revista *Basarabia*, nr. 9, 1990, pp. 140-152, sub titlul „Cum am devenit nebun". A se vedea mai multe asupra represiunilor după 1953 în Igor Caşu, „Political repressions in Moldavian SSR after 1956 : towards a typology based on KGB files", *Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes*, vol. I, nr. 1-2, 2013, pp. 89-127.

era exprimată în Biroul CC de Mircea Snegur, secretar al CC pe probleme de agricultură[4], iar cele ale populaţiei rusofone, proimperiale, de Vladislav Semionov, secretar al CC al PCM.

Care era deci raportul dintre români şi alte etnii în PCM în timpul perestroikăi comparativ cu deceniile anterioare? În 1985, ponderea moldovenilor/românilor în rândurile membrilor de partid era de 45,8%, în creştere la 48,2% în 1990. Prin comparaţie, în deceniile precedente cota moldovenilor în Partidul Comunist al Moldovei a fost mult mai mică decât ponderea lor în totalul populaţiei republicii. De exemplu, în 1944 alcătuiau circa 10%, în 1965 – deja 35% şi abia în anii 1978-1979 fusese trecut pragul de 40%. Între timp, ponderea ruşilor în PCM a scăzut de la 30% în 1965 la 25,9% în 1979, apoi la 23,4% în 1985 şi 22% în 1990. Aceeaşi dinamică descendentă se observă şi în cazul ucrainenilor din RSSM, ponderea lor în rândurile membrilor PCM evoluând de la 23,2% în 1965 la 21,1% în 1985 şi 20,6% în 1990[5]. În total, în 1986, organizaţia de partid din RSSM număra 189.400 de comunişti, dintre care 25,4% erau funcţionari în organele de stat şi de partid, precum şi în domeniul economiei, sistemului educaţional etc.[6].

Această perspectivă de indigenizare continuă în politica de cadre este evidentă dacă analizăm cifrele care arată cum a evoluat componenţa etnică a nomenclaturii CC al PCM. În 1987, cota-parte a moldovenilor/românilor în structurile de conducere ale Partidului Comunist al Moldovei, atât în Chişinău, cât şi în teritoriu, era de 54%, o creştere cu mai mult de 10 procente faţă de 1967. În acelaşi timp, ponderea femeilor în posturile de conducere din partid la nivel de comitete raionale şi orăşeneşti era de 23% în 1986. În ceea ce priveşte reprezentarea în guvern la nivel de miniştri, viceminiştri, preşedinţi de comitete şi departamente, moldovenii/românii constituiau 48% în 1984, cu peste 10% mai mulţi în comparaţie cu două decenii mai devreme[7]. Cu toate acestea, în posturile de bază – preşedinte al Comitetului pentru Securitatea Statului (KGB) pe lângă Consiliul de Miniştri a RSSM, ministru de Interne şi alţi demnitari de rang înalt care se ocupau de politica de cadre – erau ruşi sau ucraineni loiali mai degrabă intereselor Centrului decât intereselor majorităţii româneşti locale. Astfel, cel dintâi moldovean de naţionalitate română, originar din partea basarabeană a RSSM, care a deţinut funcţia de prim-secretar al CC al PCM a fost Petru Lucinschi, numit abia în noiembrie 1989. Primul şef al KGB local, moldovean român din partea basarabeană a RSSM, a fost Tudor Botnaru, numit în iulie 1990[8].

4. Mircea Snegur a evocat recent experienţa sa şi atmosfera anilor 1989-1991 într-un interviu acordat unui jurnalist cu vederi democratice de la Moscova. A se vedea: Аркадий Дубнов, *Почему распался СССР. Вспоминают руководители союзных республик*, Москва, Индивидуум [Arkadi Dubnov, *De ce s-a destrămat URSS. Amintiri ale conducătorilor republicilor unionale*], 2019, pp. 280-297.
5. Veaceslav Stăvilă, „Evoluţia componenţei naţionale a elitei politico-economice a RSSM", *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, 1996, pp. 38-39, 41.
6. XVI Съезд Коммунистической Партии Молдавии, 23-25 января 1986 г., Кишинев, Картя Молдовеняскэ 1986, с. 3, 55 [Congresul al XVI-lea al Partidului Comunist al Moldovei, 23-25 ianuarie 1986, Chişinău, Cartea Moldovenească, 1986].
7. Veaceslav Stăvilă, *op. cit.*, p. 38.
8. Igor Caşu, „Was the Soviet Union an Empire? A View From Chişinău", *Dystopia. Journal of Totalitarian Ideologies and Regimes*, vol. I, nr. 1-2, 2013, pp. 89-127. Simion Grossu, prim-secretar al CC al PCM în perioada 1980-1989, era basarabean, dar provenea din partea de sud a provinciei istorice, cedată în 1940 Ucrainei, şi vorbea preponderent rusă. Din acest motiv, Lucinschi e primul basarabean din partea Basarabiei revenite RSSM care a deţinut cea mai înaltă funcţie în partid şi care vorbea fluent româna.

Din alt punct de vedere, moldovenii/românii erau vădit discriminaţi în ceea ce priveşte prezenţa lor în calitate de conducători ai întreprinderilor industriale din RSS Moldovenească. Astfel, în 1984 ei alcătuiau doar 8,6% – raportat la 1964, când constituiau 2,3% – din numărul total al managerilor din industrie. În acelaşi timp, moldovenii/românii erau reprezentaţi pe larg la capitolul directori de colhozuri şi sovhozuri, unde ponderea lor, în 1984, era de 70,3% şi, respectiv, 68,8%[9]. Aceste cifre explică, cel puţin parţial, cauzele tensiunilor care apar în societatea moldovenească în timpul perestroikăi, încununate, la 27 august 1991, cu Declaraţia de Independenţă a Republicii Moldova.

În 1989, la conducerea RSS Moldovenească era prim-secretarul CC al PCM Simion Grossu, numit în funcţie nouă ani mai devreme în locul lui Ivan Bodiul. Grossu era un reprezentant al vechilor elite, apropiat de cei din generaţia lui Brejnev şi Bodiul, şi considera că reformele radicale nu erau necesare în societate, nici la nivel politic şi economic, nici la nivel cultural şi etnonaţional. Anul 1988 este unul crucial, când perestroika începe să fie resimţită şi în RSS Moldovenească. La Plenara a VII-a a CC a PCM, din ianuarie 1988, s-a afirmat foarte clar ideea potrivit căreia reforma politică nu va avea sorţi de izbândă fără promovarea unei reforme economice, în sensul introducerii unor elemente ale economiei de piaţă. Această platformă nouă a PCM a fost prezentată pe larg în noiembrie 1988 în aşa-numitele teze intitulate „Să afirmăm restructurarea prin fapte concrete", elaborate de Simion Grossu (prim-secretar al CC al PCM), Victor Smirnov (al doilea secretar al CC al PCM), Ivan Calin (preşedintele Consiliului de Miniştri al RSSM), Alexandru Mocanu (preşedintele Sovietului Suprem al RSSM), precum şi de alţi înalţi funcţionari de stat şi de partid care conduceau atunci destinele republicii. Cei mai mulţi acceptau perestroika mai mult formal decât cu entuziasm. Drept exemplu, tezele conţineau dogme comuniste din perioada stagnării, cum ar fi „întărirea unităţii poporului sovietic", păstrarea controlului CC al PCM asupra intelectualităţii, păstrarea alfabetului chirilic pentru „limba moldovenească", menţinerea limbii ruse drept limbă de comunicare interetnică, nevoia consolidării „prieteniei popoarelor" etc.

Tezele PCM au fost aspru criticate chiar de comunişti la diferite adunări de partid, dar şi în presă şi în cadrul unor mitinguri. În teze nu erau invocate, nici măcar în subsidiar, ideile exprimate tot mai apăsat în societatea moldovenească, anume nevoia de repunere în drepturi a limbii române, revenirea la alfabetul latin, interzis în februarie 1941, problema evaluării critice a stalinismului, a foametei organizate din 1946-1947, a deportărilor în masă, precum şi a numeroaselor „greşeli" şi încălcări ale drepturilor omului din perioada stagnării[10].

Pe acest fundal începe erodarea în masă a încrederii populaţiei în Comitetul Central al Partidului Comunist al Moldovei. Acest proces a continuat în perioada următoare, în contextul în care conducerea PCM refuza să comunice cu organizaţiile „neformale" şi neglija solicitarea tot mai pronunţată a opiniei publice de a declara româna (numită în continuare „limba moldovenească") limbă de stat. Prima organizaţie zisă neformală (adică neînregistrată oficial, dar tolerată de autorităţi) a fost Cenaclul literar-muzical „Alexei Mateevici", creat pe 15 ianuarie 1988, ziua de naştere a lui Mihai Eminescu, cel mai mare poet al românilor (şi moldovenilor, cum se spunea în epocă). O dată aleasă, evident, nu întâmplător. Principalul animator al cenaclului era Anatol Şalaru, medic de

9. Veaceslav Stăvilă, *op. cit.*, p. 39.
10. Arhiva Organizaţiilor Social-Politice din Republica Moldova (în continuare, AOSPRM), fond 51, inventar 73, dosar 100, ff. 1-207.

profesie, alături de alţi tineri şi studenţi de la diferite facultăţi din Chişinău. Întrunirile aveau loc la început pe Aleea Clasicilor din Parcul „Puşkin" din Chişinău, actualmente Grădina Publică „Ştefan cel Mare". Ulterior, s-au mutat la estrada „Lumina", aflată la intrarea în Parcul „Comsomolist" (astăzi Parcul de agrement „Valea Morilor"), imediat după coborârea scărilor dinspre Universitate. Apoi, locul preferat a devenit Teatrul de Vară de la Lacul Comsomolist, mult mai încăpător şi mai puţin vizibil şi deranjant din perspectiva autorităţilor. De la bun început, la aceste evenimente erau prezenţi şi înalţi demnitari de stat sau de partid, care păreau entuziasmaţi pe moment, dar care ulterior condamnau cenaclul în oficioasele de la acea vreme, *Moldova socialistă* şi *Sovetskaia Moldavia*, pe motiv că activităţile sale ar avea un caracter naţionalist, aşa cum a fost cazul viceministrului Învăţământului Public Simeon Musteaţă[11].

La baza mişcării naţionale care va culmina cu independenţa Moldovei faţă de Uniunea Sovietică a fost Mişcarea Democratică pentru Susţinerea Restructurării (MDSR), fondată la 3 iunie 1988. Unul dintre primele documente ale MDSR a fost adoptat pe 24 august 1988. Din acesta reiese că programul mişcării nu ridica explicit problema independenţei, ci susţinea demersurile conducerii sovietice de la Moscova, în frunte cu Mihail Gorbaciov. Astfel, MDSR sprijinea lozinca „Toată puterea – sovietelor" pe baza democratizării sistemului electoral, promova „ameliorarea substanţială a autodirijării colectivelor de muncă", „trecerea RSS Moldoveneşti la autogestiune totală" şi introducerea cetăţeniei RSSM. Se punea accent şi pe chestiunea „suveranităţii politice a RSSM", dar „în componenţa URSS". Dintre revendicările cu caracter cultural-naţional se evidenţiază cea cu privire la necesitatea „ameliorării condiţiilor de dezvoltare a culturii moldoveneşti, reîntoarcerea funcţiilor sociale ale limbii moldoveneşti, promovarea unei autonomii culturale reale pentru toate popoarele şi etniile conlocuitoare din RSS Moldovenească"[12]. Ulterior, prin comasarea Cenaclului „Mateevici", a MDSR, precum şi a altor organizaţii, cum ar fi Asociaţia Istoricilor, va fi creat, la 20 mai 1989, Frontul Popular din Moldova[13].

În arhiva fostului CC al PCM se păstrează mai multe rapoarte despre şedinţele Cenaclului „Mateevici". Acestea au fost elaborate de un grup de lucrători din aparatul CC al PCM, printre care Alexandru Roman, şeful Secţiei Relaţii Interetnice din cadrul Departamentului Ideologic, E. Beico, responsabil al Secţiei Organizatorice de Partid şi Probleme de Cadre, A.A. Barbăneagră, consultant al Secţiei Chestiuni Juridice şi de Stat, I.A. Zareţki, consultant al Secţiei Relaţii Interetnice din cadrul Departamentului Ideologic, Visarion B. Ceşuiev, consultant al Secţiei Social-economice, A.D. Onceanu, instructor al Departamentului Ideologic[14]. Perioada acoperită de aceste rapoarte este ianuarie-decembrie 1989, crucială pentru mişcarea de eliberare naţională. Primele evenimente descrise în aceste rapoarte datează de la sfârşitul lunii ianuarie 1989. Astfel, într-o notă informativă a CC al PCM se relatează că pe 29 ianuarie 1989, în preajma statuii lui Ştefan cel Mare s-au adunat peste două mii de persoane[15]. Drept urmare, autorităţile au intrat în panică şi i-au rugat pe liderii MDSR şi ai Cenaclului „Mateevici" să-i convingă pe participanţi să meargă la estrada „Lumina". Pe 12 februarie, în Piaţa Victoriei (azi Piaţa

11. „După douăzeci de ani – istoricul Igor Caşu despre Moldova anului 1989", *Radio Europa Liberă*, 26 februarie 2009.
12. Pentru mai multe detalii, a se vedea *Partidul Popular Creştin Democrat. Documente şi materiale*, vol. I, Chişinău, 2008.
13. AOSPRM, fond 51, inventar 73, dosar 122, ff. 23-27.
14. *Ibidem*, dosar 126, f. 69.
15. *Ibidem*, dosar 125, f. 76.

Marii Adunări Naţionale), situaţia a ieşit iarăşi de sub controlul autorităţilor. Miliţia a intervenit în forţă, fiind reţinute 43 de persoane, unele dintre care au fost amendate, iar altele arestate pentru câteva luni. Pentru a minimiza impactul manifestaţiilor asupra opiniei publice, CC al PCM a decis interzicerea adunărilor Cenaclului „Mateevici" în centrul oraşului[16].

La şedinţa din 19 februarie 1989 a Cenaclului „Mateevici" de la Teatrul de Vară au venit şi reprezentanţi ai autorităţilor comuniste de la Chişinău: Ion Guţu, preşedinte al Comitetului Executiv Chişinău, şi Mihail Platon, vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri al RSSM. Schimbarea locului nu a diminuat numărul participanţilor, din contră, au venit mult mai mulţi – circa 10.000, conform datelor din arhiva CC al PCM. S-a adoptat o adresare către N. Demidenko, procurorul RSSM, semnată de participanţi, în care se cerea cercetarea crimelor comise de liderii comunişti în Moldova în perioada stalinistă. Între timp avea loc campania de alegeri pentru Congresul Deputaţilor Poporului din URSS şi, în legătură cu aceasta, Nicolae Sulac şi Ion Caţaveică au criticat activitatea conducerii circumscripţiilor electorale, controlate de oamenii partidului. La sfârşitul manifestaţiei, Iurie Ţurcanu, lector la Institutul Agricol din Chişinău, a îndemnat mulţimea să organizeze un marş prin centrul oraşului. În ciuda împotrivirii lui Ion Guţu şi a lui Mihail Platon, mitingul a continuat până în actuala Piaţă a Marii Adunări Naţionale. Miliţia a intervenit şi de această dată în forţă împotriva manifestanţilor care scandau lozinci antisovietice, fiind arestate alte 12 persoane[17].

La şedinţele cenaclului se discutau probleme arzătoare atât cu privire la trecutul Basarabiei, cât şi la actualitate. Aici a apărut şi tricolorul românesc, numit în rapoartele CC al PCM „steagul altui stat". De multe ori, vorbitorii se refereau la figuri marcante din istoria Moldovei, precum Ştefan cel Mare, Petru Rareş, Ioan Vodă cel Cumplit etc. Adunarea din 2 iulie 1989 a fost dedicată aproape exclusiv lui Ştefan cel Mare (ziua morţii sale, în 1504). Valeriu Mârza a citit un fragment din *Viaţa lui Ştefan cel Mare* de Mihail Sadoveanu (1934). Anatol Burlacu a făcut o prezentare a omului politic Ştefan cel Mare, iar Valeriu Cibotaru a recitat *Doina* lui Eminescu şi poezia lui Vasile Alecsandri *Dumbrava Roşie*, Anatol Răzmeriţă interpretând o baladă în stil modern[18].

La adunarea din 28 mai 1989, Ion Conţescu s-a referit la Tratatul de la Kuciuk-Kainargi din 1774 dintre Turcia, Rusia şi Austria, în urma căruia s-a făcut prima împărţire teritorială a Principatului Moldovei (partea de nord, numită ulterior Bucovina, fiind cedată Austriei). Autorul a arătat de asemenea că Basarabia a fost al doilea teritoriu rupt de la Moldova, de data asta de Rusia, în 1812. Conţescu cita chiar din clasicii comunismului, Marx şi Engels (aşa cum au făcut-o, încă în anii 1960, disidenţii Mihai Moroşanu, Gheorghe Ghimpu, Alexandru Usatiuc şi alţii). La aceeaşi întrunire, la care au participat circa 6.000 de persoane, regizorul de teatru şi publicistul Andrei Vartic a abordat o altă dată tragică din istoria Basarabiei: ocupaţia sovietică din 28 iunie 1940. El a criticat un comunicat al ATEM (agenţia oficială de ştiri a RSSM), dat publicităţii câteva zile mai devreme, în care se reitera punctul de vedere sovietic referitor la 1940 şi se spunea că Basarabia ar fi fost eliberată atunci[19].

Asupra aceluiaşi subiect şi în acelaşi spirit s-au referit şi Valeriu Negru, şi Vasile Bahnaru, iar regizorul Ion Mija a cerut – în legătură cu evocarea anului 1940 – retragerea

16. *Ibidem*.
17. Igor Caşu şi Igor Şarov (eds.), *Republica Moldova de la perestroika la independenţă, 1989-1991. Documente secrete din arhiva CC a PCM*, Editura Cartdidact, Chişinău, 2011, p. 144.
18. AOSPRM, fond 51, inventar 73, dosar 122, ff. 32-34.
19. *Ibidem*, ff. 30-31.

trupelor sovietice de pe teritoriul Moldovei. Bahnaru a mai informat publicul că el şi Mihai Ghimpu au fost la o conferinţă internaţională, cu participarea reprezentanţilor ţărilor baltice, Ucrainei, Poloniei, Finlandei şi RFG, la care a fost condamnat Pactul Ribbentrop-Molotov. Tema pactului sovieto-german şi a protocolului adiţional secret au fost abordate şi la alte întruniri ale cenaclului, de exemplu, la cea din 28 mai 1989, când Şalaru a amintit de faptul că el şi Iurie Roşca, membru al comitetului executiv al Frontului Popular, au participat pe 13-14 mai 1989 la Adunarea Baltică, unde s-a discutat subiectul. S-a invocat punctul 3 al Protocolului adiţional secret care viza Basarabia şi a fost criticat ultimatumul sovietic din 26 iunie 1940 adresat României[20].

Asupra problemei identitare s-a pronunţat Constantin Tănase, menţionând că moldovenii sunt români şi că proiectul identitar moldovenesc datează din anii 1922-1923[21]. Mihai Cimpoi, la rândul său, la şedinţa din 3 aprilie 1989, a criticat proiectul legii privind funcţionarea limbilor, pe motiv că la baza acestuia nu a fost luat textul propus de Uniunea Scriitorilor. Poetul Grigore Vieru şi Nicolae Dabija l-au susţinut pe M. Cimpoi, primul adăugând că declararea limbii „moldoveneşti" drept limbă de stat trebuie să fie însoţită de revenirea la alfabetul latin[22].

La câteva dintre şedinţele cenaclului s-a cerut eliberarea persoanelor arestate în ajun, printre care Popa, Calistru, Vârtosu şi Nistor. Pentru a urgenta eliberarea celor arestaţi, la 31 mai 1989 cinci persoane au declarat greva foamei. La acestea au aderat altele 12. În acest grup erau Iurie Ţurcanu, Gari Bacal, Veaceslav Ceremuş, Ion Lupu, Ion Sinizur, Tatiana Ţigău, Ion Bletea, Anastasia Calistru, Valeriu Corobcă, Enriche Frumusachi, Svetlana Chiriac, Diana Grinciuc, Sergiu Bunea, Igor Petrea, Tudor Celac, Iurie Botnaru şi Tudor Rusu.

Drept urmare, pe 8 iunie 1989, persoanele arestate au fost eliberate. Dar pe 14 iunie au fost arestate alte cinci – Ion Bletea, A.V. Gatman şi alţii –, care protestau împotriva unei decizii a Comitetului Executiv Chişinău, potrivit căreia cei care doreau să obţină viză de reşedinţă în oraş trebuiau să achite o sumă exorbitantă, de 14.000 de ruble (preţul unui apartament cu 3-4 camere). Această decizie făcea aproape imposibilă stabilirea moldovenilor din localităţile rurale în Chişinău şi crea condiţii prielnice pentru aducerea cadrelor din afara RSSM[23].

Existau şi alte organizaţii care au contribuit la deşteptarea naţională a românilor din RSSM de la sfârşitul anilor 1980, precum Liga Democratică a Studenţilor[24]. Pentru restabilirea atmosferei acelor vremuri sunt foarte importante mărturiile participanţilor la acele evenimente. Dumitru Maxim, student în 1985-1989 la Facultatea de Jurnalism a Universităţii de Stat (USM), liderul Ligii Democratice a Studenţilor din Moldova (LDSM), îşi aminteşte în legătură cu aceste evenimente că „liga a contribuit la fondarea unor cenacluri cum ar fi «Gheorghe Asachi» de la Universitatea Agrară; «Ovidiu» de la Universitatea de Medicină şi a susţinut activitatea altor cenacluri: «La steaua», al Facultăţii de Geografie de la Universitatea «T. Şevcenko» din Tiraspol, «Petrea Darienco», al Facultăţii de Jurnalism a USM, «B.P. Hasdeu», de la Facultatea de Istorie a USM etc. Cenaclul «Mihai Eminescu» de la Universitatea de Stat din Moldova dă naştere Cenaclului literar-muzical «Alexei Mateevici», care apare la evenimentul literar din data de 15 ianuarie 1988"[25].

20. *Ibidem*, f. 33.
21. *Ibidem*, f. 34.
22. *Ibidem*, ff. 10-13.
23. *Ibidem*, dosar 125, ff. 18-21.
24. *Ibidem*, dosar 124, f. 3; inventar 73, dosar 122, ff. 58-59.
25. Interviu cu Dumitru Maxim, 30 iulie 2012.

La rândul său, Flavius Solomon, pe atunci student la Istorie la USM, acum cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi, mărturiseşte că „în iarna anului 1987-1988, împreună cu Valeriu Mutruc şi Mihai Felea, colegi şi prieteni de facultate, am frecventat grupul de discuţii iniţiat de către Anatol Şalaru, pe atunci doctorand la Institutul de Medicină din Chişinău. Întâlnirile aveau loc în special în camera de cămin a lui Anatol Şalaru. Era şi locul unde făceam schimb de carte editată în România. Alte grupuri cu care am interacţionat au fost acela al studenţilor istorici de la Universitatea Pedagogică «Ion Creangă» (la acea vreme Institutul Pedagogic) şi tinerii care se întâlneau în apartamentul istoricului Ion Ţurcanu. Amintirile cele mai puternice sunt legate însă de Cenaclul «Bogdan Petriceicu Hasdeu» de la Facultatea de Istorie a USM, la crearea şi activitatea căruia am contribuit, alături de Valeriu Mutruc, Angela Bătrânac (Mutruc), Alexandra Şarov, Mihai Felea şi mulţi alţi colegi. Acest cenaclu a existat din toamna-iarna anului 1987 până pe la mijlocul anului 1989"[26].

Larisa Ungureanu, critic de artă, îşi aminteşte că înainte de Cenaclul „Mateevici" a fost Loteanu : „Nu uitaţi că în Moldova revine Emil Loteanu. El primul a pus problema limbii. Prin filmul *Luceafărul* (e o poveste întreagă), prin emisiunile televizate «Se caută o stea». Şi studioul «Moldova-film», prin documentarele cu tematică socială, a spart tăcerea. Toate s-au întâmplat după 1986. Pot afirma că Uniunea Cineaştilor, mai exact cineaştii, au spart gheaţa"[27].

Referitor la eventualele probleme din partea poliţiei politice, un alt martor ocular, Roman Mihăeş, ne-a spus că „cei din KGB nu mai puteau să comită abuzuri, deoarece exista o solidaritate între protestatari şi, când existau încercări de intimidare, imediat se includeau şi măsuri de protecţie. Existau câţiva deputaţi în Sovietul Suprem al URSS, în special Leonida Lari, dar şi alţii, care interveneau în cazuri de presiuni"[28].

Ziaristul Vasile Mija, la rândul său, ne-a declarat că „nu, nu am fost chemat nicăieri şi nu am fost persecutat. Era ca un fel de «magnet» care atrăgea lumea prin forţa şi certitudinea pe care o lansa. Cenaclul «Mateevici» a fost în anii 1988-1991 prima mişcare cu întruniri cu adevărat revoluţionare. De pe scena acestui cenaclu şi-au început mai apoi cariera foarte mulţi adevăraţi politicieni oneşti, dar şi foarte mulţi care mai apoi au devenit doar nişte profitori"[29].

Lilian Negură, acum profesor la Universitatea din Ottawa, Canada, ne-a mărturisit experienţa sa legată de perioada respectivă : „Eu nu am fost nici intimidat şi nici contactat de KGB, deşi circulau tot felul de istorii despre asta. Apăreau astfel zvonuri că cineva X este informator KGB şi atunci eram atenţionaţi să nu vorbim prea mult cu acesta. În acest context, aş menţiona evoluţia ulterioară a lui F.G., devenit după anul 2000 jurnalist angajat pentru cauza PCRM la *Moldova Suverană* şi Agenţia «Moldpres». Este interesantă această evoluţie mai ales pentru faptul că, din câte îmi amintesc, el era cel care ne informa cel mai des cine este «kaghebist». De altfel, el este cel care mi-a spus «un secret» – că Anatol Şalaru este de fapt securist. Într-un moment, îmi amintesc că l-am şi întrebat pe Anatol ce crede despre asta, la care el mi-a răspuns că de fapt securiştii sunt cei care răspândesc aşa zvonuri... Nu ştiu dacă a avut sau nu dreptate... Pe vremurile acelea era greu să-ţi dai seama cine are dreptate, era o atmosferă de paranoia generalizată"[30].

26. Interviu cu Flavius Solomon, 27 iulie 2012.
27. Interviu cu Larisa Ungureanu, 29 iulie 2012.
28. Interviu cu Roman Mihăeş, 28 iulie 2012.
29. Interviu cu Vasile Mija, 30 iulie 2012.
30. Interviu cu Lilian Negură, 26 iulie 2012.

Prima organizaţie care va semăna, în timp, cu un partid politic cu program foarte clar şi cu popularitate mare a fost Frontul Popular din Moldova. Acesta a fost creat oficial pe 20 mai 1989, adunarea de constituire având loc în sala de şedinţe a Uniunii Scriitorilor din Moldova. Frontul Popular din Moldova (FPM) a luat naştere pe baza Mişcării Democratice în Susţinerea Restructurării, la care au aderat, în calitate de organizaţii fondatoare, Cenaclul „Alexei Mateevici", Asociaţia Istoricilor, Liga Democratică a Studenţilor, Mişcarea Ecologistă „Acţiunea Verde" etc. Crearea Frontului nu a implicat dispariţia organizaţiilor fondatoare, cu excepţia notabilă a MDSR. Cenaclul „Mateevici" a continuat până la sfârşitul anului 1989 să organizeze acţiuni împreună cu Frontul Popular sau separat. Asociaţia Istoricilor a participat la majoritatea acţiunilor Frontului, dar a evoluat ulterior într-o organizaţie de sine stătătoare. La adunarea de constituire a FPM, din 20 mai 1989, au participat şi reprezentanţi ai găgăuzilor grupaţi în „Gagauz Halkî". Au asistat şi reprezentanţi ai conducerii CC al PCM, ai guvernului şi ai KGB[31].

Una dintre primele întruniri de anvergură ale Frontului Popular a avut loc pe 25 iunie 1989, fiind prilejuită de comemorarea zilei de 28 iunie 1940. Mitingul a fost autorizat în prealabil de Comitetul Executiv Chişinău şi a adunat peste 10.000 de participanţi din capitală şi din alte localităţi. În cadrul manifestaţiei au fost expuse circa 50-60 de steaguri tricolore româneşti şi 60-70 de lozinci care evocau evenimentele din iunie 1940, în urma cărora Basarabia a fost invadată de trupele sovietice, dar şi alte momente tragice din istoria provinciei. Printre lozinci erau: „Anul 1812 – anul ruperii Basarabiei de Moldova", „Trăiască naţiunea!", „Pactul Ribbentrop-Molotov: ruşine", „Până la munte şi la mare", dar şi „Moldovei – cadre naţionale". Au moderat mitingul Ion Hadârcă, preşedintele FPM, şi Gheorghe Ghimpu, în total luând cuvântul 16 persoane. Este prima acţiune a Frontului Popular care pune pe jar autorităţile comuniste de la Chişinău: se spune clar despre falsificarea evenimentelor din anii 1812, 1918 şi 1940 din istoria Basarabiei. Istoricul Ion Ţurcanu, de exemplu, spunea răspicat că nu există documente care să probeze faptul că puterea sovietică a fost instaurată în Basarabia la începutul anului 1918 şi că unica instituţie legitimă a provinciei era atunci Sfatul Ţării. Prin urmare, votul din 27 martie 1918 pentru Unirea cu România era unul legal. Acelaşi lucru l-a afirmat şi Anatol Şalaru.

Pentru prima dată, liderii Frontului Popular din Moldova s-au pronunţat explicit şi fără rezerve nu numai asupra evenimentelor din anii 1918 şi 1940, ci au şi afirmat cu tărie ideea identităţii româneşti a moldovenilor şi faptul că populaţia locală majoritară este de fapt românească. Reprezentanţii PCM raportau conducerii că şi deputaţii poporului din URSS Ion C. Ciobanu, Ion Hadârcă (preşedintele FPM) şi Leonida Lari au susţinut ideile exprimate de ceilalţi vorbitori. Ion Hadârcă, de pildă, a spus că FPM era unica forţă politică reală din republică, ceea ce trebuia recunoscut la nivel oficial de PCM. Ion C. Ciobanu, la rândul său, a zis că drept argument al caracterului de ocupaţie al regimului sovietic în Basarabia după 1940 servesc represiunile şi deportările care au urmat şi a propus ca victimele regimului sovietic să fie reabilitate, iar în amintirea lor să fie ridicat un monument. Oratorul a mai spus că în iulie ar trebui să aibă loc sesiunea Sovietului Suprem al RSSM, la care urmau să fie adoptate legea care declara limba „moldovenească" drept limbă de stat şi trecerea la alfabetul latin.

Leonida Lari a neliniştit şi mai mult trimişii PCM, abordând chestiunea deportărilor în cheia unui genocid asupra moldovenilor care a distrus cea mai bună parte a acestui popor. Discriminarea moldovenilor în propria lor ţară a început în 1940 şi continua, ei

31. AOSPRM, fond 51, inventar 73, dosar 122, ff. 23-24.

fiind lipsiţi de privilegiile de care se bucurau cadrele venite din republicile slave, migraţia era încurajată la nivel oficial, limba „moldovenească" era strâmtorată în şcoli etc., a spus Lari. Pe trimişii partidului îi deranja şi faptul că Frontul devia de la scopurile declarate iniţial, de la „caracterul socialist" al programului, prin invocarea interpretărilor anticomuniste şi antisovietice ale evenimentelor anilor 1918, 1940, a rolului jucat de Sfatul Ţării, a regimului românesc interbelic în Basarabia, dar şi a faptului că FPM nu numai că pretindea a fi deja o organizaţie care să contribuie la promovarea perestroikăi, împreună cu partidul unic şi subordonată acestuia, ci dorea să supravegheze activitatea guvernului şi a altor organe de conducere ale RSSM[32].

Nevoia organizării unei Mari Adunări Naţionale a fost formulată la mitingul FPM din 26 iunie 1989. La următoarele întruniri, din iulie-august, s-a vorbit despre mobilizarea populaţiei în vederea unei participări în masă la acest eveniment. La Marea Adunare Naţională din 31 august 1989 au participat circa 500.000 de persoane din toate raioanele republicii. CC al PCM a evaluat însă participanţii la numai 100.000. Cuvântările de la acel eveniment sunt cunoscute, de aceea vom sublinia în continuare doar câteva idei alarmante pentru PCM. Printre acestea, ideea lui Ion Druţă, potrivit căreia ospitalitatea exagerată a moldovenilor i-a dus acolo unde se află şi de aceea ei nu au loc în propria casă. Tot Druţă a numit Pactul de Neagresiune din 1939 o „afacere a doi tirani, Stalin şi Hitler", în urma căreia Moldova (adică Basarabia) fusese divizată în trei părţi (sudul şi nordul fiind cedate Ucrainei).

Aceeaşi idee care a îngrijorat partidul – problema teritoriilor Basarabiei istorice – a fost menţionată de Valeriu Matei, secretar al Societăţii culturale din Moscova „Moldova", dar şi de Vasile Levîţchi, scriitor român din Cernăuţi. CC al PCM era deranjat şi de alte afirmaţii care au răsunat la 27 august 1989 în piaţa din centrul Chişinăului: revendicarea de a declara româna („moldovenească") drept limbă de comunicare interetnică, nu numai de stat (Ion C. Ciobanu, secretarul Uniunii Scriitorilor), cea potrivit căreia Consiliul Colectivelor de Muncă (STK) a fost creat de Frontul Internaţionalist „Edinstvo", de orientare şovină şi imperială (Leonida Lari), că grevele lansate de întreprinderile de subordonare unională trebuiau să înceteze, urmând a fi deschise dosare penale împotriva celor vinovaţi, pierderile înregistrate de economie fiind deja mult mai mari decât cheltuielile necesare pentru trecerea la alfabetul latin (Nicolae Dabija, redactor-şef al ziarului *Literatura şi arta*), apelul de a studia adevărata istorie a ţării Moldovei, activitatea lui Alexandru cel Bun, a lui Ştefan cel Mare şi a altor domnitori, critica la adresa istoricilor din RSSM (Vladimir Beşleagă, scriitor, membru al Sfatului FPM).

Au deranjat PCM şi apelul de a declara tricolorul drapelul de stat al RSSM, precum şi revendicarea de a adopta o nouă stemă şi un nou imn (Ion Ţurcanu, istoric, redactor al Editurii Cartea Moldovenească; Ion Vatamanu, poet), apelul de a refuza înrolarea tinerilor moldoveni în armata sovietică „de ocupaţie", solicitarea de „reabilitare a emigranţilor moldoveni şi români", inclusiv Nicolae şi Victor Lupan, Pan Halippa şi alţi membri ai Sfatului Ţării (Anatol Şalaru, lider al Cenaclului „Mateevici"), ideea responsabilităţii conducerii RSSM pentru declanşarea acţiunilor „Edinstvo" în sudul republicii şi pe malul stâng al Nistrului (Alexandru Moşanu, profesor la Facultatea de Istorie, Universitatea de Stat din Chişinău).

Concluzia reprezentanţilor CC al PCM era că „rezoluţiile adoptate, precum şi apelurile lansate trebuie să fie studiate cu minuţiozitate, în vederea elaborării şi implementării unui plan constructiv de măsuri, şi că e nevoie de a formula o apreciere politică

32. *Ibidem*, dosar 125, f. 22.

principială faţă de revendicările de tip naţionalist şovinist şi antisocialist, în lumina declaraţiei CC al PCUS despre evenimentele din republicile baltice". Din partea CC al PCM, la Adunare a luat cuvântul Mircea Snegur, având mandat de la Biroul Politic[33]. Cu toate acestea, la şedinţa conducerii PCM din 28 august 1989 acesta va fi criticat aspru că a participat.

Este important să vedem ce spun şi unii dintre participanţii la Marea Adunare Naţională din 27 august 1989. Sergiu Burcă, de exemplu, pe atunci membru al Sfatului Frontului Popular din Moldova, îşi amintea, 23 de ani mai târziu: „Despre Marea Adunare Naţională din 27 august 1989 am cele mai frumoase amintiri. Eram chiar în epicentru, făceam parte din echipa care se ocupa de pregătirea evenimentului. Ştiu că nu o va spune nimeni şi niciodată, dar dacă asta contează pentru posteritate, pot să mărturisesc, cu legitimă mândrie, că ideea în sine de a convoca o mare adunare naţională mi-a aparţinut. Am lansat-o iniţial într-o discuţie cu colegii mei, după mitingul de doliu din 26 iunie 1989, pe care l-am organizat în Piaţa Victoriei, cum se numea atunci actuala PMAN. Apoi am discutat-o într-un cerc mai larg şi, în cele din urmă, ideea respectivă a devenit decizie a Comitetului Executiv şi, ulterior, a Sfatului FPM. Au urmat două luni de pregătiri intense, fără internet, fără reţele de socializare, fără telefoane mobile, fără media. Doar telefonul fix şi contactele directe cu oamenii. Până la urmă, a fost un eveniment cu totul şi cu totul remarcabil. Cu câteva zile înainte, nimeni nu bănuia, nici chiar noi, cei care ne ocupam de organizare, ce amploare va avea evenimentul. Ştiam din ajun că vin spre Chişinău, de la zeci de kilometri, coloane de oameni pe jos. Dar nu aveam o statistică exactă. Abia în dimineaţa zilei de 27 august, când tot perimetrul central al Chişinăului devenise neîncăpător, ne-am dat seama că va urma o zi istorică. Sublimul evenimentului de acum 23 de ani rezidă în esenţa revendicărilor cuprinse în Actul Final [de la Helsinki, 1975, *n.n.*]. Acestea au purtat un caracter eminamente spiritual. Marea masă de oameni prezentă în piaţă nu a cerut salam sau votcă, ci dreptul de a vorbi în limba maternă şi de a scrie cu alfabet latin. Dacă m-aş apuca să dau acum aprecieri foştilor mei colegi, aş putea fi bănuit, şi pe bună dreptate, de subiectivism. De aceea mă voi limita doar la câteva consideraţii de ordin general. Prin forurile decizionale ale Frontului Popular s-au perindat diverse categorii de oameni. Cei mai mulţi erau sinceri în convingerile şi acţiunile lor, dar cu timpul au fost înlăturaţi, rând pe rând, din formaţiune. Alţii serveau drept curea de transmisie pentru Comitetul Central al PCM şi aveau misiunea de a ţine mişcarea sub control, în limitele perestroikăi gorbacioviste. La a treia categorie i-aş raporta pe unii lideri care au avut o misiune foarte grea: să nu admită, la faza incipientă, evoluţii după scenariul baltic, iar după proclamarea independenţei, să preia conducerea mişcării unioniste şi s-o ducă sub preş"[34].

La rândul său, Valentin Chilat, unul dintre membrii Frontului Popular în 1989, ales ulterior deputat în Parlamentul Republicii Moldova, îşi aminteşte următoarele în legătură cu acele evenimente istorice: „Legat de Marea Adunare Naţională, mai mult îmi amintesc de munca de organizare decât de evenimentul propriu-zis. Ne-a fost foarte greu să convingem oamenii să meargă la Chişinău. Entuziasmul era la maximum, dar condiţiile în care activam erau insuportabile. Până la urmă am plecat şi noi, vreo 20 de persoane, spre Chişinău. În piaţă, la coloana noastră s-au adăugat cu mult mai mulţi, care au plecat de sine stătător. A fost un eveniment care i-a marcat pe mulţi. Păcat că au profitat pe urmă alţii. Pe Hadârcă îl cunoşteau mulţi, Roşca însă era un anonim foarte insistent şi activ. E greu azi de spus că cineva ar fi putut sa prevadă ceva. Cu toate că foarte mulţi

33. *Ibidem*, ff. 51-57.
34. Interviu cu Sergiu Burcă, 29 iulie 2012.

au înţeles mai devreme rolul lui Roşca. Altceva e că n-am acceptat să plec pur şi simplu din partid din cauza lui Roşca, cum au făcut-o alţii"[35].

O părere deosebită are alt participant la Marea Adunare Naţională din 27 august 1989, Iulian Ciocan, scriitor, colaborator al postului de Radio Europa Liberă: „Nu prea îmi face plăcere să-mi amintesc de perioada aceea. Ţin minte că piaţa din centrul capitalei era plină cu oameni naivi, romantici, însufleţiţi sau otrăviţi de miasmele naţionalismului contraproductiv. Ţin minte că la tribuna din faţa maselor se cocoţaseră mulţi oameni care voiau sincer prăbuşirea URSS, dar şi suficienţi indivizi care au simţit că pot profita din plin. Ţin minte că m-a nedumerit şi chiar jignit ritualul ciudat al îngenuncherii. M-au intimidat nişte icoanele şi prosoapele care se vedeau pretutindeni. Asta pentru că eu eram un orăşean get-beget şi mi s-a părut mişcarea de eliberare folclorică-rurală. Şi, fireşte, nu eram proroc să ştiu care va fi traseul liderilor pomeniţi mai sus"[36].

A doua zi după Marea Adunare Naţională din 27 august 1989 s-a convocat Biroul Politic al Comitetului Central al Partidului Comunist al Moldovei, pentru a analiza situaţia creată. S-a discutat în principal pe marginea a două chestiuni: ultima redactare a legilor despre limbă ce trebuiau adoptate de sesiunea Sovietului Suprem, care se deschidea a doua zi, precum şi Marea Adunare Naţională, cuvântările şi rezoluţia adoptată. În plan mai larg, această şedinţă reflectă foarte clar cum, deja în august 1989, conducerea PCM era divizată şi reprezenta un fel de miniparlament, fără însă a formaliza noua realitate prin crearea de fracţiuni, interzise de Lenin în 1921 pe motiv că ar fi un pericol de moarte la adresa partidului şi a „centralismului democratic".

În ceea ce priveşte legislaţia lingvistică, cele mai aprinse discuţii a stârnit subiectul ce ţinea de statutul limbii ruse. Unii vorbitori, precum L.A. Bolgarin, şef de secţie la CC al PCM, a insistat asupra caracterului de limbă de comunicare interetnică pentru limba rusă, acest lucru fiind stringent, după părerea sa, mai ales pentru buna funcţionare a căilor ferate, aviaţiei ş.a.

Lucrătorii acestor ramuri ameninţau cu greva generală, dacă erau obligaţi prin lege să treacă la limba „moldovenească" în actele oficiale şi în comunicarea de zi cu zi. Asta în condiţiile în care, după cum a menţionat prim-secretarul CC al PCM, Simion Grossu, la începutul şedinţei, la acea dată erau în grevă împotriva declarării limbii „moldoveneşti" drept limbă de stat nu mai puţin de 116 întreprinderi. Majoritatea absolută era de subordonare unională, întrunind peste 82.000 de persoane. Bolgarin însă exprima părerea altor membri ai Biroului Politic, de exemplu, a lui Vladislav Semionov şi Veaceslav Pşenicinikov, care erau cunoscuţi pentru poziţiile lor proimperiale şi nu doreau să se expună deschis şi radical pe marginea acestui subiect. În cele din urmă, Simion Grossu a temperat spiritele, impunând o formulă care să fie acceptată atât de Frontul Popular, cât şi de Frontul Internaţionalist „Edinstvo", adică limbii „moldoveneşti" în grafia latină să-i fie acordat statutul de limbă de stat, iar limbii ruse cel de limbă de comunicare interetnică, fără a se preciza dacă era vorba de acest statut numai în relaţiile cu celelalte republici şi cu Centrul sau în general, ceea ce o făcea de fapt egală cu cea „moldovenească"/română.

Mircea Snegur a avut o poziţie fermă în chestiunea statutului celor două limbi, afirmând, printre altele, că „pe primul loc trebuie să fie limba moldovenească", altfel „reiese că nu ştim limba de stat şi nici nu e nevoie să o cunoaştem", aluzie clară la adresa colegilor săi din CC care nu vorbeau şi nici măcar nu înţelegeau limba majorităţii – româna. Snegur a fost susţinut, prin formule mai mult sau mai puţin ambigue, de Ion Guţu,

35. Interviu cu Valentin Chilat, 27 iulie 2012.
36. Interviu cu Iulian Ciocan, 28 iulie 2012.

secretar al CC al PCM, membru al Biroului CC, Nicolae Ţâu, prim-secretar al Comitetului orăşenesc de partid Chişinău, membru al Biroului CC, şi de Vladimir Ţurcanu, şeful Secţiei Juridice a Prezidiului Sovietului Suprem al RSSM, subalternul lui Snegur după funcţie, dar cunoscut ca persoană din gruparea lui Petru Lucinschi (Ţurcanu va fi ministru de Interne în anii 1999-2001 şi deputat PCRM între 2005 şi 2009, iar din septembrie 2019, preşedinte al Curţii Constituţionale).

A doua chestiune importantă discutată la şedinţa Biroului Politic al CC al PCM pe 28 august 1989 era evenimentul care avusese loc cu o zi înainte: Marea Adunare Naţională. Acelaşi Bolgarin a fost folosit pe post de „vârf de lance" al fracţiunii promoscovite. El a precizat că trebuia adoptată o poziţie fermă faţă de cele întâmplate cu o zi înainte în Piaţa Victoriei (astăzi Piaţa Marii Adunări Naţionale), textul urmând a fi publicat imediat în ziarele principale ale partidului, *Sovetskaia Moldavia* şi *Moldova socialistă*. Bolgarin, ca reprezentant al grupării promoscovite, era îngrijorat mai ales de rezoluţia adoptată de adunarea istorică din centrul Chişinăului din 27 august 1989, pe care a caracterizat-o, pe bună dreptate, drept „antisovietică" şi „antisocialistă" (un eufemism pentru „anticomunist", pentru a nu aţâţa spiritele şi a recunoaşte că partidul se afla într-o situaţie inedită şi disperată). Mai grav, în opinia lui Bolgarin, era faptul că deputaţi ai Sovietului Suprem nu numai că nu s-au detaşat de cuvântările şi rezoluţia adoptată, ci au susţinut vehement ideile exprimate. La rândul său, Ivan Calin, preşedintele Consiliului de Miniştri al RSSM şi membru al Biroului CC al PCM, a afirmat că Marea Adunare Naţională era o încercare de a orienta evenimentele după scenariul baltic. Se avea în vedere hotărârea cu care balticii îşi revendicau dreptul de a ieşi din URSS, insistând pe ideea că în 1940 fuseseră ocupaţi prin forţa armelor.

Faţă de aceste critici, Simion Grossu, liderul *de facto* al RSSM la acel moment, se declara mulţumit, adăugând că, în general, Marea Adunare Naţională a decurs „fără incidente majore" şi că „putea fi şi mai rău". El a mărturisit că a urmărit în direct luările de cuvânt ale vorbitorilor şi că, în paralel, Gheorghe Lavranciuc, şeful KGB de la Chişinău, i-a raportat de câteva ori despre situaţia din piaţă, prin intermediul agenţilor strecuraţi în mulţime. Atunci când a afirmat că „putea fi şi mai rău", Grossu se referea probabil la intenţia unor lideri ai Frontului Popular de a declara ieşirea din cadrul URSS, revendicare formulată la mitingurile anterioare ale organizaţiei care coordona mişcarea de eliberare naţională a moldovenilor de pe malul stâng al Prutului.

Un aspect interesant de la şedinţa Biroului CC al PCM din 28 august 1989 a fost legat şi de învinuirile formulate de Vladislav Semionov, secretar al CC al PCM, la adresa lui Mircea Snegur. Astfel, la un moment dat, Semionov l-a acuzat pe Snegur că ar fi fost adevăratul organizator al Marii Adunări Naţionale din 27 august 1989, încercând să-l discrediteze în faţa Biroului CC şi a partidului în ansamblu. Replica lui Snegur a fost foarte punctuală. El a precizat că a participat la evenimentul din 27 august fiind mandatat de Biroul CC şi că alături de el au mai participat, în calitate de delegaţi din partea partidului, Ion Guţu, Victor Puşcaş, Mihail Platon, Nicolae Ţâu şi alţii. Snegur spunea că nu avea cum să le „închidă gura" emisarilor baltici şi celui georgian, care i-au numit pe ruşi ocupanţi. Pentru a ieşi onorabil din situaţie, Mircea Snegur l-a învinuit, la rândul său, pe Semionov că ar fi fost în spatele mişcării greviste declanşate cu scopul de a împiedica declararea limbii „moldoveneşti" drept limbă de stat. Prin urmare, ştiind probabil că Snegur avea argumente pentru asemenea afirmaţii, Semionov şi-a retras alegaţiile şi a adoptat un ton mai conciliant, spunând că era în pericol unitatea partidului[37].

37. AOSPRM, fond 51, inventar 71, dosar 453, ff. 1-31.

După cum se observă, în august 1989, Biroul CC al PCM nu mai era instituţia monolit care avea o viziune consolidată asupra evenimentelor din republică şi din URSS. Cu alte cuvinte, asistăm la o polarizare a poziţiilor, „tabăra naţională" gravitând în jurul lui Snegur, iar cea „proimperială", în jurul lui Semionov şi Pşenicinikov (acesta din urmă fiind al doilea secretar al CC al PCM). La rândul său, Simion Grossu, prim-secretarul CC al PCM, încerca să joace rolul de moderator între cele două grupări, fapt care va duce la compromiterea sa atât în faţa susţinătorilor Frontului Popular, cât şi a Mişcării „Edinstvo". Grossu va fi demis în 16 noiembrie 1989, după incidentele din 7 şi 10 noiembrie[38], în locul său fiind numit Petru Lucinschi, de a cărui revenire în Moldova s-au legat o serie de speranţe exagerate.

Un impact deosebit asupra mişcării de eliberare naţională din RSSM l-a avut discuţia despre înţelegerea germano-sovietică din 1939 şi despre prevederile sale cu privire la Basarabia. Recunoaşterea de către URSS, în decembrie 1989, a existenţei Protocolului adiţional secret al Pactului sovieto-german din 23 august 1939, prin care Moscova şi Berlinul îşi împărţeau sferele de influenţă în Europa de Est, a avut efectul unei bombe cu efect întârziat asupra destinului URSS. Acest lucru a lipsit de legitimitate aflarea în componenţa Uniunii Sovietice a teritoriilor incluse în 1939-1940, printre care ţările baltice şi Basarabia. Peste numai câteva luni, la 11 martie 1990, Lituania îşi declara independenţa faţă de Moscova, iar RSSM era prima care recunoştea acest act. Pentru românii basarabeni, recunoaşterea existenţei Protocolului secret a delegitimat aflarea în continuare în componenţa URSS şi a echivalat cu recunoaşterea faptului că regimul impus prin forţă, după iunie 1940 şi apoi după martie 1944, a fost unul de ocupaţie. Acest lucru a înclinat balanţa opiniei publice contra semnării unui nou tratat unional, pe care Moscova voia să-l impună în 1990-1991.

După cum se ştie, în perioada postbelică, URSS nu a recunoscut existenţa unui protocol adiţional secret la tratatul încheiat cu Germania în 1939. Mai mult, Moscova a publicat, în mai multe limbi de circulaţie internaţională, broşuri pe acest subiect în sute de mii de exemplare, afirmând că existenţa acestuia ar fi o invenţie a propagandei burgheze şi a duşmanilor de moarte ai comunismului. Conducătorii sovietici, de la Stalin la Gorbaciov inclusiv, au înţeles ce impact putea avea acest document asupra regimului sovietic. Dar adevărul iese, mai devreme sau mai târziu, la suprafaţă.

Pactul Ribbentrop-Molotov şi Protocolul secret au fost discutate şi condamnate la diferite întruniri ale Cenaclului „Mateevici" şi ale Frontului Popular din primăvara-vara anului 1989[39]. Conducerea sovietică nu mai putea neglija acest aspect şi, la Primul Congres al Deputaţilor Poporului din URSS, din mai-iunie 1989, s-a creat o comisie specială, condusă de Alexandr Iakovlev, ce avea scopul de a elabora un raport cu privire la „aprecierea politico-juridică" a Protocolului secret din 23 august 1939. În comisia respectivă au intrat reprezentanţi ai republicilor vizate – Lituania, Letonia, Estonia şi Moldova –, precum şi din partea Rusiei şi a altor republici unionale. Din iunie până în decembrie 1989, comisia s-a întrunit de câteva ori. Din partea Moldovei au participat la aceste întruniri doi deputaţi ai poporului din URSS, Grigore Eremei, preşedintele Consiliului Sindicatelor din RSSM şi membru al Biroului CC al PCM, şi scriitorul Ion Druţă. Documentele de arhivă confirmă că cel puţin Grigore Eremei a corespondat cu

38. Igor Caşu, „Chişinău 7 noiembrie 1989 : Jos dictatura comunistă", Radio Europa Liberă, 7 noiembrie, 2009, https : //moldova.europalibera.org/a/1871579.html (accesat la 28 septembrie 2019).
39. Igor Caşu şi Igor Şarov (eds.), *op. cit.*, p. 116.

Iakovlev pe această chestiune, insistând ca rezoluţia finală a comisiei să cuprindă referiri şi la Basarabia. Într-una din aceste scrisori, Eremei spune foarte clar că nu trebuie condamnat doar Protocolul adiţional secret, ci şi nota ultimativă adresată de Molotov guvernului României la 26 iunie 1940, prin care se afirma că majoritatea populaţiei Basarabiei ar fi fost alcătuită din ucraineni[40]. Acest fals a pregătit de fapt dezbinarea teritorială a Basarabiei, o parte importantă din sud şi o alta din nord fiind cedate pe nedrept Ucrainei. Un alt aspect era legat de Bucovina de Nord, care, continuă Eremei, a fost cedată Ucrainei invocându-se că ar fi fost o „compensaţie pentru 22 de ani de exploatare a Basarabiei", ceea ce el considera inacceptabil şi nedrept. Responsabilitatea pentru răşluirea teritorială a Basarabiei, potrivit lui Eremei, o purtau conducătorii de atunci ai RASSM, Borodin, Constantinov, Brovko, Zelenciuc, dar şi Nikita Hruşciov, prim-secretar al CC al PC (b) din Ucraina şi secretar al CC al PC (b) unional[41].

La 24 decembrie 1989, Congresul al II-lea al Deputaţilor Poporului din URSS a condamnat „semnarea Protocolului adiţional al Pactului sovieto-german din 23 august 1939 şi a altor înţelegeri secrete cu Germania" şi a recunoscut că acestea sunt „din punct de vedere juridic lipsite de temei şi de valabilitate din momentul semnării lor", „venind în contradicţie cu suveranitatea şi independenţa unor state terţe". Prin Protocolul adiţional secret au fost împărţite sferele de influenţă între cele două puteri dictatoriale, care au neglijat totalmente normele de drept internaţional şi drepturile popoarelor. Iniţial, decizia adoptată de Congres după raportul lui Iakovlev nu conţinea niciun cuvânt despre Basarabia, dar, până la urmă, la insistenţa lui Eremei, în versiunea finală a fost inclusă o singură menţiune despre provincia dintre Prut şi Nistru. Pasajul era următorul, de la punctul 3 : „Congresul consideră că tratatul nu era în contradicţie cu normele dreptului internaţional şi ale practicii tratatelor dintre state, adoptate pentru asemenea reglementări. Dar atât în timpul semnării tratatului, cât şi în procesul ratificării acestuia s-a ascuns faptul că a fost semnat «un protocol adiţional secret», prin care se împărţeau sferele de influenţă între părţile semnatare de la Marea Baltică până la Marea Neagră, de la Finlanda până la Basarabia". Nu era o precizare foarte explicită cu privire la soarta Basarabiei. Luând cuvântul de la tribuna Congresului, Eremei a propus crearea unei alte comisii, care să continue studiul consecinţelor Protocolului adiţional secret asupra Basarabiei. Dar nici Iakovlev şi mai ales Gorbaciov nu au fost de acord cu aceasta.

Este de remarcat de asemenea rolul lui Petru Lucinschi în recuperarea unor documente preţioase, aflate la Moscova, despre chestiunea Basarabiei în 1940 şi despre modul în care s-au trasat hotarele RSSM cu Ucraina. La 23 februarie 1990, Lucinschi adresează o scrisoare CC al PCUS prin care solicită ajutorul pentru identificarea şi fotocopierea, în fondurile de arhivă ale CC al PCUS, ale documentelor istorice importante necesare pentru masa rotundă a istoricilor din RSS Moldovenească şi RSS Ucraineană pe tema „Anul 1940 în destinele istorice ale popoarelor moldovenesc şi ucrainean". Viitorul preşedinte al Republicii Moldova constată o „creştere a interesului pentru istoria poporului moldovenesc şi a Partidului Comunist al Moldovei în condiţiile unei creşteri a activismului social-politic al întregii societăţi". Cele mai aprigi discuţii „erau legate de evenimentele din 1917-1918, 1939 şi, în special, 1940, când Basarabia s-a reunit cu Patria Sovietică şi, prin decizia sesiunii a VII-a a Sovietului Suprem al URSS, a fost formată Republica Sovietică Socialistă Moldovenească". Autorul scrisorii menţionează

40. Igor Caşu, „Consideraţii despre ultimatumul sovietic adresat României în iunie 1940", *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4, 2004.

41. AOSPRM, fond 51, inventar 73, dosar 200, ff. 1-3.

„legătura directă" pe care o exprimă atât participanţii la diferite manifestaţii, cât şi presa „între Pactul Ribbentrop-Molotov cu Protocolul adiţional secret şi notele ultimative ale guvernului sovietic adresate guvernului român din 26 şi 27 iunie 1940", „folosirea nejustificată a căilor şi metodelor pentru crearea organelor de partid şi de stat în Basarabia, formarea RSSM" şi „delimitarea naţional-statală neîntemeiată dintre RSS Ucraineană şi nou-formata RSS Moldovenească". Autorul scrisorii a exprimat concis şi exact atmosfera de atunci din societate: populaţiei din Basarabia i-a fost impusă o structură statală nelegitimă, menită să asigure dominarea regimului comunist, iar teritoriul Bucovinei de Nord a fost inclus în componenţa Ucrainei fără niciun temei istoric sau juridic[42].

Un alt episod legat de Protocolul adiţional secret în această perioadă care anticipează colapsul URSS a fost organizarea la Chişinău, în 26-28 iunie 1991, a conferinţei internaţionale intitulate „Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele lui pentru Basarabia". Organizată sub egida Parlamentului Republicii Moldova, conferinţa a întrunit istorici, politologi, cercetători din domeniile conexe şi politicieni din 16 ţări, printre care România, Statele Unite (Nicolas Dima), Marea Britanie (Dennis Deletant), Germania, Franţa, Israel, Cehoslovacia, Polonia, Rusia, Ucraina, ţările baltice, Georgia etc. În total, au luat cuvântul 64 de persoane, dintre care 15 din Republica Moldova, evenimentul fiind reflectat de 80 de jurnalişti de la şase agenţii de presă, de la ziare, reviste, precum şi de la mai multe televiziuni şi posturi de radio de peste hotare. Atitudinea comuniştilor de la Chişinău faţă de conferinţă poate fi desprinsă din scrisoarea prim-secretarului CC al PCM Grigore Eremei către secretarul CC al PCUS A. Dzasohov. Cuvântul de deschidere la conferinţă a fost rostit de preşedintele Republicii Moldova Mircea Snegur. Intitulat sugestiv „Două adevăruri nu există", discursul preşedintelui moldovean a punctat câteva chestiuni importante care aveau să fie reiterate de nenumărate ori de participanţii la conferinţă, anume că Pactul dintre Germania nazistă şi Uniunea Sovietică din 23 august 1939 a pecetluit soarta a milioane de oameni, inclusiv a basarabenilor. Ocupaţia sovietică a Basarabiei şi a Bucovinei de Nord din 28 iunie 1940 a fost o urmare a înţelegerii dintre două regimuri totalitare, care a avut drept consecinţă izolarea basarabenilor de lumea civilizată. Noua Europă, democratică, spunea Snegur, nu poate exista fără lichidarea consecinţelor celui de-al Doilea Război Mondial, în special în ceea ce priveşte sud-estul european şi ţările baltice.

Un rol aparte în pregătirea conferinţei l-a jucat Alexandru Moşanu, purtătorul de cuvânt al Parlamentului, care a şi prezentat raportul de bază. După relatarea lui Eremei, „raportul a acoperit mai mult istoria Basarabiei de până la semnarea pactului din 23 august 1939, dar în partea finală nu a uitat şi el să menţioneze impactul tratatului sovieto-german pentru teritoriile României interbelice de la est de Prut". Mulţi dintre participanţi nu au vorbit deloc sau aproape deloc despre Pactul Ribbentrop-Molotov şi consecinţele lui pentru Basarabia şi Bucovina de Nord, aşa cum au fost cazurile lui Pavel Parasca de la Universitatea de Stat din Chişinău, lui Mitru Ghiţiu, directorul Arhivei de Stat a Republicii Moldova, Ion Raţiu, senator în Parlamentul României, Apostol Stan, Corneliu Bodea şi Dan Berindei, toţi trei de la Institutul de Istorie „Nicolae Iorga" din Bucureşti şi alţii. Acest lucru a fost utilizat de Comitetul Central al PCM în ideea de a compromite importanţa conferinţei internaţionale şi caracterul ei ştiinţific. În realitate, comuniştii moldoveni erau furioşi că nu fuseseră invitaţi să participe şi, mai ales, erau deranjaţi de tezele principale enunţate la conferinţă, precum şi de un volum de documente

42. *Ibidem*, inventar 74, dosar 92, ff. 43-46.

publicat înainte de eveniment în limbile română, rusă, engleză şi franceză (editat de Ion Şişcanu şi Vitalie Văratic, cu o introducere de V. Matei). În raportul lui Grigore Eremei se sublinia că subtextul organizării conferinţei a fost trimiterea unui mesaj către Centru că Moldova nu va semna nicidecum un tratat unional şi că se urmărea ieşirea din cadrul URSS. Se trimitea un semnal şi Kievului, întrucât, potrivit liderului comuniştilor moldoveni, prin critica adusă modului în care se trasase hotarul RSSM în 1940[43] se ridica şi problema graniţelor cu Ucraina. În vederea contracarării concluziilor conferinţei de la Chişinău, Grigore Eremei propunea către CC al PCUS să iniţieze o campanie mediatică la televiziunea centrală, dar şi la radioul sovietic, inclusiv emisiuni speciale pentru a fi difuzate în România, prin intermediul cărora să fie propagat punctul de vedere sovietic asupra evenimentelor din anii 1939-1940[44].

Prin urmare, se observă că Partidul Comunist al Moldovei a fost nevoit să se ocupe de chestiunea legată de consecinţele Pactului Ribbentrop-Molotov şi ale Protocolului adiţional secret pentru Basarabia şi Bucovina de Nord sub presiunea revendicărilor formulate de numeroşi lideri ai mişcării de eliberare naţională din anii 1989-1991. Notăm de asemenea diferenţa dintre opiniile exprimate de una şi aceeaşi persoană în diferite conjuncturi şi deţinând funcţii diferite la momentele respective. În 1989, ca membru al Biroului CC al PCM şi deputat în Congresul Deputaţilor din URSS, Eremei are o poziţie clară şi în concordanţă cu interesele mişcării naţionale. În 1991 însă, Eremei, deja în calitate de prim-secretar al CC al PCM (7 februarie – 23 august 1991), are o poziţie contrară, conformă cu cea impusă de CC al PCUS, a Moscovei. Poziţia conducerii CC al PCM în 1991 este contrară mişcării naţionale nu numai în privinţa interpretării trecutului (protocolului secret), ci şi în chestiuni care privesc prezentul şi viitorul (tratatului unional), optând pentru participarea Moldovei la referendumul din martie 1991, deşi acest lucru a fost declarat ilegal de Parlamentul de la Chişinău în frunte cu Mircea Snegur. Astfel, Partidul Comunist al Moldovei, până la puciul din august 1991, a ţinut cu orice preţ ca Republica Moldova (denumirea oficială din 23 mai 1991) să nu devină stat independent de Moscova, ci să facă parte în continuare din federaţia statelor sovietice.

În acelaşi timp, se observă că principala problemă care preocupa societatea moldovenească de pe malul stâng al Prutului în 1989, dar şi în anii următori este cea a limbii, care devine un vehicul al emancipării naţionale şi al revendicării mai întâi a egalităţii naţionale, iar ulterior al desprinderii de URSS. Trecutul istoric, mai ales cel legat de represiunile comuniste, ocuparea Basarabiei în 1940 de sovietici ca urmare a Pactului Ribbentrop-Molotov, dar şi, într-o oarecare măsură, foametea postbelică devin subiecte care contribuie la mobilizarea populaţiei majoritar româneşti pentru obţinerea unor drepturi sociale şi naţionale. Totodată, se remarcă faptul că, în ciuda unor idei acreditate pe larg în istoriografia şi publicistica postsovietice, schimbările aduse de 1989 în Basarabia – mai exact, în ceea ce a mai rămas din vechea provincie ţaristă şi interbelică românească – nu s-au produs de la sine, ci au fost rezultatul unei mişcări de masă împotriva regimului comunist şi al discriminărilor de ordin social şi naţional. Faptul că mişcarea naţională a fost condusă mult după 1990 de persoane care au avut un comportament reprobabil în perioada ulterioară nu compromite sau pune într-o lumină nu prea bună

43. Despre modul în care puterea comunistă de la Chişinău a pus, în 1946, problema hotarelor cu Ucraina, dar şi cu România, a se vedea Igor Caşu şi Virgil Pâslariuc, „Chestiunea revizuirii hotarelor RSS Moldoveneşti: de la proiectul «Moldova Mare» la proiectul «Basarabia Mare» şi cauzele eşecului acestora (decembrie 1943 – iunie 1946)", *Archiva Moldaviae*, vol. II, 2010, pp. 275-370 (studiu şi documente în rusă, traduse în română).

44. AOSPRM, fond 51, inventar 74, dosar 109, ff. 37-44.

idealurile anului 1989, ci, din contră, arată cât de complicată este istoria recentă, precum şi tentaţia unor forţe politice de a delegitima post-factum o realitate care a căpătat contur şi s-a consolidat ireversibil în anii de graţie 1989-1991. Traseul sinuos al Republicii Moldova după 1991, inclusiv în relaţia cu România, pe de o parte, şi cu Rusia, pe de altă parte, precum şi unirea care obsedează opinia publică de pe cele două maluri ale Prutului de 30 de ani nu au constituit subiectele acestui capitol. Lăsăm acest lucru pe seama politologilor, antropologilor şi jurnaliştilor. Un lucru e sigur: chestiunea unirii va continua să marcheze într-un fel sau altul relaţiile dintre România şi Republica Moldova până în momentul în care va fi tranşată printr-un scenariu sau altul.

The Romanian National Liberation Movement in the Moldavian SSR, 1989-1991: History and Memory

This chapter focuses on the national movement in the former Moldavian SSR in the late 1980s – early 1990s. Based on newly disclosed documents from the archive of the former Central Committee of Moldova, the author analyses the relationship between the CPM-CPSU and the informal organizations with regard to a wide range of issues pertaining to the language question, reevaluation of the Stalinist repressions, relationship with Romania etc. An important role in the breakdown of the Communist regime in Moldova was played by students, intellectuals, especially writers, but also historians. One of the main conclusions of the chapter is that the Communist Party of Moldova propagated and supported the best it could the idea of preserving Moldova within the Soviet Union, until late August 1991, during the abortive putsch in Moscow against Gorbachev. This reality contrasts with the post-Soviet pretensions of the Communist Party of the Republic of Moldova that CPM sustained the idea of an independent Moldova in late 1980s – early 1990s.

Valentin NAUMESCU

1989 şi proiecţia internaţională a României post-Ceauşescu

Cine ar trebui să cerceteze evenimentele din 1989 şi consecinţele lor?

La scara istoriei, 30 de ani nu înseamnă foarte mult, dar nici puţin. În domeniul cercetării ştiinţifice şi al dezbaterii academice, 1989 a reprezentat, pe plan european, de regulă, borna simbolică de demarcaţie între istorie şi ariile de studiu ale dinamicii politice şi proceselor actuale, precum relaţiile internaţionale şi ştiinţele politice. Asupra evenimentelor din 1989, ca an de graniţă între două capitole şi două lumi diferite, s-au pronunţat de-a lungul timpului deopotrivă istorici, politologi, specialişti în relaţii internaţionale, economişti, sociologi fiecare cu instrumentarul şi metodologia specifice disciplinei lor. Pe măsură ce ne îndepărtăm însă de momentul marilor schimbări din anul de graţie 1989 şi al primelor lor consecinţe politice, acestea ies treptat din zona cercetărilor lumii prezente, ale sistemului actual al relaţiilor internaţionale, şi intră în sfera preocupărilor exclusive ale istoricilor.

Însăşi *epoca post-Război Rece* pare deja o sintagmă revolută şi un capitol închis, odată ce marile puteri occidentale şi non-occidentale au (re)intrat într-o perioadă a competiţiei strategice pentru influenţă şi expansiune a intereselor. Nu mai sunt doar două superputeri concurente, ca până în 1989, ci mai multe mari puteri sau actori globali, incluzând aici UE, SUA, China, Rusia, Japonia şi, de curând, India, dintre care cel puţin primele patru au interese puternice legate de Europa Centrală şi de Est, inclusiv România.

Reperul 1989 nu mai este suficient în analiza relaţiilor internaţionale. Expirarea în 2019 şi neprelungirea Tratatului Forţelor Nucleare Intermediare (INF), adoptat în decembrie 1987 de SUA şi Uniunea Sovietică şi intrat în vigoare la 1 iunie 1988, aşadar spre finalul Războiului Rece, marchează cum nu se poate mai sugestiv încheierea perioadei în care ne-a fost tuturor comod să folosim, aproape ca pe un clişeu, sintagma „post-Război Rece" pentru orice era legat de evoluţiile politice, economice, chiar şi socioculturale din societăţile noastre, din estul şi din vestul Europei. Am scris recent despre această trecere semnificativă de la o epocă la alta în articolul „Sfârşitul lumii post-Război Rece.

Înapoi la politica marilor puteri"[1], în care am arătat că avem nevoie acum de un alt concept definitoriu pentru acest nou capitol al istoriei în care tocmai am intrat. Nici 1989, nici sfârşitul Războiului Rece, dezintegrarea Uniunii Sovietice sau căderea regimurilor comuniste nu mai pot servi ca explicaţii şi argumente suficiente pentru evoluţiile din prezent. Dar cunoaşterea şi înţelegerea lor corectă ajută cu siguranţă la descifrarea traiectoriei care ne-a adus aici, în acest nou punct de inflexiune.

Europa, în general, şi Europa Centrală şi de Est, în particular, reprezintă încă o dată epicentrul acestei tensiuni şi al schimbărilor paradigmatice pe care le traversează sistemul internaţional. Intrarea în această nouă etapă face aşadar ca însăşi lumea post-Război Rece să fi intrat în istorie, oferind astăzi o viziune explicativă caducă şi inutilă asupra evenimentelor actuale. 1989 nu ne mai este neapărat de ajutor pentru a înţelege şi a explica ce se întâmplă acum. Pe de altă parte, trebuie recunoscut eşecul ştiinţelor politice şi al relaţiilor internaţionale de a anticipa, la sfârşitul anilor 1980, imensele schimbări care urmau să se producă în Europa de Est şi la nivelul ordinii globale. Nici la câţiva ani de la începutul reformelor lui Gorbaciov şi nici măcar în primele luni ale lui 1989, căderea Zidului Berlinului şi implozia regimurilor comuniste tot nu au fost prezise, cu atât mai puţin o disoluţie atât de rapidă şi în toată regiunea.

Păstrând proporţiile, putem afirma astăzi că 2016 a fost un alt an crucial, care a adus următorul cutremur în politica internaţională, de fapt cel ale cărui consecinţe le resimţim în prezent. Într-un fel, 2016 a fost reversul anului 1989 ca tendinţe, prin schimbarea accentelor de la liberal la iliberal. A fost anul care a marcat destul de clar declinul valorilor democraţiilor liberale şi prima defecţiune majoră a Proiectului European. În plină criză a migraţiei, primul vot popular de ieşire a unei ţări din Uniunea Europeană (şi nu orice ţară, ci a doua economie a UE), adică şocantul Brexit, urmat după câteva luni de alegerea surprinzătoare a lui Donald Trump ca preşedinte al SUA au modificat substanţial climatul politic din spaţiul euroatlantic în sensul neîncrederii, al agresivităţii discursive şi al pesimismului în interiorul lumii occidentale. 23 iunie şi 8 noiembrie sunt cele două zile fatidice ale lui 2016 care au lovit în plin moştenirea occidentală de inspiraţie liberală din 1989 şi sensul integrării europene şi euroatlantice din anii 1990 şi 2000.

Un aliat regional important şi influent, Turcia, cunoştea, tot în 2016, o încercare de lovitură de stat în urma căreia relaţiile Ankarei cu Occidentul s-au deteriorat semnificativ, iar Turcia a intrat pe o traiectorie accelerată autoritaristă şi de apropiere de Moscova, sfidătoare la adresa SUA şi UE. În Ungaria şi Polonia, regimurile conservatoare eurosceptice continuau să se întărească, adăugând guvernelor noi puteri şi slăbind independenţa justiţiei, în pofida criticilor Bruxellesului. Pe fondul ascensiunii platformelor naţionaliste, autoritariste, eurosceptice şi iliberale, în România PSD câştiga zdrobitor alegerile parlamentare din decembrie 2016, iar noul guvern de la Bucureşti începea să sfideze vădit Uniunea Europeană şi aliaţii occidentali. Valul iliberal a avut o reflectare până şi în mica Republică Moldova, unde în funcţia de preşedinte a fost ales în noiembrie 2016 socialistul prorus Igor Dodon. Rusia şi China obţineau succese importante în expansiunea influenţei politice şi economice în Europa, cu atât mai mult cu cât relaţiile SUA-UE intrau în declin. Toate acestea, întâmplate în câteva luni, din iunie până în decembrie 2016, şi adâncite în anii care au urmat, sunt indicii că, după schimbarea din 1989, lumea se schimbă din nou.

1. Valentin Naumescu, „Sfârşitul lumii post-Război Rece. Înapoi la politica marilor puteri", *Contributors*, 6 august 2019, http://www.contributors.ro/global-europa/sfar%c8%99itul-lumii-%e2%80%9epost-razboi-rece%e2%80%9d-inapoi-la-politica-marilor-puteri/

Se naşte, sub ochii noştri, o nouă versiune a sistemului relaţiilor internaţionale, mult mai competitivă, mai tranzacţională, mai divizată ideologic şi în planul valorilor politice, dar şi cu un potenţial conflictual şi de agresivitate mai ridicat. De la bipolarismul din 1989 la hegemonismul american al anilor 1990, apoi la multipolarismul actual, ordinea globală a cunoscut un drum lung şi cunoaşte în continuare transformări semnificative. Acesta este motivul simplu şi evident pentru care consider că marcarea a 30 de ani de la schimbările din 1989 constituie *ultima oportunitate* pentru specialiştii în relaţii internaţionale şi ştiinţe politice de a se mai pronunţa asupra evenimentelor de atunci şi asupra consecinţelor lor imediate, lăsând pe deplin istoricilor acest drept şi această responsabilitate de acum înainte.

Contextul în care s-a produs căderea din 1989

Fireşte, pentru a înţelege împrejurările interne şi externe în care a căzut regimul comunist din România, practic pe 22 decembrie 1989, trebuie să mergem cu câţiva ani mai în urmă, cel puţin la mijlocul anilor 1980, când la Kremlin se instala Mihail Gorbaciov. Aproape peste tot în Europa de Est socialistă, în Polonia, Ungaria, Cehoslovacia, ca să nu mai vorbim de Iugoslavia, exista deja o dinamică premonitorie, fie în sensul protestelor antiregim şi al grevelor, fie al resuscitării unor vechi curente naţionaliste care fuseseră îngheţate o jumătate de secol, fie al unor timide reforme economice, prin care naţiunile respective începuseră să respire un aer ceva mai liber şi să comunice firav cu lumea occidentală. Cu atât mai mult, după ce Gorbaciov a lansat, în 1985, glasnostul şi perestroika, principalele puncte ale programului său înnoitor, vizând transparenţa şi restructurarea guvernării sovietice, în întreaga regiune începuse să adie un vânt al schimbării. O altă idee esenţială formulată de Gorbaciov, care a contat enorm în emanciparea politică din Europa de Est, deşi este mult mai puţin menţionată decât faimoasele glasnost şi perestroika, viza promisiunea Moscovei că nu se va mai implica în niciun fel în modul în care ţările socialiste vor decide să-şi traseze viitorul. Gorbaciov excludea aşadar perspectiva unei noi intervenţii militare sovietice şi retrăgea garanţiile politice date în trecut de Kremlin regimurilor comuniste. Înţelegerile postbelice care divizaseră Europa deveniseră caduce. În opinia mea, acesta a fost semnalul decisiv că schimbările pot începe, mai mult chiar decât reformele interne din URSS.

România era, din acest punct de vedere, o deplorabilă excepţie. Anii 1980 au fost, fără îndoială, deceniul negru al regimului Ceauşescu. Ultimele iluzii de deschidere din deceniile trecute, în special de la sfârşitul anilor 1960 şi începutul anilor 1970, se spulberaseră. Lucrurile mergeau din rău în mai rău. Occidentul îşi revizuise rapid imaginea naivă pe care şi-o făcuse asupra lui Nicolae Ceauşescu după momentul lui de glorie, Praga – august 1968. Două decenii mai târziu, părea că totul este încremenit, iar nimic nu se mişca în politica de la Bucureşti. Vizitele liderilor occidentali la Bucureşti şi primirile fastuoase ale soţilor Ceauşescu în marile capitale democratice erau o amintire. Autarhia politică, megalomania cuplului dictatorial, apatia românilor, controlul şi represiunea de inspiraţie nord-coreeană exercitate de autorităţi asupra populaţiei, căderea economică severă şi prăbuşirea nivelului de trai depăşeau cu mult realităţile în tonuri şi nuanţe cenuşii din celelalte ţări ale blocului comunist, profilând o imagine complet întunecată a României. Nu numai Occidentul, ci inclusiv Gorbaciov îi reproşau deschis lui Ceauşescu rigiditatea guvernării de la Bucureşti, iar relaţiile dintre cei doi lideri erau foarte proaste.

Nicolae Ceauşescu critica, la rândul său, politicile reformiste ale lui Gorbaciov, numindu-le „deviaţionism de dreapta". Teroarea şi represiunea continuau să fie la ele acasă. Puţini români aflaseră de revolta muncitorilor de la Braşov din noiembrie 1987. Regimul făcuse în aşa fel încât oamenii trăiau în izolare şi cu frică, fără să comunice între ei şi cu exteriorul, având foarte puţine informaţii corecte despre ce se întâmpla în jurul lor, în ţară şi în regiune.

Formal, România era, desigur, stat membru al Pactului de la Varşovia şi al Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), structurile definitorii ale blocului comunist est-european, dar în realitate Bucureştiul avea mai degrabă relaţii substanţiale cu regimurile din Africa şi Orientul Mijlociu decât cu ţările vecine. România era de fapt izolată şi ruptă nu numai de Europa democratică şi de Occident în general, ci chiar şi de tendinţele reformiste din URSS şi din majoritatea ţărilor socialiste din zonă. Nu exagerăm dacă spunem că, pe plan economic şi social, dar şi în sistemul relaţiilor internaţionale, decembrie 1989 găsea România pe cea mai joasă treaptă de pe continentul european. Bucureştiul ieşise practic de pe harta actualizată a evoluţiilor politic-culturale ale Europei, de esenţă liberale, inclusiv ale Europei de Est, faţă de care rămăsese mult în urmă.

Pe 2-3 decembrie 1989 avea loc în apele teritoriale ale Maltei, pe două vase militare staţionate în Mediterană, unul american şi celălalt sovietic, un summit despre care se spune că a schimbat lumea. Nu ştim dacă într-adevăr întâlnirea liderilor George Bush şi Mihail Gorbaciov de pe mare a fost momentul crucial care a încheiat Războiul Rece, fiindcă din multe puncte de vedere lucrurile erau deja puse în mişcare, de cel puţin o jumătate de an, dacă nu şi mai mult. Poate că schimbările s-ar fi petrecut oricum, fiind inevitabile, iar momentul Malta este supraevaluat. Cu siguranţă însă, chestiunea reunificării Germaniei a cunoscut dezvoltări importante la acel summit, probabil chiar decisive. Zidul Berlinului căzuse brusc şi neaşteptat, cu câteva săptămâni înainte, în noiembrie. Cu alte câteva luni mai devreme, în iunie, sindicatul Solidaritatea câştigase alegerile semilibere din Polonia (50% din locurile Parlamentului fuseseră oferite spre competiţie liberă tuturor partidelor înfiinţate recent), iar primul guvern non-comunist de după 1945, condus de Tadeusz Mazowiecki, se instalase paşnic într-o ţară a Europei de Est. După picnicul paneuropean de la Sopron, din august 1989, Ungaria le permisese cetăţenilor est-germani care veneau prin Cehoslovacia să treacă graniţa în Austria, dând astfel o lovitură devastatoare RDG. Gestul Budapestei este considerat de majoritatea specialiştilor a fi declanşatorul politic direct al căderii Zidului Berlinului. Unul după altul, dictatorii est-europeni ieşeau din scenă, iar partidele comuniste pierdeau total sau parţial controlul. Ceauşescu rămăsese ultimul lider stalinist al blocului, iar România părea scufundată într-un întuneric din care nu avea puterea să mai iasă.

Era limpede că o „Revoluţie de catifea", de tipul celei din Cehoslovacia, nu era posibilă în România lui Ceauşescu. În decembrie 1989 nu era clar nici dacă vreun alt tip de schimbări, prin alte mecanisme, de exemplu, de tipul celor tranşante din Polonia sau Ungaria sau măcar reforme timide precum cele din Uniunea Sovietică, ar fi fost posibile în acea dictatură brutală sau dacă vreodată se va mai putea schimba ceva în politica regimului încremenit de la Bucureşti, în afară de un presupus transfer al puterii, la un moment dat, spre fiul cel mic al dictatorului, Nicu Ceauşescu. Asta era tot ce mai puteau spera românii de rând.

Şi totuşi, s-a întâmplat şi în România. S-a întâmplat pentru că pur şi simplu România nu putea rămâne în afara curentului uriaş care măturase deja dictaturile comuniste din Europa de Est, iar frustrările, chiar şi nerostite, ale cetăţenilor obişnuiţi atinseseră cote

paroxistice. În subteranele puterii şi ale serviciilor secrete, probabil că tensiunea mocnea de ceva vreme, iar plecarea lui Nicolae Ceauşescu (nicidecum prăbuşirea comunismului) era luată în considerare de eşalonul secund al partidului, deşi pe stradă populaţia părea blazată şi apatică. Însă la doar şase zile după începutul unei revolte la Timişoara, pe 16 decembrie 1989, care păruse punctuală şi non-politică, familia Ceauşescu era deja in situaţia de a fugi, sub presiunea protestatarilor din Bucureşti, cu un elicopter al Armatei, de pe clădirea Comitetului Central al PCR, pierzându-şi în prima fază puterea de care dispuneau asupra aparatului de stat şi, trei zile mai târziu, chiar viaţa, într-un simulacru de proces desfăşurat într-o unitate militară de la Târgovişte.

După 44 de ani de control absolut şi de represiune crâncenă, sfârşitul comunismului românesc a fost fulgerător, dur, neaşteptat, aproape incredibil. De la adunarea primilor nemulţumiţi la Timişoara, în faţa casei pastorului reformat László Tőkés, până la condamnarea la moarte şi executarea soţilor Elena şi Nicolae Ceauşescu, echivalente cu disoluţia automată a regimului comunist în România, au trecut doar nouă zile ! Dar greul tranziţiei abia începea.

Proiecţia schimbării din România pe plan internaţional. A fost sau n-a fost revoluţie ?

Există mai multe etape ale construirii percepţiei internaţionale asupra României post-Ceauşescu, unele mai luminoase, altele mai întunecate. Succesiunea lor a fost rapidă la inceput, aproape de la o săptămână la alta schimbându-se nuanţele în care se vedeau evenimentele din ţară, şi mult mai lentă ulterior, devenind de-a dreptul inerţială de-a lungul primului deceniu al tranziţiei, până la invitaţia de aderare la NATO, primită în noiembrie 2002. Presa şi diplomaţii străini au fost principalele surse de informare, desigur, cu un grad destul de ridicat de subiectivitate, pe baza cărora s-a edificat această proiecţie externă a României postcomuniste. În rest, informaţiile oficiale din partea instituţiilor guvernamentale româneşti au dezamăgit în mare parte, fie prin lipsa de credibilitate a emitenţilor, fie prin calitatea precară a explicaţiilor oferite.

Cercetarea penală, întinsă pe aproape trei decenii, accesul greoi şi limitat la documente şi chiar publicaţiile ştiinţifice de referinţă, relativ puţine şi oricum influenţate tot de surse cu o intensă componentă emoţională, au făcut ca „adevărul absolut, obiectiv" să rămână un deziderat mereu enunţat şi mereu rămas în umbra „adevărurilor subiective". Deşi pare contradictoriu, vom rămâne probabil cu ideea confuză că, legat de ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989, există după 30 de ani şi vor exista întotdeauna, în România şi pe plan extern, „mai multe adevăruri" (parţiale) despre mecanismele prăbuşirii dictatorului, o idee care nu este neapărat clarificatoare şi reconfortantă nici pentru generaţia actuală, nici pentru cele următoare.

După cum ştim, una dintre cele mai disputate teme de la începutul anilor 1990 şi multă vreme după aceea, legate de schimbare şi de noul regim de la Bucureşti, a gravitat în jurul întrebării dacă a fost sau nu o revoluţie autentică. Opiniile cercetătorilor sunt foarte diferite, pentru a nu mai menţiona multitudinea de păreri ale jurnaliştilor şi cetăţenilor de rând. De exemplu, Steven Roper consideră că Revoluţia din România a marcat cea mai dramatică şi mai sângeroasă cădere a comunismului din întreaga regiune. Dimpotrivă, Michael Roskin, în cartea sa din 1991, ajunge la

concluzia că evenimentele din România din decembrie 1989 mai degrabă nu îndeplinesc caracteristicile unei revoluţii autentice[2]. Profilul controversat al noului lider Ion Iliescu, un activist comunist cu studii la Moscova, căzut în dizgraţia lui Ceauşescu la începutul anilor 1970 şi mutat director la Editura Tehnică, despre care se vorbea pe şoptite înainte de 1989 în cercurile nomenclaturii că s-ar pregăti să îi succeadă dictatorului, nu a făcut decât să slăbească şi mai mult încrederea externă şi internă că a fost o revoluţie autentică. O revoluţie reuşită înseamnă, prin definiţie, nu numai sfârşitul categoric al unui regim, ci, de regulă, şi ieşirea din scenă a oamenilor cu funcţii din vechiul regim. Ceea ce nu s-a întâmplat de fapt în România. Comuniştii din eşalonul secund şi foştii membri ai Securităţii, dispunând de avantajul experienţei administrative şi al reţelei de contacte, informaţii şi interese reciproce la nivel central şi local, mulţi dintre ei şi de resursele necesare unui start politic şi economic, au devenit peste noapte reprezentanţii noului regim care se înfăţişa publicului ca promotor al pluralismului, libertăţii, democraţiei şi capitalismului.

Alegerile din mai 1990, în care Ion Iliescu şi Frontul Salvării Naţionale (FSN), partidul-stat „emanat al Revoluţiei", au spulberat partidele de opoziţie istorice, îi întăresc lui Roskin ideea că nu a fost o revoluţie, ci o lovitură de stat mascată sub decorul dramatic, cu manifestanţi reali din marile oraşe ale ţării, adică o manevră care ar fi legitimat în doar cinci luni un regim post-Ceauşescu provenit de fapt tot din interiorul PCR şi al fostului aparat represiv şi de control al statului (Securitate, Miliţie, administraţie) sau din economia socialistă (companii de stat), un regim adaptat însă la noul context regional european şi redenumit democratic. Roper îl contrazice însă pe Roskin, argumentând că nu numai teoretic, ci şi practic, „schimbarea revoluţionară [din România, *n.n.*] nu trebuie judecată din perspectivă occidentală, ci a specificului ţării"[3]. Cu alte cuvinte, condiţiile locale nu ar fi permis decât o revoluţie cu participarea implicită a unor oameni ai vechiului regim, singurii care dispuneau de o anumită influenţă, de informaţii din sistem şi de contactele necesare în momentele decisive.

O abordare oarecum intermediară are Trond Gilberg, care ajunge în 1990 la concluzia că, de acum înainte, „nu partidul comunist, ci foştii comunişti vor exercita influenţa politică"[4] în România, o distincţie interesantă între un regim privit ca legi şi instituţii şi procesul decizional propriu-zis, înţeles ca indivizi aflaţi la putere. După cum am arătat în recenta mea carte despre situaţia Europei Centrale şi de Est la 30 de ani de la sfârşitul Războiului Rece, fără să fi existat o lege a lustraţiei, în România au avut loc totuşi câteva procese, foarte mediatizate pe plan intern, ale unor demnitari de prim rang din PCR şi membri ai familiei Ceauşescu, finalizate cu condamnări[5], menite a arăta desprinderea ţării de trecutul comunist, în condiţiile în care majoritatea membrilor nomenclaturii din eşaloanele inferioare, mai puţin cunoscuţi publicului, au scăpat fără probleme deosebite şi s-au „reinventat" rapid în contextul democratic şi capitalist al României post-Ceauşescu.

Tot pe o direcţie intermediară între cele două abordări radicale se poziţionează şi Anneli Ute Gabanyi, care foloseşte chiar şi un concept nou pentru cele întâmplate,

2. Michael Roskin, *The Rebirth of East Europe*, Prentice Hall, Englewood Cliffs, N.J., 1991.
3. Steven D. Roper, „The Romanian Revolution from a Theoretical Perspective", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 27, nr. 4, decembrie 1994, p. 403.
4. Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania : The Rise and Fall of Ceausescu's Personal Dictatorship*, Westview Press, Boulder, 1990, p. 98.
5. Valentin Naumescu, *Politica Marilor Puteri în Europa Centrală şi de Est. 30 de ani de la sfârşitul Războiului Rece*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2019, p. 41.

afirmând în cartea sa de referinţă *Revoluţia neterminată* că evenimentele din România lui decembrie 1989 pot fi interpretate ca o „lovitură de stat revoluţionară"[6].

Pentru a înţelege însă pe deplin cum s-au construit imaginea şi receptarea României după 1989 în sistemul relaţiilor internaţionale trebuie să subliniem câteva aspecte din timpul regimului Ceauşescu. A existat cu siguranţă o perioadă când România purta brandul unei ţări socialiste cu o conducere ceva mai luminată decât cele din regiune, iar această perioadă de „deschidere" spre colaborarea cu Occidentul şi-a atins punctul culminant între august 1968 şi următorii aproximativ cinci ani, după aparenta desprindere de dominaţia sovietică. De exemplu, România era singura ţară membră a CAER care avea încă din 1971 o colaborare relativ bună cu Piaţa Comună (Comunitatea Economică Europeană – CEE), opunându-se presiunilor sovietice de izolare şi de întrerupere a schimburilor Est-Vest şi având reticenţe publice faţă de „Programul Complex" propus de URSS în interiorul CAER, prin care se urmărea integrarea politico-economică a statelor socialiste, evident, sub tutela Moscovei[7]. Astfel, la 1 ianuarie 1974, România devenea singurul stat al blocului socialist care era inclus în sistemul generalizat de tarife vamale preferenţiale al CEE, echivalentul european al Clauzei Naţiunii cele mai Favorizate acordate de guvernul SUA. Probabil, dacă România ar fi menţinut acest curs şi în anii 1980 şi l-ar fi înlocuit pe Nicolae Ceauşescu din fruntea partidului-stat cu zece ani mai devreme, multe evoluţii postcomuniste ar fi fost mai rapide, iar încrederea în capacitatea României de a face reforme şi de a performa pe linia democraţiei şi a dezvoltării economice ar fi fost mai mare. Dar evoluţiile politice din 1989 arătau cât de înapoiată rămăsese ţara în raport cu vecinele din regiune. Un oarecare impact a avut în martie „Scrisoarea celor şase"[8], mai mult pe plan extern decât intern. Un text critic la adresa politicilor lui Nicolae Ceauşescu, redactat şi semnat de şase vechi nomenclaturişti, altminteri destul de puţin ambiţios în planul obiectivelor de transformare a României, ajuns în redacţiile Europei Libere şi Vocii Americii şi promovat intens de cele două posturi de radio şi de alte canale media din Occident, arăta că, din păcate, nu exista nicio altă formă de opoziţie politică manifestă în societate în afara unui grup de nemulţumiţi chiar din interiorul partidului comunist, care îl doreau pe Ceauşescu plecat de la putere, dar în niciun caz nu vizau prăbuşirea regimului şi trecerea la capitalism şi democraţie liberală. „Însăşi ideea de socialism, pentru care noi am luptat, este discreditată de politica dumneavoastră"[9], se spunea în scrisoarea adresată lui Nicolae Ceauşescu, urmând o enumerare a problemelor – izolarea internaţională, nerespectarea Constituţiei, abuzurile Securităţii împotriva muncitorilor, lipsa unei planificări eficiente în economie, sistematizarea satelor, violarea secretului corespondenţei, politica agricolă etc. Dar cei şase critici ai lui Ceauşescu nu propuneau şi nu reprezentau o formulă politică atractivă nici pe plan extern, nici pe plan intern. Aşa se face că în noiembrie, la Congresul al XIV-lea al PCR, fără să existe un curent semnificativ de împotrivire la adresa lui Nicolae Ceauşescu

6. Anneli Ute Gabanyi, *Revoluţia neterminată*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1999, p. 17.
7. Elena Dragomir, „România şi poziţia CAER faţă de CEE. Negocierile pentru adoptarea Programului Complex, 1969-1971", în Valentin Naumescu (coord.), *România, Marile Puteri şi ordinea europeană. 1918-2018*, Editura Polirom, Iaşi, 2018, pp. 231-246.
8. Semnatarii au fost Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu, Constantin Pârvulescu, Grigore Răceanu şi Silviu Brucan.
9. „Scrisoarea celor şase", *apud* Bogdan Murgescu, *Istoria României în texte*, Editura Corint, Bucureşti, 2001, p. 109.

(cei şase autori ai scrisorii fiind la vremea respectivă deja nişte figuri nerelevante, comunişti trecuţi pe „linia moartă" a partidului), „geniul din Carpaţi" era reales în unanimitate, iar partidul îşi declara opţiunea pentru „linia tradiţională marxist-leninistă", în totală contradicţie şi ruptură cu ceea ce se întâmpla în jurul ţării, în Europa de Est. Astfel, în noiembrie 1989, în România părea că nu se întâmplă nimic şi că totul este încremenit.

Chiar şi autorii occidentali originari din România au manifestat rezerve faţă de integritatea şi abilităţile noii guvernări, cea de după decembrie 1989, de a avea rezultate comparabile cu aşteptările guvernelor din Vest. Vladimir Tismăneanu, de exemplu, consideră că „învăţarea procesului democratic este dificilă într-o ţară cu puţine tradiţii democratice"[10]. La rândul ei, Anneli Ute Gabanyi acordă circumstanţe atenuante neclarităţilor din dosarul Revoluţiei, afirmând că „Revoluţia Română, precum toate revoluţiile, va rămâne veşnic neterminată, iar istoria despre Revoluţie va fi încă multă vreme, după spusele lui Umberto Eco, operă deschisă"[11].

Principalul plan al reflectării în Occident a consecinţelor căderii lui Nicolae Ceauşescu a fost de departe cel politic, legat de profilul noii puteri de la Bucureşti şi de aşteptările/deziluziile românilor în raport cu noul regim. Falia învingători-învinşi, privită din perspectiva profunzimii schimbărilor care erau aşteptate de cetăţeni (şi care nu s-au produs, sau în orice caz nu cu viteza şi adâncimea sperate), a promovării nomenclaturii din eşalonul secund al partidului comunist, ajuns brusc la putere şi prosperitate financiară, a adevărurilor nespuse sau spuse parţial ale Revoluţiei, a propagandei şi minciunilor vehiculate în primele zile, săptămâni şi luni de după căderea dictatorului, cum ar fi povestea spectaculoasă cu „atacul teoriştilor", în fine, toată această falie îngrijorătoare între promisiunea iniţială a Revoluţiei şi constatările ulterioare pare să fi cântărit cel mai mult în ochii opiniei publice şi ai liderilor din Vest.

Învinşii au fost cu siguranţă naivii care au avut o proiecţie idealistă asupra unei Românii principiale, a şanselor egale şi a unui stat de drept, au fost partidele istorice aflate în opoziţie, conduse de foşti deţinuţi politici din anii 1950, lipsiţi de „pragmatismul" postceauşist al FSN şi de resursele noului partid-stat, şi au mai fost tinerii care au cunoscut deziluziile amare ale tranziţiei, în urma cărora mulţi au fost nevoiţi să-şi părăsească ţara şi să înceapă o nouă viaţă în Occident. România a pierdut în tranziţia postcomunistă care a urmat, gestionată în mare parte de FSN (cu redenumirile ulterioare), aproape patru milioane de cetăţeni, adică circa 15% din populaţia ţării, raportată la momentul decembrie 1989. Matei Călinescu şi Vladimir Tismăneanu explorează în articolul lor din 1991 natura şi originea FSN[12], explicând modalitatea în care a fost structurat acest partid al noii puterii, bazat pe interese de grup şi mai puţin pe o coerenţă ideologică şi programatică. Altfel spus, comuniştii îşi abandonaseră repede ideologia (în cazul în care au crezut în ea vreodată), dar nu şi dorinţa de a se menţine la putere şi de a-şi prezerva privilegiile.

În societatea românească apărea treptat sentimentul că Revoluţia fusese „furată", iar tinerii eroi fuseseră sacrificaţi doar pentru ca eşalonul numărul doi să disloce eşalonul

10. Vladimir Tismăneanu, „The Revival of Politics in Romania", în Nils H. Wessell (ed.), *The New Europe: Revolution in East-West Relations*, The Academy of Political Science, New York, 1991, p. 95.
11. Anneli Ute Gabanyi, *op. cit.*, p. 7.
12. Matei Călinescu şi Vladimir Tismăneanu, „The 1989 Revolution and Romania's Future", *Problems of Communism*, nr. 32, 1991, p. 47.

numărul unu al PCR, într-o versiune de sistem politic aparent pluralistă, în care partidele istorice PNL şi PNŢ serveau de decor democratic, dar erau practic lipsite de şanse reale de a concura cu FSN, partidul născut la putere şi compus din marii beneficiari ai Revoluţiei. Totuşi, trebuie spus că primele zile ale revoltelor de la Timişoara, Bucureşti, Cluj-Napoca, Sibiu, Braşov, Arad (16-21 decembrie), culminând cu fuga soţilor Ceauşescu la amiaza zilei de 22 decembrie 1989, au adus iniţial un fabulos capital de imagine României şi românilor, care se eliberau dramatic şi sângeros de dictatură, stârnind admiraţia generală a canalelor media şi a liderilor occidentali. Numai greşelile politice uriaşe ale regimului Iliescu, încă din primele zile şi luni ale lui 1990 (culminând cu mineriadele), precum şi natura confuză a puterii instalate după 22 decembrie au risipit, din păcate destul de repede, încrederea în evoluţiile democratice din România, umbrind startul tranziţiei postcomuniste şi afectând pentru multă vreme credibilitatea noii guvernări de la Bucureşti. Una dintre greşelile de căpătâi ale Revoluţiei din 1989 a constat în transformarea Frontului Salvării Naţionale, structura puterii de stat revoluţionare, în partid, şi în participarea la alegerile din 1990, în condiţiile în care prin acest gest s-au creat automat o discrepanţă şi o inegalitate de şanse flagrante între FSN, născut direct la putere, cu toate resursele guvernului, economiei şi administraţiei de stat la dispoziţie, şi partidele istorice reînfiinţate, Partidul Naţional Liberal şi Partidul Naţional Ţărănesc, care nu au avut posibilitatea să concureze în condiţii egale cu noul partid-stat.

În momentul în care România avea să înceapă să-şi afirme opţiunea strategică proeuropeană şi proatlantică, pe la mijlocul anilor 1990, răul fusese deja făcut, iar ţara pornea pe lungul drum al integrării occidentale cu un handicap sever de credibilitate, inclusiv faţă de ţările postcomuniste central-europene din autointitulatul „Grup de la Visegrád".

Concluzii. Paradoxul Revoluţiei din 1989 în proiecţia internaţională a României

Nu este greu de observat existenţa unui trist paradox legat de Revoluţia din decembrie 1989 şi percepţia externă asupra României post-Ceauşescu. Pe de o parte, nu a existat nicio altă ţară în Europa de Est care să fi plătit un tribut sângeros mai mare pentru eliberarea de dictatura comunistă. După cum a comunicat oficial Institutul Revoluţiei Române în 2014, după 25 de ani de la evenimente, 1.166 de oameni au murit în zilele Revoluţiei[13] în Bucureşti, Timişoara, Cluj-Napoca, Sibiu şi în alte oraşe-martir ale ţării, mai mulţi decât în toate celelalte state din regiune la un loc, dacă ne referim strict la momentul îndepărtării partidelor comuniste de la putere. Pe de altă parte, nicio altă ţară postcomunistă nu a pornit pe drumul tranziţiei în 1990 cu o imagine mai proastă şi cu un deficit de încredere mai mare la nivel occidental decât România.

Această contradicţie între numărul mare de victime şi caracterul eroic al revoltei românilor, pe de o parte, şi proasta reputaţie a ţării abia intrate pe drumul dificil al

13. Oana Ghiţă, „Institutul Revoluţiei Române : 1.166 de persoane au murit în Decembrie 1989", AGERPRES, 29 mai 2014, https : //www.agerpres.ro/social/2014/05/29/institutul-revolutiei-romane-1-166-de-persoane-au-murit-in-decembrie-1989-19-37-53 (accesat în septembrie 2019).

tranziţiei, pe de altă parte, trebuie pusă pe seama lipsei de credibilitate a noii puteri de la Bucureşti, bănuită că a deturnat sensul revoltei populare în interes politic propriu şi că apoi a confiscat Revoluţia. Este deja un loc comun şi devine inutil să reiterăm astăzi că fostul preşedinte Ion Iliescu şi o mare parte dintre reprezentanţii de vârf ai guvernării FSN, instaurată în seara de 22 decembrie 1989, nu s-au bucurat de încrederea Occidentului. Lipsa vizitelor oficiale ale înalţilor demnitari din Vest în România era un indiciu semnificativ al reticenţelor faţă de situaţia politică din ţară. Bucureştiul nu figura pe lista capitalelor est-europene favorite ale liderilor occidentali, în comparaţie cu Praga, Budapesta sau Varşovia, fiind evitat de majoritatea preşedinţilor şi premierilor din democraţiile importante ale lumii. Abia în aprilie 1991, vizita preşedintelui Franţei François Mitterrand la Bucureşti a spart gheaţa şi a repus România, timid, pe harta politică europeană.

O lungă listă de probleme privind implementarea standardelor democratice europene li se reproşa autorităţilor române. Chemarea minerilor la acţiune împotriva civililor care protestau în Piaţa Universităţii, în iunie 1990, şi violenţele incredibile care au urmat au reprezentat o pată neagră pe faţa tinerei democraţii româneşti şi o discreditare greu de trecut cu vederea a preşedintelui Ion Iliescu, instigatorul politic şi moral al mineriadelor. În Raportul Human Rights Watch pentru 1990, dat publicităţii pe 1 ianuarie 1991, se menţionează că „progresele au fost lente, iar la sfârşitul lui 1990 România suferă încă de abuzuri semnificative ale drepturilor omului"[14], menţionându-se condiţiile nefavorabile şi ostile opoziţiei în care s-au desfăşurat alegerile prezidenţiale şi parlamentare din 20 mai, mineriada, violenţele interetnice din martie de la Târgu Mureş, caracterul politic părtinitor al singurei televiziuni (TVR), neclarităţile privind transformarea fostei Securităţi, menţinerea Codului Penal şi a Codului de Procedură Penală moştenite din perioada comunistă etc.

1989 a însemnat enorm pentru România, la fel ca pentru întreaga regiune a Europei Centrale şi de Est. Eliberarea de dictatură a fost primul, cel mai mare şi incontestabilul câştig al românilor. Faptul că entuziasmul intern şi extern nu au durat mult este o problemă care ţine, pe de o parte, de natura incompletă a schimbărilor politice şi poate chiar de „codul genetic" al Revoluţiei din decembrie, în special în ceea ce priveşte oamenii vechiului regim, iar pe de altă parte, de dificultăţile tranziţiei şi de inabilităţile noii guvernări.

România a fructificat mult prea puţin, pe plan extern, eroismul tinerilor şi adulţilor din decembrie 1989, din această perspectivă fiind o nedreptate că ţara în care au murit cei mai mulţi oameni pentru libertate s-a confruntat cu o răceală evidentă a Occidentului, cel puţin în primii ani după căderea lui Ceauşescu. Românii au avut mult de suferit până pe 22 decembrie 1989, dar au suferit şi ulterior, din cauza unor situaţii gestionate prost sau chiar catastrofal de autorităţi în primele zile, săptămâni şi luni de după înlăturarea dictatorului, ceea ce s-a reflectat în întârzieri de câţiva ani pe traiectoria de integrare europeană şi euroatlantică.

Astăzi, momentul decembrie 1989 trebuie închis definitiv în cărţile de istorie, cu bunele şi cu relele acelor zile. Nu mai este nimic (nou) de aşteptat de la evenimentele de atunci şi nicio influenţă actuală pe plan european sau global. Cu totul alţii sunt factorii care influenţează astăzi percepţiile, relaţiile şi deciziile în politica internaţională

14. Human Rights Watch, *Human Rights Watch World Report 1990 – Romania*, 1 ianuarie 1991, https://www.refworld.org/docid/467fca381e.html (accesat în septembrie 2019).

faţă de România. 30 de ani reprezintă o perioadă care a consumat şi a procesat tot ce se putea şti sau afla, obiectiv şi subiectiv, legat de căderea lui Nicolae Ceauşescu şi a regimului comunist, chiar dacă au rezultat mai multe adevăruri, probabil toate parţiale. Nu cred că trimiterea în judecată a fostului preşedinte Ion Iliescu mai are ceva de adus acum, în afara unei palide, simbolice şi târzii consolări a familiilor victimelor din timpul Revoluţiei, la aproape două generaţii distanţă. Este prea târziu. Nici imaginea europeană a României nu mai depinde astăzi de ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989 şi imediat după, deşi multă vreme lucrurile acestea au contat în mare măsură pentru traiectoria noastră postcomunistă şi pentru cum am fost evaluaţi pe plan extern.

1989 and the International Reflection of post-Ceauşescu Romania

This contribution explores the connections between the 1989 political developments in Bucharest, including the first decisions of the new authorities in 1990, and the international reflection of the post-communist Romania. Between history and international relations, the research of the changes and dramatic events of 1989 explains to some extent the way in which Romania was treated by the West in the following years. Was it a revolution or not? Is the new power a democratic and honest government or not? A number of queries, blurring facts, abuses and inabilities of the new regime deteriorated the international image of Romania very soon after Ceauşescu's fall and made the West more cautious in the first decade of the post-communist transition regarding the European vocation of the country.

Partea a II-a

ULTIMII ANI AI DICTATURII CEAUŞESCU

Mioara ANTON

Când *maverick* a încetat să fie *maverick*. Nicolae Ceauşescu şi Pactul de la Varşovia (1980-1990)*

Politica externă a fost unul dintre domeniile preferate de Nicolae Ceauşescu încă din primii ani ai conducerii sale. Relaţia tensionată cu sovieticii şi gesturile de frondă pe care conducerea de la Bucureşti le-a avut în Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) şi în Pactul de la Varşovia au transformat România într-un *maverick* al blocului comunist. Câteva momente, semnificative prin importanţa lor, au conturat anvergura pe care liderul de la Bucureşti a dat-o acţiunilor sale de politică externă: diferendele cu sovieticii în cazul crizei din Orientul Apropiat (1967), „asistenţa" oferită americanilor pentru încetarea războiului din Vietnam sau condamnarea publică a invaziei trupelor Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia (august 1968) au crescut considerabil capitalul de imagine al liderului de la Bucureşti. Campaniile pentru organizarea conferinţei pentru securitate europeană, apelurile pentru reducerea armamentelor nucleare şi dezarmare sau propunerile pentru desfiinţarea blocurilor militare i-au consolidat reputaţia internaţională. Nu lipsite de importanţă au fost şi evoluţiile din planul relaţiilor internaţionale (raporturile Est-Vest, disputa chino-sovietică, oscilaţiile relaţiei URSS cu Occidentul, în special cu SUA), care au sporit spaţiul de manevră pentru România atât în interiorul blocului comunist, cât şi în afara acestuia.

Începutul declinului

La sfârşitul anilor 1970, regimul lui Nicolae Ceauşescu începea să cunoască primele semne ale declinului. Politicile economice dezastruoase, controlul excesiv asupra societăţii, manifestările exacerbate ale cultului personalităţii şi, nu în ultimul rând, nerespectarea drepturilor omului anunţau intrarea regimului de la Bucureşti în faza dictaturii absolute. Încălcarea drepturilor omului devenise problematică pentru toate regimurile comuniste din Europa Centrală şi de Est, iar România nu a făcut excepţie. Criza de

* Prezentul articol reia o parte din informaţiile publicate în studiul introductiv al volumului *România şi Tratatul de la Varşovia. Conferinţele miniştrilor Afacerilor Externe şi ale adjuncţilor lor (1966-1991)*, Ministerul Afacerilor Externe şi Institutul Diplomatic Român, Mioara Anton (ed.), colecţia Documente Diplomatice Române, seria a III-a, Editura Alpha MDN, Bucureşti, 2009.

sistem de la începutul anilor 1980, efectele Cartei 77, apariţia sindicatului Solidaritatea şi individualizarea cazului polonez au influenţat atât relaţiile din interiorul blocului comunist, cât şi raporturile Est-Vest. Pentru administraţia americană, problema drepturilor omului devenise prioritară în relaţiile cu ţările din blocul comunist, care, la rândul lor, au interpretat presiunile occidentale ca pe o ameninţare la adresa ordinii interne[1].

Criticile tot mai severe referitoare la respectarea drepturilor omului venite din spaţiul lumii occidentale nu numai că au vulnerabilizat regimul de la Bucureşti, ci l-au şi obligat să-şi reformuleze programul de politică externă[2]. Treptat, Ceauşescu a început să-şi piardă tot mai mult credibilitatea în faţa lumii occidentale. În consecinţă, a optat pentru dezvoltarea relaţiilor politice şi economice cu ţările Lumii a Treia şi pentru o „retragere tactică" în interiorul Pactului de la Varşovia. Ceauşescu spera să-şi recâştige capitalul de imagine prin promovarea unei politici de opoziţie deschisă faţă de Moscova în cadrul alianţei, o realitate pe deplin înţeleasă de liderii sovietici. Vadim Medvedev, secretar al CC al Partidului Comunist din Uniunea Sovietică (PCUS), consemna în memoriile sale că Ceauşescu se alinia în cele din urmă politicii comune a Pactului de la Varşovia: „Acest lucru era însoţit însă permanent de capricii, în spatele cărora se afla dorinţa nu atât de a aduce vreo contribuţie pozitivă la procesul comun de elaborare şi de înfăptuire a politicii, cât cea de a se supraevalua, a sublinia încă o dată autonomia şi independenţa poziţiei sale"[3].

Dar şi în cadrul alianţei situaţia se schimbase atât ca urmare a dinamicii relaţiilor Est-Vest[4], cât mai ales a imobilismului sub care a stat politica externă sovietică până către mijlocul anilor 1980. Relaţiile încordate dintre Ceauşescu şi Brejnev au influenţat statutul României în cadrul alianţei. Opoziţia constantă faţă de proiectele integratoare formulate de Moscova de-a lungul timpului a culminat, în 1978, cu respingerea măsurilor care vizau întărirea capacităţii militare a Pactului de la Varşovia, ca reacţie directă la decizia NATO de a amplasa rachete Cruise şi Pershing II în centrul continentului. Moscova şi-a informat aliaţii încă din mai 1977 că trebuiau să-şi crească cheltuielile militare şi să-şi modernizeze tehnica de luptă[5]. Măsura a întâmpinat criticile vehemente ale conducerii de la Bucureşti. În opinia lui Ceauşescu, decizia sovietică era lipsită de sens, de vreme ce nu exista pericolul izbucnirii unui nou război. Pentru a goli de sens recomandarea sovietică, el a propus ca membrii Pactului de la Varşovia să-şi îngheţe

1. John Lewis Gaddis, *The United States and the End of Cold War: Implications, Reconsiderations, Provocations*, Oxford University Press, New York, 1992, pp. 42-43. Pentru cazul românesc, vezi Joseph F. Harrington şi Bruce J. Courtney, *Relaţii româno-americane. 1940-1990*, Editura Institutul European, Iaşi, 2002, pp. 480 şi urm.
2. Vezi analiza realizată în ianuarie 1983 de Judy Dempsey, corespondent pentru Europa de Est al publicaţiei *The Irish Times*, intitulată „Romania Since Solidarity", în care arăta că şi în România existau condiţii asemănătoare celor care au precedat criza poloneză din 1980-1981: absenţa oricărei consultări între putere şi societate, criza de legitimitate a puterii politice, absenţa sindicatelor libere, penuria alimentară, o economie supracentralizată şi corupţia sistemului. Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), fond Anneli Ute Gabanyi, dosar 166, ff. 114-116.
3. Vasile Buga, „Controverse româno-sovietice privind prelungirea valabilităţii Tratatului de la Varşovia, 1984-1985", *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4/2012, p. 141.
4. Robert G. Kaiser, „US-Soviet Relations. Goddbye to Détente", *Foreign Affairs*, vol. 59, nr. 3, 1981, p. 509; John Lewis Gaddis, *op. cit.*, p. 120.
5. „Doc. nr. 5 din Şedinţa Comitetului Miniştrilor Afacerilor Externe ai ţărilor participante la Tratatul de la Varşovia, 25-26 mai 1977, Moscova", în *România şi Tratatul de la Varşovia. Conferinţele miniştrilor Afacerilor Externe şi ale adjuncţilor lor (1966-1991)*, Ministerul Afacerilor Externe şi Institutul Diplomatic Român, Mioara Anton (ed.), colecţia Documente Diplomatice Române, seria a III-a, Editura Alpha MDN, Bucureşti, 2009, p. 516.

cheltuielile militare, să-şi reducă efectivele militare cu 5% şi să-şi retragă trupele staţionate pe teritoriul altor state[6]. Dezarmarea, desfiinţarea blocurilor militare, reducerea cursei înarmărilor, renunţarea la construirea armelor nucleare au devenit la începutul anilor 1980 teme dominante ale retoricii propagandistice ale regimului de la Bucureşti.

Discuţiile de la Moscova din noiembrie 1978 au situat delegaţia României pe o poziţie singulară. Reprezentanţii celorlalte state membre au insistat pentru perfecţionarea mecanismului militar şi pentru întărirea capacităţii de ripostă a pactului. Revenit în ţară, Nicolae Ceauşescu considera că raportul prezentat la Moscova era o „emanaţie a cercurilor militariste sovietice", care urmăreau înarmarea excesivă şi antrenarea ţărilor aliate într-o cursă periculoasă a înarmărilor[7]. Pentru Ceauşescu, era evident că sovieticii încercau să integreze din punct de vedere militar armatele statelor aliate : „Sigur, nu va dispare dorinţa de integrare militară, de a face un DSPA [Direcţia Superioară Politică a Armatei, *n.n.*] unic, o fanfară unică ş.a.m.d. Inclusiv cazanul unic"[8]. În opinia sa, derapajele conducerii sovietice se datorau incapacităţii lui Brejnev de a mai controla situaţia. În acest context, dezarmarea a devenit unul dintre obiectivele conducerii de la Bucureşti, care a insistat pentru includerea acesteia pe ordinea de zi a Conferinţei CSCE (Conferinţa pentru Securitate şi Cooperare în Europa) de la Madrid, programată să se desfăşoare în septembrie 1980. Analizată mai întâi la Budapesta, în 14-15 mai 1979, de miniştrii Afacerilor Externe, tema a fost reluată la Berlin, în luna decembrie a aceluiaşi an. Dar, spre surprinderea delegaţiei române, problemele dezarmării au trecut în plan secundar. Fideli recomandărilor sovietice, reprezentanţii polonezi au propus elaborarea unor noi regulamente de funcţionare pentru Comitetul Miniştrilor Afacerilor Externe (CMAE) şi Secretariatul unit, ceea ce însemna accelerarea procesului de integrare, prin perfecţionarea mecanismelor de control la nivelul politicii externe. Interpretată ca o nouă încercare de limitare a libertăţii de decizie, conducerea de la Bucureşti a respins proiectele poloneze şi a blocat negocierile. Opoziţiei României de a accepta o reformare a structurilor alianţei i s-a răspuns prin respingerea de către partea sovietică a propunerii de reducere unilaterală a efectivelor militare.

Invazia din Afganistan a compromis în totalitate procesul destinderii. Ceauşescu avertiza în mai 1980 la Varşovia că prezenţa trupelor sovietice în Afganistan tensionase situaţia internaţională, oferind Statelor Unite şi altor „cercuri reacţionare" posibilitatea să discrediteze Uniunea Sovietică şi, implicit, statele aliate cu aceasta[9]. Dar alianţa urma să se confrunte cu o nouă situaţie de criză : revoltele din Polonia. Apariţia sindicatului Solidaritatea şi renaşterea societăţii civile puneau sub semnul întrebării stabilitatea blocului sovietic. Întrunită la 25 august 1980, conducerea de la Kremlin a decis înfiinţarea unei comisii speciale în fruntea căreia era numit ideologul-şef al PCUS, Mihail A. Suslov, şi în a cărei componenţă se regăseau şeful KGB, Iuri Andropov, ministrul

6. „Stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 20 noiembrie 1978", ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 87/1978, ff. 8-9.
7. „Stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din ziua de 24 noiembrie 1978", ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 89/1978, f. 15.
8. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 89/1978, f. 24.
9. Vojtech Mastny şi Malcolm Byrne (eds.), *A Cardboard Castle ? An Inside History of the Warsaw Pact, 1955-1991*, Central European University, Budapest, New York, 2007, doc. no. 87 : „Ceauşescu's Speech at the Political Consultative Commitee Meeting in Warsaw, May 14-15, 1980", p. 437 ; Simion Gheorghiu, *Independenţă versus reformă. România în contextul relaţiilor sovieto-americane în perioada „Perestroika" (1985-1989)*, Editura Istros a Muzeului Brăilei „Carol I", Brăila, 2015. pp. 169-175 ; Vasile Buga, *Sub lupa Moscovei. Politica externă a României (1965-1989)*, INST. Bucureşti, 2015.

Afacerilor Externe, A.A. Gromîko, şi ministrul Apărării, Dmitrii F. Ustinov[10]. Scenariul cehoslovac părea să se repete prin mobilizarea trupelor Pactului de la Varşovia, sub titlul manevrelor militare comune, pentru o eventuală invazie în Polonia. Prezent la Moscova la întâlnirea liderilor partidelor comuniste şi muncitoreşti ale statelor membre ale Pactului de la Varşovia, noul secretar al Partidului Muncitoresc Unit Polonez, Stanisław Kania, a susţinut că situaţia politică putea fi restabilită în Polonia, astfel încât aceasta să rămână o ţară comunistă. Intervenţia nu i-a convins pe ceilalţi lideri comunişti, în special pe Honecker, Jivkov şi Husák, care rămâneau partizanii unei intervenţii armate. De cealaltă parte, János Kádár şi Nicolae Ceauşescu s-au pronunţat împotriva unor măsuri militare. Liderul român a subliniat că „nu dorim să ne amestecăm în problemele interne din Polonia"[11]. În comunicatul final al reuniunii a fost evitată orice referire la o eventuală intervenţie armată. În cursul unei întrevederi particulare cu Brejnev, Stanisław Kania a obţinut poate una dintre cele mai importante victorii ale sale : sovieticii au garantat că nu se va produce o intervenţie a forţelor Pactului de la Varşovia. Sovieticii au fost însă sceptici faţă de capacitatea liderilor polonezi de a controla situaţia. Numirea generalului Wojciech Jaruzelski în funcţia de prim-ministru (9 februarie), apoi în fruntea partidului (18 octombrie) nu a detensionat criza. În opinia lui Leonid Brejnev, impunerea legii marţiale era singura soluţie pentru calmarea situaţiei din Polonia. Sursele documentare arată că liderii sovietici nu erau atraşi de ideea trimiterii trupelor în Polonia, insistând pentru o „soluţie poloneză"[12]. După mai multe consultări cu sovieticii (martie, iulie, august), în decembrie 1981 generalul W. Jaruzelski „salva" socialismul polonez prin introducerea legii marţiale şi scoaterea în afara legii a sindicatului Solidaritatea. Chiar dacă nu a existat o intervenţie militară directă, Polonia a însemnat un adevărat test pentru unitatea blocului coordonat de Uniunea Sovietică.

Începutul anilor 1980 marca falimentul destinderii. Cu toate acestea, membrii Pactului de la Varşovia se arătau încrezători în reluarea negocierilor cu statele occidentale cu privire la reducerea armamentelor, la continuarea procesului de dezarmare, la încheierea unui tratat de neagresiune între cele două blocuri militare şi la abţinerea de la folosirea armei nucleare. Moartea lui Leonid Brejnev (10 noiembrie 1982) şi criza succesiunii puterii sovietice pe o perioadă de aproape doi ani au coincis cu o tensionare fără precedent a relaţiilor sovieto-americane. Iniţiativa sovietică de a instala rachetele SS 20 spulberase întreaga construcţie a destinderii. Iuri Andropov renunţase la destindere prin sistarea tratativelor privind reducerea armamentelor nucleare. Reacţia SUA a fost pe măsură. Cunoscut ca unul dintre cei mai înverşunaţi opozanţi ai comunismului, Ronald Reagan deschidea o nouă eră în evoluţia relaţiilor Est-Vest. Identificarea Uniunii Sovietice cu un „imperiu al răului" şi construirea în 1983 a unui sistem antirachetă (Iniţiativa de Apărare Strategică) anunţau intensificarea cursei înarmărilor şi a războiului propagandistic.

Ministrul sovietic de Externe Andrei A. Gromîko declara în octombrie 1983 că Moscova examina variantele de răspuns atât în domeniul politic, cât şi în cel militar, fiind exclusă orice încălcare a echilibrului de forţe care ar fi periclitat securitatea URSS

10. Vojtech Mastny, „The Soviet Non-Invasion of Poland in 1980-1981 and the End of the Cold War", *Europe Asia Studies*, vol. 51, nr. 2, 1999, p. 191 ; Mark Kramer, „Soviet Deliberations During the Polish Crisis, 1980-1981", *Cold War International History Project Working Papers Series*, aprilie 1999, nr. 1 ; Mark Kramer, „Jaruzelski, the Soviet Union, and the Imposition of Martial Law in Poland : New Light on the Mistery of December 1981", *CWIHP Bulletin*, nr. 11, iarna 1998, pp. 5-11.
11. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 74/1980, f. 43 ; vezi şi Vasile Buga, *op. cit.*, p. 113.
12. Mark Kramer, *op. cit.*, pp. 10-22 ; Vasile Buga, *op. cit.*, pp. 120-121.

şi a statelor aliate: „În aceste condiţii", a spus Gromîko, „este important mai mult ca niciodată ca ţările socialiste aliate să determine SUA să realizeze hotărârea noastră de a se opune planurilor periculoase ale acestora. Trebuie ca la Washington şi în alte capitale ale ţărilor NATO să se audă că noi vorbim la unison, să se convingă că ţările noastre au aceeaşi orientare, acţionează unit, ferm şi hotărât. [...] Dacă adversarii noştri ar putea să descopere o disonanţă cât de mică, ei ar vedea în aceasta un spaţiu convenabil de manevre şi neîndoielnic ar încerca să beneficieze de aceasta în defavoarea intereselor comune ale ţărilor Tratatului de la Varşovia"[13]. Potrivit lui Romulus Neagu, directorul Direcţiei I Relaţii din MAE, URSS nu era pregătită să reia negocierile pentru retragerea rachetelor cu rază medie de acţiune atât din considerente militare, cât şi din raţiuni politice, aşteptând o clarificare a relaţiilor sale cu SUA[14]. Blocajul era cauzat de însăşi evoluţia sistemului sovietic. Uniunea Sovietică se confrunta cu una dintre cele mai puternice crize, ceea ce impunea o reformă politică şi administrativă radicală.

Condiţionările româneşti

În interiorul alianţei, relaţiile cu România au continuat să se tensioneze. Conducerea de la Bucureşti a respins la Sofia, în octombrie 1983, decizia sovietică de a se amplasa rachete în Cehoslovacia şi în Germania de Est ca răspuns la prezenţa celor americane pe teritoriul Germaniei Federale. Totodată, propunerea delegaţiei române de a se înfiinţa un grup de lucru pe problemele dezarmării a fost respinsă, fiind invocată „susceptibilitatea" liderilor sovietici faţă de guvernul de la Bucureşti. Iuri Andropov decisese ca reprezentanţii români în structurile militare ale alianţei să aibă acces limitat la noile tehnologii[15]. Ca urmare a refuzului sovietic, câteva luni mai târziu, în aprilie 1984, la Budapesta, delegaţia română s-a opus înfiinţării unui grup de experţi care să analizeze condiţiile prelungirii valabilităţii Pactului de la Varşovia. Constantin Oancea, adjunct al ministrului Afacerilor Externe, sublinia în telegrama transmisă delegaţiei române aflate la Varşovia că problema prelungirii Pactului nu putea face obiectul întâlnirii miniştrilor de Externe, neintrând în domeniul lor de competenţă: „Ea [prelungirea tratatului, *n.n.*] va putea fi abordată numai (repetăm, numai) la nivelul cel mai înalt"[16].

Ce se ascundea în spatele refuzului delegaţiei de la Bucureşti de a accepta propunerea poloneză de prelungire a alianţei? Situaţia României se schimbase considerabil, criza economică apăsând tot mai mult asupra perspectivelor de dezvoltare stabilite prin dinamica planurilor cincinale. La aceasta se adăuga şi decizia de a achita integral datoria externă, ceea ce a accentuat şi mai mult derapajele economice. Uniunea Sovietică

13. „Doc. nr. 6 şi doc. nr. 11 din Şedinţa Comitetului Miniştrilor Afacerilor Externe ai statelor participante la Tratatul de la Varşovia, 13-14 octombrie 1983, Sofia", în Mioara Anton (ed.), *op. cit.*, p. 746; doc. nr. 101: „Summary of the Comittee of Ministers of Foreign Affairs Meeting in Sofia, October 20, 1983", în Vojtech Mastny şi Malcolm Byrne (eds.), *op. cit.*, pp. 485-489.
14. „Doc. nr. 7 din Şedinţa Comitetului Miniştrilor Afacerilor Externe ai statelor participante la Tratatul de la Varşovia, 19-20 aprilie 1984, Budapesta", în Mioara Anton (ed.), *op. cit.*, p. 775.
15. Vasile Buga, *Apusul unui imperiu. URSS în epoca Gorbaciov. 1985-1991*, INST, Bucureşti, 2007, p. 18.
16. „Doc. nr. 5 din Şedinţa Comitetului Miniştrilor Afacerilor Externe ai statelor participante la Tratatul de la Varşovia, 19-20 aprilie 1984, Budapesta", în Mioara Anton (ed.), *op. cit.*, p. 772.

rămânea unul dintre cei mai importanţi furnizori de materii prime pentru industria românească aflată la limita colapsului, context în care Ceauşescu a încercat să condiţioneze atât prelungirea tratatului, cât şi prezenţa României în alianţă de livrarea a cinci-zece milioane de tone de petrol anual, la un preţ preferenţial[17]. Trimis la Moscova în primăvara anului 1984, Ştefan Andrei arăta că ar fi negociat cu sovieticii termenii în care România urma să accepte o nouă prelungire a alianţei: „Nu mai rămânem în Tratat, am zis, dacă nu ne dădeau. Înţelegerea de bază a fost cu Cernenko. Ceauşescu a spus că suntem de acord cu prelungirea Tratatului – care era făcut pentru 20 de ani, cu prelungire de 10 ani prin înţelegerea părţilor –, dacă ei vor satisface o parte din cererile noastre de petrol, de alte materii prime"[18]. Ceauşescu avea nevoie de materii prime pentru susţinerea industriei, solicitând din partea sovieticilor egalitate de tratament ca toţi ceilalţi membri ai alianţei. În iunie 1984, el informa CPEx că, dacă nu se dădea curs solicitărilor României, atunci prezenţa sa în rândurile alianţei era pusă sub semnul întrebării. În ciuda atitudinii sale belicoase, Ceauşescu a continuat să mizeze pe un rezultat pozitiv al negocierilor: „Noi şi în discuţiile pe care le vom avea punem accentul pe soluţionarea problemelor reciproc avantajoase, pe întărirea prieteniei dintre popoarele noastre, dar şi pe partea concretă, nu numai declarativă, legată de materiile prime, de cooperarea în producţie, de specializare, de creşterea schimburilor economice"[19]. Solicitările venite de la Bucureşti s-au lovit de asemenea de condiţionările sovietice: România putea primi ajutorul economic de care avea nevoie numai dacă realiza o „cotitură serioasă" în politica sa externă, opinie susţinută ferm de şeful diplomaţiei sovietice, Andrei Gromîko, la începutul lui 1985: „Trebuie să-i spunem ferm lui Ceauşescu că România trebuie să meargă cu noi pe făgaşul comun"[20]. „Făgaşul comun" însemna că România trebuia să facă concesii atât în plan politic, cât şi economic. Un prim pas fusese făcut în iunie 1984, când liderul de la Bucureşti obţinuse din partea sovieticilor acordul de principiu pentru ajutorul economic solicitat. Dar, pentru că nu voia să dea semne că cedează, în septembrie 1984 Ceauşescu a anunţat că prelungirea Pactului urma să se facă pentru o perioadă de numai cinci ani, adăugând sibilinic că „pe urmă o să mai vedem"[21]. Pentru sovietici devenise evident că Ceauşescu încerca să extindă sfera „neînţelegerilor tovărăşeşti" şi asupra colaborării din Pactul de la Varşovia şi CAER. În februarie 1985, în scrisoarea adresată lui Konstantin Cernenko, Ceauşescu a continuat să condiţioneze prelungirea alianţei de semnarea acordului economic: „În legătură cu livrarea petrolului la nivelul la care ne-am înţeles, vrem să menţionăm faptul că în ultimul timp s-au făcut, de către organele de planificare sovietică, tot felul de modificări la acordul care fusese convenit la un moment dat, inclusiv pe lista mărfurilor româneşti ce urmează să fie livrate, ceea ce ne determină să credem că există tendinţa de a tărăgăna lucrurile şi de a nu se realiza înţelegerile stabilite"[22]. Strategia sa nu a avut câştig de

17. Petre Opriş, „Un complot militar împotriva preşedintelui României, octombrie 1984", *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4/2012, p. 145; Vasile Buga, „Controverse româno-sovietice privind prelungirea valabilităţii Tratatului de la Varşovia, 1984-1985", *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3-4/2012, p. 134.
18. *Stăpânul secretelor lui Ceauşescu. I se spunea Machiavelli. Ştefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*. Editura Adevărul Holding, Bucureşti, 2011, p. 190.
19. *Apud* Vasile Buga, *op. cit.*, p. 135.
20. *Ibidem*, p. 136.
21. *Ibidem*, p. 137.
22. „Doc. nr. 7 din Întâlnirea de lucru a adjuncţilor Miniştrilor Afacerilor Externe ai statelor participante la Tratatul de la Varşovia, 1 martie 1985, Moscova", în Mioara Anton (ed.), *op. cit.*, p. 837.

cauză, iar situaţia dezastruoasă a economiei şi nevoia stringentă de materii prime l-au obligat pe Ceauşescu să accepte condiţiile oferite de sovietici, care reclamau respectarea intereselor comunităţii socialiste.

Venirea la conducerea PCUS a lui Mihail S. Gorbaciov a stins disputa referitoare la statutul României în cadrul alianţei. În plan extern, noul lider sovietic se arăta dispus să reevalueze atât relaţiile Est-Vest, cât şi pe cele cu statele din estul Europei. Încă de la prima întâlnire cu liderii partidelor frăţeşti, aceştia erau anunţaţi că aveau libertatea de a-şi urma propria cale[23]. Chiar dacă nu se voia o declaraţie publică prin care să se renunţe oficial la doctrina Brejnev, se semnala un nou început. Opoziţia faţă de Moscova a alimentat şi după 1985 deciziile româneşti luate fie în cadrul Pactului de la Varşovia, fie în CAER. Schimbarea de la Moscova a însemnat o modificare minoră în registrul relaţiilor româno-sovietice. Chiar dacă Mihail Gorbaciov declarase la cel de-al XXVII-lea Congres al PCUS, din 24-28 februarie 1986, că unitatea nu însemna uniformitate, iar iniţiativele politice nu trebuiau să-şi aibă toate originea la Moscova[24], conducerea de la Bucureşti a manifestat rezerve faţă de o astfel de deschidere. Cuvintele-cheie perestroika (restructurare) şi glasnost (deschidere) anunţau o nouă eră şi în evoluţia statelor comuniste. Deschiderea însemna în primul rând reluarea negocierilor cu americanii şi detensionarea relaţiilor Est-Vest.

Iniţiativele româneşti în problemele dezarmării începeau să-şi piardă relevanţa chiar şi pentru partenerii de alianţă. Un ultim gest inedit al lui Ceauşescu în campania zgomotoasă pentru dezarmare a constat în organizarea, la 23 noiembrie 1986, a unui referendum prin care România anunţa că îşi reduce cu 5% cheltuielile destinate armamentelor şi efectivelor militare. Populaţia a fost mobilizată exemplar, iar rezultatul referendumului a consemnat o participare record de 100%, o simplă regie a unui regim care intrase în ultima fază a existenţei sale. Referendumul s-a vrut o nouă manifestare deschisă a statutului de „independenţă" al României în cadrul blocului comunist. Reacţiile sovietice faţă de referendumul organizat la Bucureşti au fost rezervate, Gorbaciov subliniind încă o dată că în procesul complex al dezarmării nu erau de dorit paşi unilaterali[25].

Încheierea, la 8 decembrie 1987, a Tratatului privind distrugerea rachetelor nucleare cu rază medie şi scurtă de acţiune în Europa lipsea regimul de la Bucureşti de una dintre principalele teme de propagandă pentru politica externă. La sfârşitul anilor 1980, opoziţia faţă de Moscova a devenit o temă redundantă în discursul de politică externă, ţările occidentale fiind interesate mai ales de problematica drepturilor omului şi mai puţin de gesturile de frondă ale regimului Ceauşescu. Reformele anunţate de liderul sovietic în domeniul politicii externe au subminat practic rolul lui Ceauşescu în relaţiile internaţionale. Hotărâtă să-şi îmbunătăţească relaţiile cu China şi să redeschidă dialogul cu americanii pentru reducerea înarmărilor, Uniunea Sovietică nu mai avea nevoie de medierea unei Românii care declarase că nu are nevoie de glasnost şi de perestroika.

23. Vojtech Mastny şi Malcolm Byrne (eds.), *op. cit.*, p. 58.
24. Mark Kramer, „Beyond the Brezhnev Doctrine. A New Era in Soviet-East European Relations?". *International Security*, vol. 14, nr. 3, 1989/1990, p. 31.
25. Simion Gheorghiu, *op. cit.*, p. 152.

Piatra de încercare: drepturile omului

De la mijlocul anilor 1980, regimul de la Bucureşti a fost supus unei duble presiuni: pe de o parte, „recomandările" sovietice pentru reevaluarea planurilor economice şi reformarea sistemului, iar pe de altă parte, condiţionările occidentalilor privind respectarea drepturilor omului. Consecinţele mişcărilor politice din Polonia au început să-şi facă simţită prezenţa treptat în întregul spaţiu al Europei Centrale şi de Est – o problemă extrem de apăsătoare pentru statele blocului comunist şi care a sporit vulnerabilitatea regimurilor politice. Mai mult, ea a dus la tensionarea relaţiilor dintre doi membri ai Pactului de la Varşovia, Ungaria şi România. Una dintre problemele care au stat în atenţia reuniunii CSCE de la Viena din decembrie 1986 a fost cea a drepturilor omului. Reprezentantul român s-a aflat într-o postură ingrată. A insista asupra problemei drepturilor omului însemna a pune în discuţie natura regimului politic din România, ceea ce era inacceptabil.

În februarie 1987, la Bucureşti, la întrunirea Consiliilor Oamenilor Muncii de Naţionalitate Maghiară şi Germană, se constata că în România nu exista nicio problemă de naţionalitate[26]. Tensiunile româno-maghiare au atins cote maxime la sfârşitul anilor 1980, ele alimentând din plin războiul istoriografic dintre Bucureşti şi Budapesta. Ceauşescu se arăta indignat de derapajele conducerii maghiare, care declanşase o campanie revizionistă puternică împotriva României, prin agitarea unor idei „horthyste, fasciste, şovine, rasiste". Reacţia guvernului de la Budapesta a fost promptă şi s-a concretizat în declanşarea unor campanii propagandistice care au atras atenţia Occidentului nu numai asupra minorităţii maghiare din România, ci şi asupra „libertăţilor" existente în societatea românească. Presiunea mediilor internaţionale a obligat guvernul român să caute soluţii de răspuns chiar în forul CSCE. În martie 1987, ambasadorul cu misiuni speciale al URSS, Igor Andropov, era trimis în România şi în Bulgaria cu sarcina de a crea o bancă de date referitoare la încălcarea drepturilor omului în ţările occidentale[27]. Conducerea sovietică s-a pronunţat pentru abordarea „unei noi gândiri" şi a propus integrarea domeniului umanitar în conceptul de *securitate globală*, ceea ce fără îndoială că punea România în dificultate, care ar fi dorit, sub titlul neamestecului în treburile interne, o altă formă de răspuns.

Reuniţi la Moscova, în martie 1987, miniştrii Afacerilor Externe ai Pactului de la Varşovia au analizat, pe lângă problemele curente ale dezarmării, şi pe cele ale drepturilor omului. Ministrul român Ioan Totu afirma că problema drepturilor omului era una marginală şi însemna un amestec nepermis în afacerile interne ale altor state. Pentru guvernul de la Bucureşti, dimensiunea umanitară se traducea prin drepturi egale pentru toţi cetăţenii, fără deosebire de naţionalitate, „la muncă, la educaţie, la existenţă liberă şi demnă"[28]. „Făurirea socialismului cu poporul şi pentru popor" însemna şi sacrificii, dar Ioan Totu le-a trecut sub tăcere, susţinând convocarea, în cadrul CSCE, a unei conferinţe pentru drepturile tinerilor! Acţiunea Budapestei de la Viena nu a rămas fără răspuns. Ministrul Afacerilor Externe considera că România devenise ţinta unei propagande ostile a cercurilor imperialiste, cu caracter iredentist, naţionalist, revanşard:

26. Joseph F. Harrington şi Bruce J. Courtney, *op. cit.*, p. 525.
27. Vezi „Doc. nr. 2 din Şedinţa Comitetului Miniştrilor Afacerilor Externe ai statelor participante la Tratatul de la Varşovia, 24-25 martie 1987, Moscova", în Mioara Anton (ed.), *op. cit.*, pp. 953-954.
28. „Doc. nr. 8", în Mioara Anton (ed.), *op. cit.*, pp. 966-974.

„Asemenea acţiuni au avut loc şi la Viena, încercându-se internaţionalizarea discutării lor. Suntem în mod hotărât împotriva oricărui amestec în treburile interne. Nu am acceptat acest lucru în nicio împrejurare şi nu vom accepta nici astăzi şi nicicând. Problemele României, ale dezvoltării socialiste, inclusiv problema naţionalităţilor, se rezolvă de către poporul român, în întregul său, în deplină unitate, de către forţa sa conducătoare – Partidul Comunist Român"[29]. Nu ştim care a fost răspunsul reprezentantului maghiar, însă putem presupune că în spatele uşilor închise s-au purtat discuţii aprinse referitoare la tratamentul naţionalităţilor din România. Reuniunea de la Moscova s-a încheiat în termeni optimişti şi statele Pactului de la Varşovia au lansat un nou apel, intitulat „Pentru dezvoltarea procesului general-european şi încheierea cu succes a Reuniunii de la Viena", un loc important fiind rezervat dezvoltării „dimensiunii umanitare" a CSCE. În termeni generoşi, se amintea de drepturile politice, civile, economice, sociale şi culturale. Dar toate acestea erau condiţionate de respectarea suveranităţii statelor, ceea ce însemna că regimurile comuniste puteau avea propria lor viziune asupra libertăţilor şi drepturilor omului.

Insistenţele guvernului de la Bucureşti de a demonstra că în România se respectau drepturile omului erau contrazise de excesele unui regim care se legitima prin teroare. Contractul social încheiat între partid şi societate la mijlocul anilor 1960, ca urmare a progreselor economice, îşi găsea sfârşitul în blocajul economic de la sfârşitul anilor 1980. Izolarea României devenise o realitate pe care Nicolae Ceauşescu era incapabil să o înţeleagă. Sosit la Bucureşti în octombrie 1987, Mihail Gorbaciov îi declara liderului român că se impunea o schimbare calitativă a relaţiilor româno-sovietice atât în plan politic, cât şi economic. Ceauşescu a respins ideea restructurării masive a planurilor economice şi reformarea sistemului. Refuzând să se implice în rezolvarea diferendului româno-ungar, Gorbaciov a încurajat convorbirile bilaterale pentru încetarea conflictului[30]. Dialogul dintre Budapesta şi Bucureşti nu a dus la niciun rezultat. Campaniile negative la adresa României s-au intensificat. Apelului ministrului de Externe Ioan Totu la şedinţa CMAE din octombrie 1987 de la Praga ca statele comuniste să susţină o poziţie comună în problemele drepturilor omului nu i s-a alăturat niciunul dintre statele aliate. Aceasta avertiza că orice concesie însemna o ameninţare la adresa ordinii interne a statelor comuniste. El informa că România îşi menţinea poziţia privind drepturile omului, formele şi modalităţile de colaborare în problemele umanitare, pe baza respectării principiilor relaţiilor dintre state, a legilor şi reglementărilor interne[31]. Una dintre cele mai serioase lovituri pentru imaginea guvernului de la Bucureşti a venit din partea Statelor Unite, care, la 26 februarie 1988, au retras Clauza Naţiunii celei mai Favorizate.

Din 1988, Mihail Gorbaciov a decis să imprime Pactului de la Varşovia un „nou dinamism" şi să ofere statelor membre o mai mare libertate de mişcare. Reuniunile miniştrilor Afacerilor Externe au stat sub semnul schimbărilor produse în planul politicii externe sovietice şi au reflectat direcţiile de interes ale acesteia. Anul 1988 a fost unul foarte dinamic pentru diplomaţia sovietică: în februarie era anunţată retragerea trupelor din Afganistan, în martie Gorbaciov cerea îngheţarea forţelor navale americane şi sovietice din Mediterana, se instituia un grup comun sovieto-american pentru monitorizarea conflictelor militare, se ratifica Tratatul privind lichidarea rachetelor cu rază

29. *Ibidem*, p. 972.
30. Joseph F. Harrington şi Bruce J. Courtney, *op. cit.*, p. 527.
31. „Doc. nr. 10 din Şedinţa Comitetului Miniştrilor Afacerilor Externe ai statelor participante la Tratatul de la Varşovia, 28-29 octombrie 1987, Praga", în Mioara Anton (ed.), *op. cit.*, p. 980.

medie şi mai scurtă de acţiune (INF), membrii Pactului de la Varşovia propuneau reducerea în trei etape a forţelor convenţionale din Europa, se încheia un acord de frontieră cu China şi, la 7 decembrie, Gorbaciov informa Adunarea Generală a Naţiunilor Unite că URSS intenţiona să reducă forţele armate cu 500.000 de oameni şi să limiteze cantitatea de armament convenţional. O altă propunere cu care Uniunea Sovietică a surprins a fost cea a înfiinţării unui „cămin general-european", prin dezvoltarea dialogului cu RFG şi prin instituirea unui nou sistem de securitate. În opinia ministrului Afacerilor Externe sovietic E.A. Şevardnadze, unul dintre susţinătorii acestui proiect, RFG era obligată, din perspectiva schimbărilor intervenite în dinamica relaţiilor internaţionale, în special în palierul sovieto-american, să-şi dezvolte o „politică estică". El declara: „Această situaţie creează baza pentru un dialog realist cu RFG. Noi vedem scopul acestuia în aceea ca, necedând cu nicio iotă în faţa vest-germanilor în problemele principiale, apărând realităţile instituite în Europa postbelică, pe baza reglementărilor de drept existente, să obţinem o atragere mai activă a RFG în soluţionarea problemelor general-europene"[32].

Statele membre ale Pactului de la Varşovia au fost la rândul lor asociate noului ritm al politicii externe sovietice, fapt demonstrat de numărul mare de reuniuni, aproape dublu faţă de anii precedenţi. Atragerea aliaţilor est-europeni în elaborarea unui program comun al dezarmării a avut un scop strategic: convingerea SUA să accepte o dezarmare radicală şi limitarea presiunilor exercitate de CSCE asupra statelor comuniste privind respectarea angajamentelor luate ca urmare a semnării Actului Final de la Helsinki.

Unul dintre cele mai importante evenimente ale anului a fost întâlnirea dintre Mihail Gorbaciov şi preşedintele american Ronald Reagan la Moscova în mai 1988, în cursul căreia s-a ratificat Tratatul cu privire la armele nucleare cu rază medie (INF). În aceeaşi lună, la Berlin, miniştrii Afacerilor Externe ai statelor membre ale Pactului de la Varşovia erau informaţi cu privire la evoluţia negocierilor sovieto-americane asupra dezarmării de la Geneva. E.A. Şevardnadze considera că intensificarea dialogului internaţional servise interesului comun al ţărilor socialiste. Intenţia de a retrage trupele din Afganistan şi asistenţa acordată de SUA Uniunii Sovietice erau, în opinia ministrului de Externe sovietic, cele mai importante câştiguri înregistrate de conducerea sovietică. În viziunea Uniunii Sovietice, programele lansate împreună cu aliaţii din Pactul de la Varşovia referitoare la dezarmarea convenţională, la transformarea Balcanilor într-o regiune fără arme nucleare şi chimice şi la retragerea rachetelor cu rază medie de acţiune de pe teritoriul Germaniei de Est şi Cehoslovaciei obligau SUA la măsuri similare.

În interiorul blocului, reacţiile faţă de deciziile sovietice au fost diferite: dacă în Ungaria, Polonia şi Cehoslovacia recomandările lui M. Gorbaciov au avut un ecou pozitiv, în România, RDG şi Bulgaria reacţia a fost negativă. În ciuda opoziţiei lor, sistemul pe care îl patronau se îndrepta către prăbuşire, iar cauzele îşi aveau originea în reformele declanşate de Moscova. Legalizarea sindicatului Solidaritatea în Polonia (ianuarie 1989), renunţarea la principiile doctrinei Brejnev (martie), retragerea simbolică a unui grup de tancuri sovietice din Ungaria (aprilie), victoria sindicatului Solidaritatea în primul tur al alegerilor parlamentare (iunie), organizarea de alegeri în Ungaria (octombrie), căderea Zidului Berlinului (noiembrie), declaraţia comună sovieto-americană de la Malta, prin care se anunţa sfârşitul Războiului Rece şi, în cele din urmă, căderea regimului de la Bucureşti au fost ultimele acte din cronica unui an care a schimbat în

32. „Doc. nr. 5 din Şedinţa Comitetului Miniştrilor Afacerilor Externe ai statelor participante la Tratatul de la Varşovia, 28-29 octombrie 1988, Budapesta", în Mioara Anton (ed.), *op. cit.*, p. 1121.

totalitate înfăţişarea Europei de Est. Dacă la mijlocul anilor 1960 Ceauşescu apărea în postura de lider teribil al blocului sovietic, la sfârşitul anilor 1980 el era izolat atât în interiorul blocului comunist, cât şi în relaţia cu statele occidentale. Bătrânul conservator, apărător al unui socialism numai de el înţeles, a sfârşit prin a nu mai fi un *maverick*.

An Unacceptable "Maverick". Nicolae Ceauşescu and the Warsaw Pact (1980-1990)

The end of the 1970s marked a period of open diplomacy for the Romanian government, but this was short-lived due to the evolution of the leader of the Romanian Communist Party. The July theses and the return to ideological dogmatism had extremely serious consequences for foreign affairs. The ideological freezing undermined the fundamentals of the independence policy, ultimately leading to the country's isolation in its relations with Western states and to an unprecedented opening to those from the Third World. If in the 1970s, Romania surprised with its attitude within the Warsaw Pact, after 1975, the Bucharest leader lost much of his prestige, becoming the prisoner of a policy at odds with the realities of the following decade. Respecting human rights and, implicitly, the Helsinki Accords became one of the most troubling concerns for the Bucharest regime.

From the mid-1980s on, the Bucharest regime was under a double pressure : on the one hand, the Soviet "recommendations" for reassessing the economic plans and the system's reform, and, on the other, the Westerners' conditions regarding human rights compliance. The Bucharest government's insistence on proving that human rights were being respected in Romania was contradicted by the excesses of a regime whose legitimacy was based only on terror. The social contract between the party and the society in the mid-1960s as a result of the economic boom ended up in the economic slump at the end of the 1980s. Romania's isolation had become a reality that N. Ceauşescu was incapable of grasping. In the mid-1980s, opposition to Moscow becomes a recurring theme in the foreign policy discourse, the Western states being more interested in the problem of human rights than in the dissenting gestures of the Ceauşescu regime.

Lavinia BETEA

Leadershipul lui Ceauşescu în etapa perestroika

Crize şi dileme

După o spectaculoasă dezvoltare extensivă a economiilor naţionale, programul comunist a condus la crize mascate prin secretomania şi propaganda regimurilor din ţările care l-au adoptat după război. În pofida lozincii „ajungerii din urmă şi depăşirii" ţărilor-fanion ale modernităţii, economia etatizată şi planificată şi-a dezvăluit limitele în competiţia cu pieţele libere. Din a doua jumătate a anilor 1970, cu o enormă viteză de imersie, ţările dezvoltate intraseră în era celei de-a treia revoluţii industriale, cea digitală. Aceasta a schimbat practici tradiţionale din toate domeniile, în primul rând din comunicare. Tehnologiile electronicii, comunicaţiilor şi informaticii au constituit premisele mondializării şi transformării lumii în ceea ce Marshall McLuhan a numit „satul planetar" (1967). Proiectul global al umanităţii nu mai este lumea dreptăţii, echităţii şi frăţiei (ca al dogmei creştine ori al utopiei comuniste), ci o lume a „inteligenţei artificiale"[1]. Mottoul ei – „Informaţia e noua noastră combustie" – nu îşi găsea însă nicio expresie în doctrina marxist-leninistă în cadrele căreia se pregăteau şi specialiştii „lagărului comunist".

Constituţiile ţărilor cu regim socialist insistau asupra superiorităţii lor, în principal prin garantarea dreptului la muncă al tuturor cetăţenilor. Principiul şi-a dezvăluit în timp şi efectele negative: spirit competitiv, creativitate şi motivaţie reduse, productivitate scăzută, supraconsum de materii prime şi energie, birocraţie excesivă... Statisticile care dovedeau aceasta se aflau însă la îndemâna unui grup tot mai restrâns de decizie, planificare şi control[2].

1. Conceptul de *inteligenţă artificială* este asociat cu numele profesorului John McCarthy de la Stanford University, care a găsit în 1959 soluţia conectării mai multor terminale la un singur calculator central. A fost începutul interconectării şi al internetului. Prima conexiune a fost realizată în toamna lui 1969 între University of California din Los Angeles şi Stanford Research Institute. Ca program al Ministerului Apărării al SUA, tehnologia s-a dezvoltat, în 1979 reţeaua fiind separată în două: una pentru comunicarea militară, alta pentru cea universitară şi ştiinţifică. Noua tehnologie însemna o superioritate capitală pentru NATO în cursa Războiului Rece.
2. Economistul sovietic Evsei Liberman atenţionase încă din anii 1960 asupra crizei economice cauzate de excesul centralizării deciziei. El propunea o anume autonomie a întreprinderilor în stabilirea planului şi a celorlalte obiective economice. Încercarea premierului Alexei Kosîghin de a aplica acest model a fost stopată în ideea că puterea partidului va fi diminuată în favoarea directorilor şi specialiştilor din economie. Ancheta secretă efectuată de KGB condus de Iuri Andropov la

Simultan, o profundă criză spirituală bloca sistemul. Dacă cenzura şi privarea de drepturile organizării şi liberei circulaţii – numite „drepturile omului" în Acordurile de la Helsinki (1975) – au intrat, scurtă vreme, în logica dictaturii proletariatului şi a luptei de clasă, odată ce acestea au fost declarate vetuste, nu se mai justificau. În pofida discursului public tot mai triumfalist în izbânzi şi proiecte, liderii încercau, după expresia lui Alexandru Bârlădeanu[3], „să pună arcuri noi"[4] căruţei tot mai scărţâitoare a economiei dirijate. Retrospectiv, din acest unghi pot fi interpretate şi „noul curs" al politicilor lui Hruşciov, şi „revoluţia culturală" chineză, şi „primăvara pragheză". Confruntate cu crize de nerezolvat, dar ascunzând populaţiei adevărul, liderii statelor comuniste din Europa au angajat împrumuturi externe. Urmau, se pare, şi aici învăţătura lui Lenin care, într-un moment euforic, anunţase că imperialiştii le vor da comuniştilor şi funia cu care vor fi spânzuraţi. Un aranjament prielnic în acest sens li s-au părut creditele acordate de FMI şi Banca Mondială. Cu avantajele reputaţiei lui Ceauşescu de insurgent la „bagheta sovietică" a corului din Consiliul de Ajutor Economic Reciproc (CAER) şi Pactul de la Varşovia, precum şi ale apropierii lui de liderii celuilalt front din Războiul Rece, în 1972 România a fost prima ţară din bloc primită în clubul creditorilor „imperialişti".

După programul numit propagandistic „noul mecanism economico-financiar" iniţiat în anii 1970, Ceauşescu s-a aventurat în împrumuturi externe cu viziunea unui proiect grandios. Fără a-l fi menţionat măcar în discursul public, fără a-l fi supus, statutar, aprobării Congresului, a plănuit investirea creditelor în proiecte grandioase, coloşi industriali şi afaceri cu ţările subdezvoltate. România urma să atingă „cele mai înalte culmi" (conform uneia dintre sintagmele particularizatoare ale discursului său), devenind un mare exportator de produse, tehnologii şi know-how în fostele colonii. Tinerele state independente urmau să le plătească, în mare măsură, cu materii prime sau mărfuri indigene, unele desfăcute apoi de români pe terţe pieţe. Pentru acest ţel, armatei de activişti ai partidului şi întregului popor li s-au cerut tot mai multă muncă, disciplină şi „conştiinţă socialistă". În reprezentarea lui Ceauşescu, aceasta din urmă apărea ca un miraculos şi inepuizabil carburant, distribuit maselor din rezervoarele infinite ale partidului pentru atingerea ţintelor sale. De la mic la mare, după exemplul conducătorului, românii ar fi trebuit să se pătrundă de acest „har".

După planuri mai mult sau mai puţin asemănătoare, la începutul anilor 1980, cu o datorie externă de 24,1 miliarde de dolari, Polonia şi-a declarat incapacitatea de plată[5]. Ungarii păreau că inventaseră „socialismul gulaşului", spre invidia vecinilor care nu îi bănuiau sursa: în 1990, aveau de rambursat 21 de miliarde de dolari[6]. Şi mai îndatoraţi

finele anilor 1970, pentru evaluarea PNB sovietic după criterii occidentale a relevat însă declinul economic al URSS. Andropov a decis crearea unui Institut de Economie Mondială şi Relaţii Internaţionale, cu programe de studii şi de cercetare adaptate instituţiilor de prestigiu din lumea capitalistă. Evgheni Primakov, directorul institutului, şi alţi reprezentanţi ai acestuia se vor regăsi în grupul artizanilor perestroikăi.

3. Alexandru Bârlădeanu (1911-1997), profesia iniţială: economist, fost ilegalist. Membru al CC al PMR/PCR (1955-1968). Printre funcţiile deţinute: ministru al Comerţului Exterior (1948-1953), vicepreşedinte al CSP (1953-1955), vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri (1955-1968) şi reprezentant al României la CAER (1955-1966). Semnatar al „Scrisorii celor şase" (1989). Preşedinte al Senatului României şi copreşedinte al Adunării Constituante (1990-1992).
4. Lavinia Betea, *Partea lor de adevăr*, Editura Compania, Bucureşti, 2008, p. 134.
5. Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceauşescu (1965-1989). Geniul Carpaţilor*, Editura Polirom, Iaşi, 2011, pp. 307-308.
6. *Ibidem*, p. 309.

la capitolul credit pe cap de locuitor erau iugoslavii[7]. Iar România cumula în 1978 aproximativ cinci miliarde de dolari datorie, conform declaraţiei lui Florea Dumitrescu[8], fost ministru de Finanţe şi guvernator al BNR. Criza petrolului şi dobânzile au ridicat-o, în 1982, la 11 miliarde. Dintre toţi coechipierii săi din CAER şi Pactul de la Varşovia, Ceauşescu singur a decis achitarea integrală a datoriei externe. Raţiunile acestei decizii pot fi deduse din comentariile sale privind ascensiunea sindicatului Solidaritatea şi „cedările" liderilor polonezi în chestiunea drepturilor omului. El văzuse în reglementarea creditelor şi dobânzilor acordate pierderea atotputerniciei sale în deciziile interne, declarate însă ca ştirbire a independenţei şi suveranităţii naţionale. „Pentru prima dată în istoria sa îndelungată, România nu mai are nici o datorie externă, nu mai plăteşte tribut nimănui şi este cu adevărat independentă – şi economic, şi politic!", a declarat el public în aprilie 1989. Din 1975 până în martie 1989 s-au plătit aproximativ 21 de miliarde de dolari, din care dobânzile au reprezentat mai bine de şapte miliarde de dolari, a informat Ceauşescu atunci. Cu datoria plătită, ţara mai avea de încasat peste 2,5 miliarde de dolari din creditele acordate altor state[9]. În raporturile cu ceilalţi lideri ai „ţărilor frăţeşti", achitarea datoriei externe conta ca o confirmare a justeţii politicilor sale.

„Nu hotărât" lui Gorbaciov

În mod paradoxal, stenogramele grupului de decizie de la Bucureşti nu relevă nicio dezbatere sau măcar informare asupra evoluţiei reformelor iniţiate de Kremlin la mijlocul anilor 1980. Şedinţele prilejuite de decesele lui Iuri Andropov[10] şi Konstantin Cernenko[11] sunt simple anunţuri pe tema protocolului de reprezentare la ceremoniile de adio organizate la Moscova.

La funeraliile lui Cernenko din primăvara anului 1985, Ceauşescu l-a cunoscut pe succesorul acestuia, Mihail Sergheevici Gorbaciov. Printre jurnaliştii bucureşteni a circulat ceva vreme „vorba lui Constantin Mitea", consilierul de presă al lui Ceauşescu. La întrebarea colegilor săi de la ziarul *Scânteia* despre ce a fost la Moscova, Mitea a glumit premonitoriu: „Până acuma i-am îngropat noi pe ei, ăsta ne îngroapă el pe noi"[12]. Ajuns în fruntea Partidului Comunist din Uniunea Sovietică (PCUS) ca protejat al lui Iuri Andropov, relativ tânărul Gorbaciov şi-a asumat rolul de „pedagog social", după expresia lui Andrei Graciov, fostul său purtător de cuvânt[13]. „Incubatoarele perestroikăi" fuseseră deja amenajate de Andropov[14]. Fost ambasador la Budapesta în timpul tulburărilor din

7. *Ibidem*.
8. Florea Dumitrescu (1927-2018), membru al CC al PCR (1969-1989). Printre funcţiile deţinute: ministru de Finanţe (1969-1978), ambasador în China (1978-1983), guvernator al Băncii Naţionale (1984-1989).
9. Nicolae Ceauşescu, „Cuvântare la Plenara CC al PCR din 12 aprilie 1989", *Scânteia. Jurnalul României – Acum 20 de ani* (supliment al ziarului *Jurnalul Naţional*), 12 aprilie 2009.
10. Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 8/1984, ff. 2-3.
11. *Ibidem*, dosar 14/1985, f. 4.
12. Lavinia Betea şi Florin-Răzvan Mihai, „Gorbaciov – groparul lui Ceauşescu", *Jurnalul Naţional*, 16 aprilie 2010.
13. Andreï S. Gratchev, *L'histoire vraie de la fin de l'URSS. Le Naufrage de Gorbatchev*, Edition du Rocher, Paris, 1992, p. 28.
14. *Ibidem*, p. 36.

1956 şi fost şef al KGB, acesta cunoştea bine crizele sistemului[15]. În memoriile sale însă, Gorbaciov a scris că momentul de cotitură l-a constituit catastrofa de la Cernobîl din 26 aprilie 1986[16]. Tragicul eveniment şi lipsa de pregătire a tuturor pentru gestionarea lui l-ar fi obligat la un examen de conştiinţă cu privire la nocivitatea secretomaniei regimurilor comuniste. Atunci s-a decis asupra unor reforme structurale care să reducă decalajul dintre tehnologia mondială de vârf şi cea sovietică. Acestea se adânceau însă în trei domenii-cheie ale epocii: informatica, biochimia şi spaţiul cosmic. Conta mai ales că, în rivalitatea militară cu SUA, decalajul tehnologic era tot mai mare[17].

De la tribuna Congresului al XXVII-lea al PCUS din februarie-martie 1986 Gorbaciov criticase deja epoca brejnevistă, anunţând revenirea la „învăţătura" leninistă prin perestroika şi glasnost. Închipuindu-se de acum un patriarh al „revoluţionarilor de profesie", Ceauşescu nu a fost impresionat. Obişnuia de ceva vreme să asiste doar la şedinţele de deschidere a congreselor sovietice. După ce îşi rostea „salutul", părăsea Moscova[18]. În linii mari, perestroika (restructurare)[19] s-a dorit a fi o restauraţie a idealurilor leniniste (un „neoleninisim", după Françoise Thom). Glasnost (transparenţă), celălalt cuvânt-cheie al epocii Gorbaciov, cu sensul de „reflectare" a realităţii, provenea de asemenea din bagajul ideatic al „părintelui revoluţiei". Conceptele de *competenţă* şi *consens* au particularizat de asemenea discursul perestroikist[20]. În esenţă, Gorbaciov propunea o revenire la modelul propus de economistul Evsei Liberman în urmă cu un sfert de veac şi la un „socialism cu faţă umană", anunţat de „primăvara praghezâ", cu rezultatul unei „economii socialiste de piaţă". Mai concret, ţăranilor li s-ar fi dat pământ în arendă pe termen lung (50 de ani), iar micii întreprinzători ar fi fost încurajaţi în privatizarea unor servicii către populaţie. Managementul antreprizelor industriale ar fi fost mai liberalizat în direcţia eficienţei şi cointeresării, iar structurile partidului, reînnoite prin mecanismul unor alegeri cu multipli candidaţi pentru fiecare funcţie. Prin glasnost ar fi rezultat o liberalizare a presei, artei, literaturii şi cercetării istorice.

În şedinţa liderilor comunişti convocată de Gorbaciov în noiembrie 1986 la Moscova s-a formulat deschis chestiunea reformării ca mişcare de „înnoire a socialismului"[21]. Expunerea gazdei a abordat mai întâi realizările „lagărului comunist": ţările socialiste dau o treime din producţia industrială şi o pătrime din venitul naţional al planetei; în ultimele trei decenii venitul lor naţional a crescut, în medie, de 9,3 ori, creştere superioară Comunităţii Europene; paritatea militară strategică a Pactului de la Varşovia

15. Mikhaïl Gorbatchev, *Avant-mémoires*, Editions Odile Jacob, Paris, 1993, p. 145.
16. În ce priveşte tragicul eveniment, stenograma şedinţei CPEx convocate de Ziua Muncii din 1986 demonstrează că sovieticii nu au oferit informaţii despre gravitatea şi pericolele avariei nici măcar vecinilor. Schimbarea direcţiei vântului crescuse mult nivelul de radiaţii în diferite zone ale României. Evaluarea situaţiei a fost făcută de o comisie condusă de Elena Ceauşescu. Informaţiile au fost prezentate de Ion Ursu. Rezulta că la sol s-au înregistrat cote de alarmă la Iaşi, iar în aer, la cote de alarmă, radiaţiile se ridicaseră la Galaţi, Iaşi, Suceava, Târgu Mureş. *Cf.* ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 40/1986, ff. 2-6.
17. Lansarea satelitului sovietic Sputnik în 1957 a generat îngrijorări şi misiuni aparte pentru menţinerea superiorităţii tehnologice a armatei SUA. După prima aselenizare (1969), americanii preiau superioritatea tehnologică militară.
18. Interviul autoarei cu Vasile Buga şi Gheorghe Stoica, translatori de limbă rusă în întâlnirile de cel mai înalt nivel (6 iulie 2013).
19. Interviul autoarei cu Gheorghe Stoica, translatorul de limbă rusă pentru partea română la respectiva întâlnire (6 iulie 2013).
20. Françoise Thom, *Sfârşiturile comunismului*, Editura Polirom, Iaşi, 1996, p. 40.
21. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 88/1986, ff. 69-70.

cu celălalt lagăr[22]. „Greutăţile" recente le-a atribuit dezacordului dintre „realizările ştiinţei cu practica, cu avantajele socialismului"[23]. Acestea se adânceau însă tot mai mult, după cum arătau datele comparative. A conchis, în fine, cu amară sinceritate: „Trăim din împrumuturi"[24]. Pe tonul acesta au continuat şi invitaţii, mărturisind realităţi amare din ţara lor, ascunse publicului[25]. Gorbaciov le-a împărtăşit proiectul său de restructurare. În CAER, perestroika urma să conducă la creşterea rolului acestui organism supranaţional prin funcţionarea unui aşa-zis regim al clauzei naţiunii celei mai favorizate în interiorul său[26]. Va înceta însă rolul de „tutore" al URSS în livrarea de materii prime la preţuri preferenţiale celorlalţi[27]. Perestroika preconiza dezvoltarea industriilor şi tehnologiei de vârf prin coordonarea planurilor cincinale şi pregătirea unei diviziuni internaţionale a muncii pe etape de câte 15-20 ani, examinate la fiecare cincinal[28]. În domeniile videotehnicii, calculatoarelor, autoturismelor de ultimă generaţie, întreprinderile urmau să coopereze direct, ca multinaţionale, convenindu-se şi asupra unui instrument financiar comun[29]. Nu liderii partidelor, ca până atunci, urmau să-şi reprezinte ţările în întrunirile CAER, ci premierii şi secretarii CC însărcinaţi cu problemele economice[30]. Nemulţumit s-a declarat Gorbaciov şi de relaţiile din Pactul de la Varşovia. Sovieticii suportau 9/10 din totalul cheltuielilor militare, necesarul de materii prime şi combustibili şi alocau şi 5% din venitul lor naţional pentru dezvoltarea „ştiinţelor fundamentale"[31]. Gorbaciov plănuia o perestroika şi în Pact, pe baza propunerilor sovietice prezentate la Reykjavik în întâlnirea cu preşedintele american Ronald Reagan[32]. „Atragerea cercurilor largi din toată lumea în ideea propunerilor sovietice" urma a fi strategia de coordonare a eforturilor şi acţiunilor tuturor ţărilor membre[33].

Deosebit faţă de luările de cuvânt ale celorlalţi a fost discursul lui Ceauşescu, lung cât cuvântarea gazdei şi plin de săgeţi la adresa ei. Greşelile socialismului, a zis acesta, s-au datorat ignorării principiilor egalităţii şi suveranităţii între state. Nimeni nu îşi poate impune practicile sale celorlalţi, deoarece fiecare conducător răspunde în faţa poporului şi a partidului său. Apoi a trecut la lecţia succeselor proprii în construcţia socialismului „cu poporul şi pentru popor"[34]: în România producţia industrială sporise de 111 ori în cei 40 de ani de socialism; cea agricolă, de patru ori; venitul naţional, de 32 de ori, iar cel al oamenilor muncii, de opt ori; 80% din populaţie se mutase în locuinţe noi[35]. Iar „restructurarea" sa începuse din 1984, cu salarizarea bazată pe acord global în cadrul planului de stat[36]. Nu va accepta „aşa-zisa piaţă liberă" şi „aşa-zisul socialism de piaţă"[37].

22. *Ibidem*, f. 45.
23. *Ibidem*, f. 46.
24. *Ibidem*.
25. *Ibidem*, ff. 54-65.
26. *Ibidem*, f. 52.
27. *Ibidem*, f. 47.
28. *Ibidem*, f. 50.
29. *Ibidem*.
30. *Ibidem*, f. 57.
31. *Ibidem*, f. 45.
32. Întâlnirea a avut loc la 11-12 octombrie 1986.
33. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 88/1986, f. 73.
34. *Ibidem*, f. 18.
35. *Ibidem*, f. 19.
36. *Ibidem*, f. 21.
37. *Ibidem*, f. 27.

Întreprinderi mixte se pot înfiinţa exclusiv pe formula proprietăţii socialiste şi sub controlul partidului[38]. Nu a fost de acord nici cu organizarea unei conferinţe internaţionale la aniversarea a 70 de ani de la Revoluţia Bolşevică, nici cu alt mod de reprezentare în CAER. Cât despre modernizarea tehnologiei, aceasta, a zis el, depindea de „conştiinţa revoluţionară" a cetăţeanului. Ca temă a viitoarei reuniuni a propus „Omul, ridicarea conştiinţei sale"[39]. Altfel decât coechipierii din Pact s-a pronunţat şi asupra negocierilor militare[40]. „Nu avem niciun fel de probleme", a încheiat el. Dar a promis că va pune în discuţia conducerii partidului chestiunile discutate la Moscova[41]. A pus la dispoziţia CPEx însă exclusiv expunerea sa şi a lui Gorbaciov şi selecţii din discursurile celorlalţi. „Cine vrea să meargă să se ducă unde vrea"[42], a încheiat el conturile cu cei angajaţi la perestroika. În tactica de Gică Contra practicată de la început în Pact, a redus, imediat şi cu mare vâlvă, cu 5% cheltuielile militare româneşti. Românii nu au înţeles de ce au fost obligaţi să participe, cu mic, cu mare, la un referendum în acest sens[43]. Nu aveau cum să bănuiască faptul că îşi sacrificaseră duminica doar pentru că Nicolae Ceauşescu dorise să le dea o lecţie usturătoare lui Gorbaciov şi aliaţilor din Pact asupra poziţiei sale de „Nu hotărât"[44] faţă de cele discutate la Moscova.

Ca urmare, după reuniunea din toamna anului 1986, Ceauşescu va fi tot mai izolat pe scena politică internaţională. Negocierile dintre Kremlin şi Casa Albă l-au poziţionat în câmpul de luptă dintre cele două fronturi ale Războiului Rece ca opozant al ambilor combatanţi.

În spatele uşilor închise şi la scenă deschisă

În pofida lozincii glasnost, informaţiile despre efectele perestroikăi s-au relevat după prăbuşirea regimurilor comuniste din Europa şi după destrămarea URSS. O astfel de acţiune de anvergură presupunea antrenarea întregului sistem socialist. După obicei, reformele sovietice debutau cu schimbarea liderilor, fie şi numai din considerente psihologice: un nou şi mai tânăr conducător însufleţea speranţele cetăţenilor. Moscova făcuse un prim pas prin negocierile vizând reducerea cheltuielilor militare care împovărau societatea sovietică. Astfel că între Washington şi Moscova, între Uniunea Sovietică şi celelalte state NATO se stabilesc punţi de comunicare directe, tratate cu interes de mass-media mondială. Mihail şi Raisa Gorbaciov sunt primiţi în triumf în marile capitale ale lumii, declanşând fenomenul numit „gorbimania".

38. *Ibidem*, f. 28.
39. *Ibidem*, f. 24.
40. *Ibidem*, f. 33.
41. *Ibidem*, f. 41.
42. *Ibidem*.
43. La 23 noiembrie 1986, toţi cetăţenii României cu drept de vot şi adolescenţii între 14 şi 18 ani (16.073.621 de votanţi în total) au fost chemaţi la referendum. Lui Ceauşescu i s-a raportat un procent apropiat de 100% – participare şi adeziune. Rezultatele referendumului au fost trimise sub forma unui document oficial la ONU.
44. Sintagmă particularizatoare a discursului comunist exprimată prioritar în lozincile care susţineau eliminarea pericolului nuclear şi a războiului, reducerea cheltuielilor de înarmare etc. În anii 1989 s-a extins şi asupra unor chestiuni economice (de exemplu, „Nu hotărât risipei!").

În plan intern, perestroika a debutat public cu teoria sincronizării reformelor economice cu schimbări politice (precum eliberarea majorităţii deţinuţilor politici din Gulag şi facilitarea formalităţilor de emigrare). „Legile întreprinderii", emise în 1987, au detonat economia planificată şi centralizată. În vară a apărut însă fenomenul imprevizibil al „trezirii naţiunilor" din ceea ce se crezuse a fi sudatul „popor sovietic"[45]*. În iulie, o mare mulţime de tătari, urmaşii celor deportaţi de Stalin după război, manifestau la Moscova ; în august, balticii au ieşit în stradă cerând anularea Pactului Ribbentrop-Molotov ; în septembrie s-a înfiinţat Clubul Culturologic Ucrainean, ce reclama restabilirea adevărului despre istoria comunistă a Ucrainei ; apoi au izbucnit tulburări în Karabah, iar bieloruşii şi-au comemorat tumultuos victimele staliniste. Avalanşa acestor manifestări de reconstrucţie a istoriei şi de reglare de conturi între diverse categorii de victime şi agresori continuă şi în zilele noastre.*

Reformarea politică nu viza însă pluripartidismul. Gorbaciov şi echipa sa dezavuau *„pluralismul burghez" în favoarea unui „pluralism socialist" care nu va renunţa la* rolul conducător al comuniştilor. Un moment de ruptură între Gorbaciov şi aparatul de partid s-a produs în iulie 1988, când s-a decis alegerea deputaţilor în Sovietul Suprem şi în alte funcţii politice pe baza votului care exprima opţiunea între mai mulţi candidaţi. Pe fondul divergenţelor cu conservatorii din partid, apropiaţii lui Gorbaciov Andrei Iakovlev şi Eduard Şevardnadze împreună cu un mic grup de iniţiaţi au reforjat tactica de front popular, creând astfel aparenţele unei societăţi civile şi a unei puternice opinii publice consensuale. Dintre actorii sociali implicaţi, liderii de opinie (scriitorii, artiştii, oamenii de cultură) vor deţine roluri principale. Perestroika apărea astfel ca o reformă propulsată de mase prin cărturari luminaţi. În consecinţă, conferinţele scriitorilor estonieni şi lituanieni au lansat lozinca fronturilor naţionale care sprijineau perestroika. În aceeaşi formulă, reforma s-a declanşat şi în Moldova sovietică. În 1988, pe cuprinsul imensei Uniuni Sovietice, intelectualii, scriitorii şi artiştii au fost iniţiatori de fronturi populare. Însă îndelung reprimatele sentimente naţionale au irupt în conflicte şi războaie civile, copleşind entuziasmul proiectat pentru eficienţă economică şi creativitate tehnologică.

Dacă liderii de opinie, scriitori şi artişti, s-au propulsat în prim-planul schimbării, în culise KGB s-a menţinut ca un sprijin[46]. S-a încercat şi drenarea frustrărilor multor perdanţi din aplicarea reformelor prin anumite canale. În toamna lui 1987, bunăoară, capii serviciilor speciale au decis publicarea parţială a arhivelor secrete[47] şi s-au înfiinţat asociaţii civice în scopul reabilitării victimelor stalinismului. Altă direcţie menită să capteze interesul populaţiei a fost tentativa de restaurare a ortodoxiei ca religie oficială a statului. Şi nu în ultimul rând, apariţia în prim-planul mediatic a unor personaje cu capacităţi paranormale, a vracilor, prezicătorilor şi bioenergoterapeuţilor. Aceşti „făcători de minuni" au polarizat atenţia mulţimilor sovietice şi ulterior a celor din fostele „ţări frăţeşti".

Exceptându-l pe Ceauşescu, toţi ceilalţi lideri comunişti europeni au grăbit în direcţia indicată. Unii, precum bulgarul Todor Jivkov[48], au exagerat în entuziasm. La această

45. Hélène Carrère d'Encausse, *Triumful naţiunilor sau Sfârşitul imperiului sovietic*, Editura Remember, Bucureşti, 1993, p. 10.
46. Françoise Thom, *op. cit.*, pp. 78-80.
47. *Ibidem*, p. 73.
48. Todor Jivkov (1911-1998), lider al comuniştilor bulgari (1954-1989), prim-ministru al Bulgariei (1962-1971) şi preşedinte al Consiliului de Stat (1971-1989).

concertare s-a referit şi şeful KGB, cu ocazia celei de-a 70-a aniversări de la crearea CEKA. „Dată fiind situaţia politică, vom continua să perfecţionăm acţiunea noastră comună cu organele de securitate din ţările socialiste surori. Vom acţiona în strânsă legătură cu ele", a promis acesta[49]. Ceea ce va fi evident peste ani şi în analiza evenimentelor din decembrie 1989 în România.

Schimbările s-au devoalat în 1988. Prin noile legi adoptate, comuniştii s-au lansat în afaceri prin „societăţi pe acţiuni", privatizând economia etatizată. Grosul noilor întreprinzători provenea din elitele sistemului: activişti de partid sau Komsomol şi ofiţeri KGB. Şomajul, corupţia şi inflaţia au generat numeroase greve şi mitinguri populare derulate sub lozinca „Noi suntem poporul!". Din primăvară deja, Gorbaciov pusese oficial capăt doctrinei Brejnev, pronunţându-se pentru independenţa de acţiune a „partidelor frăţeşti". Pe vechiul tipar „la vremuri noi, oameni noi", comuniştii maghiari l-au îndepărtat pe János Kádár[50]. În schimb, Alexander Dubček[51], liderul mişcării cehoslovace de reformare din 1968, revine la suprafaţă. Exceptând România, sub presiunea fronturilor populare transformate în mişcări de masă, în decursul a mai puţin de doi ani, vechile conduceri de partid au fost înlocuite cu activişti mai tineri şi declaraţi reformatori.

Între cele două fronturi ale Războiului Rece

Reformele lui Gorbaciov erau înţelese şi în cealaltă tabără, în limitele geografice trasate de Războiul Rece, ca antrenându-i şi pe „fraţii" europeni. Ceauşescu a fost taxat de ambele părţi ca o piedică. În primăvara lui 1987, americanii au sistat regimul vamal preferenţial acordat României. Ca să preîntâmpine afrontul retragerii Clauzei Naţiunii celei mai Favorizate, acordate de americani în 1975, Ceauşescu a renunţat la ea în februarie 1988[52]. A urmat lovitura de imagine dată de „memoriile" generalului Ion Mihai Pacepa, intitulate *Orizonturi roşii*. Fostul numărul doi al serviciilor speciale româneşti şi sprijinul principal al Elenei Ceauşescu în construcţia imaginii de savant de renume mondial „defectase" în urmă cu un deceniu. Prin pretinsele sale amintiri şi prin intermediul celuilalt front al Războiului Rece s-a pus în circulaţie o veche manipulare sovietică de discreditare a lui Ceauşescu: teza că liderul român a fost „calul troian" strecurat de Moscova pentru spionaj tehnologic şi pentru crearea aparenţei de liberalizare. Pe undele postului american Radio Europa Liberă s-a difuzat, circa cinci săptămâni la începutul anului 1988, cu enorm succes printre români, un serial cu fragmente din amintitul volum[53]. Astăzi, cartea se dovedeşte a fi lipsită de valoare istorică. În secretomania epocii, a suferinţelor crizei şi cu ura acumulată împotriva soţilor Ceauşescu,

49. *Ibidem*, p. 60.
50. János Kádár (1912-1989). A ocupat funcţii importante în partidul comunist maghiar începând din 1943, o lungă perioadă fiind liderul acestuia (1956-1988). Momente şi decizii cu semnificaţii contradictorii i-au marcat cariera (a decedat, bunăoară, chiar în ziua când Imre Nagy, fostul prieten condamnat la moarte şi executat când el se afla la putere, a fost reabilitat).
51. Alexander Dubček (1921-1992), lider al Partidului Comunist Cehoslovac (1968-1969).
52. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 8/1988, ff. 6-10.
53. Ion Mihai Pacepa, *Orizonturi roşii. Memoriile unui general de Securitate*, Editura Venus, Bucureşti, 1992, pp. 7-8.

basmul despre cei doi vampiri a fost crezut. Sufocaţi de decizii, dificultăţi şi lipsuri care apăreau lipsite de orice logică, în absenţa informaţiilor privind datoria externă a ţării şi condiţiile importurilor de materii prime, ţiţei şi gaze naturale, românii au luat propaganda posturilor americane în limba română drept adevăr.

Pe principiul avantajului reciproc invocat în şedinţa din 1986 a reprezentanţilor în CAER, Uniunea Sovietică şi-a condiţionat exportul de petrol şi gaze naturale în România de plata în carne şi alte produse agricole. Agricultura socialistă era pretutindeni în criză. Cehoslovacii le ceruseră românilor, bunăoară, porumb pentru produsele livrate. Public, Ceauşescu susţinea că declanşase o „nouă revoluţie agrară", raportând imposibile producţii record. Supuşi continuu unui bombardament propagandistic cu lozinci despre „cele mai înalte culmi ale bunăstării" datorate „genialului strateg", cetăţenii României cumpărau pâinea şi alimentele de bază pe cartelă. S-a ajuns până într-atât încât o repartiţie suplimentară de carne unui local public pentru o nuntă sau un botez să fie considerată „acţiune contrarevoluţionară"[54]. În plus, la începutul fiecărui anotimp rece, românilor li se reducea norma de consum la energie electrică, termică şi carburanţi. Cu „realizări" ca acestea, Ceauşescu voia să-i dea lecţii lui Gorbaciov despre superioritatea politicilor sale şi a agriculturii socialiste, fără arende şi ferme private.

În ceea ce priveşte relaţiile directe dintre Ceauşescu şi Gorbaciov, s-au consemnat cinci întâlniri bilaterale: în mai 1986, octombrie 1988 şi decembrie 1989 la Moscova; în mai 1987 şi iulie 1989 la Bucureşti. Vizita lui Mihail şi a Raisei Gorbaciov la Bucureşti din mai 1987[55] a stârnit cele mai multe comentarii. „Gorby", pretutindeni acompaniat de carismatica şi eleganta sa soţie, întruchipa acum versiunea modernă a liderului comunist. În aşteptarea oaspeţilor, magazinele s-au umplut de mărfuri. A apărut şi carnea[56]. Formal, vizita a decurs după tipic, cu depunerea de coroane de flori la monumentul ostaşilor sovietici şi al lui Lenin şi cu mitingul programat. Altfel au apreciat-o cei din cercul iniţiaţilor. Bunăoară, oaspetele nu şi-a lăudat gazda pentru succese[57], dar a prezentat auditoriului perestroika[58], a strâns mâini din mulţime şi s-a interesat, ostentativ, despre problemele românilor[59]. La Uzinele „23 August", Gorbaciov a cerut să vadă turnătoria, apoi cantina. Au purtat şi o discuţie mai aprinsă despre consiliile oamenilor muncii, cu care gazda se lăudase că ar fi perfecţionat mecanismele democratice. Cine le alege? Iar dacă le convocaţi, când şi pentru ce vreţi, unde-i democraţia?! – s-a „mirat" Gorbaciov. Cartea de onoare a uzinei a rămas nesemnată, iar „cadourile simbolice", neînmânate[60]. Gorbaciov a dorit apoi să viziteze şi Institutul Politehnic, care nu figura în programul oficial[61]. S-a abătut şi de la programul vizitei din Piaţa agroalimentară Berceni. Intrând în vorbă cu ţăranii din piaţă, s-au îngrămădit atât de mulţi,

54. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 66/1989, ff. 12-13.
55. Vizita lui Gorbaciov la Bucureşti a avut loc pe 25-27 mai 1987.
56. Stelian Tănase, *Acasă se vorbeşte în şoaptă*, Editura Compania, Bucureşti, 2002, pp. 32-33.
57. Lavinia Betea şi Vasile Buga, „«Nicolae va sfârşi prost», a profeţit Gorbaciov în '87 (III). Interviu cu V.L. Musatov, prim-adjunct al şefului Secţiei Internaţionale a CC al PCUS", *Scânteia. Jurnalul României – Acum 20 de ani* (supliment al ziarului *Jurnalul Naţional*), 13 ianuarie 2009.
58. Vasile Buga, *Pe muchie de cuţit. Relaţiile româno-sovietice. 1956-1989*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2013, p. 243.
59. Interviul autoarei cu Gheorghe Stoica, translator de limbă rusă (6 iulie 2013).
60. Lavinia Betea, „Ceauşescu şi Gorbaciov în amintirea gen. (r) Constantin Olteanu", *Jurnalul Naţional*, 7 iulie 2009.
61. *Ibidem*.

încât s-au prăbuşit tarabele[62]. Despre dineul în patru – al soţilor Ceauşescu şi Gorbaciov – la reşedinţa celor dintâi din Primăverii s-au făcut diverse presupuneri. Alţi martori în afară de cei doi translatori nu au fost. După mărturia traducătorului român, deşi în timpul acestui tip de dineuri nu se discutau chestiuni politice, Ceauşescu a început să-i servească lecţii oaspetelui. Dacă eu aş fi secretarul general al PCUS, m-aş preocupa mai mult de ridicarea nivelului de trai al oamenilor sovietici, a repetat el de vreo două-trei ori. În replică, Gorbaciov l-a asigurat de preocuparea lui. A intervenit Raisa cu asigurări şi mai convingătoare. De aici s-a trecut la teorii despre construcţia socialismului, Gorbaciov susţinând că trebuie creat cadrul necesar pentru descătuşarea energiilor creatoare. Ceauşescu l-a contrazis, încercând să demonstreze că nu Gorbaciov descoperise perestroika[63]. După mărturia translatorului sovietic, ambele soţii au intrat în dispută. Iar oaspeţii le-au declarat gazdelor că România trăieşte în teamă şi izolare, bunăstarea şi umanismul fiind minciuni[64].

Acasă, Gorbaciov le-a spus colaboratorilor apropiaţi: „Nicolae va sfârşi prost". În discuţiile cu aceştia, îl numea pe Ceauşescu „führerul român"[65]. „Ăsta, la revoluţie, era în pantaloni scurţi", zicea şi Ceauşescu despre Gorbaciov între ai săi[66].

O dictatură bicefală

Date ale personalităţii liderului român contând ca resorturi ale deciziilor sale pot fi deduse dintr-o scurtă anamneză a sa. Părăsise satul natal şi familia împovărată de grijile subzistenţei după absolvirea şcolii primare. Copilul de 11 ani s-a pripăşit în capitală, urmând să se întreţină singur, ca cei doi fraţi mai mari, prin muncă. Printr-un concurs de împrejurări, toţi trei au ajuns ucenici într-un atelier de cizmărie. Adept al mişcării comuniste din adolescenţă, cizmarul Nicolae Ceauşescu a suportat şase ani şi jumătate de închisoare şi lagăr în contextul interzicerii partidului comunist în România (1924-1944). Astfel legitimat ca revoluţionar, prigonit de „regimurile burghezo-moşierimii", sovietizarea României l-a propulsat de la început în nucleul comunist de conducere. S-a manifestat ca un exemplar „activist de teren", străin de dezbaterile fondatorilor ideologiei comuniste. Cu conceptele şi teoriile acesteia s-a familiarizat, prin scheme simpliste şi lozinci, în închisoare şi în activismul postbelic. Secretar al Comitetului Central din 1954, şi-a asumat entuziast atribuţiile de întărire a armatei partidului şi a omnipotenţei conducerii sale asupra vieţii cetăţenilor. Funcţia de secretar al CC pe probleme organizatorice i-a oferit puterea selecţiei şi promovării cadrelor de conducere în regionalele de partid şi în ministere. În doar câţiva ani de la instalarea în funcţia de lider al partidului i-a înlocuit pe foştii ilegalişti şi pe apropiaţii predecesorului său, Gheorghe Gheorghiu-Dej, cu cei mai fideli şi mai eficienţi dintre activiştii pe care îi „crescuse". Precaut şi conştient de intenţiile sovietice de a-i găsi un înlocuitor mai maleabil, după poziţia publică

62. Vasile Buga, *op. cit.*, p. 243.
63. Interviul autoarei cu Gheorghe Stoica, translator de limbă rusă (6 iulie 2013).
64. Lavinia Betea şi Vasile Buga, „«Nicolae va sfârşi prost»...".
65. *Ibidem*.
66. Interviul autoarei cu Ion Stoian, secretar cu relaţiile internaţionale şi ministru de Externe în 1989 (15 mai 2011).

de condamnare a invaziei Cehoslovaciei de către trupe ale Pactului de la Varşovia, a luat decizii succesive de sporire a prerogativelor autorităţii sale după 1968.

Uzura şi toxicitatea puterii au potenţat stereotipul natural al atribuirii succesului meritelor proprii, iar eşecul, unor cauze externe. Ceauşescu şi-a perceput ascensiunea, fără precedent în ierarhia românească, ca pe o consecinţă a determinării şi credinţelor personale. El s-a manifestat, într-o manieră potenţată de propagandă şi mass-media, ca şi cum excepţionalitatea personalităţii şi faptelor sale ar fi fost capabilă să însufleţească poporul în „slujirea cauzei". Adică a utopiei comuniste. Cei care l-au cunoscut au rămas încredinţaţi de conştiinţa mesianismului său, tot mai accentuat de bătrâneţe şi de paranoia puterii. Modul în care şi-a trăit ultimele clipe de viaţă, intonând *Internaţionala* şi recitând versuri patriotice, ne încredinţează de aceasta.

Spre deosebire de celelalte ţări cu regim comunist, în anii 1980, puterea avea însă în România o reprezentare bicefală: liderului partidului i s-a alăturat şi soţia. Elena Ceauşescu era elogiată ca „savant de renume mondial", „tovarăşă de viaţă şi mamă ideală" etc. Căsătorit legitim din 1947, cuplul a debutat mai mult sau mai puţin public în 1939. În vara acelui an, la o serbare câmpenească, tânărul i-a oferit iubitei sale prilejul de a fi declarată „Regina Muncii". Conform unor documentele din arhive, activitatea Elenei Petrescu în organizaţiile interbelice de stânga, influenţate de comunişti, a fost minoră[67]. În primii ani postbelici, nici statuturilor de activistă şi cursantă a unei şcoli de partid nu le-a făcut faţă. Într-o ţară care aplica modelul sovietic al industrializării forţate, soţia lui Ceauşescu a ales să devină inginer chimist. În epocă, chimia era considerată „ştiinţa viitorului". Cu sprijinul interesat al unor intelectuali, a trecut de la cele patru clase primare absolvite la diploma de inginer chimist, apoi la postul de cercetător, iar în 1964 la funcţia de director al Institutului de Cercetări Chimice din Bucureşti (ICECHIM). Au urmat doctoratul şi intrarea în Academie. Interesul faţă de poziţia aparte a lui Nicolae Ceauşescu în organizaţiile supranaţionale din lagărul comunist a favorizat recunoaşterea internaţională a soţiei sale ca „om de ştiinţă". Sub lozinca promovării femeii în viaţa socială şi politică a ţării, soţia atotputernicului Ceauşescu cumula în 1989 următoarele funcţii: membru al Biroului Permanent al CPEx (din 1977); prim viceprim-ministru al Guvernului (din 1980); director al ICECHIM (din 1964); preşedinte al Comisiei pentru probleme de cadre de partid a CC al PCR (din 1976); preşedinte al Comisiei de partid şi de stat pentru tipizare şi standardizare în economie (din 1979); preşedinte al Consiliului Naţional pentru Ştiinţă şi Tehnologie (din 1979); preşedinte al Comitetului Naţional „Oamenii de ştiinţă şi pacea" (din 1981); preşedinte al Consiliului Central pentru Tipizare, Standardizare, Normare şi Calitate (din 1984); preşedinte al Consiliului Naţional al Ştiinţei şi Învăţământului (din 1985); preşedinte al Comisiei Centrale pentru organizarea proceselor de producţie şi valorificarea superioară a materiilor prime şi materialelor (din 1988); prim-vicepreşedinte al Consiliului Naţional al Oamenilor Muncii (din 1988); vicepreşedinte al Consiliului Suprem al Dezvoltării Economice şi Sociale (din 1982); membru al Academiei RSR (din 1974)[68].

Femeia care absolvise în regim normal doar patru clase primare coordona aşadar în anii 1980 cultura, ştiinţa, învăţământul şi arta. Dar mai ales, de ea depindea politica de cadre a partidului. După mărturiile unor apropiaţi, cei care veneau în contact direct cu

67. ANIC, fond CC al PCR, Cadre, dosar C/1424.
68. *Ibidem*, dosar C/2175.

Ceaușeștii se temeau mai mult de ea decât de el. Faptul că ea conta ca omul numărul doi în ierarhia puterii este evident și din aceea că, în decembrie 1989, la plecarea lui Ceaușescu în vizita în Iran[69], a lăsat-o pe ea ca înlocuitor în funcția sa. De altfel, în ultimii doi ani, ea avertiza uneori dur, alteori pe un ton de soție grijulie, că Tovarășul[70] „nu trebuie supărat". În consecință, interzicea să i se prezinte ceea ce îl putea enerva sau îi putea declanșa emoții negative[71]. Îi atenționa pe demnitari în cea mai tranșantă manieră că anumite chestiuni nu trebuiau să ajungă și la urechile lui[72]. Nu suporta să fie contrazisă și nu se reținea să-și apostrofeze colaboratorii care încălcau regula. „Cine ți-a permis să mă contrazici în prezența Tovarășului?"[73], șuiera ea. Și încă mai periculos: „Ce știi tu sau altul ce discutăm noi, eu și Tovarășul, între noi?"[74].

Mecanisme particularizatoare ale puterii

Mecanismele puterii din ceea ce s-a numit „epoca Ceaușescu" prezintă anumite particularități, după cum vom discuta în continuare.

Practicile validării în funcția de lider al partidului. Încă de la primul congres care l-a validat în funcția de lider al partidului (1965), Ceaușescu a schimbat titulatura din prim-secretar al Comitetului Central al partidului în cea de secretar general al CC. La congresul viitor (1969), ca semn al unei puteri sporite, s-a redenumit secretar general al partidului. Li s-a cerut nu numai membrilor CC să-l voteze, ci tuturor delegaților la congres. Aceasta era o consecință a schimbărilor liderului comunist din Cehoslovacia, Alexander Dubček, prin presiunile exercitate de Moscova prin anumiți membri ai CC. Pe Ceaușescu, validat de cei care se numeau statutar reprezentanți ai organizațiilor de partid din întreaga țară, nu îl mai putea „elibera" din funcție un grup restrâns de conducători, la instigarea Moscovei. În număr tot mai mare de la o reuniune la alta, delegații la congres – reprezentând în general un eșantion valid al structurii sociale a membrilor de partid – nu mai puteau fi influențați și/sau organizați într-o conspirație pentru efectuarea cu succes a ceea ce s-ar fi numit o lovitură de stat. La ultimul congres (noiembrie 1989), măsurile de precauție în acest sens au atins apogeul prin decizia ca fiecare dintre cei aproape patru milioane de membri de partid să-și exprime votul deschis pentru Ceaușescu. S-a operat printr-un punct aparte, introdus în ordinea de zi a ședințelor premergătoare congresului din toate organizațiile de bază. Delegații în forumul ierarhic superior (conferințele comunale, municipale și județene) au fost mandatați să reprezinte această „opțiune" prin care liderul partidului devenea de neînlăturat altfel decât prin dispariția sa din rândul celor vii.

69. A fost ultima vizită a lui Ceaușescu în străinătate, în Iran, în 18-20 decembrie 1989.
70. Cu termenii „tovarășul" și, respectiv, „tovarășa" erau pomeniți cei doi în discuțiile apropiaților. Formula o lansaseră înșiși Ceaușeștii, care se refereau astfel unul la celălalt în discuțiile cu personalul și subalternii.
71. Interviul autoarei cu Andrei Popescu, fost „lucrător cu munca politică" la cabinetul Elenei Ceaușescu (5 septembrie 2018).
72. Interviul autoarei cu Constantin Olteanu, fost secretar al CC cu propaganda și secretar al CC cu relațiile internaționale în 1989 (24 aprilie 2009).
73. Ion Traian Ștefănescu, *Întâlniri cu Nicolae Ceaușescu*, Editura Mediafax, București, 2018, p. 149.
74. *Ibidem*, p. 152.

Cumulul de funcţii. Din 1967, Nicolae Ceauşescu a cumulat şi funcţia de preşedinte al Consiliului de Stat, iar în 1974 a inventat-o şi şi-a asumat-o pe cea de preşedinte al Republicii Socialiste România. Inspirat probabil de ţinuta oficială a preşedinţilor din America Latină, în noua reprezentare a adăugat şi un sceptru însemnelor puterii sale. În paralel, a deţinut prerogativele de comandant suprem al tuturor forţelor armate din ţară, acestea incluzând şi „Gărzile Patriotice" constituite după 1968 în ideea de „război de apărare al întregului popor". O funcţie de mai redusă rezonanţă, dar extrem de importantă pentru mecanismele dictaturii sale, a fost cea de preşedinte al Frontului Democraţiei şi Unităţii Socialiste[75]. Acesta înregimenta sub conducerea partidului toate organizaţiile de masă şi obşteşti, consiliile oamenilor muncii de diverse etnii, uniunile de creaţie. De menţionat că şi deputaţii Marii Adunări Naţionale „candidau" în numele FDUS, astfel că deciziile aplicate pe toate palierele societale veneau în numele lui Nicolae Ceauşescu.

Cultul personalităţii. Într-un regim politic care îşi propunea restrângerea până la eliminare a credinţelor şi instituţiilor religioase, omul urmând a deveni propriul său demiurg, cultul personalităţii liderului a fost un surogat al ritualurilor şi ceremoniilor tradiţionale. Cultul personalităţii Ceauşeştilor din anii 1980 s-a construit şi s-a exersat în următoarele direcţii:

a) falsificarea biografiilor acestora în consens cu tiparul revoluţionarului comunist;
b) identificarea liderului cu partidul, poporul şi patria, ziariştii, scriitorii şi creatorii de artă profesionişti şi amatori având sarcini clare de omagiere în acest sens;
c) atribuirea misiunii de „salvator al naţiunii" lui Ceauşescu, în calitate de continuator al tradiţiilor istorice naţionale, strateg al prosperităţii poporului, ctitor al României socialiste, vizionar şi călăuzitor neobosit al destinului colectiv; om politic de renume mondial;
d) prezentarea „vizitelor de lucru" prin ţară şi a călătoriilor oficiale din străinătate ca excepţionale acţiuni de iluminare a celorlalţi prin „indicaţiile preţioase" ale Ceauşeştilor[76].

Aparenţele unei dictaturi de clan. În familia restrânsă, alcătuită din părinţi şi copii, al doilea promovat în politică, după Elena Ceauşescu, a fost mezinul, Nicu. După terminarea facultăţii de fizică, acestuia i s-a compus o biografie profesională adecvată[77]. În 1979 a intrat în CC al PCR, iar peste patru ani i s-a încredinţat funcţia de lider al

75. Printre numeroasele schimbări operate de Ceauşescu, în 1974 Frontul Unităţii Socialiste fusese redenumit Frontului Democraţiei şi Unităţii Socialiste.
76. Lavinia Betea, *Psihologie politică. Individ, lider, mulţime în regimul comunist*, Editura Polirom, Iaşi, 2001, pp. 188-191.
77. Referatul său de cadre specifică „încadrarea" lui Nicu Ceauşescu ca fizician la Uzinele „Electronica" Bucureşti (1975-1976); profesor la Liceul de Matematică-Fizică Turnu Măgurele (1976-1979); asistent la Catedra de mecanică, fizică moleculară şi polimeri la Facultatea de Fizică a Universităţii din Bucureşti. *Cf.* ANIC, fond CC al PCR, Cadre, dosar C/2177, f. 1. Nu am întâlnit însă până în prezent nicio relatare a cuiva care să-l fi cunoscut pe mezinul familiei Ceauşescu în calitate de inginer, profesor de liceu sau asistent universitar. Din 1975 a deţinut diverse funcţii în CC al UTC şi în organizaţii de masă şi obşteşti. Membru supleant al CC al PCR (1979-1982), apoi membru plin până la căderea regimului Ceauşescu. În 1980 a devenit secretar cu probleme organizatorice al CC al UTC, apoi secretar al CC al UTC şi ministru pentru Problemele Tineretului (1983-1987) – ANIC, fond CC al PCR, Cadre, dosar C/2177, f. 1.

tineretului, interpretată ca un anunţ la succesiunea tatălui. În 1982, Ceauşescu a încercat să-şi lanseze fiul pe orbita politicii mondiale, trimiţându-l la ONU în funcţia de preşedinte al Comitetului Internaţional pentru Anul Internaţional al Tineretului[78]. La insistenţele mamei sale, Nicu s-a căsătorit cu tânăra activistă Poliana Daniela Luminiţa Cristescu[79], promovată preşedinte al Organizaţiei Pionierilor. Deşi căsătoria lor s-a desfăcut în 1985, în pofida grilei de promovare a cadrelor de partid care excludea divorţul, în 1987 Nicu a fost numit prim-secretar al judeţenei de partid Sibiu, iar fosta lui soţie, vicepreşedinte al Consiliului Naţional al Femeilor. La ultimul congres al partidului, fiul cel mare, Valentin Ceauşescu, a intrat de asemenea în rândul membrilor supleanţi ai CC al PCR. Dintre toţi fraţii lui Nicolae Ceauşescu, doar surorile Niculina şi Maria nu au deţinut funcţii politice, ducând vieţi obişnuite (Niculina, casnică, iar Maria, maistru-muncitor într-o fabrică bucureşteană). Elena (Lina), sora rămasă în casa părintească din Scorniceşti, a urcat de la statutul de ţăran cooperatist la cel de student la istorie, secţia fără frecvenţă, forma de învăţământ preferată a clanului Ceauşescu. La finele anilor 1980 conducea Inspectoratul Şcolar Judeţean Olt, iar soţul ei, Vasile Bărbulescu, era secretar al CC pe probleme de agricultură. Fratele mai mare al lui Ceauşescu, fostul cizmar Marin, deţinea în anii 1980 funcţia de şef al Agenţiei Economice Române din Viena. Fratele Nicu, rebotezat Nicolae Andruţă, câştigase tresele de general şi funcţia de comandant al Şcolii de Ofiţeri de Securitate Băneasa. Şi mai sus urcase Ilie: general, doctor în istorie, director al Institutului de Cercetări Istorice Militare şi adjunct al ministrului Apărării Naţionale. Ion, zis Nelu, ocupa poziţia de adjunct al ministrului Agriculturii şi Industriei Alimentare. Iar pe Florea îl încadraseră ziarist la oficiosul partidului, cotidianul *Scânteia*. Şi fratele Elenei Ceauşescu, Gheorghe (zis Gogu), a fost bine poziţionat, la final de carieră fiind mai marele peste sindicate. Se pare însă că mai mult decât presiunile de sus în susţinerea acestor urcuşuri au contat interesele altor carierişti care aveau nevoie de un „scut" în faţa Ceauşeştilor. Opinia că fraţii şi cumnaţii ar fi avut un rol în consilierea cuplului este exclusă. De altfel, începând din 1978, Ceauşeştii nu şi-au mai invitat rudele apropiate în reşedinţă, nici măcar la aniversări[80].

Lider şi grup decizional

Un set de cauze ale deznodământului din decembrie 1989 provine din caracteristicile grupului de decizie. Conform statutului partidului, între congrese deciziile operative se luau de către Comitetul Politic Executiv al CC al PCR. Comparativ cu schimbările operate în ţările vecine, se poate admite, în termeni psihosociologici, eşecul grupului de decizie prin „efectul groupthink". Conform teoriei construite de I. Janis (1977), studiind relaţiile din interiorul grupului de decizie din politica americană postbelică, „efectul groupthink" se caracterizează prin secvenţele redate în figura următoare:

78. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 52/1982, f. 2.
79. Poliana Cristescu (n. 1954), membru al CC al PCR (1984-1989), preşedinte al Consiliului Naţional al Organizaţiei Pionierilor (1985-1989), soţia lui Nicu Ceauşescu între 1983 şi 1985.
80. Adrian Eugen Cristea, *A fi sau a avea. Amintirile unui ofiţer de Securitate şi gardă prezidenţială*, Editura Paco, Bucureşti, 2008, p. 153.

Antecedente

1. Un nivel ridicat de coeziune a grupului de decizie
2. Izolarea grupului de influenţele externe
3. Un lider puternic, autoritar
4. Absenţa unor norme/proceduri de examinare a poziţiilor pro şi contra pentru acţiuni alternative
5. Stres ridicat, indus de ameninţări externe şi o slabă speranţă de a găsi o soluţie mai bună decât cea favorizată de lider

↓

Dorinţă puternică de consens
(unitate deplină de păreri)

↓

Simptome ale efectului „groupthink"

1. Iluzia de invulnerabilitate
2. Credinţa în moralitatea inerentă grupului propriu
3. Raţionalizări colective
3. Percepţia stereotipă a grupului advers (întruchiparea răului)
4. Autocenzurarea îndoielilor sau opiniilor contrare (diferite)
5. Iluzia unanimităţii
6. Presiuni directe asupra disidenţilor
7. Desemnarea tacită a paznicilor ideologici

↓

Consecinţe

1. Inventarul incomplet al alternativelor
2. Analiza incompletă a obiectivelor de grup
3. Eşec în examinarea riscurilor alegerii preferate
4. Eşec în reevaluarea alternativelor respinse
5. Căutarea precară a unor informaţii relevante (prin experţi)
6. Distorsiuni selective în procesarea informaţiei
7. Eşec în a dezvolta planuri adaptate împrejurărilor

↓

Probabilitate redusă a unui rezultat de succes

Modelul „grouphtink", *apud* I. Radu *et al.*[81]

Conform stenogramelor şedinţelor CPEx din 1989, memorialisticii şi interviurilor unor foşti membri CPEx, antecedentele efectului teoretizat rezidă în atribuţiile grupului de decizie şi în relaţiile de lucru instituite de Ceauşeşti. Rapoartele şi informările din

81. Ioan Radu *et al.*, *Psihologie socială*, Editura Exe, Cluj-Napoca, 1994, p. 344.

punctele prevăzute în ordinea de zi a şedinţei nici măcar nu le mai erau prezentate participanţilor. Pentru studiul anexelor – dosare cu sute de pagini întocmite de specialişti – aveau la dispoziţie un timp prea scurt (două ore). De regulă, după o scurtă introducere făcută de Ceauşescu, deciziile se adoptau unanim, fără obiecţii. Pe tot parcursul plăţii datoriei externe, de circa două ori pe lună, ordinea de zi prevedea analiza planului la export. Fiecare „neîmplinire" era taxată de Ceauşescu ca lipsă de responsabilitate, de disciplină şi de organizare. Nu admitea niciunul dintre motivele obiective determinante: planul imposibil de realizat, deficitul de materii prime şi materiale de import (interzisese comandarea oricărui produs din străinătate fără semnătura lui). Fiecare obiecţie şi critică formulată de Nicolae Ceauşescu era preluată de Elena Ceauşescu în termeni şi mai duri (după afirmaţiile participanţilor, cu jigniri şi afirmaţii neconsemnate de stenograme).

Informaţiile şi influenţele din exteriorul ţării asupra celorlalţi membri ai grupului de decizie erau excluse. Supravegherea „tehnică" a celor implicaţi în mecanismele decizionale a fost temută de toţi. S-a ajuns astfel în situaţia în care buletinul despre perestroika al agenţiei de ştiri AGERPRES, destinat liderilor partidului, să fie aproape identic, sub raportul conţinutului, cu articolele din oficiosul partidului[82].

Caracteristicile adoptării deciziilor de către CPEx s-au generalizat la toate palierele decizionale subordonate (comitetele judeţene de partid – cu care Ceauşescu ţinea legătura direct, prin teleconferinţe săptămânale –, orăşeneşti, comunale şi organizaţiile de bază). Existau de altfel şi alte tipuri de presiuni. Ceauşeştii organizau şi viaţa privată a familiilor demnitarilor, impunându-le să-şi petreacă sfârşitul de săptămână la Snagov, iar concediul de vară în vilele anume construite la Neptun. Pentru a evita formarea oricăror grupuri sau amiciţii aparte între familiile demnitarilor, după 1976, seară de seară îi invitau la Bazin-Club, un stabiliment din Cartierul Primăverii, unde vizionau programul de televiziune, jucau şah, cărţi sau popice şi discutau, aparent informal, chestiunile zilei în cel mai strict şi bine păzit secret. Invitaţiile erau transmise prin aghiotanţii de serviciu ai Ceauşeştilor cu circa o jumătate de oră înaintea prezentării. Invitaţia conţinea de fiecare dată şi precizarea: cu sau fără soţie. Astfel, niciunul dintre cei vizaţi nu îşi putea permite să-şi facă un program aparte pentru rude sau alţi invitaţi fără ştirea şi acordul Ceauşeştilor.

Între cei doi şi restul membrilor CPEx ori al primilor secretari judeţeni, ierarhia o copia pe cea militară. Formula de adresare a acestora către liderul partidului era cea cazonă, a gradului inferior către cel superior: „Permiteţi să raportez". Nici măcar demnitarii din treapta imediat inferioară, adică secretarii CC ori membrii CPEx nu îşi permiteau adresări directe. Spre exemplu, atunci când soţii Ceauşescu efectuau vizite în străinătate, primeau zilnic rapoartele din ţară transmise de Emil Bobu, secretar al CC pe probleme organizatorice, şi de Constantin Dăscălescu, prim-ministrul. Aceştia se adresau cuplului prezidenţial cu „Mult stimate tovarăşe Nicolae Ceauşescu, Mult stimată tovarăşă Elena Ceauşescu"[83]. Deciziile promovărilor şi „eliberărilor" din funcţii le aparţineau exclusiv Ceauşeştilor. Un exemplu în acest sens este anunţul componenţei CPEx în congres. În ultima zi a celui de-al XIV-lea Congres s-a convocat plenara CC, în cadrul căreia singurul vorbitor a fost Nicolae Ceauşescu. El a deschis şedinţa supunând

82. Lavinia Betea, „Ultima Sinteză AGERPRES citită de Ceauşescu", *Scânteia. Jurnalul României – Acum 20 de ani* (supliment al ziarului *Jurnalul Naţional*), 4 noiembrie 2009.
83. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 94/1988, ff. 1-4.

aprobării participanţilor numărul de membri ai viitorului CPEx (21 de membri plini şi 26 de membri supleanţi). Aprobarea a fost unanimă. Apoi a citit lista lor şi, din nou, unanim, cei nominalizaţi au fost aprobaţi în bloc. La fel a procedat şi cu Secretariatul CPEx – întâi a solicitat aprobarea formală pentru numărul lor (9), apoi pentru componenţă, aprobată de asemenea fără obiecţii, în bloc[84]. Din memorialistica postceauşistă şi din stenogramele şedinţelor grupului de decizie reiese că, exceptându-i pe soţii Ceauşescu, asemenea „alegeri" se păstrau ca surprize şi pentru „aleşi".

Întâlnirile grupului de decizie au fost marcate continuu de un stres puternic. Invocarea comandamentelor ideologice drept condiţie a consensului a condus la situaţia înregistrată în stenograma şedinţei CPEx din 17 decembrie 1989. După înştiinţarea precară asupra evenimentelor de la Timişoara („acţiuni puse la cale atât din est cât şi din vest, care s-au unit pentru a distruge socialismul"), Ceauşeştii au impus în manieră cazonă executarea ordinelor de reprimare a manifestanţilor. În final, liderul a decis, fără drept de apel: „Vom lupta până la ultimul şi trebuie să supunem aprobării partidului, pentru că independenţa şi suveranitatea se cucereşte şi se apără cu luptă"[85]. Din punctul său de vedere, „aprobarea partidului" era subînţeleasă în toate deciziile şi proiectele sale.

Un plan adaptat împrejurărilor pare imposibil în acest context. A existat totuşi un grup restrâns de foşti demnitari care au produs protestul cunoscut sub numele de „Scrisoarea celor şase"[86], difuzată în străinătate în martie 1989[87]. Orbi şi surzi la orice observaţie critică – fie din interiorul, fie din exteriorul ţării –, Ceauşeştii nu au găsit potrivită întrevederea cu vreunul dintre aceşti foşti colaboratori.

Lider şi mulţime

Relaţia lui Ceauşescu cu mulţimea a suportat anumite schimbări de-a lungul timpului. În raport cu predecesorul său Gheorghe Gheorghiu-Dej, remarcabilă e mobilitatea sa, manifestată prin „vizite de lucru" pe ogoare, în fabrici şi uzine, finalizate cu întâlniri directe cu activul judeţenelor de partid şi mitinguri populare. În primii ani, dialogurile conţineau o anumită doză de spontaneitate a liderilor şi interlocutorilor. După cutremurul din 1977, călătorea cu elicopterul, gardat de soţie ca persoană oficială, întâlnirile şi luările de cuvânt fiind filtrate şi regizate atent în plan local şi central. În ultimii ani, în maşina oficială care îi prelua pe Ceauşeşti pentru parcurgerea traseului convenit se aflau şi doi labradori, urmaşii celor dăruiţi de regina Elisabeta a II-a a Marii Britanii în vizita lor la Londra din 1978.

Ceauşescu se adresa mulţimii ca unui organism amorf, alcătuit din indivizi cărora voinţa lui urma să le imprime un anumit curs prin formula des utilizată „Să facem totul,

84. *Ibidem*, dosar 65/1989.

85. „Stenograma şedinţei CPEx din 17 decembrie 1989", *Scânteia. Jurnalul României – Acum 20 de ani* (supliment al ziarului *Jurnalul Naţional*), 17 decembrie 2009.

86. Protestul împotriva politicii lui Ceauşescu, cunoscut sub numele de „Scrisoarea celor şase", a fost transmis în numele foştilor ilegalişti şi demnitari Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Constantin Pârvulescu, Corneliu Mănescu, Silviu Brucan şi Grigore Răceanu.

87. „Scrisoarea celor şase", *Scânteia. Jurnalul României – Acum 20 de ani* (supliment al ziarului *Jurnalul Naţional*), 10 martie 2009.

tovarăşi!". Viziunea lui asupra viitorului pe termen lung şi scurt era întru totul utopică. În contrast cu realităţile din ţară, în 1984 a anunţat că, până în anul 2000, România rămâne o „ţară socialistă multilateral dezvoltată", după aceea urmând a fi aplicate „principiile comuniste de repartiţie, de muncă şi de viaţă"[88].

De la cel de-al XIV-lea Congres al Partidului[89] cetăţenii aşteptau demisia lui Ceauşescu. Speraseră şi demnitarii la o retragere apoteotică. S-a votat însă, printre altele, unanim, *Programul Directivă cu privire la dezvoltarea economico-socială a României în cincinalul 1991-1995 şi orientările de perspectivă până în anii 2000-2010*. După finalizarea plăţii datoriei externe, românii se aşteptau la o binemeritată relaxare. Ceauşescu, în schimb, avea altă ţintă: să le demonstreze lui Gorbaciov şi sovieticilor, care se confruntau cu greve şi manifestaţii, că el e iubit de popor şi că nucleul puterii de la Bucureşti nu poate fi fisurat. A continuat să forţeze ritmul şi volumul sarcinilor de muncă, limitând în continuare resursele. Cetăţenii îşi cumpărau *sine die* alimentele pe bază de cartele, la cozi nesfârşite. În plus, prin deciziile Elenei Ceauşescu s-a înrăutăţit viaţa tinerilor intelectuali, categoria socială pe care se sprijinea perestroika[90]. Singura cale de a evada din coşmar părea atunci trecerea clandestină a graniţelor ţării. Dar Ceauşescu a taxat orice protest din exterior ca amestec în treburile interne ale ţării. Aproba în acest sens măsurile dure luate de Fidel Castro[91] şi masacrul din Piaţa Tiananmen[92]. În ţară însă, planul şi exportul urmau să crească în continuare, iar consumul de electricitate, căldură şi apă caldă menajeră să scadă. Dacă nu mor ei, murim noi, oftau românii, sperând ca un taifun norocos să-i mătură pe Ceauşeşti din fruntea ţării. Ascultând posturile străine, sperau în vântul de la Răsărit, de unde le venise şi „lumina".

În plan psihologic, persistă întrebarea de ce în România nu au existat grupări şi mişcări civice capabile să legitimeze viitori lideri care să negocieze şi să pregătească schimbarea. Un răspuns jignitor prin însuşi reducţionismul său trimitea la o anume psihologie a poporului român exprimată prin ceea ce se voia a fi o „zicătoare veche": mămăliga nu puşcă. Realitatea e însă mult mai complexă şi implică, printre altele, paranteza unei decizii salutare din anii 1960: desfiinţarea categoriei de deţinut politic după eliberarea acestora în 1964. După aceea însă orice disidenţă sau încercare de revoltă va fi taxată ca delict, autorul fiind tratat ca deţinut de drept comun. Este şi aceasta o cauză a desincronizării tranziţiei din România în raport cu statele învecinate.

Persistă de asemenea întrebarea de ce, în raport cu situaţia lor de criză acută, românii nu s-au revoltat mai devreme. Influentă în explicarea dinamicii schimbărilor sociale rămâne teoria privării relative, catalogată ca o adevărată „psihologie a revoluţiilor". Privarea relativă nu este o simplă reflectare a condiţiilor obiective existente, ca sentiment de injustiţie sau de frustrare, ci depinde de anumite comparaţii sociale care predispun indivizii la revoltă. În esenţă, teoria postulează că oamenii protestează nu în momentul

88. Nicolae Ceauşescu, *Raport la cel de-al XIII-lea Congres al Partidului Comunist Român*, Editura Politică, Bucureşti, 1984, p. 38.
89. La 24 noiembrie 1989, sfidând schimbările din ţările vecine, Nicolae Ceauşescu a fost reales la Congresul al XIV-lea cu unanimitate de voturi în funcţia de secretar general al PCR.
90. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 51/1989, f. 6.
91. *Ibidem*, dosar 56/1989, f. 19.
92. La 4 iunie 1989 s-au petrecut tragicele evenimente din Piaţa Tiananmen: armata a invadat piaţa şi a reprimat sângeros mişcarea de la Beijing (Pekin). Tinerii adunaţi în Piaţa Tiananmen („Poarta Păcii Cereşti") manifestaseră începând cu 22 aprilie 1989 pentru reforme democratice şi pentru iniţierea unui dialog cu guvernul comunist.

unei deposedări „obiective", ci atunci când „se simt" privaţi în comparaţie cu alte persoane, grupuri sau situaţii. Iar contestaţiile vor fi cu atât mai intense şi generalizate, cu cât frustrarea a fost mai gravă[93].

Astfel, prăbuşirea regimului comunist din România a fost încadrată în tipologia „revoluţiei sângeroase", consecinţă a leadershipului lui Ceauşescu şi a dorinţei sale de a păstra puterea cu orice preţ. În ansamblul evenimentelor din 1989, unice au fost şi „afacerea teroriştilor" şi „revoluţia în direct".

The Leadership of Ceauşescu in the Perestroika Stage

This chapter provides an overview of the economic, diplomatic, military and social policies of Nicolae Ceauşescu after Mikhail Gorbachev's reformatory measures known as *perestroika* (1986).

Generally, *perestroika* (reorganisation) was meant to be a reorganisation of Leninist ideas. *Glasnost* (transparency), the other key-word of the Gorbachev era (meaning "reflecting" on reality), also came from the ideal knowledge of "the father of the proletarian revolution". It comes from the economic and social crisis covered in secrecy and propaganda by the countries that had established it. The competition between the two military blocs during the Cold War involved bigger efforts from the USSR to maintain the power balance, which was deemed impossible by the USA and other developed countries that had already entered "the digital era". Simultaneously, a deep spiritual crisis was blocking "the communist camp". Censorship and the denial of free movement and of freedom to associate – known as human rights in the Helsinki Accords (1975) – were part of the logic of the proletariat dictatorship and the class struggle for a short time, but once they were declared outdated, their enforcement was not justified anymore.

In 1986, in front of the leaders of the countries that were part of the Comecon and the Warsaw Pact, Gorbachev presented his reform projects as a worldwide project of these international organizations. The Romanian leader uniquely refused to adopt them on the grounds that Romania did not have any problems and that he himself had already initiated a *perestroika avant la lettre*.

Obsessed with power, the Romanian leader took actions based on what he had declared as the principles of non-interference in domestic affairs, independence and national sovereignty. Gorbachev's reforms were perceived, in the other „camp", by the geographical boundaries drawn by the Cold War, as drawing in the European "brothers". Therefore both sides saw Nicolae Ceauşescu as an obstacle in reforming the "communist camp" and in the negotiations that led to the end of the Cold War. Whithout taking into consideration the international context and even less the explosive internal situation mostly determined by the significant difficulties and efforts made in order to pay the country's international debt, the Romanian leader adopted, with well known catastrophic results, a set of domestic policies mainly characterized by the following :

1. The bicephalic dictatorship in the 1980s with his wife, Elena Ceauşescu, taking part in running the state ;
2. The continuous growth, year after year, of the plan and export tasks for all "working people", at the same time reducing the hot runnig water, electricity and heating consumption per person, the rationing of food for the population, the crisis of consummer goods, etc. ;

93. Serge Guimond şi Francine Tougas, „Sentimente de injustiţie şi acţiuni colective : privarea relativă", în Richard Y. Bourhis şi Jacques-Philippe Leyens (coord.), *Stereotipuri, discriminare şi relaţii intergrupuri*, Editura Polirom, Iaşi, 1997, pp. 155-178.

3. Ceauşescu's all-encompassing position meant the introduction of new practices of validation in the position of leader of the party that made him the top of the power hierarchy;
4. The exacerbation of the personality cult in order to form "a socialist consciousness" with the Ceauşescus as its mobilizing example;
5. The leader-decision group relationship that determined the failure of the "groupthink effect" model, theorized by I. Janis (1977);
6. The relationship between the leader and the population deeply affected by:
   a. Propaganda and a pompous language devoid of meaning;
   b. Lack of transparency regarding the leader's real objectives;
   c. The leader's unjustified claims as the mediator of the nation's future.

Given the new international context and the events of 1989 in the neighboring countries, Ceauşescu's voluntarism and messianism proved his cognitive dissonance worthy of pathological study. The Romanian people perceived the couple as the incarnation of evil that they could get rid of only by taking them down. All these made the events of 1989 possible and the manipulations of December 1989 made the Romanian regime change the only "bloody revolution" that brought the communist regimes in Europe to an end.

Cosmin POPA

Imposibilitatea reformelor – România 1988-1989

Acest capitol tratează ultimii doi ani de existenţă a regimului comunist în România, punând accent pe situaţia externă a ţării, provocată în bună măsură de politica cuplului Ceauşescu de reducere a consumului la cote iraţionale, analizată în contextul crizei economice structurale. Obţinerea unei balanţe comerciale active, cu scopul reducerii accelerate a datoriei externe, obiectiv căruia i-a fost subordonată toată activitatea economică, a făcut parte din efortul întreprins de Ceauşescu în ultimul deceniu al existenţei sale pentru a găsi un nou model de dezvoltare, inspirat în mare parte din practica regimului nord-coreean. Încercările timide din perioada 1988-1989 de relaxare a situaţiei, suprapuse efortului constant de păstrare intactă a bazelor ideologice şi personale ale regimului, au avut drept rezultat o politică inconsecventă, care a adâncit efectele crizei.

Blocat iremediabil în credinţa propriei dreptăţi, Ceauşescu a întreprins o serie de demersuri de politică internaţională şi de comunicare internă cu scopul spargerii blocadei şi slăbirii presiunii politice exercitate asupra lui de întreaga comunitate internaţională. Erau apeluri disperate pentru organizarea unor conferinţe internaţionale pentru a i se recunoaşte României statutul de inovator în materie de politici de dezvoltare, în afara sistemului financiar internaţional, dar şi pentru a se scoate de pe agendă problematica drepturilor omului. Ceauşescu aducea critici dure la adresa destinderii sovieto-americane, în exterior, de pe poziţia unui vechi pacifist, adept al unei politici externe lipsite de tentă ideologică – aşa cum propovăduia acum Mihail Gorbaciov –, iar în interior, de pe poziţii de clasă, învinuindu-i pe sovietici de pierderea direcţiei ideologice.

Pe plan intern, deşi respingea vehement posibilitatea unor reforme similare cu cele din URSS, Ceauşescu a preluat o parte a discursului reformatorilor sovietici, într-un moment în care acesta deja ieşise din uz la Moscova[1], încercând, într-o formă inconsecventă, să pună accent pe lupta împotriva „veniturilor ilegale" şi a dezorganizării. Şi în acest caz, ca în toate celelalte încercări ale lui Gorbaciov de modernizare a sistemului, Ceauşescu avea un avantaj în faţa liderului sovietic. Dacă în URSS legea care încerca să îngrădească corupţia omniprezentă fusese publicată în 1986, în România, Legea privind controlul provenienţei unor bunuri ale persoanelor fizice dobândite în mod ilicit fusese elaborată în 1968 – în plină liberalizare. Deşi rapoartele anuale ale Comisiei Centrale[2], care se

1. William Taubman, *Gorbaciov, Ego jizn' i vremia*, Izd. Ast, Moscova, 2017, pp. 233-241.
2. Comisia era compusă din ministrul de Interne, ministrul Justiţiei, preşedintele Tribunalului Suprem, procurorul general, preşedintele Curţii Superioare de Control Financiar şi preşedintele Comisiei de Control Muncitoresc.

ocupa cu supravegherea aplicării legii, într-o formă voalată, e drept, indicau frecvent protejarea infractorilor de către Miliţie şi organizaţiile de partid locale, Ceauşescu nu a apăsat pe pedala campaniilor publice, preferând rezolvarea în surdină a celor mai flagrante cazuri. Abia la începutul anului 1989, cu ocazia discutării bilanţului pe anul precedent, aflând că prejudiciul constatat însumat era de 57 de milioane, din care rămâneau de recuperat 20 de milioane, Ceauşescu a cerut ca investigaţiile să nu se mai oprească la „acarul Păun", ci să meargă şi către oameni cu „funcţii de răspundere"[3]. Constrâns de situaţia internaţională, Ceauşescu ştia că o eventuală responsabilizare publică a nomenclaturii pentru privaţiunile de care suferea ţara avea limite drastice, în condiţiile în care controlul strict al partidului rămăsese unul dintre puţinele sale atuuri. Chiar şi aşa, în cursul anului 1989, Ceauşescu avea să revină asupra problemei în repetate rânduri, ceea ce dovedeşte că scenariul nu fusese abandonat. Desigur, Ceauşescu nu avea cum să ştie că SUA, ţara pe care începea să o antipatizeze tot mai mult, aveau probleme mult mai mari cu felul în care erau cheltuiţi banii publici. Auditarea felului în care a fost cheltuit bugetul de apărare în perioada 1981-1985, de aproximativ 1,1 trilioane de dolari, a dus la concluzia că ţara achiziţionase extrem de puţine arme moderne în acest răstimp. Controlul financiar total a dus însă la descoperirea în evidenţele Armatei SUA a unor obiecte foarte stranii, de pildă, vase de toaletă de 600 de dolari sau automate de cafea de 7.000 de dolari. În cele din urmă, după ce s-a descoperit că Northrop Corporation cumpărase componente electronice de la un magazin de cartier pentru a livra la termenul stabilit o rachetă cu un sistem de ghidare extrem de complicat, primii 45 de contractori majori ai Departamentului de Apărare al SUA au intrat în atenţia anchetatorilor, iar industria de apărare a devenit subiectul unui scandal întins pe mai mulţi ani[4].

În România, Ceauşescu încerca să întreprindă o relaxare a situaţiei interne prin concesii infime în sensul consumului populaţiei, mai degrabă un semn al zgârceniei maniacale de care suferea cuplul decât o încercare de restabilire a contactului cu cetăţenii. Economia românească, ţinută deliberat în criză financiară şi tehnologică de politica liderului, stătea sub semnul unui blocaj care putea fi înlăturat numai de reforme de structură. Deşi avea resursele necesare să obţină o detensionare a situaţiei interne, Ceauşescu a preferat o repliere treptată, în strânsă legătură cu situaţia internaţională a regimului, fapt care a dat politicii sale o turnură haotică.

Pregătirea celui de-al XIV-lea Congres al PCR, de desfăşurarea căruia mulţi români îşi legau nejustificat speranţele, a fost procesul care a surprins cel mai bine dilema lui Ceauşescu. Hotărât să nu renunţe la politica sa economică şi nici să slăbească din mână frâiele puterii, dictatorul român a încercat să testeze reacţia apropiaţilor săi la eventualul anunţ al unei schimbări economice în cursul acestui congres. Deşi tensionarea situaţiei internaţionale a ţării l-a determinat să renunţe sau să amâne planurile sale iniţiale, Ceauşescu a ezitat totuşi să apeleze la o politică represivă mai violentă, convins că tabloul acceptabil zugrăvit de Securitate şi de apropiaţii săi era unul real. Obnubilat şi lipsit de capacitatea de a înţelege vremurile, Ceauşescu tindea să considere lipsa de reacţie, minciunile sfruntate şi linguşirile apropiaţilor săi o realitate generală, în care micile lui semne de bunăvoinţă aveau un impact hotărâtor. Securităţii i se interzisese

3. Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 21/1989, f. 19.
4. Walter LaFeber, *America, Russia, and the Cold War, 1945-2002*, ed. a IX-a revăzută şi adăugită, Mc Graw Hill, New York, 2003, p. 330.

să-i mai prezinte liderului PCR informaţii în care manifestările la adresa sa să figureze în clar, fiind înlocuite cu formula difuză „manifestări ostile la adresa ordinii de stat" sau a „regimului"[5], iar camarila nu făcea decât să întărească impresia că amândoi erau iubiţi de popor[6], chiar dacă ştiau exact că toate vizitele în ţară erau regizate.

Izolarea internaţională a României a fost completată, începând cu 1988, de o creştere a ostilităţii ţărilor comuniste faţă de regimul de la Bucureşti, mai ales în relaţiile cu URSS şi Ungaria. Confruntat cu presiunea externă şi constrângerile interne autoimpuse, după câteva încercări timide de a iniţia o schimbare de curs şi înţelegând că spaţiul de negociere externă a fost restrâns până la dispariţie, Ceauşescu a încercat o nouă voltă naţionalistă în politică, grăbindu-şi astfel sfârşitul.

Izolarea bătrânului stalinist şi refuzul realităţii

Anul 1988 începuse cum nu se putea mai nefericit pentru politica externă a României. Altădată un răsfăţat al Occidentului, Nicolae Ceauşescu primea acum lovitură după lovitură, nu numai din partea vechilor inamici, ci şi a prietenilor americani. Ca urmare a încălcărilor repetate ale drepturilor omului, dar mai ales a deschiderii unor perspective largi de colaborare între SUA şi URSS, Washingtonul a decis să condiţioneze dur prelungirea Clauzei Naţiunii celei mai Favorizate în relaţiile economice cu România. Reacţia României a fost nervoasă, în stilul lui Ceauşescu, ţara anunţând că nu mai doreşte prelungirea clauzei în condiţiile limitării sale de către Amendamentul Jackson-Vanik. În februarie, decizia preşedintelui Ronald Reagan a fost comunicată românilor prin intermediul ambasadorului american la Bucureşti. Şi pentru că un necaz nu vine niciodată singur, în acelaşi timp, în relaţiile cu Ungaria – ca urmare a repetatelor proteste de la Budapesta la adresa sistematizării pe fondul reformelor politice din ţara vecină –, România a decis să nu mai pună în practică acordul de colaborare care prevedea deschiderea, pe bază de reciprocitate, a două consulate, la Cluj-Napoca şi la Debreţin[7]. În plus, tot în februarie, vecinii de la sud de Dunăre au început şi ei să protesteze cu privire la demolarea localului unei şcoli din Bucureşti care ar fi aparţinut statului bulgar.

Nedorind să înţeleagă nimic din ceea ce se întâmpla în jurul său şi socotind că transformările nu sunt decât greşeli politice ale liderilor comunişti, la începutul anului 1988 liderul român nu vedea furtuna care se apropia. Fără să ştie, Ceauşescu începuse să plătească preţul obstrucţionismului său manifestat în timpul Conferinţei pentru Securitate şi Colaborare în Europa desfăşurată cu un an mai devreme la Bucureşti, când

5. Adrian Eugen Cristea, *Cădere hotărâtă. Familia Ceauşescu. Comentariile şi reflecţiile aparţin Şefului Serviciilor de Informaţii şi Director Adjunct al fostei Securităţi Prezidenţiale*, Editura Paco, Bucureşti, 2013, p. 260.
6. Când Ceauşeştii erau plecaţi din ţară, Constantin Dăscălescu şi Emil Bobu le trimiteau celor doi informări care începeau cu relatări închipuite despre „manifestările de bucurie", „viul interes" şi „dragostea" cu care populaţia urmărea activitatea internaţională a cuplului. Relatările conţineau de regulă producţia la zi a diverselor ramuri industriale, exprimată în tone, mersul lucrărilor agricole, încheindu-se invariabil cu prognoza meteo, relatată prin reproducerea buletinului meteorologic. Formula de încheiere era „Vă adresăm cu respect, Dumneavoastră, tovarăşei Elena Ceauşescu, sănătate deplină şi succese în vizitele pe care le efectuaţi" (ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 94/1988, ff. 1-4).
7. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 8/1988, f. 3.

reuşise să împiedice semnarea unei rezoluţii comune Est-Vest consacrate problematicii drepturilor omului, distrugându-i astfel planurile lui Mihail S. Gorbaciov de a se plasa în postura de pacificator al Europei. Ceauşescu refuza să ia notă de importanţa pe care drepturile omului şi ale minorităţilor o căpătaseră în politica americană şi de cât de puţin mai valorau politica şi persoana lui, în condiţiile concesiilor crescânde făcute de sovietici americanilor[8]. Se schimbaseră foarte multe din 1983, când David B. Funderburk, ambasadorul american la Bucureşti, se străduia să-i convingă pe preşedintele Reagan şi pe funcţionarii superiori de la Departamentul de Stat, în frunte cu George P. Shultz, că Ceauşescu era un tiran nepopular, mult mai puţin independent de Moscova decât pretindea[9]. Pe atunci, SUA şi URSS se aflau în plină confruntare nucleară, căutând să-şi neutralizeze reciproc capacităţile de atac, iar Ceauşescu încă valora mult pentru politica SUA în zonă, deşi era foarte departe de respectarea condiţiilor impuse de Amendamentul Jackson-Vanik.

Cu un an înainte, semn că, deşi nu înţelegea natura schimbărilor, instinctul politic îl ajuta totuşi să perceapă pericolul letal generat de acestea, Ceauşescu încercase o manevră curajoasă în politica externă, cu scopul de a reduce din presiunea internaţională cauzată de problema drepturilor omului. Mandatul delegaţiei României la cea de-a 42-a Sesiune a Adunării Generale a ONU, din perioada 15 septembrie – decembrie 1987, conţinea propunerea de organizare a două conferinţe internaţionale, una dedicată problemei datoriilor externe – cu scopul reducerii dobânzilor internaţionale –, iar a doua având ca obiect accesul universal la noile tehnologii, în absenţa căruia – se arăta în document – creştea decalajul dintre ţările bogate şi cele sărace[10]. Încercând să prezinte criza economiilor comuniste drept o criză economică mondială, cu scopul de a deturna atenţia de la urgenţa reformelor politice, dar şi pentru a se situa oarecum în cursul evenimentelor, Ceauşescu încerca din nou să se plaseze în postura de iniţiator al agendei internaţionale, fapt care l-ar fi scos, spera el, din izolarea internaţională. Cu excepţia României, celelalte ţări comuniste ştiau despre criza economică în care se zbăteau că nu era rezultatul risipei, ci chiar al sistemului pe care îl întruchipau. Evident, iniţiativele lui Ceauşescu, care conţineau elemente de veridicitate, nu au fost susţinute de nicio ţară europeană, trecând neobservate. Peste un an, în decembrie 1988, discursul lui Gorbaciov de la tribuna Adunării Generale a ONU avea să anunţe sfârşitul oficial al patronajului sovietic asupra Europei Orientale[11].

Dincolo de calculele politice, liderul român încerca o frustrare personală acută. Gorbaciov îi fura acum lui Ceauşescu laurii destinderii internaţionale, ai iniţiativei desfiinţării simultane a celor două blocuri şi ai colaborării economice între sisteme, iar pe lângă toate acestea iniţiase un program de reforme care prevedea efecte dezastruoase pentru socialism. Faptul că Ceauşescu intuia pericolele politice doar la nivel instinctiv reiese şi din reacţia sa la anunţul sovieticilor că intenţionau să deschidă arhivele Comintern-ului. În iunie 1988, atunci când Partidul Comunist din Uniunea Sovietică (PCUS) a anunţat PCR, cerându-i acordul pentru desecretizarea documentelor privitoare la

8. Radu Ioanid (ed.), *Dosarul Brucan. Documente ale Direcţiei a III-a Contraspionaj a Departamentului Securităţii Statului (1987-1989)*, ediţia a II-a, Editura Polirom, Iaşi, 2013, p. 60.
9. David B. Funderburk, *Un ambasador american între Departamentul de Stat şi clanul Ceauşescu*, Editura Ion Dumitru, München, 1989, pp. 144-145.
10. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 52/1988, ff. 14-17.
11. „December 07, 1988 Address by Mikhail Gorbachev at the UN General Assembly Session (Excerpts)", https://digitalarchive.wilsoncenter.org/document/%20116224%20.pdf (accesat la 21 octombrie 2019).

mișcarea comunistă din România, Ceaușescu nu a conștientizat că o astfel de măsură poate aduce prejudicii mari chiar construcției sale ideologice legate de proveniența locală a socialismului. Trimițându-le sovieticilor acordul său, Ceaușescu a cerut doar ca specialiști români să studieze arhivele și să aducă în țară copii ale unor documente relevante[12].

Relațiile cu Ungaria deveneau din ce în ce mai încordate. Deși deteriorate încă de la sfârșitul anilor 1970, Ceaușescu a încercat în mod constant să împiedice degenerarea situației, limitându-se la o campanie propagandistică naționalistă internă, fără declarații publice negative pe marginea relațiilor dintre cele două țări. La sfârșitul anilor 1980, situația se schimbase radical. În mai 1988, Károly Grósz îl înlocuise pe Imre Kádár la conducerea Partidului Muncitoresc Socialist Ungar (PMSU), iar în noiembrie un alt reformist, Miklós Németh, avea să devină premier. Confruntată la rândul ei cu presiuni interne multiple, noua conducere a PMSU a încercat să administreze atent reformele interne, încurajând manifestările deschise ale societății civile în problema minorității maghiare din România, cu scopul măririi suprafeței de contact cu societatea[13]. Dacă în iunie 1988, la manifestația din Budapesta – consacrată comemorării lui Imre Nagy –, autoritățile au intervenit în forță, două săptămâni mai târziu, la sfârșitul lunii, atunci când se manifesta împotriva politicii românești față de minoritatea maghiară din Transilvania, soldații nu au mai încercat să disperseze manifestația, lăsând-o să se desfășoare în voie[14].

Înainte de aceste evenimente, chiar după venirea la conducerea PMSU a lui Károly Grósz, în mai 1988, între cele două partide a avut loc un schimb de scrisori care, deși afirmau dorința de colaborare, impuneau o serie de condiții pe care niciuna dintre părți nu era dispusă să le accepte. Scrisoarea PCR, deși propunea organizarea unei întâlniri între secretarii generali pentru discutarea problemelor, anunța încă din start că Ungaria nu putea avea niciun cuvânt de spus despre modul în care România își tratează maghiarii, concentrându-se exclusiv pe perspectivele de colaborare economică. Răspunsul PMSU, destul de contondent și el, acuza Bucureștiul de îngrădirea comunicării între maghiarii din România și cei din Ungaria, invocând restricțiile care afectau colaborarea culturală dintre cele două țări, dar și o serie de piedici administrative puse celor care doreau reîntregirea familiilor[15]. De această dată, Ceaușescu era reticent în privința apăsării excesive a pedalei naționalismului. Declarându-se totuși nemulțumit de campania desfășurată în țara vecină contra sistematizării, despre care se spunea că este îndreptată împotriva minorității maghiare, Ceaușescu a fost mult mai conciliant ca în alte situații. Apariția în presa oficială a țării vecine a unor materiale critice cu privire la România și practica PMSU de a da publicității selectiv corespondența oficială dintre cele două partide îl vexau pe Ceaușescu, obișnuit să țină secret tot ceea ce era important pentru societate. Totuși, convins că un conflict politic acut cu Ungaria este de evitat și înțelegând că liderul Károly Grósz se afla la mijloc între grupări cu programe politice divergente, Ceaușescu s-a declarat de acord cu organizarea unei întâlniri bilaterale la nivel de secretari ai CC, în vederea diminuării tensiunii politice acumulate. Temerea cea mare a lui Ceaușescu în privința Ungariei, așa cum se va vedea în cursul anului

12. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 38/1988, ff. 31-32.
13. Stelian Tănase, *Istoria căderii regimurilor comuniste*, Editura Humanitas, București, 2016, p. 154.
14. Timothy Goodman, „Chronology of Political Developments in Hungary: May 1988 – December 1989", *World Affairs*, vol. 151, nr. 4 (primăvara 1989), pp. 156-158, https://www.jstor.org/stable/20672181 (accesat la 9 octombrie 2019).
15. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 38/1988, ff. 32-34, 36-39.

1989, nu era legată de Transilvania şi nici de reacţiile la sistematizare. Relativa menajare a liderului maghiar venea din faptul că Ceauşescu înţelegea că încerca să se opună „restaurării capitalismului" în ţara sa, fapt care, odată petrecut, ar fi fost pentru România mult mai periculos decât orice contestări de ordin teritorial.

Organizarea la Budapesta, pe 27 iunie 1988, a unei mari manifestaţii de protest împotriva politicii etniciste româneşti, când Ambasada României a refuzat să accepte apelul înaintat de manifestanţi, urmată de adoptarea unui apel al Adunării de Stat a Ungariei, care susţinea dreptul ţării de a interveni acolo unde interesele maghiarilor erau afectate – trimitere directă la România –, au reaprins conflictul ce părea că se redusese în intensitate. Reacţia lui Ceauşescu a venit a doua zi, pe 28 iunie, la Plenara CC al PCR, menită iniţial să oficializeze decizia majorării salariilor şi a pensiilor, în cadrul căreia s-a făcut public schimbul de scrisori între cele două partide, iar manifestaţia şi apelul Adunării de Stat au fost calificate drept acte „şovine, naţionaliste şi antiromâneşti"[16]. Şi de această dată, discursul lui Ceauşescu a fost mai degrabă reţinut, lăsând să se întrevadă posibilitatea unei detensionări a relaţiilor, prin organizarea unor întâlniri. Deşi tezele obişnuite ale „neamestecului în treburile interne" au fost reluate şi manifestaţia din ajun taxată dur, perspectivele unei viitoare colaborări nu au fost închise. Regia plenarei, consacrată iniţial anunţării unei măriri a salariilor şi pensiilor, arată că Ceauşescu nu a dorit să pună în scenă o condamnare colectivă a Ungariei, păstrând doar pentru sine dreptul de a face declaraţii pe această temă.

Deşi important, frontul maghiar nu era vital pentru Ceauşescu. Îngrijorat de concesiile în materie de armament strategic făcute de Gorbaciov americanilor, Ceauşescu a minimalizat succesele celor două diplomaţii, insistând asupra pericolului nuclear care, în opinia sa, rămânea destul de presant. Interesat să-şi justifice politica de reducere aberantă a consumului, Ceauşescu insista asupra ideii că lumea traversa nu numai o criză nucleară, pentru care îi învinuia mai ales pe americani, ci şi una economică, invocând creşterea datoriei externe a ţărilor în curs de dezvoltare[17]. Ceea ce acuza în subtext Ceauşescu era tendinţa celor două superputeri, dar nu doar a lor, de a încerca să găsească soluţii la problemele internaţionale fără consultarea tuturor statelor, el văzându-se drept un campion al afirmării internaţionale a statelor mici.

Incidentele româno-maghiare au continuat pe tot parcursul anului 1988. Pe 12 august, persoane necunoscute au violat domiciliul ataşatului de presă al Ambasadei Ungariei la Bucureşti, Gábor Iklódy, iar în noiembrie 1988 s-a ajuns la expulzarea ataşatului economic, Károly Győrfy, care a fost acuzat că a încercat să distribuie manifeste politice în centrul capitalei[18]. Felul în care Ceauşescu a prezentat incidentul legat de diplomatul maghiar, într-o şedinţă-fulger, unei părţi din conducerea PCR, trimiţând atât la declaraţiile angajatei Ambasadei, cetăţean român, care îl însoţea pe Károly Győrfy, dar şi la interceptarea comunicaţiilor dintre Reprezentanţa Ungariei şi Budapesta, arată că Securitatea fusese implicată în organizarea incidentului, probabil cu scopul de a forţa rechemarea diplomatului maghiar[19]. La refuzul Budapestei de a accepta culpa şi de a-l rechema pe diplomat, Bucureştiul l-a declarat *persona non grata*, dar era evident că liderul PCR prefera o reglare discretă a chestiunii. În acelaşi timp, la Bucureşti se

16. *Ibidem*, dosar 39/1988, f. 15.
17. *Ibidem*, f. 53.
18. Novák Csaba Zoltán şi László Márton, *Provocarea libertăţii. Târgu-Mureş, 16-21 martie 1990*. Institutul pentru Studierea Problemelor Minorităţii, Cluj-Napoca, 2016, p. 65.
19. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 71/1988, f. 5.

desfăşurau lucrările Comisiei româno-maghiare de colaborare economică, având şi scopul de a normaliza relaţiile dintre cele două state, iar incidentul i-a făcut pe Ceauşescu şi soţia sa să afirme că a fost menit să torpileze evenimentul, ca urmare a luptei între diversele aripi din interiorul mişcării comuniste maghiare[20]. Drept dovadă, în august 1988, Ceauşescu a încercat să relanseze relaţiile bilaterale, crezând astfel că îl sprijină pe moderatul Károly Grósz, propunând organizarea unei întâlniri la Arad între cei doi secretari generali. Spre a-şi dovedi seriozitatea intenţiilor, pentru că România nu avea un ambasador la Budapesta, Ceauşescu l-a trimis în acest post pe adjunctul ministrului de Externe Traian Pop[21]. Deşi înainte de întâlnirea cu liderul maghiar Ceauşescu a ţinut să facă o „vizită de lucru" în judeţul Arad, în cursul diverselor întâlniri la care îşi ţinea interminabilele discursuri nu a făcut nicio referire la relaţiile încordate cu Ungaria, vorbind exclusiv despre necesitatea realizării planului economic. Întâlnirea de la Arad dintre cei doi lideri, deşi s-a soldat cu semnarea unui program general în zece puncte – care punea accent pe colaborarea economică –, nu a adus schimbări nici în politica celor două ţări şi nici în tratamentul minorităţii maghiare din România.

A doua parte a anului 1988 a adus un armistiţiu rece între Ceauşescu şi Gorbaciov, cele două părţi contabilizându-şi calm divergenţele. Vizita lui Ceauşescu la Moscova de la începutul lunii octombrie a fixat punctele de dezacord, însă, ca în vechile visuri politice ale lui Ceauşescu, acestea păreau să nu mai afecteze colaborarea economică. Prezenţa sintagmei „sinceritate tovărăşească" în comunicatul final al întâlnirii, un progres în sine, dat fiind faptul că de multe ori partea română se opunea unor asemenea comunicate inspirate de Moscova, arăta că cele două conduceri vorbesc limbi diferite, dar la rigoare se pot înţelege. Ceauşescu i-a dat de înţeles lui Gorbaciov că perestroika nu e o necesitate pentru România, iar liderul sovietic i-a spus clar celui român că partidul nu mai putea funcţiona pe fundamentele lui Stalin, aşa cum credea el[22]. Gorbaciov ştia că apelurile lui Ceauşescu la solidaritate între ţările comuniste ascundeau de fapt frica în faţa consecinţelor politice ale reformelor, iar situaţia din România devenise atât de încordată, încât ţara se transformase într-un pericol la adresa eforturilor lui de salvare a comunismului. Cordialitatea reţinută din timpul întâlnirii marca prost însă principalul dezacord dintre cele două ţări. Propunerea lui Ceauşescu de organizare a unei conferinţe a ţărilor comuniste nu mai târziu de octombrie 1989, în care să se discute noile evoluţii, dar ale cărei concluzii să fie folosite în conformitate cu „poziţiile naţionale" ale fiecărei ţări, a fost respinsă de Gorbaciov. Greu de aflat cu certitudine ce spera Ceauşescu de la un astfel de eveniment. Se poate presupune că spera la o preponderenţă a taberei conservatoare din partidele comuniste din întreaga lume, fapt care ar fi constituit şi pentru el un semnal important de sprijin. Gorbaciov ştia foarte bine că Ceauşescu împreună cu Erich Honecker şi adversarul-aliat Károly Grósz încercaseră să închege o alianţă politică împotriva „noului curs" al acestuia, aşa că lucrurile nu puteau fi lăsate în voia lor[23].

Între timp, la Bucureşti, Ceauşescu încerca să forţeze acumularea rapidă de resurse aflate la dispoziţia sa, cu scopul de a rezista fără legături cu exteriorul, cel puţin pentru o perioadă. Pregătirile sale de „război", în logica modelului de dezvoltare bazat pe raţionalizarea/condiţionarea consumului şi pe paroxism propagandistic, mascau prost colapsul indus economiei socialiste româneşti.

20. *Ibidem*, dosar 75/1988, f. 2.
21. *Ibidem*, dosar 53/1988, ff. 4-6.
22. Vasile Buga, *Pe muchie de cuţit. Relaţiile româno-sovietice. 1965-1989*, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2013, pp. 257-267.
23. Lavinia Betea, Florin-Răzvan Mihai şi Ilarion Ţiu, *Viaţa lui Ceauşescu. Tiranul*, vol. III, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2012, p. 295.

Criza indusă şi semnalele compromisului tardiv

Economia românească prezenta la sfârşitul anilor 1980 un tablou în care tuşele colapsului structural marcau culorile şterse ale succesului financiar. Politica de echilibrare financiară şi de dezvoltare extensivă prin forţarea exporturilor, în condiţiile unui consum diminuat administrativ – dincolo de limitele absurdului –, a dus la rezultate uimitor de contradictorii. Menţinerea constantă a ratei de acumulare, la aproximativ 30% din PIB, în condiţiile reducerii importurilor de materii prime şi tehnologie, pe fondul unui export dincolo de orice criterii de rezonabilitate financiară, au adus economia românească în prag de epuizare tehnologică. Încetarea introducerii de noi tehnologii şi diminuarea considerabilă a resurselor celor vechi prin reducerea reparaţiilor şi prin exploatare abuzivă, în condiţiile generalizării pesimismului şi a ostilităţii populaţiei faţă de regim, având drept faţetă importantă generalizarea micii infracţionalităţi, inclusiv la locurile de muncă, au transformat economia românească într-un mecanism dereglat care răspundea greu chiar şi la măsurile de presiune administrativă. Semnele crizei nu erau de dată recentă şi nici soluţiile găsite de Ceauşescu. Încă din 1969, liderul PCR, pe atunci mult mai raţional, îşi chemase intempestiv miniştrii, cerându-le să nu mai contracteze credite externe şi să se bazeze numai pe ceea ce putea produce economia românească. Ideea salvatoare a reducerii accelerate a consumului şi a creşterii exportului îi venise însă în timpul vizitei din 1971 în Asia, mai exact, în China şi Coreea de Nord. Revenit în ţară, Ceauşescu le-a cerut celor din ministere nu numai să renunţe la importuri, ci şi să economisească drastic, chiar cu preţul scăderii nivelului tehnologic, aşa cum făceau cele două state recent vizitate. Rezultatele dramatice s-au văzut la sfârşitul anilor 1970, când a debutat în forţă şi politica de scădere deliberată a consumului naţional[24].

Foarte puţine dintre semnele colapsului răzbăteau din documentele economice ale regimului, chiar dacă se străduiau din greu să lase o puternică impresie de veridicitate. Sinteza menită să comunice evoluţia economică pentru 1987 scotea în evidenţă faptul că ţara terminase anul cu o balanţă comercială activă, care permisese acumularea sumei de 2,8 miliarde de dolari, folosiţi în bună măsură pentru plata datoriei externe[25]. Exportul, deşi crescuse în volum, devenise în mare parte o afacere neprofitabilă. Ca urmare a reorientării către pieţe mai puţin pretenţioase tehnic, dar care intrau deseori în incapacitate de plată, creanţele din exporturi, acumulate în 1987, totalizau aproximativ 2,5 miliarde de dolari, din care 457 de milioane nu fuseseră încasate la termen, iar statul cheltuise aproximativ 60 de miliarde de lei pentru susţinerea financiară a exporturilor[26]. Procentul general de realizare a planurilor de export în devize convertibile fusese de aproximativ 60%, însă planurile lui Ceauşescu prevedeau oricum creşteri fanteziste.

La o privire primară din perspectivă financiară, tabloul general al economiei nu părea să dea mari bătăi de cap. Deşi fusese planificat ca toate unităţile economice ale României să obţină beneficii, denumirea socialistă a profitului, în prima parte a materialului se arăta că doar 1.072 de unităţi, incluzându-le şi pe cele din agricultură, încheiaseră anul cu pierderi[27]. Deşi planul – oricum aberant – nu fusese realizat, creşteri

24. Dragoş Petrescu, *Entangled Revolutions : The Breakdown of the Communist Regimes in East-Central Europe*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2014, pp. 290-292.
25. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 13/1988, f. 229.
26. *Ibidem*, f. 237.
27. *Ibidem*, f. 230.

se înregistraseră în toată industria, foarte multe provenind însă din stocuri și din rapoarte contrafăcute. În agricultură însă situația era mult mai proastă. Nu mai puțin de 337 de IAS-uri și 3.454 de cooperative agricole de producție (CAP) înregistraseră pierderi în valoare totală de 24,6 miliarde de lei. Pentru evitarea blocajului din agricultură, semnatarii propuneau acoperirea pierderilor pe 1987 prin acordarea de credite fără dobândă, pe o perioadă de zece ani, în valoare de 35,4 de miliarde de lei[28]. Suma propusă era oricum mult prea mică în raport cu amploarea blocajului real din agricultură. În aprilie 1989, confruntat cu perspectiva opririi funcționării sistemului, Ceaușescu s-a văzut nevoit să acorde CAP-urilor un împrumut fără dobândă de 80 de miliarde de lei, anulându-le, în paralel, datorii în valoare de aproximativ 140 de miliarde de lei, provenite din neachitarea diverselor prestații ale altor întreprinderi[29]. În buna sa tradiție, chiar și în fața apropiaților săi – care nu făceau decât să-l aprobe și să-l laude –, Ceaușescu a prezentat operațiunea de preluare de către stat a datoriilor agriculturii colectivizate drept „program de ridicare a agriculturii". Situația financiară dezastruoasă a CAP-urilor era însă generalizată, doar 413 cooperative neavând datorii din totalul celor 3.895, la care se adăugau 710 asociații care funcționau în același regim, și ele îndatorate până la blocaj. Chiar și așa, după sincopele în plata datoriei externe din 1986, tabloul economic al anului 1987 era unul luminos pentru Ceaușescu, cu atât mai mult cu cât reușise în același timp și inaugurarea celei de-a doua magistrale a metroului din București[30], fără a mai adăuga și pierderea preferințelor vamale americane, suspendate încă din 1987, dar oficializate prin decizia de încetare a acordării Clauzei Națiunii celei mai Favorizate în următorul an.

În ianuarie 1988, Ceaușescu s-a hotărât să preia oficial și postul de principal contabil al României. Convins de justețea politicii sale, dar mai ales de incompetența și reaua-voință ale celor care îl înconjurau, evident, cu excepția soției sale, Ceaușescu a decis constituirea fondului valutar centralizat al statului, din care plățile erau autorizate numai prin decret prezidențial[31]. Decizia echivalează cu renunțarea la orice instituții intermediare între Ceaușescu și conducerea operațională a economiei centralizate, cu scopul aplicării întocmai cel puțin a deciziilor de ordin financiar. Miniștrii lui Ceaușescu erau transformați în simpli executanți ai ordinelor acestuia, care erau pe măsura noului lor statut. Într-o ședință dedicată exportului și consumurilor energetice din vara anului 1988, Ceaușescu le-a cerut lui Constantin Dăscălescu, Ion Dincă și Petre Fluture, ministrul Energiei, să stabilească împreună, seara, consumul național de energie pentru a doua zi, cu scopul menținerii în cotele alocate. „Cu consumul acesta nu se poate conduce economia națională!", „Cu asemenea depășiri nu se poate conduce ministerul!", a conchis Elena Ceaușescu[32]. Ceaușescu își asumase de multă vreme conducerea executivă a economiei naționale, dar nu oficial. Și până atunci, ședințele Comitetului Politic Executiv al CC al PCR cu tematică economică nu erau decât un șir nesfârșit de minciuni, hărțuieli și grosolănii la adresa miniștrilor cu profil economic. Erau întrebați la decadă despre evoluția exporturilor, li se cerea permanent socoteală pentru semnarea unui număr veșnic sub plan de contracte de export, iar în ultimul deceniu li se cerea socoteala pentru fiecare megawatt consumat suplimentar de utilajele aflate în patrimoniul

28. *Ibidem*, f. 240.
29. *Ibidem*, dosar 21/1989, f. 17.
30. Adam Burakowski, *Dictatura lui Nicolae Ceaușescu. 1965-1989. Geniul Carpaților*, Editura Polirom, Iași, 2011, p. 323.
31. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 2/1988, ff. 1-4.
32. *Ibidem*, dosar 38/1988, f. 30.

ministerelor pe care le conduceau. Invariabil, Ceauşescu acuza „anarhia", „dezordinea", „risipa", încheind cu celebra formulă „Aşa nu se mai poate continua ! ". Uneori, Elena Ceauşescu acutiza şi ea situaţia, întărind replicile soţului prin remarci de tipul „Habar nu ai despre ce vorbeşti ! " sau „Să plătiţi voi ce aţi consumat în plus ! ".

Pe lângă menţionata mărire a salariilor şi pensiilor din vara anului 1988, în octombrie Ceauşescu a întreprins ceea ce el considera a fi un alt efort de detensionare a situaţiei interne, aprobând printr-un decret o normare sezonieră a consumului de energie electrică şi termică. Fără a mări semnificativ cantităţile, decretul stabilea un consum de energie termică diferenţiat pe sezoane şi momente ale zilei, precum şi o cantitate lunară de energie electrică ce putea fi consumată de o gospodărie, în funcţie de anotimp. Cantităţile erau însă infime. Spre exemplu, un apartament cu patru camere, locuit de o familie de patru-cinci persoane, avea dreptul să consume lunar, în perioada noiembrie-februarie, 48 KW, iar în perioada martie-octombrie, 36 KW[33]. Prin Decretul nr. 272/1987, consumul normat pentru acelaşi tip de gospodărie, în urban, era de 42 KW şi 30 KW, iar în rural de 30 KW şi 20 KW[34]. Consumul normat destinat zonelor rurale era mai mic, o gospodărie similară având alocaţi 25,5 KW şi, respectiv, 23 KW. Decretul stabilea un preţ de 0,5 lei pentru KW de consum normat, preţul anterior fusese de 0,65 lei, iar depăşirea acestuia atrăgea după sine o majorare treptată considerabilă. Creşterile tarifare generate de depăşirea consumului normat rămâneau neschimbate, ajungând la 2,50 lei şi „atenţionarea consumatorului" pentru depăşirea cu 20% a normei alocate.

Programul de administrare a resurselor energetice pentru toată economia, aprobat cu această ocazie, reuşea cu greu să mascheze starea deplorabilă în care ajunsese industria în urma politicii lui Ceauşescu de reducere accelerată a consumului. Cerând minerilor să furnizeze cantităţi minime de cărbune, programul dispunea folosirea excavatoarelor în minele în care nu funcţionau benzile de aducţiune, dar şi folosirea „tuturor mijloacelor de încărcare şi transport", ceea ce însemna folosirea pe scară largă a lopeţilor[35]. Se admiteau posibilitatea nerealizării producţiei, ca urmare a absenţei materiilor prime sau a comenzilor, precum şi concentrarea activităţii din fabricile aflate în această situaţie într-un singur schimb, între orele 8 şi 17. Se cereau oprirea unor linii sau utilaje „energointensive" şi transferarea planurilor de producţie unor alte unităţi dotate cu utilaje mai moderne. Programul cerea reducerea transporturilor de marfă „la strictul necesar", acordând prioritate transporturilor destinate exportului. Unităţile de alimentaţie publică aveau stabilit un program de funcţionare între 8 : 30 şi 17 : 30, iar barurile şi discotecile erau obligate să încheie programul la 21 : 00. Instituţiile culturale, învăţământul, administraţia, sportul şi turismul trebuiau să-şi organizeze activitatea pentru a folosi la maximum lumina diurnă. Rămânea în vigoare interdicţia de folosire a energiei electrice pentru încălzirea încăperilor care dispuneau de alte instalaţii de încălzire în spaţiile private şi publice, de folosire a electricităţii în afara programului de lucru, partidul şi instituţiile administrative fiind chemate să lupte împotriva risipei şi să-i identifice pe cei care încălcau normele. Programul era imaginea absurdului în care trăia întreaga ţară. Deşi prevederile sale legate de energia electrică stipulau interdicţia folosirii acesteia în vederea încălzirii, în secţiunea privitoare la energia termică se cerea întreprinderilor să livreze căldura la parametri standard, cu scopul „evitării folosirii aparatelor

33. *Ibidem*, dosar 67/1988, ff. 36-39.
34. Consiliul Legislativ, *Repertoriul legislaţiei Republicii Socialiste România în vigoare la 1 ianuarie 1988. Legi şi decrete*, Bucureşti, 1988, pp. 461, 507, 530.
35. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 67/1988, ff. 40-46.

electrice de încălzire". Oricum, începând din 1985, temperatura standard dintr-o locuinţă urbană românească pe timp de iarnă era de 12-13°C, iar retragerea din comerţ a aparatelor de încălzire electrice a dus la dezvoltarea unei industrii artizanale robuste şi la o adevărată epidemie de incendii. Privaţiunile atroce la care cuplul Ceauşescu supunea ţara aveau doar darul să exaspereze populaţia, fiind lipsite de orice motivaţie economică. Spre exemplu, consumul total al ţării în decembrie 1987 a fost de 9.334 MW, din care industria consuma 8.345 MW, iar populaţia 579. În decembrie 1988, totalul a fost de 9.614, de unde reiese că planurile de raţionalizare funcţionau doar pentru populaţie, căci consumul acesteia a fost redus la 410 MW[36]. Cantitatea de energie electrică alocată iluminatului public în aceeaşi perioadă a fost de 8 MW pentru toată România.

În decembrie 1988, accesul de generozitate al lui Ceauşescu a continuat prin creşterea sumei destinate Pomului de iarnă, echivalentul comunist al sărbătorii Crăciunului, de la 42 la 45 de lei, prin contribuţia suplimentară a Crucii Roşii[37]. Semn al mărinimiei faţă de supuşi, Ceauşescu a dispus şi prelungirea cu o oră a programului televiziunii, cu scopul intensificării propagandei, făcând chiar şi o estimare prealabilă, care însuma 5 MW, a consumului suplimentar de energie electrică. Evident, calculul lui Ceauşescu era lipsit de orice fundament, din moment ce nimeni, cu excepţia lui şi a soţiei sale, nu mai urmărea de ani buni programul românesc de televiziune, o continuă litanie la adresa cuplului prezidenţial.

„Generozitatea" lui Ceauşescu se explica prin perspectivele economice mai mult decât îmbucurătoare care i se deschideau. Asemenea URSS după al Doilea Război Mondial, România ieşise victorioasă, dar ruinată din lupta iraţională a liderului său cu datoriile. Plenara CC al PCR din 12-14 aprilie 1989 a prilejuit anunţul triumfal al lichidării datoriei externe a ţării. Între 1975 şi 1989 ţara plătise, în bună măsură anticipat, datorii care însumau 21 de miliarde de dolari, având acum de încasat creanţe internaţionale de 2,5 miliarde de dolari, iar la orizont se prefigura sarcina răscumpărării celor 80 de tone de aur vândute eşalonat de România pentru a obţine lichidităţile necesare plăţii unor rate anticipate[38].

Ceauşescu intuia derularea unor schimbări importante în sistemul economic internaţional, dar era complet surd la schimbările mentale şi politice, inclusiv ale populaţiei asupra căreia stăpânea. Potrivit unor mărturii din apropierea lui Ceauşescu, imediat după plenara din aprilie guvernul a alcătuit, din proprie iniţiativă, un program de îmbunătăţire a aprovizionării industriei şi de creştere a consumului populaţiei, în valoare de 1,2 miliarde de dolari. Programul a fost respins, fără dezbateri, de către liderul PCR, acesta reproşându-i docilului Dăscălescu că guvernul „vrea să cheltuie banii!"[39].

Prin transformări şi crize, dar nu de amploarea celor imaginate de Ceauşescu în discursurile sale, trecea şi sistemul capitalist. Anii 1980 au fost un adevărat şoc pentru economia americană, nu numai ca urmare a cheltuielilor exorbitante pentru înarmare, ci mai ales a dezvoltării economice a Asiei. În 1987, Japonia a depăşit SUA la cantitatea de bunuri şi servicii pe persoană, iar deficitul comercial american din acelaşi an a fost de 171 de miliarde de dolari, SUA transformându-se rapid din principalul creditor al lumii în cel mai mare datornic[40].

36. *Ibidem*, ff. 55-56.
37. *Ibidem*, dosar 79/1988, f. 8.
38. Lavinia Betea, Florin-Răzvan Mihai şi Ilarion Ţiu, *op. cit*, pp. 308-312.
39. Constantin Olteanu, *O viaţă de om. Dialog cu jurnalistul Dan Constantin*, Editura Niculescu, Bucureşti, 2012, p. 553.
40. Walter LaFeber, *op. cit*, p. 331.

Nu putea fi vorba despre o adevărată relaxare, a anunţat Ceauşescu partidul, raţionalizările, economisirea şi forţarea exportului vor continua, căci urmau transformarea României în creditor al ţărilor în curs de dezvoltare şi retehnologizarea industriei. Dar aceasta avea să fie sarcina celui de-al XIV-lea Congres al PCR, a cărui pregătire a început imediat după „plenara datoriilor".

În primăvara-toamna anului 1989, evoluţia intenţiilor politice ale lui Ceauşescu a fost una sinuoasă, în concordanţă cu evenimentele externe. Cert este însă că, indiferent de planurile sale politice, decizia dictatorului român de a nu renunţa nici măcar la o parte din puterea acumulată era evidentă. Ţinuţi în afara oricăror discuţii serioase legate de evoluţia ţării şi bombardaţi de propaganda de proastă calitate, cetăţenii români sperau că „forul cel mai înalt al partidului", congresul, le va aduce veşti bune. Datoria fusese plătită, iar continuarea reducerii consumului nu se mai justifica.

Oamenii ştiau destul de multe despre evenimentele petrecute în celelalte ţări, nu numai din emisiunile posturilor de radio Europa Liberă şi Vocea Americii. Autorul acestor rânduri, pe atunci elev, în timpul vacanţelor de vară urmărea, într-o stare vecină cu apoplexia, dezbaterile furtunoase din Sovietul Suprem al RSSM de la Chişinău, în mare parte desfăşurate în limba română, şi buletinele de ştiri în anii de început ai reformelor lui Gorbaciov. Literatură politică, reviste şi cărţi sovietice traduse în limba „moldovenească", română cu grafie chirilică, circulau copios în estul ţării, deschizându-le celor interesaţi perspective total diferite de cele ale primitivei propagande ceauşiste. Sovieticii, prin Gorbaciov, erau mai populari ca niciodată în întunecata, la propriu şi la figurat, împărăţie neatârnată a lui Ceauşescu.

Planurile sale cu privire la România erau mult mai sumbre decât arăta chiar realitatea cotidiană a sfârşitului anilor 1980. Sistematizarea, a cărei primă etapă urma să se încheie la începutul anilor 1990, nu era numai un efort de transformare radicală a României într-o tabără de muncă, prin modificarea stilului de viaţă şi prin întărirea dependenţei oamenilor de stat - „revoluţia agrar-industrială", în fapt, concentrarea populaţiei de la sate în aşezări cu trăsături urbane şi mod de funcţionare rural –, ci şi un grandios program de legare de glie a mai mult de jumătate din populaţia României. Un raport despre „progresele sistematizării" înaintat lui Ceauşescu în primăvara anului 1989 sublinia necesitatea construirii şi amenajării tuturor facilităţilor în noile centre agroindustriale, cu scopul reducerii motivelor de deplasare a populaţiei dintr-o localitate în alta. Localităţile urmau să fie deservite nu numai de locuinţe, magazine, brutării, întreprinderi de mică industrie, care să valorifice exclusiv resurse locale, instituţii de învăţământ şi de sănătate, ci şi de comisii viagere de judecată, cu acelaşi scop, al „evitării deplasării la oraş a celor aflaţi în litigiu"[41]. De aici şi până la introducerea sistemului stalinist al paşapoartelor interne pentru ţărănime nu mai era decât un pas.

„Congresul victoriei socialismului"

După declararea independenţei economice şi financiare a RSR, venise vremea ca Ceauşeştii să se ocupe de pregătirea Congresului al XIV-lea al PCR. Pentru a da un semnal clar cu privire la absenţa oricărei intenţii de renunţare la cel puţin o parte din prerogativele sale de dictator absolut, toate comisiile de organizare a evenimentului erau conduse de

41. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 22/1989, ff. 72-81.

Nicolae Ceauşescu şi de Elena Ceauşescu. Nici măcar cea care urma să se ocupe de cadre[42] nu mai era condusă de soţia sa, ca în trecut. Cuplul era urmat invariabil, dar în ordine schimbată în fiecare comisie, de Constantin Dăscălescu, Emil Bobu, Manea Mănescu, Ion Coman, Ion Dincă şi Constantin Olteanu. Interesantă prin denumire, inspirată din practica nord-coreeană, dar şi prin componenţă, era *Comisia pentru elaborarea tezelor pentru dezvoltarea societăţii socialiste româneşti, perfecţionarea conducerii economico-sociale, dezvoltarea democraţiei muncitoreşti revoluţionare, creşterea rolului Partidului Comunist Român şi activitatea ideologică, politico-educativă, ridicarea nivelului de cunoaştere ştiinţifică, de cultură, a conştiinţei revoluţionare, raportul de forţe şi caracteristicile fundamentale ale situaţiei internaţionale*[43]. Exasperanta denumire a comisiei era de fapt un şir de clarificări politice care se impuneau din uzitarea unor formule goale, care în cursul reformelor lui Gorbaciov – e drept, în alte ţări – căpătaseră şi un alt sens. Evidentă este intenţia lui Ceauşescu de a da o viziune proprie cu privire la procesele din lumea comunistă, însă prezenţa în comisie a lui Nicu Ceauşescu, dar şi a unor intelectuali ai PCR, precum Dumitru Popescu, Ştefan Andrei şi Silviu Curticeanu, arată că bătrânul stalinist voia să înceapă şi trecerea graduală a puterii către fiul său. Varianta românească de comunism dinastic fusese deja acceptată de camarila lui Ceauşescu, convinsă că tinereţea fiului şi caracterul lui vor face situaţia suportabilă după moartea sau retragerea încăpăţânatului tată[44].

Prima întâlnire a comisiei menite să elaboreze programul-directivă şi tezele apropiatului congres, de la sfârşitul lunii mai 1989, a arătat un Ceauşescu hotărât să nu facă nicio concesie noilor vremuri. Şiret ca de obicei, credea că poate combate nemulţumirea generalizată cu scamatorii propagandistice, cerându-le membrilor ca din materialul în pregătire să reiasă că partidul va acţiona pentru creşterea veniturilor sociale ale populaţiei, adică pentru asigurarea beneficiilor arhicunoscute ale regimurilor comuniste, şi nu a celor reale. „Nici nu se poate vorbi despre drepturile omului, nu se poate vorbi despre libertate, nu se poate vorbi despre egalitate, dacă omul nu are asigurate condiţiile de muncă şi de învăţătură", a spus el, referindu-se la evenimentele din „viaţa internaţională"[45]. Ceauşescu se replia pe cele mai pure poziţii leninist-staliniste, respingând orice modernizare ideologică, susţinând că lupta de clasă rămâne baza sistemului economic internaţional, neputându-se vorbi despre „împăcare de clasă" între bogaţi şi săraci. Cerându-le cetăţenilor să trăiască în sărăcie, căci „patru perechi de încălţăminte înseamnă deja risipă", Ceauşescu îşi descoperise preocuparea pentru ecologie, atrăgându-le celor prezenţi atenţia că resursele lumii sunt limitate, de unde şi necesitatea unui consum rezonabil. La remarca lui Manea Mănescu conform căreia, „potrivit indicaţiilor Dumneavoastră, aşa cum aţi spus, am ajuns la 3.200 de calorii", Ceauşescu a preferat să-şi continue tirada, cerându-le celor prezenţi să specifice clar în material că partidul nu va renunţa la rolul său, iar revenirea la capitalism, „aşa cum fac ungurii acum", este imposibilă[46].

Nuanţe noi au intervenit în discursul lui Ceauşescu în cadrul unei alte întâlniri consacrate pregătirii tezelor, în iunie 1989, atunci când a spus că, deşi se va păstra un raport

42. *Ibidem*, dosar 21/1989, f. 27.
43. *Ibidem*, f. 24.
44. *Stăpânul secretelor lui Ceauşescu. I se spunea Machiavelli. Ştefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, ediţie îngrijită de Cristina Diac, Florin-Răzvan Mihai, Ilarion Ţiu, Editura Adevărul Holding, Bucureşti, 2011, p. 406.
45. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 33/1989, f. 3.
46. *Ibidem*, f. 5.

între consum şi acumulare de 70/30, cerând totuşi scăderea volumului investiţiilor, a arătat că nu se vor mai construi noi obiective economice, accentul urmând să fie pus pe modernizarea utilajelor. Chiar dacă nu cunoştea în amănunt servitutea în care trăiau românii, Ceauşescu ştia că ţara era împovărată de privaţiuni. De aceea, la sfârşitul şedinţei le-a cerut celor răspunzători de elaborarea materialului să trateze problema consumului alimentar, dar termenii de comparaţie folosiţi arătau marasmul din capul dictatorului. Spunând că în Africa se înregistrează un consum anual de aproximativ 75 de kilograme pe persoană, Ceauşescu i-a anunţat pe cei prezenţi că România „socialismului victorios" va depăşi Africa prin consumul cumulat de carne şi peşte, îndemnându-şi auditoriul să strângă date despre consumul raţional de alimente din Europa şi să le publice în presa românească[47]. De aceea, spunea el, „e clar că nu se pot da pe an mai mult de 3-4 perechi de încălţăminte, că asta înseamnă să mergi 3-4 luni cu o pereche de încălţăminte", căci resursele lumii sunt limitate. Anunţul legat de consumul alimentar, care trebuia să rămână între 3.200 şi 3.400 de calorii, nu era principalul. Vestea era că ritmul de creştere economică al României avea să fie încetinit din anul 1990, ca urmare a atingerii stadiului de ţară dezvoltată, fapt care impunea o ponderare a creşterii producţiei şi exportului în funcţie de „resurse şi realităţi". „Sigur că aceasta impune o politică de consum raţional al materiilor prime şi să nu creadă nimeni că acum putem să consumăm oricât şi chiar să risipim."[48] Cei prezenţi au fost anunţaţi că viitorul cincinal va fi altfel abordat, cu creşteri ponderate, cu investiţii reprezentând 25-30% din PIB şi o creştere economică anuală de 4-5%, în scopul „menţinerii limitei nivelului de trai şi a creşterii raţionale în limitele ştiinţifice determinate", orice ar fi însemnat asta[49]. Dialogul care a încheiat partea a doua a şedinţei arată, cu toate voltele sale menite să descurajeze „risipa", un Ceauşescu decis să relaxeze cursul economic: „Am tras destul, am gâfâit, acum să mergem într-un ritm raţional... acum am ajuns sus, am ajuns pe Vârful Omu şi mai aveam de urcat numai nişte dealuri mici, nu mai trebuie să pornim chiar de jos să ajungem sus", a spus el. „Este foarte bine. Aveţi dreptate. Nu numai în ce priveşte materialul, ci în realitate", a continuat Manea Mănescu, demonstrând, cu siguranţă fără să vrea, un curaj atipic. „Nici nu puteam altfel, dacă nu am fi făcut aşa!", a conchis Elena Ceauşescu[50]. Pe parcursul altor şedinţe de pregătire, Ceauşescu a revenit de mai multe ori la problema consumului populaţiei, insistând asupra formulării unor teze care să arate că acesta este limitat de ştiinţă, eficienţa muncii şi cerinţele unei vieţi „libere şi independente". Ceea ce avea în vedere, după toate probabilităţile, era un amestec de politici care să îmbine o relaxare minoră a consumului cu o explicare mai clară a raţiunilor privaţiunilor, cu scopul, începând din 1990, al acumulării de resurse menite să asigure autonomia completă a României. De aceea, accentul era pus pe existenţa „reacţiunii şi imperialismului", care luptă împotriva socialismului, ducând astfel la perpetuarea luptei de clasă şi la menţinerea pericolului intervenţiei din afară[51]. Ceauşescu se pregătea să dea reformiştilor din afara ţării o replică pe măsură, condamnând întoarcerea la pluripartidism drept o cale de restaurare a capitalismului, dar şi „manifestările naţionaliste", care pretindeau că era dreptul unor ţări să se amestece în treburile interne ale unui stat pentru a-şi susţine minorităţile, având în vedere Ungaria.

47. *Ibidem*, dosar 42/1989, f. 17.
48. *Ibidem*, f. 18.
49. *Ibidem*, f. 19.
50. *Ibidem*, f. 23.
51. *Ibidem*, dosar 44/1989, f. 5.

Situaţia Ungariei a influenţat hotărâtor evoluţia declaraţiilor lui Ceauşescu referitoare la noul curs de dezvoltare economică în România. La mijlocul lunii iunie, atunci când a supus aprobării formale a Comitetului Politic Executiv al CC al PCR tezele Congresului şi Programul-directivă, neînsoţite de declaraţiile lămuritoare ale lui Ceauşescu, făcute anterior în faţa unei echipe restrânse de redactare, acestea nu au trezit nicio reacţie a auditoriului. De data aceasta, Ceauşescu a insistat asupra necesităţii menţinerii „căii socialismului", anunţând că intenţiona să intervină în lupta internă din ţara vecină, prin publicarea tezelor unei grupări care susţinea menţinerea rolului conducător al partidului, făcându-le astfel un mare deserviciu[52]. Ungaria, Polonia şi URSS reprezentau pentru Ceauşescu provocări zilnice, având în vedere ritmul în care se succedau evenimentele, făcându-l să schimbe accentele politice din discuţia internă de la o zi la alta. Miza era consolidarea sistemului său politic prin câteva acorduri fine, aproape imperceptibile ale politicii economice şi printr-o relaxare graduală a consumului, care să nu creeze impresia unor concesii politice. Pe acest fond, organele de represiune, dar mai ales propaganda trebuiau să inducă opinia că orice schimbare de regim politic în România nu ar însemna decât un pericol de moarte la adresa ţării. La câteva zile după seria de manifestaţii de la Budapesta din iunie 1989, dar mai ales după publicarea apelurilor Uniunii Românilor Liberi şi ale Organizaţiei „România Liberă", Ceauşescu a decis să intre în faza publică a campaniei împotriva transformărilor din Ungaria, dând publicităţii declaraţii, înaintând note de protest şi organizând mitinguri de condamnare[53].

Spre sfârşitul verii, în dorinţa de a respinge presiunile venite de peste tot în sensul înlăturării sale de la putere, Ceauşescu a mai deschis un front activ, al cărui principal rezultat a fost scoaterea de pe agendă a problemei noului curs economic. La presiunile Securităţii şi ale comisiei de ilegalişti conduse de Nicolae Constantin trimise să-l prelucreze, după semnarea „Scrisorii celor şase", din martie 1989, Gheorghe Apostol a semnat o notă către Ceauşescu în care admitea că era spion sovietic şi că acţiona la comanda Moscovei. Cu scopul conturării platformei unei rezistenţe populare în faţa celor care ar fi forţat debarcarea sa, Ceauşescu a făcut publică scrisoarea în cadrul unei şedinţe a CPEx al CC al PCR din 18 august, spunând despre vechiul său concurent că „a intrat în slujba spionajului imperialist şi sovietic... la cererea cărora a redactat, ca orice trădător, tot felul de materiale"[54]. Punându-l pe Apostol alături de Brucan, şi el „un agent vechi", Ceauşescu şi-a anunţat intenţia ca, „într-o formă sau alta", să informeze partidul, dar după 23 august.

Evenimentele se precipitau. La câteva zile, decizia demiterii guvernului polonez comunist cu scopul formării unuia nou, dar de către sindicatul Solidaritatea, l-a îngrozit pe Ceauşescu. Schimbul de scrisori dintre Bucureşti, Moscova şi Varşovia, în care liderul român cerea „măsuri urgente" pentru remedierea situaţiei, ceea ce trimitea cu gândul la cererea de intervenţie militară în Polonia[55], dar în care i s-a răspuns că situaţia nu poate fi remediată decât de polonezi, l-a făcut pe Ceauşescu să fie convins că evenimentele de la Varşovia se desfăşurau cu sprijinul Moscovei[56].

52. *Ibidem*, dosar 46/1989, vol. 1, f. 23.
53. *Ibidem*, dosar 47/1989, ff. 4-8.
54. *Ibidem*, dosar 56/1989, f. 18.
55. Dennis Deletant, Larry Watts şi Adam Burakowski, *Did Nicolae Ceauşescu Call for Military Intervention Against Poland in August 1989 ?* , 3 februarie 2015, CWIHP e-Dossier nr. 60, https : // www.wilsoncenter.org/publication/did-nicolae-ceausescu-call-for-military-intervention-against-poland-august-1989 (accesat la 15 octombrie 2019).
56. ANIC, fond CC al PCR, Cancelarie, dosar 57/1989, ff. 2-4.

Naţionalismul militant antisovietic a fost ultima poziţie de repliere a lui Ceauşescu, o soluţie in extremis, care ar fi putut, credea el, să-l menţină la putere. Rezultatul concret a fost doar ieşirea din discuţie a schimbării politicii economice, liderul PCR revenind la vechile presiuni, în sensul unui ritm anual de creştere de 7-8% sau 5-6%, în funcţie de dispoziţia dictată de evenimentele externe.

La mijlocul lunii noiembrie 1989, atunci când a supus aprobării CPEx al CC al PCR documentele Congresului al XIV-lea, Ceauşescu început să povestească istoria discuţiilor sale cu sovieticii referitoare la românii din Bucovina de Nord şi Basarabia şi Tezaurul de la Moscova, afirmând că discuţiile au început din timpul lui Hruşciov, dar înlăturarea sa a împiedicat punerea în aplicare a celor convenite[57]. Avertizându-şi auditoriul că nimic din ce se discuta nu se făcea public pentru moment, Ceauşescu a exclamat: „Trebuie oricum să ridicăm problema populaţiei din Republica Moldovenească, în concordanţă cu Constituţia sovietică... trebuie să le asigure folosirea limbii... Sunt români şi nu-i lasă să folosească limba pe care o doresc ei, şi cel puţin în primă etapă, să asigurăm legături corespunzătoare între Moldova şi România"[58]. „Sigur", a continuat el, „nu dorim acum să ridicăm într-o formă schimbarea imediată a graniţelor, dar soluţionarea acestei probleme trebuie gândită şi trebuie să o discutăm". Ceauşescu îşi anunţa intenţia ca după congres să iniţieze o discuţie cu sovieticii pe această temă. Pe tot parcursul discuţiei, remarcile lui Ceauşescu au fost însoţite de replicile soţiei, de natură să întărească spusele lui, ultima fiind „Şi ne-au mai luat şi Insula Şerpilor"[59].

Ceauşescu se poziţionase deja pe baricade. Ca urmare a apelurilor sale repetate din vara anului 1989, în octombrie a fost elaborat un program de intensificare a propagandei pentru întâmpinarea Congresului al XIV-lea. Programul certifica orientarea hotărâtă către comunismul de tip nord-coreean a regimului de la Bucureşti şi ridicarea cultului Elenei Ceauşescu aproape la un statut de egalitate cu cel al soţului său. De fapt, documentul prelua practicile propagandistice nord-coreene *in corpore* şi limbajul stalinismului, arătându-se că propaganda va pune „un accent deosebit pe dezvoltarea patriotismului socialist... pe afirmarea puternică a... intransigenţei faţă de diferite manifestări antisocialiste, naţionaliste, şovine, a influenţelor străine, burgheze, a rămăşiţelor din trecut şi a influenţelor din afară"[60]. Fiecare construcţie monumentală din perioada Ceauşescu urma să fie marcată printr-o serie de obeliscuri, iar pe celelalte clădiri şi obiective industriale construite în perioada 1965-1989 urmau să fie amplasate plăci cu înscrisul „Ctitorie a Epocii Nicolae Ceauşescu". Ţara urma să fie pavoazată, pe clădiri, străzi şi în parcuri, cu portretele celor doi, steagurile RSR şi al PCR, iar locurile vizitate de cuplul prezidenţial să fie semnalate prin plăci şi panouri cu înscrisul „Unitatea noastră a avut înalta cinste şi onoare de a primi ca oaspeţi dragi pe tovarăşul Nicolae Ceauşescu, secretar general al Partidului Comunist Român, pe tovarăşa Elena Ceauşescu, eminenţi conducători, care îşi consacră eroica activitate revoluţionară binelui şi fericirii poporului român". Panouri cu „orientările şi indicaţiile" „conducătorului" urmau să fie amplasate la intrarea în obiectivele vizitate, iar toate instituţiile economice, sociale şi culturale, începând cu ministerele şi sfârşind cu teatrele, să găzduiască expoziţii foto permanente despre viaţa şi activitatea celor doi. Materialul, concretizare a obsesiilor lui Ceauşescu, anunţa mutarea centrului de greutate al propagandei oficiale „la verigile de bază ale

57. *Ibidem*, dosar 63/1989, f. 8.
58. *Ibidem*, ff. 8-9.
59. *Ibidem*, f. 10.
60. ANIC, fond CC al PCR, Propagandă şi Agitaţie, dosar 2/1989, f. 4.

procesului de producţie", astfel încât fiecare om să cunoască ce avea de făcut zilnic, săptămânal şi lunar, rezultatele producţiei şi veniturile care îi reveneau[61].

Congresul al XIV-lea al PCR, din 20-24 noiembrie 1989, în timp ce în cinematografele bucureştene rula filmul regizorului Dan Piţa *Noiembrie, ultimul bal*, s-a desfăşurat într-o atmosferă încordată, capitala semănând mai degrabă cu un oraş aflat sub ocupaţie militară. Ştirile atât de mult aşteptate despre renunţarea lui Ceauşescu la putere sau măcar despre o schimbare a cursului economic nu au venit, românii fiind anunţaţi, în schimb, că îi aştepta un nou cincinal, dedicat retehnologizării industriei şi luptei pentru idealurile comunismului.

The Impossibility of Reforms – Romania 1988-1989

The present study examines the final two years of the Romanian communist regime, emphasizing the country's external situation, analysed in the context of the structural economic crisis caused mainly by the policy of the Ceauşescu couple to reduce consumption to irrational quotas. During the last decade of his regime, Ceauşescu followed a new pattern of development, inspired mostly from the practices of the North Korean regime, subordinating all economic activities to the purpose of obtaining an active trade balance, for the swift payment of the foreign debt. The timid attempts to relax the situation between 1988 and 1989 combined with the constant struggle to keep the regime's ideological and personal bases intact resulted in an inconsequent policy that only worsened the crisis. Romania's international isolation was joined, since 1988, by the increased hostility of the communist countries towards the regime in Bucharest, especially in the case of Hungary and the USSR. Confronted with external pressure and his self-imposed internal constraints, after several timid attempts to initiate reforms, Ceauşescu realized that the time for negotiations had passed and attempted a new nationalist comeback in his policy, that only hastened the regime's collapse.

61. *Ibidem*, f. 10.

Alexandra TOADER

Forme de opoziţie în ultimii ani ai regimului Ceauşescu : problema „înscrisuri anonime cu conţinut duşmănos" şi rolul Unităţii Speciale „S"

Introducere

„Jos comunismul ! ", „Jos dictatorul ! ", s-a strigat în decembrie 1989. Românilor, sătui de dictatura lui Ceauşescu şi de ermetizarea regimului în anii 1980, li se oferea de acum şansa de a se exprima liber împotriva dictaturii care a dominat spaţiul românesc timp de mai bine de cinci decenii. Mesajele împotriva lui Nicolae Ceauşescu erau cu atât mai virulente cu cât, până la acel moment, românii fuseseră victimele unui „cult al tăcerii" impus de regim. În ciuda acestui fapt, au existat nenumărate cazuri când mesaje de dezaprobare faţă de regim şi faţă de exponentul lui au fost exprimate şi înainte de 1989. Acestea însă au fost transmise de cele mai multe ori sub acoperirea anonimatului : este vorba de manifestele anticomuniste, care conţineau critici dintre cele mai aspre la adresa exponenţilor puterii şi a politicii promovate de aceştia. Foarte interesant este că o mare parte dintre semnatari au rămas necunoscuţi : fie nu au intrat în istorie, fie nu au fost descoperiţi de Securitate. De aceea, în capitolul de faţă ne vom ocupa de contribuţia acestor anonimi ai istoriei la contestarea regimului comunist din România.

Literatura de specialitate a reperat principalele momente din istoria comunismului internaţional care au generat atitudini împotriva regimului, venite în general din partea unor grupări mai mult sau mai puţin coagulate. Cu toate acestea, preocupările legate de atitudinea membrilor societăţii, analizaţi singular, au fost lăsate într-un plan secund. Totuşi, deşi nu au reuşit să pună într-un pericol major stabilitatea regimului, opoziţia faţă de regim a membrilor societăţii în ultimii ani ai ceauşismului constituie un semn al fragilizării sistemului comunist din România.

De altfel, România a fost un caz particular în rândul statelor din blocul sovietic, în sensul că opoziţia nu a pus reale probleme regimului. Fenomenul s-a manifestat la scară mică şi s-a caracterizat prin existenţa unor grupuri izolate şi slab structurate[1]. Analiza

1. Cristina Petrescu, „Romania", în Detlef Pollack şi Jan Wielgohs (eds.), *Dissent and Opposition in Communist Eastern Europe : Origins of Civil Society and Democratic Transition*, Ashgate Pub Ltd, Aldershot, 2004, p. 153.

problematicii aşa-numitelor „înscrisuri anonime cu conţinut duşmănos" reconfirmă acest aspect, însă, pe de altă parte, reprezintă o expresie clară a stării de spirit a populaţiei, a atitudinii membrilor societăţii faţă de un regim care devenise tot mai închis în anii 1980.

Pentru a cuantifica impactul atitudinilor contestatare în România deceniului nouă al secolului XX, ar trebui să luăm în calcul anumiţi indicatori cu privire la „opinia publică", cu toate că această sintagmă, asociată cu regimurile totalitare, induce practic o contradicţie[2]. Adesea, a fost vizibil un aşa-numit „cult al consensului", ca expresie a preocupării constante a reprezentanţilor puterii în direcţia înregimentării indivizilor[3]. E drept că obedienţa civilă este un fenomen specific oricărui regim[4], însă în cele totalitare ea a fost dusă la extrem, până la încercarea de anihilare a oricărei iniţiative individuale. Drept consecinţă, membrii societăţii şi-au însuşit, de multe ori inconştient, gesturi şi sentimente care le-au fost insuflate din exterior, astfel încât au ajuns „să se macereze conformismului social", după cum concluzionează cercetători din domeniul psihologiei sociale[5]. Suntem însă de părere că, într-un anumit grad, acest consens a fost în mare parte fabricat, dovezile fiind maniera şi formele în care cetăţenii au înţeles să-şi arate dezaprobarea faţă de politicile implementate de regim, precum şi faţă de Nicolae Ceauşescu.

Înscrisurile anonime, „ultimul grad de josnicie omenească"

În studiul de faţă ne vom referi la ceea ce Securitatea numea problema „înscrisurilor anonime cu conţinut duşmănos". Cu alte cuvinte, vom avea în vedere analiza scrisorilor anonime, a fiţuicilor (foilor volante) răspândite în a doua jumătate a anilor 1980, precum şi a inscripţiilor anticomuniste. Subiectul a fost puţin abordat, deşi este de referinţă pentru devoalarea sentimentului anticomunist profund al unei mari părţi a societăţii. Literatura de specialitate identifică redactarea şi distribuirea de înscrisuri ostile ca fiind una dintre principalele forme de rezistenţă cotidiană a populaţiei în faţa cultului personalităţii lui Nicolae Ceauşescu, alături de alte fenomene specifice epocii, precum discuţiile sau comentariile pe teme politice, acţiunile individuale sau colective îndreptate împotriva unor imagini care îl reprezentau pe liderul PCR şi glumele/bancurile politice[6].

2. Vezi, în acest sens, Paul Corner, „Introduction", în Paul Corner (ed.), *Popular Opinion in Totalitarian Regimes : Fascism, Nazism, Communism*, Oxford University Press, Oxford, 2009, p. 2.
3. Paul Corner, „Fascist Italy in the 1930s : Popular Opinion in the Provinces", în Paul Corner (ed.), *op. cit.*, p. 127.
4. Bertrand de Jouvenel, *On Power : The Natural History of Its Growth*, introducere de D.W. Brogan, Liberty Fund, Indianapolis, 1983, p. 19.
5. Serge Moscovici, *Psihologia socială sau maşina de fabricat zei*, selecţia textelor şi postfaţă de Adrian Neculau, Editura Polirom, Iaşi, 1997, p. 6. Chiar şi după 1964, în ciuda acţiunilor de deschidere întreprinse în plan intern şi extern, RPR continua să fie privită ca un stat încă stalinist în comparaţie cu alte ţări din regiune, precum Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia, întrucât regimul „nu tolerează realitatea unei contestări a puterii", potrivit unui raport al ambasadorului Franţei la Bucureşti de la acea dată. Evident, în România anilor 1980 situaţia s-a păstrat aceeaşi (Ovidiu Bozgan, Dan Cătănuş, „România în 1964. Un raport al ambasadorului Franţei la Bucureşti", *Arhivele totalitarismului*, anul XIII, nr. 46-47, 1-2/2005, p. 153).
6. Vezi Manuela Marin, „Cultul personalităţii lui Nicolae Ceauşescu între propagandă şi rezistenţă în România comunistă", în Florin S. Soare (coord.), *Politică şi societate în epoca Ceauşescu*, Editura Polirom, Iaşi, 2013, pp. 35-50.

Cu toate acestea, majoritatea studiilor consacrate fenomenului s-au aplecat asupra scrisorilor transmise organelor puterii, precum şi asupra telegramelor sau cărţilor poştale, relevându-se faptul că ele reflectă cu un grad foarte mare de acurateţe starea de spirit a populaţiei şi specificul vieţii cotidiene în comunism[7]. Trebuie însă avut în vedere că, dacă scrisorile adresate instituţiilor statului semnalau diverse pobleme de ordin birocratic, de asistenţă medicală, probleme de învăţământ etc., înscrisurile cu autori anonimi se remarcă prin vehemenţa lor la adresa politicii şi a guvernanţilor. Era o formă simplă – de cele mai multe ori unilaterală[8] – de a contesta puterea, dar care putea atrage după sine şi consecinţe dintre cele mai grave, de la tragerea la răspundere penală (uneori sub acoperirea de infracţiuni de drept comun)[9] până la internarea în spitale de psihiatrie, conform Decretului nr. 313/1980. Legislaţia comunistă era foarte categorică în acest sens: se avea în vedere tragerea la răspundere penală a făptuitorilor pentru infracţiunile de drept comun săvârşite, în cazul în care aceştia nu au comis infracţiuni grave contra securităţii statului, cu scopul de a se evita „o serie de implicaţii ce ar putea apărea". De asemenea, atunci când alături de infracţiunile date în competenţa organelor de Securitate puteau fi reţinute şi fapte de drept comun, se efectua urmărirea penală pentru toate acestea[10]. Totodată, ponderea celor internaţi în spitale psihiatrice pe motiv de răspândire a unor materiale îndreptate împotriva regimului era una extrem de mare. În perioada noiembrie 1978 – decembrie 1980, de pildă, cei calificaţi drept „bolnavi neuropsihic" în această problemă au reprezentat nu mai puţin de 30%[11]. Cel mai adesea însă, Securitatea apela la aşa-zisul concept al „muncii preventive". Altfel spus, pentru a împiedica săvârşirea unor astfel de fapte se aplicau, după caz, diferite acţiuni, precum influenţarea

7. Mioara Anton şi Laurenţiu Constantiniu (eds.), *Guvernaţi şi guvernanţi. Scrisori către putere (1945-1965)*, Editura Polirom, Iaşi, 2013; Mioara Anton, *Ceauşescu şi poporul! Scrisori către „iubitul conducător" (1965-1989)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2017; Liviu Ţăranu, „Încălcarea secretului corespondenţei în anii '80. Studiu asupra organizării şi funcţionării Unităţii Speciale «S»", *Caietele CNSAS*, anul V, nr. 1-2 (9-10)/2012, pp. 217-230.
8. Majoritatea acţiunilor de răspândire de înscrisuri ostile regimului erau unipersonale. Potrivit unui raport din 1983, doar 2% au fost acţiuni cu doi sau mai mulţi autori (vezi col. Constantin Vişan, mr. Ion Dragomir, „Concluzii desprinse din analiza cazuisticii de înscrisuri anonime. Documentar cu caracter instructiv, decembrie 1983", în Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii [în continuare, ACNSAS], fond Documentar, dosar 7848, vol. 5, f. 86).
9. „Direcţia Cercetări Penale – Rapoarte", ACNSAS, fond Documentar, dosar 8852, vol. 1, f. 5 (*apud* Andrei Ursu, „«Discernământul politic şi juridic» al Securităţii. Deghizările represiunii în timpul regimului Ceauşescu", *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, 2018, p. 12. Andrei Ursu citează un raport al Direcţiei a VI-a Cercetări Penale care relevă substituirea acuzaţiilor politice cu unele fabricate, de drept comun: „În cercetarea autorilor de înscrisuri ostile, s-a acordat o mai mare atenţie stabilirii cu certitudine a mobilului şi a scopului urmărit de făptuitori, iar atunci când s-a impus tragerea lor la răspundere penală, am realizat aceasta prin trimiterea în judecată pentru infracţiuni de drept comun. În acest mod, s-a evitat a se da «eticheta» de persecutaţi pentru aşa-zisul «delict de opinie» unor elemente despre care am reuşit să stabilim, prin extinderea cercetărilor, că în realitate erau hoţi sau delapidatori").
10. Mr. Alexandru Olaru, „Modalităţi de sporire a contribuţiei organelor de cercetare penală la rezolvarea unor sarcini operative de securitate", *Securitatea*, nr. 3 (75), 1986, p. 57.
11. Col. Gheorghe Preda, lt.-col. Florea Iatan şi cpt. Gheorghe Nicola, „Metode şi mijloace folosite în redactarea, multiplicarea şi difuzarea înscrisurilor anonime cu conţinut necorespunzător. Prevenirea răspândirii unor asemenea înscrisuri şi modalităţi concrete de lucru pentru depistarea operativă a autorilor şi difuzorilor lor", *Securitatea*, nr. 2 (54), 1981, p. 40.

pozitivă, atenţionarea, avertizarea, destrămarea anturajelor sau punerea în dezbatere publică[12].

Obiectul muncii unităţilor Ministerului de Interne pe problema „înscrisuri anonime cu conţinut duşmănos" era format din: a) fiţuicile şi inscripţiile cu conţinut duşmănos apărute în diverse locuri; b) înscrisurile anonime cu conţinut duşmănos care erau trimise conducerii Ministerului de Interne, direcţiilor centrale ori inspectoratelor judeţene şi Inspectoratului Municipiului Bucureşti, pentru identificarea autorilor; c) scrisorile cu conţinut duşmănos, cu caracter de instigare, de denigrare a politicii interne şi externe a statului adresate unor reprezentanţe diplomatice, posturi de radio şi organe de presă străine, organizaţii internaţionale, şefi de state şi persoane fizice şi juridice din ţară şi străinătate[13]. Ca o privire de ansamblu asupra celor trei categorii de înscrisuri, trebuie precizat că majoritatea erau concepute sub formă de scrisori anonime, fiţuicile şi inscripţiile având o pondere mai mică. Spre exemplu, la nivelul anului 1988, din totalul de 249 de cazuri semnalate, 186 erau scrisori (74,7%), 51, fiţuici (20,5%), şi 12, inscripţii (4,8%)[14].

Elocvent pentru modul în care era privită răspândirea acestor materiale este un curs dedicat Unităţii Speciale „S" în anul 1979, intitulat *Concluzii şi învăţăminte desprinse din activitatea desfăşurată pentru prevenirea difuzării de înscrisuri cu conţinut duşmănos şi depistarea autorilor acestora*: „Înscrisurile anonime şi, mai cu seamă, cele cu conţinut duşmănos de care se ocupă organele de securitate *trebuiesc coborâte la ultimul grad de josnicie omenească* [*s.n.*], fiind «opera» unor ticăloşi cu suflet murdar sau a unor bolnavi psihic". Într-adevăr, în dreptul acestui paragraf al cursului apare o însemnare marginală, „NU", şi suntem de părere că, cel mai probabil, a fost scos din textul final al cursului predat angajaţilor Unităţii Speciale „S"[15]. Cu toate acestea, modul în care Securitatea privea răspândirea unor asemenea materiale se încadra în aproximativ aceleaşi limite. În 1989, de pildă, se afirma în periodicul *Securitatea* că din analiza înscrisurilor anonime rezulta că în multe situaţii autorii erau „persoane iresponsabile, cu afecţiuni neuropsihice". De asemenea, se adăuga că analiza conţinutului unor înscrisuri, a modului de realizare şi de difuzare a lor atesta în numeroase cazuri implicarea în astfel de acţiuni a unor persoane cu pregătire intelectuală şi tehnică superioare, dominate de profunde concepţii şi sentimente „duşmănoase", care, sub influenţa propagandei occidentale, acţionau virulent pe această cale[16].

12. Pentru o definiţie a acestor acţiuni, vezi „Instrucţiunile nr. D-00190/1987 ale Departamentului Securităţii Statului privind organizarea şi desfăşurarea activităţii informativ-operative a organelor de Securitate, 24 iunie 1987", în *„Partiturile" Securităţii. Directive, ordine, instrucţiuni (1947-1987)*, documente editate de Cristina Anisescu, Silviu B. Moldovan şi Mirela Matiu, studii şi note de Cristina Anisescu şi Silviu B. Moldovan, Editura Nemira, Bucureşti, 2007, pp. 676-678.
13. „Instrucţiuni privind munca de depistare a înscrisurilor anonime cu conţinut duşmănos şi de identificare a autorilor acestora, 25 noiembrie 1977", ACNSAS, fond Documentar, dosar 5503, f. 3.
14. „Informare privind stadiul soluţionării cazurilor de înscrisuri anonime cu conţinut necorespunzător ale căror autori au fost identificaţi de la 1 ianuarie 1988 până în prezent şi măsurile ce urmează să fie întreprinse pentru clarificarea acţiunilor existente în lucru, 7 decembrie 1988", *ibidem*, dosar 8852, vol. 19, f. 71.
15. *Ibidem*, dosar 7848, vol. 3, f. 144.
16. Lt.-col. Horia Pop şi lt.-col. Ilie Tamaş, „Rolul aparatului informativ-operativ în prevenirea redactării şi difuzării de înscrisuri cu conţinut ostil. Organizarea muncii, a cooperării cu sectoarele de profil pentru descoperirea operativă a autorilor şi difuzorilor de asemenea înscrisuri", *Securitatea*, nr. 2 (86), 1989, p. 18.

Astfel, deşi în majoritatea cazurilor autorii s-au rezumat doar la difuzări, fără a întreprinde şi alt tip de acţiuni, activitatea lor nu era considerată mai puţin periculoasă, nefiind acceptată tergiversarea rezolvării unor asemenea cazuri. Argumentul principal rezidă în impactul pe care răspândirea materialelor îl putea avea. Tipărite/redactate adesea în număr mare, acestea ajungeau în posesia cetăţenilor cu celeritate, „influenţându-le starea de spirit şi conduita"[17]. Acesta este şi motivul pentru care inscripţiile executate pe ziduri, pe garduri sau pe alte suporturi fixe, după fotografierea şi descrierea lor în procesul-verbal de cercetare la faţa locului, erau imediat şterse[18].

Răspândirea scrisorilor anonime, a foilor volante şi efectuarea unor inscripţii constituiau ceea ce în epocă se numea „propagandă împotriva orânduirii socialiste". Astfel de fapte, considerate „infracţiuni contra securităţii statului", intrau sub incidenţa următoarelor articole din Codul penal: art. 166 (care incrimina „propaganda sau întreprinderea oricărei acţiuni pentru schimbarea orânduirii socialiste sau din care ar rezulta un pericol pentru securitatea statului"), art. 237 („defăimarea unei organizaţii") şi art. 238 („ofensa adusă autorităţii").

Evoluţia răspândirii înscrisurilor anonime pe durata regimului comunist

Răspândirea de manifeste anticomuniste a constituit o problemă majoră pentru regimul comunist încă de la instaurarea lui. Modul de soluţionare a cazurilor s-a perfecţionat în timp, ajungându-se la un control informativ mult mai strict al populaţiei în anii 1980, pe fondul creşterii nemulţumirilor sociale[19]. Organele de Securitate erau destul de haotice în ceea ce priveşte eficienţa cu care depistau autorii, chiar şi în ultimii ani ai perioadei Gheorghiu-Dej. În rapoartele întocmite de Securitate la sfârşitul anilor 1950 se recunoştea faptul că nu toate cazurile de documente aşa-zis „contrarevoluţionare" erau întregistrate în Registrul de apariţii, iar unele nici măcar nu erau raportate la nivel regional, făcând imposibilă cunoaşterea situaţiei reale a difuzărilor la nivel local. Prin urmare, ofiţerii de Securitate din regiune ajungeau să informeze eronat conducerea Ministerului de Interne în această problematică[20]. O dovadă în acest sens sunt Registrele de evidenţă a înscrisurilor anonime, care conţin foarte puţine consemnări pentru aceşti ani[21]. De asemenea, dintr-un raport al Direcţiei Regionale Braşov întocmit pe 18 decembrie 1962 aflăm despre nivelul nesatisfăcător al activităţii în acest sector, pe motiv că ritmul difuzărilor îl depăşea cu mult pe cel al identificării autorilor. Totodată, documentul contesta tendinţa unor lucrători ai Securităţii de a merge pe linia rezolvării cazurilor simple, nefiind urmărit gradul de periculozitate a documentului. Toate aceste deficienţe s-au reflectat în faptul că, la nivelul anului 1962, existau cazuri nerezolvate de autori de înscrisuri care datau tocmai din 1956[22].

17. *Ibidem*.
18. Vezi „Plan de măsuri privind difuzarea înscrisurilor anonime, în vederea identificării autorilor şi neutralizării unor asemenea activităţi, 8 aprilie 1985", ACNSAS, fond Documentar, dosar 5503, f. 18v.
19. Liviu Ţăranu, art. cit., pp. 217-230.
20. ACNSAS, fond Documentar, dosar 7022, vol. 3, f. 96.
21. Vezi, spre exemplu, ACNSAS, fond Corespondenţă, dosar 3774, dosar 3775.
22. ACNSAS, fond Documentar, dosar 7022, vol. 3, f. 85.

Deşi eficienţa organelor de Securitate a crescut semnificativ în timp, continuau să se raporteze probleme chiar şi la nivelul anului 1989. Într-o informare din acest an se aprecia că măsurile întreprinse pentru soluţionarea completă şi pe fond a cazurilor de înscrisuri nu au avut întotdeauna eficienţa necesară, ceea ce a determinat situaţii a căror clarificare trena de mai mulţi ani. La mijlocul anului 1989, spre exemplu, în evidenţa problemei „înscrisuri anonime cu conţinut duşmănos" existau 278 de cazuri, dintre care 187 erau difuzări de scrisori, 87 – acţiuni de răspândire a unor fituici şi patru – inscripţii. Din totalul cazurilor aflate în atenţie la acel moment, 65 erau efectuate în 1988, iar 213, în anii anteriori[23]. Amploarea problemei era dată uneori şi de ineficienţa unor ofiţeri specializaţi pe această problematică. Merită relatată, în acest sens, maniera necorespunzătoare în care s-a acţionat într-un caz numit „Şarja", din raza Inspectoratul de Securitate Teleorman, unde, după ce a fost ştearsă o inscripţie, ofiţerul trimis la faţa locului a refăcut-o pe baza urmelor rămase. Într-o asemenea situaţie, scrisul a devenit impropriu ; ba mai mult, ca autor putea fi indicat chiar ofiţerul respectiv, care a procedat total greşit[24].

În acest context, pe 13 iulie 1989, în urma unei şedinţe a Biroului Executiv al Consiliului de Conducere al Departamentului Securităţii Statului s-au luat o serie de măsuri în vederea unui control mult mai strict al situaţiei. Deşi, în ansamblu, era apreciată activitatea desfăşurată pentru prevenirea şi soluţionarea cazurilor de difuzări de înscrisuri cu conţinut necorespunzător, datorită folosirii mai calificate a metodelor tehnice specifice în vederea identificării autorilor, se remarcau o serie de neajunsuri. Concluziile rezultate din cazurile soluţionate reţineau atenţia în mod special asupra deficienţei controlului informativ în rândul persoanelor fără antecedente, care reprezentau 92% din totalul autorilor, două treimi dintre aceştia nefiind încadraţi în muncă şi aproape în totalitate ascultători ai emisiunilor posturilor de radio străine. Era criticată în mod special Direcţia I a Securităţii, care nu a organizat şi nu a condus corespunzător activitatea informativ-operativă în problema PFA (persoane fără antecedente)[25]. De asemenea, avându-se în vedere sincopele în clarificarea unor difuzări de înscrisuri (unele care aveau continuitate), precum şi numărul mare de difuzări şi răspândiri neelucidate până la acel moment, li se atrăgea atenţia tuturor şefilor unităţilor centrale cu atribuţii în acest domeniu, precum şi şefilor Securităţilor judeţene să acţioneze cu consecvenţă pentru identificarea autorilor, asigurând conducerea personală a cazurilor avute în răspundere. Ca dovadă a interesului şi preocupării pentru acest domeniu, cu această ocazie s-a stabilit ca adjunctul ministrului de Interne, generalul-maior Gianu Bucurescu, să analizeze în detaliu, împreună cu conducerea Unităţii Speciale „S", a Direcţiei I şi cu

23. „Informare privind concluziile ce se desprind din cazurile cu autori de înscrisuri cu conţinut necorespunzător, soluţionate în semestrul I 1989", ACNSAS, dosar 8852, vol. 19, f. 66. La sfârşitului anului 1988, în evidenţele problemei existau în lucru de 283 de cazuri, dintre care 55 cu difuzări din 1988 („Informare privind stadiul soluţionării cazurilor de înscrisuri anonime cu conţinut necorespunzător ale căror autori au fost identificaţi de la 1 ianuarie 1988 până în prezent şi măsurile ce urmează să fie întreprinse pentru clarificarea acţiunilor existente în lucru", *ibidem*, f. 71v).
24. Col. Constantin Marinescu, „Modul cum se acţionează de către compartimentele «S», în cooperare cu cele informative, pentru analiza sistematică şi soluţionarea operativă a cazurilor de înscrisuri cu conţinut duşmănos", *Securitatea*, nr. 4 (60), 1982, p. 20.
25. „Informare privind concluziile ce se desprind din cazurile de autori de înscrisuri cu conţinut necorespunzător, soluţionate în semestrul I/1989", ACNSAS, fond Documentar, dosar 5143, vol. 27, f. 69.

şefii serviciilor de profil ale Securităţilor judeţene situaţia *tuturor* răspândirilor de înscrisuri cu autori neidentificaţi, pentru a asigura clarificarea acestora[26]. Această operaţiune se desfăşura cu doar cinci luni înainte de prăbuşirea regimului.

Unitatea Specială „S" – „unitate de linie" în problema înscrisurilor ostile regimului

Începând cu anul 1973, structura Securităţii care era specializată în problema „înscrisurilor anonime cu conţinut duşmănos" era Unitatea Specială „S", care funcţiona în cadrul Comandamentului pentru Tehnică Operativă şi Transmisiuni. Printre altele, unitatea avea ca atribuţii efectuarea controlului secret al trimiterilor poştale (corespondenţă externă şi internă), în scopul obţinerii de date şi informaţii de interes operativ privind „elementele ostile" din străinătate şi legăturile lor din ţară. De asemenea, se ocupa de reţinerea din circuitul poştal al materialelor prin al căror conţinut era lezată securitatea statului, precum şi de identificarea autorilor de înscrisuri anonime cu caracter necorespunzător. Din punct de vedere organizatoric, Unitatea Specială „S" era compartimentată în şapte servicii. Dintre acestea, Serviciul 7 era cel care desfăşura activitatea de identificare a autorilor de înscrisuri anonime şi executa expertizele grafotehnice[27].

Ca o privire de ansamblu asupra componenţei acestei unităţi, interesant este rezultatul unui control-sondaj pe linie de cadre (operaţiune care a acoperit 60% din efectivul de la acea dată) efectuat de Serviciul Independent de Cadre şi Învăţământ în perioada 8-11 mai 1989. A rezultat că 90% dintre angajaţi erau membri de partid. Atrage atenţia şi echilibrul de gen, 50,67% dintre cadre fiind bărbaţi, iar 49,33%, femei. Din punctul de vedere al nivelului profesional, a rezultat că 50% din totalul ofiţerilor erau absolvenţi de studii superioare (67 – profesori, 30 – jurişti, 8 – economişti, 2 – ingineri, 4 – subingineri, 4 – alte specialităţi), şase dintre aceştia urmau cursurile învăţământului superior, iar 23 de ofiţeri absolviseră cursuri postuniversitare. De asemenea, media de vârstă a cadrelor din Unitatea Specială „S" era de 38 de ani[28].

Modul de acţiune al Unităţii Speciale „S" în problema înscrisurilor anticomuniste era foarte clar trasat. Măsurile de finalizare a cazurilor se întreprindeau sub directa conducere a şefilor unităţilor centrale ai Securităţilor teritoriale, printr-o strânsă colaborare cu organele de cercetare penală. Cazurile mai deosebite şi cele în care se preconizau măsuri de tragere la răspundere penală erau instrumentate de Direcţia a VI-a

26. *Ibidem*, f. 70.

27. Lt.-col. Aurel Mihu, „Locul şi rolul Unităţii Speciale «S» şi ale formaţiunilor corespondente de la inspectoratele judeţene ale Ministerului de Interne în ansamblul muncii de Securitate", ACNSAS, fond Documentar, dosar 7848, vol. IV, ff. 73-74. Evoluţia de-a lungul timpului a structurii Securităţii care se ocupa de problema înscrisurilor ostile: Serviciul „D" – controlul corespondenţei (1948-1951); Direcţia Filaj şi Investigaţii (1951-1955), Serviciul „F" – controlul corespondenţei (1956-1967); Direcţia a XII-a (1967-1968); Direcţia a IX-a (1968-1973) şi Unitatea Specială „S" (1973-1989) (Denisa Bodeanu, „Controlul şi cenzura secretă a corespondenţei", în Virgiliu Ţârău [coord.], *Învăţând istoria prin experienţele trecutului*, CNSAS, Bucureşti, 2009, p. 93).

28. „Raport cu principalele concluzii desprinse în urma controlului sondaj efectuat pe linia muncii de cadre la Unitatea Specială «S»", ACNSAS, fond Documentar, dosar 13414, vol. 195, ff. 11-11v.

Cercetări Penale[29]. Totodată, conform indicaţiilor conducerii Departamentului Securităţii Statului (DSS), cercetarea propriu-zisă a autorilor de înscrisuri se făcea cu ofiţeri de cercetare penală de Securitate, sub acoperirea organelor de Miliţie. Pentru a se asigura o asemenea acoperire, se impunea ca pentru cercetarea persoanei suspecte să se apeleze la un ofiţer sau subofiţer de Miliţie, îmbrăcat militar sau cunoscut în această calitate, iar cercetarea să se desfăşoare la sediul Miliţiei[30].

În privinţa modului de acţiune la apariţia unor asemenea cazuri, Unitatea specială „S" participa la cercetarea criminalistică a acestora şi la emiterea ipotezelor cu privire la persoana autorului. Înscrisul nou-apărut era comparat din punct de vedere grafic cu toate cazurile existente în lucru la momentul respectiv şi cu cele ale căror autori fuseseră identificaţi, în scopul unei eventuale conexări. Această ultimă operaţiune avea la bază conexarea automată a datelor înmagazinate în Centrul de Informatică şi Documentare (CID). Ulterior, înscrisurile originale şi fotocopiile inscripţiilor – după efectuarea studiului criminalistic, întocmirea notei de studiu, a planului de măsuri şi după deschiderea dosarului de urmărire informativă – erau trimise spre păstrare la Unitatea Specială „S"[31]. Atunci când din conţinutul pieselor litigioase rezultau indicii conform cărora autorul ar fi domiciliat sau şi-ar fi desfăşurat activitatea pe raza de competenţă a altor unităţi, Unitatea Specială „S" solicita urmărirea grafică a scrisului respectiv pe ţară sau într-un grup de judeţe. În situaţia apariţiei unor înscrisuri difuzate de acelaşi autor pe raza mai multor inspectorate, măsurile pentru identificarea acestuia erau coordonate de Unitatea Specială „S", cu participarea directă a unităţii centrale de profil[32].

Aşadar, Unitatea Specială „S" şi compartimentele corespondente de la inspectoratele judeţene ale Ministerului de Interne asigurau transmiterea cu operativitate la CID a datelor privind apariţiile unor înscrisuri, identificările unor autori, măsurile întreprinse împotriva lor şi date referitoare la probele de scris ale acestora, în vederea ţinerii evidenţei centralizate pe ţară, prin prelucrarea lor în sistemul automat. Informaţiile obţinute de la cazurile aflate în lucru şi de la autorii identificaţi se concentrau la CID, prin fişele-model P65 şi P67, urmând să fie exploatate în conformitate cu ordinul privind evidenţele de Securitate. În acţiunea de obţinere a probelor de scris îşi aduceau contribuţia organele de miliţie, penitenciarele, precum şi celelalte formaţiuni din Ministerul de Interne[33]. De asemenea, în situaţiile în care asupra autorilor identificaţi se impunea începerea urmăririi penale, prin intermediul Direcţiei Cercetări Penale a Securităţii înscrisurile în original erau introduse într-un dosar anexă cu regim special, respectându-se prevederile Legii nr. 23 din 1971 cu privire la respectarea secretului de stat. După soluţionarea cauzei, Centrul de Informatică şi Documentare transmitea Unităţii Speciale „S" anexa dosarului penal. Înscrisurile în original, cu autori identificaţi şi asupra cărora se luaseră măsuri – cu excepţia celor care au fost trimişi în justiţie –, urmau a fi distruse de Unitatea Specială „S" pe bază de proces-verbal, păstrându-se numai fişa personală a autorului, proba de scris a acestuia şi fotoplanşa înscrisului incriminat[34].

29. Vezi „Plan de măsuri privind difuzarea înscrisurilor anonime, în vederea identificării autorilor şi neutralizării unor asemenea activităţi, 8 aprilie 1985", ACNSAS, fond Documentar, dosar 5503, f. 21.
30. Col. Gheorghe Preda, lt.-col. Florea Iatan şi cpt. Gheorghe Nicola, art. cit., p. 40.
31. „Instrucţiuni privind munca de depistare a înscrisurilor anonime cu conţinut duşmănos şi de identificare a autorilor acestora", ACNSAS, fond Documentar, dosar 5503, ff. 4v-5.
32. *Ibidem*, f. 5v.
33. *Ibidem*, ff. 6-6v.
34. ACNSAS, fond Documentar, dosar 9764, f. 340v.

Aceste metode laborioase de acţiune a Unităţii Speciale „S" aveau la bază învăţămintele Fratelui mai Mare. Relevant în acest sens este un material didactic referitor la metodele de depistare a autorilor de materiale anonime antisovietice redactat la Moscova în 1957. Clasificat drept strict secret, cursul era predat la Facultatea Specială, abordând probleme precum organizarea muncii operativ-informative, metodele de depistare a autorilor de documente anonime, chestiuni de expertiză în munca de urmărire (grafică, dactiloscopică şi tehnică) etc.[35]. În arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS) putem găsi zeci de asemenea cursuri de specialitate consacrate lucrătorilor în Unitatea Specială „S", care abordează subiecte diverse, de la caracteristicile grafice individuale până la modul de deschidere/reînchidere a corespondenţei[36]: „Individualitatea şi stabilitatea relativă a scrisului. Factorii care influenţează scrisul", „Indentificarea maşinii de scris", „Identificarea persoanei care a dactilografiat un text", „Stabilirea relativă a datei executării înscrisurilor", „Principii de analiză a caracteristicilor grafice ale scrisului", „Factorii care influenţează scrisul de mână"[37], „Criterii de selectare a trimiterilor poştale care urmează să fie supuse controlului tehnic de laborator", ca să oferim doar câteva exemple[38].

Importanţa şi eficienţa măsurilor de prevenire

Pentru creşterea eficienţei măsurilor de prevenire a răspândirii de materiale ostile regimului, Securitatea şi Miliţia trebuiau să acorde o mare atenţie instruirii reţelei informative, care să fie orientată pentru a sesiza diverse aspecte specifice. Se acorda importanţă faptelor în măsură să creeze stări de spirit care ar fi putut genera difuzări de înscrisuri, precum şi persoanelor care ar fi putut să redacteze sau să instige la redactarea acestora. De asemenea, erau vizate persoanele cunoscute că proferau „calomnii şi injurii la adresa orânduirii socialiste" sau cele care „colportează ştiri ce contravin intereselor statului nostru". În atenţie erau, bineînţeles, şi cei preocupaţi să intre în legătură cu posturile de radio străine, cei care obişnuiau să colecţioneze diverse ziare ori reviste în vederea decupării unor litere sau cuvinte pentru realizarea unor texte sau persoanele care deţineau maşini de scris, mijloace de multiplicat, inclusiv alfabetare[39]. De asemenea, Serviciul cultural, presă şi editorial avea misiunea de a publica periodic în organele de presă ale Ministerului de Interne articole cu un caracter preventiv pe această temă. La fel de important, prin mijlocirea inspectoratelor judeţene ale Ministerului de Interne, organele locale de presă trebuiau să publice articole care să contribuie la „pregătirea contrainformativă a populaţiei" pe acest palier[40].

Potrivit unui ordin al colonelului Constantin Marinescu (şeful Unităţii Speciale „S" în anii 1973-1989) din noiembrie 1987, era obligatoriu să se pună accent pe stăpânirea situaţiei informativ-operative. Aceasta se traducea prin stabilirea dispunerii reţelei informative pe cartiere, străzi şi blocuri. Apariţia unor înscrisuri şi alte probleme deosebite

35. „Material didactic referitor la metodele de depistare a autorilor de documente anonime, antisovietice", Facultatea Specială, Moscova, 1957, ACNSAS, fond Documentar, dosar 10173.
36. ACNSAS, fond Documentar, dosar 7848, vol. I-II.
37. *Ibidem*, vol. III.
38. *Ibidem*, vol. IV.
39. „Instrucţiuni privind munca de depistare a înscrisurilor anonime cu conţinut duşmănos şi de identificare a autorilor acestora", ACNSAS, fond Documentar, dosar 5503, f. 3v.
40. *Ibidem*, f. 4.

trebuiau raportate cu maximă rapiditate *numai* telefonic, direct şefului Securităţii orăşeneşti, iar acesta se adresa ulterior şefului Securităţii judeţene sau locţiitorului său. Se interzicea categoric transmiterea înscrisurilor prin telex sau prin note scrise, inclusiv către Miliţie sau alte organe[41]. Dacă înscrisurile erau lipite pe pereţi, vitrine, garduri etc., ofiţerii trebuiau să asigure acoperirea acestora cu ziare sau hârtie, nepermiţând curioşilor să ia cunoştinţă de conţinutul lor. Situaţia trebuia raportată imediat şefului Securităţii din oraş sau din municipiu. Odată anunţat, acesta urma să solicite organelor de Miliţie un câine şi conducătorul lui pentru prinderea autorului pe baza mirosului, după care trebuia să ridice cu grijă înscrisul, având în vedere să nu se şteargă eventualele amprente. La apariţia unor inscripţii cu cretă sau cu alte materiale, acestea trebuiau să fie imediat fotografiate, apoi şerse. În acest sens, fiecare cadru aflat în misiune trebuia să aibă asupra sa ziare sau hârtie, piuneze, bandă scotch, cârpă de şters, două-trei pungi de plastic pentru strângerea înscrisurilor şi a probelor materiale. O ultimă recomandare era ca lucrătorii care dispuneau de aparatură foto personală să o folosească în aceste situaţii, iar cei care puteau să şi-o procure, să o facă, solicitând filme de la Serviciul T[42].

Rezultatele pe linia prevenirii în semestrul I al anului 1989 arată limpede dimensiunea aberantă a controlului la care se ajunsese. Potrivit unui raport din 1989, s-a reuşit executarea unui filtru total asupra a circa 3.000.000 de materiale specifice. O parte relativ însemnată din acesta a avut conţinut operativ, potrivit raportului, ceea ce a condus la efectuarea a aproximativ 40.000 de semnalări, care au fost înaintate operativ unităţilor de Securitate centrale şi teritoriale. Din total, circa 14.000 erau informaţii de primă sesizare, iar celelalte se refereau la persoanele aflate în atenţia organelor informative, pe toate liniile muncii de Securitate. Informaţiile deosebite obţinute au făcut obiectul a aproximativ 200 de rapoarte către conducerea DSS, analiza lor conducând la desprinderea unor concluzii operative pentru munca de Securitate[43]. Mai mult, s-a prevenit pătrunderea în ţară a unui volum de 80.600 de materiale specifice, dintre care 41.000 proveneau de la organizaţia Amnesty International, 23.000 de la „asociaţii cultico-sectante", 8.500 aveau un conţinut considerat „profund duşmănos, preponderent naţionalist-iredentist maghiar", iar 3.041 erau trimise de persoane din ţară unor posturi de radio occidentale. Unitatea Specială „S" a reţinut din circuit 283.500 de reviste, ziare şi cărţi prin care s-a urmărit difuzarea în cele mai diverse locuri şi medii a unor „concepţii şi idei duşmănoase, instigatoare la acţiuni protestatare"[44]. În problema „autori de înscrisuri cu conţinut necorespunzător", rezultatele s-au concretizat în descoperirea a 123 de persoane. Prin măsuri specifice, au fost prevenite 21 de redifuzări de materiale aparţinând unor persoane aflate în lucru la acel moment[45].

Dintr-o informare datată 8 septembrie 1989, semnată de şeful Direcţiei a VI-a, colonelul Vasile Gheorghe, remisă comandantului Unităţii Speciale „S", colonelul Constantin Marinescu, privind concluziile ce se desprindeau din cazurile cu autori de înscrisuri cu conţinut necorespunzător soluţionate în semestrul I al anului 1989, aflăm că în perioada de referinţă s-au înregistrat 87 de cazuri de difuzări, dintre care 73 cu

41. *Ibidem*, dosar 5143, vol. 8, f. 105.
42. *Ibidem*, f. 106.
43. „Informare privind rezultatele obţinute pe linia prevenirii în semestrul I/1989", ACNSAS, fond Documentar, dosar 8852, vol. 19, ff. 30-31.
44. *Ibidem*, f. 32.
45. *Ibidem*, f. 35.

difuzări în circuitul poştal, 13 prin răspândirea de fiţuici în locuri publice, iar într-un caz a fost executată o inscripţie cu conţinut anticomunist. De asemenea, se specifica faptul că crescuse operativitatea în identificarea unor elemente cu astfel de preocupări, materializată în clarificarea a 123 de cazuri cu tot atâţia autori. Pe baza datelor obţinute, Direcţia a VI-a şi ofiţerii de cercetare penală din teritoriu au cercetat 126 de autori, dintre care 70 au fost implicaţi în cazuri clarificate în ultima parte a anului 1988. În alte 67 de cazuri se desfăşura urmărire informativă asupra persoanelor identficate în ultima parte a semestrului I al anului 1989, pentru stabilirea completă a activităţilor ostile şi a eventualilor instigatori şi complici[46].

A rezultat, potrivit informării, că majoritatea autorilor acţionaseră izolat, deşi uneori, pentru a crea impresia unei opoziţii coagulate împotriva regimului, menţionaseră numele unor organizaţii sau grupări de persoane. Din analiza celor 126 de autori a rezultat că 34 dintre ei aveau vârsta peste 60 de ani (27%), 24 - între 51 şi 60 de ani (19%), 65 - între 21 şi 50 de ani (51,6%), iar trei - sub 20 de ani (2,4%). După profesie, 11 dintre autorii identificaţi erau ingineri, profesori etc. (8,7%), 31 - muncitori, ţărani (24,7%), 65 - pensionari (51,6%), opt - elevi, studenţi (6,3%), iar 11 - persoane fără ocupaţie (8,7%)[47]. Dintre autorii identificaţi, şapte au făcut parte din MApN şi doi din Ministerul de Interne, iar la data săvârşirii faptelor erau pensionari. După antecedente, opt aveau antecedente de drept comun (6,4%), doi fuseseră membri ai mişcării legionare (1,6%), iar 116 erau fără antecedente penale sau politice (92%). După domiciliu, 97 locuiau în mediul urban (77%), iar 29, în mediul rural (23%)[48].

În privinţa măsurilor aplicate împotriva celor identificaţi, informarea semnala că, într-un caz, autorul fusese cercetat în stare de arest pentru infracţiunea de „propagandă contra orânduirii socialiste" (art. 166 din Codul penal) şi pus în libertate fără scoatere de sub urmărire penală. A fost ţinut sub o strictă supraveghere de Securitate, situaţia urmând să fie clarificată în funcţie de poziţia pe care urma să o adopte. De asemenea, 59 de persoane fuseseră avertizate, opt autori atenţionaţi, în 11 cazuri se întreprinseseră măsuri de influenţare pozitivă, în alte 34 fuseseră informate organele de partid pentru a dispune măsuri statutare, iar în 13 cazuri se stabilise că autorii sufereau de diferite afecţiuni psihice şi se luaseră măsuri în temeiul Decretului nr. 313/1980[49].

Virulenţa criticilor împotriva regimului

Erau într-adevăr necesare toate aceste măsuri? Prin ce deranjau aceste materiale reprezentanţii puterii şi Securitatea? În arhive se păstrează numeroase cazuri de fiţuici sau scrisori având mesaje extrem de diverse. Analiza lor constituie un subiect de cercetare în sine, însă am supus atenţiei o serie de exemple care relevă faptul că majoritatea erau îndreptate împotriva politicilor girate de Ceauşescu, precum şi împotriva lui personal. Se remarcă inventivitatea de care au dat dovadă autorii pentru a nu putea fi identificaţi, precum şi aciditatea criticilor.

46. *Ibidem*, f. 61.
47. *Ibidem*, f. 62.
48. *Ibidem*.
49. *Ibidem*, f. 64.

Foarte interesante sunt o serie de scrisori anonime trimise de o persoană din Bucureşti – finalmente identificată – pe adresele TVR şi câtorva ziare, în perioada mai-iulie 1987. În mai 1987, această persoană a trimis o scrisoare către redacţia Televiziunii Române, la expeditor trecând „Ioan Gură de Aur, strada Foametei nr. 1, Bucureşti". Era de fapt o poezie intitulată *Noi ştim*, în care se aduceau ample critici politicii interne şi externe promovate de Ceauşescu, precum şi situaţiei internaţionale: „Noi ştim cu toţii că Stalin/ Purta «crenguţa de măslin»/ Şi azi continuă să o poarte/ Să ne aducă foamete şi moarte/ Noi nu ştim în... Afganistan/ Câţi morţi se adună într-un... an/ Dar ştim că Anticrist e meşter mare/ În a tăia în carne vie şi a pune sare/ Despre a lui Gulag împărăţie/ Nu este nimeni să nu ştie/ Cum gem şi plâng oameni nevinovaţi/ Bătuţi până la sânge... torturaţi/ Noi ştim şi despre Arafat/ Că este un diavol psihopat/ Şi că el ne cere puşca/ Iar în schimb ne dă... găluşca/ Ştim de Gadaffi că-i prieten bun/ Ce dacă e un terorist... nebun?"[50]. Într-o altă scrisoare, transmisă către *Informaţia Bucureştiului*, se întreba: „Până când va ţine epoca Anticristului? Când va veni Apocalipsul?"[51]. De asemenea, aceeaşi persoană a trimis o scrisoare şi către redacţia ziarului *Scânteia*, în iulie 1987, criticând vehement textele apărute în periodicul comunist şi afirmând totodată: „NU mai vrem minciuni ceauşiste, vrem reforme gorbacioviste"[52].

Alegerile erau un alt prilej pentru cetăţeni de a-şi arăta nemulţumirea. Pe 17 noiembrie 1987, cu ocazia alegerilor deputaţilor pentru Marea Adunare Naţională, în Tulcea s-au descoperit în urne 195 de buletine de vot cu însemnări marginale „ostile" şi „revendicative". Dintre acestea, menţionăm: „Dacă într-o ţară electrificată nu se poate asigura 10 kw pe locuitor pe lună, înseamnă că preşedintele e ori risipitor, ori bolnav de cultul personalităţii" sau „[indescifrabil] trădătorul/ Care-a-nfometat poporul/ Şi-a pus neamurile-n funcţii-cheie/ A dat câinilor de la poliţie/ Puterea celor de la fosta inchiziţie [...] În curând/ Va izbucni un nou 1907/ Ce va cuprinde şi oraşe" ori „Nu meritaţi, cretinilor! Jos guvernul!"[53].

În Suceava, pe 18 aprilie 1989 au fost expediate şase materiale cu următorul conţinut: „Jos teroarea comunistă, jos cultul personalităţii [...] Jos clica ceauşistă de la putere [...] Vrem programe la televiziune fără programe absurde ceauşiste [...] Ajungem în mileniul 3, nu mai ţin palavrele [...] Vrem fotbal la televizie şi comedii din toată lumea"[54], Ceauşescu fiind caracterizat drept „un măscărici de tip faraonic"[55]. În acelaşi spirit, în 21 noiembrie 1989, în satul Ilia din judeţul Deva a fost identificată o fiţuică pe care scria cu litere mari de tipar „Jos dictatorul"[56].

După cum se poate vedea, mesajele erau extrem de virulente, înscrisurile fiind o metodă la îndemâna cetăţenilor pentru a-şi exprima dezaprobarea faţă de regim şi faţă de cultul exacerbat al lui Ceauşescu în anii 1980. Doar astfel aveau oamenii posibilitatea de a-şi exprima – chiar dacă în puţine cuvinte – frustrarea şi revolta.

50. ACNSAS, fond Documentar, dosar *13787*, vol. *73*, f. *96*v.
51. *Ibidem*, f. 98.
52. *Ibidem*, f. 101v.
53. *Ibidem*, dosar 9948, vol. I, f. 120.
54. *Ibidem*, dosar 8816, vol 63, f. 284.
55. *Ibidem*.
56. *Ibidem*, dosar 5143, vol. 8, f. 29.

Cazuri aflate în atenţia Unităţii Speciale „S"

Cazul „Zidul". Deşi inscripţiile, din cauza expunerii autorului în momentul realizării lor, constituie cea mai mică pondere în problema „înscrisuri anonime cu conţinut duşmănos", li s-a acordat totuşi o atenţie sporită. Motivul era expunerea lor în locuri publice, unde avea acces un număr foarte mare de persoane. Prin urmare, la raportarea unui asemenea caz, întregul aparat de Securitate era mobilizat. Pentru amploarea cercetării într-un asemenea moment, vom oferi exemplul modului în care s-a acţionat în cazul „Zidul". În cursul zilei de 11 decembrie 1989, postul de Miliţie din Deva a fost sesizat că pe zidul din beton al râului Mureş se afla o inscripţie cu conţinut necorespunzător, scrisă cu vopsea de culoare neagră. Pentru depistarea autorului s-a recurs în primul rând la identificarea tuturor surselor care locuiau în zonă, ce urmau a fi instruite selectiv pentru a-i indica pe cei care ascultau ştirile posturilor de radio străine, pe cei cunoscuţi ca având concepţii şi manifestări ostile şi pe navetiştii sau persoanele care aveau drum obligatoriu de trecere prin locul respectiv şi care, din diverse motive, puteau să se preteze la asemenea acţiuni. Erau vizate şi persoanele care, în diferite împrejurări, din cauza unor nemulţumiri, avuseseră anumite „ieşiri necontrolate", precum şi „unii bolnavi psihici cu preocupări de a scrie"[57]. În baza informaţiilor obţinute urma să se alcătuiască un cerc de suspecţi şi, pe măsura includerii câte unei persoane pe această listă, i se lua o probă de scris, care se înainta apoi Serviciului I. Totodată, trebuiau identificate întreprinderile de pe raza comunei care aveau în dotare vopsea neagră; toate persoanele incluse pe lista suspecţilor erau verificate ulterior în evidenţele Securităţii şi Miliţiei şi, de la caz la caz, incluse la supraveghere informativă[58]. S-au făcut apoi o listă de 91 de navetişti de la unităţile din Ilia pe ruta Deva-Ilia şi o alta, cu 158 de navetişti, pentru ruta Ilia-Deva[59]. Nu deţinem date despre finalizarea cazului. Dar, dat fiind că este vorba de decembrie 1989, cel mai probabil autorul a rămas neidentificat, la fel cum s-a întâmplat în multe asemenea situaţii.

Cazul „Titu". La fel ca în cazul inscripţiilor, răspândirea de fiţuici, fie şi în număr mic, atrăgea după sine consecinţe dintre cele mai grave. În 14 mai 1987, în jurul orei 9:00, a fost semnalată difuzarea unei fiţuici în cutia poştală a unui imobil din Brăila, în urma cercetărilor fiind descoperite şi altele, care păreau a fi opera aceluiaşi autor. Acesta se adresa locatarilor de la adresa respectivă, pe care nu îi cunoştea personal, cu îndemnul de a citi şi apoi de a transmite mai departe fiţuicile unor rude sau prieteni ori de a le pune în alte cutii poştale. Fiecare fiţuică era semnată „L.E.F – Liberté, egalité, fraternité". În urma măsurilor întreprinse, după luni de cercetări, în decembrie 1987 s-a reuşit identificarea autorului în persoana unei eleve de clasa a IX-a, membră UTC, care studia la Liceul „Nicolae Bălcescu" din Brăila[60]. Ce a urmat după e o mostră a implicaţiilor pe care le putea avea şi cea mai mică formă de disidenţă faţă de regim, indiferent de vârstă. Aşadar, după identificarea autorului, s-a elaborat un plan vast de măsuri în cazul care a primit numele „Titu". Pentru cunoaşterea „factorilor de influenţă negativă"

57. „Plan de măsuri în cazul «Zidul» din Ilia, 11 decembrie 1989", în *ibidem*, f. 4.
58. *Ibidem*, ff. 5-6.
59. *Ibidem*, ff. 11-22.
60. „Notă sinteză în cazul «Titu», 7 ianuarie 1988", ACNSAS, fond Documentar, dosar 13807, vol. 17, ff. 4-4v.

sub acţiunea cărora cea în cauză a redactat şi a difuzat înscrisul şi pentru luarea unor măsuri adecvate de „neutralizare şi prevenire" a acestor preocupări, atât ale obiectivului, cât şi ale cercului său de relaţii, s-au impus instruirea surselor „Solaris", profesoară, şi „Ariana", elevă, precum şi discuţii cu conducerea liceului. De asemenea, din cercul de relaţii al obiectivului, din rândul prietenilor care domiciliau în aceeaşi zonă au fost recrutate persoane în calitate de colaboratori, elevi, şi instruite cu sarcina specială de supraveghere a celei în cauză. Mai mult, s-a propus cercetarea informativă nu numai a elevei, ci şi a părinţilor săi. În acest sens, urmau să fie încadraţi informativ la locul de muncă ambii părinţi şi să se obţină probe de scris de la aceştia[61]. S-a recurs totodată la asigurarea controlului de tip tehnici operative (TO) asupra preocupărilor şi relaţiilor familiei elevei, prin instalarea mijloacelor TO de tip interceptarea convorbirilor şi discuţiilor interioare prin intermediul telefonului (ICDT) la domiciliu. Ulterior, s-a realizat o percheziţie la domiciliul familiei elevei, în vederea depistării şi confiscării eventualelor materiale cu conţinut ostil ori care puteau fi folosite în procesul documentării activităţii obiectivului şi a anturajului său[62]. Datele obţinute prin mijloacele TO au întărit concluzia Securităţii că, în redactarea şi difuzarea înscrisului, eleva nu fusese influenţată de membrii familiei sau de alte persoane mature, ci de „unele lecturi cu caracter de aventură", precum şi de unele zvonuri şi comentarii locale privind aprovizionarea populaţiei[63]. Ca măsură împotriva elevei, „cu sprijinul şi cu îndrumarea organelor locale de partid" şi a conducerii Inspectoratului Şcolar, s-a efectuat punerea sa în discuţia Comitetului Judeţean al UTC[64], în prezenţa unor cadre didactice şi elevi cu funcţii de conducere, analizându-se şi „combătându-se imaturitatea şi lipsa de discernământ a celei în cauză". Concluzia Comitetului Judeţean UTC Brăila, cuprinsă în „Nota privind unele abateri de la Codul eticii şi echităţii socialiste", a fost următoarea: „A manifestat o atitudine negativă, reprobabilă şi incompatibilă cu îndatoririle morale ale unui tânăr utecist"[65].

Cazul „Tomnaticul". Pentru expedierea scrisorilor anonime, am ales să ne axăm pe aşa-numitul caz „Tomnaticul". La 6 octombrie 1988 a fost expediată din Bucureşti o scrisoare anonimă cu un conţinut „profund duşmănos" la adresa regimului. În urma interceptării, s-a descoperit că materialul de opt pagini, imprimat la o maşină de scris marca Erika-130 sau Optima, se constituia într-un apel în numele Comitetului de Acţiune al Partidului Socialist Democrat din România. La 10 octombrie (la numai patru zile de la prima difuzare), din Braşov a fost expediat către Doina Cornea, în Cluj-Napoca, un

61. „Plan de măsuri în cazul «Titu», 28 decembrie 1987", *ibidem*, ff. 1-1v.
62. *Ibidem*, ff. 1v-2.
63. *Ibidem*, f. 162v.
64. Pentru rolul UTC în acest sens merită evocat un plan de măsuri din 8 aprilie 1985 privind difuzarea înscrisurilor anonime, în vederea identificării autorilor şi neutralizării unor asemenea activităţi. Potrivit documentului, „împreună cu organizaţii ale democraţiei socialiste, cu sprijinul organizaţiilor de partid şi UTC, vor fi iniţiate măsuri educative în rândul tineretului şi de atragere a acestuia la activităţi de contracarare şi demascare a făptuitorilor unor asemenea acţiuni. În cazuri în care situaţia operativă permite, unităţile centrale şi teritoriale de Securitate vor studia posibilitatea organizării de puneri în dezbatere publică sau în colectivele de muncă a unor elemente de pe raza de competenţă ce se dedau la acţiuni de redactare şi difuzare de înscrisuri cu conţinut necorespunzător, cu respectarea metodologiei de aplicare existente (cu aprobarea şefului Securităţii şi acordul prealabil al organului de partid)", ACNSAS, fond Documentar, dosar 5503, f. 16v.
65. ACNSAS, fond Documentar, dosar 13807, vol. 17, f. 163.

mesaj de adeziune la acţiunile acesteia, scris de mână, pe trei pagini, semnat fictiv „Doru Gordean - intelectual din Braşov". În text erau inserate o serie de idei şi expresii folosite şi în primul document, fapt care a făcut organele de Securitate să concluzioneze că putea proveni de la acelaşi autor sau de la o persoană care cunoştea textul acestuia şi împărtăşea idei asemănătoare. La o analiză preliminară, specialiştii din cadrul Unităţii Speciale „S" au stabilit că, dat fiind conţinutul textului, autorul putea fi „o persoană în vârstă de aproximativ 70 ani ori un descendent care cunoştea evenimentele de la 23 august 1944 din studii sau relatări ale celor care le-a trăit"[66]. Ulterior, s-a întocmit o notă privind studiul grafopsihologic efectuat în cazul „Tomnaticul", care conţinea mai multe detalii despre profilul semnatarului. Se bănuia a fi un fost politician cu vederi socialiste, în etate, participând activ la viaţa politică înainte şi după 23 august 1944. Fondul lexical era apreciat ca fiind bogat în cuvinte şi expresii specifice unui intelectual de vârf. Era văzut drept un om erudit, cu o cultură bogată, un bun cunoscător al evenimentelor istorice, inteligent, având aversiune faţă de incultură. Nu era exclus, din perspectiva celor care se ocupau de caz, ca autorul să fi lucrat o perioadă în învăţământ, date fiind afinităţile lui faţă de istorie şi faţă de destinatar[67]. Pornind de la această caracterizare, în vederea descoperirii autorului (autorilor) celor două scrisori anonime care făceau obiectul cazului urmau să se întreprindă o serie de măsuri: identificarea maşinii de scris la care a fost dactilografiat materialul (identificarea tuturor maşinilor de scris marca Erika-130 şi Optima înregistrate potrivit Decretului nr. 98/1983 şi stabilirea identităţii persoanelor); acţiuni prin mijloace şi metode specificeale tuturor compartimentelor informativ-operative ale Securităţilor judeţene pentru identificarea posesorilor de maşini de scris care foloseau panglică de culoare roşie; verificări similare asupra tuturor posesorilor de maşini de scris semnalaţi, cu poziţie ostilă ori cu alte aspecte de interes pentru securitatea statului[68]. Pe baza datelor şi criteriilor transmise de Direcţia I şi Unitatea Specială „S" cu privire la categoriile probabile din care provenea autorul celor două materiale, fiecare ofiţer trebuia să analizeze imediat baza proprie de lucru, selecţionând persoanele suspecte şi luând măsuri pentru a fi puse în verificare. De asemenea, pentru a micşora cercul suspecţilor, s-a decis urmărirea cu precădere a persoanelor care aveau un nivel de pregătire similar cu al autorului materialelor, care deţinuseră funcţii şi care erau la momentul respectiv nemulţumiţi sau care proveneau din fostul PSD. Nu erau excluşi din categoria posibililor autori nici foşti diplomaţi pensionaţi, rudele şi legăturile acestora, precum şi alte cadre la nivel înalt[69]. Un alt pas important era identificarea fondurilor de înscrisuri din sfera de competenţă care trebuiau puse la dispoziţia specialiştilor în grafologie pentru comparaţie. Concomitent, era necesară obţinerea unor probe de scris de la toate persoanele cu pregătire superioară, începând cu descendenţii elementelor din categoriile prioritare în caz[70]. Date fiind măsurile întreprinse de Unitatea Specială „S", nu este de mirare că multe dintre cazuri rămâneau nesoluţionate mult timp. Măsurile întreprinse erau cronofage, iar singurul indiciu de la care pornea întreaga acţiune era expertiza grafoscopică. La fel ca în alte situaţii, nu avem indicii nici în privinţa cazului „Tomnaticul" că s-ar fi descoperit autorul.

66. *Ibidem*, dosar 5143, vol. 8, ff. 51-52.
67. „Notă privind studiul grafo-psihologic efectuat în cazul «Tomnaticul»", *ibidem*, f. 46.
68. „Notă cu măsuri în cazul «Tomnaticul»", *ibidem*, f. 48.
69. *Ibidem*, f. 49.
70. *Ibidem*, f. 50.

„Neuropsihicii"

O consecinţă gravă care s-a răsfrânt asupra autorilor de înscrisuri identificaţi a fost, după cum spuneam, internarea lor în spitale de psihiatrie. Amploarea fenomenului în problema înscrisurilor ostile era extrem de mare. În 1979-1980, 30% dintre autorii identificaţi au fost internaţi. Procentul a variat în anii 1980, însă nu a scăzut semnificativ faţă de această valoare[71]. Care erau motivele ce impuneau aplicarea Decretului nr. 313/1980?

Oferim exemplul un inginer agronom, membru al PCR, din Filipeştii de Pădure, care redactase şi încercase să trimită scrisori cu conţinut „necorespunzător" unor instituţii din străinătate şi pe adresa diferitelor organe de partid şi de stat. În 1985 începuse demersurile pentru emigrare în SUA, iar în 1979 şi 1986 a fost internat la Spitalul „Gheorghe Marinescu" din Bucureşti şi, respectiv, Spitalul de Neuropsihiatrie Voila. În scrisorile pe care a intenţionat să le trimită în exterior solicita sprijinul posturilor de radio occidentale, în ideea că va reuşi să obţină cât mai repede aprobarea pentru plecarea definitivă din ţară. Activitatea lui „duşmănoasă" se accentuase în ultima perioadă, trecând la ameninţări cu comiterea unor acţiuni protestatare, motiv pentru care a fost internat pentru tratament, la 25 ianuarie 1986, în Spitalul de Neuropsihiatrie Voila din judeţul Prahova, conform Decretului nr. 313/1980. Cu ocazia internării, de la domiciliul său au fost ridicate aproximativ 80 de înscrisuri cu conţinut ostil, concepute şi redactate personal de cel în cauză. Între acestea se aflau scrieri literare (poezii) îndreptate împotriva conducerii de partid şi de stat, fituici şi afişe cu un caracter protestatar, organele de Securitate consemnând că „se manifestă uneori cu violenţă şi refuză să recunoască autoritatea de stat"[72].

Exemple avem şi pentru fapte de o mai mică amploare. O femeie din comuna Şcheia, judeţul Suceava, a redactat şi a expediat pe adresa unor persoane juridice din Bucureşti, în mai 1983, cinci scrisori anonime cu conţinut ostil. Din verificări a rezultat că era bolnavă psihic, având diagnosticul „schizofrenie paranoică cu discernământ abolit", faptele fiind săvârşite pe fondul acestei afecţiuni. Au fost sesizate organele sanitare judeţene, care au luat măsura internării celei în cauză într-un spital de specialitate[73]. O altă persoană, din comuna Vidra, judeţul Giurgiu, a expediat în mai 1983 pe adresa conducerii de partid şi de stat o scrisoare prin care se manifesta ostil şi injurios. În urma verificărilor şi cercetărilor, s-a stabilit că era bolnavă psihic, a fost pensionată medical şi internată în mai multe rânduri în spitale de psihiatrie[74].

Literatura de specialitate axată pe modul în care a fost folosită psihiatria ca mijloc de represiune în regimul comunist nu este deloc vastă, în special din cauza lipsei

71. Spre exemplu, la sfârşitul anului 1983, din 52 de cazuri aflate în lucru în vederea finalizării, 19,2% dintre autori erau consideraţi a fi bolnavi psihic („Raport cu privire la modul de soluţionare a cazurilor cu autori de înscrisuri ostile identificaţi, 26 martie 1984", ACNSAS, fond Documentar, dosar 16254, vol. 19, f. 13). În trimestrul al II-lea al anului 1984, din 34 de cazuri rezolvate, 26% erau „bolnavii psihic"; zece cazuri au fost sesizate la organele sanitare competente („Raport cu privire la modul de soluţionare a cazurilor de înscrisuri ostile identificate, 30 iunie 1984", în *ibidem*, f. 6).
72. „Notă privind pe S.N. din comuna Filipeştii de Pădure, jud. Prahova, 4 februarie 1986", ACNSAS, fond Documentar, dosar 7857, vol. I, f. 52.
73. „Raport, Direcţia Cercetări Penale, 8 decembrie 1983", ACNSAS, fond Documentar, dosar 16254, vol. 19, f. 22.
74. *Ibidem*, f. 22v.

documentelor pe acest subiect. Cert este că internarea în spitale psihiatrice a fost folosită ca mijloc de eliminare a adversarilor politici, indiferent de forma prin care se opuneau regimului. Uşurinţa cu care se aplica Decretul nr. 313/1980 în problema „înscrisurilor cu conţinut duşmănos" stă mărturie în acest sens: probabilitatea ca aproximativ un sfert dintre autorii identificaţi să fi suferit de boli psihice este extrem de mică.

Concluzii

Redactarea şi răspândirea de scrisori şi fituici anonime, precum şi realizarea de inscripţii ostile regimului i-au impulsionat pe reprezentanţii puterii comuniste să intensifice propaganda în vederea prezentării cosmetizate a actorilor puterii şi a realizărilor regimului. Pe de altă parte, a intensificat şi controlul la nivel societal, exercitat prin intermediul Securităţii. Răspândirea unor astfel de texte, alături de alte acţiuni anticomuniste (ruperea de afişe, distrugerea portretelor conducătorilor etc.) – acţiuni reperabile pe toată durata regimului – dezvăluie o societate nicidecum unitară, nicidecum conformistă. Totuşi, în ciuda numărului mare de asemenea materiale şi a criticilor lor usturătoare, răspândirea lor nu a avut un impact major asupra cursului regimului, întrucât ele nu au impulsionat acţiuni coagulate ale unor grupuri, ci au fost, mai degrabă, iniţiative individuale, disparate, din cauză că reperarea „complotiştilor" ar fi fost mai simplă. Despre consecinţele unor asemenea acţiuni coagulate împotriva regimului s-a scris deja în literatura de specialitate.

Pe de altă parte, răspândirea unor manifeste nu a avut un efect cuantificabil pentru că, sub regimul comunist, controlul era total şi nu ţinea numai de poliţia politică. În afară de rapoartele sau de notele informative întocmite de Securitate, şi la nivelul Partidului existau persoane abilitate cu cercetarea sau prezentarea datelor din teritoriu. De pildă, Direcţia Organizatorică a CC al PCR întocmea periodic sinteze referitoare la starea de spirit din ţară, iar subiectul răspândirii de texte cu caracter anticomunist nu era deloc neglijat. Dar, deşi nu a produs efecte asupra conducerii comuniste, existenţa unor astfel de texte demonstrează incapacitatea reprezentanţilor puterii de a concura cu o societate în niciun caz monolitică şi care a fost masificată numai prin represiune şi control total.

Forms of Opposition in the Last Years of the Ceauşescu Regime: The Issue of "Anonymous Texts with Hostile Content" and the Role of Special Unit "S"

Our aim is to analyze the topic of the anonymous letters, leaflets and fly-sheets printed by the opponents of the Ceauşescu regime that circulated in Romania in the second part of the '80s. The existence of such attitudes against the communist rule contradicts the totalitarian paradigm and highlights the inexistence of a monolithic society. In other words, the phenomenon contradicts the official propagandistic discourse and it might be considered a small step towards the fall of the regime. Such texts were usually directed against the most important communist personalities of the time and especially Nicolae Ceauşescu, as well as against the type of politics promoted by the leader of the Romanian Communist Party.

Studies usually approached the case of the most known dissidents who articulated their criticism of communism. However, our focus lies on those texts created by anonymous individuals, and not by organized groups. They were not spread in great number, but they draw attention especially due to the nature of the criticism against both the leaders of the time and the manner in which the politics of the communist regime developed. Those found guilty of writing this type of texts were sometimes arrested and sentenced to prison or, in some cases, held in psychiatric hospitals, because of the Securitate abuses. The pretext was found in the Romanian Criminal Code : "propaganda against the socialist order".

The problem of anonymous letters and leaflets directed against the communist regime represented a genuine issue for the secret police. The reason is that, despite their numbers, they were spread in public areas, so that many Romanian citizens could acknowledge their anti-communist content. This was the reason why, within the Securitate, a special unit was created in order to deal with these cases : Special Unit "S". Therefore, this chapter highlights the functioning and activity of that institution and the measures undertaken against those who dared to contest the regime.

Ana-Maria CĂTĂNUȘ

Mircea Răceanu : un complicat caz de trădare în România comunistă

În seara zilei de 31 ianuarie 1989, un flagrant organizat sub coordonarea generalului-maior Aurelian Mortoiu, șeful Direcției a III-a (Contraspionaj) a Direcției Securității Statului (DSS), se concretiza cu arestarea lui Mircea Răceanu, șeful Referenturii SUA și Canada și directorul adjunct interimar al Secției V Relații, care se ocupa de SUA, Canada, țările Americii Centrale și Latine, din cadrul Ministerului Afacerilor Externe. Reținerea înaltului diplomat român, considerat pe bună dreptate unul dintre cei mai experimentați și mai competenți pe relația cu Statele Unite ale Americii, sub acuzația de trădare prin transmitere de secrete a marcat începutul unei anchete penale complexe, finalizată cu decizia Tribunalului Militar Teritorial București de condamnare la moarte a lui Mircea Răceanu. Sentința definitivă a fost însă comutată de Nicolae Ceaușescu prin decret la 20 de ani de închisoare.

Prăbușirea în cascadă a regimurilor comuniste din Europa de Est și schimbările generate de înscrierea României pe un drum democratic, după 1989, au dus la reinterpretări diametral opuse ale cazului Răceanu, culminând în anul 2000 cu achitarea diplomatului român pentru infracțiunea de „trădare prin transmitere de secrete", în urma recursului în anulare promovat de procurorul general al României. La 7 mai 2002, la Washington, președintele Ion Iliescu i-a acordat lui Mircea Răceanu Ordinul Național „Pentru merit" în grad de Comandor[1]. Dacă din punct de vedere juridic diplomatul român a fost reabilitat, analiza istorică a cazului Mircea Răceanu prezintă în continuare un interes deosebit, de vreme ce până la acest moment contribuțiile istoriografice destinate subiectului au fost lapidare și, pe alocuri, hazardate în concluzii, probabil și ca urmare a utilizării unei palete restrânse de surse.

Studiul de față propune o analiză complexă, dar nu exhaustivă asupra acestui caz complicat, din perspectiva surselor documentare disponibile la acest moment. Astfel, folosind documentele identificate în arhivele fostei Securități, elaborate de mai multe structuri și direcții (Direcția de Informații Externe – DIE/Centrul de Informații Externe – CIE, Contraspionaj, Cercetări penale), stenograme realizate în urma ședințelor conducerii de partid și de stat, literatura memorialistică a celor direct implicați în evenimente, precum și lucrări speciale dedicate subiectului, studiul nostru prezintă o analiză nouă și nuanțată

1. Ștefan N. Maier, „De vorbă cu Mircea Răceanu (IV)", https://acum.tv/articol/1976/ (accesat la 1 octombrie 2019).

a desfăşurării cazului Răceanu. Totodată, ridicăm o serie de semne de întrebare asupra interpretărilor lansate în epocă şi după prăbuşirea regimului comunist cu privire la valenţele reale ale activităţii lui Mircea Răceanu.

Repere biografice

Mircea Răceanu s-a născut la închisoarea Văcăreşti, la 17 octombrie 1935. Mama sa era Ileana Pop (Ilonka Papp), fostă ilegalistă, iar tatăl, Andrei Bernath, tâmplar din Târgu Mureş, absolvise Şcoala leninistă de la Moscova, fiind unul dintre conducătorii Uniunii Tineretului Comunist din România[2]. Acesta a fost arestat la 9 iulie 1935 şi condamnat la zece de ani de închisoare. După începerea războiului dintre România şi URSS, în iunie 1941, a fost mutat într-un lagăr din Transnistria, la Rîbniţa, unde a murit în martie 1944, ucis de trupele germane în retragere[3]. În septembrie 1944, Ileana Pop s-a căsătorit cu Grigore Răceanu, care l-a adoptat pe Mircea[4]. După absolvirea Liceului „Ion Luca Caragiale" din Bucureşti, în 1954, Mircea Răceanu a fost trimis la Moscova să studieze la Institutul de Relaţii Internaţionale, pe care l-a absolvit în 1959. La puţină vreme după absolvire, în iulie 1960, a fost angajat ca referent la Ministerul Afacerilor Externe.

Intrarea în diplomaţie ridică unele semne de întrebare, întrucât s-a produs într-o perioadă în care dosarul personal cântărea mai mult decât calităţile profesionale. Tatăl său adoptiv, Grigore Răceanu, fusese exclus din partid şi arestat pentru câteva luni, acuzat de activitate fracţionistă[5] în contextul complicat al Plenarei Partidului Muncitoresc Românesc (PMR) din 9-13 iunie 1958. Mama sa, Ileana Răceanu, membră supleantă a CC al PMR, şi-a pierdut poziţia, rămânând simplu membru de partid, „pentru faptul că, cunoscând manifestările şi concepţiile duşmănoase ale lui Răceanu Grigore, a avut o atitudine împăciuitoristă, n-a luat poziţie faţă de ele şi nu le-a adus la cunoştinţa partidului"[6]. Reabilitarea lui Grigore Răceanu a avut loc abia după venirea la conducere a lui Nicolae Ceauşescu, în cadrul şedinţei Biroului Politic al CC al PMR din 1 aprilie 1965 fiind ridicată problema reprimirii în partid a lui Grigore Răceanu, fapt care s-a produs trei ani mai târziu, în 1968[7].

Angajat în MAE, Răceanu a parcurs etapele carierei diplomatice şi, după un scurt stagiu de practică la Ambasada română de la Washington, în 1969 a fost trimis la misiunea diplomatică a României în SUA cu gradul de secretar III. În 1974, potrivit declaraţiilor date de M. Răceanu în timpul anchetei penale, CIA a început procesul de studiere în vederea recrutării sale, finalizat un an mai târziu, în 1975[8]. După încheierea mandatului,

2. Dumitru Lăcătuşu, „Procesul Anei Pauker de la Bucureşti şi Craiova (27 februarie 1936 şi 5 iunie – 7 iulie 1936)", în Adrian Cioroianu (ed.), *Comunişti înainte de communism. Procese şi condamnări ale ilegaliştilor din România*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2014, p. 181.
3. Dennis Deletant, *Romania under Communism: Paradox and Degeneration*, Routledge, Londra, 2019.
4. *Ibidem*.
5. Alina Tudor Pavelescu şi Dan Cătănuş (eds.), *Amurgul ilegaliştilor. Plenara PMR din 9-13 iunie 1958*, Editura Vremea, Bucureşti, 2000, pp. 240-241.
6. *Ibidem*, p. 56.
7. Mihnea Berindei, Dorin Dobricu şi Armand Goşu (eds.), *Istoria comunismului din România*, vol. II: *Documente Nicolae Ceauşescu (1965-1971)*, Editura Polirom, Iaşi, 2012, pp. 43, 480.
8. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare, ACNSAS), fond Penal, dosar 11564, vol. 2, ff. 10-12.

în 1978, Mircea Răceanu a revenit în Centrala MAE, ocupând până la data arestării sale, 31 ianuarie 1989, poziţia de şef al Referenturii SUA şi Canada din minister. Condamnat la moarte pentru infracţiunea de „trădare prin transmitere de secrete", pentru că în perioada 1975-1989 ar fi furnizat serviciului de spionaj american date şi informaţii secrete, Răceanu a fost graţiat de Nicolae Ceauşescu în septembrie 1989, aparent şi la intervenţia personală a preşedintelui american George Bush, fost director al CIA în 1976-1977. Mircea Răceanu a părăsit România în vara anului 1990, stabilindu-se în SUA, unde a obţinut foarte repede cetăţenia americană[9]. Totodată, a publicat o serie de lucrări valoroase referitoare la relaţiile româno-americane în perioada anilor 1970-1980[10].

La 16 ianuarie 1991, Răceanu a fost primit de directorul CIA William Webster, căruia i-a mulţumit pentru susţinerea guvernului american pentru a scăpa de pedeapsa cu moartea[11].

Două linii paralele: Securitatea şi CIA

La 30 de ani de la prăbuşirea regimului comunist în România, majoritatea studiilor care au abordat cazul Răceanu şi-au construit analiza cu precădere prin raportarea la circumstanţele politice interne şi externe specifice societăţii româneşti în ultimul an al epocii comuniste. Într-o Românie marcată de o criză economică şi socială profundă, trăind într-un climat de teamă permanentă, fără perspectiva unei schimbări a modului de conducere politică într-un orizont de timp rezonabil, fiecare act care contravenea normelor legale ale statului comunist putea căpăta valenţe de opoziţie politică. Acest context a făcut ca, în mod artificial, cazul lui Mircea Răceanu să fie încadrat în aceeaşi categorie a luptei anticeauşiste, alături de gesturile de opoziţie veritabile şi făţişe faţă de conducerea lui Nicolae Ceauşescu, precum luările de poziţie ale disidenţilor români, scrisoarea celor şase veterani comunişti sau încercările de tipărire a unui ziar independent. Aflat la intersecţia dintre două regimuri ideologic incompatibile, cazul Răceanu a fost tratat dihotomic în cele două sisteme politice.

În 1989, colaborarea sa îndelungată cu CIA i-a atras condamnarea la moarte pentru infracţiunea de „trădare prin transmitere de secrete" şi, în consecinţă, etichetarea lui drept trădător. Condamnarea lui Mircea Răceanu a fost însă doar finalitatea publică a unui demers de documentare a activităţii de trădare întins pe mai mulţi ani, realizat de contraspionajul românesc. La puţină vreme însă, trecerea la regimul democratic a dus la reinterpretarea diametral opusă a activităţii lui Mircea Răceanu, fapt care a condus la reabilitarea juridică şi la includerea sa în galeria opozanţilor anticomunişti. Astfel, furnizarea de informaţii către CIA a fost interpretată, în contextul respectiv, drept opoziţie faţă de dictatură[12], iar asocierea, contestabilă istoric, între arestarea sa şi

9. Mircea Răceanu, *Infern '89. Povestea unui condamnat la moarte*, Editura Silex, Bucureşti, 2000, p. 15.
10. Vezi Roger Kirk şi Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite. Diplomaţia absurdului*, Editura Silex, Bucureşti, 1995; Mircea Răceanu, *Cronologie comentată a relaţiilor româno-americane*, Editura Silex, Bucureşti, 2005.
11. Dennis Deletant, *op. cit.*
12. Adrian Velicu, „The moral witness in post-89 Romania", în Conny Mithander, John Sundholm şi Adrian Velicu (eds.), *European Cultural Memory Post-89*, Brill, Amsterdam, New York, 2013, p. 160.

demersul „Scrisorii celor şase" l-a transformat într-un opozant şi o victimă a poliţiei politice[13].

Studierea documentelor şi materialelor accesibile la această dată referitoare la cazul Mircea Răceanu oferă o nouă perspectivă asupra activităţii diplomatului român, a cărui evoluţie a fost strâns legată, în cea mai mare parte, de serviciile de informaţii – româneşti şi americane. Cazul Răceanu a infirmat cumva teorema matematică a liniilor paralele, diplomatul român furnizând simultan informaţii către două structuri informative ale unor state adversare prin apartenenţa lor la sisteme ideologice, politice şi militare incompatibile. În 1963, după cum reiese dintr-o notă a UM 0201 (Secţia a II-a CIE – unitate operativă de spionaj pe spaţiul geografic al Americii de Nord şi de Sud), la puţină vreme după încadrarea lui în Ministerul Afacerilor Externe, tânărul diplomat Mircea Răceanu a fost recrutat, cu aprobare de partid, de structura de informaţii externe (la acea dată, DIE), „fiind folosit în studierea unor obiective din exterior"[14]. În acest context, după efectuarea unui stagiu de practică la Ambasada română de la Washington, în 1969-1978 a fost trimis în misiune diplomatică în Statele Unite. Potrivit declaraţiilor extrem de detaliate oferite de Mircea Răceanu în cursul anchetei penale din 1989, procesul recrutării sale de către serviciul de spionaj american a început în vara anului 1974. Primul contact s-a realizat la o recepţie organizată de Comitetul de relaţii externe al Senatului SUA, unde a fost abordat de Bruce Primmer, profesor de ştiinţe politice la Universitatea din Chicago şi consultant al Consiliului Securităţii Naţionale de pe lângă Casa Albă[15]. Tatonările privind disponibilitatea diplomatului român de a furniza informaţii s-au accentuat în perioada următoare, când între cei doi au avut loc întâlniri aproape lunare şi discuţii din ce în ce mai aprofundate pe tematica relaţiilor româno-americane.

În contextul procesului de analiză în vederea recrutării pe care îl desfăşura la adresa lui Răceanu, Bruce Primmer i-a dezvăluit acestuia colaborarea strânsă dintre Consiliul Securităţii Naţionale şi CIA şi, implicit, a sa personală cu serviciul de informaţii. Mai mult, cu ocazia unei noi întâlniri din martie-aprilie 1975, Primmer i-a dat lui Răceanu un material cu privire la Congresul al XI-lea al PCR elaborat la Consiliul Securităţii Naţionale. Retrospectiv, Mircea Răceanu declara cu privire la acest aspect: „Apreciez că, dându-mi acest material care era de natură să prejudicieze interesele SUA, Bruce a urmărit, pe de o parte, să strângă şi mai mult legătura cu mine, iar, pe de altă parte, să mă facă să mă simt obligat ca la rândul meu, atunci când îmi va cere o informaţie, eu să i-o furnizez"[16]. În iunie 1975, la aproape un an de la primul contact în vederea recrutării, s-a produs intrarea în scenă a ofiţerului de spionaj american Tom Harvey, care, o lună mai târziu, i-a solicitat direct lui Răceanu colaborarea cu CIA. Dialogul definitoriu pentru încheierea recrutării este redat deopotrivă în declaraţiile din ancheta penală de M. Răceanu: „Ştii cine sunt?", a întrebat Harvey, „Ştiu cine eşti", a răspuns Răceanu, continuând: „«De ce ai venit la mine, ce vrei de la mine?». Harvey mi-a spus direct: «Vrem să ne dai informaţii», adăugând că ştie totul despre mine"[17].

13. Vezi Cristina Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote: Resistance and Dissent in Communist Romania*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2013, pp. 236, 252-253; Cristian Troncotă, *Duplicitarii. O istorie a Serviciilor de Informaţii şi Securitate ale regimului comunist din România*, Editura Elion, Bucureşti, 2003, p. 66.
14. ACNSAS, fond SIE, dosar 50500, vol. 1, ff. 1-2.
15. ACNSAS, fond Penal, dosar 11564, vol. 2, ff. 10-12. Declaraţie inculpat Mircea Răceanu, olograf, 3 februarie 1989.
16. *Ibidem*.
17. *Ibidem*.

În lucrarea sa publicată în anul 2000, care rememorează perioada arestării şi anchetării sale din 1989, Mircea Răceanu insistă asupra faptului că Tom Harvey a fost un produs fictiv, o bună parte din declaraţiile sale legate de activitatea de transmitere de informaţii fiind inventate de el pentru a distrage atenţia anchetatorilor şi a-i proteja astfel pe semnatarii „Scrisorii celor şase"[18]. Ţinând cont de faptul că în activitatea de spionaj se folosesc nume fictive, pseudonime, parole şi locuri de întâlnire care se schimbă periodic[19], este perfect plauzibil ca numele ofiţerului de spionaj să nu fi fost Tom Harvey. Cu toate acestea, descrierile extrem de amănunţite făcute de Mircea Răceanu în timpul anchetei, referitoare la întâlnirile cu acesta în perioada 1975-1978 şi apoi în anii 1980, în contextul deplasărilor diplomatice temporare în America, avansează ipoteza că declaraţiile sale din 1989 corespund într-o măsură mai mare realităţii decât cele enunţate ulterior. Altfel, este foarte greu de înţeles de ce un acuzat pasibil de a primi pedeapsa cu moartea, care beneficia de inteligenţa şi de experienţa lui Mircea Răceanu, în loc să diminueze volumul de informaţii care ar putea fi folosit împotriva sa, a ales să redea cu lux de amănunte conţinutul discuţiilor cu ofiţerul de spionaj american sau al instructajelor privind transmiterea informaţiilor. Mai mult, la aceste informaţii Răceanu a adăugat inventarul atent al recompenselor consistente pe care le-a primit de la serviciul american de informaţii, punând la dispoziţia anchetatorilor informaţii în măsură să-i agraveze situaţia.

În acest context se cuvine menţionat că ancheta penală asupra lui Mircea Răceanu s-a desfăşurat cu o atenţie sporită. Astfel, exceptând imensa presiune psihologică inerentă situaţiei, asupra lui Răceanu nu s-au exercitat, ca în alte cazuri, violenţe de natură fizică. Potrivit mărturiei principalului anchetator al lui Răceanu, Gheorghe Cotoman, „de starea sănătăţii acestuia se interesa însuşi Nicolae Ceauşescu, noi primind ordinul drastic de a nu întreprinde nimic de natură a afecta starea fizică sau psihică a arestatului"[20].

Acceptarea colaborării cu CIA a fost justificată de Răceanu drept unica soluţie, temându-se ca, în caz de refuz, să nu devină victima unei operaţiuni de compromitere care să-i pericliteze cariera diplomatică[21]. Teama, dar şi relaţiile tensionate cu şeful rezidenţei de la Ambasada României la Washington, colonelul Gheorghe Angelescu[22], l-au determinat să nu informeze nici conducerea Ambasadei. Procesul de recrutare a lui Mircea Răceanu s-a încheiat efectiv în noiembrie 1975, după această dată urmând o serie de întâlniri la care au participat Tom Harvey, dar şi o altă persoană, prezentată sub numele „Peter". Acesta din urmă, probabil un alt ofiţer operativ al CIA, responsabil cu instructajul privind modalităţile de transmitere disimulată a informaţiilor, i-a prezentat lui Răceanu mai multe metode tehnice de furnizare a datelor, toate respinse de diplomatul român pe motiv că nu erau sigure. De remarcat este faptul că, în timpul acestor discuţii, Răceanu a acceptat să furnizeze informaţii serviciului american şi după reîntoarcerea în Centrala MAE[23], optând însă pentru stabilirea unui contact direct cu omul de legătură de la Ambasada americană din Bucureşti, pe care l-ar fi întâlnit cu ocazia acţiunilor protocolare la care ar fi participat în virtutea atribuţiilor de serviciu[24]. În

18. Vezi Mircea Răceanu, *op. cit.*
19. Col. Traian Stambert, *Escală pe strada „cârtiţelor"*, Editura Paco, Bucureşti, f.a., p. 116.
20. Colonel (r) Gheorghe Cotoman, *Anchete ale Securităţii. Dezvăluirile unui fost anchetator de la Direcţia a VI-a a DSS*, ediţia a II-a revăzută şi adăugită, Editura PIM, Iaşi, 2006, p. 157.
21. ACNSAS, fond Penal, dosar 11564, vol. 2, f. 14v. Declaraţie inculpat 4 februarie, olograf.
22. Col. Traian Stambert, *op. cit.*, p. 87.
23. ACNSAS, fond Penal, dosar 11564, vol. 2, ff. 16-22.
24. *Ibidem*, f. 23.

perioada 1975 – iulie 1978, Mircea Răceanu a transmis legăturii sale americane date cu caracter secret care cuprindeau, printre altele, informaţii despre poziţia RSR în problematica acordării de către SUA a Clauzei Naţiunii celei mai Favorizate, poziţia părţii române la unele negocieri care au avut loc în perioada 1974-1978 între RSR şi SUA, cu referire specială la punctele de vedere ale părţii române elaborate cu prilejul discuţiilor asupra declaraţiei româno-americane din 1978 sau date cu privire la poziţia României referitoare la acordurile româno-americane în domeniul maritim şi cel aerian, aflate în faza de negociere[25]. Informaţiile erau transmise verbal în cadrul întâlnirilor periodice organizate de Tom Harvey la diferite hoteluri din Washington, unde Răceanu se prezenta sub numele conspirativ „James"[26].

Revenit în Centrala MAE ca şef al Referenturii SUA şi Canada, Răceanu a reluat furnizarea informaţiilor către serviciul american de spionaj. Stabilirea legăturii informative s-a făcut cu ocazia participării diplomatului român la o acţiune protocolară dedicată zilei naţionale a Statelor Unite, în iulie 1980. Conform celor stabilite la Washington, Răceanu a fost abordat de Tom Witecki, diplomat american, folosind parola „Salutări de la Tom", urmând ca la întrebarea lui Răceanu „Care Tom ? " să i se răspundă „Tom, prietenul de la Washington". Cu acest prilej, Răceanu a reiterat disponibilitatea de furniza informaţii[27]. În ceea ce priveşte sistemul de transmitere a informaţiilor la Bucureşti, acesta a suferit modificări din considerente de păstrare a conspirativităţii. Cum nu mai era posibilă transmiterea verbală, din raţiuni de timp, dar şi pentru că ar fi ridicat suspiciuni, Răceanu a sugerat transmiterea în scris a informaţiilor cu prilejul participării la acţiunile protocolare. Astfel, în perioada 1981-1989 au existat mai multe modalităţi prin care Răceanu a transmis informaţii către şase persoane de legătură de la Ambasada americană, în fapt cadre CIA cu acoperire diplomatică : Tom Witecki, James Bruha, Francis Corry, Eric Carlson, Ed Ulmer şi Ross Newland. O primă metodă era plasarea pacheţelului cu documente în spatele bazinului de apă de la toaleta ambasadei. Conform declaraţiilor lui Răceanu, în noiembrie 1980 a discutat şi a stabilit cu Tom Witecki ca „în situaţiile în care aveam să-i transmit informaţii, când dau mâna cu el să dau şi din cap ceva mai aplecat. Aceasta însemna că el trebuia să urmărească momentul când mergeam la toaletă şi să mă urmeze la foarte scurt timp pentru a le prelua"[28]. Începând cu februarie 1982 s-a recurs la o altă metodă de transmitere a informaţiilor, respectiv înmânarea către James Bruha, ofiţerul de legătură de atunci, a pacheţelului cu informaţii în timpul vizionării unui film[29]. De altfel, aceeaşi modalitate era avută în vedere şi în seara zilei de 31 ianuarie 1989, când diplomatul român a fost arestat în drum spre o vizionare de film. Au existat însă şi cazuri când, profitând de aglomeraţie, notele, împăturite şi ambalate conform cutumei stabilite, în pacheţele legate cu bandă scotch, erau transmise direct personal, fără alte precauţii.

Informările transmise de diplomatul român erau note scrise de mână, cu majuscule, la biroul din minister, la redactarea cărora folosea date la care avea acces în virtutea atribuţiilor de serviciu, dar şi unele obţinute prin exploatarea informativă a colegilor de la alte direcţii sau instituţii. Astfel, în perioada februarie 1981 – 31 ianuarie 1989, Răceanu a transmis spionajului american un volum important de date şi informaţii referioare

25. *Ibidem*, vol. 5, f. 8.
26. *Ibidem*, vol. 2, ff. 19-20.
27. *Ibidem*, f. 29v.
28. *Ibidem*, f. 30.
29. *Ibidem*, f. 30v.

la relaţiile româno-americane: poziţia în problematica Clauzei Naţiunii celei mai Favorizate; date în legătură cu diferite cazuri privind drepturile omului; opinia autorităţilor române competente faţă de practica unor dobânzi folosite de SUA în relaţiile cu ţara noastră; punctele de vedere ale delegaţiilor ţării noastre care urmau să poarte negocieri în cadrul Comisiei economice mixte româno-americane sau cu diferiţi oameni de afaceri; date şi informaţii despre stadiul şi evoluţia relaţiilor româno-sovietice, pe plan general şi pe domenii, în diferite perioade; documente în legătură cu problematica Pactului de la Varşovia[30]. De remarcat este că, începând din anul 1986, Răceanu a transmis spionajului american inclusiv xerocopii ale unor documente integrale la care avea acces în virtutea atribuţiilor de serviciu şi care prezentau interes în integralitatea lor[31]. Printre acestea se numărau: Mandatul delegaţiei române la Reuniunea general-europeană de la Viena, octombrie 1986; Informare adresată ministrului de Externe Ioan Totu referitoare la întâlnirea de la Sofia a statelor participante la Pactul de la Varşovia privind problematica drepturilor omului, februarie 1987; Notă adresată ministrului de Externe Ioan Totu referitoare la consultările dintre Ministerul Afacerilor Externe român şi cel sovietic privind priorităţile politicii externe ale administraţiei Reagan, mai 1987; informare referitoare la consultările dintre MAE român şi MAE sovietic privind problematica SUA, octombrie 1988[32].

Pentru serviciile aduse spionajului american, Mircea Răceanu a fost recompensat material corespunzător cu sume în lei, în valută şi cu bijuterii din aur[33]. Astfel, potrivit propriilor declaraţii din timpul anchetei penale, pe durata colaborării lui Mircea Răceanu i s-a deschis un cont în Statele Unite, în care se depuneau lunar sume, depozit al cărui sold ajunsese în aprilie 1988, la ultima vizită a lui Răceanu, la 180.000 de dolari, potrivit extrasului de cont prezentat acestuia de Tom Harvey. În plus, în perioada 1984-1988, diplomatul român primise în mai multe rânduri de la oamenii de legătură din Ambasada americană sume totalizând 450.000 de lei[34]. O parte din aceşti bani au fost descoperiţi în urma percheziţiilor într-o servietă diplomat pe care Răceanu o lăsase în apartamentul socrilor. Faptul că Mircea Răceanu a fost un *asset* important pentru CIA, ca să folosim un termen consacrat sferei de informaţii, a fost întărit şi de primirea acestuia, la 16 ianuarie 1991, de către directorul CIA William Webster, căruia Răceanu i-a mulţumit pentru susţinerea guvernului american[35].

Simultan cu desfăşurarea activităţii de transmitere de informaţii către serviciul de spionaj american prin intermediul Ambasadei SUA la Bucureşti, în 1980-1988 Mircea Răceanu a colaborat cu Direcţia a III-a a Direcţiei Securităţii Statului. Astfel, într-o notă a contraspionajului din 1980 se solicita şi se primea aprobarea ca Mircea Răceanu să sprijine cu informaţii organele de Securitate privind „activitatea unor elemente suspecte aflate în atenţia noastră"[36]. Măsura a fost comunicată şi Centrului de Informaţii Externe, nota fiind predată UM 0544 (CIE) la 23 mai 1981[37]. În dosarele accesibile la

30. *Ibidem*, vol. 5, ff. 12-14.
31. *Ibidem*, vol. 2, f. 77.
32. ACNSAS, fond Penal, dosar 11564, vol. 4. Dosarul conţine documentul găsit asupra lui Mircea Răceanu cu prilejul realizării flagrantului şi documentele ale căror xerocopii au fost transmise spionajului american.
33. *Ibidem*, vol. 1, ff. 21-22.
34. *Ibidem*, vol. 2, ff. 82-85v.
35. Dennis Deletant, *op. cit.*
36. ACNSAS, fond Informativ, dosar 555722, vol 8, ff. 1-2.
37. *Ibidem*.

Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS), sub titulatura „Materiale furnizate de Mircea Răceanu" se regăsesc 172 de materiale semnate iniţial cu numele conspirativ „Răileanu" şi apoi „Răducu", colaborator aflat în legătura mai multor ofiţeri, printre care colonelul Constantin Rapcea şi, în a doua parte a anilor 1980, locotenentul-major Gheorghe Alin Popescu. Acestea au vizat în special diplomaţi americani, dar şi cetăţeni români, angajaţi ai Ministerului de Externe sau persoane cu care intra în contact cu ocazia unor manifestări protocolare[38]. Faptul că nu numai informaţiile furnizate de Răceanu, ci şi sugestiile pe care le făcea în legătură cu anumite aspecte care ar fi putut aduce prejudicii autorităţilor comuniste se bucurau de încredere este relevat de conţinutul mai multor documente. În acest sens, o notă-raport a ofiţerului Gheorghe Ionescu din 11 noiembrie 1986 prezintă părerile colaboratorului M. Răceanu („Răducu") referitoare la persoanele din lumea academică invitate să participe la o masă la restaurantul Capşa, în onoarea secretarului adjunct de stat John Whitehead. Relativ la persoanele propuse de Ministerul Educaţiei pentru a participa la eveniment, printre care se numărau Dinu Giurescu, Ana Maria Sandi şi Mihnea Gheorghiu, Răceanu prezintă informaţiile pe care le cunoştea despre aceştia, inclusiv dacă aveau rude plecate în străinătate[39]. După cum notează în continuare ofiţerul, „opinia sursei este că organizarea mesei respective de către ambasadorul SUA este forţată, iar invitaţii respectivi sunt persoane care au avut şi au tangenţe cu autorităţile americane sau persoane particulare. Nu este exclus, opinează sursa, ca la această masă să participe şi Mihai Botez şi Silviu Brucan. Sursa sugerează ca prin posibilităţile existente să fie îndepărtate persoanele care ar putea aduce prejudicii autorităţilor române (exemplu Botez)"[40]. Nota-raport a fost înaintată conducerii DSS, iar două zile mai târziu s-a comunicat că ministrul de Externe Ioan Totu nu a fost de acord cu participarea istoricului Dinu Giurescu la manifestare[41].

Buna colaborare a lui Răceanu cu Serviciul de Contraspionaj reiese şi dintr-o notă de analiză privind activitatea sursei „Răducu", din 3 iunie 1986, elaborată de locotenentul-major Gheorghe Ionescu. Documentul releva posibilităţile pe care le avea colaboratorul pentru a furniza informaţii: „Prin natura atribuţiunilor de serviciu coordonează activitatea diplomatică pe spaţiul SUA şi Canada; având o îndelungată activitate în MAE, cunoaşte foarte bine o mare parte din personal şi aceasta constituie o posibilitate informativă reală pentru sursa Răducu"; tipul de persoane vizate de supraveghere: „Materialele furnizate de sursă au vizat diplomaţi şi ca material de verificare a unor persoane din MAE", dar şi seriozitatea cu care acesta trata relaţia cu ofiţerul Direcţiei a III-a: „Acesta s-a prezentat punctual la întâlniri, a păstrat secretul colaborării cu organele de securitate, a manifestat interes în rezolvarea sarcinilor ce i-au fost trasate, informaţiile furnizate verificându-se şi pe alte linii"[42]. Drept urmare, ofiţerul de legătură propunea „a se aproba folosirea în continuare a sursei «Răducu». Sursei îi vor fi trasate în continuare sarcini de supraveghere a diplomaţilor străini aflaţi la post în Bucureşti (diplomaţi americani şi canadieni), de a furniza informaţii despre persoanele din Centrala MAE şi de la oficiile noastre diplomatice din străinătate"[43].

38. *Ibidem*, ff. 3-7. În acest sens, vezi şi „Arestarea lui Mircea Răceanu. Interviu cu col. (r) Gheorghe Manea", *Vitralii. Lumini şi umbre. Revista Veteranilor din Serviciile Române de Informaţii*, anul II, nr. 6, martie 2011, p. 40.
39. ACNSAS, fond Informativ, dosar 555722, vol. 8, f. 251.
40. *Ibidem*.
41. *Ibidem*.
42. *Ibidem*, ff. 203-203v.
43. *Ibidem*.

Importanţa colaboratorului „Răducu" pentru organele de contraspionaj şi dorinţa lor de a prezerva această relaţie este relevată şi de recompensele financiare acordate lui Răceanu. Chitanţele tipizate emise de UM 0625 (Direcţia a III-a), dar şi chitanţele olografe de primire a banilor indică faptul că sursa „Răducu" a fost recompensată cu sume de la 1.000 la 2.000 de lei „pentru aportul adus la rezolvarea unor sarcini specifice"[44]. În pofida recomandărilor pozitive din partea ofiţerului de legătură şi a comportamentului aparent ireproşabil al lui Mircea Răceanu, contraspionajul românesc începuse să aibă, de la jumătatea anilor 1980, suspiciuni serioase de trădare cu privire la diplomatul român. Acest lucru este evidenţiat de rezoluţia locţiitorului şefului Direcţiei a III-a, colonelul Emil Rădulescu, în „Notă de analiză privind activitatea sursei «Răducu»" din 3 iunie 1986, prin care îi cerea colonelului Gheorghe Manea, şef serviciu în cadrul Direcţiei a III-a, următoarele: „Tov. Manea, rog personal să vă asiguraţi de verificarea sursei Răducu prin toate mijloacele muncii de securitate"[45].

Suspiciuni de trădare

Pe 11 iulie 1985, un raport al contraspionajului românesc propunea verificarea prin dosar de urmărire informativă a lui Mircea Răceanu. Deschiderea DUI „Robinson", numele sub care a fost urmărit Răceanu în perioada începând cu 1985 şi până la arestarea sa, avea la bază informările venite de la unitatea de informaţii externe (CIE), ce semnalau prezenţa sa într-un cerc de suspecţi care ar fi putut furniza date secrete serviciului de informaţii american[46]. De altfel, doi ani mai târziu, în martie 1987, o notă a Secţiei a II-a CIE propunea „scoaterea din preocupare a colaboratorului Răceanu Mircea" în urma semnalării unor aspecte de natură contrainformativă: „Legătura sa cu organele de securitate este cunoscută de trădătorul Nicolae Horodincă, care l-a avut în legătură în ţară; a avut în legătură în exterior o sursă de influenţă şi două relaţii, care s-au dovedit ulterior a fi cadre ale CIA; relaţii cu diplomaţi americani la Bucureşti care depăşesc uneori cadrul normal al relaţiilor oficiale sobre"[47]. În aceste condiţii, potrivit documentelor accesibile la acest moment, contraspionajul românesc a continuat colaborarea cu Răceanu şi, în acelaşi timp, a desfăşurat activităţi constante de urmărire informativă asupra diplomatului român. Astfel, prin verificarea lui Răceanu prin dosar de urmărire informativă se aveau în vedere următoarele obiective: să se stabilească dacă diplomatul a fost recrutat de serviciul american de informaţii; modul în care culege şi transmite informaţii; prevenirea culegerii de informaţii secrete. În acest sens, dispoziţiile trasate în cadrul urmăririi au vizat: încadrarea informativă la locul de muncă, solicitarea de date suplimentare UM 0195 (CIE) despre Mircea Răceanu în perioada în care a fost la post în SUA, interceptarea convorbirilor telefonice la domiciliu şi a corespondenţei interne şi externe[48].

Deşi în urma implementării acestor acţiuni nu „rezultaseră probleme de ordin operativ", comportarea lui Răceanu fiind conformă cu prevederile legale ce reglementau

44. *Ibidem*, vol. 4, ff. 156-157, 165, 167, 172, 175.
45. *Ibidem*, vol. 8, f. 203.
46. *Ibidem*, vol. 1, ff. 1-1v.
47. ACNSAS, fond SIE, dosar 50500, vol. 1, ff. 1-2.
48. ACNSAS, fond Informativ, dosar 555722, vol. 1, ff. 1-1v.

participarea la acţiuni protocolare, acesta informând şi oficial organele de contraspionaj despre contactele realizate şi discuţiile avute cu acele prilejuri[49], s-au dispus în continuare măsuri suplimentare de verificare a lui Răceanu. Astfel, potrivit notei de analiză a dosarului de urmărire informativă (DUI) „Robinson" din 24 octombrie 1986, se trasau sarcini care aveau în vedere identificarea interesului lui Răceanu pentru informaţii de pe alte spaţii, care nu intrau în competenţa sa şi pe care ar fi putut să le furnizeze unor servicii de informaţii interesate, precum şi intensificarea urmăririi lui Răceanu la acţiunile protocolare organizate de reprezentanţe străine la Bucureşti[50]. Totodată, fără a se renunţa la colaborarea cu Răceanu, se dispunea „continuarea exploatării sale informative, fără a i se trasa sarcini concrete de rezolvat"[51]. În scurt timp, suspiciunile asupra lui Mircea Răceanu au devenit mai puternice, fapt care determina contraspionajul să considere necesară luarea unor măsuri direct proporţionale cu gravitatea infracţiunii pe care o suspectau, respectiv trădare prin transmitere de secrete. Astfel, într-o nouă notă de analiză a DUI „Robinson", din decembrie 1986, semnată de data aceasta de persoane aflate în ierarhia superioară a Direcţiei a III-a, se aveau în vedere mutarea lui Răceanu de la Direcţia America la Direcţia Cultură Presă, introducerea la locul de muncă de mijloace (tehnice) în vederea unui control continuu al activităţii acestuia şi solicitarea de la UM 0544 (CIE) de date privind activitatea sa, acţiunile în care a fost angrenat, pentru a se aprecia oportunitatea analizei cazului cu Direcţia Cercetări Penale[52]. Contrar măsurii preconizate, Răceanu nu a fost transferat de la Direcţia America, o posibilă explicaţie fiind aceea că prin mutarea sa s-ar fi compromis posibilitatea de a se documenta şi de a se proba infracţiunea de trădare. În schimb, chiar din decembrie 1986, s-a instituit filajul vizându-l pe Mircea Răceanu[53], în timp ce restul formelor de supraveghere – încadrare informativă, tehnică de ascultare la domiciliu, investigaţii – au fost întărite. Doi ani mai târziu, în septembrie 1988, pe baza unor informaţii potrivit cărora Răceanu copia documente la biroul său, s-a cerut aprobarea pentru introducerea mijloacelor TV pentru a verifica şi a proba informaţia[54]. Astfel, „prin mijloace tehnice speciale (foto-filmare cu aparatură ultraminiaturizată) s-a stabilit cu certitudine că obiectivul copiază documente secrete din cadrul MAE şi culege informaţii din diverse domenii, pe care le redactează sub formă de note"[55]. Acestea erau întocmite de obicei în ziua întâlnirilor în care era planificată participarea la acţiuni protocolare, prilej cu care le transmitea cadrelor de spionaj[56].

În condiţiile în care activitatea de transmitere de informaţii a fost stabilită cu certitudine, la nivelul Direcţiei de Contraspionaj a fost elaborat un plan care stabilea extrem de amănunţit toate detaliile legate de reţinerea diplomatului, percheziţii, documentarea anchetatorilor, inclusiv măsurile de luat la locul de deţinere, respectiv arestul Direcţiei de Cercetări Penale[57]. Planul de măsuri preciza clar că reţinerea lui Mircea Răceanu, aprobată de conducerea DSS, urma să se facă premergător participării la acţiunea protocolară, doar în momentul în care existau garanţii certe că avea asupra lui documentele pe care urma să le predea cadrelor de spionaj[58]. Solicitarea avea la bază un ordin venit

49. *Ibidem*, f. 64.
50. *Ibidem*.
51. *Ibidem*, f. 65.
52. *Ibidem*, ff. 74-75v.
53. *Ibidem*, f. 70.
54. *Ibidem*, f. 131.
55. *Ibidem*, vol. 3, f. 267.
56. *Ibidem*, f. 271v.
57. *Ibidem*, ff. 213-217.
58. *Ibidem*.

din partea lui Nicolae Ceauşescu, conform căruia reţinerea, arestarea şi cercetarea celui în cauză să aibă loc numai dacă acesta va fi prins în flagarant cu documente secrete asupra sa[59]. A fost o chestiune de stabilire a momentului oportun pentru realizarea flagrantului care avea să ducă la arestarea lui Mircea Răceanu, iar acest moment a venit la finele lunii ianuarie 1989.

Ancheta, procesul şi condamnarea

Pe 31 ianuarie 1989, în jurul orei 18:00, în timp ce se îndrepta cu maşina împreună cu soţia spre reşedinţa ambasadorului american, Mircea Răceanu a fost oprit în trafic de un echipaj de la circulaţie, de fapt ofiţeri de la filaj, şi preluat de o maşină în care se afla însuşi şeful contraspionajului, generalul Aurelian Mortoiu[60]. Organele de Securitate au găsit asupra lui două pachetele paralelipipedice, cu dimensiuni de 4 × 4 × 1 cm, conţinând un document secret de la Ministerul Afacerilor Externe. Ulterior, cu ocazia percheziţionării maşinii, a fost găsit şi un material conţinând sistemul de legătură cu spionajul american în caz de urgenţă[61].

Materialul pe care diplomatul român se pregătea să i-l transmită lui Ross Newland, prim-secretar la Ambasada SUA, în cursul vizionării unui film, potrivit convenţiei de transmitere a informaţiilor dintre cei doi[62], era o „Informare privind şedinţa grupei multilaterale de informare reciprocă curentă a reprezentanţilor statelor participante la Tratatul de la Varşovia", datată ianuarie 1989. Pe versoul documentului, Răceanu notase cu majuscule o serie de date sintetizate pe zece capitole, care se refereau, printre altele, la data şi la locul de desfăşurare ale unei viitoare întâlniri a miniştrilor Afacerilor Externe ai statelor participante la Pactul de la Varşovia, propunerile României şi ale URSS privind o viitoare întâlnire la nivel înalt a statelor participante la Pactul de la Varşovia, informaţii extrase dintr-un material secret primit la 24 ianuarie de la Ambasada română din Moscova referitoare la conţinutul discuţiilor avute cu prim-adjunctul ministrului de Externe al URSS, informaţii legate de problematica relaţiilor româno-americane[63]. La informaţiile de politică externă se adăugau aprecieri la adresa situaţiei interne: cultul personalităţii lui Nicolae şi al Elenei Ceauşescu, care lua proporţii fără margini, înmulţirea manifestărilor de disidenţă sub mai multe forme, descoperirea grupului condus de ziaristul Petre Mihai Băcanu de la *România liberă*, care tipărea şi difuza documente cu caracter ostil[64].

Prima declaraţie luată în seara arestării înregistra şi recunoaşterea de către Răceanu a activităţii de trădare: „Intenţionam să transmit acest material serviciului de spionaj american (CIA), de care am fost recrutat şi cu care ţin legătura de mai mulţi ani, transmiţându-i date şi informaţii secrete de stat"[65]. În lunile care au urmat până la proces, în cadrul anchetei penale Mircea Răceanu a dat declaraţii amănunţite,

59. „Mircea Răceanu în anchetă. Colonel (r) Gheorghe Cotoman", *Vitralii. Lumini şi umbre. Revista Veteranilor din Serviciile Române de Informaţii*, anul II, nr. 6, martie 2011, p. 45.
60. „Arestarea lui Mircea Răceanu. Interviu cu col. (r) Gheorghe Manea", p. 41.
61. *Ibidem*, p. 42.
62. ACNSAS, fond Penal, dosar 11564, vol. 2, f. 4v.
63. *Ibidem*, ff. 1-3.
64. *Ibidem*, vol. 4, f. 4v.
65. *Ibidem*.

descriind împrejurările şi etapele procesului de recrutare de către CIA, persoanele de legătură, informaţiile şi modul de transmitere a acestora, precum şi recompensele primite. Totodată, la solicitarea organului de anchetă, Ministerul Afacerilor Externe a verificat documentele transmise de Răceanu serviciului de spionaj american, indicând că acestea aparţineau ministerului şi aveau caracter de secret de stat[66].

În contextul arestării lui Mircea Răceanu s-au luat o serie de măsuri care îi vizau şi pe membrii familiei lui. Astfel, soţia diplomatului, Mioara Răceanu, a fost concediată de la Ministerul de Externe, găsindu-şi cu greu un alt loc de muncă, ca dactilografă la Institutul de Igienă şi Sănătate Publică. Cu aceeaşi situaţie s-a confruntat şi cumnatul lui Mircea Răceanu, concediat şi el din funcţia de diplomat al MAE. În acelaşi timp, asupra familiei, inclusiv a copiilor, s-au întreprins constant măsuri de filaj şi interceptare a discuţiilor[67]. Concomitent, s-au transmis dispoziţii către direcţii ale Securităţii şi statului pentru a se preveni penetrarea de către rudele de gradul I şi II ale lui M. Răceanu a dispozitivelor de securitate şi gardă ale conducerii superioare de partid şi de stat[68]. În plus, acestora nu li se va acorda viză de ieşire din ţară în interes oficial sau particular[69] şi se va preveni intrarea lor în misiunile diplomatice acreditate la Bucureşti[70].

La o distanţă considerabilă în timp, în volumul său memorialistic *Infern '89*, M. Răceanu susţine că o mare parte dintre „dezvăluirile" şi „confesiunile" din timpul anchetei au fost produsul imaginaţiei sale, în vreme ce „una dintre figurile centrale ale dosarului este un personaj fictiv creat de mine, care chipurile de-a lungul anilor mi-ar fi îndrumat activitatea de «trădare»"[71], motivaţia pentru crearea poveştii de spionaj găsindu-se în decizia sa de a-i proteja pe semnatarii „Scrisorii celor şase". Afirmaţiile lui M. Răceanu sunt însă contrazise de principalul său anchetator, care susţine că metodologia de anchetă folosită a cuprins luarea a patru seturi de declaraţii, la distanţă în timp, în care i s-a cerut să reia faptele, dar din perspectivă diferită (cronologic, pe categorii de informaţii furnizate). În acest sens, anchetatorul concluziona că, „deşi volumul faptelor şi implicit informaţiilor transmise era imens, Răceanu nu a comis nici cea mai mică inadvertenţă, care normal ar fi fost inerentă dacă ar fi inventat faptele respective"[72]. În ceea ce priveşte încercarea de a se stabili o relaţie de cauzalitate între ancheta care viza cazul de trădare şi „Scrisoarea celor şase", care devenise publică la 10 martie 1989, mărturiile anchetatorilor, dar şi ale unor semnatari ai scrisorii infirmă existenţa unei legături între cele două[73]. De exemplu, Silviu Brucan, autorul de facto şi difuzorul scrisorii, sublinia mereu corespondenţilor străini că „Răceanu şi cazul lui nu au nimic comun cu scrisoarea noastră"[74]. De altfel, în stenograma şedinţei Comitetului Politic Executiv al CC al PCR din 13 martie 1989, Nicolae Ceauşescu nu făcea nicio conexiune între cele două cazuri, ambele prezentate cu ocazia întrunirii[75].

66. Colonel (r) Gheorghe Cotoman, *op. cit.*, p. 163.
67. ACNSAS, fond Informativ, dosar 555722, vol. 2.
68. *Ibidem*, vol. 3, f. 144.
69. *Ibidem*, f. 142.
70. *Ibidem*, f. 136.
71. Mircea Răceanu, *op. cit.*, p. 12.
72. „Mircea Răceanu în anchetă. Colonel (r) Gheorghe Cotoman", p. 47.
73. Colonel (r) Gheorghe Cotoman, *op. cit.*, p. 156.
74. Silviu Brucan, *Generaţia irosită. Memorii*, Editurile Univers & Calistrat Hogaş, Bucureşti, 1992, p. 207.
75. Radu Stancu, *Pedeapsa cu moartea în România comunistă*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2017, pp. 185-192.

Prin sentința nr. 39 pronunțată la 20 iulie 1989, Mircea Răceanu a fost condamnat la moarte și la confiscarea totală a averii personale pentru infracțiunea de trădare prin transmitere de secrete prevăzută de art. 157, alin. 1 din Codul penal[76]. După respingerea recursului, la 28 august, M. Răceanu a formulat o cerere de grațiere. Drept urmare, diplomatul român a fost grațiat prin Decretul prezidențial nr. 121 din 19 septembrie 1989, pedeapsa la moarte fiindu-i comutată în 20 de ani de închisoare. Silviu Brucan afirmă că în decizia lui Nicolae Ceaușescu un rol important l-a avut mesajul transmis acestuia de către președintele american George Bush: „Vă cer să nu executați sentința de condamnare la moarte a lui Mircea Răceanu"[77]. Deși intervenția personală a lui George Bush, la începutul lunii septembrie[78], cântărea greu, nu putem aprecia cu certitudine în ce măsură a modificat fundamental decizia lui Nicolae Ceaușescu privind soarta diplomatului român. În acest sens, avem în vedere un articol publicat la 20 august 1989 în *The New York Times* referitor la cazul Răceanu, în care se făcea trimitere la o discuție dintre Ceaușescu și rabinul Arthur Schneier, președintele Fundației „Apelul pentru Conștiință", în care Ceaușescu spunea că „domnul Răceanu m-a trădat personal, dar că probabil nu va plăti cu viața pentru asta"[79].

Reabilitarea

Pe 23 decembrie 1989, Mircea Răceanu a fost pus în libertate, conform comunicatului dat de Consiliul Frontului Salvării Naționale privind punerea în libertate a tuturor deținuților politici[80]. În condițiile în care, în vara anului 1990, M. Răceanu părăsise România, la 3 martie 1993, Direcția Procuraturilor Militare din Procuratura Generală a solicitat Tribunalului Militar Teritorial București (TMTB) reîncarcerarea lui Mircea Răceanu, motivând că punerea sa în libertate nu s-a făcut în urma unei hotărâri judecătorești. Situația a fost remediată din punct de vedere legal câteva luni mai târziu, când TMTB hotăra că eliberarea din 23 decembrie se făcuse în condiții legale[81]. În încercarea de a se obține achitarea infracțiunii pentru care M. Răceanu fusese condamnat în ultimele luni ale regimului comunist, în 1999 procurorul general al României a formulat un recurs în anulare, care a fost respins drept „nefondat", considerându-se că la dosarul sentinței de condamnare sunt probe de netăgăduit ale vinovăției[82]. Demersul a fost reluat un an mai târziu, când prin recursul în anulare promovat de procurorul general al României s-a solicitat achitarea, considerându-se că nu sunt întrunite elementele constitutive ale infracțiunii de trădare prin transmitere de secrete de stat[83]. În acest sens, au fost invocate mai multe elemente, inclusiv analiza documentelor transmise integral serviciului american de spionaj, constatându-se că „niciunul nu conține informații esențiale a căror dezvăluire să pună în primejdie securitatea statului"[84].

76. ACNSAS, fond Penal, dosar 11564, vol. 6, f. 55.
77. Silviu Brucan, *op. cit.*, p. 207.
78. Dennis Deletant, *op. cit.*
79. ACNSAS, fond Penal, dosar 11564, vol. 9, ff. 14-15.
80. „Repere juridice ale cazului Gl. Mr. (r) Dumitru Bădescu", *Vitralii. Lumini și umbre. Revista Veteranilor din Serviciile Române de Informații*, anul II, nr. 6, martie 2011, p. 49.
81. *Ibidem.*
82. *Ibidem*, p. 50.
83. ACNSAS, fond Penal, dosar 11564, vol. 8, f. 2.
84. *Ibidem*, f. 5.

Fără a contesta activitatea de transmitere de informaţii, recursul pune sub semnul îndoielii clasificarea acestor documente drept „secret de stat", lucru indicat de Ministerul de Externe român organelor de cercetare penală la solicitarea acestora în 1989, apreciind că „susţinerea conducerii MAE că transmiterea acestor documente a fost de natură să pericliteze securitatea statului este lesne de înţeles în contextul regimului totalitar anterior revoluţiei din decembrie 1989 şi a temerii inspirate de anchetele atotputernicei poliţii politice, respectiv Departamentul Securităţii Statului"[85]. Referitor la furnizarea de date spionajului american privind relaţiile bilaterale, precum problema Clauzei Naţiunii celei mai Favorizate, problema drepturilor omului şi politica emigrărilor, recursul concluziona că: „Dacă prin activitatea sa inculpatul a reuşit, după cum stabileşte instanţa, «să determine partea română să accepte propunerile americane, în special pe linia emigrărilor» înseamnă că departe de a fi făcut deservicii ţării, a avut un aport important la înscrierea României în contextul schimbărilor politice începute prin perestroika rusă şi terminate cu Revoluţia Română din decembrie 1989, deci a servit interesul naţional"[86].

Ca urmare a solicitării procurorului general, Curtea Supremă de Justiţie, completul de nouă judecători, a admis, prin sentinţa din 23 octombrie 2000, recursul în anulare şi a hotărât achitarea lui Mircea Răceanu pentru săvârşirea infracţiunii de trădare prin transmitere de secrete, înlăturând totodată şi pedeapsa complementară a confiscării totale a averii[87]. Decizia a fost luată cu majoritate, din cei nouă judecători unul exprimând o opinie separată, pronunţându-se astfel pentru respingerea recursului. Opinia separată a fost întemeiată pe analiza declaraţiilor lui Mircea Răceanu din anchetă şi pe analiza formală, de fond şi raportată la prevederile legale în vigoare a documentelor transmise spionajului american. Referitor la acestea, contrar recursului în anulare, judecătorul a constatat că în indicarea de către MAE a calităţii de „secret de stat" nu s-a produs un arbitrar, ci o aplicare a dispoziţiilor Legii nr. 23/1971 şi a Hotărârii Consiliului de Miniştri nr. 19/1972[88]. Potrivit acesteia, „sunt declarate ca fiind secrete de importanţă deosebită informaţiile, datele şi documentele care se referă la relaţiile internaţionale ale statului în domeniul economic, tehnico-ştiinţific, comercial, de credit, valutar, militar şi politic, cu excepţia celor publicate sau difuzate prin presă, radio, televiziune ori prin alte mijloace legale"[89]. Concluziile opiniei separate sunt clare şi de natură să invite la o analiză istorică de profunzime a evoluţiei, consecinţelor şi interpretărilor asupra acestui caz petrecut la intersecţia dintre două regimuri politice: „Chiar dacă în prezent unele date, informaţii şi documente transmise de inculpat pot fi privite dintr-o altă perspectivă, cum ar fi cele legate de problematica Tratatului de la Varşovia, la data săvârşirii faptelor ele constituiau incontestabil secrete de stat şi în acest fel erau privite de către inculpat şi serviciul de spionaj căruia i-au fost transmise. De altfel, dacă inculpatul nu ar fi făcut altceva decât să transmită date şi informaţii lipsite de orice valoare şi care totodată erau de notorietate, cum se susţine prin recursul în anulare, devine de neexplicat poziţia serviciului de spionaj, care timp de 14 ani a acceptat astfel de informaţii şi să plătească pentru ele"[90].

85. *Ibidem*, f. 6.
86. *Ibidem*.
87. *Ibidem*, f. 17.
88. *Ibidem*, f. 33.
89. *Ibidem*, f. 32.
90. *Ibidem*, f. 33.

Din perspectiva analizei istorice, cazul lui Mircea Răceanu, ultimul condamnat la moarte în cel din urmă an al regimului comunist din România, continuă să prezinte un interes crescut chiar şi la 30 de ani de la Revoluţia din decembrie 1989. Studierea şi analizarea sa, prin raportarea la toate sursele disponibile, contribuie la acoperirea unor goluri din istorigrafia trecutului comunist şi oferă în egală măsură tuturor celor interesaţi de istoria recentă posibilitatea să cunoască şi să evalueze individual cazul Mircea Răceanu.

Mircea Răceanu : A Complicated Case of Treason in Communist Romania

On January 31st, 1989, Mircea Răceanu, deputy director a.i. of the America, Canada, Central and Latin America Section in the Romanian Ministry of Foreign Affairs, was arrested by the Romanian Counterintelligence while on his way to the American Embassy in Bucharest. A secret document to be passed on to the CIA liaison officer was found on him.

The criminal investigation revealed that Răceanu had been recruited by the CIA in 1974 while he worked for the Romanian embassy in Washington and from that moment on until his arrest he transmitted secret information to the CIA.

Răceanu was accused of treason and sentenced to death, but Nicolae Ceauşescu changed this sentence to 20 years in prison.

Released during the 1989 Romanian Revolution, Răceanu left for the United States in 1990. Afterwards, in the backdrop of the annulment of the 1989 sentence submitted by the general prosecutor of Romania, Răceanu was acquited for treason by the Romanian Supreme Court in 2000.

In the late 1980s, Romania was struggling with a profound economic and social crisis, the people lived in constant fear and no alternative to the existing political order surfaced. In this context, each action that broke the legal order could be interpreted as political opposition. That happened also with the Răceanu case which was, in our opinion, mistakenly presented as action against Ceauşescu's dictatorship and was artificially linked to the so-called "Letter of the six", an open letter criticizing Ceauşescu's regime signed by six former communist dignitaries that was broadcast by the BBC on March 10th, 1989.

This study submits a new and complex analysis of a highly complicated case using all the available documentary resources such as documents from the Securitate Intelligence and Counterintelligence and testimonies of the main actors. According to these documents, Mircea Răceanu's evolution was strongly connected with the Romanian and the American intelligence. Moreover, this study questions the public and historical interpretations of the Răceanu case during and especially after the breakdown of communism in Romania.

Partea a III-a

INTELECTUALII ŞI POLITICA ÎN COMUNISM

Radu IOANID

Dorin Tudoran şi Silviu Brucan. Impactul şi preţul disidenţei în timpul regimului Ceauşescu*

Dorin Tudoran

Lumea literară şi politică a lui Dorin Tudoran

Născut în 1945 la Timişoara, într-o familie de intelectuali, Dorin Tudoran a absolvit în 1968 Facultatea de Limba şi Literatura Română a Universităţii din Bucureşti. A debutat în 1973 cu volumul de poezii *Mic tratat de glorie*. Volumul primeşte Premiul pentru Debut al Uniunii Scriitorilor şi, alături de Ileana Mălăncioiu, Premiul pentru Poezie al CC al UTC, acordat de un juriu condus de Şerban Cioculescu. Hotărârea juriului a fost schimbată prin decizie politică şi premiul atribuit de juriu lui Dorin Tudoran i-a fost decernat lui Nicolae Dragoş, corifeu al regimului Ceauşescu. În 1975 publică volumul *Cântec de trecut Akheronul*. În 1977, alte două volume de poezie ale lui Dorin Tudoran primesc Premiul de Poezie al Uniunii Scriitorilor, şi anume *O zi în natură* şi *Uneori, plutirea*. Între 1974 şi 1982, Tudoran a fost membru în Consiliul de Conducere al Uniunii Scriitorilor, iar în perioada 1978-1982 a publicat alte trei volume de poezie. În 1983 îşi dă demisia din PCR, iar în luna iulie a anului 1985, după ani de disidenţă şi o grevă a foamei de 40 de zile, emigrează în SUA, unde va continua activitatea de publicist. Dintr-un anumit punct de vedere, Dorin Tudoran a avut o traiectorie similară cu cea a lui Adrian Marino : destinul l-a transformat dintr-un literat într-un gânditor politic. Dorin Tudoran a fost puternic implicat în demascarea plagiatelor întreprinse de Eugen Barbu (copierea din Paustovski, Ehrenburg şi Malraux) şi de Ion Gheorghe (plagiere după Lao Tse), cazuri grave de furt intelectual. Despre plagiatul lui Barbu (*Incognito*, vol. III) au scris, printre alţii, Marin Sorescu, Nicolae Manolescu şi Mircea Iorgulescu. Consiliul

* Acest text conţine fragmente substanţiale din Radu Ioanid, „O punere în context", în Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor. Dosar de Securitate*, Editura Polirom, Iaşi, 2010, şi din Radu Ioanid (ed.), „Studiu introductiv", în *Dosarul Brucan. Documente ale Direcţiei a III-a Contraspionaj a Departamentului Securităţii Statului (1987-1989)*, ediţia a II-a, Editura Polirom, Iaşi, 2013.

Uniunii Scriitorilor, în şedinţa din 21 februarie 1979, referindu-se la volumul III din *Incognito*, romanul lui Eugen Barbu, „a hotărât să dezavueze procedeul plagiatului, procedeu contra normelor profesionale şi morale, incompatibil cu principiile eticii şi echităţii scriitoriceşti"[1]. În *România literară*, nr. 15/1978, Ion Gheorghe a publicat o pagină de revistă, şase poeme (cu titlurile „Despre Dak", „Iarăşi despre DAK" etc.). Dorin Tudoran a comparat aceste poeme ale lui Ion Gheorghe cu volumul lui Lao Tse *Tao Te Ching* (*Cărarea şi Virtutea*) şi a dovedit că era un plagiat, deseori cuvânt cu cuvânt. Singura modificare era înlocuirea lui TAO, din Lao Tse, cu „cuvântul" DAK. Cenzura, partidul, Securitatea etc. au blocat publicarea textului lui Tudoran în care acesta demasca plagiatul lui Ion Gheorghe la toate revistele, fiind considerat un atac împotriva... protocronismului. Într-un raport al Direcţiei I a Departamentului Securităţii Statului (DSS) de la 15 ianuarie 1979 se scria în legătură cu plagiatul lui Eugen Barbu : „Nicolae Manolescu, Geo Bogza, Eugen Jebeleanu, Dorin Tudoran, Eugen Simion şi alţii au hotărât să profite de situaţia delicată prezentă a lui Eugen Barbu pentru a acţiona împotriva acestuia [...]. Aceştia intenţionează să pună problema excluderii lui Eugen Barbu din Uniunea Scriitorilor [...]. În legătură cu Eugen Barbu şi cei care îl sprijină, poetul Dorin Tudoran a pregătit un material"[2]. DSS îl proteja activ pe Eugen Barbu, acesta fiind membru supleant al CC al PCR şi o unealtă a politicii culturale a lui Nicolae Ceauşescu, considerând furtul lui Barbu din romanul său *Incognito* un „aşa-numit plagiat"[3]. Deşi multe din documentele din dosarele de urmărire informativă (DUI) ale lui Dorin Tudoran menţionează poziţia critică a acestuia faţă de plagiatele lui Eugen Barbu şi Ion Gheorghe, istoria disidenţei lui Dorin Tudoran nu poate fi redusă la un simplu conflict între grupări literare. Era vorba de fapt de o luptă politică inegală a celor care se opuneau politicii „culturale" a lui Nicolae Ceauşescu. Acest fapt reiese clar şi din rapoartele DSS. O notă a acestei instituţii din 14 octombrie 1981 menţiona că

> Dan Deşliu, Dorin Tudoran şi Nicolae Manolescu au afirmat că „s-a declanşat vânătoarea împotriva celor care au avut o poziţie demnă în timpul Conferinţei Naţionale [a scriitorilor], aceasta constituind doar începutul represiunilor [...]". Cei menţionaţi mai sus consideră că trebuie să existe o punere de acord a scriitorilor pentru a duce „o luptă concertată" împotriva tovarăşului Eugen Florescu, adjunct de şef de secţie la CC al PCR, care ar iniţia acţiuni de „lichidare" a tuturor celor care au avut o atitudine „fermă" cu ocazia Conferinţei, fiind influenţat în acest sens de Eugen Barbu, prin Nicolae Dragoş, Dinu Săraru şi Paul Anghel[4].

De asemenea, demersul politic protestatar al lui Tudoran nu poate fi înţeles fără cel puţin o enumerare a celor care l-au sprijinit în acţiunile sale contestatare şi disidente şi care l-au considerat pe Tudoran copilul lor spiritual. Ne referim aici în special la Dan Deşliu, Eugen Jebeleanu, Geo Bogza şi Nicolae Manolescu. Fost poet stalinist, Dan Deşliu trecea, la începutul anilor 1980, printr-un proces de radicalizare acut şi evident. Conform unei note a DSS din 15 decembrie 1980, „atitudinea de nemulţumire a lui Dan Deşliu a crescut în intensitate, acesta exprimându-se necorespunzător la adresa orânduirii sociale şi de stat din ţara noastră"[5]. La 15 noiembrie 1981, informatorul Vlad raporta

1. *România literară*, nr. 8, 22 februarie 1979.
2. *Cartea Albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice, 1969-1989*, Editura Presa Românească, Bucureşti, 1996, p. 144.
3. Notă a Direcţiei I a DSS din 17 ianuarie 1979, în *Cartea Albă a Securităţii*, p. 145.
4. *Ibidem*, p. 226.
5. *Ibidem*.

DSS că Dan Deşliu considera că Ceauşescu „îi urăşte şi i-a distrus pe ţărani, clasa din care a pornit, şi pe intelectuali, clasa în care vrea să intre dar şi-a dat seama că nu va putea niciodată". Deşliu se referea, în discuţia cu informatorul DSS, la „bâlciul [pe care Ceauşescu îl făcea, *n.n.*] cu Pacea [...] [în timp ce, *n.n.*] un sfert din recoltă a rămas pe câmp". Conform aceluiaşi raport-delaţiune, Deşliu considera că „banda Barbu, Păunescu, Dragoş, Florescu îşi face de cap"[6]. La 19 ianuarie 1985, într-o notă a Securităţii este reprodusă scrisoarea lui Dan Deşliu către Gheorghe Pană, primar general al capitalei, în care vorbeşte de „campania de exterminare prin foame şi frig" organizată de autorităţi[7]. Dorin Tudoran, care cunoştea foarte bine poziţia politică a lui Deşliu, avea să scrie despre acesta: „Dan Deşliu rămâne unul dintre extrem de puţinii intelectuali care şi-au plătit, în valută forte, cum se spune, erorile tinereţii. Curajul, tenacitatea, exactitatea discursului prin care, ani la rând, a demontat resorturile unui sistem nenorocit şi ale unei dictaturi criminale îl recomandă drept unul dintre cei mai însemnaţi disidenţi români"[8]. Pe poziţii similare se situa şi Eugen Jebeleanu: un raport al UM 0544 (Centrul de Informaţii Externe, CIE) din 15 ianuarie 1981 menţiona că, în urma desfiinţării organizaţiei PCR de la Uniunea Scriitorilor, „Eugen Jebeleanu afirmă într-o manieră tendenţioasă următoarele: «Cel care a adus ţara în halul acesta de haos are zilele numărate. Dacă ştiam pe vremea când era mic că va ajunge mare şi ne va persecuta îl lichidam atunci împreună cu soţia [...]. Prin desfiinţarea organizaţiei de partid de la Uniune, partidul şi-a dat arama pe faţă. În curând Uniunea va redeveni Uniune, iar scriitorul scriitor»"[9]. În ceea ce îi priveşte pe Nicolae Manolescu şi Geo Bogza, zeci de rapoarte ale DSS descriu sprijinul acordat de aceştia lui Dorin Tudoran. În special în perioada grevei foamei a lui Tudoran şi a emigrării acestuia, poziţia de sprijin a lui Manolescu a fost consecventă şi evidentă.

O revoluţie culturală în România

Dumitru Popescu, secretarul cu propaganda al CC al PCR, care a coordonat „revoluţia culturală" din România, descria lozinca de bază a Revoluţiei Culturale din China astfel: „În China se urmăreşte restaurarea capitalismului, statul major al trădării se află în partid, bombardaţi statul major al capitalismului aflat în partid [...]. Nu era nici floare de stil, nici debilitate senilă, nici alienare mintală. Omul [Mao Tzedun, *n.n.*] le vedea limpede, înţelegea corect, nu exagera"[10]. În iunie 1971, Nicolae şi Elena Ceauşescu au vizitat oficial China şi Coreea de Nord. Era perioada ultimelor două luni la putere a succesorului lui Mao, Lin Biao, omul care militarizase aparatul de partid chinez şi care, împreună cu „banda celor patru", coordonase Revoluţia Culturală. Era perioada în care dezastrul Revoluţiei Culturale începuse să devină evident chiar şi pentru Mao Tzedun. La 15 iulie 1971 se anunţă oficial la Beijing vizita preşedintelui Nixon în luna februarie a anului viitor, iar din toamna aceluiaşi an începea procesul gradual de reabilitare a lui Deng Xiaoping. Dar subtilităţile politicii interne chineze nu îl interesau pe dictatorul

6. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare, ACNSAS), Ministerul de Interne, fond Informativ, dosar 233433, vol. 2, ff. 242, 242 bis.
7. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 312.
8. Dorin Tudoran, *Absurdistan. O tragedie cu ieşire la mare*, Editura Polirom, Iaşi, 2006, p. 197.
9. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 187.
10. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. II, *Memorii. Panorama răsturnată a mirajului*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, p. 230.

român, care s-a întors în România sedus de modelele propagandistice ale Beijingului şi Phenianului. După cum scrie Dumitru Popescu, „Ceauşescu a venit acasă impresionat de importanţa acordată acolo rolului conştiinţei în construirea comunismului. Ne-a cerut tuturor, întregului partid să-l urmăm în acest demers moral, trezind din somnolenţă factorii de influenţare, curăţind rugina de pe instrumentele de înrâurire a omului"[11]. Dumitru Popescu minte atunci când afirmă că „ne-am opus din răsputeri acelui potop, dorind în sinea noastră ca omul să nu mai fie educat deloc decât să fie educat «crescut» în maniera cunoscută"[12]. Dimpotrivă, aparatul de partid şi, în special, cei care răspundeau de artă şi cultură nu numai că au sprijinit, ci au supralicitat iniţiativele lui Ceauşescu. Împreună cu alţi activişti, ca Eugen Florescu, şeful secţiei de presă şi propagandă a CC al PCR, sau Ion Traian Ştefănescu, ministru al Culturii, Dumitru Popescu a implementat pas cu pas instrucţiunile lui Ceauşescu privind literatura, arta şi cultura în România. Aceste instrucţiuni s-au concretizat în primul rând într-un deşănţat cult al personalităţii lui Nicolae Ceauşescu. Linia partidului în acest domeniu a fost dată de Dumitru Popescu, care l-a comparat pe Ceauşescu cu... Pericle, Abraham Lincoln şi Napoleon. După cum declara în legătură cu aceste comparaţii Cornel Burtică, fostul coleg de Comitet Executiv al CC al PCR şi fostul prieten al lui Dumitru Popescu, era vorba de „un exemplu al delirului, al degradării politico-ideologice la care se ajunsese, iar aceste cuvinte fuseseră rostite de o persoană pe care o cunoşteam bine şi care nu credea o iotă din ceea ce spunea [...]. Partidul se instalase temeinic pe calea degradării [...]. Totul, adunări publice, adunări de partid, luări de cuvânt – devenise formă fără conţinut"[13]. Într-adevăr, în perioada care a urmat anului 1971, România este supusă unui adevărat asalt politico-ideologic şi cultural din partea grupului de sicofanţi încurajaţi de Ceauşescu şi familia sa în scopul consolidării puterii personale a secretarului general şi în detrimentul a tot ceea ce se considerase a fi „normalitate" în limitele rigide neostaliniste ale regimului comunist de până atunci. La acest asalt participau obediente aparatul de partid central şi local, structurile DSS şi armata de informatori ai acestei instituţii. Rezultatele acestei ofensive au fost tragice. După cum scria Cornel Burtică, care cunoştea bine situaţia din interiorul conducerii partidului, „atunci s-au dezvoltat lichelismul, oportunismul, relaţiile interumane erau bazate în mare măsură pe minciună, necinste şi hoţie. Deşi erau convinşi că propunerile lor sunt nocive, cei care le făceau nu doreau decât să îşi menţină poziţia socială"[14]. Conform unui raport DSS din toamna anului 1981, Dan Deşliu definea politica culturală a PCR ca fiind „un dezastru general, concretizat prin desfiinţarea de muzee, dărâmarea de biserici, incultura" care era promovată prin Festivalul Naţional „Cântarea României". În opinia sa, neajunsurile existente pe plan cultural erau „camuflate de lozinci, tricolor şi steaguri roşii"[15]. Fanfaronada limbajului oficial introdus şi perpetuat de Nicolae Ceauşescu, Dumitru Popescu, Eugen Florescu şi acoliţii lor, răspândită în special prin revistele *Săptămâna* (condusă de Eugen Barbu), *Luceafărul* (condusă de Nicolae Dragoş şi apoi de Nicolae Dan Fruntelată), *Flacăra* (condusă de Adrian Păunescu) şi *Suplimentul Literar al Scânteii Tineretului* (condus de Ion Cristoiu), invada agresiv spaţiul public. Limba cultivată era înecată de ceea ce Victor Klemperer numea în studiul său *Language of the Third Reich* (*Limba*

11. *Ibidem*.
12. *Ibidem*, p. 231.
13. Rodica Chelaru, *Culpe care nu se uită. Convorbiri cu Cornel Burtică*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2001, p. 126.
14. *Ibidem*, p. 190.
15. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 227.

celui de-al Treilea Reich) „elemente toxice", decorative şi fără conţinut real. Aparatul de partid şi DSS impuneau un nou tip de scriitor comunist, gata să răspundă la orice comandă a lor. Era implementată ceea ce Adrian-Paul Iliescu denumea „selecţia negativă"[16], apărea ceea ce Adrian Marino caracteriza ca fiind „acest nou tip de scriitor comunist: nomenclaturist, oficial, carierist şi conformist"[17]. Adrian Păunescu, prin Cenaclul Flacăra al Tineretului Revoluţionar şi prin revista *Flacăra*, şi Eugen Barbu, prin publicaţia *Săptămâna*, au fost iniţial vârfurile de lance ale revoluţiei culturale a lui Ceauşescu. În *Flacăra*, declamator, bombastic şi ultrademagog, Păunescu lansa, pe fondul cultului personalităţii lui Nicolae Ceauşescu, campanii naţionaliste în domeniul istoriei şi culturii, cum ar fi cultul dacilor şi al tracilor, care alternau cu „descoperirea" unor medici „tămăduitori miraculoşi". În *Săptămâna*, Eugen Barbu, produs al mahalalelor Bucureştilor, brutal, vulgar şi sprijinit direct de DSS, se ocupa cu demolarea adversarilor „liniei partidului" în cultură şi artă. Pe terenul cultului personalităţii lui Ceauşescu şi al familiei sale, treptat s-a conturat o competiţie acerbă între Adrian Păunescu, poetul de curte oficial al familiei dictatorului, şi Corneliu Vadim Tudor, locotenentul lui Eugen Barbu şi versificatorul oficios al cuplului prezidenţial. Un mesaj al lui Adrian Păunescu către Nicolae Ceauşescu din 7-8 februarie 1986 se încheia cu urarea „Să trăiţi, Măria Voastră!". Poezia lui Păunescu care însoţea mesajul conţinea şi versurile: „Eroule sublim,/ Sunteţi Bărbatul Ţării şi Unica Salvare. [...]/ Cinstit şi Bun Erou,/ Din Geniul dumneavoastră, ca un fertil ecou,/ Să vină Adevărul, să vină Primăvara"[18]. Corneliu Vadim Tudor scria în 1984 despre Elena Ceauşescu: „Este fiica prea iubită/ A acestui brav popor/ De luceferi străjuită/ Şi de steagul Tricolor/ E Elena Ceauşescu/ Suflet nobil şi vibrant/ Mama bună, om politic/ Şi prestigios savant/ Înţeleaptă-i este fapta/ Năzuind spre viitor/ Tot cu cinste stă în dreapta/ Marelui conducător"[19]. Calitatea artistică a versurilor celor doi sicofanţi, ca şi crezul lor moral sunt dificil de departajat. Era perioada în care conducerea PCR, începând cu Nicolae Ceauşescu, încuraja relaţia dintre scriitorii ultranaţionalişti şi magnatul expatriat Iosif Constantin Drăgan. „Dementa semidoctă tracomană promovată de «Săptămâna» lui Eugen Barbu şi Vadim Tudor a fost în bună măsură opera aşa-zisului profesor [Drăgan]. Responsabilitatea lui în cultivarea imposturii de către regimul ceauşist este enormă"[20]. Cornel Burtică este convins că Iosif Constantin Drăgan „a lucrat mai mult cu partea nevăzută a diplomaţiei [Securitatea, *n.n.*]", iar Ştefan Andrei îşi aminteşte că l-a cunoscut pe Iosif Constantin Drăgan în anii 1970 prin „Eugen Barbu, care voia să-l introducă la Ceauşescu"[21]. Iosif Constantin Drăgan „era cunoscut pentru simpatiile sale legionare [...], amiciţia cu Ceauşescu şi hingherii lui ideologici era notorie, [...] a întreţinut relaţii cu culturnicii din interiorul revistelor «Săptămâna» şi «Luceafărul», de la Eugen Barbu şi Paul Anghel la Mihai Pelin, Traian Filip şi Dan Zamfirescu"[22]. Cultura politică oficială era dominată

16. Adrian-Paul Iliescu, *Anatomia răului politic*, Editura Fundaţiei Culturale Ideea Europeană, Bucureşti, 2005, p. 356.
17. Adrian Marino, *Viaţa unui om singur*, Editura Polirom, Iaşi, 2010, p. 120.
18. Andrei Udişteanu, „Adrian Păunescu îi scria lui Ceauşescu: «Să trăiţi, Măria Voastră!»", *Cotidianul*, 22 mai 2008.
19. Corneliu Vadim Tudor, „Urare de iarnă", *Săptămâna*, 6 ianuarie 1984, reprodusă în Mirela Corlăţan, „Manual de osanale pentru tovarăşul Nicolae Ceauşescu", *Cotidianul*, 27 februarie 2008.
20. Gheorghe Ceauşescu, „Absurdul şi grotescul unui sistem", *România literară*, nr. 16, 2005.
21. Laurenţiu Mihu, „Primul miliardar român îşi ia secretele în groapă", *Evenimentul Zilei*, 23 august 2008.
22. Dan Duca şi Alina Stanciu, „Iosif Constantin Drăgan lasă cea mai mare moştenire din istoria României: 1,6 miliarde de dolari", *Cotidianul*, 23 august 2008.

amplu de trăsături enumerate mai târziu de Adrian-Paul Iliescu: „monolitismul, tribalismul, exclusivismul, conformismul, oportunismul, înapoierea morala, antiliberalismul, obsesia pentru status, obsesia identitară"[23]. În aceste condiţii, opoziţia lui Dan Deşliu, Eugen Jebeleanu, Dorin Tudoran, Geo Bogza şi Nicolae Manolescu nu avea şanse de reuşită, mai ales că, poate cu excepţia lui George Macovescu, ei nu aveau sprijinitori reali în clasa politică din România comunistă. Comod şi fricos, Gogu Rădulescu nu a fost un susţinător eficace al celor care se opuneau revoluţiei culturale din România. Iar Constantin Pârvulescu – care, în noiembrie 1979, la al XII-lea Congres al PCR declarase: „Păunescu [...] a spus vrute şi nevrute ieri [...]. De ce tov. Ceauşescu se sustrage ca să fie ales membru al Comitetului Central şi din cadrul membrilor Comitetului Central să fie reales? De ce? Pentru că Ceauşescu se sustrage controlului partidului" – nu avea nici putere şi nici vreo tangenţă cu lumea culturală românească[24]. Bătălia oponenţilor revoluţiei culturale nu avea nicio şansă de reuşită, mai ales pentru că Nicolae Ceauşescu dădea de fapt linia politică şi tonul acestei revoluţii. După întâlnirea cu scriitorii a lui Nicolae Ceauşescu de la 26 august 1980, Eugen Jebeleanu şi Geo Bogza apreciau că „la conducerea superioară de partid s-a dat crezare «tendinţei naţionaliste»"[25]. Într-adevăr, la 13 martie 1981, 26 de membri ai Uniunii Scriitorilor s-au întâlnit cu Nicolae Ceauşescu (Dorin Tudoran nu era prezent, deşi figura pe lista participanţilor, conform stenogramei), care domina copios şedinţa, dându-i ca exemplu pe... Da Vinci şi Michelangelo, Alecsandri şi Eminescu, Călinescu şi Lovinescu şi trăgând următoarea concluzie: „Fără nicio îndoială, noi îl preferăm pe acela care a preferat spaţiul lui, chiar dacă mai îngust, pentru că a preferat propriul lui popor", în opoziţie cu cei care au „sburat tot timpul pe sus", preferând „să zboare pe terenuri şi spaţii străine" [*sic!*][26]. În ciuda dificultăţilor lui Nicolae Ceauşescu de a se exprima în limba română, linia partidului era clară. Ea va fi implementată nu numai de activiştii de partid şi de uneltele lor din sfera artelor şi literaturii, ci şi de DSS. Amestecul flagrant şi direct al DSS în treburile Uniunii Scriitorilor este ilustrat de o adresă trimisă de UM 0544 (CIE) către UM 0610 (SM Bucureşti) la 26 iunie 1981, în care se considera că „s-a ajuns în situaţia gravă şi fără precedent ca mari scriitori, critici şi reviste care s-au postat mereu pe linia politicii culturale a partidului şi au fost ţinta constantă a criticilor făcute de Grupul de la Paris şi de postul de radio Europa Liberă să nu fie delegaţi la conferinţă. Se au în vedere Eugen Barbu, Paul Anghel, Dan Fruntelată, Mihai Ungheanu, Pompiliu Marcea şi mulţi alţii"[27]. Doi ani mai târziu, un raport-bilanţ anual al DSS recunoştea în mod neechivoc utilizarea directă de către această instituţie a revistelor *Săptămâna* şi *Luceafărul*. „În acest context, menţionăm preocuparea crescândă pentru protecţia contrainformativă a domeniilor date în responsabilitate de influenţa negativă exercitată din exterior, materializată în publicarea unor articole demascatoare la adresa «Europei Libere» în revistele «Săptămâna», «Luceafărul»"[28].

23. Adrian-Paul Iliescu, *op. cit.*, p. 355.
24. „Congresul XII – Pârvulescu contra Ceauşescu" (18 minute), https://www.youtube.com/watch?v=UXjlz5S0JGQ, 18 octombrie 2006.
25. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 168.
26. „Stenograma", *Tricolorul*, nr. 1798, 22 martie 2010.
27. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 212.
28. „Raport de analiză a muncii informativ-operative desfăşurate în anul 1983 în problemele «Artă-cultură», «Presă-Radioteleviziune-Poligrafie», «Sănătate» şi «Justiţie»", Raport al Direcţiei I a DSS, în CNSAS, *Securitatea. Structuri, cadre, obiective şi metode*, vol. II, *1967-1989*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2006, p. 621.

Aripa legionară a Partidului Comunist

Între cele două războaie mondiale, propaganda stalinistă sovietică a iniţiat „recuperarea" şi „punerea în valoare" a „precursorilor ruşi" din domeniul ştiinţei. Conform acestei propagande, radioul, becul electric, telegraful, motorul cu combustie internă, avionul, balonul, tractorul fuseseră toate inventate de savanţi ruşi. Un fenomen similar a avut loc şi în România după întoarcerea lui Ceauşescu din China şi Coreea de Nord: figuri literare româneşti mai mult sau mai puţin proeminente deveneau întemeietori ai tot ceea ce se crease mai important pe plan mondial în domeniul lor şi nu numai. Tot aşa cum Stalin era un naţionalist velicorus, Ceauşescu era un amestec de naţionalism românesc şi stalinism. În virtutea ideii sale conform căreia trebuie „preferaţi" cei care în România s-au axat cu precădere pe propriul spaţiu cultural a fost lansată şi încurajată oficial teoria protocronismului. În excelentul ei studiu *O istorie „glorioasă". Dosarul protocronismului românesc*, Alexandra Tomiţă îi consideră protocronişti pe „Ioan Alexandru, Paul Anghel, Eugen Barbu, Ilie Bădescu, Fănuş Băileşteanu, Dumitru Bălăeţ, Mariana Bărescu, Dan Ciachir, Ion Coja, Florin Constantiniu, Ovid S. Crohmălniceanu (trecut ulterior în cealaltă tabără), Nicolae Dragoş, Eugen Florescu, Ion Gheorghe, Ion Lăncrănjan, Pompiliu Marcea, Adrian Păunescu, Doru Popovici, Ilie Purcaru, Artur Silvestri, Constantin Sorescu, I.M. Ştefan, Corneliu Vadim Tudor, Mihai Ungheanu, Vasile Vetişanu, Dan Zamfirescu", la care ar trebui adăugat Nicolae Dan Fruntelată[29]. Dintre antiprotocronişti, sunt consideraţi reprezentativi de către Alexandra Tomiţă „Grigore Grigurcu, Virgil Ierunca, Mircea Iorgulescu, Monica Lovinescu, Norman Manea, Nicolae Manolescu, Zigu Ornea, Alexandru Paleologu, Eugen Simion, Alex Ştefănescu"[30]. După Edgar Papu, Ion Creangă ar fi fost „precursor genial al teoriilor moderne asupra automatizării şi intelectualizării muncii manuale", „Sadoveanu ar fi fost comparabil numai cu Goethe", „Costache Negruzzi îl precedă pe Flaubert în realism", „împletirea dintre Romantism şi Clasicism a fost pentru prima dată realizată de Grigore Alexandrescu". Pentru Dan Zamfirescu, Dimitrie Cantemir era „unul dintre cele mai uluitoare genii «anticipatoare» europene, comparabil cu Leonardo da Vinci", iar Neagoe Basarab, autor al „învăţăturilor" către fiul său Teodosie, era „proiectat în rând cu Dante şi Machiavelli", după cum sociologul legionaroid Ilie Bădescu considera că Eminescu ar fi fost părintele sociologiei moderne[31]. Este limpede că în enunţurile protocroniştilor ridicolul era în intensă competiţie cu megalomania. Dar în ochii conducerii PCR percepţia era cu totul alta. Dumitru Popescu îi descria pe protocronişti ca pe un grup care, „prin educaţia şi formaţia lor intelectuală, ca şi accentele exprimate prin opere, probau o orientare naţională, opusa umilului (şi în acelaşi timp ostentativului spirit provincial) de imitaţie şi subordonare faţă de Occident [...]. [Era vorba de un, *n.n.*] adevărat program revoluţionar. Interpretul cel mai radical al acestuia s-a învederat criticul Mihail Ungheanu, cunoscut mie din cronicile literare publicate în *Luceafărul*, şi care îl recomandau ca unul din cele mai avizate, sagace şi îndrăzneţe individualităţi din perimetrul literelor româneşti. Îi citeam cu plăcere judecăţile flexibile şi în acelaşi timp perfect inteligibile, profunde, dar deschise"[32]. Acest grup avea acces permanent la Dumitru Popescu prin

29. Alexandra Tomiţă, *O istorie „glorioasă". Dosarul protocronismului românesc*, Editura Cartea Românească, Bucureşti, 2007, p. 182.
30. *Ibidem*, p. 182.
31. *Ibidem*, pp. 132-138.
32. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. III, *Memorii. Artele în mecenatul etatist*. Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, p. 301.

Adrian Păunescu şi prin următorii săi reprezentanţi: „criticul Mihai Ungheanu [...], prozatorii Fănuş Neagu şi Paul Anghel. Mai presupun după vagi indicii, că la convorbiri au participat şi Ion Lăncrănjan, Nicolae Dragoş, Nicolae Dan Fruntelată, dar nu sunt sigur"[33]. Modul de raportare al lui Dumitru Popescu la grupul ultranaţionalist, protocronist este revelator. Pentru el, Ion Lăncrănjan, romancier frust, bolovănos, şovin antimaghiar – o simplă critică a romanului lui Lăncrănjan *Cuvânt despre Transilvania* într-un seminar cu studenţii de la Facultatea de Limbi Romanice a Universităţii din Bucureşti declanşa ani de urmărire informativă a profesorului respectiv –, devenea un om cu „o voce şi o pronunţie dulce, aburită din buze, ca a unei fecioare timide, cuminţi şi pline [*sic!*] de bunacuviinţă. Îşi înşiră cuvintele egal, rotund, frumos şlefuit, ca pe mărgele"[34]. Fireşte, pe primul plan rămâneau identificarea cu patriotismul şi împotrivirea la dominaţia străină, cu protecţia faţă de cei de jos, cu libertatea spiritului creator[35]. Până şi Corneliu Vadim Tudor îi dădea lui Dumitru Popescu „o impresie de eleganţă lirică şi de vervă polemică incisivă orientată spre teme de anvergură [...]. La C.V. Tudor, sarcasmul pamfletar se combina şi cu particularităţile gânditorului politic, istoricului şi degustătorului de cultură"[36]. În contrast cu aprecierile elogioase la adresa membrilor grupului protocronist, Dumitru Popescu îi considera pe oponenţii tendinţei ultranaţionaliste cu care s-a întâlnit un „vicleim degenerat" şi „o comisie inchizitorială". Era vorba de George Macovescu, „diplomat abil", care se exprimă „onctuos rigid, cu o voce falset prea sonoră ca să fie sinceră", şi de „Geo Bogza, Eugen Jebeleanu, Laurenţiu Fulga... [şi poate de, *n.n.*] Crohmălniceanu, Doinaş, Ivaşcu"[37]. Pentru Dumitru Popescu, Geo Bogza ştia să articuleze foarte bine: „Se legănau frazele lui în tangajul marilor primejdii ale perisabilităţii, cu graţie gravă, inextricabilă, ce-ţi dădeau siguranţa lucrului făcut de cioplitorii catedralelor gotice", dar el trebuia alăturat fără ezitare... Inchiziţiei. În legătură cu un discurs al lui Bogza împotriva lui Mihai Beniuc, Dumitru Popescu scria: „Ura lui avea paroxismul călugărului torţionar [...]. Mai târziu aveam să reîntâlnesc faţa fanatică a misticului exterminator"[38]. Critica lui Eugen Jebeleanu şi a lui Geo Bogza împotriva lui Eugen Barbu era descrisă de Dumitru Popescu astfel:

> Atacul l-a pornit, ca şi cu ani în urmă, cu nervozitatea lui mobilă, lipsită de rigoare, cu voce sticloasă, întretăiată, fără patos şi solemnitate, cum îi stă bine unui liric intempestiv, nerăbdător, dominat de voluntarismul inspiraţiei, poetul Eugen Jebeleanu [...] de pe chipul căruia dispăruse orice îngăduinţă sau milă [...]. Huliganism, terorism, anarhism – acute lexicale banale. Atentat la cetatea literelor, sabotaj profesional, sublinierea drepturilor şi intereselor – formule uzate venind dintr-o istorie politică demonetizată. Audienţă şi toleranţă la forurile datoare să imprime o linie [...]. Tonul incoerent-mahalagesc l-a dat şi l-a susţinut „Jeby" – cum i se spunea poetului la Uniune[39].

După care s-a ridicat, noduros, primitiv, parcă descins din caverne, toroipanul bogzian. „Aceşti indivizi lombrozieni, descinzând din brutele legionare [...]. Aceşti antropofagi,

33. *Ibidem*, p. 300.
34. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. II, p. 199.
35. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. IV, *Memorii. Angoasa putrefacţiei*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, pp. 133-134.
36. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. III, p. 310.
37. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. II, pp. 197-198.
38. *Ibidem*, p. 198.
39. Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. III, p. 310.

[...] aceşti servanţi de morgă, dezgropători de cadavre satanici [...]. De asta sunt tâlhari şi nimic mai mult"[40]. Răspunsul lui Dumitru Popescu adresat criticilor lui Eugen Barbu legate de acuzaţia de plagiat a fost neechivoc: el s-a implicat direct şi cu eficacitate în apărarea lui Eugen Barbu, coordonând cu acesta din urmă răspunsul la acuzaţia de furt intelectual[41]. Într-o Românie care, spre deosebire de celelalte ţări comuniste, nu rupsese în 1967 relaţiile diplomatice cu Israelul şi, în consecinţă, nu lansase o campanie oficială antisionistă, apare, la sfârşitul anilor 1970, o serie de articole cu conţinut antisemit, evident tolerate şi încurajate de autorităţi.

> În paginile revistei patronate de I[osif] C[onstantin] Drăgan şi difuzate cu sprijinul Securităţii în România, „Noi Tracii", au fost publicate texte de o virulenţă xenofobă şi antisemită care nu ar fi putut sa apară [...] în presa regimului [...]. Sub coordonarea lui Drăgan au apărut în Occident patru volume de documente care conturează un portret pozitiv al mareşalului Ion Antonescu, documente [...] obţinute în urma bunelor relaţii cu regimul comunist şi în special cu Mircea Muşat şi Ion Ardeleanu, cenzori ai Secţiei de Propagandă a CC al PCR[42].

La 8 octombrie 1980, rabinul-şef Moses Rosen protesta împotriva editorialului antisemit din *Săptămâna*, nr. 509, din 5 septembrie 1980, cu titlul „Idealuri", scris de Corneliu Vadim Tudor, care conţinea sintagme ca „populaţie flotantă", „iuda", „tartan"[43]. Conform unui raport strict secret al UM 0800, Moses Rosen a calificat acest articol ca „un act criminal îndreptat împotriva poporului evreu"[44]. Critici similare au fost aduse atât de Moses Rosen, cât şi de o serie de intelectuali români volumului antisemit *Saturnalii* al lui Corneliu Vadim Tudor, publicat de Editura Albatros în 1984. Intelectualii opuşi tendinţei ultranaţionaliste au protestat împotriva antisemitismului lui Eugen Barbu şi Corneliu Vadim Tudor. La 13 martie 1981, la întâlnirea a 26 de membri ai Uniunii Scriitorilor cu Nicolae Ceauşescu, Mircea Dinescu a menţionat activitatea antisemită a revistei *Săptămâna*, Ceauşescu prefăcându-se surprins de această informaţie[45]. Conform unei informări a UM 0800 din 16 noiembrie 1982, Octavian Paler califica *Săptămâna* drept „fascistă"[46], iar o notă strict secretă a aceleiaşi unităţi a DSS din 5 martie 1982 menţiona că „criticul Nicolae Manolescu, referindu-se la conţinutul aceloraşi reviste [*Săptămâna*, *Luceafărul*, *Flacăra*], opinează că «fără niciun control, se publică în mod paradoxal orice, introducându-se criterii rasiste în aprecierea faptelor ideologice»"[47]. La 17 aprilie 1984, o notă a Direcţiei a III-a a DSS către Direcţia I menţiona că Federaţia Comunităţilor Evreieşti protesta împotriva volumului lui Corneliu Vadim Tudor şi sublinia largul ecou al acestui protest în rândul scriitorilor, protest care l-ar fi determinat pe Dan Zamfirescu să se desolidarizeze de Corneliu Vadim Tudor[48]. Ecoul antisemitismului lui Corneliu Vadim Tudor nu era numai domestic: la 14 mai 1984, 190 de membri ai Congresului SUA protestau într-o scrisoare adresată lui Ceauşescu împotriva încălcării prevederilor Actului Final de la Helsinki, menţionând şi „un număr de articole

40. *Ibidem*, p. 311.
41. *Ibidem*, pp. 315-328.
42. Dan Duca şi Alina Stanciu, art. cit.
43. *Cartea Albă a Securităţii*, pp. 173-174.
44. *Ibidem*, p. 177.
45. „Stenograma", *Tricolorul*, nr. 1798, 22 martie 2010.
46. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 265.
47. *Ibidem*, p. 238.
48. *Ibidem*, p. 298.

antisemite apărute în presa română, printre care şi unele poezii scrise de Corneliu Vadim Tudor şi publicate în revista *Săptămâna*"[49]. DSS apăra pe faţă textele antisemite ale lui Vadim Tudor. La 30 octombrie 1980, Unitatea specială „S" a DSS caracteriza articolul „Idealuri" publicat în *Săptămâna* ca formulând numai „aprecieri echivoce privind naţionalitatea conlocuitoare evreiască din Romania"[50], iar o adresă trimisă la 9 iulie 1981 de UM 0544 către UM 0610 Bucureşti aprecia că „manevrele realizate de grupul nonconformist constituit în jurul revistei *România literară* şi în special de scriitorii de naţionalitate evrei, au constat în eliminarea scriitorilor români [enumeraţi de acelaşi raport ca fiind Paul Anghel, Ion Lăncrănjan, Nichita Stănescu, Fănuş Neagu, Eugen Barbu, Dinu Săraru, Titus Popovici, Ion Gheorghe, Ilie Purcaru, Mihai Ungheanu, Nicolae Dragoş, *n.n.*], etichetaţi ca fiind o *nouă dreaptă*"[51]. O notă a DSS din 7 aprilie 1984 aprecia că criticile aduse volumului antisemit *Saturnalii*, publicat de Editura Albatros şi semnat de C.V. Tudor, ar provoca cu precădere reacţia evreilor (*sic!*), în timp ce românii, adică Mihai Ungheanu, Dan Zamfirescu, Artur Silvestri, Fănuş Neagu, Iulian Neacşu, consideră că aceste critici sunt „un atac împotriva naţiunii române"[52]. DSS vedea chiar în utilizarea termenilor „fascism" şi „antisemitism" un pericol pentru autorităţile din România prin identificarea acestor termeni cu ele. În nota secretă din 11 noiembrie 1982, DSS aprecia că:

> Scriitorii grupaţi în jurul lui Eugen Jebeleanu şi Dan Deşliu, între care Eugen Simion, Nicolae Manolescu, Mircea Iorgulescu şi Octavian Paler se pronunţă tot mai vehement, în ultimul timp, împotriva manifestărilor de „fascism şi antisemitism" cuprinse în conţinutul unor articole din revista *Săptămâna* [...] folosirea cuvântului de fascism în legătură cu conţinutul anumitor materiale din revista *Săptămâna* vizează, indirect şi factorii tutelari, putând fi exploatată împotriva politicii partidului nostru[53].

Dorin Tudoran şi Securitatea

Până ce alte documente care îl privesc vor fi declasificate, Dorin Tudoran are şapte dosare de urmărire informativă (DUI) create de unităţile interne ale DSS, însumând 3.084 de pagini, 13 dosare TO (supraveghere telefonică şi înregistrări audio/video), însumând 6.071 de pagini, şi un dosar CIE însumând 77 de pagini. În total, DSS a produs 9.862 de pagini referitoare la Dorin Tudoran. Primul plan de măsuri al DSS privindu-l pe Dorin Tudoran, elaborat la 3 august 1980 de UM 0800 SMB (Securitatea Municipiului Bucureşti) şi aprobat de general-locotenentul Iulian Vlad şi adjunctul ministrului Nicolae Pleşiţă, era contrasemnat de şefii UM 0800, UM 610 (Direcţia I Informaţii Interne, care se ocupa de disidenţi, oponenţi politici etc.), UM 0625 (Direcţia a III-a Contraspionaj Intern) şi UM 0544/225 (Centrul de Informaţii Externe/Emigraţie). În consecinţă, majoritatea documentelor din aceste dosare au fost elaborate în ordine numerică descrescătoare de UM 0800, UM 0610, UM 0544 şi UM 0625. De asemenea, în dosarele lui Dorin Tudoran apar masiv documente emise de Unitatea specială „S" (interceptare

49. Mircea Răceanu, *Istoria clauzei naţiunii celei mai favorizate în relaţiile româno-americane*, Institutul Naţional pentru Memoria Exilului Românesc, Bucureşti, 2009, p. 242.
50. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 177.
51. *Ibidem*, p. 220.
52. *Ibidem*, p. 297.
53. *Ibidem*, p. 264.

a corespondenţei) şi UM 0672 (Unitatea specială de filaj „F"). Mai apar de asemenea sporadic documente emise de Serviciul „D" (Dezinformare) şi UM 0195 (Contraspionaj Extern). Dosarele de urmărire informativă a lui Dorin Tudoran conţin numele a 33 de informatori cu numele de cod: Dorin, Alexandru, Udrea, Neagoe, Mircea Pop, Dan, Martin, Bratu, Rosetty, Gheorghiu, Argus, Marian, Sanda, Radu Bujor, Crin, George, Lica, Grigoriu Sorin, Garbis, Ileana, Radu, Cornel, Suciu, D.M.I., Relu, Vlad, Leon, Sandu, Galan, Moraru, Edmond, Zaharia şi Zamfir. Informatorii Dorin, Alexandru, Udrea, Neagoe, Mircea Pop şi Dan au fost deconspiraţi de Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS) ca fiind persoane care au dat informaţii despre Dorin Tudoran, iar informatorul Rosetty a fost deconspirat separat, în cazul altor DUI. Majoritatea informatorilor au lucrat cu Direcţia I şi biroul corespunzător din UM 0800 SMB, iar o parte mai mică a lor aparţineau UM 0625 (contraspionaj) sau UM 0544 (spionaj). Cine sunt aceşti informatori? Ei sunt critici literari, scriitori, poeţi, ziarişti, prieteni, cunoştinţe şi vecini ai lui Dorin Tudoran, membri şi nemembri PCR, recrutaţi cu şi fără aprobarea forurilor tutelare. Este tristul privilegiu al lui Dorin Tudoran să comenteze asupra lor. Foarte puţini dintre ei erau foşti deţinuţi politici recrutaţi în închisoare prin constrângere: planul de măsuri al Direcţiei I privind desfăşurarea muncii de securitate în problema „Persoane ostile din sectoarele de presă, radioteleviziune şi poligrafii în anul 1980" menţiona că „90 la sută din totalul reţelei [informative, *n.n.*] existente a fost creată în perioada anilor 1978-1979"[54]. Un caz aparte între sursele DSS care îl privesc pe Dorin Tudoran îl constituie Mihai Botez. Bazându-se pe mărturia lui Dorin Tudoran, dar şi pe documentele din dosar, cititorul va şti să evalueze rolul lui Mihai Botez în acest caz. Ca şi Silviu Brucan, până la proba contrarie şi bazându-ne pe documentele din propriul dosar, care conţine informări ale lui Botez despre întâlnirile sale cu diplomaţi americani şi britanici, precum şi pe dosarele lui Dorin Tudoran şi Ion Puiu, Mihai Botez pare să fi fost o „sursă" a DSS care nu a semnat un angajament cu Direcţia I sau cu UM 0800 SMB şi care a dat informaţii DSS „în clar". Părerile privind relaţia lui Mihai Botez cu regimul comunist din România diverg profund. În România el este uneori considerat un disident proeminent sau chiar mai mult decât atât: „Mihai Botez este, probabil, cel mai important disident anticomunist din România [...] a fost un disident de tip Adam Michnik [...] este un erou al rezistenţei anticomuniste care merită întregul şi, vai, atât de vinovatul nostru respect"[55]. Alteori, Botez este evaluat ca „un produs" al DSS:

> Despre Mihai Botez, prezentat ca un disident autentic (ba Soljeniţîn al românilor, ba Havel al nostru etc.) ni se servesc nişte gogoşi greu de înghiţit; de la firma de consultanţă *Future Impact* (inexistentă în anuarele americane!), până la cariera sa fictivă de la Universitatea Stanford. Într-o discuţie avută de mine, de faţă cu martori, cu un înalt reprezentant al SRI, acesta a recunoscut, textual: „Mihai Botez a fost produsul de lux al spionajului românesc"[56].

În SUA, opiniile legate de Mihai Botez în rândul clasei politice şi al persoanelor cu informaţii solide despre România comunistă nu sunt generoase. În anul 1994, puţin timp după ce Mihai Botez a fost numit ambasador al României la Washington, fostul membru al Camerei Reprezentanţilor Charles A. Vanik – coautor al Amendamentului Jackson-Vanik

54. CNSAS, *Securitatea*, p. 479.
55. Nicolae Manolescu, „Cine a fost Mihai Botez", *Lettre Internationale*, ediţia română, primăvara 2009; Tudorel Urian, „Singurătatea disidentului de cursă lungă", *România literară*, nr. 15, 20 aprilie 2007.
56. Ioan Morar, „Cenzură şi camuflaj", *România literară*, nr. 29/2002.

(1974), care a interzis relaţiile comerciale normale cu Uniunea Sovietică şi ţările comuniste ce restrângeau dreptul la emigrare – a declarat autorului acestor rânduri, cu o duritate fără echivoc: „Domnul ambasador Botez se prezintă ca fost disident, dar noi ştim cine este domnia sa în realitate. Să nu ne creadă proşti". Charles Vanik, care avea acces la informaţii clasificate în virtutea poziţiei sale în Congresul SUA, cunoştea fără îndoială faptul că, aflat în emigraţie în SUA, Mihai Botez era urmărit intens de FBI[57]. Mircea Răceanu a comentat în felul următor relaţia lui Mihai Botez cu DSS:

> De câte ori aud făcându-se comparaţii între Mihai Botez şi disidenţa lui Saharov sau Havel zâmbesc. Încă din anii '70, pe când era bursier la Institutul Woodrow Wilson din Washington, colaborarea lui Mihai Botez cu reprezentanţii Securităţii de la Ambasada română nu era un secret pentru diplomaţii români din capitala SUA. Calitatea lui de colaborator mi-a fost reconfirmată, nu o dată, şi în prima jumătate a anilor '80. În consecinţă, există posibilitatea ca „disidenţa" lui Mihai Botez să se fi făcut cu aprobarea Securităţii[58].

Rezerve serioase despre posibila duplicitate a lui Mihai Botez au exprimat în rapoarte oficiale diplomaţii americani aflaţi în post la Bucureşti, inclusiv ambasadorul. Deşi avea asemenea rezerve, ambasada SUA l-a sprijinit pe Botez timp de mulţi ani, acesta fiind considerat, în ciuda suspiciunilor amintite, o sursă importantă de informaţii şi un disident real[59]. Fost locotenent-colonel la UM 0800, Marian Ureche a fost acuzat în 2004 de Mircea Dinescu şi Marius Oprea că ar fi făcut poliţie politică. „Pentru a proba că a fost un securist cumsecade, Ureche le-a arătat membrilor colegiului CNSAS un volum cu autograf pe care l-a primit de la Mihai Botez, fostul disident. În ce împrejurări a obţinut Ureche un autograf de la Mihai Botez nu se ştie deocamdată"[60]. Dosarul lui Dorin Tudoran lămureşte acest mister. Dosarele de urmărire informativă a lui Dorin Tudoran conţin 12 informări directe şi şase indirecte, datate 1982-1985, provenind de la Mihai Botez, informări date locotenent-colonelului Marian Ureche, şef adjunct al UM 0800. Dintre aceste informări, 12 sunt directe, adică „semnate" Mihai Botez, Botez Mihai, BMH sau Mihai Botez Horia, una dintre ele fiind semnată şi datată olograf, iar celelalte şase sunt indirecte, fiind rapoartele lui Marian Ureche despre convorbirile sale cu Botez sau înregistrările acestor convorbiri[61]. De la raport la raport, conştiinţa sursei se degradează treptat, relatarea detaşată a martorului binevoitor şi subtil din primul raport (foarte asemănător de altfel cu rapoartele date de Tudor Vornicu despre Silviu Brucan) dispărând în favoarea unor informări punctuale despre Dorin Tudoran, dar şi despre activitatea unor diplomaţi americani în post la Bucureşti. În sfârşit, afirmaţia lui Botez de la 2 februarie 1983 despre sine, „colind ambasadele străine din Bucureşti şi frecventez diplomaţi de circa 15 ani", existentă în dosarul lui Dorin Tudoran, sugerează că avea o relaţie veche cu cel puţin două dintre direcţiile DSS (contraspionaj şi spionaj)[62]. Cert este că, în perioada respectivă, Botez era urmărit informativ (DUI) de DSS şi avea dificultăţi în a obţine paşaport pentru a călători în străinătate: când, în februarie 1982, Alexander Haig, secretar de stat al SUA, a fost primit de Ceauşescu, el a intervenit

57. A se vedea Radu Ioanid (ed.), *Mihai Botez. Trei schiţe de portret. Documente*, Editura Polirom, Iaşi, 2018.
58. Mircea Răceanu, mesaj electronic către Radu Ioanid, 10 aprilie 2010.
59. A se vedea Radu Ioanid (ed.), *Mihai Botez*.
60. Cristian Teodorescu, „Cei doi Marian Ureche", *22*, 24 martie 2004.
61. A se vedea Radu Ioanid (ed.), *Mihai Botez*, p. 28.
62. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233433, vol. 3.

pentru a li se acorda paşapoarte lui Mihai Botez şi Silviu Brucan, cărora nu li se permitea să participe la conferinţe internaţionale[63]. În dosarul lui Dorin Tudoran apar şi „persoanele de încredere" ale DSS din presă şi cultură, cum a fost T.B. de la *Luceafărul*. Contacte oficiale ale Securităţii, ele au avut un rol cel puţin la fel de important ca cel al informatorilor, surselor şi rezidenţilor DSS, acţionând fără a avea neapărat un angajament scris. Numărându-se printre persoanele care conduceau instituţiile respective, de ele depindea în mod direct aplicarea indicaţiilor DSS ale Securităţii. Dorin Tudoran a fost în mod clar o prioritate pentru DSS. În programul de măsuri al Direcţiei I pe anul 1980, având titlul „Activitatea duşmănoasă desfăşurată de unele persoane din sectoarele de artă şi cultură", cazul „Tudorache" (nume de cod DUI pentru Dorin Tudoran) este cap de listă şi o prioritate pentru UM 0800 IMB (Inspectoratul Municipiului Bucureşti) a Securităţii[64]. În 1981, „Planul de măsuri pe anul 1981 în problema «Activitatea duşmănoasă desfăşurată de unele persoane din sectoarele de artă şi cultură»" al UM 0610 (Direcţia I) prevedea, la capitolul „urmărire informativă", „neutralizarea activităţii ostile a scriitorului «Tudorache» împreună cu UM 0544 şi IMB Securitate vizat de postul de Radio «Europa Liberă» pentru a fi folosit în scopul creării unui grup disident în România"[65]. Relaţia dintre ofiţerul DSS Marian Ureche şi Mihai Botez ridică unele semne de întrebare. Marian Ureche caracterizează această relaţie ca fiind „amicală" sau „chiar de prietenie autentică"[66]. Într-o mărturie a sa, Marian Ureche confirma că a rămas în anii 1982-1983 în legătură cu Mihai Botez la indicaţia şefului DSS Iulian Vlad, fapt dovedit de documentele Securităţii din perioada respectivă. Pentru a demonstra apropierea dintre el şi Mihai Botez, Marian Ureche mai afirma că i-ar fi pus la dispoziţie disidentului român un apartament (casă conspirativă), care putea să aibă, cu ştirea lui Botez, mijloace tehnice de control, apartament în care acesta a locuit. Marian Ureche mai afirmă că, la rugămintea sa, Mihai Botez le-a cerut lui Vlad Georgescu şi Europei Libere, în 1985, să abandoneze o serie de emisiuni despre Transilvania[67]. La 6 aprilie 1981, un raport strict secret al DSS menţiona că versificatorul de serviciu al familiei Ceauşescu, Corneliu Vadim Tudor, cerea măsuri împotriva scriitorilor Andrei Pleşu, Dan Hăulică, Dorin Tudoran, Ion Caraion şi Mircea Dinescu, considerându-i „duşmani şi trădători de ţară"[68]. O notă a UM 0544 din 14 octombrie 1981, referitoare la „acţiuni ale «Europei Libere» şi CIA privind stimularea activităţii de disidenţă în RS România", menţiona că lui Dorin Tudoran i se acorda „o atenţie specială"[69]. Conform rapoartelor UM 0610, aceeaşi situaţie prioritară în ceea ce îl priveşte pe Dorin Tudoran se menţinea în 1982. Încă din 1977, Dorin Tudoran se afla în atenţia DSS din cauza „spiritului de frondă" pe care îl adoptase la Conferinţa Naţională a Scriitorilor. În anul 1978, un raport al UM 0800 reclama că, într-un articol refuzat de *Luceafărul*, Tudoran arăta că „tinerii scriitori sunt o generaţie laşă, uşor de cumpărat cu funcţii şi bani". De asemenea, raportul menţiona poziţia critică a lui Tudoran faţă de Adrian Păunescu la Colocviul Naţional de Poezie: „Luând ca pretext existenţa de-a lungul veacurilor a linguşitorilor la diverse curţi împărăteşti, [Tudoran] descrie în mod ironic activitatea şi comportarea poetului

63. Mircea Răceanu, *op. cit.*, pp. 198-199.
64. CNSAS, *Securitatea*, p. 487.
65. *Ibidem*, p. 534.
66. Marian V. Ureche, *Serviciul de Informaţii al Justiţiei dezvăluit din interior. Corupţia la nivel înalt : masa de manevră a Rusiei şi Ungariei*, vol. I, Editura Mara, Bucureşti, 2019, p. 55.
67. *Ibidem*, pp. 60-61.
68. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 201.
69. CNSAS, *Securitatea*, p. 548.

Adrian Păunescu, concluzionând că acesta reuşeşte să aibă o influenţă nefastă asupra celor care îl sprijină". Raportul mai menţiona următoarele afirmaţii ale lui Dorin Tudoran ca provocatoare de interpretări politice grave : „La noi se îngăduie prea mult lichelelor [...] poezia patriotică este talangă de gâtul adevăratei poezii [...] nu avem nevoie de conştiinţe în curs de dezvoltare"[70]. Un raport al informatorului Alexandru menţiona că la Colocviul Naţional de Poezie Dorin Tudoran l-a caracterizat pe Adrian Păunescu drept o „lichea", iar raportul informatoarei Sanda menţiona că Tudoran „s-a dedat la atacuri grave la adresa conducerii de partid şi de stat"[71]. Conform unor note trimise generalului Iulian Vlad la 6 mai 1980, după ce afirma în şedinţa consiliului de conducere a Uniunii Scriitorilor că era normal ca Eugen Florescu să spună despre el ca ar fi „un scandalagiu" pentru că scriitorii s-au obişnuit în România să fie umiliţi şi să stea „în genunchi", Dorin Tudoran declara :

> Eu simt pe pielea mea, pe pielea familiei mele, începând de la cozile la care stau [...] că trăim dintr-un anumit punct de vedere iarăşi nişte ani pe care s-ar putea cu mare tristeţe şi cu mare curaj să-i numim peste 15 ani ca nişte ani obsedanţi. Există, după mine, o grijă absolut indecentă faţă de hoţi, faţă de oameni care ne fac pe toţi de râs. Nu pot să înţeleg cum secţia de presă a Comitetului Central poate să stea nepăsătoare, punând în fruntea unei reviste un om ca Eugen Barbu, care, după ce a făcut ceea ce a făcut, continuă să dea lecţii de bună purtare [...]. Nu înţeleg cum se poate ca [...] Adrian Păunescu [...], omul care a dinamizat acel grup, care a apărat şi plagiatul tovarăşului Eugen Barbu [...], [să îl acuze, *n.n.*] acum pe Eugen Barbu de plagiat [...]. Vreau să vă spun că îmi este ruşine când văd în grupul de ziarişti din spatele preşedintelui Nicolae Ceauşescu un om care o fost prins furând la ziarul „România Liberă". Este vorba de Corneliu Vadim [Tudor], mutat de acolo pentru furt la „Săptămâna" şi trimis bursier la Viena ; un hoţ trimite alt hoţ la Viena[72].

Conform informatorului Neagoe (Dan Zamfirescu), Paul Anghel, unul din liderii grupării ultranaţionaliste şi protocroniste, s-a panicat ca urmare a acestei şedinţe. El îi relata informatorului că

> şedinţa a avut ca obiectiv principal atacarea, descalificarea şi compromiterea şefului secţiei de presă a CC, Eugen Florescu, atacul fiind deschis de Nicolae Manolescu [...], dar el [atacul] a culminat, deviind în atacarea de către Dorin Tudoran a însăşi situaţiei actuale [...]. Paul Anghel socoteşte că în prezent, sub directa oblăduire a lui George Macovescu şi cu concursul lui Jebeleanu şi Bogza, dar având fire mult mai înalte, se urmăreşte lichidarea lui Eugen Florescu [...]. În al doilea rând, el [Paul Anghel] prevedea că se pregăteşte un al doilea „caz Goma" prin Dorin Tudoran[73].

Treptat, discursul lui Dorin Tudoran se radicaliza. La 3 septembrie 1981, informatorul Martin îi raporta maiorului Oprişor Oniţiu că, „în această luptă împotriva «legionarilor» din literatura română (clasificaţi [*sic !*] într-un grup din care fac parte E. Barbu, Lăncrănjan etc.), Tudoran a încercat să atragă mai mulţi dintre literaţii tineri, pe care doreşte să-i capaciteze în scopul scrierii diferitelor articole şi luări de poziţie împotriva acestor «legionari»"[74]. La 16 iulie 1981, o notă a DSS informa că Tudoran considera că

70. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233433, vol. 1, f. 81.
71. *Ibidem*, ff. 93-94.
72. *Ibidem*, f. 215.
73. *Ibidem*, ff. 195-196.
74. *Ibidem*, vol. 2, f. 187 bis.

situaţia „este jalnică în România, începând cu nervii pe care-i faci în transportul în comun şi până la calvarul hranei zilnice". Nota aprecia că „Tudoran a stat de vorbă cu toate categoriile de oameni din ţară şi că a înţeles că trebuie luptat"[75]. La 11 decembrie 1981, o notă a UM 0800 raporta că „Dorin Tudoran şi Dan Deşliu apreciază situaţia din ţara noastră dezastruoasă, comparând-o cu un butoi de pulbere care ar fi gata să explodeze"[76]. În ciuda risipei de mijloace umane şi tehnice folosite în cazul Tudoran, DSS lucra cu rateuri evidente. În februarie 1982, într-o notă adresată generalului Alexie, şef al UM 0625 a Direcţiei a III-a Contraspionaj, generalul Iulian Vlad, secretar de stat la Ministerul de Interne răspunzând de DSS (aripa internă exclusiv CIE), îşi mustruluia subordonaţii, considerând că, în urmărirea lui Dorin Tudoran, „modul în care s-a asigurat până în prezent urmărirea informativă nu a fost pe deplin satisfăcător, posibilităţile de informare nu au fost bine valorificate, schimbul de informaţii [între unităţile DSS, *n.n.*] a fost defectuos"[77]. La 20 ianuarie 1982, o notă a UM 0800 raporta că „scriitori Mircea Dinescu şi Dorin Tudoran consideră că «echipa aceasta de zgomote şi pistolari» de la *Luceafărul* şi *Săptămâna*, susţinută de un activist de la secţia de propagandă pregăteşte climatul ideologic pentru viitoarea plenară a CC al PCR, când [...] va fi reintrodusă cenzura"[78]. La 20 martie 1982, Dorin Tudoran şi-a depus carnetul de partid în semn de protest împotriva „unei organizaţii care duce o politică de distrugere treptată a culturii şi economiei naţionale"[79], iar la 13 octombrie, în acelaşi an, generalii Iulian Vlad şi Nicolae Pleşiţă (adjunct al ministrului de Interne şi şef al UM 0544/CIE) aprobau un plan de măsuri care îl privea şi în care se menţiona că Tudoran protesta împotriva reintroducerii cenzurii „şi a «practicării» pe scară înaltă a traficului de influenţă"[80]. La 8 aprilie 1983, un nou plan de măsuri, semnat de generalii Aron Bordea (UM 0610) şi Gheorghe Dănescu (UM 0800), privindu-l pe Dorin Tudoran, era iarăşi criticat de generalul Iulian Vlad, care cerea „stingerea efectelor publicităţii externe în jurul cazului [şi] prevenirea creării unui disident". Iulian Vlad adăuga în ordinul său: „Mai reanalizaţi odată toate «revendicările» lui «Tudorache», vedeţi dacă sunt reale sau imaginare, ce implicaţii presupune satisfacerea lor din punct de vedere legal". Vlad încheia nota sa către generalii Bordea şi Dănescu cu un avertisment, cerând izolarea eficientă a lui Tudoran: „Dacă şi de acum încolo mai reuşeşte să aibă legături cu exteriorul înseamnă că nu se execută ordinele ce le-aţi primit, iar angajamentele asumate de unităţile dumneavoastră sunt formale"[81]. În luna august a anului 1983, generalul Vlad le atrăgea din nou atenţia generalilor Bordea şi Dănescu asupra „necesităţii de a-l izola eficient pe Tudoran, în coordonare cu UM 0544 (CIE)"[82]. Generalul Vlad adresa, încă o dată, o notă aproape identică generalilor Bordea, Alexie şi Dănescu la 3 iulie 1984, reproşându-le că nu sunt capabili să-l izoleze pe Tudoran de persoane din exterior şi cerându-le „măsurile cele mai calificate şi eficiente" în acest sens[83]. La începutul lunii noiembrie a anului 1984, Dorin Tudoran a primit două scrisori anonime prin care era ameninţat cu moartea, una dintre ele referindu-se la soarta preotului polonez asasinat

75. *Ibidem*, vol. 2, f. 1193.
76. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 229.
77. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233433, vol. 2, f. 274.
78. *Cartea Albă a Securităţii*, p. 231.
79. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233433, vol. 3, f. 253 bis.
80. *Ibidem*, f. 79.
81. *Ibidem*, f. 261.
82. *Ibidem*, f. 316.
83. *Ibidem*, vol. 4, f. 206.

Jerzy Popiełuszko. Conform unei discuţii între Mihai Botez şi locotenent-colonelul Marian Ureche, Tudoran bănuia în acest caz persoane din anturajul lui Adrian Păunescu, Corneliu Vadim Tudor sau pe ofiţeri ai DSS[84]. După ce Dorin Tudoran a făcut o grevă a foamei de 40 de zile, DSS a aprobat emigrarea lui, el părăsind România la 24 iulie 1985. Plecarea sa din ţară a avut loc numai după ce Robert Dole, preşedintele majorităţii republicane din Senatul SUA, a intervenit în persoană pe lângă Nicolae Ceauşescu pentru emigrarea sa şi a lui Gheorghe Calciu-Dumitreasa, Ceauşescu aprobând aceste emigrări „când a apărut pericolul ca [...] Senatul să recomande respingerea recomandării preşedintelui SUA de prelungire a clauzei pentru România"[85].

Silviu Brucan

Scurtă biografie

Silviu Brucan s-a născut la 18 ianuarie 1916, în Bucureşti, fiind fiul unui prosper negustor evreu de stofe. Numele său original era Saul Brucar sau Bruckner. În timpul războiului va fi unul dintre membrii PCR (sau simpatizant – unele documente îl indică drept membru de partid din 1944) care răspundeau de tipărirea presei comuniste ilegale. Se va căsători cu Alexandra Sidorovici, militantă PCR din ilegalitate, care va deveni în 1945 unul dintre acuzatorii publici din procesele criminalilor de război din România. Imediat după 1944, Saul Brucar îşi va schimba numele în Silviu Brucan, devenind redactor la ziarul PCR *Scânteia*. În această calitate, el va scrie în anii 1947-1948 o serie de articole cu puternic caracter stalinist, în care îi ataca virulent pe adversarii politici ai PCR[86]. Brucan va regreta în 1988 unele dintre aceste articole, dar nu şi pe cele în care cerea pedepsirea criminalilor de război[87]. „Cinstit vorbind, împotriva mea puteau fi invocate articole cu adevărat reprobabile, de care astăzi îmi este ruşine, aşa cum am declarat încă în 1988 într-un interviu cu Nestor Rateş la «Europa Liberă». Îmi aduc aminte că am scris un articol mârşav despre Iosip Broz Tito în perioada în care acesta era ţinta atacurilor staliniste în presa sovietică. Şi au mai fost altele de acest gen în publicistica mea stalinistă"[88]. Într-adevăr, într-un interviu luat de Horia Puşcaşu la New York şi difuzat de Vocea Americii în octombrie 1988, Silviu Brucan a declarat: „În anii de după război şi eu am fost lovit de boala sectarismului şi intoleranţei. Când recitesc unele articole pe care le-am scris atunci mă îngrozesc"[89]. Apropiat al lui Gheorghe Gheorghiu-Dej, Silviu Brucan va fi numit în 1956 şef al Legaţiei române la Washington şi, ulterior, ambasador la ONU[90]. După şapte ani de serviciu diplomatic,

84. *Ibidem*, ff. 267, 269.
85. Mircea Răceanu, *op. cit.*, p. 259.
86. Spre exemplu, „Ion Mihalache îşi dezvăluie planurile în faţa anchetatorilor", *Scânteia*, 21 iulie 1947; Silviu Brucan, „Nu vor putea opri refacerea ţării", *Scânteia*, 4 iulie 1947.
87. Spre exemplu, „Da! Nici o cruţare", *Scânteia*, 17 mai 1947.
88. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur. O biografie între două revoluţii*, Editura Nemira, Bucureşti, 1998, p. 55.
89. Siviu Brucan, *Generaţia irosită. Memorii*, Editurile Universul & Calistrat Hogaş, Bucureşti, 1992, p. 259.
90. Brucan ar fi participat, în 1958, la epurarea unor colegi evrei din aparatul acestui minister. Brucan i-ar fi epurat din MAE, în 1958, pe translatorul Desideriu Benedict şi pe secretarul 3 al Ambasadei române din Moscova, Teodor Vald. Mărturie din 29 ianuarie 2007 a lui Stephan Benedict, fiul lui Desideriu Benedict.

Brucan se reîntoarce în ţară. În 1962, Silviu Brucan devine directorul TVR, de unde va demisiona la venirea la putere a lui Nicolae Ceauşescu. Până în 1978, când se va pensiona, Silviu Brucan va preda un curs de „socialism ştiinţific" la Institutul de Medicină şi Farmacologie. El va călători deseori în străinătate, uneori cu dificultăţi. În ciuda rezervelor sale faţă de regimul Ceauşescu, relaţia lui Silviu Brucan cu autorităţile comuniste din România a fost, până în 1987, una obişnuită pentru un fost activist de frunte al PCR: „Pot să spun că în întreaga Eră Ceauşescu, până în 1987, când am adoptat o poziţie publică împotriva regimului său, nu am suferit represalii din partea autorităţilor"[91]. Conform propriilor mărturii, Silviu Brucan era încă din 1976 în legătură cu generalul Ion Ioniţă, care avansase ideea unei lovituri de stat menite să-l înlocuiască pe Nicolae Ceauşescu. În anii 1983-1984, generalii Ion Ioniţă, Nicolae Militaru şi Ştefan Kostyal reiau ideea loviturii de stat pe care, potrivit lui Silviu Brucan, Ion Iliescu (considerat de „complotişti" succesorul cel mai potrivit al lui Ceauşescu) o va descuraja, considerând-o „o încercare periculoasă". Din conducerea PCR din perioada respectivă numai Ioan Ursu ar fi fost dispus să sprijine planurile de răsturnare a lui Ceauşescu[92]. Activitatea publică de opozant politic a lui Silviu Brucan a început imediat după 15 noiembrie 1987, moment al revoltei muncitorilor de la Braşov, cu care Silviu Brucan se va solidariza public printr-o declaraţie dată BBC şi UPI (United Press International), care va fi reluată masiv de presa internaţională. Supus domiciliului forţat şi exclus din partid, Brucan va fi încurajat de autorităţile comuniste să călătorească în SUA, în speranţa că va rămâne în exil. Încă dinainte de plecarea sa în această călătorie în iunie 1988, Brucan a pregătit, împreună cu ceilalţi cosemnatari, „Scrisoarea celor şase". Asigurat de sprijin guvernamental american, britanic şi sovietic, Brucan va reveni în decembrie 1988 dintr-o călătorie la Washington, Londra şi Moscova, pentru ca la începutul lunii martie 1989 să facă publică „Scrisoarea celor şase". Arestat la domiciliu, interogat săptămâni de zile cu duritate, mutat forţat într-o periferie a Bucureştiului, Silviu Brucan va reveni pe scena publică pe 22 decembrie 1989, când va apărea la televiziune alături de Ion Iliescu, Petre Roman, Dumitru Mazilu, Gelu Voican Voiculescu, Cico Dumitrescu şi Ion Caramitru. Devenit unul din primii patru lideri ai noului regim politic postcomunist, Brucan va avea un rol politic important în ultima săptămână a lunii decembrie a anului 1989, redactând, împreună cu Dumitru Mazilu, Programul Frontului Salvării Naţionale (FSN), contribuind la execuţia soţilor Ceauşescu şi la arestarea generalului Iulian Vlad, ca şi a altor ofiţeri superiori din conducerea DSS. În februarie 1990, Brucan se va retrage din conducerea FSN, adoptând treptat o poziţie din ce în ce mai critică faţă de partidul al cărui membru fondator fusese. Va continua până la puţin timp înaintea morţii sale, la 14 septembrie 2006, să scrie comentarii şi prognoze politice incitante şi să apară în talk-show-uri televizate. Apreciat sau urât cu pasiune, Silviu Brucan a continuat să-i fascineze pe cei interesaţi de lumea politică românească.

91. Silviu Brucan, *Generaţia irosită*, p. 155.
92. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*. Mărturia lui Silviu Brucan privindu-i pe „generalii disidenţi" şi planurile lor conţine inexactităţi. Spre exemplu, Ştefan Kostyal a fost exilat la Curtea de Argeş imediat după invazia în Cehoslavacia din 1968, şi nu în 1984, aşa cum scrie Brucan.

Silviu Brucan şi Securitatea: supraveghere informativă, propuneri de recrutare, colaborare şi disidenţă (1966-1989)

Ca diplomat la post în străinătate şi prin natura funcţiilor sale, Silviu Brucan a avut, fără îndoială, contacte de lucru cu serviciul de informaţii externe al României (iniţial Direcţia I Informaţii Externe), dar şi dificultăţi cu Securitatea[93]. În 1966, neînţelegerile lui Silviu Brucan cu Securitatea aveau să se accentueze[94]. La 21 aprilie 1966, Direcţia a II-a Contraspionaj a MAI va propune deschiderea unei acţiuni informative asupra lui Silviu Brucan. Acuzat de a fi calomniat „politica RS România în problema minorităţi[lor] naţionale, făcând afirmaţii tendenţioase", Brucan va primi numele de cod „Brumaru", scopul principal al urmăririi sale informative fiind confirmarea sau infirmarea apartenenţei sale la serviciul de spionaj american[95]. După încadrarea lui „Brumaru" cu o reţea de 17 agenţi informatori, incluzând prieteni şi colegi din sistemul editorial şi din MAE (cum ar fi sursele Dorneanu, Hollis, Şerban, Dragoş, Valeriu, Sebastian – toate reprezentând nume de cod – şi sursele F.I., T.L. şi I.C.O.), precum şi foşti colegi de la televiziune, şi după crearea unui dosar în şapte volume, conţinând 2.977 de pagini (559 de pagini de urmărire informativă propriu-zisă şi 2.418 pagini de TO), la 17 martie 1967, Direcţia a II-a Contraspionaj ajunge la concluzia că „într-o anumită perioadă Brucan Silviu era nemulţumit de situaţia sa" şi că „în timpul supravegherii informativ-operative nu s-a constatat nicio faptă care să arate că Brucan Silviu ar fi un element duşmănos sau că ar fi fost recrutat de către un serviciu de spionaj". În concluzie, referatul lui Neagu Cosma, luând în considerare „multiplele posibilităţi informative" ale lui Silviu Brucan şi „calităţile sale", propune – prin utilizarea persuasiunii, dar şi a şantajului şi cu aprobarea organelor de partid – „recrutarea lui Brucan Silviu ca agent pe linia spionajului SUA"[96]. Între 1966 şi 1989 Securitatea i-a atribuit lui Silviu Brucan cinci nume de cod. Acestea au fost: „Brumaru", „Barbu", „Sergiu", „Bratu" şi „Bran". „Brumaru" este numele de cod al lui Silviu Brucan pe perioada 1966-1967 ca obiectiv al Directiei a II-a Contraspionaj. „Barbu" este numele de cod dat lui Silviu Brucan ca sursă a Direcţiei a III-a Contraspionaj a DSS (fosta Direcţie a II-a), care îl va instrui în iunie 1977 în legătură cu o misiune în SUA[97]. Mai precis, la 20 iunie 1977 generalii Bolinu, şeful Contraspionajului Extern (UM 0920F), şi Moga, şef al Direcţiei a III-a, semnează un „Raport privind instruirea sursei «Barbu»", care era invitată la Universitatea [colegiul] Dartmouth, SUA. „Barbu" este instruit să discute probleme legate de Clauza Naţiunii celei mai Favorizate (nu ar fi existat restricţii privind emigrarea evreilor), „campania antiromânească a presei americane şi în special a Europei Libere" şi „combat[erea] campaniei dusă în SUA de unele elemente iredentiste maghiare". În plus, „Barbu" va fi instruit să discute cazurile Vlad Georgescu şi Paul Goma[98]. O notă a DSS privind urmărirea informativă a ambasadorului Cornel Bogdan cu data de 7 iulie 1977 menţionează în clar că „informatorul" „Barbu" este una şi aceeaşi persoană cu Silviu Brucan[99]. Un

93. Siviu Brucan, *Generaţia irosită*, p. 125.
94. ACNSAS, dosar 153647 (168991), vol. 2, ff. 232-234.
95. ACNSAS, dosar 153647, vol. 1, ff. 6, 133-136.
96. *Ibidem*.
97. Documentele obţinute de Silviu Brucan în ianuarie 1990 (în continuare, Dosar BRUCAN [DB]), Ministerul de Interne, Direcţia a III-a, „Raport privind instruirea sursei «Barbu»", nr. 311/10.746 din 20.06.1977, ff. 9-12.
98. *Ibidem*.
99. *Ibidem*, f. 13.

document DSS al Direcţiei a III-a din 12 noiembrie 1981, cu titlul „Notă privind informaţiile care au fost obţinute în cazul Cârtiţa" (Ion Mihai Pacepa), menţionează, între altele, că „în etapa ce urmează UM 0625 va întreprinde următoarele măsuri: 1. Sursa «Barbu», cu prilejul deplasării în interes de serviciu ce o va face în SUA, prin legăturile personale ce le are în rândul cercurilor evreieşti din aceasta ţară, va căuta să afle date referitoare la locul unde se găseşte «cârtiţa» şi cine sunt persoanele care îl anchetează"[100]. Deşi pe una din notele informative pe care Silviu Brucan le-a semnat în clar în 1977 un ofiţer DSS a pus numele de cod „Sergiu", acest nume va fi utilizat în mod predominant de diverse unităţi DSS pentru a-l desemna, în perioada 1987-1989, pe Silviu Brucan ca urmărit. În sfârşit, numele de cod „Bran" i-a fost atribuit lui Brucan în 1988, ca urmărit, de UM 0195, iar cel de „Bratu" în acelaşi an de Serviciul I al Securităţii judeţene Arad, care ţinea de Direcţia I (UM 0610), tot ca urmărit. Dosarele DSS privindu-l pe Silviu Brucan nu conţin niciun angajament al acestuia de colaborare cu DSS, iar toate notele sale informative au fost date sub semnătură proprie[101]. Din această perspectivă, situaţia lui Silviu Brucan este similară cu cea a lui Mihai Botez, el apărând ca o „sursă" a DSS care a dat informaţii în clar acestei instituţii. Ca şi Botez, Brucan a dat în scris informaţii despre diverşii diplomaţi americani cu care se întâlnea; spre deosebire de Botez, care a furnizat informaţii scrise despre Dorin Tudoran şi Ion Puiu, din dosarele lui Brucan nu rezultă că acesta ar fi dat informaţii despre cetăţeni români cu care se afla în contact[102].

Colaborare

Materialele din dosarele Direcţiei a III-a includ 22 de pagini din anii 1971-1978, relevante pentru colaborarea lui Silviu Brucan cu DSS. Aceste materiale indică faptul că Silviu Brucan a furnizat rapoarte Securităţii privind contactele sale cu diplomaţi şi corespondenţi de presă aflaţi la Bucureşti şi la întoarcerea din călătoriile sale din străinătate, sprijinind politica regimului comunist împotriva disidenţilor Vlad Georgescu şi Paul Goma. La 19 februarie 1977, Silviu Brucan dădea o notă informativă privind discuţiile sale legate de disidenţa din România la Ambasada SUA cu adjunctul ambasadorului american, Richard Noyes Viets, şi cu Malcom Brown, corespondentul ziarului *New York Times* la Belgrad. Dacă, conform lui Silviu Brucan, diplomatul american aprecia că în România „nemulţumirile oamenilor [...] sunt economice mai curând decât politice", ziaristul de la *New York Times* declara că Paul Goma este „o persoană importantă, un luptător curajos care nu vrea să-şi părăsească ţara, deşi a fost închis şi persecutat pentru ideile sale". Reacţia lui Silviu Brucan a fost de a recunoaşte că Paul Goma „a fost închis şi a suferit, dar după ce a fost eliberat a avut posibilităţi rare de a se manifesta, a pleca[t] în străinătate şi chiar acum are paşaport în buzunar [*sic!*], ceea ce puţini scriitori români se pot lăuda a avea". Brucan a continuat prin a nega orice merit al lui Goma, atribuind publicitatea din jurul disidentului român „prostiei autorităţilor romane": „În realitate e lipsit de talent literar iar în ţară este complect necunoscut. El a fost lansat în Occident din prostia autorităţilor româneşti, care la început au intervenit la editura germană ca

100. ACNSAS, dosar 153647, vol. 2, ff. 250-252 (numere vechi 252-254).

101. „În conformitate cu Hotărârea de Partid 119 era interzisă orice racolare a membrilor de partid în calitate de informatori sau colaboratori" (Paulina Păsărin, „Ne aşteptăm să vină plutoane întregi de trădători pe care ţara îi va plăti", *Jurnalul Naţional*, 17 august 1999).

102. Radu Ioanid (ed.), *Dosarul Brucan*, pp. 24, 28-30, 80-82.

să nu-i publice manuscrisul şi apoi chiar Ambasada Română de la Bonn a comis greşala de a cere Expoziţiei Cărţii de la Frankfurt să nu-i expună volumul. Nici că se putea o mai bună publicitate pentru a-l lansa pe Goma în Occident"[103]. La şedinţa Comitetului Politic Executiv din 30 martie 1977, Nicolae Ceauşescu dădea noi ordine privindu-i pe Vlad Georgescu, care tocmai fusese arestat pentru redactarea unei istorii critice la adresa regimului comunist, şi pe Paul Goma, al cărui apel referitor la drepturile omului şi adresat Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa la 18 februarie 1977 acumulase aproape 180 de semnături[104]. În zilele următoare (1, 5, 7 şi 8 aprilie 1977), Paul Goma a fost anchetat de locotenent-colonelul Iosif Bistran şi de maiorul Gheorghe Goran, „organe de cercetare penală", la 15 aprilie a fost exclus din Uniunea Scriitorilor, iar la 4 şi 6 mai 1977 a fost silit să semneze două scrisori umilitoare de scuze adresate lui Nicolae Ceauşescu, scrisori impuse, conform unui fost ofiţer de Securitate, chiar de dictatorul român[105]. La sfârşitul şedinţei Comitetului Politic Executiv din 30 martie 1977, Dumitru Popescu a cerut să fie abordat în acest context ambasadorul SUA la Bucureşti, sugestie aprobată de Nicolae Ceauşescu. La 8 aprilie 1977, Brucan semna o notă privind discuţiile avute cu Harry Barnes, ambasadorul SUA la Bucureşti. Conform acestei note, Brucan i-a spus lui Barnes, în mod „neoficial şi confidenţial", că predarea manuscrisului de către Vlad Georgescu ambasadorului american înainte de arestarea sa „constituie un act neprietenos faţă de guvernul României şi un act de intervenţie în treburile interne ale României [şi că] sprijinirea în viitor a acţiunilor de acest fel de către ambasadorul american nu poate fi tolerată". În consecinţă, Brucan sugera „pentru a evita o confruntare oficială în această chestiune [...] înapoierea documentului respectiv"[106]. Ambasadorul american a refuzat înapoierea documentului, respingând sugestiile lui Brucan şi reacţionând împotriva arestării prietenului său, subliniind că atitudinea autorităţilor române faţă de Vlad Georgescu ar putea afecta relaţiile româno-americane. La 20 iunie 1977, sursa „Barbu", alias Silviu Brucan, a fost instruită de DSS să relateze în SUA „că unele cazuri de nemulţumiri, cum a fost Paul Goma şi cei grupaţi în jurul său nu reprezintă intelectualitatea română" şi că „despre Vlad Georgescu [...] a auzit vorbindu-se că a fost reţinut şi cercetat pentru activitate de spionaj şi apoi eliberat"[107]. Întors din SUA, la 26 iulie 1977, Silviu Brucan va semna o notă informativă ce reflecta stadiul relaţiilor româno-americane din acel moment, precum şi faptul că el acţionase conform instrucţiunilor primite în domeniul Clauzei Naţiunii celei mai Favorizate şi a problemei minorităţii maghiare din România. Nota nu menţiona nimic despre disidenţii români[108].

103. Dosar BRUCAN (DB), pp. 1-2. O poziţie critică faţă de Paul Goma exprimă şi prietenul apropiat al lui Silviu Brucan Dan Deşliu, care declara, conform unui raport al DSS/Inspectoratul Municipiului Bucureşti: „Goma este un impostor, dar datorită acestui pseudocoleg soţia mea a obţinut paşaport mai repede. Drepturile omului trebuie câştigate prin luptă [...]. Regretul meu este că adevăraţii scriitori nu au luat nicio atitudine asemănătoare lui Goma. Ionel Vianu este un alt caz şi are perfectă dreptate" (*Cartea Albă a Securităţii*, p. 104).
104. Mihnea Berindei, „Documente CPEx din 1977", *22*, anul V (876), 22-29 decembrie 2006.
105. *Cartea Albă a Securităţii*, pp. 97-110; Toma Roman Jr., „Ceauşescu voia scuze de la Paul Goma!", *Jurnalul Naţional*, 16 mai 2007, interviu cu Voicu Zdrenghea.
106. Dosar BRUCAN (DB), f. 8; vezi şi ff. 15-18.
107. *Ibidem*, ff. 9-12.
108. *Ibidem*, ff. 4-7.

Revolta de la Braşov şi începutul disidenţei: noiembrie-decembrie 1987

La 15 noiembrie 1987, muncitori ai Întreprinderii de Autocamioane „Steagul Roşu" au demonstrat pe străzile Braşovului, scandând „Vrem căldură!", „Vrem mâncare pentru copii!", „Jos Ceauşescu!", „Jos comunismul!", „Libertate!". Demonstranţii au pătruns în sediul Comitetului Judeţean de Partid, aruncând pe geamuri produsele alimentare inaccesibile populaţiei de rând găsite în sediu, precum şi piese de mobilier. La 3 decembrie 1987, 61 dintre demonstranţi au fost judecaţi şi condamnaţi la pedepse cu suspendarea condiţionată a închisorii pe termene între şase luni şi trei ani. De asemenea, cei condamnaţi au fost mutaţi forţat în alte localităţi[109]. În România, gesturile de solidaritate cu greviştii au fost rare, în favoarea lor manifestându-se public Radu Filipescu, arestat în mai 1983 pentru difuzarea unor manifeste contra regimului Ceauşescu şi condamnat la ani de închisoare pentru acest act, Doina Cornea şi Mihai Botez. Silviu Brucan a considerat că „rebeliunea muncitorilor a fost un eveniment absolut fantastic", dar era confruntat cu două probleme. Prima era „cum să se răspândească ştirea ei atât în ţară, cât şi în străinătate, dat fiind controlul riguros al mijloacelor de comunicaţie în România lui Ceauşescu", iar a doua, cum „să fie salvaţi aceşti bravi şi nobili luptători pentru libertate [...] [care] fuseseră arestaţi şi torturaţi"[110]. Brucan a găsit soluţia la prima problemă prin înmânarea imediată a unui raport scris despre revolta lui Leslie High, directorul Bibliotecii Americane, care avea să-l transmită prompt Vocii Americii şi Radio Europa Liberă. Răspunsul lui Brucan la a doua problemă a fost dat în seara zilei de 26 noiembrie 1987, când le-a înmânat corespondenţilor de presă Nick Thorpe, de la BBC Service, şi Patricia Koza, de la UPI, o declaraţie care, deşi nu îl menţiona personal pe Nicolae Ceauşescu, avertiza regimul comunist împotriva represiunii în masă care se pregătea contra greviştilor de la Braşov. Declaraţia sublinia că o continuare a represiunii putea să ducă la izolarea României pe plan internaţional şi la o ruptură totală între regimul comunist şi o clasă muncitoare deja supusă unor condiţii de trai mizerabile[111]. Această declaraţie a lui Brucan, care a marcat momentul de ruptură dintre autorul ei şi regimul Ceauşescu, a fost reluată de numeroase cotidiene occidentale, istoricul britanic Dennis Deletant caracterizând-o ca „semnificativă şi fără precedent"[112]. În prima decadă a lunii decembrie 1987, Silviu Brucan a fost convocat la o discuţie la Colegiul de Partid al CC al PCR. A fost un dialog al surzilor, în care lui Brucan i s-a reproşat „declaraţia ostilă la adresa partidului şi ţării", el protestând împotriva „violării grosolane a Constituţiei" în cazul său. Această discuţie la care au participat Nicolae Constantin, preşedintele Colegiului de Partid, şi Ion Catrinescu, membru al Colegiului a fost, conform lui Silviu Brucan, ultimul său „dialog cu conducerea de partid, o scurtă ciocnire care a durat numai un sfert de oră"[113]. La mijlocul lunii decembrie 1987, DSS a trecut

109. Marius Oprea şi Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Braşov*, Editura Polirom, Iaşi, 2002; Daniel Iftene, „Braşov, 15 noiembrie 1987", în Ruxandra Cesereanu (coord.), *Comunism şi represiune în România. Istoria tematică a unui fratricid naţional*, Editura Polirom, Iaşi, 2006, pp. 272-280.
110. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*, p. 157.
111. *Ibidem*, p. 164.
112. Dennis Deletant, *Ceausescu and the Securitate: Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, Hurst & Company, Londra, 1996, p. 253.
113. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*, p. 166. Discuţia a avut loc înainte de 11 decembrie 1987, când Brucan i-o relatează lui Alexandru Drăghici (Dosar BRUCAN [DB], f. 108).

la represalii împotriva lui Brucan. El a fost supus câteva zile unui regim de domiciliu forţat, având telefonul şi poşta întrerupte şi neputând primi vizitatori. Filtre de Miliţie erau instalate la capetele străzii lui. După câteva zile i s-a permis să părăsească domiciliul pentru cumpărături, fiind însă supus unui filaj sever. DSS era în alertă şi mobiliza forţe importante contra disidenţilor. Prin adresa cu numărul 312/VP din decembrie 1987 (fără dată exactă), Direcţia a III-a Contraspionaj cerea Unităţii Speciale de Luptă Antiteroristă (USLA-UM 0620), însărcinată cu paza ambasadelor de la Bucureşti, şi Securităţii Municipiului Bucureşti (UM-0672) să ia „măsuri de prevenire a pătrunderii în toate ambasadele şi consulatele occidentale de la Bucureşti a numiţilor: 1. Brucan Silviu [...], 2. Bogdan Corneliu [...], 3. Celac Mariana [...]. Anexăm alăturat 3 fotografii ale celor în cauză"[114]. Între timp, DSS îl sonda pe Silviu Brucan prin informatori şi ofiţeri ai săi, aşa cum s-a întâmplat la 8 şi 17 decembrie 1987[115]. La 25 decembrie 1987, DSS organizează o „combinaţie" conform căreia Silviu Brucan se întâlneşte „întâmplător" pe Bulevardul Primăverii cu un anume Vornicu (declaraţie scrisă de mână şi semnătura în clar), care fusese „instruit" să „orienteze" discuţia spre „efectele negative ale declaraţiilor sale [ale lui Brucan, *n.n.*] asupra comerţului exterior românesc şi a economiei noastre în general"[116]. La 8 ianuarie 1988, maiorul Traian Oancea, ofiţer al unităţii de Contraspionaj ţări socialiste a DSS (UM 0110), primea de la aceeaşi sursă Vornicu – nume de cod „Epureanu" –, la domiciliul acesteia, o notă de opt pagini, care va fi bătută la maşină cu litere mari şi trimisă conducerii DSS sau PCR. În nota pe care ar fi dat-o la iniţiativa sa, Vornicu/„Epureanu" aprecia că Brucan „promovează totuşi spre vârful piramidei politicii externe româneşti graţie cunoştinţelor sale avansate de limba engleză, cât şi conjuncturii favorabile creată de existenţa în conducerea superioară a partidului a elementului evreiesc provenit din activitatea ilegală" şi că Brucan este „un fost stalinist convins [...] devenit gorbaciovist", la care „calităţile precumpănesc asupra defectelor" şi că nu este probabil ca el să devină un „hegemon al unei posibile grupări" sau „un purtător de steag". El sugera, în finalul notei sale, că „legenda" viitoare a lui Brucan depinde de cei care vor şti sau nu să o creeze[117]. DSS a încercat să organizeze o altă „combinaţie" privindu-l pe Brucan, prin care Costin Murgescu, directorul Institutului de Economie Mondială, urma să-l convingă pe acesta prin diverse metode să renunţe la activitatea de oponent al regimului. Planul de măsuri nu a putut fi pus în aplicare în acest caz pentru că, aşa cum menţionează o notă de mână scrisă pe marginea sa, „respectivul [Costin Murgescu] evită să se angajeze în această acţiune"[118].

„Scrisoarea celor cinci", Bucureşti, ianuarie-iunie 1988

La 10 ianuarie 1988, restricţiile domiciliare, poştale şi telefonice asupra lui Brucan au fost ridicate. Conform memoriilor lui Silviu Brucan, primele discuţii în legătură cu ceea ce avea să devină „Scrisoarea celor şase" au început în aprilie 1988, când el se va întâlni în parcul Herăstrău cu Gheorghe Apostol. Argumentul lui Brucan în favoarea

114. Dosar BRUCAN (DB), f. 53.
115. *Ibidem*, ff. 99-102, 110-111.
116. *Ibidem*, ff. 113-120. „Vornicu", salariat al TVR, este identificat în dosarul DSS al lui Siviu Brucan din 1967 ca „fost agentul [*sic!*] DGI Franţa" (Dosar SRI FI168991, vol. 1/ACNSAS 153647, vol. 1, f. 52).
117. *Ibidem*, ff. 115-173.
118. *Ibidem*, ff. 181-184.

unei acţiuni comune a vechilor membri de partid, ilegalişti, care, cu excepţia lui Constantin Pârvulescu şi a sa, nu luaseră nicio poziţie publică împotriva lui Ceauşescu era corect: „Nu putem rămâne deoparte în timp ce oameni tineri ca Radu Filipescu îşi riscă libertatea, împrăştiind manifeste împotriva abuzurilor şi crimelor lui Ceauşescu"[119]. Apostol, care aprecia eficacitatea acţiunii de protest a lui Brucan, luase iniţiativa unei acţiuni comune a ilegaliştilor contra lui Ceauşescu, având în acest sens discuţii cu Alexandru Bârlădeanu, Constantin Pârvulescu şi Corneliu Mănescu[120]. Corneliu Mănescu considera că „iniţiativa [scrisorii] îi aparţine lui Apostol. Când Apostol a discutat cu mine, eu eram pe locul patru. Adică el discutase cu Brucan, cu Bârlădeanu şi cu Pârvulescu"[121]. Grigore Răceanu va fi cooptat ulterior în acest grup, în urma întâlnirilor dintre acesta şi Gheorghe Apostol, întâlniri aranjate în toamna anului 1988 de Mircea Răceanu[122]. Mănescu îşi va mai aminti că Apostol „a revenit cu o scrisoare redactată în stil strict anticeauşist. Or, aici era vorba de mai mult: populaţia care suferea frigul, foamea, relaţiile internaţionale, drepturile omului"[123]. Apostol i-a sugerat lui Brucan să se întâlnească cu Bârlădeanu, care, conform lui Brucan, ar fi fost „înfricoşat" şi preocupat de găsirea unui alibi în caz că Securitatea i-ar fi descoperit pe cei cinci[124]. Alexandru Bârlădeanu îşi va aminti că Apostol a avut ideea ca Brucan să transmită scrisoarea în străinătate şi că au avut loc două întâlniri între el şi Brucan, discutându-se în special problemele economice cu care se confrunta societatea românească. Apostol, Bârlădeanu şi Brucan ar mai fi stabilit ca Brucan să redacteze scrisoarea pentru a minimaliza şansele (*sic!*) ca ea să fie găsită de DSS[125]. Conform unei note a DSS redactate la începutul lunii iunie 1988, „după atenţionarea la Colegiul de Partid al CC al PCR Brucan Silviu a continuat să desfăşoare acţiuni cu caracter ostil"[126]. O notă similară a DSS privindu-l pe Silviu Brucan va fi redactată în două versiuni care vor diferi numai prin concluziile lor. Ambele versiuni recomandau „acordarea vizei de călătorie în străinătate lui Silviu Brucan şi eliberarea unui paşaport simplu de turist". Prima versiune stipula că „în situaţia ca pe timpul şederii în exterior va continua să se situeze pe o poziţie ostilă RS România, la întoarcerea în ţară să fie pus în discuţia adunării generale de partid a organizaţiei din care face parte, în vederea excluderii pentru faptele sale incompatibile cu calitatea de membru de partid". A doua versiune stipula ca înaintea plecării din ţară să aibă loc „punerea lui Silviu Brucan în discuţia adunării generale de partid a organizaţiei din care face parte în vederea excluderii pentru faptele sale incompatibile cu calitatea de membru PCR"[127]. Evident, cele două variante i-au fost prezentate de DSS lui Nicolae

119. Silviu Brucan, *Generaţia irosită*, p. 179.
120. Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Editura Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997; *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Editura Polirom, Iaşi, 2001.
121. *Convorbiri neterminate*, pp. 239-240. Conform unei mărturii a lui Alexandru Sencovici din mai 1990, acesta i-ar fi sugerat lui Apostol, în timpul plimbărilor zilnice din parcul Herăstrău, să-l contacteze pe Brucan datorită faptului că „scria bine" şi că avea contacte în exterior. Alexandru Sencovici i-ar fi sugerat lui Apostol ca între semnatari să fie incluşi Constantin Pârvulescu, Grigore Răceanu şi Ion Iliescu.
122. Mircea Răceanu, *Infern '89. Povestea unui condamnat la moarte*, Editura Silex, Bucureşti, 2000, p. 114.
123. *Ibidem*, p. 239.
124. Silviu Brucan, *Generaţia irosită*, pp. 179-181.
125. *Convorbiri neterminate*, p. 215.
126. Dosar BRUCAN (DB), ff. 288-291.
127. *Ibidem*, ff. 288-297.

Ceauşescu, care a tranşat: Brucan va fi exclus din partid şi va primi paşaport. Cum se explică faptul că regimul comunist i-a permis lui Brucan să plece în străinătate după o activitate atât de intensă şi de ostilă? În memoriile sale, Silviu Brucan menţionează că raţionamentul acordării paşaportului a fost compromiterea sa, sugerându-se existenţa unui târg cu regimul şi speranţa că el nu va mai reveni în ţară[128]. Locotenent-colonelul Emil Rădulescu, adjunct al şefului Direcţiei a III-a a DSS, avea să-i spună lui Silviu Brucan, la 12 martie 1989, în timpul primelor ore de interogatoriu după publicarea „Scrisorii celor şase", că generalul Iulian Vlad propusese să i se dea paşaport în speranţa că el nu se va mai întoarce în ţară[129]. Desigur, presiunile americane şi britanice în acest sens au avut un anumit rol. În 1994, fostul şef al UM 0544, generalul Aristotel Stamatoiu, afirma că, împreună cu Aurel Duma, ministru secretar de stat la MAE şi coordonatorul legăturii DSS cu acest minister, a dat aprobare ca Brucan să plece „fără ştirea altcuiva", „pentru că mergea în SUA, unde era crezut şi oricum ar fi vorbit despre România trebuia să spună şi ceva bun [...]. De ce să-l oprim să plece şi să ni-i punem pe americani în cap?"[130]. Roger Kirk şi Mircea Răceanu scriu că, în primăvara anului 1988, Silviu Brucan a acţionat din nou ca un „canal de comunicare" între autorităţile române şi guvernul american, în încercarea de a se găsi o soluţie pentru ca România să nu piardă totuşi Clauza Naţiunii celei mai Favorizate. Mircea Răceanu este convins că în acel moment Brucan a acţionat din nou în numele lui Ceauşescu, paşaportul fiind „probabil" o răsplată pentru acest demers[131]. Era foarte puţin probabil ca generalii Vlad sau Stamatoiu să fi luat o astfel de decizie fără aprobarea lui Nicolae Ceauşescu. Cert este că la 17 iunie 1988 Silviu Brucan a fost invitat la paşapoarte, unde a primit de la generalul Gheorghe Manea (UM 0500) documentul de călătorie care conţinea o viză pe şase luni, după care a fost imediat exclus din partid[132]. Conform memoriilor lui Alexandru Bârlădeanu, în momentul în care Brucan a primit paşaportul, a intervenit o ezitare din partea lui şi a lui Apostol:

> Am hotărât cu Apostol – era în vara lui 1988 – să nu dăm încă drumul la scrisoare pentru că aveam prea puţine semnături [...]. Riscam să compromitem acţiunea, iar până la Congresul din 1989 mai era un an. Eu i-am comunicat lui Brucan prin soţia lui – tocmai se pregăteau să plece în străinătate – să nu întreprindă încă nimic. Fără să ne spună, Brucan s-a dus la ambasada americană, a povestit de scrisoare şi în acest fel ne-a trădat pe toţi. Întrucât Securitatea avea o „cârtiţă" tocmai acolo unde a informat el despre pregătirile noastre, Securitatea nu ştia când se va da drumul scrisorii. Şi atunci oamenii [DSS, *n.n.*] s-au pregătit să-i anihileze efectul anticipat[133].

În acel moment însă DSS nu avea informaţii despre scrisoare. Aceasta rezultă clar nu numai din dosarul lui Silviu Brucan, ci mai ales din nota amănunţită privindu-l pe Brucan pe care generalul Aurelian Mortoiu, şeful Direcţiei a III-a Contraspionaj (UM

128. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*, p. 167.
129. *Ibidem*, p. 204.
130. Arhiva Senatului României, Stenograma nr. 31/26 ianuarie 1994, Audierea generalului-locotenent Aristotel Stamatoiu, pp. 31-32, în Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4, partea a II-a: *„Revoluţia din decembrie 1989" – o tragedie românească*, Editura RAO, Bucureşti, 2005, p. 771.
131. Robert Kirk şi Mircea Răceanu, *România împotriva Statelor Unite. Diplomaţia absurdului 1985-1989*, Editura Silex, Bucureşti, 1995, pp. 239-240.
132. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*, p. 167; Dosar BRUCAN (DB), f. 138.
133. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 218.

0625), i-o va trimite generalului Ioan Moţ, şeful contraspionajului extern (UM 0195), la plecarea lui Brucan în străinătate[134]. Versiunea în engleză a scrisorii scrise de mână de Brucan va apărea în dosar abia în martie 1989. Momentul descris de Bârlădeanu s-a întâmplat mai degrabă cu zece luni mai târziu, cu câteva zile înaintea difuzării scrisorii, la începutul lui martie 1989. Cert este că Bârlădeanu era supravegheat îndeaproape, ca un potenţial adversar al lui Ceauşescu[135]. Înainte de plecarea sa, la 22 iunie, în Statele Unite, Brucan a trimis cu ajutorul unui diplomat american, prin curierul diplomatic al Ambasadei Statelor Unite, textul provizoriu al „Scrisorii celor cinci". „În iunie, înainte de a zbura spre America, i-am văzut pe Apostol şi Bârlădeanu şi am plecat cu ideea de a studia posibilitatea de a lansa Scrisoarea în străinătate. I-am vizitat deasemenea pe ambasadorul american Kirk şi pe ambasadorul britanic Hugh Arbuthnott pentru a aranja cu ei întâlniri la State Department şi la Foreign Office. I-am pus la curent cu proiectul Scrisorii noastre către Ceauşescu, în aşa fel încât interlocutorii din Londra şi Washington să ştie despre ce e vorba"[136].

„Scrisoarea celor cinci", Washington, Londra, Moscova şi Viena, iunie-noiembrie 1988

Conform memoriilor lui Brucan, autorităţile americane ar fi fost impresionate de proiectul „Scrisorii" şi i-ar fi încurajat pe autorii ei. „La Washington, i-am găsit pe cei de la Departamentul de Stat entuziasmaţi de textul «Scrisorii» şi de-a dreptul uluiţi de numele semnatarilor. Thomas Simmons, Assistant Under Secretary for Eastern Europe [...] care cunoştea bine scena politică românească, era cel mai surprins de greutatea politică a semnatarilor. El prevedea un ecou extraordinar atât în ţară, cât şi în străinătate"[137]. Fără a pune la îndoială activitatea de oponent al regimului desfăşurată de Silviu Brucan, Michael Parmly, Mircea Răceanu şi Thomas Simmons nu confirmă că ar fi avut cunoştinţă în acel moment de planul difuzării unei scrisori de protest. Conform memoriilor lui Brucan însă, planurile sale privind „Scrisoarea" prindeau contur: „În America, gândindu-mă mai serios la scenariul nostru, am ajuns la concluzia că «Scrisoarea», pentru a avea eficacitate politică, trebuia să devină publică în timp ce mă aflam acasă, la Bucureşti. A o lansa în America, pierdea din semnificaţie, şi, deşi pentru mine soluţia era mult mai comodă, ar fi însemnat, însă, să nu mă mai pot întoarce acasă"[138]. La Londra, în noiembrie 1988, Brucan s-a întâlnit cu Martin Nicholson, consilier pentru Europa de Est al prim-ministrului, Margaret Thatcher, şi cu William Waldegrave, ministru de stat la Foreign Office. În memoriile sale, Brucan afirmă „în mod categoric" că la Londra, ca şi la Washington a primit „asigurări de sprijin şi încurajare" pentru planurile privind „Scrisoarea", fiind date instrucţiuni în acest sens ambasadorilor celor două ţări la Bucureşti[139]. De la Londra, Silviu Brucan a călătorit, la mijlocul lunii noiembrie, la Moscova, prin Viena. Raportul UM 0195, semnat „Ionaşcu", menţiona întâlnirile lui Brucan la Institutul pentru Economia Sistemului Mondial Socialist, dar

134. ACNSAS, fond Informativ, dosar 686 M.V.I. Bran.
135. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 219.
136. Silviu Brucan, *Generaţia irosită*, p. 181.
137. *Ibidem*, p. 182.
138. *Ibidem*.
139. *Ibidem*, p. 183.

nu şi întâlnirea sa de la Institutul de Economie Mondială al URSS[140]. Vizita la Moscova fusese aranjată de Anatoli Dobrinin, care s-a întâlnit cu Brucan de două ori. „La a doua întâlnire mi-a spus că Gorbaciov ar dori să mă primească, dar cu o singură condiţie: să nu pomenesc absolut nimănui despre acest lucru. Iar dacă voi sufla un cuvânt, ei vor dezminţi categoric că asemenea întâlnire a avut loc"[141]. Conform memoriilor lui Brucan, întâlnirea a avut într-adevăr loc. Au fost discutate timp de aproape o oră reforma politică din URSS, situaţia din Ţările Baltice şi situaţia din România. Gorbaciov era informat de Dobrinin despre „Scrisoare". Potrivit memoriilor lui Brucan, Gorbaciov „a declarat că este de acord cu acţiunea de răsturnare a lui Ceauşescu cu condiţia ca ea să fie concepută şi realizată astfel încât să ducă la menţinerea partidului comunist ca forţă politică conducătoare în România"[142]. La replica lui Brucan că totul va depinde de reacţia nomenclaturii române la „Scrisoare", nomenclatură faimoasă pentru obedienţa ei faţă de Ceauşescu, Gorbaciov a insistat că PCR va trebui să rămână forţa conducătoare în România. De asemenea, a precizat că, după ce, sub conducerea sa, URSS a condamnat invazia din Cehoslovacia, deşi el doreşte să vadă sfârşitul regimului Ceauşescu, nu se poate spera la niciun fel de ajutor sovietic, în sensul unei intervenţii[143]. Mai important însă pentru soarta lui Brucan a fost faptul că Gorbaciov „a adăugat însă că la insistenţele lui Dobrinin, vor găsi o formulă pentru a-mi apăra securitatea mea personală, care «noi ştim că este periclitată». Într-adevăr au găsit o modalitate ingenioasă, comunicându-i corespondentului «Pravdei» la Bucureşti, Stanislav Petuhov, să mă viziteze regulat, semnalizând astfel autorităţilor române interesul sovietic în securitatea mea personală"[144]. Vizita la Moscova a lui Silviu Brucan a stârnit nelinişte la Bucureşti la niveluri înalte şi a determinat reacţii oficiale. Un raport al ministrului adjunct de Externe, Constantin Oancea, adresat lui Ioan Totu, ministru de Externe şi membru supleant al Comitetului Executiv al CC al PCR, informa că la 4 ianuarie 1989 a avut loc o întâlnire cu ambasadorul sovietic la Bucureşti, E.M. Tiajelnikov. În acest context a fost discutat pe larg cazul lui Silviu Brucan. Oancea i-a reamintit lui Tiajelnikov că în două întâlniri precedente „s-a recomandat oficial că nu este bine să se întreţină relaţii cu Silviu Brucan şi că nu este cazul să fie primit oficial în URSS". După ce a enumerat întâlnirile lui Brucan la instituţiile de studii economice de la Moscova, Oancea a continuat:

> Partea română este surprinsă. A stârnit mirare şi modul în care individul respectiv a intrat şi ieşit din URSS, deoarece pe paşaportul său nu figurează nicio viză, niciun semn, deşi se cunoaşte cu exactitate că a intrat şi ieşit din URSS. Din cât se cunoaşte şi ministrul de externe al României, la intrarea şi ieşirea din URSS are pe paşaport aplicată ştampila organelor de frontieră sovietice. Ca prieteni ne întrebăm, pe drept cuvânt, care au fost raţiunile care au determinat partea sovietică să acorde acestei persoane un astfel de tratament preferenţial. Dacă sunt asemenea raţiuni, partea română roagă să i se comunice, pentru a le cunoaşte[145].

De la Moscova Brucan a zburat la Viena, unde a dat interviuri la Europa Liberă, Vocea Americii şi BBC, sperând ca publicitatea din jurul lor să atenueze într-o oarecare măsură şocul reîntâlnirii cu autorităţile române, după care s-a întors cu trenul la Bucureşti.

140. ACNSAS, fond Informativ, dosar 686 M.V.I. Bran, ff. 36, 68.
141. Silviu Brucan, *Generaţia irosită*, p. 185.
142. *Ibidem*, p. 187.
143. *Ibidem*, p. 188.
144. *Ibidem*.
145. Dosar BRUCAN (DB), ff. 217-220.

Pregătirea „Scrisorii celor şase", Bucureşti, noiembrie 1988 – martie 1989

La 29 noiembrie 1988, când Silviu Brucan trecea frontiera română, şeful Direcţiei a III-a Contraspionaj (UM 0625), generalul Aurelian Mortoiu, semna un „plan de măsuri ce vor fi întreprinse în cazul Silviu Brucan". Planul prevedea, în prima etapă, un „control informativ-operativ complex", care presupunea supravegherea tuturor contactelor lui Silviu Brucan (familie, prieteni, diplomaţi străini, corespondenţi de presă) fără a se lua „măsuri de restricţionare [*sic !*]" împotriva lui, urmând ca izolarea lui să se facă ulterior, în funcţie de acţiunile sale[146]. Erau angrenate în această activitate Securitatea Municipiului Bucureşti (UM 0672), precum şi Contraspionajul Ţări socialiste (UM 0110). Erau de asemenea intensificate supravegherea ambasadelor SUA, Marii Britanii şi Franţei şi erau întărite „măsurile de control specific asupra fiului, fiicei şi ginerelui lui Brucan Silviu". Planul de măsuri mai prevedea, „pe baza unor instructaje diferenţiate", dirijarea către Silviu Brucan a surselor „«Ovidiu» şi «Milescu», din legătura Direcţiei a III-a, şi «Lupescu» al Unităţii Militare 0544"[147]. Ajuns la Curtici, la frontieră, Silviu Brucan a fost dat jos din tren şi ţinut până dimineaţa, timp de aproximativ şase ore, în frig, într-o sală de aşteptare a gării, fără explicaţii. I s-a permis să-şi continue călătoria cu trenul următor, expresul 22, în vagonul 71. Conform planului semnat de generalul Mortoiu, doi ofiţeri ai DSS aparţinând Serviciului 1/B al DSS – Inspectoratul Judeţean Arad, locotenenţii Emil şi Mirela Hîrţe, care pozau într-un cuplu de tineri căsătoriţi, s-au suit în compartimentul său şi au călătorit cu el până la Bucureşti. Ei şi-au înregistrat convorbirile cu Silviu Brucan şi au scris rapoarte în legătură cu aceste convorbiri referitoare la impresiile de călătorie ale lui Silviu Brucan, opiniile sale despre Ion Mihai Pacepa, părerile sale politice şi unele fapte diverse. Locotenentul Emil Hîrţe specifica în raportul său că „Bratu", respectiv Brucan, prefera coniacul Hennessy şi „pare indiferent şi neştiutor în ceea ce priveşte coniacul jidovesc"[148]. Reîntors la Bucureşti, Brucan a reluat imediat contactele cu ambasadele SUA, Marii Britanii şi Franţei. Continua şi monitorizarea asiduă a discuţiilor purtate la domiciliul lui, unde Dan Deşliu, implicat la rândul său în redactarea unei scrisori de protest împreună cu Alexandru Paleologu şi Mircea Dinescu, aducea critici acerbe „conducerii superioare de partid". Unul din ofiţerii care îl monitorizau pe Brucan nota în raportul său că acesta o laudă des pe Ana Blandiana[149]. La 25 decembrie 1988, între orele 9:50 şi 10:45, Silviu Brucan s-a reîntâlnit cu Gheorghe Apostol la domiciliul acestuia. Discuţia a fost parţial înregistrată şi reprodusă în scris de mână, în tuş negru, pentru cuplul Ceauşescu de către DSS. În timpul discuţiei, Brucan i-a relatat lui Apostol că supravegherea sa continuă şi că el a făcut un raport despre călătoria sa pe care l-a trimis ministrului de Externe Ioan Totu[150]. La acest raport Brucan a anexat o scrisoare adresată profesorului Radu Bogdan de la Tulane University şi semnată, la 26 ianuarie 1988, de George Bush, vicepreşedinte al Statelor Unite (între timp ales preşedinte), prin care „acesta exprima îngrijorarea sa în legătură

146. ACNSAS, dosar D135V64, Planul de măsuri al Direcţiei a III-a cu numărul 00185.609 din 29 noiembrie 1998, ANEXA, ff. 17-18.
147. *Ibidem*, ff. 19-20.
148. Dosar BRUCAN (DB), ff. 152-155, 210-213.
149. *Ibidem*, f. 241.
150. *Ibidem*, ff. 298-303.

cu situaţia drepturilor omului în România şi asigura că va continua să sprijine pe Brucan"[151]. Conform rapoartelor ulterioare ale DSS, Brucan s-a întâlnit din nou cu Apostol în zilele de 12, 19 şi 26 februarie 1989 în parcul Herăstrău, *întâlniri în timpul cărora este foarte posibil ca ei să fi discutat finalizarea scrisorii*[152]. *Un alt raport al DSS* care precedă arestarea lui Brucan, nedatat, dar redactat între 20 februarie şi 10 martie 1989, semnala întâlnirile dintre Silviu Brucan şi diplomaţii americani, britanici şi olandezi de la Bucureşti, la mijlocul lunii februarie. Raportul informa asupra represaliilor organizate împotriva membrilor familiei acestuia, şi anume „schimbarea în mod legendat a locurilor de muncă a fiicei şi ginerelui lui Silviu Brucan"[153]. Grupul celor şase a luat în considerare posibilitatea extinderii listei semnatarilor scrisorii. Alexandru Bârlădeanu confirma acest fapt: „Apostol prin alte persoane a [...] propus altora mai importanţi [decât Brucan, *n.n.*] să semneze, dar au refuzat [...]. Unii [pentru că, *n.n.*] sunt prea bătrâni. Alţii că sunt prea sever urmăriţi. Nu vreau să mă extind asupra acestei probleme, nu vreau nici să dau numele celor care ne-au refuzat"[154]. Totuşi, Bârlădeanu menţionează în acest context numele lui Ion Iliescu: „Ştiam că l-a vizitat înainte de '89 fratele lui Virgil Trofin, trimis de Apostol, să-i ceară adeziunea la scrisoarea noastră publică împotriva lui Ceauşescu. L-a refuzat. Acest lucru îl ştiu de la Apostol, din vremea când căutam adeziuni la scrisoare, dar nu răspund de veridicitatea informaţiei"[155]. Apostol a afirmat şi el ulterior că Iliescu fusese contactat o dată, „când umblam după oameni care să semneze scrisoarea, m-am adresat lui şi a spus că nu poate că era urmărit"[156]. Şi Alexandru Sencovici, care fusese contactat de acelaşi frate al lui Virgil Trofin în vederea semnării „Scrisorii", relata în 1990 că Ion Iliescu ar fi refuzat să o semneze[157]. În repetate rânduri, Ion Iliescu a negat însă că i s-ar fi cerut să semneze scrisoarea[158]. În aprilie 1989, Ion Iliescu era permanent urmărit de două sau trei maşini ale Unităţii Speciale „F" (UM 0672 filaj). El încercase să trimită „o scrisoare [nesemnată, *n.n.*] către Europa Liberă, care nu a mai ajuns" la destinaţie[159]. Apariţia „Scrisorii celor şase" determinase persoane apropiate de Ion Iliescu să-l convingă pe acesta să dea publicităţii o declaraţie contra regimului Ceauşescu. DSS a obţinut unele informaţii despre pregătirile acestui grup sporind urmărirea sa. Presiunea DSS asupra lui Ion Iliescu şi a persoanelor cu care acesta era în contact s-a intensificat, Securitatea Municipiului Bucureşti (UM 0800) anchetând dur unele persoane din acest grup, Virgil Măgureanu fiind trimis la Focşani, iar Ion Iliescu fiind avertizat la Colegiul Central al CC al PCR de către Emil Bobu[160]. Curând după căderea regimului Ceauşescu, Grigore Răceanu va

151. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*, p. 168.
152. Dosar BRUCAN (DB), ff. 585, 606, 610.
153. *Ibidem*, ff. 583, 586.
154. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 217.
155. *Ibidem*, p. 230.
156. Călin Cosmaciuc, „Blestemul glonţului «roşu»", interviu cu Gheorghe Apostol, *Evenimentul Zilei*, 13 martie 2007.
157. Relatare făcută de Alexandru Sencovici lui Radu Ioanid în mai 1990.
158. *Marele şoc din finalul unui secol scurt. Ion Iliescu în dialog cu Vladimir Tismăneanu*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2004, p. 181; „Iliescu neagă acuzaţiile lui Apostol", *Ultima oră*, 18 iulie 2007.
159. „Iliescu: «Lovitura de stat ar fi fost o salvare»", *Jurnalul Naţional*, 13 februarie 2007, interviu cu Ion Iliescu. Filajul intens al lui Ion Iliescu este confirmat şi de Dumitru Popescu, vecin al lui Ion Iliescu, care observa acest filaj împreună cu garda sa de corp, în *Cronos autodevorându-se...*, vol. V, *Memorii. Reducţia celulară*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2007, p. 18.
160. „Ion Iliescu şi Virgil Măgureanu au pregătit psihologic Revoluţia din decembrie 1989", fragment din raportul Comisiei Senatoriale de Studiere a evenimentelor din decembrie 1989, http://www.infonews.ro/article22917.html

relata că grupul celor şase a luat în considerare şi cooptarea lui Ion Gheorghe Maurer, dar unii membri ai grupului celor şase (cu siguranţă Grigore Răceanu şi probabil Alexandru Bârlădeanu) au refuzat asocierea lor cu o persoană compromisă de luarea puterii de către Ceauşescu şi care a cauţionat cultul ulterior al personalităţii sale. Grigore Răceanu menţionează de asemenea că a fost luată în considerare includerea între semnatari a scriitorilor Dan Deşliu, Mircea Dinescu, Ana Blandiana şi Titus Popovici, a sculptorului Ion Vlasiu, a vechilor membri PCR Alexandru Sencovici, George Macovescu şi Gheorghe Crăciun[161]. Contactat de „cei şase", Alexandru Sencovici a condiţionat iniţial participarea sa de cea a lui Ion Iliescu, iar ulterior, cu o zi înainte de difuzarea scrisorii, a cerut un răgaz de 24 de ore pentru a-i permite soţiei sale să plece în străinătate, timp în care scrisoarea a fost difuzată fără „semnătura" sa[162]. Corneliu Mănescu menţionează de asemenea încercarea sa de a-l determina pe János Fazekas să semneze scrisoarea, dar acesta, într-o întâlnire pe acoperişul casei unde locuiau cei doi, a refuzat[163]. La 30 ianuarie 1989, în timpul serii, Grigore Răceanu i-a arătat lui Mircea Răceanu o variantă redactată a scrisorii primită cu o zi înainte de la Gheorghe Apostol, care, conform lui Mircea Răceanu, se concentra încă „pe aspecte de natură politică (inclusiv internă de partid) şi mai puţin pe reforme economice şi sociale, existând astfel pericolul ca o parte a populaţiei să-l ignore"[164]. De asemenea, nu era încă clar în acel moment dacă era vorba de un „manifest către ţară" sau de o „scrisoare deschisă" adresată lui Ceauşescu[165]. Alţi viitori semnatari ai scrisorii nu au mai putut vedea acest text care va fi definitivat ulterior de Silviu Brucan. Acesta este motivul pentru care Alexandru Bârlădeanu va spune că „Scrisoarea celor şase nu a existat materialiceşte", iar Corneliu Mănescu va declara că „Scrisoarea a fost *un gentlemen's agreement* – o înţelegere. Nu a existat un text cu semnăturile noastre"[166]. La 24 de ore după întâlnirea dintre Grigore Răceanu şi fiul său, acesta a fost arestat şi acuzat de spionaj în favoarea SUA, dar DSS continua să nu ştie nimic despre viitoarea scrisoare. Arestarea a determinat limitarea numărului de semnatari la cel iniţial şi a precipitat finalizarea şi difuzarea „Scrisorii". La o întâlnire ulterioară, curând după arestarea lui Mircea Răceanu, Grigore Răceanu şi Gheorghe Apostol au stabilit că cel care urma să difuzeze scrisoarea era Silviu Brucan, datorită legăturilor sale cu ambasadele occidentale de la Bucureşti[167].

161. Grigore Răceanu, „Cu respect, Redacţia ziarului «Adevărul», Combinatul Poligrafic, sect. 1, Bucureşti", manuscris din Ahiva Mircea Răceanu; Grigore Răceanu, „Respect faţă de adevăr. O scrisoare a domnului Grigore Răceanu către redacţia ziarului Adevărul", *Adevărul*, 5 februarie 1990; Grigore Răceanu, „Câteva gânduri în legătură cu «Scrisoarea celor şase»", *Lumea liberă*, New York, nr. 186, 25 aprilie 1992, şi nr. 187, 2 mai 1992; a se vedea şi Mircea Răceanu, *Infern '89*, p. 36 – în acest context, Mircea Răceanu îşi aminteşte că ar fi fost luată în discuţie şi contactarea lui Cornel Burtică.
162. Relatare făcută de Alexandru Sencovici lui Radu Ioanid în mai 1990.
163. *Convorbiri neterminate*, p. 238.
164. Mircea Răceanu, *Infern '89*, p. 35.
165. *Ibidem*, pp. 34-38.
166. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 210; *Convorbiri neterminate*, p. 239.
167. Grigore Răceanu, „Câteva gânduri în legătură cu «Scrisoarea celor şase»".

„Scrisoarea celor şase": interogatoriul şi reprimarea semnatarilor, martie-decembrie 1989

Se pare că DSS se pregătise să-l reţină pentru interogatorii pe Silviu Brucan înaintea publicării „Scrisorii celor şase", în ideea conexării cazului său cu cel al lui Mircea Răceanu. Nici planul DSS de reţinere a lui Silviu Brucan (nedatat) şi nici „Chestionarul asupra problemelor ce urmează a fi clarificate cu Silviu Brucan", redactat (cu data de martie 1989, fără o zi precisă) de Direcţia a VI-a de Investigaţii Penale (UM 0638), ambele aflate în dosarul său, nu menţionează „Scrisoarea celor şase". Planul DSS de reţinere a lui Silviu Brucan preconiza arestarea sa pe stradă, într-un moment când Silviu Brucan ar fi fost în drum spre reşedinţa diplomatului american Michael Parmly, de către maiorul Sorin Nicoară, cunoscut al lui Silviu Brucan. Ancheta ar fi urmat să fie condusă de locotenent-colonelul Gheorghe Diaconescu, adjunct al şefului UM 0625, asistat de un ofiţer al Direcţiei a VI-a şi să se concentreze asupra contactelor lui Silviu Brucan cu Mircea Răceanu, cu diplomaţii americani, britanici şi olandezi acreditaţi la Bucureşti şi cu mass-mediile occidentale, insistându-se asupra Europei Libere[168]. „Chestionarul asupra problemelor ce urmează a fi clarificate cu Silviu Brucan" al Direcţiei a VI-a de Investigaţii Penale (UM 0638), redactat în martie 1989, foarte probabil cu puţin înaintea difuzării „Scrisorii celor şase", insista şi el asupra contactelor diplomatice şi cu presa occidentală ale lui Silviu Brucan, aşa cum rezultau ele din interogatoriile lui Mircea Răceanu. Chestionarul mai cerea clarificarea relaţiilor lui Brucan cu Mihai Botez, Dinu Giurescu, Mihnea Gheorghiu, Eduard Mezincescu, precum şi explicarea „sprijinului acordat de [Sergiu] Verona în determinarea americanilor să facă presiuni asupra autorităţilor române în favoarea sa"[169]. Conform mărturiilor sale, Silviu Brucan a trimis „Scrisoarea" la BBC şi la Associated Press prin poştă la 27 februarie 1989 şi, câteva zile mai târziu, Ambasadei SUA la Bucureşti, informând ambasadele britanică şi olandeză despre acest gest[170]. La 10 martie 1989, la orele 20:47 şi 20:52, Misha Glenny de la BBC a avut două discuţii telefonice cu Silviu Brucan, ambele întrerupte de DSS, discuţii în care Brucan a confirmat autenticitatea scrisorii[171]. Într-un memoriu redactat la 31 martie 1990, generalul Iulian Vlad, aflat în arest, va descrie zilele care au precedat transmiterea „Scrisorii" în Occident, afirmând: „Deşi existau cu mult înainte informaţii certe că se pregăteşte o asemenea acţiune, se cunoşteau chiar părţi sau variante ale textului, faptul că urmează să fie trimisă în străinătate pentru a fi difuzată la posturile de radio etc., n-a fost întreprinsă nicio măsură care să împiedice acţiunea [...]. Autorului de fapt al scrisorii şi iniţiator al acţiunii nu i-au mai fost blocate toate legăturile pe care le avea cu unii diplomaţi străini, aşa cum era ordin să se facă"[172]. Niciunul din documentele din dosarul de urmărire informativă a lui Silviu Brucan nu confirmă că DSS avea informaţii despre existenţa scrisorii sau a unor

168. Dosar BRUCAN (DB), ff. 567-574. În fapt, ancheta nu a fost condusă de Gheorghe Diaconescu.
169. *Ibidem*, f. 518.
170. Silviu Brucan, *Generaţia irosită*, pp. 199-200.
171. Dosar BRUCAN (DB), ff. 446-449.
172. Declaraţia generalului-colonel Iulian Vlad, redactată în timpul detenţiei (31 martie 1990), despre instituţia Securităţii statului în ultimii ani ai regimului comunist din România, în Cristian Troncotă, *Duplicitarii. O istorie a Serviciilor de Informaţii şi Securitate ale regimului comunist din România*, Editura Elion, Bucureşti, 2004, p. 228.

fragmente ale ei. Generalul Vlad descria în continuare reacţia cuplului Ceauşescu la difuzarea scrisorii:

> Faptul că s-a difuzat scrisoarea respectivă în străinătate a provocat o reacţie violentă la adresa Securităţii a celor doi dictatori. Nu am executat mai multe dispoziţii primite şi mai ales aceea de a fi cercetaţi în stare de reţinere dată a doua zi după difuzarea scrisorii [...]. Totodată, s-a ordonat să fie luate măsuri drastice, respectiv arestarea a cinci dintre semnatari (exclusiv Constantin Pârvulescu) şi cercetarea lor în această stare [...]. Am tergiversat aplicarea ordinului de reţinere, invocând mai multe motive mai ales legate de starea de sănătate a persoanelor respective, spunând că suferă de afecţiuni care îi fac responsabili sau care pot avea urmări imprevizibile[173].

DSS a acţionat rapid şi brutal la publicarea „Scrisorii", impunând izolarea celor şase de cetăţeni, ziarişti şi diplomaţi străini, schimbarea numerelor lor de telefon cu instituirea de consemne privind întreruperea convorbirilor telefonice şi blocarea corespondenţei lor.

> În cursul lunii martie 1989, constatând că măsurile luate pe linie de partid împotriva lui Brucan Silviu, Apostol Gheorghe, Bârlădeanu Alexandru, Mănescu Corneliu, Pârvulescu Constantin şi Răceanu Grigore nu şi-au atins scopul, respectiv de a-i determina să retracteze public declaraţiile acuzatoare la adresa politicii ceauşiste, Gl. Col. Vlad Iulian a transmis Gl. Mr. Mortoiu Aurelian, Gl. Mr. Neculicioiu Victor şi col. Morariu Petre, locţiitor al şefului Direcţiei de Cercetări Penale, ordinul de a se trece la cercetarea celor şase în stare de libertate. A cerut totodată ca discuţiile să pornească de la datele ce atestau legături de natură informativă a celor şase cu servicii de spionaj străine, urmând ca în final să fie abordată problema scrisorii şi determinaţi să se dezică. Gl. col. Vlad Iulian îi raporta zilnic soţiei dictatorului evoluţia cercetărilor[174].

La 11 martie 1989, Silviu Brucan a fost arestat. El descrie acest moment astfel:

> Pe la miezul nopţii trei maşini cu ofiţeri de securitate au venit la mine acasă pentru a mă aresta şi a mă duce în sinistra clădire din Calea Rahovei [sediul Direcţiei a VI-a Cercetări Penale – UM 0638, *n.n.*]. Erau atât de furioşi încât nici nu puteau vorbi limpede şi strigau tot timpul „trădător", „agent american", „spion imperialist". „Un vierme ca tine merită să fie împuşcat", a ţipat unul dintre ei. O asemenea violenţă verbală m-a făcut să cred o clipă, că mă vor ucide[175].

Principalul interogator al lui Silviu Brucan era locotenent-colonelul Emil Rădulescu, adjunct al şefului Direcţiei a III-a Contraspionaj (UM 0625). Un fost socotitor CAP, devenit ofiţer la Direcţia penitenciarelor, Emil Rădulescu îşi va continua cariera ca ofiţer al Direcţiei a II-a Contraspionaj, de unde va fi preluat de UM 920F. Ca ofiţer de contrainformaţii al Ambasadei române de la Paris, Emil Rădulescu se va remarca prin supravegherea intensă a lui Corneliu Mănescu în perioada sa de ambasadoriat în Franţa. Agramat, incult şi arivist, cu un frate membru al CC al PCR şi preşedinte al Uniunii Naţionale a Cooperativelor de Consum, Emil Rădulescu va fi transferat de la UM 0195 la Direcţia a III-a Contraspionaj

173. *Ibidem*.
174. Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989*, Editura Polirom, Iaşi, 2002. Nota cu unele aspecte referitoare la fosta conducere a Departamentului Securităţii Statului se găseşte la p. 420.
175. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*, p. 202.

pentru „a întări munca" acestei direcţii. Brucan consideră că nu a fost torturat în timpul interogatoriilor, dar menţionează clar că a fost privat de somn în repetate rânduri, în fapt, o formă de tortură:

> Violenţa verbală nu ducea niciodată la violenţă fizică. Nu am fost niciodată bătut sau torturat. Ei recurgeau însă la o metodă foarte ingenioasă, care se numeşte „nedormire", interogându-mă 24 sau 25 de ore în şir. Anchetatorii erau trei şi făceau cu schimbul, iar eu eram unul şi atunci mă apuca o dorinţă atât de puternică de a dormi, încât eram tentat să spun orice, numai să mă lase să mă culc. După două sesiuni de acest fel, am reacţionat şi eu cu metoda „tăcerii absolute". În momentul în care mă simţeam obosit le spuneam că nu mai suflu nicio vorbă[176].

Într-un articol publicat după căderea regimului comunist din Romania, Silviu Brucan a dat amănunte suplimentare în legătură cu interogatoriul său: „Când nu mai puteam mă trânteam pe jos pe covor ca să adorm şi atunci aduceau un pat de campanie şi-mi acordau 2-3 ore de somn, după care o luau de la început. După trei zile au schimbat macazul: mă duceau acasă la 2-3 noaptea şi veneau pe la 6 dimineaţa să mă ia cu «Dacia». Duminica, e drept, mă lăsau până la 9-10 dimineaţa"[177]. Între 11 martie şi 7 mai 1989, timp de 57 de zile, Silviu Brucan a fost supus la 51 de interogatorii. Au fost supuşi la interogatorii şi ceilalţi membri ai grupului celor şase, cu excepţia lui Constantin Pârvulescu, care era foarte în vârstă. Autorităţile române i-au persecutat şi pe unii membri ai familiilor celor şase prin expulzare din Bucureşti, acesta fiind un mijloc suplimentar de presiune asupra semnatarilor scrisorii. Ţările vest-europene au protestat şi ele împotriva tratamentului aplicat celor şase. Franţa şi-a redus pentru o perioadă scurtă nivelul de reprezentare diplomatică la Bucureşti: „Francezii, care aveau în special legături strânse cu Mănescu, fost ambasador în Franţa, în semn de nemulţumire l-au rechemat chiar pe ambasadorul lor la Bucureşti, pentru zece zile, în vederea unor «consultări»"[178]. Acelaşi lucru l-a făcut şi Germania:

> La 3 aprilie Securitatea l-a împiedicat pe ambasadorul vest-german Klaus Terfloth de a-l vizita pe Corneliu Mănescu [...] cu scopul de a-i înmâna o scrisoare din partea ministrului german al afacerilor externe Hans Dietrich Genscher. La 5 aprilie vest-germanii l-au rechemat temporar pe ambasadorul lor de la Bucureşti în semn de protest faţă de această acţiune şi faţă de încălcarea drepturilor omului de către România[179].

Ambasadorul Olandei la Bucureşti, Coenraad Stork, avea şi el dificultăţi cu DSS pentru sprijinul acordat disidenţilor români. Concret, la data de 22 aprilie, ambasadorul Olandei, însoţit de Anthony Bas Backer, primul secretar al aceleiaşi ambasade, cu autoturismul CD 444, care arbora steagul naţional, au încercat să livreze un plic la domiciliul lui Silviu Brucan. Ulterior, ambasadorul Olandei a fost împiedicat de DSS să-i contacteze pe Mircea Dinescu, Dan Deşliu, Adalbert Kovacs, Mariana Celac şi Nicu Stăncescu[180]. DSS a reuşit să-i dezbine pe cei şase, asmuţindu-i pe unii contra celorlalţi, utilizând vechi resentimente ale lor şi fragmente de declaraţii scrise sau înregistrate. DSS nu a reuşit însă să-l determine pe niciunul din semnatari să se dezică de „Scrisoare" şi să renunţe la ea. În consecinţă, „Gl. Col. Vlad Iulian, în strânsă legătură

176. *Ibidem*, pp. 204-205.
177. Silviu Brucan, „Cine şi de ce nu vrea «să-l supere» pe generalul Vlad", *Adevărul*, 29 iunie 1991.
178. Robert Kirk şi Mircea Răceanu, *op. cit.*, p. 289.
179. *Ibidem*.
180. *Ibidem*, p. 736.

cu soţia dictatorului, a organizat în paralel iniţierea şi aplicarea de măsuri pe linie administrativă şi de stat, cum au fost mutarea forţată a lui Brucan Silviu, Mănescu Corneliu, Bârlădeanu Alexandru la alte domicilii, activitate în care au fost implicate organele de partid ale Municipiului Bucureşti şi de la unele sectoare"[181]. În prima săptămână a lunii mai, interogatoriile lui Silviu Brucan încetează. În aceeaşi perioadă, o parte din semnatarii „Scrisorii" – Silviu Brucan, Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu şi Grigore Răceanu – sunt mutaţi de la domiciliile lor. Generalul Iulian Vlad va relata, în martie 1990, în legătură cu aceste mutări: „Între timp dictatorul a dat dispoziţie preşedintelui Colegiului central de partid şi primului secretar al capitalei să ia măsura mutării persoanelor respective în provincie (mai puţin a lui Constantin Pârvulescu şi Grigore Răceanu). Ulterior a revenit cerând ca mutarea s-o facă la periferia Bucureştiului, pe motiv că nu pot locui în cartierul prezidenţial sau în proximitatea lui"[182]. Constantin Pârvulescu fusese deja mutat în 1979 într-un „bloc muncitoresc", iar Gheorghe Apostol va rămâne în locuinţa sa din strada Barbu Delavrancea. Grigore Răceanu a fost mutat în comuna Cojocna, judeţul Cluj, unde avea o casă[183]. Alexandru Bârlădeanu, care a fost mutat într-un apartament dintr-un „cartier popular, unde era strict supravegheat de echipele de filaj a DSS-ului, el va putea circula să-şi viziteze fiica şi va putea primi telefoane de la fiul său aflat la Paris"[184]. Încă din primele zile ale interogatoriilor sale (13 martie), Brucan fusese ameninţat cu o expulzare la Zimnicea, dar în cele din urmă a fost mutat în cartierul bucureştean Dămăroaia[185]. La adresa din strada Izbiceni din cartierul Dămăroaia Brucan va primi vizita lui Virgil Măgureanu, „legat de multă vreme de Iliescu", care a reuşit să treacă de paza permanentă din jurul locuinţei cu două sticle de vin[186]. Odată cu mutarea la Dămăroaia, interogatoriile lui Brucan s-au încheiat.

În loc de concluzii

Dorin Tudoran şi Nicolae Ceauşescu

Adrian Marino considera, în memoriile sale, că Dorin Tudoran este „cel mai «reuşit» rezistent român din străinătate. La ani lumină de vulgarităţile [...] lui Paul Goma"[187]. Într-adevăr, în ţară sau în exil, poate numai Radu Filipescu, Doina Cornea sau Paul Goma s-ar putea apropia de Dorin Tudoran în ceea ce priveşte curajul în înfruntarea cu regimul totalitar comunist, deşi în cazul lui Goma nu ar trebui ignorate cele două scrisori umilitoare de scuze adresate lui Nicolae Ceauşescu, scrisori impuse, conform unui fost ofiţer de Securitate, chiar de dictatorul român[188]. Acest episod merită să fie consemnat,

181. Marius Oprea, *op. cit.*, p. 420.
182. Declaraţia generalului-colonel Iulian Vlad, redactată în timpul detenţiei (31 martie 1990), despre instituţia Securităţii statului în ultimii ani ai regimului comunist din România, în Cristian Troncotă, *op. cit.*, p. 228.
183. La 10 mai 1989, Grigore Răceanu se afla în domiciliu forţat în comuna Cojocna, *cf.* Dosar BRUCAN (DB), f. 788.
184. Lavinia Betea, *op. cit.*, pp. 220-222.
185. Dosar BRUCAN (DB), ff. 856-872.
186. Silviu Brucan, „Am fost un complotist", *22*, nr. 18 (634), 30 aprilie – 6 mai 2002.
187. Adrian Marino, *op. cit.*, p. 411.
188. *Cartea Albă a Securităţii*, pp. 97-110; Toma Roman Jr., *op. cit.*

pentru că DSS a încercat să-l forţeze pe Tudoran să semneze o scrisoare similară. La 1 august 1984, Dorin Tudoran îi trimitea o scrisoare lui Nicolae Ceauşescu, în care îi comunica că se consideră „un ostatic politic" care nu dorea decât să emigreze. În scrisoare, Tudoran enunţa contradicţia dintre „o politică internă, burduşită cu un puhoi de ilegalităţi" şi „o politică externă românească legitimă în aspiraţiile ei". „Terorismul politic intern", continua Tudoran, „căreia aparţine şi practica deţinerii de ostatici – nu poate servi în niciun chip intereselor ţării". Comparaţia între Stalin şi Ceauşescu, pe care Tudoran a făcut-o în scrisoarea adresată dictatorului român, merită să fie reprodusă în întregime şi fără comentarii:

> Acum aproape jumătate de secol, aflându-se într-o situaţie – din unele puncte de vedere asemănătoare celei ale mele, scriitorul Evgheni Zamiatin îi scria aceste rânduri lui Iosif Visarionovici Stalin: „Autorul acestor rânduri, un om condamnat la pedeapsa supremă, apelează la Dvs. cu cererea de a-i comuta această pedeapsă".
> Pedeapsa supremă era, Excelenţă, aceea de a nu mai putea publica şi nici măcar nu mai putea scrie în mijlocul unei realităţi din ce în ce mai ostile şi de neînţeles lui, ca artist şi ca om.
> Comutarea pedepsei, Excelenţă, consta în aprobarea plecării în exil. Şi a obţinut-o imediat, drept e şi graţie intervenţiei lui Maxim Gorki.
> Deşi nu pot apela la bunele oficii ale lui Maxim Gorki – nici nu-l avem, şi oricum nu ştiu dacă l-aş fi rugat să intervină –, îmi e greu să cred, Excelenţă, că ceea ce obţinea un scriitor şi cetăţean sovietic de la Iosif Visarionovici Stalin în timpul celei mai cumplite terori îi poate refuza domnia voastră, azi în 1984, unui scriitor şi cetăţean român. Căci, bine e totuşi, să sperăm şi să acţionăm cu toţii ca al nostru 1984 să nu semene întru totul cu cel al lui George Orwell[189].

Un nou început

Povestea lui Dorin Tudoran s-a terminat cu bine. Ajuns în Statele Unite, a reuşit să lanseze şi să conducă trei publicaţii apreciate – *AGORA*, *Meridian* şi *democracy@large*. El a fost primul scriitor român membru în Comitetul Executiv al unui Centru PEN Club, alături de nume ca Czesław Miłosz şi Vasili Aksionov; a conferenţiat în peste 50 de universităţi americane şi occidentale; a lucrat câţiva ani ca ziarist la Vocea Americii; a devenit expert în domeniul dezvoltării internaţionale şi unul dintre cei patru membri ai echipei executive a unei organizaţii neguvernamentale care a desfăşurat programe de sprijinire a reformelor democratice în 120 de ţări ale lumii. De experienţa lui politică a profitat mult mai mult ţara sa de adopţie decât patria al cărei fiu a continuat să se considere şi care nu l-a agreat. După 1989, a deţinut rubrici permanente în reviste şi ziare de mare tiraj din România. În ianuarie 2010, i s-a acordat cea mai înaltă distincţie la care poate aspira un poet în România – Premiul de Poezie „Mihai Eminescu" pentru Opera Omnia. În ciuda suferinţelor îndurate, Tudoran nu se doreşte a fi vârful de lance al lustraţiei anticomuniste întârziate, declamatorii şi deocamdată fără efect din România. El nu deţine decoraţii ale statului român postcomunist. Plecând definitiv din România, Dorin Tudoran declara: „Nu părăsesc o ţară. Părăsesc o dictatură. [...] Dictatura din care mă «expatriam», în iulie 1985, a căzut de peste un sfert de secol". 30 de ani mai târziu, el mărturisea: „Nu am găsit niciodată curajul opţiunii de a mă întoarce definitiv «acasă» [...]. [Dar] nu mi-am permis niciodată luxul indiferenţei"[190].

189. Dorin Tudoran, „Scrisoare către Nicolae Ceauşescu", *Limite*, nr. 46-47, mai 1985.
190. Dorin Tudoran, *România ca părere. „Patrie-mumă, putoare nemiloasă"*, Editura Polirom, Iaşi, 2015, p. 299.

Silviu Brucan şi moştenirea sa

„Scrisoarea celor şase" şi impactul ei nu pot fi subapreciate. Adresată „preşedintelui Nicolae Ceauşescu", scrisoarea avea un ton dur, dar măsurat. Ea cerea imperativ ca Nicolae Ceauşescu să renunţe la planul de sistematizare a satelor, să restaureze garanţiile constituţionale privind drepturile cetăţenilor şi să pună capăt exportului de alimente care ameninţa existenţa biologică a naţiunii. În schimbul introducerii acestor trei măsuri, semnatarii scrisorii promiteau un viitor dialog cu guvernul, pentru a găsi împreună căile de depăşire a crizei în care se afla ţara. „Scrisoarea" îl acuza pe Ceauşescu că discreditează ideea de socialism nerespectând Actul Final al Conferinţei de la Helsinki prin încălcarea sistematică a drepturilor individuale ale cetăţenilor României. Conform „Scrisorii", cetăţenii români erau „urmăriţi, arestaţi şi condamnaţi" pentru contacte cu străinii în virtutea unui decret nevotat şi nepublicat şi deci ilegal. „Scrisoarea" protesta împotriva încălcării dreptului la petiţie şi împotriva violării corespondenţei. Arătând că libertatea cuvântului era inexistentă în România, „Scrisoarea" afirma că Securitatea era „dirijată împotriva muncitorilor, care îşi cer drepturile, împotriva vechilor membri de partid şi împotriva intelectualilor cinstiţi" şi că, în realitate, Constituţia României era suspendată. „Scrisoarea" critica sever şantierul centrului civic al Bucureştiului pentru bugetul lui secret şi amestecul permanent al lui Ceauşescu în implementarea acestui proiect. „Scrisoarea" critica de asemenea politica economică a regimului Ceauşescu, estimând că din cauza acesteia „un număr crescând de fabrici sunt lipsite de materii prime, energie sau pieţe", iar politica agricolă a regimului era considerată a fi „în derută" din cauza „măsurilor administrative aspre luate împotriva ţăranilor". Semnatarii „Scrisorii" mai apreciau că lipsa, timp de cinci ani, de „încălzire, luminare, transport [...] [şi] hrană" pentru populaţie dovedea că guvernul României era „incompetent şi incapabil". Menţionând emigrarea masivă a germanilor, ungurilor şi evreilor ca simptom al asimilării forţate a minorităţilor, semnatarii „Scrisorii" îşi exprimau îngrijorarea în legătură cu degradarea rapidă a prestigiului internaţional al României, manifestată prin înrăutăţirea relaţiilor României cu SUA şi cu Comunitatea Economică Europeană. Reluată de agenţiile de presă occidentale şi de cotidiene din Europa Occidentală şi SUA, „Scrisoarea celor şase" a avut un ecou larg în străinătate. La 16 martie 1989, *Le Monde* menţiona posibila arestare a celor şase şi certa lor izolare. În numărul din 23 martie al *International Herald Tribune*, Jim Hoagland descria aroganţa lui Ceauşescu şi efectele dezastruoase ale politicii sale economice. Articolul prezenta „Scrisoarea celor şase" şi represiunea împotriva autorilor ei, precum şi măsurile drastice luate contra lui Mircea Dinescu. Articolul se termina cerând administraţiei Bush să ia măsuri imediate împotriva regimului Ceauşescu, având în vedere că „România se scufundă zilnic şi din ce în ce mai adânc într-o situaţie tragică". În România, „Scrisoarea" a constituit o încurajare pentru disidenţii urmăriţi de DSS, care sperau că mesajul celor şase reprezintă începutul unei dezbateri în interiorul partidului ce le va permite un spaţiu de respiraţie şi eventual un minim de libertate de mişcare.

Decembrie 1989 – mai 1990: triumf şi deziluzii

La 23 decembrie 1989, Silviu Brucan făcea parte din conducerea restrânsă a FSN, care a decis execuţia lui Nicolae Ceauşescu. Conform diverselor mărturii, Gelu Voican Voiculescu şi Silviu Brucan au fost primii care s-au manifestat insistent în favoarea unei

execuţii rapide a cuplului prezidenţial, Ion Iliescu ezitând în această privinţă şi susţinând mai degrabă necesitatea unui proces. Decizia procesului şi a execuţiei au fost însă luate la Ministerul Apărării în dimineaţa zilei de 24 decembrie, în baia cabinetului ministrului Apărării. Gelu Voican Voiculescu îşi aminteşte că „Silviu Brucan a fost printre cei care au susţinut, mai ales în ultima parte, decizia aceasta. Sigur, Brucan avea în grupul nostru ascendentul vârstei, plus faptul că semnase «Scrisoarea celor şase»"[191]. Silviu Brucan a fost implicat şi în demiterea generalului Iulian Vlad, care a fost urmată de arestarea sa la 31 decembrie 1989. În seara zilei de 24 decembrie, Silviu Brucan ajunsese „la concluzia că, spre deosebire de generalul Stănculescu, care trecuse în mod hotărât de partea Revoluţiei, generalul Vlad făcea joc dublu, firesc la un om care de zeci de ani era legat prin toate fibrele sale de instituţia Securităţii"[192]. După ce l-a ameninţat pe Ion Iliescu cu demisia – „dragă Ioane, eu îmi iau pălăria şi plec. Eu nu pot coopera cu şeful Securităţii. Dacă tu poţi, e privilegiul tău"[193] –, Brucan s-a „confruntat" cu Iulian Vlad într-o şedinţă a conducerii executive a CFSN, acuzându-l pe acesta de duplicitate[194]. În ziua de 31 decembrie 1989, generalii Iulian Vlad, şeful DSS, ministru secretar de stat la Ministerul de Interne, Gianu Bucurescu, ministru adjunct şi locţiitor al generalului Vlad, Aristotel Stamatoiu, şeful UM 0544 (Centrul de Informaţii Externe, CIE) şi Gheorghe Vasile, şeful UM 0632 (Direcţia a IV-a – Contrainformaţii Militare), au fost arestaţi. Conform mărturiei lui Gelu Voican Voiculescu, unul dintre susţinătorii arestării a fost Silviu Brucan[195]. Foarte probabil şi din cauza experienţelor personale pe care le-a avut cu Securitatea, Silviu Brucan este, alături de Cornel Burtică, unul din puţinii membri ai fostei nomenclaturi comuniste din România care au exprimat, după 1989, public şi constant, ostilitatea faţă de Securitate. Brucan a caracterizat Securitatea ca fiind „garda pretoriană a lui Ceauşescu", „câinele de pază credincios al lui Ceauşescu", afirmând în repetate rânduri că ea rămâne „problema nerezolvată a Revoluţiei din România"[196]. În octombrie 1990 Brucan, care părăsise orice funcţie publică la acea dată, se va opune public printr-un comunicat de presă difuzat de agenţia Associated Press intenţiei justiţiei militare române de a suspenda judecarea lui Iulian Vlad din „lipsa unor suficiente probe de vinovăţie". El susţinea că „semnăturile celor care în presă, la radio şi TV au susţinut tezele formulate de generalul Vlad privind rolul DSS în Revoluţie" constituie „în carne şi oase lista de dezinformatori ai Securităţii. Poziţia ostilă a lui Silviu Brucan faţă de DSS face aparent de neînţeles modul în care el a abordat cazul lui Mircea Răceanu, care fusese condamnat la moarte la 21 iulie 1989 pentru „infracţiunea de trădare şi transmiterea de secrete" în favoarea SUA, căruia Nicolae Ceauşescu, la 19 septembrie 1989, în urma unei intervenţii scrise a preşedintelui George Bush, i-a comutat pedeapsa cu moartea la 20 de ani de închisoare. Mircea Răceanu, care făcuse posibil contactul între Gheorghe Apostol şi Grigore Răceanu şi care avusese, prin Grigore Răceanu, un rol în determinarea conţinutului final al scrisorii, a fost eliberat printr-o decizie a conducerii FSN la 23 decembrie 1989. Nu numai că Silviu Brucan nu a făcut nimic pentru reangajarea lui Mircea Răceanu în Ministerul de Externe, unde lucrase,

191. Gelu Voican Voiculescu, interviu cu Radu Ioanid, 3 iunie 2007.
192. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*, p. 234.
193. *Ibidem*, p. 232.
194. Iulian Vlad, „Ce mai aveţi de spus", *Adevărul*, 19 ianuarie 1991.
195. Gelu Voican Voiculescu, interviu cu Radu Ioanid, 3 iunie 2007.
196. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur*, pp. 204, 207; Silviu Brucan, „Cine nu vrea «să-l supere» pe generalul Vlad", *Adevărul*, 21 ianuarie 1991; a se vedea şi Rodica Chelaru, *op. cit.*, 2001.

dar a încurajat şi a facilitat părăsirea ţării de către acesta. La 4 februarie 1990, Silviu Brucan şi-a prezentat demisia din conducerea FSN, rămânând până la alegerile de la 20 mai 1990 membru în această organizaţie, continuând să aibă un cuvânt greu în opţiunile de politică externă ale guvernului şi participând la campania electorală. După alegeri, Brucan s-a retras complet din viaţa politică, devenind un critic asiduu al FSN, PDSR şi PSD şi un partizan al creării unei clase mijlocii româneşti, pe care el o vedea ca o garanţie a dezvoltării viitoare a României. Autor al numeroase articole, el a devenit un popular comentator politic al posturilor de televiziune din România.

Dorin Tudoran şi Silviu Brucan: o comparaţie imposibilă?

Poet şi publicist, Dorin Tudoran a intrat în conflict cu reprezentanţii a ceea ce Petre Pandrea numea „huliganismul de stânga [...] trivial şi mahalagiu" – a se vedea cazul Ion Gheorghe –, dar şi cu grupul fascizant Eugen Barbu – Corneliu Vadim Tudor, grup sprijinit constant de eşaloanele înalte ale birocraţiei de partid[197]. Tudoran a fost unul din puţinii intelectuali români care s-au opus cu curaj şi pe faţă aşa-numitei „revoluţii culturale" iniţiate de Nicolae Ceauşescu şi implementate cu consecinţe teribile pentru cultura română de aparatul său de partid şi de slugile sale din presă. Fundamental cinstit, calomniat şi şicanat, denunţat Securităţii de prieteni şi de numeroşi colegi de breaslă, Tudoran a fost urmărit multă vreme de poliţia politică din România, fiind forţat în cele din urmă să declare greva foamei şi să părăsească România. Dorin Tudoran a manifestat un curaj extraordinar în faţa autorităţilor comuniste, în ciuda unor presiuni foarte brutale. La 25 martie 1985 a avut loc, în prezenţa lui D.R. Popescu, preşedintele Uniunii Scriitorilor, o discuţie între Dorin Tudoran şi Nicolae Croitoru, secretar cu propaganda al Comitetului municipal Bucureşti al PCR. Tudoran i-a comunicat lui Croitoru, între altele:

> Nu mă luaţi drept prost. Vă este teamă de scriitori? Scriitorii nu vă fac niciun rău, umblăm în genunchi, spunem că este bine [...]. Tovarăşul Burtică, când a avut o altă părere, a fost înlăturat [...]. Cu mine nu puteţi să faceţi treabă, din moment ce eu vă spun că ceea ce se întâmplă aici este un dezastru [...]. Credeţi că, dacă la 17 martie se făceau alegeri libere, dumneavoastră câştigaţi aceste alegeri? Ce fel de legalitate este aceasta, când Securitatea îşi face de cap în această ţară a nimănui? Dumneavoastră ştiţi că se amputează creiere, că se fac injecţii cu insulină şi alte substanţe unor oameni ca mine, cu alte convingeri şi îi aduc în stare de obiecte?[198].

În primăvara anului 1985, Dorin Tudoran a fost chemat în repetate rânduri la Procuratură, ameninţat de procurorul-şef adjunct Horia Nelega că va fi încadrat la categoria „parazitism" şi şantajat cu „posibilitatea de a fi violat de co-deţinuţi în prima jumătate de oră de detenţie"[199]. Fapt regretat mult mai târziu de el, Brucan şi-a început cariera publicistică atunci „când comuniştii s-au transformat din persecutaţi în persecutori, promovând ura de clasă"[200]. De etnie evreu, Brucan era conştient de ultranaţionalismul comunist românesc şi de antisemitismul cultivat de autorităţi. El a fost unul din puţinii

197. Petre Pandrea, *Reeducarea de la Aiud*, Editura Vremea, Bucureşti, 2000, p. 40.
198. ACNSAS, fond Informativ, dosar 233433, vol. 4, ff. 331-346.
199. *Ibidem*, vol. 5, ff. 235-239.
200. Petre Pandrea, *op. cit.*, p. 240.

activişti PCR de rang mijlociu care s-a autoeducat, a iubit cărţile şi a înţeles să se raporteze critic la regimul de care s-a desprins treptat şi târziu. Disidenţa lui a început în 1987, odată cu revolta de la Braşov. În acel moment, Brucan a trecut de la critica voalată la un atac direct şi fără echivoc la adresa conducerii regimului. Brucan a coalizat alţi cinci foşti demnitari ai regimului care aveau un palmares politic şi intelectual foarte diferit şi a fost autorul principal al textului „Scrisorii celor şase", contribuind în mod eficient la difuzarea ei. Critică la obiect a lui Nicolae Ceauşescu şi a gestiunii sale dezastruoase a României, „Scrisoarea" a avut un impact major în ţară şi în străinătate. Dorin Tudoran scria despre Brucan şi textul celor şase următoarele : „A lua peste picior, de pildă, gestul celor şase foşti demnitari de stat şi de partid, a-i expedia în formule de felul «şobolani care...», a-i amesteca şi a-i numi pe toţi «moscoviţi», a nega orice semnificaţie purtată de atitudinea lor e o uşurătate. Sigur, este dreptul oricui de a nu uita stalinismul ce a caracterizat acum câteva decenii activitatea unui Silviu Brucan"[201]. Dorin Tudoran şi Silviu Brucan aparţin fără îndoială grupului foarte restrâns de autentici disidenţi pe care i-a avut România în timpul regimului comunist. Ei sunt foarte diferiţi generaţional, profesional, precum şi prin modul în care s-au despărţit de regim. Şi totuşi ei au câteva trăsături comune. Ambii au fost excluşi din PCR şi ambii au avut un sprijin puternic din afara ţării. Şi Brucan, şi Tudoran au manifestat un curaj ieşit din comun. Brucan a rezistat la duzini de interogatorii dure, fiind privat în timpul lor de somn. Tudoran a fost nevoit să declare greva foamei, a fost hărţuit de DSS şi a fost înconjurat de o armată de informatori, dintre care unii îi erau prieteni apropiaţi. În timp ce legiuni de lichele îşi construiau cariera linguşind regimul, făcând anticameră la Ceauşescu sau la membrii familiei lui, Tudoran şi Brucan au demonstrat că trăiesc respectând o anumită tablă de valori. Pe lângă cinste intelectuală, ei au demonstrat şi curaj fizic şi moral. Şi au avut un merit poate mai important decât oricare : ne-au învăţat cum se poate rezista răului.

Dorin Tudoran and Silviu Brucan : The Impact and the Price of the Dissidence during the Ceauşescu Regime

This study is a comparative analysis of the biographies of Dorin Tudoran and Silviu Brucan, two prominent Romanian dissidents.

A poet and publicist, Dorin Tudoran was one of the few Romanian intellectuals who courageously and directly opposed the so-called "cultural revolution" initiated by Nicolae Ceauşescu and implemented with terrible consequences for the Romanian culture by his party apparatus and his followers from the media. Fundamentally honest, defamed and sneered at, denounced to the Securitate by his firends and many fellow journalists, Tudoran was pursued by the Romanian political police for a long time, and he was ultimately forced to go on hunger strike and leave Romania.

Silviu Brucan's dissidence, a former Stalinist communist activist, began in 1987, when the Braşov revolt broke out. It was then that Brucan's discourse turned from euphemistic critique into a direct and unequivocal attack against the regime leadership. Brucan coalesced with five other regime dignitaries with a very different political and intellectual record from his and he was the main author of the so-called "Letter of the six", efficiently contributing to its circulation.

201. Dorin Tudoran, „România sau/şi «Cazul Arpagic»", *Agora*, vol. II, nr. 2, reluat în *Agora*, vol. VI, nr. 1, ianuarie-iunie 1993, p. 138.

With its on point critique against Nicolae Ceauşescu and his catastrophic management of Romania, the "Letter" had a major impact domestically and abroad.
Dorin Tudoran and Silviu Brucan no doubt belong to the very few genuine dissidents of the Romanian communist regime. They are very different generationally and professionally, as well as regarding the way they parted with the regime. However, they share several characteristics. They were both ousted from the Romanian Communist Party and they both enjoyed a strong foreign support. Both Brucan and Tudoran were exceptionally courageous. Brucan withstood dozens of harsh questionings during which he was sleep-deprived. Tudoran was forced to go on hunger strike, he was harassed by the DSS and was surrounded by an army of informers, some of which were his close friends. Whereas legions of scums had successful careers by buttering up to the regime, to Ceauşescu or his family members, Tudoran and Brucan proved that they lived by a certain set of values. They proved their intellectual honesty as well as physical and moral courage. One of their merits was perhaps more important than others : they taught us how to resist against evil.

Gabriel ANDREESCU

Anul 1989 în dosarele de urmărire informativă şi de reţea ale oamenilor de cultură

Intenţia iniţială a acestui studiu a fost identificarea în dosarele de urmărire informativă şi în câteva de reţea ale oamenilor de cultură din anul 1989 a unor „semne" privind evenimentele dramatice care aveau să aibă loc peste puţin timp – Revoluţia Română. Presentimentul marii schimbări era vizibil în scrisorile trimise de ascultătorii Europei Libere la acest post de radio[1]. Spre sfârşitul ultimului deceniu comunist, criticile aduse regimului au devenit mai aspre, declaraţiile anticomuniste şi anticeauşiste au fost mai frecvente, tonul cu care oamenii se adresau autorităţilor căpăta accente din ce în ce mai ameninţătoare. Poate cele mai semnificative au fost premoniţia sfârşitului şi exprimarea temerilor pentru ce va urma după căderea regimului Nicolae Ceauşescu. Pare că tot mai mulţi ascultători care se adresau postului de radio simţeau apropierea sfârşitului. Românii nu s-ar fi revoltat până atunci, întrucât ar fi ştiut că timpul lucrează în favoarea lor[2]. Pe lângă teama populaţiei faţă de aparatul represiv există, se afirma, şi teama acestuia de populaţie[3]. Apar apeluri adresate securiştilor, miliţienilor şi soldaţilor de pe graniţă de a auzi ce se întâmplă în ţările vecine, de a se informa că executarea ordinelor „nu-i o scuză sub niciun aspect. Executanţi ai ordinelor naziste mai sunt şi azi căutaţi şi pedepsiţi pentru crima de a fi executat ordine inumane. Să li se explice grănicerilor care-i maltratează pe cei prinşi încercând să treacă ilegal frontiera că fapta lor este pedepsită chiar de legile actuale ale ţării"[4]. Într-o scrisoare trimisă Europei Libere în luna octombrie 1989, un ascultător care nota înmulţirea numărului de disidenţi şi de opozanţi simultan cu izolarea şi demascarea lui Ceauşescu pe plan internaţional era convins că „momentul" este atât de aproape, încât scrisoarea lui îşi poate pierde actualitatea: „Prăbuşirea poate surveni într-o oră, o zi, o lună, dar nu mai mult de un an". Şi, într-adevăr, scrisoarea „Acelaşi român, optimist", trimisă peste graniţă în octombrie 1989, a ajuns la Europa Liberă după 22 decembrie 1989.

1. Mihnea Berindei şi Gabriel Andreescu (editori), *Ultimul deceniu comunist. Scrisori către Radio Europa Liberă*, vol. II: *1986-1989*, Editura Polirom, Iaşi, 2014.
2. „Un român oarecare", scrisoare difuzată la 1 octombrie 1989, în Mihnea Berindei şi Gabriel Andreescu, *op. cit.*, pp. 407-409.
3. Anonim, difuzată la 14 mai 1989, în Mihnea Berindei şi Gabriel Andreescu, *op. cit.*, pp. 367-368.
4. *Ibidem*, p. 368.

Sentimentul sfârşitului explică şi faptul că apar meditaţii asupra a ceea se va întâmpla după căderea regimului. Unii ascultători se gândeau că dezastrul produs de epoca Ceauşescu, incomensurabil, va face ca şi simpla inventariere a pierderilor să necesite ani[5]. Va dura decenii până va putea fi asanat gustul naţiunii de morbul vulgarităţii, va dura ani şi ani până când se va recâştiga politeţea, va fi nevoie de timp până ce naţiunea se va întoarce la valorile autentice ale istoriei sale. În pregătirea „adevăratei" istorii a epocii trebuiau consemnate mărturiile contemporanilor, o datorie „a acelor care trăim «din interior» aceste realităţi triste şi continuu mistificate"[6].

Având ca reper evoluţia mesajelor din scrisorile adresate postului de radio Europa Liberă, ar fi de spus de la început că filele dosarelor de urmărire informativă (DUI) oferă, prin comparaţie, o imagine sărăcăcioasă. Ce fac şi ce afirmă cei urmăriţi şi ce notează urmăritorii intră într-o logică a nemulţumirii şi represiunii care o continuă pe cea a anilor anteriori. Nu am găsit nimic, gânduri şi acţiuni, care să sugereze că oamenii de cultură ale căror dosare le-am cercetat aveau în vedere o schimbare abruptă a regimului. Nu apare nicio schimbare în atitudinea, în manifestările, în poncifele ofiţerilor de Securitate. Metodologic, a trebuit să ţin seamă de faptul că, vorbind despre aceleaşi ţinte ale investigaţiilor, notele, rapoartele şi planurile de măsuri din 1989 sunt conectate la ce spun documentele anterioare. Am făcut referi la materiale din dosarele Securităţii din alţi ani, oricum ele au contat implicit. Un fenomen remarcabil, poate cel mai interesant, este legătura pe care o putem face între ce spun filele secret de stat ale ultimului an comunist (sau imediat anterior) despre oamenii de cultură şi evoluţia lor în viaţa publică după anul 1990.

Frustrarea adusă de documente

Multe dosare de urmărire informativă ale oamenilor de cultură se opresc înainte de anul 1989. Ultimele documente din dosarul de urmărire informativă vizându-l pe Nicolae Manolescu sunt din 1973[7]. Dosarul pe numele Anei Blandiana a înregistrat câteva referiri vechi la legături directe şi prin corespondenţă cu cetăţeni străini şi o adresă din 30 noiembrie 1970 privindu-l pe Romulus Rusan[8]. Materialele din DUI deschis pe numele lui Gabriel Liiceanu acoperă anii 1970[9]. Radu Cosaşu apare în note, rapoarte, planuri şi înregistrări din anii 1960-1975[10]. Dosarul lui Nicolae Prelipceanu, deschis la 12 noiembrie 1971 pentru „manifestări denigratoare la adresa partidului", a fost clasat în 1974[11].

5. „Un trecător prin lume", scrisoare difuzată la 27 mai 1989, în Mihnea Berindei şi Gabriel Andreescu, *op. cit.*, pp. 368-375.
6. „Un inginer-economist", scrisoare difuzată la 14 noiembrie 1989, în Mihnea Berindei şi Gabriel Andreescu, *op. cit.*, pp. 421-423.
7. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare, ACNSAS), dosar I 137592 (Nicolae Apolzan Manolescu, „Filologul").
8. Date din fişa de personal, referire la călătoria lui turistică din 1969 (ACNSAS, dosar I 85318).
9. ACNSAS, dosar I 138679 (Gabriel Liiceanu, „Lungeanu").
10. Scriitorul fusese avertizat în 1975 întrucât împreună cu un grup de prieteni scriitori se întâlnea să joace bridge la domiciliul lui, unde „comentau duşmănos politica partidului şi statului nostru şi colportau zvonuri negativiste" (ACNSAS, dosar I 017981 [Radu Cosaşu ş.a.], f. 1).
11. ACNSAS, dosar I 059775 (Nicolae Prelipceanu, „Predescu").

Câteva dosare se rarefiază înainte de a se închide în 1989. Motivul poate fi o conjunctură obiectivă, „lămuritoare", am putea spune. Referatul cu propunerea de excludere din reţea a lui Nicolae Balotă, aprobat în iunie 1988, aducea ca argumente pentru renunţarea la informatorul „Someşan" stabilirea definitivă a scriitorului în Franţa şi acordarea de interviuri lui Nicolae Stroescu-Stînişoară şi Monicăi Lovinescu. Afirmaţiile „negative la adresa situaţiei în care s-ar afla cultura din ţara noastră" încheiaseră o legătură cu ofiţerii de Securitate care începuse din 1968[12].

În alte situaţii, argumentul pentru renunţarea la supraveghere nu mai este clar. O notă de analiză din 2 august 1987 susţinea despre Gabriel Chifu: „Înaintea plecării în Iugoslavia în luna aprilie 1987, a avut loc o întâlnire pentru pregătirea contrainformativă dar şi iniţierea influenţării sale pozitive. S-a dovedit nereceptiv, infatuat, neîncrezător şi suspicios în intervenţia noastră"[13]. După această înregistrare mai apar câteva informaţii sumare şi apoi referatul din 12 august 1989 care propune închiderea DUI a obiectivului cu nume de cod „Chirilă". În argumentare este amintit că Gabriel Chifu „ridică unele probleme care sunt în dezacord cu politica partidului şi statului nostru în domeniul culturii şi presei". Se face referire la atenţionarea scriitorului pe 10 octombrie 1987 prin Serviciul paşapoarte şi se adaugă aprecierea: „După atenţionare s-a stabilit că adoptă o atitudine politică corespunzătoare"[14]. Închiderea DUI a fost aprobată. Să rezulte oare că la mijlocul anului 1989 Securitatea nu mai avea timp să se ocupe de persoane care opreau pentru o perioadă manifestarea dezacordului „cu politica partidului şi statului"? Alte cazuri ar sugera contrariul.

Sunt şi dosare care se opresc la anul 1988, deşi nu există o propunere, acceptată sau nu, de închidere a DUI. Cel mai vechi document din dosarul deschis pe numele lui Bedros Horasangian, planul de măsuri în cadrul mapei de verificare „Horaţiu" (numele său de cod), este datat 11 februarie 1988[15]. Scriitorul ajunsese în obiectivul Securităţii întrucât el şi Dan Petrescu din Iaşi, „scriitor, cu atitudini anarho-protestatare", făcuseră obiectul unor emisiuni ale postului de radio Europa Liberă. Emisiunea cu elogii la adresa celor doi scriitori îl prezentase pe Bedros Horasangian drept „un scriitor persecutat"[16]. Conform notei de analiză privind mapa de verificare „Horaţiu" din 20 octombrie 1988, ofiţerii nu au identificat date care să ateste relaţii apropiate între Horasangian şi Dan Petrescu. Scriitorul se arată mulţumit de premiul acordat de Uniunea Scriitorilor (USR) romanului său *Sala de aşteptare*, întreţine numeroase relaţii, dar pur profesionale, în mediul scriitorilor şi publiciştilor din Bucureşti[17], iar în cadrul Arhiepiscopiei armeano-gregoriene, unde lucra, şi-a consolidat poziţia. După apariţia unora din romanele sale „este privit cu simpatie şi respect de către elementele de vârf din mediul armenilor"[18]. Cum nu apar semnele unui activism protestatar, ofiţerul responsabil propune intrarea în contact cu „Horaţiu" „în vederea stabilirii oportunităţii atragerii sale la colaborarea cu organele noastre" şi indică chiar o modalitate de apropiere: discutarea unui program

12. ACNSAS, dosar R 254364 („Someşan"), vol. 1, f. 338.
13. ACNSAS, dosar I 160197 (Gabriel Chifu, „Chirilă"), f. 57.
14. *Ibidem*, f. 71.
15. ACNSAS, dosar I 0476309 (Petre Bedros Horasangian), nr. 123/PV/001590 din 11.02.1988.
16. *Ibidem*, vol. 1, f. 1.
17. Iată o serie de contacte: Mircea Iorgulescu, Radu Cosaşu, Vasile Băran, Ovid S. Crohmălniceanu, Eugen Simion, Mircea Sîntimbreanu, Mircea Nedelciu, Alecu Paleologu, Paul Georgescu, Dan Mihăilescu, Adrian Marino, Radu Ţeposu, Radu Călin Cristea, Ileana Popovici, Ion Băieşu, Eva Sîrbu, Georgeta Dimisianu, Gabriela Adameşteanu, Rodica Palade, Ion Vartic.
18. ACNSAS, dosar I 0476309 (Petre Bedros Horasangian), nr. 123/PV/001590 din 20.10.1988, ff. 3-5.

de studiu despre armenii din Transilvania[19]. În volumul 1 al DUI nu apar după această dată decât copii ale unor scrisori, iar în volumul 2, sinteze după înregistrări telefonice, ultima din 6 decembrie 1988. Nu există un document de închidere a dosarului. O situaţie neclară, cum spuneam, frustrantă.

La mijlocul anilor 1980 notele şi rapoartele ofiţerilor de Securitate acuză repetat atitudinile şi acţiunile lui Ştefan Aug. Doinaş. Un citat din nota de analiză din 2 aprilie 1984 : „Dând curs acestor solicitări [ale oamenilor de litere din ţară], «Ion Popa» prezintă situaţia într-un mod exagerat, chiar denaturând realitatea, fapt ce determină pe unii scriitori să-l considere «printre puţinii apărători ai drepturilor ce le mai au»"[20]. Alt citat din raportul din 23 iulie 1984 : „S-a raliat acţiunilor din culise întreprinse de mai multe elemente cunoscute cu atitudini potrivnice politicii partidului şi statutului nostru. Totodată a fost semnalat că are legături suspecte cu elemente din emigraţia reacţionară"[21]. Nota de analiză din 26 martie 1986 enunţă aceleaşi aprecieri : „Tragem concluzia că este un element cu concepţii ostile şi cu relaţii de natură suspectă în rândul emigraţiei reacţionare [...]. Având în vedere prestigiul de care se bucură în mediu, relaţiile suspecte pe care le are în rândul emigraţiei reacţionare se impune ca «Ion Popa» să fie supravegheat în continuare cu deosebită atenţie"[22]. Totuşi, raportul din 30 mai 1987 propune închiderea dosarului de urmărire informativă „Ion Popa" : „Întrucât în prezent în atitudinea obiectivului nu se mai semnalează aspecte negative propunem închiderea dosarului şi semnalarea lui la Securitatea Municipiului Bucureşti care asigură contrainformativ redacţia revistei Secolului 20"[23]. Că urmărirea va continua aflăm din adresa către UM 0610 Bucureşti din 4 iunie 1988, care notează încălcarea de către scriitor, într-un mod „grav", a regulilor vremii. Conform datelor deţinute de Unitatea Militară 0544, „după ce s-a întors din RF Germania [Ştefan Aug. Doinaş, *n.n.*] a intrat în legătură cu rudele din Cluj-Napoca ale lui Emil Hurezeanu, «element cu activitate deosebit de ostilă pe linia acestei oficine»"[24]. Deşi supravegherea în continuare a scriitorului este confirmată prin adresa din 4 iunie 1988, nu apar documente din 1989. Acesta este anul în care Doinaş semnează „Scrisoarea celor şapte", de solidarizare cu Mircea Dinescu şi Ana Blandiana, act care motiva controlarea sa şi mai strictă.

Iată un caz mai complex, în care coroborarea datelor din DUI şi a celor din dosarul de reţea sugerează ca fiind puţin probabile scoaterea de sub urmărire sau renunţarea la colaborare înainte de 1989, deşi când una, când alta sunt periodic anunţate. Istoricului Dan Berindei i s-a deschis, conform dosarului I 4335, un DUI la 27 februarie 1961[25]. În luna martie a aceluiaşi an, DUI propune închiderea acţiunii de verificare în ceea ce îl priveşte ca urmare a recrutării lui ca agent[26]. Din dosarul Serviciului de Informaţii

19. Contactarea obiectivului „Horaţiu" urma să fie efectuată de lt.-col. Mihai Crăciun şi col. Vincenţiu Pop, ultimul fiind principalul responsabil de cazul său.
20. ACNSAS, dosar I 2629 (Ştefan Popa), vol. 2, f. 17.
21. ACNSAS, dosar R 874/I (Ştefan Popa), f. 190.
22. ACNSAS, dosar I 2629 (Ştefan Popa), vol. 2, ff. 239-240.
23. *Ibidem*, ff. 378-380.
24. ACNSAS, dosar I 2627, vol. 1, f. 8.
25. ACNSAS, dosar I 4335 (Dan Berindei, „Dănuţ").
26. „Recrutarea s-a făcut pe baza materialului compromiţător privind activitatea sa politică" („Raport cu propunere de a fi trecut la «pasivi» numitul Berindei Dan", nr. 331/BA/04.01.1963, ACNSAS, dosar I 4335, vol. 1bis, f. 3). Conform unei caracterizări a agentului „Băleanu" din 17.01.1964, „De la ultima analiză făcută agentului în luna decembrie 1962 şi până astăzi : Recrutat în acţiunea «Istoricul», agentul a furnizat materiale în legătură cu obiectivul fără a avea însă o contribuţie prea mare în lămurirea acţiunii" (ACNSAS, dosar R 144461 [Dan Berindei, „Băleanu"], f. 308).

Externe (SIE) în care lui Dan Berindei i se dăduse numele de cod „Brătescu", aflăm că „în anul 1973 este abandonat întrucât nu avea suport informativ. În 1975 este atras la colaborare de unitatea noastră în scopul folosirii sale pe linia problemei «Oglinda» şi întocmirii de materiale istorice"[27]. Conform unei adrese din 1985 aflate în dosarul SIE, s-a revenit la urmărirea informativă a lui Berindei, având în vedere că cei doi copii, Mihnea Berindei şi Ruxandra Berindei, au rămas în străinătate, „fiul având o poziţie deosebit de duşmănoasă faţă de ţara noastră", iar „contribuţia sa la informarea organelor de stat, asupra problemelor dezbătute şi sesizate, a fost minimă şi neangajantă"[28]. Saltul periodic de la statutul de urmărit la cel de agent şi invers arată că, în cazul lui Dan Berindei, anunţul închiderii unui tip de dosar nu exclude deloc redeschiderea în curând a altuia, de urmărire sau de reţea. Un raport nesemnat şi nedatat (contextul sugerează anul 1986) confirmă că „UM 5044 a renunţat la serviciile lui Dan Berindei iar în prezent este lucrat prin dosar de urmărire informativă de Securitatea municipiului Buc. pt. a clarifica suspiciunile ce planează asupra lui"[29]. În dosarul I 4335 se află o notă datată 2 aprilie 1987, semnată de Dan Berindei, privind participarea la o recepţie oferită de ambasadorul RFG. Nota demonstrează că în 1987 exista nu doar un DUI pe numele lui Berindei la Direcţia I, ci şi unul de reţea, unde fusese trimisă nota. Participarea sistematică a lui Dan Berindei la întâlniri profesionale în care reprezenta România până în 1989, ca şi alte motivaţii de context exclud închiderea dosarului SIE. De ce lipsesc atunci materialele din anii 1988 şi 1989 din cele trei categorii de dosare?

Nu se poate şti cine împiedică accesul cercetătorilor la ce a depozitat Securitatea între dosarele ei înainte de anul 1989. Unele materiale din arhiva Securităţii au putut fi eliminate din dosare imediat după 1990, ca şi în anii mulţi în care SRI a putut opera asupra lor fără temeri. În alte cazuri, dosarele au fost trimise selectiv de SRI la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS), iar în câteva situaţii, chiar CNSAS a „eşuat" să livreze vreun dosar. Cel mai comod îmi e să exemplific cu dosarele întocmite de Securitate care îl vizau pe Nicolae Balotă. În anul 2010 m-am adresat CNSAS, putând să consult trei categorii de surse privitoare la omul de cultură aflate în arhiva instituţiei de la începutul anilor 2000: un dosar de urmărire informativă, unul de penitenciar şi altul de grup (Elena Boilă, Nicolae Balotă, Doina Langa, Ileana Lază, Maria Pescaru). În acel moment se discuta deja public despre note informative care proveneau de la Nicolae Balotă[30]. Doar revenind cu cererea în anul 2014 am primit cele două volume ale dosarului personal „Someşan" R 254364, care intraseră în arhivă în 2008 şi, respectiv, în 2011. Or, documentele adăugate de dosarul personal aveau consecinţe substanţiale pentru înţelegerea relaţiei omului de cultură cu instituţia de represiune.

27. „Raport privind colaboratorul «Brădescu» din 3.10.1985" (ACNSAS, dosar SIE 50952 [Dan Berindei], f. 1).
28. Adresa nr. 225/g-2/0076479 din 18.10.1985 către UM 0800-Bucureşti-Securitate (ACNSAS, dosar SIE 50952 [Dan Berindei], ff. 3-4).
29. ACNSAS, dosar I 4335, vol. 1bis, f. 5v.
30. Vezi în special dezbaterile pe marginea volumului lui Dorin Tudoran, *Eu, fiul lor. Dosar de Securitate*, Editura Polirom, Iaşi, 2010.

Cât de clare, cât de importante sunt documentele din dosarele întocmite de Securitate?

Există în dosarele Securităţii documente care definitivează profilul unui om. Cazul Alex Mihai Stoenescu a fost adus la cunoştinţa opiniei publice, dar asupra lui merită insistat. Un motiv este urâţenia comportamentului său. Fostul redactor al postului de radio Europa Liberă Nicolae Constantin Munteanu a reprodus un document despre ce se întâmplase în ziua de 12 aprilie 1984, când Stoenescu a surprins un om fotografiind cozile la diferite magazine.

> Sursa l-a urmărit pe individ şi i-a reţinut semnalmentele, după care s-a deplasat rapid în dreptul cofetăriei Casata, unde a făcut cunoscute cele văzute unui sergent major de miliţie aflat în misiune. Împreună cu acesta, sursa şi alţi lucrători de miliţie, precum şi un ofiţer M.I. au pornit în căutarea individului, cercetând magazinele şi toate unităţile comerciale din zonă. La ora 10:30, sursa l-a identificat pe individ în apropierea unor cozi şi a atras atenţia ofiţerului M.I. că individul (alertat de agitaţia subofiţerilor de miliţie) s-a ascuns între oamenii de la coadă. În momentul în care individul s-a izolat de coadă încercând să-şi plaseze aparatul foto într-un autoturism a fost reţinut şi identificat[31].

Alex Mihai Stoenescu reprezintă un exemplu grăitor privitor la legătura dintre colaborarea ascunsă în dosare şi cariera de după Revoluţie. Acest „scârbos informator" (formularea lui N.C. Munteanu) a fost numit secretarul general de redacţie al revistei literare a Asociaţiei Foştilor Deţinuţi Politici din România (*Viitorul românesc*) în 1991. Peste un an devine consilier de presă al ministrului Apărării şi şeful Biroului de informare internaţională din MApN. După victoria în alegeri, Convenţia Democratică (CDR) îi acordă din nou încredere[32]. Cariera lui publică va continua spectaculos: vicepreşedinte al Uniunii Forţelor de Dreapta, plătit de Gigi Becali să scrie „istoria adevărată a României", „referinţă" a lucrărilor despre Revoluţie conform cărora „Securitatea ar fi fost implicată în răsturnarea lui Ceauşescu". Fără descoperirea în arhiva Securităţii a dovezilor privind acţiunile sale imunde ar fi fost imposibil de desţelenit logica care l-a dus de la *Viitorul românesc* la sârguincioasele sale scrieri prosecuriste. Ar fi fost mai dificil să se elimine cărţile sale din literatura de cercetare *obligatorie* despre domeniul Revoluţiei sau, cel puţin, s-ar fi risipit efort pentru a le deconstrui. Este de asemenea posibil ca, în absenţa informaţiilor despre statutul său de informator, cariera sa politică să-l fi ridicat la poziţii de primă demnitate în stat. Documentul denunţat de N.C. Munteanu are o valoare excepţională pentru viaţa publică.

Alte materiale de arhivă ar putea fi de mare relevanţă, dacă ar fi ajutate de informaţii suplimentare, dacă ar exista un context mai amplu de interpretare a lor. Un astfel de document este raportul din 29 decembrie 1987 privind o acţiune considerată suficient de importantă pentru a se bucura de intervenţia conducerii Ministerului de Interne şi a Direcţiei Securităţii Statului:

---

31. Neculai Constantin Munteanu, „Top 5: Cei mai scârboşi informatori (V) – Alex Mihai Stoenescu", *22*, 2 noiembrie 2011.
32. În 1997 ocupă poziţia de subsecretar de stat la Departamentul Informaţiilor Publice, ulterior, cea de şef al Direcţiei de Relaţii Publice a Armatei.

Ministerul de Interne
Direcţia Securităţii Statului, Direcţia I-a şi Direcţia a III-a
Nr. 0085767 din 29 decembrie 1987

Raport

La ordinul dumneavoastră privind invitarea scriitorilor Dan Hăulică şi Augustin Buzura la simpozionul internaţional cu tema „Identitatea culturală europeană", care va avea loc la Paris în zilele de 13 şi 14 ianuarie 1988, raportăm următoarele:

1. Invitaţia, adresată de organizatori prin intermediul Ambasadei Franţei la Bucureşti, a fost transmisă de Ministerul Afacerilor Externe lui Mihai Dulea, vicepreşedinte al Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste. În baza analizei efectuată la data de 28 decembrie a.c., s-a hotărât ca Uniunea Scriitorilor să facă propuneri de participare a celor doi scriitori, care să fie înaintată spre aprobare conducerii partidului, prin Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste.
2. Din verificările efectuate împreună cu UM 0544, a rezultat că iniţiatorii simpozionului respectiv nu sunt cunoscuţi cu aspecte de interes pentru securitatea statului, iar acţiunea are un caracter cultural. Nu este exclusă însă abordarea unor probleme de pe poziţii contrare intereselor R.S. România, ţinând seama şi de posibila participare a ministrului culturii din R.P. Ungară.

Având în vedere cele raportate, propunem ca – în cazul aprobării de către conducerea partidului a participării scriitorilor Dan Hăulică şi Augustin Buzura la simpozion – acestora să li asigure o pregătire adecvată de către preşedintele Consiliului Culturii şi Educaţiei Socialiste.
[...]

Şef Direcţia I, col. Raţiu Gheorghe
Şef Direcţia a III-a, Gen.-maior Mortoiu Aurelian

Cine a dat ordinul invitării scriitorilor Dan Hăulică şi Augustin Buzura? Şeful Direcţiei Securităţii Statului, Iulian Vlad? Ministrul de Interne, Tudor Postelnicu? Documentul enunţă: „S-a hotărât ca Uniunea Scriitorilor să facă propuneri de participare a celor doi scriitori". Nu USR i-a ales pe Dan Hăulică şi Augustin Buzura, căci analiza din 28 decembrie 1987 a fost făcută de Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste şi, aproape sigur, cineva de la Ministerul de Interne era prezent. Ce anume făcea ca ambele personalităţi culturale să se bucure de atâta încredere? Din iulie 1990, Dan Hăulică avea să fie numit ambasador-delegat permanent al României pe lângă UNESCO, iar Augustin Buzura, tot în 1990, a devenit preşedinte al Fundaţiei Culturale Române, poziţii pe care le-au ocupat fiecare mai mult de zece ani. Este de aşteptat ca „încrederea" oferită înainte de 1989 să aibă legătură cu „încrederea" arătată după 1990. Documentul de arhivă deschide o temă, oferă sugestii, dar nu aduce şi un răspuns. Explicaţia susţinerii lui Dan Hăulică şi Augustin Buzura de Securitate şi de partid ar putea fi şi una benignă. În loc să clarifice, raportul din 29 decembrie 1987 deschide întrebări, lasă loc ambiguităţilor.

Detalii din dosarele Securităţii: anul 1989

Octavian Paler este unul dintre scriitorii cu o istorie politică aparte, care îl făcea un personaj „interesant" pentru eventuala pregătire a schimbărilor din 1989[33]. Era şi unul dintre cei şapte semnatari ai scrisorii în sprijinul lui Mircea Dinescu şi al Anei Blandiana din luna martie a aceluiaşi an[34]. Dosarul său de urmărire informativă pare prelucrat exclusiv pentru a oferi „ceva" opiniei publice[35]. El conţine note pregătite pentru conducerea Securităţii şi a Comitetului Central. Nu apare vreun nume de cod, nici un material de bază din DUI propriu-zis. Dosarul său fusese solicitat încă din 1995 de Mihai Pelin pentru a fi utilizat la elaborarea *Cărţii Albe* (cerere aprobată), dar nu ştim dacă materialul de la CNSAS este acelaşi cu cel din arhiva SRI avut în mână de Mihai Pelin. Cel de astăzi, renumerotat la 9 ianuarie 2001, are doar 23 de file[36].

Dosarul de urmărire informativă deschis pe numele lui Octavian Paler este unul din exemplele cele mai clare ale cenzurării documentelor din arhiva Securităţii. Avându-i în vedere istoria, dosarul său trebuia să fie mult mai masiv. Şi mai greu de argumentat este absenţa totală a informaţiilor din 1989, anul radicalizării lui Paler şi al semnării „Scrisorii celor şapte". Ultimele informaţii oarecum relevante din DUI sunt nota din 9 iulie 1988 cu referiri la critica negativă pe care a făcut-o Corneliu Vadim Tudor romanului său *Viaţa ca o coridă*, replica lui Paler şi o replică la replică trimisă de Vadim Tudor la *România literară*. Pe ultima, Consiliul Culturii şi Educaţiei Socialiste, Secţia de presă, hotărâse să nu o publice, după consultarea Comitetului Central al PCR. Nemulţumit, Vadim Tudor le-a trimis o telegramă lui Constantin Olteanu, Suzanei Gâdea şi lui Nicolae Croitoru privind „încălcarea brutală a Legii presei" de către forţele oculte de la Consiliul Culturii. „Dacă nu se publică", a ameninţat el, va fi nevoit să ia o hotărâre „cu grave consecinţe pentru cei implicaţi"[37].

O altă notă, din 7 septembrie 1988, sintetizează informaţiile obţinute în urma măsurilor întreprinse în cazul Georgetei Dimisianu, atunci redactoră la Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică. Conform acestora, Octavian Paler era preocupat să iniţieze o acţiune de protest faţă de politica din domeniul sistematizării localităţilor rurale, dar nu reuşea să

33. După absolvirea facultăţii, în anul 1949, Octavian Paler a ocupat diferite funcţii la Radioteleviziune (redactor-şef secţie, corespondent special, redactor-şef adjunct). Între 1964 şi 1965 a fost trimis la Roma în calitate de corespondent AGERPRES. La întoarcere, până în 1970, a fost numit director general al Televiziunii şi vicepreşedinte al Radiodifuziunii. Din 1970 până în 1983 a deţinut funcţia de redactor-şef al ziarului *România liberă*. A fost decorat cu Ordinul Muncii clasa a III-a (1956), Ordinul „23 August" clasa a IV-a (1966), Ordinul „Steaua RSR" clasa a V-a (1971). A fost deputat în Marea Adunare Naţională. În anii 1980, Paler a urmat o evoluţie care l-a îndepărtat din ce în ce mai mult de condiţia de agent propagandistic al regimului comunist.
34. În mod curios, „Scrisoarea celor şapte" este prezentată sistematic drept scrisoarea în sprijinul lui Mircea Dinescu. Or, autorii s-au referit în aceeaşi măsură la Ana Blandiana: „Faptul că Ana Blandiana n-are, de câteva luni, acces în paginile revistelor şi la edituri, precum şi recenta măsură administrativă luată împotriva lui Mircea Dinescu ne determină să ne aducem aminte că nu putem despărţi dragostea pentru ţara în care trăim şi scriem de dorinţa de a se păstra intacte, neştirbite, şansele generaţiei actuale de a îmbogăţi cultura română căreia îi consacrăm puterile noastre creatoare, atâtea câte sunt, şi speranţele noastre".
35. ACNSAS, dosar I 1812.
36. Pe coperta originală (Ministerul de Interne, Arhiva fond Informativ, dosar 238359) apare data 26.XI.1993, sugerându-se că doar atunci a fost închis dosarul.
37. ACNSAS, dosar I 1812, f. 21v.

convingă măcar trei-patru scriitori să semneze un memoriu adresat conducerii superioare. Ce mai aflăm:

> Într-o discuţie purtată recent cu criticul literar Alexandru Paleologu, Georgeta Dimisianu a aprobat acţiunea Doinei Cornea şi, totodată, şi-a exprimat nemulţumirea cu privire la faptul că scriitorii nu întreprind nimic. Alexandru Paleologu, care în principiu şi-a manifestat acordul de a se număra printre autorii unui protest colectiv, a emis şi ipoteza sprijinirii acţiunii iniţiate de Doina Cornea prin trimiterea unor semnături de adeziune. Nu au stabilit cine să se ocupe concret de obţinerea semnăturilor şi ce persoane să fie contactate.

Asemenea informaţii au determinat Securitatea municipiului Bucureşti să intensifice măsurile de control asupra lui Octavian Paler, Alexandru Paleologu şi a altor cinci scriitori aflaţi în relaţii apropiate cu aceştia, „pentru a stabili şi neutraliza demersurile concrete vizând iniţierea unor acţiuni ostile individuale sau în grup în rândul oamenilor de cultură"[38]. Materialele existente la dosar sugerează că la sfârşitul anului 1988 – şi deci în 1989 – supravegherea lui Octavian Paler urma să devină o sarcină zilnică pentru ofiţerii de Securitate. Adăugându-se planurilor de măsuri şi rapoartelor, interceptările prin microfoane puse în cameră şi prin telefoane ar fi urmat să adune mulţimi de dialoguri. Or, acestea lipsesc.

*

La sfârşitul anilor 1980, Nicolae Breban a locuit în Franţa, ocupându-se de opera sa şi prelungindu-şi periodic viza de şedere în străinătate, cu scurte vizite în România[39]. A păstrat legătura „cu unii scriitori aflaţi anterior în cercul său de relaţii, precum şi tineri creatori pe care i-a sprijinit când era în ţară, pentru a se afirma în viaţa literară"[40]. Între aceştia, Florin Sicoie (căruia i-a trimis o invitaţie şi valută pentru a-i face o vizită în Franţa), Ion Buduca şi Ioan Groşan. Breban intenţiona să scoată în Franţa o revistă literară luând ca reper *AGORA*, editată în SUA de Dorin Tudoran. În luna mai 1989, Breban s-a adresat Ambasadei României la Paris, cerând sprijin în editarea unui număr al revistei *Les Temps Modernes* dedicat literaturii române. Împreună cu Dumitru Ţepeneag, a întocmit lista „reprezentanţi[lor] cei mai calificaţi" ai scriitorilor, poeţilor, criticilor literari, enumerându-i pe Ştefan Aug. Doinaş, Mihai Şora, Nicolae Manolescu, Eugen Simion, Ileana Mălăncioiu, Gabriel Liiceanu, Andrei Pleşu, Ştefan Agopian, Mircea Cărtărescu, Ioan Buduca şi Ioan Groşan. Ultimilor doi li s-a făcut invitaţia de a veni temporar în Franţa, în paralel cu solicitarea de a li se transmite colegilor invitaţi o serie de cinci întrebări ale căror răspunsuri urmau să fie publicate în *Les Temps Modernes*[41]. Securitatea a văzut în acest proiect o intenţie subversivă, desigur recognoscibilă dacă

38. În ce o priveşte pe Georgeta Dimisianu, care întreţinea relaţii cu Monica Lovinescu şi îi incita pe unii scriitori la acţiuni contestatare, ofiţerii stabilesc „să continue măsurile de compromitere şi izolare în mediul literar" (ACNSAS, dosar I 1812, ff. 22-22v).
39. În 1988 Breban încheiase un contract cu Editura Flammarion pentru publicarea a cinci romane. În acelaşi an venise în ţară cu mama sa, pentru o investigaţie medicală („Raport", nr. 151/D.I./001603 din 6 august 1988, ACNSAS, dosar I 187868, f. 1).
40. *Ibidem*.
41. Conform documentului Securităţii, Ion Buduca şi Ioan Groşan au apreciat că obiectul întrebărilor depăşea cadrul strict literar şi cultural şi, ca urmare, nu le-au transmis scriitorilor recomandaţi de Nicolae Breban, informându-i doar pe şefii lor profesionali (ACNSAS, dosar I 187868, ff. 19, 21-22).

priveşti la seria scriitorilor invitaţi, la menţiunea că nu se doreşte să fie angrenat niciunul dintre scriitorii „oficiali" (deoarece, prin atitudinea lor „mult prea laşă", nu pot fi consideraţi „valori ale culturii de azi"), în sfârşit, la comentariul că se doreşte scoaterea din inerţie a celor „încă nehotărâţi"[42]. Sugestiile politice ale ultimelor două întrebări (din cele cinci) erau cât se poate de transparente:

> 4) Ce legătură credeţi că există între literatură şi politică? Există în România ultimelor două decenii creatori de primă mână, şcoala onirică, suprarealistă, „estetizantă", textualistă etc., care nu conţin un mesaj social-politic direct, explicit; credeţi că într-o ţară din Europa Centrală, comunistă, aceşti creatori, în ciuda nivelului înalt al operei lor, sunt simpli evazionişti?
> 5) În ce perioadă de criză (sau, dacă doriţi: de ananghie, de catastrofă) credeţi că un cetăţean oarecare, chiar şi un specialist de înaltă clasă, poate să se refugieze, să se „îngroape" în etica propriului său profesionalism? ! E aceasta, cum în cazul lui Noica, un semn al supravieţuirii profunde şi universal al culturii sau doar o fugă, o imaturitate, o absenţă a experienţei şi identităţii civice?[43]

Concluzia instituţiei de supraveghere: „Rezultă că acţiunea lui Nicolae Breban şi Dumitru Ţepeneag urmăreşte să aducă atingere politicii şi statului nostru în domeniul literaturii, fapt pentru care opinăm să nu se dea curs unei asemenea activităţi"[44].

În 1989 Breban a mai venit în ţară de două ori, ocazie pentru ofiţeri de a-l contacta „în scopul exploatării informative şi influenţării lui pozitive". Din perspectiva Securităţii, el „a avut o atitudine normală, s-a manifestat deschis în abordarea problemelor în discuţie, creându-se condiţii pentru continuarea contactelor cu el cu ocazia revenirii în ţară. Apreciem că reluarea dialogului cu Nicolae Breban prezintă utilitate din punct de vedere operativ, oferind posibilitatea cunoaşterii situaţiei şi preocupărilor lui, apropierii, influenţării şi cultivării sale în sensul popularizării culturii române în exterior, scop de care se va coopera cu UM 0544"[45].

La dosar există şi o notă privind a XXV-a ediţie a „Întâlnirilor din octombrie de la Belgrad" (17-18 octombrie 1989). Scriitorul iugoslav R. Djudici[46] „ar fi prezentat cu reavoinţă situaţia din ţara noastră, acţiune stopată de Titus Vijeu". Nicolae Breban a făcut scurte intervenţii în care „a omagiat deplina libertate de idei [...] din Iugoslavia"[47].

Iniţiativa de a edita un număr al revistei *Les Temps Modernes* dedicat literaturii române, exemplificând „reprezentanţii acesteia cei mai calificaţi", a agitat Securitatea. Or, este problematic de ce dosarul SIE deschis pe numele lui Dumitru Ţepeneag, persoană-cheie în iniţiativa din 1989, nu spune nimic despre urmărirea scriitorului de către Centrul de Informaţii Externe în acea perioadă[48].

*

Dintre dosarele de urmărire informativă pe numele lui Mircea Dinescu, unul, I 000236, conţine materiale care ajung până în luna noiembrie 1989. Cel mai interesant document rămâne totuşi o înregistrare din octombrie 1988 care dezvăluie ofiţerilor de

42. ACNSAS, dosar I 187868, ff. 29v, 1920.
43. *Ibidem*, f. 24.
44. *Ibidem*, f. 23.
45. *Ibidem*, ff. 31-31v.
46. Numele scriitorului iugoslav care apare în nota informatorului este probabil reprodus greşit. Nu l-am putut identifica.
47. *Ibidem*, f. 33v.
48. ACNSAS, dosar SIE 4072 (Dumitru Ţepeneag).

Securitate pregătirea unei scrisori de protest colective[49]. Anul 1989 nu pare altfel decât cei anteriori, deşi poetul scrisese în ultimul an al regimului textul de mare impact internaţional „Mamutul şi literatura". Notele şi rapoartele înregistrează nemulţumirile scriitorilor privind condiţiile de publicare şi greutăţile vieţii de zi cu zi, denunţurile informatorilor ori declaraţii, în ceea ce îi priveşte, neutre. O notă din noiembrie 1989 înregistrează contactele sporadice pe care Dinescu le are la restaurantul Uniunii Scriitorilor cu Ana Blandiana, Dan Deşliu, Ştefan Aug. Doinaş, Domokos Géza, Dan Hăulică, Octavian Paler şi Alexandru Paleologu. „La 11 noiembrie 1989 [lui Dinescu, *n.n.*] i-au transmis cadouri cu ocazia zilei de naştere Catrinel Pleşu, Ascanio Damian, Maia Morgenstern şi Anca Oroveanu". În perioada domiciliului forţat, Dinescu menţine legăturile cu ei prin soţie. Tot în noiembrie 1989, Dinescu face încă o încercare să obţină semnăturile colegilor săi din Uniune pentru un protest colectiv împotriva situaţiei catastrofale din ţară. Tot fără succes, căci Securitatea, informată, a dejucat planul prin interogatorii şi ameninţări. Filele dosarului de urmărire informativă pe numele lui Mircea Dinescu descriu un an 1989 efervescent, adaugă nuanţe de solidaritate, dar şi atunci scriitorii au doar curajul să se plângă de temele lor (restricţiile de publicare, împiedicarea relaţiilor cu oamenii de cultură din afară). Mircea Dinescu făcea de mai mulţi ani apeluri să se treacă de la „problemele scriitorilor" la „mizeria interioară" şi părea încrezător în deruta regimului („Le e frică! Uitaţi-vă pe stradă!"[50]), însă nu reuşeşte să-şi convingă colegii. La nivel colectiv, nu se simţea apropierea „sfârşitului".

*

Există o categorie de dosare interesante care aruncă un ochi în activitatea unor persoane foarte probabil colaboraţioniste. Unul este al lui Virgil Cândea, nume de cod „Cameleonul", de numai câteva zeci de pagini[51]. Din cele 41 de file, doar 22-23 spun ceva semnificativ, restul fiind doar solicitări de informaţie. În anii 1980, Cândea a condus Asociaţia „România" şi Institutul Român pentru Relaţii Culturale cu Străinătatea, instituţii-cheie ale politicii regimului, cu rol de influenţă şi intoxicare. Dosarul de reţea al lui Virgil Cândea nu a fost trimis la CNSAS, încă o probă a statutului său special[52]. Dosarul de urmărire informativă pe numele istoricului fusese deschis la 29 noiembrie 1989, întrucât Allen Kassof, preşedinte al Fundaţiei IREX, a urmărit cu insistenţă să obţină date despre situaţia actuală a lui Virgil Cândea şi, în special, să verifice în ce măsură se mai bucură de încrederea autorităţilor române[53]. Or, enunţă ofiţerul de caz,

49. Documentul fusese publicat încă în 1995 de Mihai Pelin, în *Cartea Albă a Securităţii. Istorii literare şi artistice, 1969-1989*, Editura Presa Românească, Bucureşti, 1996, p. 408.
50. *Ibidem*, p. 404.
51. Numele de cod a fost motivat de o caracterizare mai veche făcută lui Cândea, reluată în fişele de sinteză ale Securităţii: „Este un om care nu spune ceea ce gândeşte, extrem de maleabil, îndatoritor cu toată lumea. Se pare că urmăreşte o ţintă fără însă a se manifesta. [Cândea] Evită să-şi facă duşmani fiind un intrigant rafinat" („Raport cu propuneri de deschidere a dosarului de urmărire informativă...", ACNSAS, dosar I 257032, ff. 2-4).
52. Informaţia a fost posibilă din neatenţia spălătorilor de dosare. La fila 12 există un document 312/DM, nedatat, „Notă privind pe Virgil Cândea", care conţine într-o paranteză dedesubt şi înaintea rândurilor propriu-zise indicaţia: (FI 68000-R38/0680). Nota face trimitere la fondul Informativ, dosarul de reţea R38/0680, care nu a fost primit de gestionarul arhivelor Securităţii, CNSAS.
53. Nota susţine despre Kassof că este „cadru CIA", o etichetă curentă pentru străini, pusă cu dezinvoltură de ofiţerii de Securitate.

prin profilul activităţii [Cândea] are relaţii cu cetăţeni străini, diplomaţi, reprezentanţi ai unor organisme internaţionale, a unor organizaţii guvernamentale şi neguvernamentale, oameni de afaceri. A călătorit şi călătoreşte mult în exterior. [...] Contactele cu cetăţeni străini atât în ţară cât şi în afară, dintre care unii cadre sau agenţi ai serviciilor de specialitate americane, coroborat cu faptul că prin postul pe care-l ocupă este un instrument al politicii externe române, are acces la date şi documente ce nu sunt destinate publicităţii cât şi pentru faptul că se află în contactul unei unităţi de securitate cu profil special creează, în situţia în care Virgil Cândea ar fi atras într-o activitate de trădare, o stare de pericol foarte gravă[54].

Prezenţa lui Allen Kassof în această conjunctură are o relevanţă multiplă. Profesorul american era în anii 1980 consultant al Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE), deci implicat în problematica regiunii, cu un accent în chestiunile româneşti, de vreme ce, fiind preşedinte al Project on Ethnic Relations in Eastern Europe după 1991, a jucat un rol major în negocierile dintre guvernul român şi Uniunea Democrată Maghiară din România (UDMR). Între altele, a organizat conferinţa româno-maghiară din 1996 de la Atlanta, care a avut loc sub auspiciile fostului preşedinte american Jimmy Carter[55]. Allen Kassof a colaborat cu istoricul Larry Watts, asociat, înainte de Revoluţie, cu Institutul de Istorie Militară condus de Ilie Ceauşescu şi cu Ioan Talpeş, viitorul director al SIE. Legăturile dintre Larry Watts, un al doilea istoric american, Kurt Treptow, Ioan Talpeş şi Mihai Ionescu (primul director al Institutului „Elie Wiesel"), începute sub auspiciile Institutului de Istorie Militară, constituie un subiect cel puţin interesant. Să fi avut astfel de legături vreo relevanţă în contextul Revoluţiei Române? Dosarele CNSAS nu ne spun nimic despre aşa ceva, ele fac doar trimitere la interesul lui Allen Kassof, expert american apropiat de cercurile politice, pentru situaţia din România anului 1989.

*

Deşi activist PCR, lui Ion Coja, asistent universitar la Facultatea de Filologie a Universităţii din Bucureşti, i s-a deschis în 1973 un dosar de urmărire informativă, întrucât „întreţine legături suspecte cu unii cetăţeni străini prin intermediul cărora intenţiona să scoată din ţară anumite scrieri cu conţinut necorespunzător pentru a le publica în străinătate"[56]. În plus, s-a descoperit că frecventa foşti legionari (Gheorghe Haneş, Emilian Hossu, Petre Ţuţea), cu care „purta discuţii cu caracter tendenţios-denigrator"[57]. Comitetul de partid al Centrului Universitar Bucureşti a aprobat avertizarea lui de către organele de securitate. În 1974 este ameninţat cu un denunţ penal întrucât îi ceruse generalului Cornel Dinu, căpitanul echipei naţionale de fotbal şi, iată, colaborator al Securităţii, să-i scoată din ţară un manuscris despre Jan Palach.

Un moment de cotitură în viaţa lui Coja este cel în care l-a întâlnit pe Iosif Constantin Drăgan ca să-i propună o cercetare în Podişul Sinai, „unde se crede că ar exista urme ale unor români aduşi ca robi în zona Sinaiului cu mai multe secole în urmă"[58]. I-a cerut magnatului o finanţare, iar acesta l-a invitat să depună un plan detaliat şi un cost estimativ. Coja îl căutase pe Drăgan la Athénée Palace pe 28 iunie 1974. Or, cu puţin timp

54. ACNSAS, dosar I 257032, f. 4.
55. Pentru o descriere a evenimentului, vezi Gabriel Andreescu, *Ruleta. Români şi maghiari, 1990-2000*, Editura Polirom, Iaşi, 2001, capitolul „Atlanta", pp. 159-170.
56. ACNSAS, dosar I 049475 (Ion Coja, „Dramaturgul"), vol. 1, f. 1.
57. *Ibidem*.
58. *Ibidem*, f. 34.

înainte, la 8 iunie 1974, Securitatea ceruse acordul Comitetului de partid al Centrului Universitar Bucureşti să iniţieze cercetarea penală împotriva universitarului care încălcase Legea contactelor cu străinii şi prevederile Codului penal referitoare la propaganda contra orânduirii socialiste[59]. Succesiunea de evenimente şi tot ce se va întâmpla mai târziu sugerează transformarea lui Ion Coja, sub şantaj, într-un agent al Securităţii care exploata tropismele pe teme de istorie ale lui Iosif Constantin Drăgan. Un document indică plecarea lui Coja, la 10 noiembrie 1979, la un simpozion de tracologie ţinut în Italia[60]. Acţiunile „de acasă", publice şi de grup, ale lui Coja se contrazic şi ele într-un mod „tipic". Va publica în *Luceafărul* sau *Flacăra* articole care dovedeau „ferma sa angajare, alături de scriitorii care combat tendinţele evazioniste şi estetizante situându-se pe poziţii realiste şi ferme"[61]. În întâlnirile restrânse cu scriitorii exprima, din contră, „dezacordul faţă de politica internă a partidului şi statului" şi deci incita la intervenţii compromiţătoare[62].

În anii următori se poate vedea cooperarea crescândă a lui Ion Coja cu Iosif Constantin Drăgan, pe banii căruia se plimbă deseori, iar autorităţile îl susţin în această viaţă neobişnuită pentru muritorii de rând. Călătoreşte în Franţa, Anglia, RFG în 1984, din nou în Franţa, Anglia, RFG în 1986. În vara anului 1987 face turism, împreună cu soţia, în Italia, Iugoslavia, Elveţia, RFG, Austria, RP Ungaria, în noiembrie 1987 Ministerul Educaţiei şi Învăţământului e de acord să meargă în Italia ca invitat al Editurii Il Messaggero. La 11 mai 1988, Biroul Executiv al Senatului Universităţii din Bucureşti îi aprobă efectuarea unei călătorii în interes personal în Italia şi RFG. Fundaţia „Iosif Constantin Drăgan" îi invită la 20 mai 1988 pe Coja şi pe soţie să călătorească 30 de zile în Franţa pe banii ei. Va putea să onoreze şi invitaţia din 3 aprilie 1989 de a participa la a XIX-a ediţia a Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes, iar la 18 iulie 1989 i se aprobă o călătorie în interes personal în RF Germania, Spania şi RP Ungaria.

Anul 1989 nu a adus nimic nou în relaţia lui Ion Coja cu regimul, căci drumurile sale în străinătate au fost sprijinite cu aceeaşi generozitate de autorităţi. Trecutul lui va fi confirmat de activismul de după 1990 : preşedinte al Uniunii „Vatra Românească" pe Bucureşti, senator între anii 1992 şi 1996 pe lista Partidului Democrat Agrar din România. În 2000 a înfiinţat Liga pentru Combaterea Anti-Românismului. A fost dat în judecată pentru propaganda sa intens antisemită, dar s-a bucurat de imunitate. În acest sens, dosarul lui Ion Coja, incluzând referinţele din anul 1989, vorbeşte despre continuitatea dintre fostul regim şi lumea postrevoluţiei.

*

La începutul iernii anului 1988, Ion Coja i-a solicitat unuia dintre studenţii săi, Mihai Gheorghiu, să-l ajute pe Petre Ţuţea să meargă la aer liber, în Parcul Cişmigiu[63]. Acesta se va întâlni deseori cu Ţuţea şi va stabili cu el, conform materialelor din dosar, un fel de relaţie maestru-discipol. Securitatea va stabili că Gheorghiu, aflat „în anturajul fostului legionar şi condamnat Ţuţea Petre", comenta cu acesta, „în mod duşmănos, evenimentele politice şi sociale la zi precum şi ştirile audiate la posturile de radio străine

59. *Ibidem*, f. 22.
60. ACNSAS, dosar Paşapoarte A 211524, f. 3.
61. Nota-raport din 2.06.1982 (ACNSAS, dosar I 049475 [Ion Coja, „Dramaturgul"], vol. 2, f. 67).
62. „Din acest motiv mulţi îl suspectează pentru colaborarea sa cu organele de stat, explicând astfel şi poziţia sa la facultate, frecventa invitare la mese rotunde la Televiziune etc." (ACNSAS, dosar I 049475 [Ion Coja, „Dramaturgul"], vol. 2, f. 67).
63. ACNSAS, dosar I 000232 (Mihai Gheorghiu), f. 2.

ostile RS România. De asemenea, se declara de acord cu acţiunile contrarevoluţionare din unele ţări socialiste şi făcea afirmaţii tendenţioase la adresa conducerii superioare de partid şi de stat"[64]. Pentru aceasta, Mihai Gheorghiu va fi avertizat.

Dosarul de urmărire informativă privindu-l pe Mihai Gheorghiu conţine 42 de file, în principal declaraţii din 1989, care răspundeau unor întrebări, unele repetate. Fiind date în anchetă, declaraţiile studentului trebuie interpretate rând cu rând. Acestea pot fi calificate ca decente. El susţine că a „considerat şi consider discuţiile cu Petre Ţuţea ca discuţii particulare, neangajând nicio poziţie din partea mea, ci doar păreri relative la anumite evenimente, păreri fără consecinţe publice sau în comportamentul personal"[65]. Sau o alta: „Despre măsura de sistematizare a satelor Petre Ţuţea a susţinut că e un atentat la viaţa poporului român. Eu am afirmat sub influenţa lecturilor (Eminescu şi Blaga) că nu mi se pare un lucru bun pentru că satul mi se părea garanţia tradiţiei culturale româneşti, lucru pe care mi-l explicase şi Petre Ţuţea. Cu privire la sistemul socialist P. Ţuţea afirma că nu e viabil, părere pe care, sub influenţa greutăţilor zilnice am aprobat-o"[66].

În faţa anchetatorilor, Mihai Gheorghiu nu-şi pune cenuşă pe cap. Vorbind despre Petre Ţuţea, subiectul principal al interogatoriului, Gheorghiu declară: „El afirma că e un om religios, creştin dar în paralel îşi bătea joc de biserică şi preoţi, e drept că nu şi de dogmă [...]. Discuta deseori economie şi chiar filosofia ştiinţei. Mi s-a părut un om raţional. [...] Părerile lui despre alte popoare nu mi s-au părut xenofobe ci doar curioase şi de multe ori expresia stărilor afective momentane"[67]. Inerent, declaraţiile ating şi subiecte politice: „Despre cei câţiva scriitori disidenţi P. Ţuţea a afirmat că au avut curaj civic. Îmi amintesc că am spus că nu ştie dacă acesta e curaj civic sau înalte interese. Uneori ascultam emisiuni ale postului de radio Europa liberă interesat de evenimente diverse din lume, ştiri pe care le rezumam uneori lui Petre Ţuţea. Menţionez că am totuşi un dispreţ profund pentru Occident [...], lucru pe care i l-am împărtăşit şi lui Petre Ţuţea"[68].

Important, în micul dosar de urmărire informativă există şi înregistrări prin tehnică operativă, deci avem acces nefiltrat la ideile lui Mihai Gheorghiu influenţate în acea vreme de Petre Ţuţea. Studentul, în anul al II-lea în acel moment, este de părere că „o majoritate naţionalistă poate revitaliza poporul"[69]. Afirmă că „poporul nu mai e popor. A fost secătuit!" şi este de acord că partidul ar putea distruge poporul român, iar „noi de patruzeci de ani nu facem nimic"[70]. Chiar interpretând cu maximă precauţie documentele din dosarul de urmărire informativă, putem spune că acestea descriu un tânăr cu sensibilităţi naţionaliste. Occidentul îi este mai curând antipatic – vezi mai sus şi: „Discutând despre Occident am spus că e în criză culturală şi politică şi că produce din ce în ce mai puţine valori"[71].

Raportul privind modul în care a decurs avertizarea lui Mihai Gheorghiu din 12 decembrie 1989 susţine că, în procesul avertizării, Mihai Gheorghiu „a recunoscut faptele

64. *Ibidem*, f. 1.
65. *Ibidem*, f. 3.
66. *Ibidem*, f. 9.
67. *Ibidem*, ff. 19-20.
68. *Ibidem*, f. 13.
69. Nota din 28.11.1988 (ACNSAS, dosar I 049475, [Ion Coja, „Dramaturgul"], vol. 2, f. 31).
70. *Ibidem*.
71. *Ibidem*, f. 6. Pe un astfel de enunţ dat în anchetă se poate miza numai dacă el este convergent cu celelalte materiale din dosar – ceea ce se întâmplă.

comise şi şi-a manifestat regretul faţă de săvârşirea acestora. Şi-a luat angajamentul ca pe viitor să nu se mai angreneze în activităţi care pot aduce atingere securităţii statului"[72]. Nu putem fi siguri că cele scrise de ofiţerul de securitate sunt corecte. Anchetatorii aveau obligaţia să obţină retractări, iar enunţarea că le-au primit (chiar dacă nu le primiseră) reprezenta o formă de autoprotecţie. Dacă retractarea a fost totuşi reală, ceea ce este de înţeles având în vedere vulnerabilitatea unui tânăr student, în absenţa Revoluţiei, aceasta ar fi fost îngropată în arhivele instituţiei şi în memoria victimei.

Am vorbit mai sus despre documentele din dosarul de urmărire informativă care l-au avut ca ţintă pe Mihai Gheorghiu, pus în contact cu Petre Ţuţea de Ion Coja, pe vremea când era student în anul al II-lea. Gheorghiu nu ar fi avut un loc în seria oamenilor de cultură activi la sfârşitul anilor 1980 dacă nu aş fi păstrat cazul lui ca unul tipic al măsurii în care informaţia din dosare explică o evoluţie postdecembristă altfel greu de descifrat. La începutul lui 1990, Gheorghiu a devenit unul din liderii Ligii Studenţilor şi l-a asistat pe Marian Munteanu – cu acţiuni mai discrete, cu un ton mai măsurat – în deriva ortodoxist-naţionalistă a Ligii. A fost cooptat apoi în PNŢCD, care l-a propulsat deputat în legislatura 1996-2000. În anul 2000, când proiectul de lege privind accesul la propriul dosar şi deconspirarea Securităţii ca poliţie politică intrase în faza finală, a introdus un număr de amendamente care sabotau proiectul, punându-l în pericol. Or, existenţa unui dosar la Securitate care, din punctul lui de vedere şi al unei opinii publice lipsite de nuanţe, îl dezavantaja poate fi o explicaţie pentru această iniţiativă altfel lipsită de sens[73]. Tema dosarului poate fi invocată şi pentru numirea lui în funcţia de secretar de stat în Ministerul Afacerilor Externe (şef al Departamentului pentru relaţiile cu românii de pretutindeni), într-un moment când PNŢCD era eliminat din competiţia politică. În sfârşit, pentru înţelegerea ultimului aport politic al lui Mihai Gheorghiu, ca preşedinte al Coaliţiei pentru Familie, cu derivele atitudinale şi ideologice neobişnuite pentru o persoană cu pregătirea şi ţinuta lui, etosul naţionalist despre care vorbesc documentele din anii 1988 şi 1989 oferă sugestii[74].

Concluzii

Una dintre surprizele acestei cercetări asupra materialelor din dosare, anul 1989, a fost atmosfera de déjà-vu, ca şi cum nici personalităţile urmărite de Securitate, nici colaboratorii ei nu erau cu nimic conectaţi la evenimentele dramatice de la sfârşitul aceluiaşi an. Faptul frapează mai ales după lectura scrisorilor trimise de ascultători postului de radio Europa Liberă în 1989. Ultimele vorbesc despre o schimbare netă de atitudine sau cel puţin despre o pregătire psihologică pentru Revoluţia din decembrie 1989. Dintre explicaţiile posibile, amintesc dimensiunea eşantionului de „cazuri", prea mic pentru a pune în evidenţă variaţii perceptibile doar la nivel statistic.

72. *Ibidem*, f. 1.
73. Vezi, în acest sens, interpretarea nedreaptă a dosarului unui alt fost deputat PNŢCD, Vasile Vetişanu („Cazul Vasile Vetişanu şi aplicarea Legii 187/1999", *Revista Română de Drepturile Omului*, nr. 25, 2003, pp. 63-84).
74. Denisa Niţă, „Aberaţiile şefului Coaliţiei pentru Familie îţi arată o Românie care nu există", 26 septembrie 2018, https://www.vice.com/ro/article/vbn7pj/aberatiile-sefului-coalitiei-pentru-familie (accesat la 15 septembrie 2019).

Un alt motiv ar fi faptul că persoanele cu dosare de urmărire informativă sau de reţea erau deja implicate în acţiuni contestatare, respectiv de alertare a autorităţilor asupra lor. Faptul se confirmă şi în cazul scriitorilor care în 1989 deveniseră disidenţi. Concludente în acest sens sunt documentele din 1989 privitoare la Mircea Dinescu, în a cărui locuinţă aveau loc în acel an întruniri menite să solidarizeze scriitorii în jurul unor proteste colective[75]. Dar acestea repetau iniţiative din 1982. Temele şi abordările erau aproape identice, iar participanţii cam aceiaşi.

Am putea spune deci că, în anul 1989, contestatarii nu se comportă mai combativ şi nu devin mai radicali, iar colaboratorii nu au cum să semnaleze schimbarea. Surprinde în plus cât de puţine referiri apar cu privire la „Scrisoarea celor şase" membri marcanţi ai Partidului Comunist sau la „Scrisoarea celor şapte intelectuali" de solidarizare cu Mircea Dinescu, deşi difuzarea lor prin Europa Liberă crease o emoţie generală[76].

Un aspect de subliniat, care era şi de presupus, este că semnificaţia comportamentului din 1989 al acelor oameni de cultură, fie urmăriţi, fie urmăritori, reprezentând eşantionul studiului, reflectă istoria depozitată în documentele din anii anteriori. Unii dintre aceştia, adversari cel puţin pasivi ai regimului, cedaseră la un moment dat (Nicolae Balotă), alţii s-au rupt de regim (Octavian Paler), iar schimbările se petrecuseră cu ani înainte. Nu am găsit în dosarele cercetate treceri de la un statut la altul care să reflecte apropierea Revoluţiei.

Cercetarea documentelor din anul 1989 este relevantă în primul rând pentru a înţelege traiectoria unor personalităţi publice începând cu 1990. În cele mai multe cazuri ar fi greu să vorbim despre „probe" în explicarea carierelor de după Revoluţie (deşi în unele se poate – vezi exemplul lui Alex Mihai Stoenescu sau al lui Ion Coja). Putem însă folosi arhiva Securităţii pentru a propune ipoteze rezonabile privind atitudinea unor oameni de cultură, urmăriţi şi colaboratori, în zorii României postcomuniste.

The Year 1989 in the Securitate Surveillance and Informer Files of Some Cultural Personalities

The study investigated whether in the 1989 Securitate surveillance and informer files of some cultural figures there are "predictive signs" regarding the end-of-year events. In the first section I made an inventory of the obstacles in the way of such a research. I noticed that many surveillance files stop before 1989 (files investigating Nicolae Manolescu, Ana Blandiana, Romulus Rusan, Radu Cosaşu, Nicolae Prelipceanu). In others, the motivation for giving up surveillance is not convincing (Gabriel Chifu). Some Securitate surveillance files stop in 1988, although there is no proposal to close them (Bedros Horasangian). In other cases, there are decisions to end the investigation, however documents appear that prove subsequent surveillance (Ştefan Aug. Doinaş). In the case of personalities whose activity had been of interest for a long time, the Securitate systematically decided to withdraw the surveillance or to give up on the informant and later systematically overturn their own decisions (Dan Berindei). As

75. O mostră, înregistrare T.O. din 11.10.1989: „În cameră se află Mircea Dinescu, Dan Deşliu, Paleologu, Gabriel Liiceanu, Paler, Aurel Dragoş Munteanu. Pregătesc o scrisoare de protest al «scriitorilor români care nu acceptă unele dintre actualele măsuri politico-administrative şi sociale»" (ACNSAS, dosar I 000236 [Mircea Dinescu], f. 70).

76. În DUI pe numele lui Mihai Gheorghiu, studentul răspunde la un moment dat unei întrebări: „Despre Doina Cornea şi cei 6 nu-mi amintesc să fi discutat" (*ibidem*, f. 18). În DUI I 000236, Nicolae Manolescu face o referire în trecere la scrisoarea de adeziune a intelectualilor (ACNSAS, dosar I 000236 [Mircea Dinescu], f. 105).

a result, in the absence of documents, it is not possible to know what the real situation was in 1989.

With regard to the question "How clear and how significant are the documents in the files prepared by the Securitate?", the study shows that in some cases they look convincing (Alex Mihai Stoenescu, Ion Coja). In others, however, the information preserved by the files, even if significant, cannot be treated as evidence of what it suggests (Dan Hăulică and Augustin Buzura cases).

The main subchapter, "Details from the files of the Securitate: the year 1989", is an inventory of the existing information in the surveillance files on the writers Octavian Paler, Nicolae Breban, Dumitru Ţepeneag, Mircea Dinescu. I also analyzed data from the files of some very likely Securitate-connected persons (Virgil Cândea, Ion Coja). I finally studied the surveillance file of Mihai Gheorghiu, a former student of Ion Coja who was pushed by the latter towards contact with Petre Ţuţea.

I have shown that the files of the year 1989 that I have researched do not contain anything that can be interpreted as a premonition, expectation or preparation of the Romanian Revolution. People known for their criticism of the communist regime did not behave more combatively and did not become more radical; the collaborators of the Securitate did not change their behavior either.

Over the decades some opponents of the regime gave up their opposition because of pressure, others broke the connection with the regime. I have not found documents from 1989 describing similar status changes which can be connected to the revolution to come. The research of the Securitate archive is first and foremost relevant for proposing reasonable assumptions regarding the post-communist regime attitude of cultural personalities involved in the civic and political life.

Doru TOMPEA

Rezistenţă, disidenţă, opoziţie, revoltă în Iaşul universitar în anii 1980

Despre analiza comunismului şi a evenimentelor din 1989

La 30 de ani de la prăbuşirea regimului comunist din România, dezbaterea despre cele patru decenii de comunism românesc nu a avut loc cu adevărat. Istorici, politologi, sociologi, economişti au produs o consistentă literatură de istorie recentă, cu abordări sectoriale, pe paliere şi niveluri de abordare, dar o adevărată dezbatere ştiinţifică, o piaţă a ideilor despre diacronia şi sincronia comunismului românesc lipseşte. Deşi în aceste trei decenii au apărut documente, mărturii, eseuri, analize sociologice, politologice şi antropologice, comunismul a fost incriminat public şi oficial. După prăbuşirea regimului comunist, maniheismul din spaţiul public s-a translat şi în domeniul ştiinţific şi cultural, sub emblema anticomunismului afirmându-se atât anticomunişti sinceri (foşti deţinuţi politici, disidenţi, oamenii în vârstă care au prins politica interbelică, tineri neafectaţi de comunism), cât şi cabotini şi anticomunişti postcomunişti. Cu timpul, anticomunismul a fost compromis prin mutilarea legii lustraţiei, prin eşecul condamnării reale a comunismului (rămasă mult timp la simpla declarare de către preşedintele României a comunismului drept „regim ilegitim şi criminal") şi prin închiderea pentru o perioadă de timp a „Dosarului Revoluţiei". La cauzele enumerate mai sus s-a adăugat practicarea unui anticomunism radical de către anticomuniştii postcomunişti, prin refuzarea oricărui dialog cu foştii comunişti[1]. În această direcţie, concluzia politologului Sorin Bocancea devine evidentă : unii anticomunişti notorii au bolşevizat abordarea după modelul comunist maniheist al luptei de clasă cu sentinţe irefutabile. O observaţie similară găsim şi la reputatul sociolog Vasile Dâncu, dezbaterile alunecând spre polemici maniheiste, care induc natural nostalgia trecutului comunist :

> Orice societate tinde în mod emergent să-şi conserve trecutul. La noi, clasa politică s-a raportat nespecific la el. Unii au cerut un proces al comunismului, chiar simbolic, dar desfăşurat în tribunale. Alţii, împăciuitori, au cerut să nu mai vorbim de el, să mergem mai departe ca

1. Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească*, prefaţă de Vasile Sebastian Dâncu, postfaţă de Liviu Antonesei, Editura Institutul European, Iaşi, 2019, p. 26.

şi cum nu a fost. Cei care au promis adevărul despre Revoluţie n-au făcut nimic, presupusele victime ale Securităţii s-au opus Legii lui Ticu Dumitrescu, chiar eliminându-l din PNŢCD pentru că a vrut să afle adevărul. Majoritatea politicienilor, s-a văzut abia după 1989, aveau motive să-şi dorească să nu se afle tot adevărul despre comunism, să rămână un obiect al damnării neargumentate. Revendicarea legitimităţii apartenenţei la elită s-a bazat pe o evaluare a trecutului: plasarea într-una din tabere, erou sau victimă. Dar, aproape toţi politicienii se tem că o analiză a trecutului s-ar putea să aducă dovezi contrare. Şi, de aceea, nu se încurajează o evaluare serioasă, realizată de cercetători din ştiinţele sociale, a trecutului nostru comunist. Trebuie să ne aplecăm asupra trecutului cu mijloacele ştiinţei, să se elimine toate barierele care se opun aflării adevărului şi atunci se va obţine despărţirea de trecut. Dacă nu am realizat imediat după Revoluţie o reglare a conturilor cu trecutul, vom fi obligaţi s-o facem pe parcursul deceniului secund al mileniului III. Altfel nu vom putea gestiona această periculoasă nostalgie, refularea putând produce cele mai periculoase explozii sociale[2].

În acest context, ideea de la care a pornit, în anul 2014, proiectul „După 25 de ani. Comunismul în Europa de Est", coordonat de Sorin Bocancea, este tocmai aceea că s-au scurs destui ani pentru a judeca regimul comunist fără patimă, cu moderaţie, cu calm metodologic, cu instrumentele cercetării ştiinţifice, într-o manieră inter- şi transdisciplinară. Aici este şi locul de întâlnire a proiectului Universităţii „Petre Andrei" din Iaşi cu volumul de faţă, care pleacă tot de la constatarea că, după trei decenii de la evenimentele din 1989, există încă numeroase enigme documentare, detalii factuale, viziuni incongruente asupra evenimentelor, ca să nu spunem antagonice, adică un „clivaj învinşi/învingători ca paradigmă postcomunistă", politică, socială, sociologică, antropologică, sistemică.

Implicat fiind în proiectul Universităţii „Petre Andrei" din Iaşi privind cercetarea comunismului românesc, am fost pus în situaţia de a îmbina, de a combina tehnici, metode psihosociologice de aducere a memoriilor personale şi colective la arhive, documente despre diferite perioade ale comunismului românesc, cu referire specială la centrul universitar Iaşi. Am îmbinat, în acest context, cercetarea şi metodele cantitative cu cele calitative: metoda biografică, istoria vieţii, povestea vieţii, prin care am reconstruit şi am recompus fenomene sociale, trasee sociale, cariere personale, identitare, trăirea şi retrăirea devenind elemente ale unor recompuneri narative, şi am descoperit astfel cauzalităţi pierdute, am decodificat momente semnificative, uitate sau procesate rigid în stenogramele de partid, de fapt am recompus narativ situaţii, contexte de viaţă.

„Solidarność" în documentele Securităţii ieşene

În septembrie 1980, în Polonia se constituie Sindicatul Independent Autocefal Solidaritatea („Solidarność"), cu sediul la Gdańsk, condus de Lech Wałęsa. Grupând peste un milion de membri, de la stânga anticomunistă până la catolici practicanţi, într-o ţară care a dat un papă, „Solidarność" a constituit o mişcare anticomunistă care nu numai că a influenţat decisiv procesul de dezagregare a comunismului în Polonia, ci, prin influenţele şi tangenţele cu mutaţiile din cadrul relaţiilor internaţionale ale anilor 1990, a generat şi transformările din statele comuniste est-europene. Neoglobalismul, noua politică internaţională promovată de preşedintele american ales în 1980, Ronald Reagan, aducea relaţiile internaţionale la stadiul principiului coexistenţei paşnice a celor două blocuri

2. *Ibidem*, p. 18.

politico-militare, la atacarea fără menajamente a valorilor şi practicilor comunismului, considerat „Imperiul răului", cu toate consecinţele economico-financiare, politice, diplomatice, militare în relaţiile internaţionale. În acest context trebuie evaluate înfiinţarea şi activitatea sindicatului Solidaritatea în cea mai catolică ţară comunistă din lume.

Tabloul politic trebuie întregit de o mutare produsă la vârful Partidului Comunist din Uniunea Sovietică (PCUS) în anul 1985, prin desemnarea lui Mihail Sergheevici Gorbaciov la conducerea PCUS şi a URSS, politician care şi-a propus reformarea comunismului prin aplicarea glasnostului şi perestroikăi, ce au produs transformarea şi apoi prăbuşirea regimurilor comuniste ; în acest context, în România, aceste transformări au fost tragice şi marcate de violenţă, astfel încât istoricii, sociologii, politologii trebuie să analizeze în continuare circumstanţele în care s-au produs transformările din România anului 1989 – revoltă populară, lovitură de stat, revoluţie.

Întâmplarea a făcut să cunosc chiar la faţa locului, în Polonia, ce a însemnat „Solidarność" pentru acei ani. Am făcut parte din delegaţia Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din România (UASCR) care vizita Polonia la invitaţia lui Aleksander Kwaśniewski, omologul lui Nicu Ceauşescu, aflat la conducerea organizaţiei de tineret şi studenţi din Polonia, ulterior, preşedinte al Poloniei între 1995 şi 2005. În întâlnirile formale, dar mai ales în cele informale ne-am familiarizat cu orientările, acţiunile, manifestările sindicatului Solidaritatea, cu raporturile între puterea politică comunistă şi sindicat, am discutat despre cum au tolerat polonezii apariţia unui actor politic anticomunist în spaţiul politic, despre relaţiile dintre Sindicat şi Biserica Catolică, despre rolul emigraţiei poloneze, toate acestea situându-se la limita legii marţiale şi a unei lovituri militare de stat. O societate comunistă, membră a Pactului de la Varşovia şi a Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER), dar tolerantă, pluralistă cu Biserica, acceptată ca partener social. Informat fiind la întoarcere de fiul său Nicu, Ceauşescu a încercat, pe termen scurt, o destindere a mediului tineretului şi studenţilor, într-o tentativă de a nu asista şi în România la o glisare a acestora spre zone infestate ideologic[3]. Supravegherea în centrele universitare s-a intensificat îndeosebi în redacţiile revistelor studenţeşti, în campusuri, la casele de cultură ale studenţilor. Această supraveghere s-a accentuat la Iaşi în primul rând din cauza profilului sociocultural al acestui centru, care organiza şi desfăşura manifestări „libertine" în cadrul Festivalului Artei şi Creaţiei Studenţeşti „Gaudeamus", cu audienţe uriaşe, precum şi al Festivalului Umorului, al Galelor „Amfiteatru" şi al Cenaclului Quasar.

Un alt motiv îl reprezintă preluarea Inspectoratului Judeţean de Securitate Iaşi de către generalul Horia Brestoiu, dezertat din spaţiul arab al CIE, un om inteligent, diabolic, cult, autor de cărţi despre conflictele şi spionajul din Orientul Mijlociu, unde prezenţa României era puternică în acea perioadă. În calitatea mea de atunci, de preşedinte al Consiliului UASCR din centrul universitar Iaşi, am avut o serie de dialoguri cu Horia Brestoiu despre teme pe care Securitatea le considera critice, periculoase din varii motive – apăreau în rapoartele operative, demonstrau un grad de socializare ridicat şi existenţa unor legături cu străini, lectori şi studenţi, prin care se trimiteau în Occident materiale cu un conţinut anticomunist, anticeauşist care erau apoi difuzate la Radio Europa Liberă –, precum şi despre incidenţa unor evenimente internaţionale asupra grupurilor şi asociaţiilor studenţilor străini din România, care, deseori, generau conflicte deschise, violente chiar.

În acest context am luat act personal de la Horia Brestoiu de un raport operativ, contrasemnat şi trimis direct prim-secretarului Comitetului Judeţean Iaşi al PCR,

3. Am relatat pe larg această vizită în Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *op. cit.*, pp. 498-500.

Leonard Constantin, care făcea referire la un grup de tineri, câteva zeci, care s-au coagulat într-un grup ce se întrunea în cartierul Păcurari din Iaşi, acasă la un student, Ruscior, fiul unei profesoare de la Facultatea de Chimie din Iaşi. La întâlnirile acestora se asculta Radio Europa Liberă, se dezbăteau acţiunile „Solidarność" din Polonia, pe pereţi aveau afişate fotografiile lui Lech Wałęsa şi sigle naziste, manifestau un comportament rebel, persiflant la adresa regimului comunist[4]. Rolul meu, ca lider al studenţilor, era să „analizez şi să iau măsuri", după cum suna rezoluţia prim-secretarului pe raportul Securităţii. I-am adunat pe toţi la Casa de Cultură a Studenţilor şi au fost atenţionaţi.

Presa studenţească din Iaşi în ultimele două decenii de comunism

La 30 de ani de la evenimentele din decembrie 1989, am lansat volumul *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească*, realizat în colaborare cu Sorin Bocancea, o abordare calitativă a revistelor studenţeşti ieşene, care va fi urmată de un volum ce va efectua o analiză cantitativă a aceluiaşi fenomen. Un capitol distinct îl reprezintă „Structuri ce controlau presa studenţească", în cadrul căruia am analizat, cu documente din arhive şi pe baza interviului polifonic, relaţiile presei studenţeşti cu Securitatea. În diferite documente ale Securităţii apare deseori denumirea „Grupul de la Iaşi", sintagmă utilizată de Luca Piţu în titlul volumului său publicat în anul 2011 : *Documentele antume ale Grupului de la Iaşi* (Editura Opera Magna, Iaşi).

Într-un studiu comprehensiv, Gabriel Andreescu integrează activitatea „Grupului de la Iaşi" în registrul „represiune, colaboraţionism şi rezistenţă intelectuală sub regimul comunist", apreciind că :

> Pentru înţelegerea proeminenţei lui Constantin Noica şi a Şcolii de la Păltiniş, ca fenomen colectiv, în mare parte o consecinţă a politicii culturale promovate de către Securitate, este relevantă comparaţia cu alte aglutinări elective, precum „Grupul de la Iaşi". Începând cu a doua parte a anilor 1970, personalităţi precum Dan Petrescu, Luca Piţu, Sorin Antohi, Liviu Antonesei, Alexandru Călinescu, Dan Alexe, Mihai Dinu Gheorghiu ş.a. întemeiau în capitala Moldovei un mediu cultural viu şi coerent. Tinerii intelectuali avuseseră în perioada de afirmare acces la publicaţiile locale *Opinia studenţească* şi *Dialog*, dar propensiunea lor pentru modernitate şi calitatea expunerii ar fi putut avea impact naţional. Iaşul urma o linie autentic contestatară şi liberală, fapt care a dus, printre altele, la îndepărtarea lui Liviu Antonesei din poziţia de redactor-şef al *Opiniei studenţeşti* şi a lui Sorin Antohi din conducerea *Dialogului*. Este impresionant, comparând cu situaţia păltinişenilor, cât de severă a fost presiunea Securităţii asupra tinerilor literaţi din Iaşi. Luca Piţu era avertizat de ofiţeri la 29 martie 1979 pentru activitatea sa la universitate. Va fi rechemat din timp în timp la Securitate să dea explicaţii. În plină glorie a *Jurnalului de la Păltiniş*, ieşenii sunt supuşi hărţuirii sistematice. Lui Sorin Antohi i se face percheziţie la domiciliu (după percheziţia generală de la 18 mai 1983 a tuturor membrilor grupului) şi este anchetat pentru a fi citit pasaje din romanul ironic *„Brazde peste haturi" revisited* la o întâlnire a tinerilor scriitori de la Buzău. Tot în 1983, Liviu Antonesei a fost avertizat cu privire la legăturile sale cu cetăţeni străini şi scrieri cu conţinut

4. Dialogul este redat integral în Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *op. cit.*, pp. 480-481.

necorespunzător. În 1984, autoritățile îl anchetează și îl avertizează pe Dan Petrescu și îi fac actele premergătoare în vederea începerii urmăririi penale. Dan Alexe, avertizat deja în 1984 pentru legături cu un fost atașat cultural al Ambasadei SUA, este chemat după un an la sediul Inspectoratului de Securitate și atenționat pentru comportamentul său. Se pregătesc sistematic acțiuni de compromitere a indisciplinaților din capitala Moldovei. Ar fi de remarcat că planurile de acțiune și rapoartele Securității în cazul lui Noica (începând cu anii 1970) și al lui Liiceanu stabilesc măsuri de control, dar nu planifică acțiuni de compromitere – procedură standard în cazul intelectualilor considerați periculoși. Literaților ieșeni li se resping articolele și cărțile, le sunt refuzate pașapoartele cerute pentru a răspunde invitațiilor în Occident. Prin măsurile enumerate mai sus, Securitatea a diminuat până la a strivi contraexemplul unei comunități liberale precum „Grupul de la Iași"[5].

Supravegherea contrainformativă a revistelor studențești este reflectată în notele și rapoartele Securității ce relatează despre comentariile postului de radio Europa Liberă asupra revistelor studențești din Iași. De asemenea, urmărirea acestora continuă și după scandalurile declanșate de Securitate, care a informat, la cel mai înalt nivel, despre *Dialog*, *Opinia studențească*, îndeosebi despre activitatea „Grupului de la Iași" și despre legăturile acestuia cu lectorii străini și Radio Europa Liberă. Urmărirea acestora a continuat până în 1989, când, pe 23 decembrie, în fișetul lui Costel Alexandru Crihană, secretarul CJ al PCR Iași cu propaganda, a fost găsit un document redactat de Securitate, trimis și la rectorul Petre Mâlcomete, și la UASC, care viza activitatea profesorului Alexandru Călinescu, care a și publicat documentul în *Ziarul de Iași*, ediția din 6 iulie 2018, sub titlul „Viața mea povestită de Securitate"[6].

În stilul său inconfundabil, Luca Pițu realizează o taxonomie sui-generis, invocând faptul că „nu a existat o trăsătură relevantă ce să li se poată aplica la toți cei înșirați prin rapoartele securistice [...]. Ar fi câteva categorii:

- neieșenii (Ion Bogdan Lefter, Dan Ciachir);
- lectori străini (Jean-Paul Goujon, Cristopher Lawson, Roberto Scagno, Michel Riuan, Maurice Toussaint);
- nu toți aveau studii superioare (Ghedeon Mihalache, Dan Giosu, Costel-Dron Stejari, Dorin Spineanu);
- nu toți erau redactori-șefi, ci colaboratori (Luca Pițu ș.a.);
- «luați de val, membri formali ai Partidului Unic»: Al. Călinescu, Petru Ioan, M.D. Gheorghiu, Al. Dobrescu, Constantin Pricop, Constantin Parascan, Gheorghe Hrimiuc, Sorin Antohi, Valeriu Gherghel, Lucian Vasiliu, Ștefan Afloroaei, Doina și Ștefan Lemny, Dumitru Pană, Cătălin Enică, Laurențiu Constantin, Paul Balahur, Codrin Liviu Cuțitaru, Silviu Lupescu;
- «alții, tot duși de trend... nu se prea buluceau spre 'avangarda clasei muncitoare'»: Liviu Antonesei, Dan Petrescu, Nichita Danilov, Magister Cașvanaeus (Luca Pițu), Dan Alexe, Radu Sperneac, Radu Eugeniu Stan, Silviu Alupei, Carmelia Leonte, Sorin Simion, Liliana Popa, Dorin Popa, Monica Gafița, Lucian Costache, Nicu Manea, Ghighi Chipail, Gheorghe Simon, Ilarion Cernăuți, Dorin Țigănaș, Mira Alexiu, Silviu Lupașcu, Paul Iruc, Brânduța Sumanaru, Mariana Zavati, Octavian Dănilă, Val Condurache, Mircea Doru Lesovici, Dorian Obreja, Gabriela Scurtu-Ilovan,

5. Gabriel Andreescu, *Existența prin cultură. Represiune, colaboraționism și rezistență intelectuală sub regimul comunist*, Editura Polirom, Iași, 2015, pp. 234-235.
6. Alexandru Călinescu, „Viața mea povestită de Securitate", *Ziarul de Iași*, 6 iulie 2018.

Cornel-George Popa, Muguraş Brânzei, Cristina Strat, Mihaela Sava, Ştefan Berbece, Dan Goglează, Florin Cântec, Bogdan Mandache, Ion Dafinoiu, Emilian Marcu sau Ioan Voicu.

La aceştia s-ar mai adăuga:

- «activiştii utecii» (Lorin Vasilovici, Dumitru Constantin, Petru Ioan, Andrei Corbea);
- «opozanţi politichii» (în frunte cu Dan Petrescu);
- «dizidenţi camuflaţi» (Al. Călinescu, M.D. Gheorghiu, Gabriel Mardare, Nick Manea, Alfred Emanuel Winkler);
- «apolitici activi» (Dan Alexe, Liviu Antonesei, Mariana Codruţ, Dorin Spineanu, Nichita Danilov, Mihai Ursachi, Emil Brumaru, Dan Giosu, Nicolae Ionel, Ghedeon Mihalache, Luca Piţu, Daniel Lascu, Aurel Luca, Ion Mânzatu);
- «înşişi supraveghetorii galonaţi» (Florinel Viziteu, Parpanghel Boţârlan, Constantin Ciurlău, Ion Negru, Mihai Bulai, Horia Brestoiu, F.M. Stanciu, Pavel Zaharia, Florin Gavril, Rotaru Alcooleanu, Mihai Volf-Sculptoreanu, Guru-Rotaşcu, Bostan Anglofonfeanu, Corduneanu, Ştefănescu, Ciobanu, Tiron, Irian, Andronache)"[7].

Revolta studenţilor ieşeni din 1987

În primăvara anului 1983 am fost chemat, din nou, la Nicu Ceauşescu, de data aceasta în legătură cu o notă semnată de un general Bujor, care coordona, în cadrul Departamentului Securităţii Statului, centrele universitare, studenţii. Într-o sinteză de o pagină, prim-secretarul CC al UTC era informat cu privire la câteva aspecte reprobabile din centrul universitar Iaşi:

1. La Iaşi s-au tipărit manifeste cu un conţinut împotriva regimului comunist, de către un grup de studenţi;
2. La Casa de Cultură a Studenţilor îşi desfăşoară activitatea Cenaclul Kriterion, la care se citeşte literatură în limba maghiară;
3. Studenţii maghiari din Iaşi organizează petreceri cu prilejul zilei Ungariei – 15 martie, cântă imnul Ungariei şi cântece cu caracter şovin. Aceiaşi studenţi maghiari îşi petrec timpul liber organizând meciuri de fotbal şi dându-şi numele unor echipe maghiare – Honvéd, Ferencváros, Újpest, Pécsi etc.;
4. Revistele studenţeşti din Iaşi – *Dialog* şi *Opinia studenţească* – publică texte ale unor autori interzişi, cu manifestări ostile regimului comunist, fiind şi sub influenţa unor lectori, profesori francezi asociaţi la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

„Activitatea UASCR din Iaşi nu este la înălţimea exigenţelor izvorâte din documentele de partid şi de stat în privinţa educaţiei tinerei generaţii" era concluzia documentului.

Ce se întâmplase?! În februarie 1983 acţionase în oraş un grup care tipărea şi răspândea manifeste anticeauşiste, ce erau împrăştiate în Combinatul de Utilaj Greu (CUG), Nicolina, zona industrială şi campusurile studenţeşti. Manifestele se intitulau „Curaj, moldoveni!", iar Securitatea a descoperit, după caracteristicile tehnice şi grafice, maşina de scris şi proprietarii acesteia. Printre ei erau studenţi, între care şi Sorin Ovidiu

7. Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *op. cit.*, pp. 150-151.

Vîntu. Peste o lună, pe 28 martie 1983, „Consiliul de Stat adoptă Decretul privind regimul aparatelor de multiplicat, materialele necesare reproducerii scrierilor și al mașinilor de scris, prin care se introduce controlul polițienesc asupra folosirii acestor aparate"[8]. La 16 februarie 1987, la Uzinele „Nicolina" se declanșează o grevă spontană ce revendica, prin liderul său, Titi Iacob, rectificator „duminică liberă, salarii omenești, căldură, lumină, alimente în magazine"[9]. La aceste revendicări se adaugă protestul față de întârzierea salariilor muncitorilor, precum și față de diminuarea lor. În aceeași zi, la Centrul Universitar de Partid are loc o ședință fierbinte, în care se discută problema impactului Decretului privind economisirea de energie în instituții publice asupra studenților din campusuri, problemă ridicată de Doru Tompea și Costel Ostin Mungiu, care coordonau studenții români și străini. Fără efect. Securitatea l-a avertizat pe prim-secretarul CJ al PCR Neculai Ibănescu asupra grevei de la Nicolina și a unor revendicări studențești. Așa s-a întâmplat, relatările asupra acestor revolte studențești sunt prezentate *in extenso* în cartea pe care am editat-o împreună cu Sorin Bocancea[10]; am reținut, printre relatări, pe cea a Angelei Bîrsan[11] – participantă pe tot traseul revoltei, de la trenul de vacanță înghețat la întâlnirea de la „Balenă" – cu privire la protestele demonstranților: „Vrem lumină să învățăm și apă să ne spălăm!", reacția Miliției, Securității, organizațiilor PCR și organelor de învățământ, precum și măsurile UASCR.

În ce mă privește, îmi păstrez evaluarea de atunci, din februarie 1987: am asistat la un histrionism și la un exces de zel impardonabile, în primul rând la UAIC, prorectoratul social, în contrapondere cu atitudinea demnă a rectorului Viorel Barbu în fața „mitralierei" Neculai Ibănescu. Grav este faptul că prim-secretarul, în ambele situații, a susținut rapoartele Securității, ordonând intervenția brutală a Miliției la Nicolina, a dispus o întâlnire a doua zi cu activul de partid și de învățământ în aula Universității „Alexandru Ioan Cuza" din Iași, în care a regretat că nu „a pus mitraliera pe studenți", și a solicitat Secției Militare a CC destituirea și arestarea comandantului Securității Iași, colonelul Constantin Ciurlău.

Mărturii de la aceste evenimente au fost relatate de participanți – profesori și studenți – din diferite ipostaze și perspective la dezbaterea „Revolta studenților de la Iași din 1987. Mărturii de la eveniment", în cadrul proiectului „După 25 de ani. Comunismul în Europa de Est". Dezbaterea pe care am organizat-o atunci a beneficiat de prezența profesorilor universitari doctori Ion Agrigoroaiei (pe atunci decan al Facultății de Istorie și Filosofie) și Daniel Condurache (pe atunci redactor-șef adjunct al revistei *Opinia Studențească*), a profesorului doctor inginer Nicolae Badea (pe atunci coordonatorul cantinei studențești din Complexul „Tudor Vladimirescu"), a lui Dumitru Buzatu (pe atunci student, în primul rând al revoltei), Constantin Biolan (pe atunci student, în primul rând al revoltei) și Silviu Alupei (pe atunci student, jurnalist la *Opinia studențească*).

În pregătirea volumului *Două decenii de comunism în Iașul universitar*, Sorin Bocancea a descoperit în arhive Decretul Consiliului de Stat din 7 februarie 1987, ce prevedea reducerea cu 20% a consumului de gaze naturale și energie electrică în unitățile neproductive, care a stat la baza unui document elaborat de Comitetul PCR din centrul universitar Iași, Consiliul Rectorilor, CUASC, intitulat „Program de măsuri privind sarcinile ce revin organelor și organizațiilor de partid, Senatelor, consiliilor

8. Cristina Păiușan, Narcis Dorin Ion și Mihai Retegan, *Regimul comunist din România. O cronologie politică, 1945-1989*, Editura Tritonic, București, 2002, p. 283.
9. Cassian Maria Spiridon, *Iași, 14 decembrie 1989. Începutul Revoluției Române*, Editura Timpul, Iași, 2014, p. 70.
10. Sorin Bocancea și Doru Tompea, *op. cit.*, pp. 346-366.
11. Angela Bîrsan, *Dreptul la singurătate*, Editura Promaris Print, Băile Tușnad, 2008, pp. 164-167.

profesorale, asociaţiilor studenţilor comunişti în legătură cu aplicarea în viaţă a prevederilor Decretului Consiliului de Stat"[12].

Activitatea opoziţionistă la Iaşi continuă prin Dan Petrescu, care acordă un interviu ziarului *Libération* în ianuarie 1988, sub titlul „Nu Ceauşescu este singurul vinovat", iar în octombrie 1989 acordă un interviu telefonic postului de radio Europa Liberă, cerând, sub ameninţarea grevei foamei, demisia lui Nicolae Ceauşescu.

Scânteia Revoluţiei – Iaşi, 14 decembrie 1989

Evenimentele din decembrie 1989 au adăugat istoriei românilor un nou paradox: pe de o parte, în România s-a produs cea mai violentă ruptură de regimul comunist – fie că s-a numit „revoluţie" sau „lovitură de stat"; pe de altă parte, istorici, politologi, jurnalişti trec în derizoriu acest proces cu adevărat revoluţionar, făcând uz de sintagme şi definiţii desuete, chiar peiorative: „rebeliune anticeauşistă", „mişcare populară", „revoltă", „lovitură de palat", „lovitură de stat", „intervenţie străină: Estul şi Vestul", mai mult, am asistat la un „act cu valoare de perdea, care a acoperit o scenă unde s-a jucat o farsă"[13].

O secţiune importantă a volumului *Două decenii de comunism în Iaşul universitar* este consacrată referirilor la 14 decembrie 1989 din studii, monografii, volume, enciclopedii consacrate evenimentelor de la Iaşi – o întreprindere pe cât de laborioasă, pe atât de utilă în conturarea semnificaţiilor dobândite de aceste evenimente în cronologia faptelor din 1989. Mişcarea de la Iaşi a avut un model de structură organizatorică inspirat din Republica Moldova, care în august 1989 reimpunea limba română şi grafia latină, iar în noiembrie ridicase gradul de revendicări la mesaje naţionale, antiimperialiste/antisovietice. Frontul Popular Român a fost structura organizaţională ce a reunit intelectuali, muncitori, tineri care s-au grupat în jurul lui Ştefan Prutianu, economist la Centrul de Cercetări Ştiinţifice şi Inginerie Tehnologică pentru Utilaj Metalurgic şi Prese (CCSITUMP), cu sediul în CUG, Iaşi. Din grupul fondator au făcut parte, aplicându-se proceduri şi scheme conspirative studiate: Titi Iacob, Georgel Murariu, Ionel Săcălianu, Cassian Maria Spiridon, Vasile Vicol, Dorin Aştefănoaie, Petru Duşa, Maria Moraru, Cornelia Prutianu, Valentin Odobescu, Vasile Stoica, Dan Emilian Stoica, Nicolae Panaite, Aurel Ştefanachi, Dumitru Păduraru etc.[14].

Acest grup organizat a devenit cea mai importantă structură opoziţionistă din România în perioada lui Ceauşescu, situându-se cel puţin pe acelaşi palier cu greva din Valea Jiului şi cu revolta populară de la Braşov. Frontul Popular Român din Iaşi a elaborat un program/o proclamaţie şi o serie de manifeste[15], de exemplu, proclamaţia Frontului Popular Român:

> A sosit ceasul descătuşării noastre.
> Să punem capăt foametei, frigului, fricii şi întunericului care ne stăpânesc de 25 de ani.
> Să punem capăt terorii dezlănţuite de dictatura ceauşistă care a dus un popor întreg în pragul deznădejdii.

12. Serviciul Judeţean Iaşi al Arhivelor Naţionale, fond Comitetul Municipal Iaşi al PCR, dosar 593/1987, arhivă în curs de inventariere.
13. O trecere în revistă a evenimentelor de la Iaşi din 14 decembrie 1989, precum şi a interpretărilor faţă de acestea le regăsim în volumul coordonat de Cassian Maria Spiridon, *op. cit.*
14. Ştefan Prutianu, în *Iaşi. Scânteia Libertăţii. 14 decembrie 1989 – 14 decembrie 2009*, volum îngrijit şi argumentat de Nicolae Panaite, Editura Alfa, Iaşi, 2009, p. 96.
15. Cassian Maria Spiridon, *op. cit.*

Am rămas ultima ţară din Europa în care mai persistă coşmarul stalinist amplificat de către o conducere incompetentă şi răuvoitoare.
Să arătăm că noi, cei din urmă, vom fi cei dintâi.
Stă în puterea noastră şi numai a noastră să ne eliberăm de cel mai odios jug pe care l-a avut vreodată ţara noastră.
Pentru aceasta chemăm toţi cetăţenii de bună-credinţă sâmbătă, 16 decembrie, ora 18 : 00, la demonstraţia de protest care va avea loc în Piaţa Unirii.
Dorim ca demonstraţia să se desfăşoare într-o tăcere deplină, iar la ora 19 : 00 să pornim cu toţii către Piaţa Palatului Culturii, unde se va sfârşi demonstraţia, urmând să ne întâlnim sâmbătă, 23 decembrie, la aceeaşi oră, acelaşi loc. Ultima demonstraţie va avea loc la 30 decembrie, ora 18 : 00, când vom cere înlăturarea de la conducerea statului a lui Ceauşescu şi a familiei sale.
Facem apel la Armată, Miliţie şi Securitate să dea dovadă de curaj, patriotism şi clarviziune politică şi să sprijine acţiunea noastră de salvare a acestui neam, care este al nostru, al tuturor.

S-au vehiculat mai multe scenarii asupra blocării manifestaţiei de la Iaşi din 14 decembrie 1989. Cred că avem explicaţia şi am regăsit-o într-o mărturisire deosebit de umană pe care liderul Frontului Popular Român a făcut-o la zece ani de la evenimente în *Iaşi. Scânteia Libertăţii. 14 decembrie 1989 – 14 decembrie 2009*:

Credeam orbeşte în ceea ce promovam. Acest fapt mă făcea nefiresc de credibil în faţa unora dintre viitorii conjuraţi, pe care-i racolam în Frontul Popular Român. Devenisem victima propriilor intuiţii, închipuiri şi scenarii, care se insinuau în mintea mea (in)conştientă. Uneori, păreau a fi induse de o entitate ocultă, exterioară. Categoric, era vorba şi de o doză bună de exaltare şi iresponsabilitate. Unele fapte, precum nesăbuinţa de a-i cere soţiei să mă urmeze, când ea dădea semne de boală grea (care a şi răpus-o, ulterior) şi amândoi aveam doi copii acasă, între care unul de abia doi ani. Pe de altă parte, în momentele de răscruce, am păstrat mereu o urmă de instinct de conservare şi luciditate laşă. De pildă, în ziua de 14, când mă aflam cu un grup de conjuraţi (menţionez doar pe C.M. Spiridon) la colţul hotelului Traian, spre strada Lăpuşneanu. Era chiar momentul în care ar fi trebui să dau semnalul de declanşare a unei busculade. Dorin Aştefănoaie ar fi urmat să provoace o ceartă, un scandal, o bătaie. Revoluţiile sunt explozii ale unor acumulări. Ele nu se nasc în parlamente, ci pe stradă, în piaţă, adesea de la un cap sau un geam spart, într-o crâşmă. Scandalul iscat urma să creeze condiţii propice pentru coagularea grupurilor noastre. Sub protecţia mulţimii adunate în jurul nostru, ar fi urmat scenariul ce-l aveam, măcar cu unele din cheile lui, aprinderea lumânărilor, intonarea lui „Deşteaptă-te, române!" etc... Punctul tare urma să fie discursurile lui Titi Iacob, C.M. Spiridon şi ale subsemnatului. Moleşit de frică, n-am avut tăria. N-am fost capabil de acest semnal. Brusc, mi-a fost cumplit de teamă că voi muri, că vom muri. Simţeam în nări mirosul sângelui care urma să curgă[16].

Nu pot încheia fără a consemna modul în care proiectul Universităţii „Petre Andrei" din Iaşi „După 25 de ani. Comunismul în Europa de Est. Două decenii de comunism în Iaşul universitar" a fost receptat în comentariile unor specialişti, martori, actori, observatori ai evenimentelor din centrul universitar Iaşi. După cum am menţionat, o contribuţie fundamentală la dezvoltarea şi interpretarea evenimentelor de la Iaşi care au precedat Revoluţia Română din 1989 a constituit-o cercetarea documentelor de arhivă, care trebuie să constituie matca hermeneuticii acestor evenimente. Proiectul

16. *Iaşi. Scânteia Libertăţii*, pp. 100-101.

Universităţii „Petre Andrei" a fost sprijinit consistent de Arhivele Naţionale, filiala Iaşi, iar directorul acestora, distinsul cercetător ştiinţific şi publicist Florin Cîntic, a prezentat importanţa acestor cercetări, precum şi volumul *Două decenii de comunism în Iaşul universitar*, la lansarea acestuia, pe 22 noiembrie 2015, alături de profesorul Alexandru Călinescu. Recenzia acestui volum a fost prezentată în ediţiile din 25 noiembrie şi 2 decembrie 2015 ale *Ziarului de Iaşi*.

Resistance, Dissidence, Opposition and Rebellion in the University City of Iaşi in the 1980s

This study is a follow-up on the last years' interests in the field of inter- and multidisciplinary research of modern history, starting from the premise that 30 years after the collapse of the communist regime in Romania a true science-based debate on the four decades of Romanian communism has never taken place ; the Manichaeism in the public space has also invaded this field of research, as the political scientist Sorin Bocancea argues. In his turn, the reputed sociologist Vasile Dâncu believes that the references made by the Romanian political class to the communist past lack specificity : some requested a trial of communism, be it symbolic, while others saw it as a long-forgotten stage that did not deserve a thorough research.

In this chapter I have contrasted documents found in the files of the State Security (Securitate), obtained from the archives of CNSAS, including files where I myself was a target, when I held the position of President of the Council of Communist Students Associations' Union from the university city of Iaşi, with testimonials and documents of certain actors, witnesses, or observers in the academic and cultural environment of Iaşi in the 1980s. In that sense, I sketched the mutations in the international politics of that time, such as : the founding, in 1980, of „Solidarity"/„Solidarność" Autocephalous Independent Union with the headquarters in Gdańsk, led by Lech Wałęsa, at the same time with the investiture of Ronald Reagan at the White House, who would promote a new international politics dubbed Neo-Globalism. Its stated purpose was the demolition of communism, considered an "empire of evil". The political stage of the period should be completed with the instatement of Mikhail Sergeyevich Gorbachev as head of the Communist Party of the Soviet Union, who publicly supported the reformation of communism through the enforcement of *glasnost* and *perestroika*, which started the transformation that subsequently led to the collapse of the communist regimes. I evoked my own experience as a member of the UASCR delegation that visited Poland, at the invitation of Aleksander Kwaśniewski, Nicu Ceauşescu's counterpart as head of the Students' and Young People's Organization in Poland, later the President of Poland between 1995 and 2005. It was right there, in Gdańsk, where I took act of what "Solidarity" meant, as I was later summoned by the Securitate upon my return in the country, when I was shown reports and notifications on a series of events the service had identified in students' circles.

I have outlined the structures which controlled the student's press, using both documents from archives, as well as sociological methods and techniques, particularly the polyphonic interview. To this aim, I studied the aforementioned documents and the studies published in relation to the "Group of Iaşi", the influence of philosopher Constantin Noica and the School of Păltiniş on certain young intellectuals from Iaşi in the pages of *Dialog* and *Opinia studenţească* students' magazines, the investigations and surveillance they were subject to, as they were reported in the Securitate files ; I outlined a document found in December 1989 at the County Committee of the Romanian Communist Party Iaşi, drawn up by the Securitate regarding professor Alexandru Călinescu's activity, who also published pages of it in 2018, under the very inspirational title "My life as told by the Securitate".

In also tackled the rebellion of the students in Iaşi from February 1987 – based on testimonials of the participants to that event, I highlighted the way in which the Securitate and particularly the First Secretary of the County Committee of RCP Iaşi acted towards the students who had taken part in the demonstration, requesting Ceauşescu to dismiss the management from Iaşi, as well as the violent repression of the student groups at the hands of the Miliţia. Finally, I evoked the movement from Iaşi, the establishment of the Romanian Popular Front, an opposition structure against the communist regime, which also set down a proclamation that coagulated workers, intellectuals and young people; for that, I researched a series of monographs, volumes, studies dedicated to this extremely important event in the outbreak of the Romanian Revolution.

Andrei MURARU

Retorica dosarelor. Documente disparate şi memorii individuale privind „Grupul de la Iaşi". O incursiune neexhaustivă în arhiva poliţiei politice*

„Se trecea pe la Gabriela Iavolschi[1] şi Liviu Antonesei, în perioada cât a răspuns acesta de *Opinia studenţească*, până adicătelea la percheziţiile şi ancheta securistică aferentă din 18 mai 1983, se trecea, dară, pe la ei seară de seară şi duminică de duminică. În micuţul lor apartament din Cartierul Nicolinei venea lumea ca la han, ca la moară, ca într-un loc de întâlniri intelectuale sau galante... şi tot ce doriţi. Din modestele lor venituri puteau oferi musafirilor, mai toţi culturali, ceaiuri de busuioc savuroase înainte de a se aşterne, spre miezul nopţii, pe ascultatul serios al emisiunilor preferate ale Radioului Europa Liberă, cu gândul secret că Monica Lovinescu sau Virgil Ierunca vor comenta, şi încă favorabil, câte un număr mai dichisit din publicaţiile studenţeşti ieşene, din *Dialog* ori *Opinia studenţească*, expediate lor pe căi oculte. Au cine nu s-a perindat pe acolo între 1978 şi 1983 mai ales?[2]" Urmează o lungă listă de persoane pe care le aminteşte autorul. Aşa rememorează Luca Piţu geneza a ceea ce s-a încăpăţânat să rămână în memoria colectivă „Grupul de la Iaşi", sintagmă care împlineşte în curând patru decenii.

Multe dintre piesele şi elementele acestei istorii optezeciste despre nonconformism, contestare, rezistenţă rebelă şi disidenţă lipsesc, aşa cum lipsesc şi multe dintre documentele din arhiva Securităţii. Totuşi, în ultimele decenii, unii dintre actorii acestei încă

* Studiul de faţă reprezintă o variantă îmbunătăţită a textului intitlulat „Din dosarele poliţiei politice. «Grupul de la Iaşi» în anii '80", prezentat, dar nepublicat, în cadrul conferinţei „După 20 de ani. Perspective asupra prăbuşirii comunismului în România. Cauze, desfăşurare, consecinţe" (Universitatea „Alexandru Ioan Cuza", Iaşi, 12-13 noiembrie 2009), organizate de Centrul de Studii asupra Comunismului şi Postcomunismului din cadrul Facultăţii de Istorie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, în parteneriat cu Institutul de Investigare a Crimelor Comunismului în România şi Fundaţia „Konrad Adenauer".

1. Gabriela Iavolschi avea să devină mai târziu soţia lui Liviu Antonesei. A semnat apelul colectiv din toamna lui 1989 împotriva realegerii lui Nicolae Ceauşescu la Congresul al XIV-lea al PCR (vezi nota 6).
2. Luca Piţu, *Documentele antume ale „Grupului din Iaşi" (întregite cu, mai ales, romanul-foileton al Artelui Textual, titulat, acela, „Brazde peste haturi" revisited)*, Editura Opera Magna, Iaşi, 2010, p. 15.

neştiute şi neinvestigate pe deplin istorii din vremea comunismului ceauşist au încercat să ofere propria perspectivă asupra evenimentelor. În alte cazuri, jurnalismul de investigaţie a dat naştere unor versiuni cum altfel decât sintetice şi subiective, prelucrate şi adaptate pentru publicul larg, asupra a ceea ce a fost grupul de intelectuali ieşeni, constituit în principal în jurul revistelor studenţeşti din Iaşi de dinainte de 1989 şi intrat sub lupa poliţiei politice a regimului totalitar. Însă tocmai reflectarea evenimentelor de acum trei-patru decenii în documentele Securităţii presupune o lectură critică foarte complicată. „Trebuie să (re)învăţăm, cu răbdare, să citim", pentru a descifra ce înţelegea „braţul înarmat al Partidului" prin infracţiuni, probe scrise sau natură umană[3].

Rolul studiului de faţă este de a furniza câteva elemente de bază, de a contura câteva repere (cronologice, descriptive, tematice) ale personificărilor realizate în ultimele decenii, de a reda o schiţă, fie şi preliminară, asupra fenomenului, pe cât de insistent evocat cu prilejul dezbaterilor privind disidenţa anticomunistă, pe atât de puţin studiat şi aprofundat. Am avut acces la dosare întocmite de fosta poliţie politică aflate acum în posesia Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS), chiar dacă, aşa cum arată experienţele recente, arhiva instituţiei nu poate fi considerată o ultimă frontieră (în mod evident, transferul tuturor documentelor care au fost create de fosta Securitate nu este nici pe departe finalizat[4], iar viitorul poate rezerva numeroase surprize) şi cu atât mai puţin completă. Cu mici excepţii, ultimii ani de supraveghere de către Securitate rămân fără o bază documentară solidă întrucât documentele privitoare la „Grupul de la Iaşi" se opresc în general la anul 1985, dar este evident că personajele implicate au fost monitorizate şi filate şi după această dată. Probele în susţinerea acestei ipoteze sunt oferite de numeroase documente găsite în sediul judeţean al PCR în zilele fierbinţi ale Revoluţiei, rapoarte realizate de Securitate şi transmise conducerii locale de partid[5]. Precizăm totodată că membrii mişcării au fost protagoniştii unor episoade disidente foarte mediatizate, astfel încât este greu de crezut că Securitatea nu le-a observat şi înregistrat ca atare[6].

3. Cristina Vătulescu, *Cultură şi poliţie secretă în comunism*, Editura Polirom, Iaşi, 2017, pp. 25-26, 96-103.
4. Vezi, de pildă, anunţul SRI din toamna anului 2019 privind transferul a mii de documente de arhivă către CNSAS: Matei Alexandru, „Purtătorul de cuvânt al SRI anunţă predarea către CNSAS a mii de documente ale fostei Securităţi comuniste", 16 septembrie 2019, https://www.g4media.ro/purtatorul-de-cuvant-al-sri-anunta-predarea-catre-cnsas-a-mii-de-documente-ale-fostei-securitati-comuniste.html (accesat la 17 noiembrie 2019).
5. Vezi, de pildă, documentele din 1987-1989 citate de Liviu Antonesei în „Colonelul Ciurlău a făcut chiar poliţie politică", *22*, 25 septembrie 2006, https://revista22.ro/istorie/colonelul-ciurlau-a-facut-chiar-politie-politica (accesat la 17 noiembrie 2019). În acest sens, vezi şi Sorin Antohi, „Din nou despre raporturile mele cu Securitatea", *Timpul*, noiembrie 2007, pp. 6-7; Alexandru Călinescu, „Viaţa mea povestită de Securitate", *Ziarul de Iaşi*, 6 iulie 2018, https://www.ziaruldeiasi.ro/stiri/viata-mea-povestita-de-securitate--194017.html (accesat la 17 noiembrie 2019).
6. Câteva evenimente sunt de notorietate. Scriitorul Dan Petrescu a acordat un interviu cotidianului francez *Libération*, publicat la 27 ianuarie 1988 (a doua zi după aniversarea lui Ceauşescu), difuzat ulterior de Radio Europa Liberă, în care a făcut apel la regenerarea morală a ţării, la schimbarea sistemului care îl crease pe Ceauşescu şi la eliminarea corupţiei. În anul următor, Petrescu a „recidivat" cu un interviu acordat, în direct, la acelaşi post de radio, la emisiunea „Actualitatea românească", lui Neculai Constantin Munteanu, pe 10 octombrie 1989. Era, după spusele legendarului realizator de radio, pentru prima oară de la cutremurul din 1977 când radioul difuza în direct un dialiog purtat între un redactor şi un cetăţean român aflat în România (în aceeaşi convorbire avea să fie înregistrată şi discuţia purtată de realizator cu Luca Piţu, care se afla lângă Dan Petrescu). A doua zi, lui Petrescu i s-a impus domiciliu forţat. Discuţia era prilejuită de declanşarea unui protest – greva foamei – ca urmare a concedierii lui Dan Petrescu de la Biblioteca Centrală

Arătăm de la bun început că suntem încă în faza de investigaţie a unei cercetări, iar dat fiind că şantierul nu este finalizat, miza acestui text nu poate fi decât una exploratorie şi de enunţare a unor constatări, de sondare a unor ipoteze de lucru prin coroborarea materialelor din arhiva Securităţii cu manifestările publice ale protagoniştilor reflectate în scrierile lor sau valorificate sub alte forme. De aceea este foarte posibil să scăpăm din vedere unele elemente din complicatul păienjeniş, să producem, inevitabil, inadvertenţe sau erori, acestea fiind tocmai rezultatul „perieghezei", al unei anchete încă nefinalizate, care suportă încă ajustări, transformări şi prefaceri. Aşadar, scopul acestui studiu este să analizeze succint ideea de „grup" din perspectiva documentelor şi confesiunii actorilor, să-i cunoaştem pe unii dintre membrii grupului şi tipul

---

Universitară din Iaşi şi a refuzului autorităţilor de a-i permite deplasarea în Occident pentru efecturarea unui tratament medical. Scriitorul lansase un apel, alături de alte persoane (printre care şi importanţi opozanţi, precum Doina Cornea), împotriva realegerii lui Nicolae Ceauşescu la Congresul al XIV-lea al PCR programat să înceapă pe 20 noiembrie 1989 („Actualitatea românească : Un interviu telefonic cu disidentul Dan Petrescu la Iaşi", 27 august 2018, https : //moldova.europalibera.org/a/actualitatea-rom%C3%A2neasc%C4%83-un-interviu-telefonic-cu-disidentul-dan-petrescu-la-ia%C8%99i/29421725.html [accesat în octombrie 2019] ; o transcriere a discuţiei telefonice dintre N.C. Munteanu şi cei doi disidenţi a fost publicată şi în revista *Dialog* [editată de Ion Solacolu şi apărută la Dietzenbach], nr. 105-106, pp. 31-33 [interviuri reluate în Liviu Antonesei, *Jurnal din anii ciumei : 1987-1989. Încercări de sociologie spontană*, Editura Polirom, Iaşi, 1995, pp. 177-189]). Se pare că reuşita convorbirii s-a datorat în primul rând ingeniozităţii protagoniştilor, care, căutând o cale să inducă în eroare cenzura şi supravegherea Securităţii, mergeau în vizite la diferite persoane şi transmiteau programul acestor vizite în Occident spre a fi contactaţi telefonic, eludând astfel posibilitatea interceptării convorbirii în locuinţele supravegheate ; în cazul convorbirii din 10 octombrie 1988, Petrescu şi Piţu se aflau în apartamentul lui Filip Răduţi (Adrian Niculescu, *1848-1989 : de la* Primul *la* Noul *'48*, Editura IRRD'89, Bucureşti, 2018, p. 302 ; Emilia Chiscop, „O surpriză de la Secu", *Ziarul de Iaşi*, 10 ianuarie 2008, https : //www.ziaruldeiasi.ro/local/o-surpriza-de-la-secu~ni4jrs, accesat la 17 noiembrie 2019). Şi Liviu Cangeopol a acordat un interviu cotidianului francez sub titlul „Fii fericit, domnul Ceauşescu, vei rămâne în istorie ! ", publicat la 5 aprilie 1988. În cazul amândurora a urmat calvarul persecuţiilor (interogatorii, percheziţii, şicane, intimidări, unele descrise cu lux de amănunte în volumul memorialistic semnat de Liviu Antonesei). Un alt exemplu este cazul lui Alexandru Călinescu, care s-a solidarizat în 1989 alături de alţi intelectuali cu Mircea Dinescu, iar drept consecinţă, i s-a retras dreptul de semnătură. Luca Piţu a fost concediat de la universitate în 1989, la intervenţia generalului Constantin Olteanu, membru al CC al PCR, cu acceptul conducerii universităţii ieşene de la acea vreme (Emilia Chiscop, „Regret multe, dar îmi asum trecutul. Interviu cu acad. Viorel Barbu, rector al Universităţii «Cuza» între 1981 şi 1989", *Ziarul de Iaşi*, 31 august 2006, https : //www.ziaruldeiasi.ro/local/regret-multe-dar-imi-asum-trecutul~ni43qv, accesat la 17 noiembrie 2019). La rândul său, Liviu Antonesei a continuat acţiunile protestatare, semnând apelul împotriva realegerii lui Nicolae Ceauşescu în preajma ultimului congres al PCR, care a şi fost publicat în *Libération* şi difuzat la Europa Liberă, împreună cu Dan Petrescu, Luca Piţu, Filip Răduţi şi alţi disidenţi din alte oraşe (Liviu Antonesei, *op. cit.*, pp. 75-76, 80-83, 98-100). Dacă în cazul lui Antonesei s-a încercat intimidarea sa „la vedere" (vezi episodul privind urmărirea ca în filmele poliţiste pe străzile Iaşului, relatat în volumul său memorialistic), Dan Petrescu şi Luca Piţu au fost arestaţi la domiciliu, iar Filip Răduţi (intermediarul convorbirilor cu postul de radio din străinătate) a fost anchetat şi torturat. Eugen (instrumentist, bănuit că transporta peste graniţă materiale de la Dan Petrescu), semnatar al apelului din octombrie 1988, şi Gabriela Amarandei, vecini ai lui Petrescu, au fost şi ei anchetaţi (Cezar Caluschi, „La Iaşi, Revoluţia pe primul semestru a fost îndeplinită", *Timpul*, nr. 8, 3 martie 1990, p. 3 ; Liviu Antonesei, *op. cit.*, pp. 102-109 ; Dan Petrescu şi Liviu Cangeopol, *Ce-ar mai fi de spus. Convorbiri libere într-o ţară ocupată*, Editura Minerva, Bucureşti, 1990, p. 134 ; Dennis Deletant, *Ceauşescu şi Securitatea. Constrângere şi disidenţă în România anilor 1965-1989*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, pp. 271-272).

de relaţie cu poliţia politică, precum şi momentele principale ale acţiunii contestatare din anii 1980.

Ca şi în cazul altor „şcoli" aflate sub lupa poliţiei politice a regimului totalitar, documentele Securităţii produc naraţiuni care, în mod evident, nu sunt infailibile. Ele prezintă numeroase carenţe şi mai ales probează, deseori, că ne aflăm în faţa imaginaţiei unor lucrători angrenaţi în slujba unui sistem represiv, care ştiu ce se aşteaptă de la ei. Ofiţerii sau colaboratorii lor construiesc adesea false scenarii (bazate fie pe analize lipsite de acurateţe, fie inventate de-a dreptul cu bună ştiinţă, incompetente şi scandaloase) ale instrumentării, creează aparente fenomene, deturnează comportamentul unor personaje, înregistrează doar parţial şi tendenţios acţiuni, privilegiază doar anumiţi actori ai „afacerii", simplifică (fie prin ambiguizare, fie prin orientarea tendenţioasă) situaţii şi le ocultează pe altele tocmai pentru ca imaginea de moment să se potrivească interesului imediat al Securităţii/autorităţilor. Dacă nu ar fi trecute prin filtrul critic, documentele, chiar dacă esenţiale în înţelegerea fenomenului contestatar, ar prejudicia analiza, iar recuperarea ar fi (uneori chiar şi este) alterată. Iată de ce aceste documente trebuie tratate, aşa cum arătam încă de la început, cu multă precauţie şi chiar cu circumspecţie. În acelaşi timp, deformarea se poate produce şi din cauza memoriei actorilor, care, prin scrierile şi opiniile lor de după 1989, elimină, intenţionat sau nu, unele personaje în detrimentul altora ori schimbă optica unor situaţii şi evenimente[7].

Istoria unei locuţiuni: „Grupul de la Iaşi"

Utilizarea sintagmei „Grupul de la Iaşi" în cuprinsul acestui studiu este inerţială, lapidară, de circumstanţă. Ea are tendinţa de a emana ideea unei hagiografii, deşi nu aceasta este intenţia noastră, ci aceea de a face uz de mai puţine cuvinte. Aşadar, expresia desemnează un construct consensual adoptat şi utilizat din raţiuni practice, pentru coerenţa discursului, un laitmotiv folosit ca atare în multe din relatările contemporane despre evenimentele şi personajele lumii intelectuale a Iaşului din anii 1980. Aşa cum vom arăta mai jos, mişcarea de la Iaşi nu a fost cu certitudine una monolitică sau măcar coerentă, însă denominaţia s-a impus aproape fără drept de apel.

Numeroasele controverse existente în legătură cu această sintagmă au fost provocate chiar de protagoniştii acestei istorii. Unii au respins denominaţia catalogând-o drept „un mit eroic"/„un mit cultural cu dimensiuni politice"[8] (Sorin Antohi) sau „«pură invenţie»

7. În privinţa relaţiilor dintre membrii grupului, încă din 1980 au survenit fracturi, uneori ireconciliabile. Unele texte publicate după 1989 stau mărturie asupra acestor dispute şi altercaţii, dueluri care nu le fac cinste protagoniştilor şi care au distorsionat însăşi imaginea – e adevărat, uneori poate prea idilică – a acestei grupări intelectuale locale (vezi, de pildă, textul plin de invective al lui Liviu Cangeopol „Prietenilor mei anticomunişti", *New York Magazine*, nr. 573, 4 iunie 2008, p. 9; „Prietenilor mei anticomunişti (II)", *New York Magazine*, nr. 575, 18 iunie 2008, p. 9. Vezi în acest sens şi Mihai Dinu Gheorghiu, *„Peer Review.* O evaluare nu doar academică din anii 1980", în Mioara Anton, Bogdan Creţu şi Daniel Şandru (coord.), *Cuvintele puterii. Literatură, intelectuali şi ideologie în România comunistă*, Editura Institutul European, Iaşi, 2015, pp. 292-294; Dana Bălan, „Ultimul deceniu al comunismului, un dosar cultural", *Dilema veche*, nr. 209, 18 februarie 2008, https://dilemaveche.ro/sectiune/caleidoscopie/articol/ultimul-deceniu-al-comunismului-un-dosar-cultural-iii (accesat la 17 noiembrie 2019).

8. Emilia Chiscop, „Povestea grupului disident de la Iaşi", *Ziarul de Iaşi*, 18 decembrie 2004, pp. 4-5A (textul a fost reluat pe blogul cotidianului ieşean şi în *Caietele Revoluţei*, nr. 6 [55]/2014, pp. 39-48).

a Securităţii şi a Europei Libere" (Mihai Dinu Gheorghiu)[9] ori întrebându-se retoric şi ironic „formează călătorii dintr-un tramvai un grup?"[10] (Liviu Cangeopol). Alteori, sintagma a fost încărcată cu „ustensilele" disidenţei mai mult decât era cazul, în vreme ce alţii i-au atribuit valenţe modernizatoare, numind-o „şcoală", autentic contestatară şi liberală (Gabriel Andreescu)[11]. În alte cazuri, comentatorii au ignorat „grupul", negându-i caracterul colectiv contestatar, în vreme ce alţii l-au pus în relaţie cu destine individuale din mediul academic ieşean („o întâlnire unică şi imprevizibilă a unor oameni care gândeau la fel"[12]) ori au explicat existenţa sa prin nevoia naturală a unor intelectuali de a publica liber şi prin efervescenţa creată în jurul acestei nevoi[13]. Iar cuantificarea teoriilor cu privire la activitatea, consistenţa şi coerenţa sau la însăşi ideea de grup ar putea continua.

Unul dintre foştii membri ai „Grupului de la Iaşi" a pus pe seama unui articol publicat în epocă aglutinarea şi diseminarea unei formule care desemna un „grup" intelectual creat în jurul revistelor studenţeşti din capitala Moldovei[14]. Credem însă că lucrurile au stat altfel. Aşa cum dovedesc şi piesele de arhivă, se pare că poliţia politică a încadrat mişcarea intelectuală într-un „grup", iar apoi expresia s-a impus natural prin transgresare din spaţiul încifrat al poliţiei politice către sfera publică. În acest fel, teoria cu privire la existenţa unui grup în capitala Moldovei a prins contur tot mai mult, culminând cu faza postcomunistă a locuţiunii, care a impus-o definitiv în discursul public. De asemenea, credem că este foarte posibil ca opţiunea Securităţii – în tendinţa birocratică, hrănită de cultura instituţională, de a identifica mai degrabă grupuri de contestare decât insule individuale – şi socializarea firească a tinerilor intelectuali ieşeni să fi întărit reciproc această formulă. Un rol au avut, desigur, după 1989 şi publicarea unor documente din arhivele poliţiei politice privind această mişcare locală, a lucrărilor cu caracter memorialistic de către membrii grupului, dar şi dezbaterea de idei în jurul disidenţei ieşene[15]. Nu în ultimul rând, reprezentarea socială a mişcării a fost puternic influenţată

9. Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., p. 290.
10. Dana Bălan, art. cit.
11. Gabriel Andreescu, *Cărturari, opozanţi şi documente. Manipularea Arhivei Securităţii*, Editura Polirom, Iaşi, 2013, p. 93n.; *idem*, „Melodrama forului. Documentele Securităţii despre identitatea şi rezistenţa intelectualilor", în Vasile Boari, Natalia Vlas şi Radu Murea (coord.), *Intelectualii şi puterea*, studiu introductiv de Vasile Boari, Editura Institutul European, Iaşi, 2012, p. 218 (vezi şi nota 127).
12. Dan Alexe, „La moartea lui Luca Piţu", 15 iunie 2015, https://moldova.europalibera.org/a/27073108.html (accesat în octombrie 2019).
13. Liviu Antonesei explică atmosfera şi naşterea grupului astfel: „Oricât ar putea să ni se pară de incredibil astăzi, ceea ce am încercat să facem *noi* [*s.n.*] în Iaşi din 1978-'79 şi până prin 1983 (şi ceea ce au încercat să facă şi alţii, câţiva ani mai înainte şi câţiva ani după) a fost instaurarea unei insule de libertate intelectuală, de prospeţime culturală, într-un mediu, în genere, lipsit şi de una, şi de cealaltă. Şi iarăşi, oricât ar părea de incredibil, în ciuda cenzurii, a presiunilor politice, în oarecare măsură am şi reuşit" („Acum, turnul de fildeş e bun numai pentru proşti... Liviu Antonesei în dialog cu Dorin Popa", *Timpul*, nr. 8, 3 martie 1990, p. 7). Ulterior, peste ani, scriitorul şi-a nuanţat considerabil poziţia.
14. Sorin Antohi consideră că actul fondator al formulei „Grupului de la Iaşi" s-a produs în 1982, prin publicarea textului lui Ion Bogdan Lefter „Eseul la Iaşi" în *Opinia studenţească*, apoi grupul s-a structurat în casa Culianu, la soţii Tereza şi Dan Petrescu. La rândul său, unul dintre informatorii Securităţii, Constantin Romanescu („Ionescu"), face o critică necruţătoare respectivului text (Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., p. 287 [vezi şi nota 13]; Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească*, prefaţă de Vasile Sebastian Dâncu, postfaţă de Liviu Antonesei, Editura Institutul European, Iaşi, 2019, pp. 157-158).
15. Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., p. 293.

de literatura dedicată subiectului, în mare parte rodul investigaţiilor şi interpretărilor chiar ale actorilor poveştii.

În ianuarie 1981, Securitatea a caracterizat mişcarea intelectuală ieşeană din jurul unor reviste studenţeşti drept un „grup" compact – aceasta este prima referinţă din dosarele Securităţii, cel puţin după ştiinţa noastră –, într-un material redactat de UM 0544 (Centrul de Informaţii Externe). Raportul avertiza că Luca Piţu[16] (lector universitar la catedra de franceză), Liviu Antonesei[17] (cercetător la Institutul/Centrul de Ştiinţe Sociale al Universităţii din Iaşi), Valeriu Gherghel[18] (profesor la şcoala din satul Răducăneni, judeţul Iaşi), Petru Ioan[19] (lector universitar la catedra de logică), Nichita Danilov[20] şi Sorin Pârvu[21] (redactor-şef la revista *Dialog*) – tineri cu vârste cuprinse între 27 şi 35 de ani – „se află în curs de constituire a unui grup care ascultă şi comentează ştirile postului de radio

16. Luca Piţu (n. 14 ianuarie 1947 – d. 14 iunie 2015) a absolvit, în 1970, Facultatea de Filologie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. A urmat o carieră universitară în cadrul aceleaşi facultăţi. În 1975 a debutat în revista *Dialog*, iar în 1986 a debutat editorial cu un eseu scris în limba franceză despre povestirile lui Ion Creangă, *Le chasseur des corbeaux*, publicat în Franţa. A scris în numeroase reviste literare, printre care şi *Opinia studenţească*.
17. Liviu Antonesei (n. 25 aprilie 1953) a absolvit secţia psihologie-sociologie a Facultăţii de Istorie şi Filosofie din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi în 1976. În perioada facultăţii, începând cu 1973, a fost titularul rubricii de sociologie a revistei *Dialog* şi redactor-şef adjunct la *Opinia studenţească* (1975-1976, 1982). În 1980 a revenit la conducerea revistei *Opinia studenţească*, însă în 1983, ca urmare a anchetei Securităţii, a fost îndepărtat. În perioada 1976-1978 a fost psiholog-terapeut la Centrul logopedic interşcolar din Iaşi şi profesor de logică şi psihologie la Liceul pedagogic din Iaşi. În perioada 1978-1989 a fost cercetător în ştiinţele educaţiei la Centrul de ştiinţe socioumane al universităţii ieşene. În 1988 a debutat cu volumul de eseuri *Semnele timpului*.
18. Valeriu Gherghel (n. 22 iunie 1955) a urmat studii de filosofie la Universitatea „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, pe care le-a finalizat în 1979. În perioada septembrie 1986 – iunie 1987 a fost bursier la Centre Européen Universitaire de Nancy. Ca student la filosofie, îl găsim în redacţia revistei *Dialog* în 1977, iar în perioada 1983-1989 a fost redactor-şef adjunct la *Opinia studenţească*.
19. Petru Ioan (n. 26 aprilie 1947) a urmat, în perioada 1965-1970, cursurile secţiei de filosofie din cadrul Facultăţii de Istorie şi Filosofie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. După finalizarea studiilor, a activat ca asistent la catedra de logică şi istoria filosofiei din cadrul universităţii ieşene. În 1975 a urmat un stagiu de specializare în domeniul logicii şi epistemologiei la Institutul de Filosofie al Universităţii Catolice din Louvain, Belgia. Tot în 1975 Petru Ioan a devenit doctor în filosofie al universităţii din Iaşi, iar în 1977, lector universitar. În 1977 era redactor-şef al revistei *Opinia studenţească*.
20. Nichita Danilov (n. 7 aprilie 1952) a absolvit Facultatea de Ştiinţe Economice din Iaşi (1974-1978) şi Şcoala Postliceală de Arhitectură din Iaşi (1971-1973). În perioada 1974-1978 a fost stagiar economist la Studioul Cinematografic Buftea, iar după, până în 1981, economist la BJATM Iaşi. Între 1982 şi 1988 a fost corector şi redactor la revista *Convorbiri literare*. A activat şi în calitate de profesor la Liceul „Mihai Eminescu" din Iaşi (1988-1990), dar şi ca muzeograf la Casa Memorială „George Topîrceanu" (1988-1990). A debutat în presă la *Dialog* în 1979 şi editorial cu volumul de poeme *Fântâni carteziene* un an mai târziu. A primit premii literare în 1985 şi 1987.
21. Sorin Pârvu (n. 29 aprilie 1946) a absolvit în 1969 Facultatea de Filologie, secţia engleză-română, din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, iar în 1975, Facultatea de Istorie şi Filosofie din cadrul aceleiaşi universităţi. În 1979 a obţinut titlul de doctor în litere şi teoria literaturii la Universitatea din Bucureşti. Şi-a început activitatea universitară în 1969, la catedra de engleză a Facultăţii de Litere din Iaşi. A predat cursuri de literatură română şi teorie a literaturii la School of Slavonic and East-European Studies din Londra şi la Faculty of Modern and Medieval Languages din Cambridge (1982-1984). A publicat texte în numeroase reviste, inclusiv *Dialog* şi *Opinia studenţească*. În perioada 1978-1981 a fost redactor-şef/adjunct la *Dialog*. În perioada 1982-1984 a beneficiat de o bursă acordată de British Council. Sorin Pârvu a fost indicat drept sursă a Securităţii de către Luca Piţu (Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *op. cit.*, p. 155).

«EUROPA LIBERĂ», lecturează materiale obţinute din exterior – pe căi ilegale – de PIŢU LUCA". Cu toate acestea, în acel moment, Securitatea examina încă ipoteza constituirii unui grup cu trăsături sociale distincte, solicitând ofiţerilor „verificarea informaţiilor din care rezultă faptul că *grupul este pe cale de a se constitui, dacă această acţiune are un caracter organizat sau este bazat pe comuniunea de idei non-conformiste sau aşazise protestatare*" (subliniere în original). De asemenea, Securitatea era îngrijorată de faptul că membrii acestui grup cultural pregăteau materiale pentru a fi publicate în diverse reviste literare[22]. Din acel moment, noţiunea de *grup* cu referire la microcosmosul din jurul revistelor şi la boema intelectuală ieşeană apare frecvent în materialele poliţiei politice. De altfel, chiar unii dintre cei supravegheaţi, printre care Liviu Antonesei, cred că „grupul non-conformist" a fost o creaţie a Securităţii: „De altfel, ancheta din 1983 [vezi mai jos, *n.n.*] chiar asta trebuia să scoată în evidenţă – un grup non-conformist, «dirijat din exterior»!, care pune în pericol «securitatea statului»"[23]. La rândul său, Mihai Dinu Gheorghiu este de părere că „anchetele de opinie efectuate de Securitate şi «măsurile» recomandate de aceasta partidului au contribuit la geneza «grupului» ieşean într-o mai mare măsură decât afinităţile elective dintre membrii acestuia"[24]. Contribuie şi Luca Piţu la această ipoteză, considerând că „Grupul de la Iaşi" era mai degrabă o invenţie a ofiţerilor poliţiei politice „dornici, pentru a-şi justifica lefile babane şi statutul atotputernic, să inventeze conspiraţii, trădări, destabilizări şi aşa mai departe"[25].

O dinamică naturală marchează evoluţia în timp a relaţiilor dintre membrii grupului şi deci o fluctuaţie a stucturii acestuia, iar documentele Securităţii indică acest lucru. În mod inerent, grupul are o componenţă şi o consistenţă iniţiale (dacă putem stabili cumva o bornă temporală a debutului) care pot evolua, în funcţie de relaţiile dintre membri, de influenţele dintre ei, de ghidajul şi de intervenţia autorităţilor, de la o diversitate restrânsă până la una de anvergură. Aşa se explică existenţa unor cercuri relaţionale variate, uneori închise, alteori deschise, cu numeroase nuanţe, în funcţie de context[26]. „Listele" cuprinzându-i pe membrii grupului în diferite formate au fost nu doar rodul selecţiei din corpusul de documente, răspândind astfel o structură „autorizată" alcătuită de ofiţerii de Securitate, ci şi al opţiunilor elaborate de foştii protagonişti[27].

Atribuirea unui caracter variabil grupului, prin eliminarea sau adăugarea unor persoane, este operată de ofiţerii de Securitate, care menţionează, la distanţă de opt ani, altă structură, întărind ideea unei dinamici, a unei grupări fluctuante. Astăzi, frontierele grupului – cine a făcut sau nu parte într-o anumită etapă – sunt foarte greu de stabilit, dificultate alimentată nu numai de cheia de interpretare a diferitelor tipuri de surse, ci şi a contextului, a metamorfozelor vieţii culturale ieşene din anii 1980. Din acest motiv, nu excludem nicidecum utilizarea formulei la plural („grupuri"), aşa cum sugerează Mihai Dinu Gheorghiu, căci afirmarea individuală şi colectivă – influenţată

22. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (în continuare, ACNSAS), fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 1v-2v, 10-10v.
23. Liviu Antonesei, *Jurnal din anii ciumei*, p. 26.
24. Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., pp. 292-293.
25. Dana Bălan, art. cit.
26. Gabriel Andreescu, cap. cit., pp. 213-217.
27. Vezi, de pildă, „calupurile" cu nume de persoane, uneori fiind inserate chiar şi criterii de distincţie, realizate de Luca Piţu (Luca Piţu, *op. cit.*, pp. 15, 30-31, 34-35, 75-77, 79-81, 95-96, 124-125, 190, 214 ş.a.).

de rivalităţile, solidarităţile şi „mişcările" membrilor grupului în interior, precum şi de intervenţiile autorităţilor – a impus reconfigurări şi permutări relaţionale frecvente[28].

Arondarea grupului unor reviste studenţeşti a fost însă o realitate. În avanpostul acestora s-au aflat *Dialog* (intitulată *Alma Mater* între 1969 şi 1973, revista Universităţii „Alexandru Ioan Cuza") şi *Opinia studenţească* (apărută în aprilie 1974, revista întregului centru universitar Iaşi). Numeroase personaje ale lumii literar-artistice şi-au făcut ucenicia la aceste publicaţii care au format mulţi jurnalişti de condei specializaţi în domeniile social-politic şi cultural. Revistele ofereau un spaţiu de afirmare academică şi culturală (inclusiv peste hotare, vezi ecourile de la Europa Liberă) într-o epocă dominată de literatură şi mai ales de cultura umanistă, în care cuvântul scris surmonta absenţa altor surse alternative de informare şi divertisment, atent controlate şi cenzurate, dar şi într-o eră incomparabil diferită de cultura predominant audiovizuală de astăzi[29]. În acelaşi timp, „presa studenţească" şi „literatura tinerilor" se aflau sub atenţia permanentă a regimului. Asupra acestor spaţii de afirmare a fost exercitat mereu un control preventiv întrucât, aflându-se în centrul sistemului de producţie ideologică, ele erau ca o sabie cu două tăişuri. Pe de o parte, acestea reprezentau importante furnizoare de cadre, în materie generaţională, pentru reproducerea sistemului (ideologic), pe de altă parte însă, erau o potenţială ameninţare (prin actele de răzvrătire şi contestare) la adresa stabilităţii regimului[30].

În conducerea redacţiilor acestor publicaţii s-au succedat reprezentanţi ai diferitelor generaţii, astfel încât nume importante din presa culturală şi din lumea universitară, care s-au afirmat aici, s-au distins ca persoane publice după 1989. În general, schimbările şi reorganizările din structura conducerii redacţiilor (mai ales în cazul *Opiniei studenţeşti*) au fost frecvente, nu doar din cauza succesiunii promoţiilor de absolvenţi (cei care finalizau studiile erau repartizaţi în alte localităţi şi deci părăseau redacţia), dar inclusiv din cauza amestecului partidului şi Securităţii în chestiunile editoriale. Totuşi, alegerea conducerii revistelor, procedură care a evoluat şi ea în anii 1970-1980, era rodul unor afinităţi între membrii redacţiei şi factorii de decizie (universitatea, Consiliul Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti din centrul universitar Iaşi, partidul etc.)[31]. În analiza activităţii acestor reviste şi a membrilor „Grupului de la Iaşi" în cadrul redacţiilor ori în publicistică, trebuie să avem în vedere o relaţie mai curând negociată cu „cenzura", aşa cum afirmă Doru Tompea[32], fostul şef peste revistele studenţeşti ale universităţilor ieşene din anii 1980, punctul de contact între partid şi Securitate[33].

28. Vezi, de exemplu, notele informative ale Securităţii găsite în zilele fierbinţi ale Revoluţiei în fişetul primului nomenclaturist al Iaşului, care confirmă modificarea componenţei „de bază" a grupului, în viziunea Securităţii. Componenţa grupului este variabilă, dar rămân identificaţi drept „nucleul dur" al mişcării contestatare Alexandru Călinescu şi Dan Petrescu (Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., pp. 289-292 – documentul citat a fost publicat iniţial în revista *Timpul* într-un număr din 2003).
29. Gabriel Andreescu, *L-am urât pe Ceauşescu. Ani, oameni, disidenţă*, Editura Polirom, Iaşi, 2009, p. 85.
30. Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., pp. 287-288.
31. Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *op. cit.*, pp. 57-58, 71.
32. Doru Tompea a deţinut funcţia de preşedinte al Uniunii Asociaţiilor Studenţilor Comunişti pe Centrul Universitar Iaşi în perioada 1979-1985, la propunerea lui Ion Iliescu, pe atunci prim-secretar al Comitetului Judeţean al PCR Iaşi.
33. Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar*, prefaţă de Vasile Dâncu, Editura Institutul European, Iaşi, 2015, pp. 447-472, 477-480, 482-483; Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească*. pp. 156-157).

Sub masca aparent impenetrabilă a cenzurii – care opera pe multiple planuri de control şi supraveghere –, reţelele de la nivel local întreţinute de conivenţa între profesori (redactori/membri ai conducerii revistelor, unii dintre ei având şi funcţii în partid şi asumându-şi astfel protectoratul revistelor) şi studenţi, prevalenţa unui patriotism local, reputaţia celor două reviste[34], corupţia culturnicilor locali, convingerea că un astfel de debuşeu social şi cultural era inestimabil au permis publicarea a numeroase texte de debut şi traduceri din autori consideraţi mai degrabă nefrecventabili, organizarea de seminarii, cenacluri şi întâlniri curajoase. Există autori care consideră că la succesul „adormirii" cenzurii au contribuit inclusiv marginalitatea revistei (nu era totuşi o revistă de importanţă şi acoperire naţionale) şi lipsa de experienţă a culturnicilor locali în decelarea textelor şi mesajelor care ar fi putut fi decriptate drept subversive sub alte auspicii, în paralel cu inventivitatea autorilor care au testat, în timp, limitele discursului public[35]. Toate acestea au creat un spaţiu de presă „aproape liberă", mult mai puţin penetrată de impactul ideologiei şi de influenţa cenzurii decât „presa profesionistă"[36].

Din aceleaşi dosare ale poliţiei politice am încercat să aflăm dacă şi cum conştientizau tinerii disidenţi ieşeni apartenenţa la o mişcare contestatară. Iată o relatare despre „grup" din scrisoarea (27 mai 1983) trimisă de Dan Petrescu[37] preşedintelui Uniunii Scriitorilor pentru a protesta împotriva atacului lui Artur Silvestri la adresa lui Ioan Petru Culianu, cu referire la faptul că Silvestri folosea aceleaşi materiale ridicate de anchetatori: „Împreună cu familia şi cu *un grup de prieteni* [*s.n.*] suntem chiar în momentul de faţă victime ale unei anchete severe a Securităţii, care, în cursul percheziţiilor[38] efectuate la domiciliile noastre, a căutat exact aceleaşi materiale de care se serveşte angajatul Dumneavoastră"[39]. La rândul ei, Tereza Culianu-Petrescu[40]

34. Revistele *Dialog* şi *Opinia studenţească* erau considerate de conducerea Partidului Comunist cele mai bune publicaţii studenţeşti din ţară în 1985 (Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar*, pp. 471-472).
35. Cristina Petrescu, *From Robin Hood to Don Quixote: Resistance and Dissent in Communist Romania*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2013, pp. 318-322.
36. Liviu Antonesei, „Cenzura noastră cea de toate zilele", în Adrian Neculau (coord.), *Viaţa cotidiană în comunism*, Editura Polirom, Iaşi, 2004, pp. 138-144 (textul a fost reluat sub un alt titlu un deceniu mai târziu: „Presa studenţească în vremuri de cenzură", în Sorin Bocancea [coord.], *De la presa studenţească în comunism la presa postcomunistă*, prefaţă de Emil Hurezeanu, Editura Institutul European, Iaşi, 2014, pp. 47-61); Alexandru Călinescu „La *Dialog* cu cenzura", în Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, pp. 74-76; Sorin Antohi, „*Dialog*: egoistorie, microistorie, istorie", în Aurelia Stoica (coord.), *Literatură, arte, idei în „Alma Mater"/„Dialog". 1969-1990*, Editura Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, 2005, pp. 15-16; „*Dialog*-ul prin vremi. Doris Mironescu în dialog cu Andrei Corbea despre «micuţul David» în confruntare cu «Goliath-ul sistemului»", în Aurelia Stoica (coord.), *op. cit.*, pp. 34-35.
37. Dan Petrescu (n. 26 februarie 1949) a urmat cursurile Facultăţii de Filologie din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, secţia română-franceză, şi a publicat la revistele *Dialog* şi *Opinia studenţească*. În 1988 a fost concediat din postul de bibliotecar al Bibliotecii Centrale Universitare „Mihai Eminescu" din Iaşi din cauza atitudinii şi activităţii critice la adresa regimului.
38. Percheziţiile domiciliare de la Iaşi au avut loc la 18 mai 1983.
39. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 197.
40. Tereza Culianu-Petrescu (n. 10 octombrie 1945) a absolvit în 1968 Facultatea de Filologie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. A fost apoi asistentă la aceeaşi facultate (catedra de limba română/literatură universală) a universităţii ieşene. A susţinut cursuri de limba română pentru studenţii străini. În 1982 s-a căsătorit cu Dan Petrescu.

declara[41] la interogatoriile din mai 1983 că cele mai strânse relaţii de familie le are cu Liviu Antonesei, Luca Piţu, Sorin Antohi[42] şi Andrei Corbea[43].

Informatorii din preajma mişcării contestatare ieşene pot oferi de asemenea unele răspunsuri la întrebarea noastră. Iată ce spune sursa „Ionescu" (foarte bun cunoscător al microcosmosului presei şi boemei intelectuale ieşene, dovedit a fi profesorul de psihiatrie, devenit ulterior academician, Constantin Romanescu[44]) despre „grup" (decembrie 1982), cu imprecaţii şi izbucniri de invidie, presărate cu improvizaţii şi detalii aşteptate de poliţia politică (dovadă că îi cunoştea sensibilităţile şi interesul):

> Ceea ce se remarcă la acest *grup* [*s.n.*] este snobismul foarte manifest, înclinaţia absolut vădită către o lume visată la un nivel supralicitat faţă de realitatea de fond ca şi un fel necontrolat de a aprecia, supraestimativ, valori culturale după unicul criteriu al „noului" şi străinului. De asemenea, niciun fel de interes pentru muncă, mai ales la bărbaţii tineri ai grupului care mi se par a fi mai mult întreţinuţi decât întreţinători[45].

În general, subzistă pericolul ca analiza acestor delaţiuni să fie compromisă, întrucât, în numeroase cazuri, ideea existenţei unui grup ostil cu vederi contestatare e posibil să fi fost indusă tocmai de ofiţerul de Securitate. Nu este, credem, cazul aici. Dimpotrivă, ni se pare foarte plauzibilă ipoteza conform căreia Romanescu – considerat „calificat" şi foarte util poliţiei politice – i-a „împins", încet, pe ofiţerii de Securitate spre teoria constituirii unui grup cu potenţial radical şi contestatar[46].

O altă sursă („Cornel") relata despre Liviu Antonesei şi despre „grup":

> Trecând drept lider al *grupului amintit* [*s.n.*], Liviu Antonesei[,] prin maşinaţiuni foarte puternice chiar la comitetul de partid din centrul universitar Iaşi, a ajuns redactor şef adjunct al Revistei *Opinia studenţească*[;] a încercat şi încearcă prin presiuni repetate să pună în prim

41. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 263.
42. Sorin Antohi (n. 20 august 1957) a absolvit Facultatea de Filologie din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. A debutat în presa studenţească locală în 1978 (*Opinia studenţească*). În perioada 1981-1983 a fost redactor-şef la revista *Dialog* (unde a debutat în 1981), iar între 1988 şi 1990 a fost cercetător la Institutul de Istorie „A.D. Xenopol" din Iaşi.
43. Andrei Corbea-Hoişie (n. 15 decembrie 1951) a absolvit Facultatea de Filologie – secţia germană-română (1974) – şi Facultatea de Istorie (1979) ale Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. În 1988, a obţinut titlul de doctor în filologie la Universitatea din Bucureşti. A fost redactor şi redactor-şef adjunct (începând cu 1981) al revistei *Dialog* ; a fost promovat redactor-şef după ancheta Securităţii din mai 1983 şi după îndepărtarea lui Sorin Antohi din funcţie. În perioada 1974-1980 a predat limba germană în Iaşi la Şcoala generală nr. 13, Liceul Industrial nr. 1, Liceul Naţional, iar ulterior, în perioada 1980-1982, a fost filolog la Centrul de lingvistică, istorie literară şi folclor al universităţii ieşene. În perioada 1981-1983 a fost membru asociat al colectivului de istoria culturii al Institutului de Istorie şi Arheologie „A.D. Xenopol" din Iaşi, iar între 1982 şi 1990, a fost, pe rând, asistent suplinitor, lector suplinitor şi lector definitiv la catedra de limbi şi literaturi germanice a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. A debutat editorial în 1983, când a tradus şi a prefaţat lucrarea *Hermeneutica literară şi experienţa estetică* de Hans Robert Jauss. A fost bursier al Fundaţiei „Alexander von Humboldt" – Universitatea din Konstanz (1986, 1987).
44. Sorin Antohi, „Din nou despre raporturile mele cu Securitatea".
45. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 242.
46. Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească*, pp. 157-158.

plan producţiile literare şi filosofice ale diverşilor indivizi fără a ţine cont de faptul că această revistă are un statut foarte precis.

Despre *Dialog*, aceeaşi sursă remarca faptul că revista se afla „sub conducerea unui *grup destul de dubios* [*s.n.*]"[47]. În noiembrie 1982, un informator („Florescu") opina despre „grup": „DAN PETRESCU, S[ORIN] ANTOHI, [LUCA] PIŢU *sunt legaţi într-o prietenie durabilă* [*s.n.*] şi pare-se că se întâlnesc adesea în locuinţa TERESEI CULIANU unde trag chefuri, discută politică, etc.".

Consistenţa profesională şi capacităţile intelectuale ale tinerilor ieşeni erau observate inclusiv de Securitate. În acelaşi timp, membrii grupului discutau deseori la superlativ unii despre alţii. În acest fel, s-a conturat convingerea poliţiei politice că ar avea de-a face cu o mişcare compactă, sofisticată, cu un potenţial deosebit de extindere şi radicalizare[48]. Nu se poate nega de asemenea ipoteza, pe care o susţine şi Liviu Antonesei, că nu era interesul Partidului Comunist şi cu atât mai puţin al Securităţii să întreţină ideea că există un grup contestatar la Iaşi care este când tolerat, când se încearcă dispersarea lui. Dovada este că poliţia politică a adoptat până în decembrie 1989 tehnica destructurării acestui anturaj prin mijloace inhibitoare cunoscute (avertizări, şicane, intimidări)[49]. Mai tarziu, profilarea lui Dan Petrescu drept unul dintre cei mai importanţi disidenţi din România, născut tocmai din sânul mişcării de intelectuali ieşeni, s-a datorat şi amicilor săi din grup, care, chiar dacă nu l-au urmat neapărat în actele deschise pe care le-a întreprins, l-au sprijinit şi erau pregătiţi să-l înlocuiască în cazul unei acţiuni brutale a regimului. Aceasta denotă în definitiv o solidaritate de grup, poate chiar un nucleu de societate civilă, „rădăcini" mult mai puţin evidente în documentele Securităţii[50].

Membrii grupului

Majoritatea membrilor grupului sunt astăzi cunoscuţi. Totuşi, se ştie mai puţin că unele dintre cele mai proeminente figuri au devenit obiective ale poliţiei politice nu în anii 1981-1983, ci în a doua jumătate a/la finalul anilor 1970. Aşadar, ei s-au aflat „pe radar" cu un deceniu mai înainte de a fi „introduşi" în grup chiar de Securitate. Aici a intervenit probabil şi dificultatea poliţiei politice de a încadra cumva această grupare informală locală, animată mai degrabă de un spirit boem, „alternativ" şi nonconformist, cel puţin în faza iniţială, decât de o mişcare structurată[51].

Relaţiile cu lectorii străini (Jean-Noël Mathieu – declarat ulterior indezirabil pe teritoriul României –, Romain Réchou, Maurice Toussaint ş.a.) au fost de cele mai multe ori motivul deschiderii dosarelor de urmărire informativă, întrucât universitarii străini erau suspectaţi invariabil de Securitate de apartenenţă la serviciile de spionaj occidentale[52].

47. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 280.
48. *Ibidem*, f. 244.
49. Liviu Antonesei, *Jurnal din anii ciumei*, pp. 26-27.
50. Cristina Petrescu, *op. cit.*, pp. 326-327.
51. Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., p. 287.
52. Vezi declaraţia col. (r) Constantin Ciurlău, ultimul şef al Securităţii ieşene (locţiitor al şefului Securităţii Judeţului Iaşi din februarie 1984 până în decembrie 1989), care confirmă această teză conspiraţionistă şi în mare măsură fabulatorie: „În ultimii 15 ani înainte de 1989, Moldova devenise

Practica Securităţii era de a-şi îndrepta atenţia asupra cercului din jurul acestor universitari străini[53]. Un centru universitar de dimensiunea Iaşului presupunea automat legături cu numeroase instituţii de învăţământ din Occident, relaţii confirmate şi conservate prin schimburi academice constante, chiar şi în perioada când regimul ceauşist ajunsese nefrecventabil şi era criticat vehement din exterior. Aceste relaţii au fost întreţinute de conducerea universităţii ieşene de atunci, cu sprijinul Securităţii locale şi probabil al altor factori de influenţă locali[54]. Uneori, aceşti lectori au fost expulzaţi ca urmare a sprijinului acordat pentru a transmite mesaje în Occident[55]. În orice caz, ei au reprezentat o nesperată gură de oxigen pentru mediul academic local, autarhizat şi izolat şi au contribuit major la susţinerea şi chiar la întreţinerea unei culturi a disidenţei.

Relaţiile membrilor grupului cu Securitatea au fiecare istoria şi preistoria lor, uneori complicate şi periculoase, cu tot ce implică o astfel de relaţie (de la sfidarea ofiţerilor la colaborare sau şantaj). Până acum, Sorin Antohi şi Andrei Corbea[56] au fost deconspiraţi ori s-au autodeconspirat cu privire la relaţiile de colaborare cu Securitatea. Din cercetările noastre reiese că mai există cel puţin un caz de colaborare şi alte tentative de recrutare. Nu facem nicidecum această precizare pentru a afirma calitatea de tribunal retrospectiv a examinatorului arhivei Securităţii ori pentru a alimenta ambiguităţile existente cu privire la istoria acestui grup, ci pentru a sublinia încă o dată, dacă mai era cazul, că această tentativă de a reconstitui faptele este un teren vast şi foarte complex, unde judecăţile reducţioniste şi maniheiste nu îşi au locul.

Am operat o selecţie în mod evident subiectivă a membrilor grupului pe care îi vom prezenta mai jos. Ea are însă o explicaţie judicioasă care ţine de ceea ne-am propus să facem: să citim altfel documentele poliţiei politice. Securitatea a impus, în funcţie de tribulaţiile, fanteziile, interesele eclectice şi convingerile ofiţerilor, diverse lecturi şi configurări ale grupului ieşean la finalul anilor 1970 şi începutul anilor 1980. Dacă

ţinta, o afirm categoric, mai multor servicii de informaţii, care îşi trimiteau la Iaşi cadre şi agenţi sub diferite acoperiri. Este un lucru cunoscut. Asta am practicat şi noi. [...] Aceşti oameni care veneau la muncă în România, gen lectori străini. Aceştia au fost angajaţi de către unele servicii de spionaj străine pentru a desfăşura la Iaşi o adevărată activitate. Din fericire pentru ei, unii au reuşit, din fericire pentru noi, am reuşit noi, i-am stopat la timp" (Andrei Aştefănesei, „Peste 1.000 de colaboratori Secu în Iaşi", *Ziarul de Iaşi*, 24 august 2006, https://www.ziaruldeiasi.ro/local/peste-1-000-de-colaboratori-secu-in-iasiÎni43nf, accesat la 17 noiembrie 2019, reluat sub titlul „Un amplu interviu cu Constantin Ciurlău, fostul şef al Securităţii ieşene", *22*, anul XV [862], 15 septembrie 2006 – 21 septembrie 2006).

53. Liviu Marius Bejenariu, „România anilor '80 în optica lectorilor americani de la universitatea «Alexandru Ioan Cuza» din Iaşi", *Revista de Istorie a Moldovei*, nr. 4 (96)/2013, p. 69.
54. Emilia Chiscop, „Regret multe, dar îmi asum trecutul".
55. Adrian Niculescu, *op. cit.*, pp. 299, 300.
56. Andrei Corbea-Hoişie a fost deconspirat de CNSAS prin Decizia nr. 1407 din 26.04.2007 (publicată în *Monitorul Oficial*, nr. 676/18.10.2007), pe care acesta nu a contestat-o (a confirmat de altfel în audierea în faţa Colegiului CNSAS veridicitatea informaţiilor furnizate Securităţii). El a fost identificat ca având numele conspirativ „Horia" şi ca fiind autorul unor note informative furnizate începând cu 1984 privind persoane, mai ales intelectuali, atât din ţară, cât şi întâlnite în călătoriile de studiu efectuate peste hotare. A pus la dispoziţia Securităţii note informative privindu-l pe Dan Petrescu şi a contribuit la redactarea unui material pe care Securitatea avea de gând să-l utlizeze în vederea compromiterii lui Ioan Petru Culianu. În urma deconspirării s-a retras din funcţia de ambasador la Viena, în care fusese numit în 2005.

vocea narativă unică a dictat o anume listă de membri ai grupului la un moment dat, noi vom diseca ecourile şi vom propune o lectură alternativă. Registrului retoric pe care îl formulează documentele Securităţii opunem un „nucleu dur" de membri care impun consistenţă portretului sintetic al grupului, dar care au în acelaşi timp o legătură (nu e vorba de colaborare, în sensul relaţiei conspirate) trasată anterior. Admitem însă că şi aceasta este doar o fotografie estompată a grupului, dintr-un unghi construit mai degrabă artificial. În acelaşi timp, precizăm că nu intenţionăm să proiectăm o imagine restrictivă a „grupului" ori să minimalizăm acţiunile unor actori în detrimentul altora, ci propunem pur şi simplu o altă grilă de lectură – care nu exclude însă suprapuneri sau coliziuni cu documentele de arhivă şi versiunile atât de frecvente ale protagoniştilor. Oricum ar fi, aceasta ne permite să evităm o ierarhie regizată de autorităţile vremii.

Am fost interesaţi de „arheologia" acestui grup. Aşadar, încercăm să reconstituim detaliile oficierii relaţiei dintre tinerii intelectuali şi poliţia politică nu aşa cum le prezintă dosarele care privilegiază perioada 1981-1983 (mai ales prin prisma evenimentelor deosebite petrecute în acest interval), ci aşa cum *nu* le arată documentele. După „metoda amprentării", o persoană odată identificată nu va mai putea evada din specia acestei înregistrări. Aşa cum vom vedea, marcarea a fost operată în cazul unora cu mult înainte de aglutinarea unei grupări prin afinităţi elective şi prin socializarea în jurul unor reviste studenţeşti. Foarte posibil însă, Securitatea avea să extindă limitele acestui marcaj din varii motive. În preludiul acestei liste, precizăm că Alexandru Călinescu şi Andrei Corbea se înscriu în categoria seniorilor, a celor care „păstoreau" grupul de la revista *Dialog*, primul până în 1983, cel de-al doilea după momentul percheziţiilor, un „act fondator" în privinţa caracterului contestatar al grupării. În cazul lui Corbea nu credem că el poate fi cartografiat în „schema" de bază a grupului de la finalul anilor 1970 şi începutul anilor 1980. Probabil că la această socializare în jurul unor personaje cu autoritate, cum a fost, de pildă, Alexandru Călinescu, a tinerilor care căutau recunoaştere şi afirmare a contribuit şi regula că revistele studenţeşti aveau profesori coordonatori (deşi nu mai erau redactori-şefi, ei au rămas în consiliile publicaţiilor) chiar şi în perioadele în care redactori-şefi erau studenţi[57]. Totodată, arătăm că grupul nu a avut niciodată un lider acceptat şi declarat ca atare. Luca Piţu a fost, probabil, cel mai răzvrătit personaj din această istorie a mişcării contestatare din Moldova, dar a-i atribui rolul de „şeful de necontestat al Grupului de la Iaşi"[58] este o exagerare afectivă a lui Dan Alexe[59]. Totuşi,

57. Primul student redactor-şef a fost instalat la *Opinia studenţească* în anul 1979, iar la *Dialog*, în 1980 (Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească*, pp. 53, 71, 80).

58. „Interviu cu Dan Alexe", 26 martie 2014, https://www.youtube.com/watch?v= aGSMvqxMsto (accesat la 17 noiembrie 2019).

59. Dan Alexe (n. 23 ianuarie 1961) a absolvit Facultatea de Filologie a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, cu specializări în franceză şi rusă. A părăsit România în 1988, stabilindu-se în Belgia, după ce a publicat în revista *AGORA* (New York) piesa de teatru *Rămâieni* (critică la adresa protocronismului) şi a participat la realizarea unui film documentar în Belgia care critica regimul Ceauşescu. A debutat în 1984 în volumul colectiv de studii culturale *Poetica Renaşterii*. A fost avertizat în 1984 pentru legături cu un fost ataşat cultural al Ambasadei SUA şi rechemat după un an la Securitatea din Iaşi. În cazul său, Securitatea propunea concedierea (făcea traduceri pentru Filarmonică, fiind plătit în sistem de plata cu ora) pentru a fi obligat să părăsească Iaşul (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 4, ff. 248-255).

această imagine a mentorului a existat. Ea a transgresat de la Alexandru Călinescu (înainte de 1989)[60] la Dan Petrescu (în postcomunism)[61].

- *Alexandru Călinescu*[62] a intrat în atenţia Securităţii ca asistent la catedra de franceză a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi, fiind suspectat de a fi fost racolat de serviciile franceze de spionaj. A fost urmărit prima dată în anii 1970-1972. La locuinţa lui au fost instalate mijloace specifice de supraveghere (ascultarea convorbirilor, interceptarea corespondenţei, „investigaţii la domiciliul celui urmărit"). Dosarul de urmărire (DUI „Petrescu") a fost închis în noiembrie 1976, la doi ani după ce fusese obţinută aprobarea PCR (era membru de partid) pentru iniţierea supravegherii (august 1974)[63]. Alexandru Călinescu[64] călătorise în Franţa în 1966-1968, respectiv 1971, la specializare, iar în 1974, ca turist. În 1975, Securitatea a avizat negativ cererea lui de a mai vizita această ţară. Securiştii au încercat să-l recruteze pe literat[65]. Să amintim că el era un personaj cu o carieră promiţătoare : primise premiul Uniunii Scriitorilor (1973), avea relaţii importante în lumea culturală, iar din 1974 era redactor-şef la revista *Dialog*. A avut, ca şi ceilalţi urmăriţi, legături cu lectorul francez Maurice Toussaint. În 1983 a fost şi el avertizat de Securitate şi sancţionat pe linie de partid ca urmare a anchetei poliţiei politice care a vizat grupul ieşean. Ca răspuns la protestul adresat Uniunii Scriitorilor privind persecuţiile la care era supus Mircea Dinescu, lui Călinescu i s-a interzis să mai publice începând cu aprilie 1989[66].
- *Luca Piţu*. Acelaşi tip de relaţii cu lectorii francezi a constituit motivul urmăririi lui Luca Piţu. A fost la rândul său plecat la specializări în Franţa în 1970 şi 1972, acesta fiind aparent momentul declanşării supravegherii sale (relaţii cu lectori francezi,

60. Un document redactat de Securitate în toamna lui 1989 şi găsit în zilele Revoluţiei în fişetul secretarului cu propaganda din sediul judeţean al PCR Iaşi face portretul lui Călinescu : „Ca redactor şef al revistei studenţeşti «DIALOG», în perioada 1981-1983 a fost considerat mentorul unui grup de tineri cu veleităţi scriitoriceşti, lansaţi de publicaţia menţionată, erijându-se într-un «şef de şcoală» a aşa-zisei «generaţii 80», cărora le-a insuflat ideile cele mai nocive" (Alexandru Călinescu, „Viaţa mea povestită de Securitate").
61. Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., p. 292.
62. Alexandru Călinescu (n. 5 octombrie 1945) a absolvit secţia de limbi străine a Facultăţii de Filologie din cadrul Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi. În 1966, în timpul facultăţii, a beneficiat de o bursă de şase săptămâni la Paris. După absolvirea facultăţii, a activat ca profesor de liceu, a urmat cele şase luni de stagiu militar, după care a intrat la catedra de franceză a universităţii din Iaşi. În perioada 1974-1983 a condus revista *Dialog* (ca redactor-şef al acestei reviste, într-o nouă formulă, pe atunci asistent universitar, apoi, odată cu numirea lui Sorin Antohi ca redactor-şef în 1981, Călinescu a devenit coordonator), fiind demis în mai 1983. Şi-a început activitatea publicistică încă din vremea studenţiei, publicând recenzii şi cronici în revista *Iaşul literar*.
63. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 2, ff. 1-4.
64. Pe o notă-declaraţie furnizată de Alexandru Călinescu despre o şedere în Franţa, un ofiţer a adăugat la finalul documentului „Cel în cauză a fost colab[orator] al org[anelor] noastre şi a dat nota ca urmare a instruirii sale conf. HCM 957/966" (actul normativ ce reglementa relaţiile dintre cetăţenii români şi cei străini şi care privea secretele de stat). Pe altă notă-declaraţie un ofiţer a adăugat de asemenea „Asistentul CĂLINESCU ALEXANDRU este membru PCR şi a fost colaborator al organelor de Securitate. A depus cerere împreună cu soţia pentru a merge temporar în Franţa" (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 2, ff. 17, 29, 29v). Până acum, investigaţiile noastre nu confirmă această legătură.
65. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 2, ff. 4-4v.
66. Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 269 ; Alexandru Călinescu, „La *Dialog* cu cenzura", p. 73.

de la care primea cărţi şi bani), fiind înconjurat în anii următori de numeroşi informatori[67]. Piţu a fost atenţionat în 1979 pentru atitudinea sa în relaţiile cu lectorii străini, după ce în 1978 începuse urmărirea sa informativă (tot în 1978 Securitatea propunea şi efectuarea unei percheziţii clandestine acasă la Piţu şi, printre alte măsuri, soţia unui ofiţer de Securitate urma să înregistreze „sub acoperire" cursul tânărului universitar); tot atunci s-a propus continuarea supravegherii informative, luându-se în considerare inclusiv o anchetă penală[68]. Intervenţia Securităţii a făcut ca Piţu să nu fie promovat în funcţia de lector la universitate. Şi el a fost luat în studiu în vederea recrutării, în mod evident, o dovadă cât se poate de elocventă a lipsei de înţelegere a personajului şi de conturare eronată a unui profil psihosocial de către ofiţerii de Securitate[69]. În 1980, Luca Piţu a devenit lector la catedra de limbă franceză, fiind urmărit şi pentru apartenenţa la o familie de penticostali. De altfel, el a folosit apartenenţa la acest rit pentru a motiva refuzul de a intra în Partidul Comunist. Reînceperea urmăririi informative a lui Luca Piţu a demarat în ianuarie 1981. Securitatea era atunci îngrijorată întrucât atitudinea lui *nonconformistă* a evoluat într-una *protestatară*[70]. În acelaşi an, Securitatea ieşeană a considerat că acţiunile împotriva lui Luca Piţu („Pavel") trebuie urgentate, astfel încât acestea să se poată constitui în materiale pentru compromiterea şi discreditarea lui (de pildă, utilizarea unui informator homosexual al Miliţiei şi „probarea" unor articole plagiate); erau căutate de asemenea surse din rândul studenţilor pentru a-l înconjura[71]. În noiembrie 1983, dosarul de urmărire (DUI „Pavel"), deschis în aprilie 1981, urma să fie închis (aceasta nu înseamnă încetarea definitivă a supravegherii). La închiderea dosarului, ofiţerul a precizat că „«Pavel» a întreţinut legături neoficiale cu lectorii francezi, *s-a constituit într-un grup de scriitori* [*s.n.*] şi a publicat articole cu caracter abuziv la adresa orânduirii din ţara noastră"[72].

- *Dan Petrescu* şi *Tereza Culianu-Petrescu*. Dan Petrescu a intrat în atenţia organelor de Securitate pe când era student în anul IV la secţia română-franceză a Facultăţii de Filologie. El refuzase să participe la acţiunile cu caracter patriotic sau la cele obşteşti. De asemenea, era suspectat pentru redactarea unui roman autobiografic cu referiri la regimul politic. Urmărirea sa datează de la mijlocul anilor 1970. De pildă, în 1976, lui Petrescu i se pregătea o percheziţie în baza unei anonime „aranjate"[73]. În martie 1981, Securitatea se interesa de el în legătură cu relaţiile stabilite cu lectorii francezi (problema „Spionaj francez"), dar şi cu Alexandru Hodocenco[74]. De asemenea, urmărirea lui Petrescu s-a intersectat cu a celorlalţi „supravegheaţi", întrucât Petrescu a încercat introducerea în revista *Dialog* a unor texte care ar fi fost respinse de alte redacţii[75]. Despre Dan Petrescu Securitatea a constatat că, împreună cu Tereza, intenţiona „să facă totul numai să reuşească să plece din ţară", de aici şi explicaţia

67. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 1, f. 7; vol. 2, f. 28.
68. *Ibidem*, ff. 8, 22, 156.
69. *Ibidem*, ff. 21-22, 46v.
70. *Ibidem*, vol. 3, ff. 1-2.
71. *Ibidem*, ff. 4-6.
72. *Ibidem*, f. 383.
73. *Ibidem*, ff. 24, 138-139.
74. *Ibidem*, f. 159.
75. *Ibidem*, f. 162.

dată de Securitate pentru întreţinerea relaţiilor[76] cu Ioan Petru Culianu[77]. De reţinut că familia Terezei Culianu intrase în atenţia Securităţii odată cu plecarea fratelui său din ţară (iulie 1972) şi condamnarea sa în contumacie, fiind supusă supravegherii şi percheziţiilor domiciliare. În a doua parte a anilor 1980, casa familiei Culianu a fost din nou supusă supravegherii draconice de către Securitate, inclusiv cu posturi mobile[78].

După percheziţia domiciliară de la mijlocul lui mai 1983, Petrescu a comis mai multe acte ostile, în viziunea ofiţerilor de Securitate. După scrisoarea trimisă preşedintelui Uniunii Scriitorilor (amintită deja)[79], o altă scrisoare a fost remisă revistei *Luceafărul* (iulie 1983)[80]. Documentele Securităţii probează faptul că, în iunie 1984, lui Petrescu i s-a deschis un dosar penal pentru relaţia cu lectorii străini (acuzaţiile puteau fi multiple – aşa cum arată cazurile de disidenţă din acea perioadă, inclusiv spionaj), care nu a fost însă niciodată instrumentat până la capăt[81].

Începând cu 1988, Petrescu a devenit unul dintre cei mai proeminenţi disidenţi din ţară, cu acţiuni deschise împotriva regimului (interviuri în presa străină, intrarea în greva foamei pentru a protesta împotriva abuzurilor autorităţilor, apel împotriva realegerii lui Ceauşescu etc.). Se pare că mecanismul declanşator a fost o vizită la Paris (iunie 1987). Faptul că Securitatea nu l-a arestat se datorează probabil publicităţii făcute cazului său în Occident (la care au contribuit din plin Mihnea Berindei, Ioan Petru Culianu, Dorin Tudoran etc.). În urma acestor proteste, a fost concediat totuşi de la biblioteca universitară unde lucra, i s-a impus domiciliu obligatoriu şi i s-a refuzat plecarea în Occident[82] (vezi şi nota 6).

Tereza Culianu-Petrescu a fost recrutată „pe bază de sentimente patriotice" de Securitate în 1975 în problema studenţilor şi lectorilor străini şi a furnizat cinci note informative sub numele conspirativ „Iuliana". În acelaşi timp, ea a fost urmărită inclusiv prin mijloacele cunoscute ale poliţiei politice, prin intermediul altor informatori, dar şi prin ascultarea telefoanelor şi prin filaj (o metodă cunoscută a Securităţii pentru verificarea informaţiilor colaboratorilor). Sora lui Ioan Petru Culianu avea în acea perioadă relaţii de prietenie cu Mihai şi Magda Ursache, Cezar Ivănescu, Emil şi Tamara Brumaru. Colaborarea conspirativă a încetat în 1982 la iniţiativa ofiţerilor de Securitate, constatându-se că, deşi amabilă, Tereza Culianu a adus puţine informaţii utile, fiind speriată la gândul că ar fi putut leza pe cineva; în acelaşi timp, Securitatea sublinia că ea a fost abandonată pentru că nu a furnizat informaţii privind cercul de intelectuali români pe care îl frecventa şi, în plus, avea manifestări ostile faţă de regim. Din acel moment, ea a început să fie doar urmărită informativ[83].

76. Securitatea s-a arătat foarte atentă la mişcările lui I.P. Culianu. Toate scrisorile trimise de acesta din Olanda erau atent analizate. Uneori, materialele trimise (texte, plicuri) erau supuse chiar analizelor de laborator, spre a se constata eventualele texte subversive.
77. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 161, 244.
78. Elena Bogdan, *Petru Bogdan (1873-1944). Savantul, profesorul şi cetatea*, ediţie îngrijită şi note de Tereza Culianu-Petrescu şi Gelu Bourceanu, prefaţă de Gelu Bourceanu, Editura Polirom, Iaşi, 2018, p. 15.
79. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 196-197.
80. *Ibidem*, vol. 4, ff. 23-24.
81. *Ibidem*, f. 140.
82. Cristina Petrescu, *op. cit.*, pp. 322-326; Dennis Deletant, *op. cit.*, p. 272.
83. ACNSAS, fond Reţea, dosar R 283668, ff. 2-71.

- *Sorin Antohi* a fost redactor-şef adjunct la *Dialog* vreme de doi ani, până în 1983. A avut o relaţie complicată cu Securitatea, fiind recrutat ca informator, sub pseudonimul „Valentin", imediat după împlinirea vârstei de 18 ani, pe când era elev în clasa a XII-a. A fost constrâns de Securitate să se autoincrimineze cu o declaraţie privind faptele sale presupus penale (publicarea unei reviste împreună cu alţi colegi de liceu[84]). A furnizat note informative între 1976 şi 1982, fiind abandonat pe motive de nesinceritate. A confirmat relaţia[85] cu Securitatea printr-o „spovedanie publică", într-un lung text[86], în 2006, fiind singura mărturisire de acest fel din lumea culturală, din care citãm: „Nu am fost agent provocator; nu am primit misiuni de niciun fel; nu mi s-au promis şi nu mi s-au acordat avantaje; notele mele informative s-au limitat la generalităţi şi la date pe care le consideram deja cunoscute". Despre notele furnizate la începutul anilor 1980 privindu-i pe tinerii intelectuali ieşeni din grupul său (Antohi îi menţionează pe Dan Petrescu, Luca Piţu, Tereza Culianu-Petrescu), el afirmă: „Nimic din ce am scris despre ei nu-i acuza de ceva, nu le atribuia fapte sau afirmaţii incriminabile"[87]. Dosarul său de urmărire informativă se opreşte în 1979, dar documente din anii 1980 se găsesc în dosarele problemă ale „grupului". Adrian Marino l-a ales pe Antohi ca beneficiar al brusei Herder (acordată de fundaţia

84. Experienţă descrisă în textul confesional despre relaţia cu Securitatea (vezi nota 86), dar şi în Sorin Atntohi, *„Dialog*: egoistorie, microistorie, istorie", pp. 13-26.

85. Abia la opt ani de la „spovedania" sa publică, CNSAS a constatat calitatea sa de colaborator al Securităţii. Din acel moment, a mai fost nevoie să treacă alţi cinci ani până când Colegiul să ia o decizie în privinţa sa. „Speţa" Sorin Antohi a fost discutată în 20 de şedinţe ale Colegiului CNSAS şi, deşi nota de constatare a Direcţiei de Investigaţii a instituţiei fusese redactată în 2009, Colegiul a decis cu un vot strâns (5 la 4) că Antohi a colaborat cu Securitatea ca poliţie politică abia în vara lui 2014. Tardivitatea cu care CNSAS a acţionat în cazul său ridică numeroase suspiciuni şi reprezintă încă o probă privind modul părtinitor, netransparent şi scandalos în care conducerile succesive ale acestei instituţii au înţeles uneori să-şi îndeplinească mandatul încredinţat prin lege. Gabriel Andreescu, care a studiat cazul Antohi, notează că „Argumentaţia hotărârii din 12 iunie 2014 dă impresia că CNSAS a vrut cu tot dinadinsul să-l acuze pe istoric în ciuda probelor", arătând mai departe că lui Antohi nu i se poate atribui nicio notă informativă prin care să fi semnalat activităţi potrivnice regimului comunist sau să fi lezat drepturile şi libertăţile omului (unica excepţie este, după Andreescu, cel mult o afirmaţie calomniatoare despre obiceiurile bahice ale unui universitar local). De subliniat că CNSAS a pierdut în primă instanţă procesul cu Antohi, însă în martie 2019 Curtea Supremă a casat sentinţa şi a trimis cauza spre rejudecare Curţii de Apel Bucureşti. Deşi dosarul personal al lui Sorin Antohi a fost solicitat de autorul acestor rânduri în 2009, CNSAS ne-a comunicat că un asemenea dosar nu există (deşi la el avusese acces inclusiv Antohi – dovada fiind textele redactate în 2006, cu trimiteri largi la materialele redactate de poliţia politică). Menţionăm că dosarul fusese preluat de CNSAS de la SRI încă din 2002. Gabriel Andreescu arată că dosarul de urmărire informativă a lui Antohi (ACNSAS, dosar Informativ, Sorin Antohi, I 2698, 3 vol.) există în arhiva CNSAS şi a putut fi consultat (Gabriel Andreescu, *Existenţa prin cultură. Represiune, colaboraţionism şi rezistenţă intelectuală sub regimul comunist*, Editura Polirom, Iaşi, 2015, pp. 334-337, 346 [nota 75]; Gabriel Andreescu – corespondenţă electronică cu Andrei Muraru, 5 noiembrie 2019).

86. Deşi Antohi a promis în textul respectiv să extindă istoria relaţiei sale cu Securitatea în versiunea unei cărţi, aceasta nu a mai apărut, cu excepţia unei „completări": Sorin Antohi, „Din nou despre raporturile mele cu Securitatea", unde autorul consemnează faptul că din toate documentele primite de la CNSAS în 2007 (aproape 1.700 de pagini de documente), doar 10% îl priveau în mod direct.

87. Vezi Sorin Antohi, „Poliţie politică: cele două feţe ale turnătoriei", în Călin-Andrei Mihăilescu (coord.), *Cum era ? Cam aşa... Amintiri din anii comunismului (românesc)*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, pp. 138-147 (textul a apărut iniţial şi sub titlul „Poliţie politică sau turnat-turnător turnat-turnat", în revista *22*, 15 septembrie 2006, dar şi în ziarul *Cotidianul*, 4-5 septembrie, ediţia online, în acelaşi an).

omonimă), dar autorităţile au refuzat eliberarea paşaportului în cazul său[88]. Încă de pe atunci planau bănuieli asupra legăturilor sale cu autorităţile, motiv pentru care, de pildă, Dan Petrescu a rupt relaţia cu el vreme de câţiva ani[89]. Antohi a fost la rândul său anchetat pentru că, în decembrie 1982, a dat citire în cursul unui simpozion literar unor fragmente dintr-un „samizdat colectiv" (detalii mai jos), material considerat unul dintre pincipalele capete de acuzare de către Securitate[90]. A fost eliminat de la conducerea revistei studenţeşti. A fost urmărit şi intimidat public, ca şi alţi membri ai grupului, în episoade diferite, până în 1989. O notă informativă găsită în fişetul prim-secretarei PCR a judeţului Iaşi probează că Antohi era catalogat de poliţia politică drept un contestatar al regimului[91].

- *Liviu Antonesei* a fost supravegheat informativ începând cu noiembrie 1982, urmărit tot în problema lectorilor francezi[92]. El apărea şi înainte de 1982 ca legătură în DUI „Pavel". În mai 1983 a fost „introdus" în dosarul de urmărire informativă de grup „Cameleonii", atribuit „Grupului de la Iaşi", fiind avertizat în septembrie 1983. Cu privire la acest moment din biografia sa, Antonesei urma să scrie în jurnalul său – ţinut la sertar şi publicat după 1989 – că scena din 1983 avea să-l radicalizeze ca un efect dezinhibator în faţa fricii, dar era totuşi sceptic la ideea de a se asocia unui grup contestatar[93].

Momentele subiectului (1981-1983/1985)

Aşa cum am văzut, în 1981 Securitatea ieşeană a început urmărirea sistematică a câtorva tineri intelectuali. După „direcţia" lectorilor străini suspectaţi de spionaj, o altă pistă a fost dezvoltată de Securitate : utilizarea lectorilor străini pentru transmiterea unor scrisori cu conţinut subversiv la Europa Liberă. Printre măsurile de supraveghere informativă cunoscute (instalarea de tehnică operativă şi a unor echipe de filaj, precum şi verificarea corespondenţei) şi infiltrarea unor surse, Securitatea a decis, tot în 1981, că sunt necesare „măsuri de prevenire a apariţiei în revistele «DIALOG» şi «OPINIA STUDENŢEASCĂ» a unor articole necorespunzătoare"[94]. Abia în 1985 avea să fie elaborat planul concret pentru compromiterea membrilor grupului, o acţiune din instrumentarul Securităţii care subliniază deja un alt grad de periculozitate sau potenţialul contestatar al mişcării[95].

Între momentul 1981 (pentru unii chiar şi mai devreme) şi momentul 1985, iar apoi după, în microcosmosul din jurul revistelor şi boemei intelectuale ieşene s-au petrecut în mod evident numeroase permutări. Suntem tentaţi astfel să admitem existenţa a cel puţin trei faze de evoluţie. După faza incipientă a căutării identităţii, a afirmării şi definirii literare, la începutul anilor 1980, grupul intră într-o nouă etapă a existenţei sale,

88. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 4, f. 254.
89. Dan Petrescu, „Cerere de hatâr", *Timpul*, nr. 12, 31 martie 1990, p. 7.
90. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 87-109.
91. Nota era datată 27.12.1988 şi a fost adresată şefului PCR Iaşi de comandantul Securităţii locale, Contantin Ciurlău (Sorin Antohi, „Poliţie politică : cele două feţe ale turnătoriei", p. 145, nota 2).
92. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 276.
93. Liviu Antonesei, *Jurnal din anii ciumei*, p. 42.
94. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 3.
95. Vezi nota de analiză din februarie 1985 realizată de Securitatea din Iaşi (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 4, ff. 249-255).

când membrii acţionează defensiv, dar solidaritatea lor creşte întrucât se sprijină reciproc în tentativa de a evita izolarea, oprobriul şi excluderea. În fine, în ultima fază, ofensivă, membrii caută afirmarea şi recunoaşterea, dar tot atunci identitatea grupului începe să pălească, fiind destructurat din exterior şi abandonat din interior[96].

Conturarea unei forme de socializare intelectuală în jurul unor reviste, animate de seniori şi tineri din lumea universitară, a generat reacţia sistemului represiv, care avea predispoziţie să canonizeze şi să ritualizeze tendinţele cotidiene de contestare (existau precedente şi în alte locuri în lumea culturală), încadrându-le în mişcări sau grupuri de amploare şi cu impact mediatic major. Chiar indicaţiile de la centru „orientau" de multe ori ofiţerii de Securitate spre identificarea unor asemenea mişcări, chiar dacă acestea puteau fi caracterizate cu greu drept grupuri sau anturaje cu scopuri declarat politice. Totodată, recomandările centralei Securităţii impuneau supravegherea şi încadrarea acestora în zona activităţilor ostile (mai cu seamă din zona cercurilor literar-artistice, cluburilor de cinefili ş.a.). În acelaşi registru era privilegiată şi teza că instituţii sau organizaţii din exterior exploatează intelectuali din ţară pentru a fi incitaţi să conteste deschis regimul de la Bucureşti[97]. În cazul de faţă, misiunea a fost încredinţată şefului Securităţii judeţului, fiind considerată una cu risc foarte ridicat.

Întâlnirile repetate care au contribuit la socializarea intelectuală, afinităţile elective, convergenţa culturală, proiectele comune au conturat ideea de „grup" atât pentru Securitate, cât şi pentru tinerii ieşeni, aşa cum am arătat. După o „decantare" informativă, au rămas în primul cerc al supravegherii operative Luca Piţu, Dan Petrescu, Tereza Culianu-Petrescu, Sorin Antohi şi Liviu Antonesei. Relaţiile dintre ei – uneori tensionate, alteori relaxate şi vivace, tumultuoase şi exuberante, dificile şi sinuoase, cu dueluri şi rupturi, cu invidii descătuşate, cu revărsări de orgolii personale, cu momente de încredere oarbă şi infidelităţi puerile – au cunoscut în acea perioadă (prima parte a anilor 1980) reţeta, traseul şi trăirile oricărui grup bazat pe prietenie. Securitatea arăta în 1981 că membrii grupului nu aveau întâlniri organizate sistematic, ci mai degrabă întâmplător şi sporadic şi discutau subiecte literare, de estetică sau artă[98].

La 29 decembrie 1982, o notă a Securităţii avertiza că „grupul" plănuia constituirea la Iaşi a unei întâlniri la nivel naţional a presei studenţeşti. După această reuniune, ei ar fi urmat să devină „incisivi şi duri", pentru a-şi crea o platformă care să le permită plecarea în Occident. Relatările protagoniştilor nu confirmă existenţa acestui plan mai degrabă rudimentar. Astfel, căpitanul de Securitate Florinel Viziteu a subliniat: „Propun ca după primirea materialului din luna ianuarie, care în conformitate cu instructajul efectuat va concretiza intenţiile viitoare a [*sic!*] *grupului de la Iaşi*, să întocmim un plan de măsuri pe baza căruia să întrerupem *activitatea vădit ostilă a celor care fac parte din grupul „CERCUL" şi a mentorilor lor direcţi* [*s.n.*] – lectorii francezi"[99]. Dacă momentul oficializării „constituirii" grupului a fost marcat de avertismentul din 1981 privind posibilele relaţii cu Europa Liberă[100], intenţia Securităţii de anihilare a mişcării contestatare a prins astfel contur în decembrie 1982 – ianuarie 1983.

96. Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., p. 294.
97. Carmen Chivu şi Mihai Albu, *Noi şi Securitatea. Viaţa privată şi publică în perioada comunistă, aşa cum reiese din tehnica operativă*, prefaţă de Stejărel Olaru, Editura Paralela 45, Piteşti, 2006, pp. 48-49, 173-176.
98. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 12.
99. *Ibidem*, f. 289v.
100. În mai 1981, revista *Opinia studenţească* beneficiase de elogierea lui Virgil Ierunca în cadrul rubricii „Revista revistelor româneşti", iar *Dialog* în anul următor. Ca răspuns la presiunile culturnicilor de a publica o fotografie cu dictatorul în paginile revistei, în ianuarie 1983, tinerii

Aşadar, să recapitulăm până aici. În 1983, tinerii ieşeni erau deja sub atentă urmărire informativă pentru relaţia cu lectorii străini, întreţinerea unei relaţii cu Europa Liberă, discuţii „duşmănoase", încercarea de influenţare a tineretului, scrieri subversive şi tentative de a ocoli cenzura. Mai mult, Luca Piţu, Sorin Antohi şi Dan Petrescu fuseseră amintiţi şi elogiaţi în decembrie 1982 şi martie 1983 de Virgil Ierunca[101] în emisiuni la Europa Liberă pentru eseurile în publicaţiile *Dialog* şi *Opinia studenţească*[102]. Acuzaţii grave care se vor dovedi însă neconcludente şi posibil nu suficient de „serioase" pentru o pedeapsă exemplară. Poate că acesta a şi fost motivul absenţei consecinţelor penale ori brutale, în ciuda proverbialităţii violenţei regimului în faţa mişcărilor deschis contestatare (vezi cazurile Vasile Paraschiv, Doina Cornea, Dorin Tudoran, Gheorghe Ursu etc.).

Activitatea publicistică a tinerilor intrase în malaxorul unui informator foarte priceput, aşa cum arătam mai sus, profesorul psihiatru Constantin Romanescu, alias „Ionescu". În 1982-1983, acesta a oferit note foarte precise, cu analiză de limbaj şi interpretare de text, desfiinţându-i şi transformându-i în ţintă sigură pe aceştia. El a indus ideea că grupul acţionează fie la o comandă străină, fie sub influenţa unui mentor[103]. Indicând mesajele cifrate, „ideile retrograde" şi subversivitatea unor eseuri (de pildă, sursa se întreba retoric dacă revista *Dialog* nu devenise deja „o tribună a filosofiei mistice"), informatorul nu a făcut altceva decât să le ofere ofiţerilor pretextul şi motivaţia unei acţiuni radicale. Astfel, în ianurie 1983, Securitatea considera deja că „faptele sunt grave"[104]. Soarta tinerilor era pesemne deja pecetluită. În noiembrie 1982, Dan Petrescu i-a declarat lui Romanescu că revista *Dialog* va fi probabil desfiinţată ca urmare a unei decizii de la Bucureşti cu privire la textele publicate[105].

Laţul se strângea repede în jurul intelectualilor ieşeni. Ei nu anticipaseră suprapunerea atâtor planuri, întinderea supravegherii în jurul lor, acumularea unei tensiuni la nivelul conducerii PCR şi a Securităţii locale cu privire la „derapajele" lor considerate tot mai ostile. Cel mai elocvent exemplu sunt informaţiile de care dispunea poliţia politică în acel moment în privinţa acţiunilor lor subversive. Ofiţerii ştiau, de pildă, la începutul anului 1983 de existenţa romanului satiric *„Brazde peste haturi" revisited*[106], considerat

---

reuşesc să introducă o „fentă", respectiv o caricatură a soţilor Ceauşescu ciocnind o cupă de şampanie cu Ştefan cel Mare, pictogramă inspirată de un tablou al pictorului Dan Hatmanu (Alexandru Călinescu, „La *Dialog* cu cenzura", pp. 74-76; Sorin Atntohi, *„Dialog*: egoistorie, microistorie, istorie", pp. 22-23).

101. Îngrijorată fiind de remarcile făcute de Virgil Ierunca la Europa Liberă, Securitatea a dispus în aprilie 1983 blocarea plecării din ţară a lui Luca Piţu.

102. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 44, 133.

103. În ianuarie 1983, Securitatea a fost pusă în gardă de Romanescu în privinţa unor articole publicate în 1982 de Luca Piţu, Dan Petrescu, Sorin Antohi şi Liviu Antonesei în revista *Opinia studenţească*, cu o „anume adresă subînţeleasă". Delatorul conchidea: „Dacă astfel de articole [...] nu constituie expresia unei sugestii exterioare a autorilor, avându-se în vedere în special diversitatea surselor bibliografice care depăşesc etapa de vârstă la care se găsesc aceşti tineri, vârstă care nu permite în general, o informaţie atât de cuprinzătoare, *fără un spirit coordinator*" [*s.n.*] (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 36-40).

104. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 45-51v.

105. *Ibidem*, f. 336.

106. Confiscat în timpul percheziţiilor din 18 mai 1983 de la George Pruteanu, romanul colectiv *„Brazde peste haturi" revisited* – o parafrază după titlul operei lui Istvân Horváth *Brazdă peste haturi* – a fost iniţiat de Luca Piţu şi Sorin Antohi, la el contribuind de asemenea Dan Petrescu şi George Pruteanu. Prefaţa fusese publicată în revista *Dialog* (1982). Luca Piţu a declarat la interogatoriile de după reţinerea membrilor grupului (mai 1983) că ideea romanului a apărut în

o „acţiune cu o deosebită semnificaţie politică", şi plănuiau o descindere conspirată pentru recuperarea materialului[107]. Cu câteva luni înainte, la Buzău, la o întâlnire a tinerilor scriitori, Sorin Antohi citise câteva capitole din roman în faţa unei audienţe numeroase, un gest primejdios şi hazardat, despre care Securitatea a aflat în detaliu[108]. De altfel, fără să cunoască conţinutul dosarelor de Securitate, Liviu Antonesei „decriptase", imediat după 1990, că participarea la evenimentul literar de la Buzău a fost momentul declanşator pentru ancheta poliţiei politice[109]. Câteva luni mai târziu (martie 1983), în drum spre Cluj, la o sesiune de comunicări, Antohi a comis din nou un act nesăbuit: le-a citit colegilor în tren, într-o atmosferă bahică, fragmente din roman[110].

Motive serioase de îngrijorare pentru Securitate, dar nu destule. În schimb, radicalizarea acţiunilor Securităţii a fost generată de imprudenţa lui Dan Petrescu. La controlul vamal efectuat pe 15 mai 1983 la Aeroportul Otopeni la ieşirea din ţară a unui lector francez (Romain Réchou, urmărit sub numele conspirativ „Robert"), a fost găsită asupra acestuia o scrisoare către Ioan Petru Culianu semnată „Tesa şi Dan" (soţii Petrescu)[111]. Duritatea textului scrisorii (cu referiri la situaţia studenţilor din Iaşi, realitatea economică, cenzură etc.) care urma să ajungă cel mai probabil la postul de radio Europa Liberă a determinat Securitatea să opereze percheziţii domiciliare, să găsească musai materiale compromiţătoare (care în final s-au dovedit a fi, cu excepţia romanului colectiv, inexistente), să dovedească cu tot dinadinsul existenţa unei mişcări contestatare pentru a putea „închide", mai degrabă a soluţiona, într-un fel dosarul fierbinte, prin avertizarea tinerilor ieşeni. „Percheziţia de grup" din mai 1983 reprezintă de altfel şi „momentul fondator", geneza, pentru cei mai mulţi dintre membrii grupului, al conturării unei mişcări intelectuale distincte care intrase în acest fel în contact brutal cu autorităţile regimului[112].

La trei zile după ridicarea probelor găsite asupra lectorului francez au avut loc percheziţii[113] domiciliare la mai mulţi tineri intelectuali din jurul revistelor, dintre care îi

---

cursul anului 1982, după modelul grupului „Ars amatoria" (care semna în *Viaţa studenţească* serialul „La Porţile Orientului"). Fiecare dintre cei patru autori primea capitolul anterior de la cineva şi îl scria pe următorul, pe care îl transfera altuia. Scrierea romanului încetase cu câteva luni înainte de anchetă, deoarece George Pruteanu fusese atenţionat de Securitate. La rândul său, Petrescu le-a declarat anchetatorilor (mai 1983) că ideea a apărut la o seară a *Dialogului*, în noiembrie 1982. În anchetă, pe lângă confirmarea autorilor, Petrescu a mai declarat că cele patru capitole ale lucrării fuseseră citite de T. Culianu-Petrescu, Al. Călinescu, L. Antonesei, M.D. Gheorghiu şi Andrei Corbea. Fragmente din manuscriul recuperat parţial de autori din arhivele Securităţii, redactat începând cu toamna lui 1982, au fost publicate după 1989 („Cuvântul liminar al lui Sorin Antohi", în Luca Piţu, *op. cit.*, pp. 343-347, 350-381; Sorin Antohi, *„Dialog*: egoistorie, microistorie, istorie", p. 22; ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 222).

107. Luca Piţu urma să fie chemat la Centrul Militar pentru controlul medical periodic în timp ce Securitatea lua mulajul pentru cheie, iar apoi ofiţerii urmau să pătrundă în casă pentru a fotografia paginile romanului (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 41).
108. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 177-182, 222v.
109. Interviu cu Liviu Antonesei, luat de Constantin Pricop, *Convorbiri literare*, nr. 5, serie nouă, 20 martie 1990, pp. 8-10 (interviu reluat în Liviu Antonesei, *Jurnal din anii ciumei*, p. 127).
110. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 339.
111. *Ibidem*, vol. 3, ff. 225-228; vol. 4, f. 26. Episodul a fost relatat de lectorul francez în presa din ţara sa natală în articolul „Un Français chez le Roumains", publicat în *L'Alternative*, 27-28, mai-august 1984, Paris, pp. 48-51.
112. Emilia Chiscop, „Povestea grupului disident de la Iaşi", p. 4A.
113. Alexandru Călinescu şi Liviu Antonesei au publicat imediat după 1990 procesele-verbale ale percheziţiei din 18 mai 1983 (Alexandru Călinescu, „În jurul unui «înscris»", *Timpul*, nr. 12,

amintim pe Luca Piţu, Dan Petrescu, Tereza Culianu-Petrescu, Liviu Antonesei, Sorin Antohi (o zi mai târziu, fiind plecat la Timişoara în ziua cu pricina), Mihai Dinu Gheorghiu, George Pruteanu şi Alexandru Călinescu[114]. Deşi au fost conduşi la audieri (unii în mai multe rânduri pe parcursul verii, până în septembrie), aceştia nu au fost reţinuţi sau arestaţi şi nu s-a dispus vreo măsură coercitivă, la vedere, împotriva lor. Deşi demarase cu mult aplomb, ancheta s-a încheiat indistinct pentru anchetaţi şi lamentabil pentru anchetatori. În ciuda unor aluzii vagi privind punerea sub acuzare pentru infracţiuni de drept comun şi a unor intimidări atent dozate, tinerii ieşeni nu au fost persecutaţi pe moment[115].

În preajma momentelor descrise mai sus, centrala Securităţii a intervenit la Iaşi pentru a investiga în detaliu legăturile dintre revistele studenţeşti, lectorii străini şi tinerii intelectuali ieşeni[116]. În 1982-1983 s-a făcut o asociere, mai degrabă exagerată şi tendenţioasă, între grupul de tineri intelectuali din jurul acestor reviste şi turnura radical-progresistă pe care o luau aceste publicaţii elogiate peste hotare, în emisiunile Europei Libere. În special *Dialog* devenise, prin ton şi stil, foarte reactivă, nonconformistă, inclusiv prin evenimentele organizate în jurul revistei, o provocare la adresa regimului, în contrast cu decadenta lume a presei româneşti din anii 1980[117]. După momentul culminant al percheziţiilor (mai 1983), în ciuda tentativei poliţiei politice de a desfiinţa revistele, de a-i expulza pe lectorii francezi şi de a-i concedia pe tinerii universitari ieşeni, în final „s-a pus batista pe ţambal". Foştii nomenclaturişti din fruntea mediului academic ieşean confirmă că a fost agreat un compromis în privinţa universitarilor ieşeni anchetaţi de Securitate. S-a optat astfel pentru impunerea unor măsuri *soft*: avertizarea, penalizarea în cadrul PCR a celor care erau înregimentaţi, reorganizarea redacţiilor[118].

---

31 martie 1990, p. 8; 14 aprilie 1990, reluate în volumul Liviu Antonesei, *Jurnal din anii ciumei*, pp. 153-157, 163-167). Cu umorul şi ironia sale cunoscute, Luca Piţu a descris la rândul său scena percheziţiei şi a interogatoriului care a urmat: Luca Piţu, „În hagialâc pe Strada Triumfului, nr. 6", *Timpul*, nr. 13, 7 aprilie 1990, p. 80.

114. La percheziţiile domiciliare din mai 1983 au fost ridicate cărţi, reviste, caiete personale, o carte în manuscris, articole publicate, ilustrate etc. Cea mai mare parte a obiectelor reţinute le-a fost restituită proprietarilor în august 1983, altele fiind „predate de bună voie" organelor de Securitate (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, ff. 110-127; Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., pp. 290-291).

115. Luca Piţu enunţă totuşi că ar fi existat şi varianta unor anchete pentru cauze de drept comun, cel puţin aceasta ar fi fost o variantă vehiculată aluziv de anchetatorii Securităţii în 1983, în vreme ce Dan Petrescu avansează ipoteza că autorităţile ar fi fost tentate să-l interneze într-un spital de boli nervoase. La rândul său, Liviu Cangeopol arată că în februarie 1988 a fost acuzat de comandantul Miliţiei locale că ar fi atacat în plină zi, în centrul Iaşului, un cetăţean străin, o invenţie rizibilă. Pentru Dan Alexe, reţinerea a devenit o rutină, practicată de Securitate prin intermediul Miliţiei locale, sub pretextul neposedării unui permis de şedere în Iaşi (Luca Piţu, „În hagialâc pe Strada Triumfului, nr. 6", p. 80; Dan Petrescu şi Liviu Cangeopol, *op. cit.*, pp. 125, 154; Dan Alexe, „Şi turnători, şi mincinoşi. Intelectualii români sub Ceauşescu sau cum se putea rezista în faţa Securităţii", *22*, 31 mai 2015, https://revista22.ro/eseu/dan-alexe/350i-turn259tori-351i-mincino351i-intelectualii-romani-sub-ceau351escu-sau-cum-se-putea-rezista-in-fa355a-securit259355ii [accesat la 17 noiembrie 2017]).

116. Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar*, pp. 456-457.

117. „*Dialog*-ul prin vremi", pp. 30-31; Cristina Petrescu, *op. cit.*, pp. 318-319.

118. Doru Tompea: „La Universitate s-a făcut un melanj între măsurile dure [solicitate de Securitate şi de şeful secţiei de propagandă, *n.n.*] şi cele moi [susţinute de Tompea şi sprijinite de la Bucureşti de Nicu Ceauşescu, *n.n.*], s-au făcut întâlniri între comitetele de partid, avertismente..." (Sorin

Pentru cei anchetaţi a urmat „avertizarea" individuală în septembrie 1983 (o măsură luată de ofiţerii poliţiei politice în cazul actelor considerate grave şi impusă persoanei în cauză prin semnarea unei declaraţii în care aceasta îşi lua obligaţia să renunţe la activităţile ce au condus la avertizarea sa, dublată de sancţiuni pe linie de partid în cazul celor înregimentaţi în PCR). Aveau să continue însă, în cazul tuturor, acţiunile represive pe termen lung, mult mai intruzive şi mai apăsătoare[119]. Consecinţele nu s-au văzut imediat decât mai degrabă simbolic: sancţionarea pe linie de partid a lui Alexandru Călinescu şi Sorin Antohi, retragerea temporară a dreptului de a publica, îndepărtarea de la conducerea publicaţiilor (Alexandru Călinescu şi Sorin Antohi de la *Dialog*, Liviu Antonesei de la *Opinia studenţească*). În anii următori însă, cu intermitenţe[120], au apărut intimidări, şicane şi limitări. Acestea au fost neuniforme, uneori disproporţionate, alteori lipsite de relevanţă, în funcţie de reacţiile actorilor. Pe lângă îngrădirile politice, administrative sau profesionale amintite deja, mai enumerăm interdicţia de a părăsi ţara (inclusiv pentru burse de studii), de a deţine un paşaport ori retragerea documentului de călătorie, zădărnicirea sau chiar blocarea promovării în carieră până la concedierea de la locul de muncă (aşa cum s-a întâmplat cu Luca Piţu şi Dan Petrescu în 1989).

Aşa cum constata un autor, documentele poliţiei politice probează instrumentarea acţiunilor împotriva literaţilor ieşeni. Pas cu pas, cercul lor a fost în cele din urmă destructurat. Unii s-au risipit peste hotare (Dan Alexe, Mihai Dinu Gheorghiu, Liviu Cangeopol părăsesc ţara în 1988-1989), alţii au fost împinşi în anonimat ori resemnare, prin acţiuni individuale până la „strivirea" lor[121]. Câţiva s-au radicalizat şi au înfruntat deschis regimul în ultimii doi ani ai dictaturii (Dan Petrescu şi Luca Piţu, cei mai vizibili, la care se adaugă Alexandru Călinescu, Liviu Antonesei). În acelaşi timp, nu se poate nega că intransigenţa acţiunilor Securităţii a contribuit la coeziunea membrilor grupului[122] (e de studiat dacă mai degrabă în plan imagologic decât personal). Mai toţi au simţit însă, până la colapsul regimului în decembrie 1989, umbra lucrătorilor poliţiei politice ori a informatorilor prin intimidări directe, aluzii abia perceptibile, hărţuieli la vedere, şicane subversive (scrisori calomnioase, avertismente în public, întreruperea corespondenţei etc.). În scrierile sau amintirile lor sunt prezente un război psihologic pe care regimul l-a declanşat împotriva lor – fie că unele acţiuni erau doar rodul închipuirii ori al unei temeri permanente lipsite de fundament real – şi bănuiala că Securitatea utiliza în mod curent mijloace şi tehnici diversioniste pentru a crea derută în rândul lor, a întreţine suspiciuni şi a genera un permanent sentiment de frică şi tensiune. În funcţie de context, în sprijinul Securităţii veneau partidul, diversele organizaţii din care făceau parte protagoniştii, colectivele profesionale de la locul de muncă. Unii dintre ei – cel mai cunoscut fiind Dan Petrescu – au devenit în ultimii ani ai dictaturii figuri locale recunoscute ale disidenţei, li s-a cerut sprijinul,

Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar*, 2015, pp. 451-459; Sorin Bocancea şi Doru Tompea, *Două decenii de comunism în Iaşul universitar. Presa studenţească*, 2019, pp. 162-170). Vezi şi Emilia Chiscop, „Regret multe, dar îmi asum trecutul".

119. Vezi nota 6.

120. De pildă, Antonesei spune că interesul Securităţii în privinţa sa a apărut în 1983, odată cu ancheta în jurul publicaţiilor studenţeşti, şi s-a reactivat în 1988, după un interviu acordat de scriitorul Dan Petrescu în presa franceză (Liviu Antonesei, *Jurnal din anii ciumei*, p. 161).

121. Gabriel Andreescu, *Existenţa prin cultură*, p. 235.

122. Cristina Petrescu, *op. cit.*, p. 321.

au fost frecventaţi de alţi scriitori cunoscuţi, au avut susţinerea posturilor de radio străine ş.a.m.d.[123].

Ce influenţă au avut măsurile luate de Securitate asupra lor (mai curând în plan public, al inhibării sau, dimpotrivă, al stimulării reacţiilor publice) este o întrebare importantă, la care răspunsul nu vine uşor şi care necesită o analiză aprofundată a evoluţiilor de până în 1989 în această „afacere", precum şi a traiectoriilor actorilor acestui caz. Putem improviza doar un răspuns cu un extras din dosarele Securităţii. Iată ce declara un informator imediat după ce soţia lui Dan Petrescu fusese avertizată:

> Aceasta [Tereza Culianu-Petrescu, *n.n.*] a venit să relateze şi să împărtăşească bucuria şi satisfacţia de a fi scăpat de starea de încordare şi nelinişte în care a trăit în ultimele luni. A confirmat că a fost chemată la Securitate unde în sfârşit se analizează situaţia lor, manifestându-se multă înţelegere şi umanitate şi s-a dat o anume rezolvare cazului lor. [...] TEREZA CULIANU-PETRESCU era bucuroasă că nu a fost dată afară din serviciu şi că va fi mutată doar la Centrul de lingvistică şi aprecia că în viitor este preocupată să găsească un serviciu soţului, căci dacă acesta ar avea un loc de muncă ar fi mai ocupat şi nu ar mai avea prilejul pentru discuţii sau alte acte necugetate[124].

Au existat în schimb cazuri când ancheta, avertizarea şi alte acte de intimidare nu au dat rezultatele scontate. Cel mai elocvent exemplu a fost Dan Petrescu, pe care Securitatea l-a urmărit atent în 1984-1985 în legătură cu Ioan Petru Culianu[125]. Intimidarea urma să ia o altă turnură. În lipsa unui loc de muncă, Petrescu era ameninţat sub sancţiunea de parazitism social, în vreme ce lui Sorin Antohi urma să i se atragă atenţia privind posibilitatea sancţionării prin Legea Învăţământului. Se pare că nici aceste trucuri nu au avut efect, câtă vreme îi găsim pe unii dintre membrii „Grupului de la Iaşi" ca iniţiatori sau afiliaţi pe lista unor proteste colective din 1989.

Concluzii

- „Grupul de la Iaşi" – denominaţie care s-a impus în mod natural în timp, fără a fi neapărat şi riguros fundamentată istoric – este un construct adoptat prin convenţie, departe de a defini o mişcare contestatară autentică, cu proiect şi program, cu

123. Stelian Tănase, *Ora oficială de iarnă*, Editura Institutul European, Iaşi, 1995, pp. 97-99; ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 4, f. 67. Vezi numeroase pasaje şi în Dan Petrescu şi Liviu Cangeopol, *op. cit.*

124. ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 3, f. 250.

125. În ianuarie 1984, un nou DUI a fost deschis pentru Dan Petrescu şi Tereza Culianu-Petrescu în legătură cu Ioan Petru Culianu. După respingerea unui manuscris al lui Dan Petrescu de către Editura Albatros, acesta ar fi fost încurajat de I.P. Culianu, care ar fi dorit să popularizeze în Occident cazul său, să protesteze. Deşi se luase în discuţie cazul lui Dan Petrescu (care nu avea serviciu, putând fi acuzat de parazitism), Direcţia a III-a a solicitat Securităţii ieşene multă discreţie în cazul familiei Petrescu pentru a nu stârni o reacţie în Occident, orice măsură urmând a fi luată cu acordul Bucureştiului. Dar pe 2 mai 1984, în cadrul emisiunii „Realitatea românească" de la Europa Liberă, lectorul Romain Rêchou a transmis un articol preluat din revista franceză *L'Alternative*, în care se făcea o critică acerbă a regimului din România; Dan Petrescu şi Tereza Culianu-Petrescu au fost menţionaţi (ACNSAS, fond Informativ, dosar I 146674, vol. 4, ff. 1, 87-90, 113-121).

intenţia declarată a componenţilor săi de a genera tribulaţii în societate. Întâi, sintagma a fost utilizată de poliţia politică, din raţiuni birocratice, de cultură instituţională şi probabil din cauza influenţelor unor informatori locali, fiind apoi preluată şi utilizată atât de urmăritorii protagoniştilor, cât şi de suporterii şi admiratorii lor.

- Prin „Grupul de la Iaşi" înţelegem mai curând efervescenţa şi microcosmosul din jurul revistelor şi boemei intelectuale ieşene de la finalul anilor 1970 şi începutul anilor 1980. În general, imaginea globală pe care o furnizează documentele Securităţii în privinţa „Grupului de la Iaşi" este cea a unui grup relativ compact, întărită de calitatea profesională a protagoniştilor. Realitatea, credem, a fost cu totul alta. Membrii grupului – care se află nu doar printr-o simplă coincidenţă geografică unii lângă alţii, ci şi prin afinităţi culturale, vecinătăţi profesionale, interese conjuncturale – fac, prin intermediul documentelor poliţiei politice, dovada unor acţiuni contestatare, deseori izolate şi firave, alteori comune şi de anvergură (vezi apelul iniţiat de Dan Petrescu în 1989 şi semnat de o parte dintre membrii grupului). Structura grupului a fost una variabilă – în funcţie de numeroase considerente –, iar caracterul grupului unul mai degrabă informal.
- Frontierele înguste ale contestaţiilor au fost impuse în primul rând de îngrădirile riguroase şi ferme pe care regimul comunist le-a trasat membrilor grupului. În mod evident, precaritatea situaţiei materiale (alterată de concedierile unora dintre ei) şi blocajele profesionale la care au fost supuşi (de cele mai multe ori, rodul implicării Securităţii) le-au şubrezit statutul social şi le-au inoculat un permanent sentiment de nesiguranţă (motiv pentru care unii părăsesc definitiv România). Destructurarea grupului pare să fi avut succes tocmai prin temporizarea acţiunii represive şi utilizarea unor tehnici mai insidioase. Totuşi, solidaritatea şi disponibilitatea arătate în interiorul grupării faţă de celălalt probează o cultură de grup (exemplele cele mai convingătoare sunt aderarea la apelul lui Dan Petrescu şi alte situaţii în care tinerii arată nu doar afecţiune sinceră, ci şi o socializare intelectuală şi politică). Cum politica represivă a instituţiilor ieşene nu avea cum să depăşească inerentele erori şi defecte în munca operativă, situaţiile, uneori hilare, alteori brutale, sugerează că ne aflăm în realitate inclusiv în faţa unor decizii – de la nivel mai degrabă intermediar decât de la vârful sistemului – de a trata situaţia intelectualilor ieşeni cu prudenţă[126] (totuşi, niciun membru al grupului nu a fost vreodată arestat), poate chiar de tolerare, tocmai pentru a evita o escaladare şi un scandal cu urmări imprevizibile. Privită

126. Cu umor, Dan Petrescu îşi descria situaţia (amintim că la începutul lui 1988 începuse să se exprime public în numeroase ocazii), în care regimul rămânea în expectativă în ceea ce îl priveşte: „Cutare condeier cu aură de disident (provenit din Comitetul Central) era curios astă iarnă ce o să mi se întâmple mie după interviul din *Libération* – şi aşa a trecut mai mult de o jumătate de an, eu bat la maşină aceste rânduri [în 1988, *n.n.*], iar el continuă să aştepte". La rândul său, Liviu Cangeopol rezumă consecinţele acţiunilor Securităţii asupra sa şi a celorlalţi: „Ameninţările lui Ciurlău [şeful Securităţii ieşene, *n.n.*], Zaharia [şeful Miliţiei locale, *n.n.*] & Co. ne-au intrat pe-o ureche şi ne-au ieşit pe cealaltă; nouă, nişte oameni simpli, fără putere". Conversaţia dintre Petrescu şi Liviu Cangeopol a avut loc pe parcursul anului 1988, benzile de magnetofon fiind apoi scoase din ţară de o lectoriţă italiană, care ulterior avea să fie expulzată. Mai departe, înregistrările trecute peste graniţă în borcane aveau să fie transcrise de Dan Alexe (la Bruxelles) şi serializate parţial la Vocea Americii graţie lui Dorin Tudoran (la Washington). Publicat abia după căderea comunismului din cauza precipitării evenimentelor după 1989, volumul rămâne, aşa cum remarca Cristina Petrescu, una dintre cele mai închegate şi mai radicale critici la adresa regimului formulate de nişte disidenţi români (Dan Petrescu şi Liviu Cangeopol, *op. cit*, pp. 38, 168; Mihai Dinu Gheorghiu, cap. cit., p. 288; Cristina Petrescu, *op. cit.*, pp. 328-329).

retrospectiv şi în ansamblu, raportarea Securităţii pare mai curând ambiguă. Mijloacele contestatarilor sunt, aşa cum am arătat, şi ele precaute, adaptate situaţiei de criză generală în care se afla regimul, limita fiind asumată de membrii grupului. Chiar dacă contestatarii mizează pe un intervenţionism relaţional, ecourile sunt generate tot de acţiunile personale de alertare a organelor de presă din străinătate.

- Reprezentanţi importanţi ai grupului – despre care apreciem că au făcut parte din „nucleul dur" – au fost supravegheaţi de Securitate încă din anii 1970, iar unii au colaborat ca informatori benigni. Motivul deschiderii dosarelor au fost fie deplasările în străinătate, fie relaţia cu lectorii străini, fie anumite pretexte de ordin personal. La începutul anilor 1980, efervescenţa, cu accente de nesupunere, din jurul revistelor studenţeşti (în principal *Dialog* şi *Opinia studenţească*) determină o prioritizare a acţiunilor Securităţii. Abia acum asistăm la momentul oficializării grupului în regia poliţiei politice, concomitent cu intenţia probată a anihilării acestuia. Nu a fost dificil pentru Securitate să ajungă de la crearea unei întregi conspiraţii (spioni în persoana lectorilor străini, dirijarea acţiunilor de către postul de radio Europa Liberă, iminenţa publicării unor articole ostile la adresa regimului, ameninţarea unor presupuse întâlniri subversive) până la „probarea" acestei speculaţii. Deşi percheziţiile domiciliare „de grup" din mai 1983 reprezintă o bornă de o însemnătate deosebită în memoria protagoniştilor, ancheta nu a avut rezultate concrete imediate. Abuzurile la adresa lor nu au lipsit, însă au fost operate „cu mănuşi", în timp, în funcţie de reacţiile şi acţiunile lor împotriva regimului.
- Deşi unii autori[127] apreciază că motivul principal pentru care „Grupul de la Iaşi" nu a atins anvergura, coerenţa şi vizibilitatea altor grupuri conotate cu valenţe disidente şi contestatare a fost opţiunea Securităţii pentru un alt model („Şcoala de la Păltiniş", considerată un model colaboraţionist, naţionalist-protocronist, acomodant după scenarii elaborate de Securitate, utilizat pentru influenţarea exilului), promovat indirect de autorităţile comuniste, credem că o astfel de ipoteză nu poate fi susţinută din mai multe motive. Unul dintre acestea este lipsa de coordonare, coerenţă şi viziune a culturnicilor Securităţii astfel încât să fi existat posibilitatea unei opţiuni. Mai degrabă credem că absenţa unui mentor proeminent local, cu vocaţie contestatară (aşa cum au fost, de pildă, Paul Goma ori Dorin Tudoran), relativa izolare geografică (în ciuda notorietăţii centrului universitar ieşean, regimul şi realitatea culturală a vremii privilegiau centralismul), distanţa faţă de potenţiale centre cu rol protecţionist sau de sprijin (aşa cum erau ambasadele occidentale în Bucureşti sau alte figuri culturale care ar fi putut exporta mesajul în alte medii etc.) sunt motivele care au împiedicat grupul ieşean să atingă potenţialul pe care îl văd unii specialişti în istoria recentă. În acelaşi timp, faptul că presa studenţească de la Iaşi nu se bucura decât de o influenţă marginală în România a oferit grupului şansa unei cenzuri ameliorante şi deci a unui nesperat debuşeu.

127. Gabriel Andreescu contrapune rolul autentic contestatar şi liberal-modernizator, cu mare potenţial de expansiune la nivel naţional, al „Şcolii de la Iaşi" colaboraţionismului şi susţinerii de către regim a „Şcolii de la Păltiniş" : „Securitatea a diminuat până la a strivi contra-exemplul «Şcolii de la Iaşi» ; Şcoala de la Păltiniş era «modelul» onorabil, singurul disponibil – adică acceptat de regim – pentru oamenii care-şi dedicau viaţa unei opere culturale" (Gabriel Andreescu, „Melodrama forului", pp. 216-218). Aceleaşi aserţiuni şi în Gabriel Andreescu, *Existenţa prin cultură*, pp. 234-235.

The Rhetoric of Files. Disparate Documents and Individual Memories about the "Iaşi Group" : A Non-exhaustive Incursion in the Secret Police Archive

This study is a preliminary research in the CNSAS archive regarding the "Iaşi Group". We have mirrored the documents of the secret police with the stories of the actors who tried – either through memoirs or interviews or through studies and essays – to offer their own version on the events. Through its documents, the Securitate imposed various readings and configurations of the "Iaşi Group", therefore the purpose of our study is to provide an alternative reading of this story.

In this study we present some of the most prominent members of the group, we investigate their relationship with the secret police and we describe the major moments of their contesting actions during the 1980s. Although the phrase "Iaşi Group" has been imposed for several decades, the group of intellectuals from Iaşi constituted mainly around student magazines (especially *Dialog* and *Opinia studenţească*) at the end of the 1970s and especially in the beginning of the 1980s, was not a compact or coherent one.

The first reference in the files of the Securitate to that intellectual movement appears in 1981, and the documents of the secret police generally stop referring to it in 1985. However, there is concrete evidence that the pursuit of the members of the group continued until the fall of communism. Some of the most prominent figures had become targets of the secret police a decade before they were "introduced" into the group by the Securitate itself in the early 1980s. The Securitate formally included the individuals in a group on account of their comments on the broadcasts of foreign radio stations, access to foreign literature, writing of subversive texts to be published in various literary magazines, their relations with foreign lecturers located in Iaşi. The secret police files show that the idea of the existence of a dissident group was either induced by an informant considered valuable or suggested by the Securitate officers to the informants. Accordingly, the pressure exerted by the center and some events (for example, the discovery of a letter to be sent to Radio Free Europe and a manuscript seen as a political protest, the corroboration of numerous "threads" by the Securitate in constructing a scenario regarding the existence of a hostile group with the potential to radicalize) determined the Securitate to adopt an actual plan to destroy the group. Even if there were no criminal consequences, the group was destroyed by well-known means (compromising the members, warnings, bullying, intimidation, etc.). In the case of group members, repressive actions continued for a long time, with some caution, however.

Even though the group was not as coherent as other dissident movements, there was still group solidarity when some of its members acted openly against the communist regime in the late 1980s.

Partea a IV-a

REVOLUŢIA DIN 1989

Anneli Ute GABANYI

Revoluţia Română*

La mai bine de 20 de ani după evenimentele care au dus la înlăturarea violentă de la putere a dictatorului comunist Nicolae Ceauşescu la 22 decembrie 1989, Revoluţia Română este în continuare un soi de enigmă, învăluită în mister şi mistificare. Deşi au fost scrise peste patru sute de cărţi[1] şi nenumărate articole pe acest subiect – de actorii implicaţi, de martori contemporani, precum şi de istorici români şi străini –, există încă dezacorduri profunde între ei cu privire la ceea ce s-a întâmplat în realitate şi cum trebuie interpretate evenimentele. O problemă importantă în această dezbatere este dacă ceea ce s-a întâmplat în România a fost revoluţie şi, dacă da, ce fel de revoluţie. Alte întrebări care creează disensiuni vizează modul cum sau motivele pentru care s-a recurs la violenţă în diferitele etape ale Revoluţiei, obiectivele urmărite de protagoniştii Revoluţiei şi, nu în ultimul rând, rolul – dacă a existat vreunul – jucat de actori externi în toată această poveste. În continuare persistă o diviziune majoră între protagoniştii mişcării de protest anticomuniste şi disidenţii anti-Ceauşescu care au preluat puterea după înlăturarea dictatorului. Comunitatea academică ce studiază subiectul este împărţită între

* Acest capitol a fost publicat iniţial în Wolfgang Mueller, Michael Gehler şi Arnold Suppan (eds.), *The Revolutions of 1989 : A Handbook*, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, Viena, 2015, pp. 199-220. În curs de apariţie în *Transylvanian Review*, nr. 3, 2019, Cluj-Napoca.

1. Iată o selecţie inevitabil incompletă de cărţi despre Revoluţia Română : Michel Castex, *Un mensonge gros comme le siècle*, Albin Michel, Paris, 1990 ; Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucţia unei revoluţii*, Editura Polirom, Iaşi, 2009 ; Emil Constantinescu, *Adevărul despre România (1989-2004)*, Editura Universalia, Bucureşti, 2004 ; Dennis Deletant, *Ceauşescu and the Securitate : Coercion and Dissent in Romania, 1965-1989*, C. Hurst and Co., Londra, 1995 ; Daniela Veronica Guşă de Drăgan, *Condamnat la adevăr. General Ştefan Guşă*, RAO International Publishing Company, Bucureşti, 2004 ; Anneli Ute Gabanyi, *Die unvollendete Revolution. Rumänien zwischen Diktatur und Demokratie*, Piper, München, 1990, şi *Systemwechsel in Rumänien. Von der Revolution zur Transformation*, Oldenbourg, München, 1998 ; Radu Portocala, *Autopsie du coup d'état roumain. Au pays du mensonge triomphant*, Calmann-Lévy, Paris, 1990 ; Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *1989. Principiul dominoului. Prăbuşirea regimurilor comuniste europene*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000 ; Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution of December 1989*, Cornell University Press, Ithaca şi Londra, 2005 ; Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. IV : *Revoluţia din decembrie 1989, o tragedie românească*, RAO International Publishing Company, Bucureşti, 2005 ; Alex Mihai Stoenescu, *Cronologia evenimentelor din decembrie 1989*, RAO International Publishing Company, Bucureşti, 2009 ; Vladimir Tismăneanu, *Stalinism for All Seasons : A Political History of Romanian Communism*, University of California Press, Berkeley, 2003.

cercetătorii care contestă credibilitatea surselor româneşti şi cei ce teoretic nu se opun acestora.

În prezent există o bază arhivistică amplă disponibilă în România pentru cercetarea Revoluţiei din 1989. Au fost publicate rezultatele anchetelor asupra evenimentelor revoluţionare obţinute de două comisii speciale ale Senatului României între 1990-1992 şi 1992-1996, precum şi un număr considerabil de documente din arhivele Partidului Comunist Român, ale Ministerului Afacerilor Externe, ale serviciilor secrete şi ale Ministerului Apărării. Institutul Revoluţiei Române din decembrie 1989, înfiinţat în 2005, desfăşoară cercetări sistematice pe această temă[2].

Amintiri colective ale revoltelor anterioare

Istoria României sub dominaţie comunistă nu este marcată de revolte „eruptive", ci de un fel de „magmă" socială implicând o respingere fundamentală a ideologiei marxist-leniniste dublată de o veche neîncredere în Uniunea Sovietică, ale cărei armate impuseseră sistemul comunist în ţară. Mai mulţi factori explică acest lucru. Unul îl constituie limba şi cultura – România este singura ţară din fostul bloc sovietic în care se vorbeşte o limbă romanică şi a cărei cultură e strâns legată de cultura Europei Occidentale. În primii ani de ocupaţie sovietică, în munţii României a existat o mişcare de rezistenţă; aceasta a fost înfrântă definitiv abia după înăbuşirea Revoluţiei din Ungaria în 1956. Există însă o tradiţie a răscoalelor motivate social în România comunistă. Printre acestea se numără greva minerilor din Valea Jiului din 1977 şi protestul din 1987 al muncitorilor din Braşov, amândouă înăbuşite fără vărsare de sânge. Se consideră că protestul de la Braşov în special a fost un soi de repetiţie generală pentru revolta de la Timişoara, care a marcat începutul Revoluţiei din 1989. Dacă în noiembrie 1987[3] protestele masive ale muncitorilor de la Braşov au fost reprimate de regim printr-o demonstraţie de forţă şi arestări ulterioare, protestele de la Timişoara s-au transformat într-o revoltă violentă după ce primii protestatari au fost ucişi sau răniţi. Iar memoria colectivă a românilor înregistrează o serie de lovituri de stat istorice. Printre cele mai cunoscute dintr-o serie de conspiraţii se numără lovitura de stat care a dus la abdicarea în 1866 a lui Alexandru Ioan Cuza, arhitectul unirii Principatelor Române, şi lovitura de stat din 23 august 1944, prin care regele Mihai, susţinut de mai mulţi lideri politici, l-a înlăturat de la putere pe şeful statului, mareşalul Ion Antonescu.

Dar, în mod interesant, protagoniştii loviturii de stat revoluţionare din 1989 nu au avut în vedere acest aspect al tradiţiei politice din România, ci au privit şi mai în urmă, făcând referire explicit şi insistent la Revoluţia Franceză din 1789, pentru a acredita ideea că Revoluţia Română din 1989 a fost o revoltă populară clasică şi a sprijini mitul politic potrivit căruia liderii săi ar fi „emanat" spontan din „haosul" ce a urmat arestării lui Ceauşescu.

2. Pentru o privire de ansamblu excelentă, vezi Ioan Scurtu, *La Révolution roumaine de 1989, dans le contexte international de l'époque*, Institutul Revoluţiei Române, Bucureşti, 2008, pp. 7-22.
3. Marius Oprea şi Stejărel Olaru, *Ziua care nu se uită. 15 noiembrie 1987, Braşov*, Editura Polirom, Iaşi, 2002, cu o listă a persoanelor cercetate.

Cauzele structurale şi pe termen lung ale Revoluţiei Române

Revoluţiile est-europene din 1989 se încadrau într-o categorie nouă din punct de vedere istoric. Trăsătura lor excepţională era că nu reprezentau fenomene naţionale individuale, ci erau verigi într-un lanţ de procese care au revoluţionat sistemul dominat de sovietici din Europa de Est. Revoluţia blocului sovietic, cauzată de o criză generală în sistemul comunist, a făcut parte integrantă dintr-o revoluţie geopolitică facilitată de apropierea dintre Statele Unite şi Uniunea Sovietică la sfârşitul anilor 1980, care dusese la schimbări substanţiale în arhitectura politică a întregii lumi[4].

În ciuda unei serii de trăsături comune ale revoluţiilor est-europene din 1989, cursul lor specific a fost marcat de diferenţe determinate istoric, politic şi social. Pe când transferul puterii în Polonia şi Ungaria a fost negociat între reprezentanţi ai conducătorilor comunişti şi opoziţie într-o manieră care aminteşte de modelul spaniol al aşa-numitului Pact de la Moncloa din 1978 sau a fost o „revoluţie de catifea", nonviolentă, ca în RDG, Cehoslovacia şi Bulgaria, înlăturarea de la putere – în cele din urmă violentă – a regimului Ceauşescu, care iniţial era prevăzută să urmeze exemplul nonviolent al revoluţiei portugheze din 1974, o transformă într-un caz singular[5]. Numai în România a avut loc un puci violent în care şeful de stat comunist a fost executat.

Din mai multe puncte de vedere, modul unic de transfer al puterii în România a fost o consecinţă directă a „devierii române" în relaţiile sale cu Uniunea Sovietică, direcţie urmată de România din anii 1960. Conducerea sovietică a devenit din ce în ce mai conştientă de pericolul reprezentat de direcţia autonomă a României în politica economică şi externă, nu numai pentru stabilitatea regimului comunist din România, ci şi pentru coerenţa blocului sovietic în ansamblul său. După ce negociase cu succes retragerea trupelor sovietice în 1958, conducerea comunistă română, avându-l în frunte la acea vreme pe Gheorghe Gheorghiu-Dej, a început să se opună presiunii sovietice pentru un grad mai mare de integrare şi specializare a ţărilor membre ale Consiliului de Ajutor Economic Reciproc (CAER) şi a încercat să stabilească legături economice mai strânse cu ţările occidentale dezvoltate. În acelaşi timp, România s-a angajat şi pe calea unei mai mari autonomii în politica sa externă şi de securitate, încercând să se distanţeze de puterea imperială sovietică.

În cadrul unei lupte interne pentru putere după moartea lui Gheorghiu-Dej în 1965, susţinătorii traseului autonom al României, în frunte cu Nicolae Ceauşescu, s-au impus în faţa celor care susţineau revenirea sub controlul sovieticilor. În timp ce încerca să-şi îndepărteze adversarii prosovietici din funcţii puternice de partid şi de stat, Ceauşescu a accelerat procesul politicii externe independente inaugurat de predecesorul său. Pentru a-şi consolida controlul asupra puterii politice, Ceauşescu a permis un anumit grad de destalinizare şi desovietizare în domeniul cultural şi a liberalizat contactele cu Occidentul. El a luat, de asemenea, măsuri pentru cooptarea tinerei intelectualităţi tehnocrate şi culturale

4. Pentru o excelentă analiză detaliată a acestor schimbări globale, vezi Pierre Grosser, *1989. L'année où le monde a basculé*, Perrin, Paris, 2009.
5. Într-un interviu acordat lui Alex Mihai Stoenescu, Victor Stănculescu a atras atenţia că „principalul scenariu era cel după model portughez, adică un regim militar de scurtă durată urmat de un regim democratic sprijinit de armată". Alex Mihai Stoenescu, *În sfârşit, Adevărul... Generalul Victor Atanasie Stănculescu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu*, RAO International Publishing Company, Bucureşti, 2009, p. 73.

şi pentru reconcilierea vechilor elite cu vederi naţionale care fuseseră încarcerate sau persecutate în anii 1950. Cu un discurs susţinut la un miting în Bucureşti, la 21 august 1968, în care critica invadarea Cehoslovaciei de către Pactul de la Varşovia, la care trupele române nu luaseră parte, Ceauşescu a obţinut un consens între partid, intelectuali şi populaţie inexistent în celelalte ţări ale blocului, unde desovietizarea a început abia după 1989.

Există patru elemente principale care au condus la căderea regimului Ceauşescu: impactul crizei comunismului de tip sovietic asupra României, efectele crizei economice mondiale, pierderea de către România a sprijinului Occidentului şi apariţia unei opoziţii interne.

Restructurarea blocului sovietic

De la mijlocul anilor 1970, sistemul comunist, care fusese impus popoarelor din Uniunea Sovietică şi exportat în ţările din Europa de Est ce fuseseră ocupate de Armata Roşie la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial, a trecut printr-o criză profundă. În mod clar, economiile sovietice şi est-europene nu puteau să ţină pasul cu progresul tehnologic înregistrat în Occident. Mai mult decât atât, acestea au fost profund afectate de criza mondială a materiilor prime şi de pe pieţele financiare. Unii lideri est-europeni se aşteptau ca Uniunea Sovietică să-i ajute să depăşească crizele economice şi financiare, drept pentru care au solicitat mai multe livrări de petrol, gaze şi materii prime în schimbul unor produse pe care nu le puteau vinde pe pieţele din Occident. Cu toate acestea, Uniunea Sovietică nu mai era capabilă sau dispusă să continue această politică tradiţională a CAER şi le-a solicitat partenerilor săi să plătească aceste livrări în valută forte şi pe baza preţurilor de pe piaţa mondială. Din cauza crizei economice, aceste regimuri nu mai puteau să-şi îndeplinească promisiunile măreţe de bunăstare economică şi nu îşi mai onorau contractul social încheiat tacit cu populaţiile din ţările lor. Ideologia marxist-leninistă îşi pierduse legitimitatea şi dominaţia partidelor comuniste aflate la putere nu mai era necontestată.

Iuri Andropov, fost şef al KGB şi secretar al CC însărcinat cu relaţiile cu partidele „frăţeşti" din Europa de Est, care i-a urmat lui Leonid Brejnev la cârma Partidului Comunist al Uniunii Sovietice, era foarte conştient de spectrul unei revolte pe trei niveluri iminente în ţările membre ale blocului economic şi militar sovietic: revolte îndreptate împotriva sistemului comunist, împotriva regimurilor politice şi împotriva puterii imperiale sovietice. Pentru a preveni o izbucnire a revoltelor sau o prăbuşire a sistemului comunist în aceste ţări, Andropov şi Gorbaciov erau hotărâţi să pună în aplicare o politică coordonată de restructurare a economiilor din blocul sovietic în conformitate cu strategiile sovietice, fără să facă totuşi nimic care să pună în pericol sistemul comunist[6].

6. Într-o discuţie din martie 1989 cu Károly Grósz, secretarul general al Partidului Socialist Muncitoresc Maghiar, liderul sovietic a subliniat că „în mod clar trebuie să trasăm limite, gândindu-ne şi la alţii, dar şi la noi în acelaşi timp. Democraţia este foarte necesară şi interesele trebuie armonizate. Limita o constituie însă păstrarea socialismului şi asigurarea stabilităţii". Vezi Raportul pentru membrii Comitetului Politic, 29 martie 1989, MOL M-KS-288-11I4458o.e., în Csaba Békés, Malcolm Byrne, Melinda Kalmár, Zoltán Ripp şi Miklós Vörös (eds.), *Political Transition in Hungary, 1989-1990: A Compendium of Declassified Documents and Chronology of Events*, Arhiva Securităţii Naţionale, Centrul de Cercetare pentru Istoria Războiului Rece şi Institutul 1956, Washington şi Budapesta, 1999, p. 6.

După venirea sa la putere în 1985, Gorbaciov a urmat ceea ce a fost descris drept „doctrina Gorbaciov": sprijinirea pe plan politic a forțelor reformiste în acele țări în care conducătorii comuniști se opuneau politicilor intrabloc și interne ale Moscovei[7]. Conform unor documente sovietice descoperite recent, Gorbaciov a ținut un discurs la ședința Biroului Politic din 6 octombrie 1988 în care a declarat că socialismul se afla într-o criză profundă și, prin urmare, toate regimurile comuniste trebuiau să introducă reforme de tip perestroika pentru a supraviețui:

> O serie de țări ne-au urmat exemplul sau chiar ne-au luat-o înainte pe calea unor reforme profunde. Altele, precum RDG, România sau Coreea de Nord, încă nu recunosc nevoia unor astfel de reforme – dar motivele pentru aceasta sunt mai degrabă politice, având în vedere că actuala conducere nu dorește să schimbe nimic. În realitate, toate aceste țări au nevoie de schimbare. Nu spunem acest lucru în mod public, ca nu cumva să fim acuzați că încercăm să le impunem perestroika unor prieteni, dar adevărul este că: există semne clare ale unei viitoare crize și, prin urmare, sunt necesare reforme radicale în întreaga lume socialistă. În acest sens, factorul personalităților devine unul extrem de semnificativ. [...] Cei ce refuză cu încăpățânare să dea curs chemării vremurilor nu fac decât să împingă boala în adâncime și să-i agraveze serios evoluția. Asta ne privește foarte direct. Poate că am renunțat la drepturile „Fratelui celui Mare" al lumii socialiste, dar nu putem renunța la rolul nostru de lider al ei. Obiectiv, el va aparține întotdeauna Uniunii Sovietice, cea mai puternică țară a socialismului și locul unde s-a născut Revoluția din Octombrie[8].

Cu două zile înainte de înlăturarea lui Ceaușescu de la putere, Radio Moscova a difuzat o declarație în limba română a ministrului sovietic de Externe Eduard Șevardnadze, în care afirma că „procesele interne din România încep să aibă consecințe asupra relațiilor interstatale", având potențialul de „a păta idealurile socialiste"[9]. La 21 decembrie, același post de radio a difuzat interviuri cu trei deputați ai Sovietului Suprem al URSS (care era întrunit în acel moment) care îl acuzau pe Ceaușescu că „nu mai este socialist (după ce a tras asupra poporului său) și că se opune perestroikăi sovietice și procesului inexorabil de democratizare din Europa de Est"[10]. Într-o conferință de presă din timpul vizitei pe care a făcut-o la începutul lunii ianuarie, la doar câteva zile după ce noii lideri preluaseră puterea la București, Șevardnadze a făcut referire la dezacordurile sovieto-române din trecut în domeniul politicii externe și la procesul de reformă sovietic. Ceaușescu, a spus el, izolase România de procesul de reformă est-european și, până la urmă, ajunsese să-l critice deschis. Cu toate acestea, după ce și ultimul regim nonconformist

7. „Noul lider de la Kremlin avea ca scop eliminarea vechilor lideri ai țărilor socialiste și înlocuirea lor cu tineri, dispuși să aplice perestroika. [...] Înlocuirea liderilor conservatori, dorită de Gorbaciov, a fost susținută de mass-media occidentală." Ioan Scurtu, *Revoluția Română din Decembrie 1989 în context internațional*, Institutul Revoluției Române, București, 2008, pp. 6, 8. Vezi și Anneli Ute Gabanyi, „Gorbacev in Bukarest: Rumänisch-sowjetische Differenzen treten offen zutage", *Südosteuropa*, 36, nr. 5 (1987), pp. 267-75, și „Rumänien und Gorbacev", în Walter Althammer (ed.), *Südosteuropa in der Ära Gorbatschow. Auswirkungen der sowjetischen Reformpolitik auf die südosteuropäischen Länder*, Sagner, München, 1987, pp. 75-82.
8. *Cf.* Jamie Glazov, „Symposium: Secrets of Communism's Collapse", 23 septembrie 2010, http: IIfrontpagemag.comI2010Ijamie-glazovIsymposium-secrets-of-communism%E2%80%99s-%E2%80%9Ccollapse%E2%80%9DI (accesat la 12 septembrie 2013).
9. Radio Moscova în limba română, 20 decembrie 1989. *Cf.* Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, p. 121.
10. Radio Moscova în limba română, 21 decembrie 1989. *Cf.* Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, p. 122.

din Europa de Est se prăbuşise, Şevardnadze era încrezător „că puteau începe reconstrucţia şi modernizarea CAER şi a Pactului de la Varşovia".

În 1983, România fusese deja percepută drept cea mai slabă verigă a lanţului imperial sovietic. Era ţara în care revolta socială avea să fie cel mai probabil îndreptată împotriva sistemului comunist ca atare; ba chiar părea posibil ca ţara să părăsească blocul sovietic şi să se îndrepte spre Occident[11]. În februarie 1989, o anchetă realizată sub egida sociologului Oleg Bogomolov a descris un scenariu pesimist pentru România. Aşa cum se arăta în raportul prezentat de consilierul lui Gorbaciov, dacă mijloacele financiare eliberate după rambursarea datoriilor României nu erau utilizate pentru creşterea nivelului de trai al populaţiei:

> ...nu poate fi exclusă o explozie socială. Într-un moment în care procesele înnoitoare ce au loc în celelalte ţări socialiste nu au dovedit încă fezabilitatea politicilor de reformă, există pericolul că va avea loc o virare decisivă către Occident (care înseamnă şi că va părăsi Pactul de la Varşovia) în această ţară, a cărei populaţie s-a eliberat de valorile socialiste şi a fost învăţată în mod tradiţional că are o soartă comună cu lumea latină[12].

Chiar mai rău din punctul de vedere sovietic, comisia Bogomolov nu a exclus posibilitatea unei revolte anti-Ceauşescu a „clasei conducătoare", care ar avea ca rezultat „schimbări de sus", o revoltă, după cum se lasă de înţeles, care ar duce la aceleaşi rezultate.

Impactul crizei economice mondiale

Criza care a zguduit economia mondială în anii 1970 a fost un alt factor determinant. Sub impactul său, cei trei piloni fundamentali ai politicii economice şi comerciale a României de evitare a dependenţei faţă de Uniunea Sovietică, de materiile prime importate din ţările lumii a treia şi de sprijinul financiar din ţările occidentale dezvoltate s-au prăbuşit. Economia românească, care avea nevoie de importuri masive de ţiţei pentru capacităţile supradimensionate ale rafinăriilor sale, care fuseseră construite cu împrumuturi occidentale, a întâmpinat dificultăţi după ce livrările de la principalii săi furnizori au încetat din cauza războiului dintre Iran şi Irak. Ţara nu se putea aştepta să obţină sprijin sovietic, deoarece se distanţase de mecanismul CAER al livrărilor de energie la preţuri sub nivelul pieţei în schimbul mărfurilor necompetitive. Nu în ultimul rând, România nu îşi mai putea consolida datoriile la băncile occidentale, care au intrat în panică din cauza crizei poloneze din 1980. După ce creditorii din Occident au încetat să mai acorde sau să garanteze împrumuturi suplimentare şi după ce condiţiile stabilite de Fondul Monetar Internaţional pentru alte împrumuturi au fost respinse drept inacceptabile de guvernul român, România – având datorii pe cap de locuitor considerabil mai mari decât alte ţări din Europa de Est precum Ungaria sau Polonia – a fost obligată să-şi ramburseze datoriile externe.

Reducerile drastice ale importurilor de ţiţei şi materii prime au dus la o diminuare severă a producţiei industriale şi, prin urmare, a exporturilor de energie în ţările occidentale.

11. Vezi Oleg Gordiewsky şi Christopher Andrew, *KGB. Die Geschichte seiner Auslandsoperationen von Lenin bis Gorbatschow*, Bertelsmann, München, 1990, p. 824.
12. Vezi Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, pp. 18-20.

Pentru a procura valuta necesară pentru a-şi rambursa datoria, România şi-a mărit exporturile de produse alimentare în detrimentul consumului intern şi a redus importurile de bunuri de consum, politici care au afectat grav nivelul de trai al populaţiei. Programul dur de austeritate impus de regim a inclus raţionalizarea alimentelor, reduceri radicale ale consumului privat de energie şi reducerea salariilor. Când Ceauşescu a anunţat triumfător rambursarea cu succes a datoriei valutare, în martie 1989, populaţia României atinsese un grad de sărăcie economică, nemulţumire şi depresie socială nemaiîntâlnite în altă parte a blocului. Orice sprijin anterior pentru Ceauşescu dispăruse, iar societatea românească în ansamblu îşi dorea o schimbare.

Pierderea susţinerii occidentale

Politica sovietică de remodelare a relaţiilor în interiorul blocului sovietic şi de implementare a unor reforme în stil perestroika în statele est-europene era posibilă numai în contextul unei redefiniri a relaţiei dintre marile puteri din Est şi Vest. După ce au negociat cu succes un tratat cu Mihail Gorbaciov în 1987, privind eliminarea rachetelor nucleare cu rază medie de acţiune, Statele Unite şi-au arătat disponibilitatea de a sprijini noul lider sovietic şi de a respecta interesele de securitate ale Moscovei, la fel ca şi alte state occidentale, precum Marea Britanie şi Franţa.

Repercusiunile acestei schimbări politice occidentale au dat o lovitură majoră regimului Ceauşescu. În perioada Războiului Rece, politicii externe a României, care a împiedicat integrarea mai profundă a Pactului de la Varşovia, i-a fost atribuit un fel de „grad de periculozitate" de către ţările NATO. Dar din perspectiva „noii gândiri politice a lui Gorbaciov", abaterile lui Ceauşescu de la poziţiile politice şi ideologice ale Uniunii Sovietice nu mai erau relevante. În schimb, România era percepută tot mai mult ca un factor care perturba procesul de apropiere dintre Uniunea Sovietică şi puterile occidentale. Guvernele şi instituţiile financiare occidentale nu mai erau dispuse să acorde României privilegiile comerciale de care se bucurase în trecut, iar Comunitatea Europeană a sistat negocierile cu România în vederea semnării unui nou acord comercial. În 1989, România, cândva precursoare în relaţiile dintre ţările CAER şi Comunitatea Europeană, era acum singurul membru european al CAER care încă nu solicitase să stabilească relaţii diplomatice cu acest organism. În mod similar, guvernul SUA nu mai era dispus să înainteze Clauza Naţiunii celei mai Favorizate către „regimul represiv" din România. Pentru a evita decizia SUA, România a renunţat unilateral la clauză în 1988. Mass-media occidentală şi-a concentrat atenţia asupra nivelului scăzut de trai al populaţiei, încălcării drepturilor omului şi a celor cetăţeneşti şi tratamentului opozanţilor regimului din ţară. În cadrul Conferinţei pentru Securitate şi Cooperare în Europa (CSCE) şi la ONU, istoricul drepturilor omului şi al minorităţilor în România a fost tot mai mult atacat atât din Est, cât şi din Vest. Pierderea sprijinului occidental pentru politicile lui Ceauşescu a dat o lovitură grea imaginii de acasă a acestuia.

Apariţia opoziţiei interne

Retorica naţionalistă antisovietică a lui Ceauşescu a fost principalul motiv pentru care mişcarea disidentă s-a dezvoltat târziu în România şi pentru care atât de mulţi disidenţi aveau legătură cu elitele comuniste prosovietice, care fuseseră îndepărtate de la centrul

puterii în anii 1960. După ce România a criticat în 1968 intervenţia Pactului de la Varşovia în Cehoslovacia, Uniunea Sovietică a pus în mişcare toate pârghiile de care dispunea pentru a destabiliza conducerea română nesupusă. În 1969, Moscova a iniţiat „Operaţiunea Nistru", al cărei obiectiv era de a-i convinge pe ofiţerii români să se angajeze într-o încercare de a-l înlătura pe Ceauşescu de la putere şi „în cazul în care această lovitură de stat nu reuşea de la sine, de a găsi un pretext pentru ca sovieticii să se implice"[13]. Nu e surprinzător că primele semne ale unei opoziţii organizate împotriva regimului Ceauşescu au apărut în cadrul forţelor armate. Deşi România încetase să-şi trimită oficialii partidului de conducere, ai Armatei şi ai Securităţii pentru instruire în Uniunea Sovietică la începutul anilor 1960 – o practică des întâlnită, pe care restul ţărilor membre ale Pactului de la Varşovia au menţinut-o până în 1990 –, exista încă un număr mare de ofiţeri superiori din România care studiaseră în Uniunea Sovietică. Pentru a contracara ameninţarea percepută la adresa politicii externe a ţării, precum şi a propriei puteri, Ceauşescu a demarat o restructurare cuprinzătoare a sistemului de apărare al României. După eşecul, în 1971, al unei prime tentative de lovitură de stat militară, condusă de generalul Ioan Serb, s-a adoptat o nouă lege a apărării, în 1972. În 1974, noua Constituţie a României a transferat comanda supremă asupra forţelor armate naţionale la funcţia nou-creată de preşedinte de stat, adică la Ceauşescu. O nouă doctrină militară românească, bazată pe conceptul de război popular, a marcat un pas în plus în distanţarea României de Pactul de la Varşovia. În cursul reorganizării Armatei, ofiţerii depistaţi sau suspectaţi de conspiraţie împotriva lui Ceauşescu, inclusiv cei de origine rusă, evreiască sau maghiară, care studiaseră în Uniunea Sovietică sau aveau soţii sovietice, au fost îndepărtaţi din poziţiile de conducere din armată. În pofida acestor măsuri de precauţie, se afirmă că tentative de lovituri de stat militare au avut loc în 1971, 1976, 1983, 1984 şi 1985. Toate însă au fost dejucate. Ofiţerii implicaţi în aceste tentative au fost îndepărtaţi din serviciul activ şi transferaţi în posturi civile.

Odată cu declanşarea crizei datoriilor în România, la începutul anilor 1980, opoziţia faţă de politicile lui Ceauşescu a început să fie exprimată şi de ofiţerii cu vederi naţionale. Aceştia au fost antagonizaţi de tratamentul preferenţial al regimului faţă de poliţia de stat (Securitatea) în detrimentul Armatei, de reducerea cheltuielilor pentru apărare şi a tehnologiei superioare necesare industriei naţionale de apărare, opunându-se de asemenea utilizării masive a forţei de muncă a Armatei în agricultură şi în proiectele de construcţie a infrastructurii[14].

În pofida tratamentului lor preferenţial, nemulţumirea mocnea şi în rândurile serviciilor secrete, în special în cadrul serviciilor de informaţii externe. În urma fugii în Statele Unite ale Americii în 1978 a lui Mihai Pacepa, un oficial cu vechime al Securităţii, cu studii în URSS şi adjunct al Direcţiei de Informaţii Externe, instituţia a căzut într-un haos din care nu şi-a mai revenit. Se presupune că un număr considerabil de oficiali din conducerea acestei direcţii au fost atraşi de partea serviciilor de informaţii străine, în special cele occidentale. În faza finală a regimului Ceauşescu, când prăbuşirea lui părea inevitabilă, chiar şi membrii serviciilor interne de securitate, conştienţi de acumularea critică a nemulţumirilor în ţară, au început să se distanţeze de regim.

13. Ion Mihai Pacepa, un defector de rang înalt din Direcţia de Informaţii Externe din România, într-un interviu televizat la postul de televiziune maghiar Duna ; *Jurnalul Naţional*, 3 martie 2004.
14. Autoarea a analizat conflictul dintre Ceauşescu şi armată în stadiul său incipient. Vezi Raport privind situaţia românească nr. 5, cercetare Radio Europa Liberă, 17 martie 1983, reeditat în Anneli Ute Gabanyi, *The Ceauşescu Cult : Propaganda and Power Policy in Communist Romania*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 2000, pp. 391-396.

Susţinerea pentru Ceauşescu scădea şi în cadrul Partidului Comunist Român. Activiştii de partid erau tot mai nemulţumiţi de reducerea privilegiilor materiale şi de politica de rotaţie a cadrelor care a dus la o concentrare fără precedent a puterii în mâinile „clanului Ceauşescu", format din Nicolae, soţia sa, Elena, fiul lor Nicu şi un grup mic de loialişti. Drept urmare, vechilor cadre de partid, prosovietice, care fuseseră marginalizate de Ceauşescu li s-au adăugat membrii nemulţumiţi ai elitelor de partid tehnocrate, mai tinere, întărindu-le. Un număr tot mai mare de intelectuali şi artişti care fuseseră convinşi de antisovietismul lui Ceauşescu în anii 1960 şi-au făcut acum auzită vocea împotriva înăspririi ideologice, a recurgerii la manipularea naţionalistă şi a cultului excesiv al personalităţii lui Ceauşescu proiectat în urma aşa-numitei sale minirevoluţii culturale. A avut loc o apropiere între elitele tehnocrate şi culturale frustrate şi activiştii de partid anti-Ceauşescu nemulţumiţi, precum şi între ofiţeri din Armată şi din serviciile secrete. Chiar şi un membru al Comitetului Politic Executiv al CC şi vicepreşedinte al Consiliului de Stat, Gheorghe „Gogu" Rădulescu, a susţinut un grup de scriitori disidenţi proeminenţi, care s-au întâlnit regulat în casa lui de la ţară din Comana, la sud de Bucureşti[15].

Cronologia evenimentelor

Prima încercare de a începe o revoltă populară a avut loc la 14 decembrie 1989, dar s-a încheiat cu un eşec. Organizat de un grup clandestin denumit Frontul Popular Român în Iaşi, în nord-estul ţării, conducătorii acesteia au fost arestaţi imediat.

A doua zi, pe 15 decembrie, un pastor reformat aparţinând minorităţii maghiare, László Tőkés[16], care dobândise destul de multă notorietate după ce protestase, într-un interviu acordat în secret unui post de televiziune canadian în august 1989, împotriva politicilor şi planurilor lui Ceauşescu de a distruge satele locuite majoritar de cetăţeni vorbitori de maghiară şi de germană, urma să fie evacuat din casa lui din Timişoara. El i-a chemat pe enoriaşii săi să protesteze împotriva evacuării sale în piaţa din faţa casei. Pentru a destinde situaţia, primarul Timişoarei l-a asigurat pe Tőkés că ordinul oficial pentru evacuare fusese revocat.

A doua zi, Tőkés a încercat să calmeze oamenii care se adunaseră în faţa casei sale. Cu toate acestea, când numărul de persoane din piaţă a crescut, după ce nişte tineri manifestanţi au blocat o linie de tramvai din apropiere, protestele au escaladat şi s-au putut auzi sloganuri împotriva dictaturii lui Ceauşescu. S-au înregistrat primele acte de vandalism, care au culminat cu un atac asupra sediului judeţean al partidului.

La 17 decembrie, Ceauşescu le-a ordonat liderilor locali de partid să continue evacuarea pastorului Tőkés, a proclamat ilegal stare de urgenţă în Timişoara şi i-a trimis

15. Potrivit lui Virgil Măgureanu, primul şef al Serviciului Român de Informaţii după 1989, Gogu Rădulescu era un spion KGB de rang înalt, care fusese infiltrat în România pentru a ajuta aşa-numita disidenţă culturală, care susţinea schimbarea regimului în România. Vezi „Măgureanu şi agenţii KGB", *Ziua*, 30 octombrie 2006.

16. László Tőkés, născut în 1952 într-o familie de etnici maghiari şi pastor al Bisericii Reformate, era cunoscut încă de la începutul anilor 1980 drept disident al regimului Ceauşescu. În predicile sale şi în interviurile acordate mass-mediei occidentale a protestat împotriva programului oficial de dezvoltare şi planificare rurală. *Cf.* Marius Mioc, *Revoluţia fără mistere. Începutul revoluţiei române : cazul László Tőkés*, Editura Almanahul Banatului, Timişoara, 2002.

pe generalii Ştefan Guşă[17], *de la Ministerul Apărării, şi Emil Macri, de la Securitate*, la Timişoara pentru a restabili ordinea în oraş. În aceeaşi zi, la Bucureşti a avut loc o şedinţă a Comitetului Politic Executiv al Partidului Comunist Român. Secretarul general al partidului, Ceauşescu, a anunţat că va prelua el însuşi comanda Armatei. El i-a acuzat pe ministrul Apărării Vasile Milea, pe ministrul de Interne Tudor Postelnicu şi pe comandantul trupelor Securităţii că au nesocotit ordinul de a trage în manifestanţi şi i-a ameninţat că îi va aduce pe cei trei în faţa plutonului de execuţie. Când mai mulţi membri ai Comitetului şi-au exprimat dezacordul faţă de aceste măsuri drastice, Ceauşescu a spus că-şi va da demisia („Alegeţi un alt secretar general!"), dar a fost convins să rămână. În timpul ciocnirilor violente dintre manifestanţi şi armată la Timişoara, între 16 şi 20 decembrie, 72 de persoane au murit la Timişoara şi 253 au fost rănite[18].

A doua zi, pe 18 decembrie, convins că situaţia din Timişoara era sub control, Ceauşescu a plecat într-o vizită oficială în Iran, unde plănuia să semneze un contract economic important privind livrarea unei cantităţi considerabile de ţiţei în România. Cu toate acestea, revolta populară din Timişoara a luat o nouă întorsătură, muncitorii de la marile fabrici industriale[19] alăturându-se protestatarilor. Pentru a muşamaliza uciderile din ziua precedentă, soţia lui Ceauşescu, Elena, împreună cu ministrul de Interne Postelnicu şi secretarul de partid Emil Bobu au ordonat ca majoritatea cadavrelor să fie duse cu aeronave la Bucureşti, unde au fost incinerate. În pofida izolării aproape totale a Timişoarei şi în pofida închiderii frontierelor cu Ungaria şi Iugoslavia, în mass-media internaţională s-a relatat că ciocnirile avuseseră ca rezultat mii de victime. În schimb, mass-media românească a păstrat tăcerea cu privire la evenimente.

La 19 decembrie, muncitorii care protestau au solicitat Armatei să se retragă de pe străzile Timişoarei. Oficialii partidului şi generalul Guşă au încercat să-i convingă să se întoarcă la muncă. Confruntat cu o prezenţă masivă a muncitorilor care se alăturau protestatarilor din stradă, pe 20 decembrie Guşă a decis să retragă Armata în cazărmi. În acest oraş s-a format un Forum Democratic, care a solicitat demisia guvernului şi a lui Ceauşescu din funcţia de secretar de partid, eliberarea celor reţinuţi în timpul protestelor, deschiderea frontierelor şi libertatea presei. Ceauşescu, care se întorsese din Iran, a abordat public problema pentru prima dată într-un discurs transmis în direct la televiziunea de stat. Departe de a ceda la cerinţele Forumului Democrat din Timişoara, el a acuzat aşa-numitele grupări teroriste antinaţionale că şi-au unit forţele cu „cercuri reacţionare, imperialiste şi şoviniste, precum şi cu servicii secrete din diferite state străine", care atentau la suveranitatea şi integritatea teritorială a statului român[20]. Guvernele occidentale şi liderii Uniunii Sovietice, precum şi cei ai celorlalte ţări din

17. General-locotenent Ştefan Guşă (1940-1994), prim-adjunct al ministrului Apărării Naţionale şi şef al Marelui Stat-Major (1986-1989). Rolul său în suprimarea revoltei de la Timişoara este încă neclar, deşi dovezile disponibile arată că a încercat să prevină vărsarea de sânge şi a ordonat retragerea Armatei în cazărmi. Membrii coaliţiei prosovietice l-au suspectat că ar fi încercat să însceneze o contralovitură de stat cu ajutorul unor ofiţeri cu vederi naţionale, pe care aceştia din urmă au împiedicat-o.
18. Curtea Supremă de Justiţie (Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie), *Procesele Revoluţiei din Timişoara (1989). Documente istorice. Adunate şi comentate de Marius Mioc*, Editura ArtPress, Timişoara, 1992, p. 42. Mai recent, cifrele oficiale au stabilit numărul de morţi la Timişoara la 73 şi numărul de răniţi la 296; http://www.ziare.com/stiri/eveniment/timisoara-primul-oras-liber-sirenele-au-sunat-la-23-de-ani-de-la-revolutie-1208385 (accesat la 12 septembrie 2013).
19. Până în 1989, Timişoara a fost unul dintre cele mai importante centre industriale ale României, cu mari uzine constructoare de maşini, de electronice, de produse chimice şi petrochimice şi de industrie alimentară.
20. Scurtu, *La Révolution*, pp. 188-190.

Pactul de la Varşovia, cu excepţia RDG, au condamnat represaliile violente. Ceauşescu a protestat împotriva a ceea ce susţinea că era „o acţiune planificată în prealabil în contextul Pactului de la Varşovia" şi a acuzat conducerea sovietică de faptul că intenţiona „să intervină militar în România"[21].

Convins că mai putea apela încă o dată la sentimentele patriotice ale poporului român, a doua zi, pe 21 decembrie, Ceauşescu a decis să organizeze un miting în piaţa din Bucureşti în care protestase împotriva invadării Cehoslovaciei de către Pactul de la Varşovia, în august 1968. Totuşi, abia începuse să vorbească când a fost întrerupt de strigăte puternice, proteste şi urlete. După o scurtă întrerupere, în timpul căreia transmisiunile de la televizor arătau un şef de stat panicat, Ceauşescu şi-a reluat discursul anunţând că se vor lua măsuri pentru creşterea nivelului de trai al populaţiei. După câteva minute, o altă izbucnire de zgomote a răsunat dinspre public, moment în care mitingul a fost întrerupt şi participanţii dispersaţi. În acea noapte, la Bucureşti au izbucnit ciocniri sălbatice între manifestanţi şi armată, forţele Securităţii şi miliţiei şi Gărzile Patriotice, soldate cu mulţi morţi şi răniţi. Revoltele au izbucnit şi în alte oraşe din vestul şi centrul României.

În dimineaţa zilei de 22 decembrie, Ceauşescu a declarat stare de urgenţă în întreaga ţară. Ministrul Apărării, Milea, a fost găsit mort după ce Ceauşescu îl mustrase că nu adusese trupe din provincie la Bucureşti suficient de repede. Ministrului adjunct al Apărării, generalul Victor Atanasie Stănculescu[22], i s-a ordonat apoi să preia comanda Armatei. Contrar ordinelor lui Ceauşescu de a folosi forţa împotriva manifestanţilor, Stănculescu le-a ordonat trupelor care se îndreptau spre Bucureşti să se întoarcă la cazarmă. Generalul Iulian Vlad, şeful Securităţii, a raportat ulterior comisiei de investigare a Senatului că retrăsese din primele ore ale dimineţii trupele de Securitate şi de Miliţie care apărau clădirea Comitetului Central. Ministerul Apărării şi Ministerul de Interne au transmis ordine către forţele din întreaga ţară să nu mai tragă asupra manifestanţilor[23].

Când manifestanţii au ajuns în clădirea Comitetului Central fără să întâlnească nicio rezistenţă, Ceauşescu, soţia sa şi doi dintre apropiaţii lor au fost convinşi de Stănculescu să părăsească Bucureştiul cu elicopterul. Cu toate acestea, plecarea lor în grabă nu i-a salvat. Au fost ţinuţi într-o garnizoană din Târgovişte, la nord-vest de Bucureşti.

După fuga lui Ceauşescu, Televiziunea Română, redenumită Televiziunea Română Liberă, a proclamat victoria Revoluţiei. În timp ce diverşi politicieni din aparatul de partid al lui Ceauşescu au concurat pentru ce mai rămăsese din puterea politică, vidul de putere a fost umplut de actori care se asociaseră de ani buni în eforturi clandestine de a-l înlătura pe Ceauşescu. Liderul politic prestabilit al acestui grup conspirativ a fost Ion Iliescu[24], care îşi câştigase imaginea de disident al regimului şi susţinător al reformelor în

21. Dumitru Preda şi Mihai Retegan, *op. cit.*, p. 477.
22. A recunoscut că se afla în contact înainte de 1989 nu numai cu serviciile secrete occidentale, mai ales cele britanice, ci şi cu ofiţeri KGB, via Ungaria.
23. Şerban Săndulescu, *Decembrie '89. Lovitura de stat a confiscat revoluţia română*, Editura Omega Ziua Press, Bucureşti, 1996, pp. 195-198; Constantin Sava şi Constantin Monac, *Adevăr despre decembrie 1989. Conspiraţie, diversiune, revoluţie. Documente din Arhivele Armatei*, Editura Forum, Bucureşti, 1999, pp. 114-115.
24. Născut în 1930, Iliescu era de profesie inginer şi studiase la Bucureşti şi la Moscova. Fiul unui membru al partidului comunist în ilegalitate, Iliescu s-a alăturat partidului în 1953 şi s-a afirmat rapid în cadrul nomenclaturii, devenind membru al Comitetului Central al PCR în 1965, apoi ministru al Tineretului şi şeful departamentului de propagandă al CC. În 1971, cel care părea să

stilul lui Gorbaciov în România. Iliescu l-a prezentat la televiziune pe generalul Nicolae Militaru drept viitorul ministru al Apărării[25]. În aceeaşi zi, 22 decembrie, Iliescu a anunţat şi înfiinţarea unei noi structuri de putere provizorii, Frontul Salvării Naţionale (FSN), şi a numit un Consiliu al Frontului care să guverneze ţara până la organizarea unor alegeri democratice. Cei 39 de membri ai Consiliului au fost selectaţi din rândurile unor grupuri mai vechi anti-Ceauşescu, inclusiv membri de partid, ai Armatei şi Securităţii, au inclus tehnocraţi mai tineri ale căror cariere fuseseră blocate în perioada Ceauşescu, reprezentanţi ai minorităţii maghiare care protestaseră împotriva politicilor regimului anterior privind naţionalităţile şi, nu în ultimul rând, o serie de intelectuali şi scriitori. Iliescu a fost numit preşedinte al acestui consiliu.

Imediat ce manifestanţii de la Bucureşti şi-au dat seama că noii lideri care îşi prezentaseră programul la televiziune erau de fapt disidenţi loiali Uniunii Sovietice în regimul Ceauşescu, şi nu opozanţi ai sistemului comunist, atitudinea lor a devenit, din anticeauşistă, anticomunistă. „În timp ce manifestanţii din stradă strigau «Jos comunismul!», Ion Iliescu vorbea despre «ideile nobile ale comunismului» în primul său discurs la televiziune. [...] E clar şi evident că Iliescu nu a luat în calcul atunci căderea comunismului, un lucru în contradicţie flagrantă cu cerinţele oamenilor din stradă."[26] În discursul său către manifestanţii din 22 decembrie, pe care i-a numit „tovarăşi", Iliescu a evitat cuvântul „revoluţie", vorbind în schimb despre „schimbare şi transformare"[27]. În Proclamaţia de la Timişoara, emisă la 11 martie 1990, participanţii la revolta din Timişoara au declarat fără echivoc că Revoluţia din 1989 „a fost categoric anticomunistă şi nu doar anticeauşistă"[28]. Nu îşi riscaseră viaţa, scriau ei, „pentru a servi ca prilej de ascensiune politică a unui grup de disidenţi anticeauşişti din interiorul PCR-ului".

Particularităţile Revoluţiei Române

Trei diferenţe majore pot fi observate între parcursul revoluţionar al evenimentelor din România şi tranziţia paşnică a puterii, aşa cum s-a produs în alte ţări membre ale Pactului de la Varşovia:

1. folosirea forţei;
2. execuţia şefului de partid şi de stat;
3. implicarea activă în proces a unor actori externi.

---

fie moştenitorul lui Ceauşescu a căzut din graţiile conducătorului, cel mai probabil din cauza presupusei sale poziţii anti-Ceauşescu. El a fost retrogradat progresiv şi eliberat din Comitetul Central, devenind în cele din urmă directorul Editurii Tehnice. În anii 1980, circulau zvonuri conform cărora urma să devină noul lider român într-o Românie pro-Gorbaciov.

25. Nicolae Militaru (1925-1994) a fost un ofiţer de armată care studiase la Bucureşti şi la Moscova. A fost trimis în rezervă în 1978 şi numit ministru adjunct al Construcţiilor Industriale. S-a pensionat în 1986.
26. Mălin Bot, „Crimele nepedepsite ale lui Iliescu", *Evenimentul Zilei*, 15 iunie 2013, http://www.evz.ro/detalii/stiri/crimele-nepedepsite-ale-lui-ion-iliescu-1042664.html (accesat la 13 septembrie 2013).
27. *Cf.* Peter Siani-Davies, *op. cit.*, pp. 109, 112-114.
28. Pentru textul Proclamaţiei, vezi: http://proclamatia.wordpress.com (accesat la 17 octombrie 2013).

Folosirea forţei

Trebuie menţionat că folosirea forţei nu este nici o caracteristică a culturii politice româneşti şi nici o trăsătură definitorie în tradiţia istorică a României.

Două întrebări nu au fost clarificate până în prezent: de ce revolta iniţial paşnică începută la 16 decembrie 1989 la Timişoara şi apoi la Bucureşti a luat o turnură violentă şi cine este responsabil pentru izbucnirea violenţei după 22 decembrie.

Conform unei interpretări larg răspândite, violenţa din etapa iniţială a Revoluţiei s-a datorat exclusiv forţelor pro-Ceauşescu, în timp ce violenţele izbucnite după 22 decembrie s-au datorat în principal, dacă nu chiar exclusiv, forţelor care voiau în primul rând să reprime revolta şi apoi să îl elibereze pe dictator şi să pornească o contrarevoluţie[29].

Conform altei interpretări, izbucnirea violenţei în etapele iniţiale ale revoltei a fost rezultatul operaţiunilor sub acoperire desfăşurate de Uniunea Sovietică[30] şi, probabil, de alte ţări din cadrul Pactului de la Varşovia şi de Iugoslavia, precum şi de expatriaţi români. Acest lucru s-ar fi făcut pentru a determina Armata şi forţele de Securitate române să devină agresive. Mai târziu, se crede că, după capturarea lui Ceauşescu, forţe prosovietice centrate în jurul generalului Militaru au iniţiat „o diversiune teroristă". Până la 25 decembrie, când violenţa s-a oprit, după difuzarea execuţiei dictatorului şi a soţiei sale la Televiziunea Română, 967 de persoane muriseră şi 2.587 fuseseră rănite[31].

Deşi nu există nicio îndoială că Armata şi forţele de Securitate care se supuneau ordinelor lui Ceauşescu au încercat să suprime revolta prin utilizarea forţei, există totuşi un dezacord cu privire la responsabilitatea pentru al doilea val de violenţă, care a început la 22 decembrie, după ce Ceauşescu a fugit din Bucureşti, devenind de fapt prizonierul noilor lideri. Noii lideri au folosit transmisiunile televizate, pe care le monopolizaseră, pentru a-i acuza pe aşa-numiţii teroriştii de încercarea de a-l elibera pe Ceauşescu şi de a restabili regimul prerevoluţionar[32]. Potrivit lui Stănculescu, 1.015 „teroriştii", majoritatea cetăţeni sovietici, au fost arestaţi de Armata română, dar au fost ulterior eliberaţi de generalul Militaru[33]. Acest fapt a fost însoţit de „un torent de acţiuni destabilizatoare, diversiune şi război electronic" pe întregul teritoriu al României, blocând canalele de telecomunicaţii militare şi alimentând cu informaţii false sistemele de recunoaştere radioelectronică ale Armatei române[34]. Noii conducători au predat civililor un număr necunoscut de arme, ceea ce a contribuit la haosul care a urmat.

---

29. Şeful Secţiei Presă a CC al PCR, Eugen Florescu, a raportat o conversaţie pe care a auzit-o între Nicolae Ceauşescu şi fratele său Ilie, şeful Consiliului Politic al Armatei, care a avut loc la 6 dimineaţa pe 22 decembrie în clădirea CC. Ilie Ceauşescu i-a atras atenţia lui Nicolae asupra numărului mare de muncitori care se îndreptau spre centrul Bucureştiului dinspre şantierele industriale din afara capitalei, iar Nicolae este citat ca spunând: „Lasă că în Piaţa Tien Anmen au fost un milion şi i-au pus la punct de nu s-au văzut". Alex Mihai Stoenescu, *Cronologia evenimentelor din decembrie 1989*, pp. 162-163.
30. Această interpretare nu aduce dovezi în legătură cu cine a ordonat aceste operaţiuni.
31. Grigore Cartianu, *Cartea Revoluţiei*, Editura Adevărul, Bucureşti, 2011, p. 980.
32. După ce a preluat funcţia de ministru al Apărării, Stănculescu chiar a numit ceea ce se întâmplase „război psihologic". *Frankfurter Allgemeine Zeitung*, 13 februarie 1990.
33. Pentru mai multe detalii, vezi Gabanyi, *Systemwechsel*, pp. 192-193.
34. Sergiu Nicolaescu, *Cartea revoluţiei române. Decembrie '89*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999, pp. 477-478; Săndulescu, *op. cit.*, p. 73. *Cf.* Michel Castex, *op. cit.*

Conform celei de-a doua interpretări, este posibil ca mai multe obiective să fi determinat utilizarea forţei de către noua conducere provizorie în perioada de după încarcerarea lui Ceauşescu, primul şi cel mai important fiind crearea unui pretext pentru eliminarea lui Nicolae Ceauşescu[35]. S-a declarat că execuţia sa era necesară pentru a pune capăt tulburărilor sângeroase create de „teroriştі". Atacurile teroriste au încetat imediat ce acest obiectiv a fost atins, la 25 decembrie. Ca un al doilea motiv pe aceeaşi linie de interpretare, forţele prosovietice intenţionau să-i împiedice pe generalii Armatei cu orientări naţionaliste să preia puterea[36]. La momentul Revoluţiei, în presa occidentală au ajuns nişte zvonuri conform cărora revolta de la Timişoara o luase de fapt înaintea unei revolte a unui segment de orientare naţională al Armatei, care plănuise să-l înlăture pe Ceauşescu din cauza răului făcut României. Totuşi, aceşti militari nu intenţionau să reînscrie România în direcţiile Pactului de la Varşovia, ci erau mai degrabă hotărâţi să continue cursul autonom al politicii externe a României[37]. Încă din 22 decembrie s-au auzit cereri ca „trădătorul Guşă" să fie arestat[38]. La 29 decembrie, Guşă a fost demis din funcţia de şef al Marelui Stat-Major al Armatei Române pe motiv de aşa-zisă incompetenţă şi a fost înlocuit cu un alt general prosovietic. Cu trei zile înainte de eliberarea lui Guşă, în publicaţia sovietică *Pravda* se afirmase că armata regulată era în mod evident incapabilă să pună capăt atacurilor teroriste[39]. Un al treilea obiectiv, conform acestei interpretări, era utilizarea haosului şi panicii în rândul populaţiei ca pretext pentru a solicita ajutorul Uniunii Sovietice, în cazul în care planurile de preluare a controlului ar fi fost periclitate. Până la urmă, s-a putut evita izbucnirea unui război civil în România, deoarece majoritatea covârşitoare a forţelor Armatei (şi Securităţii) nu au reacţionat la provocări.

Execuţia lui Ceauşescu

Execuţia şefului statului este poate cea mai frapantă caracteristică a Revoluţiei Române şi un eveniment singular în contextul celorlalte ţări est-europene foste comuniste. În timp ce în alte părţi ale Europei de Est puterea militară decisivă se afla la comandantul (sovietic) al Pactului de la Varşovia din capitalele respective, în România preşedintele era comandantul suprem al Armatei naţionale, alături de membrii poliţiei secrete. Şi

35. „«Tensiunile erau exacerbate la acea vreme pentru a crea un motiv de a-l ucide pe Ceauşescu», spune fostul general Stănculescu. De către cine? «Întrebaţi-l pe Iliescu.» Iliescu a recunoscut că «haosul extins din decembrie 1989 a fost agravat de relatări fabricate la sediul Televiziunii controlate de lideri ai FSN, potrivit cărora apa potabilă ar fi fost otrăvită, Armata era epuizată şi «teroriştі» necunoscuţi erau în solda contrarevoluţiei." Walter Mayr, „«A Mission of Honor»: Key Players Recall Romania's Bloody Revolution", *Der Spiegel International*, 20 octombrie 2009, http://www.spiegel.de/international/europe/a-mission-of-honor-key-players-recall-romania-s-bloody-revolution-a-655557-2.html (accesat la 5 septembrie 2013).

36. *Cf.* Săndulescu, *op. cit.*, p. 167. La acea vreme, presa occidentală a scris despre un război civil care a izbucnit în România între unităţile Armatei loiale noii conduceri provizorii, pe de o parte, şi luptătorii Securităţii împreună cu mercenari arabi, pe de altă parte. ARD Tagesschau, 23 decembrie 1989, http://www.youtube.com/watch?v=UcPQlMNX_y4 (accesat la 5 septembrie 2013).

37. Mircea Dinescu, un disident român apropiat de Gorbaciov, a subliniat că Ion Iliescu era „singura alternativă la o lovitură de stat militară" şi „singura şansă" de a o împiedica. *Frankfurter Rundschau*, 11 ianuarie 1990. Vezi Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, p. 108; şi *Systemwechsel*, pp. 183-185.

38. Radio Bucureşti, 22 decembrie 1989.

39. Vezi Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, pp. 114-115.

numai prin execuţia comandantului suprem al Armatei române – cu actul difuzat la televizor – se puteau aştepta organizatorii loviturii de stat ca forţele loiale ale Armatei române şi Securităţii să schimbe tabăra.

Decizia de a-l executa pe Ceauşescu cât mai curând posibil a fost luată în nucleul Frontului Salvării Naţionale[40]. Numai Iliescu a insistat asupra necesităţii de a organiza un proces scurt, evident fals, înainte de a-l omorî efectiv. Curtea militară de justiţie excepţională alcătuită la Târgovişte a organizat un fel de tribunal revoluţionar de faţadă, în care Ceauşescu a fost destituit politic înainte de a fi împuşcat în grabă, la 25 decembrie. O înregistrare video a execuţiei a fost difuzată de Televiziunea Română în seara zilei de 26 decembrie.

După formarea guvernului Frontului Salvării Naţionale[41], ministrul Apărării Militaru a rechemat optsprezece generali scoşi de Ceauşescu din serviciul activ din cauza cooperării cu serviciile secrete sovietice. Unul dintre aceşti generali, Vasile Ionel, l-a înlocuit pe generalul Guşă, care, ca şef al Marelui Stat-Major, refuzase accesul trupelor sovietice în România cu doar câteva zile înainte. În plus, prima ordonanţă adoptată de Consiliul nou-constituit al Frontului Salvării Naţionale a fost abrogarea legii cu privire la funcţiile Consiliului Suprem de Apărare, care fusese adoptată în 1969 ca reacţie la invadarea Cehoslovaciei de către forţele Pactului de la Varşovia în 1968. Acest act a pus bazele autonomiei politice şi militare a României în cadrul Pactului[42]. Nu în ultimul rând, Iliescu, preşedintele Consiliului, l-a vizitat pe ambasadorul sovietic în România pentru a-i spune că ţara noastră plănuia să rămână în sfera de influenţă sovietică[43].

Implicarea externă

O altă trăsătură distinctivă a Revoluţiei Române se referă la sprijinul extern şi la implicarea directă a ţărilor străine în procesul de tranziţie a puterii din România. Problema cu sprijinul extern este că nu poate fi cuantificat cu exactitate din cauza caracterului secret al multor operaţiuni. Mai mult, după ce au avut loc evenimentele, sprijinul extern este adesea negat atât de cei care l-au acordat, cât şi de cei care l-au primit. Motivele sunt respectabilitatea politică, pe de o parte, şi legitimitatea, pe de altă parte.

Problema unui apel românesc pentru ajutor militar sovietic şi/sau al Pactului de la Varşovia pentru conducerea provizorie şi răspunsul sovietic la acest apel este încă unul dintre cele mai controversate aspecte ale evenimentelor din România din 1989. Ion Iliescu insistă până în prezent că nu a solicitat niciodată ajutor sovietic şi că i-a contactat pe

40. Constantin Mitea, consilierul lui Ceauşescu care a participat la ultima întâlnire dintre Gorbaciov şi Ceauşescu, organizată la Moscova în 4-5 decembrie, ca urmare a întâlnirii dintre Bush şi Gorbaciov la Malta, a raportat că Gorbaciov şi-a luat la revedere de la Ceauşescu urându-i Crăciun fericit şi un An Nou bun, adăugând cuvintele „Să vedem dacă mai apuci!". Citat de secretarul de presă al lui Ceauşescu, Eugen Florescu, în Alex Mihai Stoenescu, *Interviuri despre revoluţie*, Editura RAO, Bucureşti, 2004, pp. 81-82.
41. Militaru fusese prezentat la televiziune ca viitorul ministru al Apărării încă din 23 decembrie, iar Înaltul Comandament al armatei sovietice fusese informat în legătură cu „numirea" lui Militaru în aceeaşi zi. Săndulescu, *op. cit.*, p. 322.
42. Vezi Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, pp. 117-118.
43. Alex Mihai Stoenescu, *Din culisele luptei pentru putere. Prima guvernare Petre Roman*, Editura RAO, Bucureşti, 2006, p. 547, Anexa 1.

sovietici nu mai devreme de 27 decembrie[44]. Totuşi, conform lui Cornel Dinu, garda de corp a lui Iliescu, în noaptea de 22 spre 23 decembrie, Iliescu a vorbit cu un reprezentant al ambasadei sovietice şi a solicitat intervenţia trupelor sovietice. Oficialul ambasadei i-ar fi spus lui Iliescu că sovieticii nu erau pregătiţi să folosească trupele OMON care aterizaseră deja în România[45]. La acel moment trupele terestre sovietice erau deja la graniţa româno-sovietică, gata să treacă frontiera[46]. Într-un mesaj recent declasificat, de la ambasada Poloniei la Bucureşti către Ministerul Afacerilor Externe din Varşovia, un diplomat sovietic este citat că a spus că Ion Iliescu şi Silviu Brucan au cerut ajutor militar şi li s-a promis orice fel de sprijin în afară de invazia militară. Între timp, Frontul Salvării Naţionale a anunţat la televiziune că ambasada promisese ajutor militar[47].

Discuţiile dintre noua conducere şi armata sovietică au fost confirmate într-un raport al şefului Biroului Special din cadrul Direcţiei Operaţii a Statului-Major, oferit membrilor comisiei parlamentare care investiga evenimentele din 1989. Potrivit lui Dumitru Mircea, la 22 decembrie, conducerea Armatei române a primit un mesaj de la Mihail Moiseev, şeful Statului-Major General sovietic, şi de la prim-locţiitorul şefului Statului-Major al forţelor Pactului de la Varşovia. Erau „gata să acorde sprijin în orice domeniu"[48]. Acest lucru a fost confirmat de radioul şi televiziunea române la 23 decembrie[49].

Pe 23 decembrie, până la amiază, Nicolae Eftimescu, prim-locţiitor al şefului Marelui Stat-Major al României, i-a ordonat lui Mircea să-l sune pe generalul Moiseev şi să-l întrebe „dacă s-ar putea conta pe un eventual ajutor militar sovietic împotriva teroriştilor". Moiseev l-a sfătuit să întrebe la nivel guvernamental[50]. După moartea ministrului Apărării şi în absenţa şefului statului, şeful Marelui Stat-Major al Armatei române, generalul Ştefan Guşă, era singura persoană îndreptăţită legal să lanseze un apel la ajutor extern. Când a ajuns la Ministerul Apărării, el s-a opus acestei iniţiative şi le-a ordonat poliţiştilor de frontieră români să nu permită intrarea unităţilor sovietice armate pe teritoriul României. L-a sunat pe omologul său sovietic să-i spună că „nu am cerut şi nu voi cere ajutor militar sovietic"[51]. Atitudinea Uniunii Sovietice a fost ambivalentă. Pe de o parte, Gorbaciov insista că doctrina Brejnev nu mai era aplicabilă. Pe de altă parte, există dovezi că armata sovietică era pregătită să trimită trupe terestre sau aeriene în România. Deşi este de înţeles că Gorbaciov nu voia să fie perceput ca sprijinind o

44. Adam Burakowski, „O intervenţie armată ar fi fost un dezastru", *Adevărul*, 7 martie 2010, http://adevarul.ro/news/eveniment/adam-burakowski-o-interventie-armata-fost-dezastru-1_50ad20fe7c42d5a6638f3561/index.html (accesat la 13 septembrie 2013).
45. „Cornel Dinu: Discuţiile purtate cu consilierul sovietic au avut loc în biroul de la etajul 11 al Televiziunii Române, în noaptea zilei de 22 spre 23 decembrie 1989, undeva în jurul orelor 3-4. El a spus că în încăpere se aflau mai multe persoane, dintre care i-a enumerat pe Petre Roman, Ion Iliescu, Silviu Brucan, Mihai Bujor, Petre Constantin (directorul Televiziunii la acel moment) şi Nina Iliescu. «Iliescu a cerut intervenţia ruşilor. Şi-un tanc pentru Nina»", http://stirea.wordpress.com/tag/cornel-dinu/ (accesat la 9 septembrie 2013). Vezi şi Siani-Davies, *op. cit.*, p. 186.
46. *Cf.* Săndulescu, *op. cit.*, p. 321.
47. Adam Burakowski, „În decembrie 1989, Iliescu şi Brucan au cerut ajutor militar de la sovietici", *Revista 22*, 21 februarie 2013, http://www.revista22.ro/In-decembrie-1989-iliescu-si-brucan-au-cerut-ajutor-militar-de-la-sovietici-7557.html (accesat la 9 septembrie 2013).
48. *Cf.* Săndulescu, *op. cit.*, p. 321.
49. Reuters, 23 decembrie 1989. Vezi şi Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, pp. 123-124.
50. *Cf.* Săndulescu, *op. cit.*, p. 317.
51. Săndulescu, *op. cit.*, pp. 317-318. Vezi şi Guşă de Drăgan, *Condamnat*, pp. 62-63, 350.

intervenţie militară sovietică directă în România, este totuşi improbabil să nu fi fost informat despre asemenea acţiuni. În cuvântarea ţinută în faţa Congresului Deputaţilor Poporului din Uniunea Sovietică pe 23 decembrie, Gorbaciov a confirmat că un apel de ajutor fusese trimis la Moscova de către Frontul Salvării Naţionale din România. Totuşi, şeful Marelui Stat-Major din România respinsese ajutorul. Gorbaciov a anunţat că conducerea sovietică va lua legătura cu alte state membre ale Pactului de la Varşovia „pentru a coopera şi a coordona activităţile pentru sprijinirea poporului român"[52]. Una dintre măsurile pe care le-a propus a fost înfiinţarea unui grup de observatori din cadrul Pactului de la Varşovia care să monitorizeze evenimentele din România. Crearea acestui grup a fost confirmată de ministrul de Externe al Ungariei, Gyula Horn, la televiziunea maghiară. Deşi trupe considerabile din cadrul Pactului de la Varşovia se aflau pe teritoriul Ungariei, aproape de graniţa cu România, ministrul Apărării din Ungaria, Ferenc Kárpáti, a exclus o intervenţie „imediată" în ţara învecinată[53]. Comentatorii sovietici au clarificat totuşi că decizia de a se abţine de la o intervenţie în România era doar provizorie. Dacă situaţia se întorcea în avantajul forţelor favorabile lui Ceauşescu, „Pactul de la Varşovia nu ar putea şi nu ar trebui" să se abţină de la a interveni. Aceştia chiar preferau o intervenţie militară care să meargă dincolo de Pactul de la Varşovia, incluzând şi forţe din alte ţări. Pe 27 decembrie, într-o întâlnire cu ambasadorul sovietic, Evgeni Tiajelnikov, Iliescu a declarat că se făcuse o înţelegere cu Gorbaciov conform căreia „am căzut de acord că nu este cazul, că ar putea avea loc interpretări nedorite şi ar fi coincis cu aprecierea lui Ceauşescu, care şi la proces a spus că este o lovitură de stat cu ajutor militar străin"[54].

Statele Unite semnalaseră Uniunii Sovietice că nu vor obiecta la o intervenţie a Pactului de la Varşovia sau la o alta, „dacă devine necesar să se pună capăt unor lupte dure iniţiate de trupele de Securitate româneşti încă loiale [lui Ceauşescu]"[55]. Franţa şi-a declarat disponibilitatea de a se alătura unei asemenea operaţiuni, fie în combinaţie cu forţele sovietice şi cele ale Pactului de la Varşovia, fie sub forma unei brigăzi internaţionale.

Există doar puţine dovezi şi chiar şi mai puţine probe documentare despre acţiuni sub acoperire întreprinse de Occident în procesul revoluţionar. Totuşi, o serie de oficiali astăzi pensionaţi din Franţa şi din Statele Unite recunosc implicarea în activităţi de dezinformare, stabilirea unor contacte cu opozanţi ai lui Ceauşescu, selecţia şi sprijinul

52. TASS, 23 decembrie 1989. *Cf.* Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, p. 124.
53. *The Independent*, 24 decembrie 1989. *Cf.* Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, p. 126.
54. Vezi textul complet al discuţiei cu Tiajelnikov în http : //stirea.wordpress.com/2010/03/09/ion-iliescu-până-evgheni-aşaelnikov-noi-ne-am-bucurat-de-simpatia-atunci-mase-na-fost-o-campanie-anticomunista-avem-nevoie-de-sprijin-ca-aceasta-este-cea-mai-importanta-proble-ma-acum/ (accesat la 9 septembrie 2013).
55. *The Washington Post*, 25 decembrie 1989. *Cf.* Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, p. 129. Vezi şi Thomas Blanton, „When Did the Cold War End?", *Cold War International History Project Bulletin*, 10 (1998), pp. 183-191, http : //www.wilsoncenter.org/sites/default/files/CWIHPBulletin10_p5.pdf (accesat la 9 septembrie 2013) ; Thomas L. Friedman, „US would favor use of Soviet troops in Romania, Baker says", *The New York Times*, 25 decembrie 1989. Michael Beschloss şi Strobe Talbott au explicat atitudinea administraţiei americane ca fiind ghidată de dorinţa de a-şi asigura sprijinul sovietic pentru intervenţia pe care Statele Unite tocmai o începuseră în Panama pentru a-l înlătura de la putere pe liderul Manuel Antonio Noriega. Michael R. Beschloss şi Strobe Talbott, *At the Highest Levels*, Little, Brown & Company, Boston, 1993, p. 240.

pentru disidenţi, precum şi formarea unor refugiaţi din România care, după întoarcerea lor, au fost folosiţi ca *agents provocateurs*[56].

Mai mult decât celelalte revoluţii din Europa de Est din 1989, Revoluţia Română e dificil de imaginat fără sprijinul mijloacelor electronice de informare sub forma posturilor de radio occidentale care au emis în România, mai ales Radio Europa Liberă, cu sediul la München. Emisiile REL au fost extrem de populare în România şi decisive în mobilizarea antiregim a populaţiei, în delegitimarea conducerii lui Ceauşescu şi în „acreditarea" şi popularizarea disidenţilor regimului în anii 1980. De la mijlocul anilor 1980, Radio Europa Liberă a început să includă foşti activişti ai partidului şi foşti membri ai Securităţii cu orientări democratice discutabile în lista sa de disidenţi demni de laudă. În plus, odată cu reducerea semnificativă a timpului de emisie al posturilor de radio şi de televiziune din cauza penuriei de electricitate, ascultătorii şi telespectatorii români s-au îndreptat tot mai mult către posturile de radio şi de televiziune din Uniunea Sovietică şi din alte ţări comuniste vecine, precum Ungaria, Bulgaria şi Iugoslavia. Imediat după plecarea lui Ceauşescu din Bucureşti pe 22 decembrie, postul naţional de televiziune a preluat rolul transmisiunilor occidentale şi a devenit scena unei „telerevoluţii", fapt unic în istoria acestui mijloc de informare în masă[57].

Transformarea: consecinţele pe termen lung ale Revoluţiei

Revoluţia Română s-a soldat cu un mare număr de pierderi de vieţi omeneşti. În total, 1.116 persoane – civili, ofiţeri şi recruţi din armată – au fost ucise şi 4.089 rănite. În timp ce revolta populară împotriva lui Ceauşescu a costat viaţa a 159 de persoane şi a dus la rănirea altor 1.502, un număr mult mai mare de victime (957 de morţi şi 2.587 de răniţi) a fost înregistrat după 22 decembrie, ziua în care Ceauşescu a plecat pe calea aerului din Bucureşti şi a fost arestat[58]. Mulţi români cred că aceste victime au murit în zadar, deoarece revolta anticomunistă a poporului a fost „furată" şi „deturnată". Acest lucru a lăsat o urmă adâncă în memoria colectivă românească şi este considerat „păcatul originar" al tranziţiei româneşti. El continuă să afecteze şi astăzi cursul transformării politice, sociale şi economice a ţării. Mai mult, se consideră că cei care au acaparat puterea în 1989 au făcut tot ce au putut pentru a împiedica ancheta, urmărirea şi condamnarea penale ale adevăraţilor vinovaţi pentru vărsarea de sânge.

După decembrie 1989, mai bine de 5.000 de persoane au fost cercetate cu privire la responsabilitatea lor pentru crimele comise atât înainte, cât şi după căderea lui Ceauşescu. În total, 245 de persoane au fost trimise în judecată, dintre care 18 generali din forţele armate şi trupele de Securitate, precum şi 24 de membri ai eşaloanelor superioare ale nomenclaturii partidului[59]. Majoritatea celor cercetaţi au fost eliberaţi la începutul anului 1990 sau au fost achitaţi. Totuşi, datorită faptului că grupul din jurul lui Iliescu, care a acaparat puterea în lovitura de stat militară care a urmat după revolta populară

56. Vezi interviurile din filmul documentar *Schachmatt – Strategie einer Revolution* de Susanne Brandstätter, difuzat în premieră la televiziunile de stat germană şi austriacă în 2003.
57. Vezi Gabanyi, *Die unvollendete Revolution*, pp. 7-11.
58. Cartianu, *op. cit.*, p. 980.
59. „Greii dosarului «Revoluţiei», protejaţi de neglijenţa lui Voinea", *Evenimentul Zilei*, 21 decembrie 2009.

de la Timişoara, a reuşit să rămână la putere atât de mult timp, majoritatea celor consideraţi responsabili pentru vărsarea de sânge au scăpat de condamnare deocamdată. În pofida faptului că organizaţiile reprezentând victimele Revoluţiei fac presiuni pentru ca aceştia să fie acuzaţi, sistemul judiciar, care acţionează la ordin politic, face tot posibilul pentru a amâna urmărirea penală în cazuri de nivel înalt. Diverse documente au fost confiscate (cum ar fi dosarele procesului Ceauşescu), distruse, falsificate sau încă sunt reţinute de parchetele militare sau civile.

De asemenea, investigaţiile sunt îngreunate de faptul că multe dintre figurile-cheie din familia Ceauşescu, din armată, serviciile secrete, contraspionaj şi Miliţie care au fost implicate în evenimente s-au sinucis sau au murit în circumstanţe misterioase, unele dintre ele în închisoare[60]. Alături de generalul Mihai Chiţac, în 1989 şeful Comandamentului Trupelor Chimice, generalul Stănculescu a fost singurul personaj major al Revoluţiei care a fost judecat şi condamnat după 1989. Stănculescu este şi singurul actor major al loviturii de stat care în 2008 a fost condamnat la o pedeapsă de 15 ani sub acuzaţia de a fi executat ordinele lui Ceauşescu de represiuni împotriva participanţilor la revolta de la Timişoara. A ispăşit cinci ani de închisoare, fiind eliberat condiţionat în 2014. Acesta este motivul pentru care Stănculescu e singurul personaj de la nivel înalt implicat în revoluţie care a ales să rupă tăcerea sinistră cu privire la unele, chiar dacă nu la toate necunoscutele evenimentelor încă misterioase din 1989, în special în ceea ce priveşte rolurile jucate de alţi actori importanţi, precum şi la implicarea străină – atât din Est, cât şi din Vest – în acest proces.

Spre deosebire de Stănculescu, Iliescu a avut o carieră politică formidabilă în România postrevoluţionară, în pofida faptului că este ţinta unor critici constante. O parte din electoratul de după 1989 a fost câştigat de măsurile populiste pe care le-a introdus imediat după căderea lui Ceauşescu, iar astfel a fost ales în funcţia de preşedinte în 1990, apoi reales pentru două mandate complete, 1992-1996 şi 2000-2004. Totuşi, o altă parte a populaţiei ar dori să-l vadă judecat nu numai pentru rolul său în timpul Revoluţiei, ci şi pentru implicarea sa în incidentele violente iniţiate de minerii pe care se presupune că Iliescu i-a trimis împotriva unor manifestanţi anticomunişti în Bucureşti în 1990, aşa-numitele „mineriade". Iliescu este văzut şi ca principalul vinovat pentru cursul politic greşit urmat de România la începutul anilor 1990, care a împiedicat democratizarea autentică a societăţii, introducerea unor reforme în sensul economiei de piaţă, precum şi progresul ţării spre acceptarea în NATO şi în UE. Abia după ce Emil Constantinescu, un reprezentant al societăţii civile, a fost ales preşedinte în 1996, politica externă a ţării s-a reorientat ferm spre Occident şi s-au iniţiat reforme economice reale, chiar dacă dureroase. Iliescu a continuat pe această cale în ultimul său mandat, din 2000 până în 2004. Pe parcursul acestor ani, România a devenit membru al NATO şi a încheiat negocieri de aderare la UE.

Din cauza caracterului său violent şi a vieţilor pierdute pe parcurs, Revoluţia din 1989 a lăsat urme distincte în memoria colectivă şi în mentalitatea românilor. Societatea este încă puternic divizată în ceea ce priveşte evenimentele din 1989 – dacă au fost o revoluţie sau o lovitură de stat şi dacă au emanat din interior sau au fost puse la cale de forţe din străinătate. În pofida schimbării generaţionale care a avut loc în ultimii douăzeci de ani, publicul este încă foarte interesat de cererile de anchetare penală a crimelor comise în 1989, precum şi de lustraţia activiştilor fostului regim.

60. Teodor Mărieş, „Generalul Puiu. Salvaţi-mă că ăştia vor să mă omoare", *Evenimentul Zilei*, 11 decembrie 2005.

The Romanian Revolution

After thirty years, the Romanian Revolution of 1989 continues to be a subject of both scholarly research and political controversy. This paper deals with some of the most controversial topics such as the common features of the East European revolutions as part of the demise of the Soviet hegemonic system and the specific type of revolution that occurred in this country. Explanations for the exclusive use of force and the execution of the head of state in Romania are derived from the analysis of the struggle between nationalist and pro-Soviet forces inside Romania's communist party, the secret services and above all the army. The victory of the pro-Soviet elites turned into a heavy burden for the country's transition to democracy and its integration into the Euro-Atlantic structures.

Cătălin ROLEA

Iarna schimbării din 1989 – Revoluţia, lovitura de stat şi războiul civil

Introducere

Revoluţia din România a fost pusă sub lupă din mai multe perspective, în repetate rânduri aceasta fiind caracterizată ca o revoluţie furată, abandonată, răpită, confiscată, manipulată, eşuată, trădată, poluată, profanată, desacralizată, cosmetizată, acoperită[1]. În 1996, un sondaj efectuat în rândul populaţiei a arătat că aproximativ 50% dintre români au fost de acord că evenimentele care au răsturnat comunismul în România în 1989 au constituit o revoluţie populară spontană[2], iar zece ani mai târziu, doar aproximativ 36% din populaţie mai împărtăşea acest punct de vedere[3]. Deoarece nu există încă un consens oficial cu privire la natura evenimentelor care l-au înlăturat pe Ceauşescu în 1989, această teză oferă un cadru teoretic alternativ prin analizarea şi clasificarea literaturii mai largi a politicii contencioase – revoluţii, lovituri de stat şi războaie civile. Prin adoptarea unei metodologii interpretative şi prin implementarea metodelor calitative, măsura în care evenimentele din 1989 se încadrează în fiecare categorie este evaluată prin identificarea criteriilor-cheie utilizate pentru a testa validitatea şi sustenabilitatea acestor explicaţii. Rezultatele acestei cercetări indică natura hibridizată a evenimentelor şi necesitatea folosirii terminologiei corecte atât în literatura academică, cât şi în cea de largă circulaţie.

Istoricul evenimentelor din 1989 este abundent, cu o estimare de 4.000 de articole (predominant în limba română, franceză şi engleză), de o natură jurnalistică şi reflexivă, dominată de impresii personale şi memorii ale participanţilor direcţi la Revoluţie şi ale funcţionarilor de stat[4]. Există mai multe interpretări şi teorii care urmăresc să explice evenimentele din decembrie, dezbaterea axându-se în principal pe teoria revoluţiei spontane

1. Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucţia unei revoluţii*, ediţia a II-a, Editura Polirom, Iaşi, 2009, p. 7.
2. Steven D. Roper, *Romania : The Unfinished Revolution*, Harwood Academic, Amsterdam, 2000, p. 60.
3. Biroul de Cercetări Sociale (BCS), *20 de ani de la evenimentele din '89. Sondaj de opinie publică*, 2009.
4. Ioan Scurtu, *Revoluţia Română din decembrie 1989 în context internaţional*, Redacţia Publicaţiilor pentru Străinătate, Bucureşti, 2009, p. 5.

şi pe teoria loviturii de stat. Cu toate acestea, unii nu au exclus nici posibilitatea punerii în discuţie a variantei războiului civil. Susţinătorii fiecăreia dintre aceste variante pot fi împărţiţi, la rândul lor, în mai multe subcategorii, în funcţie de diferitele divergenţe de opinie, fie ele majore sau minore. Cele mai controversate puncte de vedere s-ar referi la tema atacurilor teroriste, la confiscarea puterii de către Frontul Salvării Naţionale (FSN) şi la intervenţia elementului străin. În timp ce se consideră că cel din urmă a fost un element al paranoiei lui Ceauşescu, măsura în care cele câteva mii de „turişti" intraţi pe teritoriul României în zilele lui decembrie 1989 au influenţat evenimentele din decembrie a fost de asemenea dezbătută, variind de la un simplu rol informativ şi observaţional la unul facilitator şi chiar fundamental în răsturnarea regimului ceauşist. Întrucât momentan teoriile intervenţiilor străine care sugerează un rol fundamental nu pot fi dovedite, acestea vor fi excluse din cercetarea de faţă.

Numai câţiva istorici sau academicieni s-au încumetat în analizarea sistematică a evenimentelor, întrucât informaţiile oficiale din dosarele arhivelor naţionale româneşti, ruseşti, maghiare şi americane, informaţii vitale pentru o reconstituire substanţială a evenimentelor, nu au fost pe deplin desecretizate. Astfel, o metodologie pozitivistă, care ar implica o cercetare ştiinţifică a relaţiilor cauzale, pare foarte improbabilă în acest moment. La aproape 30 de ani după evenimente, dosarul Revoluţiei a fost redeschis şi trimis instanţelor judecătoreşti, acuzându-i pe Ion Iliescu (fost preşedinte), Gelu Voican Voiculescu (fost viceprim-ministru) şi Iosif Rus (fost şef al aviaţiei) de crime împotriva umanităţii. În decursul acestui proces, organele de cercetare penală investighează noi probe descoperite după 13 iunie 2016, promiţând scoaterea la lumină a adevărului despre natura evenimentelor din decembrie 1989.

Scopul acestui capitol nu este să inculpe sau să aducă la lumină cea mai „corectă" teorie, ci să indice slăbiciunile teoriilor care în prezent tratează evenimentele din 1989 exclusiv în cadrul revoluţiilor, al loviturilor de stat sau al războaielor civile. În contra caracterului exclusivist cu care sunt tratate aceste teme în momentul de faţă, prezentul studiu caută să exploreze o latură care uneşte cele trei cadre, indicând că evenimentele din decembrie 1989 prezintă un amalgam de caracteristici ale fiecărui fenomen politic. Pentru o validitate a teoriei, analiza evenimentelor prin prisma fiecărui cadru teoretic al celor trei fenomene politice este necesară, aceasta punând bazele unui supracadru teoretic fundamental prin structura căruia evenimentele vor putea fi catalogate corect atât în prezent, cu informaţiile incomplete deţinute, cât şi în viitor, atunci când informaţiile necesare vor fi scoase la lumină.

Revoluţia

Pe măsură ce în întreaga istorie s-au produs revoluţii, în diferite circumstanţe şi forme, ele au primit mai multe definiţii şi au fost clasificate în funcţie de contextul în care au avut loc. Două categorii ample se pot diferenţia, respectiv revoluţiile liberale, mai puţin violente, caracterizate prin cererea de drepturi şi libertăţi individuale, şi revoluţiile sociale, care urmăresc o schimbare fundamentală şi relativ rapidă a naturii socioeconomice a unei ţări[5]. Definiţia lui Huntington cuprinde în general principalele caracteristici ale unei revoluţii: „o schimbare rapidă, fundamentală şi violentă pe plan intern a valorilor

5. Theda Skocpol, *States and Social Revolutions*, Cambridge University Press, Cambridge, 1979, p. 3.

şi miturilor dominante ale unei societăţi, în instituţiile sale politice, structura socială, conducerea şi activităţile de politică guvernamentală"[6]. La această definiţie, alţii, precum Gurr, ar adăuga o revoltă a claselor şi posibilitatea naşterii unor noi revoluţii non-violente sau de catifea[7]. Cu toate acestea, în scopul prezentei lucrări, doar o definiţie nu este suficientă pentru o cercetare analitică completă a evenimentelor care au dus la căderea comunismului în România. O analiză mai elaborată a literaturii despre revoluţii este necesară pentru a scoate în evidenţă criteriile şi parametrii utilizaţi ulterior pentru studiul evenimentelor din România. În această privinţă, propunerea lui Goldstone de a ierarhiza literatura în diferite generaţii de teoreticieni care au analizat revoluţiile este folosită în identificarea condiţiilor de bază care trebuie îndeplinite într-o revoluţie autentică[8].

Prima generaţie a teoriilor despre revoluţie, iniţiată de Le Bon (1897), Elwood (1925), Chalmers (1966) şi Sorokin (1967), precizează zece generalizări empirice, o serie de trăsături comune întâlnite în marile revoluţii europene, stabilind implicit anumite „criterii revoluţionare" şi oferind un cadru descriptiv general al caracteristicilor unei revoluţii: 1) clasa intelectuală se revoltă împotriva regimului înainte de revoluţie; 2) chiar înainte de revoluţie, guvernul ia măsuri şi face promisiuni pentru a calma populaţia; 3) căderea regimului este rezultatul unei crize politice, economice sau militare acute recente, pe care statul nu o poate gestiona în mod adecvat, spre deosebire de acţiunile întreprinse de opoziţia revoluţionară; 4) chiar dacă revoluţionarii ar putea părea uniţi pentru un scop comun la început, după ce regimul se schimbă, conflictele interne apar din cauza opiniilor divergente ale conservatorilor (care încearcă să minimizeze schimbarea), radicalilor (care încearcă schimbări rapide şi de masă) şi moderaţilor (care caută o soluţie de mijloc), iar rezultatele ar putea fi lovituri de stat sau războaie civile; 5) primul grup care profită de putere este compus din reformatorii moderaţi; 6) în timp ce moderatorii încearcă să menţină într-o oarecare măsură formele organizaţionale rămase din vechiul regim, radicalii apar cu noi reforme alternative; 7) marile schimbări nu se întâmplă atunci când regimul cade, deoarece reformiştii moderaţi moştenesc aceleaşi probleme economice şi sociale ca vechiul regim, ci mai degrabă atunci când radicalii reuşesc să-i înlocuiască pe moderaţi; 8) tulburarea adusă de revoluţie şi punerea în aplicare a programului radical conduc de obicei la impunerea forţată a ordinii prin legi coercitive; 9) luptele dintre radicali şi moderaţi oferă liderilor militari şansa de a trece de la obscuritate la putere autoritară şi chiar absolută; 10) odată ce faza radicală a dispărut, se face trecerea la un mod moderat, care permite progresul. Cerinţele acestei prime generaţii constituie un cadru fundamental de criterii pentru analizarea evenimentelor din România din 1989 din perspectiva unei revoluţii.

În timp ce aceste „cerinţe" ale primei generaţii sunt predominant descriptive şi se concentrează mai degrabă asupra dezvoltării cauzelor revoluţiei, a doua generaţie completează în mod specific atenţia asupra fundalului şi motivului izbucnirii revoluţiilor. Iniţiată de Davies (1962) şi detaliată de Gurr (1970), a doua generaţie de analişti a definit şi a dezvoltat conceptul de *răzvrătire a claselor mizerabililor*, oferind criterii extinse de analiză în special a cauzelor revoluţiilor. Această teorie presupune că oamenii tind să accepte niveluri înalte de asuprire şi sărăcie atât timp cât consideră că un

6. Steven D. Roper, „The Romanian revolution from a theoretical perspective", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 27, nr. 4, 1994, p. 402.
7. Ted Robert Gurr, *Why Men Rebel*, Princeton University Press, Princeton, 1970.
8. Jack A. Goldstone, *Revolutions: Theoretical, Comparative, and Historical Studies*, Wadsworth Publishing, Stamford, 2003.

asemenea disconfort este cursul natural al vieţii lor. Numai atunci când în societate există schimbări care oferă aşteptări mai bune fără existenţa unui prognostic mai favorabil pot duce sentimentele de agitaţie la destabilizare politică. Potrivit curbei de creştere economică a lui Davies, o perioadă de prosperitate în creştere, urmată de o scădere economică accentuată, care limitează aşteptările, poate deveni o combinaţie letală[9]. Totodată, după cum argumentează Tilly, în timp ce nemulţumirea şi conflictul vor caracteriza întotdeauna politica, revoluţiile nu pot fi iminente dacă părţile nemulţumite nu sunt organizate şi nu dispun de resurse suficiente pentru a se mobiliza[10].

A treia şi a patra generaţie de teorii, cunoscute şi sub numele de teorii „structuraliste", se concentrează atât asupra sistemului intern, cât şi a celui extern, care poate duce la slăbirea statului şi poate provoca o revoluţie. Pe plan intern, după cum susţine Skocpol, ameninţarea se bazează pe relaţia dintre stat şi elitele sale şi de multe ori tensiunile şi interesele conflictuale dintre cele două ar putea apărea şi din cauza presiunilor externe. De exemplu, încercările statului de a atinge presiunea concurenţială internaţională prin creşterea venitului guvernamental ar putea duce la suspendarea privilegiilor sau resurselor elitelor, ceea ce ar duce la nemulţumire. Un grup puternic de elită independentă nu este necesar, deoarece puterea poate fi preluată şi de funcţionari de stat sau militari şi chiar de civili cărora le-au fost acordate anumite privilegii. Când aceste elite simt că statul nu poate face faţă presiunii internaţionale, ele pot interveni şi pot profita de putere[11]. Conform teoreticienilor celei de-a patra generaţii, pentru ca o revoluţie să aibă loc, elitele şi anumite grupări, neînţelegându-se dacă guvernul ar trebui sau nu să rămână în funcţie, se împart în interiorul statului. În timp ce fiecare generaţie oferă o perspectivă diferită şi o metodologie diferită de analiză şi interpretare a revoluţiilor, ele nu vor fi privite ca fiind conflictuale, ci mai degrabă complementare în stabilirea unui cadru teoretic complex în cadrul căruia să se analizeze evenimentele din România anului 1989.

Aşadar, pe baza celor patru generaţii de revoluţii, studiul nostru propune un cadru teoretic hibrid pentru analiza evenimentelor care au avut loc în România în 1989, structurat în jurul criteriilor şi parametrilor prezentaţi mai sus, pentru a evalua dacă teza „revoluţiei spontane populare" este cea mai plauzibilă. Pentru ca evenimentele să poată fi definite ca revoluţie, ele vor trebui încadrate atât în cauze, cât şi în modele de dezvoltare. În timp ce modelul de dezvoltare este exemplificat perfect de teoreticienii de primă generaţie prin cele zece criterii empirice ale acestora, generaţiile a doua, a treia şi a patra completează şi oferă un model pentru elementul lipsă din prima generaţie, cauzele revoluţiilor: modelul curbei J, diviziunea structurală a elitelor şi grupările din ţară, presiunea externă, organizarea şi mobilizarea resurselor forţelor revoluţionare.

În termeni largi, folosind definiţia lui Huntington, schimbarea care a avut loc în România în 1989 pare a se clasifica drept o schimbare rapidă, fundamentală şi violentă (răsturnarea şi executarea lui Ceauşescu în 16-25 decembrie) în valorile dominante şi miturile unei societăţi (căderea comunismului), în instituţiile politice, structura socială, conducerea şi activitatea politică guvernamentală (alegeri libere, libertate de expresie, democraţie etc.). Cu toate acestea, analizând modul în care noii deţinători ai puterii

9. James C. Davies, „Toward a Theory of Revolution", *American Sociological Review*, vol. 27, nr. 1, 1962, pp. 5-19.
10. Charles Tilly, *From Mobilization to Revolution*, Addison-Wesley Pub. Co., Mass., 1978, p. 13.
11. Ellen Kay Trimberger, *Revolution from Above: Military Bureaucrats and Development in Japan, Turkey, Egypt, and Peru*, Transaction Books, New Brunswick, 1978.

(FSN) şi-au consolidat poziţia, se ridică întrebări cu privire la pertinenţa unei asemenea caracterizări[12].

După cum s-a stabilit anterior, criteriile pentru cauzele revoluţionare includ modelul curbei J, presiunea externă, diviziunea structurală a elitelor şi grupărilor din ţară şi organizarea şi mobilizarea resurselor forţelor revoluţionare. Conform curbei lui J. Davies, o criză economică accentuată, în combinaţie cu aşteptări ridicate ale populaţiei care nu pot fi îndeplinite, va duce foarte probabil la mai mult decât nemulţumire populară, şi anume la revoltă generală. În cazul României, atât propunerea „răzvrătirii claselor mizerabililor", cât şi modelul curbei J sunt valide.

Regimul lui Ceauşescu a fost cunoscut drept una dintre cele mai opresive dictaturi din Europa de Est, fiind încălcate drepturile şi libertăţile omului şi, conform curbei J, probabilitatea ca revoluţiile să apară este cea mai mare în momentele în care aşteptările cresc, dar par imposibil de satisfăcut. În anii 1960 şi 1970 România a avut o situaţie relativ prosperă, iar prestigiul său internaţional a crescut de asemenea datorită poziţiei antisovietice. În primul rând, populaţia românească s-a bucurat de un puternic naţionalism şi de independenţă ideologică faţă de Uniunea Sovietică. La începutul anilor 1960, guvernul a impus multe reforme naţionaliste, cum ar fi renunţarea la orele de limbă rusă în şcoli şi schimbarea denumirilor străzilor din rusă în română, publicând şi „Declaraţia privind Statutul Partidului Muncitoresc din România privind problemele lumii comuniste şi mişcarea claselor muncitoreşti", cunoscută şi ca „Declaraţia de independenţă a României", care a criticat aspru politicile Cominternului din anii 1920 şi 1930, argumentând că statele socialiste ar trebui să colaboreze strâns în ceea ce priveşte politicile lor naţionale, şi nu autoritatea interstatală[13]. În anul 1976 România a devenit prima ţară a Pactului de la Varşovia care a stabilit relaţii democratice cu Occidentul, iar în 1975 a primit Clauza Naţiunii celei mai Favorizate din partea Statelor Unite şi a fost vizitată de doi preşedinţi americani (Richard Nixon şi Gerald Ford), precum şi de nenumăraţi lideri europeni. În al doilea rând, relaţiile sale cu Occidentul şi restul lumii au făcut-o mai puţin dependentă de Uniunea Sovietică. Practic, România a devenit independentă în ceea ce priveşte producţia de energie şi, până la sfârşitul anilor 1960, producţia industrială a crescut cu 67% faţă de nivelul din 1955[14].

Cu toate acestea, începând cu anii 1970, situaţia s-a degradat treptat. La început, deşi economia a rămas relativ puternică, calitatea vieţii a scăzut drastic. Între anii 1972 şi 1982 ţara a înregistrat cele mai mari emisii de sulf pe cap de locuitor din Europa. Ulterior, în anii 1980, producţia de cărbune brun şi lignit a crescut cu peste 100%, ceea ce a dus la o incidenţă ridicată a contaminării apei, care a depăşit capacitatea staţiilor de epurare. Dintre cele 2.767 de instalaţii de tratare prealabilă a apei, 844 au funcţionat sub standardele de rigoare şi aproximativ 64 au fost necorespunzătoare. Ca urmare, din cauza poluării masive a râurilor, mai puţin de 20% din căile navigabile principale au furnizat apă potabilă[15]. Deşi calitatea vieţii a scăzut drastic, nemulţumirea nu a apărut cu adevărat la suprafaţă până la încetinirea economică puternică a ţării în anii 1980, fapt care poate fi explicat parţial prin presiunea externă. După cum susţine Skocpol, ţările care se află în dezavantaj în sistemul internaţional sunt cele mai susceptibile de a avea revoluţii.

12. Samuel P. Huntington, *Political Order in Changing Societies*, Yale University Press, New Haven, 1968, p. 5.
13. Jonathan Steele, *Eastern Europe since Stalin*, Crane, New York, 1974, p. 125.
14. Steven D. Roper, *op. cit.*, p. 50.
15. *Ibidem*, p. 56.

România a acumulat o datorie externă totală de aproximativ 10 miliarde de dolari[16], care, în opinia lui Ceauşescu, i-ar fi ameninţat autonomia economică şi politică. Mai multă datorie ar fi însemnat dependenţă atât de Occident, cât şi de Est, precum şi lipsa unei puteri de decizie în anumite domenii, care ar fi contrastat cu ideologia neamestecului a lui Ceauşescu. Drept urmare, Ceauşescu a pus în aplicare un program de austeritate, conceput pentru a scăpa ţara de datorii până în 1989, ceea ce a şi reuşit să facă. Cu toate acestea, preţul plătit a fost reducerea drastică a bunăstării sociale şi a serviciilor medicale. Pe măsură ce standardele de viaţă au scăzut, incidenţa malnutriţiei şi a cazurilor de SIDA a crescut, iar mortalitatea infantilă în România a trecut pe primul loc în rândul ţărilor europene[17]. Acest fapt, combinat cu cultul personalităţii lui Ceauşescu şi cu încălcarea drepturilor omului, cum ar fi libertatea de expresie, au reprezentat cauzele nemulţumirilor şi atitudinilor revoluţionare.

Cu toate acestea, aşa cum susţine Gilberg, „nemulţumirea publică nu ar fi putut să răstoarne regimul lui Ceauşescu fără ca aceasta să fie organizată"[18]. Forţele de Securitate ar fi putut efectiv să reprime revoltele, dacă populaţia nu ar fi fost mobilizată. De obicei, organizarea vine de la elitele politice, însă în cazul României, elitele politice, chiar şi cele împotriva regimului Ceauşescu, aveau puţină putere şi influenţă. Elitele care s-au întors împotriva lui Ceauşescu au jucat un rol important abia mai târziu. De fapt, nu au deţinut prea multă putere politică, din cauza măsurilor luate de Ceauşescu în sensul „sistemului de rotaţie". În acest fel, ele au putut fi controlate cu uşurinţă, dar în acelaşi timp li s-a dat un motiv suplimentar de a complota împotriva lui Ceauşescu. Cu toate acestea, diviziunile interne care au condus la revoluţie nu au fost politice iniţial, ci mai degrabă etnice. Evacuarea unui pastor maghiar reformat, László Tőkés, a mobilizat un număr de protestatari să se adune în faţa casei sale şi activitatea disidentă a acestuia a încurajat populaţia să se revolte împotriva lui Ceauşescu[19].

Ulterior, Frontul Naţional Democrat, care a preluat controlul asupra clădirii Comitetului Central din Timişoara, a avut un rol important în răspândirea revoluţiei în Bucureşti. Avem aici şi un element străin, idee parţial compatibilă cu teoria forţelor externe. De exemplu, evacuarea lui Tőkés a venit ca urmare a unui documentar de notorietate care critica politicile lui Ceauşescu faţă de etnicii maghiari, filmat în secret de maghiari canadieni şi difuzat în Occident[20]. În anul 1989, Centrul de Informaţii Externe a informat că „CIA a înfiinţat organizaţii de încredere pentru a încuraja şi sprijini mişcarea disidenţilor din ţările socialiste, pentru a organiza şi a gestiona activitatea informativă în rândul imigranţilor provenind din aceste ţări şi pentru a iniţia acţiuni împotriva statelor socialiste prin intermediul unor elemente ostile printre imigranţi sau disidenţi"[21]. Deoarece nu exista o conducere reală, o serie de factori s-au mobilizat şi au organizat populaţia. Cu toate acestea, deoarece dosarele serviciilor secrete străine

16. CIA, *The 1990 CIA World Factbook*, p. 48, http://www.gutenberg.org/ebooks/14 (accesat la 20 septembrie 2019).
17. Steven D. Roper, *op. cit.*, p. 57.
18. Trond Gilberg, *Nationalism and Communism in Romania : The Rise and Fall of Ceausescu's Personal Dictatorship*, Westview Press, Boulder, 1990, p. 24.
19. Roger East, *Revolutions in Eastern Europe*, Pinter Publishers, Londra, 1992, p. 140.
20. Árpád Szoczi, *Timişoara : The Real Story Behind the Romanian Revolution*, iUniverse, Bloomington, 2013, p. 289.
21. Alesandru Duţu, *Revoluţia din decembrie 1989. Cronologie*, Institutul Revoluţiei Române, Bucureşti, 2012, p. 68.

nu au fost încă dezvăluite, măsura în care aceste forţe au jucat un rol şi importanţa acestuia nu s-au stabilit încă.

Fără evacuarea pastorului Tőkés, este foarte plauzibil ca evenimentele să fi evoluat într-o direcţie complet diferită. Cu toate acestea, sprijinul câştigat de acesta din partea minorităţii maghiare a reprezentat scânteia pentru ca alţi etnici români să-şi exprime nemulţumirile. Deoarece etnicii maghiari au fost supuşi la politici dure de asimilare în timpul regimului lui Ceauşescu, aceştia au avut o poziţie fermă. În timp ce au fost privaţi de orice poziţie de putere în interiorul statului, identitatea lor etnică a fost nimicită prin distrugerea satelor şi a bisericilor, precum şi prin discriminarea culturală din Banat şi Transilvania. Mai mult, aceştia au fost descrişi ca promovând eliminarea culturii româneşti şi reîncorporarea Transilvaniei în Ungaria[22].

Desigur, circumstanţele regimului Ceauşescu se potrivesc modelului revoluţionar provizoriu, dar pentru a trage o concluzie completă asupra dezvoltării şi rezultatului unor astfel de condiţii este esenţială o comparaţie cu criteriile descriptive din prima generaţie.

1) *Clasa intelectuală se revoltă împotriva regimului înainte de revoluţie*. În perioada ianuarie-martie 1977, Paul Goma a scris o serie de scrisori despre abuzurile cu privire la drepturile omului, care au fost făcute publice la Radio Europa Liberă, iar în februarie i-a trimis o scrisoare lui Ceauşescu prin care i-a cerut să susţină iniţiativa Cartei 77. În cele din urmă, în martie, a trimis o scrisoare Comisiei de la Helsinki, solicitând implementarea drepturilor omului consfinţite în Constituţia României. Regimul a acţionat rapid, l-a arestat pe Goma în aprilie şi l-a exilat. Mai puţin de un deceniu mai târziu, la 21 septembrie 1985, inginerul Gheorghe Ursu a fost arestat în Bucureşti pentru manifestări anticomuniste. Pe 21 noiembrie, arhivistul Răzvan Theodorescu şi istoricii Vasile Drăguţ şi Virgil Cândea au semnat un protest împotriva demolării Mănăstirii Văcăreşti, ultima dintr-o serie de clădiri medievale începută în secolele al XIV-lea şi al XV-lea la Curtea de Argeş, Târgovişte şi Putna. Intelectualii români au susţinut că „distrugerea acestui monument a fost o pierdere ireversibilă pentru cultura şi creaţia românească, o nedreptate făcută istoriei şi identităţii noastre naţionale”[23]. În timp ce motivele acestor proteste au fost mai degrabă culturale decât politice, ele au constituit un alt element al „efectului bulgărelui de zăpadă”, care s-a adăugat nemulţumirilor generale, transformându-se treptat în plângeri politice. Doi ani mai târziu a avut loc protestul muncitorilor de la Braşov, la care au participat şi mulţi intelectuali. În timp ce protestul a fost suprimat şi cele mai proeminente figuri au fost arestate şi prezentate public ca delincvenţi, intelectualii au fost iertaţi în tăcere, întrucât Ceauşescu nu a vrut ca revolta să ia un caracter disident, ci mai degrabă să rămână aşa cum o descria, un act de „huliganism”[24].

În martie 1989, Europa Liberă şi BBC au difuzat „scrisoarea deschisă” în care şase foste personalităţi ale PCR (Gheorghe Apostol, Alexandru Bârlădeanu, Corneliu Mănescu, Constantin Pârvulescu, Grigore Răceanu, Silviu Brucan) l-au criticat pe Ceauşescu pentru subminarea socialismului, încălcarea drepturilor omului şi izolarea României pe plan global prin politicile adoptate[25]. „Sistematizarea satelor”, interdicţia

22. Steven D. Roper, *op. cit.*, p. 54.
23. Alesandru Duţu, *op. cit.*, p. 56.
24. Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 42.
25. Vladimir Tismăneanu (ed.), *The Revolutions of 1989*, Routledge, Londra, 1999, p. 56 (ed. rom.: Vladimir Tismăneanu [coord.], *Revoluţiile din 1989. Între trecut şi viitor*, Editura Polirom, Iaşi, 1999).

românilor de a comunica cu străinii, construirea centrului civic, asimilarea forțată a germanilor, constrângerea maghiarilor și evreilor să emigreze au fost de asemenea condamnate. După puțin timp, semnatarii scrisorii au fost plasați sub arest la domiciliu. Pe 17 martie, ziarul francez *Libération* a publicat un interviu cu Mircea Dinescu, în care poetul disident condamna regimul comunist într-o abordare ironică[26]. Până atunci era clar că România era un butoi plin cu praf de pușcă, gata să explodeze, iar o revoluție era anticipată atât din interior, cât și din exterior. Cu toate acestea, singurul care nu a dorit să vadă sau să accepte realitatea a fost Ceaușescu, orbit de scopul său comunist utopic.

2) *Chiar înainte de revoluție, guvernul ia măsuri și face promisiuni pentru a calma populația*. Revoltele s-au răspândit rapid în toată țara. În încercarea de a condamna evenimentele revoluționare din Timișoara, care scăpaseră de sub control, Ceaușescu a organizat o „adunare generală populară", din nou o dovadă a iluziilor sale, unde a strâns 100.000 de persoane în fața sediului partidului. Ultimul său discurs poate fi vizionat integral online, într-o reprezentare dramatică a ultimei sale încercări de a calma populația înainte ca impunătoarea clădire comunistă centrală să fie invadată de protestatari. După cum se poate observa în film, în timp ce nu este clar ce anume agită mulțimea adunată în fața sediului CC, Ceaușescu este încurcat și aparent șocat, având nevoie de câteva momente de gândire pentru a înțelege situația. Cu toate acestea, el continuă discursul în care promite să crească salariile cu 20%, de la 2.000 de lei pe lună la 2.200, alocația pentru copii cu 30-50 de lei și să ofere o indemnizație de naștere în valoare de 1.000-2.000 de lei. Unii participanți ies din careu însă, iar alții dau buzna în clădire, Ceaușescu pierzând complet controlul asupra situației și scăpând împreună cu soția sa într-un elicopter, speriați de mulțimea furioasă[27].

3) *Căderea regimului este rezultatul unei crize politice, economice sau militare acute recente pe care statul nu o poate soluționa în mod adecvat, spre deosebire de acțiunile întreprinse de opoziția revoluționară*. Acest criteriu a fost exemplificat în prealabil prin încercarea lui Ceaușescu de a plăti datoria externă imensă a țării prin impunerea unor măsuri de austeritate, propulsând implicit țara într-o criză economică și politică. Cu toate acestea, criza pe care Ceaușescu nu a reușit să o gestioneze în mod corespunzător, dovedindu-se a fi fatală, a fost de natură etnoreligioasă: încercarea de a evacua un pastor maghiar reformat, văzut ca reprezentant al minorității maghiare. Dacă Ceaușescu ar fi manipulat corect situația, evenimentele ar fi putut să ia o turnură cu totul diferită. În primul rând, inițial, protestatarii nu au cerut demisia lui Ceaușescu, ci mai degrabă drepturi pentru minorități. Protestatarii au cerut reforme, nu revoluție. Cum Ceaușescu nu a înțeles aspectul etnoreligios important al societății și a încercat să suprime mica revoltă etnoreligioasă (20-30 de persoane), a deschis accidental o cutie a Pandorei. Majoritatea populației Timișoarei s-a alăturat revoltei minore care, în cele din urmă, s-a transformat într-o revoluție. Din cauza poziției sale antisovietice anterioare și a mai multor critici din Occident (recuperarea Clauzei Națiunii celei mai Favorizate), Ceaușescu devenise paranoic cu privire la o potențială intervenție străină și a confundat situația din Timișoara, tratând-o ca pe un complot mai mare destinat separării Banatului și Transilvaniei și integrării acestora în Ungaria. În ochii lui, protestele nu au fost despre nemulțumirile opiniei publice, ci au fost provocate mai degrabă de agenturi străine care creaseră diversiuni, amenințând integritatea națională. Ca rezultat, a trimis Armata și

26. Alesandru Duțu, *op. cit.*, p. 65.

27. „Ultimul discurs al lui Nicolae Ceaușescu", OTV, 2010, http://youtu.be/wWIbCtz_Xwk (accesat la 20 septembrie 2019).

Securitatea să suprime violent protestele. Când populaţia a fost provocată suficient de uciderea protestatarilor de la Timişoara, a inundat străzile.

4) *Chiar dacă revoluţionarii par uniţi pentru un scop comun la început, după schimbarea regimului, apar conflicte interne din cauza opiniilor opuse ale conservatorilor (care încearcă să minimizeze schimbarea), a radicalilor (care caută schimbări rapide şi răspândite) şi a moderaţilor (care caută un curs de mijloc), iar rezultatele potenţiale ar putea fi lovituri de stat sau războaie civile.* Uniţi la început pentru acelaşi scop, o parte a revoluţionarilor s-a întors împotriva Frontului Salvării Naţionale, care s-a stabilit ca partid contrar cerinţelor revoluţionare, monopolizând mass-media şi însuşindu-şi toată responsabilitatea Revoluţiei[28]. Dumitru Mazilu, fost ambasador al României în SUA, de exemplu, a servit ca vicepreşedinte al FSN iniţial, dar mai târziu a demisionat din cauza ideologiilor opuse, acuzându-l pe Ion Iliescu de practici comuniste conservatoare[29]. La începutul anilor 1990, FSN a fost martor la o opoziţie severă din partea partidelor „istorice" emergente (Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Naţional Liberal şi Partidul Social Democrat), care au avut opinii radicale, spre deosebire de caracterul moderat al Frontului. Radicalii au cerut să nu li se permită celor care anterior au ocupat funcţii de înalţi oficiali ai partidului comunist să reintre în funcţie publică, lucru căruia FSN i s-a opus categoric[30].

5) *Primul grup care obţine puterea este alcătuit din reformatori moderaţi care* (6) *încă menţin într-o oarecare măsură formele organizaţionale rămase din vechiul regim, opunându-li-se la nivel ideologic centrele radicale, care militează pentru noi reforme alternative.* În timp ce Frontul Salvării Naţionale, stabilit la Bucureşti, a prezentat un program radical, similar celui de la Timişoara, care încorporează Frontul Naţional Democrat, structurile vechi au fost menţinute. Ion Iliescu şi Silviu Brucan, unul dintre liderii Frontului Salvării Naţionale, au fost membri ai partidului, în timp ce generalul Militaru a făcut parte din Armată. Deşi Iliescu a pretins că a fost disident, el nu a fost niciodată persecutat de Ceauşescu, în mare parte datorită reputaţiei sale şi înaltelor funcţii deţinute. În al doilea rând, în timp ce programul FSN a inclus organizarea de alegeri libere şi pluralitatea politică, în 1990 s-a transformat într-un partid politic, având deja monopolizată mass-media. Nu există niciun acord cu privire la ce a fost în România, o revoluţie sau o lovitură de stat, deoarece până în 1996 nu a existat nicio schimbare fundamentală. Gilberg subliniază că de fapt comuniştii, şi nu partidul comunist, au exercitat influenţă imediat după Revoluţie[31]. Cu toate acestea, toate revoluţiile au o perioadă de schimbare rapidă, urmată de o consolidare incrementală, după cum o demonstrează cazul bolşevic pentru consolidarea puterii după Revoluţia din 1917. Katherine Verdery şi Gail Klingman susţin că, totuşi, o formă de revoltă populară ar fi fost necesară pentru a pune capăt regimului lui Ceauşescu, doar o lovitură de stat nefiind de ajuns[32]. Adrian Marino susţine ca au avut loc două revoluţii : una de sus, condusă

28. Katherine Verdery şi Gail Kligman, „Romania after Ceauşescu : Post-communist Communism", în Ivo Banac (ed.), *Eastern Europe in Revolution*, Cornell University Press, Ithaca, 1992, p. 125.
29. M. Andreescu, I. Bucur şi V. Marin, *Revoluţia Română din Decembrie 1989 în Bucureşti*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2009, p. 272.
30. Kevin Adamson şi Sergiu Florean, „Discourse and power : the FSN and the mythologisation of the Romanian Revolution", în Kevin McDermott şi Matthew Stibbe (eds.), *The 1989 Revolutions in Central and Eastern Europe : From Communism to Pluralism*, Manchester University Press, Manchester, 2013, p. 174.
31. Trond Gilberg, *op. cit.*, p. 15.
32. Katherine Verdery şi Gail Kligman, *op. cit.*, p. 134.

de un mic cerc de comunişti reformaţi anti-Ceauşescu, dar cu gorbaciovişti, şi o revoluţie de jos, cu idei cu adevărat anticomuniste. În timp ce prima a fost planificată, cea de-a doua a fost spontană. Prima a fost cea bătrână, a doua a fost cea tânără[33]. Potrivit lui Alexandru Saucă, au existat două revoluţii : una anticomunistă şi una anti-Ceauşescu, cea din urmă fiind singura îndeplinită de FSN[34]. Stelian Tănase nu blamează FSN pentru preluarea puterii, ci mai degrabă pentru abuzul ulterior în folosirea statului ca instrument de consolidare proprie. FSN s-a transformat dintr-o forţă ilegitimă într-o grupare „tentaculară", cu aceeaşi prezenţă machiavelică, la fel ca vechiul PCR[35]. Când au avut loc protestele împotriva guvernului nou-ales, în 1990, acuzând faptul că alegerile au fost nedrepte, în loc să se implice în dialogul politic, Iliescu a reprimat violent protestele, folosindu-se de mineri, care au agresat studenţi şi au incendiat clădiri universitare. În mod ironic, Iliescu i-a numit pe protestatari fascişti şi huligani, unele dintre cuvintele preferate ale lui Ceauşescu pentru fiecare protest care a avut loc vreodată. Iliescu a reformulat comunismul prin practici gorbacioviste, păstrând în acelaşi timp unele elemente anterioare. Schimbările radicale nu au venit ca rezultat al schimbării regimului, ci mai degrabă în timp, prin retragerea foştilor comunişti şi prin aderarea ţării la Uniunea Europeană.

În aceste privinţe, (7) *radicalii (anticomuniştii) nu au reuşit niciodată să-i înlocuiască pe moderaţi, deoarece cei din urmă au fost prea eficienţi în a prelua şi a menţine puterea*. Prin urmare, caracterul unei adevărate revoluţii populare este contestabil, invalidând ultimele două criterii (9, 10) *care se referă strict la lupta dintre radicali şi moderaţi*.

8) *Tumultul* nu a fost creat de Revoluţie şi de implementarea controlului radical, ci mai degrabă de atacurile teroriste diversioniste care au început în urma creării FSN. Aceste atacuri diversioniste, însoţite de zvonuri răspândite la televiziune, nu numai că au creat confuzie în masă şi haos, ci au dus şi la pierderi masive de vieţi omeneşti (peste 1.000). În timp ce au fost implicate şi unele elemente străine, conflictul s-a datorat în principal românilor şi, de multe ori, aceştia s-au împuşcat unii pe alţii în confuzie, după cum a susţinut public fostul preşedinte Ion Iliescu[36]. Şi acest fapt ridică întrebări serioase cu privire la rezultatul Revoluţiei care a avut loc în Timişoara. În primul rând, diversiunea, în special zvonurile, ridică întrebări referitoare la caracterul spontan autentic al Revoluţiei şi îndreaptă spre faptul că ar fi fost „ghidată", iar în al doilea rând, conflictul sângeros care a dus la moartea a mai bine de 1.000 de persoane sugerează un potenţial război civil. Rezultatul evenimentelor revoluţionare nu a fost confiscarea puterii de la vechiul regim prin mişcarea populară, ci mai degrabă însuşirea Revoluţiei de către o formaţiune politică constituită după fuga unui dictator, care a venit din aceeaşi structură. FSN a făcut dovada unei lupte pentru control, un război civil între popor, armată şi FSN, pe de o parte, şi dictatorul, teroriştii şi Securitatea, pe de altă parte[37]. Deşi nu există nicio îndoială cu privire la cauzele şi la începutul Revoluţiei, rezultatul revoluţionar pare să împiedice evenimentele să fie clasificate pe deplin ca o revoluţie. În timp ce confiscarea puterii de către FSN indică o potenţială lovitură de stat, conflictul sângeros rezultat indică un potenţial război civil.

33. *Apud* R. Cesereanu, *op. cit.*, p. 69.
34. Alexandru Saucă, *KGB-ul şi revoluţia română*, Editura Miracol, Brăila, 1994, p. 78.
35. Stelian Tănase, *Miracolul Revoluţiei*, Humanitas, Bucureşti, 1999.
36. Ion Iliescu, „10 ani de la Revoluţia din Decembrie 1989", 1999, http : //youtu.be/qDeL9YqB3TE (accesat la 20 septembrie 2019).
37. Kevin McDermott şi Matthew Stibbe, „The Collapse of communism in Eastern Europe : origins", în Kevin McDermott şi Matthew Stibbe (eds.), *op. cit.*, p. 43.

Lovitura de stat

Deși evenimentele din România se potrivesc perfect cu cadrul unei revoluții populare până la un anumit punct, există o dovadă considerabilă care indică o lovitură de stat totală sau parțială. În timp ce Iliescu a afirmat că FSN a fost emanarea voinței poporului și, prin urmare, corpul de conducere legal, modul în care a consolidat puterea a ridicat întrebări cu privire la această legitimitate și la elementele caracterului său revoluționar. Teoriile asupra loviturii de stat sunt folositoare în crearea unei structuri teoretice prin prisma căreia se pot analiza evenimentele din România.

După cum argumentează Goodspeed, revoluțiile și loviturile de stat sunt strâns legate, prezentând un proces similar: pregătirea, acțiunea și consolidarea. În primul rând, insurgenții necesită bune cunoștințe și informații despre aparatul de stat, precum și despre punctele forte și punctele slabe ale acestuia înainte de a continua. În al doilea rând, atât revoluțiile, cât și loviturile de stat implică răsturnarea opoziției prin mijloace pașnice sau forțate, iar în al treilea rând, consolidarea imediată a puterii devine o prioritate în ambele cazuri. Cu toate acestea, în timp ce există elemente comune între lovituri de stat și revoluții, diferențele nu trebuie ignorate[38]. După cum susține Luttwak, spre deosebire de revoluții, loviturile de stat sunt neutre din punct de vedere politic și nu încearcă să neutralizeze opoziția prin putere, fie ea non-violentă sau violentă. Cu alte cuvinte, o lovitură de stat este „ca o tehnică de judo, folosind avantajele adversarilor de greutate și echilibru pentru a le întoarce împotriva lor. Lovitura constă în infiltrarea unui segment mic, dar critic al aparatului de stat care este apoi folosit pentru a înlătura guvernul de la putere"[39].

Ca în cazul revoluțiilor, în cel al loviturilor de stat se pot distinge două generații de teoreticieni. Prima, de concepție tradițională, cu reprezentanți precum Luttwak și Janos, consideră că loviturile de stat sunt ilegale. Potrivit lui Richard Albert, prin definiție, o lovitură de stat nu poate fi democratică, deoarece constituie un afront la legitimitate și stabilitate[40]. Janos, pe aceeași linie de idei, a caracterizat loviturile ca „inversarea procesului de revoluție"[41]. După executarea loviturii de stat, menținerea ei este importantă, iar instrumentele esențiale devin mass-media (televiziunea și radioul), al căror scop nu este de a informa despre situație, ci de a afecta evoluția acesteia, exploatând monopolul grupului. Cele două obiective principale ale mass-mediei imediat după lovitura de stat sunt descurajarea rezistenței prin accentuarea puterii noii elite și atenuarea temerilor care ar putea conduce la această rezistență. Primul obiectiv este transmiterea forței loviturii de stat, și nu justificarea ei, iar al doilea obiectiv este diseminarea temerilor intervențiilor străine, realizată prin manipularea simbolurilor naționale și prin învinovățirea unor agenturi străine.

Pe de altă parte, a doua generație de teoreticieni, începând cu Roper, susține teoria conform căreia democrația este specifică societății și poate avea dimensiuni diferite în

38. D.J. Goodspeed, *The Conspirators: A study of the coup d'etat*, vol. III, Macmillan, Ontario, 1967, p. 18.
39. Edward N. Luttwak, *Coup d'etat: A Practical Handbook*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 1968, p. 5.
40. *Apud* Ozan O. Varol, „The Democratic Coup d'État", *Harvard International Law Journal*, 2012, p. 53.
41. A.C. Janos, *The Seizure of Power: A Study of Force and Popular Consent*, Princeton University Press, Princeton, NJ, 1964, p. 36.

diferite părți ale lumii, afirmând că unele lovituri de stat pot fi într-adevăr mai democratice decât altele. Prin urmare, o lovitură democratică nu ar fi neapărat un oximoron[42]. După cum susține Varol, deși loviturile de stat pot prezenta caracteristici antidemocratice, prin folosirea amenințării militare și a forței pentru a acapara puterea, unii au transformat efectiv regimurile autoritare în democrații. Armata răspunde astfel opoziției populare împotriva unui regim autoritar, îl răstoarnă și, într-un timp scurt, organizează alegeri libere și corecte pentru o tranziție lină, cum s-a întâmplat în Turcia în 1960, în Portugalia în 1974 și în Egipt în 2011[43]. În timp ce Luttwak se concentrează asupra caracterului ilegal și negativ al loviturii de stat, Varol se axează pe aspectele pozitive. Combinarea celor două abordări oferă un cadru adecvat pentru analizarea evenimentelor din perspectiva unei lovituri de stat.

După cum argumentează Luttwak, o lovitură de stat implică atât elemente ale revoluției, cât și ale războiului civil, dar spre deosebire de cele mai multe dintre ele nu este neapărat asistată nici de intervenția maselor, nici de o forță militară. Dimpotrivă, puterea ei vine de la statul însuși[44].

Trei condiții prealabile sunt necesare pentru ca o lovitură de stat să aibă loc : 1) participarea politică este limitată la un mic segment al populației ; 2) statul este independent și își conduce liber afacerile interne, limitând influența străină ; 3) statul are un centru sau centre politice și nu centru sau centre etnice[45]. Ulterior, prin adăugarea criteriilor lui Varol celor alor lui Luttwak, se poate completa un set de până la zece criterii : 4) lovitura militară este pusă în scenă împotriva unui regim autoritar ; 5) militarii răspund opoziției populare împotriva acestui regim ; 6) liderul autoritar refuză să demisioneze ca reacție la opoziția populară ; 7) lovitura este organizată de un militar foarte respectat în țară pentru a răsturna liderul autoritar ; 8) arhitecții loviturii de stat își legitimează acțiunile prin intermediul mass-mediei și manipulând simbolurile naționale ; 9) militarii facilitează alegeri libere și corecte într-o perioadă scurtă de timp ; 10) lovitura de stat se încheie cu transferul puterii către aleșii democrați[46].

Tranziția durează în mod obișnuit de la un an la doi ani și o acțiune importantă este elaborarea unei noi Constituții care să o înlocuiască pe cea autoritară. Procesul de tranziție nu este pe deplin democratic, deoarece autorii loviturilor de stat încă acționează ca actori interesați în a-și transpune preferințele politice în noua Constituție. Deși Varol precizează că teoria sa se bazează în primul rând pe lovituri militare, ea poate fi aplicată și în lovitura de palat, definită, potrivit dicționarului Oxford, ca o „răsturnare non-violentă a unui suveran sau guvern de către înalții oficiali din cadrul grupului de guvernământ". Luând în considerare definiția largă a loviturii de stat a lui Luttwak, FSN a infiltrat un segment mic, dar critic al aparatului de stat (televiziunea), care a fost apoi folosit pentru a înlătura guvernul (Ceaușescu) de la conducere. Cele trei condiții prealabile unei lovituri de stat care trebuie luate în considerare mai întâi sunt :

1. *Condițiile sociale și economice ale țării trebuie să fie de așa natură încât să limiteze participarea politică la o mică parte a populației.* După cum s-a arătat anterior, Ceaușescu a folosit Securitatea pentru a suprima și a elimina orice opoziție față de partidul de la putere. Spre deosebire de Polonia sau Cehia, Ceaușescu nu a avut nicio

42. Steven D. Roper, *op. cit.*, p. 405.
43. Ozan O. Varol, *op. cit.*, pp. 293-294.
44. Edward N. Luttwak, *op. cit.*, p. 30.
45. *Ibidem*, pp. 20-21.
46. Ozan O. Varol, *op. cit.*, p. 296.

opoziție, nici măcar în cadrul partidului. Prin adoptarea principiului „rotației cadrelor", crearea bazelor de putere opuse a fost practic imposibilă. Acest lucru, la rândul său, a înstrăinat anumite elite de partid și a înlăturat oportunitatea maselor de a accede la funcții de conducere.

2. *Participarea politică este limitată la un mic segment al populației*. La acea vreme, România era cea mai independentă dintre țările din Pactul de la Varșovia, după cum reiese din refuzul din 1968 de a interveni în Cehoslovacia, precum și din refuzul de a adopta politici interne sau intervenționiste sovietice.

3. *Statul are un centru sau mai multe centre politice, nu etnice*. Deși Revoluția a fost declanșată de un eveniment etnoreligios, nu a existat niciun centru maghiar. Centrele politice din România au fost centre pro-Gorbaciov, reformiste, și centre proceaușiste, naționaliste (împotriva reformelor). FSN a existat ca o organizație din iulie 1989, după cum menționează Gușă, și a avut planuri de a-l înlătura pe Ceaușescu, care totuși nu au funcționat[47].

4. *Lovitura de stat a fost pusă în scenă împotriva unui regim autoritar, cel mai represiv din Europa de Est, care* (5) *a folosit Armata pentru a răspunde opoziției populare împotriva regimului. Ceaușescu a ordonat reprimarea armată a revoltelor din Timișoara și, după ce a încercat să calmeze populația în timpul unei adunări populare organizate* (6)*, a refuzat să demisioneze ca răspuns la opoziția populară.* Deși condițiile 6 și 7 sunt valabile, punctul de stabilire a loviturii de stat este discutabil. Planurile anterioare de organizare a unei lovituri de stat au fost analizate și discutate, dar totuși nu au fost puse în practică din cauza riscului ridicat implicat. Revista *Baricada* și Liviu Valenaș au publicat în anul 1990 o serie intitulată „Lovitura de palat din România", prin care au elaborat modul în care s-a ajuns la complot. În 1970, Virgil Măgureanu, inițial susținut de KGB, a pus bazele unui plan. Planul său era ca tinerii specialiști (absolvenți) să se infiltreze în Securitate, creând, în timp, o structură diferită, controlând organismul și sprijinind îndepărtarea lui Ceaușescu și înlocuirea sa cu un reformist pro-Moscova. Liderul imaginat de atunci era Iliescu. În anul 1980, instigatorii au decis să recruteze generali de la Ministerul Apărării și de la Securitate, atât activi, cât și pasivi. La mijlocul anilor 1980 au avut loc discuții despre o operațiune armată specială, care însă a fost respinsă de Iliescu. Silviu Brucan, fost ambasador în Statele Unite, susține că un nucleu anti-Ceaușescu s-a format încă de la inaugurarea sa ca președinte[48]. Se presupune că acesta a fost creat în jurul lui Ion Ioniță, ministrul Apărării Naționale, Nicolae Militaru și Ștefan Kostyal. Nicolae Militaru susține într-un interviu că în anii 1970 condițiile nu erau suficient de favorabile pentru o lovitură de stat și numai atunci când situația economică s-ar fi înrăutățit se putea continua planul[49].

7. *Lovitura nu a fost organizată de o armată respectată în țară, ci mai degrabă de figuri respectate (Iliescu, Petre Roman) care au orchestrat* (8) *răsturnarea conducerii, prin capturarea rapidă a puterii după fuga lui Ceaușescu.*

9. *Arhitecții loviturii de stat își legitimează acțiunile folosind mass-media și manipulând simbolurile naționale*. După cum argumentează Roper, succesul FSN a venit din „lipsa oricărei opoziții reale, din manipularea mass-mediei și din natura violentă a tranziției țării", precum și din cauza cultului personalității lui Ceaușescu[50]. Cultul

47. RTV, „22 Decembrie: Revoluția română în direct", http://youtu.be/QM2ZiFmOICc (accesat la 20 septembrie 2019).
48. Silviu Brucan, *The Wasted Generation*, Westview Press, Boulder, 1993, p. 52.
49. Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, pp. 59-122.
50. Steven D. Roper, *op. cit.*, p. 60.

personalității a făcut ca frustrările să se axeze mai mult pe individ, pe familie decât pe instituția partidului. Partidul nu a luat niciodată în discuție originea lui comunistă și nici originea Revoluției din decembrie și nici nu a condamnat moștenirea comunistă. Dominarea FSN după primele alegeri postcomuniste a împiedicat o astfel de discuție și, atunci când adversarii au adus-o în atenție, ieșind pe străzi, au fost reprimați violent[51]. În iunie 1990, la București, studenții s-au adunat în Piața Universității protestând împotriva guvernului nou-înființat. În loc să se implice în discuții cu studenții, guvernul a chemat minerii din Valea Jiului să-i disperseze violent. Partidul a suprimat dezbaterea publică prin utilizarea noii Securități reconstituite, Serviciul Român de Informații, condus de Virgil Măgureanu, un apropiat al lui Iliescu. Ca o consecință a succesului electoral, partidul și țara nu s-au angajat niciodată într-o căutare serioasă a adevărului după evenimentele din decembrie 1989. Abia în prezent, după treizeci de ani, în dosarul redeschis al Revoluției se caută acest adevăr. Au circulat multe zvonuri, cum ar fi otrăvirea apei sau intervențiile militare rusești, greu de dovedit chiar și în prezent. Cuvinte grele, incitând teama, au fost folosite la televiziune. De exemplu, un apel de urgență la acel moment a avertizat despre un convoi blindat motorizat care se îndrepta spre Pitești ca să ocupe Institutul de Cercetări Nucleare, obiectiv de importanță strategică, rafinăria, rezervoarele de cianură, având ca scop ștergerea totală a orașului de pe hartă. S-a cerut nu numai intervenția Armatei, ci și a civililor, într-un efort comun de a lupta împotriva amenințării. Televiziunea nu a prezentat astfel o alternativă reală poporului: acesta ar fi fost fie cu FSN, fie teroriștii l-ar fi distrus. Prin intermediul mass-mediei, FSN a creat iluzia unui război civil, a unei lupte pentru controlul străzilor între popor, armată și FSN, pe de o parte, și dictatorul – teroriștii și Securitatea –, pe de altă parte. Ziarul *Scânteia* și-a schimbat denumirea în *Scânteia poporului*. După cum se menționa, „ziarul nostru apare astăzi, în câteva ore, într-o ediție specială, într-o versiune patriotică, nouă, reală, drept ziarul poporului"[52]. S-a făcut un apel la naționalism și chiar s-a instigat la violență. Primul număr al ziarului cerea populației, chiar pe prima pagină, să se înarmeze și să lupte împotriva teroriștilor: „Toată lumea care poate folosi o armă să se înarmeze!"[53]. Potrivit lui Adamson și Florean, FSN a formulat cu atenție o nouă legitimitate politică prin rearticularea reușită a revoltei populare din 12-22 decembrie într-o secvență narativă, susținând o mitologizare politică a Revoluției Române"[54]. În timp ce Ceaușescu a fost descris drept principala problemă, eliminarea sa a fost singura soluție pentru oprirea atacurilor teroriste și, prin urmare, executarea sa promptă a fost o necesitate pentru continuarea Revoluției, chiar dacă procesul a fost orchestrat. Vechiul regim a acționat ca o putere provizorie și a asigurat o tranziție către instituțiile democratice, dar ulterior, în loc să se dizolve, s-a transformat într-un partid politic, atribuindu-și cu succes numele și simbolismul Revoluției. În absența oricărui partid capabil să conteste rolul FSN în primele zile ale Revoluției, precum și datorită rolului televiziunii ca bastion al liderilor revoluționari (acum subordonați FSN), FSN a monopolizat puterea. În perioada din 1990 de la mijlocul lunii ianuarie până în mai, când au avut loc primele alegeri libere de după căderea lui Ceaușescu, s-au dezvoltat antagonismele politice cele mai grave cu privire la problema Revoluției. Multe partide au contestat legitimitatea FSN și au subliniat că

51. *Ibidem*, p. 68.
52. Cornel Mihalache, „Piepturi goale și buzunare pline", 2012, documentar https://www.youtube.com/watch?v=gUzAe_mkvsE (accesat la 20 septembrie 2019).
53. *Ibidem*.
54. Kevin Adamson și Sergiu Florean, *op. cit.*, p. 173.

acesta monopoliza presa în câştigarea alegerilor. Una dintre cele mai pertinente articulări a consolidării nelegitime a puterii FSN a fost un articol publicat în ziarul *Adevărul* de partidele contestatare: „Prin această decizie, FSN şi-a pierdut neutralitatea şi rolul de guvern legitim, precum şi credibilitatea sa faţă de opinia publică. Cum se vorbeşte despre alegeri libere şi condiţii echitabile pentru toate formaţiunile politice atunci când FSN deţine un monopol la toate nivelurile statului într-o manieră complet totalitaristă? Frontul are acces discreţionar la fonduri şi mijloace economice, la televiziune, radio şi ziare; oamenii sunt supuşi informaţiilor părtinitoare şi dezinformării"[55].

10. *Au fost facilitate alegeri libere şi corecte*, deşi măsura în care erau libere şi corecte este încă discutabilă, după cum discutabil este şi transferul puterii către aleşii democraţi. Deşi mulţi oameni au contestat alegerile ca nefiind corecte, Iliescu nu a fost ales doar o dată, în 1990, ci de încă alte două ori, în 1992 şi 2000. După cum au arătat mulţi autori, democraţia este o problemă specifică fiecărei ţări, mai ales pentru o ţară cu puţine principii democratice precum România. Problema importantă a fost modul în care FSN a consolidat puterea, mai întâi prin însuşirea machiavelică a Revoluţiei şi, în al doilea rând, prin reprimarea forţată a protestatarilor paşnici în ianuarie 1990. A doua rundă de alegeri, în 1992, a demonstrat, conform lui Roper, pluralismul şi mai mare decât în perioadele anterioare, arătând că România se angajase într-un proces constant de învăţare a practicilor democratice[56].

Frontul Salvării Naţionale s-a infiltrat şi a folosit aparatul de stat pentru a-şi consolida puterea, recurgând de la propagandă la violenţă pentru a obţine sprijin şi la asmuţirea adversarilor, fapt care prezintă, în mod remarcabil, trăsăturile atât pozitive, cât şi negative ale loviturilor de stat. Deşi cazul României se încadrează perfect în categoria loviturilor de stat, exclusivitatea este negată de începutul revoluţionar al evenimentelor şi de turnura violentă, descrisă ca un război civil, declanşată prin urmările loviturii.

Războiul civil

Conform lui Hironaka, războaiele civile sunt conflicte armate care se produc într-un stat recunoscut, între guvernele naţiunilor şi mişcări organizate de opoziţie internă care îşi recrutează membrii în mod preponderent din rândul populaţiei naţiunilor proprii[57]. Conflictul pe scară largă, organizat şi susţinut, exclude violenţa unilaterală, cum ar fi masacrarea populaţiei sau genocidul. Războaiele civile implică pierderi majore şi resurse semnificative, spre deosebire de formele mai puţin mortale ale conflictelor sociale, cum ar fi revoltele sau mişcările sociale. Conform datelor Correlates of War, un conflict poate fi catalogat ca război civil atunci când apar mai mult de o mie de victime pe an[58]. Barbieri şi Reuveny utilizează de asemenea criteriile orientate spre pragul celor 1.000 de victime în ceea ce priveşte diferenţierea războaielor civile de alte forme de conflicte politice[59].

55. *Apud* Kevin Adamson şi Sergiu Florean, *op. cit.*, p. 185.
56. Steven D. Roper, *op. cit.*, p. 97.
57. Ann Hironaka, *Neverending Wars: The International Community, Weak States, and the Perpetuation of Civil War*, Harvard University Press, Cambridge, Mass., 2005, p. 12.
58. *Ibidem*, p. 18.
59. Katherine Barbieri şi Rafael Reuveny, „Economic Globalization and Civil War", *The Journal of Politics*, 67 (4), 2005, p. 1235.

Deoarece atât revoluţiile, cât şi războaiele civile aparţin aceleiaşi familii de conflicte politice, aceste fenomene au multe elemente în comun, în special la nivel cauzal. Primul nivel de analiză al lui Waltz poate fi folosit şi pentru a analiza factorii cauzali care duc la conflicte la scară largă. „Răzvrătirea clasei mizerabililor" poate fi valabilă şi în cazul războaielor civile care pot avea revoluţii ca puncte de plecare[60]. Punctul de diferenţiere ar fi atunci când revolta populară întâlneşte opoziţia regimului actual sau a altor facţiuni, înlocuind tranziţia de la situaţia revoluţionară la rezultatul revoluţionar, cu violenţă prelungită între cele două (sau mai multe) facţiuni.

„În funcţie de natura cauzelor, războaiele civile pot lua diverse forme: (1) conflictele etnice (care se datorează mai degrabă nemulţumirilor politice decât economice); în acest caz, etnia poate şi să coincidă cu clasa; (2) conflicte secesioniste, în care rebelii încearcă să se desprindă de actualul guvern, în loc să îl răstoarne; (3) conflicte revoluţionare sau ideologice, în care scopul rebelilor este de a înlocui regimul actual, alimentat în principal de nemulţumirile economice"[61]. Potrivit lui Reynal-Querol, „un sistem prezidenţial cu un nivel scăzut al democraţiei este cea mai importantă cauză politică a unui război civil ideologic"[62].

Structural, războaiele civile pot fi clasificate în trei tipuri: (1) războaie civile neregulate, care apar progresiv şi lent de la periferie. Acestea implică un proces lent de construire a instituţiilor de stat de către grupul insurgent (războiul civil din Malaya, Mozambic în timpul colonizării portugheze, Kashmir); (2) războaie simetrice şi neconvenţionale, care se desfăşoară de ambele părţi de către armate neregulate, în urma unui proces de colaps statal ce reflectă slăbiciunea fundamentală şi eventuala implozie a actorului actual (războiul civil libanez, războaie care au izbucnit în urma Războiului Rece). Armata de stat se dezintegrează în miliţii care acaparează echipamentele armatei desfiinţate; 3) războaie convenţionale, care au loc atunci când o armată se dezintegrează (a) din cauza unei încercări de lovitură de stat (războaie civile scurte) sau (b) deoarece o unitate de stat federal sau cvasifederal, care poate lua o parte din armată, încearcă să se desprindă (de exemplu, războiul civil spaniol)[63].

Discuţia legată de lovitura de stat merită o atenţie deosebită, întrucât se potriveşte cel mai bine cazului din România. În acest context va fi luată în considerare şi posibilitatea unei revoluţii transformate în război civil sau în lovitură de stat. O corelaţie între cele trei tipuri de schimbări politice pare foarte probabil să aibă sens.

David Armitage consideră că revoluţiile au caracteristicile unor războaie civile. Baza războaielor civile constă în revoluţii de stat. Potrivit autorului, termenii sunt mai mult o chestiune de semantică: războaiele civile au fost descrise drept „sterile şi distructive", în timp ce revoluţiile „fertile cu posibilităţi de inovaţie şi productive"[64]. În timp ce revoluţiile marchează desfăşurarea şi realizarea spiritului uman emancipat, războaiele

60. Kenneth N. Waltz, *Man, the State and War: A Theoretical Analysis*, Columbia University Press, New York, 2001, p. 17.
61. Manus I. Midlarsky, *Handbook of War Studies*, vol. III, University Of Michigan Press, Ann Arbor, 2009, p. 85.
62. Marta Reynal-Querol, „Ethnicity, Political Systems, and Civil Wars", *Journal of Conflict Resolution*, 46 (1), 2002, p. 39.
63. Stathis N. Kalyvas, „Warfare in civil wars", în Isabelle Duyvesteyn şi Jan Angstrom (eds.), *Rethinking the Nature of War*, Frank Cass., Londra, 2005, p. 98.
64. David Armitage, „Every Great Revolution Is a Civil War", în Keith Michael Baker şi Dan Edelstein (eds.), *Scripting Revolution: A Historical Approach to the Comparative Study of Revolutions*, Stanford University Press, Stanford, 2014, p. 349.

civile anunță decăderea și colapsul. Marx și Engels, în *Manifestul Partidului Comunist*, vorbesc și despre un război civil întunecat între cele două clase, până la punctul în care se revine la revoluția deschisă[65]. Lenin de asemenea susținea în 1916 că intensificarea luptei de clasă conduce la război civil, „confirmat de orice mare revoluție"[66]. Chiar și Stalin, când vorbea despre Revoluția Rusă, a afirmat că era „o formă de război civil"[67]. Charles Tilly este, la rândul său, de acord, considerând că „multe războaie civile se califică în categoria revoluțiilor, atât timp cât puterea se modifică după o schimbare forțată a suveranității"[68]. Completând analiza lui David Armitage, James D. Fearon folosește relația cauzală dintre revoluții, lovituri de stat și războaie civile aproape interschimbabil. În timp ce Fearon susține că revoluțiile și loviturile de stat ar putea conduce la războaie civile de scurtă durată, el definește și revoluția populară ca războaie civile care la început „au implicat demonstrații în masă în capitală în favoarea detronării regimului de la putere"[69].

Potrivit acestei logici, relația cauzală este după cum urmează: dacă evenimentele pot fi clasificate parțial ca o revoluție populară, atunci ele implică un război civil, declanșat potențial de o lovitură de stat. Constantine Pleshakov diferențiază evenimentele din România – „ciocnirea claselor dezvăluită ca război civil" de „revoluțiile non-violente din Republica Cehă și transferul pașnic al puterii în Ungaria și Bulgaria"[70]. Războiul civil din România a fost un conflict armat între guvern (Ceaușescu și militarii și apoi „teroriștii") și mișcări interne organizate de opoziție (revoluționarii și FSN, Armata). Războiul civil a izbucnit treptat, ca rezultat al contrarevoluției desfășurate de Ceaușescu (reprimarea protestatarilor din Timișoara). Odată cu schimbarea structurilor puterii, actorii războiului s-au schimbat. Confuzia aici ține de schimbarea orientării Armatei, precum și de identitatea așa-numiților teroriști care au purtat un război atât împotriva populației, cât și împotriva Armatei. Primul criteriu după care evaluăm Revoluția Română este numărul total de morți. Pragul a fost de mai bine de 1.000 de persoane, cu cel puțin 100 de decese de fiecare parte, conform datelor Curții Europene a Drepturilor Omului[71]. Ghaleb consideră că există suficiente probe care susțin teoria războiului civil declanșat de lovitura de stat. Mai mult, el afirmă că „faptul că un conflict care îndeplinește criteriul referitor la victime din definiția războiului civil nu atrage atenția mediului academic reprezintă o nedreptate nu numai față de familiile victimelor conflictului, ci și față de însuși studiul istoriei contemporane"[72].

Din punct de vedere cauzal, evenimentele din România se încadrează într-un tip de conflict ideologic, și nu etnic sau secesionist. Deși Ceaușescu a văzut protestele împotriva

65. Karl Marx și Friedrich Engels, *Manifesto of the Communist Party*, 2002, Penguin, London, p. 230.
66. V.I. Lenin, „The Military Programme of the Proletarian Revolution", 1916, p. 78, http://www.marxists.org/archive/lenin/works/1916/miliprog/index.htm (accesat la 20 septembrie 2019).
67. *Apud* Alfred J. Rieber, „Civil Wars in the Soviet Union", *Kritika: Explorations in Russian and Eurasian History*, 4 (1), 2003, p. 140.
68. Charles Tilly, *European Revolutions, 1492-1992*, Blackwell, Oxford, 1993, pp. 15-16.
69. James D. Fearon, „Why Do Some Civil Wars Last so Much Longer than Others?", *Journal of Peace research*, 41 (3), 2004, p. 299.
70. *Apud* Kevin McDermott și Matthew Stibbe, *op. cit.*, p. 22.
71. CEDO, „Crackdown on Romanian demonstrations in 1989: lack of effective investigation and use of secret surveillance", 2011, http://tiny.cc/jz5odz (accesat la 20 septembrie 2019).
72. Alexander Ghaleb, „The Romanian Civil War: A Theoretical Discussion on the Proximate Causes of Violence", *Sfera Politicii*, nr. 165, 2011, p. 20.

îndepărtării lui László Tőkés ca un potenţial conflict secesionist (având ca scop separarea Transilvaniei şi alipirea ei Ungariei), nici pastorul nu a fost unul dintre principalii actori, nici deciziile revoluţionare nu au fost luate de etnicii maghiari. Într-adevăr, maghiarii au avut multe nemulţumiri, dar nu şi un nucleu politic, fiind, în plus, dispersaţi prin ţară şi slab organizaţi. În timp ce pe plan extern etnicii maghiari au reuşit să-şi exprime furia şi au organizat proteste anticomuniste masive când Ceauşescu a vizitat Statele Unite sau Canada, pe plan intern s-au limitat la producerea unor pamflete anticomuniste şi la expedierea în străinătate a unor scrisori privind politicile interne antimaghiare[73]. Plângerile lor (exprimate de un număr mic de persoane pe 18 decembrie) au fost preluate de români şi s-au transformat lent din nemulţumiri politice (deportarea pastorului reformat) în nemulţumiri economice, revoluţionare şi ideologice, cu scopul de a suprima regimul lui Ceauşescu. În timp ce protestele şi cererile iniţiale au fost împotriva înlăturării lui László Tőkés, când Ceauşescu a ordonat autorităţilor să disperseze populaţia, mânia poporului a dat în clocot. Scandările au trecut de la cele generale, cerând „libertate", „pâine" şi „lapte", la cele focalizate, anti-Ceauşescu, cerând încetarea „dictaturii" şi „sfârşitul lui Ceauşescu". Steagurile roşii şi portretele lui Ceauşescu au fost arse, iar magazinele vandalizate, rezultând o ciocnire cu forţele de Miliţie, scutierii şi pompierii folosindu-se de gaze lacrimogene şi furtunuri cu apă pentru a calma huliganii şi pentru a menţine ordinea[74].

Din punct de vedere structural, evenimentele din România prezintă o combinaţie a celor trei categorii, cu o apropiere deosebită de a treia variaţie:

1. *Războaiele civile neregulate apar incremental şi lent de la periferie. Acestea implică un proces lent de construire a instituţiilor statului de către grupul insurgent.* Revolta românească a început la periferie, cu prima revoltă nereuşită din Iaşi şi apoi cu Timişoara, nu cu capitala, Bucureşti. S-a răspândit în mod incremental în întreaga ţară, dar, din cauza lipsei de organizare a revoluţionarilor, nu a existat un proces lent de construire a instituţiilor statului, nici un grup insurgent care să-şi facă drum către capitală. Mai degrabă, Frontul Salvării Naţionale, figurile din vechiul regim au monopolizat rapid puterea şi au creat instituţii printr-o lovitură de stat. În timp ce FSN a fost acuzat că a preluat puterea ilegal, dacă nu ar fi făcut aşa, este foarte probabil ca haosul să fi dominat ţara mai mult de o săptămână. FSN a fost singurul capabil, în momentul respectiv, să creeze instituţii viabile de stat, întrucât membrii săi proveneau din interiorul sistemului, ştiau structurile şi modul de reformare şi erau şi în relaţii bune cu Armata[75].

2. *Războaiele simetrice şi neconvenţionale, care se desfăşoară de ambele părţi, de către armate neregulate, în urma unui proces de colaps al statului ce reflectă slăbiciunea fundamentală şi eventuala implozie a formei de guvernare. Armata de stat se dezintegrează în miliţiile care devalizează echipamentul armatelor desfiinţate.* Statul român nu s-a prăbuşit deoarece vidul de putere creat de moartea lui Ceauşescu a fost imediat umplut de Frontul Salvării Naţionale. Cu toate acestea, statul a rămas fragil din cauza luptelor care au continuat mai bine de cinci zile după ce puterea a fost confiscată. Nu a existat nici o împărţire în miliţii, ci Armata, combatanţii civili (care nu au jefuit, ci mai degrabă li s-au dat arme), iar teroriştii au dus un război de gherilă[76].

73. Árpád Szoczi, *op. cit.*, p. 86.
74. Alesandru Duţu, *op. cit.*, pp. 95-96.
75. Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. 4, partea a II-a: *„Revoluţia din decembrie 1989" – o tragedie românească*, Editura Rao, Bucureşti, 2012, p. 232.
76. RTV, „Împuşcături în timpul revoluţiei", 1989, http://youtu.be/_jPIDuzlYvE (accesat la 20 septembrie 2019).

3. *Războaiele civile convenționale au loc atunci când o armată se desparte, fie din cauza* (a) *unei lovituri de stat nereușite, fie* (b) *deoarece o unitate a unui stat federal sau cvasifederal, care poate face parte din armată, încearcă să se separe*. Deși scânteia Revoluției a fost de natură etnoreligioasă, nu a existat nicio intenție secesionistă, deoarece evenimentele s-au transformat repede în revolte anti-Ceaușescu. Cea mai dificilă sarcină în analizarea evenimentelor din 1989 ca război civil este identificarea celor două părți care s-au războit. Deși a fost clar că Armata, pe lângă noul organism de guvernare, FSN, a fost o parte a conflictului, ceea ce nu este atât de clar e cine a fost de cealaltă baricadă. Teoriile variază de la unitățile specializate sovietice la membri ai Securității până la o unitate de luptă de gherilă, care să-l apere pe Ceaușescu.

Apărarea României a fost gestionată de patru entități: Armata (140.000 de persoane), miliția de frontieră (15.000) și forțele de securitate din cadrul Ministerului de Interne (33.000), și Securitatea (37.000)[77]. Deși Ceaușescu fugise și populația părea că dobândise controlul, încă existau multe sentimente mixte în departamentele de apărare. Armata a avut o parte disidentă numită CADA (Comitetul de Acțiune pentru Democratizarea Armatei), temută pentru caracterul său potențial amenințător, în timp ce alte părți, în special ofițerii, se aflau într-o stare de confuzie în timp ce Ceaușescu trăia, simțind că îl trădau pe comandantul suprem al Armatei[78]. După cum descrie Domenico situația: „Au existat multe momente în care cineva ar fi putut salva sau ucide pe Ceaușescu"[79]. Armata nu a fost singura împărțită în acest sens, ci și populația. Potrivit lui Stoenescu, în timpul protestelor din Timișoara, secțiile de Miliție au primit mai mult de 20.000 de apeluri de la civili, cerând ca protestatarii să fie neutralizați[80].

Dezbaterile privind identitatea teroriștilor vizează forțele Securității și trupele USLA (brigada antiteroristă[81]), dar unii, precum Petre Roman, au învinuit Frontul Salvării Naționale și Armata pentru organizarea de atacuri împotriva civililor și militarilor, organizând astfel războiul civil pentru a menține puterea[82]. Deși nu există destule dovezi oficiale care să susțină identitatea teroriștilor ca provenind fie din Securitate, din USLA, din Armată, fie din divizia personală de elită a lui Ceaușescu, există suficiente dovezi care susțin existența lor. Mai întâi, diferiți funcționari au dat declarații similare despre teroriști. În timp ce Silviu Brucan și Nicolae Militaru, pe de o parte, și Dumitru Mazilu, pe de altă parte, toți trei foști lideri ai FSN, au avut ideologii divergente, totuși toți sunt de acord că teroriștii au existat și că erau membri ai Securității (indiferent dacă este adevărat sau nu). În al doilea rând, există numeroase relatări ale teroriștilor capturați și declarații în captivitate. Arhivele oficiale indică acești teroriști drept forțe special instruite, îndoctrinate și versate în artele marțiale și arme de foc încă din copilărie, indivizi fără emoții, care nu aveau documente de identitate[83]. Declarațiile lor au fost de asemenea ilustrative în ceea ce îi privește: „Fă ce vrei cu mine, pot muri acum, am avut multă distracție în aceste trei zile" sau „Misiunea mea este moartea, de ce să nu te lupți

77. Árpád Szozci, *op. cit.*, p. 70.
78. Ruxandra Cesereanu, *op. cit.*, p. 183.
79. Viorel Domenico, *După execuție a nins*, Editura Adevărul, București, 2012, p. 191.
80. Alex Mihai Stoenescu, *op. cit.*, p. 196.
81. Richard Andrew Hall, „The Uses of Absurdity: The Staged War Theory and The Romanian Revolution of December 1989", *East-European Politics and Societies*, 13 (3), 1999, p. 502.
82. Cornel Mihalache, „Piepturi goale și buzunare pline".
83. Aurel Perva și Carol Roman, *Misterele Revoluției Române*, Editura Semne, București, 2009, p. 77.

când am fost plătiţi bine?"[84]. În al treilea rând, sunt disponibile şi înregistrări online despre capturarea teroriştilor, toţi români[85].

După cum am menţionat anterior, cercetarea de faţă nu are drept scop principal identificarea variantei adevărate, ci mai degrabă descrierea situaţiei folosind cadrele teoretice stabilite. Astfel, indiferent de identitatea teroriştilor, un lucru este clar: a existat o împărţire a forţelor de apărare şi cele două părţi româneşti s-au ciocnit într-un război civil. Armata nu a fost singura care lupta cu teroriştii, ci şi civilii. După cum am arătat, prima ediţie a ziarului *Scânteia* chema civilii care ar putea folosi arme să se înarmeze şi aproximativ 1.000 de arme de foc au fost distribuite la Întreprinderea de Maşini Grele Bucureşti (IMGB). Există mai multe imagini online care indică nu numai civili, ci mai degrabă combatanţi care se angajează în războaie de gherilă împotriva lunetiştilor sau a puşcaşilor ascunşi[86]. Există în mod evident două părţi ale conflictului, una pentru noul guvern şi una împotriva acestuia, iar lupta a fost declanşată de confiscarea puterii de către FSN, care a fost dezvăluită în cele din urmă ca o lovitură de stat. Conflictul sângeros s-a încheiat numai când o parte a fost înfrântă, iar aceasta a fost execuţia lui Ceauşescu.

În acest caz, cea mai plauzibilă explicaţie este un război civil între noul guvern instituit şi vechiul regim, care îl sprijinea pe Ceauşescu şi care s-a încheiat cu înfrângerea celui din urmă. Cea de-a treia propunere, un război civil declanşat de lovitura de stat, se potriveşte cel mai bine evenimentelor care l-au înlăturat pe Ceauşescu. Potrivit lui Ghaleb, un război civil legat de o lovitură de stat este un „război civil între grupuri ce intenţionează să preia controlul unui stat şi care sunt conduse de indivizi care au fost recent membri ai guvernului central al statului, inclusiv în conducerea forţele armate"[87]. Prin urmare, membrii guvernului central a statului (Iliescu şi Brucan), care au condus FSN, şi Armata au luptat cu forţele antirevoluţionare pentru controlul statului şi au câştigat prin executarea lui Ceauşescu.

Concluzie

După cum s-a sugerat anterior, în cazul în care un război civil legat de o lovitură de stat se potriveşte cel mai bine într-o situaţie, trebuie luată în considerare o teorie hibridă care să cuprindă trăsături ale revoluţiilor, loviturilor de stat şi ale războiului civil, care au fost demonstrate de desfăşurarea evenimentelor din România din decembrie 1989. În timp ce a existat o situaţie revoluţionară, nu a existat niciun rezultat revoluţionar imediat. Consolidarea FSN şi menţinerea puterii seamănă aproape fără cusur cu o lovitură de stat. Cel mai bun sumar al sferei Revoluţiei a fost eliminarea comunismului, în timp ce scopul loviturii de stat a fost eliminarea lui Ceauşescu. În timp ce obiectivele Revoluţiei au fost libertatea, valorile occidentale şi economia de piaţă liberă, obiectivul loviturii

84. Alexander Ghaleb, art. cit., p. 78.
85. RTV, „Terorişti prinşi în decembrie 1989", 1989, https://www.youtube.com/watch?v=pjMZl3DptAM (accesat la 20 septembrie 2019).
86. RTV, „Împuşcături în timpul revoluţiei", 1989, http://youtu.be/_jPIDuzlYvE (accesat la 20 septembrie 2019).
87. Alexander Ghaleb, art. cit., p. 53.

de stat au fost reformele sovietice şi liberalizarea. Revoluţia spontană a apărut ca urmare a politicilor dure ale lui Ceauşescu, iar punctul culminant l-a constituit fuga lui Ceauşescu. FSN a preluat rapid puterea şi a menţinut-o printr-o lovitură de stat. Combinaţia celor două s-a desfăşurat într-un microrăzboi civil care a răpit vieţile a mai bine de 1.000 de persoane, încheiat cu execuţia lui Ceauşescu, care a pregătit calea pentru o tranziţie lentă spre democraţie. Legătura dintre cele trei procese devine astfel evidentă. Dacă nu ar fi fost lovitura de stat a FSN, contrarevoluţia lui Ceauşescu ar fi putut intensifica războiul civil, deoarece instituţiile nu ar fi fost construite rapid şi eficient de FSN. Deoarece FSN a avut legături bune cu Armata, a fost mult mai uşor să o aducă de partea sa. Pe de altă parte însă, fără lovitura de stat şi fără apropierea populaţiei ar fi putut apărea mai multe diviziuni, ceea ce ar fi ameninţat suveranitatea naţională.

Prin urmare, evenimentele care au dus la răsturnarea lui Ceauşescu în decembrie 1989 pot fi înţelese pe deplin numai printr-o abordare holistică şi cuprinzătoare a celor trei fenomene politice discutate: revoluţia, lovitura de stat şi războiul civil. Întrucât cercetările asupra vinovaţilor şi asupra naturii evenimentelor din 1989 continuă încă, capitolul de faţă nu exclude posibilitatea încadrării diferite a evenimentelor în cazul descoperirii unor probe noi şi propune folosirea cadrelor teoretice formate pentru „testarea" noilor descoperiri.

1989: The Winter of Change – The Revolution, the Coup d'état and the Civil War

The focus of this research is one of the most contentious political transitions in Eastern Europe, the case of Romania. When the attempted evacuation of a reformed Hungarian pastor in Timişoara, Romania, in the winter of 1989, led to a small-scale protest against the evacuation, no one imagined it would eventually escalate into an anti-Ceauşescu revolt bringing together thousands of people. Perhaps the least convinced of any potential serious outcome was Ceauşescu, who thought of it at the time as a foreign diversion, and not a true outcry of the population. As a result, he endeavoured unsuccessfully to repress the "hooligans", as he called the protesters, and unwisely planned a great popular rally summoning tens of thousands of citizens in front of the Communist Party's Central Committee in an attempt to condemn the unpatriotic acts in Timişoara. Ceauşescu's efforts to appeal to the population proved futile, as he was soon forced to escape, with his wife, in a helicopter, as the angry protesters stormed the central committee building. Soon after his escape, a committee entitled The National Salvation Front (NSF) formed by ex-communist figures, led by Ion Iliescu, quickly seized power. A day later, Ceauşescu was captured, and in the following couple of days, on the 25th of December, he and his wife were given a mock trial, sentenced to death and summarily executed. Between his escape and shortly after his death, still unknown forces waged psychological warfare and terrorist attacks against civilians and the army, that brought the death of over 1.000 people and injured over 5.000. The NSF organized free elections, as promised, but at the same time quickly turned into a political party winning the majority of the votes. When the NSF was accused of "stealing" the revolution and peaceful protests were organized in the capital, Bucharest, the protesters were brutally repressed by the newly installed government in an old communist fashion.

These series of events have shrouded the real nature of the alleged revolution and led to contentious debates about it. For example, a survey circulated in 1996 revealed that 50% amongst respondents believed that Romania had experienced a revolution, 30% that it experienced a coup d'état and 20% that it was a foreign intervention. As there is still no official consensus

on the nature of the events, this paper provides an alternative approach of analysing the events holistically. More specifically, drawing on the broader literature on revolutions, coups d'état and civil wars, this paper proposes and develops a theoretical framework for each of the political phenomenon, upon which the events that ousted Ceauşescu in 1989 can be analysed and adequately classified. By adopting an interpretative methodology and deploying qualitative methods, the extent to which the events of 1989 fit into each category are evaluated by isolating key criteria used to test the validity and suitability of such explanations. The findings of this research point towards the hybridised nature of the events and the necessity of using the correct terminology when referring to the events that happened in Romania, acknowledging all three phenomena. The theoretical and case study analysis indicates that while a revolution was started in 1989, it was followed by a coup d'état, which in turn triggered a civil war.

Călin HENTEA

Decembrie 1989: propagandă înainte de toate

Ceea ce s-a întâmplat în decembrie 1989 în România a stat, neîndoielnic, sub semnul exceselor propagandistice şi al obscurităţii intereselor politice. Faptul nu a fost deloc singular, dat fiind că evenimentele s-au petrecut în finalul perioadei cunoscute sub numele de Război Rece, un timp în care aproape totul era îmbibat de propagandă şi de jocuri de culise, multe rămase şi astăzi în penumbră. Desigur, în orice schimbare de regim, propaganda şi manevrele politice ascunse reprezintă ingrediente indispensabile şi inevitabile. La fel şi în cenuşia Românie ceauşistă, propaganda ticluită peste graniţe (încă neelucidată pe deplin) i-a scos în stradă pe românii exasperaţi. După 30 de ani, în forme mai subtil rafinate, propaganda şi jocurile politice pe tema evenimentelor din decembrie 1989 continuă nestingherite. „Se pare că..." a devenit soluţia clasică de eschivă a asumării răspunderii, atunci când se insinuează tendenţios şi în absenţa certitudinilor. Sau dimpotrivă: sunt agresiv afirmate certitudini partizane şi convingeri fundamentaliste. Tot cu scop manipulator.

Atunci, în acele zile şi nopţi, puţini români erau conştienţi de propaganda care se destrăbăla sub ochii lor, pe stradă sau la televizor. Toţi erau foarte emoţionaţi, unii chiar speriaţi, iar propaganda este în primul rând despre emoţii şi instincte şi abia în ultimul rând despre raţiune. Prea puţini dintre vajnicii cetăţeni ai României încă socialiste se gândeau sau îşi imaginau manevrele care se operau în spatele uşilor închise din anumite birouri capitonate pentru cucerirea puterii politice. Au fost destui cei care atunci îşi doreau numai schimbarea unui *ceauşesc rău* cu un *iliesc bun* şi atât. Alţii, poate mai puţini, voiau mult mai mult şi au fost gata să moară pentru visul lor de libertate adevărată.

Acum, după 30 de ani, toată lumea îi acuză de propagandă şi de parti-pris politic pe cei care nu sunt de aceeaşi părere. Unii se mai întreabă ce a fost adevărat, „pe bune", din ceea ce au văzut, au auzit, au trăit în acele zile şi ce a fost doar propagandă sau efecte ale propagandei, adică praf în ochii românilor cei mulţi ieşiţi în stradă sau rămaşi în faţa televizoarelor. Aşa am ajuns să dăm o altă semnificaţie şi un înţeles adesea contrar unor fapte şi gesturi pe care în urmă cu 30 de ani le percepeam entuziaşti drept indubitabil autentice, reale, sincere. Într-adevăr, în aceşti 30 de ani românii au aflat mai multe despre cele întâmplate în decembrie 1989 şi despre personajele acelor zile şi au devenit poate prea circumspecţi asupra acestora. Dacă „hiclenia" politică de atunci rămâne încă a fi pe deplin descifrată şi dovedită, ea subzistând, fie şi parţial, în dosarele secrete ale istoriei/justiţiei, propaganda de atunci (şi de acum) poate fi totuşi evidenţiată de martorii oculari supravieţuitori şi prin probele mediatice păstrate. Acurateţea analizei

depinde însă de măsura în care cercetătorul reuşeşte să replonjeze în trecut şi să refacă atmosfera, starea de spirit, bagajul general de informaţii şi prejudecăţi ale majorităţii românilor de acum 30 de ani.

Acest studiu nu îşi propune să despartă adevărul de minciună şi nici să dezvăluie mecanismele secrete din spatele evenimentelor. Este vorba doar de o încercare de rememorare a câtorva elemente (poate semnificative) de natură propagandistică şi manipulatoare petrecute în urmă cu 30 de ani. Ne stau la dispoziţie peste 500 de titluri de cărţi dedicate aşa-numitului „Inaugural traumatic" – vorba istoricului Alexandru Purcăruş[1] –, la care se adaugă sute şi mii de studii şi articole, unele mai docte, altele vădit partizane, susţinând diverse teze şi scenarii, vehiculând concepte, mărturii şi acuzaţii. Toate acestea la un loc, potrivit unui bine-cunoscut efect de suprasaturare, au meritul de a face invizibilă pădurea din cauza multitudinii copacilor. Recunosc, spăsit, că nu le-am parcurs decât în mică parte. Recent, mai dispunem din partea justiţiei şi de un proaspăt şi amplu Rechizitoriu al Secţiei Parchetelor Militare de pe lângă Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie, document apărut brusc (5 aprilie 2019), după o lungă şi frământată istorie politico-juridică a dosarului de fond privind naşterea României postdecembriste. Documentul are un puternic iz (tot) politic, cu plusurile şi minusurile lui, vizibile chiar şi la prima lectură a unui nespecialist. Rămâne totuşi de sperat că acest Rechizitoriu şi al său probatoriu vor fi urmate de un proces şi o judecată drepte, nepărtinitoare şi imune la presiuni politice sau răzbunări propagandistice. Grea misie.

În mai multe volume am argumentat o definiţie[2] proprie a înţelesului actual al conceptului de *propagandă*: *acţiuni de comunicare persuasivă planificate, susţinute de un sponsor, având drept scopuri finale influenţarea şi chiar modificarea atitudinilor şi comportamentelor unei audienţe-ţintă selectate pentru satisfacerea unor interese politice ale sponsorului, folosind informaţii şi argumente false, parţial adevărate, denaturate şi exclusive, alături de cele adevărate şi însoţite de diverse forme de constrângere şi cenzură*. Totuşi, pentru simplificarea discursului, vom spune că prin propagandă vom înţelege *diseminarea premeditată în masă a minciunii prin omisiune sau prin deformare graduală a realităţii, în scopul atingerii unor obiective politice*. În bună măsură, românii au fost şi rămân în continuare ţinta unei propagande definite în acest fel. Propaganda este concepută şi pusă în operă de cei puţini, dar vizându-i pe cei mulţi. Ea manipulează emoţiile individuale şi colective ale celor ţintiţi până la neutralizarea, fie şi temporară, a raţiunii sau a instinctului de conservare. Mulţi dintre cei atinşi de propagandă rămân şi peste ani captivi ai acelor emoţii, autentice, desigur, dar persistent violente şi nocive. Ca atare, credem că, înainte de analiza fenomenului propagandistic, este bine-venită o reconstituire (fie chiar şi uşor alterată de trecerea anilor) a contextului social şi a profilului moral şi comportamental al românilor care erau încadraţi în instituţiile de bază ale sistemului ceauşist de apărare, Armata şi Securitatea.

1. Alexandru Purcăruş, „Inauguralul traumatic şi memorialistica Revoluţiei române din 1989", în Constantin Hlihor (coord.), *Revoluţia română din decembrie 1989 şi percepţia ei în mentalul colectiv. Obiectivitate şi subiectivitate. Neutralitate şi părtinire. Studii*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2014, p. 221.
2. Această definiţie a propagandei, care se adaugă altor zeci de formulări conceptuale, am publicat-o pentru prima dată în volumul *Noile haine ale propagandei*, Editura Paralela 45, Piteşti, 2006, şi am dezvoltat-o în *Enciclopedia propagandei româneşti*, Editura Adevărul, Bucureşti, 2012, precum şi în *Propaganda şi rudele sale. Mic dicţionar enciclopedic*, Editura Militară, Bucureşti, 2016.

Schiţă de profil al românilor purtând uniformele „Epocii de Aur"

În mediul militar comunist, comanda unică, disciplina, regulamentele, ierarhia reduceau la minimum şansele individului de a se sustrage îndoctrinării politice exercitate prin acţiunile de propagandă metodică, desfăşurate ca parte integrantă a „pregătirii de luptă şi politice" obligatorie a tuturor militarilor. Sub justificarea păstrării secretului şi a întăririi moralului, cenzura şi autocenzura erau cu uşurinţă aplicate şi amplificate. În plus, cadrele MApN îşi petreceau zilele într-un cerc strâmt, delimitat de perimetrul anost al cazărmii, de meschinăria apartamentului de bloc, mereu alături doar de colegii de unitate, nevestele şi copiii acestora; contactul cadrelor militare cu societatea civilă, dincolo de universul cazon, era minim. Militarii se simţeau bine doar între ei şi stingheri sau chiar marginalizaţi printre civili. Faptul că regulamentele îi obligau să poarte uniforma militară şi în drumul de acasă la unitate constituia un obstacol psihologic în plus în deschiderea unui dialog firesc cu civilii, care se simţeau intimidaţi şi rezervaţi. Dimpotrivă, cadrele de Securitate umblau mereu în civil, tocmai pentru a nu fi identificaţi ca atare de cetăţenii pe care aveau misiunea să-i supravegheze informativ. Regulamentul, ierarhia şi disciplina militare alcătuiau codul de viaţă cotidiană al ofiţerilor şi subofiţerilor, care le fusese inoculat în subconştient încă din liceul militar, apoi în şcoala de ofiţeri sau subofiţeri. Modelajul cazon de nivel universitar culmina cu îndoctrinarea, asociată cu înţepenirea intelectuală deplină, în Academia Militară, deopotrivă în cea de comandă şi în cea politică. Puţini, foarte puţini, adevărate excepţii erau ofiţerii care urmau la seral ori la fără frecvenţă o facultate civilă (Drept sau studii economice) sau care mai mergeau la teatru şi mai citeau literatură. Într-un asemenea context, în plină „Epocă de Aur", locotenent-colonelul doctor Lucian Culda (viitor corifeu postdecembrist, în calitate de şef al culturii şi educaţiei de tip peremist în Armată) argumenta că „actul de propagandă, ca şi cel de educaţie, constă în dirijarea deliberată a unor mesaje spre anumiţi oameni"[3], iar un alt politruc şi viitor culturnic postdecembrist, maiorul Teodor Rădulescu, statua că „un obiectiv expres al activităţilor cultural-educative este acela de a face propagandă politică, de a utiliza această importantă pârghie de formare a omului nou, cu un orizont larg de cultură, în scopul educării şi dezvoltării conştiinţei socialiste, a convingerilor comuniste, de a determina acţiuni practice, comportamente în consens cu sistemul de valori şi norme ale vieţii militare"[4]. În 1984, Ceauşescu, în calitate de comandant suprem, ordona Armatei să devină „o puternică şcoală de educare politică, patriotică, revoluţionară! Să facem ca fiecare militar să fie în acelaşi timp un activist de bază al partidului! Fiecare ostaş, după ce termină stagiul militar, să devină un bun activist, un bun propagandist, un bun patriot, cu o înaltă conştiinţă revoluţionară şi patriotică, cu o înaltă conştiinţă socialistă"[5]. Forţa şi totodată vulnerabilitatea

3. Lucian Culda, „Condiţionarea social-umană a atitudinilor. Consecinţe metodice pentru activitatea de propagandă", în Mihai Arsântescu şi Gheorghe Arădăvoaice (coord.), *Dimensiuni psihosociale ale propagandei politice*, Editura Militară, Bucureşti, 1982, p. 152.
4. Teodor Rădulescu, „Propaganda politică prin intermediul acţiunii cultural-educative din armată", în Mihai Arsântescu şi Gheorghe Arădăvoaice (coord.), *op. cit.*, p. 164.
5. Ştefan Pâslaru, „Politica Partidului Comunist Român de transformare revoluţionară a armatei noastre pe baze socialiste, de întărire a capacităţii de apărare a patriei (1944-1988)", în volumul colectiv *Istoria militară a poporului român. Culegere de lecţii*, Editura Militară, Bucureşti, 1989, p. 529.

propagandei militare românești (sau ale formelor echivalente, eufemizate ale acesteia, precum sus-menționatele activități cultural-educative) au avut la bază accentul pus pe argumentul de tip național-comunist, la care s-a adăugat loialitatea (ascultarea oarbă față de șefi numită disciplină) cultivată intens încă de la primul pas în uniforma militară. În rest, frustrările militarilor de toate gradele (mai puțin casta generalilor) erau asemănătoare cu cele ale românilor de rând, deși soldele lor erau mai mari decât veniturile medii ale civililor: cozi la alimente, frig în case, pene de lumină, penurie de benzină, discrepanțele grosolane dintre grad și funcție, aroganța secretarilor de partid și amenințarea sumbră a „ceiștilor" (ofițerii de contrainformații, care lucrau mână în mână cu securiștii). O ultimă și considerabilă nemulțumire a fost cea provocată de decizia arbitrară a lui Nicolae Ceaușescu de a nu semna decretele de avansare în grad la termen a ofițerilor la 23 august 1989.

Naționalismul, populismul și manifestările patriotarde (inclusiv un cult ostentativ pentru generalul Ion Antonescu, căruia îi erau ignorate crimele de război), coroborate cu falsa modestie, s-au perpetuat în Armată mulți ani după 1989, dovedindu-se adânc înrădăcinate în reacțiile și modul de gândire ale unei bune părți din corpul ofițeresc român. Este vorba despre ceea ce istoricul Cristian Vasile a numit „populism etnocratic, adică un amestec toxic de antonescianism, legionarism, național-comunism și protocronism"[6]. Devin astfel perfect explicabile atât convingerea celor mai mulți dintre militari, în perioada 17-22 decembrie 1989, că România fusese atacată de unguri, cât și reflexul de executare fără crâcnire a ordinelor primite de la superiori, mai ales dacă acestea erau date de generali sau de colonei. Semnificativ a fost faptul că singura și firava sursă de informare reală a militarilor consemnați în cazărmi după ce fusese dat indicativul de alarmă de luptă parțială „Radu cel Frumos" (ceea ce se întâmpla pentru prima dată după 1968) erau angajații civili, care puteau merge seara la casele lor, unde ascultau, cu frica-n sân, posturile de radio străine ce relatau o cu totul altă poveste decât ubicua propagandă ceaușistă.

Ca întotdeauna, au existat și excepții (menite să confirme regula). Astfel, maiorul Mircea Mureșan, comandantul regimentului de tancuri din Pantelimon, aflat dincolo de lacuri, la marginea Bucureștiului, l-a închis în birou pe secretarul de partid pe unitate și prietenul său, căpitanul Florin Țugurel, pentru a asculta ce se spunea la Radio Europa Liberă și la alte posturi străine, spre a-i raporta în secret doar lui. Ca urmare, atunci când, pe 21 decembrie 1989, a primit de la divizie ordinul de a ocupa cu tancurile sale un dispozitiv în oraș, Mureșan, intuind gravitatea adevăratei situații din țară și din capitală, nu s-a repezit orbește să treacă la executare (așa cum au făcut mulți alți comandanți), ci s-a eschivat sub pretextul, transparent, al fragilității unor poduri de acces. Același ofițer, aflat la comanda tancurilor dispuse după 22 decembrie în fața Palatului Regal, mărturisește cu obidă că a fost zăpăcit, la fel ca și subordonații săi, de mulțimea feluritelor simulatoare de foc care i-au „atacat tancurile", obligându-l la o ripostă pe măsură[7]. În Rechizitoriul Ministerului Public apar mărturii care cuprind date despre simulatoarele de foc la gura țevii, care ar fi existat în dotarea Batalionului 404 cercetare-diversiune de la Buzău, dar nimeni nu le-a văzut în acțiune, deși sunt adesea invocate. Filmul din 2006 al lui Radu Muntean *Hârtia va fi albastră* descrie convingător „balamuceala" care domnea în

6. Cristian Vasile, „Câteva considerații despre presa cotidiană din postcomunism", *România literară*, anul LI, nr. 4, 7 iunie 2019, supliment „După 30 de ani", p. 3.
7. Situațiile descrise i-au fost relatate autorului de generalul (r) Mircea Mureșan într-o convorbire din 10 iunie 2019.

acele zile şi nopţi în Bucureşti, degringolada militarilor şi miliţienilor, dar şi milioanele de cartuşe trase aiurea de civili bezmetici.

Profilul dominant al ofiţerilor din Securitatea anilor 1980 era sensibil diferit de cel al militarilor constrânşi să trăiască sub presiunea ordinelor stricte şi a regulamentelor beton, cu privirea şi gândirea ascunse sub cozorocul caschetei. În primul rând, „locul de muncă" al ofiţerilor de Securitate era nu în cazarmă sau în poligonul de instrucţie, ci chiar în mijlocul oamenilor, în uzina, pe şantierul, în ministerul, în birourile, în magazinele sau la spectacolele... pe care aveau misiunea să le supravegheze informativ. Acest lucru presupunea cunoaşterea directă a realităţilor cumplite ale „Epocii de Aur", radical deosebite de propaganda difuzată seară de seară la Telejurnal. Un procent din ce în ce mai mare de tineri ofiţeri de Securitate fuseseră recrutaţi dintre absolvenţii cu medii mari şi dosare sănătoase ai facultăţilor civile, atât cu profil umanist (limbi străine, drept, filologie), cât şi politehnic (din secţiile Academiei Tehnice Militare sau din institutele politehnice din ţară). În acest fel, nivelul de deschidere educativă a cadrelor Securităţii a crescut considerabil, chiar dacă mulţi dintre aceşti tineri au preluat prin transfer moral vechile metehne şi mentalităţi de tip stalinist ale veteranilor[8] aflaţi încă în funcţii de conducere, chiar şi după drasticele epurări post-Pacepa din 1978. Mai mult decât orice alt segment social din România ceauşistă (la fel ca şi din cea dejistă), ofiţerii de Securitate s-au simţit întotdeauna deasupra legilor, consemnelor, obligaţiilor valabile pentru cetăţenii de rând. Privilegiile de care se bucurau toţi lucrătorii Securităţii într-o Românie socialistă profund coruptă, în care dominau ciubucul, şperţul şi mai ales sistemul PCR (Pile, Cunoştiinţe, Relaţii), erau mult superioare chiar şi celor de care beneficiau miliţienii şi militarii; nu se cunosc cazuri de securişti stând la cozi interminabile pentru alimentele de bază sau pentru benzină. Totodată, ofiţerii de Securitate erau cel mai bine informaţi cu privire atât la situaţia internă (cazuri de disidenţă, proteste, stări de revoltă şi nemulţumire), cât mai ales la cea internaţională, cvasinecunoscută românilor care nu ascultau în mod curent Radio Europa Liberă sau Vocea Americii.

Spre deosebire de majoritatea covârşitoare a cadrelor MApN de toate gradele, mai tinere sau mai în vârstă, pentru care loialitatea, ordinul, ierarhia şi regulamentul reprezentau valori imuabile, non-negociabile, o bună parte din cadrele Securităţii erau atinse, conştient sau nu, de ceea ce Cristian Troncotă a numit „duplicitate", adică acel „spirit dominant în care şi-au desfăşurat activitatea majoritatea ofiţerilor acestei instituţii, cel puţin în ultimii ani ai regimului comunist. Duplicitatea se regăsea nu numai în activitatea profesională, ci în tot ce se gândea şi se realiza în familie, în cercul de prieteni, în discuţii şi chiar în gestica ofiţerului de Securitate ca simplu cetăţean"[9]. Tot Cristian Troncotă afirmă limpede că Securitatea ştia ceea ce „urma să se petreacă" şi „l-a avertizat pe Ceauşescu". Dacă acesta nu a ţinut seamă de avertisment, în schimb, securiştii de frunte au ştiut să supravieţuiască. Aşa se face că, la un moment dat, atât unii militari, cât şi unii securişti, executând disciplinat ordinele primite, au tras în populaţie, mai pe faţă, mai pe ascuns, apoi s-au retras. Rămâne de dovedit juridic cine şi cum anume.

Pragmaticii, cinicii şi sofisticaţii securişti erau mult mai predispuşi la părăsirea bruscă a corabiei ceauşiste în prag de scufundare decât disciplinaţii şi loialii militari de carieră. Cu excepţiile de rigoare. Altfel spus, pentru că erau mai bine informaţi, securiştii au

8. Florian Banu, *Securitatea. 1948-1989*, vol. I: *Monografie*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2016, p. 434.
9. Cristian Troncotă, *Duplicitarii. O istorie a Serviciilor de Informaţii şi Securitate ale regimului comunist din România (1965-1989)*, Editura Elion, Bucureşti, 2014, p. 287.

fost mult mai puţin permeabili la propaganda ceauşistă decât militarii cei disciplinaţi şi în bună măsură încuiaţi. Ceea ce nu i-a împiedicat şi pe unii, şi pe alţii să se declare patrioţi postdecembrişti absoluţi. Fără excepţii. Tot aproape fără nicio excepţie, atât militarii, cât şi securiştii, mai ales cei cu grade mari, l-au detestat temeinic pe „Tiran şi sinistra sa soţie" (din variate motive) şi au susţinut căderea şi executarea lor, dar, în fond, nu şi-au dorit o schimbare radicală de regim comunist, o democraţie liberală de tip euroatlantic, fie pentru că nu-şi puteau imagina aşa ceva, fie mai ales pentru că le era frică de pierderea privilegiilor şi statutului. Nu în ultimul rând, mulţi militari şi securişti de toate gradele erau îngroziţi de repercusiunile populare, nu doar de cele ale justiţiei, atât pentru crimele din perioada 17-22 decembrie 1989, cât şi pentru abuzurile de tot felul din „Epoca de Aur". O parte dintre aceşti militari şi securişti, activi sau în rezervă, împreună cu o parte dintre activiştii de partid – nu vom şti probabil niciodată cine şi câţi anume – au făcut parte din ultrasecreta Reţea „R", de rezistenţă în caz de război şi ocupare a teritoriului de către un inamic al regimului ceauşist şi poate că au acţionat potrivit planurilor acesteia.

Pentru sistematizarea evoluţiilor propagandistice am identificat două borne. Prima este momentul 22 decembrie 1989, aproximativ ora 10, atunci când s-a consumat ultimul act semnificativ al propagandei ceauşiste, respectiv anunţul la radio al sinuciderii ministrului Apărării Naţionale, Vasile Milea, „descoperit ca trădător". Aproape simultan, în acea dimineaţă, asupra manifestanţilor care se strângeau ameninţător în jurul sediului CC al PCR şi în zona Pieţei Palatului au fost aruncaţi din elicopter fluturaşi care îi îndemnau să se disperseze şi să nu răspundă provocărilor. După acest moment a început un haos propagandistic, derulat în primul rând la televizor, sesizabil chiar şi în ziarele încă buimac-entuziaste, dar şi în stradă. Acest ghiveci propagandistic fără vreun gust definit, uneori cu suprasaturaţie de dulce sau sărat, a continuat în tiraje şi la audienţe uriaşe până la momentul 12 ianuarie 1990. Atunci, ziua de doliu naţional a devenit prima zi de protest deschis al bucureştenilor împotriva noii puteri, în frunte cu „ultimul pe listă", Ion Iliescu. Tot în acea zi s-au delimitat poziţiile pro şi contra FSN/Iliescu ale presei, înregistrându-se şi o primă cenzură partizană a TVRL în favoarea regimului.

Înainte de 22 decembrie 1989: polarizarea ideologică a propagandei

În decursul anului 1989, se pot identifica două mari orientări ale propagandei desfăşurate asupra cetăţenilor români: pe de o parte, cea în favoarea regimului Ceauşescu, generată de aparatul specializat al Partidului Comunist, ce dispunea de toate resursele mediatice şi de autoritate ale statului, iar pe de altă parte, propaganda împotriva regimului, care provenea din afara ţării. Includem în această ultimă categorie şi acţiunile curajoase ale celor câtorva disidenţi din ţară, precum Doina Cornea sau Mircea Dinescu, deoarece declaraţiile şi interviurile acestora au ajuns cunoscute românilor doar datorită posturilor de radio străine. Propaganda ceauşistă poate fi calificată drept „albă" (sursele mesajelor erau cunoscute şi asumate ca provenind din partea regimului) şi „de integrare" (nivelarea şi unificarea opiniilor şi atitudinilor spre obedienţă totală)[10]. În schimb,

10. Pentru mai multe detalii privind diferitele tipuri de propagandă, vezi Călin Hentea, *Propaganda şi rudele sale*, pp. 224-225.

propaganda anticeauşistă desfăşurată până în 22 decembrie 1989 poate fi considerată „albă" – atunci când a fost vorba de incitarea la revoltă din partea Radio Europa Liberă prin mesajele şi informaţiile transmise –, dar şi „gri" – în cazul zvonurilor de tot felul şi al vehiculării ştirilor internaţionale, care nu certificau sursele primare de provenienţă a informaţiilor (spre exemplu, ştirile despre cifrele exagerate ale victimelor de la Timişoara sau despre atrocităţile săvârşite de forţele de ordine comuniste).

Propaganda ceauşistă

Principala caracteristică a propagandei ceauşiste din ultimii ani ai „Epocii de Aur" a fost rigiditatea ei în raport cu schimbările politice profunde şi tot mai accelerate care se succedau în jurul României. Cultul personalităţii lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu continua imperturbabil, atingând chiar ridicolul cu ocazia Congresului al XIV-lea al PCR, provocând o aversiune populară suplimentară. Acelaşi efect de iritare maximă l-a avut şi obsesiva reluare de către cel care se credea unicul depozitar al adevărului şi purităţii idealului comunist a frazeologiei despre ameninţările imperialiste la adresa socialismului, drept răspuns la glasnostul şi perestroika gorbacioviste. Despre aceste schimbări politice românii aflaseră nu doar de la Radio Europa Liberă, dar şi din transmisiunile televiziunilor din statele vecine. Totuşi, speculând cu abilitate sentimentele patriotice sincere ale românilor, Ceauşescu a reuşit să-i convingă pe mulţi (convingeri care au rezistat, în mică măsură, până în prezent) că el ar fi fost un patriot neînfricat, care lupta cu hotărâre pentru independenţa şi suveranitatea ţării sale în faţa ameninţărilor colosului sovietic, faţă de care românii aveau o îndelungată aversiune.

Au existat patru teme specifice propagandei ceauşiste. Prima temă viza Ungaria şi se înscria în politica mai veche a naţionalism-comunismului xenofob promovat de Ceauşescu, vizând inocularea în mentalul românilor a unei ameninţări, chiar de ordin militar sau subversiv, care ar veni din această direcţie. Cărţile de istorie apărute în Ungaria care lăsau să se întrevadă pretenţii teritoriale asupra Transilvaniei au devenit obiectul desemnat al unor condamnări şi respingeri vehemente în presă şi în cadrul şedinţelor de învăţământ politic din toate unităţile militare în vara anului 1989. Ca urmare, nu puţini au fost militarii care, atunci când au primit indicativul de alarmă de luptă parţială „Radu cel Frumos", pe 17 decembrie, au devenit convinşi că România fusese atacată de Ungaria în vest, poate chiar şi de ruşi în est. A doua temă, tot pe linia ameninţărilor externe, a fost exploatată doar pentru foarte scurt timp, din cauza succesiunii rapide a evenimentelor: invazia americană din Panama – operaţiunea „Just Cause" fiind declanşată pe 20 decembrie 1989 – a venit ca o mănuşă propagandei ceauşiste. „Indicaţia" a fost dată direct de Nicolae Ceauşescu, care, în finalul teleconferinţei din 20 decembrie 1989, a spus: „Noi va trebui să dăm la radio şi ceea ce a spus Bush că a discutat despre situaţia din România cu Mihail Gorbaciov la Malta. Să dăm aceasta după ce dăm ştirea în legătură cu intervenţia din Republica Panama"[11]. Astfel erau desemnaţi principalii duşmani ai României socialiste: America cea imperialistă şi Uniunea Sovietică cea gorbaciovistă. Această temă se lega foarte bine de imaginea de patriot şi de luptător neabătut pentru libertatea ţării care îi fusese construită lui Ceauşescu. În sfârşit, a treia temă – răspândită sub formă de zvon şi discuţii şuşotite de inşi cu aer

11. Constantin Sava şi Constantin Monac, *Revoluţia din decembrie 1989 percepută prin documentele vremii*, Editura Axioma Edit, Bucureşti, 2000, p. 61.

atotștiutor – a fost lansată de Ceaușescu abia în discursul televizat din seara zilei de 20 decembrie 1989, dar s-a dovedit extrem de persistentă până în zilele noastre, fiind întreținută atât de nostalgicii naționalist-comuniști, cât și de alte grupări interesate. Ea s-a referit atât la complotul subversiv al unor agenturi străine (ungare, occidentale, sovietice, americane) împotriva orânduirii socialiste, cât și la acțiunea unor „bande și elemente teroriste, fasciste" la Timișoara. Tema intervenției „agenturilor străine" – nedovedită, dar teribil de convenabilă și de plauzibilă – a cunoscut ulterior o spumoasă dezvoltare naționalistă, la fel ca și nesfârșita saga a „teroriștilor". Cea de-a patra temă de propagandă folosită de Ceaușescu în ultimul său discurs din 21 decembrie a fost și cea mai jalnică: promisiunea unor măriri de leafă și indemnizații, pentru amăgirea și mituirea românilor care îi erau deja iremediabil ostili, strategie care nu a fost uitată, fiind aplicată (prin măriri preelectorale de pensii și salarii bugetare) și în prezent (tot fără succes) de unii lideri ai Partidului Social Democrat (PSD), urmașul PCR. Momentul rostirii tentativei de cumpărare a supunerii românilor a coincis (întâmplător sau nu) cu producerea bubuiturii și a acelui sunet cu efect de panică ce au spart marele miting din București menit a reface succesul propagandistic ceaușist din 21 august 1968. Rămâne de dovedit precis cine a dat ordinul detonării acelei grenade cu efect luminos și acustic și apoi al difuzării acelui sunet panicard prin amplificatoarele autospecialelor Secției de înzestrare cu material tehnic din subordinea Consiliului Politic Superior al Armatei aflate în dispozitiv[12], precum și cine a realizat banda cu sunetul respectiv. De elucidat rămâne și secvența anterior menționată, a diseminării din elicopter asupra demonstranților anticeaușiști din zona Sălii Palatului – sediul CC al PCR – în dimineața zilei de 22 decembrie 1989 a unor fluturași care îi îndemnau pe bucureștenii revoltați să nu răspundă provocărilor și să se retragă la casele lor.

Propaganda anticeaușistă

Despre coagularea unei propagande anticeaușiste externe se poate vorbi după fuga în Occident a generalului Pacepa, în 1978. Ea a luat forme concrete abia în anii 1980, când s-a cristalizat pe linii de persuasiune bine gândite, susținute cu argumente reale culese din cotidianul politic și social al românilor. Acestea au vizat nerespectarea drepturilor omului, scăderea dramatică a nivelului de trai, planurile de sistematizare teritorială privind distrugerea satelor, dărâmarea bisericilor, politica demografică etc. Demonizarea lui Ceaușescu și a întregului său regim poate fi urmărită prin seria de epitete, metafore și comparații care i-au fost atribuite în presa occidentală, din care o parte au ajuns la urechile românilor prin intermediul Radio Europa Liberă: „România în era glaciară" în *Le Point*, „Întunericul României" în *The Economist*, „Un muzeu al nebunilor" în *US News & World Report*, „Geniul Carpaților în campania de dărâmare" în *L'Express*, „Anomalia românească", „Regele Ceaușescu între Dracula și Marx" în *Corriere della Sera*, „România: ultimul bastion stalinist" în *Le Figaro*, titluri care au fost sintetizate în revista *Lumea azi* din 28 decembrie 1989. La aceste titluri occidentale mai trebuie adăugate o serie de acțiuni, manifestări și articole de presă ostile regimului ceaușist care s-au aglomerat în 1989, venind, într-adevăr, mai des dinspre Ungaria, și care erau raportate imediat „conducerii superioare de partid" de serviciile secrete,

12. Mădălin Hodor, „Misterul panicii de la mitingul din 21 decembrie 1989", 21 decembrie 2018, https://republica.ro/misterul-panicii-de-la-mitingul-din-21-decembrie-1989 (accesat la 12 iunie 2019).

îndeosebi de Direcţia de Informaţii a Marelui Stat-Major[13]. Din cauza unui sistem de cenzură din ce în ce mai sever, singurele canale de penetrare mediatică a frontierelor României au fost cele radio şi, parţial, în zonele de frontieră, cele de televiziune ale vecinilor bulgari, ungari, iugoslavi sau moldoveni. Posturile de radio Europa Liberă, BBC şi Vocea Americii au reprezentat principala sursă de informare externă a românilor pe timpul „Epocii de Aur". Audienţa acestora a crescut pe măsură ce condiţiile de viaţă scădeau în anii 1980, propaganda ceauşistă fiind astfel în bună măsură neutralizată. Totodată, aceste posturi de radio au avut un rol determinant în informarea şi implicit în mobilizarea românilor din marile oraşe pentru a-şi depăşi blocajele de teamă, nesiguranţă, ezitare, necunoaştere şi pentru a ieşi să protesteze în stradă. Exagerările şi denaturările dramatice din ştirile şi relatările mass-media străine (îndeobşte posturile de radio ascultate de români înainte de 22 decembrie) privind atrocităţile comise de Securitate la Timişoara sau referitoare la numărul uriaş de morţi au fost extrem de stimulative pentru ca mulţi români să-şi învingă frica ce le fusese inoculată vreme de 45 de ani şi să protesteze cu orice risc.

În 1992 a apărut un volum care a lăsat urme serioase în percepţiile postdecembriste ale multor români, tendenţios intitulat *Minciuni mass media* şi care a alimentat tendinţele naţionalist-stângiste şi antiamericane[14]. Coordonatorul lucrării, jurnalistul belgian RTBF Gérard de Sélys, avea, la fel ca şi majoritatea coautorilor, o orientare militantă de stânga şi antiamericană, care se cupla perfect cu atitudinile unui Ignácio Ramonet, redactor-şef la *Le Monde diplomatique*, sau ale vocalului lingvist cu orientări politice de stânga Noam Chomsky. Ideea de bază a volumului (de propagandă despre propagandă sau de contrapropagandă la propagandă), susţinută prin argumente bine selectate, era că vinovate de exagerarea intenţionată şi inacceptabil de mare a victimelor represiunii ceauşiste de la Timişoara, precum şi de inventarea unor atrocităţi ale Securităţii erau fix numai Statele Unite, prin acţiunile postului Radio Europa Liberă, care la vremea respectivă avea secţiuni pentru toate statele est-europene foste comuniste. Volumul stigmatiza în cel mai pur stil propagandistic sovietic întreaga mass-medie americană, în frunte cu marile sale agenţii de presă, prin amestecarea unor date şi evenimente reale cu interpretări tendenţios deformate, pentru ca în final să fie susţinută, implicit, buna-credinţă a FSN-ului iliescian în aflarea adevărului şi tragerea la răspundere a celor vinovaţi de cele întâmplate în decembrie 1989. Astfel, falsul „măcel de la Timişoara", care a ţinut în decembrie 1989 prima pagină a presei occidentale, a devenit un caz de şcoală de manipulare mass-media şi de „necrofilie televizionistică". Traseul falselor informaţii privind numărul victimelor şi atrocităţile securiste/miliţiste de la Timişoara (60.000 de victime – cifră de a cărei falsitate Ion Iliescu & Co. erau conştienţi în momentul procesului soţilor Ceauşescu, potrivit Rechizitoriului Ministerului Public din aprilie 2019) a fost refăcut de contributorii sus-numitului volum. Scopul lor era de a incrimina atât subversivul post de radio finanţat de CIA, Europa Liberă (care difuzase înregistrarea sonoră a unor rafale de arme automate şi ţipete îngrozite ale timişorenilor), cât şi agenţiile TASS, ADN, TANJUG gorbacioviste, televiziunea ungară şi în general „miturile şi delirele mass-mediei", doldora de „adevăruri mutilate".

Mărturiile participanţilor supravieţuitori afirmă existenţa unor filmări şi fotografieri din locurile unde s-au produs proteste înainte de 22 decembrie, executate mai mult ca sigur de profesioniştii Securităţii, în scopul de a-i identifica şi a-i dovedi pe cei pe care

13. Constantin Sava şi Constantin Monac, *op. cit.*, pp. 16-45.
14. Gérard de Sélys (coord.), *Minciuni mass media*, Editura Scripta, Bucureşti, 1992.

urmau să-i aresteze. Aceste documente există în arhive şi pot spune multe despre acele crime şi autorii lor. După 22 decembrie, români şi străini, profesionişti sau amatori au filmat şi au fotografiat la liber peste tot în România, ceea ce iarăşi constituie dovezi asupra identităţii „teroriştilor". Aşa încât „adevărurile mutilate", „miturile şi delirele mass-mediei", laolaltă cu construcţiile politice mioritice pot fi restaurate. Doar să se dorească cu adevărat acest lucru de către puterea politică în funcţie.

În concluzie, propaganda internă şi internaţională de dinainte de 22 decembrie a fost polarizată încrâncenat, proiectată conform unor dogme ideologice, pe baza unui partizanat politic bine conturat. Poziţiile pro şi contra ceauşiste, pro şi contra stângiste, pro şi contra americane au fost ireconciliabile, iar mesajele diseminate de sursele mediatice interne şi internaţionale au fost directe şi cu o puternică încărcătură emoţională.

22 decembrie 1989 – 12 ianuarie 1990: o polifonie propagandistică consensuală

Propaganda dominantă desfăşurată după fuga cuplului dictatorial şi invadarea de către cetăţeni a sediilor Televiziunii, Radiodifuziunii şi Comitetului Central au venit tocmai din aceste locuri unde se desfăşurau evenimente şi se făceau anunţuri importante transmise în direct. La incredibila emisie non-stop a Televiziunii (o performanţă jurnalistică şi tehnică înregistrată ca atare în istoria mass-mediei, cu atât mai mult cu cât înainte i se permiseseră doar două ore de program zilnic), în care se rostogoleau într-un ritm năucitor informaţii şi mesaje cutremurătoare (preluate şi de alte canale străine), s-au adăugat începând de a doua zi cele publicate de ziarele centrale (*Scânteia poporului*, care după doar două zile s-a rebotezat în *Adevărul*, *Scânteia tineretului*, care a devenit *Tineretul liber*, şi *Informaţia Bucureştiului*, care s-a transformat în *Libertatea*), pentru ca mai toate efigiile mediatice să-şi atârne, brusc, eticheta „liber", inclusiv TVR. Fiecare dintre acestea au constituit surse de ştiri pentru media internaţională, alături de cele culese direct din teren de cohortele de reporteri şi echipe de televiziune care, după deschiderea graniţelor, au năpădit peste noapte mai ales Bucureştiul şi Timişoara. Majoritatea românilor au rămas sideraţi în faţa televizoarelor, „înghiţind" pe nemestecate/negândite tot ce se arăta şi se spunea pe micul ecran, pentru ca a doua zi să stea la coadă (obicei deja bine exersat în ceauşism) pentru a cumpăra orice ziar disponibil pe tarabe, ziare care până deunăzi slujiseră doar ca hârtie de ambalaj. Românii anilor 1989 şi 1990 nu trebuie blamaţi sau judecaţi prea aspru pentru că nu au ştiut să filtreze, să judece, să interpreteze avalanşa mediatică ce s-a prăvălit peste noapte asupra lor, după ce timp de 45 de ani au avut parte doar de o cenzură acerbă şi de un discurs propagandistic anost al puterii comuniste. Pur şi simplu, românii acelor ani nu aveau exerciţiul democratic al consumului mediatic, le lipseau elementele de bază ale unei culturi politice şi civice liberale, deoarece acestea le fuseseră anihilate aproape în totalitate în timpul regimurilor autoritar-totalitare carlist, antonescian şi comunist.

Astfel, timp de aproape trei săptămâni, vocile propagandei au fost aproape la unison. La început, toată lumea îi blama, într-o orgie de epitete demonizatoare, pe „Caligula de la Dunăre", pe „Ceauşescu şi odioasa lui soţie" etc., pentru ca abia după execuţia acestora pe 25 decembrie să se audă din ce în ce mai tare sloganul „Jos comunismul!". Totul a culminat pe 12 ianuarie 1990 cu impunerea de către protestatarii din Piaţa

Victoriei a scoaterii PCR în afara legii şi cu reintroducerea pedepsei cu moartea, care îi viza pe liderii comunişti din CPEx, arestaţi şi judecaţi în lotul Timişoara. Un Nürnberg mioritic părea a fi iminent. În acelaşi timp, toată lumea îşi exprima în fel şi chip, pe un ton cât mai patetic şi lăcrămos, adeziunea faţă de victoria poporului obţinută la 22 decembrie 1989. Presa cerea la unison „Linişte!" şi „Moarte teroriştilor!". Solidaritatea umană între români, dar şi a cetăţenilor occidentali de rând cu românii nu a fost mai puternică vreodată. Românii erau în admiraţia neţărmurită a mapamondului (probabil mai puţin a lui Kim Ir Sen sau Fidel Castro); ajutoarele umanitare curgeau din toate părţile, portocalele şi salamul fără soia au devenit peste noapte accesibile şi românului de rând. Consensul social şi politic părea a fi deplin. Emisiunile în direct ale Televiziunii Române începând din 22 decembrie 1989 din Studioul 4 sau de la balconul fostului sediu al CC al PCR au fost o premieră mondială absolută a televiziunii şi au prefigurat performanţele apropiate ale CNN şi ale primei transmisii live a unui război, cel din Irak, în ianuarie 1991[15].

În pofida admiraţiei şi entuziasmului internaţionale faţă de lupta dramatică a românilor pentru libertate, percepţiile occidentale generate de scenele pe care o lume întreagă le urmărea uluită şi emoţionată la televizor, începând din 22 decembrie, au fost diferite, uneori contrare celor care le-ar fi convenit românilor: „O lume cenuşie, în care cel de-al Doilea Război Mondial parcă tocmai se terminase, soldaţii purtând căşti şi mantale asemănătoare ruşilor la Stalingrad, precum şi o violenţă amestecată cu teatrale ritualuri religioase de înmormântare, ce dezvăluiau un popor ce simţea nevoia să-şi exhibe în mod repetat pasiunile în faţa oglinzii"[16], avea să scrie americanul Robert Kaplan.

Încă din primele zile de libertate, în retorica mediatică a presei scăpate de constrângerile propagandistice ale dictaturii s-a făcut simţit ceea ce Luminiţa Roşca a numit misionarismul civic, caracterizat „prin valorificarea tuturor formelor propagandei şi dezinformării comuniste, mai atenuat (festivismul) sau mai accentuat (patosul), la care se adaugă aspecte ale discursului informativ, aflat în fază incipientă. Presa promovează ideea adeziunii maselor la propunerile, legile, ideologia noii administraţii prin aceleaşi procedee discursive prin care «mima» adeziunea maselor în regimul comunist"[17]. Adică tot vechile mecanisme de propagandă, dar orientată în sens diferit. Chemarea, pe un ton patetic, la consens general era justificată de noua putere emanată, în cuvântările lui Ion Iliescu, pentru evitarea marii primejdii a destabilizării şi haosului care ar fi ameninţat ţara şi „fragila noastră democraţie".

Reluăm, după cum au fost ele consemnate în volume apărute la relativ scurt timp după 22 decembrie 1989, aceste manifestări publice cu conţinut propagandistic. Unele dintre acestea – dar nu ştim precis care anume – au fost sincere, altruiste, altele doar oportuniste, conjuncturale sau, dimpotrivă, au ascuns interese oculte sau mesaje conspiraţioniste, dar nici pe acestea nu le-am lămurit încă.

15. Peter Gross, *Colosul cu picioare de lut. Aspecte ale presei româneşti post-comuniste*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 83.
16. Robert D. Kaplan, *Balkan Ghosts: A Journey Through History*, First Vintage Departures Edition, New York, 1996, pp. 83-84.
17. Luminiţa Roşca, *Mecanisme ale propagandei în discursul de informare. Presa românească în perioada 1985-1995*, Editura Polirom, Iaşi, 2006, p. 213.

Apeluri şi chemări

În „Epoca de Aur" apelurile şi chemările la întrecere socialistă erau formule ritualice cotidiene ale propagandei. În mod firesc, aproape fiecare revoluţionar, militar, om politic care a ajuns în Studioul 4 al TVR în ziua de 22 decembrie 1989, precum şi în următoarele zile a simţit nevoia să formuleze şi el un apel, de obicei într-o retorică emoţională (compatibilă de altfel cu starea generală a tuturor spectatorilor) din care răzbătea limba de lemn. Pe ecran a apărut chiar şi burtiera cu „Apeluri către ţară". Teama de o posibilă reacţie violentă a forţelor rămase credincioase lui Ceauşescu a generat o propagandă de integrare (unificarea corpului social), atât pe verticală (de la lider la subordonaţi), cât şi pe orizontală (de la egal la egal)[18], aşa cum rezultă cronologic din transcrierea intervenţiilor. Sergiu Nicolaescu (bine-cunoscutul regizor şi viitor lider marcant al FSN/PDSR/PSD, contestat de mulţi participanţi la evenimente, dar niciodată cercetat pentru rolul său ocult, surprinzător de dezlânat pentru un actor, dacă această exprimare nu făcea parte din rol): „Mă adresez Ministerului de Interne... sunteţi români la fel ca şi noi... mă cunoaşteţi şi mă iubiţi şi dacă mă cunoaşteţi şi mă iubiţi, credeţi-mă: nu vă lăsaţi, nu daţi, nu vă supuneţi orbeşte ordinelor. [...] Vrem să tratăm în mod loial şi cinstit... vrem să tratăm cu acei care conduc încă ţara. [...] Ieşiţi în stradă, români! Veniţi aici la Televiziunea română!". Mircea Dinescu (poet, disident anticeauşist, niciodată un critic prea sever sau un opozant ferm al lui Ion Iliescu): „Păstraţi-vă calmul în orice împrejurare. Nu părăsiţi posturile de televiziune care-s foarte importante". Teodor Brateş (crainicul evenimentelor, ulterior urmărit penal pentru cele spuse în direct pe post): „Pentru ca Televiziunea să rămână în continuare a poporului, vă rugăm să o apăraţi". Petre Popescu (fost principal crainic al televiziunii ceauşiste): „Nu încetaţi manifestările. Înconjuraţi Radioul şi Televiziunea şi apăraţi-le!". Generalul Mihai Chiţac (viitor ministru de Interne FSN, condamnat cu executare pentru faptele sale de la Timişoara): „Sunt generalul-locotenent Mihai Chiţac, comandantul garnizoanei Bucureşti. Adresez pe această cale rugămintea tuturor unităţilor militare din garnizoană, unităţilor Ministerului Apărării Naţionale şi ale Ministerului de Interne pentru a depune toate eforturile să sprijine noua orientare politică socialist-democratică din ţara noastră". Generalul-maior Ştefan Guşă (şeful Marelui Stat-Major, presupus a fi fost apoi iradiat mortal pentru că s-a opus intervenţiei forţelor speciale sovietice): „Fac apel la raţiunea militarilor care mă cunosc de mic, de copil, toate trupele intră imediat în cazărmi, nu ascultă decât de ordinele Armatei. Armata apără ţara şi poporul şi nu altceva"[19]. Alături de aceste figuri sau nume cunoscute românilor, au apărut atunci, nu se ştie de unde şi cum, în Studioul 4 al TVR figuri total necunoscute, precum Gelu Voican Voiculescu, Cico Dumitrescu sau Dan Iosif, care vor juca un rol deosebit de important, dar încă neelucidat în luarea deciziilor şi desfăşurarea evenimentelor.

18. Jacques Ellul, *Propagandes*, Éditions Economica, Paris, 1990, pp. 90-98.
19. Mihai Tatulici (coord.), Televiziunea Română, *Revoluţia română în direct*, Bucureşti, 1990, pp. 22-115. Toate citatele din cele spuse de diverse personaje la televiziune pe 22 decembrie şi în zilele următoare sunt preluate din acest volum.

Mesaje şi zvonuri

Cele mai multe mesaje despre situaţiile sau faptele comunicate public în zilele de după 22 decembrie s-au bazat pe informaţii neverificate, pe zvonuri de sorginte necunoscută, dar s-au referit la ameninţări grave şi imediate, îndeosebi pentru locuitorii din Bucureşti. A fost vorba îndeobşte de zvonuri care conţineau implicit germenii terorii sau panicii. Pe fondul confuziei generale a populaţiei şi al labilităţii surselor de informare, toate aceste informaţii şi mesaje rostite în direct la Televiziune au fost percepute de majoritatea drept adevărate sau măcar credibile. Ele au fost consemnate în volumul coordonat de Mihai Tatulici astfel: Teodor Brateş (redactor, şi nu crainic TVR, ulterior suspect pentru săvârşirea de infracţiuni contra umanităţii): „Primim informaţii că se dă băutură gratuit în cârciumile din Bucureşti, să îmbete oamenii, să-i incite la dezordine, la acte care se pot întoarce împotriva noastră. [...] Am primit informaţii că în unele zone ale capitalei elementele declasate, elementele care vor să umbrească această mare victorie a poporului au început să devasteze magazinele... Această activitate trebuie curmată". Desigur, astfel de cazuri de hoţie calificată vor fi existat. Mai importantă ar fi fost emiterea unui comunicat din partea Miliţiei „timorate" privind amploarea unor astfel de tâlhării şi dacă Miliţia (chiar dacă se dădea paralizată de evenimente) a reuşit măcar în parte să-i prindă pe făptaşi. Victor Ionescu: „Nu există sânge pentru transfuzii, nici măcar pentru bolnavi aflaţi pe masa de operaţii, securiştii au aruncat în aer depozitul de sânge". Teodor Brateş (urmărit penal în 2004 pentru transmiterea de informaţii false, împreună cu Petru Popescu şi Victor Ionescu): „Sigur nu avem posibilitatea să le verificăm autenticitatea... dar vă rugăm să fiţi atenţi... Se spune că elementele acestea duşmănoase, securiştii, au otrăvit apa de la Sibiu şi Timişoara... apa trebuie fiartă înainte de a fi consumată". Informaţia a fost apoi titrată din studio pe ecran, dar în realitate zvonul apei otrăvite a circulat în cel puţin 10-15 oraşe mari. Tot aşa au circulat zvonuri despre un posibil atac al teroriştilor asupra centralei nucleare de la Cernavodă şi că aceştia dispuneau de hangare subterane secrete, precum şi de armament ultrasofisticat. Au mai fost vehiculate cu insistenţă zvonuri despre comandouri speciale formate din „copii de suflet" ai lui Ceauşescu, dar mai ales despre mercenari arabi (sirieni, libieni, palestinieni) trimişi de conducătorii statelor respective, ca urmare a unor înţelegeri prelabile secrete în caz de lovitură de stat anticeauşistă[20].

Între 22 şi 25 decembrie 1989, autorul acestor rânduri, la vremea respectivă locotenent-major inginer, cercetător în cadrul Centrului de Cercetări Ştiinţifice de Chimie Militară (UM 01642 Bucureşti), consemnat, ca orice oştean, în cazarmă începând din 17 decembrie sub indicativul „Radu cel Frumos", îşi păzea pe timpul nopţii unitatea aflată pe Şoseaua Olteniţei, alături de colegii săi (tot ingineri militari cercetători). Aveam cartuş tras pe ţeava unui pistol-mitralieră AK 47, doar cu piedica pusă, fiind anunţaţi că un comando terorist urma să atace, din elicoptere, unitatea pentru a captura puţinul substanţelor toxice de luptă aflate în depozitul staţiei tehnologice pilot a Centrului. Desigur, atacul nu s-a produs, dar adrenalina a fost din plin. Tot din acea perioadă şi până în primăvara anului 1990 reţin că în mapa ofiţerului de serviciu pe unitate a fost introdus un caiet, format studenţesc, numerotat şi înseriat la biroul de documente secrete, în care trebuia notată orice informaţie sau zvon de interes militar care era receptat la

20. Costache Codrescu (coord.), *Armata română în Revoluţia din decembrie 1989*, Editura Militară, Bucureşti, 1998, pp. 166-167, pentru datele despre dezinformări şi zvonuri.

televizor sau la radio. La auzul unui astfel de zvon (Teodor Brateș: „Am auzit că au pus bombe aici, în Televiziune, să sărim în aer. O să fim și noi, toți cei de față, victimele terorii"), colonelul inginer chimist Gheorghe Coltz, coleg de unitate cu mine, probabil s-a gândit că e marea lui ocazie de afirmare. Drept pentru care s-a învoit să plece din UM 01642, zicând că se duce la băiatul său aflat în primejdie la școala militară de la Sibiu. Peste puțin timp, spre stupefacția generală a colegilor săi, a fost văzut în direct la televizor dezamorsând, didactic, o falsă bombă descoperită la televiziune.

Rechizitoriul Secției Parchetelor Militare de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție din 5 aprilie 2019 nu a confirmat nici existența teroriștilor, ci doar a „psihozei teroriste" induse cu bună-știință de inculpați, și nici vreo intervenție externă (agenturi, servicii secrete) în declanșarea și desfășurarea evenimentelor.

Adeziuni și declarații

Acestea au venit îndeosebi din partea reprezentanților de rang secund ai instituțiilor susceptibile a fi culpabilizate pentru prestațiile lor în vechiul regim (Televiziunea, Armata, Securitatea, Miliția), care, din proprie inițiativă (sau poate trimiși de foștii sau actualii lor șefi), au încercat să-și ceară iertare în public și să repudieze regimul ceaușist într-un mod cât mai convingător, exprimându-și adeziunea totală la noua stare de fapt. Volumul coordonat de Mihai Tatulici permite rememorarea și resemnificarea lor în prezent. Mihai Lupoi (un căpitan în uniformă, apărut de nicăieri, dar viitor ministru FSN al Turismului) declara cu mult aplomb, dar fără nicio împuternicire: „La ora aceasta, Armata este alături de popor. E o euforie generală... militarii au scos încărcătoarele din arme. Vă repet: din Ministerul Apărării Naționale niciun militar nu va trage în populație. Nu sunt autorizați de nimeni pentru că nu mai există conducerea Ministerului Apărării Naționale". Este ușor de imaginat indignarea generalilor venerabili din sediul MApN din Drumul Taberei în fața unui asemenea tupeu. Petre Popescu (fost crainic oficial al vizitelor lui Ceaușescu): „Vrem să ne răscumpărăm greșeala după 25 de ani, de a vă spune de acum înainte numai adevărul". George Marinescu (fost crainic ceaușist, viitor crainic FSN): „Mă văd nevoit să îmi fac mea culpa față de o țară întreagă care ani de zile m-a urmărit transmițând tot felul de comunicate". Ion Iliescu (introdus cu veneрație în scenă de Teodor Brateș) este cel care a dat tonul demonizării lui Ceaușescu pentru canalizarea furiei populare exclusiv asupra lui, și nu asupra regimului comunist: „Vinovatul principal este Ceaușescu. Acest om fără inimă, fără suflet, fără creier, care nu voia să cedeze, un fanatic care stăpânea cu metode medievale. [...] A întinat nu numai numele Partidului Comunist Român, a întinat memoria celor care și-au dat viața pentru cauza socialismului în această țară". Locotenent-colonelul Stan Gheorghe (mult prea mic în grad pentru a vorbi convingător în numele Securității): „Reprezint Securitatea statului și doresc să mă adresez colegilor mei care în acest moment precis se uită cu multă atenție, pentru că eu am fost trimis aicea de una din cele mai importante direcții din Departamentul Securității Statului. [...] Fac apel la voi să nu folosiți armele, fac apel la voi să depuneți armele... pentru că asta așteaptă poporul român de la voi. Nu este nevoie de masacru. Destule a făcut tiranul care în mod fericit a fost înlăturat". Oare ce a gândit generalul-locotenent Iulian Vlad, aflat în sediul PCR, la o asemenea declarație a unui subordonat al său mult inferior în grad?

Presa scrisă a fost și ea înecată în adeziuni înflăcărate: „Recunoștință fierbinte Armatei române" este titlul, care păstra încă amprenta limbii de lemn, al unui comentariu publicat pe prima pagină a ediției speciale a *Scânteii poporului* din 22 decembrie 1989,

republicat integral a doua zi şi semnat de Gh. Mitroi şi A. Papadiuc; sub acest articol, o fotografie la fel de patetică, cu o femeie între două vârste care îi întindea flori unui soldat cu cască de metal pe cap. Chiar şi pe 24 decembrie, ziarul *România liberă*, reflectând starea de spirit de atunci, publica titluri mobilizatoare şi înflăcărate de tipul „Acum ori niciodată", „Reportaj prin foc şi sânge" sau imperative ale momentului: „Fraţi români! Nu vă lăsaţi raţiunea întunecată de panică, de bucuria primelor victorii, de neîncredere în semenii noştri de bună-credinţă! Fiţi vigilenţi, acţionaţi uniţi cu toate forţele patriotice, inclusiv cu forţele Ministerului de Interne care ni s-au alăturat". Pe pagina a patra a ziarului, o revistă a presei internaţionale dedicată subiectului Revoluţiei Române menţiona aproape toate capitalele importante ale lumii şi principalele instituţii de presă care salutau in corpore căderea regimului Ceauşescu: lumea se întrecea în metafore de demonizare a dictatorului căzut şi în relatări cât mai dramatice ale luptelor pentru libertate ale românilor cu „pretorienii vulgarului răufăcător".

Lozinci

Numite ulterior sloganuri, aceste lozinci au fost strigate mai întâi la Timişoara şi apoi în Bucureşti şi în alte oraşe unde au avut loc manifestaţii (Cluj-Napoca, Arad, Sibiu), ele având nu doar rolul de exprimare a protestului, ci şi de îmbărbătare a fiecărui om din mulţime, care prindea curaj după ce vedea că şi cei din jur gândeau şi se exprimau la fel: „Jos dictatura!", „Jos Ceauşescu!", „Jos Tiranul!", „Vrem alegeri libere!", „Azi în Timişoara, mâine-n toată ţara!", „Ceauşescu judecat pentru sângele vărsat!", „Ole, ole, ole, ole, Ceauşescu nu mai e!", „Armata e cu noi!", „Noi suntem poporul!", „Libertate!", „Jos comunismul!" (iniţial sporadic, apoi mai des după 25 decembrie 1989), „Fără violenţă!" (slogan repetat insistent ulterior în toate mitingurile şi protestele opozanţilor FSN), „Libertate, te iubim, ori învingem, ori murim!". În ziare a apărut practica inserării unui text fierbinte, dar gratuit la finalul articolelor: „Mânia şi-a făcut datoria, dreptatea a fost cucerită cu sânge, acum este rândul raţiunii, calmului, înţelepciunii", în *Scânteia poporului* din 22 decembrie 1989; „Apărăm şi înălţăm România!", în *Scânteia poporului* din 24 decembrie; „Trăiască România liberă!", în *Adevărul* din 27 decembrie[21]. În anii 1950, textele se încheiau cu formule de tipul „Trăiască pacea!" sau „Trăiască Stalin!". Patosul (astăzi considerat ridicol sau penibil) ca tehnică propagandistică ce avea drept scop certificarea sincerităţii şi dăruirii autorului a fost intens folosit în retorica tuturor actorilor de pe scena mediatică imediat postdecembristă, în defavoarea bagajului informativ sau a argumentaţiei logice şi factuale, dovedind o dată în plus superioritatea eficacităţii pe termen scurt a propagandei emoţionale faţă de cea raţională. Presa era doldora în acele zile de comunicatele, legile şi decretele emise, care dădeau impresia unei transparenţe totale a actelor de conducere ale noii puteri FSN. Au apărut şi noile stereotipuri mediatice, care se coagulează în noua limbă de lemn postdecembristă. Puţini dintre „stimaţii concetăţeni" sau „compatrioţi", care până ieri erau „dragi tovarăşi şi preteni", dar încă nu deveniseră „doamnelor şi domnilor", au sesizat acest fenomen la momentul respectiv. Nu au lipsit din folclorul tulbure al acelor zile nici contralozincile, care, la fel ca zvonurile, nu se ştie de unde au provenit, dar au circulat intens, având un evident scop de intimidare: „Niciun Revelion acasă fără un mort pe masă" sau „Crăciunul vostru, Anul nou al nostru".

21. Luminiţa Roşca, *op. cit.*, p. 221.

Graffiti

Dacă lozincile/sloganurile erau furnizoare de energie şi curaj pentru cei care le scandau, îmbărbătându-se pe sine şi pe ceilalţi din mulţime, autorii de graffitiuri pe ziduri şi garduri au fost cu siguranţă mult mai temerari. În acele momente îţi trebuia suficient de multă convingere şi tărie în opinii pentru a scrie în public, fie şi sub protecţia înserării, a nopţii sau a pustietăţii străzii, lucruri care, cu doar o zi sau două în urmă, ar fi atras cu siguranţă arestul, bătaia şi o pedeapsă severă. Aceste graffitiuri, unele cu iz intelectual, altele cu greşeli gramaticale, au fost aşternute în grabă, de cele mai multe ori cu creta, mai puţine cu vopsea, înainte şi după 22 decembrie 1989, pe zidurile clădirilor din centrul Bucureştiului, în zona dintre Piaţa Romană şi Universitate, acolo unde au avut loc şi confruntările dintre manifestanţi şi forţele de represiune. Ele stigmatizau, incitau, mobilizau, declarau fără drept de apel, la modul imperativ: „Hitler, Stalin, Ceauşescu", „A căzut cizmarul", „Afară cu cizma ceauşistă!", „Jos cu trădătorul Ceauşescu!", „Jos cu clanul Ceauşescu!", „Reîntregirea familiei = ultima dorinţă a lui Ceauşescu", „Cizmarul Ceauşescu şi ai lui, cimpanzeii neamului", „Libertate", „Victorie", „Nu ne temem", „Victoria poporului unit", „Adevăratul titlu al colecţionarului de titluri: cel mai mare criminal din istorie", „Jos comunismul! Aruncaţi carnetele!", „Nu vom uita sângele vărsat", „De Crăciun ne-am luat raţia de libertate", „Moş Crăciun, bun venit în România!", „Ceauşescu şi soţia, nu te vrem în România", „Judecata de apoi pentru ei de la noi", „Se aud gloanţele, fluturi nevăzuţi ce vor să se întoarcă în viermele ce-a ros patria!" (pe zidul Facultăţii de Istorie şi Filosofie din Bucureşti), „Nu plecăm acasă, morţii nu ne lasă", „Jos comunismul!", „Democraţie şi pluralism", „Ceauşescu Anul nou îl va face în cavou", „Victoria poporului unit", „Să nu uităm Timişoara", „Cine-i mic şi dă din mână şi-are 4 la română", „Libertatea culturii"[22]. Multe dintre aceste graffitiuri au intrat apoi în folclor. Ele mărturiseau starea reală de spirit a bucureştenilor de atunci.

Dezinformări şi diversiuni

Numai în ziua de 24 decembrie 1989, la Marele Stat-Major s-au recepţionat prin telefon peste 800 de informaţii, din care, după verificare, doar 50% s-au dovedit a fi adevărate – se scrie în volumul editat de Editura Militară în 1998, coordonat de generalul Costache Codrescu; mesajele fuseseră comunicate într-un vocabular şi într-o sintaxă specifice militarilor şi în plus erau invocate nume reale ale comandanţilor. Colonelul (r) Remus Macovei din Constanţa a semnalat şi el coincidenţe mai mult decât suspecte, care i-au fost relatate de colegii săi, dar care nu au fost luate în seamă de reprezentanţii parchetelor militare: „Toate zvonurile, dezinformările şi incitările la violenţă apărute pe fir militar sau în reţeaua nebruiată a Marinei Militare, după 22 decembrie 1989 la unităţile militare din zona litoralului, semănau izbitor cu Planul de difuzare a informaţiilor despre inamic, jucat la ultimele aplicaţii de comandament"[23].

22. Mircea Alexandrescu, *Bucureşti. Oraş martir – oraş erou*, plachetă de fotografii, Editura Meridiane, Bucureşti, 1990.
23. Macovei Remus, „Enigme ale evenimentelor din decembrie 1989", http://presamil.ro/enigme-ale-evenimentelor-din-decembrie-1989/ (accesat la 14 iunie 2019).

Un alt mare semn de întrebare a fost formulat (dar abia ulterior) faţă de generalul Nicolae Militaru (dovedit agent sovietic de Securitatea lui Ceauşescu, dar numit de Ion Iliescu ministru al Apărării Naţionale), care, deşi trecut în rezervă, a venit în uniformă la Televiziune şi a cerut cu gravitate: „Opriţi măcelul! Daţi ordine, opriţi măcelul!". Despre acest mesaj-apel s-a speculat că a fost semnalul codificat de declanşare a acţiunilor diversioniste ale „teroriştilor", deoarece până în acel moment nu începuse încă să se tragă în revoluţionari. Multe alte mesaje transmise pe 22 decembrie la Televiziune s-au referit la situaţia de la Sibiu, creându-se impresia că acolo se desfăşurau lupte aprige (deoarece se ştia că, în Sibiu, Nicu Ceauşescu era prim-secretar). Teodor Brateş: „De la Sibiu ni se comunică acum că Armata nu mai are muniţie şi trupele de Securitate continuă să atace unităţile militare. Toate unităţile militare din jur să se ducă să dea ajutor acestor oameni care apără onoarea naţională. [...] Suntem informaţi că anumite elemente ceauşiste din fosta miliţie încearcă să se apropie de capitală". Ambele ştiri nu s-au confirmat, dar au produs pe moment panică şi confuzie. Cazimir Ionescu: „Suntem întrerupţi de un apel urgent! O coloană blindată motorizată se îndreaptă spre Piteşti pentru a ocupa punctul atomic, rafinăria, rezervoarele de cianură, barajul de la Curtea de Argeş! Odată cu căderea acestor puncte, oraşul Piteşti poate să dispară complet de pe harta ţării. Cerem Armatei să intervină!". Şi această ştire s-a dovedit complet falsă şi panicardă, dar Cazimir Ionescu, viitor membru FSN şi apoi PD, nu a avut de suferit de pe urma acestor *fake news*. Teodor Brateş: „Teroriştii se îndreaptă spre Televiziune, Armata să-şi facă datoria. Să anunţe radioul din 5 în 5 minute şi să informeze ce se întâmplă". Petre Popescu: „Radioul este într-o situaţie foarte critică. Este în pericol. Facem apel la populaţie să iasă în zonă pentru a înconjura această instituţie. De asemenea, facem apel la toţi cetăţenii care se află în curtea instituţiei noastre, a Televiziunii să nu părăsească curtea, să rămână aici"[24].

Traseul acestor numeroase dezinformări şi diversiuni nu a fost complet elucidat, la fel cum nu s-a lămurit nici mult invocata problemă a „teroriştilor". Rechizitoriul Secţiei Parchetelor Militare în Dosarul 11/P/2014 din 5 aprilie 2019 afirmă la pagina 323 că „Probatoriul administrat arată că multiplele dezinformări exercitate prin TVR, toate după orele 15:00 ale zilei de 22 decembrie 1989, s-au petrecut sub mandatul şi responsabilitatea Comandamentului Militar al TVR" de la etajul XI, din care făceau parte inculpaţii Ion Iliescu şi Gelu Voican Voiculescu, care colaborau strâns cu Direcţia Operaţii din Marele Stat-Major, condusă de generalul Nicolae Eftimescu. Mai mult decât atât, în Rechizitoriu se spune că:

> Probatoriul administrat a demonstrat că, începând cu orele 18:30 ale zilei de 22 decembrie 1989, a fost declanşată la nivelul întregii ţări o amplă şi complexă acţiune de inducere în eroare (dezinformare şi diversiune), unică în istoria naţională. Consecinţa acestei situaţii a fost instaurarea la nivelul întregii populaţii a României a unei psihoze a terorismului. Inducerea în eroare a reprezentat principala cauză a numeroaselor pierderi de vieţi omeneşti, vătămări fizice sau psihice, privări grave de libertate cu încălcarea regulilor generale de drept internaţional şi distrugerea unor bunuri de patrimoniu.

Aceste acuzaţii, alături de alte numeroase informaţii suplimentare şi explicaţii trebuie certificate de instanţa de judecată. Până atunci, toate aceste secvenţe suspecte sau bizare se pretează la orice fel de speculaţie sau interpretare partizană, constituind o excelentă muniţie pentru propagandă şi jocuri politice oculte sau pentru teorii ale conspiraţiei.

24. Mihai Tatulici (coord.), *op. cit.*, pp. 22-115.

Războiul electronic

Deşi nu s-a intervenit în reţelele radio şi doar parţial în cele de radionavigaţie, diversiunea electronică a fost deosebit de intensă în ceea ce priveşte bruiajul staţiilor de radiolocaţie, în imitarea unor ţinte aeriene false. Există numeroase mărturii ale personalului de radiolocaţie şi ale piloţilor aflaţi în misiune în acele zile[25] conform cărora, după ce văzuseră pe ecrane ţinte care sugerau desfăşurarea unor operaţii aeriene ofensive, în momentul ridicării aeronavelor pentru luptă, la contactul vizual, respectivele ţinte erau inexistente. Istoricul militar Florin Şperlea este mult mai riguros în analiza diversiunii electronice:

> Cele mai importante acţiuni ale războiului electronic s-au desfăşurat în nopţile de 22/23 şi 23/24 decembrie 1989. Rapoartele indicau grupe de 8-10 aeronave, peste 75% zburând la înălţimi sub 500 de metri, 70% cu o durată de până la 15 minute, majoritatea în afara zonelor controlate de sistemele de luptă antiaeriană. Nu s-au putut determina apartenenţa acestor aparate de zbor, felul în care se deplasaseră pe teritoriul României de la frontiere la punctele în care au fost semnalate (numai dinspre Marea Neagră şi Ungaria, fiindcă dinspre URSS şi Bulgaria nu s-a descoperit nicio ţintă trecând frontiera), unde şi cum aterizau. În mod cert, tragerile s-au executat asupra unor ţinte false (baloane cu reflectoare poliedrice cu etichete în limba rusă sau maghiară, care au fost capturate, aparate de zbor de mici dimensiuni fără pilot care s-au autodistrus sau situaţii aeriene imitate electronic)[26].

Acţiunea i-a luat prin surprindere pe radiolocatorişti, deoarece nu mai întâlniseră o simulare a unor operaţii aeriene de o asemenea amploare. La fel ca şi în cazul diversiunilor şi dezinformărilor transmise prin televiziune, radio sau pe cale orală, nici în acest caz nu au putut fi explicate precis şi nici dovedite sursele şi traseul acţiunilor de bruiaj electronic, deşi mărturii şi dovezi au supravieţuit din belşug. Şi aceste diversiuni electronice aşteaptă mult necesarele şi purificatoarele clarificări din partea Justiţiei.

După 12 ianuarie 1990: bătălii propagandistice pentru legitimitate

După separarea apelor politice şi mediatice în ziua primului protest public anti-FSN din Piaţa Victoriei şi a primei cenzuri partizane a TVR 1 (din cauza ceţii, bat-o vina!, care a împiedicat transmisia, şi nu a directorului TVR Aurel Dragoş Munteanu [*sic!*]), propaganda legată de „traumaticul inaugural" din 22 decembrie 1989 s-a derulat pe două autostrăzi paralele. Pe prima autostradă s-a circulat în sensul logosului emanat de Ion Iliescu şi FSN, iar pe sensul opus, contrar versiunii acestuia. Pentru Ion Iliescu era esenţial să susţină, să credibilizeze şi să obţină cât mai multe adeziuni la varianta sa asupra evenimentelor, deoarece acesta era izvorul legitimităţii puterii sale şi a partidului său. Contestarea „emanaţiei Ion Iliescu" implica delegitimizarea puterii sale. Ambele

25. Costache Codrescu (coord.), *op. cit.*, pp. 170-177.
26. Florin Şperlea, „Armata şi diversiunea din decembrie 1989", *Istorie şi civilizaţie*, decembrie 2009, pp. 10-13.

sensuri au cunoscut şi prezintă în continuare un trafic intens de argumente şi dovezi încrâncenat înregimentate politic. Pe cealaltă autostradă s-a circulat în sensul acuzelor la adresa Armatei şi DIA, pentru că au tras în populaţie înainte şi după 22 decembrie, iar în sensul opus, s-a vehiculat intens vinovăţia Securităţii şi a lui Iulian Vlad pentru acelaşi fapte. Cele două autostrăzi au avut mai multe puncte de inflexiune: susţinătorii inocenţei Armatei („Armata e cu noi!") sunt îndeobşte şi partizani ai lui Ion Iliescu & Co., în timp ce unii dintre cei mai pertinenţi acuzatori ai lui Iulian Vlad sunt şi opozanţi ai lui Ion Iliescu/PSD. Totuşi, în anii 1990, duşmanul neîmpăcat al ultimului şef al Securităţii fusese eminenţa cenuşie a puterii feseniste Silviu Brucan. Pe fond, elementul de separaţie decisiv în poziţionarea politică şi propagandistică faţă de evenimentele din decembrie 1989 rămâne atitudinea pro sau contra Ion Iliescu şi regimul FSN/PDSR/PSD. Chiar şi negarea categorică a existenţei teroriştilor în paginile Rechizitoriului din 5 aprilie 2019, terorişti despre care s-a vorbit atâta în decembrie 1989 şi după, are un iz anti-Iliescu/FSN/PSD. A fost lăsată deschisă calea spre identificarea autorilor sângeroasei diversiuni de după 22 decembrie, fie în rândul militarilor, fie printre securişti, cu complicitatea vinovată a stăpânirii.

Chiar înainte de ruptura mediatică şi politică din 12 ianuarie 1990, discursul retoric al consensului FSN-ist, uzitat cu obstinaţie pe toate canalele mediatice pentru consolidarea puterii, care ar fi fost ameninţată cu destabilizarea statului în urma unor critici răuvoitoare (desigur, nedemocratice şi tendenţioase), a început să fie contestat tot mai vehement atât de unii membri ai Consiliului Frontului Salvării Naţionale (CFSN) (intelectuali foşti disidenţi, precum Doina Cornea şi Ana Blandiana), cât şi de „o anumită parte a presei". De fapt, unitatea anticeauşistă se fisurase imediat după execuţia Ceauşeştilor, când scandările „Jos comunismul!" au devenit din ce în ce mai vocale şi mai frecvente. Mesajele oficiale, cuprinse în discursurile lui Ion Iliescu (în calitate de lider al CFSN) – transmise în direct la televiziune sau publicate în *Adevărul* (cotidian care se contura a fi de stânga, ca demn succesor al *Scânteii* comuniste, ai cărui redactori continuau să publice într-o retorică doar uşor modificată), spre deosebire de *România liberă* (care începe a se poziţiona critic faţă de putere) –, insistă pe pericolul destabilizării („Avem nevoie de linişte!"). În realitate, gruparea politică Iliescu & Co. urmărea legitimarea printr-un consens de tip ceauşist a autorităţii şi a deciziilor noii puteri emanate la 22 decembrie 1989. Încă o dată, puţini au fost cei care au sesizat pe loc faptul că noua structură de putere FSN, construită pe scheletul administrativ al fostului PCR, avea drept obiectiv strategic (îndeplinit în totalitate) camuflarea sub o poleială democratică a salvgardării, protecţiei şi recuperării în slujba FSN (ulterior FDSN, PDSR, PSD) a foştilor activişti de partid, a ofiţerilor de Securitate (camuflaţi sau nu), a informatorilor (ştiuţi doar în dosare interzise publicului) care scăpaseră de primul val al furiei populare din 22 decembrie 1989.

Din perioada 1995-2001, în care am lucrat ca jurnalist militar (având gradul de maior) în trustul de presă al Armatei, în cadrul redacţiilor TV Pro Patria, şi apoi la săptămânalul *Observatorul militar*, îmi amintesc că luna decembrie venea la pachet cu campanii iniţiate de o „anumită" presă civilă, pornind de la informaţii sau scurgeri, pe surse, din Secţia militară a Parchetului General, susţinute îndeosebi de procurorul militar Dan Voinea, în care Armata (desigur, doar prin anumiţi ofiţeri de grad înalt) era învinuită că ar fi tras în demonstranţi înainte de 22 decembrie 1989. Recunosc că am fost luat şi eu de valul atitudinilor de apărare şi de respingere a acestor acuze periodice. Fusesem neplăcut surprins în toamna lui 1997, atunci când, exact în timpul importantei aplicaţii cu trupe NATO/PfP „Cooperative Determination 97", care se desfăşura la Sibiu şi la care participam în structura de media, codirectorul român, generalul de brigadă Vasile

Paul (de altfel, un tip arogant, agresiv şi ciubucar, potrivit mărturiei subordonaţilor săi din Statul-Major General), a fost acuzat în presă de crime împotriva demonstranţilor din Timişoara în decembrie 1989. Ştirea nu a putut fi ocultată faţă de ofiţerii străini, iar generalul italian Giuseppe Ardito, comandantul exerciţiului şi totodată al LANDSOUTH (comandamentul regional al NATO din Napoli), le-ar fi reproşat cu indignare subordonaţilor săi: „Şi m-aţi pus să stau la masă cu un criminal!". Ulterior, nici generalul Vasile Paul şi nici generalul mai înalt în grad şi în funcţie Eugen Bădălan (acuzat deschis de conducătorul demonstranţilor de la Arad din 21 decembrie 1989, Valentin Voicilă, de tentativă de reprimare a lor) nu au avut de suferit în urma acestor acuzaţii[27]. Dimpotrivă. Lista generalilor avansaţi postdecembrist cu un rol controversat în evenimentele de dinainte de 22 decembrie este însă mult mai lungă.

Ultimul număr din decembrie 1997 al *Observatorului militar*, editat de MApN, a fost dedicat în întregime „împlinirii a opt ani de la evenimentele din decembrie 1989": vorbe multe şi frumoase, atent şi cu har ticluite, dar lacunare în elemente concrete, precise, aşa cum, în mod obişnuit, este stilul de exprimare al militarilor. Doar în scurtele perioade în care Ion Iliescu şi PSD nu s-au aflat la putere, doi dintre cei mai celebri generali şi foşti miniştri în 1990, Victor Atanasie Stănculescu şi Mihai Chiţac, au putut fi judecaţi (1999), rejudecaţi (2007) şi condamnaţi (2008) pentru faptele lor de la Timişoara din decembrie 1989, fiind întemniţaţi. Tot atunci, pe vremea când PDSR şi Ion Iliescu alături de PRM erau în opoziţie, în mandatul Convenţiei Democratice – Emil Constantinescu, a fost înfiinţat, prin Legea nr. 187 din 1999, Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS), care, cu toate sincopele şi piedicile procedurale şi politice cu care a fost intens bruiat, a reuşit să facă oarecare lumină în multe aspecte tenebroase ale trecutului ceauşist şi decembrist.

Faptul că mecanismele ascunse şi rolul adevărat jucat de personajele-cheie, civile şi militare, ale evenimentelor din 22 decembrie 1989 nu au fost limpezite într-o manieră incontestabilă, pe bază de probe şi mărturii solide, timp de zeci de ani, a permis lansarea pe piaţa media a unei sumedenii de scenarii conspirative, fiecare cu bătaie politică într-o anumită direcţie. De exemplu, pe 23 februarie 2004, în *Jurnalul Naţional*, sub titlul senzaţional „Ceauşescu a fost dat jos de CIA", era prezentat un documentar „incendiar" al postului de televiziune franco-german arte, semnat de regizoarea austriacă Susanne Brandstätter şi realizat în aceeaşi manieră şi cu acelaşi mesaj în care fusese scris şi volumul *Minciuni mass media*. Într-un alt registru, revista *Lumea*, nr. 12 din 2009, venea cu o altă teorie, la fel de „senzaţională": „Sosia lui Ceauşescu rupe tăcerea. DSS a participat la conspiraţia din 1989 şi a ascuns arhiva Direcţiei a V-a". Mult prea multe articole şi chiar cărţi de acest tip au împuiat mintea românilor cu astfel de speculaţii şi conspiraţii, având ca efect sporirea dezinteresului faţă de subiect şi resemnarea în faţa imposibilităţii aflării adevărului. Ceea ce poate că s-a şi urmărit.

Între sutele de volume şi miile de articole dedicate celor întâmplate în România la sfârşitul anului 1989, au atras reacţii pe măsură nu atât cărţile cu rol de a disculpa, omisive, dar decent redactate ale autorilor din MApN, cât volumele, articolele şi interviurile foştilor lideri ai Securităţii, îndeobşte colonelul Filip Teodorescu[28] şi generalul Iulian

27. Valentin Voicilă, *Vă iubesc, arădeni!*, Valentin Voicilă în dialog cu Emil Şimăndan, Editura Fundaţiei „Ioan Slavici", Arad, 2014, pp. 44-45.
28. Filip Teodorescu, *Un risc asumat*, Editura Viitorul Românesc, Bucureşti, 1992; *Adevăruri incomode. Decembrie 1989*, tipărit de Asociaţia Cadrelor Militare în Rezervă şi Retragere – SRI (ACMRR-SRI), Editura Semne, Bucureşti, 2013.

Vlad (în postură de povestitor intervievat sau de conferenţiar în cercurile de rezervişti ai Securităţii), secondaţi de prolificul general Aurel Rogojan[29], prin care aceştia s-au avântat puternic în „albirea" şi „inocentizarea" nu doar ale activităţii lor personale (considerându-se adevăraţi patrioţi profesionişti şi victime politice nevinovate), dar şi ale fostei temute poliţii secrete ceauşiste. Totodată, aceste cărţi şi interviuri nu au adus nimic semnificativ nou sau relevant referitor la modul în care s-au petrecut lucrurile în decembrie 1989, fiind repetate pe un ton doct-arogant sau superior-părintesc, cu un aer atotştiutor, chestii neaccesibile, nu-i aşa?, „ţivililor" muritori de rând, diferite teorii ale interferenţelor străine sau chichiţe de funcţionare internă a Securităţii, pigmentate cu detalii exotice din trecutul ceauşist, fără efecte în prezent. În aceste condiţii, investigatorul CNSAS Mădălin Hodor[30] a ţâşnit în spaţiul public ca un continuator al „vânătorului de securişti", istoricul Marius Oprea[31]. Mădălin Hodor a pus pe masă (în revista *22*) documente inedite care infirmau afirmaţiile categorice şi nevinovăţiile foştilor lideri ai Securităţii (în principal Iulian Vlad), printre care agenda generalului Ştefan Alexie, listele cu armament distribuite de maistrul militar Ambrozie Pantea la Timişoara în 17 decembrie... Ceea ce susţine Mădălin Hodor, nu fără temei, este că nu doar Ion Iliescu este vinovatul de serviciu (cum îi plăcea lui Iulian Vlad să se autodesemneze) pentru diversiunea militară şi inducerea psihozei teroriste. Nu am avut terorişti, afirmă Hodor – în ton cu Rechizitoriul din 5 aprilie –, ci diversionişti profesionişti, care au acţionat după un manual şi care au cauzat atâtea victime, încât mulţi, foarte mulţi ofiţeri din Armată şi din Securitate deopotrivă trebuie să fi participat la „infracţiunile contra umanităţii" atât înainte de 22 decembrie 1989, cât mai ales după. În concluzie, Mădălin Hodor, care şi-a încasat imediat partea de contestări şi injurii, alături de cercetătorii Andrei Ursu şi Roland O. Thomasson previn asupra unei noi manipulări în masă menite să acopere încă o dată adevăraţii şi mulţii vinovaţi de cele întâmplate în decembrie 1989, nu numai la Timişoara, dar mai ales la Bucureşti. O manipulare asemănătoare celei prin care explozia populară şi valurile anticomuniste (care se prefigurau a fi din ce în ce mai consistente) au fost domolite acum 30 de ani prin execuţia rapidă a Ceauşeştilor şi prin mediatizatul proces al „lotului Timişoara", după care foştii lideri comunişti de frunte, membri în CPEx al CC al PCR, au fost eliberaţi după doar doi-trei ani de închisoare. Nu este întâmplător faptul că tot din aceeaşi zonă politică PCR-FSN-PDSR-PSD provine sintagma „deţinut politic", vehiculată în anii 1990 de foştii nomenclaturişti condamnaţi, iar în prezent de lideri politici actuali, ajunşi în puşcărie. Referitor la un „lot Bucureşti", mult mai consistent, căruia trebuie să i se lămurească juridic vinovăţia pentru mult mai numeroasele victime căzute după 22 decembrie, nu s-a făcut nici anchetă şi nici judecată

29. Aurel I. Rogojan, *Iulian N. Vlad. Confesiuni pentru istorie*, Editura Proema, Baia Mare, 2017 ; *Fereastra serviciilor secrete. România în jocul strategiilor globale*, Editura Compania, Bucureşti, 2011.

30. Mădălin Hodor, „Adio bătrâne asasin", https : //revista22.ro/opinii/madalin-hodor/adio-btrne-asasin (accesat la 16 iunie 2019) ; „Cine a tras în noi după 22 ? Studiu asupra vinovăţiilor pentru victimele Revoluţiei Române din decembrie 1989", http : //www.revistadrepturileomului.ro/assets/docs/2018_4/NRDO-4-2018-studiu.pdf (accesat la 16 iunie 2019) ; „Din nou despre Iulian Vlad. Faza pe documente. Agenda generalului de securitate Ştefan Alexie", https : //revista22.ro/dosar/din-nou-despre-iulian-vlad-faza-pe-documente-agenda-generalului-de-securitate-tefan-alexie (accesat la 16 iunie 2019) ; „Securiştii care au tras la Timişoara. Lista lui Ambrozie", https : //revista22.ro/dosar/securitii-care-au-tras-la-timioara-listele-lui-ambrozie (accesat la 15 iunie 2019).

31. Marius Oprea, *Banalitatea răului. O istorie a Securităţii în documente. 1949-1989*, Editura Polirom, Iaşi, 2002 ; *Moştenitorii Securităţii*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2004 ; *Mafia arabă în România. De la Ceauşescu la Iliescu*, Editura Corint, Bucureşti, 2016.

şi nici Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989 (IRRD), aflat sub permanenta umbră a lui Ion Iliescu, nu s-a înghesuit la prea multe analize istorice.

În acest decor absolut democratic, în care fiecare a fost şi este liber să afirme ce vrea, nu a fost deloc surprinzătoare decizia lui Ion Iliescu din finalul celui de-al doilea (de fapt al treilea) mandat prezidenţial de a înfiinţa – prin Legea nr. 556 din 7 decembrie 2004, modificată prin Ordonanţa de Urgenţă nr. 33/2019 – Institutul Revoluţiei Române din Decembrie 1989, plasat în subordinea Senatului, preşedinte al Colegiului naţional fiind ales ulterior chiar... Ion Iliescu. În acest fel, fondatorul FSN/FDSN/PDSR/PSD îşi asigura o marjă consistentă de control asupra istoriografiei evenimentelor care i-au legitimat puterea. Destul de numeroasele volume şi publicaţii realizate de IRRD nu au atins niciun subiect şi nicio zonă sensibile, controversate ale evenimentelor (identitatea teroriştilor, „agenturili"), îndeosebi ale celor de la Bucureşti. Implicaţiile politice ar fi fost uriaşe şi, poate, dezastruoase. Pentru mulţi istorici şi participanţi la evenimente, publicaţiile IRRD sunt fie lipsite de credibilitate, fie neinteresante. Mai mult decât atât, a devenit de-a dreptul bizar, chiar contraproductiv faptul că atât proaspătul director general, Gelu Voican Voiculescu, cât şi preşedintele său „etern" Ion Iliescu au ajuns, fie şi după 30 de ani, inculpaţi de Parchetul General, Secţia militară, pentru infracţiuni contra umanităţii săvârşite în exercitarea prerogativelor puterii de stat şi în luarea deciziilor politice şi militare tocmai pe timpul evenimentelor pe care le patronează istoriografic.

Dincolo de disputa istoriografică pe autostrada pro sau contra Ion Iliescu – ceea ce considerăm a fi inadmisibil, deoarece constituie o uriaşă vulnerabilitate a clasei politice româneşti – este faptul că neaplicarea punctului 8 al Proclamaţiei de la Timişoara (respins vehement de Iliescu şi FSN în primăvara lui 1990), cu alte cuvinte, inexistenţa unei reale lustraţii politice şi securistice a societăţii româneşti, a permis atâtea şantaje oribile în scopul asigurării unor obedienţe ruşinoase, corupţii ticăloase şi jocuri murdare la nivel înalt, dosare precum „Petrov" (decizia CNSAS din 2019 de a-l declara colaborator al Securităţii pe fostul preşedinte Traian Băsescu) ieşind la lumină abia după 30 de ani (mult prea târziu şi fără efecte politice notabile). Ca urmare, prea mulţi români au ajuns să nu mai aibă încredere în politicienii lor, pe motiv că „toţi mint şi toţi fură". Sau poate că tocmai acesta a fost obiectivul.

Ritualice concluzii

O concluzie dactă: propaganda a fost esenţială în pregătirea, desfăşurarea şi chiar în deznodământul evenimentelor din decembrie 1989. Mai mult chiar, propaganda externă a atrocităţilor şi a cifrelor exagerate privind numărul de morţi de la Timişoara transmise de Radio Europa Liberă, BBC şi Vocea Americii au impulsionat decisiv declanşarea protestelor de masă atât în oraşul de pe Bega, cât şi pregătirea psihologică a populaţiei pentru ca manifestaţiile să răbufnească şi la Bucureşti. Totodată, propaganda difuzată la Televiziune, îndeosebi inducerea unei psihoze teroriste, însoţită de o diversiune masivă, a permis legitimarea viitorilor lideri politici „emanaţi" după 22 decembrie pentru a putea conduce ţara în linişte, pe baza unui consens general, pe drumul unei „democraţii originale", care să nu mai „întineze idealurile nobile ale socialismului". Astfel a fost salvată şi recuperată marea masă a activiştilor şi securiştilor mai puţin compromişi şi cunoscuţi, a informatorilor şi agenţilor acoperiţi din cadrul societăţii, oricând şantajabili, iar erupţiile justiţiare şi anticomuniste au putut fi ţinute sub control.

O concluzie personală: după 30 de ani, având 61 de ani, mă simt în continuare la fel de minţit, de manipulat şi de furat privind ceea ce s-a întâmplat în ţara mea în decembrie 1989. Doar că atunci nu conştientizam acest lucru, teribil de emoţionat şi de îmbătat cum eram de speranţe, entuziasm şi naivităţi de tot felul. Tot astfel, nici propaganda din prezent nu o pot deosebi de adevăr, la fel ca şi atunci. Pentru că, în pofida a numeroase adevăruri revelate între timp şi a unor lucidităţi trezite, tot nu ştim *adevărul* despre decembrie 1989 în România. Adevăr pe care poate că îl vom putea afla şi rosti doar după dispariţia fizică a principalelor personaje implicate (atunci când cauzele respective se vor clasa) şi după deschiderea completă a arhivelor secrete, inclusiv a celor ferecate la Piteşti.

Acestea – absenţa *adevărului*, dar şi senzaţia acută de *manipulare* – sunt motivul pentru care paginile de faţă nu conţin nici cuvântul „revoluţie", nici sintagma „lovitură de stat", nici „complot" sau alte asemenea etichete.

December 1989: Propaganda Before All

A bitterly excessive propaganda played a crucial role in what happened in Romania in December 1989. The present study focuses on some theoretical short remarks and explanations, as well as on some brief considerations about the typical psycho-social profile of the National Defence Ministry and Securitate officers during the last years of Ceauşescu's regime: mentality, loyalty, motivations, access to real news. The military personnel were living in a very narrow universe, limited to their small family circle, barracks colleagues, not usually interacting with civilians. They were strictly militarily educated and indoctrinated according to the ideological and nationalist dogmas of the communist party. In contrast, the Securitate officers were well educated and operated among civilians. As a result, they were well aware of the hard realities of the country, of its domestic and foreign challenges, whilst military personnel remained oblivious.

Propaganda before December 22nd 1989 was strongly ideologically biased. The Western media demonized Ceauşescu as a bloody dictator and because his regime failed to comply with human rights. The main dissemination vector was Radio Free Europe, later accused by leftist journalists to be the media manipulation weapon of the CIA. Ceauşescu's propaganda machine pushed on nationalistic messages, populist promises, speculating the anti-Soviet feelings of the people and the imminent threat of an imperialistic aggression.

Propaganda between December 22nd 1989 and January 12th 1990 was generally controlled by the new Iliescu regime and his National Salvation Front (FSN) in order to legitimize his rise to power. The main dissemination vector was the sole national television channel, but also the majority of the printed journals. A lot of disinformation, manipulations, rumors, hysterical calls occurred live during those days, veiling what happened behind the scenes. On January 12th 1990, there was a clear divide between the Iliescu regime and the political opposition; this secession between the FSN in power and the opposition was immediately reflected in the print media and in the attitude of the Romanians.

Propaganda after January 12th 1990 was driven by two themes. The first theme revolved around supporting or refuting Iliescu's version of the December 1989 revolution, and thereby affirming or challenging the FSN power. The second theme was assigning blame to either Securitate or the Army for civillian deaths linked to the regime change. Both propaganda themes were highly politically driven.

Some considerations concerning Iliescu's objective designed for the IRRD (Romanian December Revolution Institute), the aims of the former Securitate leaders memoirs and the opposite revelations on the subject, published by other civilian historians, challenging the IRRD and former Securitate officers assumptions.

Some usual conclusions written in an academic style and from a personal perspective.

Sorin BOCANCEA

Decembrie 1989. Marea aplicaţie a Armatei române

Introducere

Chiar şi după trei decenii de la evenimentele din decembrie 1989 persistă întrebarea dacă a fost sau nu a fost revoluţie în România. Sigur că a fost! Un regim politic a fost înlocuit cu altul, regimului totalitar i-a luat locul unul democratic şi cred că este o pierdere de timp să căutăm un răspuns care să contrazică o evidenţă. Întrebarea care generează dezbateri este alta: Revoluţia s-a produs ca urmare a unei revolte populare, aşa cum susţin „emanaţii" ei, sau printr-o lovitură de stat, aşa cum susţin cei care o numesc „loviluţie"? Eu susţin că prin ambele. A fost o lovitură de stat dată la adăpostul unei revolte populare pe care au transmis-o în direct pe posturile de televiziune şi de radio chiar cei care au organizat lovitura de stat. În centrul acestei acţiuni a stat Armata română, care „a tras în popor" şi atunci când a urmat ordinele „comandantului suprem", şi după ce a devenit „a poporului".

În decembrie 1989 eram militar în termen într-un divizion de artilerie antiaeriană plasat în Microgarnizoana Pantelimon (lângă Bucureşti) alături de un regiment de tancuri, un batalion de geniu şi o companie de aprovizionare şi transport. Am discutat despre ce am făcut în zilele Revoluţiei cu generalul Mircea Mureşan, care atunci era comandant al Regimentului 20 Tancuri şi totodată comandant al Microgarnizoanei Pantelimon, în lucrarea *Aşa ne-am petrecut Revoluţia*[1]. Trebuie să precizez faptul că Mircea Mureşan era maior în 1989 şi că a condus operaţiile militare din Piaţa Palatului începând cu seara zilei de 22 decembrie 1989, adică după fuga Ceauşeştilor. De asemenea, am discutat despre acţiunile Armatei din acele zile atât cu ofiţeri din cadrul aceluiaşi regiment de tancuri, cât şi cu alţi militari: de la o unitate de rachete din Bucureşti, de la Batalionul de Infanterie Marină din Constanţa şi de la o unitate de transmisiuni a Departamentului Securităţii Statului. Toate interviurile au fost reunite în volumul *Revoluţia română. Militari, misiuni şi diversiuni*[2]. În pregătirea acestor volume am consultat documentele

1. Sorin Bocancea şi Mircea Mureşan, *Aşa ne-am petrecut Revoluţia*, Editura Institutul European, Iaşi, 2014.
2. Sorin Bocancea (coord.), *Revoluţia română. Militari, misiuni şi diversiuni*, Editura Institutul European, Iaşi, 2015.

la care am avut acces în acea perioadă, fundamental fiind primul volum al *Raportului Comisiei Senatoriale*[3]. Între timp, după dispariția lui Sergiu Nicolaescu (care a condus acea comisie), a fost făcut public și al doilea volum al *Raportului*. Însă, o mare cantitate de informații și de declarații din acesta apar în rechizitoriul[4] din „Dosarul Revoluției", făcut public în primăvara anului 2019.

În cele ce urmează voi prezenta cele mai importante episoade din ultimele două decade ale lui decembrie 1989 ca argumente în sprijinul tezei că Revoluția Română din 1989 s-a realizat printr-o lovitură de stat dată la adăpostul unei revolte populare, în centrul acestei acțiuni fiind Armata română. Faptul că era posibil ca Revoluția să nu aibă și componenta lovitură de stat este o altă teză pe care o susțin. În realizarea demersului meu, voi reuni elemente de macroistorie, pe care le-am extras din diverse surse, cu elemente de microistorie, pe care le dețin din propria experiență și din declarațiile militarilor cu care am dialogat pe tema evenimentelor din decembrie 1989.

Un episod mai vechi: „Corbii"

Pentru a înțelege ce s-a întâmplat în decembrie 1989 trebuie să amintim de un episod din 1984, când Ceaușescu a înlăturat gruparea unor generali despre care a fost informat că pregătea un puci. Această grupare era compusă din generalii Nicolae Militaru (Lepădat, pe numele său real), Vasile Ionel, Constantin Olteanu, Ion Ioniță, Dumitru Penciuc, Gheorghe Gomoiu, Dumitru Pletos (locțiitorul comandantului Armatei I), Costică Popa (locțiitor al șefului Marelui Stat-Major [MStM], care coordona Direcția de Informații Militare) și Ștefan Kostyal (care în 1970 fusese retrogradat la gradul de soldat, iar pe 22 decembrie 1989, după cum avea să declare, a mers în Piața Palatului luându-l cu sine pe tânărul Victor Ponta), la care se adaugă căpitanul de rang I în Marină Radu Nicolae. Majoritatea acestora aveau legături cu Glavnoe Razvedîvatel'noe Upravlenie (Directoratul Principal de Informații) – GRU, serviciul de informații al armatei URSS. Din declarațiile acestora, aflate în Rechizitoriu[5], reiese faptul că Radu Nicolae a fost cel care a făcut legătura între militari și civili. Din gruparea civililor făceau parte Ion Iliescu și Virgil Măgureanu. Legătura cu sovieticii a realizat-o ambasadorul României în Turcia, Vasile Patilineț, a cărui soție era vară cu soția lui Radu Nicolae, după cum declară Nicolae Iosub (ofițer în cadrul Departamentului Securității Statului [DSS] – Contrainformații militare)[6].

Constantin Olteanu a declarat că Iulian Vlad, pe atunci șeful Departamentului Securității Statului, îl informase de existența acestui grup în 1988. Cât timp a fost ministru al Apărării, serviciul de contrainformații îi adusese la cunoștință și faptul că Emil Cico Dumitrescu era agent al GRU. În perioada în care a deținut funcția de primar al Bucureștiului, acesta a fost informat chiar de Emil Cico Dumitrescu de faptul că se

3. *Raportul Comisiei Senatoriale privind acțiunile desfășurate în Revoluția din decembrie 1989*, http://www.ziaristionline.ro/2013/12/30/exclusiv-raportul-final-al-comisiei-senatoriale-asupra-evenimentelor-din-decembrie-1989-numarul-exact-al-turistilor-sovietici-si-datele-securitatii-despre-scenariile-revolutiei-lovitura-de-s/
4. Ministerul Public, Parchetul de pe lângă Înalta Curte de Casație și Justiție, Secția Parchetelor Militare, Rechizitoriu în Dosar nr. 11/P/2014, vol. I, 5 aprilie 2019.
5. *Ibidem*, pp. 19-28.
6. *Ibidem*, p. 32.

întâlnea cu Ion Iliescu, pe care îl cunoştea relativ bine, întrucât taţii lor fuseseră colegi de serviciu[7].

Informaţiile despre membrii acestui grup sunt destul de detaliate. Din declaraţia lui Vasile Lupu, fost locţiitor al şefului UM 0110 (unitatea de protecţie contrainformativă cu privire la ţările socialiste), aflăm următoarele: „După 22 decembrie 1989, primul care a preluat conducerea unităţilor DSS a fost generalul [Gheorghe] Logofătu. Din datele pe care le ştiam, gl. Logofătu s-a aflat în atenţia Serviciului de Contrainformaţii Militare în legătură cu o anumită apropiere de GRU [...]. Am fost surprinşi şi de numirea generalului Militaru ca ministru al Apărării. Ştiam că trecerea sa în rezervă, cu câţiva ani în urmă, se datorase şi faptului că inclusiv serviciul nostru demonstrase un anumit ataşament al acestuia faţă de GRU. Atât el, cât şi generalul Kostyal au format obiectul acţiunii «Corbii», materializat într-un documentar complex. Generalul Militaru a numit la scurt timp ca şef al Statului-Major General pe generalul Vasile Ionel"[8].

Conform declaraţiei lui Nicolae Iosub, dosarul de urmărire informativă numit „Kastorul", pe care l-a preluat în 1983, îl viza iniţial doar pe Ştefan Kostyal, bănuit şi dovedit ca agent GRU. Descoperind legăturile lui cu generalii şi cu Ion Iliescu, în anul 1985 a schimbat numele dosarului în „Corbii".

Acest grup a încercat organizarea unui puci în 1984, iar cel de la care s-a aflat de planul lor a fost generalul Costică Popa[9], care l-a raportat serviciului de contrainformaţii, care, apoi, l-a informat pe Ceauşescu prin ministrul de Interne. Ceauşescu nu a putut să ia măsuri drastice împotriva complotiştilor fiindcă aceştia erau protejaţi de Moscova. Dar, în acea toamnă, a trimis toate unităţile din Bucureşti la munci agricole şi i-a trecut în rezervă pe generali. Măsura următoare a fost numirea în funcţii a unor ofiţeri tineri, care nu îşi făcuseră studiile la Academia Militară „Mihail B. Frunze" (URSS), ci în România. În discuţia pe care am purtat-o cu generalul Mureşan, acesta mi-a relatat faptul că a fost numit în funcţia de comandant de regiment (pentru care era necesar gradul de locotenent-colonel), deşi avea gradul de căpitan. Nu a fost însă singurul în această situaţie: „În 1984-1985 au fost foarte mulţi ofiţeri tineri care au fost numiţi comandanţi la gradul de căpitan. De exemplu: Gimi Carp, Barangă, Feraru, Palaghia, Ilie Marin ş.a."[10]. S-a produs, după cum recunoaşte şi generalul Mureşan, „o infuzie de căpitani în funcţii de comandanţi de regimente"[11].

Cu cei din dosarul „Corbii" ne vom întâlni în zilele Revoluţiei şi ulterior, pentru că, după preluarea puterii, au îndeplinit următoarele funcţii: Ion Iliescu – preşedintele României pentru o perioadă de zece ani; Nicolae Militaru – ministru al Apărării; Virgil Măgureanu – iniţial, consilier al preşedintelui Iliescu, apoi primul director al SRI; generalul Vasile Ionel – şef al Marelui Stat-Major al Armatei, apoi consilier al preşedintelui Iliescu; generalul Ştefan Kostyal şi-a reprimit gradul de general-maior; Emil (Cico) Dumitrescu – secretar de stat în Ministerul de Interne şi apoi consilier de stat în cadrul Administraţiei Prezidenţiale.

7. *Ibidem*, p. 28.
8. *Ibidem*, p. 29.
9. *Ibidem*, pp. 32-33.
10. Sorin Bocancea şi Mircea Mureşan, *op. cit.*, p. 17.
11. *Ibidem*, p. 19.

Elementul străin

Pentru căderea comunismului în Europa, decisivă a fost întâlnirea de la Malta din 2-3 decembrie 1989, dintre Ronald Reagan şi Mihail Gorbaciov, în cadrul căreia s-a luat decizia încheierii Războiului Rece. Zidul Berlinului căzuse, iar cele două mari puteri nu puteau să nu ia în seamă semnificaţia politică majoră a acestui moment. Dacă în celelalte ţări din lagărul socialist regimul comunist a căzut fără mare zgomot, la Bucureşti acest proces se lovea de încăpăţânarea unui neostalinist care nu a vrut sau nu a putut să înţeleagă mersul lucrurilor. Ceauşescu avusese două momente în care ar fi putut să-şi asigure o ieşire din joc în siguranţă: Congresul al XIV-lea al PCR, din noiembrie 1989, când ar fi putut să nu mai candideze pentru funcţia de secretar general al PCR, şi ultima întâlnire cu Gorbaciov, de pe 4 decembrie 1989, când a avut o discuţie tensionată, respingând propunerile de restructurare venite din partea liderului sovietic. Ceauşescu ştia că marile puteri deciseseră prăbuşirea blocului comunist, iar căderea liderilor comunişti dovedea faptul că planul era pus în aplicare. Cu toate acestea, a rămas consecvent liniei sale.

Începând cu luna decembrie, comandaţii Armatei fuseseră informaţi că la graniţa cu URSS se produceau mişcări de trupe[12]. În afară de acţiunile celor îmbrăcaţi în uniforme kaki, a mai existat o mişcare: mobilizarea unor militari în civil. În România s-a probat războiul neconvenţional în 1989. Dacă în 2014 în Ucraina au intrat „oamenii verzi", fără însemnele unei armate, care veniseră „să apere" minoritatea rusă, în decembrie 1989 treceau Prutul turiştii care voiau să tranziteze România, dar care au rămas aici seduşi de frumuseţile spaţiului carpato-danubiano-pontic. Despre aceste mişcări ştiau şi generalul Vasile Milea, ministrul Apărării Naţionale, şi generalul Ştefan Guşă, şeful MStM, întrucât ei văzuseră coloanele de maşini: primul, pe 15 decembrie, în timp ce mergea spre Iaşi, iar al doilea, când se întorcea la Bucureşti de la Buzău. Milea a pus să fie oprită coloana, iar ocupanţii maşinilor s-au prezentat ca turişti[13]. Generalul Nicolae Pleşiţă a relatat că generalul Milea i-ar fi povestit despre cei cu care s-a întâlnit la Bacău, acei turişti „cu aceeaşi vârstă, aceeaşi ţinută civilă, aceeaşi pregătire fizică, atletică. Milea mi-a povestit cu lacrimi în ochi: «E de rău, Nicule. Zvonurile cu Malta nu sunt vorbe-n vânt. Se pregăteşte şi la noi...»"[14].

Milea ştia de ceva vreme despre acei turişti. Aflăm că, încă de la începutul lunii decembrie, era chemat frecvent la Cabinetul 2. Pe 7 decembrie a intrat la Elena Ceauşescu de două ori, iar pe 8 decembrie a avut o întâlnire de zece minute cu aceasta. După cum notează şi Lavinia Betea, „consecinţă a informaţiilor îngrijorătoare primite despre mulţimea turiştilor străini şi trecerile clandestine de frontieră, efectivele Armatei se vor reduce prin trecerea unităţior de grăniceri în subordinea Ministerului de Interne"[15]. Însă în decembrie 1989, până la finalizarea tranziţiei de la MApN la MI, subordonarea grănicerilor era tot faţă de MApN.

12. Alex Mihai Stoenescu, *Istoria loviturilor de stat în România*, vol. IV, partea a II-a: *„Revoluţia din decembrie 1989" - o tragedie românească*, Editura RAO, Bucureşti, 2012, p. 13.
13. Sergiu Nicolaescu, *Cartea revoluţiei române. Decembrie '89*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 2000, p. 50.
14. Alex Mihai Stoenescu, *op. cit.*, p. 58.
15. Lavinia Betea, *Ultimul an din viaţa Elenei Ceauşescu. Agenda Tovarăşei în 1989*, Editura Corint, Bucureşti, 2018, pp. 272-273.

Asemenea „turişti" au intrat şi pe la graniţa cu Ungaria. Faptul că Ceauşescu era informat despre această stare de lucruri reiese şi din afirmaţiile sale în şedinţa CPEx din 17 decembrie: „Am dat, de altfel, indicaţia să se întrerupă orice activitate de turism. Nu trebuie să mai vină niciun turist din străinătate, pentru că toţi s-au transformat în agenţi de spionaj [...]. Pentru că toate ţările socialiste vecine nu prezintă încredere. Cei din ţările socialiste vecine sunt trimişi ca agenţi"[16]. Era prea târziu. În România intraseră deja câteva mii, începând cu 9 decembrie 1989. Generalul Vlad relata faptul că Ceauşescu nu a luat măsuri, în pofida informărilor repetate pe care le-a primit, deoarece grija lui a fost să nu îi deranjeze pe ruşi şi pe unguri. Şi, după cum relatează Aurel I. Rogojan că ar fi aflat de la ofiţerul direcţional al unităţii de linie pentru judeţele de frontieră, la scurt timp, ministrul de Interne, Tudor Postelnicu, a dispus să nu se aplice „dispoziţia pripită" a lui Ceauşescu şi frontierele cu URSS să nu se închidă[17]. Postelnicu era vechi prieten al celor de la Ambasada sovietică la Bucureşti.

Prologul de la Iaşi

Primul episod al Revoluţiei Române s-a consumat la Iaşi. Din cele relatate de fostul şef al Securităţii Iaşi Constantin Ciurlău, la începutul lunii decembrie 1989 în Iaşi au operat mai multe grupuri. Primele au fost grupul inginerilor de la Combinatul de Utilaj Greu („grupul Prutianu-Cassian"), care a răspândit manifeste tipărite peste Prut, sub direcţia KGB, şi un grup format din trei studenţi, printre care Iulian Chifu[18]. Din cele arătate de Ciurlău, în ziua de 14 decembrie, la Hotelul Unirea erau cazaţi 110 sportivi, pentru că „Dinamoviada" fusese mutată de la Oradea la Iaşi, şi 176 de turişti sovietici din Nikolaev şi Odessa. Toţi erau de fapt luptători din trupele speciale. Sovieticii au venit cu două autocare şi circa 60-70 de autoturisme, care se întâlneau la anumite puncte, mergeau la obiective turistice, apoi reveneau la punctele de întâlnire[19].

În ziua de 14 decembrie, când ar fi trebuit să aibă loc manifestaţia din Piaţa Unirii, autorităţile au desfiinţat staţia de tramvai din piaţă pentru a evita staţionarea persoanelor, au adus două maşini de pompieri şi le-au plasat în colţurile pieţei, iar miliţienii le-au interzis cetăţenilor să staţioneze în zonă. Operaţiunea de contracarare a revoltei de la Iaşi a fost coordonată de Ion Olteanu, care a plecat spre obiectiv pe 12 decembrie, după o întrevedere cu Elena Ceauşescu[20], împreună cu generalul Ion Coman şi cu o garnitură de tren plină cu militari.

După cum mi-a relatat Ioan Trofin, pe atunci directorul Hotelului Unirea, pe 15 decembrie, în jurul prânzului, când eşecul revoltei era clar, au părăsit hotelul toţi turiştii sovietici şi toţi sportivii de la „Dinamoviadă". Elementul de noutate a fost faptul că, în cazul sportivilor, fiecare şi-a achitat individual cazarea. Nu a existat un reprezentant al grupului care să gestioneze această chestiune pentru toţi. Din declaraţiile lui Ciurlău, în urma „turiştilor" cazaţi la Hotelul Moldova a fost găsită harta turistică a României „pe care se trăsese o linie începând de la Iaşi, Craiova, Timişoara"[21].

16. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., p. 16.
17. Aurel I. Rogojan, *Iulian N. Vlad. Confesiuni pentru istorie*, Editura Proema, Baia Mare, 2017, p. 404.
18. Alex Mihai Stoenescu, *op. cit.*, pp. 47-50.
19. *Ibidem*, pp. 50-51.
20. Lavinia Betea, *op. cit.*, p. 275.
21. Alex Mihai Stoenescu, *op. cit.*, p. 56.

În afară de episodul de pe 14 decembrie, în Iaşi se mai vorbeşte despre faptul că a mai existat un rateu cu puţin timp înainte. Ion Iliescu complotase împotriva lui Ceauşescu împreună cu Ilie Dodea (şeful Centrului de librării Iaşi, care fusese pentru scurt timp şef de catedră la Academia „Ştefan Gheorghiu") şi Alexandru Tacu (bibliotecar la Combinatul de Utilaj Greu din Iaşi). Ei planificaseră convocarea unei adunări populare în Piaţa Unirii pe 2 noiembrie 1989, dar moartea fulgerătoare a lui Dodea, în august 1989, le-a dat planul peste cap[22]. Totuşi, pe 1 noiembrie 1989, Ion Iliescu ar fi fost văzut în Iaşi alături de Petre Roman. Scriitorul Tudor Octavian susţine că a asistat la o întâlnire între Iliescu, Virgil Măgureanu şi Andrei Pleşu la Tescani, pe 23 august 1989[23]. Deci, Iliescu şi ai lui lucrau.

Revenind la acţiunea din decembrie, au existat mai multe cauze ale eşecului mişcării de la Iaşi. În ceea ce priveşte componentele revoltei, Cassian Maria Spiridon vorbeşte de o scăpare a celor din sistemul piramidal (racolarea de către Vasile Vicol a lui Dorian Vlădeanu, nepotul prim-secretarului de Vaslui), fapt care a dus la deconspirarea şi la arestarea capilor mişcării[24]. Ştefan Prutianu vorbeşte de slăbiciunea sa în a da semnalul începerii evenimentului: „Era chiar momentul în care ar fi trebuit să dau semnalul de declanşare a unei busculade. [...] Scandalul iscat urma să creeze condiţiile propice pentru coagularea grupurilor noastre. [...] Moleşit de frică, n-am avut tăria. N-am fost capabil de acest semnal. Brusc, mi-a fost cumplit de teamă că voi muri, că vom muri. Simţeam în nări mirosul sângelui care urma să curgă"[25]. Cred că acest moment de slăbiciune al lui Ştefan Prutianu i-a salvat pe toţi. La ce dispozitiv era montat în piaţă, ar fi ieşit măcel.

A existat o greşeală şi din partea grupului manevrat de peste Prut. Alex Mihai Stoenescu citează un fost ofiţer din cadrul UM 0110 (unitatea care se ocupa cu urmărirea spionilor din ţările socialiste), care afirmă că ceea ce s-a întâmplat la Timişoara trebuia să pornească la Iaşi, întrucât cei care urmau să coordoneze revolta aveau comandamentul într-un apartament înţesat cu tehnică. Dar, în timp ce a încercat să-l fotografieze pe şeful respectivului comandament, „filorul" a fost deconspirat de becul aparatului foto, iar cel filat nu a mai intrat în respectivul apartament. Pentru că la Iaşi nu a reuşit acţiunea, s-a trecut la „varianta de avarie": Timişoara[26].

La ordinul Comandantului suprem. Represaliile de la Timişoara şi Bucureşti

În perioada 14-17 decembrie, mişcarea ce se pregătea la Timişoara în jurul lui László Tőkés a fost supravegheată de Securitate şi s-au încercat măsuri de aplanare din partea judeţenei de partid. Abia pe 17 decembrie, la ora 9, a ajuns la Timişoara o grupă din

22. Radu Părpăuţă, „Revoluţia română la Iaşi", *Ziarul de Iaşi*, 14 decembrie 2009, https://www.ziaruldeiasi.ro/local/revolutia-romana-la-iasi-ini60p2 (accesat pe 8 octombrie 2019).
23. Răzvan Dumitrescu, emisiunea „Realitatea zilei", Realitatea TV, 23 august 2007.
24. Cassian Maria Spiridon, *Iaşi, 14 decembrie 1989. Începutul Revoluţiei Române*, ediţia a III-a, revăzută şi completată, Editura Timpul, Iaşi, 2014, p. 21.
25. Nicolae Panaite (coord.), *Iaşi. Scânteia libertăţii. 14 decembrie 1989 – 14 decembrie 2009*, Editura Alfa, Iaşi, 2009, pp. 100-101.
26. Alex Mihai Stoenescu, *op. cit.*, pp. 64-65.

cadrul MStM al Armatei – Direcţia Operaţii, condusă de colonelul Dumitru Ionescu. La ora 11 : 00, generalul Milea i-a ordonat comandantului Marii Unităţi Mecanizate să intervină cu 400 de militari pentru a bloca accesul spre Consiliul Judeţean ; la 13 : 30, la presiunile lui Ceauşescu, Milea i-a comunicat comandantului acestei unităţi că în judeţul Timiş este stare de necesitate. În jurul orei 14 : 00, în mai multe puncte ale oraşului au apărut dispozitive militare. Imediat, la Ministerul Apărării Naţionale a fost constituită o grupă operativă[27] care s-a deplasat la Timişoara, împreună cu secretarul CC al PCR, Ion Coman (care tocmai revenise de la Iaşi). Generalul Milea a ordonat suplimentarea forţelor cu militari de la unităţi din Buziaş, Lugoj şi Arad, iar la ora 18 : 45 s-a transmis indicativul militar „Radu cel Frumos" (alarmă de luptă parţială) tuturor unităţilor din garnizoană. În judeţul Timiş s-a declarat stare de necesitate, procedându-se la înarmarea militarilor cu muniţie de război[28].

În noaptea de 17-18 decembrie, la Timişoara s-au înregistrat 66 de morţi şi 196 de răniţi. Din Rechizitoriu reiese că operaţiunea „Trandafirul", care a constat în transportarea a 40 de cadavre de la morga spitalului judeţean din Timişoara la Crematoriul „Cenuşa" din Bucureşti, a aparţinut celor de la Ministerul de Interne, fiind coordonată de generalii Nuţă, Macri şi Velicu[29].

Pe 18 decembrie, forţele Armatei de acolo au fost suplimentate cu un efectiv de 40 de militari de la unitatea de cercetare din Buzău, fiecare militar fiind dotat cu câte 12 cartuşe de calibrul 7,62 pentru pistol. Aceştia au mers în întreprinderi pentru a schimba atitudinea muncitorilor şi au revenit în unitatea de la Buzău abia pe 23 decembrie[30].

Armata a continuat represiunea pe 18 decembrie, operaţiunea fiind coordonată direct de generalul Mihai Chiţac. Între timp, însuşi generalul Guşă a mers la ELBA, unde a avut o întrevedere cu muncitorii, care i-au arătat gloanţele cu care s-a tras în ei. Guşă a dispus imediat retragerea în unităţi a tehnicii militare. Pe 20 decembrie, în Piaţa Operei s-au adunat circa 150.000 de manifestanţi, care au fraternizat cu militarii din dispozitiv. La Timişoara au ajuns prim-ministrul Constantin Dăscălescu şi ministrul de Interne, Emil Bobu, care au purtat o discuţie cu reprezentanţii protestatarilor. Întors din Iran, Ceauşescu l-a desemnat pe generalul Stănculescu comandant unic al tuturor forţelor armate din Timişoara şi a decretat stare de urgenţă în judeţ[31].

La Bucureşti, alarma parţială de luptă „Radu cel Frumos" a fost dată pe 17 decembrie, la ora 15 : 25, iar la ora 18 : 00 s-a dat alarma pentru întreaga Armată. A durat câteva ore până când unitatea în care eram militar în termen a intrat în stare de luptă. Era duminică, iar majoritatea militarilor erau plecaţi în învoire şi la un concert susţinut de Dida Drăgan. Am primit cu toţii câte 300 de cartuşe şi câte două grenade : una ofensivă şi una defensivă. Nimeni nu ne-a spus oficial care era motivul alarmei, dar se vorbea în şoaptă despre Timişoara. Camarazii noştri telegrafişti mai treceau staţiile de telegrafie din Punctul de comandă în regim de radio şi ascultau Radio Europa Liberă, de unde au aflat despre evenimentele de la Timişoara. Lucrurile s-au mai lămurit în

27. Aceasta era formată din generalii Ştefan Guşă (şeful MStM), Victor Atanasie Stănculescu (prim-adjunct al MApN) şi Mihai Chiţac (comandant al Garnizoanei Bucureşti), colonelul Radu Gheorghe (locţiitor al şefului Direcţei Operaţii din MStM), colonelul Gheorghe Cârneanu (locţiitor al comandantului Comandamentului Apărării Antiaeriene a Teritoriului – CAAT) şi generalul Constantin Nuţă (adjunct al ministrului de Interne).
28. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., pp. 40-41.
29. *Ibidem*, p. 44.
30. *Ibidem*, pp. 43-44.
31. *Ibidem*, pp. 45-47.

noaptea următoare, când au început să se întoarcă la unitate cei care fuseseră plecaţi în permisii sau în concedii. De la Iaşi, a fost chemat din concediu camaradul nostru Costel Hofman, care ne-a spus despre restricţiile din Piaţa Unirii şi că în Iaşi se vorbea de faptul că Ceauşescu urma să fie dat jos şi înlocuit de Iliescu. Atunci am auzit prima dată de Ion Iliescu. De la Jimbolia a revenit din concediu camaradul Ioan Nuber, care ne-a cam înspăimântat când ne-a povestit că Armata trăsese în populaţie în Timişoara, după cum îi povestise un văr de-al său. El intenţionase să meargă în Timişoara să vadă ce se întâmplă, dar i-a venit ordinul de chemare la unitate şi a plecat spre Bucureşti.

În unităţile militare, informaţiile despre evenimentele de la Timişoara nu au fost oferite în mod oficial. Când l-am întrebat despre ce ştia atunci, în ziua alarmei, generalul Mureşan mi-a spus: „Comandantul Diviziei ne-a spus: «Mai uitaţi-vă şi voi pe la televizor, mai vedeţi, mai ascultaţi pe la radio! Se întâmplă nişte chestiuni care nu-s cum trebuie la Timişoara». Noi nu eram informaţi. Ţin minte că, pe 17 seara, pe la orele 18-19, l-am trimis pe şoferul meu... nu ştiu după ce, până în oraş şi când s-a întors mi-a spus: «Ceva nu-i în ordine... E vânzoleală, e lumea agitată»"[32]. Cam acesta era nivelul de informare în unităţile militare. Colonelul (r) Mihai Nicolescu (pe atunci, locotenent-major) îşi aminteşte că, în noaptea de 21-22 decembrie, întrucât maiorul Mureşan tergiversase ieşirea regimentului în piaţă, invocând diverse motive, ofiţerul de contrainformaţii s-a instalat în biroul lui pentru a-l supraveghea. Maiorul Mureşan le-a cerut ofiţerilor să nu îl lase singur cu CI-stul, iar aceştia s-au conformat. În această situaţie, tuturor le era dificil să se informeze despre ce se întâmpla în ţară. „Atunci, ca să mai scăpăm de el şi să mai putem discuta, îl trimiteam şi pe el să se informeze de la ai lui care era treaba. Se ducea şi se întorcea în două minute şi zicea: «Am vorbit, nimeni nu zice nimic». Sunt sigur că nu-i spunea nimeni nimic. Dar ideea era să mai vorbim şi noi, iar el venea repede ca să afle şi el ce şi cum." Iar ceea ce puteau afla ei era de la căpitanul Florin Ţugurel, care era – culmea! – secretarul de partid pe regiment, întrucât în biroul lui se asculta Radio Europa Liberă: „Florin scria pe bileţele toate informaţiile şi care intra pe la el – ori eu, ori şeful transmisiunilor, iar dacă nu apucam, venea el – lua bileţelul, îl băga în buzunar şi când îl trimiteam pe ofiţerul de contrainformaţii din cameră, comentam ce se mai spunea la Europa Liberă"[33].

La Divizion, ofiţerii ne-au recomandat să nu comentăm prea mult despre ce ne povesteau cei care veneau de acasă, pentru că eram militari şi nu trebuiau să ne intereseze decât ordinele superiorilor noştri. Ei presupuneau că era o problemă la graniţa cu Ungaria, dezvoltând această poveste în jurul „cazului Tőkés", dar că aveam suficiente resurse să-i liniştim pe unguri. Ni s-a mai transmis şoptit să fim atenţi la camarazii noştri maghiari. Ce puteam vedea la ei? Faptul că erau la fel de buimăciţi ca noi? Au fost câteva zile de aşteptare şi de incertitudine. Pe 18 decembrie, majoritatea ofiţerilor erau în unitate, iar programul a fost unul de gardă continuă, în aşteptarea de noi ordine. În acest timp, militarii se mai detensionau jucând fotbal sau tenis de masă.

Încă din 18 decembrie, propagandiştii începuseră să-şi facă treaba. Generalul Mureşan îşi aminteşte că a venit la Regiment colonelul Gârbăcea, instructor la Consiliul politic superior al Armatei, care i-a cerut să convoace Regimentul la o şedinţă de condamnare a evenimentelor de la Timişoara: „«Uitaţi aici ce trebuie să vorbiţi, să luaţi cuvântul, să condamnaţi etc.!» «Băi, băiete, de acord, dar – zic eu – noi n-avem timp acuma, că încă n-am terminat de introdus muniţia în tancuri». Ştiu că am tras de timp, dar nu

32. Sorin Bocancea şi Mircea Mureşan, *op. cit.*, pp. 87-88.
33. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, pp. 25-26.

intenţionat, chiar asta era situaţia. Şi n-am ţinut şedinţa"[34]. În aceeaşi dimineaţă, maiorul Mureşan a trimis iscoade în oraş pentru a lua pulsul. Cel trimis a venit la prânz şi i-a zis: „«Dom'le, nu-i bine, lumea vorbeşte urât de armată. Că Armata a intervenit, că omoară oameni». «Băi, băiete, băi, cum aşa? Ceva nu-i în ordine». Îl trimit pe Gogan, pe şoferul meu: «Băi, ia du-te până la Amfora şi trage cu urechea!» A venit într-o oră înapoi şi a zis: «Dom'le, am intrat, au început ăia să mă fluiere, să mă huiduie». Era îmbrăcat militar"[35].

Nemulţumit de cursul evenimentelor, Ceauşescu a dispus trimiterea la Timişoara a unor detaşamente de Gărzi Patriotice din judeţele Olt, Vâlcea şi Dolj. Astfel, în dimineaţa de 21 decembrie, în oraş au ajuns garnituri de tren cu 25.000 de oameni. Unele garnituri au fost întoarse, iar unii dintre luptători au sărit din ele şi au pactizat cu revoluţionarii[36].

În acest timp, la Bucureşti, primarul capitalei i-a sugerat lui Ceauşescu să refacă momentul 1968, convocând o adunare populară. Încrezător în sprijinul clasei muncitoare, Ceauşescu a convocat celebra adunare din Piaţa Palatului.

Din acel moment s-a produs un declic. Este notorie imaginea cu Ceauşescu speriat, încercând să liniştească o masă cuprinsă de panică. Cine şi cum a generat momentul? Iată ce declară martorul Ionel Dumitrescu, care în 1989 era inginer colonel în cadrul Secţiei de înzestrare cu materiale tehnice a Consiliului Politic Superior al Armatei, având ca principală atribuţie de serviciu asigurarea cu tehnică de propagandă specială – război psihologic: „La 21.12.1989 de la unitatea unde activam au fost trimise patru autospeciale care au avut rolul de a amplifica sunetul, respectiv de a dubla sistemul celor de la Radiodifuziunea Română. Aceste autospeciale s-au aflat sub comanda lt.maj. Grumaz Alexandru. Conform planificării, cele patru autospeciale au fost instalate. Afirm în deplină cunoştinţă de cauză că una dintre autospeciale a fost sursa sunetului de joasă frecvenţă cu efect de panică, sunet care a provocat dezordine în mulţimea adunată în Piaţa Palatului, cu ocazia mitingului popular convocat de preşedintele Nicolae Ceauşescu... Sunetul a fost generat de una dintre cele patru autospeciale dispuse de UM 02348 Bucureşti în perimetrul pieţei. Semnalul de panică a fost opera propagandei speciale la inamic [...] Precizez că acel sunet cu efect de panică, înregistrat pe două benzi magnetice, a fost probabil importat... Cele două benzi nu au apărut ca fiind înregistrate în evidenţele unităţii. La 21.12.1989 ele au fost scoase şi folosite în premieră [...] Din câte cunosc de la persoanele cu care am intrat în contact, cele două benzi cu efect de panică urmau a fi folosite în timpul discursului preşedintelui Ceauşescu, doar dacă s-ar fi ivit ocazia. Concret, această ocazie s-a ivit atunci când anumite persoane infiltrate în rândul manifestanţilor au declanşat acţiuni diversioniste cu scopul de a sparge mitingul. Este vorba de împunsături cu diverse obiecte contondente şi ascuţite, victimele acestei acţiuni fiind în special femeile. Busculada a fost creată dinspre exterior spre interior, fiind generată o mişcare ce nu a putut fi controlată. În acel moment, a fost declanşat sunetul cu efect de panică existent pe benzile respective. Rezultatul acestor acţiuni este bine cunoscut"[37]. Această declaraţie contrazice afirmaţiile generalului Iulian Vlad din 2017, conform cărora de zgomotele de la miting s-ar fi ocupat Sergiu Nicolaescu, utilizând

34. Sorin Bocancea şi Mircea Mureşan, *op. cit.*, p. 92.
35. *Ibidem*, pp. 92-93.
36. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., p. 49.
37. *Ibidem*, pp. 55-56.

recuzita şi cascadorii din filmele sale[38]. Importantă mi se pare şi următoarea declaraţie: „Precizez că Mircea Andrievici (comandantul UM 02487 Bucureşti) nu a luat singur decizia de folosire a acestui sunet cu efect de panică, ci doar după ce s-a consultat cu mine şi Ionescu Dan (comandantul UM 02381 Bucureşti). Împreună am decis să experimentăm pe viu folosirea acelui sunet". Apoi, în Rechizitoriu se consemnează: „Martorul citat nu a dorit să precizeze dacă pentru folosirea celor două benzi magnetice a avut girul structurilor superioare din cadrul MApN"[39]. Un lucru este evident: utilizarea benzilor nu a avut drept scop sprijinirea mitingului, ci spargerea lui, adăugându-se la componenta fizică a operaţiunii violenţele asupra femeilor.

Coordonarea înţepării femeilor cu sunetele emise din autospeciala Armatei a fost confirmată de mai mulţi martori, ale căror declaraţii se află în Rechizitoriu. Noi, la Divizion, am urmărit transmisiunea în direct. După întreruperea acesteia, ofiţerii au fost chemaţi imediat în comandament, iar după o jumătate de oră au revenit şi ne-au spus să ne vedem de program, să nu ne panicăm şi să lăsăm comentariile. Oricum, ei erau mai panicaţi decât noi, militarii în termen. A doua zi, pe 22 decembrie, a venit soţia unui ofiţer pentru a-i aduce alimente acestuia şi ne-a povestit că, participantă la miting fiind, a auzit ţipete şi vuiete, oamenii au intrat în panică, s-au călcat în picioare, iar ea s-a refugiat în scara unui bloc până s-au liniştit lucrurile. Ceea ce văzuserăm la televizor ni se confirma: mitingul fusese spart. Însă nu ştiam de către cine şi cum a fost posibil, în condiţiile în care cunoşteam că asemenea acţiuni erau controlate.

După episodul împrăştierii mitingului, în care este clar că au fost implicaţi militari ai MApN, s-a constituit un comandament militar format din ministrul Apărării Naţionale (generalul Vasile Milea), ministrul de Interne (Tudor Postelnicu), şeful DSS (generalul Iulian Vlad), şeful Securităţii municipiului Bucureşti (colonelul Gheorghe Goran) şi şeful de Stat-Major al Gărzilor Patriotice (colonelul Corneliu Pârcălăbescu). Din partea MApN, la operaţie au participat 100 de militari de la UM 01656 Bucureşti, care au staţionat fără să intervină până a doua zi, la ora 12:00, când au fost retraşi în unitate. La scurt timp, Milea i-a ordonat comandantului Armatei I, generalul-maior Gheorghe Voinea, să scoată trupe în oraş. Astfel, la Hotelul Intercontinental au ajuns două companii (circa 300 de militari) de la UM 01908 Bucureşti, iar în Piaţa Palatului, zece transportoare blindate, de la UM 01210 şi UM 01305 din Bucureşti. În jurul orei 16:00, generalul-locotenent Ion Hortopan (şeful Comandamentului Infanteriei şi Tancurilor) a ordonat suplimentarea trupelor cu zece ofiţeri şi 100 de militari în termen în zona Hotelului Intercontinental, pentru a face joncţiunea cu cele zece TAB-uri. Atunci a avut loc un incident, în care un revoluţionar l-a lovit cu o cărămidă pe şoferul unui camion cu militari. Acesta şi-a pierdut cunoştinţa, iar camionul a intrat în protestatari, rezultând şapte morţi şi opt răniţi.

În noaptea de 21-22 decembrie, în jurul orei 22:00, Milea a ordonat conducerii Academiei Militare să trimită la sediul CC al PCR două detaşamente de cadre şi ofiţeri elevi, complet înarmate. Aşa au ajuns în dispozitiv 784 de cadre şi elevi ai Academiei Militare, care au format un dispozitiv de blocare în zona Hotelului Intercontinental, în

38. Dan Andronic, „Gral. Iulian Vlad, ultimul şef al Securităţii, spune adevărul despre decembrie 1989 (I). Sergiu Nicolaescu a regizat momentele de panică şi explozii urmate de ţipete de la mitingul de susţinere a lui Ceauşescu. A folosit cascadori şi recuzita de la filmări", *Evenimentul zilei*, 16 februarie 2017, https://evz.ro/gral-iulian-vlad-ultimul-sef-al-securitatii-spune-adevarul.html (accesat la 1 octombrie 2019).

39. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., pp. 56-57.

spatele dispozitivului deja existent. Revoluţionarii au ridicat o baricadă, care va fi înlăturată cu ajutorul TAB-urilor, protestatarii fiind împinşi pe străzile adiacente. Începând cu ora 24:00, după plecarea din dispozitiv a lui Milea şi Postelnicu, s-a tras în plin. Represiunea a continuat până în jurul orei 2:00, fiind arestate 1.245 de persoane[40]. Implicaţi direct în coordonarea misiunilor au fost generalii Eftimescu (şeful Direcţiei Operaţii a MStM) şi Hortopan (Comandant al Comandamentului Infanteriei şi Tancurilor). În rechizitoriu se menţionează că „în intervalul 16-22 decembrie 1989 - orele 12:00, totalul decedaţilor a fost de 153 persoane, au fost înregistraţi 831 de răniţi, fiind reţinuţi/lipsiţi de libertate 890 de revoluţionari"[41].

În dimineaţa zilei de 22 decembrie au sosit în piaţă muncitorii de la platformele industriale. La ordinul lui Ceauşescu, Milea a ordonat deplasarea spre Bucureşti a tancurilor şi trupelor de la UM 01303 Târgovişte, UM 01057 şi UM 01069 Mihai Bravu şi UM 01088 Slobozia. Acestea au ajuns în dispozitiv după fuga Ceauşeştilor, motiv pentru care au fost redirecţionate spre unităţile din Şoseaua Olteniţei[42].

La ora 10 s-a anunţat sinuciderea generalului Milea. Au existat mai multe variante, printre care şi aceea că ar fi fost ucis. După difuzarea ştirii, în unitatea noastră a venit căpitanul Scărlătescu, care ne-a spus, pe un ton vădit revoltat: „L-au sinucis". Nimeni nu a crezut că generalul Milea s-a sinucis. Modul în care ne-a fost prezentată ştirea a creat şi mai multă panică. Era pentru prima dată când un ofiţer punea la îndoială în mod deschis o informaţie oficială, mai ales una despre Armată. În rândul militarilor există şi acum convingerea că Milea a fost ucis. Iată ce îmi spunea generalul Mureşan: „Milea a fost un patriot. Sigur, nu discutăm, pentru că adevărul nu-l va şti nimeni. Dacă vorba-i acuma că s-a sinucis... de fapt, a fost «sinucis»! A fost împuşcat!"[43].

După fuga Ceauşeştilor, la ora 12:00, Victor Stănculescu, care fusese numit de Ceauşescu ministru al Apărării în acea dimineaţă (după sinuciderea lui Milea), a dat ordinul de retragere a militarilor în cazărmi. Pe holurile sediului CC al PCR, Constantin Dăscălescu şi o parte dintre cei rămaşi făceau şi desfăceau guverne. În Bucureşti şi în toată ţara domnea entuziasmul şi părea că lucrurile vor intra pe o cale de mult aşteptată. Românii aşteptau apa caldă, alimentele şi prinderea Ceauşeştilor. Nimeni nu bănuia că urma cel mai sângeros episod al Revoluţiei.

Atacul „Corbilor"

În condiţiile în care, după fuga Ceauşeştilor, în Piaţa Palatului şi în ţară era linişte, este inexplicabilă reînfiinţarea, începând cu ora 14:00, a unor dispozitive de apărare la Televiziune, Palatul Primăverii, Casa Scânteii, Piaţa Palatului, Banca Naţională a României, Radiodifuziunea Română, marile întreprinderi din capitală şi aeroporturile Otopeni şi Băneasa. De aici începe al doilea episod al implicării Armatei în Revoluţie, momentul în care intră în scenă „Corbii".

Cel dintâi dintre „corbi" a fost Nicolae Militaru care, la ora 14:25, a apărut la TVR şi le-a solicitat şefilor Armatei să oprească măcelul. A repetat: „Opriţi măcelul!". Or,

40. *Ibidem*, pp. 60-64.
41. *Ibidem*, p. 74.
42. *Ibidem*, pp. 78-79.
43. Sorin Bocancea şi Mircea Mureşan, *op. cit.*, p. 90.

la acea oră nu era niciun măcel. A fost probabil un indicativ de mobilizare a cercului lor, acuzând conducerea Armatei că ar fi coordonat un măcel la acea oră. Priveam cu toţii uimiţi la televizor şi nu înţelegeam despre ce măcel vorbea. Ofiţerii nu ne-au putut spune cine era Militaru, pentru că atunci îl vedeau pentru prima dată.

Lui Militaru i-a urmat la microfon Cico Dumitrescu, care a solicitat venirea la televiziune a lui Ion Iliescu, fapt care s-a şi produs, Iliescu venind şi spunând: „Am vorbit la telefon acum 20 de minute cu generalul Victor Stănculescu. Se află la MApN". Arăta, astfel, că prezenţa lui la televiziune avea girul Armatei. A urmat Silviu Brucan, care a vorbit despre necesitatea organizării unor alegeri libere, iar semnalul pentru preluarea conducerii Armatei de către „Corbi" l-a constituit intervenţia căpitanului Mihai Lupoi: „Armata, pentru moment, ca un interimat, a hotărât ca să preia frâiele, să fie comandant al Armatei tovarăşul general colonel Militaru. De aceea, rog toate trupele să asculte ordinele acestui general colonel"[44]. Fusese autorizat acest Lupoi de şefii Armatei? Nicidecum. Şi de această dată ofiţerii noştri au rămas uimiţi: „De unde a apărut ăsta?". Nu ştiau ce să ne spună, pentru că mesajul lor era mereu „aşteptaţi ordinele superiorilor voştri!". Or, dintr-odată, un căpitan despre care nimeni nu ştia nimic anunţă la televizor că Armata va fi condusă de un general chemat de acasă, despre care de asemenea nimeni nu ştia nimic. De fapt, ştiau doar puţini, cei care îi prelucraseră dosarul informativ şi îl dovediseră ca agent GRU. După trecerea în rezervă, Militaru fusese numit secretar de stat la Ministerul Economiei. Pe 22 decembrie, când Armata trecuse de partea revoltei populare şi avea o conducere necontestată, omul căruia i se interzisese să mai poarte uniforma militară pe motiv de trădare şi-a scos mantaua de la naftalină şi a venit să preia conducerea Armatei române.

Lui Lupoi i-a urmat la scurt timp Iliescu, cu celebrul discurs anticeauşist: „S-au autointitulat conducători, s-au autointitulat aleşi ai poporului, s-au autointitulat comunişti. Nu au nimic de-a face nici cu socialismul, nici cu ideologia comunismului ştiinţific. Au întinat numai memoria Partidului Comunist Român, au întinat numai memoria celor care şi-au dat viaţa pentru cauza socialismului în această ţară"[45]. Lui Iliescu i-a urmat generalul Ştefan Guşă, care încă era şeful MStM şi care a declarat: „Chiar acum mă întorc de la Timişoara, vreau să vă spun că s-a făcut o crimă cu generalul Milea pe care-l cunosc de când eram copil [...] Fac apel la raţiunea militarilor, toate trupele intră imediat în cazărmi, nu ascultă decât de ordinele Armatei. Armata apără ţara şi poporul [...] Şcolile militare din Sibiu imediat intră toate în cazărmi. Nu se trage absolut niciun foc [...] Fac apel şi la populaţie. Aveţi toată încrederea în armată [...] Nimeni nu va trage un glonţ, garantez acest lucru"[46]. Guşă nu aflase că, cu puţin timp înainte, comanda Armatei îi fusese dată de Lupoi lui Militaru, care tocmai cerea oprirea măcelului. În fapt, măcelul abia se punea la cale.

Practic, sub ochii tuturor, începuse lovitura de stat, persoane fără nicio legitimitate fiind propulsate în funcţiile celor legitimi. Sub comanda generalilor Stănculescu şi Guşă Armata îşi retrăsese efectivele în cazărmi şi emitea mesaje menite să elimine suspiciunea şi panica, asigurând stabilitatea necesară organizării postceauşiste a vieţii politice. Însă, această organizare nu avea să o facă guvernul Dăscălescu şi nici Marea Adunare Naţională, ci „corbii". Nu masele din piaţă i-au trimis pe Militaru, Cico Dumitrescu şi

44. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., pp. 106-107.
45. Documentarul *Piaţa Universităţii. 13-15 iulie 1990*, min. 2:00-2:29, https://www.youtube.com/watch?v=ITCamWpGgnk (accesat la 9 septembrie 2018).
46. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., p. 107.

Iliescu la TVR şi nu exista un consens în piaţă cu privire la Iliescu. Din contră! Când acesta a apărut la balcon adresându-se cu „dragi tovarăşi", a fost întâmpinat cu huiduieli. Iliescu nu a fost un „emanat", ci un contestat al Pieţei Palatului. Legitimitatea avea să i se construiască în zilele următoare, cu preţul a sute de vieţi, prin declanşarea „marii aplicaţii".

„Marea aplicaţie"

Pe 22 decembrie, la ora 15:00, s-a instituit Comandamentul Militar al TVR, condus de generalul (r) Nicolae Tudor, impus în această funcţie de Stănculescu (ministrul Apărării în acel moment), şi compus din Emil Cico Dumitrescu şi colonelul Florea Marin Oană[47]. Această structură a funcţionat la etajul XI al TVR, iar toate mesajele manipulatoare de la televiziune au emanat de acolo. Comandamentul era în legătură cu Direcţia Operaţii condusă de generalul Eftimescu, care avea o funcţie foarte importantă: şeful Direcţiei Operaţii a MStM şi reprezentantul României la Comandamentul Forţelor Armate Unite ale Tratatului de la Varşovia. În biroul său era cel mai complex sistem de telefonie din Armată, având legături cu toate unităţile militare din România şi cu Comandamentul Tratatului de la Varşovia. De acolo au pornit toate ordinele contradictorii, acolo a fost creierul a ceea ce urma să se declanşeze: „marea aplicaţie".

După constituirea Comandamentului de la TVR, Ion Iliescu a plecat la ora 16:00 spre MApN însoţit de: Petre Roman, Gelu Voican Voiculescu, generalul (r) Nicolae Militaru, Mihail Montanu, Constantin Ispas şi Florin Velicu. Grupul a fost primit de generalul Victor Stănculescu, generalul-locotenent Ştefan Guşă, generalul-locotenent Gheorghe Logofătu (comandantul Academiei Militare), generalul-locotenent Traian Dafinescu, generalul-locotenent Nicolae Eftimescu, generalul-locotenent Mihai Chiţac, generalul-locotenent Ion Hortopan, generalul-locotenent Iosif Rus, din partea MApN, şi de generalul-maior Ghiţă Grigorie, generalul-maior Romeo Câmpeanu şi locotenent-colonelul Gheorghe Stan, din partea MI-DSS. În Rechizitoriu se arată că toţi aceştia l-au recunoscut pe Iliescu drept noul şef de stat şi de guvern[48]. S-a decis adunarea tuturor forţelor armate (Armata, Gărzile Patriotice, MI şi DSS) şi punerea lor sub comanda Comandamentului unic militar şi civil, aflat la dispoziţia Consiliului Frontului Salvării Naţionale (CFSN). Ce a însemnat acest pas a spus-o foarte bine senatorul Şerban Săndulescu, membru al Comisiei Senatoriale: „După 22 decembrie 1989, sub oblăduirea directă a lui Ion Iliescu, suntem martorii rekaghebizării României. [...] Unii dintre agenţii GRU şi KGB sunt acum parlamentari, alţii se află în guvern şi mulţi au fost trimişi ambasadori"[49]. Rekaghebizare şi restauraţie, pentru că imediat vor fi reintroduşi în scenă dejişti precum Alexandru Bârlădeanu şi Dan Marţian.

Din acel moment a început „marea aplicaţie", cu toate elementele necesare: simulare, diversiune şi provocare. Însă, dacă în cazul aplicaţiilor toţi militarii implicaţi ştiu acest lucru, de această dată de aplicaţie ştiau doar cei din Comandamentul unic militar şi civil, iar militarii din teatrele de operaţii ştiau că trebuiau să se lupte cu duşmanii Revoluţiei (fie ei numiţi „terorişti", „securişti", „elemente descreierate fidele dictatorului" sau

47. *Ibidem*, p. 314.
48. *Ibidem*, p. 135.
49. *Ibidem*, p. 395.

„indivizi fanatizaţi"). Şi de această dată, teatrele de operaţii nu erau undeva în câmp sau în poligoane special amenajate, aşa cum se întâmpla în cazul aplicaţiilor la armele respective (tancuri, artilerie antiaeriană, geniu şi infanterie), ci într-o zonă urbană, plină de civili dornici să participe la un moment istoric. Trebuie precizat încă un lucru: toată diversiunea criminală care a urmat a fost potenţată prin supraaglomerarea Bucureştiului cu militari chemaţi din alte garnizoane. Din păcate, generalul Guşă a plecat la CC în seara zilei de 22 decembrie, după ce s-a constituit acel Comandament, de unde nu a mai revenit. „Greşeala mea a fost că nu am revenit la MapN", avea să spună mai târziu, întrucât absenţa lui, ca şef al MStM încă în funcţie, a lăsat loc noii echipe, conduse de Militaru şi Eftimescu. Iată ce declara generalul Guşă în faţa Comisiei Senatoriale pe 21 septembrie 1993: „Am încercat să stăvilesc aceste cereri de a aduce la Bucureşti mari unităţi care nu erau necesare [...] se dezorganiza sistemul de apărare al ţării [...] Erau suficiente forţe în capitală şi apoi, nu ştiam cine ne atacă, se vorbea despre teroriştii, dar teroriştii nu se nimicesc cu regimente de tancuri [...] dar ca să vină Focşanii, Galaţii, Râmnicu-Sărat şi Moldova e o mare greşeală [...] se descoperea poarta de est a ţării [...] Culmea este că s-a spus că-i din ordinul meu"[50]. Acesta era şi scopul: descoperirea porţii de est a ţării pentru a face culoar trupelor sovietice pe care tocmai le solicitaseră Iliescu şi Militaru.

Pentru noi, cei din Microgarnizoana Pantelimon, această a doua parte a implicării Armatei în Revoluţie a debutat cu plecarea celor 33 de tancuri şi TAB-uri de la Regimentul 20 Tancuri în Piaţa Palatului. Nimic din acea după-amiază de 22 decembrie nu prevestea această mobilizare. Ceauşescu fugise, toată atenţia ne era concentrată pe prinderea lui şi se anunţase faptul că militarii se retrăseseră în cazărmi. Noi nici nu plecaserăm, dar ştiam că alte unităţi aveau efective dislocate în oraş. După spusele generalului Mureşan, ofiţerii de la Regiment se aflau la GAZ (gospodăria agrozootehnică a unităţii) şi făceau mici la grătar. La ora 18:00 au primit ordin de plecare în Piaţa Palatului, iar la 18:30 au ajuns în piaţă. Iată ce s-a notat în Registrul Istoric al Regimentului 20 Tancuri Bucureşti: „În jurul orelor 18:00 s-a primit misiunea de luptă pentru apărarea sediului CC şi Palatului Republicii, nimicirea elementelor din aceste sedii şi punerea acestora la dispoziţia organelor militare [...] Subunităţile de tancuri au plecat din cazarmă în jurul orelor 18:20 [...] Au ajuns în Piaţa Palatului 33 de tancuri [...] S-a deschis focul asupra inamicului din palat"[51].

Nouă, celor de la Divizionul de artilerie antiaeriană, ne-a revenit misiunea de a asigura paza şi apărarea microgarnizoanei pe latura care ne aparţinea. Am săpat locaşuri de tragere în care am stat toată noaptea aşteptând asaltul unor duşmani. Nu ne-a atacat nimeni, însă o comandă greşită dată de un locotenent-major a declanşat executarea focului pe întregul sector, pentru câteva minute. Din fericire, nimeni nu a trecut atunci pe stradă, fiindcă s-ar fi îngroşat rândul eroilor.

Comandantul Diviziei, colonelul Costache, l-a avertizat pe maiorul Mureşan, în jurul orei 14:00, că va trebui să ajungă în Piaţa Palatului, dar acesta a invocat tot felul de motive (rezistenţa slabă a unui pod şi imposibilitatea de a trece o cale ferată), pe care colonelul i le-a acceptat. Iată ce îşi aminteşte colonelul (r) Nicolescu: „La noi în unitate au fost două probleme. Mai întâi, ofiţerul de contrainformaţii militare din unitate s-a înfiinţat în birou la Mureşan. Mureşan ne-a spus mie şi şefului de la transmisiuni să stăm lângă el că nu mai scăpa de ofiţerul de contrainformaţii. Stătea să supravegheze.

50. *Ibidem*, p. 242.
51. *Ibidem*, p. 247.

[...] Credeţi că el nu a spus mai departe despre ceea ce se întâmpla la noi, că tancurile nu au ieşit din unitate, că era doar o simplă gogoaşă în legătură cu imposibilitatea lor de a trece pe pod, că comandantul oscilează? Dar cred că toţi au lăsat-o moartă. Un alt moment a fost acela în care Batalionul de geniu, unde era comandant maiorul Marian Dumitrescu, a primit ordin să apere reşedinţa lui Ceauşescu. Am contribuit la pregătirea misiunii, căci Dumitrescu se cam speriase un pic. Era, totuşi, un batalion de geniu cu alte misiuni decât cu paza unui obiectiv cu riscuri previzibile în condiţiile date. Ştiu că, în final, a intervenit comandantul Regimentului şi misiunea a fost anulată. Toţi au răsuflat uşuraţi"[52].

Însă, după cum mi-a relatat generalul Mureşan, la ora 18:00 mesajul a fost foarte clar: „«Cred că s-a reparat şi podul, cred că nu mai circulă trenuri. Ia-ţi Regimentul şi du-te în Piaţa Palatului!» L-am întrebat pe comandantul Diviziei: «Dom'le, şi unde mă duc în Piaţa Palatului?» «Te duci acolo!» «Cu cine iau legătura?» «Vezi c-o fi cineva pe acolo.» «Domnule, dar ce fac acolo?» «Nu ştiu, protejează oamenii!» «Unde intru?» «Nu ştiu»"[53]. Şocantă este confuzia în care a fost trimis regimentul în piaţă. Ajunşi acolo, au constatat că nu aveau nicio legătură cu Comandamentul, că staţiile erau bruiate, iar legătura cu Comandamentul au stabilit-o ulterior dintr-o croitorie din zonă. Locotenent-colonelul Nicolescu, care a mers în Piaţa Palatului, mi-a spus că staţiile româneşti de pe tancuri nu au funcţionat pentru că nu fuseseră fabricate pentru a funcţiona în condiţii de vibraţii[54].

La zece minute după ce au ajuns în piaţă, a început să se tragă asupra lor. În sediul CC începuse alarmarea contra teroriştilor. Apoi, tancurile au început să tragă spre Palat. Iată ce îşi aminteşte generalul Mureşan: „În Piaţa Palatului, cât am stat, cineva trăgea de pe clădiri asupra noastră. Iar cei doi subordonaţi ai mei, Ţugurel şi Belivacă, cu câte un lunetist, mergeau după ei, ăştia cădeau dar nu i-a găsit nimeni... Mi-au spus: «Şefu', de pe clădirea aia înaltă... trăgea cineva în noi! Lunetistul l-a luat la ochi, l-a împuşcat şi a căzut. Dar, când ne-am dus la baza blocului, nu era nimeni». Deci, cineva a fost, om sau manechin, dar eu nu ştiu cine! Cert este că cei doi şi cu lunetiştii au tras în ţintele care erau pe acoperiş în spatele dispozitivelor. Ăia cădeau pe jos de pe clădiri şi, când se duceau ai noştri să-i culeagă, nu găseau pe absolut nimeni. Nu ne putem explica!"[55]. De la Comandantul Diviziei primea informaţia că în piaţă sunt terorişti care vor pune mine pe tancuri. Însă nimeni nu putea desluşi nimic în acel vacarm. „Noaptea aceea nu ştiu ce a fost, dar s-a tras în prostie. Cred c-am tras o unitate de foc de tancuri spre Palat, dar, în ce, nu-mi dau seama. Dacă cineva mă ia la bani mărunţi, eu nu ştiu ce s-a întâmplat în perioada aceea"[56].

Fostul director general al Bibliotecii Centrale Universitare Iulian Stoica a declarat: „L-am întrebat pe primul militar, un soldat, de ce trage asupra clădirii bibliotecii şi mi-a spus că din ordinul ofiţerului care se afla prezent acolo, maior Mureşan... Am văzut multe tancuri aliniate în acel sector, toate cu faţa spre bibliotecă. Am mers la acest ofiţer şi i-am reproşat că trage asupra bibliotecii, însă acesta a replicat, adevărat sau mincinos, nu pot să-mi dau seama, că nu cunoaşte ce adăposteşte respectiva clădire şi că de acolo s-ar fi tras asupra militarilor. L-am rugat să transmită prin staţie tuturor

52. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, p. 24.
53. Sorin Bocancea şi Mircea Mureşan, *op. cit.*, p. 112.
54. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, pp. 29-30.
55. Sorin Bocancea şi Mircea Mureşan, *op. cit.*, pp. 132-133.
56. *Ibidem*, p. 118.

echipajelor din tancuri să înceteze focul, însă acesta a afirmat că, şi dacă ar face-o, nu l-ar asculta nimeni. În prezenţa mea ofiţerul a ordonat prin staţia tancului său celorlalte echipaje să oprească tragerea, însă nu cunosc dacă apelul era şi transmis sau dacă sistemul funcţiona, deoarece nu a avut niciun efect, toate echipajele continuând să tragă. S-a tras asupra bibliotecii cu tot armamentul din dotare, mă refer aici atât la mitraliere, inclusiv cea de calibrul mare, cât şi cu tunul de pe tanc"[57]. Generalul Mureşan susţine că nu a tras asupra bibliotecii, fiindcă nu a avut nicio clipă orientate tancurile spre aceasta, ci numai spre Palat. Este posibil ca spre bibliotecă să fi tras tancurile care se aflau pe strada Ştirbei Vodă, cele ale Regimentului de pe Olteniţei, comandat de maiorul Petre Barangă.

Iată cum îşi aminteşte tânărul maior (r) Dan Răduţ, pe atunci locotenent la acelaşi regiment, intrarea în piaţă: „Impresia mea de atunci, să fiu iertat, dar a fost aceea că am intrat într-o bodegă. Piaţa Revoluţiei mirosea a băutură, vă dau cuvântul meu de onoare... Când am ajuns, am văzut din faţă dreapta sus de pe Palat flacără la gura ţevii. Că erau simulatoare, că erau reale... nu ştiu, dar cert e că am văzut flacără la gura ţevii. La fel, din dreapta sus, de pe Athénée Palace... Lumea, bezmetică în marea ei majoritate, se agăţase de tancuri şi mi-aduc aminte că o fată, o tinerică, îmi întindea mâna să o ajut să se urce pe tanc. I-am zis să stea acolo şi, la un moment dat, aud rumoare şi, când m-am uitat, ea zăcea jos împuşcată nu ştiu de cine. Imediat au luat-o de mâini şi de picioare şi au dus-o în parc, la Ateneu. Acum nu pot să vă spun dacă a murit sau a fost doar rănită, dar aşa mi-am dat seama că într-adevăr se trăgea şi într-adevăr se murea"[58].

În acele momente, generalul Guşă se afla în sediul CC: „Din acel birou de la etajul 1 am văzut că a început să se tragă. Am tras perdeaua şi am văzut personal patru cuiburi de foc pe Palatul Regal. Că e posibil să fi fost simulatoare... e posibil. Prin geam nu-ţi dai seama. Nu, ceva totuşi m-a frapat. Această Piaţă de aici era plină de oameni, eu m-am uitat de sus - n-a căzut nimeni... Cei de jos, care erau în Piaţă, care fuseseră în dispozitiv încă din cursul zilei, au început să riposteze. Şi de aici a început"[59]. Deci, şeful MStM nu ştia nimic despre operaţiune, ci privea uimit de la fereastră şi căuta explicaţii. Coordonarea era în altă parte, la MApN, de unde el plecase pentru a se duce la CC. Acolo rămăseseră Militaru, Eftimescu & co.

Mai există o explicaţie a prezenţei „focului la gura ţevii", pe care mi-a oferit-o colonelul (r) Mihail Nicolescu: „Geamurile de la Palat erau geamuri antiglonţ, gloanţele de la mitraliera de 7,62 nu pătrundeau prin ele... În momentul în care glonţul lovea în geam ieşeau scântei. A fost de ajuns să tragă cineva, de la tancuri sau din altă parte, să iasă acele scântei care au creat impresia că e foc la gura ţevii şi riposta s-a declanşat. Pe măsură ce trăgeau mai mulţi, cu atât mai rău ieşeau scântei şi alimentau ideea de atac dinspre Palat... Pe transportor staţia era rusească şi l-am auzit pe Mureşan strigând: «Timuş! Ştefan! Opriţi focul!». Erau doi dintre comandanţii de batalioane. A întrebat cine trăgea dinspre Palat, dar nimeni nu i-a putut răspunde căci nimeni nu-şi dădea seama... Atunci mi-a ordonat să cobor să observ şi să raportez. [...] De aproape îţi dădeai seama. Am văzut că geamurile erau întregi şi trasoarele cum fugeau pe sticlă.

57. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., p. 177.
58. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, pp. 62-64.
59. Gen. Ştefan Guşă - stenograma audierii la Comisia „Decembrie 1989", 21 septembrie 1993, *apud* Grigore Cartianu, *Cartea Revoluţiei*, Editura Adevărul Holding, Bucureşti, 2011, p. 610.

I-am raportat comandantului. Imediat a dat ordin să transmitem fiecărui tanc să oprească focul. În vreo 10 minute s-a terminat totul"[60].

Simulatoare au fost şi în Piaţa Victoriei, în blocul dintre Calea Victoriei şi strada Ana Ipătescu, care pe atunci era în stadiul de construcţie, după cum relatează tot colonelul (r) Nicolescu: „Personal am văzut cum «s-a tras» - nu se trăgea, vorba vine! După acele simulări de foc de armă urmau inevitabil mişcări ale uşilor de acces la balcoane, astfel încât să inducă percepţia că acolo se afla un trăgător izolat. Mi-am dat seama, până la urmă, că erau nişte simulatoare, căci, atunci când ascultai cu atenţie, îţi dădeai seama că nu era acelaşi zgomot ca de la armele reale. Mişcarea uşilor se producea timp de câteva secunde, atât cât să-ţi atragă atenţia. [...] La controlul întregii clădiri nu am găsit pe nimeni în ea şi nici indicii că de acolo s-a deschis focul. Probabil că intenţia era să fim atraşi într-un «schimb de focuri» cu un inamic care, în fapt, nu exista"[61]. Şi maiorul (r) Daniel Răduţ vorbeşte despre simulatoarele din Piaţa Victoriei: „Au fost momente în care treceau puhoaie de oameni şi din blocurile în care am tras noi în noaptea aceea (dacă mergeţi acolo, încă se mai văd găurile pe care le-a făcut tancul meu atunci) se porneau nişte şuierături, dar fără gloanţe. În zece minute se golea Piaţa, însă nu rămânea niciunul pe jos, să zici că ar fi fost rănit. Atunci am înţeles eu că erau simulatoare de fapt"[62].

Ne putem da seama că „focul la gura ţevii" a fost produs, pe de o parte, de simulatoare, iar pe de altă parte, prin ricoşeul gloanţelor din ferestrele securizate. Întrebarea este: cine a plasat simulatoarele acolo? Răspunsul este banal: cei care au pregătit această aplicaţie şi care aveau interesul să iasă un mare „foc de artificii" care să inducă ideea că noii conducători, „oamenii de bine", ne apără de „duşmanii poporului" - teroriştii, securiştii, nebunii fideli rămaşi în slujba dictatorului fugar. Practic, utilizarea simulatoarelor a avut ca scop *provocarea*.

Însă, provocarea nu s-a realizat doar prin simulatoare. Chiar dacă în Rechizitoriu se respinge ideea existenţei teroriştilor, cei din teatrul de operaţii susţin că aceştia au existat. Colonelul (r) Nicolescu a relatat despre faptul că „în Piaţa Victoriei s-a tras în transportor şi la anumite ore, fixe aş putea să spun: de dimineaţa pe la 8, apoi pe la 13-14 şi după-amiaza, pe la 16-17. Erau abateri de circa zece minute, dar intervalul orar rămânea acelaşi. [...] Prima dată s-a tras asupra lui Nelu Arapu - comandantul plutonului cercetare. Eu l-am trimis pe el cu doi soldaţi să inspecteze clădirea. Când a ajuns sus, pe terasa clădirii, atunci s-a tras asupra lui cu muniţie. A găsit acolo şi tuburi de muniţie care erau de dimensiunea tubului de mitralieră, era tub folosit la armele cu lunetă, deci de armă foarte puternică având marcajul unui cunoscut fabricant străin. Şi apoi a început să tragă cineva care apărea dimineaţa, între 8-14, şi trăgea unul, două, trei, patru focuri, dar nu cădea nimeni. Mai târziu i-am identificat locul de unde trăgea: turnul de deasupra Muzeului de Istorie a Partidului Comunist Român, care, fiind în reparaţii, avea o prelată albă de jur împrejurul său. Mai întâi am reperat locul, dar pe el nu l-am văzut. Trăgând cu mitraliera de 7,62 de pe transportor, am găurit prelata aceea, iar vântul a reuşit să facă o despicătură prin ea. Atunci am văzut un individ îmbrăcat într-o salopetă gen costum de mascare de iarnă, dar nu alb, ci de o culoare gălbuie, ca şi cum ar fi fost murdar. L-am văzut când îşi schimba locul de tragere trecând

60. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, pp. 31-32.
61. *Ibidem*, pp. 44-45.
62. *Ibidem*, p. 66.

I-am raportat comandantului. Imediat a dat ordin să transmitem fiecărui tanc să oprească focul. În vreo 10 minute s-a terminat totul"[60].

Simulatoare au fost şi în Piaţa Victoriei, în blocul dintre Calea Victoriei şi strada Ana Ipătescu, care pe atunci era în stadiul de construcţie, după cum relatează tot colonelul (r) Nicolescu: „Personal am văzut cum «s-a tras» – nu se trăgea, vorba vine! După acele simulări de foc de armă urmau inevitabil mişcări ale uşilor de acces la balcoane, astfel încât să inducă percepţia că acolo se afla un trăgător izolat. Mi-am dat seama, până la urmă, că erau nişte simulatoare, căci, atunci când ascultai cu atenţie, îţi dădeai seama că nu era acelaşi zgomot ca de la armele reale. Mişcarea uşilor se producea timp de câteva secunde, atât cât să-ţi atragă atenţia. [...] La controlul întregii clădiri nu am găsit pe nimeni în ea şi nici indicii că de acolo s-a deschis focul. Probabil că intenţia era să fim atraşi într-un «schimb de focuri» cu un inamic care, în fapt, nu exista"[61]. Şi maiorul (r) Daniel Răduţ vorbeşte despre simulatoarele din Piaţa Victoriei: „Au fost momente în care treceau puhoaie de oameni şi din blocurile în care am tras noi în noaptea aceea (dacă mergeţi acolo, încă se mai văd găurile pe care le-a făcut tancul meu atunci) se porneau nişte şuierături, dar fără gloanţe. În zece minute se golea Piaţa, însă nu rămânea niciunul pe jos, să zici că ar fi fost rănit. Atunci am înţeles eu că erau simulatoare de fapt"[62].

Ne putem da seama că „focul la gura ţevii" a fost produs, pe de o parte, de simulatoare, iar pe de altă parte, prin ricoşeul gloanţelor din ferestrele securizate. Întrebarea este: cine a plasat simulatoarele acolo? Răspunsul este banal: cei care au pregătit această aplicaţie şi care aveau interesul să iasă un mare „foc de artificii" care să inducă ideea că noii conducători, „oamenii de bine", ne apără de „duşmanii poporului" – teroriştii, securiştii, nebunii fideli rămaşi în slujba dictatorului fugar. Practic, utilizarea simulatoarelor a avut ca scop *provocarea*.

Însă, provocarea nu s-a realizat doar prin simulatoare. Chiar dacă în Rechizitoriu se respinge ideea existenţei teroriştilor, cei din teatrul de operaţii susţin că aceştia au existat. Colonelul (r) Nicolescu a relatat despre faptul că „în Piaţa Victoriei s-a tras în transportor şi la anumite ore, fixe aş putea să spun: de dimineaţa pe la 8, apoi pe la 13-14 şi după-amiaza, pe la 16-17. Erau abateri de circa zece minute, dar intervalul orar rămânea acelaşi. [...] Prima dată s-a tras asupra lui Nelu Arapu – comandantul plutonului cercetare. Eu l-am trimis pe el cu doi soldaţi să inspecteze clădirea. Când a ajuns sus, pe terasa clădirii, atunci s-a tras asupra lui cu muniţie. A găsit acolo şi tuburi de muniţie care erau de dimensiunea tubului de mitralieră, era tub folosit la armele cu lunetă, deci de armă foarte puternică având marcajul unui cunoscut fabricant străin. Şi apoi a început să tragă cineva care apărea dimineaţa, între 8-14, şi trăgea unul, două, trei, patru focuri, dar nu cădea nimeni. Mai târziu i-am identificat locul de unde trăgea: turnul de deasupra Muzeului de Istorie a Partidului Comunist Român, care, fiind în reparaţii, avea o prelată albă de jur împrejurul său. Mai întâi am reperat locul, dar pe el nu l-am văzut. Trăgând cu mitraliera de 7,62 de pe transportor, am găurit prelata aceea, iar vântul a reuşit să facă o despicătură prin ea. Atunci am văzut un individ îmbrăcat într-o salopetă gen costum de mascare de iarnă, dar nu alb, ci de o culoare gălbuie, ca şi cum ar fi fost murdar. L-am văzut când îşi schimba locul de tragere trecând

60. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, pp. 31-32.
61. *Ibidem*, pp. 44-45.
62. *Ibidem*, p. 66.

în picioare prin spatele prelatei"[63]. După o perioadă de hărţuire, ofiţerii au mers la directorul muzeului, însă acesta a negat în mod repetat că în turn ar fi cineva. După două zile, l-au anihilat. Au aflat de acest lucru de la martori, care le-au spus că acel cadavru fusese ridicat de Miliţie şi dus la spital.

Şi maiorul (r) Daniel Răduţ povesteşte de provocările din Piaţa Victoriei: „Cum încercam noi să aţipim, la un moment dat am auzit ricoşeuri în turelă şi, când m-am uitat, am văzut că trăgea din Palat. Am localizat, se trăgea de undeva, de deasupra şi de undeva de la etajul unu. Am deschis foc cu antiaeriană, cu 7,62, ne-am războit noi aşa cam jumătate de oră. Ei trăgeau, noi trăgeam şi, când am văzut că nu au mai continuat focul, ne-am oprit"[64]. A doua zi au găsit tuburi de cartuşe în locul din care s-a tras. Tot în Piaţa Victoriei, pe 29 decembrie, a venit la el un prieten şi, în timp ce stăteau de vorbă pe tanc, au fost atacaţi: „La un moment dat, pe breteaua de şosea care vine paralel cu intrarea în pasaj şi trece apoi drept prin faţa Palatului, a venit o Dacie 1300 albă, cu geamul de la şofer deschis şi din dreapta şoferului a ieşit o mână cu un pistol şi a tras un foc care a trecut printre noi şi s-a înfipt în peretele Palatului. Eu, care l-am perceput aşa parcă cu încetinitorul, mi-am strigat prietenul, l-am băgat în tanc şi am pornit tancul să mă duc spre maşina ce demarase şi o luase înspre spitalul «Grigore Alexandrescu». [...] Glonţ adevărat a fost, că am văzut cum s-a înfipt în Palat. Iar dacă dorea să mă ucidă, de la cinci metri putea să o facă cu mare uşurinţă"[65]. Nu a reuşit să urmărească autoturismul din cauză că tancul nu a încăput pe străduţa pe care acesta dispăruse.

Cine să fi fost provocatorii? „Turiştii" sovietici? Posibil. Dar sunt puţine informaţii despre ce au făcut cercetaşii din Buzău care au acţionat la Timişoara. Vor fi trecut şi prin Bucureşti, până pe 23 decembrie, când au revenit în unitate? Sau la Bucureşti au fost camarazi de-ai lor? În dialogul cu generalul Iulian Vlad, Aurel I. Rogojan îi spune că, în seara de 22 decembrie, un civil din grupul Iliescu-Militaru a transmis telefonic către MApN ordinul „Trupele cubaneze să intre imediat în dispozitiv". După ce grupul a părăsit sediul CC, a început „asaltul" asupra clădirii. Un martor la acest episod i-a întrebat pe generalii Vlad şi Guşă dacă există în ţară trupe cubaneze. Guşă a răspuns că nu ştie de aşa ceva, iar Vlad a răspuns: „Dacă s-a dat un asemenea ordin, nu-mi miroase a bine". Iar generalul Vlad explică faptul că era vorba „de unitatea aceea specială existentă la Buzău, a Ministerului Apărării Naţionale, care pe timp de război are un rol dintre cele mai importante şi care era în directa subordonare a Marelui Stat-Major"[66]. Acele trupe erau comandate de viceamiralul Dinu, şeful Direcţiei de Informaţii a Armatei, despre care Vlad spune că ar fi coordonat atunci operaţiunile acestora. Înseamnă că în rolul teroriştilor au jucat tot militari ai MApN. Profesioniştii în cercetare şi diversiune de la Buzău, care se deghizau în orice era nevoie (chiar şi în trupe cubaneze), i-au provocat pe militarii trimişi în Piaţa Palatului cu tehnică şi pregătire total inadecvate pentru războiul urban. Provocările diversioniştilor, pe de o parte, şi mijloacele tehnice precare cu care operau, lipsa de coordonare şi slaba pregătire a militarilor din piaţă, pe de altă parte, au fost o parte din cauzele săvârşirii marii crime de după 22 decembrie.

Şi în provincie au existat provocări, acestea fiind comise sub uniforma Gărzilor Patriotice. Comandorul Liviu Mercore, care pe atunci era locotenent la Batalionul de

63. *Ibidem*, pp. 37-38.
64. *Ibidem*, p. 65.
65. *Ibidem*, pp. 69-70.
66. Aurel I. Rogojan, *op. cit.*, p. 414.

Infanterie Marină din Constanţa, mi-a relatat că „pe 22, după ce a plecat Ceauşescu, au apărut prin vie trei indivizi îmbrăcaţi în gheparzi (GP), în jurul orei 17... Şi ei veneau haotic. Nu ştiau prea bine locul. Rolul lor, după părerea mea, era să producă o diversiune... Ne-am sfătuit dacă să-i împuşcăm sau nu şi am hotărât că nu trebuia să-i împuşcăm, ci să-i capturăm. Din dispozitiv au plecat câţiva oameni, cu semnale stabilite, şi i-au luat binişor pe urme până i-au ajuns şi le-au băgat PM-ul (este vorba de AK47) în ceafă. Înconjuraţi, «gheparzii» au înţepenit atunci când au văzut armele îndreptate către ei. Când i-au percheziţionat, au găsit asupra lor arme care nu se aflau în dotarea Armatei române, nici a miliţienilor de rând şi nici a Gărzilor Patriotice. Aveau pistoale de 9 mm"[67]. Printre ei se afla şi un locotenent de Miliţie. După capturare, cei trei au fost predaţi Miliţiei din Babadag.

A doua cauză a utilizării armamentului a fost *diversiunea*. Este cunoscut şi pe larg analizat în Rechizitoriu modul în care Militaru însuşi a organizat diversiunea care a dus la uciderea de către militarii aparţinând MApN a echipei conduse de şeful de stat-major al USLA (Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă), colonelul Gheorghe Trosca, pe care el însuşi îl chemase la MApN (Trosca fusese cel care îi instrumentase dosarul informativ care l-a dovedit ca fiind agent GRU).

Într-o diversiune a fost atrasă şi Microgarnizoana Pantelimon. În noaptea de 23-24 decembrie s-a desfăşurat diversiunea cu „libienii din Pantelimon", pe care Grigore Cartianu o prezintă în lucrarea sa despre Revoluţie[68], când circa 60 de miliţieni şi securişti au fost trimişi spre Brăneşti cu misiunea de a-i opri pe teroriştii aciuaţi în pădure, pentru a veni spre capitală. La Neferal au fost opriţi de militari ai Armatei şi trataţi ca terorişti. De la Miliţia capitalei, care preluase ordinul de la Militaru, aceştia au primit ordin să se prezinte la Miliţia Pantelimon, unde li s-a spus că teroriştii sunt în cimitirul Pantelimon, care se învecina cu unitatea noastră, exact în dreptul poziţiei Bateriei I. A început tragerea, iar miliţienii au scăpat cu viaţă retrăgându-se pe burtă până au intrat între case, la adăpost de foc. A doua zi, am făcut parte din grupele care au inspectat cimitirul şi casele din împrejurimi şi nu am găsit nimic.

În seara de 21 decembrie, generalul Mureşan a primit ordin să trimită două transportoare blindate şi trei tancuri la Ministerul de Externe (Palatul Victoria) pentru a-l apăra. Ajuns acolo cu tehnica, colonelul Nicolescu constată că în Piaţa Victoriei mai erau câteva transportoare blindate de la Regimentul 1 Mecanizat din Divizia 1 Mecanizată. „M-am oprit lângă Vasile Giura şi i-am zis să bage o lovitură pe ţeavă, eu o luam înainte şi, dacă se întâmpla ceva, trebuia să tragă. Am deschis oblonul, am ieşit afară pe jumătate, ca să înţeleagă că veneam cu gânduri de pace, i-am ordonat trăgătorului la mitraliere să ridice mitraliera la unghi maxim şi încet, încet ne-am apropiat de ei. Ne-am prezentat şi unii, şi alţii. Ei primiseră ordin să vină la MAE pentru că era atacat. Le-am zis că şi eu am primit acelaşi ordin. Au propus să stăm împreună toţi acolo. Eu am refuzat spunând să-şi ia transportoarele şi să plece, iar ei au refuzat pe motiv că primiseră ordin. Am replicat că şi eu primisem acelaşi ordin şi le-am zis să spună mai departe că a venit un zănatec cu tancurile şi a spus că trage în ei, dacă nu pleacă din Piaţă. L-am întrebat pe comandantul lor dacă nu i-ar fi mai bine să plece în cazarmă la el şi până la urmă ne-am înţeles omeneşte şi a plecat. Nu puteam rămâne în acelaşi loc toţi pentru că cine ştie ce ieşea?"[69].

67. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, p. 183.
68. Grigore Cartianu, *op. cit.*, pp. 703-705.
69. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, pp. 32-33.

Maiorul (r) Daniel Răduţ mi-a relatat un alt episod. Pe 31 decembrie, „însuşi marele ministru Militaru a venit la noi, ne-a adunat pe scările Palatului, a dat mâna cu toţi şi ne-a mulţumit pentru ceea ce am făcut şi ne-a spus că a doua zi trebuia să predăm obiectivul. Ne-a avertizat că urma să vină la ora 12 : 00 în ziua următoare un camion, un SR DAC, ce va avea deasupra un proiector cu care va lumina de trei ori în scurt, ca semn de recunoaştere. Aşteptând să facem ce ni s-a spus, am simţit o tensiune fantastică. Soldaţii mei îmi spuneau : «Toa'şu, dacă vedem ceva, noi deschidem focul!». Vasile Giura, comandantul meu, trebuia să se ducă să facă predarea şi el le-a spus că doar dacă e ceva tare dubios puteau să tragă. S-a făcut ora 12 : 00, dar nimic. Cu două ore întârziere şi-a făcut apariţia un camion, dar nicidecum cu proiector deasupra, nicidecum cu semnale, nicidecum cu maior. Toate suspiciunile noastre erau alimentate din plin. Vasile Giura mi-a făcut semn să stau liniştit şi s-a dus să vadă ce-i. Erau, într-adevăr, cei care trebuiau să ne schimbe”[70].

Însă, în afară de aceste diversiuni punctuale, a mai fost una la nivel de sistem, care s-a realizat în sistemul de comunicaţii militare. Amiralul (r) Alexandru Plăviciosu, fost comandant al Institutului de Cercetare şi Dezvoltare al Armatei şi adjunct al şefului Departamentului pentru Producţie şi Înzestrarea Armatei, a declarat : „Imitarea ţintelor aeriene în cele trei nopţi putea fi făcută de la oricare dintre staţiile de radiolocaţie aflate pe teritoriul României. Aceasta deoarece staţiile erau interconectate, iar, dacă de la una erau simulate acele ţinte, acestea erau văzute de celelalte staţii cu aceleaşi elemente de mişcare, tocmai ca totul să pară cât mai real... Dacă s-ar fi trecut la frecvenţele de război, frecvenţele de simulare ar fi fost automat înlăturate, astfel încât toate staţiile de radiolocaţie ar fi putut să vadă realitatea, şi anume lipsa oricăror obiecte zburătoare ostile. Din câte cunosc, şeful CAAT [Comandamentul Apărării Antiaeriene a Teritoriului, *n.n.*], gl. Mircea Mocanu, nu a ordonat trecerea pe frecvenţele de război. Nu cunosc motivul pentru care nu s-a făcut acest lucru, pentru că, dacă s-ar fi trecut pe frecvenţele de război, totul s-ar fi clarificat. Precizez că, pe lângă intoxicarea staţiilor radar, au existat şi apeluri telefonice prin care factorii de decizie aflaţi în punctul de comandă al CAAT erau anunţaţi cu privire la anumite operaţiuni de desant aerian, parametrii acestui desant fiind aceiaşi cu cei ai ţintelor aeriene. Apelurile telefonice erau făcute în limba română, astfel încât trag concluzia că diversiunea radioelectronică a urmat un plan bine stabilit din timp. Personal, apreciez că întreaga diversiune radioelectronică a fost executată de elemente ale Armatei române, fără intervenţie din exterior”[71]. Ofiţerul de artilerie antiaeriană Ion Mateescu declară : „Din câte cunosc, trecerea pe frecvenţă de război a fost interzisă de la eşalonul superior al CAAT... În schimb, cunosc o persoană care a primit în mod nemijlocit acest ordin, aceasta fiind col. Spânu Petre, cel care era comandantul Regimentului 48 rachete antiaeriene KUB – Bucureşti. Mai cunosc faptul că col. Spânu Petre a trecut pe frecvenţa de război şi astfel a constatat că ecranele staţiei sale de radiolocaţie au devenit curate, în spaţiu nefiind ţinte ostile. Drept urmare, acesta nu a lansat nicio rachetă, deşi au fost făcute presiuni serioase asupra sa în vederea lansării”[72]. La Craiova s-au trimis în aer 27 de rachete KUB, din vina ofiţerilor. Iată ce mi-a relatat un subaltern al colonelului Spânu, colonelul (r) Nicolae Buruiană : „Cele două regimente de la Medgidia şi Craiova au lansat rachete pentru că au avut pe ecran ţinte. Acest tip de rachetă nu pleacă dacă nu are ţintă. Şi au avut ţintă, erau imitatoare, zbârnâitori, ce or fi fost. Noi

70. *Ibidem*, pp. 71-72.
71. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., pp. 342-343.
72. *Ibidem*, pp. 345-346.

aici, la Bucureşti, nu am tras. Nicio rachetă. [...] Da, au apărut ţinte. [...] Noi aveam informaţii de la Brigada de rachete, de la CAAT..., în cadrul căreia eram în serviciul de luptă permanent şi executam focul la ordinul lor... Dar ţinte puteau să apară, pentru că erau tot felul de avioane care zburau. Bine, că pe ale noastre le recunoşteam, că există sistemul acela de recunoaştere. Un specialist îşi dă seama dacă pe ecran apare un avion de vânătoare, de transport, un elicopter. Vă daţi seama că imitatoarele de ţinte sau zbârnâitorile acelea teleghidate au suprafaţa de reflexie foarte mică şi de aceea nu s-a tras"[73]. În opinia sa, ţintele false nu au venit de la unităţile militare, fiindcă celelalte s-ar fi prins: „Sunt imitatoare portabile ce pot fi plasate într-o pădure etc. Eu cred că cei care au procedat astfel aveau hărţi, cunoşteau bine poziţionarea şi tipul unităţilor militare. Nu le ştiam noi din Armată aşa cum le ştiau ei. Securiştii noştri le ştiau şi serviciile secrete din alte ţări. Din punctul meu de vedere, ruşii sunt cei mai buni specialişti în radiolocaţie şi rachete"[74].

La Divizionul 333, în nopţile de 22 şi 23 decembrie au apărut ţinte şi s-a lucrat toată noaptea la punerea pe planşete a situaţiilor aeriene. După cum mi-a relatat camaradul Dan Afilipoae, staţia de radiolocaţie a unităţii (unde era postul său) nu a fost trecută pe frecvenţa de război. Astfel, pe situaţiile pe care le trimitea spre Punctul de comandă apărea faptul că Bucureştiul este asaltat din toate direcţiile. Ba chiar s-a înregistrat şi doborârea unui elicopter, de către Bateria I, însă, fiind trimişi după rămăşiţele acestuia, ofiţerii s-au întors cu mâinile goale. Din ceea ce mi-a povestit camaradul Petru Martinuş, la bateria de rachete s-a primit indicativul de tragere. Înainte de a trimite racheta în aer, căpitanul David a venit în fugă şi a bătut cu pumnii în tabla transportorului pentru a fi auzit şi a contramandat ordinul, întrucât ţinta era un avion de linie. La un episod similar, cu acelaşi căpitan de la bateria de rachete, a asistat maiorul (r) Răduţ (înainte de a pleca spre piaţă): „Noi eram în tancuri, dar auzeam ce se întâmpla afară şi aşa am auzit cum s-a dat ordin de aviaţie inamică şi deci să deschidă focul. Atunci, după ce se formula ordinul, mai treceau câteva secunde bune până ce racheta era lansată. Şi mă gândeam ce curaj extraordinar pe căpitanul acela să dea asemenea ordin. Apoi individul a ieşit din punctul de comandă, a ţipat ceva, a sărit pe transportor şi a scos mufa de la rachetă. Am înţeles că şi-au dat seama că pe ecrane apăruseră ţinte false"[75].

A treia cauză ce a provocat utilizarea armamentului de către militari a fost *lipsa de coordonare şi de informare* din partea conducerii MApN. Am văzut în ce condiţii au fost trimişi militarii în Piaţa Palatului, precum şi imposibilitatea tehnică de comunicare.

Un element care a agravat situaţia a fost prezenţa celor de la Gărzile Patriotice. Dacă nu ar fi fost premeditată înarmarea acestora, s-ar fi putut spune că a fost o mare eroare. Oriunde s-a aflat Armata au fost prezente şi Gărzile Patriotice, fapt care a complicat situaţia. În anumite obiective, cum a fost Televiziunea, cele două armate au tras una în alta. Comandorul (r) Liviu Mercore mi-a relatat că în noaptea de 22 decembrie au primit informaţia că este atacat aeroportul de la Cataloi şi că trebuie să intervină. Însă, cum ordinul nu a fost primit în scris, el a refuzat să plece într-acolo cu plutonul său. „Am aflat ulterior că aeroportul Cataloi era păzit de Gărzile Patriotice. Erau dispuşi în dispozitiv şi dispuneau de patru mitraliere ruseşti, din acelea cu răcire cu apă, plus carabine. Şi ei primiseră informaţia că din direcţia Babadag se deplasează o coloană de teroriştii. Închipuiţi-vă ce se putea întâmpla"[76].

73. Sorin Bocancea (coord.), *op. cit.*, pp. 151-152.
74. *Ibidem*, p. 155.
75. *Ibidem*, pp. 59-60.
76. *Ibidem*, p. 182.

Iată bilanţul acestei aplicaţii cu muniţie de război: „Totalul persoanelor decedate în intervalul 16-27.12.1989 a fost de 1.006, din care 153 până la 22 decembrie 1989. După data de 22 decembrie 1989 au decedat 853 de persoane. În acelaşi timp, în intervalul 16-27.12.1989 au fost rănite 2.988 de persoane, din care 890 până la 22 decembrie 1989. Din total, 2.157 au fost rănite după data de 22 decembrie 1989"[77].

Cine a instrumentat această aplicaţie? În faţa Comisiei Senatoriale, Ion Iliescu a declarat: „Guşă a venit la mine, foarte agitat, foarte tulbure, să-mi ceară să ies la Televiziune şi să cer populaţiei Bucureştiului să părăsească străzile, să se retragă toţi în case şi întreprinderi. În condiţiile astea de anarhie totală din oraş, Armata nu poate să facă ordine. Am căutat să stau de vorbă cu el, să-i explic că asta ar fi o mare gafă şi o mare prostie politică"[78]. Într-adevăr, era o gafă politică, însă Guşă nu era om politic şi nici un ostracizat care să fi vrut reintrarea în schema puterii sau răzbunarea, ci un militar care înţelegea consecinţele întreţinerii haosului într-o piaţă plină cu militari înarmaţi.

După o schemă cunoscută, vinovaţi sunt cei deja morţi. În opinia lui Gelu Voican Voiculescu, toată operaţiunea a fost a Armatei „fie cu scopul ca să elimine echipa nedorită care s-a substituit celei care trebuia să fie cu adevărat, fie ca să şteargă şi să poată pune condiţii după aceea, pentru că lui Iliescu i s-au pus condiţii, să şteargă cu buretele ce a fost la Timişoara şi ce a fost în 21 şi 22 decembrie, că Armata a fost, a făcut şi a dres"[79]. Fals! Echipa nedorită a fost cea care a instrumentat „marea aplicaţie". Şi Petre Roman are o opinie asemănătoare cu a lui Voican Voiculescu: „Consider că fenomenul terorist este o creaţie internă în care protagoniştii au fost din interiorul ţării. Nu cred în intervenţia străină. Nu ştiu cine au fost cei care au creat diversiunea, dar ca o părere personală pot concluziona că generalii care au avut intervenţii directe în represiunea ordonată de Nicolae Ceauşescu la Timişoara, Bucureşti şi alte zone au avut un interes major să facă uitate aceste lucruri şi să iasă din vizorul public"[80]. Şi această opinie contrazice flagrant realitatea. Ofiţerii care ordonaseră masacrele de la Timişoara şi Bucureşti fie erau morţi (Milea), fie nu mai contau (Stănculescu şi Chiţac). Întreaga aplicaţie a fost instrumentată de Comandamentul unic, din care făcea parte şi Petre Roman. Iar din acel comandament cei mai activi au fost Militaru, Eftimescu şi, „ultimul pe listă, cu voia dumneavoastră", Ion Iliescu.

Să nu uităm de un personaj: turistul sovietic. Ce vor fi făcând turiştii în acele zile? Să fi fost ei cei care s-au ocupat de provocări, atât punctual, cât şi prin sistemul de telecomunicaţii al Armatei? Este posibil. Ciudat este faptul că avem eroi civili şi militari, dar printre morţi nu apare niciun cetăţean sovietic, în afară de cei mitraliaţi la Brădeşti de subordonaţii colonelului Dumitru Cioflină (doi morţi şi şapte răniţi, repatriaţi rapid de Moscova prin Ambasada de la Belgrad), ale căror maşini au fost recuperate abia în 1991 de către URSS, întrucât erau obiecte de inventar ale Miliţiei din Ucraina[81]. Au fost extraşi odată cu deschiderea graniţelor sau cu prilejul „Podului de flori" de peste Prut? Ion Iliescu trebuie să ştie.

În „Punctul de vedere preliminar al SRI privind evenimentele din decembrie 1989", Comisia Senatorială, dosarele nr. 70/J.I.4 şi 5/J.I.3, se menţionează: „În raport cu

77. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., p. 174.
78. *Ibidem*, p. 166.
79. *Ibidem*, p. 228.
80. *Ibidem*, pp. 228-229.
81. Grigore Cartianu, *op. cit.*, pp. 707-710.

numărul enorm de sovietici aflaţi pe teritoriul României în timpul Revoluţiei, numărul celor implicaţi în evenimente este redus, majoritatea comportându-se ca şi cum ar fi aşteptat un ordin care nu a mai venit". În rechizitoriu se continuă: „Cu referire la *ordinul care nu a mai venit*, se poate presupune că un astfel de ordin (indiferent ce însemna el) nu a fost necesar, întrucât întreaga putere politico-militară a României, începând cu 22 decembrie 1989, a fost agreată şi acceptată de URSS"[82].

Rămâne o întrebare: dacă pentru instalarea puterii agreate de sovietici a curs atâta sânge, oare ce s-ar fi întâmplat dacă echipa Iliescu-Militaru eşua şi comanda rămânea la generalul Guşă? Cert este că instalarea noii echipe în fruntea Armatei a generat nemulţumiri. Pe 6 ianuarie 1990, cu prilejul întâlnirii ofiţerilor din MStM şi din alte comandamente centrale ale MApN cu reprezentanţii CFSN (Virgil Măgureanu şi Aurel Dragoş Munteanu), a avut loc o revoltă a ofiţerilor faţă de erorile conducerii Armatei. I se reproşa lui Militaru faptul că reactivase 35 de generali cu studii la Moscova, pe care îi pusese în funcţii de conducere. Pentru că nu s-a putut da curs doleanţelor ofiţerilor, pe 7 ianuarie 1990 s-a organizat o a doua întâlnire, la care au participat, în afară de cei din ziua precedentă, pe de o parte, Ion Iliescu, Nicolae Militaru şi adjuncţii săi din MApN, iar pe de altă parte, toţi ofiţerii din cadrul MStM şi al direcţiilor centrale. În cadrul întâlnirii au fost citite două documente anonime, o telegramă şi o scrisoare, adresate CFSN de un grup de militari care acuzau abuzurile lui Nicolae Militaru[83]. Se cerea eliminarea generalilor reactivaţi şi înaintaţi în grad în timpul Revoluţiei. Generalul Guşă nu a participat, iar ofiţerii revoltaţi au cerut repunerea lui în funcţie. Nu s-a produs repunerea în funcţie, ci trimiterea sa pe o funcţie secundară în Transilvania. Militaru va fi înlăturat abia în februarie 1990, funcţia de ministru al Apărării fiindu-i redată lui Stănculescu.

Concluzii

Pe 26 decembrie 1989, Ion Iliescu făcea următoarele afirmaţii la TVR: „Este total falsă ideea care s-ar putea să se acrediteze că a fost o lovitură de stat realizată de câteva forţe organizate [...] Adevărul este că acest CFSN este emanaţia mişcării şi nu a precedat mişcarea"[84]. De atunci, în societatea românească persistă dilema: mişcare sau lovitură de stat? Faptele pe care le-am prezentat îl contrazic total pe fostul preşedinte al României.

Aşa cum spuneam la începutul acestui studiu, consider că este vorba de o revoluţie, însă calea prin care s-a realizat a fost o inutilă lovitură de stat. Cronologia ne arată cum s-au combinat revolta şi lovitura de stat.

Să recapitulăm. Iniţial, la Iaşi se pregătea o revoltă anticeauşistă, al cărei eşec a dus la acţiune în al doilea oraş: Timişoara. Ceauşescu ştia de intervenţia serviciilor străine şi nu a ezitat să o afirme public în mesajul pe care l-a citit la TVR. Intervenţia unor servicii din afară şi din ţară avea să se facă simţită în direct, la mitingul din 21 decembrie, când Armata a stat la originea spargerii mitingului folosind sunetele de joasă

82. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., pp. 289-290.
83. Cezar Mâţă, „Din culisele unei «revoluţii»: revolta ofiţerilor din 6-7 ianuarie 1990 – documente inedite", în Gheorghe Buzatu, Stela Cheptea şi Marusia Cîrstea (coord.), *Istorie şi societate*, vol. III, Editura Mica Valahie, Bucureşti, 2011, pp. 590-591.
84. Ministerul Public..., Rechizitoriu..., p. 171.

frecvenţă. Până la acel moment, aveam în faţă acţiuni anticeauşiste şi rezistenţa tiranului cu sprijinul Armatei şi al DSS. Pe 22 decembrie, după sinuciderea lui Milea, la Bucureşti exista o conducere legitimă, aflată în dificultate. Al doilea pas anticeauşist l-a făcut generalul Stănculescu, proaspăt ministru al Apărării, atunci când le-a recomandat Ceauşeştilor să părăsească sediul CC al PCR. Plecarea cuplului dictatorial a deschis calea spre o reconfigurare a conducerii ţării tot în cadrele PCR. După cum a declarat Brucan în faţa Comisiei Senatoriale, Gorbaciov fusese de acord „să-l trântim pe Ceauşescu, cu condiţia ca PCR să rămână forţa conducătoare pentru că altfel va fi anarhie în ţară"[85]. Această scurtă perioadă de derută şi de căutare a unei soluţii politice postceauşiste către liderii comunişti rămaşi în CC a fost întreruptă de intervenţia „corbilor". Lovitura de stat a debutat cu semnalul dat de Militaru: „Opriţi măcelul". Din acel moment, Armata, cu toţi comandanţii ei, nominalizaţi de Militaru, era prezentată ca fiind în culpă. Or, la acea oră, trupele erau în cazărmi. A fost primul pas care anunţa înlăturarea comandanţilor Armatei de la conducere. A urmat mesajul lui Lupoi, în care acesta a anunţat faptul că Militaru preia comanda Armatei. După aceea, „corbii" merg în stol spre MApN, unde îşi instalează cartierul general care va declanşa şi va coordona „marea aplicaţie".

De ce a fost nevoie de această acţiune criminală? În după-amiaza zilei de 22 decembrie „corbii" preluaseră frâiele, Iliescu era deja recunoscut ca şef al statului. Şi încă nu se punea problema unei revoluţii, ci doar a unei perestroici. Iniţial, Iliescu a vorbit în modul în care s-a exprimat Hruşciov despre Stalin, demascând crimele Ceauşeştilor. Mai târziu s-a pus problema schimbării regimului şi a sistemului politic. Dacă situaţia postceauşistă ar fi fost gestionată de un guvern Dăscălescu sau oricum s-ar fi chemat el, nu s-ar fi produs Revoluţia? Eu cred că da, deoarece căderea comunismului era un proces pe care nimeni nu îl mai putea opri. Ce trebuia să aducă „marea aplicaţie"? Ocazia răzbunării lui Militaru pe cei care l-au demascat ca agent GRU? Aruncarea întregii Armate în braţele agenţilor GRU? Crearea unei situaţii care să impună chemarea trupelor sovietice? Gorbaciov abandonase doctrina Brejnev, denunţând la începutul lunii decembrie 1989 intervenţia URSS din Cehoslovacia în 1968. Nu ştiau „corbii" de acest lucru de făceau presiuni asupra generalului Guşă să permită intervenţia trupelor sovietice? Noroc că şeful MStM a rezistat acestor presiuni, iar dacă este să vorbim de un erou al acelor nopţi, acela a fost generalul Guşă.

„Marea aplicaţie" a fost o acţiune care nu a avut nicio justificare pentru reuşita Revoluţiei. Revolta populară era suficientă pentru căderea comunismului. Cu ani în urmă spuneam că după 22 decembrie am fost implicaţi într-un război real cu un inamic imaginar. „Cât priveşte misiunile pe care le-am executat, ne este greu să spunem acum dacă ele au avut ceva spectaculos, ceva şocant pentru lectorul de astăzi. Au fost acţiuni specifice stării de război, chiar dacă inamicul a fost unul imaginat sau simulat, lucru de care ne-am dat seama mult mai târziu. Reacţia noastră a fost reală, ca faţă de un inamic real. Şi riscurile au fost tot cele dintr-un război real, pentru că toţi aveam asupra noastră muniţie de război şi ne percepeam ca fiind într-un univers ostil. În orice moment putea pleca glonţul pe ţeavă spre oricare dintre noi"[86].

Ceauşeştii şi cei care i-au slujit sunt vinovaţi doar pentru morţii din perioada 17-22 decembrie 1989. Începând cu după-amiaza zilei de 22 decembrie, cei din Piaţa Palatului, deopotrivă militari şi civili, au căzut pradă „corbilor".

85. *Ibidem*. p. 149.
86. Sorin Bocancea şi Mircea Mureşan. *op. cit*.. pp. 9-10.

December 1989: The Great War Game of the Romanian Army

The dilemma that Romanians have had to solve in the last 30 years is not whether there was a revolution or not in December 1989, but whether it took place by popular uprising or by coup d'état. I think it was a coup d'état hidden behind a popular uprising that was broadcast live on the television and radio stations exactly by those who organized it. In the turn of events, there were two periods: during the first, 14th–22nd of December 1989, the Army followed Ceauşescu's orders; during the second, which started on December 22nd in the afternoon, the group of plotters with close links to the Soviet intelligence services removed the legitimate commanders of the Army and installed those subservient to Moscow. From that moment on, the largest field exercise of the Romanian Army began, and all methods specific to war were used: provocation, disinformation and diversion. The psychosis of the "terrorists" who were defending the dictator with fanaticism was created through public television and radio, institutions that were in direct connection with the civil and military command headquarters, established by the conspirators at the Ministry of National Defence. Unfortunately, this period, when the Army had become "of the people", was bloodier than that when the Army was following Ceauşescu's orders. In the entire war game, the soldiers sent to the Palace Square actually fought with an imaginary enemy, created through the mentioned methods. The purpose of this action was not to change the political regime, which was falling anyway without this bloody episode. Several objectives of this criminal diversion can be inferred: to legitimate the new political power (presented as a champion of the people, when, in fact, it was the one who had instrumented the attacks), the revenge of the new commanders on the officers who had exposed them as Russian agents, and the re-KGB-isation of the Romanian post-communist state structures. Regardless of these possible reasons, one thing is certain: in 1989, after December 22nd, the Romanian Army was pushed into an action that resulted in the unnecessary death of the people in the square, both soldiers and civilians.

Constantin CORNEANU

Nicolae Ceauşescu, structurile de forţă ale României socialiste şi Reţeaua „R" în decembrie 1989

Gruparea secretă de rezistenţă „R"

În evoluţia evenimentelor politico-militare de la Bucureşti din seara zilei de 22 decembrie 1989 şi, mai apoi, din întreaga ţară, un rol important avea să-l joace atacul „teroriştilor", fenomenul „terorist" care a generat panică, morţi şi răniţi. Totodată, o serie de istorici şi reprezentanţi ai mass-mediei consideră că în spatele acestui fenomen unic în societatea românească, în acele momente, s-au ascuns multe dintre misterele Revoluţiei Române din decembrie 1989, iar constituirea unei noi structuri de putere, care a trecut la gestionarea problemelor statului, s-ar afla în strânsă legătură cu acest episod al fenomenului „terorist".

În ultimele trei decenii s-au făcut eforturi publicistice imense, precum şi numeroase anchete juridice, menite să clarifice fenomenul „terorist" din perioada 22-25 decembrie 1989, însă rezultatele au generat controverse istoriografice şi nu numai. S-a insistat foarte mult asupra ideii că totul a fost pus la punct pentru a legitima echipa lui Ion Iliescu, care nu ar fi avut dreptul să preia puterea în statul român, după fuga lui Nicolae Ceauşescu, având în vedere trecutul politic şi „conspiraţionist" al membrilor ei, trecut care s-a aflat în vizorul celebrei UM 0110 (anti-KGB). Şi totuşi, rămâne o întrebare: de ce mai era nevoie de punerea în aplicare a unui asemenea scenariu, în condiţiile în care reprezentanţii de rang înalt ai Ministerului Apărării Naţionale, ai Departamentului Securităţii Statului (DSS) şi ai Ministerului de Interne se subordonaseră, la ora 16:00, celui care părea a fi un fel de Mihail S. Gorbaciov în variantă locală? Teoria complicităţii între echipa lui Ion Iliescu şi terorişti a devenit o acuzaţie reiterată în contextul evoluţiilor de pe scena politică postdecembristă a multor actori-cheie ai Revoluţiei Române din decembrie 1989. Paradoxal, în ianuarie 1990, fostul şef al DSS, generalul-colonel (r) Iulian Vlad îi indica drept terorişti pe foştii săi subordonaţi de la Centrul de Informaţii Externe (CIE - UM 0544), UM 0195 (Contrainformaţiile externe), UM 0101, UM 0102 şi UM 0103[1].

1. Brigada „U" (Ilegali) din cadrul CIE a fost reorganizată, după 23 iulie 1978, în trei unităţi speciale: (1) UM 0101, care avea sarcini de spionaj în ţările occidentale europene şi în Israel, (2) UM 0102, responsabilă cu spionajul în SUA şi America de Sud, şi (3) UM 0103, care se ocupa de emigraţia

O sumă de fapte şi mărturii confirmă ipoteza existenţei unei grupări secrete de rezistenţă a PCR care era formată din persoane aflate în diferite funcţii din viaţa civilă şi militară, care primea sprijin logistic şi nu numai de la Direcţia de Informaţii a Armatei (DIA), unele dintre părţile ei componente trecând la acţiune. Motivaţia o constituie oare fanatismul, onoarea împinsă la extrem, naţionalismul exacerbat sau certitudinea că în spatele tuturor celor care contestă regimul Ceauşescu se află o putere străină ostilă intereselor neamului românesc?

În acele momente din decembrie 1989 s-a vehiculat foarte mult teoria aparteneţei acestor „terorişti" la unităţi speciale ale DSS, formate din fanatici ai cuplului Ceauşescu sau din mercenari străini, în contextul relaţiilor foarte bune dintre România socialistă şi regimurile apropiate ideologic din Orientul Mijlociu, precum şi teoria aparteneţei aşa-zişilor terorişti la unităţi speciale ale structurilor de informaţii ale fostei Uniuni Sovietice. În anii 1990, mass-media a speculat asupra unui „Plan Z-Z" care ar fi avut legătură cu salvarea lui Nicolae Ceauşescu şi cu atacurile „teroriste". În contextul activităţilor desfăşurate de comisiile parlamentare conduse de senatorii Sergiu Nicolaescu şi Valentin C. Gabrielescu privind anchetarea evenimentelor din decembrie 1989[2], Pavel Coruţ, fostul şef al Biroului Direcţiei a IV-a Contrainformaţii militare care a supravegheat activitatea DIA în 1985-1989, a menţionat existenţa unei grupări secrete de rezistenţă care ar fi putut fi implicată în cele petrecute după 22 decembrie 1989. O reţea care se poate identifica cu fidelii regimului Ceauşescu? O reţea care a manipulat masele în tumultul Revoluţiei Române sau care s-a implicat în lupta pentru putere începută de diferitele grupuri aflate în după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989 în clădirea fostului CC al PCR?

În interviul[3] acordat pentru arhiva de istorie orală a Institutului Revoluţiei Române din Decembrie 1989 (IRRD 1989) în septembrie 2011, viceamiralul (r) Ştefan Dinu, fost şef al DIA (1978-1989), va confirma existenţa acestei structuri secrete de rezistenţă aflate în organigrama şi logistica DIA, denumită „Reţeaua internă 276". Generalul (r) Paul Şarpe, fost locţiitor al şefului DIA în decembrie 1989, confirmă în ancheta Secţiei Parchetelor Militare din 2018 că „Reţeaua internă 276" din subordinea DIA a existat cu adevărat. „Numele de «276» ca indicativ a provenit de la faptul că în Nomenclatorul de specialităţi militare din cadrul Statului Major General al MApN erau ocupate poziţiile până la 275. Cea despre care mă refer eu şi anume activitatea de cercetare în teritoriul vremelnic ocupat a primit indicativul 276 pentru a asigura şi conspirativitate. Deşi nu

---

română, de Radio Europa Liberă şi de combaterea iredentismului maghiar. Unităţile speciale au fost considerate „formaţiuni independente" în cadrul unităţilor de linie, adică o linie specială de muncă: UM 0101 în UM 0199, UM 0102 în UM 0201 şi UM 0103 în UM 0225.

2. Senatorul Sergiu Nicolaescu a propus în 1991 înfiinţarea unei comisii senatoriale pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989. Prin Hotărârea Senatului României nr. 11 din 16 iulie 1991 se va constitui o Comisie pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989 cu următoarea componenţă: Sergiu Nicolaescu (preşedinte), Ionel Muscalu, Mihai Iacobescu, Mihail Neagu, Attila Verestóy şi Mircea Voica (membri). Camera Deputaţilor nu a agreat ideea înfiinţării unei asemenea comisii. În legislatura 1992-1996 s-a reiterat propunerea pentru reînfiinţarea comisiei, astfel încât prin Hotărârile nr. 51/1992 şi 15/22.06.1993 ale Senatului României s-a aprobat continuarea activităţii Comisiei în următoarea componenţă: Valentin Corneliu Gabrielescu (preşedinte), Sergiu Nicolaescu (vicepreşedinte), Ionel Aichimoaie (secretar), Ilie Plătică Vidovici, Ioan Constantin Pop, Victor Apostolache, Şerban Săndulescu, Mircea Vîlcu, Zoltan Hosszu, Adrian Dumitru Popescu-Necşeşti, Gheorghe Răboacă (membri).

3. Prima parte a acestui interviu, luat de autor, a fost publicată cu titlul „DIA, între loialitate şi suspiciune". *Caietele Revoluţiei*, nr. 1 (75)/2019, pp. 20-26.

era intitulată astfel, ea era cunoscută în general ca «Reţeaua 276» pentru că existau rezervişti recrutaţi la nivelul întregii ţări"[4], va declara Paul Şarpe. Existenţa acestei structuri secrete de rezistenţă s-a datorat viziunii strategice şi politice a fostului preşedinte Nicolae Ceauşescu, care a încercat să manipuleze şi să dividă astfel structurile de forţă ale României socialiste. În Legea nr. 14/1972, care reglementa organizarea apărării naţionale a Republicii Socialiste România, la articolul 18 se specifica telegrafic faptul că, printre atribuţiile consiliilor locale de apărare de la nivelul judeţelor, municipiilor, sectoarelor şi municipiului Bucureşti, oraşelor şi comunelor, era şi aceea de a constitui şi a pregăti „unităţi, subunităţi şi grupuri ale luptei de rezistenţă în condiţiile ducerii acţiunilor de luptă pe teritoriul vremelnic ocupat de inamic" şi de a conduce „acţiunile acestora în timp de război". Colonelul (r) Remus Ghergulescu, fost comandant al Batalionului 404 Cercetare-Diversiune, va declara: „La nivelul MApN pentru constituirea forţelor de rezistenţă în cadrul «războiului întregului popor», doctrina de atunci, erau selecţionaţi rezervişti care majoritatea îşi satisfăceau stagiul militar în unităţi şi subunităţi de cercetare a trupelor de la diverse eşaloane. [...] Am această convingere, deoarece în unele situaţii în care mergeam la Centrul Militar Judeţean pentru a-mi actualiza situaţia rezerviştilor, ce urmau să fie mobilizaţi în caz de mobilizare, unii dintre ei erau scoşi din evidenţele unităţii şi transferaţi în mapa «R». Care şi pentru Centrul Militar era o necunoscută. Aceasta înseamnă că în situaţii de mobilizare se creau structuri conduse de alte structuri din organigrama MApN"[5]. Colonelul Anghel Constantinescu, ofiţer în centrala DIA a Marelui Stat-Major, va mărturisi: „Este incredibil cum aproape nimeni nu a înţeles acţiunile diversioniste ale celor de pe statul «R» din care sunt convins că făceau parte şi destui cercetaşi care s-au instruit în cadrul Batalionului 404 Cercetare cu câţiva ani în urmă"[6].

Menţinerea unui control total, politico-ideologic şi informativ, asupra structurilor de forţă ale României socialiste (Armată, Securitate, Miliţie) a fost un obiectiv strategic al lui Nicolae Ceauşescu în conservarea puterii sale politice şi a PCR asupra societăţii româneşti. Manipularea şi divizarea structurilor de forţă aveau să genereze numeroase fricţiuni, animozităţi şi resentimente între aceste structuri. Revoluţia Română din decembrie 1989 a oferit totodată posibilitatea unor răfuieli interne între aceste structuri de forţă, precum şi a implicării lor în evoluţiile politice ale diferitelor grupuri care se constituiau în încercarea de a prelua puterea în statul român.

Sistemul naţional de apărare, Armata şi Ceauşescu

În condiţiile generate de retragerea trupelor sovietice din România în vara anului 1958, Armata a început să fie renaţionalizată. Au fost vizate structurile organizatorice, pregătirea cadrelor şi instruirea trupelor, învăţământul militar, înzestrarea şi dotarea cu armament şi tehnică militară, simbolistica militară etc. Controlul politic asupra Armatei

4. Ministerul Public, dosar nr. 11/2014, Rechizitoriu, vol. I/2019, pp. 294-296, în Arhiva IRRD, fond IV, cota 215 (interviuri).
5. Răzvan Belciuganu, „Teroriştii din decembrie '89: Luptătorii din «Rezistenţă»", 20 decembrie 2009, http://jurnalul.ro/campaniile-jurnalul/decembrie-89/teroristii-din-decembrie-89-luptatorii-din-rezistenta-531005.html (accesat pe 26 aprilie 2014).
6. *Ibidem*.

va rămâne permanent în vigoare, în pofida anumitor schimbări de formă, însă nu de fond. La 5 octombrie 1948 se va înfiinţa Direcţia Superioară Politică a Armatei (DSPA), în conformitate cu modelul existent în Armata Roşie, iar Nicolae Ceauşescu va conduce, în perioada 18 martie 1950 - 19 aprilie 1954, această importantă structură politică de conducere şi control ale Armatei. Prin intermediul DSPA, influenţa PMR a devenit omniprezentă în toate structurile Armatei.

Înăbuşirea „Primăverii de la Praga" (21 august 1968) de către URSS şi statele membre ale Pactului de la Varşovia (OTV) a impus o nouă conduită în relaţiile internaţionale pentru România, precum şi în raporturile cu Armata ca factor de putere în statul condus de Nicolae Ceauşescu şi PCR. Conducerea politică a României socialiste a trecut la luarea unor măsuri menite să păstreze controlul şi influenţa asupra forţelor armate româneşti, respectiv: 1) decizia ca România să nu mai participe cu trupe la aplicaţiile desfăşurate pe teritoriul altor ţări; 2) desfăşurarea pe teritoriul naţional numai a aplicaţiilor de comandament şi pe hartă, fără trupe ale aliaţilor din OTV[7]; 3) neacceptarea tranzitării teritoriului şi spaţiului aerian româneşti de către trupe sau aeronave străine, fără acordul autorităţilor militare şi politice române; 4) încetarea trimiterii de ofiţeri şi generali la studii în şcolile şi academiile militare sovietice[8]. Rememorând acea perioadă din istoria Armatei române, generalul-colonel (r) Constantin Olteanu, fost ministru al

7. Potrivit concepţiei generale a aplicaţiilor militare desfăşurate în România în anii 1970-1980, activităţi planificate de conducerea MApN împreună cu Comandamentul Forţelor Armate Unite (CFAU) o dată la doi ani, generalii şi ofiţerii români aveau obligaţia de a elabora situaţiile strategice şi operativ-tactice care urmau să fie aplicate în cursul exerciţiilor militare ce se desfăşurau pe hartă, precum şi metodologia desfăşurării operaţiunilor. Reprezentanţii României prezentau apoi la CFAU concepţia de ansamblu a aplicaţiilor, în vederea cooperării cu cele două comandamente de armată, sovietic şi bulgar, care formau un „Grup de Armate" („Front", după terminologia sovietică/rusească) al cărui comandament era alcătuit din ofiţeri şi generali români.

8. Într-un document din 18 iulie 1995 înaintat de MApN senatorului Şerban Săndulescu (PNŢCD), membru al Comisiei parlamentare pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989, se menţiona faptul că primele cadre ale MApN au plecat la studii militare în URSS în 1948, prima promoţie de ofiţeri absolvenţi fiind în 1950, iar ultima în 1967. În total, 1.858 de ofiţeri ai MApN au absolvit academii şi şcoli militare, precum şi cursuri de perfecţionare (specializare) în URSS. 816 ofiţeri au absolvit academii militare cu durata de studii de 2-7 ani, astfel: (1) 161 la academii militare generale de comandă şi stat-major (Academia Militară Superioară „K.E. Voroşilov" şi Academia Militară „Mihail B. Frunze"); (2) 348 la academii militare cu profil de armă (artilerie, blindate, geniu, transmisiuni, transporturi, chimie şi radiolocaţie); (3) 257 la academii militare cu profil tehnico-ingineresc; (4) 33 la Academia de Spate şi Aprovizionare; (5) 17 la Academia Militară Politică „V.I. Lenin". Acestor ofiţeri li se vor adăuga 348 de ofiţeri care au absolvit şcoli militare cu durata studiilor de 1-3 ani în diferite specialităţi militare, precum şi 704 ofiţeri care au absolvit cursuri de perfecţionare pe linie de comandă, stat-major, servicii şi asistenţă medicală. La data întocmirii documentului, 1.827 dintre aceşti ofiţeri nu mai lucrau în MApN, fiind scoşi din evidenţa rezervei militare, adică nu mai aveau nicio obligaţie militară. „Ceilalţi 41 ofiţeri au vârsta cuprinsă între 51 şi 60 de ani, îndeplinesc cu competenţă funcţii pe linie de comandă, stat-major, tehnică, învăţământ şi cercetare ştiinţifică, fiind apreciaţi în notările de serviciu, preponderent, ca ofiţeri foarte buni", menţiona MApN (*apud* Şerban Săndulescu, *Decembrie '89. Lovitura de stat a confiscat Revoluţia Română*, Editura Omega Press, Bucureşti, 1996, p. 157). Direcţia Personal din Ministerul de Interne a comunicat că în urma analizelor efectuate a rezultat că în perioada 1948-1968 nu au fost trimise cadre ale Ministerului de Interne la studii academice sau de nivel superior în URSS. Însă 1.000 de cadre ale Ministerului de Interne au efectuat stagii de perfecţionare (specializare) la instituţii de învăţământ civil sau militar din URSS. În 1995 nu se mai aflau în activitate niciuna dintre aceste persoane.

Apărării Naţionale (29 martie 1980 – 16 decembrie 1985), mărturiseşte: „Faţă de primii ani [1948-1965, *n.n.*], numărul celor trimişi la studii în URSS a fost în descreştere, până la sistare, după 1965. Din păcate, în timp, în această problemă s-au comis erori şi într-un sens şi în altul. Astfel, până la Declaraţia Plenarei CC al PMR din aprilie 1964, ofiţerii şi generalii care studiaseră în URSS se bucurau de o anumită prioritate în ocuparea unor funcţii importante [...]. Aşa cum se cunoaşte, marea majoritate a acestor cadre a dovedit competenţă profesională, contribuind efectiv la procesul de modernizare a Armatei române. [...] S-ar fi impus o mai mare atenţie în încadrarea unităţilor, marilor unităţi, comandamentelor etc. cu ofiţeri şi generali care studiaseră în ţară alături de cei care studiaseră în URSS, realizându-se o îmbinare firească, lipsită de animozităţi şi suspiciuni"[9].

În conformitate cu principiile de politică externă enunţate la începutul anilor 1970, Nicolae Ceauşescu le va solicita specialiştilor militari şi civili realizarea unei doctrine militare româneşti şi a unui cadru legislativ adecvat. Pe 14 martie 1969 a fost înfiinţat Consiliul Apărării Republicii Socialiste România[10], cu scopul „de a examina, coordona şi soluţiona principalele probleme în domeniul apărării ţării şi asigurării securităţii statului, atât în timp de pace, cât şi în timp de război"[11]. Consiliul Apărării RSR se subordona CC al PCR şi Marii Adunări Naţionale. În intervalul dintre sesiunile Marii Adunări Naţionale, Consiliul Apărării RSR răspundea pentru întreaga activitate şi în faţa Consiliului de Stat al RSR. În conformitate cu prevederile Decretului nr. 444/1972 privind organizarea şi funcţionarea MApN, se renunţă la denumirea de Ministerul Forţelor Armate şi se specifică faptul că MApN îşi va desfăşura activitatea sub conducerea şi îndrumarea PCR, va executa ordinele Comandantului Suprem al Forţelor Armate şi va aduce la îndeplinire măsurile stabilite pe baza hotărârilor Consiliului Apărării al RSR. Totodată, vor fi elaborate Legea nr. 14 din 28 decembrie 1972 privind organizarea apărării naţionale a Republicii Socialiste România[12] şi conceptul de război de apărare a patriei dus de întregul popor.

În contextul relaţiilor extrem de tensionate cu URSS şi aliaţii săi din OTV, precum şi al prevederilor din doctrina războiului de apărare a patriei dus de întregul popor, Nicolae Ceauşescu a trecut la formarea şi organizarea unor „formaţiuni populare de luptă şi de pregătire în vederea apărării patriei" – Gărzile Patriotice (GP)[13], Formaţiunile de Apărare Civilă şi cele de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei. Prin Decretul nr. 442 din 20 noiembrie 1959 al Marii Adunări Naţionale au fost constituite Gărzile

9. Constantin Olteanu, *O viaţă de om. Dialog cu jurnalistul Dan Constantin*, Editura Niculescu, Bucureşti, 2012, p. 46.
10. A se vedea Legea nr. 5 din 14 martie 1969 privind înfiinţarea, organizarea şi funcţionarea Consiliului Apărării Republicii Socialiste România, *Buletinul Oficial*, partea I, nr. 32, din 14 martie 1969.
11. Dan Cătănuş (coord.), *România 1945-1989. Enciclopedia Regimului Comunist. Instituţii de partid, de stat, obşteşti şi cooperatiste*, Academia Română, Institutul Naţional pentru Studiul Totalitarismului, Bucureşti, 2012, p. 150.
12. Legea a fost publicată în *Buletinul Oficial al RSR*, nr. 160, 29 decembrie 1972.
13. Primele Formaţiuni de Luptă Patriotice (FLP) au fost alcătuite din muncitori şi intelectuali, constituite în cursul anului 1944 de către Emil Bodnăraş, şi au fost implicate în lovitura de stat de la 23 august 1944, preluându-i în custodie temporară pe mareşalul Ion Antonescu şi pe principalii săi colaboratori, după arestarea de la Palatul Regal. Până la 6 martie 1945, membrii FLP au fost folosiţi de PCR în acţiunile de cucerire a puterii politice, iar după instaurarea guvernului condus de Petru Groza au fost încadraţi în aparatul de stat, la Ministerul de Interne şi în Armată.

Muncitoreşti[14], ca formaţiuni înarmate de luptă destinate să asigure atât apărarea întreprinderilor, cât şi ajutarea organelor de stat în acţiunile de apărare a ordinii publice împotriva „elementelor contrarevoluţionare care ar încerca să lovească în cuceririle poporului"[15].

În contextul evenimentelor din noaptea de 20 spre 21 august 1968 în Cehoslovacia, la întrunirea de urgenţă a CPEx al CC al PCR din dimineaţa zilei de 21 august 1968, Nicolae Ceauşescu a cerut să se accepte şi să se voteze reînfiinţarea Gărzilor Muncitoreşti, ca unităţi înarmate ale clasei muncitoare, pentru apărarea cuceririlor revoluţionare ale poporului. Propunerea a fost susţinută imediat de Petre Lupu, Mihai Dalea şi Manea Mănescu, iar membrii CPEx al CC al PCR au decis în unanimitate reînfiinţarea Gărzilor Patriotice înarmate, alcătuite din muncitori, ţărani şi intelectuali. Comitetele judeţene de partid au trecut la organizarea GP la nivel de întreprinderi, instituţii şi comune. La 23 august 1968, cu ocazia zilei naţionale a României, aveau să defileze primele detaşamente ale GP. Decretul nr. 765 privind înfiinţarea Gărzilor Patriotice a fost promulgat pe 4 septembrie 1968, iar în Legea nr. 14/28 decembrie 1972 se menţiona faptul că aceste GP sunt „unităţi înarmate ale oamenilor muncii de la oraşe şi sate, constituite în scopul întăririi capacităţii de apărare a patriei"[16], având menirea ca, „împreună cu forţele armate, să participe activ la apărarea cuceririlor revoluţionare ale poporului, a muncii sale paşnice, a suveranităţii şi securităţii patriei, la apărarea oraşelor şi comunelor, a întreprinderilor, instituţiilor şi celorlalte organe socialiste"[17]. Gărzile Patriotice[18]

14. Gărzile Muncitoreşti dispuneau de un Comandament Central, state-majore în cadrul organelor de partid regionale, raionale şi municipale, iar în anumite întreprinderi şi la o serie de organe locale de partid au existat subunităţi de Gărzi Muncitoreşti alcătuite din plutoane, companii şi batalioane. În 1959, Gărzile Muncitoreşti dispuneau de 37.000 de luptători, iar în anii care au urmat efectivele acestora au atins 46.000-47.000. Ministerul Forţelor Armate le-a asigurat înzestrarea cu armament, muniţii, echipament şi tehnică de luptă, precum şi cu specialiştii necesari pentru pregătirea militară a luptătorilor. La 22 ianuarie 1960, Biroul Politic al CC al PMR a hotărât preluarea de către Ministerul Afacerilor Interne a Comandamentului Central al Gărzilor Muncitoreşti, împreună cu toate celelalte sarcini ce rezultau din modificarea respectivă, urmând ca organele de partid să asigure în continuare controlul şi îndrumarea politică a tuturor membrilor Gărzilor Muncitoreşti. În conformitate cu Hotărârea nr. 501 din 24 aprilie 1961 a Biroului Politic al CC al PMR, efectivele Gărzilor Muncitoreşti au fost reduse de la 46.636 la 23.000 de luptători începând cu 1 iunie 1961. Pe 15 ianuarie 1962, Gărzile Muncitoreşti au fost desfiinţate în întregime, în contextul reducerii substanţiale a cheltuielilor militare ale României.
15. Generalul-locotenent Gheorghe Logofătu, „Aspecte strategice ale războiului popular de apărare", în general-locotenent Nicolae Eftimescu (coord.), *Studii de strategie militară*, Editura Militară, Bucureşti, 1987, p. 291.
16. Dan Cătănuş (coord.), *op. cit.*, p. 293.
17. *Ibidem*.
18. În cadrul GP intrau bărbaţii până la vârsta de 60 de ani şi femeile până la 55 de ani. Studenţii efectuau pregătire militară în cadrul GP. Structura GP era constituită precum cea a forţelor armate, respectiv subunităţi de puşcaşi (organizate pe batalioane, companii, plutoane şi grupe), de arme (organizate pe baterii şi plutoane) şi de asigurare (organizate pe plutoane şi grupe). Începând cu 1976 s-a prevăzut în structura GP şi eşalonul Brigadă ca Mare Unitate tactică. Comandanţii subunităţilor de GP erau numiţi de comitetele de partid din întreprinderi şi instituţii, iar locţiitorii politici ai comandanţilor de subunităţi erau selecţionaţi de organele de partid. În 1989, România socialistă dispunea, la pace, de GP cu un efectiv de circa 1.500.000 de oameni a căror pregătire era realizată şi coordonată de 1.064 de cadre militare permanente de la MApN. A se vedea Laurenţiu-Cristian Dumitru, „Doctrina Militară a României Comuniste (1968-1989). Perspectivă istorică şi abordare conceptuală", în Gh. Buzatu, Marusia Cîrstea, Horia Dumitrescu şi Cristina Păiuşan-Nuică (coord.), *Iluzii, teamă, trădare şi terorism internaţional - 1940. Omagiu profesorului Ioan Scurtu*, vol. II, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2010, pp. 394-402.

îşi desfăşurau activitatea sub conducerea nemijlocită a CC al PCR, a Comandantului Suprem al Forţelor Armate şi a organelor locale de partid[19]. GP au fost trecute în subordinea şi structura MApN în baza Decretului nr. 35 din 31 decembrie 1989 privind trecerea Gărzilor Patriotice şi a activităţii de pregătire a tineretului pentru apărarea patriei[20]. În perioada 17-22 decembrie 1989, GP aveau să reprezinte un instrument de forţă pe care Nicolae Ceauşescu a încercat să-l folosească pentru înăbuşirea manifestărilor de opoziţie la adresa sa şi a regimului său politic.

Dincolo de dorinţa de întărire a organismului militar, având în vedere teama de o invazie sovietică menită să-l răstoarne de la putere, Nicolae Ceauşescu a încercat să-şi subordoneze întru totul instituţia militară[21]. „În ceea ce priveşte Armata şi conducerea ei, aceasta a fost o nucă prea tare pentru dinţii lui V. Patilineţ şi un zid aproape imposibil de dărâmat pentru N. Ceauşescu. Generalii Ioniţă, Ion Gheorghe, Vasile Ionel, Militaru, Niculescu şi alţii se constituiseră într-un baraj puternic, impenetrabil la măsurile sau indicaţiile de natură să lezeze interesele Armatei sau să-i reducă capacitatea de luptă. Ani întregi, N. Ceauşescu nu a avut curajul să înfrunte conducerea Armatei şi a fost nevoit să înghită poziţia acestora într-o serie de situaţii. Calul Troian l-a constituit Direcţia de Contrainformaţii militare care, potrivit modelului sovietic, era încadrată în structurile Ministerului de Interne"[22], mărturiseşte generalul-maior (r) Ionel Gal.

În baza rapoartelor Direcţiei a IV-a Contrainformaţii militare, Nicolae Ceauşescu cunoştea starea de spirit a Armatei, stadiul pregătirii de luptă, ordinea şi disciplina militară, precum şi loialitatea cadrelor de conducere şi a statelor-majore din MApN. Pe măsură ce generalii Ion Ioniţă şi Ion Gheorghe se afirmau tot mai puternic în plan politic în ceea ce priveşte luarea unor decizii referitoare la Armată, Nicolae Ceauşescu a lansat şi a speculat cu abilitate conceptul de întărire a conducerii economiei naţionale cu militari, astfel încât foarte mulţi generali au fost trimişi la posturi de conducere[23] în economia naţională. Totodată, ideea utilizării în economia naţională a unor efective mari de militari din cadrul MApN avea să-l ajute pe Nicolae Ceauşescu în dorinţa lui de a-şi subordona complet conducerea acestei instituţii militare. În cadrul raportului de activitate

19. Prim-secretarii comitetelor de partid din judeţe, municipii şi sectoarele municipiului Bucureşti erau comandanţii Gărzilor Patriotice, iar Statutul PCR prevedea conducerea de către partid a GP la toate nivelurile. Statul-Major Central al GP funcţiona pe lângă CC al PCR şi era încadrat cu cadre militare active detaşate de la MApN şi Ministerul de Interne.
20. A fost publicat în nr. 9 al *Monitorului Oficial al României* din 31 decembrie 1989.
21. „O menţiune specială merită muncitorii puşi de N.C. în fruntea instituţiilor militare ale statului. [...] Oricum, de la Sălăjan, criteriul muncitoresc în alegerea capilor armatei a devenit de neclintit. Următorul a fost Ioniţă, muncitor de uzină şi militant în mişcarea de tineret, pe care Ceauşescu l-a promovat fără să şovăie. [...] Nu ştiu cum îl prizaseră generalii şi trupa pe Ioniţă, dar civilii vedeau în el imaginea neşlefuită a strungarului îngâmfat, suficient şi mitocan, ce nu făcea nici cel mai mic efort să iasă din vechea-i carcasă. Ce o fi visat el? Să cucerească puterea în România sub oblăduirea lui Brejnev, cu care poate ar fi reuşit să semene, întrucât aveau în compoziţia intimă acelaşi minereu?", consemna Dumitru Popescu, fost membru al CPEx al CC al PCR, cu referire la conducerea MApN (*apud* Dumitru Popescu, *Cronos autodevorându-se...*, vol. IV, *Memorii. Angoasa putrefacţiei*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, pp. 176-178).
22. Ionel Gal, *Raţiune şi represiune în Ministerul de Interne. 1965-1989*, vol. I, Editura Domino, Iaşi, 2001, p. 248.
23. În iunie 1976, generalul de Armată Ion Ioniţă a fost eliberat din funcţia de ministru al Apărării Naţionale şi a devenit viceprim-ministru însărcinat cu coordonarea Ministerului Transporturilor, Ministerului Sănătăţii, Comitetului de Stat pentru Ape, Canalului Dunăre – Marea Neagră, Aviaţiei Civile şi Marinei Civile. Generalul Ion Gheorghe a fost trimis să întărească Comisia pentru coordonarea activităţii consiliilor populare.

prezentat la Congresul al XII-lea al PCR, pe 19 noiembrie 1979, Nicolae Ceauşescu va susţine necesitatea reducerii cheltuielilor militare cu cel puţin 10% până în 1985. Comandantul Suprem al Forţelor Armate considera că 50% din sumele astfel acumulate ar putea fi alocate pentru satisfacerea nevoilor sociale din fiecare ţară, iar 50% pentru sprijinirea ţărilor în curs de dezvoltare. Reflectând asupra acelor realităţi care priveau Armata României socialiste, generalul-maior (r) Ionel Gal consemnează: „Pentru acestea [sacrificiile umane şi materiale făcute în economia naţională, *n.n.*] şi multe alte înfăptuiri Nicolae Ceauşescu a apreciat Armata şi i-a acordat un credit uriaş, a participat la toate analizele şi bilanţurile ei anuale, precum şi la marile aplicaţii sau festivităţi militare. Armata, pentru Nicolae Ceauşescu, reprezenta scutul de granit, braţul înarmat al poporului, instituţia cea mai fidelă şi loială a regimului totalitar. Din rândurile Armatei, ori de câte ori era nevoie, au fost promovate cadre pentru alte sectoare de activitate, în Securitate, în organele Ministerului de Interne, în economie, sport, ştiinţă, tehnică ş.a."[24].

Secţia pentru Probleme Militare şi Justiţie a CC al PCR a devenit în acei ani un auxiliar extrem de preţios în relaţia dintre Nicolae Ceauşescu şi instituţiile de forţă ale României socialiste. Materialele înaintate de aceste instituţii lui Nicolae Ceauşescu erau îndreptate spre Secţie astfel încât „şefului statului nu-i era prezentat un material cu păreri diferite, evitându-se punerea acestuia în situaţia de arbitru"[25]. Secţia pentru Probleme Militare şi Justiţie a fost puternic implicată în toate pregătirile pentru mobilizarea şi angajarea în luptă „a întregului popor", participând „la organizarea Gărzilor Patriotice, la selecţia oamenilor, la echiparea lor, iniţierea unor şedinţe de instrucţie elementară, folosirea armamentului"[26], precum şi „la identificarea tuturor celor care se afişaseră ca rusofili" – consemnează generalul-maior (r) Ionel Gal –, „erau legaţi de căsătorii contractate în URSS sau de alte obligaţii asumate în anii de studii făcuţi la Moscova"[27]. Cadrele militare cu studii în URSS şi căsătorite cu femei din spaţiul sovietic erau mutate de regulă pe alte funcţii, relativ echivalente, explicaţia dată aliaţilor sovietici fiind „rotirea cadrelor".

Nicolae Ceauşescu îi va ordona generalului-maior Constantin Olteanu în 1978 ca dosarele de cadre ale generalilor să fie scoase din circuitul Secţiei Cadre a CC al PCR şi să fie aduse la Secţia pentru Probleme Militare şi Justiţie. Propunerile pentru numirea sau eliberarea din funcţii a unor generali din MApN sau din Ministerul de Interne urmau să se discute într-un cadru restrâns[28]. „Cele mai mari greutăţi le întâmpinam din partea Elenei Ceauşescu în problema cadrelor militare pentru că nu cunoştea terminologia consacrată, eşaloanele, funcţiile, domeniile de activitate specifice. [...] La unele propuneri pentru înaintări la gradul de general comenta uneori, de maniera: «Dacă-l facem general devine mai deştept?», sau, la înaintarea unor generali de la un grad la altul, ea se exprima uneori la modul «Lasă că-i ajunge gradul pe care-l are!», ori se opunea, blocând propunerea în acest stadiu, întrucât ne interzicea să ajungem la Nicolae Ceauşescu cu propunerile pe care ea le respingea"[29], mărturiseşte fostul ministru al Apărării Naţionale Constantin Olteanu.

Referindu-se la relaţia dintre Nicolae Ceauşescu şi Armată, politologul Anneli Ute Gabanyi menţiona faptul că în Occident au ajuns informaţii privind frământările din

24. Ionel Gal, *op. cit.*, p. 278.
25. Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 167.
26. Ionel Gal, *op. cit.*, p. 266.
27. *Ibidem*.
28. La discuţii participau membrii Comisiei de Cadre: Elena Ceauşescu, Emil Bobu, Constantin Olteanu, Tudor Postelnicu şi Constantin Radu, şeful Secţiei Cadre a CC al PCR.
29. Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 170.

rândul forţelor armate române în anii 1970-1980[30]. „Ofiţerii trimişi în rezervă înainte de termen sau transferaţi în economia civilă în 1978, 1983, 1984 şi 1985 au creat un potenţial de protest care a conlucrat cu elitele de funcţie potrivnice lui Ceauşescu în partid şi în Securitate. De abia după schimbare au fost făcute cunoscute detalii despre diverse planuri şi tentative de puci care puneau în pericol poziţia deţinută de Ceauşescu. Pentru a putea combate rezistenţa unor părţi ale corpului ofiţeresc, el a iniţiat măsuri de «de-profesionalizare» a forţelor armate"[31], concluzionează politologul Anneli Ute Gabanyi. Într-o notă informativă a STASI din 9 martie 1981, cu referire la aprecierile diplomaţilor occidentali privind situaţia internă din România, se menţiona faptul că „Armata [română, *n.n.*] ar fi gata de intervenţie pentru apărarea puterii încă de la bun început"[32].

Într-un raport din 9 decembrie 1987, ataşatul militar al RDG la Bucureşti, locotenent-colonelul Gabler, comunica Ministerului Apărării din Berlinul de Est: „Datorită patriotismului românesc care le-a fost inoculat cadrelor forţelor armate, într-o formă puternic accentuată, timp de ani de zile şi a aplicării riguroase a doctrinei militare române, dar şi din cauza îngrijorării provocate de agenţii secreţi ai poliţiei şi de «turnători» (denunţători), care domneşte parţial în rândurile ofiţerilor şi subofiţerilor (generali şi ofiţeri care şi-au exprimat opiniile critice au fost şi continuă să fie scoşi din funcţiile lor), forţele armate susţin ferm conducerea de partid şi de stat şi îndeplinesc sarcinile care le-au fost încredinţate"[33]. Analiştii STASI aveau să consemneze, pe 5 septembrie 1988, referitor la poziţia conducerii MApN de la Bucureşti, că aceasta „este apreciată ca fiind invariabil loială conducerii de partid şi de stat"[34] şi că „nu este de aşteptat nicio abatere de la această poziţie atâta timp cât interesele Armatei nu vor fi prejudiciate substanţial"[35]. Ofiţerii STASI observau că existau deosebiri între concepţiile ofiţerilor mai bătrâni, „al căror antisovietism este mai puternic"[36], şi cele ale ofiţerilor mai tineri, „care sunt mai deschişi faţă de evoluţiile din Uniunea Sovietică şi schimbările din propria ţară"[37], însă această diferenţă de viziune nu avea „influenţă asupra loialităţii faţă de Ceauşescu"[38].

---

30. Silviu Brucan susţine în *De la capitalism la socialism şi retur. O biografie între două revoluţii* (Editura Nemira, Bucureşti, 1998) că, încă din 1976, ministrul Apărării Naţionale, generalul de armată Ion Ioniţă, discutase cu fostul şef al Marelui Stat-Major, generalul-colonel Ion Gheorghe. „Ei puteau să organizeze o lovitură din punct de vedere strict militar. Îi cunoşteam pe amândoi, dar eu eram în contact numai cu generalul Ioniţă. Într-o discuţie cu acesta am ajuns la concluzia că nici clasa muncitoare, nici restul populaţiei nu erau pregătite în acel moment pentru o asemenea lovitură de forţă şi că din acest motiv nu o vor sprijini. Până la urmă, cei doi generali au renunţat la ideea loviturii", declară Silviu Brucan (pp. 172-173). Având în vedere faptul că generalul-colonel Ion Gheorghe a fost eliberat din funcţia de şef al Marelui Stat-Major în decembrie 1974, este extrem de greu de acceptat că, din postura de prim-vicepreşedinte al Comitetului Executiv al Consiliului Popular Municipal şi membru al biroului Comitetului Municipal de Partid Bucureşti (decembrie 1974 – august 1977), ar fi putut organiza o lovitură de stat cu sprijinul militar al unităţilor din cadrul MApN.
31. Anneli Ute Gabanyi, *Revoluţia neterminată*, Editura Fundaţiei Culturale Române, Bucureşti, 1999, pp. 70-71.
32. Stejărel Olaru şi Georg Herbstritt, *STASI şi Securitatea*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2005, p. 342.
33. *Ibidem*, pp. 394-396.
34. *Ibidem*, p. 400.
35. *Ibidem*.
36. *Ibidem*.
37. *Ibidem*, p. 401.
38. *Ibidem*.

Securitatea şi Ceauşescu

Lupta pentru cucerirea puterii absolute în PCR şi pentru subordonarea Securităţii[39] va deveni un punct extrem de important pe agenda noului secretar general al PCR. Prezidiul Permanent al CC al PCR va decide în şedinţa din 14 iulie 1967 înfiinţarea în cadrul Ministerului Afacerilor Interne a Departamentului Securităţii Statului[40], organ care avea să fie condus de un Consiliu al Securităţii Statului (CSS), format din preşedinte, un prim-vicepreşedinte, doi vicepreşedinţi şi mai mulţi membri. Noul organism a fost înfiinţat la 21 iulie 1967 prin Decretul nr. 710 al Consiliului de Stat[41], funcţia de preşedinte al CSS fiindu-i încredinţată lui Ion Stănescu. În ofensiva pe care o dezlănţuise pentru acapararea Securităţii, Nicolae Ceauşescu era prudent cu dezvăluirile despre abuzurile lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi ale unora dintre capii Securităţii deoarece nu era încă pregătit „să provoace o înfruntare care va opune Securitatea Securităţii"[42]. Generalul (r) Grigore Răduică avea să consemneze în volumul său de memorii: „La începutul toamnei lui 1967, Patilineţ mi-a spus că Ceauşescu apreciază că e necesar să luăm noi măsuri pentru a stăpâni mai bine Securitatea înainte de a trece la aceste dezvăluiri"[43].

În timpul Plenarei CC al PCR din 22-25 aprilie 1968 a fost prezentat raportul Comisiei de Partid care a anchetat cazurile Lucreţiu Pătrăşcanu şi Ştefan Foriş. Nicolae Ceauşescu a evidenţiat în discursul său abuzurile din timpul anchetei şi al procesului: tortura, declaraţiile mincinoase, acuzaţiile false[44] etc., dar mai ales implicarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej şi a lui Alexandru Drăghici în aceste ilegalităţi. Fostul ministru al Afacerilor Interne a refuzat să se disculpe de acuzaţiile care i-au fost aduse, astfel încât Alexandru Drăghici a fost exclus din CC al PCR, pierzându-şi calitatea de membru al Comitetului Executiv şi al Prezidiului Permanent al CC al PCR, precum şi funcţia de

39. În aprilie 1966, Vasile Patilineţ preia sarcinile legate de aparatul de Securitate în cadrul Secretariatului CC al PCR.
40. DSS avea rolul de a „coordona, controla şi îndruma în mod unitar întreaga activitate pe care o desfăşoară organele de securitate pentru asigurarea prevenirii, descoperirii şi lichidării acţiunilor îndreptate împotriva securităţii statului". Existenţa DSS a fost efemeră întrucât, prin Decretul nr. 295 al Consiliului de Stat din 3 aprilie 1968, a fost înfiinţat CSS, „organ central al administraţiei de stat", separat complet de Ministerul Afacerilor Interne şi condus în continuare de Ion Stănescu. La 19 aprilie 1972 a fost înfiinţat Ministerul de Interne, prin fuzionarea Ministerului Afacerilor Interne cu CSS, considerându-se că unificarea „va asigura în mai bune condiţii înfăptuirea politicii partidului şi statului".
41. A se vedea *Buletinul Oficial al RSR*, nr. 65, din 22 iulie 1967.
42. Pavel Câmpeanu, *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iaşi, 2002, p. 237.
43. Grigore Răduică, *Crime în lupta pentru putere*, Editura Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1999, p. 21.
44. Referindu-se la această campanie de dezvăluiri ale abuzurilor Securităţii, generalul-maior (r) Ionel Gal consemna: „În Securitate dezbaterile s-au transformat în adevărate acuze la adresa şefilor de pe întreaga scară ierarhică şi care au ordonat diferite măsuri ce nu erau în concordanţă cu prevederile legilor. [...] Au urmat măsurile organizatorice şi de cadre. Colective de ofiţeri din direcţiile de cadre, împreună cu activişti de partid, au cercetat mii de sesizări şi scrisori şi pe baza rezultatelor au propus şi au scos din fiecare unitate operativă pe toţi cei ce au fost implicaţi în aceste procese. Acţiunea s-a desfăşurat şi în teritoriu, în final epurându-se peste 10.000 de ofiţeri şi subofiţeri, în marea majoritate cadre provenite din vechiul aparat sau altele, care prin profilul lor moral s-au dovedit abuzive, incompetente sau abrutizate" (Ionel Gal, *op. cit.*, pp. 34-35).

membru al Prezidiului Marii Adunări Naţionale[45]. Principalul rival politic şi cu influenţă în aparatul de Securitate era eliminat astfel din viaţa politică. „Securitatea e pusă la stâlpul infamiei! [...] după această plenară, Securitatea a suferit un recul puternic, rolul ei în societate s-a diminuat foarte mult. Oamenii au căpătat curaj să o arate cu degetul"[46], consemna Dumitru Popescu, membru al CPEx al CC al PCR, cu referire la lucrările Plenarei CC al PCR din 22-25 aprilie 1968.

În pregătirea sărbătoririi celei de-a 20-a aniversări a creării organelor de Securitate, Ion Stănescu, preşedintele CSS, va supune aprobării Secretariatului CC al PCR, la 5 martie 1968, un plan de măsuri a cărui lectură relevă grija pentru relaţia cu activul de partid, faptul că organele de Securitate s-au bucurat de sprijinul partidului şi al oamenilor muncii în exercitarea atribuţiilor de serviciu în efortul depus pentru apărarea orânduirii sociale şi de stat. Pe 29 august 1968 va fi sărbătorită cu mare fast a 20-a aniversare a creării Securităţii în prezenţa conducerii de partid şi de stat, fiind decorate cu acest prilej 1.100 de cadre[47] din CSS pentru munca depusă „pentru apărarea cuceririlor revoluţionare ale poporului român, care au dus la realizarea unor misiuni de înaltă responsabilitate"[48].

Referindu-se la acţiunea de reconsiderare şi de perfecţionare a Securităţii ca instrument de putere al PCR şi, implicit, al lui Nicolae Ceauşescu, generalul-maior (r) Ionel Gal consemnează în memoriile sale că, totuşi, o serie de „acţiuni ilegale sau abuzive"[49] au înlesnit „înlăturarea adversarilor politici ai lui N. Ceauşescu şi au creat condiţii pentru cucerirea puterii politice absolute a dictatorului"[50]. Instituţia Securităţii avea să devină treptat un instrument de apărare a cuplului dictatorial ca urmare a confuziei „dintre datoria patriotică şi loialitatea faţă de cuplul prezidenţial, întreţinută conştient sau iresponsabil"[51]. Alexandru Bârlădeanu avea să mărturisească, cu referire la acel început al „Epocii Ceauşescu", că, „în fond, lupta se ducea pentru stăpânirea organelor de securitate"[52].

În Hotărârea nr. 119/16.03.1968 a Comitetului Executiv al CC al PCR cu privire la întărirea controlului de partid asupra activităţii organelor de Securitate şi Miliţie se specifica clar: „Şefii organelor de securitate şi de miliţie sunt obligaţi să informeze în mod sistematic şi operativ prim-secretarii şi secretariatele comitetelor judeţene, municipale şi orăşeneşti de partid, asupra întregii activităţi pe care o desfăşoară (la comitetele

45. La 14 noiembrie 1968, Alexandru Drăghici a fost degradat şi trecut în rezervă cu gradul de soldat. Nu a fost condamnat penal pentru crimele şi abuzurile de care a fost acuzat. A fost numit director la un IAS de lângă Bucureşti.
46. Dumitru Popescu, *Un fost lider comunist se destăinuie. „Am fost şi cioplitor de himere"*, Editura Expres, Bucureşti, 1994, p. 134.
47. Despre acest moment, Ion Stănescu consemna, după 22 decembrie 1989, următoarele: „Însufleţirea şi entuziasmul participanţilor la adunare au erupt, literalmente, în clipa în care secretarul general al partidului a înmânat personal distincţiile acordate unor generali şi ofiţeri superiori prezenţi la adunare. Unii dintre cei ce primeau distincţiile cu greu îşi stăpâneau emoţiile, în seninătatea privirilor lor scăpărau licărele fierbinţi ale satisfacţiei şi bucuriei" (Ion Stănescu, *Mărturisiri din anii unor entuziaste angajări şi ai unor înalte răspunderi*, Editura Paco, Bucureşti, 2009, pp. 67-68).
48. Pierre du Bois, *Ceauşescu la putere. Anchetă asupra unei ascensiuni politice*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2008, p. 124.
49. Ionel Gal, *op. cit.*, p. 94.
50. *Ibidem*.
51. *Ibidem*.
52. Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceauşescu şi Iliescu*, Editura Evenimentul Românesc, Bucureşti, 1997, p. 65.

orăşeneşti unde nu sunt secretariate, vor fi informaţi secretarii acestor comitete)"[53]. Pe 3 aprilie 1968, CSS a fost transformat în organ central al administraţiei de stat, independent de Ministerul Afacerilor Interne, „având sarcina înfăptuirii politicii partidului şi statului în domeniul apărării securităţii statului"[54]. Activitatea CSS urma să fie coordonată de CC al PCR şi de Consiliul de Miniştri, pentru „întărirea răspunderii acestui consiliu faţă de conducerea partidului şi guvernului"[55].

Pe 19 aprilie 1972 se va înfiinţa Ministerul de Interne, format prin contopirea CSS cu Ministerul Afacerilor Interne, care răspundea pentru întreaga sa activitate în faţa CC al PCR (art. 2 din Decretul nr. 130/19.04.1972). Ministerul de Interne urma să fie condus de un colegiu, organ cu rol deliberativ, care hotăra în problemele generale ale ministerului. Componenţa colegiului era aprobată de CC al PCR şi de Consiliul de Miniştri la propunerea ministrului de resort. Prin Hotărârea nr. 504/09.05.1972 a Consiliului de Miniştri al RSR s-a stabilit componenţa Colegiului, care îl avea în frunte pe Ion Stănescu, ministrul de Interne. „Cei patru ani cât a vieţuit Consiliul Securităţii Statului au produs multe schimbări şi acţiuni de modernizare, dar este o realitate a vremii că organele de securitate au fost folosite frecvent pentru compromiterea adversarilor politici şi sprijinirea lui Nicolae Ceauşescu în cucerirea puterii absolute. Era începutul deturnării organelor de informaţii de la rolul lor firesc şi legitim şi transformarea lor într-un instrument de apărare a cuplului prezidenţial"[56], mărturiseşte generalul-maior (r) Ionel Gal.

Reformarea şi subordonarea Securităţii şi a Ministerului Afacerilor Interne intereselor lui Nicolae Ceauşescu vor constitui obiective la care secretarul general al PCR nu va renunţa nici după Congresul al X-lea din august 1969, mai exact o subordonare şi un control politico-ideologic totale. Evenimentele din seara zilei de 14 martie 1973 constituie un alt episod, dacă nu unul dintre cele mai importante, din această luptă a secretarului general al PCR pentru subordonarea instituţiilor statului, cu precădere a celor de forţă. Nicolae Ceauşescu a convocat în seara acelei zile, la ora 23 : 00, Colegiul Ministerului de Interne la o şedinţă fulger. În timpul şedinţei conducerea CSS a fost acuzată că desfăşura activităţi informative împotriva conducerii supreme a PCR[57]. „Astăzi, am ajuns în posesia acestor documente[58], după cum vedeţi, destul de voluminoase, care privesc activitatea secretarului general, din evidenţa Securităţii. [...] În toate aceste dosare se urmăreşte şi activitatea doctorului Schächter[59], care s-a sinucis, după

53. Stejărel Olaru şi Georg Herbstritt, *op. cit.*, p. 262.
54. CNSAS, *Securitatea. Structuri/cadre, obiective şi metode*, vol. II: *1967-1989*, Florica Dobre (coord.), Elis Neagoe-Pleşa, Liviu Pleşa, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2006, p. xiii.
55. *Ibidem*.
56. Ionel Gal, *op. cit.*, p. 267.
57. „În acea noapte de groază [14 martie 1973, *n.n.*] pentru mine şi familia mea, locuinţa mi-a fost pusă sub pază de către armată, acţiune de care s-a ocupat personal Ion Ioniţă, pe atunci ministrul Forţelor Armate" (Ion Stănescu, *op. cit.*, pp. 84-85).
58. Erau documente de urmărire informativ-operativă realizate de Direcţia a VIII-a din CSS, care se ocupa cu asigurarea securităţii conducerii de partid şi de stat a României socialiste.
59. „[...] printr-un ordin strict secret emis de preşedintele Consiliului Securităţii Statului, Ion Stănescu, la indicaţia expresă a lui Nicolae Ceauşescu, a fost deschisă acţiunea specială «Apolodor», care avea ca obiectiv principal identificarea şi luarea în evidenţă, indiferent de poziţia lor în ierarhia PCR sau în administraţia de stat, a tuturor persoanelor care studiaseră în URSS, se căsătoriseră cu cetăţene sovietice sau erau cunoscute cu simpatii prosovietice. În acest context, serviciul informativ al Direcţiei a V-a a luat în lucru un grup numeros de activişti cu funcţii de răspundere din aparatul Comitetului Central al PCR, printre care se numărau Alexandru Drăghici şi soţia sa Marta, Gheorghe

părerea mea, şi datorită acestor dosare. Este imposibil ca un om care este urmărit să nu ştie că se cer mii şi mii de referinţe despre el de la cei din jurul lui. [...] Am văzut că sunt şi fotografii şi de prin străinătate, inclusiv de la ultima mea vizită din Cehoslovacia şi eu am întrebat pe tovarăşul Stănescu, şi vă întreb şi pe voi, pentru cine au strâns toate aceste date: pentru americani, pentru englezi, pentru sovietici? Noi nu am cerut datele acestea. Sunt aici tratate cu lux de amănunte diferite consulturi şi se vede că cei care sunt puşi să mă păzească trebuie să raporteze zilnic ce se întâmplă la mine acasă"[60], va declara Nicolae Ceauşescu în faţa membrilor Colegiului Ministerului de Interne. El îi va informa pe liderii Ministerului de Interne şi ai Securităţii aflaţi în sală că s-au hotărât, de către CPEx al CC al PCR, destituirea din funcţia de ministru de Interne a lui Ion Stănescu şi eliberarea sa din rândurile membrilor CPEx al CC al PCR, precum şi destituirea generalului Nicolae Pleşiţă din funcţie şi reorganizarea completă a Direcţiei a VIII-a din CSS şi totodată preluarea de către MApN a pazei secretarului general al PCR[61]. Referindu-se la acest episod din lupta pentru putere, istoricul Florian Banu consemna: „Revenind la evenimentele în sine, trebuie să remarcăm existenţa, în faşă, a cultului personalităţii şi a slugărniciei decelabile, în grade diferite, în intervenţiile participanţilor la şedinţă. De asemenea, analiza desfăşurării ostilităţilor între partid (de fapt, Ceauşescu) şi Securitate relevă faptul că structura de putere controlată de Ceauşescu era deosebit de puternică în 1973 şi acesta îşi putea permite, cu mici precauţii, o înfruntare directă cu mai-marii Securităţii. [...] Considerăm momentul evocat aici ca fiind ultima confruntare de amploare între Ceauşescu şi Securitate, cântecul de lebădă al unei instituţii care-şi permisese orice faţă de oricine în România. [...] Triumful său a fost deplin şi măsurile luate cu ocazia defecţiunii lui Pacepa (1978) au arătat atotputernicia sa asupra destinelor comandanţilor diferitelor compartimente ale Securităţii"[62].

Totodată, Nicolae Ceauşescu a menţionat că Securitatea era un instrument în mâna PCR, astfel încât a interzis folosirea membrilor de partid ca informatori ai Securităţii. Pe 17 martie 1973, Emil Bobu a fost numit în funcţia de Ministru de Interne, iar prin Decretul nr. 362 din 27 iunie 1973 a fost reorganizat CSS, cea mai importantă schimbare fiind transformarea DIE în Direcţia de Informaţii Externe (DIE/UM 0920), un organism independent, în raport cu celelalte unităţi centrale şi teritoriale de Securitate,

---

Apostol, Chivu Stoica etc. În vara anului 1972, doctorul Schächter a fost schimbat din funcţia de medic personal al secretarului general al PCR şi numit director adjunct al Spitalului de Urgenţă Bucureşti (Spitalul „I.C. Frimu"). După circa două luni, în condiţii neelucidate, doctorul în cauză s-a sinucis, aruncându-se de la ultimul etaj al spitalului. Înainte de suicid, a transmis Elenei Ceauşescu o scrisoare de aproximativ 12 pagini, prin care îşi justifica gestul. Concret, făcea referiri la teroarea instituită împotriva sa de către Ion Stănescu şi generalul Nicolae Pleşiţă, care i-ar fi cerut să-i urmărească pe unii activişti de rang înalt din cadrul PCR sub pretextul că ar pregăti o lovitură de stat cu sprijin sovietic", scrie generalul de brigadă (r) Mihail Viorel Ţibuleac din SRI (Mihail Viorel Ţibuleac, „Cazul dr. Schächter şi consecinţele sale", *Vitralii. Lumini şi umbre*, anul V, nr. 17, decembrie 2013 – februarie 2014, pp. 69-71). În contextul reorganizării structurilor de Securitate, „s-a ordonat distrugerea a numeroase documente referitoare la trecutul prosovietic al unor activişti ai PCR" (p. 72).

60. Florian Banu, „1973. Ceauşescu versus Securitatea", *Dosarele Istoriei*, anul VIII, nr. 7 (83), 2003, p. 37.
61. Stenograma şedinţei relevă o ciocnire şi o plată de poliţe vechi între conducerea Armatei (generalul Ion Ioniţă) şi cea a Internelor şi Securităţii (generalul-locotenent Grigore Răduică).
62. Florian Banu, art. cit., p. 40.

subordonat nemijlocit secretarului general al PCR şi şefului statului[63]. În baza Decretului Consiliului de Stat nr. 121 din 3 aprilie 1978, CSS[64] a fost desfiinţat şi DSS va deveni o instituţie distinctă în cadrul Ministerului de Interne, având drept principală sarcină de a „răspunde de modul în care se aplică politica partidului şi statului în domeniul apărării securităţii statului"[65]. Pe 14 mai 1978 a fost numit la conducerea DSS, cu rang de ministru secretar de stat, Tudor Postelnicu, vechi activist de partid şi un apropiat al familiei Ceauşescu. „Triada: Consiliul Politic [al DSS, *n.n.*], Organul de contrainformaţii şi Consiliul de conducere al DSS, după anii 1978-1979 s-a constituit într-o forţă ce exercita puterea şi asigura aplicarea indicaţiilor superioare fără discernământ şi fără comentarii[66]. [...] Orice manifestare de nemulţumire sau de protest faţă de stările negative existente era înăbuşită cu brutalitate. Tudor Postelnicu şi echipa de generali, inclusiv Vlad Iulian, nu au folosit discernământul politic necesar pentru a face diferenţa între cei nemulţumiţi de mizeria socială şi elementele politice adversare sau ostile regimului politic. [...] Vârful de lance împotriva manifestărilor sociale a fost Securitatea şi nu Partidul Comunist Român – ce se intitula forţa politică conducătoare a ţării. Unele unităţi ale Securităţii au fost transformate într-un instrument de apărare a dictatorului şi a familiei acestuia"[67], consemna generalul-maior (r) Ionel Gal cu referire la atmosfera din aparatul de securitate al României socialiste din perioada ministeriatului lui Tudor Postelnicu.

După dezertarea generalului Ion Mihai Pacepa (28 iulie 1978), PCR va da un ultim asalt asupra Securităţii în toamna anului 1978, când îl va numi pe Romus Dima, vechi activist de partid, în fruntea CIE, pe 28 septembrie, decizie urmată de eliberarea din funcţia de ministru de Interne a lui Teodor Coman, pe 5 septembrie. Totodată, „conceptul de rotaţie a cadrelor, inventat de Nicolae Ceauşescu şi aplicat după 1978 în mod draconic, a condus la introducerea unei stări de tensiune şi teroare în rândul corpului de comandanţi, orice şovăială sau lipsă de exigenţă în aplicarea ordinelor şi instrucţiunilor date putea fi sancţionată prin schimbarea cadrelor din funcţie sau în localităţi diferite, invocându-se acest concept diabolic"[68].

Direcţia a IV-a Contrainformaţii militare (UM 0632)[69] a fost un instrument[70] prin care Nicolae Ceauşescu a supravegheat cele două structuri de forţă ale statului român,

63. „DIE arăta ca o comunitate distinctă, chiar o «aristocraţie» a Securităţii, datorită raportării adesea directe la conducerea supremă a statului, spre deosebire de organele interne de informaţii, percepute chiar de oficialii de vârf ca o masă instituţională amorfă, cu valenţe de «stat în stat»", consemna istoricul Ion Constantin cu referire la Direcţia de Informaţii Externe a României socialiste (Dan Cătănuş [coord.], *op. cit.*, p. 227).
64. Era organ deliberativ şi de conducere al DSS.
65. Dan Cătănuş (coord.), *op. cit.*, p. 253.
66. „[...] în instituţiile fostului Minister de Interne comunist se aflau mulţi indivizi dispuşi şi capabili să execute şi cele mai criminale ordine ale superiorilor, iar atunci când asemenea fapte ajungeau în dosarele Procuraturii Militare, se făcea tot posibilul pentru a fi scăpaţi de răspundere sau, în cel mai rău caz, să li se asigure o răspundere mai mult simbolică", consemnează generalul (r) Ioan Dan, fost adjunct al şefului Direcţiei Procuraturilor Militare (Ioan Dan, *Teroriştii din '89*, Editura Lucman, Bucureşti, 2012, p. 127).
67. Ionel Gal, *op. cit.*, pp. 150-151.
68. *Ibidem*, p. 224.
69. La 22 decembrie 1989, UM 0632 avea în componenţă 926 de ofiţeri, 17 maiştri militari, 160 de ofiţeri fără mandat şi 30 de civili. Comandant era generalul-locotenent Vasile Al. Gheorghe, iar adjuncţi şefi de direcţie colonelul Radu Bălăşoiu, locotenent-colonelul Mihai Uţă şi locotenent-colonelul Dumitru Petanca. Generalul-locotenent Vasile Al. Gheorghe (n. 30 octombrie 1932 – m. mai 1998) a fost şi aghiotant personal al lui Nicolae Ceauşescu.
70. „Este important de relevat că, timp de aproape zece ani, organele de contrainformaţii, concomitent cu aportul lor la întărirea capacităţii de luptă a unităţilor şi marilor unităţi, au întreprins şi o serie

Ministerul Apărării Naţionale şi Ministerul de Interne. Comandantul Direcţiei a IV-a Contrainformaţii militare era numit în funcţie cu acordul ambilor miniştri, de Interne şi al Apărării Naţionale, cărora „trebuia să li se subordoneze prin raportarea periodică a situaţiei informativ-operative din unităţi"[71]. UM 0632 va deveni „ciocanul" PCR îndreptat împotriva Armatei şi Internelor, „exercitat de sus cu brutalitate şi în mod repetat"[72], ceea ce a creat o „psihoză şi o stare de adversitate faţă de Direcţia a IV-a care informa şi deforma"[73], contribuind astfel din plin la conturarea unui conflict latent[74] între Armată şi Interne care s-a dezlănţuit din plin după 22 decembrie 1989. Direcţia a IV-a Contrainformaţii militare va sprijini eforturile lui Nicolae Ceauşescu în confruntarea cu URSS, astfel încât „multe victime au fost sacrificate pe scutul apărării împotriva ingerinţelor interne"[75] şi „primii care au căzut sau au fost sacrificaţi au fost cei care au urmat Academia Militară la Moscova"[76]. Într-un studiu dedicat politicii de cadre a Securităţii române în timpul regimului Ceauşescu, istoricul Liviu Pleşa concluziona: „Treptat, rolul decizional a fost mutat dinspre organele de cadre ale Securităţii către organele superioare de partid, controlate total de liderul PCR, operaţiune desăvârşită în perioada 1974-1978"[77].

În DSS lucrau, pe 22 decembrie 1989, 15.312 persoane, dintre care 10.114 ofiţeri (1.892 în unităţi speciale acoperite, 4.124 în unităţi centrale de Securitate, 81 în şcoli şi 4.017 în Securităţi judeţene şi cea a Municipiului Bucureşti), 791 maiştri militari (61 în unităţi speciale acoperite, 528 în unităţi centrale de Securitate, 17 în şcoli şi 182 în Securităţi judeţene şi cea a Municipiului Bucureşti), 3.179 subofiţeri (296 în unităţi speciale acoperite, 1.556 în unităţi centrale de Securitate, 30 în şcoli şi 1.297 în Securităţi

---

de acţiuni ce depăşeau cadrul lor de competenţă, transformându-se într-un vânător de greşeli şi de vrăjitoare, la aceasta contribuind şi generalii Naum, Florea sau Vasile Gheorghe, care nu au putut face disocierea între atribuţiile Securităţii, ca organ de apărare, şi aservirea acesteia intereselor cuplului dictatorial. Lovite în orgoliul lor prin trădare, prinse în valul de suspiciune şi neîncredre determinate de N. Ceauşescu, organele de contrainformaţii au deviat de la rolul şi competenţa lor, infiltrându-se în raporturile de familie ale ofiţerilor şi generalilor, în raporturile dintre ei, elemente ce lezau onoarea şi demnitatea de ofiţer. Probleme ce ţineau de domeniul moralei, raporturilor conjugale, relaţiilor dintre părinţi şi copii, conduita soţului sau soţiei, situaţiile dramatice sau tragice ale unor ofiţeri au fost exagerate sau deformate prezentându-se prin informări directe lui N. Ceauşescu", consemna Ionel Gal cu referire la rolul şi locul contrainformaţiilor militare în gestionarea „puterii" în România socialistă (Ionel Gal, *op. cit.*, pp. 229-230).

71. *Ibidem*, p. 228.
72. *Ibidem*, p. 230.
73. *Ibidem*.
74. „O problemă (cunoscută de fapt) a fost cea a unor relaţii tensionate, mocnite, dintre ofiţerii de contrainformaţii militare, care proveneau din Ministerul Forţelor Armate, dar care aparţineau Consiliului Securităţii Statului (din 1978 Departamentul Securităţii Statului), pe de o parte, şi corpul de cadre al Armatei, pe de altă parte. Se impunea revenirea la experienţa din trecut ca activitatea de contrainformaţii militare să se efectueze de către organe din cadrul Armatei, urmând scoaterea instituţiei militare de sub controlul Securităţii. La sfârşitul controlului [desfăşurat în 1969, *n.n.*] am discutat acest aspect cu generalul Ion Ioniţă, ministrul Forţelor Armate, care a agreat ideea, afirmând că va discuta această problemă cu comandantul suprem. După un timp, generalul Ion Ioniţă mi-a comunicat că supusese atenţiei lui Nicolae Ceauşescu această chestiune, primind ca răspuns: «Să mai vedem»", consemnează Constantin Olteanu în amintirile sale (Constantin Olteanu, *op. cit.*, p. 102).
75. Ionel Gal, *op. cit.*, p. 231.
76. *Ibidem*.
77. Liviu Pleşa, „Proceduri şi criterii de încadrare a personalului Securităţii în timpul regimului Ceauşescu", *Caietele CNSAS*, anul V, nr. 1-2 (9-10)/2012, pp. 214-215.

județene și cea a Municipiului București) și 1.228 civili (174 în unități speciale acoperite, 394 în unități centrale de Securitate, 97 în școli și 563 în Securități județene și cea a Municipiului București). În cadrul DSS se afla și Comandamentul Trupelor de Securitate (CTS), cu un efectiv de 23.370 de persoane: 1.387 ofițeri, 136 maiștri militari, 924 subofițeri, 536 civili și 20.387 militari în termen. Comandantul CTS era generalul-maior Grigorie D. Ghiță. Comanda DSS era exercitată de generalul-colonel Iulian Vlad, care avea și rangul de ministru secretar de stat în Ministerul de Interne al Republicii Socialiste România.

Într-un raport al STASI din 5 septembrie 1988, obținut din mediul politico-diplomatic al Alianței Nord-Atlantice (NATO), aflat foarte probabil și pe masa de lucru a ofițerilor din Departamentul 5 al Direcției I Centrale a KGB, se puteau citi, cu referire la DSS al României socialiste, următoarele: „Dușmanul [NATO, *n.n.*] continuă să aprecieze că organele de securitate ale Republicii Socialiste România sunt pe deplin funcționale și capabile să asigure o supraveghere de amploare și neîntreruptă a populației, precum și să recunoască la timp o evoluție încordată a evenimentelor care ar duce la schimbarea situației. Starea de conștiință în sânul organelor de securitate îi permite conducerii de partid și de stat să se bizuie pe aparatul de securitate apreciat drept loial și de încredere chiar și în cazul în care situația securității interne ar continua să se agraveze"[78]. Concluziile serviciilor de informații occidentale păreau să fie întru totul corecte cu privire la omologii lor de la București, iar evenimentele petrecute în spațiul românesc, după lansarea de către Mihail S. Gorbaciov a procesului de reformare a sistemului socialist, au confirmat o serie de aprecieri cuprinse în raportul STASI.

Certitudini, mărturii, controverse

Începând cu seara zilei de 22 decembrie 1989, ora 18:30, „accidentele, lipsa profesionalismului celor implicați la toate nivelurile în luarea deciziilor și a celor care acționau direct pentru victoria Revoluției, greșelile de ordin personal, lipsa comunicării, panica, confuzia, stresul, oboseala, dezinformarea, lipsa coordonării și planificării, deficiențele de tot felul în cadrul instituțiilor armate, posibila intenție răuvoitoare (cazul Trosca), contextul (noapte, vizibilitate redusă etc.), teroriștii, vendetele personale, posibila ură interetnică (zona Târgu Mureș) etc."[79] se vor constitui în cauzele care au stat la baza sporirii numărului celor care au murit în timpul Revoluției Române din decembrie 1989[80]. Totodată, o serie de fapte și întâmplări conduc la concluzia că „Rețeaua internă 276" din subordinea DIA ar fi putut fi implicată în cele petrecute după 22 decembrie 1989, ora 18:30. Pentru fundamentarea unei asemenea ipoteze putem aduce drept exemple câteva acțiuni:

78. Stejărel Olaru și Georg Herbstritt, *op. cit.*, p. 399.
79. Alexandru Grigoriu, *Eroii martiri în statistici*, Editura IRRD, București, 2013, p. 101.
80. O cercetare din 2014 a istoricului Alexandru Grigoriu asupra statisticii decedaților din orașele martir ale Revoluției Române din decembrie 1989 relevă faptul că numărul total de oameni care au murit în perioada 17-31 decembrie 1989 se ridică la 1.166: 271 în 17-22 decembrie 1989; 715 în 22-25 decembrie 1989; 113 după 25 decembrie 1989; 67 fără o dată exactă a decesului.

- cazul lui Sorin Botar de la Alba Iulia, care a fost împuşcat, după arestare, într-un schimb de focuri declanşat ca urmare a cererii sale exprese de a se deschide focul pentru reinstaurarea socialismului în România[81];
- arestarea fostului prim-secretar de la Alba Iulia, Ion Savu, ca urmare a faptului că deţinea în servieta-diplomat mai multe tuburi goale ale unor rachete de semnalizare;
- cazul lui Tudor Molan, factor poştal din Braşov, care a fost prins de populaţie în Cimitirul Evanghelic de pe strada Karl Marx din Braşov în cursul zilei de 23 decembrie 1989, având asupra sa o puşcă semiautomată cu lunetă cu care trăgea spre oameni;
- distribuirea de către locotenentul-major de Securitate Morariu din Braşov a unor arme (PSL, pistol-mitralieră, pistol) şi muniţii către Victor Adochiţei, Ion Budileanu, Vasile Petrache, Florin Irimia, Ioan Pinochi, Ilie Duţu, Luca (Florin) Dorin şi Imbrea Nagy[82];
- reţinerea maiorului de Securitate Mihai Brândă de la Securitatea Municipiului Bucureşti, în seara de 22 decembrie 1989, în jurul orei 22 : 30, de către cetăţenii din cartierul Drumul Taberei, ca urmare a faptului că asupra lui se găsiseră un încărcător cu şase cartuşe, o lanternă halogen cu patru acumulatori, acte de identitate false pe numele Mihai Barbu (ofiţer de Miliţie)[83];
- reţinerea locotenent-colonelului de Securitate Grigore Zăgărin de la SMB, în cursul zilei de 23 decembrie 1989, ca urmare a faptului că avea asupra sa un pistol şi muniţie[84];
- cercetările efectuate în dosarul nr. 1380/P/1991 al Secţiei Parchetelor Militare, ce au evidenţiat faptul că din blocul în care locuia maiorul de Securitate Paul Baciu (bulevardul Nicolae Bălcescu nr. 24, sc. A, et. 5, ap. 1, în dreptul fostei străzi Oneşti) se executaseră focuri de arme;
- telefoanele de ameninţare date la TVR privind intenţia de aruncare în aer a unor tuburi cu azot şi hidrogen de la garajul din Bucureştii Noi, al fostului CC al PCR, în cazul în care Nicu Ceauşescu nu era eliberat imediat;

---

81. Sorin Botar, şeful de cabinet al prim-secretarului Ion Savu, a dispărut din sediul fostului Comitet Judeţean de Partid Alba în noaptea de 23 spre 24 decembrie 1989. Începând din acea noapte s-au declanşat primele acţiuni teroriste în Alba Iulia. Capturat de forţele MApN în seara de 24 decembrie 1989, Sorin Botar va declara că făcea parte dintr-o reţea de rezistenţă care dispunea de arme şi legături, nominalizându-l, printre alţii, ca om de legătură pe maiorul Viorel Bârloiu, comandantul Garnizoanei Militare din Alba Iulia. Conform declaraţiilor lui Sorin Botar, în timpul anchetei la care a fost supus de revoluţionari şi ofiţerii MApN, şefii Securităţii şi Miliţiei făceau parte şi ei din reţea. În timpul percheziţionării locuinţei sale, Sorin Botar va încerca să evadeze şi va striga să se tragă asupra grupului de revoluţionari din curtea casei sale („În numele lui Brihac şi Lupeş, trageţi!"), ceea ce s-a şi întâmplat. În schimbul de focuri din ambuscada pusă la cale de teroriştii Sorin Botar va fi ucis. Pentru detalii asupra cazului, a se vedea Mihai Babiţchi, *Revoltă în labirint. Decembrie '89*, Editura Altip, Alba Iulia, 2009, pp. 179-187.

82. A se vedea Ioan Dan, *op. cit.*, pp. 226-267.

83. În clipa în care a fost predat la Circa 21 Miliţie, ofiţerul de Securitate a scos din gheata semicizmă pistolul şi un al doilea încărcător. Ofiţerul a fost scos de sub urmărire penală la 10 aprilie 1992 de către Secţia Parchetelor Militare, care a clasat dosarul nr. 2089/P/1991. Nu a fost verificată nici măcar versiunea ofiţerului care a declarat că se îndrepta spre domiciliul unei cumnate, deoarece îi era frică să meargă acasă.

84. Ofiţerul s-a prezentat ca fiind avocat şi a fost dus în redacţia cotidianului *Informaţia Bucureştiului*. Va fi eliberat ca urmare a intervenţiei maiorului Ion Dosan de la SMB, care răspundea de cotidianul respectiv. Pistolul ofiţerului a dispărut şi nu s-a putut stabili dacă s-a tras cu el sau nu. Dosarul nr. 2114/P/1991 al Secţiei Parchetelor Militare s-a clasat.

- răspândirea de zvonuri şi de informaţii false[85] de către maiorii Gheorghe Nicolaescu şi Jilavu, ambii pe atunci în Serviciul de Protocol şi Relaţii Externe al MApN (DIA), care intrau din oră în oră în biroul generalului-locotenent Victor A. Stănculescu, unde se afla şi viceamiralul Ştefan Dinu, iar la ieşire declarau: „Se va deschide foc asupra elicopterelor care vin din partea de vest", „Blindate venind dinspre Târgovişte vor ataca Bucureştiul", „Sibiul este înecat în sânge de către Securitate" etc.;
- informaţiile adunate de membrii „Club TV 22" privind producerea, în perioada august-septembrie 1989, la Uzina Mecanică de armament Sadu (judeţul Gorj) a unor cartuşe explozive şi perforante, în urma ordinelor venite de la conducerea superioară a PCR;
- în perioada 22-31 decembrie 1989, unităţile MApN au reţinut[86] 532 de persoane considerate suspecte, dintre care 516 cetăţeni români şi 16 cetăţeni străini;
- 299 de persoane suspecte au fost predate organelor de miliţie/poliţie pentru cercetări şi 113 procuraturii, în timp ce 120 de militari au fost cercetaţi de către comenduirile de garnizoană.

Referindu-se la acest fenomen, fostul ministru al Apărării Naţionale Victor A. Stănculescu va menţiona: „Fenomenul terorist a avut două componente. Componenta externă, sovietică, şi componenta internă, a celor care au acţionat ca oameni care, văzând că regimul a fost răsturnat, trebuiau să facă reacţia la această acţiune. Teroriştii prinşi la noi la Armată şi dovediţi au recunoscut că au plecat şi ofiţeri din unităţi. O să vă dau nişte date luate de la cineva care a lucrat la contrainformaţii şi care a raportat despre aceşti ofiţeri care au plecat din unităţi, au dispărut un timp de şi pe urmă au revenit în unităţi. Şi nu se ştie ce au făcut în timpul ăsta"[87]. Teoria unei prezenţe militare/speciale sovietice în Revoluţia Română din decembrie 1989 are o legătură directă cu prezenţa a numeroşi turişti sovietici în România socialistă cărora li se impută deschiderea focului asupra Armatei şi populaţiei civile. În Raportul preliminar al Serviciului Român de Informaţii privind evenimentele din decembrie 1989 se menţionează:

> În perioada 22 decembrie 1989 – 6 ianuarie 1990, la Institutul Medico-Legal Bucureşti au fost aduse persoane decedate prin împuşcare, despre care personalul militar şi medical din institut afirma că sunt teroriştii, asupra cărora s-au găsit arme de foc şi albe (unele total diferite de tipurile din dotarea Forţelor Armate obişnuite) şi muniţie; documente deosebite

85. Referitor la acuzaţiile privind rolul TVR în lansarea diversiunii mediatice menite a bulversa noile structuri de putere şi pe susţinătorii lor, în speţă Armata română şi structurile Ministerului de Interne (Miliţie şi Securitate), trebuie menţionat că, totuşi, începând din seara de 22 spre 23 decembrie 1989, va funcţiona o comisie de verificare şi avizare a ştirilor care se vor da pe post. Această comisie va funcţiona la etajul XI al TVR, în biroul în care se aflau membrii CFSN care avizau, uneori, personal aceste ştiri. Exista un sistem de curieri care aduceau ştirile la verificat şi apoi în Studioul 4, pentru transmitere. Începând din 22 decembrie 1989, ora 19:00, „nicio informaţie despre lupte, despre acţiuni teroriste nu s-a difuzat fără viza reprezentanţilor Armatei" (Constantin Bebe Ivanovici, *Cui îi este frică de adevăr ? Leacuri împotriva uitării*, Editura Scripta, Bucureşti, 2001, p. 288).
86. Sub presiunea timpului şi în absenţa unor probe evidente asupra vinovăţiei lor, toţi cei suspectaţi de terorism şi reţinuţi de Armată au fost eliberaţi după o anchetă superficială.
87. Generalul Victor Atanasie Stănculescu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu, *În sfârşit, adevărul...*, Editura RAO, Bucureşti, 2009, p. 123.

(paşapoarte şi legitimaţii în alb ori pe care figurau nume, locuri de muncă şi funcţii ce nu corespundeau realităţii; buletine false în care datele nu corespundeau cu cele din celelalte documente); îmbrăcăminte deosebită: căşti de protecţie kaki, combinezoane kaki (căptuşite cu blană de miel), pulovere de tip militar, de culoare kaki sau albastră, lenjerie de corp chinezească, cizme cu carâmb scurt, care se închideau lateral cu ajutorul unei singure catarame, total diferite de cele militare (îmbrăcămintea era vizibil nouă şi nu era murdară); medicamente despre care medicii din IML Bucureşti afirmau că au efecte stimulative şi de creştere a forţei şi capacităţii de rezistenţă. Conform relatărilor, asupra acestora se trăsese cu armament greu, mitraliere de 12,5 mm, „erau făcuţi praf", iar cadavrelor, după dezechipare şi ridicarea armamentului şi documentelor de identificare, li se aplica un regim special faţă de ceilalţi morţi, respectiv erau introduşi într-o sală diferită de cea în care erau introduşi morţii „obişnuiţi", sală ce era păzită cu stricteţe de militari ai MApN şi în care nu aveau acces decât un număr limitat de persoane: prof. dr. Beliş Victor, şeful Institutului; procurorul Vasiliu Eugen, cadrele de la Criminalistică (cinci ofiţeri superiori); autopsierul-şef şi câteva persoane despre care s-a afirmat că ar fi fost ofiţeri MApN. Fotografiile acestor morţi nu au fost expuse, aşa cum se proceda în cazul celorlalţi (care nu aveau asupra lor acte), pe afişierul de la intrarea în Institut, în vederea identificării de către rude sau eventuale cunoştinţe, iar în sala respectivă nu era permisă intrarea celor veniţi să recunoască decedaţii, celor din sistemul de pază atrăgându-li-se atenţia că din această încăpere nu era permisă scoaterea niciunui cadavru fără ştirea celor de la Procuratură sau a cadrelor de la Criminalistică. Armamentul şi muniţia ridicate erau predate ofiţerului de serviciu din UM 01046 Bucureşti, iar actele în alb erau preluate de către procuror. Cadavrele erau întotdeauna aduse de maşini militare şi însoţite de ofiţeri MApN, iar întocmirea documentelor de predare se realiza într-un birou în care nu intrau decât aducătorii, procurorul, criminaliştii şi medicul de gardă[88].

Într-un interviu acordat autorului acestor rânduri, viceamiralul (r) Ştefan Dinu, fost şef al DIA în decembrie 1989, a recunoscut existenţa „Reţelei interne 276" (Reţeaua „R"), însă a declarat că membrii ei nu au putut lucra deoarece DIA nu reuşise să-şi doteze membrii reţelei cu aparatură de emisie-recepţie. „Colonelul Paul Şarpe se afla la comanda acestei structuri informative interne. Nu aveam decât legături telefonice cu oamenii din această reţea"[89], mărturisea Ştefan Dinu. Reţeaua secretă „R"[90] este comparabilă ca principiu de organizare şi acţiune cu ceea ce a însemnat, în Occident, reţeaua secretă GLADIO[91]. Fostul director al SRI Virgil Măgureanu emite în legătură cu fenomenul

88. „În decembrie 1989, DIA manipula Armata Română", http://www.gazetadecluj.ro/stiri-cluj-investigatii/in-decembrie-1989-dia-manipula-armata-romana-2/ (accesat la 1 noiembrie 2014). Informaţiile pe care SRI le prezintă publicului în legătură cu evenimentele din decembrie 1989 sunt ca urmare a executării de către ofiţerii DSS, cu precădere cei ai Direcţiei I Informaţii Interne, a unor misiuni de culegere de informaţii menite a clarifica diversiunea cu teroriştii. Au fost trimişi în spitale o serie de ofiţeri de Securitate, însoţiţi de civili veniţi în unitate pe 22 decembrie 1989, care au obţinut date privind numărul şi soarta internaţilor suspecţi de terorism, care de regulă au fost preluaţi de reprezentanţi ai MApN, pierzându-li-se urma.
89. Înregistrarea audio se află în Arhiva IRRD, fond I, dosar 127.
90. Colonelul (r) Remus Ghergulescu, fost comandant al Batalionului 404 Cercetare-Diversiune, susţine că în decembrie 1989 au acţionat luptători din reţelele „R" (a MApN) şi „S" (a DSS).
91. Reţeaua secretă GLADIO a fost constituită la sfârşitul celui de-al Doilea Război Mondial în statele membre NATO, sub coordonarea Pentagonului, CIA şi a Cartierului General al NATO, şi a reunit o serie de grupuri paramilitare clandestine (de tip *stay behind*). Grupurile din această reţea au fost folosite în diverse operaţiuni ultrastrict secrete menite să combată pericolul comunist în Occident şi nu numai, urmând să intre în luptă în cazul în care URSS invada Europa Occidentală. Bazele operaţiunii şi ale reţelei GLADIO s-au pus în 1951, ca urmare a acordului dintre CIA şi

terorist-diversionist, în care e foarte probabil să fi fost implicată și „Rețeaua internă 276", următoarea ipoteză: „Eu presupun că au existat niște ordine pentru anumite unități de cercetare în adâncime, cum s-a spus atunci, că anumite ordine date unor comandanți care nu mărturisesc public nici astăzi acest lucru, de teama de-a nu fi trimiși în fața justiției pentru faptele respective, aceste unități și-au continuat misiunea lor în împrejurări excepționale, după căderea lui Ceaușescu și a regimului său, regim pentru care fuseseră îndelung îndoctrinați să-l apere. Ipoteza cea mai plauzibilă este că asemenea unități ale Armatei au intrat în acțiune potrivit unui cod profesional inaccesibil multora dintre cei care au făcut mărturisiri. [...] Abordarea în această manieră și presupunerea că unități regulate, de mici dimensiuni, dar deosebit de eficace în privința armamentului și a dotării ar fi existat în Armata română nu înseamnă un blam la adresa Armatei române"[92].

Generalul (r) Paul Șarpe a relevat din tainele constituirii și existenței „Rețelei interne 276". „Recrutarea acestora [membrilor rețelei, *n.n.*] se făcea pe bază de voluntariat, dintr-o masă eterogenă de funcții, vârste, dar numai bărbați și ca element principal era pregătirea acestora în perioada de stagiu militar la una din unitățile de cercetare de pe lângă marile unități din țară. De asemenea, se avea în vedere posibilitatea de legendare a celor recrutați în cazul ocupării vremelnice a teritoriului de către inamic pentru a putea justifica prezența în localitățile respective fără a trezi suspiciunile inamicului. Dețineau diverse funcții ca: inginer, director de întreprinderi, muncitori etc. Ei trebuiau să justifice de ce nu au fost preluați pe front la mobilizare. Evidențele celor aleși se țineau în mod separat într-o mapă sigilată și la dispoziția ofițerului de informații, la sediul CMJ-ului. Periodic ofițerii mergeau în teritoriu unde stăteau de vorbă cu membrii rețelei pentru aducerea la cunoștință a unor probleme noi în lupta de cercetare. Practic se efectua o instruire. Nu aveau niciun fel de armament tocmai pentru a rămâne în perfectă conspirativitate și pentru a nu se angaja în activități armate"[93]. Centrele Militare Județene

---

SIFAR (serviciul de informații al armatei italiene). Rețele de tip GLADIO vor fi coordonate de un Comitet Clandestin de Planificare (Allied Coordination Committee – ACC) care opera în SHAPE (Supreme Headquarters Allied Powers Europe). În 1990, comandantul Gerardo Serravalle, șeful Secției 5 a Biroului R (Richerche – Cercetări) din cadrul SID (Servizio Informazioni Difesa – Serviciul de Informații al Apărării), va declara în fața comisiei de anchetă: „Ei trăiau într-un climat precum cel din Deșertul Tătarilor și gândeau astfel: în caz de invazie, sovieticii vor fi susținuți de partidele comuniste naționale. De ce să așteptăm această invazie? Să acționăm imediat!" (Roger Faligot și Rémi Kauffer, *Istoria mondială a serviciilor secrete*, vol. III, Editura Nemira, București, 2002, p. 50). Ultima întâlnire cunoscută a liderilor GLADIO a avut loc la Bruxelles, la sediul Comitetului Aliat Clandestin, în octombrie 1990. „Trebuia să atacăm civili, femei, copii, oameni nevinovați, fără legătură cu jocurile politice. Motivul era simplu: să forțăm opinia publică să solicite statului mai multă securitate și instituirea de noi forțe militare. Aceasta este logica politică ce se ascunde în spatele masacrelor teroriste care vor rămâne nepedepsite, căci statul nu se poate autocondamna sau autoculpabiliza", mărturisea, în 1984, fostul agent GLADIO Vincenzo Vinciguerra, în ancheta instrumentată de judecătorul italian Felice Casson. Înalți responsabili ai Italiei, respectiv președintele Francesco Cossiga și premierul Giulio Andreotti, vor recunoaște existența rețelei secrete GLADIO abia în timpul anchetei desfășurate în octombrie-noiembrie 1990 de magistrații italieni privind atentatele teroriste care au zguduit Italia în anii 1970-1980. În 1990, premierul Giulio Andreotti a insistat că Italia nu este singura țară occidentală care deține asemenea structuri militare paralele.

92. Virgil Măgureanu în dialog cu Alex Mihai Stoenescu, *De la regimul comunist la regimul Iliescu*, Editura RAO, București, 2008, pp. 72-73.

93. Ministerul Public, dosar nr. 11/2014, Rechizitoriu, vol. I/2019, pp. 294-296, în Arhiva IRRD, fond IV,

centralizau aceşti luptători într-un dosar special, iar pe dosar era scris „R". La dosar nu avea acces decât comandantul Centrului Militar Judeţean, fiind scos doar la ordin şi în momentul în care avea nevoie ofiţerul însărcinat de la Bucureşti cu această problemă. Pavel Coruţ le-a declarat senatorilor din comisia care a investigat evenimentele din decembrie 1989: „[Reţeaua] era condusă de rezidenţi din Direcţia Informaţii, Secţia a II-a, prin ofiţeri activi în rezidenţă, ori cercetaşi rezervişti din rândul ofiţerilor, subofiţerilor şi sergenţilor. În 1989, în timpul evenimentelor, este singurul organ informativ care a rămas neafectat, pentru că Securitatea – prin diversiune – a fost blocată şi a încetat să mai culeagă informaţii pe data de 22 decembrie"[94]. În faţa membrilor Comisiei senatoriale pentru cercetarea evenimentelor din decembrie 1989, ofiţerul Pavel Coruţ a mărturisit că unitatea era condusă de colonelul Paul Şarpe, adjunct al şefului DIA însărcinat cu activitatea compartimentului informativ-operativ, precum şi de coloneii Dumitru Spătaru şi Şerban Zaharia, care gestionau elemente ale reţelei propriu-zise. Pavel Coruţ a declarat că pe 17 decembrie 1989 au plecat în teritoriul naţional pentru alarmarea reţelei de rezistenţă maiorul Dumitru Pleşan, la Timişoara, colonelul Vasile Păstrăvanu, la Cluj şi Bistriţa, şi căpitanul Nicuşor Tohan, în Moldova.

Într-un document secret la acea vreme, elaborat de Statul-Major al Gărzilor Patriotice, descoperit în arhiva comitetului de partid al unui sector din Bucureşti, intitulat „Plan de seminar – privind pregătirea şi ducerea luptei de rezistenţă pe teritoriul naţional vremelnic ocupat de inamic", se menţiona că organizarea şi încadrarea formaţiunilor de rezistenţă au ca principii de bază: 1) conducerea de către partid a acestor formaţiuni, 2) conspirativitatea, 3) voluntariatul şi 4) principiul teritorial. Membrii Rezistenţei urmau să execute acţiuni de informaţii, diversiune, propagandă, sabotaje îndreptate împotriva forţelor inamice, în condiţiile în care acestea ocupau întregul teritoriu sau anumite părţi ale României. Cei care urmau să rămână în aceste zone ocupate de inamic erau tineri şi oameni în vârstă, precum şi intelectuali, muncitori şi agricultori, abil mascaţi şi gata să fie activaţi prin anumite semnale, parole etc. Jurnalistul Răzvan Belciuganu scrie:

> În documentul respectiv se face distincţia clară între organizarea unităţilor militare şi cele ale formaţiunilor de rezistenţă, cerinţa primordială fiind «înlăturarea şablonismului» şi o structură foarte mobilă pentru cele din urmă. Dacă pentru zonele de câmpie şi în localităţi erau vizate să predomine formaţiuni mici, pentru cele de deal, munte şi deltă erau preconizate formaţiuni de rezistenţă puternice. Conform documentului, structura organizatorică a formaţiunilor de rezistenţă cuprindea: organe de conducere, formaţiuni de rezistenţă înarmate şi formaţiuni de sprijin. În privinţa formaţiunilor înarmate, documentul secret arăta că nucleul de rezistenţă era localizat la nivelul fiecărui sat, în oraşe, întreprinderi, cartiere, din trei-cinci oameni desemnaţi în perioada de necesitate, iar aceşti oameni reprezentau viitorii comandanţi. Pe structura nucleului de rezistenţă se constituia echipa de rezistenţă, formată din 15-30 de luptători şi mai mulţi. Această echipă de rezistenţă avea în compunere un comandant, un locţiitor politic, un locţiitor comandant şi două-trei grupe a câte cinci luptători. Unele echipe puteau fi specializate în probleme de cercetare – informare, minare – distrugeri, transmisiuni, armament, propagandă etc. Planul de seminar mai specifica faptul că echipele de rezistenţă se formau pe comune, întreprinderi, cartiere, iar într-un judeţ erau între 70-90 de echipe, totalizând 1.000-2.000 de luptători. Mai multe echipe de rezistenţă formau grupul de rezistenţă. cu 100-150 de luptători. La rândul său, grupul de rezistenţă avea comandament, un locţiitor

94. Răzvan Belciuganu, art. cit.

politic şi stat major. Apoi, trei-cinci grupuri de rezistenţă şi echipe independente, adică 500-700 de luptători în faza iniţială, alcătuiau detaşamentul de rezistenţă. Acesta avea ca arie de operaţii o zonă geografică distinctă sau un oraş cu împrejurimile sale. Eşalonul superior al detaşamentului era gruparea de rezistenţă şi brigada de rezistenţă[95].

Armamentul aflat în dotarea acestor luptători se compunea din pistoale, pistoale-mitralieră, puşti, carabine, PSL, PM, puşti cu tromblon, cu amortizor de zgomot, AG, puşti de vânătoare şi armament alb. Planul de seminar menţionează că armamentul „se depozitează în locuri sigure, încă din perioada de necesitate sau mobilizare, iar pentru fiecare formaţiune există mai multe depozite, cu cantităţi mici de armament"[96]. Conform „Planului de seminar", Gărzile Patriotice cooperau cu formaţiunile de rezistenţă în domenii precum: 1) procurarea şi transmiterea de informaţii, 2) nimicirea unor obiective ale inamicului, 3) sprijinirea contraloviturilor, 4) interzicerea/întârzierea unor acţiuni de mare amploare a agresorului, 5) dezorganizarea conducerii inamicului, 6) descoperirea momentului pregătirii inamicului pentru trecerea la întrebuinţarea armelor de nimicire în masă. Totodată, precizăm că unul dintre obiectivele formaţiunilor de rezistenţă era organizarea vieţii politice în teritoriul vremelnic ocupat: „Formaţiunile rezistenţei, dând dovadă de spirit de iniţiativă, rezolvă de-sine-stătător sarcinile ce le stau în faţă, orientându-se în raport cu situaţia concretă"[97].

Memorialistul Valentin Raiha insistă asupra faptului că DIA şi „Reţeaua internă 276" au fost implicate în organizarea şi desfăşurarea diversiunii de după 22 decembrie 1989, împotriva Armatei române şi a structurilor DSS. „Din acest punct de vedere, forţele DIA dispuneau de o mare libertate de acţiune şi, dacă luăm în calcul faptul că responsabilii DIA au avut acces direct la ordinele şi hotărârile ce se luau la MStM, nu este deloc surprinzătoare sincronizarea aproape perfectă a acţiunilor «securiştilor-teroriştii», apariţiile şi dispariţia lor misterioasă din punctele fierbinţi. [...] Exactitatea cu care erau cunoscute numerele de telefon ale unităţilor militare, numele, gradul şi funcţia unor cadre de securitate şi miliţie, adresele acestora nu poate să ne conducă decât la concluzia că diversiunea şi dezinformarea asupra acţiunilor unor «securişti-teroriştii», precum şi zvonurile false lansate la adresa acestora nu au fost rodul fanteziei unor străini. Toate acestea au presupus o pregătire anterioară (premeditare) şi au fost «fabricate» de către forţe specializate"[98], concluzionează Valentin Raiha.

În Rechizitoriul Secţiei Parchetelor Militare în dosarul privind Revoluţia Română din decembrie 1989 se menţionează foarte clar că „probatoriul administrat a demonstrat inclusiv faptul că pe perioada exercitării inducerii în eroare prin intermediul comunicaţiilor militare, DSS a fost lipsit în mod deliberat de posibilitatea comunicării prin propriul sistem de telefonie"[99]. Totodată, procurorii militari confirmă că „încă din seara de 22 decembrie 1989 MApN şi-a dublat legăturile telefonice"[100], astfel încât se poate spune

95. *Ibidem*.
96. Răzvan Belciuganu, „Manualul teroriştilor din decembrie '89", http://jurnalul.ro/campaniile-jurnalul/decembrie-89/manualul-teroristilor-din-decembrie-89-531055.html, 21 decembrie 2009 (accesat la 26 aprilie 2014).
97. *Ibidem*.
98. Valentin Raiha, *În decembrie '89 KGB a aruncat în aer România cu complicitatea unui grup de militari*, Editura Ziua - Omega Press, Bucureşti, 1995, pp. 34-35.
99. Ministerul Public, dosar nr. 11/2014, Rechizitoriu, vol. I/2019, p. 278, în Arhiva IRRD.
100. *Ibidem*.

că „dezinformarea prin comunicaţiile militare a fost făcută de la MApN"[101]. Merită reţinută următoarea observaţie a procurorilor militari: „Faptul că începând cu seara zilei de 22 decembrie 1989 Armata a avut practic comunicaţii noi face imposibilă penetrarea, într-un timp atât de scurt, a noii reţele de către o altă entitate"[102]. Martorul Aurelia Paraschivescu a declarat în faţa procurorilor militari: „În luna decembrie 1989 lucram ca centralistă la centrala telefonică din Drumul Taberei nr. 1 (Centrul Naţional de Telecomunicaţii) [...] Am primit indicaţii şi astfel am deconectat legăturile STS (TO) iar apoi le-am repus în funcţiune [...]. Am făcut circuite telefonice noi, începând din 22.12.1989, noaptea, pentru MApN, pentru garnizoana de la Răzoare, la CIT – Ştirbei Vodă, unitatea de aviaţie şi unităţile din Ghencea. Aceste telefoane erau directe, fără numere, pentru unităţile militare"[103].

Rivalitatea dintre Securitate şi Direcţia de Informaţii a Armatei a fost o certitudine şi o constantă ale războiului nevăzut din culisele regimului comunist din România. Referindu-se la această rivalitate dintre ofiţerii de informaţii militare şi cei de Securitate, autorii volumului *Direcţia Informaţii Militare. Ficţiune şi adevăr* consemnează:

> În activitatea direcţiei au continuat să existe unele dintre greutăţile întâlnite în perioadele anterioare. Colaborarea cu alte ministere şi instituţii centrale şi mai ales cu organele de specialitate din Ministerul de Interne, absolut necesară pentru Serviciul de informaţii militare, nu s-a putut desfăşura nici în această perioadă [1964-1978, *n.n.*] în limitele principiale stabilite prin protocoalele încheiate la nivelul Ministerului Apărării Naţionale. Unii ofiţeri din cadrul Ministerului de Interne şi-au depăşit competenţele, subordonându-şi unele cadre din organul de informaţii militare, inclusiv de la posturile din străinătate. Prin această practică s-a creat o situaţie extrem de periculoasă şi de neconceput în raport cu principiile muncii de informaţii militare şi cu necesitatea pentru Armată de a se subordona exclusiv conducerii superioare a statului român, fără a depinde de nimeni altcineva în procurarea informaţiilor specifice [...]. De asemenea, s-a încercat controlul pe mai multe căi a activităţii informative militare, însuşirea unora din rezultatele obţinute pe această linie şi limitarea posibilităţilor operativ-informative ale Direcţiei Informaţii[104].

Nicolae Ceauşescu va respinge o propunere de unificare a tuturor organelor de informaţii sub egida Ministerului de Interne, după cum va declara generalul Dumitru I. Dumitru, şeful DIA (1964-1978), însă după defectarea lui Ion Mihai Pacepa avea să se intensifice „controlul organelor de securitate asupra Direcţiei Informaţii, a cărei activitate a început să fie din ce în ce mai afectată ca urmare a acestei imixtiuni"[105]. Începând din 1980, conducerea politică superioară a României socialiste nu a mai permis trimiterea de ofiţeri ai DIA în străinătate, la post, astfel încât numărul de ataşaţi militari a scăzut de la 48 (în 1978) la patru în decembrie 1989. „În deceniul nouă încercările eşuate anterior, foarte periculoase, de raportare centralizată şi selectivă a informaţiilor provenite pe diferite canale (inclusiv de la Marele Stat-Major – Direcţia Informaţii) de către Ministerul de Interne au devenit realitate, o practică obişnuită"[106], menţionează autorii volumului despre istoria Direcţiei Informaţii Militare.

---

101. *Ibidem*, p. 279.
102. *Ibidem*.
103. *Ibidem*.
104. Ion Dohotaru, Mihai Drangă şi Emil Burghelea, *Direcţia Informaţii Militare. Ficţiune şi adevăr*, Bucureşti, 1994, pp. 147-148.
105. *Ibidem*, p. 149.
106. *Ibidem*, p. 150.

Într-o lucrare dedicată evenimentelor din 1989 din România socialistă, Aurel I. Rogojan, fost împuternicit cu gradul de locotenent-colonel la conducerea Serviciului Independent Secretariat-Juridic din DSS în 22 decembrie 1989, readuce în discuţie, în capitolul intitulat „Controlul Securităţii prin Direcţia de Informaţii Militare", rivalitatea fără precedent dintre DSS şi DIA. Racolarea în anii 1980 a unor ofiţeri din Direcţia a III-a a DSS pentru a deveni „ofiţeri acoperiţi" ai DIA a fost un şoc pentru conducerea DSS, când a descoperit acest lucru. „În anii 1990-1992 am primit câteva confirmări importante cu privire la existenţa unor ofiţeri acoperiţi ai Direcţiei de Informaţii a Armatei, de data aceasta în structurile de conducere ale Departamentului Securităţii Statului, ca locţiitori ai şefilor unor direcţii centrale"[107], scrie Rogojan – o afirmaţie şocantă care distruge mitul atotputerniciei Securităţii, greu de acceptat, fără prea multe dovezi credibile[108], însă pare să sprijine teoria loviturii prin surprindere date de DIA asupra DSS în decembrie 1989. Şeful de cabinet al lui Iulian Vlad lasă să se înţeleagă că personalul de conducere din Direcţia a IV-a Contrainformaţii Militare şi nu numai juca dublu, adică raporta şi la DIA, atrăgând totodată atenţia asupra existenţei unui „Ştat Special Anexă" al DIA, precum şi asupra existenţei şi activităţii colonelului „ID"[109] (supranumit în mass-media de după 22 decembrie 1989 „generalul roşu"). Menţionăm că „Ştatul Special Anexă" al DIA conţinea numele ofiţerilor acoperiţi ai DIA aflaţi în anumite obiective, păstrat la Secţia pentru Probleme Militare şi Justiţie a CC al PCR, şi care au făcut concurenţă neloială ofiţerilor DSS.

Cele enumerate mai sus întăresc convingerea că unii dintre membrii „Reţelei interne 276", aflată în susţinerea logistică a DIA şi născută sub controlul strict al PCR, au trecut la acţiune. Privind lucrurile din această perspectivă, putem înţelege mai uşor de ce, după execuţia lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu, pe 25 decembrie 1989, atacurile teroriste au încetat ca prin farmec[110]. Au fost într-adevăr răniţi şi morţi după 22 decembrie

107. Aurel I. Rogojan, *1989. Dintr-o iarnă în alta... România în resorturile secrete ale istoriei*, Editura Proema, Baia Mare, 2009, p. 88.

108. A se vedea în acest sens Constantin Aioanei şi Cristian Troncotă, *„Trădarea se cuibărise demult în DSS"*, Editura Elion, Bucureşti, 2019.

109. Consider că acest colonel „ID" este colonelul Ilie Drăgoi din DIA, fost şef al Secţiei a II-a din DIA, care se ocupa de ofiţerii sub acoperire ai serviciului secret al Armatei. După Revoluţie a fost reactivat, avansat general de brigadă la 18 mai 1990 şi numit la conducerea fostei Unităţi de Filaj a DSS, integrată în MApN după 22 decembrie 1989. Generalul de brigadă (r) Ilie Drăgoi a fost implicat, din postura de consilier al Comisiei parlamentare pentru controlul activităţii SRI, în scandalul „Timofte-KGB".

110. În Rechizitoriul Secţiei Parchetelor Militare în dosarul privind Revoluţia Română din decembrie 1989 se evidenţiază că în spaţiul public au existat opinii referitoare la faptul că diversiunea radio-electronică din decembrie 1989 a fost exercitată de forţe militare interne, cu ajutorul sistemului automatizat Almaz-2-Vozduh, care permitea generarea mai multor ţinte aeriene false, această posibilitate având drept scop de bază pregătirea militarilor angrenaţi în apărarea antiaeriană a teritoriului ţării. Almaz-2-Vozduh era tehnologie militară produsă în URSS, aflată şi în dotarea Armatei române. Rolul acestei tehnologii de vârf la vremea respectivă era de interfaţă necesară conducerii concomitente a câtorva sute de unităţi de aviaţie şi de apărare antiaeriană a teritoriului. Interfaţa făcea posibilă interconectarea tuturor sistemelor interne de radiolocaţie astfel încât ţintele aeriene detectate de o staţie de radiolocaţie (radar) puteau fi operate unitar de întregul sistem, iar aviaţia de vânătoare putea fi dirijată eficient la ţintă, acelaşi lucru fiind valabil şi pentru lansarea la ţintă a rachetelor antiaeriene. Sistemul Almaz-2-Vozduh se afla în dotarea Armatei române începând din 23 aprilie 1979. Tehnologia Almaz s-a îmbunătăţit, fiind achiziţionate sistemele Almaz-2 şi Almaz-3. Numeroşi martori audiaţi de procurorii militari au declarat că, înainte de 1989, antrenamentele cu ţinte aeriene false erau o practică des întâlnită pentru pregătirea militară

1989, „Reţeaua internă 276" a DIA a existat, conflictul mocnit dintre structurile de forţă ale României socialiste a devenit o realitate după 22 decembrie 1989, iar Parchetul Militar din anii 1990 s-a dovedit ineficient sau incapabil să soluţioneze adevărurile juridice ale unei clipe istorice. Controversele cu privire la rolul şi la locul acestei structuri secrete din cadrul DIA încă nu au dispărut şi, pe măsură ce noi documente sau mărturii vor intra în circuitul istoriografic, lucrurile se vor limpezi şi vom putea înţelege în ce măsură evoluţiile politice ale momentului au fost influenţate de „fenomenul terorist" – un „fenomen" care a marcat într-o primă etapă, sângeroasă, îngenuncherea unei structuri de forţă, Securitatea, însă cu un preţ extrem de sângeros şi de nedrept.

Nicolae Ceauşescu, the Force Structures of Socialist Romania and the "R" Network in December 1989

In the evolution of the political-military events in Bucharest during the night of December 22nd 1989, and later, throughout the whole country, a major role was played by the attack of the "terrorists", the "terrorist" phenomenon that caused panic, deaths and wounded in the context of the existence of a secret network "R" within the structure of the Army Intelligence Bureau (DIA) and the conflict between the forces of socialist Romania, that became a reality after December 22nd 1989. Controversies regarding the role and place of this secret structure within the DIA continue to exist and as new documents or testimonies enter the historiographic circuit, things will clear up and we will be able to understand to what extent the political developments of the day were influenced by the "terrorist phenomenon". A "phenomenon" that marked, at an early bloody stage, the subjugation of a force structure like the Securitate, but with an extremely bloodstained and unfair price.

---

a cadrelor din sistemul de apărare antiaeriană a României. Aceştia au mai arătat că ţintele simulate puteau fi de ordinul zecilor, aşa cum s-a întâmplat în decembrie 1989, şi că puteau fi generate foarte uşor de la toate staţiile de radiolocaţie din teritoriu. Întrucât sistemul naţional de radiolocaţie era integrat (inclusiv datorită tehnologiei Almaz), ţintele false generate apăreau pe ecranele tuturor staţiilor de radiolocaţie. Ancheta Secţiei Parchetelor Militare relevă că imitarea ţintelor aeriene era uşor de realizat din interiorul României şi că acest tip de diversiune s-a exercitat din interior. Totodată, trebuie menţionat că „Planul de difuzare a informaţiilor despre inamic" folosit la o aplicaţie a Forţelor Navale desfăşurată în vara anului 1989 şi confirmat de Statul-Major al Forţelor Navale prin adresa cu numărul A16964 din 27 decembrie 2017 relevă că MApN folosea termenul „terorist".

Mădălin HODOR, Andrei URSU

Lupta de rezistenţă a Securităţii. Planul şi implementarea sa la Revoluţie

Introducere

Prin rechizitoriul recent întocmit de Secţia Parchetelor Militare de pe lângă Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie în cauza privind Revoluţia Română au fost trimise în instanţă trei persoane. Printre acestea nu se află niciun ofiţer de Securitate. Actul de acuzare porneşte de altfel explicit de la premisa că Securitatea ar fi depus armele pe 22 decembrie, curând după ora 12 : 08, şi că s-a pus la dispoziţia Armatei şi a cauzei Revoluţiei. Că lucrurile nu s-au întâmplat conform acestui scenariu stau mărturie sute de declaraţii ale participanţilor la evenimente (civili, militari şi chiar cadre de Securitate), ale victimelor, ale medicilor care le-au tratat şi ale rudelor victimelor, precum şi documente din arhiva Securităţii aflate la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS). Aceste probe demonstrează rolul central al Securităţii în crearea diversiunii şi uciderea a peste 800 de persoane nevinovate după data de 22 decembrie 1989. În studiul „Cine a tras în noi după 22”[1] am prezentat o parte a acestui probatoriu. Multe dintre mărturiile care implică Securitatea în acele acţiuni teroriste şi de diversiune se află chiar în dosarele cauzei trimise de Parchet.

În studiul amintit am prezentat un plan al Securităţii, „Lupta de rezistenţă pe teritoriul vremelnic ocupat de inamic” (pe scurt, „Lupta de rezistenţă”), întocmit la ordinele dictatorului Nicolae Ceauşescu, care prevedea declanşarea unei lupte contra unui inamic extern care ar fi „ocupat ţara” sau o parte a ei. Am arătat cum, citit atent, planul avea în vedere şi se aplica nu numai în cazul unei invazii externe, ci în general în cazul pierderii puterii de către regimul Ceauşescu, inclusiv în faţa unor „elemente duşmănoase” interne, „influenţate de agenturi străine”, care s-ar fi revoltat, fiind susţinute de armată. În lucrarea de faţă vom aprofunda scopurile, elementele constitutive şi caracteristicile acestui plan, precum şi modul în care acesta a fost aplicat după 22 decembrie 1989. Sursele noastre sunt documente ale Securităţii găsite în arhiva CNSAS – inclusiv descrieri ale planului respectiv făcute de ofiţeri de la Departamentul Securităţii Statului (DSS) în revista strict secretă *Securitatea* – şi declaraţii ale unor martori.

1. Andrei Ursu, Roland O. Thomasson şi Mădălin Hodor, „Cine a tras în noi după 22? Studiu asupra vinovaţilor pentru victimele Revoluţiei Române din decembrie 1989”, *Noua Revistă de Drepturile omului (NRDO)*, nr. 4, 2018.

Originile şi evoluţia planului Securităţii pentru „lupta de rezistenţă"

Este un fapt cunoscut că invazia Cehoslovaciei de către trupele Pactului de la Varşovia l-a afectat profund pe Nicolae Ceauşescu. La mijloc, evident, nu era atât empatia pentru „Primăvara de la Praga", cât frica de o potenţială ameninţare a propriei poziţii. Liderul de la Bucureşti îşi croia deja o politică într-o anumită măsură independentă faţă de Moscova, continuând linia naţionalistă introdusă în ultimii ani ai regimului Gheorghiu-Dej.

Pe plan intern, panica din 1968 a relativ noului secretar general de la Bucureşti s-a tradus printr-o accelerare a epurărilor aparatului de conducere şi instituţiilor de forţă ale regimului, în favoarea unor actori docili şi „de încredere". În paralel, Ceauşescu a pus bazele doctrinei „războiului întregului popor", care avea în vedere, în mod subliminal (cel puţin scriptic[2]), un atac din partea Uniunii Sovietice. „Lupta de rezistenţă" era o parte integrantă a acestei doctrine.

Legea nr. 14/28.12.1972[3] privind organizarea apărării naţionale a Republicii Socialiste România era menită să răspundă imediat tocmai nevoii de a găsi o soluţie concretă la ipoteza unui atac militar asupra teritoriului naţional. Nu era nimic nou sau original în ideea centrală a documentului, şi anume că, dacă va exista un război convenţional, România nu va fi în altă situaţie decât aceea de a se apăra. Era logic şi de bun-simţ să presupui că „inamicul" va veni din toate direcţiile şi că va beneficia de o superioritate aeriană şi terestră covârşitoare, care nu va putea fi compensată decât parţial şi pe termen scurt de firavele mijloace ale Armatei române. Premisa de la care se pleca era evidentă: inamicul va fi mult mai puternic.

Documentul nu insistă prea mult asupra organizării forţelor convenţionale de apărare reprezentate de Armată şi Ministerul de Interne, mulţumindu-se să enumere câteva generalităţi şi recunoscând implicit rolul formal al acestora în viziunea Comandantului Suprem. Desigur că Nicolae Ceauşescu se baza pe Armată şi pe Securitate, dar rolul decisiv în luptă revenea întregii populaţii conduse de partid şi „strâns unită în jurul Conducătorului", de unde şi conceptul de *război al întregului popor pentru apărarea patriei*. Şi nu era vorba despre un simplu enunţ propagandistic.

O lectură atentă ne arată că prevederile sale depăşesc limitele doctrinare ale unei strategii militare şi reprezintă mai degrabă un proiect de societate, una în care absolut toţi cetăţenii sunt înregimentaţi într-o formă sau alta, având un rol activ în planul general de apărare. Rolul fundamental nu este jucat de forţele militare active, ci de o formă de luptă ideologică, modelată să corespundă structurilor organizatorice ale partidului.

Pentru studiul de faţă, este relevant articolul 18, care detaliază atribuţiile consiliilor locale de apărare, organele teritoriale de conducere a apărării ţării. La litera h) se

2. Verbal însă Securitatea nu făcea un secret din această pregătire. Propaganda antisovietică era pentru Ceauşescu, după cum se ştie, o metodă esenţială de câştigare a unei legitimităţi precare. Un exemplu anecdotic: în 1983, ofiţeri din cadrul Direcţiei de Contrainformaţii militare (CI) „prelucrau" în mod „confidenţial" trupele Ministerului Apărării Naţionale despre rezistenţa redutabilă care îl aştepta pe „prietenul de la Est" în cazul în care ar fi atacat România: „îi stăm ca un cuţit în coaste". Aceasta în contextul în care echipamentul de radiolocaţie al Armatei române era alcătuit din staţii de provenienţă sovietică de la sfârşitul anilor 1950 şi începutul anilor 1960 (amintire din timpul efectuării serviciului militar de către unul dintre autori).
3. *Monitorul Oficial*, nr. 160, 29.12.1972.

Mădălin HODOR, Andrei URSU

Lupta de rezistenţă a Securităţii. Planul şi implementarea sa la Revoluţie

Introducere

Prin rechizitoriul recent întocmit de Secţia Parchetelor Militare de pe lângă Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie în cauza privind Revoluţia Română au fost trimise în instanţă trei persoane. Printre acestea nu se află niciun ofiţer de Securitate. Actul de acuzare porneşte de altfel explicit de la premisa că Securitatea ar fi depus armele pe 22 decembrie, curând după ora 12 : 08, şi că s-a pus la dispoziţia Armatei şi a cauzei Revoluţiei. Că lucrurile nu s-au întâmplat conform acestui scenariu stau mărturie sute de declaraţii ale participanţilor la evenimente (civili, militari şi chiar cadre de Securitate), ale victimelor, ale medicilor care le-au tratat şi ale rudelor victimelor, precum şi documente din arhiva Securităţii aflate la Consiliul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (CNSAS). Aceste probe demonstrează rolul central al Securităţii în crearea diversiunii şi uciderea a peste 800 de persoane nevinovate după data de 22 decembrie 1989. În studiul „Cine a tras în noi după 22”[1] am prezentat o parte a acestui probatoriu. Multe dintre mărturiile care implică Securitatea în acele acţiuni teroriste şi de diversiune se află chiar în dosarele cauzei trimise de Parchet.

În studiul amintit am prezentat un plan al Securităţii, „Lupta de rezistenţă pe teritoriul vremelnic ocupat de inamic” (pe scurt, „Lupta de rezistenţă”), întocmit la ordinele dictatorului Nicolae Ceauşescu, care prevedea declanşarea unei lupte contra unui inamic extern care ar fi „ocupat ţara” sau o parte a ei. Am arătat cum, citit atent, planul avea în vedere şi se aplica nu numai în cazul unei invazii externe, ci în general în cazul pierderii puterii de către regimul Ceauşescu, inclusiv în faţa unor „elemente duşmănoase” interne, „influenţate de agenturi străine”, care s-ar fi revoltat, fiind susţinute de armată. În lucrarea de faţă vom aprofunda scopurile, elementele constitutive şi caracteristicile acestui plan, precum şi modul în care acesta a fost aplicat după 22 decembrie 1989. Sursele noastre sunt documente ale Securităţii găsite în arhiva CNSAS – inclusiv descrieri ale planului respectiv făcute de ofiţeri de la Departamentul Securităţii Statului (DSS) în revista strict secretă *Securitatea* – şi declaraţii ale unor martori.

1. Andrei Ursu, Roland O. Thomasson şi Mădălin Hodor, „Cine a tras în noi după 22? Studiu asupra vinovaţilor pentru victimele Revoluţiei Române din decembrie 1989”, *Noua Revistă de Drepturile omului* (*NRDO*), nr. 4, 2018.

precizează că aceste consilii „constituie şi pregătesc unităţi, subunităţi şi grupuri ale luptei de rezistenţă, în condiţiile ducerii acţiunilor de luptă pe teritoriul vremelnic ocupat de inamic şi conduc acţiunile acestora în timp de război". Pare a fi vorba despre ideea constituirii ad-hoc a unor forţe care să opereze în spatele liniilor inamice, în ipoteza că o parte a teritoriului naţional ar fi ocupat. De fapt, textul legii face referire la o structură pregătită în timp şi deplin conspirată.

Pe măsură ce cultul personalităţii dictatorului se înăsprea, frica lui de a pierde puterea (fie din cauza unui atac extern, dar mai ales în urma unei revolte interne) se acutiza. Această evoluţie se reflecta în articolele din revista strict secretă *Securitatea*[4], în mai multe forme. Astfel, se constata o creştere a frecvenţei articolelor, „dezbaterilor" şi „consultărilor" pe tema „Luptei de rezistenţă pe teritoriul vremelnic ocupat de inamic". La nivelul anilor 1980, această temă devine „cvasiconstantă". De asemenea, în aceeaşi perioadă creşte treptat gradul de „independenţă" a preconizatei lupte a Securităţii faţă de „restul componentelor sistemului apărării naţionale", în special faţă de forţele armate (devenite ale „Ministerului Apărării Naţionale").

Fundamentarea politică şi ideologică a conceptului *luptă de rezistenţă* în revista *Securitatea* suferea o evoluţie ce reflecta exacerbarea cultului personalităţii dictatorului. În timp ce, la nivelul anului 1975, pe lângă citatele din Nicolae Ceauşescu existau referiri la „concepţia Partidului Comunist Român şi a guvernului ţării noastre despre apărarea patriei socialiste", în anii 1980 referinţele erau în cvasitotalitate la lucrările şi cuvântările secretarului general. Mai mult, în acei ani, misiunea „de cea mai mare importanţă a întregului efectiv" al Securităţii era, explicit, „asigurarea securităţii Comandantului suprem"[5].

Pretextul invaziei externe

În paralel, elementele de propagandă naţionalistă antimaghiară (sub pretextul „antiiredentismului") din revistă se înmulţesc, conferind planului „luptei de rezistenţă" accentele unei lupte ancorate în vechi conflicte teritoriale cu ţările învecinate.

Citind articolele din revista *Securitatea* pe acest subiect în ordine cronologică, devine evident că, pentru Securitate, scopul luptei de rezistenţă era să-l readucă la putere pe Comandantul Suprem în cazul în care acesta ar fi pierdut-o în urma fie a unei invazii străine, fie a unei revolte interne. În fapt, aceste două posibilităţi se intersectau. Propaganda subliminală antisovietică a regimului Ceauşescu, precum şi cele mai puţin subtile antimaghiară şi antioccidentală aveau un dublu rol pentru dictator. Pe de o parte, erau speculate vechi resentimente şi fobii ale unor segmente de populaţie, în scopul câştigării simpatiei acestora pentru „fiul iubit". Pe de altă parte, se încercau „compromiterea" şi „defăimarea" opozanţilor prin etichetarea acestora drept unelte ale „agenturilor externe", ale „cercurilor reacţionare", „ostile", „revanşarde" atât din Est, cât şi din Vest. După cum vom vedea în continuare, lupta de rezistenţă punea un accent prioritar pe „anihilarea trădătorilor", a „colaboraţioniştilor" şi a „elementelor duşmănoase autohtone". În acest

4. Multe dintre numerele acestei reviste sunt accesibile pe site-ul CNSAS: http://www.cnsas.ro/periodicul_securitatea.html
5. Arhiva Consiliului Naţional pentru Studierea Arhivei Securităţii (în continuare, ACNSAS), cota D 13421, vol. 12, ff. 1-168, ff. 42-42v.

fel, orice revoltă internă era considerată aprioric lucrătura unor forţe externe, prin intermediul „spionilor" şi „grupărilor ostile" din interior, aşa cum s-a încercat la Revoluţie.

Nu este locul aici să facem o analiză a procedeului „externalizării" vinovăţiei pentru nemulţumirea internă cvasigenerală de către propaganda regimului Ceauşescu. Este suficient să amintim doar apogeul ei de la Revoluţie[6], când în nota sa obsesiv-paranoică dictatorul punea revolta de la Timişoara pe seama unui complot extern nebulos, care „atentează la independenţa şi integritatea ţării" şi urmăreşte „distrugerea socialismului", complot care includea „agenţii din Est şi din Vest", „turiştii străini", Budapesta, întâlnirea de la Malta, agresiunea SUA din Panama şi, bineînţeles, „elemente trădătoare, huliganice, declasate" aflate în slujba acestor servicii străine.

Reprezentarea dictatorului asupra nemulţumirii populare

Pe 18 decembrie 1989, în timpul unei convorbiri cu soţul său, Elena Ceauşescu îşi nota : „Este necesar să se explice tuturor cetăţenilor că toate acestea au fost organizate de servicile străine [*sic !*]"[7]. Ideea a constituit baza discursurilor Secretarului General legate de revolta de la Timişoara. De fapt, repetarea obsesivă de către dictator a necesităţii „explicării" publice că „gravele manifestări" se datorau factorului extern ascunde „realizarea de către acesta a posibilităţii unei nemulţumiri populare şi implicit a pericolului unei revolte interne"[8].

Această ipoteză se poate proba printr-un simplu exerciţiu logic. Dacă Ceauşescu era convins că trebuie explicat maselor motivul „tulburărilor" din Timişoara înseamnă că el credea că masele aveau o altă explicaţie, respectiv cea reală, bazată pe ştirile transmise de Europa Liberă în acele zile, şi anume că tulburările erau cauzate de profundele nemulţumiri ale timişorenilor. Deci *dictatorul avea reprezentarea că populaţia ţării în general putea crede că revolta timişoreană s-a datorat acestor revendicări*. Rezultă că dictatorul nu avea cum să nu aibă *dubii asupra gradului de adeziune şi „unitate" a populaţiei în jurul politicii sale*. În acelaşi mod este rezonabil de interpretat şi chemarea insistentă a „poporului" la „unitate în jurul Partidului". Evident, Ceauşescu îşi reprezenta acut (şi cu siguranţă nu doar datorită ultimelor evenimente) tocmai *posibilitatea lipsei acelei „unităţi"* a poporului, de unde şi neîncrederea sa funciară în armată, care era formată mai ales din tineri din popor.

Conform „profilului său paranoic"[9], conducătorul s-a temut, în mod indubitabil, de o asemenea turnură a evenimentelor, în special în urma grevelor minerilor din Valea

6. E vorba despre stenogramele şedinţelor CPEx din 17-21 decembrie şi despre ultimele discursuri ale dictatorului.
7. Arhivele Naţionale Istorice Centrale (în continuare, ANIC), fond CC al PCR, nr. inv. 2800, Cabinetul 2 – Elena Ceauşescu, u.a. 13, „Carnet cu însemnări privitoare la teleconferinţa din luna decembrie, evenimentele de la Timişoara şi situaţii financiare, consemnate de Elena Ceauşescu".
8. *Ibidem*.
9. Sintagma le aparţine lui Gabriel Andreescu (*L-am urât pe Ceauşescu. Ani, oameni, documente*, Editura Polirom, Iaşi, 2009) şi, într-o formă similară, lui Gheorghe Ursu (conform fragmentelor din jurnalul acestuia reproduse de Securitate în dosarul său penal, nr. 66142, ACNSAS, fond Penal 58684).

Jiului din 1977 şi a revoltei muncitoreşti de la Braşov din noiembrie 1987. Oglindind obsesia crescândă a acestuia, imaginea „inamicului" din cadrul „luptei de rezistenţă" capătă în revista *Securitatea*, în timp, trăsături „autohtone".

O luptă care în mod normal ar fi trebuit să cadă în principal în sarcina Armatei devenea, în articole, sub forma dezbaterilor, „consultaţiilor", „punctelor de vedere", o preocupare *constantă* şi o „misiune" din ce în ce mai „independentă" a Securităţii. Planul principalei instituţii represive a regimului comunist evoluează către o focalizare aproape exclusivă asupra „elementelor duşmănoase interne", a „noilor autorităţi instalate", a „noii conduceri militare şi administrative", pe care Securitatea avea misiunea să le „anihileze" sau să le „infiltreze" în timpul luptei de rezistenţă. Deseori, elementul iniţial al atacului extern dispare din context.

Imaginea care se impune este cea a Securităţii ca forţă militară de elită în lupta cu un duşman care poate fi cu o mai mare probabilitate autohton decât străin. Acest duşman poate include şi elemente militare autohtone după ce acestea ar fi capitulat, trecând de partea „duşmanului". Mai rezultă că forţele de care dispunea Securitatea (în colaborare cu alte unităţi ale Ministerului de Interne) aveau o pregătire de vârf, specializată în „lupta de gherilă şi cercetare-diversiune", dispuneau de armament de o mare diversitate, depozite secrete de muniţii, o reţea informativă care putea fi cel puţin parţial folosită în formarea unor „noi grupe de luptă", acces la case conspirative, precum şi de hărţi militare codificate cu cifru cunoscut doar de cadrele Securităţii şi aveau capacitate de hărţuire, dezinformare şi demoralizare a adversarului. Toate aceste caracteristici şi capacităţi erau menţinute *independent de Armata română*.

Această concluzie era totuşi de aşteptat. Este un fapt notoriu, susţinut şi de probatoriul existent, că Nicolae Ceauşescu a avut mult mai mare încredere în Securitate decât în Armată.

Ceauşescu, Armata şi Securitatea

Istoriografia comunismului românesc (ca, de altfel, şi a celor din restul lagărului socialist) a arătat că Securitatea a fost principalul instrument de represiune şi de îngenunchere a poporului atât în perioada stalinismului „clasic" („obsedantul deceniu"), cât şi sub dictatura lui Nicolae Ceauşescu. Metoda principală de supunere a populaţiei a fost frica, propagată printr-o reţea informativă extinsă, prin delaţiune, suspiciune, dezinformare şi ameninţarea unei reale sau doar proiectate omniprezenţe. Conform unui expert internaţional în istoria Securităţii, „Partidul Comunist a putut miza pe obedienţa unui popor intimidat, în care frica devenise o a doua natură"[10].

Conform declaraţiilor lui Ion Coman din procesul „Lotului Timişoara"[11], şeful Securităţii, Iulian Vlad, avea un canal de comunicare directă cu dictatorul. Deşi teoretic, în virtutea funcţiei deţinute în CC, Coman avea în subordine atât Armata, cât şi

10. „Communist Party could count on the obedience of a cowed people in whom fear had become second nature". Dennis Deletant, „The *Securitate* and the Police State in Romania, 1964-89", https://doi.org/10.1080/02684529408432238

11. Gino Rado (coord.), *Procesul de la Timişoara: audierea în cadrul urmăririi penale a celor 21 + 4 inculpaţi*, Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 decembrie 1989 Timişoara, Timişoara, 2013.

Ministerul de Interne, Securitatea informa direct cuplul prezidențial despre evoluția evenimentelor de la Timișoara: „Peste capul meu, E. Ceaușescu fusese informată de reprezentanții M[inisterului de] I[nterne], probabil de general Macri ori Nuță". Mai mult, Ion Coman, ca și ceilalți membri ai nomenclaturii supuși suspiciunii proverbiale a dictatorului, era monitorizat atât direct de Elena Ceaușescu (în virtutea rolului său de șef al Comisiei de Cadre a CC al PCR), cât și prin intermediul Securității. Și acest lucru reiese inclusiv din declarațiile amintite: „Activitatea mea era în permanență supravegheată și raportată soților Ceaușescu de organele de Securitate. Afirm cu toată certitudinea acest lucru deoarece în mai multe rânduri mi s-a telefonat de la București, cerându-mi-se explicații în legătură cu unele amănunte pe care nu aveau de unde să le cunoască decât de la respectivele organe" (urmează mai multe exemple relevante).

Aceste declarații ale inculpatului Ion Coman sunt credibile prin simplul fapt că, prin ele, inculpatul nu încerca să se dezvinovățească: în acel moment, fostul nomenclaturist își recunoscuse vina pentru morții de la Timișoara. Mărturia sa se coroborează de altfel cu cele ale altor martori și, mai important, cu documente de arhivă din care rezultă că, dintre toți factorii de răspundere ai regimului, șeful Securității, Iulian Vlad, a avut cel mai mare număr de intrări la cabinetele I și II (soții Ceaușescu) în perioada 16-22 decembrie 1989 (zilnic, uneori de două ori pe zi, deseori însoțit de ministrul de Interne Tudor Postelnicu)[12]. Mai mult, din coroborarea cu alte agende de lucru ale șefilor DSS și din declarații ale acestora, rezultă că Iulian Vlad a avut, pe lângă întâlniri directe, un număr de convorbiri telefonice cu șeful statului în aceeași perioadă, în urma cărora organiza ședințe cu șefii de direcții ale Securității, în cadrul cărora le transmitea *ordinele primite direct de la dictator*.

Din acest motiv, este plauzibilă și următoarea declarație a lui Ion Coman: „Vreau să precizez că, deși am fost ani de zile secretarul Comitetului Central, care teoretic răspundea de activitatea organelor de armată, interne, procuratură și justiție, niciodată nu am avut acces la documentele Departamentului Securității Statului. Acest departament nu era subordonat nici CPEx, nici biroului acestuia, ci numai soților Ceaușescu. Niciodată vreun raport al departamentului și nici al Ministerului de Interne adresat fostei conduceri superioare nu mi-a fost prezentat"[13].

Armata în special, ca principală instituție de forță a statului, era monitorizată în profunzime de Securitate, prin intermediul Direcției a IV-a Contrainformații Militare. Fiecare unitate militară avea cel puțin un ofițer al acestei direcții care o „asigura contrainformațional" la vedere („CI-știi") și o rețea informativă acoperită. Un general-maior de armată ne-a declarat recent: „Ați auzit de instituția CI. Un CI-ist avea mai multă putere decât un comandant de regiment"[14].

Nicolae Ceaușescu avea suspiciuni în legătură cu șefii Armatei (legate, probabil, și de încercarea „complotistă" din 1984 a grupului Militaru-Ioniță-Olteanu). Printre altele,

12. ANIC, fond CC al PCR, nr. inv. 2799, Cabinetul 1 – Nicolae Ceaușescu, u.a. 24, „Caiet cu notițe ce cuprind programul unor persoane din conducerea țării, primirea unor delegații străine, aspecte discutate în cadrul ședințelor Comitetului Politic Executiv, consemnate de Manea Constantin".
13. Gino Rado, *Procesul de la Timișoara*, audierea inculpatului Ion Coman.
14. General-maior (r) dr. Mihai Floca (fost șef al Departamentului pentru Relația cu Parlamentul și Informare Publică, membru al trustului de presă al MApN), într-un interviu acordat autorilor pe 20 iunie 2019, la sediul Grupului pentru Dialog Social, București.

acesta este şi motivul pentru care l-a numit pe unul dintre fraţii săi (Ilie Ceauşescu) în funcţiile de secretar al Consiliului Politic Superior al Armatei şi adjunct al ministrului Apărării Naţionale. Din dosarele descoperite la CNSAS rezultă că unii dintre ofiţerii din eşaloanele superioare ale Armatei semnaseră în primii ani de carieră angajamente de colaborare cu Securitatea (având „dosare de reţea") (a se vedea în acest sens, de exemplu, dosarele de informatori ale vârfurilor MApN din decembrie 1989, Vasile Milea[15], Victor Atanasie Stănculescu[16], Iosif Rus[17]). Aceste dosare par să susţină ipoteza că, sub Ceauşescu, colaborarea cu Securitatea era un criteriu sine qua non de promovare la vârf în armată.

Neîncrederea dictatorului în armată era reciprocă. În anii 1980, criza economică generată de nepriceperea Secretarului General a afectat şi cadrele Armatei, dotarea acesteia şi pregătirea de luptă în sine. Militarii erau folosiţi în masă la munci agricole şi la alte lucrări necalificate din sectoarele vulnerabile ale economiei. Dotarea cu armament şi tehnică era precară şi depăşită din punct de vedere tehnologic[18]. Până şi Direcţia de Informaţii a Armatei, pe care Securitatea a încercat, printr-o asiduă campanie de dezinformare, să o transforme, conform uneia dintre „legende", în ţapul ispăşitor pentru morţii din decembrie 1989, avea în acea perioadă doar 80 de cadre[19].

Era deci firesc ca misiunea cea mai delicată şi cea mai complexă a luptei de rezistenţă – readucerea la putere a dictatorului după ce acesta o va fi pierdut-o – să fie încredinţată Departamentului Securităţii Statului. Forţele Ministerului Apărării, alcătuite în cea mai mare parte din soldaţi recrutaţi din rândul populaţiei, nu ofereau nici pe departe garanţia conspirativităţii şi loialităţii pe care o ofereau cadrele Securităţii.

De altfel, acest fapt este confirmat şi de tehnica militară complexă şi de armamentul de excepţie cu care era dotată Securitatea în acei ani, după cum vom arăta în continuare.

Securitatea – forţă militară avansată şi conspirată

Analiza documentelor găsite recent la CNSAS relevă că unităţile speciale şi direcţiile Securităţii posedau un arsenal militar redutabil şi de ultimă oră pentru acei ani[20]. Considerăm important să prezentăm pentru cititori o parte a acestui arsenal, dată fiind relevanţa sa pentru tema studiului nostru. După cum se vede, o mare parte a acestor arme este de provenienţă occidentală, inclusiv din arsenalul NATO.

15. ACNSAS, fond Reţea, dosar 0016793.
16. ACNSAS, fond Reţea, dosar 0177281.
17. ACNSAS, fond Reţea, dosar 0037476.
18. A se vedea nota despre echipamentul de radiolocaţie (sovietic, din anii 1950-1960) cu care era dotată Armata în anii 1970-1980.
19. Conform declaraţiilor lui Ştefan Dinu, şeful DIA, în faţa comisiei senatoriale conduse de senatorul Valentin Corneliu Gabrielescu, 13 ianuarie 1994.
20. ACNSAS, fond Neoperativ, dosar 2338, vol. 6. De remarcat că aceste dosare „FNEOP" (fond Neoperativ) au fost predate de SRI către CNSAS într-o masă de dosare cu adevărat neoperative şi nerelevante, făcând dificilă descoperirea de către cercetători a celor relevante dintre ele (în acest caz, o parte din armamentul special al Securităţii). Mulţi dintre cercetătorii de la CNSAS au văzut în aceasta una dintre tehnicile de „ascundere" de către foştii ofiţeri de Securitate a dosarelor delicate.

Armă semiautomată Anschütz
Browning 0,22
Armă de vânătoare carabină Winchester toc plastic
Aruncător grenade portativ AG 7
Armă de vânătoare Drilling cal. 12 şi 16
Armă de vânătoare Monte Carlo 12
Armă de vânătoare Merkel Suhl cal. 16
Armă de vânătoare cehă cal. 12
AG secţionat
Lansator cartuşe iluminare şi semnalizare tip stilou
Pistol Browning 9 cu vergea
Pistol mitralieră cu pat rabatabil AKM 7,62
Pistol Makarov 9
Pistol cal. 7,65 md 74 transformat pentru amortizor
Pistol SIG 9
Pistol Perfecta pentru cartuşe cu gaze cal. 6
Pistol Walther 0,22
Pistol Star 7,65
Pistol mitralieră Styer
Pistol Star cal. 0,22
Pistol Singer 6,35
Exploziv plastic FPP 88 25 kg
Pistol Start 6
Pistol Starter 6
Pistol mitralieră Beretta
Pistol Browning 6,35 cu amortizor
Pistol Starter 0,22
Pistol mitralieră 7,62 md 63 cu pat rabatabil
Pistol Star 9 mm
Pistol Roger Mark 22
Pistol Colt special cu butoi 38
Pistol Stal 6,35
Pistol UMC 26
Pistol Miroku 38 special
Pistol sport cu aer comprimat Walther 4,5
Pistol Start 22
Pistol Colt 22 Woodsman
Pistol Unigue 22 md. L combo
Pistol High Standard 22

Pistol Smith & Wesson 9
Pistol Browning baby 6,35
Pistol UNIGAC 7,65
Pistol MK 4 cu 3 ţevi de schimb
Pistol Colt junior 0,22 scurt
Pistol Colt junior 0,25
Pistol Erma 0,65
Pistol Star 6,35
Pistolet tip pix 0,22
Pistol Jiro-Jet cal. 12
Pistol CZ şi CZA 7,65
Pistol mitralieră SMG-UZI 9
Puşcă sport Armelite Explorer AR 7 0,22
Puşcă automată MGL 0,22
Pistol Stechkin 9
Pistol Walther PP 7,65 şi cal. 26
Pistol Mauzer 6,35
Pistol mitralieră 7,62 BZ
Pistol Sauer 6,35
Pistoale Browning şi Mauser 6,35 cu amortizor
Pistol Walther 9 lung
Pistol Meltar 6,35
Puşcă sport cu aer comprimat Weirauch 4,5
Puşcă antidemonstraţie
Puşcă sport cu aer comprimat Diana 4,5
Puşti automate NATO-Competition
Puşcă carabină Enfield 7,62
Puşcă Armalita AR 7 Eplozer [*sic !*] 22
Puşcă automată Colt AR 15 5,56 2 încărcătoare
Puşti automate JGL 22
Pistol 7,65 md. '74 1550 bucăţi
Pistol mitralieră 7,62 md 63 87 bucăţi
Puşcă mitralieră 7,62 md 64 79 bucăţi
Pistol 4 mm Rohn – RG PTB 54 F cu două ţevi
Pistol 5,6 Roger-Mark
Pistol 5,6 High Standard
Pistol 6 Flobplatz Rohm RG 3 PTB 33
Puşcă tir aer comprimat 22 BSA Merlin
Puşcă de vânătoare cu alice 12 IJ 58 M

Armamentul din dotarea USLA (Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă) este şi mai bogat[21]. Printre altele, sunt de remarcat următoarele echipamente şi tehnologii: vestă de protecţie antidemonstraţie, rachete de semnalizare pentru lansatoare tip stilou, dispozitiv laser, amortizoare de zgomot pentru pistol, carabină MD 56 cu amortizor şi dispozitiv de ochire cu laser, carabină transformată MD 44 cu lunetă şi amortizor, cartuşe calibru 5,6 pentru pistol 750, cartuşe calibru 5,6 (în număr de 5.600) etc.[22].

Securitatea a folosit acest armament după 22 decembrie 1989

Din documentele citate (de exemplu, FNEOP 2328, vol. 6, f. 49) rezultă fără dubiu câteva elemente esenţiale pentru stabilirea vinovăţiilor de la Revoluţie, elemente pe care procurorii le-au ignorat până acum:

- armele unităţilor şi direcţiilor de Securitate nu au fost predate către armată pe 22 decembrie, ci eşalonat, până pe 29 decembrie;
- armele nu au stat în rastel în acea perioadă, aşa cum pretind aproape obsesiv fosta Securitate şi Parchetul. Există procese-verbale de primire de la cadre de Securitate în toată acea perioadă;
- în multe cazuri, numărul gloanţelor la primire este mult mai mic decât cel de la predare. De exemplu, un calcul simplu, bazat doar pe câteva linii din aceste procese-verbale, relevă următoarele:
  - cartuşe de calibrul 7,65: 235.261 predate; 224.483 primite; 10.778 lipsă;
  - cartuşe de calibrul 7,62: 194.348 predate; 188.565 primite; 5.785 lipsă.

Ceea ce rezultă evident este că *Securitatea a rămas înarmată şi că a folosit armele cel puţin până pe 29 decembrie 1989*. Există procese-verbale din care rezultă numele cadrelor de Securitate care au predat armamentul în acele zile. Presupunem că nu ar fi dificil pentru o anchetă bine intenţionată să-i identifice pe cei care au avut lipsă la gloanţe. În alte tabele există numerele de înregistrare ale armelor şi numele celor care le-au avut în custodie. Mai mult, există note şi declaraţii din care rezultă că unele cadre de Securitate au fost reţinute de Armată în acele zile (22-25 decembrie) având la ele arme. După cum rezultă din declaraţiile mai multor martori şi din notele fostului procuror militar şef Ioan Dan, securiştii prinşi au fost eliberaţi fără să se fi efectuat vreo investigaţie serioasă.

Mai mult, în toate declaraţiile martorilor şi în registrele acţiunilor de luptă din perioada 22-31 decembrie 1989 este menţionată participarea unităţilor de Securitate la acţiuni de luptă fie în comun cu unităţi MApN, fie separat, pentru găsirea şi anihilarea „teroriştilor". Este evident ridicolă susţinerea că respectivele cadre aparţinând USLA, Comandamentului Trupelor de Securitate şi altor unităţi (inclusiv ofiţeri „de birou" din cadrul unor direcţii centrale cu rol informativ) nu au fost înarmate şi nu au folosit armamentul din dotare. Vorbim, fără îndoială, despre una dintre manipulările lansate în timpul evenimentelor şi susţinute din motive evidente şi după 1990.

21. A se vedea, de exemplu, ACNSAS, fond Neoperativ, dosar 93, vol. 3; dosar 94, vol. 2; dosar 94, vol. 3; dosar 88, vol. 12 etc.
22. *Ibidem*.

Documentele analizate relevă şi locaţiile depozitelor secrete de armament ale Securităţii (inclusiv din centrul capitalei): Strada Amzei nr. 4, Cihoschi (lângă ASE), Şoseaua Olteniţei[23]. Existenţa unor asemenea depozite conspirate este menţionată în planurile luptei de rezistenţă.

Este important de remarcat că din compararea acestor liste de armament din dotarea Securităţii cu multitudinea de declaraţii de martori şi de alte probe (fotografii, filme, documente medicale) rezultă că multe dintre victimele de la Revoluţie au suferit răni produse cu unele dintre aceste tipuri de arme. Arme despre care nu există indicii că s-ar fi aflat şi în dotarea Armatei române. De fapt, toţi ofiţerii audiaţi în dosare sau de jurnalişti pe acest subiect de-a lungul anilor au declarat că aceste arme nu se aflau în dotarea soldaţilor sau cadrelor militare[24]. Este vorba în special despre cele cu următoarele caracteristici:

- arme uşoare „cu pat rabatabil" sau „de plastic" (uşor de transportat şi disimulat în salopete);
- arme de calibru mic (4 mm, 5,56 mm, 5,6 mm, 5,62 mm, 6 mm, 6,35 mm);
- pistoale Makarov şi Stechkin de 9 mm;
- arme cu lunetă sau cu dispozitiv de ochire cu laser;
- arme cu amortizor;
- gloanţe speciale, de calibru redus, dar mai lungi, cu cap Vidia sau explozive;
- servietă „ucigaşă" (geantă diplomat cu dispozitiv de tragere/Pistol Stechkin);
- arme de vânătoare.

Aşa cum vom arăta în subcapitolele următoare, despre toate aceste tipuri de arme şi muniţii existau declaraţii multiple şi alte tipuri de probe (filme, fotografii, documente medicale) conform cărora ele au fost folosite şi au produs victime (morţi şi răniţi) între 22 şi 29 decembrie 1989, deci în „lupta de rezistenţă" a Securităţii.

Gradul de militarizare a DSS conform revistei *Securitatea*

Din analiza articolelor din revista în discuţie rezultă că DSS studia şi îşi însuşea principiile conducerii militare nu numai pentru a asigura componenta de securitate a Armatei, ci şi „pentru uz propriu". Iată un exemplu de analiză militară din *Securitatea*: „Toate acţiunile de luptă *să se desfăşoare într-o concepţie unitară, după un plan unic*. Numai o conducere centralizată, exercitată de un organ unic care să dispună de toate prerogativele necesare sub raport politico-militar, poate asigura ca toate forţele angajate în luptă şi toate acţiunile să fie îndreptate spre acelaşi scop fundamental – obţinerea victoriei. Centralizarea conducerii exclude tendinţele şi punctele de vedere opuse, divizarea conducerii în grupuri, dar asigură *manifestarea iniţiativei fiecărui eşalon în limitele domeniului său de responsabilitate, capacitatea de a se orienta independent* şi rezolvă cu promptitudine situaţii concrete ce se ivesc, folosind forţele şi mijloacele disponibile,

23. ACNSAS, fond Neoperativ, dosar 2328, vol. 6, f. 49.
24. Ar fi şi surprinzător să fi fost în dotarea Armatei, ţinând cont de natura lor. Aceste tipuri de arme nu sunt specifice războiului, adică luptei declarate („la vedere"), ci luptei conspirate, de gherilă, în situaţii în care armamentul şi focurile de armă trebuie disimulate etc.

metode și procedee cât mai ingenioase"[25]. Tot din punctul de vedere al unui „actor direct" sunt analizate și însușite și alte principii de strategie militară, cum ar fi cel al „muncii și conducerii colective". „Cerințele" conducerii militare sunt „continuitatea, oportunitatea, fermitatea, supleţea" și mai ales „realizarea în secret a conducerii".

Misiunea militară a Securității se manifesta „atât pe timp de pace, cât și de război". Aflăm de aici că obiectivele „acțiunilor specifice de securitate" sunt realizate „prin acțiuni conjugate - informative și de luptă". Securitatea avea în vedere „conducerea unitară a întregii activități desfășurate de forțele angajate nemijlocit" și „menținerea unei înalte capacități combative de acțiune și de luptă, a stării moral-politice și de pregătire a efectivelor". Erau considerate prioritare: „transmiterea operativă a misiunilor către executanți; luarea tuturor măsurilor de asigurare operativă sub toate aspectele, pentru ca acțiunile să se desfășoare la timp și în deplină conspirativitate". Efectivele Securității trebuiau „controlate și îndrumate permanent" în luptă prin lanțul de comandă al DSS pentru „realizarea surprinderii, obținerea și menținerea inițiativei" și mai ales pentru „păstrarea deplină a secretului acțiunilor întreprinse, a metodelor și mijloacelor folosite". Conducerea luptei efectivelor Securității „pe timp de pace și în condițiile războiului" trebuia să răspundă tuturor cerințelor „doctrinei noastre militare", dar „să se realizeze în secret, pentru a se putea astfel soluționa situații complexe și des schimbătoare"[26].

Deci Securitatea avea o misiune de luptă atât pe timp de pace, cât și de război, independentă de cea a forțelor Ministerului Apărării Naționale. Pentru această misiune, forțele Securității făceau pregătire militară folosind mijloace, tactică și strategie militare. Ce semnificație are această misiune? În special, ce misiuni avea în vedere Ceaușescu pentru operațiunile militare „conspirate" ale Securității „pe timp de pace"?

Scopul militarizării Securității

Este greu de imaginat că toate aceste vaste pregătiri și mijloace de „luptă complet conspirată" erau destinate unor posibile atacuri teroriste individuale. Se știe că, de fapt, Ceaușescu întreținea relații cordiale cu șefii de state și organizații din Orientul Apropiat care, în anii 1970 și 1980, sponsorizau sau încurajau terorismul internațional. Mai mult, documentele Securității și cercetările post-1989 au demonstrat că Ceaușescu a folosit teroriști internaționali pentru a încerca să-și regleze conturile cu Europa Liberă (a se vedea cazul Carlos Șacalul). Documentele Securității găsite la CNSAS demonstrează că misiunea Unității Speciale de Luptă Antiteroristă (USLA) era în proporție covârșitoare *lupta împotriva opozanților din interior ai regimului*[27]. Deci România nu avea motive majore să se teamă de atacuri teroriste. Chiar dacă, prin absurd, România ar fi fost o

25. Mr. Vasile Cosac, cpt. Cornel Ionașcu, „Principiile conducerii forțelor sistemului apărării naționale. Organele de conducere politico-strategică a forțelor participante la războiul de apărare a patriei dus de întregul popor, potrivit Legii nr. 14/1972", *Securitatea*, nr. 1 (81)/1988, ACNSAS, fond Documentar, dosar 3334, vol. 20.
26. Dezbaterea „Conducerea în secret a efectivelor pe timpul organizării și desfășurării acțiunilor specifice de securitate în timp de pace și de război. Documentele ce se întocmesc și lucrul cu acestea", *Securitatea*, nr. 1 (81)/1988, ACNSAS, fond Documentar, dosar 3334, vol. 20.
27. A se vedea Andrei Ursu, „Discernământul politic și juridic al Securității. Deghizările represiunii în timpul regimului Ceaușescu", *Noua Revistă de Drepturile Omului*, nr. 1, 2018.

ţintă a acestor organizaţii teroriste, pregătirea şi mijloacele de luptă ale Securităţii descrise în documentele în discuţie sunt evident disproporţionate în raport cu pericolul potenţial. Ceea ce rezultă din analiza acestor documente este faptul că *Securitatea dispunea de o forţă militară redutabilă, care se pregătea pentru o luptă pe deplin conspirată, de gherilă, fie pe timp de pace, fie pe timp de război, independent de Armata română.*

Militarizarea independentă de Armată

Această independenţă se realiza şi prin păstrarea secretului acţiunilor şi mijloacelor de luptă ale Securităţii faţă de conducerea Ministerului Apărării Naţionale. După cum se poate constata dintr-un număr semnificativ de mărturii şi documente (a se vedea, de pildă, agendele de lucru ale „Cabinetelor 1 şi 2" din decembrie 1989), şeful Securităţii, generalul Iulian Vlad, a avut în permanenţă şi mai ales în perioada critică 16-22 decembrie 1989 un canal de comunicare direct cu dictatorul român[28]. Se poate determina astfel cu certitudine că lanţul de comandă al forţelor Securităţii care urmau să fie activate „pentru misiuni specifice" de securitate în caz de „pace sau de război" s-au articulat direct, până pe 22 decembrie, la ora 12:00, la Comandantul Suprem.

Gradul de conspirativitate a luptei pentru care se pregătea Securitatea

Metodele de conspirare menţionate în articolele citate, specifice „muncii de Securitate", sunt evident necunoscute Armatei. Mai mult, Securitatea acţiona astfel: „limitarea numărului de persoane care iau cunoştinţă" de ordinele transmise pe lanţul său de comandă; folosirea de coduri proprii de transmitere a ordinelor, prin „cifrarea, secretizarea sau codificarea datelor" trimise prin „mijloacele de transmisiuni şi prin curieri"; „schimbarea frecvenţelor de lucru, a cheilor şi codurilor"; „folosirea tabelelor de indicative şi semnale, a tabelelor de convorbire şi hărţilor codificate"; „mascarea radioelectronică şi dispunerea mijloacelor de transmisiuni" astfel încât „să nu se descopere locul punctelor de comandă". Efectivele Securităţii erau educate în continuu „în spiritul păstrării cu stricteţe a secretului, al conspirării şi compartimentării" muncii şi al luptei pentru care se pregăteau.

Astfel, Securitatea deţinea „aparatura de secretizare şi documente de codificare" proprii, ce „urmau a fi folosite pentru realizarea conducerii în secret" a forţelor sale de pe întregul teritoriu al ţării „pe timp de pace, în situaţii deosebite şi pe timp de război", avea „cheile de lucru" proprii „pentru fiecare tip de aparat de secretizare sau document de codificare" şi propriile sale „hărţi topografice militare" codificate pentru „misiunile complexe" care le reveneau „unităţilor centrale şi teritoriale de securitate". Şi aceste hărţi „militare" erau codificate printr-un cifru secret propriu Securităţii, la care. din

28. ANIC, fond CC al PCR, nr. inv. 2799, Cabinetul 1 - Nicolae Ceauşescu, u.a. 24, „Caiet cu notiţe ce cuprind programul unor persoane din conducerea ţării, primirea unor delegaţii străine, aspecte discutate în cadrul şedinţelor Comitetului Politic Executiv, consemnate de Manea Constantin".

documentele cercetate, rezultă că Armata nu avea acces. Mai mult, pentru acoperirea faptului că Securitatea folosea propriile comunicaţii codificate, se luau „măsuri de acoperire şi dezinformare" faţă de orice alte instituţii – evident, inclusiv şi faţă de Armată.

Reciproca, pe de altă parte, nu este valabilă: Securitatea avea, prin ofiţerii de contrainformaţii militare infiltraţi în unităţile MApN, acces la codurile Armatei. A se vedea în acest sens, printre altele, declaraţia locotenent-colonelului Fănică Voinea Ene: „Şi la Brăila, ca şi în alte oraşe din ţară, acelaşi sistem de operaţiuni asupra unităţilor militare şi obiective de importanţă deosebită: «Trage şi dispari!», bine-cunoscut principiu al acţiunilor grupurilor de comando. Atacurile s-au petrecut aproape în exclusivitate noaptea, întunericul fiind o mască ideală pentru aceste misiuni. S-a folosit îndeosebi armament uşor, calibru mic (5,6 mm), dotat cu dispozitive de ochire în timp de noapte... Ce scopuri urmăreau? Crearea unei situaţii confuze, paralizarea conducerii unităţilor militare, dispersarea forţelor de apărare în cât mai multe puncte şi altele. Străinii n-aveau de unde cunoaşte atât de perfect sistemul nostru de apărare antiaeriană, de transmisiuni, chiar unele coduri militare"[29].

Sisteme de codificare a mesajelor şi transmisiunilor

La nivelul anilor 1988-1989, transmisiunile secrete ale Securităţii erau codificate folosind mai multe tehnici, inclusiv de calcul, în funcţie de conţinutul mesajelor transmise şi de condiţiile de transmitere: „Tabele de codificare; Tabele de convorbiri; Tabele de semnale; Tabele cu indicativele telefonice ale unităţilor Ministerului de Interne şi Departamentului Securităţii Statului; Hărţile topografice militare". Tablele cuprindeau:

a) partea clară, cu „litere şi combinaţii de litere, cifre, precum şi alte expresii privind lunile anului, gradele militare, semnele de punctuaţie, şi partea generală, care conţine cuvinte, combinaţii de cuvinte, propoziţii şi *fraze mai uzuale*, nume de persoane, denumiri de localităţi";
b) partea codificată, compusă din „grupe de cifre sau litere, cu ajutorul cărora se formează reprezentările codificante cu care se substituie elementele clare ale transmisiunii în procesul codificării". Aceste chei puteau fi „fixe, schimbătoare şi mobile" sau, „în acelaşi timp, atât mobile, cât şi schimbătoare, în sensul că oferă posibilitatea modificării poziţiei de lucru şi schimbarea lor periodică".

Tabelele de convorbiri erau documente de codificare „pentru acoperirea secretului comunicărilor operative" şi erau folosite „pentru efectuarea codificată a convorbirilor între comandă" şi efectivele care trebuiau să îndeplinească ordinele. Această comunicare codificată a fost detectată de martori la comunicaţiile telefonice ale fostului şef al Securităţii, Iulian Vlad, la CC, în timpul nopţii de 22-23 decembrie 1989, ulterior la MApN, câtă vreme a avut acces la telefoanele operative, precum şi în timpul vizitei la sediul USLA din 24 decembrie (a se vedea mărturia generalului Ion Hortopan din februarie 1990 în acest sens).

De un interes special pentru modul de comunicare al conducerii Securităţii la Revoluţie sunt şi „tabelele de semnale". Acestea erau documente de codificare folosite

29. Fănică Voinea Ene, „Brăila în zilele revoluţiei" (III), *Libertatea*, Brăila, 24 octombrie 1991.

pentru „acoperirea secretului comunicărilor scurte şi operative". Ele aveau o „structură simplă, care să permită transmiterea de ordine, dipoziţiuni şi rapoarte pentru misiuni (acţiuni) ce se execută în timp scurt", „executarea de manevre", „încetarea misiunilor" etc. Este important de remarcat că aceste tabele nu aveau texte clare şi nici texte codificate. Transmiterea se „făcea simultan, prin căutarea în tabelă a *elementului clar* necesar şi transmiterea directă a *prezentării codificate ce-i corespunde*". Din cauza „rezistenţei mai slabe", tabelele de semnale se foloseau „pentru o singură misiune". De aici rezultă că anumite „semnale" puteau fi transmise în timpul zilelor de 22-25 decembrie de către factorii de comandă ai Securităţii prin cuvinte cu sens, dar care prin decodificare căpătau o cu totul altă semnificaţie (deveneau „clare"). Astfel, un mesaj ales de şeful Securităţii, transmis telefonic (deci cu un adresant bine determinat, care avea „tabela de semnale"), ca, de pildă, „puneţi armele în rastel", putea să însemne contrariul. Semnificativ în acest sens a fost refuzul lui Iulian Vlad de a transmite orice mesaj formulat de revoluţionari în direct, prin intermediul televiziunii. Este evident că, în acest fel, mesajul ar fi ajuns la efective ale Securităţii care, conform metodologiei de „limitare a numărului de persoane", *nu cunoşteau* cifrurile de la vârful ierarhiei Securităţii. Potrivit mai multor mărturii, Vlad a evitat să transmită telefonic frazele exacte care i-au fost cerute[30].

Pentru toate metodele de mai sus, ciornele folosite în procesul de „codificare-decodificare" erau distruse, ca şi documentele despre care exista suspiciunea că ar fi fost deconspirate.

Afirmaţiile maiorului Horia Tănase, făcute într-un interviu publicat la sfârşitul anului 1991 şi axat pe evenimentele petrecute în zona Brăila în decembrie 1989, se confirmă prin cele de mai sus: „În ţară au existat puncte fixe (în special în vilele de vânătoare ale lui Ceauşescu) şi mobile (pe autoturisme Dacia şi Lada), din care s-au transmis mesaje codificate"[31].

Totodată, existenţa tabelelor cu indicative fonice ale unităţilor de Securitate şi codificarea funcţiilor cadrelor acesteia (prin cuvinte şi cifre) independente de sistemele de codificare ale Armatei constituie o dovadă că prin această încifrare DSS ascundea datele respective (unităţi şi cadre) faţă de Ministerul Apărării Naţionale. Ca o confirmare, în documentele referitoare în mod specific la „lupta de rezistenţă pe teritoriul vremelnic ocupat de inamic", Securitatea urma să „conducă mobilizarea organelor de contrainformaţii militare şi activitatea de constituire a acestora" şi era singura instituţie care cunoştea toate „caracteristicile luptei, semnale de înştiinţare, de identificare şi recunoaştere; codificarea funcţiilor; frecvenţa radio folosită; sisteme de legătură"[32].

Un exemplu de mesaj codificat cu „tabela de semnale"

Articolul „Câteva sfaturi pentru cei aflaţi în aceste zile la mare", publicat pe 18 decembrie 1989 în ziarul *Scânteia tineretului*, a fost analizat de mai mulţi comentatori, opinia generală fiind aceea că este un „semnal" codificat de activare a reţelei de terorişti-diversionişti

30. Vartan Arachelian, *În faţa dumneavoastră. Revoluţia şi personajele sale*, Editura Nemira, Bucureşti, 1998. Vezi, printre altele, interviul cu contraamiralul Mircea Dinu.
31. Lt.-col. Fănică Voinea Ene, „Brăila în zilele revoluţiei (II)", *Libertatea*, Brăila, 19 decembrie 1991, pp. 1, 3.
32. Andrei Ursu, Roland O. Thomasson şi Mădălin Hodor, art. cit.

care au tras şi au produs victimele de după 22 decembrie. Această reţea era formată, conform argumentaţiei şi probelor prezentate în acest studiu, din luptătorii pregătiţi de Securitate pentru „rezistenţă". Mesajul a fost acesta:

Câteva „sfaturi" pentru cei aflaţi în aceste zile la mare

Evitaţi expunerea intempestivă şi prelungită la soare. E de preferat să începeţi mai prudent, cu reprize scurte de 10-15 minute, când pe o parte, când pe alta. Astfel, vă veţi asigura un bronzaj plăcut şi uniform pe tot corpul.

Nu vă avântaţi prea mult în larg. Oricum, în caz de pericol, nu strigaţi. Este inutil. Şansele ca prin apropiere să se afle vreo persoană dispusă a vă asculta sunt minime.

Profitaţi de binefacerile razelor ultraviolete. După cum se ştie, ele sunt mai active între orele 5:30 şi 7:30. Se recomandă cu precădere persoanelor mai debile.

Dacă sunteţi o fire sentimentală şi agreaţi apusurile de soare, librăriile de pe Litoral vă oferă un larg sortiment de vederi cu acest subiect.

Şi încă ceva: dacă aceste „sfaturi" v-au pus pe gânduri şi aveţi deja anumite ezitări, gândindu-vă să renunţaţi în favoarea muntelui, înseamnă că nu iubiţi în suficientă măsură marea. (S.P.)

Un procuror militar care a fost implicat direct în anchetarea crimelor de la Revoluţie declara: „Cu toate încercările de a fi convins de contrariu, am *considerat şi consider că acest articol a constituit ordinul de luptă transmis structurilor acoperite ale Securităţii*. Spun «ordin» deoarece cuvântul *sfaturi* este pus între ghilimele"[33].

De asemenea, analiza paşilor obligatorii pe care un articol publicat într-un ziar de importanţa *Scânteii tineretului* trebuia să-i urmeze (trecerea prin filtrul editorial, aprobarea ofiţerului de Securitate din redacţie şi apoi avizul final al Direcţiei Presă de la CC al PCR) duce la excluderea posibilităţii unei „greşeli", idee vehiculată imediat după 1990. Cum difuzarea unui astfel de material nu avea absolut nicio legătură cu evenimentele în desfăşurare, nu se adresa unor „factori externi" (care nu ar fi avut nevoie de niciun fel de indicaţii privind modul în care urmau să acţioneze) şi nu poate fi vorba despre o încurcătură de tipografie. Nu rămâne decât o singură posibilitate: mesajul privea trecerea la nivelul de „alertă" a formaţiunilor de rezistenţă.

O mare parte a planurilor şi resurselor Securităţii pentru „lupta de rezistenţă" rămân ascunse

Trebuie precizat că forţele, mijloacele şi tehnicile acestei lupte conspirate pe care miza Securitatea „pe timp de pace şi de război" se regăsesc doar parţial în articolele din revista *Securitatea*. Deşi strict secrete, articolele nu acoperă întregul plan operativ şi nici panoplia de elemente de luptă pe care Securitatea le avea la dispoziţie şi pentru care se pregătea. Acest lucru este firesc, ţinând cont tocmai de una dintre metodele prioritare ale Securităţii de conspirare a acestei lupte, respectiv „limitarea numărului de persoane care iau cunoştinţă de conţinutul integral" al acestor date legate de luptă. Însă, prin coroborarea cu mărturii şi documente ale unor servicii străine, rezultă că Securitatea

33. General magistrat (r) Ioan Dan, *Teroriştii din '89*, Editura Lucman, Bucureşti, 2012.

dispunea şi de alte mijloace, care nu apar în aceste articole. E vorba despre unităţi dotate cu elicoptere şi cu alte mijloace avansate de luptă, radiolocaţie şi bruiaj (a se vedea în acest sens secţiunea dedicată războiului electronic în studiul din *NRDO*[34] şi declaraţiile autorităţilor militare maghiare din decembrie 1989[35]).

Începutul „luptei de rezistenţă". Planificare şi improvizaţie

Surprinşi de sutele de mii de bucureşteni care au ocupat piaţa din faţa CC în dimineaţa zilei de 22 decembrie 1989, şefii Securităţii au fost forţaţi să abandoneze puterea. Ei l-au slujit pe dictator până în ultima clipă. Însă forţa care trebuia să „iasă în faţă" prin dispozitivele de tancuri şi să prevină revărsarea protestatarilor către centrul de putere al regimului a fost Armata. Iar aceasta a capitulat practic în faţa numărului neaşteptat de oameni, din toate categoriile sociale, care veneau spre centru. Mai mult, unele elemente ale Armatei au fraternizat, ca şi la Timişoara, cu populaţia. Luptătorii din Direcţia a V-a şi din USLA masaţi în CC şi în zona limitrofă, deşi înarmaţi pentru un masacru, nu l-au putut declanşa, pur şi simplu, din cauza diviziilor de tancuri aflate în zonă. Forţa Armatei era totuşi, atât din punct de vedere numeric, cât şi în privinţa capacităţii de foc, net superioară. Dintr-un calcul simplu bazat pe instinctul de supravieţuire, Securitatea a trebuit să depună, cel puţin temporar şi în mod formal, o parte din arme. În acelaşi timp, securiştii ştiau că pot miza ulterior pe armamentul rămas atât în depozitele secrete menţionate în planurile „luptei de rezistenţă"[36], cât şi în cele ale unităţilor şi direcţiilor, aşa cum rezultă din procesele-verbale menţionate mai sus[37] şi din declaraţiile unora dintre ofiţerii de Securitate înşişi[38].

Ceea ce a urmat a fost „jocul la două capete" al conducerii Securităţii, în scopul supravieţuirii şi păstrării puterii în noile condiţii. Iulian Vlad s-a declarat formal de partea Revoluţiei, dar nu a ieşit în niciun moment la Televiziune pentru a-şi soma oamenii să depună cu adevărat armele. În schimb, potrivit mai multor mărturii, a transmis mesaje codificate prin care a dispus trecerea la lupta de rezistenţă. Conform planului, aceasta urma să se declanşeze sub acoperirea întunericului, lucru care la CC s-a întâmplat întocmai[39].

Scopul „nucleelor de rezistenţă" era iniţial conform planului: perspectiva redobândirii puterii de către Comandantul Suprem. Pe măsură ce dimensiunea victoriei Revoluţiei era absorbită de şefii Securităţii, aceştia au realizat, evident, imposibilitatea readucerii lui Nicolae Ceauşescu la putere. Dar scopurile adiacente implicite ale luptei rămâneau în picioare: era vorba despre păstrarea de către Securitate a puterii, a conspirativităţii,

34. Andrei Ursu, Roland O. Thomasson şi Mădălin Hodor, art. cit.
35. Detalii se pot găsi la https://romanianrevolutionofdecember1989.com/Securitate-helicopters-transmitters-per-hungarian-defense-officials (accesat la 12 octombrie 2019).
36. Vezi ACNSAS, fond Neoperativ, dosar 2328, vol. 6, şi multiple articole citate din revista *Securitatea*.
37. ACNSAS, fond Neoperativ, dosar 2338, vol. 6.
38. Dosarul „Coman şi alţii" al procesului „Lotul Timişoara", vol. 19, f. 373.
39. Din cauza condiţiilor specifice locale (prezenţa lui Nicu Ceauşescu şi a unui larg contingent de cadre de Securitate, pe de o parte, şi pătrunderea revoluţionarilor în sediul Inspectoratului Ministerului de Interne, pe de altă parte), „lupta de rezistenţă" a început la Sibiu, în mod precipitat, în timpul zilei de 22 decembrie.

a reţelelor informative şi a dosarelor. Misiunile şi metodele de acţiune rămâneau aceleaşi, stipulate în planurile luptei de rezistenţă: infiltrarea în noua putere, dezinformarea, hărţuirea, confuzia şi demoralizarea în rândurile Armatei, „neutralizarea şi descurajarea elementelor duşmănoase", microfilmarea, conservarea, ascunderea, protecţia, folosirea sau distrugerea documentelor de lucru, a întregii corespondenţe, a fondului arhivistic operativ, în funcţie de „condiţii" şi „priorităţi". Toate aceste acţiuni de manipulare a dosarelor au fost de fapt executate în timpul Revoluţiei şi, ulterior, de cadre de Securitate şi sunt susţinute covârşitor de documente aflate la CNSAS.

„Inamicul" şi imperativul deghizării lui

Este evident că, în planurile scrise „la vedere" ale Securităţii, „inamicul", în lupta de rezistenţă, nu putea fi opoziţia populară şi nici Armata română. Dictatorul, ca în majoritatea sistemelor totalitare, era alimentat sistematic de cei din jurul său cu convingerea că este „cel mai iubit fiu". Securitatea, care, în calitate de „ureche şi ochi ai Partidului", cunoştea bine starea de spirit a populaţiei, a avut rolul central şi decisiv în exacerbarea cultului personalităţii. Iluzia grandorii mesianice a lui Nicolae Ceauşescu s-a clădit pe un elaborat „filtru" de dezinformare şi „legendare" a „moralului populaţiei" de către conducerea Securităţii. Totuşi, după cum am arătat mai sus, Ceauşescu a realizat, cel puţin într-o anumită măsură, „duşmănia" unei mari părţi a românilor faţă de regimul său. Securitatea a realizat-o mai profund. Însă, conform tiparului dictaturii, cuvintele „regele e gol" nu puteau fi pronunţate.

De aceea, în revista *Securitatea*, inamicul care „invadează vremelnic teritoriul" este, evident, străin. Conform codului subliminal al tabuului dictatorial, şefii Securităţii ştiau ce le cerea Comandantul Suprem prin „lupta de rezistenţă" şi care era de fapt cel mai probabil „inamic" al acestei lupte. Era vorba, aşa cum se înţelege şi din articolele respective, despre o revoltă internă la care s-ar fi coalizat Armata română.

Ceauşescu a cerut să fie găsiţi străinii „care vor să dezmembreze ţara" la Timişoara. Iulian Vlad s-a conformat şi le-a cerut subalternilor să-i găsească. Atunci când „informaţiile obţinute *nu au pus în evidenţă nici lideri şi nici amestecul vreunei puteri străine* în producerea evenimentelor de la Timişoara", acest lucru i-a produs „generalului I. Vlad *iritare şi chiar supărare*"[40].

40. Declaraţia generalului Macri Emil (şeful Direcţiei a II-a a Securităţii) la urmărirea penală în „Lotul Timişoara", accesibilă la dosarelerevolutiei.ro (datorită Asociaţiei 21 Decembrie). O formă mai cuprinzătoare a postat Richard Andrew Hall (https://romanianrevolutionofdecember1989.com/2013/03/10/liviu-dinulescu-cpt-la-serviciul-de-pasapoarte-al-jud-timis-precizez-ca-anterior-declansarii-evenimentelor-de-la-Timişoara-din-datele-ce-le-detineam-serviciul-nostru-nu-rezulta-vreun-amestec-di, accesat la 6 decembrie 2018).

Agenda generalului Ştefan Alexie şi semnificaţia ei pentru planul „luptei de rezistenţă"

În acest sens, sunt relevante notiţele generalului Ştefan Alexie[41], din care rezultă că, deşi nu existau indicii care să ducă la concluzia că revolta timişorenilor ar fi avut vreo cauză sau influenţă externă, Iulian Vlad susţinea următoarele în faţa subordonaţilor săi din conducerea Securităţii:

- fabulaţia lui Nicolae Ceauşescu privind implicarea Ungariei şi a marilor puteri de la Est şi Vest (conform scenariului Panama);
- să caute „iredentiştii maghiari" din spatele revoltei, „străinii existenţi în ţară", turiştii şi diplomaţii (consideraţi aprioric „agenţi acoperiţi");
- necesitatea prelucrării soldaţilor din trupele de Securitate, dar şi din armată, ca să fie convinşi de existenţa inamicului extern în Timişoara, chiar dacă acesta nu a fost identificat.

Câteva mărturii ale soldaţilor care au fost trimişi la Timişoara să înăbuşe revolta confirmau că li s-au făcut într-adevăr aceste prelucrări şi, în consecinţă, erau convinşi că urmau să lupte contra unei invazii de agenţi străini[42].

Tot înainte să fie găsit vreun agent străin printre revoluţionarii timişoreni, Iulian Vlad le-a cerut direct subalternilor săi să „lichideze radical" revolta, prin „acţiuni dintre cele dificile" (iniţial, Alexie scrisese „dintre cele mai dure", dar, poate conştient de memoria hârtiei, a şters şi a adăugat „dificile"), uzând şi de „Ordinul M.I. din 1988 - după ev. de la Braşov"[43]. În acelaşi timp, conştient că efortul identificării străinilor era futil, Vlad ordona „să fie folosit sistemul care l-am utilizat la Braşov"[44]. Şi această notă este semnificativă: se ştie că la Braşov demonstranţii au fost anchetaţi, torturaţi şi condamnaţi *nu pentru învinuiri politice*, ci în mod formal *pentru fapte de drept comun*, o dovadă în plus a generalizării tehnicii de deghizare a opoziţiei de către Securitate[45], conform tabuului Comandantului Suprem, căruia nu i se putea spune că în România existau oameni care îl dispreţuiau şi că i se opuneau nu din cauza „agenturilor străine", ci a cultului său abject şi a politicii lui dezastruoase.

Agenda generalului Alexie releva şi alte măsuri generale care prefigurează „lupta de rezistenţă". Dintre acestea, demne de menţionat sunt cele notate pe 17 decembrie:

- întărirea „măsurilor de securitate la obiectivele de importanţă deosebită, la depozitele de armament şi muniţii", la Radioul şi Televiziunea române, adică unele dintre obiectivele principale unde se va duce „lupta de rezistenţă";
- amplasarea „organelor de miliţie" pentru „controlul străzii", un alt deziderat care va fi urmărit, de această dată fără ajutorul Miliţiei, de către reţeaua „de rezistenţă" şi după 22 decembrie;

41. ACNSAS, fond Documentar, dosar 013906, vol. 7.
42. A se vedea dosarele de anchetă din „Lotul Timişoara".
43. Această notaţie devoalează contribuţia revoltei de la Braşov la exacerbarea paranoiei lui Ceauşescu, înăsprirea represiunii şi orientarea „luptei de rezistenţă" în direcţia unei revolte interne.
44. ACNSAS, fond Documentar, dosar 013906, vol. 7, agenda generalului Alexie din zilele de 17 şi 18 decembrie.
45. Andrei Ursu, art. cit.

- acordarea de „asistenţă şefului securităţii capitalei : *să vedem cu ce ajutăm capitala*". O îngrijorare de altfel justificată, care arăta pericolul pe care şeful Securităţii îl prevedea în acel moment - pierderea puterii, în absenţa invaziei străine. Semnalul codificat menţionat anterior, publicat în *Scânteia tineretului*, a apărut a doua zi, pe 18 decembrie, cu scopul vădit de a pune reţeaua de luptă de rezistenţă pe picior de alertă şi de a începe pregătirea operaţională ;
- preocuparea pentru „situaţia operativă în armată", obiectiv de fapt esenţial, care arată frica lui Nicolae Ceauşescu şi a Securităţii de a pierde controlul forţelor armate în cazul prelungirii revoltei populare, fapt care ar fi dus (lucru care s-a adeverit, evident) la pierderea puterii şi necesitatea trecerii la lupta de gherilă, în „ilegalitate".

Sfârşitul jocului

Ceea ce se conturează este imaginea unui dictator şi a unei camarile profund angrenaţi într-un dificil joc al măştilor şi disimulării. De ambele părţi se ştia, într-o măsură mai mică sau mai mare, că ţara nu îl mai voia pe dictator. Niciuna dintre părţi nu putea să o spună, având în acelaşi timp o investiţie existenţială în statu-quoul regimului. De aici imperativul travestirii cu orice preţ a opoziţiei reale, prin deliranta propagandă naţionalistă, în „inamic extern", gata să „invadeze şi să ocupe teritoriul ţării".

Dar tot din acest joc pe care poporul, în cea mai mare parte, nu l-a mai crezut a rezultat, credem, şi rapida degringoladă a regimului în momentul propagării Revoluţiei la Bucureşti.

Mulţi analişti au atribuit această degringoladă „erorii de diagnostic"[46] a dictatorului. Alţii au stăruit că Ceauşescu ar fi fost „sfătuit prost"[47] în acele zile. „Eroarea" sau un „sfat rău intenţionat"[48] l-ar fi făcut pe conducător să organizeze mitingul din 21 decembrie. În loc de „eroare de diagnostic" i-am spune mai degrabă „imposibilitate de diagnostic", consecinţa ultimă, logică a mascaradei fără ieşire în care se aflau în decembrie 1989 atât dictatorul, cât şi Securitatea.

Planul „luptei de rezistenţă". Misiunile Securităţii

Deşi în aparenţă era vorba despre o invazie externă, unele dintre sarcinile Securităţii atât la începutul, cât şi în timpul „luptei de rezistenţă" rămâneau „descoperirea", „neutralizarea" sau „lichidarea" „elementelor duşmănoase orânduirii de stat", deci a inamicilor

46. Sintagma îi aparţine lui Pavel Câmpeanu, din incitantul său volum *Ceauşescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iaşi, 2002.
47. În special foştii securişti şi autori loiali acestora au încercat de-a lungul anilor să-i atribuie lui Iulian Vlad acest „sfat", „legendându-şi" astfel un buimăcitor titlu de glorie pentru „amorsarea intenţionată" a Revoluţiei.
48. Nu există vreo probă credibilă că lui Ceauşescu i-ar fi sugerat cineva să organizeze mitingul din 21 decembrie. În schimb, agendele cabinetelor I şi II demonstrează astăzi indubitabil că a fost în întregime iniţiativa secretarului general. Şi, ca orice iniţiativă a sa, nici aceasta nu suferea vreo umbră de echivocare din partea anturajului. Sau, în cuvintele lui Ion Coman, „în CPEx nu se puteau pune în discuţie, în mod eficient, ordinele date deja de Ceauşescu Nicolae şi transmise spre executare" (din declaraţia de inculpat).

interni ai regimului Ceaușescu. E vorba despre „grupurile de populație [...] care sprijină acțiunile inamicului", „grupurile, bandele sau organizațiile" care „trec la acțiuni violente și fățișe împotriva orânduirii de stat"[49] și care, astfel, ar fi putut acapara „vremelnic" puterea. Opozanții cunoscuți sau potențiali ai dictatorului erau aprioric suspectați drept posibile „elemente constituite în organizații și bande subversive" sau „grupări de persoane care trec la acțiuni violente și fățișe împotriva orânduirii de stat". Tot „inamici" ai Securității în „lupta de rezistență" erau considerate persoanele care se dedau la „agitație verbală, răspândire de zvonuri, manifeste, inscripții cu conținut dușmănos" sau persoanele „necunoscute anterior, dar care, în noile condiții create", puteau „să treacă la acțiuni împotriva Securității statului nostru". Pe 22 decembrie, această listă reprezenta aproape întregul popor român.

Aceste grupuri trebuiau „demoralizate" și „destrămate". Acțiunile preconizate, de „sabotaj și diversiune" în „spatele frontului" împotriva unor civili, erau, evident, acte de terorism. La acestea se adaugă „producerea de pierderi umane și materiale forțelor armate ale inamicului". Or, după 22 decembrie, „forțele armate ale inamicului" Securității erau cele ale Armatei române.

Metodele „luptei de rezistență"

Acțiunile de luptă preconizate trebuiau să fie :

- „de scurtă durată și violente" ;
- concentrate asupra unor „obiective de mare importanță" ;
- independente, „ducându-se în condițiile lipsei unor vecini apropiați și a sprijinului altor forțe militare" ;
- cu „forțe relativ puțin numeroase" ;
- pregătite „îndelung", prin „cunoașterea amănunțită a particularităților terenului" ;
- desfășurate, „de regulă, noaptea", „în momente și locuri în care să se realizeze surprinderea inamicului"[50].

Toate aceste metode au fost atât semnalate prin mesajul codificat din *Scânteia tineretului*, cât și executate cu fidelitate pe întregul teritoriu al țării în perioada 22-30 decembrie 1989.

Se mai prevedea „*dezinformarea* inamicului prin căi și mijloace diversificate", respectiv „prin presă, radio, televiziune, agenți", și „introducerea unor *cadre acoperite* în administrația instalată temporar de inamic"[51]. Și aceste obiective au fost aparent

49. Lt.-col. Filip Teodorescu, mr. Dumitru Petanca, lt.-col. Claudiu Bucur, col. Ioan Bordei, lt.-col. Valeriu Gherghe, mr. Alexandru Curcă Stănescu, „Particularități ale muncii de Securitate pe profil de informații interne, contrainformații în sectoarele economice, contraspionaj și contrainformații militare în perioada inițială și pe timpul ducerii războiului de către întregul popor", *Securitatea*, nr. 4 (76), 1986.
50. Lt.-col. Tudor Alexandru și cpt. Nicolae Catană, „Lupta de rezistență în cadrul războiului de apărare a patriei. Particularități ale participării unităților centrale și teritoriale de Securitate la organizarea și ducerea luptei de rezistență pe teritoriul vremelnic ocupat de inamic", *Securitatea*, nr. 1 (85), 1989, pp. 25-34. Articolul poate fi găsit și la http : //www.cnsas.ro/documente/periodicul_Securitatea/Securitatea%201989-1-85.pdf (accesat la 20 noiembrie 2018).
51. Lt.-col. Filip Teodorescu, mr. Dumitru Petanca, lt.-col. Claudiu Bucur, col. Ioan Bordei, lt.-col. Valeriu Gherghe și mr. Alexandru Curcă Stănescu, art. cit.

realizate de Securitate la Revoluţie. Unii dintre „revoluţionarii" din prima linie care s-au infiltrat în Frontul Salvării Naţionale (FSN) (şi care au avut acces pe platourile TVR) în acele zile erau informatori sau colaboratori ai Securităţii (de exemplu, Constantin Isac).

Cadrele de Securitate trebuiau să fie pregătite pentru a „forma grupe de acţiune pentru realizarea unor combinaţii operative (răpirea unor comandanţi şi infiltrare în rândul inamicului)". După cum am arătat în studiul amintit[52], acţiunea grupului Trosca se înscrie în acest punct al planului „luptei de rezistenţă".

Un mare număr de martori au observat că scopul „luptei" teroriştilor din decembrie 1989 era să creeze Armatei exact ceea ce prevedeau planurile Securităţii: „o stare permanentă de nesiguranţă, de teamă, prin lovituri date neîncetat"[53].

O mărturie din interior asupra implicării şefului Securităţii în lupta de rezistenţă

Printre aspectele pregătirii „luptei", autorii articolelor din revista *Securitatea* enumerau „depozitarea armelor şi muniţiilor", „realizarea în comun a ascunzătorilor, a caselor conspirative, a depozitelor clandestine", fiind obligatorie prevederea din timp a „necesităţilor de armament".

Un ofiţer superior din DSS l-a suspectat pe Iulian Vlad că a trecut la „lupta de rezistenţă" în noaptea de 22 spre 23 decembrie 1989. Este vorba despre declaraţia colonelului Gheorghe Diaconescu, locţiitorul şefului Direcţiei a III-a Contrainformaţii Militare (UM 0625):

> Pe timpul nopţii de 22 spre 23 decembrie am primit un telefon, pe firul scurt, de la gl. l. Stamatoiu Aristotel [şef al UM 0544, *n.n.*], care m-a chestionat cu privire la armament şi muniţie, dacă o avem depozitată într-un singur loc, dacă am acces la ea, dacă în unitate sunt mulţi oameni de la gărzile patriotice. Întrucât mi-a spus că lângă el se afla şi gl. col. Vlad Iulian şi că se gândeşte că ar fi probabil să trecem la un mod de acţiune din ilegalitate (după principiul dictatorului, de război al întregului popor în condiţiile teritoriului vremelnic ocupat), am presupus că vizează un atac asupra noastră şi l-am dezinformat, spunându-i că nu am acces la armament, iar forţele gărzilor patriotice sunt numeroase.
>
> Am fost sunat apoi la telefon de gl. Bucurescu, care s-a interesat despre ce mai este nou prin unitate, spunându-mi că se află la birou şi că este împreună cu gl. col. Vlad Iulian. Am verificat dacă este la birou sunându-l la telefon imediat după ce a închis şi nu a răspuns, ceea ce mă face să cred că de fapt se afla în altă parte[54].

Din faptele declarate, a căror veridicitate ar fi greu de pus la îndoială (fiind vorba despre un ofiţer superior din Securitate, care în acest caz exprima suspiciuni în legătură cu superiorii săi, fără să aibă ceva de câştigat din aceasta – din contră, s-ar putea spune), rezulta că ofiţerii de Securitate:

- cunoşteau planul „luptei de rezistenţă";
- ştiau că aceasta presupune „acces la depozite de armament şi muniţii", deci era vorba despre executarea de focuri de armă;

52. Andrei Ursu, Roland O. Thomasson şi Mădălin Hodor, art. cit.
53. Lt.-col. Tudor Alexandru şi cpt. Nicolae Catană, art. cit.
54. Dosarul „Coman şi alţii" al procesului „Lotul Timişoara", vol. 19, f. 373.

– au conceput ideea că Iulian Vlad a hotărât „trecerea" la lupta în „ilegalitate" „pe teritoriul vremelnic ocupat de inamic". Or, în acest caz, în noaptea de 22 decembrie 1989, inamicul era, evident, Revoluţia Română.

O altă mărturie relevantă se găseşte în declaraţia general-colonelului Ion Hortopan, comandantul Comandamentului Infanteriei şi Tancurilor, din 16 februarie 1990, dată în faţa procurorului Gheorghe Diaconescu:

> După ce s-au stabilit un grup de măsuri pentru apărarea principalelor obiective ca Radio-Televiziunea, fostul sediu CC, Aeroportul, Telefoanele şi altele, am mers la sediul CC şi Televiziune cu unele probleme de apărare. Acolo s-a prezentat la mine un ofiţer de securitate de la Direcţia a V-a care mi-a cerut să îi ofer protecţie, deoarece el este chemat la misiune şi nu doreşte să meargă. Apoi mi-a raportat că în sediul CC sunt ofiţeri ai MI care deservesc telefoanele operative din sediu şi ascultă toate convorbirile MApN şi controlează măsurile pe care le luăm[55].

Componenta radioelectronică a luptei de rezistenţă

După cum am arătat în studiul din *NRDO*, „războiul radioelectronic", menit să menţină Armata într-o stare *permanentă de nesiguranţă, de teamă*, inclusiv prin ţinte aeriene false, a fost declanşat din unităţi speciale de Securitate. În acest sens, martorii din unităţile de radiolocaţie au descris tipul de luptă pe care l-am întâlnit în articolele din revista *Securitatea*:

> A fost cunoscut şi folosit în scop de diversiune inclusiv sistemul de transmisiuni pentru conducerea şi înştiinţarea trupelor de apărare antiaeriană a teritoriului. În majoritatea cazurilor, acţiunile de luptă, aeriană şi terestre, s-au desfăşurat pe timp de noapte, probabil cu forţe şi mijloace dispuse din timp în zonele respective, dar şi cu altele redislocate pe parcurs [...] există suficiente date şi informaţii care ne îndreptăţesc să afirmăm că toate acţiunile aeriene au fost declanşate, fie real (cu ajutorul unor mijloace şi dispozitive adecvate de creare a ţintelor aeriene false), fie imitate (cu o aparatură radioelectronică modernă), din interiorul ţării şi, de regulă, din aceleaşi zone în raioanele unor localităţi pe care, din motive pe care nu este aici cauza să le explicăm, nu le vom divulga.
>
> Am adăuga că, în concepţia doctrinară referitoare la apărarea patriei de către întregul popor, elaborată „sub oblăduirea fostului comandant suprem", a existat, atât sub aspect teoretic, metodologic, cât şi practic, o susţinută preocupare, mai ales în ultimii ani, pentru fundamentarea conceptului de „război de rezistenţă" [...] Dar se părea că „serialul nocturn" al atacurilor teroriste începe să-şi arate anumite „tipicuri" [...] Toate atacurile terestre ale teroriştilor erau executate exclusiv pe timp de noapte şi, de regulă, în două „reprize" a circa o jumătate de oră fiecare, una în prima parte a nopţii (aproximativ între orele 22-23) şi alta spre ziuă (în jurul 02-03). Executate de grupuri mici de terorişti, dar nişte profesionişti ai luptei de gherilă, având un armament de înaltă precizie, dotat cu sisteme optice de ochire pe timp de noapte, atacurile nu vizau însă altceva decât întreţinerea unei atmosfere stresante, de

55. Declaraţia general-colonelului Ion Hortopan, „Unele aspecte ale desfăşurării acţiunilor Armatei împotriva teroriştilor", 16 februarie 1990, dată în faţa lui Gheorghe Diaconescu, procuror militar şef, adjunct al procurorului general. Sursă: Arhiva personală a generalului Ioan Dan, fost şef al Parchetului Militar.

tensiune, de ameninţare permanentă, pentru menţinerea întregului efectiv (pe cât posibil!) în cazarmă, într-o permanentă stare de luptă, pentru a-l uza şi a-l determina să-şi irosească o cantitate mai mare din resursele de muniţie[56].

O declaraţie similară a dat şi generalul Mircea Mocanu, comandantul CAAT (Comandamentul Apărării Antiaeriene a Teritoriului) în 1989: „Au fost găsite pe teritoriul ţării mai multe baloane tip meteo, cu materialul din plastic sfâşiat de schije; de baloane atârnau reflectoare poliedrice, adică un schelet de lemn cu foiţă de staniol în măsură să reflecte undele electromagnetice emise de staţiile de radiolocaţie"[57].

Diversiunea asupra unităţilor militare, parte integrantă a „luptei de rezistenţă"

Focurile de armă din vecinătatea unităţilor militare, inclusiv la MApN, au fost menite să producă panică şi derută soldaţilor, cu atât mai mult cu cât erau executate noapte de noapte, inclusiv la orele dinaintea zorilor, când efectul este augmentat. Scopul a fost producerea de pierderi umane şi materiale forţelor armate atât prin focuri directe, cât şi prin inducerea, prin diversiune, a focului fratricid şi scăderea moralului şi capacităţii defensive. Unul dintre scopurile principale ale luptei de rezistenţă era „să creeze agresorului o stare permanentă de nesiguranţă, de teamă, prin lovituri date neîncetat, pentru a-l obliga să angajeze forţe numeroase pentru paza şi apărarea imediată a obiectivelor şi elementelor sale de dispozitiv"[58]. Efectul acestor „lovituri date neîncetat" s-a văzut la Revoluţie în cazul multor atacuri asupra unităţilor militare din toată ţara (Buzău, Brăila, Reşiţa etc.), dar nicăieri mai bine ca în Bucureşti la MApN, unde dispozitivele „angajate pentru paza şi apărarea obiectivului" au fost vaste, incluzând divizii întregi de tancuri, ajutoare chemate de la Academia Militară, din teritoriu, paraşutişti de la Buzău etc. Scopul a fost atins prin menţinerea militarilor în unităţi şi, cel puţin pentru o vreme, în afara sediilor şi arhivelor Securităţii.

Planul „luptei de rezistenţă" a Securităţii stipula „executarea unor acţiuni de asigurare de luptă în folosul subunităţilor de rezistenţă [...], acţiuni de luptă locale de mică amploare, mascare, ascundere şi inducere în eroare a inamicului", în vederea „slăbirii capacităţii de luptă". „În raport cu fiecare situaţie concretă, comandanţii, ofiţerii de stat-major trimişi la subunităţi trebuie să ia hotărâri în mod operativ, să combine cu ingeniozitate şi măiestrie profesională procedee şi metode de luptă, materializate prin forme şi modalităţi inedite de acţiune"[59]. „Dispozitivele de luptă vor fi foarte scurte" şi transmise „prin agenţi de legătură bine conspiraţi" sau prin „mijloace de comunicaţii,

56. Lt.-col. Alexandru Bodea, „Varianta la Invazia Extratereştrilor. Pe cine interpelăm pentru uriaşa şi ultraperfecţionata diversiune psihologică şi radioelectronică prin care s-a urmărit paralizarea conducerii armatei în timpul Revoluţiei?", *Armata Poporului*, nr. 22, 30 mai 1990. Xeroxul a fost făcut în 1994 la Biblioteca Academiei Române de Richard Andrew Hall.
57. https://adevarul.ro/news/societate/video-misterele-revolutiei-diversiunea-radioelectronica-sovieticii-americaniii-1_50ad127b7c42d5a6638e4c95/index.html
58. Lt.-col. Tudor Alexandru şi cpt. Nicolae Catană, art. cit.
59. Col. Ilie Iova şi mr. Ioan Rotar, „Organizarea, pregătirea şi desfăşurarea unor acţiuni de hărţuire împotriva inamicului pe teritoriul vremelnic ocupat de acesta", *Securitatea*, nr. 3, 1986.

codificat". Acţiunile de „hărţuire vor fi pregătite ziua şi vor fi executate prioritar pe timp de noapte".

„Nucleele de rezistenţă" din care „fac parte şi cadre de Securitate" urmau să „dezorganizeze conducerea inamicului" prin „lovirea punctelor de comandă şi a centrelor de transmisiuni", „răpirea unor persoane cu funcţii importante"[60]. Este simptomatic faptul că, referindu-se la forţele „inamice" implicate într-o luptă de „gherilă" pe teritoriul „invadat" şi ale căror tactici Securitatea trebuia să le cunoască îndeaproape, autorii citaţi descriu cu exactitate ceea ce au executat chiar cadrele Securităţii la Revoluţie:

> Principalele misiuni ce revin forţelor de cercetare-diversiune şi elementelor extremist-teroriste [...]:
> - organizarea unor acţiuni antipartinice şi antistatale cu sprijinul colaboraţioniştilor şi folosirea acestora în operaţiuni de luptă speciale;
> - organizarea luptei de gherilă, de influenţare psihologică negativă [...] a militarilor forţelor armate [...] pe teritoriul cărora acţionează[61].

Chiar şi echipamentul şi armamentul din dotarea acestor forţe „de diversiune şi teroriste" (pregătite pentru „lupta de gherilă") sunt exact cele prezentate anterior în acest studiu, aparţinând unităţilor de Securitate.

Scopul luptei Securităţii se vădesc a fi „producerea de pierderi umane şi materiale" inamicului, „culegerea de date" despre forţele militare ale acestuia şi dezinformarea „prin căi şi mijloace diversificate"[62].

Este important de remarcat că hotărârea „organizării luptei de rezistenţă" aparţinea Comandantului Suprem[63], ceea ce duce la concluzia că anunţul din *Scânteia tineretului* din 18 decembrie (semnalul pregătirii luptei) a fost lansat la ordinul lui Nicolae Ceauşescu. Această concluzie se coroborează cu declaraţiile martorilor din drumul către Târgovişte al fostului Secretar General. Acesta le spunea că urmează să „organizeze rezistenţa" în acel oraş, în cadrul unei mari unităţi de Securitate din perimetru.

Mai aflăm din revista *Securitatea* că ofiţerii DSS „se vor afla în situaţii deosebit de periculoase" în această luptă, care necesita „înalt patriotism", „ura pentru duşman" şi „priceperea de a îmbina judicios cele mai adecvate forme, metode şi mijloace de luptă"[64]. Pregătirea lor includea forme diverse de luptă, armament, tactică militară, explozibili, cifruri şi coduri şi capacitatea de a lupta independent, în echipe mici, fără ajutoare vreme îndelungată, în condiţii de oboseală extremă şi frig. Este exact ceea ce au observat martorii citaţi în studiul din *Noua Revistă de Drepturile Omului* (*NRDO*): teroriştii prinşi la Revoluţie erau atletici, de o forţă şi o rezistenţă neobişnuite, extrem de bine antrenaţi şi nutreau o ură fanatică pentru militarii şi revoluţionarii care îi capturaseră.

---

60. Lt.-col. Ioan Potecă şi mr. Alexandru Cristescu, „Posibilităţi de organizare a unor nuclee de rezistenţă de către cadre de securitate pe teritoriul temporar invadat de inamic, în imediata apropiere a frontului. Sistemul de conducere şi cooperare între acestea. Plan de dezbatere", *Securitatea*, nr. 4, 1986.
61. *Ibidem*.
62. Lt.-col. Filip Teodorescu, mr. Dumitru Peţanca, lt.-col. Claudiu Bucur, col. Ioan Bordei, lt.-col. Valeriu Gherghe şi mr. Alexandru Curcă Stănescu, art. cit.
63. „Caracteristici ale activităţii şi conduitei cadrelor de Securitate care primesc misiuni specifice de îndeplinit pe teritoriul naţional invadat de inamic. Puncte de vedere", *Securitatea*, nr. 3, 1987.
64. *Ibidem*.

Din punctul de vedere al scopurilor luptei, revine tema „descurajării, intimidării, diversiunii, derutării" forţelor militare inamice, inclusiv prin „legende şi combinaţii şi jocuri operative", pentru „realizarea de penetrări, infiltrări şi interpuneri", prin care „să se acrediteze ideea unor recrutări de fapt fictive". Vor fi necesare „contramăsuri, variante şi versiuni" în „funcţie de reacţiile adversarului". Toată această suită de acţiuni dolosive a fost realizată de reţeaua de luptă a Securităţii la Revoluţie. Încercarea de infiltrare a echipei lui Trosca la MApN folosind informatorul USLA infiltrat în FSN Isac Constantin şi costumele de ofiţeri de armată sub salopetele negre de uslaşi este un exemplu grăitor.

Este de notat că, în planurile analizate, codurile de comunicare ale reţelei Securităţii erau complet conspirate, iar frecvenţele radio folosite şi semnalele de înştiinţare nu trebuiau cunoscute de cadrele MApN.

Autorii acţiunilor teroriste şi diversioniste în „opinia" lui Iulian Vlad

Componenţa reţelei pregătite de Securitate pentru lupta de rezistenţă a fost de fapt revelată direct şi detaliat de către şeful Securităţii din 1989, generalul Iulian Vlad. Este util de văzut cum explică procurorul Ioan Dan modul în care a ajuns la declaraţia lui Vlad şi conţinutul acesteia[65]:

> În aprilie 1990, generalul Gheorghe Diaconescu a fost destituit din funcţia de conducere în Direcţia Procuraturilor Militare. La plecare, mi-a predat cheia de la fişetul său, cu menţiunea că acolo au mai rămas câteva hârtii fără importanţă. Întrucât, la data respectivă, mă aflam în cea mai mare parte a timpului în procesul cercetărilor de la Timişoara, mult mai târziu, am dorit să pun în respectivul fişet o serie de acte. Am cercetat ce mai rămăsese de pe urma generalului Diaconescu şi, spre surprinderea mea, am găsit declaraţia olografă a generalului Iulian Vlad, dată fostului adjunct al procurorului general, fostul meu şef direct, nimeni altul decât generalul Diaconescu, la 29 ianuarie 1990, când toate evenimentele din decembrie 1989 erau foarte proaspete. Repet, este vorba despre declaraţia olografă, un text scris foarte îngrijit, pe 10 pagini, din care voi reda acum integral doar partea care se referea expres la „acţiunile teroriste în capitală" (formularea aparţine generalului Vlad).

Urmează reproducerea declaraţiei lui Iulian Vlad:

> Analizând modul în care au început şi s-au desfăşurat acţiunile teroriste în capitală, pe baza acelor date şi informaţii ce le-am avut la dispoziţie, consider că acestea ar fi putut fi executate de:
>
> 1. *Elementele din Direcţia a V-a, USLA, CTS şi din alte unităţi de Securitate, inclusiv speciale.*
>
> a) Direcţia a V-a, aşa cum am mai spus, avea în responsabilitate paza şi securitatea interioară a Palatului Republicii, multe dintre cadrele acestei unităţi cunoscând foarte bine clădirea, cu toate detaliile ei. În situaţia creată în ziua de 22.12.1989, puteau să meargă la Palat, pe lângă cei care făceau acolo serviciul şi unii dintre ofiţerii şi subofiţerii care se aflau la sediul CC ori la unitate.

65. General magistrat (r) Ioan Dan, *op. cit.*

Este cât se poate de clar că numai niște oameni care cunoșteau bine topografia locului ori erau în complicitate cu cei care aveau asemenea cunoștințe puteau pătrunde în clădire (sau pe acoperișul ei) și transporta armamentul și cantitățile mari de muniție pe care le-au avut la dispoziție.

Tot această Direcție dispunea de o bază puternică și în apropierea Televiziunii (la Televiziunea veche). De asemenea, avea în responsabilitate perimetrul din zona reședinței unde se aflau numeroase case (vile) nelocuite și în care teroriștii ar fi putut să se ascundă ori să-și facă puncte de sprijin.

Sunt și alte motive care pun pe prim-plan suspiciuni cu privire la această unitate.

b) Elemente din cadrul unității speciale de luptă antiteroriste care aveau unele misiuni comune cu Direcția a V-a și, ca și o parte a ofițerilor și subofițerilor de la această unitate, dispuneau de o mai bună instruire și de mijloace de luptă mai diversificate.
c) Elemente din Trupele de Securitate care asigurau paza obiectivelor speciale (reședință, palat etc.) și, împreună cu Direcția a V-a, Securitatea capitalei și Miliția capitalei asigurau traseul de deplasare.
d) Ofițeri și subofițeri din Securitatea capitalei, îndeosebi de la Serviciul Trasee, sau dintre cei care au lucrat la Direcția a V-a.
e) Elemente din alte unități de Securitate, inclusiv unitățile speciale 544, 195 și 110, precum și din cele complet acoperite, comandate de col. Măiță, col. Văleanu, lt.-col. Sîrbu, col. Nica, col. Eftimie și lt.-col. (Eftimie sau Anghelache) Gelu [așa stă scris în declarație, *n.n.*]. Aceste din urmă șase unități, ca și UM 544, în ansamblu, și UM 195 puteau dispune și de armament și muniții de proveniență străină, precum și de condiții de pregătire adecvate.

2. Ofițeri și subofițeri din Miliție, atât de la capitală, cât și de la IGM [Inspectoratul General al Miliției, *n.n.*], cu prioritate cei din Detașamentul special de intervenție și cei care asigurau traseul.
3. Cred că s-ar impune verificarea, prin metode și mijloace specifice, a trăgătorilor de elită din toate unitățile din capitală ale Ministerului de Interne, precum și a celor care au avut în dotare sau au îndeplinit misiuni folosind arme cu lunetă. N-ar trebui omiși nici chiar cei de la Dinamo și de la alte cluburi sportive.
4. Unele cadre militare de rezervă ale Securității, Miliției și Armatei, precum și actuali (la data respectivă) și foști activiști de partid sau UTC, persoane apropriate trădătorului și familiei sale ori care posedă arme de foc.

   Propun, de asemenea, o atentă investigare a celor care au fost în *anturajul lui Nicu Ceaușescu*. Acest anturaj, foarte divers, cuprindea inclusiv unele elemente de cea mai scăzută condiție morală care puteau fi pretabile la asemenea acțiuni.

   Ar fi bine să se acorde atenția cuvenită sub acest aspect și fraților dictatorului, Ceaușescu Ilie și Ceaușescu Nicolae, care, prin multiplele posibilități pe care le aveau, puteau organiza asemenea acțiuni.
5. Anumite cadre militare sau luptători din Gărzile Patriotice etc.

Teroriști care au tras la Revoluție au fost prinși cu arme speciale, care nu existau în dotarea Armatei, dar după cum am putut dovedi pe baza documentelor găsite la CNSAS, se aflau în dotarea unităților de Securitate. Asupra unora dintre teroriștii capturați sau uciși în timpul Revoluției s-au găsit legitimații ale Direcției a V-a, USLA, Filaj și alte unități ale Securității, adică exact lista enumerată de Iulian Vlad mai sus[66].

66. Mădălin Hodor a publicat și el această listă în „Cine au fost «teroriștii»? Iulian Vlad spune că erau de la Securitate. Declarație olografă", *22*, 21 decembrie 2017.

Cazul Trosca – tipic pentru „lupta de rezistenţă”

Despre cazul Trosca am mai scris în studiul din *NRDO*. Concluzia analizei a zeci de mărturii şi documente legate de acest caz este indubitabilă şi considerăm că merită reluată aici.

Deşi decizia chemării echipajelor USLA de către generalul (r) Nicolae Militaru şi a celorlalţi generali din Consiliul de Război avusese ca scop „surprinderea teroriştilor din blocurile din jur” care trăgeau către MApN şi deci echipajele ar fi trebuit să se apropie prin „spatele blocurilor”, respectiv pe bulevardul Emil Bodnăraş, Trosca a primit un ordin clar din partea lui Gheorghe Ardeleanu de a se deplasa direct la sediul MApN. De asemenea, a fost instruit să-l ia cu el şi pe Constantin Isac, reprezentantul Consiliului Frontului Salvării Naţionale (CFSN), care s-a dovedit că era antrenorul de judo al USLA şi informator al Securităţii[67]. Scopul era în mod evident ca împreună cu acesta să pătrundă în sediul MApN folosindu-se de un ofiţer de legătură (maiorul Roşu) din Direcţia de Informaţii Militare. Faptul că Trosca a îmbrăcat peste bluzonul său o uniformă MApN de locotenent-colonel de geniu indică, dincolo de orice dubii, intenţia iniţială de a pătrunde în sediu în mod conspirat, echiparea sa neavând nimic de a face cu misiunea de „anihilare a teroriştilor”. Mai mult, dacă coroborăm cele de mai sus cu faptul că Trosca, la declanşarea ostilităţilor, l-a sunat pe Iulian Vlad (indicativul 80), devine clar că misiunea respectivă era legată de acesta din urmă. E foarte probabil că Trosca (care a aşteptat 20-30 de minute, cu farurile stinse, fără să semnalizeze celor de la poartă) aştepta de la Vlad semnalul facilitării intrării conspirate, ca ofiţer MApN, în incinta Ministerului. Faptul că era însoţit de un membru „marcant” al FSN, care pretindea că ar fi avut şi „date importante” să le comunice conducerii FSN (fapt niciodată materializat), îi furniza lui Trosca acoperirea perfectă. Ţinând cont de faptul că scopul real al misiunii nu a fost niciodată dezvăluit – nici de cei care au ordonat-o şi nici de uslaşii supravieţuitori –, e de la sine înţeles că depoziţiile acestora din urmă cu privire la deschiderea focului nu sunt credibile.

Cel mai probabil, misiunea lui Trosca a avut legătură cu:

- situaţia delicată în care erau atât Ardeleanu, cât şi Vlad, acuzaţi frontal de participare la diversiune, suspectaţi şi cu perspectiva arestării (fapt care s-a şi petrecut peste câteva zile);
- încercarea de a incapacita printr-o „combinaţie operativă” conducerea Revoluţiei, respectiv a generalilor de armată care îi suspectau pe foştii capi ai Securităţii. Este logic faptul că această incapacitare avea scopul ultim ca Vlad şi Guşă să preia din nou controlul principalului centru de putere în acel moment: Ministerul Apărării Naţionale. O astfel de „combinaţie operativă” se înscria de altfel în planul luptei de rezistenţă, conform căruia „grupe de acţiune” fuseseră pregătite pentru „răpirea unor comandanţi” ai forţelor „duşmănoase” care l-ar fi înlăturat pe Comandantul Suprem şi regimul său, „ocupând vremelnic teritoriul”;
- este logic faptul că Vlad, Guşă şi Ardeleanu se gândeau la un plan de lichidare a conducerii CFSN. Între plecarea lui Trosca din unitate şi momentul sosirii sale la MApN, planul a suferit modificări, cei doi (Vlad şi Ardeleanu) fiind în incapacitatea de a-l mai putea implementa. De unde abandonarea echipajelor lui Trosca în faţa intrării în MApN. Deznodământul a fost inevitabil[68].

67. ACNSAS, fond Reţea, dosar 0077477.
68. Andrei Ursu, Roland O. Thomasson şi Mădălin Hodor, art. cit.

După pierderea puterii, Ceauşescu a mizat pe „lupta de rezistenţă"

Potrivit lui Nicolae Deca, primul şofer pe care Nicolae şi Elena Ceauşescu l-au oprit pe drum după evacuarea din clădirea CC în după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989, dictatorul i-a spus: „A fost lovitură de stat. Organizez *rezistenţă* la Târgovişte [*s.n.*]"[69].

Şi Constantin Paisie, miliţianul care l-a dus pe Ceauşescu la unitatea militară din Târgovişte în după-amiaza de 22 decembrie, menţionează că Ceauşescu spera să fie salvat de Securitate. În legătură cu discuţiile soţilor Ceauşescu, Paisie declara: „Ei în primul rând pe Securitate se bazau. Ştiu că, la un moment dat, Nicolae Ceauşescu mi-a spus să mergem la unitatea aia de Securitate, o unitate specială la Băneasa, dar din partea Miliţiei sau a Armatei nu se aştepta să-i vină sprijinul imediat"[70].

Se ştie că multe cadre ale Securităţii se antrenau în lupta de gherilă urbană în caz de agresiune externă, dar şi de revolta internă. Un fost absolvent declara:

> Am fost antrenaţi pentru lupta de gherilă urbană, în caz de agresiune externă. Eram organizaţi în grupuri mici, care acţionau pentru destabilizarea inamicului, pe teritoriul ocupat de el. [În unele cazuri] se face excepţie de la noţiunea de inamic străin sau agresiune externă... Pregătirea multor generaţii de militari are acest specific. Putem fi convocaţi telefonic sau printr-o altă modalitate conspirativă. Există case conspirative şi depozite de muniţie în plin Bucureşti, de unde ne-am fi aprovizionat cu armament şi muniţie pentru a efectua ambuscade[71].

Martorii identifică gloanţe de calibru redus (5,56 mm, 5,6 mm, 5,62 mm etc.), de provenienţă străină, care se aflau în dotarea Securităţii, dar nu şi a Armatei

În studiul din *NRDO* am citat pe larg declaraţiile unui număr mare de martori (civili, militari, medici, procurori) care au constatat şi ei folosirea acestor arme şi muniţii speciale la Revoluţie. În toate aceste cazuri e vorba despre arme şi muniţii care puteau să facă parte din arsenalul unităţilor de Securitate la care ne-am referit mai sus. Considerăm util să menţionăm aici numele unora dintre aceşti martori:

- colonelul magistrat Ilina Radu (prim-procuror al Parchetului Militar Timişoara), Savin Chiriţescu (ofiţer la UM 01060 Bucureşti-Pantelimon), Gavrilă Ioan, Miron Mitrea, Mihai Floca şi alţi ofiţeri MApN, citaţi de jurnalistul Radu Anton Roman, Gheorghe Balaşa, Nicolae Ştefan Soucoup, inginerul Dan Iliescu (Muzeul de Artă, Bucureşti),

69. Nicolae Deca şi Petre Mihai Băcanu, „Ceauşescu nu s-a gândit să fugă din ţară", *România Liberă*, 23 decembrie 1993, p. 15. Deca se referă în acest interviu şi la „când eu am spus că nu merg să organizez rezistenţă".
70. Constantin Paisie, interviu cu Marius Tucă, „Ceauşeştii au crezut că o să-i salveze cineva", *Jurnalul Naţional*, 18 martie 2004, http://jurnalul.ro/campaniile-jurnalul/decembrie-89/ceausestii-au-crezut-ca-o-sa-i-salveze-cineva-71314.html
71. Dinu Ispas, „Băneasa – comedie mută '90", *Expres*, iulie/august 1990.

Romulus Nicolae, Cornel Vasile Măcrineanu, Andrei N. (Brașov), generalul magistrat Ioan Dan;

- medicii Nicolae Angelescu (șeful Clinicii de Chirurgie, Spitalul „Colțea"), Nicolae Constantinescu (membru al Academiei de Medicină și al Academiei Oamenilor de Știință, medic chirurg la Spitalul „Colțea"), Andrei Firică (directorul Spitalului de Urgență „Floreasca"), Dan Gavriliu (chirurg, Spitalul Municipal), Traian Oancea (chirurg, Spitalul Militar Central), Atanasie Bârzeanu (medic primar, doctor în științe, chirurg, Spitalul Județean Timișoara), Alexandra Enache (directorul Institutului de Medicină Legală din Timișoara, fost medic rezident la Morga Spitalului Județean în 1989), Vladimir Fluture (chirurg), Andras Goga (medic), Aurel Mogoșeanu (medic, șeful Serviciului de Terapie Intensivă), Rodica Novac (directorul Direcției Sanitare Timiș), Csaba Ungor (medic) și un medic neidentificat în filmul lui Ovidiu Boșe Pastina (1991);
- Brăila: Marcela Pîrlog (asistentă instrumentist la secția chirurgie a Spitalului de Urgență Brăila);
- medici străini: Manuel Burzacao (doctor din Spania, Médecins sans Frontières – Ploiești, Brașov, Buzău și Brăila), Richard Domergue (Franța), Angus McGrouther (Anglia), Mariana Pop (Italia), A.B.M. Rietveld (Olanda, Sibiu), Rosa Sister (Olanda, Brașov);
- răniții sau rudele decedaților (confirmați de un medic sau la morgă): Florin Butiri (București), Florin Ciungan (București), Ioan Griga (Timișoara), Cătălin Haidău (Brașov), Ingrid Irina Ioan (București, Finlanda), Alexandru Kos (Timișoara, Austria), Eugen Mareș(i) (București), Petre Mihăelescu (București), Mugurel Neagu (București, Italia), Gheorghe Nicolosu (Hunedoara, Italia), Nicolae Cristea Nemeti (Cluj-Napoca, Austria), Cristi Onofrei (București, Germania), Costel Sarnache (Brăila), Șerban Bogdan Stan (București);

Alți martori ale căror declarații dovedesc folosirea muniției specifice Securității:

- din Lugoj: Norbert Pongracz, Coancă Gheorghe, plutonier de armată;
- din Brăila: Ionel Țarălungă, Fănică Voinea Ene, Dumitru Marvela;
- din Timișoara: Alexandru Aciocoiței, ofițer MApN, rănit la Timișoara;
- din Sibiu: Ion Neață.

Gloanțele respective pot fi văzute pe mai multe filme ale Revoluției[72]. Un glonț de calibru redus care a fost tras la Brașov poate fi văzut pe un film[73] la minutul 26:55.

Pe filmul *Brașovul Revoluționar*, partea 7[74], poate fi văzut același tip de glonț de calibru redus (5,6) și de aceleași caracteristici (începând de la minutul 1:57). Un medic chirurg care operase o victimă împușcată cu acest glonț poate fi văzut și auzit cu o mărturisire relevantă.

Aceasta e o selecție sumară de martori dintr-un număr mult mai mare, ale căror mărturii la fel de relevante se află fie în dosarele Revoluției, fie în spațiul public, fie în ambele locuri.

---

72. http://www.dailymotion.com/video/x7rob0_revolutia-romana-22-dec-1989-cd4_shortfilms, din ziua de 24 decembrie 1989, la secunda 45 (accesat la 6 decembrie 2018), https://www.youtube.com/watch?v=AQCdaRmpkK0 (accesat la 6 decembrie 2018).
73. https://www.youtube.com/watch?v=ch6kercWxNs (accesat la 6 decembrie 2018).
74. https://www.youtube.com/watch?v=P9z4wLuma0Q (accesat la 6 decembrie 2018).

Recent, autorii au stat de vorbă cu martori din zona MApN din Drumul Taberei care le-au relatat, unii pe înregistrări audio, acţiuni terorist-diversioniste care, după toate semnalmentele, erau executate de cadre din reţeaua „luptei de rezistenţă" a Securităţii: indivizi atletici în salopete negre, trăgând din blocurile civile din jur către MApN, civili în maşini Dacia sau ARO, oprind pe neaşteptate şi pentru o foarte scurtă durată, deschizând focul către civili sau către MApN; focuri de armă la Arad dintr-o vilă unde locuia un ofiţer de Securitate către o coloană de camioane cu soldaţi etc. La fel ca celelalte evenimente descrise în mărturiile din studiul nostru anterior, nici aceste episoade nu aveau cum să se petreacă în urma confuziei militarilor şi „focului fratricid". În fiecare caz e vorba despre focuri deliberate, destinate să producă victime, panică şi diversiune şi să intimideze astfel forţele armate şi pe revoluţionari, toate aceste acţiuni conformându-se cerinţelor „luptei de rezistenţă".

Surprinzător în cazurile relatate de interlocutorii noştri este faptul că ei nu au fost audiaţi niciodată de procurori, deşi locuiesc în blocuri de unde, în zilele de 22-25 decembrie 1989, s-a tras către MApN şi, ca urmare, au murit oameni. Lăsăm cititorul să aprecieze ce concluzie se poate trage de aici cu privire la dorinţa procurorilor de a li se face cu adevărat dreptate victimelor Revoluţiei.

The „Resistance Struggle" of Ceauşescu's Secret Police. The Plan and Its Implementation During the Romanian Revolution of 1989

This year the Romanian military prosecutors sent to trial former President Ion Iliescu and two other defendants in the "Revolution" case. The indictment whitewashed Ceauşescu's Secret Police (Securitate) of any involvement in the bloodshed that occurred in Romania after the flight of its last Communist leader on December 22nd, 1989. The military prosecutors' main assumption was that the Securitate laid down their arms at the very moment of Ceauşescu's departure by helicopter from the roof of the Central Committee building.

This study delves into the Securitate plans for a "resistance struggle" after the regime's collapse, as described in the formerly highly classified journal *Securitatea*; in other CNSAS[75] documents and a wealth of witness accounts, to show that the military prosecutors' main assumption was simply not true.

The "resistance struggle" was formally depicted as a guerilla warfare against a foreign invader after it would have seized power and forced out the Romanian dictator Ceauşescu. A careful reading of those plans, corroborated with other evidence, shows that the "resistance struggle" was also (and mostly) meant to fight a homegrown uprising which, with the help of the army, would have overthrown Ceauşescu. This is in fact the struggle the Securitate mounted on December 22nd, 1989. The study shows that the true "enemy" envisaged by Ceauşescu and his ruthless secret police was their potential internal opposition. In real terms, this enemy became the revolutionaries and soldiers who seized power after Ceauşescu's ouster.

The struggle was to be entirely secret, based on a relatively small contingent of highly trained and exceptionally well armed Securitate cadres. Its communications were to be codified and/or encrypted according to sophisticated coding schemes, which were not available to the Romanian army. The Securitate weapons of choice during the "resistance struggle" were also sophisticated for that time, many of them of NATO and other Western origins; they were to be easy to conceal yet particularly deadly.

75. Colegiul Naţional pentru Studierea Arhivelor Securităţii (The National College for the Study of the Securitate Archives).

Our research shows that such weapons were în fact part of the Securitate arsenal. They were provided with laser, scopes, and used bullets of particular calibers (e.g. 4 mm, 5.6 mm, 9 mm) which were not to be found in the Romanian army's possession at the time. Significantly, our work shows that these weapons were in fact in Securitate operatives' possession during those days (22-29 of December 1989). And according to its own records, the Securitate used large amounts of ammunition during the same period.

According to countless witness accounts, most of the methods and techniques stipulated în Securitate's "resistance struggle" plans were in fact on display during those days: concealed shooting from secret locations, under the cover of the night and particularly in the very early morning hours; occasional, yet relentless fire from civilian buildings and safe houses toward high-value sites (television station, the Ministry of Defense, radio station, other military units, seats of power of the new administration); ambushes of military units sent as reinforcements to those sites; infiltration and disinformation of the new authorities and military. All along, bullets were found in victims' bodies and elsewhere that were of the same caliber as those recorded as having been in Securitate's arsenal.

Although Ceauşescu was not returned to power, some of the Securitate goals were nonetheless achieved: inclusion of their cadres and informants in the new administration; keeping the army and population away from the Securitate units and their all-important archives; and the eventual accession to the new administration's intelligence and law and order institutions.

Lucian-Vasile SZABO

Momente esenţiale ale Revoluţiei Române din 1989 la Timişoara

Cadrul general

Revoluţia Română din 1989 a debutat spontan la Timişoara. Desigur, 1989 este anul marilor schimbări din Europa, atunci când regimurile totalitare de sorginte comunistă s-au prăbuşit unul după altul. Tranziţia a fost paşnică în toate statele, cu excepţia României. Destinderea a început timid, cu câteva măsuri iniţiate de liderul sovietic Mihail Gorbaciov în 1987. Programele lui, glasnost şi perestroika, au favorizat revenirea la principiile democraţiei liberale în statele cu regimuri comuniste, însă nu au anticipat amploarea şi profunzimea schimbării, Gorbaciov fiind adeptul unui sistem comunist mai luminat, cu libertăţi limitate. În acest context, Constantin Hlihor vorbeşte despre noua şansă de sincronizare cu modernitatea occidentală[1]. În decembrie 1989, România era o ţară în blocaj mediatic, însă ecoul transformărilor radicale din ţările socialiste puteau ajunge la cetăţeni prin urmărirea, în condiţii de clandestinitate şi cu mari riscuri, a posturilor de radio şi de televiziune străine. Pe lângă Europa Liberă, Vocea Americii, BBC secţia română, românii puteau urmări schimbările la posturile de radio şi TV din Iugoslavia, Ungaria, Bulgaria, dar şi din URSS (inclusiv Moldova).

În aceste condiţii, era de aşteptat ca şi în România să apară un curent reformator. Regimul totalitar din acea perioadă a fost însă extrem de vigilent, reuşind, prin intermediul mult temutei Securităţi, să anihileze aproape toate încercările ce reclamau schimbări democratice. La Timişoara s-a profitat însă de situaţia specială creată începând cu 15 decembrie 1989 la Biserica Reformată. Pastorul László Tőkés era practic sechestrat în imobilul în care se află acest lăcaş de cult. Acţiunile lui de denunţare a abuzurilor regimului comunist deveniseră cunoscute în întreaga lume cu câteva luni înainte. În acest context, suprimarea lui directă nu mai era posibilă, aşa că s-a ajuns la soluţia evacuării pastorului din Timişoara şi a izolării lui într-un sătuc din judeţul Sălaj.

În ţară au existat şi alte câteva mici acţiuni prevestitoare ale Revoluţiei din 1989, însă nimic nu anunţa angrenarea timişorenilor în ample acţiuni de protest la adresa sistemului comunist, după cum nimeni nu se aştepta la măsurile dure de represiune iniţiate

1. Constantin Hlihor, *Revoluţie şi tranziţie la români într-un secol scurt. 1918-1989*, Editura Tritonic, Bucureşti, 2017, pp. 209-210.

de Nicolae Ceauşescu şi de conducerea totalitară a României, puse în practică de aparatul militaro-poliţienesc. Începutul mişcării revoluţionare poate fi plasat în timp sâmbătă, 16 decembrie 1989, în intervalul de timp 17 : 30-18 : 00, în Piaţa Sf. Maria din Timişoara. Atunci, poetul Ion Monoran a împiedicat plecarea din staţie a tramvaielor, ceea ce a dus la blocarea circulaţiei şi la creşterea numărului de persoane în acea arie. La scurt timp, Daniel Zăgănescu s-a adresat mulţimii, îndemnându-i pe cei prezenţi să-şi manifeste nemulţumirile şi să se organizeze pentru proteste. În acel loc se aflau circa o mie de persoane, venite să vadă ce se întâmplă la Biserica Reformată din Timişoara, de unde forţele de ordine încercau să-l evacueze pe pastorul disident László Tőkés. Oamenii şi-au învins frica faţă de sistem şi au iniţiat demonstraţii de protest. Conducerea de partid şi de stat a reacţionat dur, ordonând trupelor de represiune să tragă în protestatari. În acele zile sângeroase au fost zeci de morţi, sute de răniţi şi sute de persoane reţinute fără temei legal de forţele de represiune. Au acţionat atunci împotriva demonstranţilor efective din Armată, Miliţie, Securitate, Trupe de Pază şi Securitate, activişti ai Partidului Comunist Român şi membrii ai aparatului administrativ, Pompieri, Apărarea Civilă şi Gărzile Patriotice.

Agitaţia creată în jurul pastorului László Tőkés şi desfăşurarea unui număr mare de lucrători de Securitate şi de Miliţie în zonă arată faptul că aici se întâmpla ceva cu adevărat important. Foşti ofiţeri de Securitate care s-au referit public la evenimente, scriind cărţi (Filip Teodorescu, Radu Tinu, Nicolae Mavru ori Marian Irimie Ştef), susţin răspicat că László Tőkés a fost un trădător de ţară şi că ar fi trebuit judecat pentru acest lucru, şi nu evacuat administrativ în satul Mineu din judeţul Sălaj. Printre argumente stă o aşa-zisă chitanţă semnată de pastor pentru primirea sumei de 20.000 de lei[2]. Chiar dacă acest document ar fi real (şi nu o contrafacere a Securităţii), nu are cum să rezulte din el o colaborare cu servicii secrete străine. În realitate, scopul acestor foşti ofiţeri de poliţie politică este evident : de a-şi justifica propriile acţiuni derulate în slujba regimului comunist.

Curioşi, protestatari şi securişti

În decembrie 1989, timişorenii, asemenea tuturor cetăţenilor României comuniste, aveau suficiente motive pentru a se răscula împotriva regimului comunist, condus cu mână forte de Nicolae Ceauşescu şi de apropiaţii lui. Părea că lipseşte doar ocazia, iar aceasta a fost oferită de situaţia creată în legătură cu pastorul reformat László Tőkés. Indezirabil pentru conducerea de partid şi de stat, renegat de superiorii săi, preotul s-a văzut apărat de oameni de diverse etnii şi confesiuni religioase, mişcarea din jurul său fiind repede transformată într-una de protest în favoarea democraţiei şi libertăţii. A fost o bătălie lungă, a speranţelor, lacrimilor, suferinţelor şi bucuriei.

Vineri, 15 decembrie, în zorii zilei, mai multe persoane, credincioşi reformaţi, s-au postat în faţa Bisericii Reformate din Timişoara şi a casei parohiale în care locuia László Tőkés. Aceştia s-au mobilizat deoarece pastorul îi anunţase că urmează să fie evacuat din Timişoara, fiindu-i înscenat un proces în acest sens. Lucrătorii Miliţiei asigurau paza, pentru a controla persoanele care intrau şi ieşeau din clădire, limitând accesul[3].

2. Radu Tinu, *Timişoara... no comment !*, Editura Paco, Bucureşti, 1998, pp. 17-25.
3. Neculai Damian, *Scânteia vine din văzduh*, Editura Eurostampa, Timişoara, 1999, p. 26.

La apariţia grupului compact de enoriaşi, miliţienii s-au retras, iar oamenii Securităţii au efectuat filajul de la distanţă. S-au cerut instrucţiuni. Maiorul Radu Tinu, adjunctul şefului Securităţii Judeţului Timiş, a fost informat că în faţa imobilului din strada Timotei Cipariu, nr. 1, s-au adunat 20-25 de persoane care afirmau că îl păzesc pe pastor pentru a nu fi evacuat din locuinţă[4]. Radu Tinu l-a trimis la faţa locului pe locotenent-colonelul Petru Pele, şeful serviciului care se ocupa de supravegherea preotului, dându-i sarcina precisă de a împiedica intrarea în locuinţă a unor diplomaţi străini. Ajuns acolo, Petru Pele a constatat prezenţa diplomatului american Dennis Curry (secretar II la Ambasada SUA din Bucureşti), însoţit de o ziaristă britanică. Pastorul era în prag şi discuta cu ei, de la distanţă, în prezenţa miliţienilor aflaţi de gardă[5]. După prânz, văzând că lucrurile iau amploare, Radu Tinu i-a raportat colonelului Gheorghe Raţiu, şeful Direcţiei I din Ministerul de Interne[6].

Sâmbătă dimineaţă, pe 16 decembrie, se va constata că grupul celor adunaţi la Biserica Reformată crescuse simţitor şi continua să crească. S-a răspândit zvonul că pastorul „va fi arestat şi lichidat", după cum aveau să constate ofiţerii de Securitate infiltraţi în civil în mulţime[7]. Nicolae Ceauşescu l-a sunat pe Radu Bălan, prim-secretar al PCR Timiş, pe la ora 10 şi s-a interesat de situaţia referitoare la Tőkés. I-a cerut să nu se mai formalizeze şi să treacă la evacuarea pastorului. Bălan l-a informat cu privire la evenimentele petrecute în seara zilei de 15 decembrie şi că „în oraş este linişte, studenţii merg la cursuri, iar muncitorii lucrează"[8]. La acea oră lucrurile chiar erau liniştite, iar pentru domolirea focarului de la Biserica Reformată se vor lua măsuri administrative, aparent binevoitoare. Soţia pastorului, care era însărcinată, a fost consultată de doi medici, iar cei de la primărie i-au promis lui László Tőkés că îi vor fi aduse lemne, i se vor înlocui geamurile sparte şi că a doua zi va putea ţine slujba religioasă.

La sediul Inspectoratului Judeţean al Ministerului de Interne, plutonul de intervenţie al Miliţiei municipale a fost adunat şi dotat cu costumele de protecţie de culoare albastră, cu scuturi, bastoane de cauciuc şi căşti, fiind gata de intervenţie, iar pentru a-şi masca şi mai mult adevăratele intenţii, primarul Petru Moţ a urcat în apartamentul pastorului şi i-a anunţat pe cei din stradă, de la fereastra deschisă, că ordinul de mutare fusese anulat, fapt care nu era adevărat[9]. Pentru evacuare a sosit la Timişoara şi trimisul special al episcopului reformat de Oradea, vicarul Iosif Zsigmond[10]. Pregătiri pentru situaţii deosebite au început să se facă şi în Armată, colonelul Constantin Zeca, împuternicit la comandă la Divizia 18 Mecanizată Timişoara, ordonând convocarea în cazarmă a comandantului UM 01185 Timişoara şi a ofiţerilor din statul-major.

4. Arhiva Asociaţiei Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989 Timişoara (în continuare, AAMR), declaraţia lui Radu Tinu, 12 ianuarie 1990.
5. AAMR, dosar 24/1991, declaraţia lui Petru Pele, 1990.
6. Lucian-Vasile Szabo şi Gino Rado, *Revoluţia de la Timişoara din decembrie 1989 pe înţelesul tuturor*, Editura Memorialul Revoluţiei 1989, Timişoara, 2016.
7. AAMR, raport de filaj al lui Nicolae Mavru, 17 decembrie 1989.
8. AAMR, declaraţia lui Radu Bălan, 31 ianuarie 1990.
9. Miodrag Milin, *Timişoara. 15-21 decembrie '89*, Editura Facla, Timişoara, 1990, p. 52.
10. Radu Ciobotea, *După Revoluţie, târziu...*, Editura Almanahul Banatului, Timişoara, 1995, p. 18.

Blocarea tramvaielor şi represiunea

Tot mai multă lume s-a adunat în perimetrul strada Timotei Cipariu – Piaţa Sf. Maria, iar în intervalul 17 : 30-18 : 00 s-a trecut la acţiune. Au fost blocate primele două tramvaie în staţia din apropiere, evenimentul fiind înregistat imediat de Securitate[11]. Ion Monoran, care a oprit primul tramvai, plasează, eronat, acest moment în jurul orei 18 : 30[12]. Alte surse indică ora 17 : 55, când, ajutat de Ion Monoran, Zoltan Borbely şi Radu Galea, Daniel Zăgănescu a urcat pe tamponul unui tramvai şi a strigat pentru prima dată în decembrie 1989 „Jos Ceauşescu ! ", lozincă incendiară ce a marcat trecerea de la o acţiune de solidaritate cu pastorul Tőkés la o revoltă anticeauşistă[13]. Potrivit declaraţiei lui Aurelian David Mihuţ, primul tramvai a fost oprit de un tânăr muncitor de la Uzina „6 Martie" din Timişoara (numele acestuia rămânând, din păcate, necunoscut), pe linia 5. Imediat a început să se scandeze „Libertate ! " şi să se cânte *Hora Unirii* şi *Deşteaptă-te, române !* [14].

Liderii politici comunişti au început şi ei să se mobilizeze. Radu Bălan (prim-secretar al PCR Timiş), Nicolae Mihalache (adjunctul lui Emil Bobu) şi Ioan Cumpănaşu (şeful Departamentului Cultelor) au ajuns în Piaţa Sf. Maria, unde au constatat că circulaţia tramvaielor era întreruptă şi că 2.000 de oameni protestau împotriva regimului. Imediat se va da ordinul de intervenţie. Până atunci, o coloană de demonstranţi a plecat din Piaţa Sf. Maria spre Comitetul Judeţean de Partid, trecând podul Michelangelo şi deplasându-se pe lângă Banca Naţională, Poşta Mare şi apoi pe Bulevardul „23 August". Constituită iniţial din câteva sute de demonstranţi, coloana s-a îndreptat pe splaiul Tudor Vladimirescu spre zona căminelor studenţeşti. Din căminele supravegheate de cadrele didactice au coborât puţini studenţi. Alte persoane vor rămâne însă în Piaţa Sf. Maria, unde vor trece la confruntări cu forţele de ordine, venite să împrăştie mulţimea[15].

Din ordinul colonelului Ion Popescu au fost convocate cadrele de Miliţie şi Securitate din judeţul Timiş în sala de şedinţe a Inspectoratului Judeţean Timiş a Ministerului de Interne. Se va constitui un pluton de 40 de ofiţeri şi subofiţeri, condus de colonelul Gheorghe Minciu, şeful Serviciului Cadre, trimis în Piaţa Sf. Maria, şi un pluton condus de colonelul Ion Constantin, care a mers la sediul Comitetului Judeţean de Partid[16]. Concomitent, Radu Bălan le-a solicitat coloneilor Ion Popescu şi Ioan Sasu să intervină pentru stingerea incendiilor, împrăştierea demonstranţilor şi restabilirea liniştii. La ora 20 : 30 situaţia s-a complicat la Comitetul Judeţean de Partid, unde a ajuns coloana de demonstranţi, plecată din Piaţa Sf. Maria în jurul orei 19 : 30. Câţiva manifestanţi au spart geamurile de la parterul clădirii, înlăturând însemnele comunismului, precum şi

11. AAMR, declaraţia lui Radu Tinu, 12 ianuarie 1990.
12. Ion Monoran, „Memoriu", *Caietele Revoluţiei*, nr. 4 (17), 2008.
13. Titus Suciu şi Vasile Bogdan, *Candelă împotriva timpului*, Editura Memorialul Revoluţiei 1989, Timişoara, 2011, p. 194.
14. Miodrag Milin, *op. cit.*, p. 24.
15. Dragoş Petrescu, *Explaning the Romanian Revolution of 1989 : Culture, Structure and Contingency*, Editura Enciclopedică, Bucureşti, 2010, p. 90.
16. Miodrag Milin şi Traian Orban (coord.), *Procesul de la Timişoara. 14 martie – 12 mai 1990*, vol. III, Editura Mirton şi Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989 Timişoara, 2005, p. 1413.

vitrina librăriei Facla. Radu Bălan a ordonat ca maşina de pompieri să dea cu apă pentru împrăştierea turbulenţilor[17].

La ora 21, ministrul Apărării Naţionale, Vasile Milea, i-a ordonat locotenent-colonelului Zeca să scoată în oraş cinci patrule a câte zece militari fiecare, înarmaţi, dar fără muniţie, pentru a restabili ordinea. În baza acestui ordin, Zeca ordonă organizarea patrulelor de militari aparţinând UM 01197, 01125 şi 01145 Timişoara[18]. Tot atunci, Radu Bălan a ordonat ca maiorul Radu Tinu să se prezinte la Biserica Reformată, pentru că fusese numit în comisia judeţeană de punere în aplicare a sentinţei de evacuare a pastorului Tőkés şi a familiei sale. Din comisie au mai făcut parte Ion Cumpănaşu, Alexandru Robu, secretarul Comitetului Executiv al Consiliului Popular Judeţean, şi Mihai Brătianu, preşedintele Tribunalului Judeţean Timiş[19].

La ora 22 : 00 confruntările continuau. Venind dinspre Piaţa Ştefan Furtună (Küttl), două maşini de pompieri cu tunuri de apă au încercat să împrăştie mulţimea din Piaţa Sf. Maria spre străzile laterale. În acelaşi timp, de pe podul dinspre Catedrală venea o trupă de intervenţie în uniforme albastre, cu căşti albe cu vizieră, scuturi şi bastoane. Mulţimea, masată pe trotuare şi în intrările laterale, a ripostat aruncând cu pietre de pavaj şi sticle. A început devastarea magazinelor dintre Regionala CFR şi Gara de Nord. Trimis de colonelul Ion Deheleanu să verifice dispozitivul de Miliţie din Piaţa Sf. Maria, locotenent-colonelul Ioan Corpodeanu, adjunct al şefului Miliţiei Judeţene Timiş, a fost lovit de demonstranţi şi obligat să fugă din zonă[20]. Corpodeanu i-a raportat lui Deheleanu că situaţia devenise foarte gravă, că efectivele de Miliţie fuseseră practic biruite, fiind luate la bătaie de populaţie, iar pompierii care interveniseră cu tunurile de apă fuseseră molestaţi, iar un militar omorât. Ultima informaţie era falsă[21]. Forţele de ordine au început să reţină demonstranţi.

Comandanţii represiunii vor lua însă măsuri pentru a se interveni în forţă. Colonelul Ion Popescu le ordonă subalternilor să bareze căile de acces spre locuinţa pastorului Tőkés, pentru a putea pune în executare hotărârea de evacuare. El mai solicită intervenţia Brigăzii de Securitate pentru cercetare şi restabilirea ordinii pe platforma industrială Calea Buziaşului şi în căminele studenţeşti[22]. Pompierii vor interveni din nou, la ora 23 : 00, la Regionala CFR. Demonstranţii vor riposta lovind maşinile cu pietre, ca apoi să scoată din ele tot ce se putea scoate. Trupele de represiune au fost însă suplimentate, Armata intervenind direct în stradă. O sută de militari în termen şi trei ofiţeri de la UM 01125, sub comanda locotenent-colonelului Vasile Gioară, au fost dispuşi în Piaţa Sf. Maria şi Piaţa Sinaia, dotaţi cu pistol-mitralieră şi baionetă, dar fără muniţie, pentru împrăştierea demonstranţilor[23]. După o jumătate de oră, în zonă vor sosi şi militari din cazarma Oituz. În ciuda acestor măsuri, în oraş s-au format mai multe coloane de demonstranţi, care au mers spre cartierele mărginaşe.

17. Lucian Ionică (coord.), *Enciclopedia Revoluţiei din Timişoara 1989*, vol. I: *Cronologia şi victimele Revoluţiei*, Editura Memorialul Revoluţiei 1989, Timişoara, 2014, p. 43.
18. *Armata română în Revoluţia din decembrie 1989*, Editura Militară, Bucureşti, 1998, p. 56.
19. Gino Rado, „Acţiunile şi ordinele date de conducătorii represiunii din Timişoara din Decembrie 1989", *Memorial 1989*, nr. 2, 2009.
20. AAMR, declaraţia lui Ion Corpodeanu, 10 ianuarie 1990.
21. Miodrag Milin (coord.), *Procesul de la Timişoara. Audierea celor 21 de securişti şi miliţieni inculpaţi (2-15 martie 1990)*, vol. II, Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989 Timişoara şi Fundaţia Academia Civică, Timişoara, Bucureşti, 2004, p. 477.
22. AAMR, Jurnalul Acţiunilor de Luptă ale Trupelor de Securitate.
23. AAMR, raportul comandantului UM 01125, 4 ianuarie 1990.

Duminică, ziua de foc

Duminică dimineaţă, în jurul orei 4 : 00, s-a acţionat la Biserica Reformată pentru evacuarea lui László Tőkés. Pastorul şi soţia au fost ridicaţi şi puşi într-o Dacie. Vor fi supravegheaţi de doi ofiţeri de Miliţie. Echipajul se va deplasa pe ruta Timişoara-Arad-Oradea-Cluj-Zalău. La limita dintre judeţele Cluj şi Sălaj au fost aşteptaţi de un echipaj de Miliţie local, care i-a condus în satul Mineu, comuna Sălăţig[24]. În urma lor a venit un camion militar, în care fuseseră aruncate câteva dintre bunurile familiei Tőkés.

În 17 decembrie, când s-a luminat de ziuă, timişorenii au început să se readune în diferite puncte din oraş. La ora 10 : 00 a avut loc defilarea unui detaşament militar, care a trecut cu cântec prin centru. Detaşamentul a fost atacat de persoane revoltate, astfel că militarii au fost nevoiţi să se retragă dezonoraţi în cazarmă. Foarte mulţi curioşi se îndreptau spe Piaţa Sf. Maria pentru a vedea dezastrul rezultat în urma confruntărilor dintre demonstranţi şi forţele de represiune şi pentru a afla informaţii despre cele întâmplate şi despre acţiunile viitoare. Radu Bălan i-a cerut ministrului Apărării Naţionale ca UM 01024 să intervină pentru a bloca accesul manifestanţilor spre Comitetul Judeţean de Partid[25]. În Piaţa Operei, la Catedrală erau aproximativ 400-500 de cetăţeni scandând lozinci.

Lucrurile au luat o turnură deosebită după ora 12 : 30, când Vasile Milea, ministrul Apărării, a transmis ordinul lui Ceauşescu de a se face uz de armă[26]. S-au distribuit armamentul şi muniţia aferentă la aproximativ 375 de cadre din Ministerul de Interne. Armata a început să ocupe oraşul la prânz, militarii din Batalionul 43 Transmisiuni blocând intrările în Comitetul Judeţean de Partid dinspre Parcul Copiilor cu cinci ofiţeri şi 50 de militari în termen, fără muniţie. Regimentul 44 Tancuri, care a participat la defilare, era dispus pe strada Lenin, lângă Poşta Mare[27]. Măsura părea necesară deoarece se formaseră coloane de demonstranţi. Una, formată din 2.500-3.000 de persoane, a venit pe Aleea Sportivilor spre Liceul de Muzică pentru a ajunge în centru. Maşinile pompierilor au acţionat pentru împrăştierea manifestanţilor de la Comitetul Judeţean al PCR[28]. Protestatarii vor riposta, iar trei camioane ale MApN şi o maşină de luptă de la pompieri vor fi incendiate. Se va intra în sediul de partid, dându-se foc câtorva încăperi de la parter. Vor avea loc confruntări, pompierii fiind preocupaţi să împrăştie mulţimea, nu să stingă incendiul declanşat.

La ora 13 : 00, la solicitarea lui Nicolae Ceauşescu, ministrul Apărării, generalul Milea, ordonase intrarea Armatei în stare de luptă şi continuarea dispunerii de trupe în oraş. De la UM 01185 au venit şapte TAB-uri la Comitetul Judeţean de Partid, apariţia lor în centru fiind o mare surpriză pentru timişoreni, care nu mai văzuseră desfăşurate atâtea trupe şi tehnică. Hotărât să stăvilească activităţile tot mai îndrăzneţe ale demonstranţilor, Comandamentul represiunii va recurge la măsuri disperate. Astfel, în jurul orei 14 : 00, în oraş îşi fac apariţia tancurile, ordinul dat de colonelul Nicolae Predonescu, şef de stat-major la Divizia 18 Mecanizată, fiind ca acestea să acţioneze pe traseul Calea Girocului – Ştrandul Termal – Băile Neptun, chiar dacă aveau doar

24. AAMR, Notă privind informaţiile şi activităţile desfăşurate în noaptea de 16/17 decembrie 1989 de Grupa de comandă a Inspectoratului Judeţean Timiş al Ministerului de Interne.
25. AAMR, Raportul Comisiei Senatoriale, vol. I.
26. AAMR, dosar 24/1991, Curtea Supremă de Justiţie, Secţia Militară.
27. AAMR, jurnalul UM 01024.
28. AAMR, Jurnalul Acţiunilor de Luptă ale Pompierilor.

mecanici şi comandanţi de tancuri din cadre[29]. Se vor lua şi alte măsuri, Gheorghe Diaconescu şi o echipă de procurori deplasându-se la penitenciar pentru verificarea celor reţinuţi. Erau sute de persoane, dintre care 150 de minori.

Deschiderea focului

Prima victimă a Revoluţiei, Rozalia Irma Popescu, a căzut în jurul orei 14 : 30, fiind călcată de un TAB pe strada J.H. Pestalozzi[30]. În Timişoara s-a declarat starea de necesitate, astfel că intervenţiile împotriva manifestanţilor vor deveni şi mai virulente. În oraş erau mai multe grupuri compacte de oameni, scandând împotriva regimului şi intrând în confruntări cu forţele de represiune, care căutau să-i împrăştie. De asemenea, erau şi mulţi curioşi, în perimetrul central fiind vânzoleală. Neputând să împrăştie lumea, militarii au recurs la măsuri extreme. La ora 16 : 15-16 : 30, s-a deschis focul împotriva demonstranţilor paşnici din Piaţa Libertăţii şi a altor persoane aflate întâmplător acolo. S-a tras din sediul Diviziei 18 Mecanizată Timişoara, după ce persoane necunoscute aruncaseră cu sticle incendiare către clădirea instituţiei[31]. Cam la aceeaşi oră, cinci tancuri de la UM 01115 au părăsit unitatea sub comanda maiorului Gheorghe Badea. Vor fi blocate de protestatari pe Calea Girocului.

La ora 16 : 40 a ajuns pe Aeroportul Timişoara grupul de generali şi ofiţeri superiori condus de Ion Coman, secretar al Comitetului Central, alături de generalul-maior Ştefan Guşă, generalul-locotenent Victor Atanasie Stănculescu, generalul-locotenent Mihai Chiţac, generalul-maior Gheorghe Cârneanu, colonelul Gheorghe Radu şi locotenent-colonelul Marchiş. Li s-a raportat că s-a deschis focul în Piaţa Libertăţii, în faţa Diviziei 18 Mecanizată. Ion Coman a ajuns la Comitetul Judeţean de Partid după ora 17 şi a organizat Comandamentul represiunii. Atunci a început teleconferinţa cu Nicolae Ceauşescu. Din sediul Comitetului Judeţean de Partid Timiş au participat Ion Coman, Radu Bălan, Ilie Matei, Nicolae Mihalache, Petre Cristea, Emil Macri şi Ion Popescu. Ceauşescu a ordonat folosirea armamentului cu muniţie de război[32].

După teleconferinţă, generalul Guşă a preluat comanda efectivelor din MApN şi a ordonat distribuirea muniţiei de război : „La atac, se trage în aer, iar apoi la picioare"[33]. S-a realizat dispozitivul circular la Consiliul Judeţean de Partid : la Podul Decebal trei ofiţeri (maiorul Gheorghe Badea, căpitanul Olivian Grăjdeanu, locotenentul-major Adrian Vlădilă) şi 30 de militari în termen ; pe strada dinspre Miliţie un ofiţer (locotenentul-major Teodor Amariei) şi 25 de militari în termen ; la Parcul Copiilor un ofiţer (maiorul Viorel Dima) şi 15 militari în termen ; în spatele Comitetului Judeţean de Partid un ofiţer (locotenentul Ion Baba) şi zece militari în termen ; la Poştă un ofiţer şi 40 de militari ; la Banca Naţională un ofiţer şi 30 de militari în termen ; la Institutul de Medicină un ofiţer şi 50 de militari în termen ; pe bulevardul Sălăjan un ofiţer şi 40 de militari în termen. UM 01008 a intrat în acţiune împotriva protestatarilor cu 125 de

29. AAMR, raport al UM 01115.
30. Lucian Ionică (coord.), *op. cit.*, p. 61.
31. Miodrag Milin şi Traian Orban (coord.), *Procesul de la Timişoara. 5-20 iunie 1990*, vol. IV, Editura Mirton şi Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989 Timişoara, 2006, pp. 1914-1915 şi 2294.
32. AAMR, dosar 24/1991, Curtea Supremă de Justiţie, Secţia Militară.
33. AAMR, dosar 11/P/1997, vol. III.

militari, cinci maşini şi cinci staţii portative ; UM 01125 cu 100 de militari în dispozitiv în spatele magazinului Bega şi la CEC. UM 01185 a participat cu 200 de militari, şase camioane DAC, un ARO şi o autostaţie sub comanda locotenent-colonelului Pruteanu şi 40 de militari şi şase TAB-uri, detaşament condus de căpitanul Badea. Batalionul 43 Transmisiuni a luat sub pază caseria Întreprinderii Comerciale de Stat Mărfuri Industriale şi depozitul de armament din Piaţa Unirii cu cinci ofiţeri, 50 de militari în termen, două autocamioane cu armament şi muniţie. Batalionul 169 Cercetare a trimis pentru pază cinci ofiţeri, 20 de militari şi trei TAB-uri. În pofida acestei desfăşurări de forţe de la ora 19 : 00, manifestanţii nu vor da înapoi. La intersecţia bulevardului Mihai Viteazul cu bulevardul Vasile Pârvan, aproximativ 1.000 de persoane se îndreptau spre căminele studenţeşti, încercând să mobilizeze tineretul[34].

Victime în mai multe zone

La 18 : 55, la Comenduirea Diviziei 18 Mecanizate s-a primit indicativul „Radu cel Frumos", transmis tuturor unităţilor militare din garnizoană. Acesta însemna că, practic, Armata română era în război. S-a deschis focul în faţa Catedralei, dinspre primărie şi Piaţa Operei (Victoriei). Au căzut mulţi morţi şi răniţi[35]. La 19 : 50 s-a făcut uz de armă şi la podul Decebal, în apropierea Comitetului Judeţean de Partid fiind înregistrate alte victime. Un detaşament de la Regimentul 90 Mecanizat Lugoj, condus de maiorul Paul Vasile, a ajuns în Calea Girocului cu misiunea de a recupera tancurile blocate de manifestanţi. La scurt timp se va deschide focul şi în această zonă. Militarii Armatei române au înaintat pe stradă şi au deschis focul spre blocuri, uneori intrând şi în casa scărilor. Între 20 : 30 şi 21 : 30, la ordinul dat de generalul-maior Ştefan Guşă, în Calea Lipovei, de la UM 01942, se va trage în mulţimea adunată în faţa blocurilor din apropiere[36]. Cum situaţia nu era rezolvată, la 22 : 30, pe Calea Girocului au venit ajutoare de la Arad, Regimentul 19 Mecanizat, cu două TAB-uri şi un camion cu militari în termen. Operaţiunea de recuperare a tancurilor a fost preluată de locotenent-colonelul Constantin Rogin. La 23 : 15 acesta raporta că nu mai putea rezista cu trupele aflate pe Calea Girocului, deoarece erau asaltaţi de un puhoi de lume[37]. Se va trage puternic în manifestanţi, astfel că la 23 : 40 maiorul Paul Vasile putea raporta că toate tancurile fuseseră retrase de pe Calea Girocului[38].

Dispariţia împuşcaţilor de la morgă

În ciuda faptului că se va deschide focul în mai multe locuri din oraş, demonstranţii nu vor ceda şi vor continua să se adune şi să protesteze împotriva regimului. Luni dimineaţă, pe 18 decembrie, Timişoara era un oraş asediat de forţele de represiune. La ora 4 : 30, generalul Constantin Nuţă s-a ocupat de constituirea a opt dispozitive de luptă, D1-D8,

34. AAMR, Jurnalul Acţiunilor Operative ale Inspectoratului Timiş al Ministerului de Interne.
35. Miodrag Milin şi Traian Orban (coord.), *op. cit.*, vol. IV, pp. 2406-2407.
36. AAMR, jurnalul UM 01942.
37. AAMR, jurnalul de luptă al Diviziei 18 Mecanizată.
38. AAMR, dosar 11/P/1997, vol. III.

formate din câte zece cadre şi 15 militari din trupele de Securitate, Miliţie şi Grăniceri. Acestea au fost amplasate în Piaţa Sf. Maria, în faţa Operei, pe Calea Aradului, Calea Lipovei, la Spitalul Judeţean, în Piaţa Traian, la Electrotimiş-IAEM, pe Calea Girocului. Spitalele erau pline de morţi şi răniţi, care au ajuns în special la Spitalul Judeţean şi la Municipal. Au urmat eforturile deosebite ale unor medici şi ale altor cadre sanitare de a-i salva pe cei care puteau fi salvaţi. Morţii au fost adunaţi la morga Institutului de Medicină Legală, Laboratorul Extern Timişoara. Dimineaţă, Spitalul Judeţean a fost pus sub pază înarmată. Câţiva ofiţeri de Securitate s-au deplasat în unităţile medicale şi au început anchetarea răniţilor[39]. Colonelul Nicolae Ghircoiaş, şeful Institutului de Criminalistică al Ministerului de Interne, se va prezenta la morga Spitalului Judeţean, împreună cu o echipă, unde îi va fotografia, îi va amprenta şi îi va identifica pe cei ucişi. Deja circula zvonul (care se va dovedi adevărat) că trupurile celor morţi vor fi arse. La Spitalul Judeţean, 30 de femei (descrise ca „violente" în documentele Miliţiei) au solicitat cadavrele celor decedaţi, pentru a fi înmormântaţi după datină[40].

După ora 16 : 30, în faţa Catedralei din Timişoara s-au adunat grupuri de oameni. S-au aprins lumânări şi s-au scandat lozinci, iar împotriva lor se va deschide focul. Au fost ucişi atunci Marius Nemţoc şi, foarte probabil, Ioan Măriuţac (acesta din urmă posibil să fi fost ucis mai târziu, la a doua deschidere a focului). Pentru moartea tinerilor Nemţoc şi Măriuţac au fost trimişi în judecată miliţienii Constantin Ţeighiu şi Dumitru Asaftei, care vor fi achitaţi[41]. Într-un alt episod de deschidere a focului va fi ucis Sorin Leia, pe treptele Catedralei. La acţiunea de represiune a participat şi generalul Mihai Chiţac. Din ordinul lui, asupra mulţimii s-au aruncat grenade lacrimogene. Oficial s-a consemnat : „17 : 15. În faţa Catedralei au apărut manifestanţi cu lumânări, care au refuzat să se împrăştie. Au fost somaţi, s-a deschis focul spre ei. Au fugit şi s-au baricadat în Catedrală"[42].

Înainte de miezul nopţii începeau pregătirile pentru ştergerea urmelor. Căpitanul de Miliţie Valentin Ciucă a primit ordin de la generalul Constantin Nuţă şi de la colonelul Ion Deheleanu să conducă un autotren la Spitalul Judeţean, unde a fost încărcat cu 43 de trupuri ale revoluţionarilor ucişi. Încărcarea cadavrelor va dura până la ora 5 din dimineaţa zilei de 19 decembrie 1989, după care autotrenul a mers la Bucureşti, unde cadavrele au fost incinerate[43].

Marţi dimineaţă, 19 decembrie, în ciuda faptului că Timişoara era efectiv asediată de trupele de represiune, locuitorii oraşului au continuat să acţioneze cu curaj împotriva sistemului dictatorial. Frământările au cuprins toate marile unităţi economice. Pe Calea Buziaşului, muncitorii de la întreprinderea Electrotimiş au încetat lucrul şi au ieşit în curte, cerând să fie informaţi corect cu privire la cele întâmplate. Astfel de acţiuni se vor organiza şi la alte întreprinderi de pe platformă, lucrătorii comunicând prin curieri. La întreprinderea ELBA, Serviciului Personal i s-a cerut să întocmească liste cu cei răniţi, pentru a fi trimişi la dispensarul fabricii pentru îngrijiri. De fapt, se făceau liste cu cei care au participat la revoltele din zilele anterioare. Unii dintre angajaţii apreciaţi la locul de muncă lipseau, existând suspiciunea că fuseseră arestaţi. Această situaţie i-a

39. Lucian Ionică (coord.), *op. cit.*, p. 73.
40. AAMR, Jurnalul Acţiunilor Operative ale Inspectoratului Timiş al Ministerului de Interne.
41. Lucian-Vasile Szabo, *Revoluţia din 1989 în spitalele timişorene*, Editura Memorialul Revoluţiei 1989, Timişoara, 2014.
42. AAMR, jurnalul de luptă al Diviziei 18 Mecanizată.
43. Lucian-Vasile Szabo, *op. cit.*, pp 109-134.

determinat pe lucrători să se mobilizeze, să iasă în curtea fabricii şi să ceară socoteală conducerii. Protestele s-au amplificat, iar reprezentanţii autorităţilor s-au deplasat rapid la ELBA, încercând să împiedice ieşirea muncitorilor în stradă. La ora 14, Ion Coman i-a ordonat generalului Ştefan Guşă să meargă urgent la fabrică pentru a-l scoate de acolo pe prim-secretarul Radu Bălan[44]. Situaţia a rămas însă tensionată nu numai la ELBA, ci şi în celelalte fabrici timişorene, deoarece angajaţii au continuat să discute şi să se organizeze pentru ziua următoare.

Miercuri dimineaţă, în 20 decembrie 1989, lucrătorii din toate întreprinderile din oraş au ieşit în stradă, ocupând în special spaţiul din faţa Comitetului Judeţean al PCR, spaţiul din faţa Catedralei, Piaţa Operei şi din alte locuri. S-a strigat: „Jos Ceauşescu!", „Jos dictatorul!" şi „Azi în Timişoara, mâine în toată ţara!". Numărul manifestanţilor a ajuns repede la zeci de mii. Organele locale au cerut insistent să se folosească Armata, însă Ion Coman ar fi refuzat[45]. Colonelul Zeca va susţine că a fost sunat de cei de la punctul de comandă aflat la sediul Comitetului Judeţean de Partid (Ion Coman, Radu Bălan, activişti de la Comitetul Municipal de Partid), pe toate cele zece linii telefonice existente, cerându-i-se noi forţe pentru a bloca numeroşii manifestanţi care se îndreptau spre centru. Informat, generalul Milea, ministrul Apărării Naţionale, a reînnoit ordinul de a nu se mai interveni împotriva manifestanţilor sub nicio formă[46]. Toate forţele militare au fost repuse în stare de alarmă şi aşteptau încolonate la poarta unităţilor, însă nu au mai intervenit în oraş[47]. Înainte de ora 11 : 00, cu aprobarea generalului Vasile Milea, generalul Ştefan Guşă a repetat ordinul de interzicere totală a uzului de armă şi a permis manifestanţilor să se deplaseze pe arterele principale din oraş. Până la ora 12 : 00, cu unele excepţii, militarii au fost retraşi din centrul oraşului[48].

La ora 12 : 00, coloana de manifestanţi plecată de pe platforma industrială Calea Buziaşului a ajuns la Consulatul Iugoslaviei. Demonstranţilor li s-a adresat viceconsulul Slobodan Kreèković, care le-a spus că este o problemă internă românească, iar poporul român este capabil să-şi rezolve problemele. A adăugat că „omeneşte trăieşte alături de ei" şi a plâns[49]. Revendicările au fost preluate şi transmise mai departe la Belgrad, iar de aici presei internaţionale. Coloanele de manifestanţi şi-au continuat marşul în două direcţii, grupându-se în faţa sediului Comitetului Judeţean de Partid şi în Piaţa Operei (Victoriei). În jurul orei 13 : 30, Lorin Fortuna, urmat de alţi demonstranţi, a intrat în clădirea Operei, ca apoi să se adreseze mulţimii din balconul care dă spre piaţă[50].

44. Lucian Ionică (coord.), *op. cit.*, p. 81.
45. Gino Rado (coord.), *Procesul de la Timişoara. Audierea în cadrul urmăririi penale a celor 21 + 4 inculpaţi*, Editura Memorialul Revoluţiei 1989, Timişoara, 2013, p. 14.
46. AAMR, declaraţia lui Constantin Zeca, 9 iunie 1990.
47. Gino Rado, *Incursiune în istoricul instituţiilor participante la reprimarea Revoluţiei Române din 1989. Timişoara – decembrie 1989*, Editura Memorialului Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989, Timişoara, 2011, p. 64.
48. Alesandru Duţu, *Revoluţia din decembrie 1989. Cronologie*, Editura Sitech, Craiova, 2010, p. 119.
49. Miodrag Milin, *op. cit.*, p. 119.
50. Titus Suciu şi Vasile Bogdan, *op. cit.*, p. 58.

Comitete revoluţionare anticomuniste

Miercuri după-amiză, ajungeau la Timişoara Constantin Dăscălescu, prim-ministrul României, şi Emil Bobu, secretar al Comitetului Central al PCR. Ei se vor îndrepta spre Comitetul Judeţean de Partid. Emil Bobu va constata că sunt zeci de mii de oameni în jurul clădirii. Aceştia cereau înlăturarea lui Ceauşescu, a dictaturii, alegeri libere, deschiderea graniţelor, eliberarea arestaţilor, morţii să fie predaţi familiilor, condiţii mai bune de trai şi prezentarea la radio şi TV a situaţiei reale din Timişoara. I-a raportat aceste doleanţe lui Ceauşescu, sosit între timp din Iran, mai puţin demiterea lui şi schimbarea guvernului. După multe insistenţe, Ceauşescu a fost de acord cu eliberarea arestaţilor şi redarea morţilor familiilor acestora, restul de solicitări urmând a fi rezolvate după plecarea lor din Timişoara[51].

La ora 19 : 00, din balconul Operei s-a dat citire listei cu revendicări :

1. demisia preşedintelui Ceauşescu ;
2. demisia guvernului ;
3. alegeri libere ;
4. înfiinţarea unei comisii de anchetă pentru lămurirea evenimentelor de la Timişoara ;
5. tragerea la răspundere penală a celor vinovaţi ;
6. punerea imediat în libertate a deţinuţilor politici ;
7. identitatea celor care ordonaseră să se tragă la Timişoara ;
8. restituirea morţilor familiilor pentru a fi îngropaţi creştineşte ;
9. apariţia în aceeaşi seară la TVR a lui Ceauşescu pentru a informa opinia publică despre situaţia reală de la Timişoara ;
10. libertatea presei ;
11. libertatea radioului şi a televiziunii ;
12. reforma învăţământului.

După miezul nopţii, va fi redactată Proclamaţia Frontului Democratic Român (FDR), organism revoluţionar şi partid politic, constituit la Timişoara. Lorin Fortuna, liderul FDR din acele zile, va declara : „Nu-mi amintesc cu exactitate cine au fost toţi cei care au participat la redactarea Proclamaţiei FDR, dar ştiu că printre ei se aflau Nicolae Bădilescu, Luminiţa Milutin, Petre Boroşoiu, Claudiu Iordache, Mihaela Munteanu. În jurul orei trei din noapte (joi, 21 decembrie) textul Proclamaţiei fusese finalizat"[52]. Proclamaţia a fost definitivată, dactilografiată, fotocopiată şi trimisă în staţiile CFR pentru a fi expediată şi în alte localităţi.

Procurorii, ofiţerii de Miliţie şi de Securitate reuşiseră să întocmească până miercuri seara în jur de 200 de dosare pentru persoane reţinute în Penitenciarul „Popa Şapcă" şi în arestul Inspectoratului Ministerului de Interne de pe bulevardul Leontin Sălăjan[53]. Doar pentru zece persoane s-a pus în mişcare acţiunea penală, acuzaţiile fiind legate de furturi şi distrugere, nicidecum cele reale, de participare la protestele anticomuniste. Mai bine de 800 de persoane au fost reţinute ilegal. Acestea au fost eliberate treptat, până vineri la prânz, ultimele după abandonarea puterii de către Nicolae Ceauşescu. Pe

51. AAMR, declaraţia lui Emil Bobu, 26 iunie 1990.
52. Miodrag Milin, *Timişoara în Revoluţie şi după*, Editura Marineasa, Timişoara, 1997, p. 123
53. Gino Rado, *op. cit.*, p. 57.

20 decembrie însă, la 20 : 30, Nicolae Ceauşescu a semnat decretul prezidenţial cu privire la instituirea stării de necesitate pe întregul teritoriu al judeţului Timiş, prin care toate unităţile Armatei, Ministerului de Interne şi formaţiunilor Gărzilor Patriotice erau puse în stare de alarmă. Concomitent, se interziceau orice întruniri publice, precum şi circulaţia în grupuri mai mari de cinci persoane, circulaţia pe timpul nopţii începând cu ora 23 : 00, cu excepţia persoanelor care lucrau în schimbul de noapte etc. Tot atunci s-a ordonat constituirea unor detaşamente de luptători ai Gărzilor Patriotice din judeţele Dolj, Olt şi Vâlcea (circa 25.000 de oameni), înarmaţi cu bâte pentru a fi trimişi la Timişoara în vederea reprimării demonstranţilor[54].

În ciuda acestor măsuri, oficialii guvernamentali şi-au dat seama atunci că nu mai au nicio şansă să stăpânească situaţia la Timişoara. Prim-ministrul Constantin Dăscălescu şi echipa lui au părăsit Comitetul Judeţean de Partid Timiş pe uşa din dos. Au plecat cu avionul spre Bucureşti. Radu Bălan a precizat că Dăscălescu şi Bobu, ajutaţi de generalul Nuţă şi de grupul de paraşutişti condus de colonelul Ilie Gurschi, au părăsit sediul la 3 : 50 şi s-au îndreptat spre aeroport cu două maşini ARO[55].

Regimul comunist se clatină

În programul de dimineaţă de joi, 21 decembrie, Radio Europa Liberă va comunica lista cu membrii comitetului revoluţionar instalat la Operă, contribuind astfel la consolidarea acestuia. Rămas la conducere după fuga premierului Dăscălescu, Coman i-a ordonat lui Bălan să se ocupe de predarea către aparţinători a morţilor rămaşi în morga de la Spitalul Judeţean Timiş. Întrucât în cuvântarea de miercuri seara Ceauşescu anunţase 21 de morţi la Timişoara, Coman a pregătit 21 de sicrie. Erau de fapt 25 de morţi, deci s-au mai confecţionat patru sicrie. Tot dimineaţă, Ion Coman a fost sunat de Ceauşescu pentru a-i raporta situaţia. Coman i-a spus că mai erau puţini manifestanţi şi că toţi arestaţii au fost eliberaţi. La ora 8 : 00, din balconul Comitetului Judeţean de Partid, generalul Chiţac a citit decretul privind instituirea stării de necesitate în judeţul Timiş. Acest lucru era îngrijorător, mai ales că în gările Timişoarei sosiseră mai multe trenuri pline cu detaşamente ale Gărzilor Patriotice din judeţele Olt, Vâlcea şi Dolj, circa 16.000 de oameni înarmaţi cu bâte. Unele garnituri fuseseră oprite pe traseu, înainte de a ajunge la Timişoara[56]. Manifestanţii din Piaţa Operei au aflat de sosirea oltenilor şi s-au dus să-i întâmpine în gări.

La prânz, după mitingul eşuat de la Bucureşti, soţii Ceauşescu i-au dat telefon lui Ion Coman la Timişoara, cerându-i să ia măsuri de oprire a manifestaţiilor. Coman le-a răspuns că nu mai este nimic de făcut[57]. Ministrul Vasile Milea, pe fondul mişcărilor de protest începute la Bucureşti, întăreşte ordinul dat : alarmă de luptă, subliniind ca toată tehnica blindată să stea în coloană de aşteptare la porţile unităţilor şi că toate unităţile sunt în stare de alarmă generală, existând deci posibilitatea ca Armata să fie scoasă din nou pe străzi pentru a continua masacrele[58]. În jurul orei 17 : 00 s-a născut

54. Alesandru Duţu, *op. cit.*, p. 126.
55. AAMR, declaraţia lui Radu Bălan, 9 mai 1990.
56. Alesandru Duţu, *op. cit.*, p. 132.
57. AAMR, declaraţia lui Ion Coman, 16 ianuarie 1990.
58. AAMR, declaraţia lui Constantin Zeca, 27 februarie 1990.

primul copil al Revoluţiei. A fost botezat Victor de către cei mai bine de 100.000 de oameni prezenţi.

În noaptea de 21 spre 22 decembrie, ca urmare a unui ordin primit de la punctul de comandă aflat la Comitetul Judeţean de Partid, ofiţeri din grupa operativă a Marelui Stat-Major, împreună cu ofiţerii în ţinută civilă de la Ministerul de Interne, precum şi comandantul detaşamentului de paraşutişti de la Caracal au trecut la organizarea unei acţiuni ce viza capturarea Comitetului Frontului Democratic Român, baricadat în clădirea Operei. Acţiunea nu a avut loc datorită tergiversării intenţionate din partea generalului Guşă, care era convins că era o acţiune irealizabilă[59].

22 decembrie, o zi plină de evenimente

Vineri dimineaţă, pe 22 decembrie, un număr mare de oameni a început să se deplaseze către Timişoara venind din localităţile învecinate, cu toate mijloacele de transport disponibile, pentru a se alătura marii adunări populare din Piaţa Operei. La ora 9, maiorul Viorel Oancea, de la MApN, a urcat în balconul Operei şi s-a adresat mulţimii. Ulterior, generalul Ştefan Guşă l-a ameninţat cu închisoarea. Procurorul militar Petre Izdrăescu a venit la sediul unităţii pentru a-l reţine pe Oancea, dar nu l-a găsit[60]. La ora 10 s-a răspândit manifestul Frontului Democratic Român intitulat *A căzut tirania !*, publicat în patru limbi: română, maghiară, germană şi sârbă[61].

Cu puţin timp înainte de ora 12:00, trupurile în descompunere ale 19 persoane (femei, bărbaţi şi copii) au fost deshumate din Cimitirul Săracilor. Se va declanşa una dintre cele mai mari controverse mediatice, cadavrele fiind prezentate de presa din întreaga lume ca dovezi ale atrocităţilor comise de forţele de represiune ale regimului comunist. Ulterior, se va dovedi că nu există nicio legătură, decedaţii din Cimitirul Săracilor fiind persoane de condiţie modestă, înhumate acolo înainte de declanşarea evenimentelor revoluţionare[62].

La ora 12:06, sub presiunea forţelor revoluţionare din Bucureşti, Nicolae şi Elena Ceauşescu au părăsit sediul Comitetului Central din Bucureşti cu un elicopter. După fuga lui Ceauşescu se va trece la ocuparea instituţiilor puterii. O parte dintre revoluţionari s-au dus la Ministerul de Interne pentru a prelua arhivele, au intrat în clădirea Inspectoratului MI, apoi în sediul Securităţii. Ofiţerii aflaţi aici au fost arestaţi. Din ordinul generalului Constantin Nuţă se distruseseră tehnică şi documente şi alte dosare importante[63]. Ion Coman şi Cornel Pacoste au decis să plece la aeroportul din Timişoara pentru a încerca să ajungă la Bucureşti. Cum nu aveau actele la ei, au hotărât să meargă la prima gară pentru a lua un tren. Au reuşit să urce în unul, dar în gara Remetea Mare (la zece kilometri de Timişoara) au fost reţinuţi de patru persoane şi predaţi Frontului Democratic Român. După o oră au fost transferaţi la arestul Garnizoanei

59. *Ibidem*.
60. Miodrag Milin, *Timişoara. 15-21 decembrie '89*, p. 119.
61. Florin Medeleţ şi Mihai Ziman, *O cronică a Revoluţiei din Timişoara. 16-22 decembrie 1989*, Muzeul Banatului Timişoara, Asociaţia Muzeografilor din Banat, 1990, p. 25.
62. Romeo Bălan, *Victimele Revoluţiei. Timişoara – 1989*, Editura Memorialul Revoluţiei 1989, Timişoara, p. 21.
63. Costel Balint, *Ziua de mâine a început ieri*, Editura Eurostampa, Timişoara, 2007, pp. 100-101.

Timişoara[64]. După ora 16 : 00, aici vor ajunge cadrele de Miliţie şi Securitate reţinute anterior la Inspectoratul Timiş al Ministerului de Interne.

Cine a tras după 22 decembrie ?

Activitatea revoluţionară a continuat la Operă. S-a format o delegaţie care să plece la Bucureşti, alcătuită din Constantin Ghica, Viorel Florescu, Lorin Fortuna, Grui Săsăran şi Tudorin Burlacu. Nu vor ajunge la Bucureşti, din cauza problemelor deosebite de pe Aeroportul Otopeni. De la Arad, Fortuna se va întoarce la Timişoara cu un grup de maghiari care veneau cu ajutoare. A sosit la timp pentru a dejuca o încercare de confiscare a conducerii de către Radu Bălan, fostul prim-secretar de la judeţ[65].

După ora 19 : 00, în Timişoara se fac auzite focuri de armă, întâi în apropierea Pieţei Operei, acolo unde se derulau principalele evenimente revoluţionare, apoi şi în alte locuri din oraş. Cu această ocazie, se vorbeşte pentru prima dată de acţiunile grupurilor de teroriştii[66]. Deşi clădirea Operei era foarte bine luminată, nu a fost atinsă de niciun glonte. Pentru a face faţă luptei cu teroriştii, la 21 : 50, comandantul Garnizoanei Timişoara ordonă dislocarea a cinci tancuri în Piaţa Operei, pentru a participa la acţiunea de neutralizare a diversioniştilor din zonă şi a contribui la apărarea noii puteri revoluţionare, care îşi stabilise comandamentul în sediul Operei. Alte două tancuri sunt plasate în faţa Consiliului Judeţean, iar trei la comandamentul Diviziei Mecanizate. Ulterior, efectivele au fost suplimentate, iar municipiul Timişoara a fost împărţit pe zone de responsabilităţi militare.

La ora 22 : 00, Ion Iliescu a citit la Televiziune decretul-lege prin care era desfiinţat Consiliul de Stat, iar guvernul demis. Tot atunci a fost anunţată înfiinţarea Frontului Salvării Naţionale, ca nou organ al puterii de stat. Spre miezul nopţii, încep să se înregistreze victime şi printre militari. Soldatul Andrei-Liviu Puczi a fost ucis de gloanţe provenite dintr-o rafală, la intersecţia Bulevardului Republicii cu strada Paris. Condiţiile împuşcării sunt neclare[67]. În Piaţa Operei din Timişoara militarii şi revoluţionarii înarmaţi vor trage asupra unei persoane suspecte, despre care se credea că era un terorist. Cadavrul va fi examinat de cei din garda revoluţionară şi de militari, asupra lui fiind găsite două jetoane de plastic. Pe cel colorat în roşu era trecut numele lui Nicolae Ceauşescu, iar pe cel în verde, numele Elenei Ceauşescu. Cadavrul acestui suspect a dispărut fără urmă[68]. Aproape de Operă a fost rănit de focuri de armă trase de la distanţă ziaristul francez Jacques Langevine. Un glonte i-a lovit gamba stângă[69]. În altă zonă a oraşului, tânărul Silviu-Sebastian Iordan a fost împuşcat mortal în timp ce încerca să ajungă acasă, pe Strada Olimpiadei (astăzi martir Silviu-Sebastian Iordan) din zona Popa Şapcă, în apropierea cazarmei Oituz. Este posibil să fi fost ucis de militarii care asigurau paza pe latura de est a cazarmei[70].

64. AAMR, declaraţia lui Ion Coman, 28 mai 1990.
65. Alexandru Oşca, *Dincolo de Rubicon. 1989 - Timişoara - 1990*, Editura Sitech, Craiova, 2011, p. 210.
66. AAMR, dosar 308/P/2000.
67. Romeo Bălan, *op. cit.*, p. 97.
68. Lucian-Vasile Szabo, *Jurnalişti, eroi, teroriştii... Revoluţia de la Timişoara în presa locală*, Editura Partoş, Timişoara, 2009, pp. 130-131.
69. AAMR, Raport medico-legal colectiv 55, 11 ianuarie 1990.
70. Romeo Bălan, *op. cit.*, p. 100.

Locotenentul-major Ilie Andreoiu a deschis foc dinspre Poligrafie către viaductul de cale ferată, ţintind autoturismele care treceau pe Calea Aradului. La ora 1 : 00 a tras asupra a două persoane, rănindu-l pe medicul Mihai Drăgoi, oprit în acel loc pentru a cerceta o cutie cu medicamente căzută în stradă. La 1 : 15 îl va răni grav şi pe Ion Simion, oprit la aceeaşi cutie cu medicamente. După scurt timp, pe la 1 : 45, a fost rănit de acelaşi ofiţer şi Ioan Şeitan, în apropierea cutiei cu medicamente[71].

Riposta Armatei a continuat să facă victime

Nici la lumina zilei, în 23 decembrie, lucrurile nu au devenit mai clare. Virgil Nemoianu a fost împuşcat mortal în cap în timp ce se afla în apartamentul bunicii sale de pe strada Buftea (în prezent, Vasile Goldiş) din zona Bastion. Laura-Andreea Negruţiu, de 9 ani, a fost ucisă de un foc de armă la domiciliul bunicilor ei din strada Piatra Craiului (în zona centrală a Timişoarei). Glontele a trecut prin geam şi prin ruloul de lemn şi a lovit fetiţa, care era întinsă în pat. S-a tras asupra Spitalului de copii, fiind vizat un salon de la Reanimare. Asistenta Elena Nicoară a fost ucisă pe loc, iar colega ei Rozalia Magyar a fost rănită în zona feţei de cioburile provenite din geamurile sparte de gloanţe. Costache Pădurariu, din comuna Bârna, venit la Timişoara la un consult medical, va fi ucis de persoane necunoscute în apropierea intersecţiei Punctele Cardinale. Încerca să se ascundă de gloanţe, dar unul i-a retezat artera femurală.

La 20 : 10, elicopterul în care se aflau generalii Constantin Nuţă (şef al Inspectoratului General al Miliţiei) şi Mihalea Velicu (adjunct al lui Nuţă) a fost doborât în apropiere de Alba Iulia. Au murit în incendiu, împreună cu echipajul. Cei doi conducători ai represiunii de la Timişoara plecaseră cu un tren din Arad. Au fost reţinuţi în gara Simeria la ora 13 : 00 şi ţinuţi apoi în Deva. Condiţiile în care elicopterul a fost doborât nu au fost elucidate[72].

La 21 : 30, în zona Calea Lipovei – Ion Ionescu de la Brad din Timişoara era ucis maistrul militar Constantin Vâlceanu şi rănit grav plutonierul-major Aurel Mântăluţă. Asupra maşinii în care se aflau cei doi au tras trupele militare de la unităţile din zonă, deoarece şoferul (Constantin Vâlceanu) a refuzat să oprească la punctul de control[73]. La 23 : 30, soldatul Marinel Burcea, aflat în dispozitivul de pază de la depozitul farmaceutic de pe strada L. Pasteur, a fost găsit mort, fiind împuşcat în postul de santinelă de la acest obiectiv. După o oră, aici este găsit mort un alt militar, Cristian-Octavian Lile, împuşcat în cap pe când era în postul de santinelă la acelaşi depozit farmaceutic. Moartea lor a rămas învăluită în mister[74].

Haosul domina activitatea instituţiilor duminică, 24 decembrie 1989. Într-o încercare de organizare, generalul-maior Gheorghe Popescu a fost reactivat din rezervă şi numit la conducerea Garnizoanei Timişoara. Locotenent-colonelul Constantin Zeca a rămas în funcţia de şef de stat-major. Tot atunci, comitetele revoluţionare de la Operă şi Consiliul Judeţean, împreună cu conducerea Garnizoanei, au decis formarea unor grupe de intervenţie mixte, militari şi revoluţionari, pentru căutarea şi anihilarea teroriştilor[75]. Nu a fost prins niciunul.

71. AAMR, dosar 308/P/2000.
72. AAMR, dosar 97/P/1990.
73. Romeo Bălan, *op. cit.*, p. 143.
74. *Ibidem*.
75. Alesandru Duţu, *op. cit.*, p. 267.

Câţiva ofiţeri de Miliţie bucureşteni, care au supravegheat incinerarea cadavrelor celor 43 de eroi timişoreni în cadrul Operaţiunii „Trandafirul", presaţi de lucrătorii de la Crematoriul „Cenuşa", au înaintat rapoarte pentru a face cunoscută această acţiune. Şeful lor, colonelul Petru Moraru, a decis ca deconspirarea să fie stopată[76].

În ciuda faptului că se decretase încetarea focului pe teritoriul României, iar Departamentul Securităţii Statului fusese desfiinţat, controlul asupra instituţiei fiind preluat de Armată, la Timişoara se va trage în continuare. Soldatul Mihai Gigi a fost împuşcat mortal de persoane necunoscute. Făcea parte din dispozitivul desemnat să apere oficiul poştal şi centrala telefonică din Calea Girocului, astăzi Calea Martirilor. A fost împuşcat în frunte, glontele trecând prin casca metalică din dotare. Seara, la 20:00, doi ziarişti străini au fost răniţi pe când se aflau în zona centrală a Timişoarei. Italianul Modica Pasquale a primit un glonte în piept, iar americanul Victor John Tagliabue a suferit o rană cu glonte exploziv în zona lombară[77].

Victime, dar niciun vinovat

Luni, 25 decembrie, în ziua de Crăciun, nu a fost linişte la Timişoara. Încă de dimineaţă s-a tras în mai multe puncte din oraş. Mai multe persoane au fost ucise, iar altele rănite. Nimeni nu le-a văzut faţa ucigaşilor. Cum Armata era desfăşurată în Timişoara, iar militarii erau singurii care aveau arme, există suspiciunea că victimele de după fuga lui Ceauşescu îi au ca autori pe militari. Este clar că ei nu au tras intenţionat (cel puţin nu în toate cazurile!) unii asupra altora şi împotriva civililor, ci au deschis focul în momente de confuzie, amplificată de presiunea emoţională a perioadei şi de lipsa lor de experienţă. Astfel, Petru-Matei Ebner, muncitor la ICRAL, formaţia de lifturi, va fi împuşcat mortal în faţa sediului întreprinderii la care lucra, situat pe strada Pavel Chinezu, colţ cu Oituz. Există indicii că asupra lui au tras militarii aflaţi în cazarma de peste drum[78]. Puţin mai târziu, Gheorghe Kelemen, lucrător al Direcţiei de Radioteleviziune Timişoara, a fost împuşcat în frunte de persoane necunoscute. Victima se afla la serviciu, în sediul de pe strada Demetriade, vizavi de Poligrafie.

Foarte interesant este cazul lui Georgian Băran, subofiţer MApN în rezervă, participant alături de colegii săi militari la luptele cu teroriştii, rănit pe când inspecta o macara-turn, din care suspecta că s-a tras asupra lui când verifica un subsol de la Întreprinderea Textilă. El a susţinut că fusese rănit grav de un terorist plasat în cabina macaralei. După deces, la cinci ani de la evenimente, s-a descoperit o scrisoare în care Georgian Băran recunoştea că în el au tras militarii pe care îi însoţea[79].

Alte evenimente importante la Timişoara se vor petrece în 27 şi 28 decembrie, când autorităţile au pus la cale o acţiune clandestină de ascundere a urmelor ravagiilor făcute de forţele de represiune. Zece trupuri ale unor decedaţi au fost înhumate în Cimitirul Eroilor, fără ca familiile de care aparţineau să fie informate. Nouă dintre cadavre figurau ca neidentificate. Un decedat a fost înhumat separat, fiind considerat „terorist". Celelalte corpuri au fost aşezate într-o groapă comună, săpată cu un utilaj cu cupă[80].

76. AAMR, dosar 24/1991, Curtea Supremă de Justiţie, Secţia Militară.
77. AAMR, Raport medico-legal colectiv 55, 11 ianuarie 1990.
78. Lucian Ionică (coord.), *op. cit.*, p. 121.
79. Romeo Bălan, *op. cit.*, p. 54.
80. *Ibidem*, p. 34.

La începutul anului 1990, ofiţerii de Miliţie implicaţi la Timişoara în sustragerea cadavrelor de la morga Spitalului Judeţean, apoi în transportarea şi incinerarea lor la Bucureşti au întocmit rapoarte despre activitatea lor, dar nu au menţionat nimic despre Operaţiunea „Trandafirul" şi Acţiunea „Vama", în care trupurile a 43 de persoane decedate în urma represaliilor au fost transportate la Bucureşti şi arse în secret[81]. Pe 4 ianuarie a fost emis un decret-lege prin care faptele penale cu pedepse mici vor fi amnistiate. Vor fi eliberate astfel multe persoane din puşcării, dar aceasta va fi şi o cale de scăpare pentru unii dintre participanţii la acţiunile represive împotriva protestatarilor de la Timişoara[82].

Revoluţie, presă, procese

În 14 ianuarie 1990, la prânz, în Cimitirul Eroilor din Timişoara a început operaţiunea de deshumare a trupurilor celor zece persoane ucise în Revoluţie. Operaţiunea a continuat în ziua următoare, când victimele au fost identificate de aparţinători. Asupra unora s-au găsit documente de identitate. Reprezentanţii autorităţilor (ai medicinei legale, în special) susţinuseră că nouă dintre cele zece persoane nu putuseră fi identificate şi că din acest motiv fuseseră înhumate fără ca familiile să fie anunţate[83].

În 23 ianuarie 1990 a ieşit de sub tipar numărul 1 al publicaţiei *Timişoara*. Primele două numere vor fi editate în locul cotidianului *Renaşterea bănăţeană*, apoi cele două publicaţii vor apărea în paralel. Ziarul *Timişoara* a avut un rol proeminent în dezvăluirea unor aspecte controversate ale Revoluţiei de la Timişoara.

Data de 5 februarie 1990 este importantă pentru Revoluţia de la Timişoara deoarece Procuratura Militară a înaintat instanţei rechizitoriul prin care se cerea tragerea la răspundere a 21 de persoane implicate în reprimare. În documentul de sesizare a instanţei se vorbeşte despre sustragerea a 40 de trupuri de decedaţi din morga Spitalului Judeţean Timiş, despre transportarea şi incinerarea lor la Crematoriul „Cenuşa" din Bucureşti.

Pe 12 februarie 1990 s-a constituit oficial Societatea Timişoara, preşedinte fiind ales Vasile Popovici. Zece zile mai târziu, pe 22 februarie 1990, George Şerban a anunţat intenţia redactării Proclamaţiei de la Timişoara. Documentul va fi lansat pe 11 martie în Piaţa Victoriei (Operei), în prezenţa a zeci de mii de oameni.

2 martie 1990 este ziua de început pentru Procesul de la Timişoara. Iniţial, vor fi inculpate 21 de persoane, cadre din Ministerul de Interne (Miliţie şi Securitate) şi civili asociaţi cu acestea. Ulterior, se vor adăuga patru membri ai Comitetului Politic Executiv al PCR.

Pe 26 aprilie 1990 s-a constituit oficial Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989, organizaţie cu un rol fundamental în cercetarea faptelor petrecute la Timişoara în timpul Revoluţiei şi cu activităţi constante privind păstrarea şi cinstirea memoriei celor care au murit, au suferit sau au luptat pentru libertate.

Pe 8 mai 1990 Procesul de la Timişoara va fi reluat, cu extinderea numărului de inculpaţi. Vor fi incluse în lot persoane cu funcţii în partid, foşti membri ai Comitetului

81. Lucian-Vasile Szabo, *Revoluţia din 1989 în spitalele timişorene*, p. 132.
82. Alesandru Duţu, *op. cit.*, p. 272.
83. Romeo Bălan, *op. cit.*, p. 34.

Politic Executiv, prezente la Timişoara în timpul Revoluţiei. Aceste persoane sunt: Ion Coman, Ilie Matei, Cornel Pacoste şi Radu Bălan. Pe 20 noiembrie 1990 instanţa militară a decis restituirea cauzei la Parchet, pentru completarea cercetării în dosar. Pe 30 aprilie 1991 dezbaterile s-au reluat. Pe 9 decembrie 1991 s-a dat sentinţa în Procesul de la Timişoara, judecarea lui fiind mutată la Bucureşti din 30 aprilie 1991. Încadrarea juridică a fost schimbată din genocid în omor deosebit de grav. Vor fi condamnaţi Ion Coman (25 de ani), Radu Bălan (23 de ani), Cornel Pacoste, Ion Popescu şi Traian Sima (câte 20 de ani), Ion Deheleanu (18 ani), Iosif Veverca (15 ani). Vor fi condamnaţi, pedeapsa fiindu-le imediat amnistiată, Nicolae Ghircoiaş, Ion Baciu, Valentin Ciucă, Gheorghe Avram, Laurenţiu Preda, Eugen Mişea, Tiberiu Grui, Eugen Peptan, Gheorghe Ganciu şi Zamfir Emilian Iosef. Vor fi achitaţi Ilie Matei, Filip Teodorescu, Gabriel Anastasiu, Gheorghe Atudoroaie, Radu Tinu şi Viorel Bucur. Împotriva lui Emil Macri, decedat, procesul penal va înceta[84].

Crucial Moments of the 1989 Romanian Revolution in Timişoara

The 1989 Romanian Revolution spontaneously began in Timişoara. A number of small-scale events hinted at the fact that something would occur, but nothing foresaw that the inhabitants of the city would engage in ample protest movements against the communist system. Likewise, nobody expected the violent repression measures initiated by Nicolae Ceauşescu and the totalitarian leadership of Romania. The repressive measures were put into practice by the military and police apparatuses, as it was at the disposal of the country's leaders. The beginning of the revolutionary movement can be traced back to Saturday, the 16th of December 1989, around 5:30 to 6 p.m., in Saint Mary Square of Timişoara. At that moment the poet Ion Monoran stopped the trams from leaving the station, which led to a traffic jam, and consequently to more persons lingering in that area. Soon thereafter Daniel Zăgănescu addressed the crowd, urging the people to voice their discontent and to set up protests. This happened in the presence of around one thousand persons, who had come to see what was happening at the Reformed Church of Timişoara, where the police forces were trying to evacuate László Tőkés, a dissident pastor. The people overcame their fear of the system and initiated protest demonstrations. The leadership of the communist party and of the Romanian state had a harsh reaction, ordering the repression forces to open fire on the protesters. The present study describes the main directions in the fight for freedom that the inhabitants of Timişoara engaged in from the 15th to the 22nd of December 1989 in a syncretic manner, its purpose being to better understand what happened during those bloody days, when dozens of people lost their lives and hundreds were injured or illegally retained by the repressive forces. At that moment the repressive forces acting against the demonstrators were: army, militia and secret police units, security troops, activists of the Romanian Communist Party and members of the administrative apparatus, members of the Fire Brigade, the Civil Defence Corps and the Patriotic Guards.

84. Traian Orban şi Gino Rado (eds.), *Procesul de la Timişoara (Sinteza volumelor I-VIII)*, vol. IX, Editura Partoş şi Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989, Timişoara, 2010, p. 194.

Marius OPREA

„Zece zile care au păcălit lumea." Protagonişti ai Revoluţiei Române la televiziunea BBC

Introducere

Despre evenimente din decembrie 1989 s-a scris foarte mult în ultimele trei decenii, dar ele mai rămân în special în amintirea tragică a celor care şi-au pierdut în acele zile copii, surori sau fraţi, părinţi sau bunici. Imortalizate de fotografii îngălbenite sau de „certificate de revoluţionar" acordate cu o suspectă dărnicie unora care nu au avut prea multe în comun cu idealurile Revoluţiei din decembrie 1989, acele zile au ajuns în cele din urmă şi subiectul judecăţii mult mai calme a istoriei. Ne-am propus în cele ce urmează să supunem analizei istorice mai multe interviuri cu principalii „actori" ai acelor momente, care au urcat în prim-planul puterii în împrejurările fugii lui Nicolae Ceauşescu, provocată de revolta mulţimii din stradă. Interviurile de mai jos au fost consemnate pe bandă magnetică de o echipă a televiziunii BBC în perioada 2-10 noiembrie 1994, în vederea realizării unui film documentar cu ocazia împlinirii a cinci ani de la Revoluţia Română. Echipa BBC, condusă atunci de reputatul jurnalist John Simpson, a purtat lungi discuţii cu figurile de primă importanţă ale evenimentelor. În calitate de consultant al documentarului realizat atunci, alături de reputatul istoric Dennis Deletant, am conceput întrebările principale care urmau să li se adreseze celor intevievaţi (cel care a formulat întrebările a fost Dennis Deletant) şi am realizat contactele cu aceştia în prima jumătate a lunii octombrie a anului 1994, când Tira Shubart, producătoarea filmului, a venit în România.

Ulterior, mi-au fost încredinţate materialele brute, odată cu posibilitatea de a le utiliza cum cred de cuviinţă, la o perioadă rezonabilă după difuzarea documentarului, întrucât realizatorii documentarului au înţeles importanţa lor istorică pentru români. Filmul lui John Simpson, care a fost difuzat de televiziunea BBC, analizează evenimentele din decembrie 1989 nu numai prin prisma revoltei populare, ci mai ales a pregătirii lor, în sânul aripii reformiste din Partidul Comunist, cu sprijinul tacit al sovieticilor – după instalarea lui Mihail Gorbaciov la putere. Difuzarea filmului a fost urmată, la trei zile, de publicarea de către realizator, John Simpson, în *The Independent* a unui articol intitulat „Ten Days That Fooled the World" („Zece zile care au păcălit lumea"), care, alături de documentar, a iritat autorităţile de la Bucureşti.

Interviurile prezentate mai jos, cu Nicolae Militaru, Virgil Măgureanu, Victor Atanasie Stănculescu, Silviu Brucan şi Petre Roman, sunt o sursă istorică de primă mână. Ele au fost puse de subsemnatul şi la dispoziţia Parchetului Militar în 12 iunie 2018, fiind utilizate în redactarea rechizitoriului cu privire la Revoluţia din decembrie 1989. Unele afirmaţii (în special cele ale lui Nicolae Militaru) tind să contureze o „anatomie" a unui complot îndelung pregătit, care însă a fost devansat de revolta populară, începută la Timişoara în 16 decembrie şi extinsă ulterior în întreaga ţară. A devenit astfel evident, pe parcursul trecerii a trei decenii de la evenimente, că, după momentele de derută, experienţa politică a participanţilor la complotul conturat în rândurile opozanţilor din „interiorul sistemului", care se bucurau de susţinerea cel puţin tacită a Moscovei şi, în cazul lui Ion Iliescu, de cea directă a liderului sovietic Mihail Gorbaciov, şi-a spus în cele din urmă cuvântul: echipa condusă de Iliescu a „preluat" pur şi simplu puterea din mâinile oamenilor simpli şi curajoşi, care ieşiseră în stradă şi o cuceriseră, determinând fuga lui Nicoale Ceauşescu. „Vidul de putere" creat a fost umplut foarte repede de oamenii experimentaţi din „aparatul de partid şi de stat" care fuseseră îndepărtaţi anterior şi marginalizaţi, fiind suspectaţi de Ceauşescu pentru legăturile lor cu Moscova.

*

În 1971, după întoarcerea dictatorului din China şi Coreea de Nord, moment care avea să constituie în România debutul cultului personalităţii şi al fundamentării „naţional-comunismului" ca opoziţie faţă de Moscova a regimului de la Bucureşti, tânărul activist de partid Ion Iliescu a fost scos din prima linie a conducerii de partid şi izolat în posturi secundare. Motivul, după cum l-a scos în evidenţă după 1989 fostul preşedinte al României, ar consta în opoziţia sa faţă de cultul personalităţii. Ceea ce lasă să se întrevadă însă stenograma discuţiilor din Comitetul Central la întoarcerea din această vizită este însă cu totul altceva: Nicolae Ceauşescu era profund nemulţumit de prestaţia lui Ion Iliescu pe parcursul vizitei şi de faptul că acesta se arătase adversarul strângerii relaţiilor cu China, în pofida celor cu URSS. Cu alte cuvinte, Iliescu alesese să rămână fidel Moscovei.

Pe un alt plan, în iunie 1978 generalul Nicolae Militaru fusese izolat, din cauza relaţiilor sale cu serviciile de informaţii sovietice: „Am fost eu înlăturat din Armată, scos, la 52 de ani, de la comanda Armatei din Bucureşti, unde fusesem timp de nouă ani de zile şi numit [...] adjunctul ministrului Construcţiilor Industriale. Cu toată opoziţia mea, că n-am nici calificarea pentru aşa ceva, am fost numit prin decret în acea funcţie, unde am stat timp de şase ani de zile. În timpul acesta, Armata fusese făcută zob". Nemulţumirile cercurilor militare faţă de situaţia Armatei, scoasă tot mai des la „munci", l-au adus alături de Militaru şi pe Ion Ioniţă, fost ministru al Apărării, de asemenea marginalizat de Ceauşescu. La începutul anilor 1980, aripa „politică" a nemulţumiţilor şi cea militară şi-au dat mâna. Militaru îşi amintea clar în faţa reporterilor televiziunii BBC următorul episod: „Eu eram internat în spital. Iliescu a venit în vizită, la cineva care era lângă camera unde mă aflam eu internat. Acel vecin era tatăl lui Petre Roman. Când a ieşit Iliescu din camera lui Walter Roman, am ieşit, întâmplător, şi eu din cameră. Ne-am întâlnit şi am plecat amândoi pe scări, în jos. Cu vreo câteva zile în urmă, Ceauşescu a mai ţinut o cuvântare, unde a zis numai prostii. Coborând scările, am abordat direct cu Iliescu această discuţie. Aproape de sfârşit, când ieşeam în curte, am întrebat dacă totuşi nu există forţe în România pentru a-l înlătura

pe Ceauşescu. Iliescu a reţinut, nu mi-a dat un răspuns. Eu am ieşit din spital, m-am reîntors la serviciu, la treburile mele. Iliescu m-a căutat după vreo două săptămâni, ne-am întâlnit şi mi-a dat răspuns la acea întrebare pe care eu o lansasem în spital. «Pare-se că sunt forţe şi că se pot închega», mi-a zis. Aşa am început activitatea eu cu el".

După o perioadă, Ion Iliescu şi-a manifestat faţă de Militaru dorinţa de a-l contacta direct şi pe fostul ministru al Apărării Ioniţă, în care avea foarte multă încredere. „Au urmat apoi întâlniri cu Iliescu şi aşa a început să se închege treaba: erau cele două grupe, militară şi politică. Eu m-am întâlnit cu Iliescu, care mi-a făcut cunoştinţă cu încă doi oameni" – îşi amintea Militaru. „Unul era civil, profesor, Măgureanu, iar celălalt militar, căpitan de rangul I, Radu Nicolae. [...] Am început în această formaţie să ne pregătim în scopul de a organiza o adevărată lovitură de stat pentru toamna lui 1984, în timp ce soţii Ceauşescu erau plecaţi în Republica Federală Germania. Trebuie să vă spun cu mult regret că acţiunea noastră a eşuat. Poate că nici nu era organizată aşa cum se cuvine, dar am mai şi rămas cu impresia că cineva a trădat. [...] După acest eşec, ne-am întâlnit tot grupul într-o casă conspirativă în care, în cele din urmă, am înţeles că am fost şi înregistraţi şi ne-am pus întrebarea dacă ne oprim sau mergem mai departe. Am hotărât că mergem mai departe. Modalitatea de organizare şi acţiune era împărţită între părerea militarilor şi a civililor. Civilii ziceau că e nevoie de un puci militar, câteva grupe, pâr! pâr! (chiar aşa se pronunţa cineva), îi răsturnăm şi gata. Noi ne-am abţinut să confirmăm o asemenea posibilitate, pentru că, după aceea, noi, militarii, am hotărât ceva diferit. Mai întâi, că Armata nu trebuia să fie implicată într-un asemenea act. A doua chestiune, să facem în aşa fel încât să nu curgă sânge".

Dar sângele totuşi a curs. Din 1987, mai ales sub impactul morţii suspecte a generalului Ion Ioniţă, zelul conspiratorilor s-a mai potolit. Singurul fapt care s-a mai petrecut, susţine Militaru, a fost constituirea unui grup de asalt, din „oameni din Armată şi Ministerul de Interne, atât activi, cât şi în rezervă", care urmau să fie dotaţi cu arme tranchilizante. Armamentul destinat acestei grupe urma să le fie furnizat complotiştilor printr-o filieră neprecizată, iar „la sfârşitul lui februarie – începutul lui martie stabiliserăm să trecem la ceea ce nu s-a reuşit în 1984". Acestei grupe, susţine Militaru, i se adăugau „un număr însemnat de activişti de partid", care urmau să umple „vidul de putere" după arestarea Ceauşeştilor şi a apropiaţilor lor. „Multă lume se bate cu pumnul în piept că de atunci a luptat împotriva comunismului. Nu s-a pus problema împotriva comunismului – şi asta trebuie să fie foarte clar", povestea Militaru. După 1985, când Mihail Gorbaciov a ajuns la putere în Uniunea Sovietică, aripa prosovietică din rândul comuniştilor români a devenit, aproape mecanic, implicit o aripă reformistă, în contradicţie totală cu linia de tip stalinist impusă de Ceauşescu. Militaru îşi aminteşte: „În iarna lui 1984-1985 – după eşecul pe care l-am avut – am zis să înfiinţăm un Comitet al Salvării Naţionale şi să îl dăm publicităţii. S-a făcut scrisoare către Europa Liberă, dar, din păcate, nu a fost publicată. Comitetul însă a existat. În cercuri restrânse de oameni se ştia de existenţa unui asemenea comitet. În iarna lui 1988-1989, acest Comitet s-a transformat în Front al Salvării Naţionale". La câteva luni după aceea s-a creat, susţine Militaru, şi un „Front Militar". Nemulţumirile erau însă exprimate doar în surdină, de frica Securităţii. Complotul rămăsese cantonat în Parcul Herăstrău, din vecinătatea cartierului Primăverii.

Mai ales că împotriva unora dintre „complotişti" s-a abătut furia regimului. Căpitanul de rangul I Radu Nicolae a fost condamnat la zece ani de închisoare; generalul Ştefan Kostyal a fost condamnat, evacuat din Bucureşti, cu domiciliu forţat în provincie, trecut în rezervă şi degradat printr-un decret special. „Practic, cinci ani de zile am fost terorizaţi,

nu mai puteam suporta această teroare. Nici eu, nici copiii, nici nevasta, toată familia eram în aceeaşi situaţie", relata Militaru. „Zvonuri de genul că la închisoarea Jilava s-au săpat 20 de gropi pentru 20 de generali din Armată erau ceva frecvent."

În condiţiile de mai sus, Militaru decide să ia legătura direct cu „tovarăşii sovietici": „Mi s-a organizat un contact la Consulatul General Sovietic de la Constanţa. După două luni de zile de la moartea lui Ioniţă (20 august 1987), am fost acolo, la consulat, cu trei probleme. Întâi, l-am întrebat [pe consul] ce părere are Uniunea Sovietică dacă în România ar avea loc o mişcare pentru înlăturarea lui Ceauşescu. Apoi, dacă Uniunea Sovietică va recunoaşte noile autorităţi şi a treia problemă, care ne durea cel mai tare, dacă se va repeta un august 1968, de la Praga. Consulul a plecat, a stat 15-20 de minute, care mie mi s-au părut ore, apoi a venit, ne-a servit cu o cafea, un coniac şi apoi a zis «Tovarăşe Militaru, Uniunea Sovietică nu se amestecă în treburile interne ale României, faceţi ce credeţi că trebuie să faceţi. A doua problemă, vă asigur că Uniunea Sovietică va recunoaşte prima noile autorităţi din România. Şi a treia problemă, niciodată nu se va repeta ceea ce s-a întâmplat în august 1968 în Cehoslovacia»". Binecuvântarea Moscovei pentru răsturnarea lui Ceauşescu exista. Comitetul Salvării Naţionale, transformat cu aproape un an înaintea evenimentelor din decembrie 1989 în Front, putea să treacă la treabă.

Dar atât precauţiile, cât şi atenta supraveghere a „complotiştilor" au amânat mult lucrurile. Acţiunea lor avea să fie devansată de izbucnirea revoltelor la Timişoara. „În ziua de 18 decembrie trebuia să plec într-un sat de lângă Timişoara, pentru ceva pur personal", relatează Militaru. „În seara de 17 decembrie, pe la miezul nopţii, a venit la mine un maior de Securitate, care era legătura mea cu un grup din Securitatea română (să înţelegeţi, nu toată Securitatea era de partea lui Ceauşescu, mulţi din ei au făcut parte din Frontul Militar). Acest maior mi-a spus că la Timişoara a început revolta, că s-a tras în populaţie, că speră şi ei să se extindă pe tot teritoriul ţării. [...] Mi-a mai spus că sunt rugat să nu părăsesc domiciliul nici ziua, nici noaptea, pentru că viaţa mea este în pericol. Printr-un telefon, m-am convins că Armata este alarmată şi m-am conformat recomandărilor - nu am ieşit din casă. Eram sigur că puteau să mă lichideze oricând. [...] În 22 dimineaţa am ascultat comunicatul despre moartea lui Milea. [...] dintr-un instinct, am dat drumul la televizor şi am văzut că televiziunea emite. Ceauşescu fugise. M-am îmbrăcat militar şi am plecat la Televiziune", a relatat Militaru. Venise clipa ca, pe umerii oamenilor ieşiţi în stradă, „complotiştii" care se pregătiseră atâta vreme să ia puterea în România să treacă, în sfârşit, la acţiune.

*

În octombrie 1984, un prim complot pentru înlăturarea lui Ceauşescu a eşuat, după cum reiese din lungul interviu acordat de Militaru echipei BBC în 1994, dintr-un motiv care astăzi poate părea cel puţin hilar, dar, dacă este să coborâm în timp, în arbitrarul şi absurdul sistemului comunist, acesta devine cu totul plauzibil. La acea vreme, Ion Ioniţă, fost ministru al Apărării, Nicolae Militaru, fost comandant al Garnizoanei Bucureşti, şi generalul Ştefan Kostyal (ultimii doi, în strânse legături cu serviciile secrete sovietice, legături datorită cărora au fost marginalizaţi în ierarhia militară) au pus la cale un puci pentru înlăturarea dictatorului, în vremea în care acesta se afla într-o vizită oficială în RFG. Aflând, se pare, ceea ce i se pregătea, prin intermediul altor doi generali din Armată care erau la curent cu „complotul" (Gomoiu şi Drăgan), Ceauşescu şi-a întrerupt vizita şi s-a întors cu două zile mai devreme, după ce, în Germania fiind,

a trimis toate unităţile militare din Bucureşti (de unde se ştia, fără alte amănunte, că va începe rebeliunea) la culesul porumbului. Între acestea se afla şi unitatea mecanizată care ar fi trebuit să fie un factor activ în lovitura de stat militară. Din acel moment, protagoniştii au intrat în vizorul Securităţii, aşa că „legătura" dintre generalii „armatei ştiuleţilor" şi activiştii care în acelaşi timp complotau în Herăstrău nu a putut scăpa atenţiei „organelor" de Securitate, cu atât mai mult cu cât Ceauşescu a însărcinat cu această supraveghere o unitate de elită - UM 0110, care se ocupa de contraspionaj pe „ţările de est", adică supraveghea mişcările agenţilor „tovarăşilor" din Pactul de la Varşovia pe teritoriul României, cu care majoritatea celor care i se împotriveau aveau legături, de o natură sau alta. Ceea ce trebuie înţeles astăzi este că în urmă cu trei decenii nicio schimbare nu putea depăşi logica sistemului, şi anume nu se putea petrece fără încuviinţarea Moscovei, faţă de care Ceauşescu se distanţase, alegând propria cale, calea propriilor himere. Conştiinţa acestei distanţări a devenit, an după an, o teamă paranoică.

Să ne întoarcem însă la „complotişti", care au avut încă norocul să găsească, pe atunci, un Ceauşescu relaxat, în comparaţie cu angoasele lui de mai târziu. Chiar şi aşa, faptele nu au rămas nepedepsite. Generalul Kostyal, comunist din ilegalitate, factor activ al complotului, „omul de legătură" cu Ambasada URSS, căsătorit cu o rusoaică şi absolvent al Academiei Militare „Mihail B. Frunze" din URSS (ca şi generalul Militaru), care căutase să obţină 40 de pistoale cu amortizor prin intermediul „legăturilor" sale pentru a duce la îndeplinire „planurile", a fost prima victimă (cu toate că încercase să tempereze zelul puciştilor, atrăgându-le atenţia: „Măi, fraţilor, Ambasada URSS nu-i arsenal!"). În logica „curat-murdară" a regimului, care nu avea nevoie de scandal, mai ales cu Moscova, ci, eventual, doar de infractori, Kostyal a fost acuzat de... furt de curent, prin sabotarea contorului de electricitate. A fost condamnat deci că şi-a desigilat contorul şi a stat zece luni în închisoare. Îndeajuns spre a fi total compromis, trecut în rezervă şi degradat. Un alt protagonist, căpitanul de rangul I Radu Nicolae, a fost condamnat de asemenea într-un proces de drept comun (de această dată, se pare, pe bună dreptate) la o pedeapsă mult mai mare. Fostul ministru al Apărării Ion Ioniţă a murit în vara anului 1987 în Spitalul „Elias", unde a fost internat fără voia sa, iar generalul Militaru a fost plasat sub strictă supraveghere.

Armata română devenise armata lui Ceauşescu. În 1991, generalul Kostyal recunoştea cu năduf: „Rezultatele noastre au fost nule. Nu am reuşit să ne facem cunoscuţi decât Securităţii". Aceasta pentru că „aripa politică" a „complotului" - cea care ar fi trebuit să acopere segmentul „comunicării" unor idealuri comune celor consideraţi fideli cauzei, să le transmită „posturilor de radio occidentale" - avea grijă să se agite doar atât cât trebuie, fără riscuri majore.

În acest timp, „aripa politică" a complotiştilor, condusă de Ion Iliescu, secondat de Virgil Măgureanu şi compusă din auditoriul activiştilor pensionari din Primăverii în plimbările de sâmbătă seara prin Herăstrău, „zburda" prin „teoria convergenţei sistemelor" sau altele asemenea, visând la un viitor în care Comitetul Politic Executiv să le stea la picioare, iar „socialismul luminos" să capete o faţă umană. După chipul şi asemănarea lor - dacă se poate. În orice caz, o faţă mai umană decât cea a lui Ceauşescu, care umpluse deja viaţa tuturor românilor - şi mai ales pe a lor, cei asemenea lui, care îl cunoşteau de pe atunci mult mai bine decât oricare dintre noi şi nu încetau să se mire cum de s-a putut întâmpla ca „Neculăiţă Minciună", cum îl „alinta" Maurer, să-i plaseze la marginea puterii.

Printre nemulţumiţii partidului, Ion Iliescu devenise, neîndoielnic, o figură aparte. Vechi membru al aparatului de partid, încă de pe băncile liceului şi ale studiilor sale la

Moscova, el a fost pentru prima oară criticat dur de Ceauşescu la 9 iulie 1971, pentru spiritul său „intelectualist, birocratic şi mic-burghez". În vara anului 1979, când se afla „marginalizat" ca prim-secretar la Iaşi, mai este pedepsit o dată, pentru o vizită şi discuţii neautorizate în Republica Sovietică Socialistă Moldovenească – se pare, chiar la cererea lui Brejnev, cu care Ceauşescu s-a întâlnit o lună mai târziu în Crimeea. Dar nici unul dintre cei doi nu îi iubea pe „reformişti" asemenea lui Ion Iliescu. Lucrurile s-au schimbat radical pentru acesta odată cu venirea lui Gorbaciov la putere. Atât de mult, încât ziaristul Peter Johnson scria în *Sunday Times* din 16 martie 1986 : „Liderul sovietic Mihail Gorbaciov a intervenit în lupta dintre posibilii succesori ai lui Nicolae Ceauşescu. În prima poziţie pe lista pretendenţilor se află soţia lui Ceauşescu, Elena, dar se pare că şansele ei sunt minime [...]. Rivalul ei cel mai puternic este Ion Iliescu, un activist instruit la Moscova, care este favorit datorită legăturilor sale strânse cu Kremlinul ; în anii 1950 a fost coleg la universitate cu Gorbaciov [...]. Ruşii îl preferă pe Iliescu, care se bucură de prestigiu în partid şi este bine văzut de Gorbaciov". A doua zi, pe 17 martie 1986, un analist britanic al BBC comenta, la rândul său : „Monopolul asupra puterii deţinut de clanul Ceauşescu este atât de mare, iar membrii actualei conduceri sunt atât de legaţi de politica lui Ceauşescu de după 1971, încât orice alternativă politică de conducere este exclusă câtă vreme clanul se află în putere. Totuşi, în cazul unei cotituri, va trebui să fie ales un om dintre cei care acum se află la periferia puterii. Între aceştia, Iliescu este un reprezentant tipic". Aşa era – Iliescu se afirmase drept un om de viitor pentru sistem.

La fel de tipică pentru un nomenclaturist a fost prudenţa, ca să nu spunem lipsa de curaj, a lui Ion Iliescu. Acesta aştepta să fie „uns" în locul lui Ceauşescu „din afară", de către sovietici, după buna tradiţie stalinistă. În momentul în care vechi activişti ai partidului au semnat şi au difuzat în 11 martie 1989 la BBC şi Europa Liberă, la iniţiativa lui Silviu Brucan, o scrisoare (cunoscută ca „Scrisoarea celor şase", după numărul semnatarilor) în care se denunţau abuzurile regimului, generalul Kostyal i-a transmis lui Iliescu solicitarea de a se alătura semnatarilor, printr-un nou protest şi mai radical. Răspunsul a venit, prudent, prin generalul Militaru : nu e cazul. Bineînţeles că nu era cazul – nu erau aşteptate în România tancurile lui Gorbaciov, ocupate în Afganistan. Ştefan Kostyal a compus singur un protest, găsit, după schimbul de mesaje cu Iliescu, de o percheziţie a Securităţii. Tot atunci i s-a descoperit în cămară şi o jumătate de kilogram de piper. A fost arestat din nou şi anchetat, de această dată pentru „speculă cu piper". După 1989 avea să spună cu năduf despre Ion Iliescu şi trecutul lor comun : „Azi văd că se laudă cu o disidenţă începută încă din 1971, prin nimic justificată. Ce disidenţă ? O disidenţă care nu e decât o legendă, creată de Securitate". La mijlocul anilor 1990, Ştefan Kostyal s-a stabilit definitiv la Moscova, afirmând că nu se simte în siguranţă în România. În 2001, Ion Iliescu, preşedinte al ţării, anunţa, fără ca acest fapt să-l tulbure, că, deşi a fost urmărit de Securitate, se pare că dosarul său a dispărut din arhive. Probabil că generalul Kostyal a avut dreptate.

*

Pe 21 decembrie 1989, după mărturia aceluiaşi Ştefan Kostyal, publicată pe 8 aprilie 1991 de revista *Cuvântul*, „Iliescu stătea acasă". Un traseu mult mai sinuos l-a avut în acele zile Virgil Măgureanu. Acelaşi general afirmă : „Acest Măgureanu era chiar foarte activ pe la mijlocul lui decembrie. Brucan mi-a povestit că pe el nici măcar rudele nu îl puteau vizita la domiciliul forţat în care se afla înainte de 22 decembrie. Se trezeşte însă pe la mijlocul lui decembrie cu acest Măgureanu în vizită. Avea la el şi o sticlă de vin, ca orice securist care face o vizită de curtoazie – mai mare gafă nu putea să facă".

O judecată poate cam dură şi în orice caz nedreaptă. Măgureanu a fost, conform propriei sale mărturii, dar nu numai, unul dintre „factorii" extrem de activi ai complotului anticeauşist. Încercând să închege o cât mai largă grupare de activişti care să i se opună lui Ceauşescu, în calitatea sa de profesor la Academia „Ştefan Gheorghiu" a deschis uşile multora, nu fără riscuri. Uneori acestea veneau de unde nu te aştepţi. De pildă, fostul lider al grevei minerilor din Valea Jiului din 1977, Dobre, ajuns printre studenţii săi la Academia „Ştefan Gheorghiu" (sistemul prefera mai întâi pervertirea opozanţilor şi doar în caz „malign" trecea la represalii), pe care Măgureanu încerca să-l apropie grupării complotiştilor, l-a turnat pe „domnul profesor". În 1994, în faţa comisiei senatoriale care investiga evenimentele din decembrie 1989, Virgil Măgureanu, ajuns director al Serviciului Român de Informaţii, afirma: „Astăzi sunt şi în posesia chitanţelor cu banii pe care îi încasa de la Securitate".

În 1989, potrivit afirmaţiilor sale, neconfirmate însă şi de alte surse, încercarea de a se ralia „Scrisorii celor şase", împreună cu Ion Iliescu, a fost dejucată de Securitate. Măgureanu a primit domiciliu obligatoriu la Focşani (după cum se ştie, Iliescu nu a păţit nimic). Aici a avut însă o oarecare libertate de mişcare. Aşa a putut să plece de aici chiar după ce izbucnise revolta la Timişoara. „Printr-o coincidenţă providenţială, atunci îmi dispăruse complet vocea. Deci am plecat miercuri, pe 20 decembrie 1989, pe bază de concediu medical. Dar luasem legătura cu familia ca să nu stăm în Bucureşti, cu zece zile înainte aveam deja bilete cumpărate să mergem la Zalău [la Giurtelec-Hodod, satul său natal, *n.n.*]." Vocea îi dispăruse la timp, în conformitate cu datele de pe biletele de tren. În faţa comisiei senatoriale care a investigat evenimentele din decembrie 1989, Virgil Măgureanu recunoştea că a sosit mai întâi la Bucureşti, alături de familie, unde a avut ocazia să vadă începutul sfârşitului: „Deja pe sub balconul de la apartamentul nostru din Ştefan cel Mare treceau cu lumânări în mână manifestanţii şi ne făceau semne să coborâm". A coborât alături de ai săi şi, prudent, a luat trenul spre Zalău. Avea să facă cale întoarsă a doua zi, „după ce l-am văzut pe Caramitru pe post".

Oricum, s-a grăbit cât a putut, străbătând ţara de la un capăt la altul, spre deosebire de Ion Iliescu. Acesta încercase în zadar să se învoiască de la serviciu (Editura Tehnică) – în acele împrejurări, toţi şefii instituţiilor erau „de permanenţă". Dar nu reuşise să o găsească la telefon pe tovarăşa ministru Suzana Gâdea, spre a-i solicita aprobarea, ca să plece fără riscuri la „revoluţie şi reformă". Aşa că s-a ivit la sediul CC al PCR abia la ora 17:40, însoţit de ambasadorul sovietic Evgheni Tiajelnikov. Venise vremea deciziilor aşezate, iar Iliescu se simţea în putere să le ia, în pofida celor din stradă, care cereau tot mai insistent şi supărător „Jos comunismul!".

În faţa acestor strigăte, generalii armatei moarte a regimului i s-au alăturat, făcând un front comun – al „salvării naţionale". Generalul Stănculescu, cu piciorul în ghips, generalul Militaru, cu tunica duhnind a naftalină, Ion Iliescu, care era ocupat în momentul în care a fost solicitat să vină la TVR după fuga lui Ceauşescu cu repararea unei clanţe, şi „revoluţionarul în pulover roşu" Petre Roman, fiul unui cunoscut cominternist, au participat la o revoluţie pe care nu au fost în stare să o pună la cale împotriva lui Ceauşescu, pe care nu o înţelegeau pentru că nu era a lor şi de care de fapt le era frică, pentru că scăpa logicii cazone. Pricepuţi la lovituri de stat teoretice, generalii armatei moarte au înviat, pentru a salva ceea ce mai era de salvat din comunismul pe care l-au slujit o viaţă. Lor li s-a adăugat grupul de activişti „complotişti", în efortul lor comun de a împiedica radicalizarea mişcării de stradă şi de a salva ce se mai putea din sistemul de putere comunist.

Comitetul Central, Televiziunea şi Ministerul Apărării au devenit rapid polii de atracţie pentru acest grup de oameni. Din aceste puncte, în frunte cu Ion Iliescu, au

umplut rapid „vidul de putere", aplicând stratagemele puse la punct anterior. Ridicarea populară împotriva comunismului, cu evidente trăsături revoluţionare, a fost utilizată de grupul de complotişti în trambulină pentru cucerirea puterii politice în statul român. Ei nu au mai apucat să dea o lovitură de stat lui Ceauşescu, care părăsise puterea în urma revoluţiei din stradă, ci acesteia din urmă, care căpătase un tot mai pronunţat caracter anticomunist.

*

La izbucnirea revoltei la Timişoara şi ca urmare a primelor acţiuni militare de înăbuşire a ei se auzea repetat şi obsesiv la Europa Liberă că populaţia oraşului, cea ieşită în stradă, era masacrată de lanţuri de soldaţi înarmaţi şi chiar de tancurile ieşite pe Calea Girocului. Treptat, o tot mai largă parte a populaţiei României li s-a alăturat – mai întâi cu îngrijorare şi compasiune, apoi în revoltă, manifestată iniţial în marile oraşe din Transilvania. După nesăbuinţa lui Ceauşescu, care a insultat în 20 decembrie morţii a căror ucidere o comandase şi a căutat a doua zi cumpărarea conştiinţelor cu 100 de lei, calea era fără întoarcere. S-a petrecut atunci ceva peste puterea de înţelegere a oamenilor – parcă patru decenii de teroare, de stat la cozi, de cartele, de frig şi mai ales de umilinţe s-au adunat atunci în toţi, indiferent de vârstă. După „mitingul de susţinere" organizat de Ceauşescu s-a ridicat şi populaţia din Bucureşti. Se revărsase paharul. Frica era înghiţită ceas de ceas de porţii mari de curaj, iar anii de umilire se transformau clipă de clipă într-o libertate care înceta să mai fie numai interioară. O libertate căreia TAB-urile Armatei nu îi puteau ţine piept, după cum nu i-au putut ţine piept nici „uslaşii" Securităţii.

În aceste împrejurări, echipa „complotiştilor" conduşi de Ion Iliescu s-a urcat pe „tronul" lăsat vacant de Ceauşescu. Au ajuns în fostul „cabinet 1", în ministere sau la Cotroceni, călcându-se pe morţii Timişoarei, ai Clujului, ai Bucureştiului, dar au şi sporit numărul acestor morţi – spre a-şi legitima puterea, pentru a cărei cucerire au avut un merit marginal şi minor. Istoria acestui „grup" de oameni este de fapt istoria unei lovituri de stat, care a pus capăt Revoluţiei anticomuniste din România.

Concluzia lui John Simpson la finalul documentarului BBC este mai degrabă o constatare, care în sine spune foarte multe: „De fapt, toţi se cunoşteau între ei dinainte". Ceea ce, nu-i aşa, ar putea exclude „rolul întâmplării în istorie", căci o „mână a proniei" se exclude de la sine în cazul acestui grup de marxişti, cu legături directe în structurile puterii comuniste din România.

Generalul Nicolae Militaru

Nicolae Militaru: ...de aceea am întrebat cu cine aţi mai stat de vorbă, pentru că toţi care... unii ştiu şi ei, în detaliu. Aşa că să nu vă miraţi, Brucan a zis că nu a fost nimic înainte. Nu ştie el! Categoric, şi domnul Iliescu o să spună tot acelaşi lucru, pentru că din toamna lui 1984 situaţia a devenit cu totul alta, faţă de înainte. El nici acum nu recunoaşte asta. Revoluţia ne-a luat prin surprindere, acesta este purul adevăr şi nici atunci, pe timpul Revoluţiei, numai de asta nu îmi ardea mie sau lui, să discutăm despre ce s-a organizat şi ce trebuia să se întâmple şi aşa mai departe. El nici acum nu ştie. I-am transmis eu, prin generalul Ionel, care a venit într-o zi la mine, i-am povestit foarte

multe aspecte, pe care nu le cunoştea. Mi s-a comunicat că i-a transmis ceea ce îi spusesem, dar atât, eu cu Iliescu nu am stat de vorbă despre această perioadă. A existat o activitate subterană în România pentru înlăturarea prin forţă a lui Nicolae Ceauşescu şi a tuturor celor apropiaţi. [Pe banda video, John Simpson a întrebat ulterior, revenind asupra acestui aspect: „A făcut parte Ion Iliescu din acest complot?". „Absolut", a răspuns Nicolae Militaru, *n.n.*]

Dennis Deletant: Puteţi să ne spuneţi când a început, în opinia dumneavoastră, Revoluţia?

N.M.: Toată această luptă împotriva dictaturii în România trebuie împărţită în două etape: prima etapă a fost de câţiva ani buni de zile, unde s-a dus o luptă foarte tenace, de înlăturare prin forţă a dictatorului Ceauşescu şi a tuturor celor ce sunt în preajma lui şi care, cum se zice, „îl scărpinau între coarne". A doua etapă a constat în declanşarea propriu-zisă a Revoluţiei. Prima etapă a început prin anii 1970. Doamnei [Tira Schubart, cu care fusesem la general acasă pentru a fixa data şi detaliile interviului, *n.n.*], când a fost aci, la mine, i-am povestit chiar de o etapă anterioară, care a fost înainte de august 1968 – spunând august 1968, am în vedere ce s-a întâmplat în Cehoslovacia. Un moment de foarte mare importanţă, unde, ştiţi cu toţii, România nu a participat cu trupe. Dimpotrivă, Ceauşescu a dat dovadă de o atitudine deosebită şi a luat o poziţie fermă împotriva invaziei, ceea ce a făcut ca acţiunile lui să crească. După aceea, la câţiva ani de zile, situaţia s-a schimbat, căci Ceauşescu a devenit cel mai mare tiran, probabil, dintre toţi conducătorii ţărilor est-europene.

D.D.: În ce fel aţi fost implicat dumneavoastră în efortul de a-l înlătura pe Ceauşescu?

N.M.: Atunci când el a fost numit în fruntea partidului, eram comandant de Armată la Cluj. În acea perioadă a avut loc evenimentul de care vă vorbeam, invazia din Cehoslovacia. M-am mutat la Bucureşti, în 1969. Odată cu anii 1970, Ceauşescu a început să ducă o politică prin care desfiinţa aproape Armata. Eram tot comandant de Armată aici, în Bucureşti. Totul pentru construcţii, totul pentru dezvoltare, cu riscul de a muri lumea de foame, şi aşa mai departe. A fost antrenată în aceste evenimente inclusiv Armata, care a fost transformată într-un fel de cohortă de salahori pe şantierele naţionale. Prin decretele pe care le dădea, încet, încet a luat măsuri împotriva Armatei, începând de la hrănire, echipare, cazare până la instruirea trupelor. Pe noi, militarii, ne preocupa apărarea patriei. Suntem aici în bătaia vânturilor, asta se ştie foarte bine. Făceam noi parte din Tratatul de la Varşovia, dar ştiam şi ce s-a întâmplat în 1968 cu Cehoslovacia şi nu am zis niciodată că, dacă atunci nu a fost la noi o invazie, asta înseamnă că suntem în afara unui astfel de pericol. Mai ales că erau momente de tatonare a anumitor generali şi ofiţeri din Armata română, cam ce atitudine ar lua ei dacă s-ar întâmpla ceva similar celor petrecute în Cehoslovacia. Ministrul Apărării Naţionale era regretatul Ion Ioniţă, general de Armată. Noi ne cunoşteam foarte bine şi ajunseserăm să avem deplină încredere unul în altul. Eu avusesem un semnal încă de când eram comandantul Armatei de la Cluj, că trebuie să fac în aşa fel încât să îl contactez pe Maurer (în vârful piramidei Comitetului Central, înainte de a-l face praf Ceauşescu, Comitetul Politic şi apoi Biroul Politic Executiv, se aflau oameni care erau împotriva lui Ceauşescu). Cât am fost la Cluj nu am avut această posibilitate, pentru că Maurer nu a venit prea des acolo şi, atunci când venea, nu te puteai duce direct la el să îi spui că ai primit un semnal etc. După ce am venit în Bucureşti, în martie 1974, l-am întâlnit pe Maurer în pădurea Băneasa şi am stat de vorbă cu el aproape patru ore. M-am lămurit atunci de foarte multe chestiuni. Maurer renunţase la funcţia de prim-ministru din motive foarte precise. Mi-a spus şi de ce a plecat din funcţia pe care o deţinuse şi care este

situaţia, de fapt, a economiei naţionale şi ce se întâmplă cu acest Ceauşescu. La sfârşitul discuţiei noastre Maurer mi-a spus: „Măi, Militarule, te cunosc bine. Eu nu mai pot face nimic... Sunt la vârsta la care sunt, nici puterea politică nu o mai am. Tu eşti tânăr şi mai poţi face ceva pentru poporul ăsta. Dacă eşti hotărât să faci ceva, atunci fă! Eu am să te ajut cum am să pot".

Acesta a fost pentru mine un moment foarte important, pentru că de acum începusem să iau mai concret o poziţie, care, socotesc eu, era nimerită în momentul respectiv (care, bineînţeles, era extraordinar de riscantă). Îl aveam însă ca sprijin pe ministrul Apărării Naţionale, generalul Ion Ioniţă. În acel an, 1974, Ceauşescu a început să lovească direct în Armată, având destui susţinători chiar înăuntrul acestei instituţii. Şi primul în care a lovit a fost şeful Marelui Stat-Major, generalul Ion Gheorghe. Ne-am trezit cu toţii că generalul Ion Gheorghe era mutat din funcţia de şef al Marelui Stat-Major în funcţia de prim-vicepreşedinte la Primăria capitalei. Sigur, toţi ne-am pus întrebarea de ce, dar până la urmă nici nu ne-am mirat, pentru că Ion Gheorghe era unul dintre cei care îl susţineau întru totul pe Ion Ioniţă. A fost făcut un plan foarte diabolic, aş zice, pentru că cineva dorea să ajungă în fruntea Ministerului Apărării Naţionale... Iertaţi-mă, n-am să-i dau numele, pentru că mi-e şi scârbă să i-l pronunţ – o canalie ordinară! [Este vorba de generalul Ion Coman, şef al Marelui Stat-Major din 1974 şi ministru al Apărării în 1976-1980, *n.n.*] El dorea neapărat să ajungă ministrul Apărării Naţionale, dar nu l-a atacat direct pe Ioniţă, pentru că, dacă l-ar fi atacat direct şi îndepărtat, ar fi devenit ministru automat primul locţiitor, adică şeful Marelui Stat-Major. Şi atunci, l-a atacat pe Ion Gheorghe, şeful Marelui Stat-Major. Îndepărtându-l, el a venit în locul acestuia. O paranteză aici, fusesem numit eu, dar el a făcut tot felul de manevre cu sprijinul Securităţii ca să mă ponegrească în aşa măsură, încât era gata să se treacă peste decretul semnat şi să apară el. Imediat ce a devenit şeful Marelui Stat-Major, a început să îl mănânce, să îl roadă pe Ioniţă şi a reuşit. Era o practică la Ceauşescu de înlăturare prin vârful piramidei, aşa-zisa promovare! Şi l-a trecut pe Ioniţă din ministrul Apărării Naţionale, viceprim-ministru! M-aţi înţeles... ca, după aceea, să-l înlăture şi de acolo. Şi a trecut această canalie în funcţia de ministru.

Nu a durat mult şi, în iunie 1978, am fost eu înlăturat din Armată, scos, la 52 de ani, de la comanda Armatei din Bucureşti, unde fusesem timp de nouă ani de zile, şi numit, la fel, cu masca aceasta de promovare, adjunctul ministrului Construcţiilor Industriale. Cu toată opoziţia mea, că n-am nici calificarea pentru aşa ceva, am fost numit prin decret în acea funcţie, unde am stat timp de şase ani de zile. În timpul acesta, Armata fusese făcută zob. Instrucţia nu se mai făcea, dotarea era cum era, sub oblăduirea acelui aşa-zis ministru (eu i-aş zice ministru de paie, că nu se pricepea la armată, fusese un politruc)... Am început să adresez fel şi fel de proteste, am cerut audienţe la Ceauşescu, la nevasta lui; m-au minţit ca nişte şarlatani, cum că nu ştiau nimic, că era nevoie de o mână de fier la Construcţii Industriale şi din cauza aceasta am fost numit acolo. Atât Ioniţă, cât şi cu mine ne-am dus în noile funcţii cu gradele pe umăr, ca militari, şi am stat ca militari până ce am fost scoşi în rezervă. Pe mine m-a pensionat la 57 de ani, chiar dacă statutul nu prevedea o limită de vârstă pentru gradul de general-colonel (puteai trece la pensie şi la 70 de ani). Am mai stat un an de zile, ca civil, pe la Construcţii Industriale şi am cerut eu după aceea să plec. De asemenea, să nu credeţi că încă de la începutul începutului între mine şi Ioniţă au fost discuţii deschise. Fiecare trebuia să îşi asigure o perioadă de tatonare, a trebuit o anumită perioadă de timp să mă cunoască el pe mine, să îl cunosc eu pe el. După ce am văzut că ne potrivim şi la gânduri, am început să lucrăm intens, cu Ioniţă, dar şi cu alţii din Armată.

Aceasta a fost până pe la începutul anilor 1980. Deci anii 1970 au reprezentat perioada de acumulare, de nemulţumiri, iar la începutul anilor 1980 s-a trecut deja la acţiuni mai deosebite. Tot de la începutul anilor 1970 chiar şi domnul Iliescu a început opoziţia şi o opoziţie destul de vehementă. În urma unei vizite în China sau Coreea, Iliescu le-a stopat până şi entuziasmul care-i cuprinsese pe soţii dictatori la vederea manifestaţiilor tipice de acolo. A fost îndepărtat din funcţia pe care o avea, a trecut prin diferite funcţii. La începutul anilor 1980, eu eram internat în spital. Iliescu a venit în vizită la cineva care era lângă camera unde mă aflam eu internat. Acel vecin era tatăl lui Petre Roman. Când a ieşit Iliescu din camera lui Walter Roman, am ieşit, întâmplător, şi eu din cameră. Ne-am întâlnit şi am plecat amândoi pe scări, în jos. Cu vreo câteva zile în urmă, Ceauşescu a mai ţinut o cuvântare, unde a zis numai prostii. Coborând scările, am abordat direct cu Iliescu această discuţie. Aproape de sfârşit, când ieşeam în curte, am întrebat dacă totuşi nu există forţe în România pentru a-l înlătura pe Ceauşescu. Iliescu a reţinut, nu mi-a dat un răspuns. Eu am ieşit din spital, m-am reîntors la serviciu, la treburile mele. Iliescu m-a căutat după vreo două săptămâni, ne-am întâlnit şi mi-a dat răspuns la acea întrebare pe care eu o lansasem în spital. „Pare-se că sunt forţe şi că se pot închega", mi-a zis. Aşa am început activitatea eu cu el. După o anumită perioadă de timp, Iliescu mi-a spus că ar fi dorit să îl contacteze şi pe Ioniţă, că avea foarte multă încredere în el – el nu ştia de legăturile mele cu Ioniţă –, că au fost la Ioniţă doi oameni, că au vrut să îl tatoneze şi Ioniţă le-a „dat cu flit", cum se spune, adică i-a cam evitat. Cum adică să intri în casa unui om şi să-i propui asemenea lucruri, când se ştia de ascultare etc. Atunci mi-am luat eu sarcina aceasta, de a-l pune în temă pe Ioniţă. Au urmat apoi întâlniri cu Iliescu şi aşa a început să se închege treaba: erau cele două grupe, militară şi politică. Eu m-am întâlnit cu Iliescu, care mi-a făcut cunoştinţă cu încă doi oameni. Unul era civil, profesor, Măgureanu, iar celălalt militar, căpitan de rangul I, Radu Nicolae. El ştie multe lucruri pe care nu le ştiu nici eu.

Am început în această formaţie să ne pregătim în scopul de a organiza o adevărată lovitură de stat pentru toamna lui 1984, în timp ce soţii Ceauşescu erau plecaţi în Republica Federală Germania. Trebuie să vă spun cu mult regret că acţiunea noastră a eşuat. Poate că nici nu era organizată aşa cum se cuvine, dar am mai şi rămas cu impresia că cineva a trădat. Aş face un păcat să pronunţ numele cuiva, pe care l-am presupus... dar prea au coincis nişte lucruri... Poate că Radu Nicolae ar putea să vă dea şi nume. După acest eşec, ne-am întâlnit tot grupul într-o „casă conspirativă" în care, în cele din urmă, am înţeles că am fost şi înregistraţi şi ne-am pus întrebarea dacă ne oprim sau mergem mai departe. Am hotărât că mergem mai departe. Modalitatea de organizare şi acţiune era împărţită între părerea militarilor şi a civililor. Civilii ziceau că e nevoie de un puci militar, câteva grupe, pâr! pâr! (chiar aşa se pronunţa cineva), îi răsturnăm şi gata. Noi ne-am abţinut să confirmăm o asemenea posibilitate, pentru că după aceea noi, militarii, am hotărât ceva diferit. Mai întâi, că Armata nu trebuia să fie implicată într-un asemenea act. A doua chestiune, să facem în aşa fel încât să nu curgă sânge. Ca să realizezi şi una, şi alta înseamnă să te poţi bizui pe nişte forţe, pe nişte dotări materiale. Vedeţi, între 1984 şi 1989 au trecut cinci ani de zile. Ei, în cinci ani să ştiţi că s-a lucrat foarte serios. Ca să faci rost de nişte materiale – tot pistoale se numeau, dar erau de altă natură, nu trimeteau un glonţ, ci o capsulă cu un ser foarte puternic, care te ţine adormit 24 de ore. Nu implici Armata, în schimb oameni din Armată, atât activi, cât şi în rezervă, au constituit un detaşament de asalt. Vă rog să reţineţi, aici erau incluse şi cadre militare din Ministerul de Interne, active şi în rezervă. De asemenea, mai erau

şi un număr însemnat de activişti de partid. Vă rog să înţelegeţi că cele patru milioane de membri de partid n-au fost toţi la picioarele lui Ceauşescu. Marea majoritate, în a doua parte a „împărăţiei" lui Ceauşescu, l-au dezavuat, n-au fost de acord cu politica lui.

Multă lume se bate cu pumnul în piept că de atunci a luptat împotriva comunismului. Nu s-a pus problema împotriva comunismului - şi asta trebuie să fie foarte clar. Pe plan mondial situaţia era cum era. Din 1985 venise la putere în Uniunea Sovietică Gorbaciov. Schimbase nişte lucruri. A avut loc Congresul al XXVII-lea al Uniunii Sovietice - au apărut nişte probleme noi în ideologia comunistă, de restructurare a comunismului, a gândirii comunismului. Că era o utopie este clar, toţi cei care au gândit la timpul respectiv erau convinşi de lucrul acesta. Dacă un socialism democratic era posibil şi era de dorit, un comunism cu preceptele sale era o utopie totală. Ce fel de stimulent era pentru om, dacă el ştia foarte bine că el, după ce comunismul se va fi înfăptuit, i se va da după propriile nevoi şi că i se cere în raport de ceea ce poate să dea? Niciun stimulent ca să înveţe, niciun stimulent prin care să se perfecţioneze în munca lui - o utopie. Deci nu s-a pus problema de luptă împotriva comunismului, ci împotriva ceauşismului, pentru că toţi eram convinşi că Ceauşescu numai vorbise despre autoconducere, autofinanţare, autogestionare. Cum vedea însă pe cineva că iese din front, îi dădea în cap.

Şi un lucru foarte important pe care, repet, îmi pare rău, domnul Iliescu nu-l recunoaşte... [sfârşit de casetă; caseta se schimbă, iar generalul Militaru vorbise între timp de moartea generalului Ion Ioniţă, care aranjase ca un armament neletal, pentru anihilarea cuplului Ceauşescu, să fie procurat, dar între timp a fost, *n.n.*] ...ucis. Şi, după ce a fost el ucis, s-a rupt orice legătură cu furnizorul, de aceea a trebuit un timp destul de îndelungat pentru a lega din nou capetele de aţă. A durat cât a durat, a durat destul de mult, dar, până la urmă, au fost găsite aceste capete, au fost legate şi a rămas ca armamentul să vină la începutul anului 1990, pe la sfârşitul lunii ianuarie - începutul lui februarie. O lună de zile pentru partea organizatorică, urmând ca la sfârşitul lui februarie - începutul lui martie să trecem la ceea ce nu s-a reuşit în 1984. Lovitura de stat nu s-a dat pentru că situaţia se schimbase. Se schimbaseră şi conducătorii politici comunişti din ţările est-europene. Mai rămăseseră România şi Albania. [În acest moment, l-am întrebat, din spate, dacă o asemenea acţiune nu era socotită de fapt o încălcare a jurământului, un act de trădare, *n.n.*] ...Eu am depus jurământul faţă de ţară, nu faţă de familia Ceauşescu, şi familia Ceauşescu nu face altceva decât să ducă ţara în prăpastie. Căpitanul de rangul I Radu Nicolae a fost condamnat la zece ani închisoare. Generalul Kostyal a fost condamnat, evacuat din Bucureşti, cu domiciliu forţat în provincie, trecut în rezervă printr-un decret, pur şi simplu, şi nu numai trecut în rezervă, dar şi luat gradul de general. Ioniţă, v-am spus, scos din funcţie, la mine, percheziţie domiciliară, familia urmărită. Cine venea la mine era luat la întrebări după ce ieşea. Ce s-a discutat cu mine, în ce scop, dacă a fost chemat sau dacă a venit pur şi simplu şi aşa mai departe. Practic, cinci ani de zile am fost terorizaţi, nu mai puteam suporta această teroare. Nici eu, nici copiii, nici nevasta, toată familia eram în aceeaşi situaţie. La fel s-a întâmplat şi cu ceilalţi. Generalul Pletos, de exemplu - scos din funcţie, trimis într-o funcţie de colonel, pe Canalul Dunăre - Marea Neagră şi apoi trimis în rezervă -, a fost rechemat la Revoluţie şi el, şi generalul Cheler, care de asemenea fusese scos din Armată. Faptul că nu se cunoaşte toată această pânză de păianjen este pentru că, din motive de siguranţă, nimeni nu avea voie să aibă legături cu mai mult de două persoane. Zvonuri de genul că la închisoarea Jilava s-au săpat 20 de gropi pentru 20 de generali din Armată erau ceva frecvent.

În 1987 Ioniţă a murit. Problema a rămas în plină organizare şi fără să cunoaştem nişte date precise. Nouă ne era teamă – vă spun sincer – şi de Securitatea internă, dar şi de cea externă. Ne temeam ca ceea ce s-a întâmplat la Praga să nu se întâmple şi în România. Din cauza aceasta, după moartea lui Ioniţă, mi-a revenit mie sarcina de a lua asupra mea toată această responsabilitate. Eram în Tratatul de la Varşovia, eram în CAER [Consiliul de Ajutor Economic Reciproc, *n.n.*], aveam legături foarte strânse cu Uniunea Sovietică. Mi s-a organizat un contact la Consulatul General Sovietic de la Constanţa. După două luni de zile de la moartea lui Ioniţă (20 august 1987), am fost acolo, la consulat, cu trei probleme. Întâi, l-am întrebat [pe consul, *n.n.*] ce părere are Uniunea Sovietică dacă în România ar avea loc o mişcare pentru înlăturarea lui Ceauşescu. Apoi, dacă Uniunea Sovietică va recunoaşte noile autorităţi şi a treia problemă, care ne durea cel mai tare, dacă se va repeta un august 1968, de la Praga. Consulul a plecat, a stat 15-20 de minute, care mie mi s-au părut ore, apoi a venit, ne-a servit cu o cafea, un coniac şi apoi a zis „Tovarăşe Militaru, Uniunea Sovietică nu se amestecă în treburile interne ale României, faceţi ce credeţi că trebuie să faceţi. A doua problemă, vă asigur că Uniunea Sovietică va recunoaşte prima noile autorităţi din România. Şi a treia problemă, niciodată nu se va repeta ceea ce s-a întâmplat în august 1968 în Cehoslovacia". După Revoluţie s-au spus foarte multe minciuni, că au venit agenturile străine să facă nu ştiu ce în România, că nu ştiu ce a făcut KGB-ul : toate sunt nişte minciuni gogonate ! Revoluţia a fost înfăptuită de poporul român şi, sincer vă declar, nu am niciun fel de îndoială că în perioada Revoluţiei din decembrie 1989 nu au fost pe teritoriul României agenturi străine. Aceste agenturi însă era normal să existe, pentru că picaseră toate căpeteniile din ţările de est, mai puţin în România şi Albania. Apoi, la începutul lui decembrie fusese întâlnirea dintre Gorbaciov şi Bush de la Malta şi deci era normal să se întâmple ceva până şi în România. Nu se întâlniseră ei acolo pentru a pune la cale, vezi, Doamne, lovitura din România. Ei aveau probleme mai mari, de importanţă mondială.

Aşa că n-a făcut Revoluţia nici KGB-ul, nici CIA, nici Mosadul, nimeni altcineva decât amărâtul ăsta de popor român. V-am descris aceste amănunte pentru faptul că trebuie să se înţeleagă odată că şi în Occident s-a vorbit [despre români, *n.n.*] foarte urât în perioada prerevoluţionară. Că e un popor laş, că mămăliga nu explodează, cu alte cuvinte, că poporul român duce în spinare orice greutate i se pune de către Ceauşescu. Realitatea este că a fost o luptă foarte aprigă, care pe care, şi, uite, poporul a câştigat. Mă refer aici la faptul că a câştigat această revoluţie, ce s-a întâmplat mai departe ar putea să v-o spună oricine din România, dacă este mai bine sau mai prost decât înainte.

D.D. : Aţi povestit despre contactul pe care l-aţi avut cu Consulatul sovietic la Constanţa. Ştiau ruşii despre existenţa complotului dumneavoastră ?

N.M. : Trebuie să vă mărturisesc cu o părere personală : că sovieticii cunoşteau situaţia din ţară era clar, nu am niciun fel de îndoială în privinţa aceasta. Reţineţi că Gorbaciov, începând cu 1985, când a preluat puterea, a mers pe cu totul altă linie şi cu fiecare conducător, când se întâlnea (inclusiv cu Ceauşescu, cu care s-a întâlnit de două ori), discuta aspecte legate de viitorul socialismului. Gorbaciov cu Honecker au avut chiar discuţii aprinse în privinţa aceasta, la fel cum a avut şi cu Ceauşescu, pentru că Ceauşescu nu era de acord cu noile idei. În schimb, amândoi fuseseră de acord cu conducătorul partidului comunist din Cehoslovacia în 1968... Dacă ştiau sau nu sovieticii despre complot n-aş putea să vă dau un răspuns. Un lucru e cert : erau convinşi că pe teritoriul României se petrece ceva. Pentru că nu era numai grupul nostru, erau mai multe grupuri, împânzite cam pe tot teritoriul ţării. Că nu erau aşa de organizaţi cum

eram noi, nu aveau o concepţie clară a ceea ce trebuie să fie făcut este adevărat. Erau grupuri care includeau civili şi militari, însă nu din Armată, ci din Securitate.

Ruşii, cred eu, când au văzut că vine generalul Militaru şi le spune lucrul acesta, au înţeles că ştim exact ceea ce vrem să facem şi că avem încredere în noi. Nu putea să ajungă oricine la Consulat, e clar. Că mă cunoşteau pe mine, n-am nicio îndoială, eram comandant de Armată, participam la toate activităţile în cadrul Pactului de la Varşovia de pe teritoriul României, al Ungariei sau Bulgariei. Nu eram un necunoscut, chiar dacă eram general în rezervă. Aş zice chiar că au tresărit oarecum când au văzut cartea de vizită a generalului Militaru, că se duce la Consulat. Înainte de a ajunge la consulul general am avut o discuţie de 15-20 de minute cu unul din consuli. Acesta nu m-a văzut niciodată, dar nu ştiu dacă nu auzise de mine. Când l-am întrebat de cât timp lucrează în Constanţa, mi-a răspuns că de 12 ani. Apoi l-am întrebat ce părere are de socialismul acesta, el mi-a spus un lucru care m-a bucurat în mod deosebit: „Nu ştiu cum este la dumneavoastră şi la noi, dacă e bine sau nu e bine. Ştiu un singur lucru, că nimeni nu fuge din Occident să vină nici la dumneavoastră, nici la noi. Dar de la dumneavoastră şi de la noi fug destui şi cer azil politic". Ei, discuţia aceasta mie mi-a dat curaj. La consul nu am vorbit în limba rusă, chiar dacă mai cunosc ceva. Poate că nu ne-am fi înţeles şi n-aş fi reuşit să-mi exprim gândurile aşa cum le-am exprimat în limba română. El le-a înţeles, ca dovadă că s-a dus şi a vorbit la telefon şi sunt sigur că n-a vorbit cu Bucureştiul, cu ambasada, ci direct cu Moscova.

Tot ca probleme organizatorice, în perioada celor cinci ani de zile am luat iniţiativa şi am propus unui grup restrâns – Ioniţă, Kostyal şi alţii – că ar fi nimerit să comunice, prin Europa Liberă, BBC şi aşa mai departe, despre înfiinţarea în România a Comitetului Salvării Naţionale. Noi trimiteam frecvent scrisori la Europa Liberă, dar, din păcate, n-au fost toate publicate. Şi în momentul de faţă sunt sigur că şi la dumneavoastră, la secţia română de la BBC şi la departamentul românesc de la Europa Liberă au fost infiltraţi securişti. Sub masca de evadare din România sau cu alte pretexte s-au infiltrat şi au ajuns chiar şi în aceste compartimente, căci pe Ceauşescu îl interesa în mod deosebit acest aspect. Eu am spus-o la Europa Liberă acum, după Revoluţie. În iarna lui 1984-1985 – după eşecul pe care l-am avut – am zis să înfiinţăm un Comitet al Salvării Naţionale şi să îl dăm publicităţii. S-a făcut scrisoare către Europa Liberă, dar, din păcate, nu a fost publicată. Comitetul însă a existat. În cercuri restrânse de oameni se ştia de existenţa unui asemenea comitet. În iarna lui 1988-1989 acest comitet s-a transformat în Front al Salvării Naţionale [FSN, *n.n.*]. Ce am înţeles noi prin constituirea acestui Front? Nu aminteşte nici de Partidul Comunist, nici de cele istorice, Partidul Liberal, Ţărănesc şi aşa mai departe, ci vine cu ceva nou, care să includă toţi oamenii de bună-credinţă care vor să pună umărul la redresarea României. În seara de 22 eu am avut acea intervenţie şi am spus „Frontul Salvării Naţionale, care funcţionează de şase luni". Secvenţa respectivă a fost filmată şi imediat a fost vândută de cineva, un păcătos, că nu i se poate spune altfel, şi în 24 de ore a ocolit mapamondul. În câteva zile, au venit la mine cei care îşi aranjaseră un culcuş bun în conducerea FSN... (în primul rând, eu nu m-am înfipt ca să fac parte din acest Front al Salvării Naţionale şi am văzut eu cine s-a strecurat acolo, nu am fost de acord şi atunci am refuzat să fac parte din acest „front"). M-au mai întrebat nişte reporteri din Elveţia de ce „Frontul Salvării Naţionale". Le-am spus: „Domnilor, închipuiţi-vă că s-ar fi comunicat atunci, în seara de 22, că Partidul Naţional Ţărănesc, avându-l în frunte pe Coposu, ar fi luat puterea în stat. Sau Câmpeanu cu Partidul Naţional Liberal au luat puterea în stat. Cred că nu greşesc dacă spun că ar fi avut loc un război civil". FSN ar fi trebuit să ia de fapt locul Marii Adunări Naţionale.

trebuie să ia puterea... A venit Iliescu, a luat şi el cuvântul, de acolo ne-am deplasat la Ministerul Apărării Naţionale cu aceeaşi maşină, am stat aproximativ o oră, de acolo am mers la sediul Comitetului Central (n-am înţeles până astăzi de ce Iliescu a făcut apel la toţi oamenii de bună-credinţă să vină la sediul CC, când puteau să vină în altă parte, la Armată, la Televiziune...).

La Comitetul Central au început discuţiile, ce să facă, cum să facă. Toţi cei care au fost prezenţi acolo au făcut parte din Consiliul Frontului Salvării Naţionale, chiar şi militarii. De exemplu, Stănculescu a făcut parte din Consiliu, chiar dacă fusese la Timişoara, ca organ de represiune. Guşă a făcut şi el parte, chiar dacă el condusese ostilităţile la Timişoara. Şi alţii... Comandantul Armatei de aici, din Bucureşti, chiar dacă el a condus ostilităţile. Îmi închipui că domnul Iliescu a vrut să atragă Armata de partea Revoluţiei şi prin forma aceasta. A urmat apoi o criză de conducere a statului, din dimineaţa de 22, când Ceauşescu şi-a luat zborul, şi până seara, când s-au constituit Frontul Salvării Naţionale şi Consiliul Frontului Salvării Naţionale. Şi în Armată a fost criză, din dimineaţa de 22, de când l-au omorât pe Milea, şi până în după-amiaza zilei de 24, când a fost numit noul ministru al Apărării Naţionale. Aici, perioada aceasta a fost destul de... [sfârşit de casetă; între timp, înainte să reia firul discuţiei, Militaru continuă, cu alte opinii personale, *n.n.*]. Trebuia neapărat să se ştie, să ştie Armata cine este şeful ei. Acela ar fi trecut la pupitrul de comandă şi ar fi luat comanda Armatei, n-ar mai fi îndrăznit nici X sau Y, de la Televiziune sau din altă parte, să mai dea ordine la Armată. Mişcările de stradă au început să formeze partidele. Din păcate, partidele nou-înfiinţate, altele reînfiinţate (Partidul Social Democrat, Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Naţional Liberal). Reorganizate, partidele erau gata să treacă la putere. Şi atunci a început o hără mare între aceste partide şi FSN. Nu se mai terminau în Bucureşti manifestaţiile, mitingurile, încercări de răsturnare prin forţă şi aşa mai departe. A fost o perioadă de calvar în Bucureşti. Pe mine mă interesa toată ţara, dar, în primul rând, situaţia din Bucureşti. Aşa a fost până la sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie; pe ziua de 16 februarie eu am plecat. Nu e cazul să discutăm acum motivele, domnul Iliescu le ştie foarte bine. Acum privesc şi eu ce se întâmplă în România! Ascult oamenii, cum se comentează situaţia din România şi pot să spun că putea să fie mai bine.

...deci după 22, când s-a răspândit această ştire, că au fost făcute şi comentarii, speculaţii, că în România ar fi fost o lovitură de stat, că a fost organizată din timp, că n-a fost spontană şi aşa mai departe. Şi au venit la mine: „Ce-ai făcut, domnule, ce ai zis, te ştie tot mapamondul!...". „Ce am zis?" „Păi, ai zis că Frontul Salvării Naţionale funcţionează de şase luni de zile..." „Şi? Ce propuneţi voi?" „Noi am zis că nu e adevărat, că nu ai zis tu (adică eu) aşa ceva." Era directorul Televiziunii, care a insistat foarte mult pe treaba aceasta, să clarific. Mi-a spus că trebuie să vină postul II al Televiziunii Franceze şi să dau acolo o dezminţire. A venit televiziunea acolo, la Armată (deci după 24, pare-se că pe 26), şi eu am declarat următorul lucru, că „nu am spus adevărul în totalitate, deoarece Frontul Salvării Naţionale nu funcţionează de şase luni, funcţionează de mai multă vreme! Din iarna lui 1984-1985 funcţiona, sub denumirea de Comitetul Salvării Naţionale, iar sub numele de Frontul Salvării Naţionale, din iarna lui 1988-1989". Au rămas toţi tablou atunci şi m-au întrebat dacă să o transmită aşa. Le-am răspuns să o transmită aşa, pentru că acesta este adevărul. A fost transmis şi toată lumea s-a lămurit. După aceea, au venit unii (unii dintre noi) să spună că de fapt au fost nişte încercări, că nu a fost o luptă subterană... Când m-au întrebat pe mine, le-am zis că sunt de acord, dacă vor să îl numească „complot". Eu i-am zis şi altfel, o rezistenţă împotriva dictaturii lui Ceauşescu, cu scopul de a-l înlătura. Realitatea, le-am spus, este că poporul român n-a stat cu mâinile în sân în perioada aceea.

M-aţi întrebat dacă toţi cei care erau acolo [în grupul de la Comitetul Central, *n.n.*] făceau parte din grupul nostru. Nu, nu toţi! Pentru că nu s-au adunat 100-200 de oameni într-o sală, ca să facă un congres al Frontului Salvării Naţionale. Frontul număra, parcă, 38 de oameni. Apoi s-a înfiinţat în fiecare judeţ, pentru a ajunge mai apoi să fie prezent şi la nivel de instituţie, de comună. S-a făcut însă o greşeală. Pentru că înainte de alegerile din 20 mai 1990 au fost făcute nişte declaraţii, declaraţii care nu erau la locul lor, că Frontul Salvării Naţionale nu va candida la alegeri, ca după aceea unii oameni să se trezească la realitate şi să revină, declarând că vor candida. Greşeala a fost atunci când au declarat că nu vor candida. E de la sine înţeles că acest organism politic a luat puterea, începuse deja să se ştie că Iliescu a fost un disident, că a luptat şi a făcut parte din grupul de luptă subterană. Cum adică să dai acum puterea din mână! ? Cui s-o dai? V-am spus, putea să se întâmple pe teritoriul României un război civil. Şi nu este adevărat că toţi comuniştii au trecut la Frontul Salvării Naţionale! Foarte mulţi comunişti au trecut la Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat, la Partidul Naţional Liberal, la Partidul Agrarian şi aşa mai departe, iar în Frontul Salvării Naţionale s-au înscris foarte mulţi care nu făceau parte din Partidul Comunist.

S-a reuşit transmiterea unui apel semnat „Frontul Salvării Naţionale" către viitorii delegaţi la Congresul al XIV-lea al PCR. Apelul conţinea foarte multe lucruri care aveau nevoie să se facă ştiute şi a fost transmis de câteva ori, prin Europa Liberă. Era extraordinar de bine nimerit dacă se putea transmite şi acel apel al Frontului Militar. I-am spus domnului Raţiu, printr-o convorbire telefonică pe care am avut-o prin intermediul postului Europa Liberă, că de fapt a primit apelul, dar nu l-a transmis. El insistă că nu l-a primit. Eu însă am hârtiile şi semnătura lui cum că a primit două documente; astea sunt, o scrisoare şi textul acelui apel al Frontului Militar. Dumnealui a venit, n-a catadicsit să ia legătura cu mine, să clarificăm. Atât redactarea, cât şi transmiterea îi aparţin căpitanului de rangul I Radu Nicolae. Şi Radu Nicolae are documentul (la fel cum am şi eu) cu semnătura lui Raţiu că a primit documentele.

D.D.: El ştia de activitatea dumneavoastră?

N.M.: Ştia ceva. Concret însă, detaliile, organizatorica nici acum nu le ştie. Doar ce i-am transmis eu, prin generalul Ionel [e vorba de Vasile Ionel, ulterior consilier prezidenţial al lui Ion Iliescu, *n.n.*]. El a făcut diferite declaraţii, la postul românesc de radio, la televiziune, diferite reviste, după ce am plecat eu de la comanda Armatei, prin care a minimalizat activitatea subterană. Eu în 23 august 1990 i-am trimis o scrisoare prin care i-am spus să termine cu acest sistem de negare, pentru că poporul român şi opinia publică internaţională trebuie să cunoască realitatea. Nu este vorba de niciun ajutor străin, nu este vorba de a cerşi ajutor străin de la nimeni, nici din Est, nici din Vest şi nici nu putem fi de acord cu ceea ce susţin securiştii, că ar fi venit KGB sau CIA ca să incite poporul. Revoluţia a fost autohtonă, teroriştii au fost autohtoni, prin urmare asta trebuie să afle poporul român. Eu am scris această scrisoare şi i-am povestit totul generalului Ionel. Ionel n-avea nici el de unde să cunoască toate detaliile. Eu şi cu Nicolae Radu ştiam toate treburile de ansamblu. Ei bine, domnul Raţiu nu a găsit timp ca să stea cu mine de vorbă.

Activitatea lui Ion Iliescu, am împărţit-o întotdeauna în două etape: etapa de până la Revoluţie şi etapa de după. Eu nu-mi permit să comentez etapa de după Revoluţie – o cunoaşte un întreg popor şi fiecare cetăţean interpretează activitatea preşedintelui cum îi trăsneşte lui prin minte. Însă etapa de până la Revoluţie e cu totul altceva: nu multă lume cunoaşte activitatea reală a lui Iliescu din perioada prerevoluţionară. Eu i-o cunosc. I s-au pus în spinare multe, că e filorus, că el cu nu ştiu cine a cerut să vină trupele

Trebuia deci să devină organ legislativ, să fie şi executiv, şi factor politic. Ceva, adică, pentru închegarea naţiunii române, şi nu dezbinare a ei, cum, din păcate, a început să se întâmple, după ce au început să se formeze partidele. Pentru că în momentul de faţă poporul român este mai dezbinat decât înainte de Revoluţie. Fiecare partid îşi urmează cursul lui, lovind în celelalte partide, aşa cum lovesc oamenii, chiar în interiorul aceluiaşi partid.

În primăvara lui 1989 a luat fiinţă Frontul Militar din România. De această problemă s-a ocupat în mod nemijlocit căpitanul de rangul I Radu Nicolae, care a redactat împreună cu un grup al lui un apel către naţiune, către oştire. Apelul a fost trimis printr-un curier special la Londra domnului Raţiu, care este acum deputat în Parlamentul României. Din păcate, apelul nu a fost transmis prin BBC, deşi ar fi avut un rol extraordinar de important (noi ştiind că [acţiunea noastră, *n.n.*] va avea loc la sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie), mizam pe Sărbători, să aibă timp oamenii să comenteze şi să se creeze o anumită stare de spirit, atât în Armată, cât şi în rândul populaţiei civile. Era nevoie ca civilii să aibă încredere în Armată, să ştie că Armata nu va trece de partea forţelor de represiune. Să reţineţi că generalul Milea, ministrul Apărării Naţionale, făcea parte din conspiraţie. El lucrase cu mine mulţi ani de zile, eram prieteni... Deci el ştia un lucru, că Armata nu trebuie să se implice. Această instituţie trebuia doar să se interpună între populaţia civilă, care era de aşteptat să se manifeste, să sprijine lovitura de stat şi forţele de represiune, care ar fi putut să vină să tragă în populaţie.

În continuare o să vedeţi că Ceauşescu a contat totuşi pe unii generali şi ofiţeri zeloşi din Armată şi a reuşit să o atragă de partea forţelor de represiune. În mare parte a reuşit, numai că s-au orientat ăia de jos, comandanţii de subunităţi şi soldaţii : n-au tras în oameni. Că, dacă ar fi tras, la câte gloanţe s-au consumat în timpul Revoluţiei, jumătate din poporul român ar fi fost în pământ în acest moment.

În ziua de 18 decembrie trebuia să plec într-un sat de lângă Timişoara, pentru ceva pur personal. În seara de 17 decembrie, pe la miezul nopţii, a venit la mine un maior de Securitate, care era legătura mea cu un grup din Securitatea română (să înţelegeţi, nu toată Securitatea era de partea lui Ceauşescu, mulţi din ei au făcut parte din Frontul Militar). Acest maior mi-a spus că la Timişoara a început revolta, că s-a tras în populaţie, că speră şi ei să se extindă pe tot teritoriul ţării (în 1977, revolta din Valea Jiului a fost izolată, sugrumată, la fel şi în 1987 în Braşov). Mi-a mai spus că sunt rugat să nu părăsesc domiciliul nici ziua, nici noaptea, pentru că viaţa mea este în pericol. Printr-un telefon, m-am convins că Armata este alarmată şi m-am conformat recomandărilor – nu am ieşit din casă. Eram sigur că puteau să mă lichideze oricând. Aveam informaţii prin radio – BBC, Europa Liberă –, din interior, fiica mea mijlocie lucra în centrul Bucureştiului, în turism, şi îmi aducea informaţii, iar soţia din piaţă. Acolo se ştiau toate ! În 22 dimineaţa am ascultat comunicatul despre moartea lui Milea. Am fost ferm convins că a fost ucis, apoi faptul a fost recunoscut şi de fostul ministru de Interne. La noi, televiziunea emitea numai două ore, seara. Atunci însă, dintr-un instinct, am dat drumul la televizor şi am văzut că televiziunea emite. M-am îmbrăcat militar şi am plecat la Televiziune. Acolo am fost introdus în unul dintre studiouri şi am luat cuvântul şi am spus lucrurile care se ştiu deja, iar dacă nu se ştiu, există înregistrarea. S-a comentat foarte mult această problemă, a cuvântării mele de la Televiziune. M-am adresat tuturor comandanţilor, pe rând, să înceteze focul, le-am spus să înceteze măcelul şi să introducă trupele în cazărmi. În rândul populaţiei civile a avut un mare efect, aducând speranţa că a venit cineva cu autoritate, să facă ordine în ţară. Nu era intenţia mea de a lua puterea, dar după aceea au fost unii care au insistat, spunând că Armata

trebuie să ia puterea... A venit Iliescu, a luat şi el cuvântul, de acolo ne-am deplasat la Ministerul Apărării Naţionale cu aceeaşi maşină, am stat aproximativ o oră, de acolo am mers la sediul Comitetului Central (n-am înţeles până astăzi de ce Iliescu a făcut apel la toţi oamenii de bună-credinţă să vină la sediul CC, când puteau să vină în altă parte, la Armată, la Televiziune...).

La Comitetul Central au început discuţiile, ce să facă, cum să facă. Toţi cei care au fost prezenţi acolo au făcut parte din Consiliul Frontului Salvării Naţionale, chiar şi militarii. De exemplu, Stănculescu a făcut parte din Consiliu, chiar dacă fusese la Timişoara, ca organ de represiune. Guşă a făcut şi el parte, chiar dacă el condusese ostilităţile la Timişoara. Şi alţii... Comandantul Armatei de aici, din Bucureşti, chiar dacă el a condus ostilităţile. Îmi închipui că domnul Iliescu a vrut să atragă Armata de partea Revoluţiei şi prin forma aceasta. A urmat apoi o criză de conducere a statului, din dimineaţa de 22, când Ceauşescu şi-a luat zborul, şi până seara, când s-au constituit Frontul Salvării Naţionale şi Consiliul Frontului Salvării Naţionale. Şi în Armată a fost criză, din dimineaţa de 22, de când l-au omorât pe Milea, şi până în după-amiaza zilei de 24, când a fost numit noul ministru al Apărării Naţionale. Aici, perioada aceasta a fost destul de... [sfârşit de casetă; între timp, înainte să reia firul discuţiei, Militaru continuă, cu alte opinii personale, *n.n.*]. Trebuia neapărat să se ştie, să ştie Armata cine este şeful ei. Acela ar fi trecut la pupitrul de comandă şi ar fi luat comanda Armatei, n-ar mai fi îndrăznit nici X sau Y, de la Televiziune sau din altă parte, să mai dea ordine la Armată. Mişcările de stradă au început să formeze partidele. Din păcate, partidele nou-înfiinţate, altele reînfiinţate (Partidul Social Democrat, Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Naţional Liberal). Reorganizate, partidele erau gata să treacă la putere. Şi atunci a început o hără mare între aceste partide şi FSN. Nu se mai terminau în Bucureşti manifestaţiile, mitingurile, încercări de răsturnare prin forţă şi aşa mai departe. A fost o perioadă de calvar în Bucureşti. Pe mine mă interesa toată ţara, dar, în primul rând, situaţia din Bucureşti. Aşa a fost până la sfârşitul lui ianuarie – începutul lui februarie; pe ziua de 16 februarie eu am plecat. Nu e cazul să discutăm acum motivele, domnul Iliescu le ştie foarte bine. Acum privesc şi eu ce se întâmplă în România! Ascult oamenii, cum se comentează situaţia din România şi pot să spun că putea să fie mai bine.

...deci după 22, când s-a răspândit această ştire, că au fost făcute şi comentarii, speculaţii, că în România ar fi fost o lovitură de stat, că a fost organizată din timp, că n-a fost spontană şi aşa mai departe. Şi au venit la mine: „Ce-ai făcut, domnule, ce ai zis, te ştie tot mapamondul!...". „Ce am zis?" „Păi, ai zis că Frontul Salvării Naţionale funcţionează de şase luni de zile..." „Şi? Ce propuneţi voi?" „Noi am zis că nu e adevărat, că nu ai zis tu (adică eu) aşa ceva." Era directorul Televiziunii, care a insistat foarte mult pe treaba aceasta, să clarific. Mi-a spus că trebuie să vină postul II al Televiziunii Franceze şi să dau acolo o dezminţire. A venit televiziunea acolo, la Armată (deci după 24, pare-se că pe 26), şi eu am declarat următorul lucru, că „nu am spus adevărul în totalitate, deoarece Frontul Salvării Naţionale nu funcţionează de şase luni, funcţionează de mai multă vreme! Din iarna lui 1984-1985 funcţiona, sub denumirea de Comitetul Salvării Naţionale, iar sub numele de Frontul Salvării Naţionale, din iarna lui 1988-1989". Au rămas toţi tablou atunci şi m-au întrebat dacă să o transmită aşa. Le-am răspuns să o transmită aşa, pentru că acesta este adevărul. A fost transmis şi toată lumea s-a lămurit. După aceea, au venit unii (unii dintre noi) să spună că de fapt au fost nişte încercări, că nu a fost o luptă subterană... Când m-au întrebat pe mine, le-am zis că sunt de acord, dacă vor să îl numească „complot". Eu i-am zis şi altfel, o rezistenţă împotriva dictaturii lui Ceauşescu, cu scopul de a-l înlătura. Realitatea, le-am spus, este că poporul român n-a stat cu mâinile în sân în perioada aceea.

M-aţi întrebat dacă toţi cei care erau acolo [în grupul de la Comitetul Central, *n.n.*] făceau parte din grupul nostru. Nu, nu toţi! Pentru că nu s-au adunat 100-200 de oameni într-o sală, ca să facă un congres al Frontului Salvării Naţionale. Frontul număra, parcă, 38 de oameni. Apoi s-a înfiinţat în fiecare judeţ, pentru a ajunge mai apoi să fie prezent şi la nivel de instituţie, de comună. S-a făcut însă o greşeală. Pentru că înainte de alegerile din 20 mai 1990 au fost făcute nişte declaraţii, declaraţii care nu erau la locul lor, că Frontul Salvării Naţionale nu va candida la alegeri, ca după aceea unii oameni să se trezească la realitate şi să revină, declarând că vor candida. Greşeala a fost atunci când au declarat că nu vor candida. E de la sine înţeles că acest organism politic a luat puterea, începuse deja să se ştie că Iliescu a fost un disident, că a luptat şi a făcut parte din grupul de luptă subterană. Cum adică să dai acum puterea din mână! ? Cui s-o dai? V-am spus, putea să se întâmple pe teritoriul României un război civil. Şi nu este adevărat că toţi comuniştii au trecut la Frontul Salvării Naţionale! Foarte mulţi comunişti au trecut la Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat, la Partidul Naţional Liberal, la Partidul Agrarian şi aşa mai departe, iar în Frontul Salvării Naţionale s-au înscris foarte mulţi care nu făceau parte din Partidul Comunist.

S-a reuşit transmiterea unui apel semnat „Frontul Salvării Naţionale" către viitorii delegaţi la Congresul al XIV-lea al PCR. Apelul conţinea foarte multe lucruri care aveau nevoie să se facă ştiute şi a fost transmis de câteva ori, prin Europa Liberă. Era extraordinar de bine nimerit dacă se putea transmite şi acel apel al Frontului Militar. I-am spus domnului Raţiu, printr-o convorbire telefonică pe care am avut-o prin intermediul postului Europa Liberă, că de fapt a primit apelul, dar nu l-a transmis. El insistă că nu l-a primit. Eu însă am hârtiile şi semnătura lui cum că a primit două documente; astea sunt, o scrisoare şi textul acelui apel al Frontului Militar. Dumnealui a venit, n-a catadicsit să ia legătura cu mine, să clarificăm. Atât redactarea, cât şi transmiterea îi aparţin căpitanului de rangul I Radu Nicolae. Şi Radu Nicolae are documentul (la fel cum am şi eu) cu semnătura lui Raţiu că a primit documentele.

D.D.: El ştia de activitatea dumneavoastră?

N.M.: Ştia ceva. Concret însă, detaliile, organizatorica nici acum nu le ştie. Doar ce i-am transmis eu, prin generalul Ionel [e vorba de Vasile Ionel, ulterior consilier prezidenţial al lui Ion Iliescu, *n.n.*]. El a făcut diferite declaraţii, la postul românesc de radio, la televiziune, diferite reviste, după ce am plecat eu de la comanda Armatei, prin care a minimalizat activitatea subterană. Eu în 23 august 1990 i-am trimis o scrisoare prin care i-am spus să termine cu acest sistem de negare, pentru că poporul român şi opinia publică internaţională trebuie să cunoască realitatea. Nu este vorba de niciun ajutor străin, nu este vorba de a cerşi ajutor străin de la nimeni, nici din Est, nici din Vest şi nici nu putem fi de acord cu ceea ce susţin securiştii, că ar fi venit KGB sau CIA ca să incite poporul. Revoluţia a fost autohtonă, teroriştii au fost autohtoni, prin urmare asta trebuie să afle poporul român. Eu am scris această scrisoare şi i-am povestit totul generalului Ionel. Ionel n-avea nici el de unde să cunoască toate detaliile. Eu şi cu Nicolae Radu ştiam toate treburile de ansamblu. Ei bine, domnul Raţiu nu a găsit timp ca să stea cu mine de vorbă.

Activitatea lui Ion Iliescu, am împărţit-o întotdeauna în două etape: etapa de până la Revoluţie şi etapa de după. Eu nu-mi permit să comentez etapa de după Revoluţie – o cunoaşte un întreg popor şi fiecare cetăţean interpretează activitatea preşedintelui cum îi trăsneşte lui prin minte. Însă etapa de până la Revoluţie e cu totul altceva: nu multă lume cunoaşte activitatea reală a lui Iliescu din perioada prerevoluţionară. Eu i-o cunosc. I s-au pus în spinare multe, că e filorus, că el cu nu ştiu cine a cerut să vină trupele

sovietice... Toate sunt minciuni. El a acţionat ca un om cinstit, cu o dorinţă fierbinte de a fi înlăturată de la conducere această clică în frunte cu Nicolae Ceauşescu şi soţia lui. Noi, la timpul respectiv, nu ne-am pus în scop să şi dictăm ce regim politic va fi în România. Noi am urmărit să tăiem capul hidrei, pentru ca, după aceea, poporul român, pe cale democratică, să îşi aleagă drumul de urmat. Am fost şi eu criticat, că sunt cu preşedintele, că nu ştiu ce. Eu n-am mai discutat cu Iliescu de nu mai ţin minte de când. N-am avut niciun fel de avantaje de pe urma Revoluţiei (vedeţi, în acest apartament stau cu toată familia, cu toţi copiii...). Pensia, mi-e şi ruşine să vă spun la ce nivel a ajuns. Pensia mea, de comandant de Armată, de general de Armată: 201 mii de lei, asta este pensia mea! Nu am profitat, nu sunt deputat, nici senator, nu am nici funcţii care să îmi aducă avantaje materiale. Am rugat opinia publică, în mod deosebit mass-media, să mă lase în pace, să nu mă terfelească, aşa cum începuseră. Unii mă băgau alături de cei care au hotărât ca Ceauşescu să fie judecat şi lichidat fizic. N-am participat la şedinţa respectivă. Poate că, dacă participam, n-aş fi fost de acord cu hotărârea ca, înainte de a fi judecat, să i se stabilească şi pedeapsa! Aceasta este treaba Justiţiei şi celor care au fost chemaţi ca să hotărască această problemă. Alţii câştigă în România (nu exagerez, să ştiţi) milioane, şi nu pe lună, sunt unii care câştigă pe zi milioane.

D.D.: ...Generalul Stănculescu?

N.M.: Nu. El era un fel de om de casă de-al lui Ceauşescu, cu legături foarte strânse cu Securitatea. Chiar fiica lui era ofiţer de Securitate. A avut legături pe linie comercială, el conducea Compartimentul de Înzestrare a Armatei, compartiment care îl determina să aibă legături inclusiv cu Securitatea, cu organismele comerciale externe ale Securităţii. Noi ştiam de doi dintre cei trei adjuncţi ai lui Milea. Unul era fratele lui Ceauşescu, al doilea era Stănculescu şi al treilea Guşă. Doi dintre aceştia îl urmăreau pe Milea pas cu pas şi e de înţeles că dintre ei nu făcea parte Ilie Ceauşescu, care ar fi putut să apeleze la Securitate, Direcţia de Contrainformaţii, care i-ar fi prezentat date despre Milea oricând. Deci ştiam că sunt ceilalţi doi. Aşadar, pentru nimic în lume, nici el şi nici Guşă nu au făcut parte [din grupul nostru, *n.n.*].

D.D.: Când a devenit Iliescu preşedinte al Frontului Salvării Naţionale?

N.M.: În seara de 22. El şi-a însuşit denumirea cu mult timp înainte de Revoluţie. Chiar el a fost cel care a luat măsura de întocmire a apelului de care vă vorbeam. Redactarea a fost făcută de un profesor, Alexandru Melian. Eu în fiecare lună, după moartea lui Ioniţă, prima marţi a fiecărei luni, aveam întâlniri cu Iliescu. Şi la una dintre întâlniri am discutat despre acest apel. Am făcut însă o imprudenţă discutând întreaga problemă exact pe acelaşi traseu pe care discutam alte lucruri: Ştrandul Tineretului, undeva, pe lângă fosta Casă a Scânteii, actuala Casă a Presei. Acolo ne-au fotografiat, ne-au ascultat, ne-au înregistrat. Atunci deci, când s-a întocmit tabelul respectiv, el s-a trecut ultimul. Dar e greu de spus dacă altcineva din tabel ar fi putut să îndeplinească o asemenea funcţie, pentru că îţi mai trebuiau şi anumite calităţi, cum ar fi şi cea de organizator – el fusese secretarul Comitetului Central, prim-secretar la UTC... Ca să zic aşa, prin consens a fost hotărât Iliescu, nu s-a supus la vot, cine altul putea fi? S-a schiţat atunci şi primul program al Frontului Salvării Naţionale, care a devenit apoi şi al partidului FSN.

D.D.: Cum puteaţi asigura în cadrul loviturii preconizate pentru februarie 1990 evitarea vărsării de sânge? Care a fost tactica?

N.M.: După cum vă spuneam, în primul rând, prin nefolosirea armamentului clasic, ci a unor arme sofisticate, care să nu ducă la uciderea omului. Că după aceea, în stradă,

s-ar fi întâmplat sau nu incidente n-aş putea să vă spun. Erau patru variante de acţiuni, dintre care una avea în vedere acţionarea în momentul în care Comitetul Politic Executiv se afla în şedinţă. O altă variantă presupunea o partidă de vânătoare, o altă variantă, când Ceauşescu lipsea din ţară, şi o altă variantă, când fiecare era pe locul lui şi trebuia să fie „cules" de acolo. De exemplu, ministrul de Interne, Postelnicu, ar fi trebuit să fie ridicat de oamenii lui. Totul deci fără a face uz de armă. Apoi, ar fi fost emis un comunicat prin radio, prin televiziune, că Ceauşescu împreună cu apropiaţii lui au fost arestaţi. Atunci poporul era aşa de montat împotriva lui Ceauşescu, încât era de aşteptat ca toată lumea să iese [*sic !*] în stradă. Ieşind populaţia în stradă, era de aşteptat ca şi Securitatea şi forţele care îl sprijineau pe Ceauşescu să intervină şi să tragă în populaţia care manifesta în sprijinul acestei lovituri de stat. Ei, atunci probabil că ar fi curs sânge. Dar în timpul manevrei de înlăturare a lui Ceauşescu nu trebuia să fie vărsare de sânge.

Holul [Comitetului Central, *n.n.*] trebuia să fie suprasaturat, ocupat de activiştii de partid care ar fi venit la parter, că acolo era sala de şedinţe. Se înconjura masa şi se citea, foarte bine, comunicatul de demisie a lui Ceauşescu şi a celorlalţi. Erau pregătite şi maşini, pentru luarea celor care, eventual, nu ar fi fost de acord. Poate să vă spună în detaliu despre treaba aceasta generalul Kostyal. Ei, era de aşteptat ca majoritatea celor din Comitetul Politic Executiv să fie de acord cu ceea ce urma să facem!

Virgil Măgureanu

Dennis Deletant: Înţeleg că poziţia dumneavoastră înainte de eveniment era cea a unui disident, a unui om privat de libertate, cu arest la domiciliu, deci a unui oponent clar, făţiş al regimului Ceauşescu. Ne puteţi detalia poziţia dumneavoastră?

Virgil Măgureanu: Îmi place să mă consider că am fost într-adevăr un oponent faţă de regim, dar nu sunt un unicat. Existau multe grupuri de români, între care şi cel de care am aparţinut eu, care au făcut opoziţie mai mult sau mai puţin făţişă faţă de regimul de atunci. Vreau să fac precizarea că urmare a acestei legături cu membrii grupului din care făceam parte şi eu, şi preşedintele Iliescu, în cele din urmă, la începutul lui mai 1989, mai precis, de 8 mai, de ziua partidului, am fost scos de la vechiul meu loc de muncă şi trimis cu domiciliu forţat la Focşani, în judeţul Vrancea. Anterior acestei situaţii, lucrasem în învăţământ, 20 de ani. Fostul regim nu a recunoscut nici calitatea mea profesională şi nici necesitatea de a continua să profesez într-un domeniu în care eram cât de cât calificat. Atunci am fost pur şi simplu repartizat cu forţa la un muzeu, în calitate de muzeograf – la Muzeul Judeţean al judeţului Vrancea.

Ce aş putea să vă spun este că toată perioada anterioară, mai ales ultimul deceniu, ne-a ajutat să ne decantăm ideile despre cum trebuie să arate viitoarea societate românească de după Ceauşescu şi, pe de altă parte, am încercat să organizăm o disidenţă care să fie cât de cât eficace orientată împotriva regimului. Ne gândeam chiar la o soluţie de forţă. În acest ultim caz însă este momentul să o spun că n-am reuşit mare lucru. Regimul lui Ceauşescu, bazat pe o supraveghere totală a Securităţii asupra societăţii şi prin toate componentele lui, nu era posibil să fie înlăturat de către un grup disident. Aşa încât istoriografia poate considera existenţa grupurilor de disidenţi, dar aportul lor în ce priveşte înlăturarea fostului regim îmi permit să spun că a fost neglijabil.

D.D. : Atunci, ce anume a determinat căderea lui Ceauşescu?

V.M. : Aşa după cum am spus-o şi public de mai multe ori, în România rolul hotărâtor pentru înlăturarea lui Ceauşescu l-a avut revolta populară. Îmi pare rău, l-am cunoscut anterior pe Militaru, efectele acţiunilor sale îndreptate împotriva fostului regim au fost şi ele minime şi fără niciun fel de urmare în ce priveşte înlăturarea lui Ceauşescu. În România, rolul exclusiv în ce priveşte înlăturarea regimului Ceauşescu l-a avut revolta populară. De fapt, abia în ziua de 22, dimineaţa, aproximativ cu două ore înainte de fuga lui de pe acoperişul fostului Comitet Central, Ceauşescu şi-a dat seama că nu mai are scăpare, când a văzut cum se adună în faţa clădirii zeci de mii, sute de mii de muncitori. Abia atunci a ştiut Ceauşescu că totul este pierdut şi că trebuie să fugă. A fost determinat să fugă, deoarece, pe de o parte, nu putea să organizeze rezistenţă împotriva acestor mase populare şi, pe de altă parte, cred că nici exponenţii fostului regim nu doreau să tragă în populaţie. Asta este bine să se ştie.

D.D. : Aveţi ştiinţă de implicarea unor grupuri străine, să zicem, de maghiari în declanşarea şi desfăşurarea evenimentelor?

V.M. : Din capul locului vreau să vă spun că această implicare din afară a existat, inclusiv amestecul unor grupări care au fost anterior pregătite în afară, pentru a interveni într-o eventuală revoltă. S-a spus la noi că această revoltă ar fi trebuit să aibă loc în altă parte, de pildă, în Transilvania, la Cluj. În cele din urmă, s-a considerat că Timişoara este oraşul cel mai potrivit pentru a detona revolta populară. Deci este momentul s-o spun: amestecul este dovedit. Nu îl putem lua în niciun caz ca o dovadă de duşmănie faţă de România sau faţă de populaţia de aici. A fost ceva special, orientat împotriva regimului Ceauşescu. În ultimii ani, relaţiile lui Ceauşescu cu Ungaria deveniseră din ce în ce mai rele, fapt care a şi făcut ca la un moment dat să se ajungă chiar la o întrerupere *de facto* a relaţiilor politico-diplomatice cu această ţară. Pe de altă parte, se cunoaşte că foarte mulţi cetăţeni români sau maghiari, cetăţeni din România, au fugit în Ungaria şi chiar au fost reţinuţi în anumite lagăre de acolo. Erau locuri unde li se oferea provizoriu un azil. Nu cunosc prea bine condiţiile de acolo, dar ştiu că unii dintre ei au fost special pregătiţi pentru a se reîntoarce la un anumit moment. Aceştia au fost unii dintre cei care, cu o săptămână înainte de evenimentele de la Bucureşti, au avut la Timişoara un rol în organizarea revoltei populaţiei împotriva regimului Ceauşescu. Din nou însă, sunt nevoit să spun: acest rol nu a fost un rol principal, nu datorită lor s-a produs revolta populaţiei din Timişoara. Ei au facilitat numai o anumită organizare, eventual, au dirijat-o într-un anumit fel, au găsit un punct de plecare, bunăoară în jurul bisericii unde predica Tőkés, dar în niciun caz nu aceştia au fost oamenii care au determinat cursurile evenimentelor din Timişoara şi nici amploarea lor, care, după cum ştiţi, a fost deosebit de mare, astfel că în data de 20 decembrie, cu două zile înainte de fuga dictatorului, Timişoara era primul oraş din ţară (situaţie unică, poate, în lume) în care nu mai exista dominaţie comunistă şi, practic, masele de revoltaţi reuşiseră să pună stăpânire pe oraş şi să declare Timişoara drept o zonă liberă de comunism. Este, după părerea mea, o realizare extraordinară, care, deşi a fost organizată din afară, în orice caz nu a fost dirijată din afară în ce priveşte amploarea şi succesul ei. Aceasta este opinia mea, după datele pe care le avem.

D.D. : Cum s-a extins revolta în întregul teritoriu şi mai ales în Bucureştiul din acele vremuri? A jucat acest „amestec" un rol în asta?

V.M. : Din nou, vreau să vă spun că deţinem date după care acest amestec a existat într-adevăr. La fel, vreau să afirm că prezenţa lor în teritoriu şi amestecul lor, atât cât s-a produs, n-a avut un rol hotărâtor în derularea evenimentelor. N-a fost o prezenţă

prea masivă, dar a fost evident că atunci serviciile speciale, fostul KGB, şi-au concertat eforturile împreună cu cele maghiare pentru a realiza nu numai o observaţie în teritoriu, ci şi anumite diversiuni îndreptate împotriva vechiului regim. Şi, desigur, la întrebarea noastră adresată actualelor servicii, răspunsul cu privire la acest amestec a fost negativ. Există chiar o anumită iritare a părţii ruse privind insistenţa noastră de a întreba şi de a obţine răspunsuri în această privinţă. Noi însă vrem să facem public nu faptul că serviciile de atunci ar fi determinat în vreun fel cursul evenimentelor din România. Nici nu vrem să acuzăm o prezenţă masivă, aşa cum s-a dedus în mod pripit. Nu a existat o asemenea prezenţă masivă, dar a existat în schimb o organizare, repet, pe o anumită fază comună cu cea a serviciilor maghiare, organizare care în cele din urmă a dat posibilitatea să se exercite în teritoriul nostru operaţiuni îndreptate împotriva fostului regim. Am vrea să profităm de ocazia acestui interviu pentru postul dumneavoastră [televiziunea BBC, *n.n.*], care prezintă realitatea cu destulă obiectivitate, şi să atragem atenţia că nu considerăm normal ca partea rusă să-şi asume răspunderea pentru toate acţiunile grupărilor aparţinând KGB sau altor servicii (care în prezent sunt desfiinţate) de atunci.

D.D.: Deci e adevărat că au intrat agenţi în acele zile în România. Mai circulă şi alte teorii în legătură cu această implicare?

V.M.: Mai este una, pe care noi am preluat-o cu prea multă uşurinţă şi care cred că, în bună măsură, aparţinea fostei Securităţi. Nu putem exclude că unii dintre acei care au avut cert un amestec în teritoriul nostru să fi venit în această ipostază, de turişti. Dar nu este profesional şi nu este serios să crezi că pe un întreg teritoriu contingente întregi de securişti [în sensul de agenţi, *n.n.*] au fost strecuraţi în această ipostază. Vă pot spune cu destulă jenă că m-am lăsat şi eu sedus de o asemenea imagine, deşi trebuia să fiu destul de atent, mai cu seamă că peste tot s-a vehiculat o asemenea versiune, tocmai pentru a da un răspuns facil şi, după opinia mea, inadecvat fenomenelor care s-au produs. Repet: e posibil ca unii dintre agenţi să fi venit şi în ipostaza de turişti. Dar în niciun caz toţi şi nu pe întregul teritoriu.

D.D.: O întrebare legată de procesul Ceauşeştilor. Nicolae Ceauşescu se uita cu nerăbdare spre uşă, parcă ar fi aşteptat să fie salvat de cineva. Era vreun plan în acest sens, aveţi cunoştinţe de un asemenea plan?

V.M.: Nu am cunoştinţe să fi existat vreun plan de salvare a lui Ceauşescu. Agitaţia sa, chiar nervozitatea de care a dat dovadă în timpul procesului arată că e posibil ca el să fi crezut că forţe organizate din interior ar fi putut să intervină pentru a-l salva. Nu este deloc exclus. Era imaginea unui om care până în urmă cu mai puţin de trei zile fusese cea mai păzită şi cea mai inaccesibilă persoană pentru orice atacator. Aşa că acea agitaţie a lui şi faptul că îşi privea tot timpul ceasul este explicată de starea lui subiectivă, potrivit căreia el a crezut până în ultimul moment că va fi într-adevăr salvat, scos din situaţia în care fusese adus la Târgovişte.

D.D.: Aţi fost prezent la execuţie?

V.M.: Da, eram prezent, din păcate, la această execuţie. Am avut ocazia să o regret şi atunci, şi ulterior. Pentru că toată lumea m-a întrebat în această privinţă, văzând şi o legătură între poziţia mea actuală [la data interviului, *n.n.*] şi prezenţa mea la proces, pe de o parte. Pe de altă parte, regret acest lucru pentru că nu fac parte dintre cei pentru care justiţia înseamnă neapărat decapitarea cuiva.

D.D.: De ce a fost nevoie de atâta grabă ca să fie executat Ceauşescu?

V.M.: Este dificil să vă spun eu acum acest lucru. E peste puterile mele să spun un asemenea fapt, mai ales că dreptul de a judeca aparţine altora, şi nu mie. Eu am vrut să spun altceva, că în împrejurările de atunci totuşi execuţia lui s-a făcut prea repede şi

că acest fapt a născut destule întrebări din partea lumii civilizate despre viteza şi cauza pentru care s-a trecut la execuţia lui. Au fost date răspunsuri parţiale la aceasta. Cred că, în ce priveşte contextul de ansamblu în care s-au produs judecarea şi execuţia sumară, răspunsul definitiv îl va da tot istoriografia, care nu va întârzia să se pronunţe.

D.D. : Dictatorul a fost adus în faţa unui pluton de execuţie care a tras într-o stare de spirit de excitare sau au fost omorâţi „la rece" şi după aceea s-a înscenat execuţia soţilor Ceauşescu?

V.M. : În această privinţă vreau să vă spun că, formal, totul a fost corect. N-a existat o ucidere premeditată şi după aceea o înscenare sau o însăilare a unui proces. A existat procesul şi după aceea execuţia propriu-zisă, cu plutonul de execuţie. Vedeţi, şi întrebarea dumneavoastră este una din cele care arată că, într-adevăr, circumstanţele în care s-au produs judecarea şi apoi execuţia ridică semne de întrebare.

D.D. : Cine au fost teroriştii?

V.M. : Este o întrebare care încă ne preocupă şi pe noi şi pentru care nu am găsit un răspuns definitiv. Noi considerăm că acţiunile teroriste pot fi împărţite în două categorii. Pe de o parte, a fost acţiunea solitară a unor cetăţeni care au avut armament, deşi nu aveau dreptul să îl deţină (s-au împărţit atunci cam în pripă arme la populaţia civilă şi avem cazuri depistate de cetăţeni care au avut un comportament terorist, fără să fi acţionat din comanda cuiva, dar care au produs mult rău şi destule victime, atât în Bucureşti, cât şi în celelalte oraşe).

Există un al doilea aspect al acţiunii teroriştilor. Vorbeam la începutul interviului despre anumite amestecuri din afară. Asupra acestor acţiuni în teritoriul nostru nu am putut duce până în prezent cercetările la un sfârşit. Supoziţia noastră (şi avem destule date pentru a considera că această supoziţie este corectă) este că au acţionat din comandă din afară anumite persoane foarte bine dotate cu armament şi care s-au implicat în momentele cele mai sensibile ale evenimentelor din Bucureşti şi din teritoriu. Desigur, scopul lor era de a crea derută şi de a duce la o deteriorare a situaţiei şi a echilibrului nostru intern de atunci. După care, tot la comandă, ei au fost de fiecare dată retraşi în aşa fel încât urme palpabile despre acest episod nu au rămas. Sau aceste urme au fost şterse de către anumiţi complici din interior. Nu îmi place să fabulez, de obicei îmi place să mă pronunţ atunci când există probe indubitabile, dar, în acest caz, a presupune că nu au fost decât persoane care au tras întâmplător şi au avut, urmare a unor atitudini psihice anormale, un comportament terorist cred de asemenea că este exagerat. Au fost destule secvenţe din desfăşurarea evenimentelor care au presupus desfăşurarea unor dispozitive militare. Şi, dintr-odată, parcă nici n-ar fi fost!... Nu e vorba aici nici de un miracol, ci, pur şi simplu, de o acţiune bine concertată, bine dirijată şi care avea inclusiv faza retragerii bine regizată, aşa că nu au lăsat urme. Dar, repet, cred că acest lucru nu s-ar fi putut face fără complicităţi din interior.

D.D. : Aveţi idee ce servicii sau cine manipula totul? Era cineva de afară?

V.M. : Este greu să mă pronunţ atâta timp cât nu deţinem probe definitive cu privire la această implicaţie. Eu am anumite indicii care m-au făcut să vorbesc – şi îmi place să vorbesc pe baza unor informaţii. Îmi pare rău că nu pot preciza acum, poate în viitor, la o proximă întâlnire. Este foarte uşor să formulezi acuzaţii, dar mult mai greu este să le dovedeşti atunci când nu ai probe. Şi cred că de aceea este mai bine să fim prudenţi cu toţii şi reţinuţi când este vorba de aşa ceva.

Generalul Victor Atanasie Stănculescu

Dennis Deletant: Domnule Stănculescu, presa din România a spus despre dumneavoastră că aţi fi numărul 1 al Revoluţiei. Este sau nu adevărat acest lucru?

Victor Atanasie Stănculescu: Mă bucur să aud despre o asemenea apreciere în presa din România. Trebuie însă avut în vedere că, pe lângă mine, mai sunt încă destule persoane şi mii şi mii de tineri care au fost pe „linia întâi" pentru a face această Revoluţie... Când e vorba numai despre o singură persoană, se foloseşte termenul de „lovitură de stat"... Eu sunt sigur însă că a fost vorba despre o revoluţie. Pentru că eu, de unul singur, n-aş fi avut posibilitatea de a face o lovitură de stat.

D.D.: Aşadar, nu a fost un complot, ci o adevărată revoluţie...

V.A.S.: Eu pot confirma acest lucru pentru că nu m-am consultat cu nimeni atunci când am luat hotărârile pe care le-am luat, privind plecarea dictatorului, retragerea Armatei din primele linii. Hotărârile le-am luat simţindu-mă sprijinit de o mişcare pe care deja o vedeam de câteva zile şi pe care o trăisem la Timişoara şi pe care am repetat-o, într-o altă amploare, la Bucureşti.

D.D.: Ce s-a întâmplat cu adevărat în timpul evenimentelor de la Timişoara? V-aţi rupt piciorul, aşa e?

V.A.S.: Nu, problema aceasta am mai discutat-o, dar e bine să o mai spun, până ce lumea va reţine această realitate. Momentul în care am hotărât să nu particip la ultima fază a represiunii lui Ceauşescu, o represiune dură, pe care încerca să o extindă la nivelul capitalei şi al altor oraşe, m-a făcut să nu răspund ultimei chemări, aceea de a veni la sediul fostului Comitet Central al Partidului, pentru a fi alături de ceilalţi conducători politici şi militari de acolo. În noaptea de 21 pe 22, întorcându-mă de la Timişoara la Bucureşti, la cererea mea – şi vreau să fac această precizare pentru că în multe romane şi articole ziaristice s-a spus că am fost chemat şi am fost numit ministrul Apărării Naţionale. Precizez că am venit din proprie iniţiativă şi dimineaţa, când mi-am dat seama de amploarea încercărilor de represiune, am hotărât să nu particip la aceste măsuri. M-am dus la Spitalul Militar, unde aveam un foarte bun prieten medic, doctor docent, chirurg, din cei mai buni ai României, doctorul [Gheorghe, *n.n.*] Niculescu, şi l-am rugat să găsească o soluţie. El a găsit soluţia celebră, piciorul în ghips. O soluţie care mi-a permis să întârzii câteva ore, până am ajuns la sediul fostului Comitet Central şi să manevrez din acel moment aşa cum am simţit eu, pentru a găsi soluţii care să evite o vărsare de sânge în piaţa dintre fostul Palat Regal şi sediul CC, unde erau masate mulţimi de oameni. Aşa am putut să iau hotărârile pe care le-am luat şi să le transmit Armatei şi să conving cuplul Ceauşescu să părăsească clădirea, spunându-le că aşa se vor salva. De fapt, salvam ciocnirea dintre apărarea lui, care era foarte bine înarmată, şi masele care încercau cu mâinile goale să intre în sediu Comitetului Central.

D.D.: În ce moment aţi realizat faptul că sunteţi parte în procesul care avea să ducă la căderea lui Ceauşescu?

V.A.S.: Eu cred că aici trebuie să găsim două momente importante pentru mine, ca individ, care m-au determinat să iau nişte hotărâri. Primul, pe 18 decembrie, la Timişoara, când mi-am dat seama că nu este o mişcare oarecare, pusă la cale de un grup de indivizi, ci una cu caracter de masă, de mulţime, care exploda ca urmare a nemulţumirilor acumulate. Al doilea moment a fost când, venind la Bucureşti, mi-am dat seama ce ar fi putut să se întâmple în continuare dacă această rezistenţă din partea

conducerii comuniste ar fi continuat sub diverse forme şi de faptul că ar fi putut chiar să ne ducă la un război civil. Aceste lucruri m-au hotărât, în final, să mă comport aşa cum m-am comportat şi, repet, nu luasem legătură cu niciunul din viitorii lideri pentru că, de fapt, confruntarea fusese directă: Ceauşescu-Stănculescu. Fără intermediari şi fără ca cineva să îmi fi spus să fac într-un fel sau altul. Deci a fost o decizie proprie.

D.D.: Totuşi, Ceauşescu vă credea de partea lui...

V.A.S.: Probabil bănuia că voi fi de partea grupului conducător, dar din primele discuţii, când i-am spus că altă situaţie nu există decât aceea de a părăsi sediul, cred că, în panica în care deja se găsea toată conducerea fostului Partid Comunist, nu a mai putut să se gândească dacă poziţia mea va fi alături de el sau împotriva lui. Bănuiesc că în prima fază a crezut că sunt alături de el şi încerc să îl salvez. Niciodată nu mi-am închipuit că aceşti oameni, pe care îi văzusem din stradă în vârful piramidei ţării şi partidului, vor putea să cadă moral atât de repede în faţa presiunii mulţimii. Deci zei de pământ, care se spulberă...

D.D.: Cine a dat ordinul de plecare a elicopterului de pe Comitetul Central?

V.A.S.: Încă o dată, de fapt, şi presa a repetat acest lucru - ordinul se dădea obligatoriu pe două căi: pe un canal al Securităţii proprii a preşedintelui Ceauşescu, confirmat de un canal militar. În această situaţie, au fost date aproape simultan cele două comunicate comandantului Aviaţiei, care era generalul [Iosif, *n.n.*] Rus. El, de fapt, confirmă şi puteţi găsi în ziarele de atunci confirmările celor care au fost implicaţi: piloţi, comandantul Aviaţiei, generalul în rezervă [Marin, *n.n.*] Neagoe, care a fost şeful Direcţiei a V-a de pază şi securitate a persoanelor principale, inclusiv a preşedintelui Ceauşescu. Un singur ordin nu era suficient, deoarece aceasta era regula. Ambele părţi trebuiau să se confirme una pe alta la o asemenea chemare.

D.D.: Ce legătură aţi avut cu procesul lui Ceauşescu şi cu execuţia acestuia?

V.A.S.: Aici lucrurile trebuie împărţite în două. Au fost două momente. Mai întâi, organizarea dispozitivului de judecată, de procurori care au făcut acuzarea. Deci m-am ocupat de deplasarea acestor grupuri, la care am adăugat un grup de Securitate locală pentru această deplasare, format dintr-o subunitate de paraşutişti dintre cei mai buni, care aveau acelaşi loc de cantonament cu unitatea de elicoptere; erau suprapuse pe un singur aerodrom [la Clinceni, *n.n.*]. A doua idee foarte importantă este că judecata şi sentinţa nu aveau ca punct final execuţia, condiţia fiind ca cei doi să accepte cele două propuneri făcute de apărători. Prima, că sunt bolnavi şi doresc o verificare medicală, şi a doua, că vor face recurs, apel la sentinţă. Ambele variante le-au refuzat. Ori au crezut că execuţia nu va avea loc imediat după sentinţă, ori, zic eu (e greu să intri în intimitatea unor oameni atât de prost plasaţi psihic în momentul respectiv), că mai există o forţă ce ar putea să îi salveze.

D.D.: În timpul procesului, Ceauşescu mi-a părut cu impresia că ar fi convins de faptul că dumneavoastră aţi acţionat împotriva lui.

V.A.S.: E greu de spus care au fost gândurile intime ale lui Ceauşescu, pentru că noi nu am avut un dialog intim din momentul în care i-am regăsit la Târgovişte. Deci la Târgovişte nu a mai fost discuţia dintre doi oameni, ci dintre un complet de judecată şi acuzaţi, între apărători (cei doi avocaţi) şi acuzaţi şi între procuror şi acuzaţi.

D.D.: Se ştie despre dumneavoastră că aţi avut misiune în acea zonă unde au fost aduşi Elena şi Nicolae Ceauşescu. Ce ne puteţi spune?

V.A.S.: Practic, eram într-o zonă necunoscută, au fost trei probleme care m-au preocupat foarte mult. Prima, securitatea noastră, a celor care veniserăm, deoarece nu ştiam dacă există forţe care să vină să îl elibereze pe Ceauşescu. De aceea am dat ordine

să se concentreze la Târgovişte, lângă unitatea de antiaeriană, o unitate de blindate şi una de trupe de munte. A doua a fost poziţionarea paraşutiştilor care au venit cu noi în punctele importante ale clădirii unde s-a ales sala de judecată şi a treia, de comun acord cu ceilalţi, dacă vom ajunge la un final obligatoriu de execuţie. Aici însă mi-am dat seama că, oricum, nu prea mai aveam de ales, deoarece, atunci când am ieşit în curte, toată cazarma aştepta cu nerăbdare să treacă la execuţie! Şi a fost mişcarea cea mai scurtă, drumul cel mai scurt, către un perete orb, fără ferestre, fără nimic, unde a avut loc execuţia.

Am asistat la execuţie de la aproximativ 30 de metri, pentru că m-am dus să dau ordin elicopterelor să se pregătească de decolare. Am vorbit cu comandantul grupului de elicoptere. Mai fac o precizare pentru că mereu aici apar întrebări: de ce nu s-a filmat ultima scenă? Operatorul dumneavoastră poate să spună foarte bine. Operatorul nostru se afla exact în situaţia lui: ieşirea s-a făcut destul de repede în curte. N-a mai avut timp să scoată trepiedul de susţinere, să comute camera pe acumulatori şi a întârziat exact secundele care au coincis cu execuţia. Deci nu a fost o ascundere. S-a comentat foarte mult, în special voci ale presei franceze foarte categorice, susţinute de anumiţi aşa-zişi specialişti, care aveau pretenţia că au fost împuşcaţi în altă parte şi aduşi apoi la locul execuţiei pentru a fi filmaţi. Ceea ce nu este real. Totul a fost într-o scurgere de timp scurtă şi continuă. Nu au existat întreruperi în toată această acţiune.

D.D.: Ne puteţi spune dacă a rostit ceva Ceauşescu în momentul execuţiei? Care au fost ultimele sale cuvinte?

V.A.S.: Vă spun sincer că nu reţin ce spune astăzi presa noastră, că ar fi cântat *Internaţionala* şi ar fi strigat „Trăiască Partidul Comunist!", lucruri care se scriu astăzi prin ziare. Eu nu am auzit aceste lucruri. Sigur că tensiunea era maximă şi că trăiam nişte momente unice, pentru că asemenea momente nu se regăsesc prea des în istorie. Probabil să fi spus sau să fi încercat să spună ceva, dar, în orice caz, nu atât de tare încât să aud eu, de la 30 de metri, cu motoarele de elicopter pornite. Focul a fost dens, cu armament automat, care i-a secerat şi eu spun că mai mult de 20-30 de secunde nu a durat acest moment tragic, final.

Spun încă o dată, nu ne-am dus acolo să facem o execuţie de dragul execuţiei, ci, dacă ei ar fi acceptat variantele propuse de avocaţi, „Suntem bolnavi şi dorim vizită medicală!" sau „Dorim să facem apel ori recurs la forul superior!", instanţa ar fi trebuit să accepte acest lucru. N-au vrut, au refuzat şi asta le-a fost fatal, imediat. E greu de cântărit azi, după cinci ani [în momentul interviului, *n.n.*], dacă hotărârea lor a fost favorabilă sau nu evenimentelor ulterioare. S-ar părea că a fost favorabilă, pentru că, după noaptea respectivă, după ce au fost transmise la televizor primele imagini, nu am mai avut o încleştare între forţe de pe poziţii diferite.

D.D.: Se spune că au fost trase foarte multe gloanţe în soţii Ceauşescu. Ce ştiţi despre aceasta?

V.A.S.: Aici sunt două aspecte... Ori intensitatea focului trăgătorilor paraşutişti a fost foarte mare, pentru că au tras cu armament automat, dar eu, personal, am rămas cu imaginea că şi alţi militari din dreapta şi din stânga lor au executat foc. Şi acest lucru nu mai este o acţiune comandată, ci o acţiune spontană. Dar nu aş putea să precizez dacă au fost mai mulţi, mai puţini sau numai cei din pluton. Intensitatea însă a fost mare: în câteva secunde a fost trasă o mare cantitate de muniţie.

D.D.: Aşadar, nu este adevărată varianta care sugerează că ar fi fost împuşcaţi cu un singur glonte, în ceafă?

V.A.S. : V-am spus despre varianta franceză, aşa-zis susţinută de medici legişti, specialişti... Căderea celor doi a fost bruscă pentru că au fost loviţi de o cantitate mare de muniţie în toate zonele, cap, corp, picioare. Focul automat tras chiar şi de la o distanţă relativ mică nu poate să rămână foarte grupat, ci se împrăştie. Nu a avut loc o omorâre individuală, cum ştiam că făcea pe vremuri KGB.

D.D. : Şi, ca să ne întoarcem la subiectul central, n-a existat niciun plan, niciun complot, nicio urzeală?

V.A.S. : Au apărut diverşi reprezentanţi ai unor grupuri care au declarat că au fost încercări de acest gen. Personal, nu am cunoscut anterior şi nu am avut vreo legătură directă cu niciunul dintre cei în cauză. Pe o asemenea temă... Nu aş vrea să jignesc pe nimeni, dar e o vorbă pe la noi că, după război, mulţi viteji se-arată! E adevărat că atunci când acţiunea se transformă din dezordine în ceva coordonat şi ordonat înseamnă că este dusă de mai mulţi oameni care pot să o facă. Acest lucru s-a petrecut după ce, în 22, cei doi fuseseră rupţi de popor şi de cei fideli lor. Deci, din punctul meu de vedere, nu există vreo legătură anterioară care să mă fi dirijat spre o acţiune conjugată cu alţi factori externi (spun externi faţă de mine, ca persoană).

D.D. : Se spune că amândoi soţii Ceauşescu vă plăceau ca persoană foarte mult...

V.A.S. : S-a vorbit foarte mult despre această relaţie apropiată dintre mine şi familia Ceauşescu. Nu pot să spun că a existat o relaţie apropiată, directă şi nemijlocită. I-am cunoscut pe cei doi fii, Valentin, care se ocupa de echipa de fotbal a Armatei. Pe el l-am întâlnit în câteva locuri unde se desfăşurau aceste meciuri. L-am cunoscut pe Nicu Ceauşescu, care avea o anumită poziţie, distantă faţă de tatăl lui. Se putea observa din manifestare, din modul cum îl descriau cei de la Sibiu, locul unde a fost un timp prim-secretar al Comitetului Judeţean de Partid. O relaţie intimă cu familia Ceauşescu înseamnă că eu aş fi beneficiat de o poziţie ca deputat în MAN sau membru aici ori membru supleant în Comitetul Central. Niciodată nu s-a acceptat ca eu să fiu în una din aceste poziţii, deşi în 1989 eram de zece ani printre primii patru conducători ai Armatei, iar din Armată erau cam 10-12 persoane în cele două locuri: Marea Adunare Naţională şi Comitetul Central. Generalul Stănculescu nu a fost niciodată, ceea ce arată că eram ţinut la o anumită distanţă. Aş mai putea să vă spun că, atunci când se făceau planurile de editare a unor lucrări ştiinţifice care trebuiau tipărite la Editura Politică sau la editurile principale din România, ele treceau pe la Elena Ceauşescu, care spunea da sau nu pentru o anumită lucrare sau autor. De două ori mi s-a spus că eu am fost scos de pe anumite lucrări şi nu am putut fi publicat, pentru că ea nu a fost de acord ca Stănculescu să apară. Iată trei argumente care consider că sunt destul de lămuritoare şi care poate vor limpezi şi acea problemă, că mi s-ar fi spus „Victoraş, ai grijă de copiii mei!". Nu cred că ar fi ţinut minte că mă cheamă Victoraş sau Victor!

Silviu Brucan

Dennis Deletant: Domnule profesor, permiteţi-mi să îmi formulez întrebarea făcând referire la o perioadă dificilă, dar foarte importantă, anume aceea dinainte de momentul propriu-zis al Revoluţiei, perioadă în care aţi şi semnat „Scrisoarea celor şase" şi tot dumneavoastră aţi fost cel care a expediat-o în numele celorlalţi. Aş dori să ne spuneţi care ar fi, raportat la Revoluţie, semnificaţia acestei scrisori.

Silviu Brucan: Cred că acesta a fost cel mai important act politic dintre cele care au pregătit Revoluţia. Şi când spun aceasta, mă refer în primul rând la faptul că scrisoarea a avut un ecou în special asupra membrilor Partidului Comunist. Sigur că scrisoarea a avut parte de critici, şi pe bună dreptate, întrucât Revoluţia a schimbat mult datele problemei. „Scrisoarea celor şase" a fost în bună măsură inspirată de programul lansat de Gorbaciov, de reformă, un fel de socialism cu faţă umană: iată care era viziunea noastră la momentul respectiv. Însă, trebuie să o repet, Revoluţia a schimbat radical datele problemei – în cele din urmă, s-a transformat într-o revoluţie anticomunistă.

Vorbind despre mine, pot spune că, din punct de vedere ştiinţific, eram pregătit pentru această schimbare. În 1988, până şi în Anglia se vorbea despre sfârşitul comunismului în ţările Europei de Est. Până şi eu am ţinut acolo un curs despre această problemă, bazându-mă pe faptul că teoriile marxiste au fost răstălmăcite ca urmare a revoluţiei tehnologice: clasa muncitoare, în loc să devină tot mai numeroasă, a scăzut, neputând deci să ajungă clasă dominantă. Astfel se explică de ce eram pregătit deja ca să înţeleg situaţia creată şi probabil faptul că am intrat în conflict cu ceilalţi tovarăşi, inclusiv Iliescu, încă din prima zi, din 22 decembrie. El voia să-l numească pe Stănculescu ministru al Apărării, or, eu i-am spus „Vezi că Ceauşescu voia să îl numească dimineaţă, iar tu îl numeşti acum, seara!...". Cu alte cuvinte, procesul de adaptare la noua situaţie a fost cu mult mai dificil pentru el şi pentru alţi tovarăşi decât pentru mine. Aşa se explică probabil de ce eu eram mult mai conştient de cum trebuia să arate noua structură de putere. De aceea a şi obiectat cu atâta tărie atunci când a vrut să numească doi excomunişti în fruntea Camerei Deputaţilor şi Senatului. I-am spus: „Nu crezi că ajunge că tu, un excomunist, eşti preşedinte? De ce vrei ca întreaga structură de putere să arate aşa?".

Acum, după cinci ani [la data interviului, *n.n.*], gândind retrospectiv, identific o mulţime de explicaţii pentru dezvoltarea politică a României. O întrebare esenţială este de ce singura revoluţie violentă rămâne cea din România. În opinia mea, explicaţia ar fi următoarea: în Polonia, Ungaria şi Cehoslovacia au existat doi factori politici care nu existau aici – o foarte puternică aripă reformistă în interiorul Partidului Comunist şi forţe de opoziţie organizate, care s-au conjugat în vederea alegerilor (s-a ajuns astfel la un guvern de centru-dreapta). Repet, niciunul dintre aceşti factori nu exista în România, unde situaţia era complet diferită. Dictatura lui Ceauşescu a fost atât de brutală, de absolută, încât niciun fel de forţă reformistă nu a putut să apară în interiorul partidului şi, la fel, niciun fel de forţă de opoziţie nu s-a putut organiza în afara lui. Aşa se face că cei câţiva disidenţi ne-am întâlnit pentru prima dată atunci, în decembrie, la Televiziune. Prin urmare, teoria conspiraţiei, a unei lovituri de stat, foarte la modă în presa franceză şi engleză, deşi foarte atractivă pentru jurnalişti, nu stă în picioare. Dacă am fi putut să organizăm un Front al Salvării Naţionale cu şase luni înainte şi, ca rezultat al acestei conspiraţii, să-l eliminăm pe Ceauşescu, atunci am fi putut cu adevărat să ne demonstrăm legitimitatea... Nimeni nu ar mai fi putut să ne conteste perfecta legitimitate. Dar n-am făcut-o şi nici nu am putut să o facem: eram supravegheat tot timpul, în faţa casei mele erau postaţi în permanenţă câte doi miliţieni, în trei ture. Lucru valabil şi pentru ceilalţi, chiar dacă poate erau supravegheaţi cu mai puţină vigilenţă decât eram eu, care protestasem deja public, cu ocazia revoltei de la Braşov din 1987. Nu a fost deci nicio conspiraţie, nicio lovitură de stat, pur şi simplu, în urma revoltei maselor, am reacţionat foarte rapid ca urmare a exploziei populare. Fapt istoric este că forţele de opoziţie s-au organizat abia după Crăciun; nu au existat până atunci Partidul Naţional Ţărănesc, Partidul Liberal... Ne-am mişcat repede şi, aşa după cum ştiţi foarte bine, la miezul

nopţii de 22 decembrie manifestul [Frontului Salvării Naţionale, *n.n.*] era *on air*. Acesta a fost şi a rămas programul Revoluţiei. Explozia populară nu a avut nici lider, nici program. În aceste condiţii, starea de vacuum politic era de neevitat, iar noi am oferit un program pentru revoluţie.

D.D.: Deci, atunci când preşedintele Iliescu afirmă că „noi am ajuns acolo din întâmplare", că nu a existat niciun fel de plan, niciun fel de pregătire, nicio legătură între voi, cei din grup, el are absolută dreptate?

S.B.: Da... în parte. Adică, în acest punct, are dreptate. Cât priveşte planurile referitoare la o conspiraţie, ei bine, aici nu mai are dreptate. Şi spun asta deoarece a existat o conspiraţie militară, în 1984-1985, condusă de fostul ministru al Apărării, care însă a căzut. A existat însă un plan şi noi ştiam că puterea lui Ceauşescu se baza pe trei forţe: Partidul Comunist, Armata şi Securitatea. Concluzia noastră a fost că nu putem ataca aceste trei forţe şi că trebuie să facem o breşă în aşa fel încât să ajungem în toate trei. Am reuşit aceasta în cadrul Armatei, unde l-aş aminti pe generalul [Vasile] Ionel, în prezent [la data interviului, *n.n.*] sfătuitorul lui Iliescu. Au mai fost şi generalul Militaru şi alţii... Putem vorbi deci despre o oarecare conspiraţie, nefinalizată însă.

D.D.: Generalul Militaru a făcut şi el parte din Frontul Salvării Naţionale, nu-i aşa?

S.B.: Da. Generalul Militaru era „handicapat" de faptul că îşi făcuse studiile la Moscova, putând fi deci luat drept prosovietic. Aşadar, nu a fost o conspiraţie, ci o cursă de 100 de metri, iar noi am fost cei care au alergat mai repede.

D.D.: În ce fel aţi fost dumneavoastră pregătit să luaţi parte la această cursă?

S.B.: În 22 decembrie, la prânz, mă aflam sub arest la domiciliu, la Dămăroaia. Abia la 12, un prieten de-al meu a venit cu maşina şi m-a luat (cei doi miliţieni fugiseră când au auzit de plecarea lui Ceauşescu). El m-a dus la Televiziune. Mi-a fost uşor să intru aici pentru că, atunci când prietenul meu le-a spus oamenilor cine sunt, a fost clar că ei auziseră de mine. Strategia mea a fost întotdeauna aceea de a-mi face cunoscute activităţile. Să nu uităm că mai toată lumea asculta atunci Radio Europa Liberă, BBC... Odată intrat în Televiziune, ne-am întâlnit şi cu Iliescu, Roman, Mazilu şi ceilalţi. Eram împreună pentru prima dată.

D.D.: Am văzut acel set de imagini de la clădirea Comitetului Central în care apăreţi şi dumneavoastră şi Iliescu şi pare să fie destul de evidentă cearta pe care aţi avut-o cu Iliescu în legătură cu numirile care trebuiau făcute în guvern. Păreaţi a avea o poziţie foarte critică. V-aş ruga deci să detaliaţi puţin acest moment.

S.B.: Am considerat că e o idee monstruoasă aceea de a-i numi pe generalul Guşă şi pe generalul Vlad, şef al Securităţii, la comanda forţelor armate. În acel moment, soarta Revoluţiei depindea şi de numirile respective. Cei doi erau membri ai Comitetului Central, se înţelegeau şi colaborau foarte bine şi, din acest motiv, a doua zi dimineaţă, când am ajuns la Ministerul Apărării Naţionale, am avut un şoc la aflarea veştii că aceşti doi generali sunt numiţi în fruntea Armatei. Prima mea mişcare a fost de a-i cere generalului Vlad să facă o declaraţie pe postul de televiziune. Am scris chiar eu un text prin care să li se ceară tuturor celor aflaţi în subordine să predea armele. Generalul Vlad scrisese şi el un text (făcuse o declaraţie la radio), însă nu precizase şi acest lucru. Am cerut atunci să aibă loc o confruntare cu generalul Vlad în faţa consiliului din care făceam parte eu, Iliescu, Roman şi alţii. Iliescu nu s-a arătat deloc entuziasmat de ideea mea, ceea ce m-a înfuriat, aşa că am repetat: „Cum vrei să lucrezi cu fostul şef al Securităţii, nu-ţi dai seama că e o idee monstruoasă?". În cele din urmă, i-am convins pe Iliescu şi pe Militaru să accepte acea confruntare. La ora 7 – era într-o duminică – şi-a

prezentat raportul generalul Guşă. Prezentarea făcută de el cu privire la situaţia militară era foarte slabă. Vorbea doar despre ofensiva teroriştilor, despre atacurile de la Radio, Televiziune, Ministerul Apărării şi alte câteva puncte strategice. Atunci l-am întrebat pe generalul Vlad de ce nu a vrut să citească fraza aceea. Cred că el era cel mai inteligent general din încăpere. Mi-a spus că el a considerat mult mai importantă o declaraţie de natură politică, prin care să îşi afirme dorinţa de a se alătura Revoluţiei. I-am spus apoi generalului Vlad că e cât se poate de clar faptul că teroriştii studiaseră dinainte clădirile pe care le-au încercuit, că aveau un plan, că se întâlniseră şi înainte, că aveau un loc de unde se aprovizionau cu muniţie, că a existat cineva la comanda lor, că aveau mijloace de comunicare şi de transport, că erau în contact cu serviciile secrete... E cât se poate de limpede că o reţea atât de complexă trebuie să se fi bazat pe un plan. L-am întrebat pe generalul Vlad de ce nu dăduse în vileag acest plan, în aşa fel încât grupurile teroriste să poată fi combătute cu eficienţă. Generalul s-a înroşit, s-a enervat, a cerut nişte apă şi o pastilă şi, în cele din urmă, mi-a spus că nu a existat un asemenea plan, că el nu are ştiinţă de aşa ceva. I-am privit atunci pe cei opt generali prezenţi la discuţie şi i-am întrebat dacă este posibil ca şeful Securităţii să nu aibă cunoştinţă de planurile în conformitatea cărora acţionează subordonaţii săi. Toată lumea a răspuns „Nu, nu e cu putinţă!". Asta îmi şi propusesem: să arăt că nu putem avea încredere în generalul Vlad. Şi ceilalţi opt generali au fost convinşi de asta. Vlad ne-a cerut atunci 24 de ore ca să ne demonstreze că este fidel Revoluţiei şi că va lua măsuri pentru oprirea teroriştilor. Cum după 24 de ore nu făcuse nimic, a fost arestat.

D.D.: Nimeni nu îndrăznea să spună cine le dăduse instrucţiuni teroriştilor. Ce credeţi despre asta?

S.B.: Consider că a existat un ordin de la nivel foarte înalt, privind punerea lor în libertate şi când spun asta, mă refer la întreaga ţară, nu la un singur caz: au fost sute. Când eram încă la putere, am văzut liste complete cu numele, adresa, armele... Niciunul nu a fost investigat ori judecat, toţi au fost puşi în libertate. Greşeala lui Iliescu a fost decretul cu numărul 4, din 26 decembrie, prin care a fost decis ca Securitatea să fie asimilată de Armată. După părerea mea, a fost o greşeală fatală. Asta le-a dat posibilitatea de a aranja eliberarea teroriştilor.

D.D.: Totuşi, în primul moment, cine le-a dat teroriştilor ordin să deschidă focul? A fost generalul Vlad?

S.B.: Nu, nu cred. Spun mai curând că au acţionat conform unui plan.

D.D.: Acel gen de plan care urmează să se aplice în caz că...

S.B.: Faimosul ordin 260, pe care l-a dat Postelnicu, la ordinul lui Ceauşescu, atunci ministru de Interne, ca urmare a revoltelor din Braşov [prin care forţele Securităţii erau autorizate să deschidă focul în cazul atacării sediilor de partid, *n.n.*]. Ceauşescu nu lăsa niciodată să treacă astfel de evenimente fără să le analizeze cât mai în detaliu. După atentatul la viaţa lui Reagan, după asasinarea preşedintelui Sadat, în Egipt, Ceauşescu a dat ordin să se facă un studiu şi a luat o serie de măsuri pe baza studiului respectiv. Prin urmare, după revoltele muncitoreşti de la Braşov din 1987, Ceauşescu i-a ordonat lui Postelnicu să redacteze acest ordin 260, care prevedea înfiinţarea în oraşele principale a unor unităţi antiteroriste, dotate cu echipament special, antrenate pentru luptele de stradă. Aceste trupe urmau să intervină în situaţii similare celei din Braşov, atacând sediile puterii, clădirile importante etc.

D.D.: Este vorba aşadar despre un proces automat.

S.B.: Exact, pot să vă dau şi o copie a acestui ordin. Iată aşadar modul în care au prins contur acele unităţi. Rolul lor era acela de a acţiona în clipa în care puterea era

pusă în primejdie. Mă gândesc însă că au fost foarte multe confuzii atunci când au aflat că Ceauşescu fugise. Cred că ştiau ce au de făcut doar în prezenţa lui Ceauşescu. Patru, cinci ore după fuga dictatorului au fost dezorientaţi. În piaţă au început să tragă abia spre seară. Mai târziu au acţionat, dar cred că numai o parte dintre ei. De altfel, după ce s-a aflat de pe post că soţii Ceauşescu au fost executaţi, teroriştii s-au predat, care Armatei, care cetăţenilor.

D.D. : În ce moment a devenit limpede faptul că este vorba despre o revoluţie anticomunistă?

S.B. : În 22 decembrie.

D.D. : Chiar aşa devreme? Cum v-aţi dat seama?

S.B. : După sloganе.

D.D. : Bine, asta în ceea ce priveşte masele aflate în stradă. Însă, dacă ar fi să vorbim despre formarea Frontului Salvării Naţionale, când v-aţi dat seama că nu este vorba numai despre un grup comunist-reformator?

S.B. : Procesul a fost unul gradat şi foarte încet. După victoria la alegeri din 1990, am dat un interviu şi am scris un articol mai lung care i-a supărat deopotrivă pe Iliescu şi Roman, pentru că spuneam că, deşi este o mare victorie, Frontul nu este nici pregătit şi nici nu are capacitatea de a desprinde ţara de comunism. Aceasta demonstrează cât de lung şi dureros a fost procesul de adaptare. Sigur, acum, după cinci ani [la data interviului, *n.n.*], s-au adaptat cu toţii, iar Iliescu a luat „drumul către Canossa", către NATO... Ce vreţi mai mult? La fel, guvernele Roman, Stolojan şi Văcăroiu, treptat, au adoptat măsuri reformiste care să conducă la o economie de piaţă. Au făcut-o *à contrecœur*, pentru că un guvern de centru-stânga nu e menit să construiască capitalismul. Încă avem probleme cu privatizarea. Prin 1990 am lansat o metaforă, comparând privatizarea din România cu obiceiul ţăranilor români de a lega picioarele cailor, de a-i împiedica. Din păcate, metafora mai e valabilă şi acum.

D.D. : E din cauză că nu au vrut sau pentru că nu au ştiut cum?

S.B. : Ambele. Cele două cauze sunt legate una de alta.

D.D. : Aş dori să ne întoarcem la o afirmaţie pe care aţi făcut-o mai devreme. În mod clar, Iliescu avea o relaţie specială, de prietenie, cu cei de la Moscova : Şevardnadze, Gorbaciov. Credeţi că aceştia erau încântaţi de ideea că va deveni preşedinte?

S.B. : Sunt sigur. Ceea ce îi deranja era faptul că Partidul Comunist ca atare a fost eliminat. Însă rămânerea unor foşti comunişti în nucleele puterii le dădea suficientă satisfacţie. Am fost convins de acest sentiment în timpul vizitei lui Şevardnadze la Bucureşti.

D.D. : Cu alte cuvinte, din punctul de vedere al Moscovei, în România fuseseră luate măcar parţial „măsurile potrivite".

S.B. : Încă o dată, prezenţa la putere a unor excomunişti le dădea un sentiment de siguranţă, că evoluţia lucrurilor avea să le convină.

D.D. : Oricum, Şevardnadze, Gorbaciov îl urau pe Ceauşescu...

S.B. : E adevărat.

D.D. : Dintr-un anumit punct de vedere, nici nu-l putem acuza pe Ceauşescu pentru că a spus că Revoluţia ar fi fost inspirată de la ruşi.

S.B. : Da... Însă a fost ceea ce eu am numit „o desovietizare stalinistă a ţării". Şi asta pentru că sistemul intern era mai stalinist decât în oricare altă ţară din Est. A fost o abordare naţionalistă, şi nu una ideologic-marxistă. De asemenea, a fost şi antirusească, sentiment rămas încă foarte puternic. Şi e un sentiment popular, nu unul pe care să-l împărtăşească doar liderii, care a fost amplificat şi prin ruperea Basarabiei de România.

D.D. : Trec la un alt subiect. Aţi afirmat că executarea soţilor Ceauşescu după un foarte scurt proces a fost ceva necesar...

S.B. : Îmi menţin această convingere.

D.D. : De ce credeţi că a fost necesar?

S.B. : Trebuie să avem numaidecât în vedere contextul. Decizia trebuie raportată la momentul respectiv. Sigur că astăzi, privind înapoi, avem o perspectivă mai liberală, mai relaxată, dar atunci, în acea seară, când generalul Guşă a raportat faptul că teroriştii sunt în ofensivă şi că Armata nu poate controla situaţia... era sâmbătă, 24 decembrie.

D.D. : Aşadar, în Ajunul Crăciunului aţi decis că procesul soţilor Ceauşescu trebuie să aibă loc.

S.B. : Da, însă ceva pregătiri se făcuseră şi înainte. Generalul Stănculescu fusese instruit de noi pentru a face paşii necesari. Altfel, aşa, peste noapte, nu s-ar fi putut organiza totul. Trebuiau desemnaţi oamenii, găsiţi judecătorii, avocaţii, trebuia pus la punct şi transportul lor, elicopterele etc. Totul trebuia pregătit.

D.D. : Cu toate acestea, a fost un proces foarte sumar. Aproape că nici nu se poate vorbi despre un proces.

S.B. : Într-adevăr, procesul a fost foarte scurt, însă, dacă dumneavoastră veţi citi istoria oricărei revoluţii, veţi vedea că aşa stau lucrurile. Şi, de fapt, nu numai în cazul revoluţiilor – amintiţi-vă de ce s-a întâmplat după război... Revoluţia nu se defineşte prin acte politice normale, fireşti. Nu mai poţi judeca astăzi cazul lui Robespierre la fel cum îl judecai în momentele Revoluţiei Franceze.

D.D. : Întrebarea ar fi dacă execuţia soţilor Ceauşescu a fost într-adevăr decizia corectă şi dacă nu cumva ei ar fi trebuit să fie închişi. Să înţelegem că dumneavoastră nu aveţi nicio îndoială referitoare la faptul că decizia luată a fost una bună? Ce s-ar fi întâmplat însă dacă ei ar fi fost închişi?

S.B. : Cred că speranţele generalilor fideli lui Ceauşescu ar fi rămas în continuare vii şi asta ar fi prelungit lupta, fapt care cred că ar fi dus la mai multe victime.

D.D. : Cu alte cuvinte, sângele lor nu a fost vărsat fără rost.

S.B. : Da. Chiar dacă este o descriere cinică a situaţiei, răspunsul meu e afirmativ. Stalin obişnuia să spună că, dacă ţi-e teamă de lup, atunci nu te duci în pădure [râde, *n.n.*].

D.D. : Dacă îmi permiteţi, vă voi adresa o întrebare fără legătură cu cele discutate până acum, la care ceilalţi cu care am mai stat de vorbă au ezitat să răspundă. Mă gândesc că sunteţi singurul în măsură a vorbi despre asta. S-a sugerat nu o dată că Ilie Ceauşescu a fost în contact cu americanii şi că le-a vândut secrete militare acestora. Ştiţi cumva dacă este adevărat?

S.B. : Nu ştiu, nu am nicio idee. Ştiu că avea relaţii foarte bune cu istoricii americani, se organizau seminarii la Bucureşti şi în Statele Unite. Însă nu cred că Ilie Ceauşescu ar fi avut de a face cu armele, de arme se ocupa generalul Stănculescu...

D.D. : Ce părere aveţi despre moartea generalului Milea?

S.B. : Milea nu era omul care să se sinucidă.

D.D. : Cu alte cuvinte, cineva l-a ucis.

S.B. : Da, aşa cred.

D.D. : Mă întreb atunci de ce atâta mister?

S.B. : Pentru că la conducerea de vârf a Armatei române modul de a gândi era divizat, era rupt în două. Nu e nicio îndoială că o parte dintre generali rămăseseră loiali regimului şi mă gândesc la cei care au ordonat deschiderea focului în Timişoara, Cluj, Bucureşti. Să nu uităm, până în 21 decembrie, de tras a tras Armata. Armata şi-a schimbat

poziţia abia din 22 decembrie. Cum să vă spun, structura militară creată într-un regim dictatorial este foarte puternică şi foarte rezistentă. Gândiţi-vă la situaţia din Irak. Ceauşescu a procedat într-un mod asemănător şi sunt naivi cei care cred că o asemenea structură poate dispărea peste noapte. Parte dintre generali au rămas fideli nu din motive ideologice, ci pur şi simplu pentru că fuseseră promovaţi de Ceauşescu însuşi. Aşa se explică probabil şi de ce avem două tabere, cei care încercau să demonstreze că Milea s-a sinucis şi cei care respingeau această ipoteză.

Petre Roman

Dennis Deletant: În 21 decembrie, când Ceauşescu a organizat mitingul, vă aflaţi în piaţă?

Petre Roman: Nu, eram la Institutul Politehnic, unde predam.

D.D.: Ne-aţi putea vorbi puţin despre sentimentele care v-au încercat privind acele imagini la televizor?

P.R.: A fost extraordinar, totul a fost brusc. Dintr-odată, am simţit că ceva devine posibil. În sfârşit, ceva e posibil, împotriva lui Ceauşescu şi a dictaturii! Toţi oamenii aceia adunaţi în piaţă, strigând slogane, slogane pregătite... Şi el, pierzând pentru prima dată în viaţa lui controlul, fugindu-i pământul de sub picioare... era extraordinar! Cred că atunci a început aventura mea revoluţionară. Conştient sau inconştient, eram într-un fel pregătit să fac ceva, mai ales după evenimentele ce avuseseră loc în Timişoara. Îmi amintesc faptul că ni se anunţase o şedinţă de Senat la Institut, care trebuia probabil să însemne un fel de aderare la măsurile luate de Ceauşescu, dar că eu eram hotărât să spun că totuşi conştiinţa noastră de intelectuali ar trebui în cele din urmă să ia atitudine. Probabil, nu eram singurul care gândea aşa, iar şedinţa de Senat a fost anulată. Era pe 19 decembrie.

D.D.: Deci, în 21, când aţi văzut ce se întâmplă, v-aţi gândit că începe cu adevărat Revoluţia.

P.R.: Nu chiar. Am avut însă un sentiment foarte puternic, şi anume acela că Ceauşescu nu mai este stăpânul a tot şi toate. Era evident că ceva se întâmplă, că ceva se poate întâmpla.

D.D.: Şi ce aţi făcut?

P.R.: Ei bine, când m-am întors acasă, am ştiut că oamenii aceia adunaţi în piaţă vor rămâne acolo şi după ce Ceauşescu va fi încheiat într-un fel sau altul mitingul respectiv. M-am dus în Piaţa Universităţii. Era cam pe la 5 după-amiaza, în 21 decembrie. Am văzut atunci primele victime ale Revoluţiei, oameni care muriseră în urma unor accidente, pentru că Armata trimisese maşini, iar şoferii, foarte tineri, pierduseră controlul şi intraseră în ei. Un autobuz intrase în mulţime şi zdrobise trei sau patru oameni. Trupurile lor erau încă acolo, acoperite cu folie de plastic albă. Baricada fusese deja ridicată. Nu puteai pătrunde prin faţă pentru că erau militari, aşa că am făcut un ocol destul de mare şi am ajuns destul de uşor în spatele baricadei, devenind astfel unul dintre cei care apărau baricada. Am rămas acolo până la sfârşit, până când două vehicule blindate au forţat baricada, de două sau trei ori, trăgând în aer totodată. În timpul nopţii de 21 spre 22 au început să tragă însă direct în baricadă. Atunci am fugit cu toţii. Din fericire, nu am fost împuşcat şi astfel am ajuns acasă. A doua zi dimineaţă eram hotărât să-i adun pe colegii mei de serviciu ca să facem ceva. Câţiva dintre colegii de

la Institut au fost şi ei de acord că trebuie să ne întoarcem în piaţa Comitetului Central, aşa că ne-am alăturat celorlalţi oameni care se îndreptau acolo. Am ajuns la CC pe la 10 : 30-10 : 45, dimineaţă. Este interesant că am ajuns acolo chiar în momentul în care Armata primise ordinul de a pleca. A fost pentru oamenii adunaţi aici un semnal că „Armata e cu noi ! ".

D.D. : A fost ordinul generalului Milea...

P.R. : Nu, generalul Milea fusese deja ucis... se sinucisese, adică...

D.D. : Credeţi deci că s-a sinucis ?

P.R. : Da, am toate motivele să o cred. În ziua aceea, spre seară, cred, un om a vrut să mă întâlnească, spunând că este bodyguardul lui Milea. Sub Ceauşescu, fiecare personaj important din executivul partidului avea o gardă de corp. Era vorba de fapt despre oameni ai Securităţii care îndeplineau un dublu rol : de protecţie şi de supraveghere, ei trebuind să raporteze orice mişcare făcută de respectiva personalitate. Acest bodyguard a venit şi mi-a explicat în detaliu ce se întâmplase. Mi-a spus că se împuşcase, dar că nu murise pe loc. Au venit nişte medici care au încercat să îl salveze. Punând cap la cap aceste informaţii, am tras concluzia că s-a sinucis. Poziţia în care se afla era una foarte dificilă : pe de o parte, era considerat responsabil pentru ce se întâmplase la Timişoara, pe de altă parte, Ceauşescu îl considera un trădător pentru că nu ordonase să se tragă în piaţă. Situaţia lui era într-adevăr imposibilă.

D.D. : Să ne întoarcem însă la dumneavoastră. Spuneaţi aşadar că v-aţi dus la facultate, unde aţi stat de vorbă cu colegii. Ce s-a întâmplat după aceea ?

P.R. : Am hotărât să ne alăturăm cu cei care începuseră deja marşul către piaţa Comitetului Central. Am pătruns în piaţă, unde am aşteptat vreo 30-40 de minute, fără să avem niciun fel de informaţie. Spre deosebire de Televiziune, Radioul încă era indecis. La radio se dădea o muzică foarte neutră şi din timp în timp se repeta comunicatul despre generalul Milea. Impresia rezultată era una foarte ciudată, de ca şi cum nimic nu s-ar fi întâmplat. Ceauşescu a apărut în balcon alături de soţia lui şi câţiva dintre apropiaţi, a privit înspre mulţimea adunată în piaţă - cred că erau în jur de 100.000 de oameni -, s-a uitat deci la această masă ostilă, s-a întors în birou şi foarte curând s-a urcat în elicopter. Cât a stat în balcon nu a spus nimic, nici nu mai exista de fapt instalaţia de amplificare (mai târziu, aceasta a fost şi pentru noi o problemă). În acel moment am simţit ceva, ca o frântură de victorie, şi mi-am spus că trebuie s-o facem cunoscută, că întreaga naţiune trebuie să ştie că Ceauşescu a fugit. Câteva minute mai târziu am forţat intrarea în clădirea Comitetului Central, pătrunzând acolo. Dincolo de starea de haos, bucuria era enormă înăuntru, dar şi afară. Simţeam că trebuie să spunem ceva, dar nimeni nu ştia cum să pună în funcţiune sistemul de amplificare existent acolo. În piaţă era o maşină care avea megafoane, în care erau doi foşti studenţi de-ai mei, ingineri la Institutul de Cercetări. Am spus atunci că e suficient să mai găsim un microfon, pe care să îl conectăm pe linia de amplificare a maşinii. Dintr-odată, de la acel banal microfon, vocile noastre s-au auzit foarte clar, foarte puternic. Cuvintele pe care le-am spus atunci au fost foarte simple, că suntem aici şi că proclamăm abolirea dictatorului, că puterea urmează să aparţină de acum instituţiilor democratice, alese de popor. Apoi ne-am hotărât să redactăm un mesaj mai complet şi m-am întors înapoi împreună cu ceilalţi, pe care nu îi cunoşteam. Am scris acea proclamaţie, după care am încercat să o dăm pe post (în Comitetul Central exista un ministudio). Nu ştiam cum să folosim aparatura şi, după câteva încercări, am citit-o doar în faţa unei singure camere, cu un singur operator. Ceilalţi au spus însă că nu se poate, şi unde şi cum va fi auzit acest mesaj ? Aşa a apărut ideea de a merge la Televiziune, pentru a citi chiar acolo proclamaţia. Am

găsit o maşină în curtea Comitetului Central, ne-am îngrămădit vreo şapte în ea şi am plecat acolo.

D.D. : Unde v-aţi întâlnit cu ceilalţi, cu Iliescu...

P.R. : Iliescu a venit la Televiziune la câteva clipe după ce am terminat de citit proclamaţia. Eu eram împreună cu un general, [Gheorghe] Voinea [şeful garnizoanei Bucureşti, *n.n.*], pe care îl întâlnisem în clădirea Comitetului Central, comandantul trupelor concentrate în piaţă.

"Ten days that fooled the world." Protagonists of the Romanian Revolution on BBC Television

The author publishes five interviews with the "actors" who took on leading roles in different moments on the political scene, in the circumstances of Ceauşescu's attempt to escape, on December 22nd, 1989, when the people's riot that had begun in Timişoara a week before continued in Bucharest. These interviews were recorded on magnetic tape by a BBC Television team, during 2nd-10th of November 1994, and were the basis of a documentary film dedicated to the fifth anniversary of the Romanian Revolution. The team was led by the BBC famous world-affairs editor John Simpson, and had Marius Oprea as a consultant. Oprea, together with the well-known historian Dennis Deletant, designed the main questions to be asked to the interviewees, made the contacts and the preliminary discussions with them. The raw footage of these interviews were entrusted to Marius Oprea, with the permission to use them as he thought fit, at a reasonable date after the documentary was released, as the authors of the documentary understood the historical importance of these materials for the Romanian people. John Simpson's film, broadcast by BBC on December 22nd, 1994, considered the events of December 1989, not only as a public revolt, but especially as a preparation by the reformist wing of the Communist Party, with the tacit support of the Soviets, after Mikhail Gorbachev became president. Three days after the broadcast of the documentary, *The Independent* published an article by John Simpson entitled "Ten Days That Fooled the World". Both the documentary and the article made the authorities in Bucharest very angry. The five interviews – with Nicolae Miltaru, Virgil Măgureanu, Victor Atanasie Stănculescu, Silviu Brucan and Petre Roman – are a first-hand historical source. This footage was also put at the disposal of the Military Prosecutor's Office on June 12th, 2018, and used in the drafting of the indictment regarding the December 1989 Revolution. Some statements (especially Nicolae Militaru's) seem to trace a physical structure of a long-prepared plot, which was outpaced by the popular uprising that started in Timişoara on December 16th and subsequently extended throughout the country. It became evident during the 30 years following the Revolution that, after a few moments of confusion, the political experience of the plotters (opponents, but still insiders of the "old system") prevailed and they took over the power. They benefited from Moscow's undeclared assistance or even, as in the case of Ion Iliescu, from the direct support of the Soviet leader Mikhail Gorbachev. Thus, the team led by Iliescu simply "took over" the power from the hands of simple and brave people who rised and conquered it on the streets, determining Nicolae Ceauşescu to run away. The "power vacuum" was very quickly filled by experienced people from the old "party and state apparatus", previously expelled or sidelined by Ceauşescu for "suspicious links with Moscow". The chapter concludes that there are two phases of the events of December 1989. The first is the one of the revolt that started in Timişoara and then extended to the Romanian cities and transformed into an anti-communist revolution. The second was a "coup d'état" given to the anti-communist revolution, on the afternoon of December 22nd, 1989. This "coup d'état" was the "final act" of the team led by Ion Iliescu, previously prepared by Moscow to take over the power in Romania, as a successor to Nicolae Ceauşescu, in order to keep Romania in a political regime within the limits of a reformist communism.

Matei GHEBOIANU

Forme de organizare civică în decembrie 1989. Studiu de caz: organizaţiile studenţeşti

Sfârşitul anului 1989 a adus schimbări majore în societatea românească, care a trecut de la o societate dirijată spre o societate de consum şi un sistem bazat pe economia de piaţă. Efervescenţa schimbărilor produse în blocul comunist a cuprins la sfârşitul anului 1989 şi România, unde Nicolae Ceauşescu, împreună cu soţia sa, Elena, încă încercau menţinerea unui regim dictatorial, bazat pe cultul personalităţii şi pe supravegherea cetăţenilor, realizată de Securitate.

Din punct de vedere politic, Nicolae Ceauşescu a reuşit să evite coagularea unei opoziţii în rândurile Partidului Comunist Român. El a avut grijă să-şi elimine pe rând toţi adversarii incomozi. Folosirea tot mai frecventă a Securităţii a dus la realizarea unui stat poliţienesc în care totul era raportat, iar în colectivităţi nu se mai ştia cine este informator sau nu. În România acelei perioade, disidenţa politică şi intelectuală nu au existat. Cu excepţia unor personalităţi singulare, nu se poate spune că s-a realizat o alternativă în cadrul societăţii româneşti sau al PCR.

Mişcări de protest au apărut în anul 1989, când, pe 10 martie, în Occident, era publicată „Scrisoarea celor şase", semnată de Gheorghe Apostol, fost membru al Biroului Politic şi preşedinte al sindicatelor, Alexandru Bârlădeanu, fost membru al Biroului Politic şi preşedinte al Consiliului de Stat al Planificării (CSP), Corneliu Mănescu, fost ministru al Afacerilor Externe şi preşedinte al Adunării Generale a ONU, Constantin Pârvulescu, membru fondator al PCR, Grigore Răceanu, veteran al PCR, şi Silviu Brucan, fost redactor-şef adjunct al *Scânteii*[1]. În această scrisoare semnatarii nu au cerut schimbarea regimului, ci au prezentat unele probleme cu care se confrunta sistemul comunist român, venind în întâmpinarea acestora cu o serie de soluţii. Nu propuneau transformarea radicală a sistemului, ci mai degrabă o reformare a acestuia după modelul perestroikăi sovietice. Scrisoarea a avut ecouri importante în mediile occidentale, dar şi în ţară, pătrunzând aici pe filiera Radio Europa Liberă. O altă acţiune disidentă a constat în acordarea unui interviu de către scriitorul Mircea Dinescu ziarului francez *Libération*, în care a denunţat încălcarea drepturilor omului în România[2].

1. Silviu Brucan, *De la capitalism la socialism şi retur. O biografie între două revoluţii*, Editura Nemira, Bucureşti, 1998, pp. 196-198.
2. Dennis Deletant, *Ceauşescu şi Securitatea. Constrângere şi disidenţă în România anilor 1965-1989*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1998, p. 278.

Revoluţia Română şi primele iniţiative civice

Imaginea României decembriste reflecta o societate împovărată de greutăţi, amplificate de aspectele naturale neprimitoare ale iernii, românii fiind într-o continuă mişcare pentru procurarea alimentelor, lucrând în condiţii tot mai inumane. Astfel, la 15 decembrie 1989 a izbucnit Revoluţia Română la Timişoara. Aceasta a început ca un protest de dimensiuni reduse împotriva încercărilor neinspirate ale autorităţilor de a-l muta din locuinţa sa pe un pastor reformat disident, László Tőkés ; dar cele zece zile care au urmat aveau să zguduie România din temelii[3]. În Timişoara, Bucureşti şi în mai multe oraşe ale ţării au avut loc proteste de stradă care au fost înăbuşite violent de autorităţi şi care au reprezentat preludiul unor uriaşe demonstraţii.

Pe măsură ce timpul trecea, Revoluţia se răspândea ca o vâlvătaie prin oraşele din Banat şi Transilvania. La 20 decembrie, Ceauşescu se întorcea din vizita din Iran la ora 15 : 00, cu trei ore mai devreme decât era programat. La începutul serii a ţinut o teleconferinţă cu conducerea de partid, apoi a rostit o cuvântare sfidătoare la televizor, care, practic, a provocat eşecul negocierilor în curs la Timişoara[4]. În acelaşi timp, a avut loc o şedinţă a Biroului Permanent al CPEx, unde s-a decis ca în ziua următoare să se organizeze un spectacol la o scară mult mai mare în centrul Bucureştiului, în Piaţa Palatului. Uriaşul miting, care urma să fie transmis la televizor şi la radio în direct, trebuia să demonstreze faptul că regimul se bucura de o mare susţinere în rândul oamenilor şi să legitimeze măsurile represive care fuseseră şi urmau a fi luate la Timişoara. Toţi cei care au participat la această manifestaţie au fost selectaţi din cadrul marilor întreprinderi bucureştene.

Odată cu fuga cuplului Ceauşescu s-a creat un vid de putere. După crearea Consiliului Frontului Salvării Naţionale (CFSN), acesta a preluat puterea. S-au format consilii la nivelul întreprinderilor, fabricilor şi judeţelor. Apoi, sub egida CFSN, a luat naştere şi un guvern, condus de Petre Roman, care avea ca mandat restabilirea ordinii în ţară şi crearea unui mediu stabil pentru realizarea unor alegeri libere. Numărul de victime a început să se diminueze după 25 decembrie. Revolta care a existat a omis fazele premergătoare şi, astfel, a creat o Revoluţie cu două ritmuri : cel al străzii, al studenţilor, intelectualilor, al celor care doreau ca reformele să se realizeze într-un ritm rapid, şi cel al Armatei, birocraţilor, marii mase a populaţiei, care doreau o schimbare graduală şi lipsită de conflicte, considerând suficientă căderea regimului[5].

Pe de altă parte, întâlnim un paradox în ceea ce priveşte speranţele celor ieşiţi în stradă. Căderea regimului a însemnat, pentru o mare parte din populaţie, o surpriză de proporţii, deoarece aşteptările ei se îndreptau mai mult spre schimbarea eşalonului de conducere al PCR şi spre o relaxare a condiţiilor de viaţă. Putem observa această dorinţă şi din lozincile scandate de primii manifestanţi, care strigau împotriva soţilor Ceauşescu, urmând ca apoi să apară şi lozinci precum „Jos comunismul ! ". Odată cu desfăşurarea evenimentelor şi cu crearea oportunităţii de înlocuire a comunismului, a apărut pe buzele tuturor un cuvânt nou, „democraţia". Acest concept nu era cunoscut de foarte multă lume, cu toate acestea, li se cerea liderilor care monopolizaseră Revoluţia transformarea

3. Peter Siani-Davies, *Revoluţia Română din decembrie 1989*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2006, p. 11.
4. Constantin Sava şi Constantin Monac, *Revoluţia Română din decembrie 1989 retrăită prin documente şi mărturii*, Editura Axioma, Bucureşti, 2001, pp. 176-184.
5. Alina Mungiu-Pippidi, *Politica după comunism*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2002, p. 26.

ţării într-o democraţie. A fost un demers anevoios care, de cele mai multe ori, a fost asociat cu termenul „tranziţie". Acest concept s-a folosit tot mai mult, iar durata acestei perioade a fost preluată dintr-o profeţie a lui Silviu Brucan, care considera că România va ajunge la democraţie în 20 de ani de la Revoluţie[6].

Din punctul de vedere al organizaţiilor civice, nu putem vorbi despre crearea unui sector puternic. Au apărut câteva asociaţii şi fundaţii care au încercat să promoveze libertatea de expresie, drepturile omului şi unele acţiuni de protest împotriva activităţii publice ale unor foşti activişti comunişti. Printre acestea se remarcă Alianţa Civică, care îi avea în frunte pe Ana Blandiana şi Petre Mihai Băcanu, alianţa alăturându-se în anul 1991 proiectului politic CDR[7]. O altă organizaţie civică, prima apărută în România, pe 31 decembrie 1989, a fost Grupul pentru Dialog Social (GDS), finanţată de George Soros. Aceasta promova valori precum democraţia, statul de drept şi respectarea libertăţilor fundamentale ale omului. Din 1990, grupul a editat şi revista *22*, care a avut succes de piaţă în primii ani de la apariţie, fiind o importantă voce în viaţa intelectuală românească[8]. Un alt palier al asociaţiilor civice a fost ocupat de organizaţiile şi fundaţiile în care s-au grupat participanţi ai Revoluţiei sau victime ale mineriadelor. Pe lângă cerinţele legate de realizarea unor anchete transparente, care trebuiau să-i descopere pe vinovaţii crimelor comise în timpul Revoluţiei şi al mineriadelor, aceştia au solicitat şi au obţinut o serie de facilităţi economice.

Primele organizaţii studenţeşti create în România postcomunistă

Din punctul de vedere al organizării studenţilor în perioada comunistă, structura principală era Uniunea Asociaţiei Studenţilor Comunişti din România (UASCR), care deţinea monopolul în ceea ce priveşte reprezentarea drepturilor studenţeşti la nivelul universităţilor, fiind şi o importantă tribună de selecţie a cadrelor pentru PCR. Protestele de stradă din Timişoara şi pericolul extinderii acestora au determinat regimul Ceauşescu ca, în decembrie 1989, să trimită studenţii în vacanţa de iarnă mult mai devreme, de teama unor proteste de stradă precum cele din 1956.

Evenimentele petrecute în timpul Revoluţiei Române au determinat populaţia să se implice şi să se organizeze la nivel local, dar şi naţional. Ca urmare a prezenţei la Televiziunea Română a lui Ion Iliescu şi a anunţării apariţiei Frontului Salvării Naţionale (FSN), acest organism revoluţionar avea să se ocupe de gestionarea puterii în stat ; acesta a fost replicat la nivel naţional în toate domeniile. Încă din ziua de 22 decembrie, mulţi dintre studenţii aflaţi în stradă s-au organizat şi au început să formeze grupuri, având ca prim scop apărarea universităţilor de „teroriştі"[9]. Treptat, s-au conturat organizaţii studenţeşti sub formă de sindicate, ligi, asociaţii, societăţi, care s-au afiliat spiritului FSN. Spre finalul lunii decembrie, atât în Universitatea din Bucureşti, cât şi în alte

6. Silviu Brucan, *op. cit.*, pp. 80-120.
7. Pentru mai multe detalii, vezi http : //www.aliantacivica.ro/ (accesat la 29 mai 2012).
8. Pentru mai multe detalii, vezi http : //www.gds.ong.ro/ (accesat la 29 mai 2012).
9. Interviu 1, realizat cu un fost student al Facultăţii de Istorie, Universitatea din Bucureşti (1989-1990).

universităţi au început să se coaguleze asociaţii studenţeşti (din punct de vedere legal, acestea au fost înregistrate abia la începutul anului 1990) care şi-au creionat principiile organizatorice şi statutele după care urmau să funcţioneze. Prima problemă întâlnită de organizaţiile neguvernamentale care s-au înfiinţat imediat după Revoluţie a fost lipsa legislaţiei care să legifereze acest tip de asocieri; acestea s-au bazat pe o legislaţie din perioada interbelică (Legea nr. 21 din 6 februarie 1924) şi pe un decret din perioada comunistă (Decretul nr. 31/1954).

Astfel, la nivelul Universităţii din Bucureşti a luat naştere Liga Studenţilor, care cuprindea cluburi studenţeşti în fiecare facultate (unele dintre acestea erau organizate încă din 23 decembrie, grupând studenţi ai facultăţii respective). La nivelul Institutului Politehnic din Bucureşti s-a înfiinţat Sindicatul Liber Studenţesc (SLS), iar la nivelul Universităţii din Timişoara a apărut Organizaţia Studenţilor din Universitatea din Timişoara (OSUT). Aşadar, în doar câteva săptămâni, studenţii s-au grupat în asemenea organizaţii la nivelul universităţilor. Încercările de coagulare a acestor organizaţii într-o singură federaţie naţională au fost sortite eşecului, deoarece în rândurile studenţilor, la fel ca în societatea românească, polarizarea ideilor şi apariţia unor interese diferite au făcut ca acestea să nu poată ajunge la un numitor comun.

Liga Studenţilor din Universitatea din Bucureşti a fost cea mai cunoscută organizaţie studenţească mult timp după 1989, luând naştere încă din 28 decembrie 1989, când, într-un amfiteatru al Facultăţii de Litere, au reuşit să organizeze prima Adunare Generală. Odată cu această adunare s-au votat şi principiile după care îşi propuneau să-şi ghideze acţiunile. Dintre acestea, amintim: „Principiul libertăţii; Principiul democraţiei; Principiul competenţei, concretizat în următoarea direcţie: Ocuparea posturilor didactice numai prin concurs, cu verificări periodice care să ţină seama exclusiv de competenţa lor profesională şi ştiinţifică şi fără niciun stagiu; Principiul nepolitizării – separarea valorilor ştiinţifice şi profesionale de cele politice şi neacceptarea în şcoală decât a celor dintâi”[10]. Astfel, prin programul adoptat, Liga Studenţilor se exprima foarte clar în legătură cu tipul organizaţional spre care ţintea, precum şi cu tipul de universitate în care dorea să funcţioneze. Implicarea studenţilor a fost un factor important în redefinirea spiritului critic şi liber al universităţii. Totodată, s-a evidenţiat în rândurile studenţilor, dar şi în viaţa publică liderul Ligii, Marian Munteanu, care a rămas o figură iconică pentru ce a însemnat mişcarea studenţească pentru o perioadă lungă de timp.

În aceeaşi perioadă, în cadrul Institutului Politehnic din Bucureşti, care avea înmatriculat cel mai mare număr de studenţi, va lua naştere SLS, organizat la nivel de facultăţi, cu o conducere centrală, devenind astfel una dintre cele mai puternice voci la nivel naţional. Forţa acestei asociaţii venea şi din numărul mare de studenţi pe care îl reprezenta, mare parte dintre aceştia cazaţi în campusul din Regie (peste 10.000 de studenţi), care puteau fi mobilizaţi în acţiuni de protest.

10. „Program Liga Studenţilor – UB”, 29 decembrie 1989, Arhiva Personală Bogdan Antoniu.

Acţiuni politico-civice şi sindicale ale organizaţiilor studenţeşti

Cele două mari asociaţii studenţeşti din Bucureşti au devenit modele pentru multe organizaţii din ţară care au apărut la începutul anului 1990. Acţiunile organizaţiilor studenţeşti în aceste prime luni pot fi structurate pe mai multe paliere[11]: de reprezentare la nivel de facultate/universitate, naţional, sindical, politico-civic şi patrimoniu şi servicii. Astfel, organizaţiile studenţeşti au avut un numitor comun în negocierile cu Ministerul Învăţământului, şi anume obţinerea unei poziţii importante în organismele de conducere de la nivelul facultăţilor şi universităţilor. Astfel, prin metodologia de alegere de la nivelul facultăţilor şi universităţilor, Ministerul Învăţământului a acordat o serie de drepturi studenţilor, printre acestea enumerându-se şi obţinerea a cel puţin 30% din componenţa organelor de reprezentare (consiliile facultăţilor, senatele universităţilor), iar „în probleme care privesc activităţile studenţilor, inclusiv la actualele alegeri a organelor de conducere, hotărârile se iau tot cu majoritate simplă a voturilor [...] cu condiţia ca hotărârile respective să fie votate de cel puţin majoritatea simplă a studenţilor"[12]. Prin această decizie s-a introdus dreptul de veto al studenţilor, care a fost extins asupra tuturor deciziilor, astfel că studenţii au devenit o voce puternică în organismele de conducere reprezentative ale universităţilor. Prin aceste drepturi, studenţii au devenit o forţă în universităţi, existând cazuri în care au reuşit blocarea unor concursuri de promovare a unor profesori sau în care au fost factori decisivi în alegerea decanilor unor facultăţi. Existenţa unui astfel de instrument de vot, dreptul de veto, a mărit puterea de negociere a organizaţiilor studenţeşti la nivelul universităţilor, ei reuşind să obţină diverse beneficii (spaţii comerciale în campusurile studenţeşti, mici finanţări, control asupra căminelor)[13].

Din punct de vedere sindical, putem observa că acţiunile studenţilor s-au îndreptat în mai multe direcţii. O primă acţiune a studenţilor, apărută chiar în zilele Revoluţiei, a fost evaluarea profesorilor de către studenţi. Astfel, la nivelul Ligii Studenţilor, dar şi al altor organizaţii din ţară, au început acţiuni ale studenţilor de evaluare a profesorilor, creându-se aşa-numitele „liste negre", cu profesori consideraţi indezirabili. În cazul acestora, studenţii au cerut excluderea imediată din corpul didactic. Evaluarea studenţilor se baza atât pe criteriul apartenenţei profesorilor la PCR, cât şi pe o analiză a competenţelor profesionale[14]. Toate acestea au avut drept consecinţă organizarea unor procese publice şi, ulterior, unora dintre aceşti profesori le-au fost boicotate cursurile. Chiar dacă, într-o prima fază, unele universităţi au dat satisfacţie studenţilor, concediind o parte dintre profesorii aflaţi în discuţie, mai

11. Pentru o analiză asupra organizaţiilor studenţeşti în perioada 1990-2010, vezi Viorel Proteasa, Liviu Andreescu, Vlad Botgros şi Alexandra Dodiţă, „Mapping students' organizations in post-communist Romania: a structuration perspective", *International Review of Social Research*, vol. 8, nr. 1, 2018, pp. 35-46.
12. Ordinul ministrului Învăţământului 24484/13.01.1990.
13. Interviu 2, realizat cu un fost student al Facultăţii de Filosofie, Universitatea din Bucureşti (1989-1990). Interviu 3, realizat cu un fost student al Facultăţii de Chimie Industrială, Institutul Politehnic din Bucureşti (1989-1990).
14. O asemenea evaluare a profesorilor de către studenţi a avut loc la Facultatea de Istorie, Universitatea din Bucureşti; vezi Matei Gheboianu şi Bogdan Murgescu, „Student Assessment of Professors in Revolutionary Context. Case-Study: The History Faculty of the University of Bucharest (1989-1990)", *International Review of Social Research*, vol. 8, nr. 1, 2018, pp. 25-34.

târziu, prin intervenţii ale Ministerului Învăţământului, aceştia au fost reangajaţi deoarece Codul Muncii nu permitea concedierea doar prin decizia rectorului/senatului universităţii.

În Universitatea din Bucureşti, înainte de crearea Ligii Studenţilor, au apărut voci tot mai puternice între studenţii grupaţi în facultăţi, care au pus în discuţie existenţa unui proces de evaluare a profesorilor. Acest lucru s-a întâmplat mai ales în aşa-numitele facultăţi „ideologice", care trebuiau să pregătească cadre „de nădejde" pentru societate şi partid. O asemenea evaluare a fost pusă în practică în Facultatea de Istorie-Filosofie, unde se predau diverse cursuri cu profund caracter ideologic (istoria mişcării muncitoreşti, istoria partidului comunist, materialism ştiinţific, probleme fundamentale etc.). De asemenea, s-au înregistrat contestări ale profesorilor şi la Facultatea de Litere, iar mai târziu, la nou-creata Facultate de Psihologie, Pedagogie şi Sociologie, unde s-a ajuns la momente extreme, în care profesorilor li s-a făcut rău[15].

O altă latură a acţiunilor sindicale s-a axat pe obţinerea unor condiţii mai bune pentru studenţi. Astfel, toate organizaţiile studenţeşti au cerut condiţii normale de cazare, care să includă căldură şi electricitate, condiţii de studiu mai bune în facultăţi, burse mărite. De asemenea, la anumite specializări, cei care se pregăteau să încheie studiile la facultate au cerut şi au obţinut un an de studiu suplimentar. De cele mai multe ori, discuţiile cu caracter sindical se purtau la nivelul rectoratelor, dar au existat numeroase cereri adresate ministerului. De regulă, aceste cereri sindicale erau susţinute de toate organizaţiile studenţeşti, iar mijlocul de presiune utilizat frecvent era greva.

Din punctul de vedere al implicării politico-civice, observăm o divizare a spectrului studenţesc între organizaţii care vor adera la susţinerea principiilor democratice, inclusiv prin participarea în stradă la mitinguri şi manifestaţii de protest, şi organizaţii care se vor delimita de această zonă şi vor încerca să obţină diverse beneficii, prin negociere directă cu guvernanţii. Din zona organizaţiilor studenţeşti implicate politico-civic se remarcă Liga Studenţilor din Universitatea din Bucureşti, aceasta devenind un simbol al luptei studenţeşti pentru libertate. În această conjunctură s-a remarcat în special în 1990 Marian Munteanu, personaj care va marca întreaga istorie a ligii. Acţiunea cu impactul cel mai mare a fost implicarea de partea opoziţiei politice în ceea ce s-a numit „Fenomenul Piaţa Universităţii". Membrii Ligii au avut iniţiativa deschiderii balconului Universităţii (24 aprilie 1990), de unde au luat cuvântul atât reprezentanţii studenţilor, cât şi o serie de intelectuali şi muncitori. Deşi existau elemente civice (chiar doctrinare) comune între LSUB şi opoziţie, liderii partidelor istorice nu au fost lăsaţi de reprezentanţii studenţilor să se adreseze mulţimii din balcon[16]. Încheierea brutală a acestor acţiuni în urma evenimentelor din 13-15 iunie 1990 şi arestarea lui Marian Munteanu şi a altor studenţi au făcut din Liga Studenţilor un simbol al luptei împotriva comunismului în România, fapt materializat în organizarea, pe 13 iulie 1990, a Marşului Alb, la care au participat mai bine de 100.000 de oameni, care au cerut eliberarea celor arestaţi (în frunte cu Marian Munteanu). Multe organizaţii studenţeşti din Bucureşti, dar şi din ţară s-au raliat acestor principii şi au luat parte alături de reprezentanţii Ligii la acţiunile din primăvara anului 1990. Acest fapt a reprezentat punctul de început al creării Ligii Studenţilor din România, organizată ca o federaţie naţională a studenţilor.

Pe de altă parte, o serie importantă de organizaţii studenţeşti apropiate de zona studenţilor din Politehnică şi a Sindicatului Liber Studenţesc nu s-au raliat acestor

15. Ioan Mihăilescu şi Zoltán Rostás, *Dialog neterminat*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2007, pp. 222-224.

16. Interviu 1, realizat cu un fost student al Facultăţii de Istorie, Universitatea din Bucureşti (1989-1990). Interviu 2, realizat cu un fost student al Facultăţii de Filosofie, Universitatea din Bucureşti (1989-1990).

demersuri. Putem observa că numărul de studenţi afiliaţi acestei direcţii era mult mai mare, deoarece învăţământul românesc superior în anii comunismului era centrat pe învăţământul tehnic, cu precădere cel politehnic. Cu toate acestea, au existat acţiuni comune ale Ligii Studenţilor şi SLS[17], de regulă de natură sindicală, printre care se remarcă manifestaţia comună împotriva preşedintelui francez François Mitterrand, care a fost primit la o vizită în Politehnică cu sloganul „François Mitterrand est l'ami de l'assassin ! "[18].

Apariţia primelor federaţii ale organizaţiilor studenţeşti

Din punctul de vedere al reprezentării la nivel naţional, prima federaţie naţională studenţească a apărut în martie 1990, Uniunea Naţională Independentă a Studenţilor (UNIS), care cuprindea o bună parte a organizaţiilor studenţeşti din ţară, în frunte cu SLS. Odată cu înfiinţarea sa, aceasta a încercat să domine zona studenţească după modelul UASCR, de la care a preluat sediul din Palatul Comitetului Central. Pe lângă reprezentarea studenţilor, formarea unei asemenea organizaţii a fost legată de aprobarea unei hotărâri de guvern prin care se prevedea : „Activul şi pasivul fostei Uniuni a Asociaţiilor Studenţilor Comunişti, ale caselor de cultură studenţeşti, Complexului cultural-sportiv studenţesc Tei din Bucureşti şi Complexului cultural-sportiv studenţesc din municipiul Cluj-Napoca sunt preluate de către organizaţiile studenţeşti legal constituite la nivelul institutelor de învăţământ superior din centrele universitare. Preluarea patrimoniului se va face proporţional cu numărul studenţilor din centrele universitare"[19]. Astfel, miza reprezentării studenţiilor a devenit foarte mare.

În toamna anului 1990 a apărut o a doua organizaţie, Liga Studenţilor din România (LSR), care cuprindea, în mare parte, organizaţiile din zona învăţământului universitar generalist. Chiar dacă, teoretic, promovau aceleaşi principii, precum decomunizarea României, apărarea drepturilor studenţilor, libertatea de exprimare, libertatea de întrunire, autonomia universitară etc., aceste federaţii nu au reuşit să se înţeleagă din cauză că, treptat, s-au polarizat în funcţie de direcţiile politice apărute în societate. De asemenea, viziunea faţă de interacţiunea cu autorităţile nou-create era diferită – unele doreau să fie parteneri ai acestora, pe când organizaţiile membre ale LSR s-au raliat mai mult modului de dezbatere adoptat de opoziţia politică.

Din patrimoniul UASCR, organizaţiile studenţeşti nu au reuşit să preia o parte prea mare, în afară de sediile deţinute de asociaţiile comuniste în facultăţi şi universităţi şi de fondul de cotizaţii care nu fusese depus. Folosindu-se de spaţiile din facultăţi şi de poziţia privilegiată în raport cu conducerea universităţilor, multe dintre aceste organizaţii au început, sub o formă antreprenorială primară, dezvoltarea unor afaceri (închirierea unor spaţii, organizarea unor evenimente pentru studenţi – baluri, petreceri –, deschiderea unor mici discoteci). De asemenea, o altă modalitate de constituire

17. Interviu 3, realizat cu un fost student al Facultăţii de Chimie Industrială, Institutul Politehnic din Bucureşti (1989-1990).
18. Marina Constantinoiu, „François Mitterrand est l'ami de l'assassin ! ", 28 ianuarie 2008, https : // www.9am.ro/stiri-revista-presei/2008-01-28/francois-mitterrand-est-l-ami-de-l-assassin.html (accesat la 9 octombrie 2019).
19. Hotărâre nr. 539 din 16 mai 1990, *Monitorul Oficial*, nr. 74 din 18 mai 1990.

a patrimoniului a fost primirea unor „ajutoare" din partea unor organizaţii din vestul Europei, preluate mai ales de federaţiile şi marile asociaţii studenţeşti. Acestea constau în bunuri vestimentare, alimentare, calculatoare, maşini de scris, automobile şi chiar echipamente pentru realizarea unor radiouri studenţeşti[20].

În perioada 1989-1990, România a fost cuprinsă de un lung proces de tranziţie, de la comunism spre democraţie. Transformările au vizat toate palierele societăţii, de la cel politic până la cel economic, astfel că formarea şi funcţionarea organizaţiilor studenţeşti nu diferă foarte mult de evoluţia societăţii şi vieţii politice româneşti din 1990. Polarizarea de la nivelul vieţii politice poate fi observată şi la nivel studenţesc, prin implicarea pătimaşă a unora în viaţa social-civică sau prin menţinerea la distanţă de această zonă şi încercarea de a obţine anumite beneficii pe baza unor negocieri/înţelegi cu puterea. Lipsa unei coagulări a studenţilor a adus şi foarte multe dezavantaje, odată cu trecerea timpului, când organizaţiile studenţeşti vor începe să piardă din influenţa pe care o aveau la nivelul universităţilor în dialogul cu Ministerul Educaţiei, dar şi în arena publică.

Forms of Civic Organization in December 1989. Case Study : Student Organizations

Student organizations represented a highly visible category of actors on the post-communist political scene in Romania, especially in the 1990s. They did not build their profile by means of participation in the political-electoral processes, but they influenced it through a social movement repertoire, especially protests. Unquestionably, the Students' League from the University of Bucharest, and its charismatic leader from the early 1990s, Marian Munteanu, was the most visible student organization in post-communist Romania. In this chaper I provide important details about the history of the establishment and functioning of student organizations, starting with the Revolution days of December 1989 until the beginning of 1990.

20. Interviu 1, realizat cu un fost student al Facultăţii de Istorie, Universitatea din Bucureşti (1989-1990); interviu 2, realizat cu un fost student al Facultăţii de Filosofie, Universitatea din Bucureşti (1989-1990); interviu 3, realizat cu un fost student al Facultăţii de Chimie Industrială, Institutul Politehnic din Bucureşti (1989-1990); interviu 4, realizat cu un fost student al Facultăţii de Istorie-Filosofie, Universitatea „Babeş-Bolyai" din Cluj-Napoca (1990-1991).

Partea a V-a

AMINTIRI ŞI REFLECŢII PERSONALE DESPRE ANUL 1989

Dennis DELETANT

Observând Revoluţia. Câteva reflecţii personale

Pentru mine, Revoluţia Română a fost revoluţia mea personală. Mi-a adus – ca să folosesc expresia lui Andy Warhol – „cele cincisprezece minute de faimă", fiindcă ne-a adus pe mine şi studiile româneşti de la Şcoala de Studii Slave şi Est-Europene a Universităţii din Londra în atenţia publicului larg[1]. Pe 16 decembrie 1989, urmăream la televizor ştirile despre protestele din Timişoara, când a sunat telefonul. Era John Simpson, corespondent principal pentru afaceri externe al BBC Television, care m-a invitat la centrul de ştiri din West London pentru a discuta situaţia din România. Mai devreme în acel an, în mai, John mă rugase să-i sugerez contacte în România pentru un documentar despre măsurile de austeritate draconice ale lui Ceauşescu şi planurile lui de a „sistematiza", adică de a „elimina" până la jumătate din cele 14.000 de sate ale României prin retragerea finanţării. John ar fi vrut să-l însoţesc, dar nu am putut s-o fac, deoarece în luna decembrie a anului precedent fusesem declarat *persona non grata* de către autorităţile române pentru „comentariile mele ostile din presa britanică despre regimul românesc"[2]. Acum, o maşină a venit să mă ia şi l-am informat pe John despre încercările lui Ceauşescu de a-şi menţine regimul prin apeluri tot mai dese pentru unitate naţională şi prin expuneri regizate ale „sprijinului" în favoarea politicilor sale, culminând cu discursul său în cadrul celui de-al XIV-lea Congres al Partidului din 20 noiembrie 1989, pentru care a primit peste treizeci de rânduri de aplauze furtunoase[3].

Pe 20 decembrie, după discursul televizat al lui Ceauşescu către români, discurs urmărit de BBC, John m-a pus în încurcătură întrebându-mă: „Ei bine, Dennis, e sfârşitul lui Ceauşescu sau nu?". Până la Timişoara fusesem încrezător că Ceauşescu va

1. Expresia a fost inspirată de afirmaţia lui Andy Warhol „În viitor, toţi oamenii vor fi celebri pentru 15 minute", care a apărut în programul unei expoziţii a sa din 1968 la Moderna Museet din Stockholm (Jeff Guinn şi Douglas Perry, *The Sixteenth Minute: Life in the Aftermath of Fame*, Jeremy F. Tarcher/Penguin, New York, 2005, p. 4).
2. John şi echipa lui de filmare au fost reţinuţi de Securitate în Cluj pentru câteva ore, iar caseta video cu filmarea le-a fost „ştearsă" şi înapoiată. Ceea ce Securitatea nu ştia era că BBC deţinea tehnologie care permitea refacerea înregistrărilor „şterse", iar după ce s-a întors, John m-a rugat să traduc interviurile pe care le luase românilor.
3. După întâlnirea cu John am fost trimis la studiourile radio World Service de la Bush House, în centrul Londrei, unde am început ceea ce avea să devină o serie aproape zilnică de interviuri despre evenimentele din România, care a durat până în 29 decembrie, când am plecat în ţară ca să mă alătur lui John.

susţine tendinţa de schimbare în Europa Centrală, dar, văzându-l la televizor, flancat de soţia sa gerontocratică cu chipul lipsit de expresie şi de un birou politic aproape fosilizat, am fost convins că acel moment marca sfârşitul regimului său şi i-am răspuns: „Da". „Bine, atunci plec în România, dar vreau să fii coordonator aici cât timp lipsesc eu", mi-a zis. Aşa a început o săptămână de lucru practic neîntrerupt pentru mine la sediul BBC din West London; în două nopţi nu m-am dus acasă, am dormit într-un birou. Fiind „coordonatorul" de la Londra, am avut acces la rapoartele marilor agenţii internaţionale de ştiri pe măsură ce ieşeau din teleimprimator, precum şi la materialele filmate de echipele de la treizeci şi şase de companii de televiziune internaţionale răspândite pe teritoriul României, printre ele posturi din URSS, Libia, Franţa, Germania de Vest, Ungaria şi Marea Britanie. Am fost astfel martor la mitingurile convocate pe 22 decembrie în pieţele centrale ale oraşelor României – Bucureşti, Timişoara, Piteşti, Cluj-Napoca, Oradea, Arad, Bacău, Suceava – cu scopul de a arăta sprijinul poporului pentru Ceauşescu.

Plecarea mea la Bucureşti

Pe 26 decembrie, John, care, împreună cu o echipă de filmare, intrase în România prin Iugoslavia, aeroportul Otopeni fiind închis în urma unui grav incident în care avusese loc un schimb de focuri în cadrul aceleiaşi tabere, m-a sunat din Bucureşti şi mi-a spus să vin cu o a doua echipă; presupunea că, deoarece Ceauşescu fusese executat în ziua precedentă, interdicţia mea de a intra în ţară nu mai era valabilă. Pe 29 decembrie am zburat spre Varşovia cu două echipe de filmare şi reporteri BBC, iar după patru ore am prins un zbor al Balkan Airlines către Sofia[4]. Acolo am dormit pe jos în aeroport vreo patru ore, până când am găsit nişte maşini care să ne ducă la Bucureşti. Erau două Mercedesuri albastru-închis, închiriate de la Hertz, şi un jeep negru, toate conduse de bulgari; fiecare dintre ei era însoţit de ceea ce am presupus a fi un ofiţer de Securitate. Am condus cu grijă prin zăpada înaltă până la Dunăre, la Ruse, unde, fiindcă abia mai puteam ţine ochii deschişi după noaptea precedent nedormită, am hotărât să ne odihnim înainte de a intra în România. Pe când luam cina la hotel ne-am întâlnit cu doi reporteri britanici care tocmai veneau din România, mergând acasă. Fiind epuizat, poveştile lor despre faptul că în Bucureşti se trăgea nu m-au mişcat deloc, dar i-au impresionat pe cei doi producători de ştiri, care veniseră bine pregătiţi: au desfăşurat două steaguri ale Marii Britanii şi le-au pus pe capota celor două Mercedesuri.

În ziua următoare, 31 decembrie, la răsărit, convoiul nostru singuratic de trei vehicule a trecut podul peste Dunăre până la frontiera românească de la Giurgiu. Fiindcă eram singurul din grupul nostru care vorbea româna, am fost purtător de cuvânt, explicându-i ofiţerului de la paşapoarte care era de serviciu că ne alăturam unei alte echipe BBC, aflată deja la Bucureşti. Fără prea mult tam-tam, după ce am plătit patruzeci de dolari pentru fiecare dintre vizele pe care le-a ştampilat în paşapoartele noastre, ne-a urat noroc, avertizându-ne că au avut loc împuşcături sporadice în unele sate de pe traseul nostru spre Bucureşti. Însă, în fiecare sat prin care am trecut pe parcursul călătoriei

4. O echipă, un reporter şi un regizor au fost alocaţi la BBC TV, Channel 2, a doua echipă la BBC Breakfast News. John Simpson făcea documentarul BBC despre Revoluţie pentru emisiunea „Panorama", difuzată pe BBC Channel 2 în 8 ianuarie 1990. Am tradus câteva dintre interviurile din Bucureşti pentru acest documentar.

noastre de 60 de kilometri, locuitorii, bărbaţi, femei şi copii, ne aplaudau, făcând semnul victoriei al lui Winston Churchill, deopotrivă probabil pentru că recunoşteau drapelul nostru şi pentru că învinseseră opresiunea. Am ajuns la Bucureşti la amiază şi ne-am alăturat lui John Simpson la Hotelul Intercontinental. Două dintre ferestrele camerei mele, aflată la etajul unsprezece, aveau găuri de gloanţe. John m-a sfătuit să nu stau prea mult în faţa ferestrelor, să trag draperiile noaptea şi să folosesc doar veiozele, fiindcă lunetiştii erau încă activi.

Atmosfera din capitală

Teama de lunetişti cu siguranţă i-a ţinut pe bucureşteni în casă la căderea nopţii; am devenit extrem de conştient de asta chiar în seara respectivă, după ce John mi-a cerut să-l însoţesc cu maşina până la Antiaeriană, într-un cartier aflat în sudul oraşului, unde urma să-i ia un interviu unei tinere al cărei soţ fusese împuşcat mortal în seara de 22 decembrie, în timpul protestelor anticeauşiste. Din când în când, se auzeau împuşcături în timp ce maşina condusă de cameramanul nostru înainta încet prin cei câţiva centimetri de zăpadă. La un moment dat, cauciucurile şi-au pierdut aderenţa şi am rămas blocaţi, un vehicul singuratic sub lumina unui singur felinar, la poalele Casei Republicii, uriaşul palat, pe jumătate terminat, al lui Ceauşescu, cea mai mare clădire din Europa, învăluită în întuneric. În timp ce mai multe salve răsunau în apropiere, John s-a întors spre mine – stăteam pe bancheta din spate, lângă Wendy, producătorul nostru din Ţara Galilor – şi mi-a spus: „Ei bine, Dennis, eşti omul de sacrificiu, te rog să ieşi şi să ne împingi". Apoi a zâmbit, a coborât din maşină odată cu mine şi ne-am apucat imediat să împingem maşina. Spre uşurarea noastră, roţile şi-au recăpătat repede aderenţa, iar noi ne-am reluat locurile. Dar asta nu a fost ultima noastră piedică. Fără o hartă a străzilor, într-o beznă totală – rezultatul măsurilor de economisire a energiei ale lui Ceauşescu –, nu puteam localiza adresa văduvei, care ştiam că se afla în apropiere de o cazarmă. Nerăbdător să obţin indicaţii, am coborât geamul şi am strigat o femeie care înainta cu greu prin zăpadă, cărând două pungi de plastic pline ochi. Când am rugat-o să ne ajute, a lăsat pungile să cadă şi a început să strige: „Securitatea, Securitatea!". Imediat oamenii au ieşit din case şi au înconjurat maşina. Am coborât şi mi-am scos paşaportul, în speranţa că femeia îşi va da seama după accentul şi fizionomia mea că nu sunt român, dar a continuat să strige, isterică: „Vă ştim noi, securiştilor" şi a arătat spre Mercedesul nostru (care nu mai avea steagul Marii Britanii pe el), „ştim că aveţi maşini închise la culoare, cu plăcuţe de înmatriculare speciale (aveam plăcuţe cu numere bulgăreşti) şi identităţi false". Atunci i-am cerut lui Wendy, care era foarte blondă, să coboare din maşină şi i-am spus calm femeii: „Uite, chiar crezi că doamna asta e de la Securitate? Nu, e de la BBC, cu toţii suntem de la BBC". În mulţime, chiar în faţă, era un bărbat în vârstă care urmărise cu atenţie schimbul de replici. A făcut un pas înainte, a pus mâna pe braţul femeii ca să o calmeze şi a spus zâmbind: „Vă cred; trebuie să înţelegeţi că, în dorinţa de a-l vedea înlăturat pe Ceauşescu, mulţi au devenit paranoici. Cum vă putem ajuta?". Am tradus pentru echipa noastră. Mulţimea, văzând că bărbatul în vârstă avea încredere în noi, s-a împrăştiat repede. Întâmplarea făcea ca locuinţa văduvei să fie la doar o stradă distanţă. Bărbatul în vârstă o cunoştea şi a mers pe lângă maşină până am ajuns. Prezenţa lui a părut să o liniştească pe văduvă, care

ne-a invitat înăuntru; avea un copil mic pe care îl ţinea de mână. După interviu, John i-a dat discret un teanc de bancnote, apoi ne-am întors la maşină şi la hotel[5].

Am povestit acest episod ca să dau o idee despre atmosfera care domnea în Bucureşti imediat după răsturnarea lui Ceauşescu. Paranoia, neîncredere, incertitudine cu privire la viitor, un mare număr de arme de foc în circulaţie, unele în mâinile tinerilor inflamaţi de *machism*, care aveau prea puţin habar despre cum se foloseşte o puşcă sau o armă automată. Mulţi dintre recruţii pe care i-am văzut în timpul schimburilor de focuri cu lunetiştii au ripostat peste capetele civililor, punându-i pe aceştia în bătaia directă a focului adversarului. Consecinţa unor asemenea carenţe în instruire a fost un număr mare de victime din cadrul aceleiaşi tabere în Bucureşti. Pericolul pe care îl reprezentau lunetiştii mi-a apărut limpede acasă. În seara de 7 ianuarie 1990, eram pe o stradă lugubră din centrul oraşului, în drum spre un prieten de familie; când am ajuns în dreptul unui stâlp de iluminat, am auzit deodată o pocnitură şi apoi un şuierat dinspre un zid scund aflat în faţa casei pe lângă care treceam. Pe trotuar, chiar în faţa mea, se afla capul unui glonţ. Când m-am aplecat să-l examinez, din întuneric s-a ivit un miliţian cu o puşcă în mână care mi-a strigat să plec din zona luminată. Am lăsat glonţul şi m-am dus să mă ghemuesc lângă o maşină. După câteva minute, miliţianul, care se adăpostise în spatele unei alte maşini, a înaintat târâş, a luat glonţul şi mi l-a dat. Era cald încă[6]. „Poftim", mi-a zis, „ai fost la un pas de moarte. E un lunetist în blocul de vizavi, încercăm să-l eliminăm". M-a întrebat ce căutam pe stradă la ora aceea şi i-am explicat că mă duceam la un prieten. Mi-a cerut numele prietenului şi numărul casei sale. După accentul meu, şi-a dat seama că nu sunt român. Când i-am spus că sunt britanic, şi-a făcut cruce şi a exclamat: „Dumnezeu te-a avut în pază în seara asta!". Din fericire, eram la doar câţiva paşi de destinaţie. M-a însoţit până la poartă şi apoi s-a retras în întuneric. Am strigat după el că îi mulţumesc.

Din cauză că lunetiştii erau peste tot în Bucureşti, au apărut zvonuri despre scopurile şi loialitatea lor. Fabricile de zvonuri au fost singurele instituţii care, alături de Securitate, au lucrat necontenit în timpul guvernării lui Ceauşescu. Pe străzi şi în presă lunetiştii erau în general numiţi „terorişti". Unii români credeau că sunt securişti, în timp ce comentatorii informaţi îi descriau mai exact ca elemente rebele ale USLA (Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă), unitatea antiteroristă a Securităţii, care, până la executarea lui Ceauşescu în ziua de Crăciun, luptase pentru a-l readuce pe dictator la putere, dar care, după moartea acestuia, a dispărut treptat în umbră. O echipă formată din trei sau patru bărbaţi care a intrat prin efracţie în reşedinţa ambasadorului britanic, vizavi de studiourile Televiziunii Române de pe strada Emil Pangratti, şi a instalat o mitralieră pe acoperiş se potrivea descrierii tuturor categoriilor de mai sus. Au tras mai bine de o oră înainte ca tancurile să transforme reşedinţa într-o ruină carbonizată[7]. Puşcaşii nu au fost prinşi niciodată.

5. Interviul a fost inclus într-unul din reportajele lui John de la Bucureşti şi, după ce a fost difuzat, telespectatorii au făcut mai multe donaţii, care au fost trimise la BBC – inclusiv o donaţie deosebit de generoasă din partea unei doamne din Belgia. Când m-am întors la Bucureşti, câteva luni mai târziu, m-am dus acasă la văduvă ca să-i dau banii, dar se mutase şi nu le lăsase vecinilor nicio adresă. I-am returnat donaţia doamnei din Belgia, iar celelalte sume le-am returnat la BBC.
6. Încă îl mai am.
7. Ambasadorul lipsea în momentul acela, dar soţia şi copiii săi erau acasă. Când au venit puşcaşii, s-au adăpostit în subsol, unde au rămas câteva ore îngrozitoare, până a încetat focul. Nu au fost răniţi, dar erau atât de traumatizaţi, încât ambasadorul i-a trimis la Sofia. Locotenent-colonelul Bill Chesshyre, ataşatul militar al Ambasadei Marii Britanii la Bucureşti, s-a ocupat de evacuarea lor

Acest incident poate fi catalogat alături de focurile de armă care au izbucnit în seara de 22 decembrie în piaţa principală din faţa clădirii Comitetului Central, pe când o serie de vorbitori se adresau mulţimii, condamnând regimul Ceauşescu. Nu s-a stabilit cine sunt autorii atacului în care clădirea Comitetului Central a fost ciuruită de gloanţe, iar Biblioteca Centrală Universitară, aflată în vecinătate, a fost incendiată. În urma atacului s-au înregistrat mai mulţi morţi. Unii susţin că a fost o diversiune pusă în scenă pentru a da credibilitate ipotezei forţelor „contrarevoluţionare" care încercau să-l readucă pe dictator la putere şi, prin urmare, pentru a valida crearea Frontului Salvării Naţionale, proclamată cu numai câteva ore mai devreme de Ion Iliescu. Această opinie se potrivea cu argumentul că o revoltă populară, începută la Timişoara, a fost deturnată de comuniştii din eşalonul doi, conduşi de Iliescu, şi transformată într-o „revoluţie".

Alţii au mers şi mai departe şi au susţinut că evenimentele de la Timişoara au fost primul pas al unei conspiraţii organizate de comuniştii care i se opuneau lui Ceauşescu, conduşi de Iliescu, pentru a-l răsturna pe Ceauşescu, dar a-i menţine pe comunişti, dacă nu partidul, la putere. Mulţi români au considerat că au fost înşelaţi şi că sacrificiul făcut în decembrie 1989 nu a fost de niciun folos. Opinia lor poate fi rezumată în verdictul potrivit căruia în momentul când Partidul Comunist a fost declarat mort, în ianuarie 1990, nimeni nu a prezentat vreun certificat de deces. Ei au subliniat prezenţa generalului Victor Stănculescu, prim-adjunct al ministrului Apărării Naţionale în regimul Ceauşescu, în guvernul provizoriu al Frontului Salvării Naţionale. Stănculescu, care a jucat, după cum s-a dovedit mai târziu, un rol important în reprimarea de către Armată a demonstraţiilor de la Timişoara de pe 17 şi 18 decembrie, a fost numit ministru al Economiei Naţionale pe 28 decembrie 1989, funcţie pe care a ocupat-o până pe 16 februarie 1990, când a devenit ministrul Apărării[8]. Prezenţa mea la Bucureşti împreună cu echipele BBC mi-a prilejuit o altă amintire din zilele ulterioare revoluţiei, care îl implică pe Stănculescu.

De vorbă cu Stănculescu şi dezvăluirile lui

Pe 6 ianuarie eram cu actorul Ion Caramitru, care, împreună cu poetul Mircea Dinescu, apăruse printre primii la televiziunea română după fuga lui Ceauşescu din Bucureşti, făcând un apel emoţionant pentru susţinerea Revoluţiei. Caramitru îmi era prieten vechi şi, când a aflat că venisem la Bucureşti ca trimis al BBC, m-a invitat la sediul guvernului provizoriu al FSN de la Palatul Victoria, în centrul Bucureştiului, unde îi fusese alocat un birou. Mi-a oferit o funcţie de director cultural pe judeţul Bacău, spunând că vrea să înlocuiască toţi *yes-men*-ii lui Ceauşescu din domeniul culturii. Când am întrebat ce e aşa special la Bacău, mi-a răspuns că acesta era primul judeţ care i-a venit în minte, dar că pot alege orice judeţ doresc. I-am mulţumit pentru onoarea pe care mi-o făcea, dar am refuzat, motivând că localnicilor le va fi greu să accepte un neromân în

şi a personalului neesenţial cu maşina până la Giurgiu, unde au fost preluaţi de reprezentanţi ai Ambasadei Marii Britanii din Sofia (comunicare personală a locotenent-colonelului Chesshyre către autor, 14 august 2018).

8. Stănculescu a fost înlocuit pe 28 iunie 1990. Fusese însărcinat de Iliescu, Brucan şi Gelu Voican Voiculescu, triumviratul de seniori al Frontului Salvării Naţionale, să organizeze procesul lui Ceauşescu.

funcţia de director cultural al judeţului lor. În timp ce discutam, a sunat telefonul şi Caramitru a răspuns. La celălalt capăt era generalul Stănculescu, care l-a rugat pe Caramitru să vorbească cu mine. Stănculescu m-a invitat să-i fac o vizită şi mi-a spus unde îl găsesc. Nu putea trimite o maşină după mine şi i-a cerut lui Caramitru să-mi dea una dintre maşinile de la Palatul Victoria folosite de membrii guvernului. Am acceptat să merg şi am urcat într-un jeep care mă aştepta la intrare. Şoferul mi-a cerut să-i spun cum să ajungă la biroul lui Stănculescu. A explicat că fusese recrutat din provincie împreună cu alţi şoferi, deoarece noul guvern nu avea încredere în şoferii Partidului Comunist, care fuseseră disponibilizaţi, şi că nu cunoştea Bucureştiul. Din fericire, ştiam cum să ajung la biroul generalului.

La sosire, doi gardieni înarmaţi, îmbrăcaţi civil, m-au escortat până la etajul al patrulea al unei clădiri de pe Calea Victoriei, vizavi de Palatul Ştirbei, şi m-au condus în biroul lui Stănculescu. Şi el era în civil. A explicat că dorea să trimită un mesaj urgent guvernului britanic şi că, din moment ce ambasadorul britanic nu putea fi găsit, nu ştia pe cine să contacteze la Bucureşti. I se spusese că eram în capitală trimis de BBC şi mi-a cerut să transmit mesajul lui. Era o solicitare de medicamente, alimente şi asistenţă pentru refacerea capacităţii ţării de a produce energie (electrică). I-am zis lui John Simpson despre mesaj. El l-a transmis la Londra prin satelit. L-am informat pe Stănculescu că, după ştiinţa mea, cel puţin doi diplomaţi britanici rămăseseră de serviciu la ambasadă şi am adăugat că ar fi potrivit să încerc să-i contactez şi pe ei. A fost de acord şi m-am dus la ambasadă. Le-am arătat soldaţilor români aflaţi la intrare paşaportul şi am fost lăsat să intru. În curte l-am găsit pe ataşatul militar, locotenent-colonelul Bill Chesshyre, căruia i-am transmis mesajul generalului Stănculescu. Colonelul Chesshyre mi-a mulţumit că l-am contactat, iar câteva luni mai târziu David Mellor, subsecretar de stat la Foreign Office, mi-a mulţumit personal pentru gestul meu.

În cadrul întâlnirii noastre, am profitat de ocazie şi l-am întrebat pe generalul Stănculescu despre acţiunile sale din 22 decembrie, ziua fugii lui Ceauşescu. Relatarea mea despre acţiunile sale se bazează pe notele mele din acel prim interviu şi din altele, ulterioare[9].

El mi-a povestit că pe 22 decembrie a fost informat, prin telefonul Armatei, pe care îl avea acasă, că trebuie să meargă la Comitetul Central. Generalul Vasile Milea, ministrul Apărării, era încă în viaţă[10]. Stănculescu venise acasă de la spital la 9 : 30 dimineaţa. Ofiţerul care l-a sunat i-a spus că ministrul (Apărării) voia să-l vadă la Comitetul Central. La scurt timp după aceea, ofiţerul a sunat din nou şi i-a zis că s-a întâmplat ceva la Comitetul Central, fără să precizeze ce anume, şi că ar trebui să se ducă acolo numaidecât. Apoi a venit o maşină trimisă de Silviu Curticeanu, şeful biroului lui Ceauşescu, cu doi sau trei oameni de la Direcţia a V-a (unitatea specializată în paza demnitarilor comunişti) a Securităţii, care i-au spus lui Stănculescu că Curticeanu i-a trimis să-l ia imediat şi să-l ducă la Comitetul Central.

Pe drum, ei i-au zis că Milea s-a sinucis. Stănculescu a urcat la primul etaj şi a fost întâmpinat de Curticeanu, care i-a spus că „tovarăşii", adică cei doi Ceauşeşti, îl aşteptau. Îl aşteptau nu în biroul lui Ceauşescu, ci în anticameră şi l-au întrebat: „Ce s-a întâmplat, ce anume te-a reţinut?". Stănculescu a răspuns că a avut un accident şi că

9. Este în mare parte concordant cu relatarea făcută în Dinu Săraru în dialog cu Victor Atanasie Stănculescu, *Generalul Revoluţiei cu piciorul în ghips*, Editura RAO, Bucureşti, 2005, pp. 39-45. Interviurile mele ulterioare cu Stănculescu au avut loc la Londra în 1991, 1992 şi 1993.

10. Milea a fost găsit mort în biroul său în acea dimineaţă; se spune că s-a sinucis.

avea piciorul în ghips. „Milea ne-a trădat și s-a sinucis", au exclamat ei. „Uite cum stau lucrurile. Unele unități militare urmează să vină în piață (în fața Comitetului Central). Află unde sunt și când vin." La același etaj era o cameră plină de generali – comanda operațională a Armatei –, printre care Gheorghe Voinea, șeful garnizoanei București, și Nicolae Eftimescu, șeful structurii operaționale a Statului-Major General. Într-o a doua cameră fusese amenajat un centru de comunicații pentru Armată. Generalii i-au spus lui Stănculescu că două regimente, unul de tancuri, celălalt de vehicule blindate, porniseră de la Șoseaua Olteniței spre piață la ordinul lui Milea. Stănculescu a ieșit din cameră și la centrul de comunicații a găsit un căpitan, Marius Tufan, pe care l-a întrebat dacă este în contact cu cele două unități. Tufan i-a răspuns că da, iar Stănculescu i-a zis să le transmită ordinul să se întoarcă la cazarmă. Stănculescu s-a întors să le raporteze Ceaușeștilor. Cei doi veniseră deja pe coridor; erau agitați, potrivit lui Stănculescu. El le-a spus că cele două unități sunt pe drum. Ceaușescu i-a ordonat să se întoarcă și să le spună unităților să vină mai repede la Comitetul Central. Stănculescu s-a întors și s-a gândit la ce trebuia să facă în continuare. A decis să-și repete ordinul. L-a găsit pe Tufan și i-a spus să transmită un mesaj general că a ordonat ca cele două unități să se întoarcă la cazarmă. În paranteză fie spus, Stănculescu susținea că Milea a ieșit din biroul lui Ceaușescu într-o stare de agitație și i-a ordonat lui Tufan să-i predea pistolul. Tufan s-a conformat și l-a urmat pe Milea până la etajul șase, unde generalul a intrat în biroul său. S-a auzit o împușcătură, mai mulți ofițeri au intrat și l-au găsit pe ministru mort.

Stănculescu s-a întors la Ceaușești și a raportat că cele două unități erau pe drum, dar presiunea din piață creștea. El i-a sfătuit să părăsească clădirea cu elicopterul, fără să știe că nu exista suficient spațiu deschis pe acoperiș din cauza antenelor, pe care Securitatea trebuia să le demonteze ca să poată ateriza un elicopter; un al doilea elicopter nu avea unde să aterizeze. Ceaușeștii s-au întors în biroul lor, au vorbit cu Curticeanu și, credea Stănculescu, cu Manea Mănescu[11]. Niciunul dintre ceilalți generali și ofițeri nu a ieșit din birou, niciunul nu l-a întrebat pe Stănculescu ce ar trebui să facă. El susținea că îl evitau pentru că, fiind implicat în evenimentele de la Timișoara, nu știa ce rol a jucat fiecare dintre ei în violențele din București. Ulterior a aflat că generalul Ion Hortopan era alături de Milea și că Eftimescu a transmis ordinul lui Milea ca regimentele să vină de pe Olteniței. Ceaușescu l-a întrebat cât va dura până la venirea elicopterului, iar Stănculescu a răspuns că o jumătate de oră. Ceaușescu a fost de acord. Stănculescu trebuia să sune. I-a telefonat generalului Iosif Rus, șeful forțelor aeriene, pentru a-l întreba cât va dura să trimită două elicoptere.

Ideea elicopterelor îi venise pe la 11, 11 : 15 dimineața, povestea Stănculescu. Ceaușeștii intraseră în biroul prezidențial, dar Stănculescu vedea că erau speriați. Intraseră deja în panică, erau, după spusele lui, palizi, temători, agitați, transpirau. Atunci i-a venit ideea (elicopterelor). I-a telefonat generalului Rus din centrul de comunicații, iar acesta i-a zis că elicopterele vor ajunge, însă trebuia să dea ordin și generalul Marin Neagoe, șeful Direcției a V-a a Securității; așa era procedura, ordinul trebuia să vină pe două canale. Rus i-a cerut lui Stănculescu să verifice dacă elicopterele puteau ateriza pe acoperiș, iar Stănculescu i-a spus lui Neagoe să verifice el. Oamenii lui Neagoe erau echipați cu arme automate, grenade și centuri cu muniție și patrulau pe coridoare. În clădire nu erau mai mult de 50-60. Niciunul dintre ei nu era în uniformă. Abia după ce s-a răspândit vestea despre fuga lui Ceaușescu cu elicopterul oamenii lui Neagoe au dispărut,

11. Manea Mănescu (1916-2009) era un cumnat al lui Ceaușescu și făcea parte din cercul său intim.

iar când clădirea a fost luată cu asalt de manifestanţi şi de alţii, în diferite încăperi s-au găsit arme din care aceştia au luat o parte. Neagoe a plecat şi şi-a însărcinat un adjunct, un colonel, să verifice dacă elicopterele pot ateriza. Stănculescu i-a escortat pe cei doi Ceauşeşti la lift; erau însoţiţi de trei gărzi de corp şi, credea el, de Mănescu, deşi nu era sigur.

Stănculescu a rămas jos şi i-a spus unui aghiotant, Trifan Mateiciuc, să meargă să vadă pe unde pot ajunge Ceauşeştii la elicopter. Aghiotantul a urcat cu cel de-al doilea ascensor şi a ajuns după Ceauşeşti; aceştia ieşiseră pe acoperiş – i s-a spus lui Stănculescu – printr-o fereastră de la etajul şase. Probabil li s-a dat un scaun pe care s-au urcat ca să poată ieşi pe fereastră. Securitatea demontase deja mai multe antene. Al doilea elicopter nu a putut să aterizeze. Aghiotantul i-a zis lui Stănculescu că primul elicopter aterizase deja când Ceauşeştii au ajuns pe acoperiş. Când Mateiciuc i-a spus lui Stănculescu că Ceauşeştii au urcat în elicopter, Stănculescu a luat şi el ascensorul până la etajul şase, ca să se descotorosească de pistol şi să părăsească clădirea. Mateiciuc era şi el în haine civile. El şi Stănculescu au intrat într-o încăpere, au deschis un sertar al biroului şi şi-au lăsat acolo pistoalele. Apoi au coborât pe scări şi au părăsit clădirea Comitetului Central pe intrarea principală, care era asediată de revoluţionari[12].

Mateiciuc a rămas în urmă. Voia să ajungă cât mai repede la minister pentru a afla ce se întâmpla cu Ceauşeştii. Când Stănculescu a ajuns la intrarea principală, clădirea nu fusese încă invadată, dar a trecut totuşi pe lângă nişte oameni în timp ce ieşea pe uşă şi cobora şchiopătând treptele către stradă. Cineva din mulţime l-a întrebat dacă este de partea lor şi el a răspuns că da. Apoi Stănculescu a luat un steag cu un băţ lung de la cineva şi, ducându-l pe orizontală, le-a spus celor aflaţi în dreapta şi în stânga sa: „Faceţi-mi loc ca să pot ajunge la maşină". Oamenii întrebau: „Ce aţi păţit la picior?". „Am piciorul în ghips", a răspuns el şi apoi a fost felicitat „pentru că a avut curajul şi puterea" să le fie alături.

Stănculescu s-a retras prin mulţime până la intrarea D a clădirii Comitetului Central şi apoi mai departe către Ministerul Industriei Alimentare, care se afla în fosta clădire a Ministerului Apărării, în speranţa că va găsi o maşină. Scopul său era să ajungă la Ministerul Apărării din Drumul Taberei şi să preia controlul Armatei. Abia când a ajuns la Ministerul Industriei Alimentare i-a cerut generalului Rus, printr-un telefon guvernamental, să urmărească elicopterul lui Ceauşescu. Când a ajuns la Ministerul Apărării, a primit de la Rus primele veşti despre elicopterul care aterizase la Snagov şi apoi plecase. În timp ce se afla la Ministerul Industriei Alimentare, le-a spus celor de acolo că are nevoie de o maşină pentru a merge la Ministerul Apărării, dar a fost informat că nu există niciuna disponibilă. A sunat apoi la biroul său şi a primit acelaşi răspuns. I-a instruit să trimită un ofiţer cu maşina personală să-l ia. Când a ajuns la Ministerul Apărării, le-a cerut să aducă un medic care să-i taie ghipsul.

Hotărârea de a-şi pune piciorul în ghips a fost, a povestit Stănculescu, o stratagemă de familie. După ce s-a întors în jurul orei 4 dimineaţa (pe 22 decembrie) de la Timişoara, şoferul său i-a povestit despre evenimentele din centrul Bucureştiului. A făcut un duş şi i-a spus soţiei că pleacă la minister. Soţia nu a fost de acord şi i-a zis că ar fi mai bine să se ducă la spital şi să găsească un doctor care să-l interneze[13]. El i-a urmat sfatul.

12. Acţionând astfel, Stănculescu putea susţine, pe de o parte, dacă ar fi trebuit, în faţa lui Ceauşescu că îl ajuta să părăsească clădirea, iar pe de altă parte, în faţa revoluţionarilor, că îl îndepărta pe Ceauşescu de sediul puterii, facilitând astfel înlăturarea lui.
13. Dinu Săraru, *op. cit.*, p. 45.

Când a ajuns la spital, a întrebat cine e medicul de gardă şi i s-a răspuns că generalul Gheorghe Niculescu. Stănculescu i-a explicat situaţia şi a precizat că nu voia să meargă la Ministerul Apărării în momentul acela. Niculescu a decis să-i pună piciorul în ghips; dacă cineva l-ar fi întrebat ce a păţit la picior, trebuia să-i răspundă că are o problemă la menisc. Niculescu nu a divulgat asta nimănui. Stănculescu s-a dus acasă şi l-a sunat pe ofiţerul de serviciu, căruia i-a spus să raporteze că s-a rănit la picior, că i s-a pus ghips şi nu se poate mişca. Totuşi, după un timp, la uşă a apărut o maşină cu doi sau trei oameni care i-au spus lui Stănculescu că este chemat de Curticeanu, la ordinul lui Ceauşescu; nu avea încotro, trebuia să meargă.

Mai târziu în după-amiaza zilei de 22 decembrie, Ion Iliescu a ajuns la Ministerul Apărării. Stănculescu l-a sfătuit să nu părăsească clădirea, fiindcă numai acolo putea garanta pentru siguranţa lui. Le-a dat lui Iliescu şi însoţitorilor săi mâncare, paturi pliante, pături şi a adus unităţi blindate pentru a apăra ministerul. Stănculescu a rămas în contact cu şeful forţelor aeriene, generalul Rus, care l-a informat despre elicopterul care îi transporta pe Ceauşescu şi pe soţia sa de la Snagov spre Târgovişte. Colonelul Andrei Kemenici, comandantul garnizoanei de la Târgovişte, a fost cel care i-a telefonat lui Stănculescu şi i-a dat vestea că Ceauşescu a fost prins. Stănculescu i-a transmis informaţia lui Iliescu, dar nu i-a zis unde era Ceauşescu.

Pe 23 decembrie, în jurul orei 18:00, Iliescu a venit la Stănculescu – era în biroul ministerial, în timp ce Iliescu şi ceilalţi se aflau în camera de consiliu, dar problemele importante le-au discutat în baie, de teama microfoanelor – şi i-a spus că l-au numit pe generalul Nicolae Militaru în funcţia de ministru al Apărării. Stănculescu s-a ridicat să elibereze scaunul ministerial, dar Iliescu i-a spus să nu plece deocamdată, având în vedere că era familiarizat cu situaţia. La scurt timp după aceea, Stănculescu şi-a mutat biroul la departamentul de achiziţii, iar Militaru i-a luat locul.

În dimineaţa zilei de 25 decembrie, lui Stănculescu i s-a spus să organizeze plecarea unui grup de magistraţi la locul unde era reţinut Ceauşescu. El i-a ordonat generalului Rus să trimită cinci elicoptere pe stadionul Ghencea şi mai mulţi paraşutişti de la Boteni. Apoi i-a spus generalului Traian Dafinescu, şeful de la logistică, să-i aducă patru metri de mătase de steag galbenă. Dafinescu l-a întrebat pe Stănculescu pentru ce îi trebuia. I-a răspuns că pur şi simplu are nevoie. Câţiva ani mai târziu, Petre Roman a afirmat că a fost ideea lui să folosească acea „eşarfă" galbenă, dar a fost semnul de recunoaştere pe care Stănculescu l-a folosit împreună cu Kemenici când a venit la Târgovişte, unde Ceauşescu era ţinut sub pază armată, la ordinele lui Stănculescu, de o companie de vânători de munte şi o unitate de tancuri[14]. Stănculescu povestea:

> Iliescu mi-a spus [în biroul ministrului Apărării]... parcă era şi Brucan... „Uite, noi am organizat un grup ca să duceţi la Târgovişte... O să vină un grup de la Tribunalul Militar, un grup o să vină de la avocaţi...". I-am spus să vină la Clubul Steaua, dincolo de terenul de fotbal... era terenul unde clubul voia să facă un teren de atletism şi acolo am dat ordin să vină elicopterele. [...] Am spus: „Trebuie să ajungem pe la ora 10:00, deci trebuie să fim plecaţi din Bucureşti pe la ora 9:00". Iliescu a spus că o să se facă o judecată şi trebuie şi o soluţie... „Ca ei să dispară", ăsta a fost cuvântul..., „pentru că aşa vom reuşi să stingem rezistenţa care există la ora actuală". [...]

14. Kemenici fusese avertizat că un comando urma să vină cu elicopterul să-l salveze pe Ceauşescu, prin urmare Stănculescu i-a spus lui Kemenici că se va identifica prin „eşarfa" galbenă.

Am ajuns la Gelu Voican. Chestiunea în care a zis că el a aranjat treaba... iar eu numai să spun locul[15]... să fac deplasarea la Târgovişte, asta a fost ideea, dar deja în elicopter am aflat de la procurorul [Dan, *n.n.*] Voinea, înainte de aterizare, care era concluzia finală: execuţia. Despre [colonelul Gică, *n.n.*] Popa, că este şeful completului militar de judecată, care era în alt elicopter, am aflat jos, când am ajuns la Târgovişte. Am făcut o oprire la Boteni, unde aveau ei unitatea de paraşutişti, dar eu doar le-am spus care era misiunea lor – de fapt, doar lui [Ionel, *n.n.*] Boeru, ofiţerul lor superior –, că trebuiau să-i execute pe Ceauşeşti după ce vom ateriza. Le-am spus paraşutiştilor că aveam nevoie de trei voluntari pentru o execuţie şi abia după ce i-am scos pe Ceauşeşti din TAB au înţeles cine urmau să fie victimele lor. I-am condus pe Ceauşeşti într-o cameră pentru a fi examinaţi de un doctor, în timp ce eu, Voican şi Popa pregăteam sala pentru proces, unde urmau să stea judecătorii şi avocaţii. După aceea i-am spus lui Kemenici să stabilească din unitate ofiţerii ceruţi de Popa pentru completul de judecată.... Atunci a înţeles el, că el până atunci credea că Ceauşescu este comandantul suprem şi trebuie apărat!
La finalul procesului eu am ieşit, nu am asistat la busculada aceea din interior, cu soldaţii care i-au legat la mâini pe Ceauşeşti. Cred că soldaţii i-au legat din proprie iniţiativă.
Nu a fost dat niciun ordin de tragere. Paraşutiştii au deschis focul fără să se fi dat ordin. Ofiţerul care comanda paraşutiştii trebuia să dea ordinul, şi el a tras. Eu m-am dus către elicoptere şi am asistat la spectacol, de acolo, groaznic... că ăia i-au dus la perete şi... s-au retras apoi câţiva paşi înapoi şi au început să tragă. S-a tras complet, muniţia care era în încărcător. Aproximativ, cred, 20 de cartuşe fiecare.

Rugat să comenteze afirmaţia potrivit căreia Ceauşeştii au cântat *Internaţionala*, Stănculescu a spus că nu a auzit nimic.

Era ora 2:30 după-amiaza. Eram în uniforma de general, stăteam în faţa elicopterelor... Am dat ordin doctorului să constate decesul şi celor care au venit cu foile de cort să învelească şi să ducă la elicopter cadavrele. Cadavrele au fost puse în al doilea elicopter şi eu m-am urcat în primul, cel cu care sosisem, şi într-o jumătate de oră am plecat.
Kemenici a rămas acolo, singur, în faţa clădirii... nimeni nu a dat mâna cu el, nici măcar eu nu i-am mai zis „mulţumesc". Am aterizat la Boteni ca să alimentăm.
De abia când am aterizat şi m-am dus la Ghencea şi au venit băieţii de la Steaua şi i-am întrebat dacă au ceva de mâncare, că eram înfrigurati şi îngheţaţi, atunci am avut un sentiment de insatisfacţie... parcă aşa... că, în fond, ce-o să fie de-acum înainte? Lăsaserăm elicopterele pe teren, noi am plecat toţi... Nu s-a auzit niciun cuvânt, doar sunetul lingurilor în timp ce mâncam.
Am lăsat un ofiţer ca să ne asigurăm că cele două cadavre înfăşurate în foaie de cort sunt scoase din elicopter în aşteptarea ambulanţelor care aveau să le ducă la morgă. Le-a luat ceva timp, de aceea comandantul clubului ne-a invitat înăuntru, fiindcă eram îngheţaţi şi epuizaţi după zborul cu elicopterul. Atunci a propus comandantul să mâncăm ceva înainte să plecăm pentru a însoţi ambulanţele în convoi.
Erau acolo Măgureanu, Voican, colonelul Popa, maiorul Florescu Mugurel, avocaţii [Nicolae] Teodorescu şi [Constantin] Lucescu, operatorul de televiziune [pe operator îl luasem la departamentul de înzestrare a armatei ca să facă filme de prezentare a echipamentelor pe care le fabricam la diverse târguri militare] şi câţiva din conducerea clubului. Am sunat la Ministerul

15. Gelu Voican Voiculescu (n. 1941) a fost inginer. Potrivit biografiei sale oficiale, a fost arestat în iulie 1985 şi condamnat la 18 luni de închisoare pentru „deţinere de propagandă împotriva orânduirii socialiste". Nu este clar cum a ajuns în anturajul lui Ion Iliescu. Kemenici, nesigur în legătură cu situaţia şi cu propria poziţie de la Târgovişte, i-a cerut lui Voican Voiculescu să le dea lui şi Ceauşeştilor o escortă armată spre Bucureşti, dar acesta a refuzat, temându-se că, dacă situaţia s-ar fi schimbat, Kemenici ar fi putut primi ordin ca membrii tribunalului să fie luaţi prizonieri în drum spre capitală (Gelu Voican Voiculescu, într-un interviu acordat lui Radu Moraru pentru emisiunea „Naşul", retransmis de B1 TV, 27 iunie 2008).

Apărării din biroul directorului clubului – numele său era colonelul [Nicolae] Gavrilă – şi am dat de generalul Militaru. I-am spus pur şi simplu că ne-am întors şi că toate problemele asupra cărora conveniserăm în planul întocmit la Bucureşti fuseseră rezolvate. Militaru nu a zis nimic. După ce am mâncat m-am dus la minister şi am predat casetele cu filmarea execuţiei.

Eu un singur lucru am spus: „Nu daţi toată caseta, că suntem şi noi acolo şi nu vreau să se deconspire cine a fost de faţă! Daţi numai fragmente reprezentative!". Şi a fost tăiat tocmai finalul filmării, cu execuţia. Atunci când s-a dus Sergiu Nicolaescu la Televiziune, a fost scandal mare între Sergiu Nicolaescu şi cei de la TV... Nicolaescu şi Iliescu au hotărât să se dea caseta integral, dar prima reprezentare a fost varianta scurtă, secvenţială, când erau ei [Ceauşeştii] jos.

Am întrebat la clubul Steaua şi mi s-a raportat că n-au venit salvările. Iau transportorul blindat cu aghiotantul meu, şoferul, un subofiţer, şi alţi bărbaţi şi am plecat de la minister în căutarea cadavrelor. Am intrat la clubul Steaua. Mi-au spus că nu sunt cadavrele acolo unde trebuiau să fi fost... i-am căutat la telefon pe cei din elicopter şi mi-au spus: „Le-am lăsat jos, dar a trebuit să plecăm, că se făcea noapte şi nu aveam pregătit zborul de noapte şi puteam să aterizăm la Boteni". Am făcut un tur prin zona respectivă cu farurile aprinse. Pe urmă, când am ajuns în zona Ministerului Apărării, s-a tras în pneuri. Şi s-a tras şi din faţă şi din spate, cu armament greu. Unul din proiectilele de 14,5 mm a intrat în transportor, i-a luat gâtul bietului ofiţer care era mitraliorul, ăsta, căzând, în mişcare cu mâna apasă pe mitralieră şi se ridică foc în sus; a apărut că şi noi am fi tras.

Aghiotantul meu, Mateiciuc, un băiat excepţional, a ridicat capacul, a ieşit afară şi a strigat: „Trageţi într-un general al armatei române!". S-a oprit focul. Am ieşit repede din transportor, am ordonat să-l scoată pe ofiţerul grav rănit... Am oprit eu o maşină, am scos legitimaţia mea de militar, i-am dat-o şoferului şi i-am zis să le-o arate doctorilor şi să le spună să facă tot ce le stă în putinţă pentru a-l salva pe băiat.

„Ambuscada" asta a fost organizată, nu a fost nicio confuzie. Nu găseam cadavrele. Şi trebuia să arătăm publicului unde sunt cadavrele. Nu am putut să închid un ochi. Şi dimineaţa mi-am adus aminte: stai, domnule, ce unitate este în spatele clubului Steaua? Era Regimentul Mecanizat. Am chemat o salvare de la Spitalul Militar, am intrat în curtea regimentului... m-am dat jos şi un locotenent vine spre mine. Şi-l întreb: „Dragul meu, n-ai văzut cumva azi-noapte ce s-a întâmplat pe-aici?". „Da, ştiu, au venit elicoptere... au lăsat nişte pachete." Un căpitan îi ordonase să le ducă de acolo, iar el şi şase sau şapte soldaţi se executaseră fără să se uite măcar în pachete. L-am întrebat dacă ştie ce era în ele şi mi-a spus că nu. I-am ordonat apoi să le pună în ambulanţă, care le-a dus la morgă. Când m-am întors la Minister, le-am spus că am găsit cadavrele[16].

Dezvăluirile pe care mi le-a făcut Stănculescu despre acţiunile sale din 22 decembrie sunt, cred, una dintre cele mai timpurii relatări ale sale şi din acest motiv le prezint aici. Ele evidenţiază ambiguitatea situaţiei în care se aflau figuri marcante ale Armatei. Evenimentele din decembrie 1989 au arătat că forţele Securităţii, Miliţiei şi Armatei erau eficiente doar atât cât le permiteau slăbiciunile lor să fie. Nu au fost instruite să facă faţă mulţimilor, iar acţiunile brutale ale Armatei au dus la moartea multora dintre cele 1.104 victime oficiale ale Revoluţiei[17].

16. Aceasta este o prescurtare a interviurilor mele cu Stănculescu şi a interviului generalului cu Dinu Săraru, *Generalul Revoluţiei*, pp. 64-96.

17. Dintre cei 1.104 morţi, 543 au fost ucişi la Bucureşti; în ţară, 162 au murit înainte de 22 decembrie, 942 după 22 decembrie. Au fost rănite 3.352 de persoane, dintre care 1.879 la Bucureşti; pe întregul teritoriu al României, au fost 1.107 răniţi înainte de 22 decembrie şi 2.245 după această dată. În rândurile Armatei au fost 260 de morţi şi 545 de răniţi, iar în rândurile Securităţii şi Miliţiei 65 de morţi şi 73 de răniţi (Ruxandra Cesereanu, *Decembrie '89. Deconstrucţia după revoluţii*, Editura Polirom, Iaşi, 2004, p. 61).

Întrebări care au rămas fără răspuns

Rămân fără răspuns mai multe întrebări despre Revoluţie. O serie de autori au încâlcit de asemenea lucrurile inventând teorii ale conspiraţiei pentru care nu există dovezi convingătoare. Sentimentul multora că au fost înşelaţi sau că sacrificiul făcut în decembrie 1989 a fost inutil a fost accentuat de suspiciunea că luptele de la Bucureşti după fuga lui Ceauşescu au fost o diversiune organizată pentru a da impresia de revoluţie şi, prin urmare, pentru a oferi legitimitate Frontului Salvării Naţionale, care a apărut după căderea dictatorului. John Simpson i-a pus aceste întrebări lui Virgil Măgureanu[18], şeful Serviciului Român de Informaţii, serviciul de securitate postcomunist, într-un lung interviu pe care acesta l-a acordat pe 6 decembrie 1994 la sediul SRI[19].

Răspunsurile lui Măgureanu s-au bazat în mare măsură pe un raport preliminar al SRI despre „evenimentele din decembrie 1989". În acest raport se arată că nu toţi considerau Revoluţia Română începută la Timişoara expresia revoltei spontane a poporului care, de-a lungul anilor, ajunsese să fie profund nemulţumit din cauza lipsurilor materiale şi nu numai. Au existat numeroase scenarii cu privire la Revoluţie, conform cărora aceasta a fost organizată în afara României sau a fost rezultatul unor conspiraţii îndelung pregătite[20].

Aceste scenarii au fost invocate deoarece evenimentele de la sfârşitul lui decembrie 1989 au fost marcate de anumite fapte ale unor persoane care, în opinia SRI, „trebuie deosebite de mulţimea ce a ieşit spontan în stradă"[21]. De exemplu, raportul relatează despre un grup de tineri care, în după-amiaza zilei de 16 decembrie, într-un moment în care numărul celor adunaţi în jurul casei pastorului Tőkés scăzuse considerabil, au spart geamurile mai multor magazine şi au blocat autobuzele.

---

18. Măgureanu venea dintr-un mediu modest, iar detaliile despre cariera sa, publicate în 1992, pun activitatea Securităţii într-o lumină interesantă. Pe numele său Imre Asztalos, s-a născut în judeţul Satu Mare în martie 1941, pe vremea când regiunea era sub stăpânire maghiară. A urmat o şcoală de ucenici textili, unde a fost secretar al tineretului comunist. În 1964 s-a înscris la Facultatea de Filosofie a Universităţii din Bucureşti, iar după absolvire, în 1969, a predat ştiinţe politice la Academia de partid „Ştefan Gheorghiu" din Bucureşti. Acesta a fost momentul în care a luat numele de fată al mamei sale, Măgureanu, pentru a evita suspiciunea că ar fi de origine maghiară. În vara anului 1971 s-a transferat la catedra de socialism ştiinţific a universităţii şi de aici a fost recrutat pe 1 septembrie 1972 pentru a lucra sub acoperire în DIE cu gradul de căpitan. I s-a dat numele conspirativ Mihai Mihăilă şi a făcut trei luni de instructaj înainte de a trece la secţia de documentare. Pe 31 martie 1973 a fost trecut în rezervă, pe motiv că a fost „numit pentru un loc de muncă civil". S-a întors la Academia „Ştefan Gheorghiu", lucrând probabil sub acoperire, dacă avem în vedere că semnase un document secret oficial pe 27 martie 1973, prin care se angaja să nu dezvăluie nimic despre DIE sau despre munca sa de acolo („Dosarul de securitate al domnului Măgureanu", *Tinerama*, nr. 70, 27 martie - 2 aprilie 1992). Măgureanu avea prieteni comuni cu Silviu Brucan. După ce acesta din urmă a semnat „Scrisoarea celor şase", Măgureanu a fost trimis, la ordinul lui Ceauşescu, la Focşani în 1989. Măgureanu a fost selectat de Iliescu ca membru al tribunalului care l-a judecat pe Ceauşescu şi a fost contactat de Voican Voiculescu pentru a participa la proces (Masă rotundă cu Măgureanu, Ion Talpeş şi Victor Roncea, Realitatea TV, 21 august 2008).
19. Fragmente din acest interviu au fost incluse într-o ediţie specială a „Newsnight" BBC, difuzată pe 16 decembrie 1994.
20. *Punct de vedere preliminar al Serviciului Român de Informaţii privind evenimentele din decembrie 1989* (SRI, Bucureşti, 1993), p. 3.
21. *Ibidem*.

Raportul ridică și semne de întrebare în legătură cu anumite acte provocatoare la adresa Armatei la Timișoara. Acestea, se afirmă, presupuneau o „mână de expert": blocarea șenilelor tancurilor cu sârmă, folosirea unor chei speciale pentru a deschide rezervoarele de carburant și a da foc combustibilului, aruncarea cu cocteiluri Molotov și rulmenți în trupe. Se precizează că și în alte părți ale lumii manifestanții au recurs de multe ori la asemenea măsuri împotriva forțelor de Securitate, însă nimeni nu a afirmat că ele ar fi urmarea unor conspirații sau a intervenției străine[22].

Cu toate acestea, existau dovezi concrete ale implicării străine în Revoluție, potrivit raportului SRI, mai precis, ale implicării sovietice. Se afirmă că, începând cu 9 decembrie 1989, numărul turiștilor sovietici a crescut considerabil. Majoritatea erau bărbați cu o constituție atletică, cu vârste cuprinse între 25 și 40 de ani, și se deplasau cu mașinile. Cele mai multe mașini se îndreptau spre Iugoslavia. Unora li s-a interzis intrarea în Iugoslavia pentru că la controale s-au găsit arme[23].

Raportul mai menționează că la scurt timp după Revoluție a avut loc un accident în care a fost implicată o mașină cu care călătoreau cetățeanul sovietic Aleksandr Lout și un alt bărbat. În timp ce mașina era la service pentru reparații, în ea au fost găsite douăsprezece uniforme de camuflaj ale Armatei române și o tunică sovietică cu însemnele de maior. Cei doi bărbați au susținut că erau ofițeri în rezervă și că au luptat anterior în Afganistan[24].

Implicarea sovietică directă în evenimentele violente din timpul Revoluției a făcut obiectul speculațiilor istoricilor și comentatorilor. Problema nu o reprezintă atât prezența „turiștilor" sovietici în România la sfârșitul lui decembrie 1989, cât amploarea acestei prezențe. Nu s-a găsit încă o dovadă convingătoare în sprijinul afirmației că 25.000 din cei 37.000 de turiști sovietici care se presupune că ar fi vizitat sau tranzitat România în cele două săptămâni dinaintea fugii lui Ceaușescu au rămas în țară câteva luni[25].

Raportul SRI susține că, invizibili, foarte bine antrenați și înarmați, „teroriștii" au constituit prezența cea mai obsedantă la sfârșitul lui decembrie 1989. Dacă la toate acestea se adaugă gloanțele rătăcite care au ucis și rănit mai mulți oameni, vendetele personale, folosirea armelor de către persoane neinstruite, reacțiile de panică și actele de bravură, motivele care au stat la baza atâtor sacrificii umane și pierderi materiale devin mai puțin misterioase[26].

Cititorilor acestei memorii a evenimentelor nu le-a scăpat probabil faptul că le numesc în mod consecvent *revoluție*. Istoriografia ei reflectă controversa cu privire la faptul dacă a existat într-adevăr o revoluție.

22. *Ibidem*, p. 8.
23. *Ibidem*, p. 20.
24. *Ibidem*, p. 22.
25. Vezi blogul lui Marius Mioc, „Răstălmăcirile lui Larry Watts și răstălmăcirile altora despre Larry Watts", 24 ianuarie 2013, https://mariusmioc.wordpress.com; vezi și Richard Andrew Hall, „All the «Soviet Tourists», Where Do They All Come From?", The Archive of the Romanian Revolution of December 1989, https://romanianrevolutionofdecember1989.com/, accesat în mai multe rânduri.
26. *Punct de vedere preliminar*, p. 23.

Revoltă populară, lovitură de stat sau revoluţie?

Cineva a spus: „Să o numim revoluţie? Până la urmă, o revoluţie presupune violenţă". [...] De fapt, întotdeauna trebuie să facem specificări; o numim „de catifea", o numim „paşnică", o numim „evolutivă", [...] eu o numesc „refoluţie" – un amestec de revoluţie şi reformă. E destul de curios că occidentalii s-au gândit în cele din urmă că avea loc o revoluţie atunci când au văzut imagini televizate din România: mase de oameni, tancuri, împuşcături, sânge pe străzi. Şi au spus: „Abia *asta* ştim că înseamnă revoluţie" şi, bineînţeles, ironia e că tocmai acele evenimente erau singurele care nu erau o revoluţie[27].

Revoluţia Română din Decembrie 1989 este un moment controversat al istoriei noastre. Disputele privesc atât aprecierea sintetică a evenimentului (a fost revoluţie, revoltă populară sau lovitură de stat?), cât şi reconstituirea unora dintre aspectele sale particulare şi, mai ales, rolul jucat de participanţi, fie ei indivizi sau instituţii. [...] Acest fapt se datorează nesiguranţei ce pluteşte asupra agenţilor provocatori, asupra cauzelor şi efectelor politice ale evenimentelor majore din decembrie 1989. Ruxandra Cesereanu a încercat [în studiul ei *Decembrie '89. Deconstrucţia unei revoluţii*, *n.n.*] să încadreze diferitele povestiri despre revoluţie în trei categorii: prima categorie – a celor ce cred în forma pură a unei mase care s-a revoltat cu succes împotriva dictaturii; a doua – a celor care cred în existenţa unei lovituri de stat duse la îndeplinire de forţe din interior sau exterior; a treia – a celor care cred într-o formă întreţesută a acestor doi poli opuşi[28].

Tendinţa generală exprimată prin Revoluţia din 1989 a avut un caracter pronunţat anticomunist manifestat prin următoarele: scandarea lozincilor anticomuniste, distrugerea steagurilor comuniste (steagurile roşii cu „secera şi ciocanul"), arborarea simbolică a drapelului naţional din care a fost decupată stema comunistă a ţării (în majoritatea covârşitoare a localităţilor României), eliminarea atributului „comunist"/„socialist" în înscrisurile publice, eliminarea din spaţiile publice a statuilor şi a monumentelor comuniste româneşti sau sovietice, eliminarea numelor proprii de activişti comunişti sau a lozincilor comuniste din denumirile publice etc. [...] În perioada care a urmat imediat după 22 decembrie 1989, grupul care a preluat puterea a deturnat caracterul pronunţat anticomunist al revoluţiei, prin subminarea demonstraţiilor spontane populare anticomuniste, prin cenzurarea mesajelor anticomuniste în cadrul emisiunilor televiziunii, care devenise „cartierul general" al unei „telerevoluţii" în premieră mondială. Prin televiziune s-au făcut majoritatea diversiunilor, cea mai eficientă fiind reprezentată de „pericolul de moarte" omniprezent întruchipat de „teroriştii fideli dictatorului Ceauşescu" [...]. Pericolul părea total credibil întrucât în perioada 22-27 decembrie au fost înregistraţi 942 de morţi şi mii de răniţi. [...] Ulterior, nu a fost acuzat şi judecat niciun terorist[29].

Au fost, aşadar, evenimentele din decembrie 1989 în România o „revoluţie"? Conform analizei lui Peter Siani-Davies, cuvântul „revoluţie" este asociat cu două metafore

27. Timothy Garton-Ash, „Conclusions", în Sorin Antohi şi Vladimir Tismăneanu (coord.), *Between Past and Future. The Revolutions of 1989 and Their Aftermath*, Central European University Press, Budapesta, 2000, p. 395.
28. Bogdan Murgescu, *Revoluţia Română din decembrie 1989. Istorie şi memorie*, Editura Polirom, Iaşi, 2007, pp. 11, 105.
29. Mihai Stamatescu, Raluca Grosescu, Dorin Dobrincu, Andrei Muraru, Liviu Pleşa şi Sorin Andreescu, *O istorie a comunismului din România. Manual pentru liceu*, ed. a III-a, Editura Polirom, Iaşi, 2014, p. 173.

populare[30]. „Prima este că e un incident singular relativ rapid şi violent [...] identificat în mod convenţional printr-un epitet legat de timp, cum ar fi «Revoluţia din Octombrie» din Rusia sau «Revoluţia din Februarie» din 1848 de la Paris", iar analiza lui „ar justifica includerea «Revoluţiei Române din decembrie 1989» pe această listă. În al doilea rând, ideea de revoluţie poate cuprinde un proces de schimbare socială mai îndelungat, care se întinde adesea pe mai multe decenii, caz în care, de obicei, se vorbeşte despre aceasta în termeni mai generali, ca în cazul revoluţiilor rusă, franceză sau chineză"[31].

Se poate susţine că a existat o ruptură a suveranităţii în România, reprezentată de transferul puterii de la Partidul Comunist Român către Frontul Salvării Naţionale (FSN). În Timişoara existau centre de putere concurente după înfiinţarea Frontului Democratic Român pe 20 decembrie, în opoziţie cu rămăşiţele organizaţiei Partidului Comunist în clădirea consiliului judeţean; o asemenea dualitate a puterii poate fi extrapolată pentru a distinge Timişoara de restul ţării în perioada 20-25 decembrie[32]. Trebuie oare să respingem utilizarea termenului „revoluţie" în contextul românesc nu pentru că a avut loc o ruptură în suveranitate, ci pentru că nu a existat nicio ruptură în continuitate, adică comuniştii au preluat puterea? Sau unii cred că autenticitatea unei revoluţii este dată nu numai de schimbarea politicii, ci şi de o schimbare a mentalităţii?

Împotriva ideii că îndepărtarea lui Nicolae Ceauşescu de la putere a fost o lovitură de stat, putem sublinia că Erich Honecker în Germania Democrată, Todor Jivkov în Bulgaria şi Miloš Jakeš în Cehoslovacia au fost cu toţii victime ale loviturilor de palat, iar dacă ar fi fost înlăturat de la putere după şedinţa Comitetului Politic Executiv de pe 17 decembrie şi înlocuit cu un coleg membru de comitet, Ceauşescu ar putea fi plasat în această categorie, dar retragerea sa din centrul Bucureştiului în faţa protestelor poartă marca revoluţiei, la fel ca „mobilizarea în masă, violenţa larg răspândită, crearea spontană a instituţiilor revoluţionare, destrămarea coaliţiei revoluţionare şi lupta acerbă ulterioară între rivalii revoluţionari pe străzile oraşelor României"[33].

Silviu Brucan mi-a dat o metaforă colorată a Revoluţiei: „Meritul principal al Revoluţiei din decembrie 1989 aparţine exploziei populare care a avut loc întâi la Timişoara şi apoi la Bucureşti şi s-a extins în toată ţara. Asta este principala caracteristică a acestei revoluţii: caracterul ei popular. Iar în ceea ce priveşte formula politică la care s-a ajuns, părerea mea este că Iliescu şi cei din jurul lui au avut meritul că, în momentul când a trecut trenul Revoluţiei, ei se aflau în gară. S-au urcat repede în tren şi au pus mâna pe putere"[34].

30. Peter Siani-Davies, „Romanian Revolution or Coup d'état? A Theoretical View of the Events of December 1989", *Communist and Post-Communist Studies*, vol. 29, 1996, nr. 4, pp. 453-465 (p. 457).
31. *Ibidem*.
32. „Faptul că suveranitatea multiplă nu a rezistat mai mult poate fi explicat prin două condiţii, la o primă privire contradictorii; în primul rând, nivelul înalt de coerciţie a împiedicat apariţia unei opoziţii eficiente înainte de Revoluţie, iar în al doilea rând, nivelul de destrămare a statului în România era atât de ridicat, încât până la urmă regimul a avut nevoie doar de o provocare limitată ca să se prăbuşească" (*ibidem*, p. 458).
33. *Ibidem*, p. 459.
34. Interviu al autorului cu Silviu Brucan, 5 ianuarie 1995.

Concluzii

Moartea violentă a lui Ceauşescu a deosebit experienţa României în ceea ce priveşte schimbarea politică de cea a celorlalte ţări est-europene şi a fost ea însăşi un indiciu că în România înlăturarea paşnică a dictaturii era imposibilă. Dacă Ceauşescu a reuşit să-i unească pe români împotriva lui, înfrângerea lui i-a derutat. În legătură cu ceea ce, la vremea respectivă, părea a fi singura revoluţie demnă de acest nume, raţionamentul din Occident a fost că, deoarece înlăturase un dictator comunist, România va deveni democrată şi paşnică. Românii pe care i-am întâlnit la Bucureşti în ultimele zile din decembrie 1989 – în mare parte tineri, aflaţi la adolescenţa târzie şi în jurul vârstei de 20 de ani, care ajutau la paza clădirii Comitetului Central şi a sediului televiziunii – erau entuziasmaţi că Ceauşescu căzuse, dar în exuberanţa lor era o umbră de teamă cu privire la viitor. Acea teamă s-a dovedit a fi profetică. De Crăciun, mass-media occidentală şi cea românească interpretau înlăturarea de la putere ca pe o „revoluţie populară", lăudând pe bună dreptate rolul predominant al tinerilor, şi totuşi, după o lună, mulţi români deveniseră deziluzionaţi, plângându-se cu amărăciune că Revoluţia fusese „furată"[35].

Moştenirea conducerii totalitare în România era semnificativ diferită de cea din alte părţi. După cum spunea unul dintre tinerii „revoluţionari" care purta banderola tricoloră şi care păzea intrarea într-o staţie de metrou la scurt timp după sosirea mea la Bucureşti cu echipa BBC, la sfârşitul lui decembrie 1989, „vrem democraţie reală, nu democraţie românească". Nu e surprinzător că voiau aşa ceva. Deşi Partidul Comunist Român a fost declarat mort în ianuarie 1990, nimeni nu a eliberat un certificat de deces – membrii lui nu au făcut decât să-şi schimbe însemnele cu cele ale Frontului Salvării Naţionale, iar majoritatea au mers mai departe ca şi cum nimic nu s-ar fi schimbat în viaţa politică românească. FSN a încercat să se amestece în prezent şi să îngroape trecutul. Succesorul său, Partidul Social Democrat din România, a manifestat o reticenţă similară faţă de problema trecutului. Descinderile minerilor în Bucureşti în 1990 şi 1991 au purtat marca tacticilor folosite de comunişti în România în 1945 şi în alte părţi ale Europei Centrale pentru a sabota ordinea democratică şi a accede la putere.

Însă înlăturarea lui Ceauşescu a condus într-adevăr la o revoluţie politică: monopolul partidului unic a fost înlăturat, au avut loc alegeri multipartinice – deşi defectuoase, în mai 1990 –, economia de comandă a fost desfiinţată, iar cenzura a fost abolită. A existat un transfer democratic al puterii în 1996, când neocomuniştii au suferit prima lor înfrângere la urne de după 1990. La nivel individual, deţinerea unui paşaport a devenit un drept, nu un privilegiu, la începutul anului 1990 şi, prin urmare, restricţiile statului cu privire la călătoriile în străinătate au fost eliminate. Decretul cu privire la avort introdus de Ceauşescu, atât de condamnat, a fost anulat imediat.

Este discutabilă existenţa unei revoluţii a mentalităţii. Statul de drept rămâne fragil. Cuvintele atribuite lui Honoré de Balzac, „legile sunt pânze de păianjen prin care muştele mari trec şi cele mici sunt prinse", sunt cât se poate de adevărate în cazul românilor[36]. Un analist al României a spus următoarele la un an de la Revoluţie: „Viaţa

35. Pentru o analiză incisivă a celor şase luni de după Revoluţie, vezi William McPherson, „In Romania", *Granta*, vol. 33, ianuarie 1991, pp. 9-58.

36. Plutarh îl face pe Anacharsis să râdă de Solon Legiuitorul pentru că „şi-a imaginat că necinstea şi lăcomia conaţionalilor săi ar putea fi înfrânate prin legi scrise, care ar fi ca nişte pânze de păianjen şi i-ar prinde, e adevărat, pe cei slabi şi săraci, dar ar fi cu uşurinţă rupte de cei puternici şi bogaţi" (Plutarch, *The Lives of the Noble Grecians and Romans*, revizuită de Arthur H. Clough, The Modern Library, New York, 1952, p. 66).

politică în România este din nou viciată de rea-voinţă, calomnie, zvonuri fanteziste, paranoia şi iresponsabilitate. Lucrurile revin într-adevăr la normal"[37]. Multe dintre acestea sunt valabile şi azi[38]. Premierul Dacian Cioloş se plângea în octombrie 2016 că în România nimeni nu mai are încredere în nimeni şi oamenii pleacă de la presupunerea că totul este o minciună[39]. Ceea ce demonstrează Revoluţia Română este că eroii mor şi luptătorii pleacă acasă, lăsându-le loc oportuniştilor să treacă în prim-plan.

După cum arăta documentarul BBC *Panorama*[40], au avut loc atât o revoluţie, cât şi o lovitură de stat. În acea toamnă, românii au urmărit căderea regimurilor comuniste din Europa de Est prin intermediul transmisiunilor în limba română ale Radio Europa Liberă, BBC, Deutsche Welle etc. şi, acolo unde era posibil, prin intermediul televiziunilor bulgară, maghiară şi iugoslavă. Scandările „Noi suntem poporul", auzite pentru prima oară la Bucureşti pe 21 decembrie, şi, în ziua următoare, „Olé, olé, olé, Ceauşescu nu mai e" au fost inspirate de relatările din presă despre recentele evenimente de la Praga şi Berlin şi de lozincile suporterilor de la meciurile de fotbal din Spania şi Marea Britanie. „Televiziunea a făcut Revoluţia; televiziunea este Revoluţia." Cu aceste cuvinte, primul director al Televiziunii Române Libere, Aurel Dragoş Munteanu, a definit rolul crucial jucat de mass-media în înfăptuirea revoluţiei[41].

Observing the Revolution. Some Personal Reflections

The Romanian Revolution was for me my own personal revolution. It brought me – to use Andy Warhol's expression – my "fifteen minutes of fame" for it catapulted me and Romanian studies at the School of Slavonic and East European Studies of the University of London into the British public eye. This paper is based on my experience of the 1989 Revolution as a consultant to the BBC at the time, an experience that included visual and audio monitoring of events in Romania in London between 14 December 1989 and 10 January 1990. As "anchor" in London I had access to the reports from the major international news agencies as they came through to the BBC on a teleprinter, as well as to television "feeds" from camera crews from thirty-six international TV companies dispersed around Romania. Among them were stations from the USSR, Libya, France, West Germany, Hungary, and Britain. I was thus indirect witness to the meetings convoked on 22 December in the central squares of the cities and major towns of Romania – Bucharest, Timişoara, Piteşti, Cluj-Napoca, Oradea, Arad, Bacău, Constanţa, Suceava – ostensibly to show support for Ceauşescu, and to filmed events that followed. After arriving in Bucharest on 31 December, I accompanied three teams of BBC reporters and cameramen throughout the city, translating interviews carried out by the team with Ion Iliescu, Silviu Brucan, Ion Caramitru, Mircea Dinescu, and many other significant actors in the aftermath of Ceauşescu's overthrow. The latter included a one-to-one meeting with General Victor Stănculescu. My reflections are based in part on this direct contact.

37. J.F. Brown, *Surge to Freedom: The End of Communist Rule in Eastern Europe*, Adamantine Press, Londra, 1991, p. 220.
38. O analiză mai amplă a evoluţiei către o cultură a democraţiei în România actuală se găseşte în contribuţia mea „Romania's Commitment to the Rule of Law?", în Lavinia Stan şi Diane Vancea (coord.), *Post-Communist Romania at Twenty-Five. Linking, Past, Present and Future*, prefaţă de Paul E. Sum, Lexington Books, Lanham, Boulder, New York, Londra, 2016, pp. 219-240 (ed. rom.: *România postcomunistă. Trecut, prezent şi viitor*, prefaţă la ediţia română de Angelo Mitchievici, Editura Polirom, Iaşi, 2017).
39. *Evenimentul Zilei*, 6 octombrie 2016.
40. Vezi nota 3.
41. Interviu al autorului cu Aurel Dragoş Munteanu, 10 ianuarie 1990.

Roland O. THOMASSON

Cine a folosit gloanţe dum-dum şi ce ne spune aceasta despre decembrie 1989?

Rechizitoriul de 501 pagini din Dosarul Revoluţiei din 5 aprilie 2019[1], redactat de procurorii militari, nu face nicio menţiune despre folosirea gloanţelor atipice, speciale în decembrie 1989. Mai exact, nu se aminteşte utilizarea gloanţelor explozibile dum-dum sau a unui alt tip de gloanţe neobişnuite. Nu a existat nicio dovadă în mărturiile pe care procurorii militari le-au luat de la participanţi de-a lungul anilor? Nu a existat nicio dovadă în investigaţiile parlamentare anterioare cu privire la Revoluţie – documente pe care procurorii militari le invocă şi susţin că le-au consultat? Nu au existat dovezi în presa românească sau străină de-a lungul timpului? Capitolul nostru încearcă să răspundă la aceste întrebări şi să explice semnificaţia folosirii muniţiei atipice, în special a gloanţelor dum-dum, pentru a ne face o idee clară despre ce s-a întâmplat atunci şi de ce decembrie 1989 este atât de neînţeles astăzi.

Ce ne spun documentele aflate la dispoziţia publicului (inclusiv cele declasificate) din investigaţiile oficiale despre utilizarea gloanţelor dum-dum în decembrie 1989?

Probabil cea mai interesantă şi incriminatoare perspectivă pe care o avem despre cine a deţinut şi folosit gloanţe dum-dum în decembrie 1989 provine din fotocopiile mărturiilor scrise de mână ale protestatarilor şi victimelor din Timişoara, mai ales pentru că ne oferă informaţii despre cine a tras înainte de 22 decembrie – susţinând astfel ipoteza referitoare la cine a tras cel mai probabil şi după 22 decembrie. În aceste mărturii există numeroase menţiuni despre oameni împuşcaţi cu muniţie neconvenţională şi

1. Textul complet, nemodificat al Rechizitoriului a fost pus la dispoziţia publicului pe 19 iulie 2019 în patru dosare din corpul articolului următor: https://www.b1.ro/stiri/eveniment/exclusiv-b1-ro-prezinta-integral-rechizitoriul-revolutiei-romane-episodul-1-dovada-implicarii-rusiei-in-evenimentele-din-decembrie-1989-filosovietismul-lui-iliescu-si-acolitilor-sai-286156.html

de tip dum-dum[2]. Procurorii militari nu pot susţine că nu au avut acces la aceste documente: declaraţiile au fost luate de procurorii militari, iar aceste documente au fost puse la dispoziţia publicului online de la 1 decembrie 2012, acum fiind disponibile la https://dosarelerevolutiei.ro. Mai mult, conţinutul acestor declaraţii a fost adesea reintrodus în raportul oficial în timpul mărturiilor în instanţă la procesele de la Timişoara din 1990 şi 1991.

Pe 9 ianuarie 1990, manifestantul Ioan Popovici a scris în faţa procurorului militar despre ce i s-a întâmplat duminică, 17 decembrie 1989:

> Mi-am revenit într-un camion militar în care eram mulţi civili, unii morţi, fiind aduşi la garnizoana militară [din Timişoara]. La garnizoană eu am fost dat jos şi predat unui cpt. sau lt. maj., care, văzând rana mea, n-a vrut să mă primească, exclamând: „Voi trageţi cu dum-dum şi noi să răspundem pentru acest lucru"[3].

Aceasta sugerează că a) s-au folosit gloanţe dum-dum şi b) deoarece un ofiţer militar nu a vrut să primească civilii arestaţi şi răniţi într-un centru militar şi li s-a adresat celor care i-au adus pe Popovici şi pe ceilalţi cu fraza „Voi trageţi cu dum-dum şi noi să răspundem pentru acest lucru", cei care le-au deţinut şi folosit nu erau din Armata română. Întrucât cei cărora li se adresa ofiţerul militar erau din Ministerul de Interne (Securitate şi/sau Miliţie, „nu erau soldaţi... apăreau peste 35 de ani") – care îl aruncaseră în camion şi îl transportaseră –, este foarte probabil ca la ei să se refere acel „voi"[4].

În declaraţia sa scrisă de mână din 8 ianuarie 1990, care de asemenea descrie evenimentele din 17 decembrie 1989, Mircea Stoica povesteşte separat: „Când am ajuns aici, la poartă, o voce de militar din garnizoană s-a exprimat: «*Ce faceţi, măi ? Voi toţi cu BUM-BUM sau DUM-DUM şi ni-i trimiteţi nouă să ne spălăm pe cap cu ei*»"[5].

Şi de aici reiese destul clar că erau gloanţe dum-dum, dar că nu militarii le foloseau – aceştia erau iritaţi că trebuiau să gestioneze consecinţele folosirii lor. Deloc surprinzător, documentele declasificate prezentate în instanţă în 2008 au relevat faptul că la Timişoara, în perioada 16-22 decembrie 1989, soldaţii şi ofiţerii militari au raportat că printre ei se aflau ofiţeri ai Securităţii (inclusiv din Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă – USLA) şi Miliţiei, iar soldaţii au vorbit despre prezenţa unor

2. În general, pentru Timişoara, pe lângă cazurile enumerate după nume în acest capitol, am găsit următoarele: şapte declaraţii oficiale şi/sau mărturii în sala de judecată despre demonstranţi răniţi sau ucişi de gloanţe dum-dum: Doina Gherasim, Cristian Rusu, Robert Buzatu, M. Csikos, Doboşan, Florin Nicoară şi Doru Sciadei; alte zece mărturii ale victimelor sau rudelor victimelor gloanţelor dum-dum din 17-18 decembrie 1989: Valentin Aparaschivei, Ioan Muscă, Dănuţ Gavra, Octavian Ţintaru, Adrian Kali, Mariana Rodica Farcău, Leontina Banciu, Vasile Avram, Marius Ciopec şi Florica Sava; numai şase medici/membri ai personalului medical din Timişoara au discutat despre folosirea gloanţelor dum-dum împotriva manifestanţilor de la Timişoara: dr. Aurel Mogoşanu, dr. Atanasie Bârzeanu, Rodica Novac, dr. Fluture, Csaba Ungor, András Goga.
3. Vezi pasajul din declaraţia sa la https://sensidev.com/fc/dosare%20de%20urmarire%20penala/dosar%20de%20urmarire%20penala%20volumul%204/IMG_0291.JPG (îi mulţumesc lui Claudiu A. pentru că m-a ajutat cu transcrierea). Popovici şi-a menţinut declaraţia în mărturia sa la procesul de la Timişoara din 26 octombrie 1990 – vezi http://www.banaterra.eu/romana/files/procesul_de_la_timisoara_volumul_V_final.pdf, p. 830.
4. Vezi în special această mărturie din tribunal la pp. 827-830 din *Procesul de la Timişoara (24 septembrie – 29 octombrie 1990)*, vol. 5, Editura Mirton, Timişoara.
5. Vezi https://sensidev.com/fc/dosare%20de%20urmarire%20penala/dosar%20de%20urmarire%20penala%20volumul%204/IMG_0335.JPG (mulţumesc lui Adrian T. pentru ajutorul cu transcrierea şi traducerea). Că Stoica nu ştia denumirea lor corectă – „bum-bum" – pare să accentueze ideea că a încercat cu fidelitate să-şi amintească ceea ce a auzit.

bărbaţi cu vârste cuprinse între 30 şi 35 de ani, îmbrăcaţi în uniforme militare (nefolosite recent) care încă miroseau a naftalină[6].

Subliniem că cei ce susţin că gloanţele dum-dum nu au existat sau nu au fost utilizate în decembrie 1989 – că gloanţele, distrugerile şi rănile provocate de acestea au fost rezultatul 1) gloanţelor care au ricoşat; 2) muniţiei româneşti proaste care s-a tăiat; sau al 3) gloanţelor de 7,62 mm cu miez de oţel, pe care le deţinea şi Armata – ar trebui să aibă dificultăţi în infirmarea mărturiilor lui Stoica şi Popovici, care afirmă explicit că gloanţele în cauză au fost menţionate de oamenii pe care i-au auzit ca fiind „gloanţe dum-dum".

Mai ştim de asemenea că, imediat după decembrie 1989, procurorii militari au luat în considerare afirmaţiile cu privire la existenţa şi utilizarea gloanţelor dum-dum de către Securitate. De unde ştim asta? Să luăm, de exemplu, transcrierea declaraţiei din 2 februarie 1990 a locotenent-colonelului Ion Tălpeanu de la Direcţia a V-a a Securităţii, care discută despre armele din „arsenalul [oficial]" al serviciului său şi subliniază că muniţia lor era „cea obişnuită, în sensul că nu aveam gloanţe dum-dum sau cu proprietăţi speciale, de provenienţă străină"[7]. Putem să presupunem că o astfel de replică a fost inclusă doar pentru că a) el ştia despre acuzaţiile sau „zvonurile" că Securitatea le folosea sau, mai probabil, b) anchetatorii îi ceruseră să vorbească direct în legătură cu această acuzaţie.

În sfârşit, ştim cel puţin că prima comisie parlamentară însărcinată să investigheze ce s-a întâmplat în decembrie 1989 a considerat că problema utilizării gloanţelor dum-dum merita investigaţii ulterioare:

> Referitor la existenţa cartuşelor explozive şi perforante, după unele informaţii rezultă că în perioada august-septembrie 1989[8] la uzinele Sadu-Gorj s-a primit o comandă de executare a unor asemenea cartuşe explozive. Comanda a fost ordonată de Conducerea Superioară de partid şi executată sub supravegherea strictă a unor ofiţeri din fosta Securitate.
>
> Aşa cum s-a mai spus, asupra populaţiei, dar şi asupra militarilor MApN teroriştii au folosit cartuşe cu glonţ exploziv. Cartuşele respective, de fabricarea cărora fostul director al uzinei, Constantin Hoart [*sic!* Hoară[9]] – actualmente deputat PSM [Partidul Socialist al Muncii, *n.n.*]

6. Vezi, de exemplu, http://www.mediafax.ro/social/jurnalul-de-lupta-al-revolutiei-de-la-timisoara-desecretizat-galerie-foto-2767638, http://www.hotnews.ro/stiri-esential-3506099-jurnalul-revolutiei-timisoara-fost-desecretizat-securitatea-tras-manifestanti.htm; au existat nişte comentarii foarte interesante în legătură cu această chestiune ale unui anumit soldat care se prezenta drept „zainea", pe 20 decembrie 2011, la http://www.ligamilitarilor.ro/eroii-neamului/recunostinta-eroilor-revolutiei-din-%E2%80%9989-timisoara/, care, din păcate, nu mai sunt accesibile.
7. „Aghiotanţii lui Ceauşescu povestesc minut cu minut: O zi din viaţa dictatorului", *România liberă*, 2 decembrie 2005, la http://romanialibera.ro/special/investigatii/o-zi-din-viata-dictatorului--5040. Răspunsul său subliniază, de asemenea, că lumea s-a concentrat în mod eronat asupra stocurilor oficiale de arme şi muniţii şi, în special, că în timpul evenimentelor şi după aceea s-a afirmat că aceste stocuri erau sigilate şi nefolosite, absolvind astfel fosta Securitate. Ideea este că aceste gloanţe erau în afara registrelor, ca să zicem aşa, şi erau rezerve, stocuri secrete pentru situaţii neprevăzute, cum a fost aceea din decembrie 1989.
8. Ar fi fost perioada de după înăbuşirea protestelor prodemocraţie din Piaţa Tiananmen din Beijing, un eveniment despre care Mark Kramer a arătat că a avut un efect profund asupra comportamentului regimurilor dure, rejecţioniste din Europa de Est, în special asupra României lui Nicolae Ceauşescu (Mark Kramer, „The Demise of the Soviet Bloc", *Europe-Asia Studies*, 63 [9], 2011, pp. 1535-1590). Vezi mai ales discuţia lui Kramer despre răspunsul lui Ceauşescu la formarea guvernului condus de sindicatul Solidaritatea în Polonia în august 1989.
9. Constantin Emil Hoară, deputat PSM, Gorj, 1992-1996, http://www.cdep.ro/pls/parlam/structura2015.mp?idm=140&cam=2&leg=1992. PSM era partidul fostului premier din vremea lui Ceauşescu, Ilie Verdeţ (1979-1982), şi al fostului poet de curte al lui Ceauşescu Adrian Păunescu.

> Gorj – şi ing. Constantin Filip nu sunt străini, au fost realizate sub legenda potrivit căreia acestea urmau a fi folosite de Nicolae Ceauşescu în cadrul partidelor de vânătoare.
> Consider că lt.-col. Gridan, fost ofiţer de Contrainformaţii pentru Uzina Sadu, ar putea confirma fabricarea unor asemenea cartuşe şi, probabil, şi unele indicii cu privire la beneficiar. Dacă într-adevăr aceste cartuşe au fost fabricate în România, atunci este limpede că o mare parte din teroriştii din decembrie 1989 au fost autohtoni, iar organele de Securitate nu sunt străine de acest lucru[10].

Aici au fost menţionate numele, gradele, poziţiile oficiale, locaţiile, cadrul temporal şi alte detalii specifice. Ce s-a întâmplat cu ancheta – chiar dacă la vremea respectivă avea doar un scop informativ –, iar procurorii militari care au redactat rechizitoriul aveau cunoştinţă de aceste acuzaţii şi le-au examinat vreodată?

Ce au de zis medicii şi personalul medical care i-au îngrijit pe răniţi?

Pe 6 martie 1990, Agence France-Presse (AFP) a raportat concluziile Societăţii de Chirurgie din Bucureşti. Societatea se întâlnise pe 15 februarie şi pe 1 martie, sub conducerea general-locotenentului (de armată) Traian Oancea, şeful secţiei a II-a chirurgie a Spitalului Militar Central din Bucureşti, iar acum rezultatele erau făcute publice. Concluziile se referă la rănirea şi uciderea cetăţenilor în timpul evenimentelor sângeroase din decembrie 1989, care au încheiat aproape 42 de ani de conducere comunistă oficială şi aproape 25 de ani de domnie personală a lui Nicolae Ceauşescu în fruntea partidului:

> Mulţi dintre cei răniţi în timpul confruntărilor din 21 şi 22 decembrie la Bucureşti au fost împuşcaţi cu gloanţe trase din spate, uneori la distanţă mică, şi de gloanţe dum-dum, potrivit Societăţii de Chirurgie din capitala română [...] Chirurgul-şef al Spitalului Colcea [*sic!*] (din centrul oraşului) dr. Nicolae Constantinescu a declarat pentru AFP marţi [6 martie 1990] că experţii balistici au putut determina că un procent semnificativ dintre cei răniţi de gloanţe a fost cauzat nu de muniţii de război [normale, *n.n.*], ci de gloanţe tăiate sau modificate. Rănile observate nu erau cauzate de traiectorii rectilinii, cum este cazul obişnuit al muniţiilor normale de război, ci erau cavităţi tăiate în ţesut prin explozia unui proiectil la momentul impactului, rezultatul unui glonţ aplatizat sau tăiat astfel încât să se lovească de corp, mai degrabă decât să pătrundă în acesta. „Am efectuat 930 de intervenţii chirurgicale în capitală care au implicat răni de glonţ", a specificat doctorul Constantinescu[11].

Noaptea de 21 spre 22 decembrie 1989 – solstiţiul de iarnă, unii români folosind expresia cu dublu sens „cea mai lungă noapte" pentru a se referi la evenimente – a fost ultima noapte a dictatorului Nicolae Ceauşescu în fruntea ţării. 49 de persoane au fost

10. Sergiu Nicolaescu, *Cartea Revoluţiei române. Decembrie 1989*, Editura Ion Cristoiu, Bucureşti, 1999, p. 217.
11. AFP General, marţi, 6 martie 1990. Un reportaj din România despre această conferinţă de presă nu a recunoscut sau a ales să nu folosească termenii „dum-dum" sau mai genericul „gloanţe explozive", dar a folosit totuşi o descriere similară. Vezi, de exemplu, C. Popescu, „Revoluţia văzută de chirurgii capitalei", *România liberă*, 7 martie 1990, p. 2, unde jurnalistul menţionează armele sofisticate care nu erau în arsenalul Armatei, cu gloanţe de mare viteză şi putere de penetrare şi distrugere.

ucise şi peste 500 rănite în Bucureşti în noaptea aceea[12]. Afirmaţia că, în noaptea respectivă, unii protestatari au fost împuşcaţi cu gloanţe dum-dum – expandabile, uneori numite colocvial „explozive" –, ilegale nu doar în România, este importantă, deoarece devine clar că cei care au folosit astfel de gloanţe nu puteau fi decât forţe ale regimului comunist al lui Nicolae Ceauşescu. Nu exista niciun scop şi nu există dovezi pentru armele cu circulaţie liberă, pentru armele confiscate şi folosite de protestatari sau de alte forţe decât cele ale regimului comunist român[13].

Doctorul Nicolae „Nae" Constantinescu era un chirurg celebru şi cu vechime. Relatarea sa despre numărul de intervenţii chirurgicale efectuate la Bucureşti în acea perioadă – probabil nu doar în noaptea de 21 spre 22 decembrie, ci şi în zilele de luptă care au urmat – arată câtă experienţă a acumulat personalul medical în tratarea rănilor de glonţ în decembrie 1989. În plus, este important să observăm că aceste constatări nu au fost comunicate în toiul luptelor, când, inevitabil, posibilitatea unor erori provocate de emoţie, frică, oboseală, zvonuri, dezinformare intenţionată sau nu este mai mare, ci după aproximativ zece săptămâni de la încheierea luptelor. Mai mult decât atât, afirmaţiile chirurgilor se bazau pe faptul că rănile aveau caracteristici diferite ; ei nu au afirmat că toţi au fost răniţi sau ucişi cu gloanţe dum-dum, ci doar o serie din numărul total de victime.

Doctorul Constantinescu nu a fost singurul chirurg de la Spitalul Colţea – sau de la alte spitale din capitală – care a făcut declaraţii în mass-media cu privire la muniţia atipică şi extrem de distructivă utilizată în decembrie 1989. De exemplu, doctorul Nicolae Angelescu, şeful clinicii de chirurgie de la Spitalul Colţea, i-a spus unui jurnalist în ianuarie 1990 că „am fost pur şi simplu asaltaţi cu răniţi, mulţi dintre ei având plăgi

12. Relatările nu concordă cu privire la numărul morţilor şi răniţilor din noaptea de 21 spre 22 decembrie 1989 la Bucureşti : vezi, de exemplu, http : //www.mediafax.ro/social/21-decembrie-1989-revolutia-incepe-si-la-bucuresti-sute-de-crime-neelucidate-dupa-26-de-ani-video-14926410 ; Romulus Cristea, unul dintre manifestanţi, susţine în urma cercetărilor sale că 51 de oameni au fost ucişi (dintre ei trei nu au putut fi identificaţi ; 42 au fost împuşcaţi), http : //m.romanialibera.ro/actualitate/eveniment/revolutia--5-000-de-victime--nici-un-vinovat-113826. Pop-Elecheş a afirmat într-o retrospectivă după douăzeci de ani a lui decembrie 1989 că, „[î]n afară de numărul victimelor, doar câtorva dintre întrebări li s-a dat un răspuns în mod concludent în lunile şi anii de după 1989" (Grigore Pop-Elecheş, „Romania Twenty Years after 1989 : The Bizarre Echoes of a Contested Revolution", în Michael Bernhard şi Jan Kubik [eds.], *Twenty Years After Communism : The Politics of Memory and Commemoration*, Oxford University Press, 2014, p. 88) ; dar, de fapt, numărul victimelor rămâne în continuare subiect de dezbatere (aşa cum se menţionează în Peter Siani-Davies, *The Romanian Revolution of December 1989*, Cornell University Press, Ithaca, 2005, pp. 97-98). Ani la rând s-a vorbit despre 1.104 morţi, cifră publicată de Ministerul Sănătăţii în 1990 – chiar dacă, deja la sfârşitul anului 1991, acelaşi minister a revizuit cifra la 1.207 morţi, dintre care 99 nu au fost identificaţi (vezi tabelul din Sergiu Nicolaescu, *Revoluţia. Începutul adevărului. Un raport personal*, Editura Topaz, Bucureşti, 1995, pp. 242-243). Într-o analiză detaliată, Valentin Marin („Revoluţia Română din decembrie 1989 în date statistice", *Caietele Revoluţiei*, nr. 4-5 [29-30]/2010, pp. 10-52) ajunge la concluzia că numărul corect de morţi nu este 1.104, cifra cel mai frecvent citată, sau 1.142, cifră care datează din 2004, ci 1.290 (p. 11). În schimb, Alexandru Grigoriu, într-un alt studiu detaliat, conchide că numărul total de morţi este 1.166 (*Eroii martiri în statistici*, Editura IRRD, Bucureşti, 2013, pp. 7-105).

13. Asemenea ipoteze sau afirmaţii sunt des întâlnite când se încearcă să se explice utilizarea armelor care nu se aflau în arsenalul Armatei române în perioada de după fuga Ceauşeştilor din Bucureşti pe 22 decembrie 1989. Vezi, de exemplu, Siani-Davies, *op. cit.*, p. 154, care îi răspunde lui Hall (Richard Andrew Hall, „Rewriting the Revolution : Authoritarian Regime-State Relations and the Triumphs of Securitate Revisionism in Post-Ceauşescu Romania", teză de doctorat, Indiana University, 1997, pp. 319-323).

foarte grave produse prin împuşcare, cu gloanţe speciale"[14]. În februarie 1991, Angelescu i-a explicat în detaliu unui alt jurnalist că, din cauza acestor „gloanţe explozive", era foarte greu să-i trateze pe răniţi, pe care i-a enumerat după nume şi răni[15].

După patru ani, chirurgii şi personalul medical din Bucureşti îşi menţineau afirmaţiile cu privire la utilizarea gloanţelor dum-dum în decembrie 1989. În februarie 1994, cotidianul *România liberă* a scris despre o conferinţă la care au participat doctorul Nae Constantinescu şi cel puţin alţi şase chirurgi (se presupune că măcar unii dintre ei erau chirurgi de la alte spitale decât Colţea) care se ocupaseră de răniţi în decembrie 1989. Mihail Lechkun a relatat o parte din cele discutate :

> Medicii prezenţi au atras atenţia asupra naturii leziunilor care, în număr mare, au fost cauzate de muniţie al cărei efect a fost mai mult distrugerea, mutilarea decât scoaterea din luptă. În acest sens, deosebit de interesante au fost datele prezentate în lucrarea de diplomă a medicului M. Briciu : „S-a tras cu gloanţe explozive"[16].

În 2007, un alt cunoscut chirurg, doctorul Dan Gavriliu, a relatat unui jurnal medical experienţele sale de la Spitalul Municipal din Bucureşti în acele zile fatidice :

> Până pe 25 decembrie, la noi în clinică au fost operaţi circa 55 de răniţi, dintre care 2 au murit. Ca cineva care a făcut războiul în prima linie, am constatat că rănile au fost provocate cu intenţia de a ucide (ţinta era abdomenul sau toracele : zone vitale). Au fost şi răniţi cu gloanţe „dum-dum", cu gloanţe umplute cu bolţuri de fier-beton (surprinzător cum au dispărut din mica noastră colecţie !)[17].

În cariera sa, doctorul Gavriliu a efectuat aproximativ 50.000 de intervenţii chirurgicale, general-locotenentul Traian Oancea 25.000, doctorul Angelescu 25.000, iar doctorul Constantinescu 8.000[18]. Medicii care au atestat utilizarea gloanţelor dum-dum în decembrie 1989 nu erau nişte începători, ci chirurgi pricepuţi, cu multă experienţă.

În sfârşit, în contextul experienţelor chirurgilor bucureşteni din decembrie 1989, merită să reamintim ce a relatat presa străină, mai ales cea occidentală, calomnioasă (mai ales după decembrie 1989) – aş zice, adesea pe nedrept. Corespondentul Blaine Harden scria pentru *Washington Post* pe 25 decembrie 1989 :

> La principalul spital de urgenţă din Bucureşti[19], medicii au spus că lunetiştii Securităţii, care se pare că foloseau arme cu lunetă infraroşu şi gloanţe dum-dum, au tras în noaptea de

14. Sorin Ovidiu Bălan, „Colţea : gloanţe din trupuri tinere", *Tineretul Liber*, 11 ianuarie 1990, p. 5.
15. Cristian Călugăr, *Flacăra*, nr. 6, 13-19 februarie 1991, pp. 8-9.
16. Mihail Lechkun, „Decembrie 1989, în spitalele din Bucureşti", *România liberă*, 10 februarie 1994, p. 2.
17. Revista *Hipocrate*, nr. 18, decembrie 2007 – ianuarie 2008, p. 82. Acesta nu a fost prima şi nici ultima aluzie a personalului medical la dispariţia probelor balistice incriminatoare din spitale şi din alte părţi.
18. Cifrele operaţiilor sunt preluate de la http : //jurnalul.ro/special-jurnalul/pensie-mizera-pentru-un-chirurg-legendar-138233.html ; https : //www.universulargesean.ro/doctorii-cu-care-argesul-se-mandreste-2/ ; http : //adevarul.ro/educatie/scoala/nicolae-constantinescu-medic-chirurg-comunism-1_51c54220c7b855ff56b63b7a/index.html ; https : //ro.wikipedia.org/wiki/Traian_Oancea
19. Dr. Andrei Firică, de la Spitalul de Urgenţă, a declarat pentru *Libertatea* pe 6 ianuarie 1990 : „Trebuie să se ştie clar că un rănit împuşcat cu gloanţe dum-dum, care produc explozii la impact, necesită o urmărire foarte atentă" (Ileana Coman, „Ce s-a întâmplat în aceste zile la Spitalul de

sâmbătă [23-24 decembrie, *n.n.*] şi au împuşcat mulţi civili, gloanţele ţintind fruntea şi inima. La morga spitalului erau adunate 90 de cadavre astăzi la prânz, aproape toţi civili morţi din cauza rănilor prin împuşcare[20].

Astfel, în timpul luptelor de după fuga lui Nicolae şi a Elenei Ceauşescu pe 22 decembrie 1989 au apărut în media reportaje conform cărora forţele loiale „Comandantului Suprem", o rezistenţă pro-Ceauşescu care se sprijinea pe „poliţia secretă" a regimului comunist – Securitatea –, foloseau gloanţe dum-dum.

Ce au de spus *medicii străini* care i-au îngrijit pe răniţi?

Ce au de spus medicii străini care i-au tratat pe cei răniţi în decembrie 1989 despre pacienţii lor? Unii dintre ei activaseră inclusiv în zone de război, putând diferenţia rănile de gloanţe mai bine decât personalul medical român.

Doctorul Manuel Burzaco de la organizaţia Médecins Sans Frontières şi-a povestit experienţele din România în cotidianul spaniol *El País* la începutul lui ianuarie 1990:

> Burzaco a făcut parte din prima expediţie trimisă de MSF [Médecins Sans Frontières, *n.n.*] în România pe 23 decembrie. „Am ajuns la Bucureşti în ajunul Crăciunului, după ce am debarcat cu dificultate pe aeroportul de la Varna, o echipă de zece persoane, inclusiv medici, asistente medicale şi personal logistic...", spunea dr. Burzaco, care în săptămâna petrecută în România a vizitat oraşele Ploieşti, Braşov, Buzan [*sic!* Buzău] şi Brăila. [...] Femeile şi copiii ucişi sau grav răniţi de gloanţele dum-dum ale Securităţii, care explodau când loveau corpul, au fost mărturia mută a vremii dictatorului[21].

În două dintre oraşele menţionate de Burzaco, personalul medical şi/sau participanţii la Revoluţie au presupus încă din decembrie 1989 că s-au folosit gloanţe dum-dum şi alte muniţii neconvenţionale. În mod semnificativ, în ambele cazuri, cei care au văzut aceste muniţii au făcut referire la forma distinctivă, „înflorită" a glonţului în urma impactului. De exemplu, la Braşov, Adrian Socaciu a relatat, în 1991, într-un text intitulat „Gloanţe explozive sau de calibru special":

> [În noaptea de 23/24 decembrie 1989, Cornel Vasile, *n.n.*] Măcrinean a cercetat glonţul [care lovise pasagerul de pe bancheta din spate a unei maşini, *n.n.*]: calibrul curent 7,62 [mm], dar mai scurt şi „înflorit" la vârf. După aspectul rănii şi al glonţului, domnia sa e de părere că acesta a fost exploziv: unul normal găureşte, nu sfâşie...[22].

Urgenţă?", *Libertatea*, 6 ianuarie 1990). Mai există un videoclip de pe YouTube al vizitei Elvirei Gocz, din partea Crucii Roşii Franceze, la spitalele din Bucureşti, unde apare un pacient, Victor Chivu, ce discută despre rănile la picior pe care i le-a provocat un glonţ dum-dum crestat, la minutele 19:30-21:00, vezi https://www.youtube.com/watch?v=pWKbiidXmXM

20. Blaine Harden, „In Bucharest, Tears and Prayers for the Fallen", *The Washington Post*, 25 decembrie 1989, p. A40.
21. Francesc Relea, „La caida del «Conducător». Falta de medicamentos y desnutrición infantil. La organización Médicos sin Fronteras desvela la «herencia» sanitaria de Ceaucescu", *El País*, 5 ianuarie 1990.
22. Adrian Socaciu, „Misterele revoluţiei la Braşov. După nopţi de groază şi tortură, toţi teroriştii sunt liberi", *Cuvântul*, nr. 1-2, ianuarie 1991.

Iar la Brăila Marcela Pîrlog i-a povestit unui jurnalist militar în 1991 :

> În perioada evenimentelor din decembrie 1989 am fost asistentă instrumentist la secţia chirurgie a Spitalului de Urgenţă Brăila. Nopţile de 23/24 şi 24/25 au fost de groază. Chirurgii au lucrat aproape 24 de ore din 24 pentru salvarea răniţilor. Ceea ce m-a frapat este că plăgile aveau un aspect înfiorător. Aproape de la niciun pacient n-am scos gloanţe întregi, ci gloanţe înflorite la partea de vârf. La aproximativ 10-15 cm de acestea, se găseau schije din acelaşi metal, care se vedeau pe ecran [al radiografiei] ca nişte punctişoare cât bobul de grâu. Mare parte din aceste proiectile ciudate le-am spălat de sânge şi le-am pus în plicuri în dulapurile noastre. Pe 27 sau 28 decembrie s-au prezentat trei persoane la spital, care le-au luat pentru cercetări[23]. (*Nota autorului* : După aprecierile specialiştilor, au fost gloanţe dum-dum folosite şi în Bucureşti şi în alte oraşe)[24].

Corespondentul Harvey Morris scria pentru *The Independent*, în ianuarie 1990, despre o asistentă olandeză care de asemenea a tratat răniţii într-un alt oraş vizitat de Burzaco, Braşov : „După aspectul plăgii, sora Roza crede că dl Beres [care a fost împuşcat în picior în noaptea de 22 decembrie, *n.n.*] a fost lovit de un glonţ dum-dum cu vârful gol"[25]. Într-un articol dintr-un ziar olandez de la începutul lui ianuarie 1990, în care ambasadorul olandez în România, Coen Stork, vorbea despre utilizarea gloanţelor dum-dum de către forţele Securităţii din Bucureşti, autorul citează un chirurg ortoped care a tratat pacienţi din Sibiu şi a folosit un alt sinonim pentru gloanţele dum-dum : „[C]hirurgul ortoped A.B.M. Rietveld din Heemstede, şi el de la Medici fără Frontiere, în Sibiu... îmi arată un glonţ şlefuit produs în masă. «Pe acestea le-am extras din spatele unui român». Le-a primit «ca suvenir de la acest pacient»"[26].

The Guardian (Londra) din 17 martie 1990 a scris despre o microoperaţie care a durat 5 ore – prima de acest gen –, efectuată de profesorul Angus McGrouther, care a salvat piciorul unui soldat român de 19 ani, sergentul Orlando (Constantin) Dragu, „lovit de un glonţ explozibil de mare viteză tras de susţinătorii preşedintelui Ceauşescu în timpul unei ambuscade" împotriva unităţii sale pe 27 decembrie 1989. McGrouther, chirurg plastician, a povestit în detaliu operaţia reconstructivă inovatoare ; el era cu siguranţă în măsură să diagnosticheze, să diferenţieze şi să trateze rănile grave.

Unde s-au găsit gloanţe dum-dum în decembrie 1989 ?

Aşadar, s-au găsit gloanţe dum-dum în decembrie 1989 şi, dacă da, unde şi în posesia cui ? E adevărat, când se găseşte un obiect, nu se vorbeşte automat de proprietate – lucrurile pot fi lăsate, pierdute sau puse în mod intenţionat în alt loc pentru a-i incrimina pe

23. Reamintim, în acest context, comentariile doctorului Gavriliu de mai sus, despre scoaterea acestor gloanţe din spitale.
24. Lt.-col. Fănică Voinea Ene, „Brăila în zilele revoluţiei (4)", *Libertatea*, 31 octombrie 1991, p. 4.
25. Harvey Morris, „When the workers of Romania said no", *The Independent*, 13 ianuarie 1990.
26. Drs. B. Belder, „«Er zitten magnifieke mensen in de Raad» : Ambassadeur Stork wil vertrouwen hebben in Roemeense democratisering", *Reformatorisch Dagblad*, 2 ianuarie 1990, https : //www.digibron.nl/search/detail/012dfbbfb51210ddd98bffc8/er-zitten-magnifieke-mensen-in-de-raad. Există exemple coroborate din Sibiu. Vezi, de exemplu, pe YouTube relatarea lui Gheorghe Cocoş despre cum a fost rănit la umăr de un glonţ dum-dum, minutele 5 : 33-7 : 10 din documentarul *Sibiu 1989 (partea 2)*, la https : //www.youtube.com/watch ? v = _Zq5ztB8aaM

cei ce se află acolo. Cu toate acestea, simţul comun sugerează că majoritatea gloanţelor găsite într-un anumit loc erau probabil acolo înainte de începerea evenimentelor şi aparţineau ocupanţilor acelui loc, indiferent dacă aceştia fuseseră aduşi recent sau locuiau acolo.

Pe 9 ianuarie 1990 – prin urmare, la 15 zile după Crăciunul când Ceauşeştii fuseseră executaţi –, AFP a publicat următorul comunicat în limba engleză cu privire la evenimentele care se petrecuseră în cele două zile anterioare:

> într-o pădure de la Topolovăţu Mare, nu departe de Timişoara, [l]ocalnicii au raportat mişcări suspecte în zonă, unde Ceauşescu obişnuia să sosească cu elicopterul în călătoriile sale de vânătoare. Securitatea a construit adăposturi în pădure pentru a-l proteja pe fostul preşedinte şi se crede că încă ar mai fi oameni ascunşi acolo. Potrivit jurnalistului [local, *n.n.*], *suspiciunile Armatei au fost confirmate când a găsit un depozit de gloanţe dum-dum, folosite exclusiv de Securitate*, la domiciliul directorului cooperativei agricole de la Topolovăţu Mare, Ioan Josu. Ioan Josu, fost membru al Comitetului Central al Partidului Comunist, obişnuia să organizeze expediţiile de vânătoare ale lui Ceauşescu[27].

Dar cei care au găsit gloanţele erau membri ai Armatei. „Aveau tot interesul să dea întreaga vină pe Securitate sau să-i facă o înscenare, ca să acopere rolul pe care îl jucaseră ei în măcel (în special înainte de 22 decembrie)." Aşa se desfăşoară litania negării. Ei bine, să ne întoarcem la ceea ce au găsit civilii.

Mircea Boabă a povestit în săptămânalul *Strict Secret* – asociat cu cotidianul *România liberă* – la începutul anului 1991 ce au găsit el şi alţi civili în după-amiaza zilei de 22 decembrie în clădirea Comitetului Central al Partidului Comunist Român – clădirea din inima Bucureştiului în care Nicolae Ceauşescu a ţinut cuvântarea de neuitat transmisă în direct în după-amiaza zilei de joi, 21 decembrie 1989:

> În cabinetul 2, în camera de lucru a tovarăşei de viaţă a celui mai iubit fiu [al ţării, *n.n.*], în lada unei canapele era un adevărat arsenal: 24 pistoale-mitraliere cu pat rabatabil şi ţeavă scurtă, 22 pistolete Carpaţi, 2 Steèikin, 4 carabine cu lunetă, semiautomate, două puşti-mitralieră, grenade de mână şi la fund lăzi metalice cu muniţie de luptă – gloanţe incendiare, trasoare, perforante, explozive [dum-dum, *n.n.*], numai din cele normale nu...[28].

În altă parte a seriei, Boabă povesteşte cât de uimit a fost când a găsit gloanţe cu „vârful bont" (cu alte cuvinte, alte gloanţe modificate, dum-dum)[29] şi o puşcă semiautomată nouă, cu lunetă de noapte în infraroşu şi încărcătoare cu „gloanţe explozive"[30].

---

27. „Army Combs Timisoara Region for Securitate", AFP, FBIS-EEU-90-006, 9 ianuarie 1990, pp. 61-62; sublinierea îmi aparţine. Acest lucru în sine ar trebui să fie o surpriză pentru cei care consideră că totul fusese „şters" până la sfârşitul lui decembrie 1989, aşa cum sugerează în mod convenţional naraţiunile predominante despre un „război pus în scenă" sau „un foc prietenesc" de după 22 decembrie. Operaţiunile de curăţare au durat până în primele săptămâni din ianuarie 1990, chiar dacă nu s-a vorbit despre ele nici în presa românească, nici în cea internaţională. Este inutil să precizez că acest reportaj AFP nu apare nicăieri în lungile texte menţionate anterior din decembrie 1989. Marin Valentin susţine că 44 de persoane au fost ucise după 1 ianuarie 1990: 31 de civili şi 13 soldaţi (Valentin Marin, art. cit.).
28. Mircea Boabă, „Gloanţe, nestemate şi sânge. Ziua I: Coamoara lui Ali Baba", *Strict Secret*, nr. 48, 26 martie – 1 aprilie 1991.
29. *Idem*, în *Strict Secret*, nr. 47, 18-25 martie 1991.
30. *Idem*, în *Strict Secret*, nr. 50, 10-15 aprilie 1991.

Gheorghe Bălaşa, civil, relata în aprilie 1991 despre ce a găsit împreună cu alţii în sediul Direcţiei a V-a a Securităţii, care se afla chiar alături de clădirea CC al PCR:

> Din Direcţia a V-a [a Securităţii, *n.n.*], din depozitul de muniţie, au fost scoase pe 23-24 decembrie 1989 cartuşe DUM-DUM, cartuşe speciale care nu se potriveau la nicio armă din dotarea M.Ap.N. S-au găsit trei-patru cutii cu astfel de cartuşe. Gloanţele speciale erau lungi de 5-6 cm şi puţin mai groase decât un creion. Un astfel de cartuş avea în vârf o piatră albă, transparentă. Toate aceste cartuşe i le-am prezentat personal, spre a fi filmate, dlui Spiru Zereş[31]. Toate cartuşele speciale, în afară de DUM-DUM, erau de provenienţă RFG-istă. Din Direcţia a V-a au fost predate U.M. 01305. Căpitanul doctor Panait, care a spus că până atunci nu văzuse astfel de muniţie, maiorul Puiu şi căpitanul Vişinescu ştiu de ele[32].

Aşadar, cu alte cuvinte, Gheorghe Bălaşa şi cei cu care era au găsit cartuşele dum-dum şi alte gloanţe speciale în sediul Direcţiei a V-a a Securităţii, care era însărcinată cu protejarea şi paza liderilor partidului comunist, precum şi a lui Nicolae şi Elenei Ceauşescu. Mai mult decât atât, Bălaşa este extrem de precis cu privire la locul unde au fost găsite, cine le-a găsit, cum au apărut, prin ce erau diferite, cui au fost predate şi cine a fost martor la toate acestea.

Ce au de spus foştii ofiţeri ai Securităţii despre existenţa şi folosirea gloanţelor dum-dum în decembrie 1989?

Fosta Securitate are foarte puţin de spus despre acuzaţiile privind folosirea gloanţelor dum-dum şi a altor muniţii neconvenţionale în decembrie 1989. De fapt, nu acuză Armata că le-a folosit, nici pe civili, nici măcar pe străinii - maghiari, sovietici şi alte „forţe socialiste ostile" - pe care îi acuză de obicei că au intervenit în România în decembrie 1989. Mai ales în primii ani după decembrie 1989, purtătorul de cuvânt de facto al fostei Securităţi, numit ironic *Europa*, nu a spus nimic despre acest subiect[33]. Părea că fosta Securitate nu dorea deloc să aducă în discuţie subiectul - fapt foarte grăitor.

Una dintre referirile trecătoare ale fostei Securităţi la aceste tipuri de muniţii a apărut în paginile săptămânalului *Expres Magazin* al lui Ion Cristoiu, în care fostul ofiţer de contrainformaţii militare (Direcţia a IV-a a Securităţii) Pavel Coruţ folosea numele

31. Se pare că videoclipul făcut de domnul Zereş a fost păstrat în arhiva video a lui Alexandru Stepanian despre Revoluţie (în care civilii arată diferitele tipuri de muniţie descoperite, inclusiv gloanţe dum-dum), precum şi într-un documentar japonez disponibil pe internet. Vezi clipurile la http://www.dailymotion.com/video/x7rojm_revolutia-romana-22-dec-1989-cd5_shortfilms şi, în chineză, deşi varianta originală e în japoneză, la https://www.youtube.com/watch?v=lclD6fP0Bmc
32. Dan Badea, „Gloanţe speciale sau ce s-a mai găsit în clădirea Direcţiei a V-a", *Expres*, 16-22 aprilie 1991. Pentru discuţiile anterioare cu privire la acest articol al lui Badea, vezi R.A. Hall, „După 7 ani", *Sfera Politicii*, nr. 44, decembrie 1996, pp. 61-63; *idem*, „Ce demonstrează probele balistice după şapte ani?", *22*, nr. 51, 17-23 decembrie 1996, p. 10; *idem*, „Rewriting the Revolution: Authoritarian Regime-State Relations and the Triumph of Securitate Revisionism in Post-Ceauşescu Romania", teză de doctorat, Indiana University, 1997, p. 321.
33. Singurele ocazii când unele referiri la muniţii neconvenţionale s-au strecurat în *Europa* au fost interviul unui ofiţer al Armatei şi scrisoarea trimisă săptămânalului de personalul militar; niciodată nu au fost materiale ale fostului personal al Securităţii.

de cod Paul Cernescu şi încă nu era cunoscut public ca membru al fostei Securităţi. „Paul Cernescu" scria în 1991 că „nu a existat o gardă specială care să fi depus un jurământ de credinţă (de tipul legionarilor) faţă de dictator, nu au existat lunetişti dotaţi cu sisteme de ochire cu infraroşu, nu s-a tras cu gloanţe vidia"[34] [...] „mai târziu, am citit relatări fanteziste şi patetice referitoare la moartea acestui ofiţer [de armată] [la un post de santinelă din afara Ministerului Apărării], lovit de gloanţe vidia şi explozive. Nu este singurul militar mort accidental în luptă"[35].

Dar dacă tendinţa fostei Securităţi era fie să nu menţioneze aceste muniţii, fie, aşa cum a făcut Pavel Coruţ, să nege folosirea lor şi să ia în derâdere o asemenea afirmaţie, nu aşa au făcut toţi foştii ofiţeri de Securitate. Cel puţin doi dintre cei despre care cred că au fost turnători au ieşit în faţă şi au acuzat Securitatea că ar fi folosit gloanţe dum-dum la Timişoara şi Bucureşti.

Fostul ofiţer al Direcţiei I a Securităţii Timişoara Roland Vasilevici şi-a publicat declaraţiile despre decembrie 1989, cu pseudonimul Püspöki F., în săptămânalul cultural-politic *Orizont* în martie 1990 şi în volum în 1991, sub pseudonimul Romeo Vasiliu. În articolele din martie 1990 şi în cartea de 140 de pagini care a urmat – şi unele, şi cealaltă intitulate *Piramida Umbrelor* –, Vasilevici susţinea că „teroriştii" din decembrie 1989 erau Unitatea Specială de Luptă Antiteroristă (USLA) a Securităţii şi comandourile arabe. De remarcat în special afirmaţia sa conform căreia „cei din USLA şi unii studenţi străini alăturaţi lor trăgeau cu nişte *cartuşe speciale* care, la lovirea ţintei, *provocau noi explozii*" [*s.n.*] – cu alte cuvinte, gloanţe explozibile sau dum-dum[36].

Cineva identificat drept „un militar în termen USLA anonim" a spus o poveste similară pentru AM Press Dolj la cinci ani după evenimentele din decembrie 1994:

> Am fost la Timişoara şi la Bucureşti în decembrie '89. Odată cu noi, militarii în termen, au fost dislocaţi şi profesioniştii reangajaţi, care purtau costume negre de camuflaj. Dispozitivele antitero de militari în termen şi profesionişti au primit muniţie de război. La Timişoara s-a tras în manifestanţi de la distanţă mică. *Am văzut cum săreau creierii celor ciuruiţi de gloanţe.* Cred că mascaţii, folosind armamentul lor special, au tras cu *gloanţe explozive*. În ianuarie 1990, toţi militarii în termen din trupele USLA au fost internaţi pentru dezintoxicare. Fuseserăm drogaţi. Am fost lăsaţi la vatră cu cinci luni înainte de termen pentru a ne pierde urma. Nu-mi publicaţi numele. Mă tem pentru mine şi părinţii mei. La antrenamente şi aplicaţii eram împărţiţi în „amici" şi „inamici". Mascaţii erau „inamicii" pe care trebuia să-i descoperim şi să-i neutralizăm. Cred că mascaţii au fost acei „teroriştii"[37].

Căpitanul de armată Gheorghe Bobric îl citează pe comandantul Securităţii din Târgovişte, care i-a dat detalii asemănătoare despre pregătirea la comun a forţelor antiteroriste şi teroriste, ceea ce ar explica în parte de ce primele ar fi avut ştiinţă despre cele din urmă:

> Totodată eu cred că [lt.-col. de la Securitate Gheorghe, *n.n.*] Dinu nu era străin de acţiunile desfăşurate împotriva unităţii. De pildă, într-o noapte, m-a scos afară, în curtea unităţii şi, auzind în oraş zgomote, îmi spunea: „Fii atent, astea sunt ABI-uri [vehicule pe care doar

34. Paul Cernescu, „Cine a tras în noi?", *Expres Magazin*, nr. 65 (42), 23-29 octombrie 1991, p. 12.
35. *Idem*, „Cine a tras în noi?", *Expres Magazin*, nr. 66 (43), 30 octombrie – 5 noiembrie 1991, p. 12.
36. Roland Vasilevici, *Piramida Umbrelor*, Editura de Vest, Timişoara, 1991, p. 61.
37. *România liberă*, 28 decembrie 1994, p. 3. Sublinierile îmi aparţin.

USLA le avea, *n.n.*]... În 10 minute încep să tragă...". Ştia totul, de parcă îşi confirma un plan cunoscut dinainte. Şi mi-a mai spus: *„Teroriştii şi antiteroriştii sunt pregătiţi după aceleaşi principii şi reguli, fac aceeaşi instrucţie"*[38].

Aceasta explică probabil de ce, în prima scurtă fereastră de la începutul anilor 1990, despre care am discutat anterior, unii militari USLA – identificaţi uneori ca făcând parte din USLA, alteori prin noul lor rang ce reflecta integrarea lor în Ministerul Apărării Naţionale la sfârşitul lui decembrie 1989 – au discutat în presă despre caracteristicile armelor şi balisticii folosite de aşa-numiţii terorişti. De exemplu, un fost ofiţer USLA prezentat drept maior de armată, inginer specialist în arme şi muniţii[39], a descris pentru un cotidian bucureştean, la sfârşitul lunii martie 1990, „gloanţele cu vârf moale" sau, colocvial, dum-dum:

Cartuşe de tip „Kynoch-Magnum" s-au găsit la Buzău, dar şi în zona Televiziunii şi se pare că o „mostră" a mai fost depistată şi în zona fostului CC[40]. [...] Glonţul este de tip „softnosed", ceea ce în traducere ar însemna „cu nasul moale", adică la impactul cu ţinta, vârful glonţului se deformează radial, ceea ce determină producerea de răni grave la intrare. Nu este un glonţ

38. Viorel Domenico, *Ceauşescu la Târgovişte. 22-25 decembrie 1989*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 1999, p. 157.

39. Ofiţerul USLA în cauză era Ion Ştefănuţ. A fost intervievat în Horia Alexandrescu, „Gloanţele, pe înţelesul tuturor (I). Cartuşe pentru... elefanţi!", *Tineretul liber*, 25 martie 1990. În mod semnificativ, seria „Gloanţele, pe înţelesul tuturor" pare să se fi încheiat brusc şi fără nicio explicaţie după cel de-al doilea episod, trei zile mai târziu, chiar dacă Alexandrescu promisese că într-un episod viitor va discuta despre aşa-numitele „gloanţe vidia". Fragmentul din articol citat a apărut iniţial în volumul Aurel Perva şi Carol Roman, *Misterele Revoluţiei Române*, Casa de editare „Răscruci de milenii", 1990, pp. 103-104. Membrii USLA care nu au fost activaţi ca parte a acţiunilor ofensive ale planului de rezistenţă al lui Ceauşescu şi nu au participat la ele erau dispuşi în primele luni ale lui 1990 să dea detalii despre „teroriştii" Securităţii. Desigur, ştiau destul de bine ce arme foloseau cei din rezistenţa Ceauşescu – dintre care unii erau colegii lor, ofiţeri din USLA – şi puteau comenta în cunoştinţă de cauză. Acesta a fost probabil un mod de a-şi dovedi buna-credinţă în faţa noului regim şi a populaţiei şi, de asemenea, o modalitate pentru noul regim de a realiza recuperarea şi *rebranding*-ul părţii „utilizabile" a fostei Securităţi. De exemplu, Io(a)n Iliuţă şi maiorul Ene Zaharia din USLA par a fi sursele următoarei dezvăluiri a maiorului de armată Mihai Floca de la începutul lunii ianuarie 1990: „Ulterior au fost «curăţate», «periate» vilele din jurul Televiziunii... Cu acest prilej s-a descoperit că de pe casa scării, în zilele precedente, se executase foc asupra locuinţei unui scriitor. Specialiştii unităţii [probabil USLA] au ajuns la concluzia că s-a folosit un pistol Heckler-Koch cal. 5,6 mm, cu tub cartuş cu ardere completă, ceea ce conferă gloanţelor o mare putere de pătrundere" (Maior Mihai Floca, „Reportaj la USLA", *Tineretul liber*, 5 ianuarie 1990, p. 4). Iliuţă a apărut şi în paginile cotidianului Armatei, *Armata Poporului*: „Cum se explică precizia uluitoare a focului executat de teroriştii: deşi, în marea majoritate a cazurilor, aceştia acţionau pe timp de noapte, cele mai multe victime au fost lovite – mortal – în cap, gât sau inimă? La această întrebare – pe care am reţinut-o din scrisorile şi telefoanele primite la redacţie – ne-a răspuns maiorul ing. Ion Iliuţă, specialist în luptă antiteroristă: «S-a vorbit şi s-a scris mult în presă despre lunetele cu infraroşii ale teroriştilor. Adevărul este că aceştia dispuneau de mijloace de ochire încă şi mai sofisticate, mai precise. Este vorba de un dispozitiv complex care cuprinde un marcator laser şi un binoclu cu intensificator de lumină tip LITTON»" („Cum ocheau teroriştii?", *Armata Poporului*, nr. 3, 17 ianuarie 1990, p. 6).

40. Acesta poate fi tipul de glonţ prezentat într-un videoclip în care mai mulţi civili scotocesc prin materialele şi muniţiile scoase din sediul Diviziei a V-a. Vezi videoclipul postat de „Tioluciano" intitulat „Sediul fostei DSS în data de 24 decembrie 1989" la https://www.youtube.com/watch?v=cs3FxteH5uM

penetrant, rămânând pe loc, dar provocând o lovitură categoric mortală. Glonţul este un miez de plumb acoperit într-o cămaşă de tombac, un aliaj pe bază de cupru.
Apariţia cartuşelor de acest tip dovedeşte că şi la noi există asemenea arme de vânătoare. În dotarea forţelor noastre armate nu există o astfel de armă.
Cartuşele „Kynoch-Magnum" rămân stranii, prin apariţia lor insolită pe străzile capitalei, alături de întreaga „colecţie" de gloanţe adunate de echipele militare care au curăţat subteranele Bucureştiului[41].

Concluzii

Puţine state au utilizat gloanţe dum-dum pe timp de război, întrucât semnatari importanţi au căzut de acord în cadrul unei convenţii de la Haga din 1899 să interzică asemenea muniţii atât de distrugătoare şi de crude. De fapt, deşi Declaraţia de la Haga se referă explicit la folosirea pe timp de război, statele au respectat în general această interdicţie nu numai în războaiele interstatale, ci şi în conflictele intrastatale – împotriva propriilor cetăţeni. Din fericire, lista regimurilor care au folosit gloanţe explozive împotriva propriilor populaţii – de obicei, atunci când populaţia respectivă are o identitate colectivă, o rasă, o etnie, o religie etc. diferită de cea a elitelor – este relativ scurtă.

Din păcate, se pare că una dintre moştenirile de durată ale regimului comunist român al lui Nicolae Ceauşescu – un regim care a făcut eforturi clare să lase o urmă unică pe scena internă şi mondială – a fost utilizarea gloanţelor explozibile dum-dum în decembrie 1989. Literatura despre decembrie 1989 şi despre utilizarea gloanţelor dum-dum în conflict nu a abordat până acum această problemă. Sperăm că situaţia se va schimba de acum. În ultimii ani s-au scris şi s-au spus multe, deplângându-se intensificarea nostalgiei faţă de epoca Ceauşescu şi faţă de Nicolae Ceauşescu însuşi. Deşi această nostalgie este adesea recunoscută mai mult ca un referendum cu privire la postcomunismul *care există cu adevărat* şi la situaţia politică, economică, socială şi culturală mai recentă, cel puţin o parte din aceasta trebuie să fie modelată de amintirea istorică nu numai a regimului Ceauşescu, ci şi a căderii sale. Dacă nu reuşim să recunoaştem şi să facem publică folosirea gloanţelor dum-dum de către Securitatea lui Ceauşescu în decembrie 1989 înseamnă că ascundem rolul Securităţii şi al lui Ceauşescu şi responsabilitatea lor pentru vărsarea de sânge.

Victimele tratate în România şi în străinătate, precum şi familiile şi prietenii lor, medicii din interiorul şi din afara României care i-au tratat, ofiţeri militari, trăgători de tir campioni olimpici[42], cei care au găsit ascunzători cu asemenea gloanţe întâmplător,

41. Aurel Perva şi Carol Roman, *op. cit.*, pp. 103-104. O parte din cunoştinţele lor despre aceste gloanţe provine aparent din rolul lor de „a curăţa" după „terorişti". Vezi, de exemplu, comentariile unui angajat al Muzeului Naţional de Artă, situat în vechiul Palat Regal vizavi de clădirea CC în centrul Bucureştiului. „A doua zi [23 decembrie 1989, *n.n.*] şi în zilele următoare am găsit gloanţe în muzeu. Nu erau gloanţe obişnuite. Aveau un vârf teşit. Păreau îmbrăcate într-o cămaşă de plumb. Era un calibru între cinci, cinci şi ceva. N-au vrut uslaşii să ne lase niciun glonţ. I-am rugat să ne lase măcar de amintire. N-au vrut! Au zis că au nevoie pentru identificare. Au notat de unde le-au ridicat" (Dan Iliescu, interviu realizat de Ion Zubaşcu, „Misterioasa revoluţie română", *Flacăra*, nr. 51, 19 decembrie 1990, p. 11).

42. Deşi nu erau, oficial, ofiţeri militari şi nu au menţionat explicit gloanţele dum-dum, merită să ne amintim declaraţiile trăgătorilor de tir români campioni olimpici, care făceau parte din cluburi militare, despre experienţa lor din decembrie 1989. În aprilie 1990, trăgătorii de tir campioni

foşti turnători ai Securităţii – toţi atestă utilizarea de armament neconvenţional, inclusiv gloanţe explozibile, în decembrie 1989 de către fosta Securitate. E greu de crezut că toţi aceşti oameni diferiţi, cu multe interese şi experienţe de viaţă diferite, ar fi putut cumva să se înşele colectiv în afirmaţiile lor despre existenţa şi utilizarea gloanţelor dum-dum în decembrie 1989. Cercetările şi investigaţiile viitoare trebuie să abordeze această realitate, şi nu doar să o evite sau să o ignore, prefăcându-se că nu există sau că nu are nicio importanţă, aşa cum s-a întâmplat în multe cazuri până în prezent.

Who Used Dum-Dum Bullets and What Does It Tell Us about December 1989?

The 501-page Rechizitoriu in the Dosarul Revoluţiei of 5 April 2019 written by military prosecutors makes no mention of the use of atypical, special bullets in December 1989. Specifically, there is no mention of the use of exploding dum-dum or other type of unusual bullets. Was there no evidence from the testimonies military prosecutors have taken from participants through the years? Was there no evidence from previous parliamentary investigations of the Revolution – documents the military prosecutors cite and claim to have consulted? Was there no evidence from Romanian or foreign media through the years? This chapter seeks to answer these questions and to explain the significance of the use of unusual munitions, particularly exploding dum-dum bullets, for our understanding of what happened then and why December 1989 is so misunderstood today. It is broken into the following subsections: 1) What do publicly-available (including declassified) documents from the official investigations tell us about the use of dum-dum bullets in December 1989?; 2) What do Romanian doctors and medical personnel who treated the wounded have to say?; 3) What do foreign doctors who treated the wounded say?; 4) Where were dum-dum bullets found in December 1989?; and 5) What do former Securitate officers – including whistleblowers – have to say about the existence and use of dum-dum bullets in December 1989?

olimpici Ion Corneliu şi Sorin Babii au stat de vorbă cu *LA Times*: „[Corneliu] a spus că, deşi majoritatea trăgătorilor erau personal al clubului militar, au fost consideraţi soldaţi odată ce au început evenimentele cu schimburi de foc rapide. «Armata nu era instruită pentru acest tip de război în oraş şi pentru război psihologic. Securitatea avea deja planuri alternative în caz că se întâmpla ceva de acest gen. Armata pur şi simplu se întreba ce ar trebui să facă.» Într-un efort de a dejuca planurile revoluţionarilor, forţele de Securitate au încercat să preia controlul asupra unor puncte strategice din jurul Bucureştiului, inclusiv televiziunea, radioul şi centrele de telecomunicaţii, aeroportul şi baza lui Corneliu. Corneliu a spus că forţele lui Ceauşescu voiau acces la artileria bazei... «Teroriştii aveau o mulţime de echipamente sofisticate. Aşadar, deşi erau în număr mic, puteau să acopere o zonă întinsă. Securitatea conducea ţara, chiar şi Armata»" (Elliott Almond, „Romanian Olympic Shooter Downplays His Role in Revolution", *Los Angeles Times*, 14 aprilie 1990). Cred că putem presupune că, în calitate de trăgători de tir campioni olimpici integraţi în Armată, Corneliu şi Babii aveau ceva informaţii despre arme şi despre diferenţele dintre tipurile de arme şi de muniţie.

Alin CIUPALĂ

(Anti)Revoluţia mea. La Timişoara, în decembrie 1989

În anii 1980, către sfârşitul nebănuit atunci al regimului comunist, îndeplinirea serviciului militar sau, în limbaj popular, plecarea în armată, era privită complet diferit, în funcţie de mediul social al viitorilor recruţi. Tinerii educaţi, proveniţi din medii sociale şi culturale urbane, din familii de intelectuali, de funcţionari, de muncitori devotaţi nu Partidului Comunist Român, ci familiei, cu alte cuvinte, din acea pătură mijlocie majoritară social în România construită fără voia sa de regim, priveau Armata ca pe un blestem ineluctabil. Un blestem care avea două variante: una cu o durată scurtă, de doar nouă luni, pentru cei care reuşeau din prima încercare să fie admişi la facultate, a doua cu o durată lungă, de un an şi patru luni, pentru cei care nu se puteau înscrie la facultate imediat după terminarea liceului sau nu treceau de proba admiterii care putea fi copleşitoare, în special la medicină, arhitectură, filosofie, drept, istorie, sociologie, litere şi alte două-trei facultăţi, din cauza locurilor foarte puţine şi a numărului foarte mare de candidaţi[1].

Pentru toţi aceşti tineri care nu intrau din prima încercare la facultate serviciul militar însemna o amânare sau chiar renunţarea la un destin la care sperau ca indivizi, pentru care îi pregătiseră familia, tot cercul de prieteni, şcoala, în general, mecanismele

1. Locurile rezervate candidaţilor la admiterea la facultate erau repartizate în baza a două sisteme: (1) în funcţie de exigenţele ideologice ale regimului comunist, care cereau dezvoltarea pronunţată a industriei, în afara oricărei logici economice. Cu alte cuvinte, cât mai multe uzine şi fabrici, care aveau nevoie de foarte mulţi ingineri, deci locurile la Politehnică erau cu sutele la fiecare facultate, în toate centrele universitare mari. În plus, existau politehnici fie de patru ani, fie de trei, care pregăteau subingineri, în multe oraşe mijlocii din provincie, grupate pe diverse profiluri: la Piteşti auto, la Ploieşti petrol şi gaze, la Reşiţa mine, la Galaţi industrie alimentară etc. După 1990, în jurul acestor centre au apărut universităţi cu toate specializările, inclusiv umaniste. Drept consecinţă, facultăţile cu profil umanist din universităţile mari, cu tradiţie, ofereau de la câteva zeci de locuri până la o sută. Existau în provincie, la Bacău, la Craiova şi prin alte părţi, câteva institute pedagocice de trei ani, aşa-numitele Sorbonici, ce pregăteau viitori profesori care puteau preda doar în şcoli gimnaziale. Şi acestea s-au transformat după 1990 în universităţi de stat, cu toate specializările aferente; (2) în funcţie de obligativitatea îndeplinirii serviciului militar existau două categorii de locuri la admitere, pentru două categorii de candidaţi: (a) incorporabili, adică băieţi apţi de serviciul militar; (b) neincorporabili, adică fete şi băieţi respinşi, de cele mai multe ori pe motive medicale, de la obligativitatea efectuării stagiului militar. În general, 70% reprezentau locurile alocate categoriei (b), iar 30% erau locurile pentru categoria (a).

formatoare existente și funcționale, așa cum erau ele în condițiile constrângătoare ale regimului comunist. La toate aceste realități se adăugau, ca tot atâtea motive de respingere a serviciului militar: mizeria cruntă din unitățile militare, bine cunoscută de cetățenii români, care făcea viața cazonă de nesuportat, mai ales în anii 1980; corupția majorității cadrelor militare, care le făcea pe unele să-și piardă și omenia; faptul că Armata se îndepărtase cu totul de la misiunea ei firească pentru a-și dedica eforturile construirii socialismului multilateral dezvoltat pe șantierele patriei și în agricultură[2]. Pentru ei, Armata însemna frică, foame, abrutizare prin muncă, mizerie, timp pierdut, bătaie, cheltuieli mari pentru mituirea celor care aveau decizia, un fel de junglă în care incapacitatea de adaptare îi condamna pe unii la suferință, iar disperarea le dădea altora capacități de rezistență nebănuite.

Pe de altă parte, serviciul militar reprezenta pentru foarte mulți tineri proveniți din familii sărace, în special din mediul rural, dar și din lumpenul urban, o ocazie nesperată. Prilejul de a avea îmbrăcăminte, încălțăminte, de a mânca trei mese pe zi plus o gustare, de a face baie cu apă caldă o dată pe săptămână, de a fi ocrotiți de regulamentele militare, de a se impune prin forța brută a pumnului fără a li se cere socoteală, de a obține o tresă de fruntaș sau două de caporal, dacă nu chiar atât de mult râvnita tresă de sergent, de metal, un aluminiu strălucitor, care avea valoarea supremă a reușitei sociale, fie ea și efemeră. Ei erau cei care în permisiile obținute cu câteva kilograme de făină de calitate, de zahăr dublu rafinat sau cu câteva kilograme de carne, strânse probabil cu greutate, nu se dezbrăcau de uniforma militară nouă, luată de la magazie prin bunăvoința plutonierului care poate își amintea de propria tinerețe atunci când îi vedea.

Așa se face că, pe 21 septembrie 1989, eu și fratele meu soseam în fața porții Unității Militare 01876, cantonate în satul Giarmata din județul Timiș, la aproximativ 12-13 kilometri de Timișoara. Drumul fusese lung și istovitor, într-un tren mizerabil, plin de recruți care invadaseră compartimentele și coridoarele, la început veseli de la sticlele de băutură ieftină, destul de repede răpuși de oboseală și de alcool, chirciți pe valizele de lemn obligatorii. În Gara de Nord din București ne intersectaserăm două grupuri numeroase, pe de o parte, recruți din județele Banatului, repartizați în mai multe unități militare din Muntenia, pe de altă parte, tineri din Prahova, Argeș, Botoșani și Suceava, trimiși la Timișoara, Lipova și Arad. Probabil că și angoasa necunoscutului care ne aștepta a adâncit sentimentul de epuizare, tot așa cum adrenalina noului drum nu ne-a lăsat să închidem ochii toată noaptea. Cu greu, fiecare pe cont propriu, am ajuns la destinație după ce am coborât în gara din Timișoara. Unitatea militară, dincolo de indicativul scris pe ordinele de recrutare, era Regimentul 93 de aviație de vânătoare, una dintre unitățile de elită ale Armatei române[3]. Regimentul[4] era format din patru escadrile alcătuite din aparate MiG-21 și MiG-23, avioane de vânătoare și atac la sol foarte performante la vremea lor. Trei escadrile[5] erau destinate misiunilor de interceptare și atac, iar cea de-a patra îndeplinea misiuni de cercetare. Am aflat toate aceste date după

2. Dintre colegii mei de liceu, absolvenți într-un mic oraș de provincie în ultimii ani ai regimului comunist, doi au murit în accidente de muncă pe șantierul Casei Poporului, în timpul serviciului militar. În acest sens, vezi și Ioan Popa, *Robi pe Uranus. Cum am construit Casa Poporului*, București, Editura Humanitas, 1992.
3. Pentru istoria Regimentului 93 aviație de vânătoare, https://adevarul.ro/locale/timisoara/istoria-regimentului-aviatie-vanatoare-timisoara-avut-primele-supersonice-mig-21-romania-1_55af89f5f5eaafab2cd24635/index.html (accesat la 8 septembrie 2019).
4. Astăzi unitatea militară este dezafectată.
5. Fiecare escadrilă avea între 12 și 14 aparate.

ce am ajuns acolo. Singurul lucru care ne fusese spus înainte era că fuseserăm repartizaţi la o unitate de aviaţie.

Astăzi, epoca avioanelor MiG-21 a trecut. Exigenţele politice cer României integrarea într-un alt sistem militar. Pentru epoca aceea însă, aparatele respective şi piloţii militari care le comandau îşi făceau datoria, în limite impuse tot politic[6]. Pentru mine şi fratele meu surpriza a fost dublă şi totală. Pe de o parte, era entuziasmul de a fi ajuns într-o unitate de elită a aviaţiei militare române. Îmbătaţi de lectura romanelor lui Doru Davidovici[7], pe care le devoraserăm în liceu avându-le în bilbioteca de acasă, ne gândeam că poate vom avea şi noi şansa măcar a unei întâlniri cu un erou al aerului. Ceva mai târziu am aflat că, pentru o perioadă de timp, la începuturile carierei sale, Doru Davidovici zburase pe aerodromul militar de la Giarmata. De posibilitatea urcării măcar pe scara de acces în carlinga unui MiG ce să mai spun...

Pe de altă parte, ne-am lovit rapid de cruda realitate. Tunşi imediat zero, după o foarte rapidă şi formală vizită medicală, am primit nişte uniforme atât de uzate, încât ar fi trebuit reformate cu mult timp înainte. Fără nasturi, fără petliţe, descusute peste tot şi pe alocuri rupte pur şi simplu, erau de mărimi complet diferite faţă de măsurile noastre. Arătam ca nişte condamnaţi la închisoare proaspăt încarceraţi. Şocul depersonalizării era total. Ni se luaseră până şi buletinele de identitate, care au fost înlocuite ceva mai târziu cu nişte carnete de serviciu fragile. Am înţeles atunci că intraserăm într-o lume care nu avea nicio legătură cu cea în care crescuserăm. Expresia împietrită de pe faţa tatălui nostru care ne aştepta la poarta unităţii să-i dăm hainele civile spunea totul. În următoarea oră, „veteranii"[8] ne-au luat toate alimentele aduse de acasă, sub pretextul îndepărtării pericolului toxiinfecţiilor alimentare. Pericolul intoxicării cu alcool fusese îndepărtat încă de la intrare de subofiţerii de serviciu la punctul de acces în unitate, care confiscaseră de la unii mai îndrăzneţi toate sticlele ascunse prin valizele de lemn[9], de altfel nu puţine. Ordinea militară era astfel la adăpost.

Visele noastre de mărire aeronautică în slujba patriei s-au spulberat de a doua zi. Îmbarcaţi în mai multe camioane hodorogite, cei aproximativ 300 de militari în termen am fost trimişi să salvăm campania agricolă. Pe rând, culturile de porumb, cartofi, sfeclă furajeră, morcovi şi soia din regiune au fost adunate de noi. Munca era istovitoare, de dimineaţa până seara, cu mâncare sleită adusă pe câmp ca masă de prânz şi apă

6. Aparatele MiG-21 sovietice, din aceeaşi categorie, erau din generaţii mai noi şi, în consecinţă, aveau capacităţi de luptă superioare. De exemplu, aparatele deservite de piloţii militari români aveau locator care descoperea ţinta în zbor la 15 kilometri, în timp ce aparatele operate de sovietici dispuneau de locator care descoperea ţinta la 30-40 de kilometri. În aceste condiţii, coroborată şi cu datele economice, aşa-numita independenţă a României faţă de URSS era o vorbă goală. Ironia face ca astăzi situaţia să fie echivalentă în cazul aparatelor F-16, depăşite moral de versiunile mult mai noi ale aliaţilor americani.
7. Vezi şi http : //enciclopediaromaniei.ro/wiki/Doru_Davidovici
8. Termen care desemna militarii în termen înrolaţi cu patru-cinci luni înainte de sosirea noilor recruţi. Fără a deţine o autoritate formală, grade sau funcţii, aveau de fapt un rol major în viaţa de zi cu zi a unităţilor. Se bucurau de un fel de dispensă din partea ofiţerilor şi a subofiţerilor, care le asigura o superioritate totală faţă de recruţi. Erau un fel de superiori ierarhici neautorizaţi, dar foarte influenţi în raport cu noii soldaţi sosiţi într-o unitate militară, indiferent de armă.
9. Valiza de lemn era un accesoriu obligatoriu pentru orice recrut. Deşi niciun regulament militar nu stipula prezenţa acesteia, valiza de lemn devenea un veritabil simbol al statutului de recrut. A mea era împrumutată, dintr-un placaj vopsit într-un verde urât, în timp ce a fratelui meu, spălată şi dată cu lac, avea o istorie de familie ce se cerea continuată. Îi însoţise pe bunicul şi pe tatăl meu în perioadele lor de militărie.

dintr-o cisternă plină de rugină. Uneori ne întrebam, eu şi fratele meu, ce fac militarii din unităţile obişnuite ale Armatei dacă noi, la o armă de elită şi într-o unitate militară deosebită, culegeam sfeclă furajeră. Plecam dimineaţa devreme din unitate şi ne întorceam seara târziu, răpuşi de oboseală. Noi, cel puţin, nu eram obişnuiţi cu munca fizică, iar stagiul de culegători de care avuseserăm parte ca elevi de liceu în fiecare an şcolar era mai mult o distracţie pentru mine şi o formă de a evita supărătoarele ore de matematică. Acum însă, doream un singur lucru : să dormim, oriunde şi oricum, dar numai să dormim. Nu am avut parte de nicio zi de instrucţie militară, ceea ce nu pot spune că ne-a creat vreo problemă. La cât de epuizaţi eram, nici nu ne păsa. Până şi curiozitatea de a vedea un aparat supersonic de vânătoare dispăruse[10].

În scurtă vreme, ne-am dat seama că suntem priviţi, eu şi fratele meu, altfel. Eram singurii soldaţi absolvenţi de liceu din toată compania noastră alcătuită din patru plutoane, fiecare a câte 33 de soldaţi. Locotenentul comandant de pluton nu s-a arătat la faţă decât o dată până la Revoluţie, din motive pe care le-am uitat, iar comandantul real, maistrul militar C., adjunctul la comanda plutonului, nu ne băga în seamă, probabil copleşit de greutatea răspunderii, decât atunci când se ivea o ocazie care ne expunea într-un fel sau altul. Drept urmare, ca unora care proveneam dintr-o familie de profesori, ni se rezerva privilegiul corvezilor care pentru alţi colegi de companie erau simple munci pe care le îndeplineau şi acasă. Cel puţin în primele şase luni de serviciu militar am simţit o ostilitate difuză, uneori agresivă, din partea majorităţii colegilor noştri şi a multora dintre cadrele militare, personal tehnic sau nenavigant, cu care interacţionam cel mai des. Spre cinstea lor, ofiţerii piloţi ne-au tratat cu simpatia permisă de lumea în care eram. Dar alături de ei ne aflam foarte rar.

De trei ori, în perioada 21 septembrie – 16 decembrie 1989, am fost duşi în poligonul de trageri pentru a efectua trei şedinţe de tragere cu pistolul automat din dotare, varianta cu pat rabatabil de Armată[11], două trageri de zi şi o tragere de noapte. Tragerile se derulau foarte simplu. Cum noi nu aveam nici măcar o zi de instrucţie, se trăgea ca la nuntă, fiecare în legea lui, după un scurt instructaj la faţa locului[12]. Cea mai mare problemă era legată de recuperarea în totalitate a cartuşelor trase, orice lipsă aducând pedepse deosebit de aspre. Pentru a li se semna fişele de tragere şi a obţine calificative maxime pentru toţi soldaţii din subordine, ofiţerii noştri care ne însoţeau au cumpărat, cu banii lor şi ai soldaţilor puşi să cotizeze, o ladă cu sticle de coniac pe care au oferit-o în semn de respect şi camaraderie colonelului comandant al poligonului de tragere. Acesta a răspuns cu aceeaşi camaraderie şi a semnat fără ezitare raportul care cuprindea calificativele dorite. Ultima şedinţă de tragere, de zi şi de noapte, s-a desfăşurat pe

10. Într-o seară, după vreo lună şi ceva de armată, întorşi de la muncă, aranjaţi în careu pe plutoane pentru apelul de seară, înainte de grozăvia care se numea cină, unul dintre noi a îndrăznit să încalce regulile, scrise şi mai ales nescrise. L-a rugat pe ofiţerul de serviciu care primea raportul să ne ducă la linia de avioane să le vedem pentru prima dată. Spre surpriza tuturor, ofiţerul ne-a încolonat şi ne-a dus să vedem MiG-urile, într-o zonă a unităţii în care nu mai fuseserăm până atunci. Din cauza întunericului mare lucru nu am văzut, dar siluetele de metal, cu tuburile Pitot ieşite de sub huse, ne-au dat un dram de optimism. La un moment dat, cum-necum, aveam să ajungem şi noi la avioane.

11. În timpul Revoluţiei am văzut la Timişoara şi varianta pistolului automat cu pat rabatabil, varianta din dotarea trupelor de Securitate din subordinea Ministerului de Interne, armă mai mică, mai uşoară şi mult mai manevrabilă.

12. O altă şedinţă de tragere a avut ca obiect exerciţiul aruncării grenadei defensive de infanterie, varianta funcţională de război. Vom relata cu altă ocazie peripeţiile de proporţii epice care au avut loc atunci.

16 decembrie 1989. Am plecat spre poligon dimineaţa devreme şi ne-am întors în unitate pe la 3 noaptea.

În cursul zilei respective începea Revoluţia de la Timişoara. A doua zi, în dimineaţa de 17 decembrie, am fost lăsaţi să dormim, datorită orei la care ne întorseserăm în unitate, până pe la 10. La un moment dat, cum lâncezeam noi în dormitoare[13], am fost convocaţi cu toţii pe platoul de adunare, unde am găsit prezentă toată unitatea, strânsă în careu, mai puţin piloţii care fuseseră chemaţi la sediile escadrilelor, înşirate în apropierea pistei. Aşteptarea se prelungea şi nu se întâmpla nimic. Niciunul dintre ofiţerii superiori cu funcţii de comandă nu era prezent. Unii ofiţeri povesteau între ei, suficient de tare încât să-i auzim şi noi, că la o biserică din oraş, unde predica un pastor maghiar, s-au produs incidente, că mai mulţi oameni i-au luat apărarea clericului ameninţat de autorităţi cu arestarea şi că de acolo ar fi pornit un „scandal" care s-a extins în oraş. Nu înţelegeam şi nu pot spune că eram foarte preocupaţi de cele auzite. Atenţia ne-a fost atrasă la un moment dat de doi subofiţeri care s-au prezentat la careu în ultimul hal: speriaţi şi surescitaţi, bătuţi, plini de sânge, cu uniformele rupte, încurcându-se în explicaţii rostite repede, unul peste celălalt, destul de incoerent, într-un crescendo, stare care încet-încet ne-a cuprins şi pe noi. Singura chestiune clară era aceea că fuseseră surprinşi în zona centrală a oraşului de oameni dezlănţuiţi, furioşi, care îi bătuseră deoarece îi confundaseră cu nişte miliţieni[14]. Acesta a fost primul semn care ne-a arătat fără dubii că în Timişoara se întâmpla ceva. După vreo două ore de aşteptare, a sosit pe platou întreaga echipă de comandă a unităţii[15]. Se lăsase o tăcere grea. Colonelul comandant, care mi s-a părut a fi destul de detaşat, ne-a comunicat că în oraş izbucniseră incidente violente produse de derbedei care au distrus magazine şi le-au jefuit, instigaţi de agenţi străini ai unei ţări cu care România are graniţă la vest şi care au intrat în ţară în număr mare. Aluzia la Ungaria era transparentă. Drept urmare, ni se ordonau:

- intrarea unităţii în alarmă de luptă reală ca urmare a introducerii stării de război;
- restabilirea ordinii de către Armată, deci şi de către unitatea noastră;
- consemnul, din acel moment, al fiecărui militar[16] pe termen nelimitat în unitate;
- alocarea de armament, muniţie de război şi echipament de luptă pentru întregul personal militar;

13. Un dormitor adăpostea 100 de soldaţi, iar într-o clădire erau două, unul la parter, celălalt la etaj. Clădirile erau foarte vechi, fuseseră construite la începutul anilor 1950, şi până în 1989 nu beneficiaseră de nicio refacere serioasă. Drept urmare, pe lângă multe alte neajunsuri, toaletele propriu-zise fuseseră desfiinţate pur şi simplu. În partea din spate a dormitoarelor existau două spălătoare dotate doar cu chiuvete cu apă rece, indiferent de anotimp, cu ferestre fără geamuri. În spatele clădirilor, în plin câmp, se găseau latrinele. Deasupra unor gropi, săpate de soldaţii din plutonul de infanterie care nu-mi amintesc ce rol avea într-o unitate de aviaţie, erau instalate un fel de cutii din tablă, înalte de doi metri, cu pereţi şi acoperiş, dar fără uşă. Într-o zi, infanteriştii s-au revoltat şi au refuzat să sape doar ei gropi noi, cele de dinainte fiind repede copleşite. Izbucnirea Revoluţiei a amânat deznodământul.
14. Uniformele militare de aviaţie erau, ca şi astăzi în Armata română, de culoare albastră. Aceeaşi culoare aveau şi uniformele Miliţiei. Singurele deosebiri dintre cele două tipuri de uniforme erau însemnele de armă de pe epoleţi şi petliţele de la rever. Acestea erau albastru-deschis la Aviaţie, roşii la Miliţie. În aceste condiţii se făceau confuzii uşor.
15. Comandantul unităţii şi locţiitorul acestuia, ambii piloţi militari, şeful de stat-major şi secretarul de partid pe unitate, a cărui funcţie era echivalentă cu cea de şef de stat-major.
16. Ofiţeri, subofiţeri, maiştri militari, gradaţi, soldaţi, precum şi personalul civil auxiliar angajat în unitate (şoferi, bucătari, funcţionari).

- îmbarcarea, după echipare, a plutonului *x* din compania *I* şi a plutonului *y* din compania *II* în două camioane militare, pentru a escorta până în oraş un convoi alcătuit din maşini şi personal care urma să aterizeze pe aerodromul militar;
- interdicţia ca militarii care urmau să se deplaseze în oraş să-şi schimbe poziţia până la noi ordine.

Şocul era total. Nimeni nu înţelegea nimic. Derbedei? Devastări? Ungaria? Şi, mai ales, armament şi muniţie de război? Lucrurile nu se potriveau. Printre alte misiuni, unitatea de aviaţie de la Giarmata trebuia şi să supravegheze tocmai porţiunea de frontieră menţionată. Două elicoptere militare Alouette erau detaşate permanent acolo de la unitatea lor din Caransebeş, cu tot cu echipaje care se schimbau la două săptămâni, pentru a interveni la graniţă, la nevoie. Pe unde intraseră acei agenţi? Veniseră ca turişti, cu trenul şi maşina?

Eu şi fratele meu ne uitam perplecşi unul la celălalt. Cel mai mult ne surprindea chestiunea armamentului şi a muniţiei de război. Habar nu aveam să luptăm. Şi mai ales, împotriva cui? Ne-am speriat de-a binelea când ne-am dat seama că unul dintre plutoanele menţionate de comandant era al nostru. Simţeam frica dintr-odată ca pe o realitate palpabilă. Un sentiment complet diferit faţă de fricile comune, cu care eram obişnuiţi, precum toţi cei din generaţiile noastre[17], în viaţa civilă. Groaza creştea pe măsură ce evenimentele se derulau. Am primit fiecare armament, adică un Kalaşnikov cu pat rabatabil, 120 de cartuşe de război dispuse în patru sectoare (încărcătoare), baionetă, cască de metal[18] şi mască de gaze. Toate aceste piese erau uzate, ruginite, prăpădite în ultimul hal, inclusiv arma. Multe dintre măştile de gaze nu numai că erau crăpate peste tot, ci nu aveau supapele filtrelor, scoase probabil de alţi amărâţi de soldaţi în timpul vreunui exerciţiu de alarmare, fiind astfel cu totul inutile. Doar cartuşele erau noi-nouţe, sclipitoare, cu vârful lor ascuţit şi cămaşa de alamă care ascundea miezul de oţel îmbrăcat în plumb. Arătam cu toţii jalnic, în uniformele jerpelite şi mai mult după atâtea săptămâni de munci agricole, cu bocanci scâlciaţi, cu echipamentul care atârna pe noi, cu port-sectorul teribil de greu din cauza celor trei sectoare pline, altul fiind în armă, speriaţi şi panicaţi, flămânzi şi nespălaţi. În timpul echipării, grăbiţi de ofiţerii şi ei depăşiţi de situaţie, la fel de speriaţi ca noi, se produseseră tot felul de incidente demne de o capodoperă cinematografică de comedie. Trebuia să salvăm patria aflată în primejdie!

Încolonaţi, am primit ordin să ne deplasăm până la pistă, unde ne aşteptau cele două camioane. Am fost nevoiţi să străbatem toată unitatea, foarte întinsă ca suprafaţă, cu poartă, dar fără niciun gard. Dacă fuseseră vreodată garduri, dispăruseră de mult. În drumul nostru ne-am intersectat cu mulţi subofiţeri şi maiştri militari care îşi căutau şi ei subunităţile din regiment, pentru a intra în dispozitivul ordonat. Toţi, când au înţeles că noi suntem cei care urmează să ajungem în oraş, ne rugau cu voci crispate să nu tragem în oameni, ceea ce ne-a dat de gândit. Dacă într-adevăr ni se ordona să tragem? Când am ajuns la pistă, cei care trebuiau să vină, se şuşotea, de la Bucureşti nu aterizaseră. Nu primiserăm niciun detaliu referitor la cei pe care urma să-i escortăm până

17. Frica de a fi prins copiind la şcoală, de a da socoteală acasă după o oră de chiul, de a nu putea cumpăra un kilogram de carne după trei zile de stat la coadă, de a întârzia la cinematograf după ce colega de clasă mult curtată şi adesea indiferentă acceptase în sfârşit să vină cu tine etc.
18. A mea era mare cât un lighean, fapt care s-a dovedit a fi la un moment dat, după lăsarea gerului, un avantaj, deoarece puteam să o port peste căciula de la uniforma de iarnă. Efectul era cât se poate de caraghios, dar foarte eficient împotriva frigului.

în oraş. Ni s-a ordonat să urcăm în camioane, fiecare pluton în câte unul, şi să aşteptăm. Prelatele camioanelor s-au lăsat, ni s-a interzis să privim afară sau să coborâm. După vreo jumătate de oră s-a auzit aterizând un avion militar de transport. În timpul aşteptării, soldaţii din camion s-au împărţit în două categorii. Fricoşii, nu mulţi, printre care eu şi fratele meu, ne întrebam speriaţi ce se va întâmpla cu noi, ce vom face, cum ne vom descurca. Curajoşii, cam trei sferturi dintre noi, îşi descopereau patriotismul, abnegaţia faţă de idealul apărării patriei şi restabilirii ordinii, devotamentul faţă de îndeplinirea ordinelor. Se vedeau a fi un fel de eroi, armele le dădeau probabil şi mai mult avânt. Retrăiau filmele de acţiune de cea mai proastă calitate cinematografică ajunse în România pe casete VHS, care rulau clandestin pe aparate video oriunde în România epocii şi din care văzuserăm şi noi destule. Se războiau deja cu infractorii, derbedeii, agenţii străini, presupuşi unguri, care ameninţau oraşul Timişoara, judeţul, ţara. Interesant de observat este faptul că printre aceşti soldaţi curajoşi erau şi vreo doi-trei tineri maghiari, la fel de vajnici. În sfârşit, coloana formată s-a pus în mişcare. Drumul nu a durat mult. La un moment dat, după ce am intrat în Timişoara, curiozitatea a fost mai puternică decât ordinul primit şi am îndepărtat un colţ al prelatei, cam o jumătate de metru. Camionul în care ne aflam era ultima maşină din coloană, aşa că aveam avantajul de a nu fi văzuţi. Maistrul militar care ne comanda, acelaşi C., era în faţă, lângă şofer.

Ce vedeam ne arăta dimensiunea dezastrului şi faptul că la Timişoara se petrecuseră lucruri mult mai grave decât protestele de la Braşov[19] din toamna anului 1987. Pe măsură ce ne apropiam de centru, totul era devastat. La trecerea peste un pod deasupra râului Bega am văzut, prăbuşită cu partea din faţă în apă, o maşină militară de pompieri, bine cunoscută după forma pătrată şi culoarea roşie. Ne-am intersectat cu o coloană de tancuri care aveau montate pluguri în partea din faţă. De asemenea, cu cât avansam către centrul oraşului vacarmul creştea, un zgomot puternic format din strigăte, urlete, motoare de tancuri, sirene, zgomote de fiare contorsionate, de bătălie, un amestec polifonic teribil, care ne-a sporit frica. Simţeam cum casca de metal începe să se ridice, ca o ilustrare elocventă a zicerii populare „părul făcut măciucă". Ajunşi la destinaţie, pe care încă nu o cunoşteam, ne-am oprit, fără permisiunea de a coborî din camion. După o aşteptare de vreun sfert de oră, am primit ordin să debarcăm. Aveam în faţă clădirea care adăpostise până atunci sediul Organizaţiei Judeţene a Partidului Comunist Timiş[20], judeţeana de partid, cum era descrisă în limbajul popular, care fusese transformat în sediul comandamentului represiunii Revoluţiei, cel politic, de unde plecau dispoziţiile. Ne-am aliniat, militarii din cele două camioane, în faţa unui ofiţer superior care purta uniforma de general. Un bărbat înalt, slab, distins, foarte calm, pe care aveam să-l recunoaştem mai târziu, atunci când la un televizor hârbuit din unitate am văzut pentru prima dată secveţele bine-cunoscute din procesul dictatorilor Ceauşescu : generalul Victor Atanasie Stănculescu. Acesta a ordonat plutonului din care făceam parte eu şi fratele meu să blocheze o stradă scurtă, mai degrabă o alee, care era dispusă aproximativ perpendicular pe clădirea judeţenei de partid şi care se deschidea într-un parc. De partea cealaltă a parcului erau demonstranţii. Nu-i puteam vedea, între timp se şi

19. Despre revolta muncitorilor braşoveni din noiembrie 1987 aflasem de la postul de radio Europa Liberă, pe care tatăl nostru îl asculta în fiecare seară.

20. În prezent, clădirea, aflată pe Bulevardul Revoluţiei din 1989 nr. 17A, cuprinde sediile Prefecturii şi Consiliului Judeţean Timiş.

întunecase, dar îi auzeam foarte bine. Ordinul era foarte clar: să blocăm strada, să nu permitem pătrunderea oamenilor care protestau spre clădire, dacă aceştia ajung la noi, să-i somăm, dacă nu se opresc, să tragem în plin. De ce ne era frică mai tare nu scăpaserăm. Ce vom face dacă, într-adevăr, protestatarii vor ajunge până la noi? Celălalt pluton a fost trimis într-o altă zonă a oraşului. După ce am intrat în dispozitiv, am început să observăm împrejurimile. Aleea pe care ne aflam, nu foarte lată, era mărginită de blocuri cu patru-cinci etaje, cu cele mai multe dintre ferestre întunecate. Afară nu era niciun civil. Dincolo de grilajul parcului nu vedeam aproape nimic, ceea ce ne sporea angoasa. Oricând, din acel întuneric putea să apară ceva.

Clădirea judeţenei de partid era înconjurată de trupe din diverse arme ale Armatei de uscat, iar pe aleile laterale se vedeau vreo două-trei tancuri şi mai multe TAB-uri din dotarea infanteriei mecanizate. Erau foarte mulţi militari, practic, nu se mai putea ajunge la clădire, care era apărată din toate părţile, precum o fortăreaţă. Desfăşurarea de forţe evidenţia amploarea evenimentelor. Impresionant era şi amestecul de arme, de la infanterie, aviaţie, tancuri, transmisiuni, geniu la trupe de grăniceri, care au sosit spre ziuă. Nu ştiam semnele de armă, nu ni le explicase nimeni, dar schimbam scurte impresii cu ceilalţi militari în termen întâlniţi la faţa locului. Am remarcat că mai ales ei erau intrigaţi de prezenţa noastră, îi derutau uniformele noastre albastre şi faptul că pistoalele noastre mitralieră aveau pat rabatabil de metal. Spre deosebire de noi, cei cu care vorbeam, deşi erau din acelaşi contingent, nu făcuseră nicio şedinţă de tragere, fuseseră doar la munci agricole sau, unii dintre ei, munciseră pe nu mai ştiu ce şantier de irigaţii. Şocul, groaza, frica, adrenalina provocaseră un amestec inedit, care parcă într-un fel ne anesteziase. Percepeam totul cu acuitate, dar într-un fel de relanti, cumva parcă din afara lucrurilor. Simţeam totul cu mult mai multă sensibilitate, dar în acelaşi timp se instalase un fel de detaşare. Aveam un sentiment ciudat, trăiam acea experienţă teribilă, înţelegeam că sunt într-o situaţie unică, dar în acelaşi timp eram nu numai în interiorul ei, ci şi în afară, un fel de observator al propriei experienţe.

Timpul trecea. La un moment dat a apărut nevoia găsirii unei toalete. Nimeni nu avea curajul să treacă în parc, dincolo de gard. Peste oameni în apartamente nu puteam intra. Atunci i-am cerut comandantului nostru, maistrul militar C., o soluţie, care a sosit prompt: judeţeana de partid. Deşi nu prea aveam curaj să intrăm, urgenţa ne-a făcut să pătrundem în sediu. În căutarea locului salvator, am străbătut întregul parter. Totul era devastat şi complet distrus de revoluţionarii care atacaseră clădirea cu o zi înainte, absolut tot: mobilierul, uşile, ferestrele, geamurile, lambriurile, aplicele, diverse aparate. Covoarele şi mochetele erau smulse şi multe sfâşiate, peste tot erau împrăştiate hârtii şi cărţi, perdelele atârnau rupte. Ce vedeam demonstra o furie teribilă, o energie extraordinară ce se dezlănţuise ca un taifun care măturase totul. Nu ştiam atunci, în acele momente, dar era o prefigurare a ceea ce avea să se întâmple la Bucureşti după câteva zile. La etaj, unde se aflau generalii, ofiţerii superiori şi civilii pe care îi escortaserăm din unitate, nu aveam acces. În capătul scărilor, doi militari înarmaţi şi doi civili în haine de piele m-au întors din drum. Civilii erau unii mai speciali. Erau înarmaţi cu pistoale-mitralieră noi-nouţe, mai scurte decât ale noastre, cu pat rabatabil special, diferit de ce aveam noi, un fel de crosă formată doar din două elemente, în timp ce ale noastre erau nişte fierătanii respectabile şi grele. La centură, sub hainele de piele descheiate, purtau câte un pistol, o armă solidă, puternică, de calibru mare, diferită de anemicele pistoale Carpaţi pe care le aveau ofiţerii noştri. Nu lipsea nici staţia de emisie-recepţie,

o ditamai cărămida, cu o antenă subţire şi lungă, foarte elastică. Erau mulţi asemenea civili în clădire, iar la un moment dat le-am aflat şi identitatea: ofiţeri de Securitate[21]. Nu mă înduram să mă întorc în stradă, prea erau multe de văzut. Mi s-a alăturat şi fratele meu. Trebuie să spun că, dincolo de aparenţe, debandada era mare. Nu te întreba nimeni nimic. Cred că am lipsit cel puţin o oră de la postul meu fără ca cineva să se întrebe unde sunt. Uniforma şi arma îmi asigurau, în perimetrul judeţenei, o libertate deplină.

Marea descoperire am făcut-o însă la subsol. Acolo am găsit un restaurant, amenajat foarte elegant într-un spaţiu generos, ale cărui bucătărie şi magazie erau pline, în cantităţi considerabile, de minunăţiile lumii care dispăruseră de mult din magazinele alimentare obişnuite: mezeluri de tot felul, brânzeturi diverse, unt, smântână, borcane cu dulceaţă de fabricaţie străină, ouă, kilograme nesfârşite de napolitane ungureşti, compot de ananas[22], ciocolată chinezească, portocale, lămâi, alune, cartuşe întregi nu doar de ţigări româneşti, ci şi de celebrele ţigarete sârbeşti Vikent[23], peşte afumat şi multe altele. O ladă frigorifică industrială era plină cu pachete de carne crudă congelată de diverse sortimente. De asemenea, multe sticle de coniac, vin, whisky, Havana Club şi altele asemenea ne aşteptau. Restaurantul era plin de soldaţi, unii din plutonul nostru. Am furat tot ce se putea mânca şi bea, mai puţin pachetele de carne[24]. Nu numai foamea, de care nu scăpaserăm din ziua înrolării, ne împingea să facem asta, ci mai ales ineditul, surpriza situaţiei. Cum să lăsăm acolo asemenea bunătăţi de care nici măcar acasă nu aveam parte? Şi pentru cine? Pentru o nomenclatură de partid căreia puţin îi păsa, dincolo de lozinci, de clasa muncitoare? Problema era unde să le punem. Nu puteam ieşi cu ele în pungi, ca la piaţă. Ne era frică să nu afle şi alţii de acea peşteră alimentară a lui Ali Baba. În plus, ne-a trecut vag prin minte şi ceva legat de regulamentele militare, pe care oricum nu le cunoşteam. Şi atunci am găsit soluţia: gentuţele în care se aflau măştile de gaze, buzunarele proprii fiind insuficiente. Aşa se face că, în scurt timp, camionul cu care veniserăm din unitate s-a umplut de aceste accesorii militare, de altfel inutile, din motivele arătate mai sus. Inclusiv masca de gaze a comandantului de pluton, maistrul militar C., a luat calea camionului. Spre ziuă au sosit şi soldaţi de la o unitate de grăniceri. Restaurantul fusese devastat, de data aceasta de noi, nu de revoluţionari, de mult. Drept urmare, ei au furat feţele de masă, şervetele, tacâmurile şi paharele. Nu ştiu ce au făcut cu ele, probabil le-au păstrat ca amintire din zilele glorioase ale Revoluţiei.

Toată noaptea s-a tras în oraş în continuu cu arme de calibre şi de tipuri diferite, judecând după zgomotul pe care îl făceau. Judeţeana de partid a fost ferită de incidente, demonstranţii nu au putut ajunge până la noi, zona era prea puternic apărată de Armată. În schimb, în alte părţi ale oraşului, unele apropiate de cartierul în care ne aflam, a fost

21. În cursul nopţii, unul dintre ei i-a cerut unui coleg aflat lângă mine să-i dea baioneta pentru a desface o conservă. La refuzul militarului, s-a recomandat ca fiind ofiţer de Securitate, calitate care trebuia să trezească încredere. A primit baioneta, pe care a adus-o prompt înapoi.
22. Un coleg de pluton a desfăcut cu baioneta o astfel de conservă şi, după ce a mâncat o felie rotundă de ananas, a exclamat, vizibil dezamăgit: „Ce-o mai fi şi sfecla asta!". Bietul de el, nu văzuse până atunci cum arată şi ce gust are ananasul.
23. Ţigările Vikent, precum bulgăreştile BT şi americanele Kent, aveau în România de dinainte de 1990 o veritabilă valoare de monedă de schimb universală.
24. La un moment dat, ne-a adus ceai o doamnă care locuia într-unul din blocurile care mărginea aleea pe care o păzeam noi. Unul dintre soldaţi i-a povestit ce descoperiserăm în subsolul judeţenei. Imediat, s-a oferit să ne pregătească tuturor fripturi, dacă îi aducem carnea. Din păcate, aceasta dispăruse între timp din lada frigorifică.

măcel. Noi am avut o şansă extraordinară, pentru că nu am fost puşi în situaţia de a executa ordinul de a trage. Am fi tras? Nu vom şti niciodată.

Situaţia devenea tot mai tensionată, înţelegeam asta după agitaţia celor din comandamentul represiunii, aflaţi în clădire. De asemenea, securiştii au plecat şi au revenit de multe ori până la ziuă, înarmaţi, în Dacii sau în automobile ARO cu numere obişnuite. Îi vedeam foarte bine, bănuiam că nu se duc la plimbare. Din timp în timp, reveneau cu oameni arestaţi. În acest sens, am asistat la o scenă terifiantă. Mai mulţi civili, reţinuţi şi aduşi la judeţeană, bărbaţi de vârste diferite, dar şi două femei şi vreo doi-trei adolescenţi, bătuţi în ultimul hal, plini de sânge, au fost suiţi sub lovituri de pumni şi picioare într-un ARO al Miliţiei, dar nu unii lângă alţii, ci culcaţi pe burtă, unii peste alţii. Un bărbat în civil, corpolent, cu o faţă rotundă şi o calviţie pronunţată, solid, mai degrabă înalt, superviza operaţiunea şi stabilea parcă ce porţie de bătaie să primească fiecare nefericit. L-am recunoscut mai târziu, la televizor, în lotul demnitarilor regimului comunist arestaţi: Ion Coman[25]. Unii dintre cei arestaţi fuseseră pur şi simplu luaţi de pe stradă, nu participaseră la manifestaţii, dar nimeni nu îi asculta.

Pe la 3 noaptea am fost retraşi de pe alee şi desfăşuraţi în cordon în faţa clădirii. Nu eram singuri, formam a treia sau a patra linie. Statul în picioare, nemişcaţi, accentua problema lipsei de somn. Câţiva soldaţi s-au prăbuşit pe caldarâm din cauza epuizării şi a nesomnului. Senzaţia era de asemenea ciudată. Aveai impresia că începi să pluteşti, că eşti în siguranţă, că e cald şi bine, oboseala dispărea, credeai că te poţi lăsa în braţele somnului şi, brusc, te trezeai pe jos, cu tot echipamentul peste tine, speriat şi lovit. Liniştea s-a lăsat pe măsură ce se iveau zorii zilei de 18 decembrie. La un moment dat, armele au amuţit. Pe la 5-6 dimineaţa au sosit mai multe camioane cu muncitori care au început să îndepărteze dezastrul, cel puţin acela vizibil. Au plantat flori şi arbuşti în spaţiile verzi din jurul judeţenei, mai ales în partea din faţă, spre bulevard. Au înlocuit geamurile şi ferestrele distruse, iar din interior vedeam cum scoteau ce fusese fărâmat. Trebuia să pară că nu se întâmplase nimic. Noi am rămas până la prânz în dispozitivul din faţa judeţenei de partid. Viaţa îşi relua cursul, oamenii plecau spre locurile de muncă, autobuzele îşi începeau cursele. Dimineaţa adusese liniştea, dar nu puteam uita toată experienţa de până atunci.

Acelaşi camion ne-a readus în unitate. Nu-mi amintesc absolut nimic din tot drumul de la locul în care fuseserăm în misiune împotriva Revoluţiei până la cazarmă. Ajunşi la regiment şi în dormitor, eu şi fratele meu am băgat armele şi muniţia sub pat, aşa cum au făcut de altfel toţi, şi ne-am prăbuşit în aşternuturile murdare îmbrăcaţi, cum eram. Până a doua zi de dimineaţă nu ne-a deranjat nimeni, nici măcar nu a verificat cineva dacă ne întorseserăm toţi. În dimineaţa de 19 decembrie ne-am reîntors la Timişoara, exact în acelaşi loc, cu aceleaşi misiune şi ordine. Deosebirea era că accesul în clădirea judeţenei ne era restricţionat, puteam ajunge doar la o toaletă aflată la parter, în rest nu ni se mai dădea voie. Interioarele fuseseră cât de cât reparate, pe trotuarul din faţa clădirii nu se putea circula, în schimb, pe partea cealaltă a bulevardului se vedeau trecători. Eu şi cu un alt soldat am fost puşi la un moment dat să patrulăm trotuarul interzis şi să-i îndepărtăm pe eventualii îndrăzneţi sau neştiutori care ar fi pătruns în perimetru. Nu întâlneam pe nimeni, iar misiunea devenea obositoare. Era cald, o zi splendidă, noi eram cocoşaţi sub greutatea echipamentului, nu ştiam cum să facem să dispărem de acolo, ceea ce până la urmă am şi făcut, fără să ne observe cineva lipsa.

25. Graţiat în mod inexplicabil de la executarea pedepsei de către fostul preşedinte al României Emil Constantinescu.

Până în acea clipă însă, vigilenţa antirevoluţionară părea să ne fie răsplătită. Un bărbat venea spre noi pe trotuarul pe care nu ar fi trebuit să se afle. Arăta destul de umil, îmbrăcat într-o pufoaică de şantier, cu pantaloni de salopetă, încălţat cu nişte bocanci grosieri, pe cap cu o căciulă ţărănească ţuguiată, neagră, din blană de oaie. Mergea cumva cu capul aplecat şi cu mâinile în buzunarele pufoaicei. L-am abordat siguri pe noi şi i-am cerut să plece de acolo. Nu a rostit niciun cuvânt, doar şi-a desfăcut pufoaica, fără să scoată mâinile din buzunare. Pe sub haină avea, într-o parte, un pistol-mitralieră special, în partea cealaltă, masca de gaze. Am înţeles şi l-am lăsat în pace. Alte incidente nu au fost. Doar că, trecând cu fratele meu pe celălalt trotuar al bulevardului, nu îmi amintesc de ce, ne-am intersectat cu tot felul de oameni care îşi vedeau de ale lor. Unii dintre ei repetau obsesiv, cu voce joasă: „Ce-aţi făcut, măi, băieţi, ce-aţi făcut?". Ne-am îngrozit de-a dreptul. Atunci am înţeles că în ziua de 17 şi în noaptea de coşmar de 17 spre 18 decembrie muriseră oameni. Seara am fost din nou duşi în unitate, după ce masa de prânz ne fusese adusă în oraş în nişte marmite mizerabile.

Dimineaţa zilei de 20 decembrie ne găsea tot în faţa judeţenei. Nimic nu prevestea ce avea să se întâmple. Era linişte apăsătoare, foarte densă, care aproape că vibra. Ne obişnuiserăm şi cu securiştii pe care îi învăţaserăm după figuri. Reuşiserăm să le identificăm şi şeful, chiar dacă nu aveau uniforme. Era un bărbat înalt, solid, cu o pălărie de fetru mică şi neagră, aproape prea mică pentru capul lui mare, îmbrăcat cu o canadiană crem, suficient de scurtă pentru a-i descoperi uneori tocul pistolului de la centură. Mi se părea un tip arogant, autoritar, foarte sigur pe el, un individ obişnuit să comande. Pe la prânz însă situaţia a început să se schimbe. Vedeam rânduri compacte de soldaţi care fugeau spre noi, veneau din dreapta noastră, parcă dinspre centrul oraşului. Un vuiet tot mai puternic părea să le urmeze. Soldaţii care soseau erau speriaţi şi nu ne-au putut lămuri defel atunci când i-am întrebat ce se întâmplă. După vreun sfert de oră am văzut singuri. O masă enormă şi compactă de muncitori, bărbaţi şi femei de toate vârstele se îndrepta spre noi, spre sediul a ceea ce de a doua zi nu avea să mai fie Comitetul Judeţean al PCR Timiş.

În acel moment, generalul Victor Atanasie Stănculescu a ieşit în balconul clădirii şi ne-a ordonat să ne retragem până la zidul judeţenei. Ajungeam de data aceasta noi, cei trimişi să juguleze Revoluţia, cu spatele la zid. Bulevardul rămăsese gol, fără militarii care se retraseseră, dar a fost repede copleşit de acea masă enormă de oameni. La fel de copleşiţi eram şi noi. Eu credeam cu putere că, dacă vom fi atacaţi, nu vom avea nicio şansă, indiferent ce am fi făcut. Ordinul de tragere rămăsese în vigoare. Muniţia de război era în armă şi în sectoarele de la centură. Apărea din nou greaua întrebare: vom trage? De data aceasta nu pentru partid, nu pentru Ceauşescu, nu pentru Armată, ci pentru a ne salva pielea? Probabil maistrul militar C. s-a gândit că, în condiţiile date, vreun nefericit de soldat ar fi putut trage de frică, din dorinţa de a îndepărta pericolul sau din alt motiv, întemeiat sau nu. El, acel om care ne persecutase pe mine şi pe fratele meu şi pe care îl detestam profund, a făcut atunci un gest de mare curaj. Ne-a ordonat tuturor militarilor de la aviaţie care eram acolo să scoatem încărcătorul din Kalaşnikov, să-l punem la piept, în veston şi să asigurăm arma. Cu alte cuvinte, a încălcat un ordin direct pe care îl primise şi el, nu doar noi, şi şi-a asumat o responsabilitate foarte importantă. Victoria represiunii şi a antirevoluţiei l-ar fi adus în faţa Curţii Marţiale, acuzat de neexecutare de ordin în vreme de război[26].

26. Pentru gestul său, maistrul militar C., care a continuat şi după Revoluţie să se poarte la fel de mizerabil cu noi, a fost înaintat în grad la excepţional.

O altă mare surpriză a fost reacţia oamenilor. Nu numai că nu ne-au atacat, ci ne-au luat în braţe, au început să plângă, să ne spună că au şi ei copii, s-au scotocit prin genţi şi ne-au întins sandviciuri, sticle cu apă, ţigări. Unul ne dădea un măr, altul ne dădea o floare, iar noi eram pur şi simplu paralizaţi, de data asta nu de frică, ci din cauza surprizei enorme şi a emoţiei pe care o încercam. Nu era niciunul dintre noi în stare să analizeze, să se raporteze raţional la situaţie, să judece grosolana manipulare din zilele acelea, propaganda falsă a regimului comunist care ne fusese băgată în cap, nedreptatea ordinelor primite. Eram cu toţii nişte bieţi tineri care, dacă am fi fost în stare, am fi lăsat totul baltă şi am fi plecat acasă. Manifestanţii, cel puţin până când am plecat noi de acolo, au strigat atât: „Unde ne sunt morţii?"[27]. Aceasta era întrebarea la care doreau un răspuns. Erau pur şi simplu hotărâţi să rămână acolo, în stradă, faţă în faţă cu noi şi cu cei din clădire.

La un moment dat, din judeţeană a ieşit Constantin Dăscălescu, prim-ministrul în exerciţiu al ţării, masiv, înalt, corpolent, flancat de doi ofiţeri din garda personală. A încercat să discute cu oamenii, dar nu a fost în stare să spună mare lucru, probabil din cauza emoţiilor. Scena se petrecea în faţa mea şi am fost surpins să văd incapacitatea acelui personaj cu o funcţie înaltă de a le explica cât de cât oamenilor, de a dialoga, de a exprima vreo idee. Pe nesimţite, oamenii l-au înconjurat, astfel încât demnitarul s-a trezit, cu tot cu securiştii de lângă el, în mijlocul mulţimii, din care abia se mai vedea, în pofida staturii lui înalte. Noi eram simpli spectatori. Atunci am văzut cum un grup de soldaţi de la trupele de paraşutişti, echipaţi complet, au ieşit din clădire şi l-au extras imediat şi fără incidente pe Dăscălescu dintre oameni. Păreau să fie două grupe, aproximativ zece militari în fiecare. Au acţionat impecabil. O grupă prin stânga, a doua prin dreapta au pătruns în mulţime, s-au repliat cu ministrul între ei şi au intrat în sediu. Totul a durat foarte puţin, trei-patru minute. Noi, care eram vai de capul nostru, îi admiram pe acei soldaţi. Ar fi trebuit să fim ca ei.

Nu am avut timp să ne mirăm prea mult pentru că, pe neaşteptate, am primit ordin de retragere, atât din dispozitiv, cât şi din oraş. Ne-am urcat în camion şi ne-am îndreptat spre unitate. Credeam că odiseea noastră se încheiase. Se încheiase însă doar partea antirevoluţionară. Urma o alta, aş spune de tranziţie, care trebuia să ne transforme din duşmani ai poporului în apărători ai Revoluţiei. Ajunşi în unitate, a doua zi de dimineaţă, probabil datorită experienţei considerabile de luptă pe care o căpătaserăm şi deosebitului curaj dovedit în misiune, am fost declaraţi pluton de intervenţie, o titulatură pompoasă şi în acelaşi timp vagă. Am fost duşi, echipaţi şi înarmaţi, murdari, flămânzi şi nedormiţi, cum eram, în clădirea comandamentului şi introduşi în sala Cabinetului ideologic şi de partid, adică într-o încăpere mare, cu bănci ca la şcoală, cu un pupitru-catedră în faţa băncilor, iar pe lângă pereţi cu mai multe vitrine în care erau expuse, pline de praf, tot felul de facsimile după documente de partid, volume cu textele discursurilor tovarăşului Comandant suprem şi altele asemenea. Încăperea era dominată de un portret de mari dimensiuni al lui Nicolae Ceauşescu, pus deasupra catedrei, pe perete, o replică a celebrei imagini cu o ureche adăugată mai târziu. Într-un colţ, pe un fel de piedestal, se afla un televizor. Pur şi simplu stăteam în bănci, nu aveam voie să ieşim din încăpere sub nicio formă, doar până la o toaletă aflată imediat lângă sală, nu aveam voie să vorbim tare între noi. Cea mai mare parte a timpului am fost singuri, fără maistrul militar

27. Morţii, adică oamenii omorâţi în timpul represiunii în zilele de 16 şi mai ales în 17 decembrie 1989, ale căror trupuri neînsufleţite nu fuseseră găsite la morgă de familii şi despre care s-a aflat câteva zile mai târziu că fuseseră trimise la Bucureşti şi incinerate clandestin.

C. sau vreun alt ofiţer. Misiunea noastră era să intervenim dacă în perimetrul unităţii s-ar fi întâmplat ceva. Am adormit cu capul pe braţe aproape toţi instantaneu, cu armele aruncate sub bănci. Acolo am văzut la televizor câteva secvenţe din timpul mitingului de la Bucureşti din 21 decembrie şi, mai ales, am urmărit mai târziu scenele înfiorătoare din actuala Piaţă a Revoluţiei, plină de tancuri şi militari, cu Muzeul Naţional de Artă şi Biblioteca Centrală Universitară în flăcări.

Un ofiţer pilot, echipat în costum de zbor, dar cu cască, cu pistolul la centură, a intrat intempestiv în sală, pe la ora 19-20 în seara de 21 decembrie, şi ne-a anunţat că piloţii au ocupat clădirea comandamentului[28]. Revoluţia începuse şi în unitatea noastră. Acela a fost momentul în care ne-am transformat din antirevoluţionari în apărători ai poporului şi ai Revoluţiei. Ofiţerul pilot i-a ordonat unuia dintre noi să dea jos portretul lui Ceauşescu, fără să-l spargă. Un soldat mărunţel, dar sprinten, s-a urcat pe un scaun, a desprins tabloul de pe perete şi, înainte să-l pună jos, l-a scăpat din mână. Sticla s-a spart, iar cioburile, premonitoriu, au străpuns portretul dictatorului. Imediat după miezul nopţii am fost puşi în stare de alarmă şi trimişi să apărăm clădirea care adăpostea centrul de radiolocaţie. O parte din pluton a fost desfăşurată în jurul centrului, o altă parte, în care m-am nimerit şi eu, a intrat în clădire. O clădire relativ mică, joasă, delabrată în ultimul hal, ce reprezenta totuşi un punct esenţial din punct de vedere militar. În sala radarelor am văzut ecranele acestora, de o culoare ciudată, portocalie, foarte diferită de ceea ce vedem astăzi prin filme, acoperite de nişte simboluri care marcau elicoptere militare ce se îndreptau spre unitate, de un model neidentificat.

Panica era generală. De unde veneau acele elicoptere, ce erau şi, în special, de unde atât de multe, câteva zeci. Aşteptarea era înnebunitoare. Deşi ajunseseră în spaţiul aerian al unităţii, conform datelor afişate pe radare, nu se auzea niciunul. S-a ordonat ridicarea a două MiG-uri care să verifice zona. Destul de repede au raportat că în aer nu se află niciun aparat de zbor, de niciun fel. Mai târziu am înţeles că manipularea electronică fusese pusă în operă magistral de autori rămaşi necunoscuţi până astăzi. Ni s-a ordonat să părăsim centrul, în plină agitaţie a personalului care deservea radarele şi să ne deplasăm la principalul depozit de muniţie al unităţii militare, undeva în câmp, deoarece depozitul era atacat de elicoptere militare neidentificate, sprijinite la sol de teroriştiînarmaţi. Pentru prima dată am auzit atunci termenul „terorişti". Devotaţi regimului Ceauşescu, evident, cu care noi, care apăram deja democraţia, trebuia să luptăm.

Drumul până acolo – în acelaşi camion care ne devenise deja familiar, pe un drum neasfaltat, plin de gropi, cu farurile stinse – a fost poate cel mai greu lucru din acele zile. Am avut probabil mare noroc că nu ne-am răsturnat în vreun şanţ sau că nu am fost mitraliaţi de santinelele depozitului. Ajunşi la destinaţie, eu şi fratele meu am fost repartizaţi la un post aflat între unul din depozite şi o biută, un fel de val de pământ înalt de vreo trei metri. Era întuneric, nu vedeam nimic, nu ştiam unde era amplasat următorul post, ne era frică şi să respirăm, aveam măcar şansa de a fi împreună. Nu peste multă vreme a început să se tragă. Se trăgea din toate părţile, într-un zgomot infernal de arme, cu gloanţe obişnuite, cu trasoare, cu tot ce se putea. Am fi tras şi noi, dar în ce, în cine, în ce direcţie? Tunurile celor trei baterii de artilerie antiaeriană poziţionate pentru a apăra aerodromul militar, pe care le văzuserăm de vreo două ori

28. A doua zi am auzit un zvon conform căruia în seara despre care discutăm piloţii i-au reţinut pe comandant şi pe ofiţerul care răspundea de Contrainformaţii. Serviciul de Contrainformaţii militare era, în pofida denumirii, un serviciu subordonat temutei şi sângeroasei Securităţi (Departamentul Securităţii Statului), şi nu Armatei.

de departe, au deschis şi ele focul. Noi doi ne-am ascuns la baza biutei cum am putut mai bine şi îmi aduc clar aminte că nu ne-am fi mişcat de acolo nici dacă veneau peste noi hunii. Depozitul părea a fi în centrul unui uragan. Mi-am dat seama, după nu mai ştiu cât timp, că îmi pierdusem arma. Nu aveam însă nici cea mai mică intenţie să o caut. Norocul meu că am găsit-o când s-a luminat de ziuă. Tirurile au încetat spre dimineaţă. La unitate ne-am întors pe jos, istoviţi mai ales de emoţii, fără puterea de a mai vorbi. În unitate am văzut un grup de militari adunaţi în jurul unei ciudăţenii. Era un fel de cutie din stinghii subţiri de lemn, dispuse paralel, cu spaţii între ele, legată cu un cablu de sârmă de ceea ce părea că fusese un balon, făcut ferfeniţă. În interiorul cutiei era un dipozitiv greu de descris, pentru că şi el era distrus. Artileriştii localizaseră acel obiect cu sistemele lor de radiolocaţie şi îl doborâseră. Aceea să fi fost una dintre sursele intoxicării electronice?

Noua zi aducea o nouă epocă. Ni s-a comunicat că Nicolae Ceauşescu fugise, că regimul comunist a căzut şi că suntem liberi.

Democraţia era a noastră. Rămânea să vedem ce facem cu ea.

My (Anti)Revolution. Timişoara, December 1989

This chapter is a testimony of the author's own experience in Timişoara in December 1989, during the Romanian Revolution that had started in this city. The author was a conscript – military service was compulsory at the time – into a war aviation unit when, on December 16th, 1989, the events that led to the fall of the communist regime started and then developed in Bucharest and in other cities in Romania.

Besides interactions and facts, the author also recalls states of mind, feelings and attitudes. His testimony may be used by specialists as a historical source.

Partea a VI-a

PRIVIND ÎNAPOI, POSTCOMUNISMUL

Marius BĂLAN

Consideraţii privind natura juridică a Consiliului Frontului Salvării Naţionale şi caracterul juridic al actelor acestuia (comunicate către ţară, decrete, decrete-lege)*

Natura juridică a CFSN în perioada 22-27 decembrie 1989

Examinarea naturii juridice a Consiliului Frontului Salvării Naţionale (CFSN) reclamă analiza temeiului constituţional al legitimităţii autorităţii instituite în ziua de 22 decembrie 1989. Mai întâi se cuvine analizată justificarea pe plan constituţional a răsturnării ordinii existente anterior datei de 22 decembrie, iar apoi trebuie evidenţiat fundamentul constituţional – distinct de cel al răsturnării ordinii anterioare – al autorităţilor create în acea zi (CFSN). În primul caz este vorba de *puterea constituantă a poporului*, iar în cel de-al doilea de *aclamaţie*, ca ipostază de manifestare non-juridică a poporului, distinctă de puterea constituantă.

Puterea constituantă

Răsturnarea ordinii politice şi constituţionale definite faptic de dominaţia Partidului Comunist Român, iar pe plan formal juridic de Constituţia din 21 august 1965 s-a produs în ziua de 22 decembrie 1965. Explicarea validităţii şi a temeiului legitimităţii ordinii anterioare zilei de 22 decembrie 1989 excede limitele analizei de faţă. Semnificativ este doar faptul că această ordine era una validă, al cărei temei constituţional este înlăturat la 22 decembrie, prin manifestarea vehementă şi generală a poporului contra lui Nicolae Ceauşescu.

În ziua de 22 decembrie 1989 s-a manifestat puterea constituantă a poporului român. Puterea constituantă a poporului apare atunci când se manifestă vizibil, în afara ordinii

* Acest capitol reproduce integral textul avizului pe care l-am redactat în 2016 la solicitarea Secţiei Parchetelor Militare din cadrul Parchetului de pe lângă Înalta Curte de Casaţie şi Justiţie, cu privire la natura juridică a Consiliului Frontului Salvării Naţionale în perioada 22-27 decembrie 1989 şi a actelor emise de acesta în aceeaşi perioadă.

politice şi constituţionale existente, cu ignorarea formelor, procedurilor şi condiţiilor stabilite de legile în vigoare, inclusiv de legea fundamentală[1]. Efectul ei este preponderent negativ; din manifestarea ei se pot deduce în primul rând respingerea ordinii politice şi constituţionale existente, înlăturarea de la putere a conducătorilor statului, negarea temeiului politic şi juridic al legitimităţii puterii în stat şi a puterilor constituite.

Chiar şi aceste aspecte nu reies întotdeauna cu claritate din evenimentele care însoţesc răsturnarea violentă de la putere a unui regim constituit. Circumstanţele concrete ale evenimentelor din 16-22 decembrie – în special evenimentele din 21 şi 22 decembrie – fac însă ca sensul manifestării de voinţă a poporului să fie foarte clar. Legitimitatea regimului lui Nicolae Ceauşescu se baza nu atât pe majoritatea zdrobitoare obţinută în alegerile pentru Marea Adunare Naţională de Frontul Democraţiei şi Unităţii Socialiste (formaţiunea reunind reprezentanţi ai PCR, UTC şi ai tuturor organizaţiilor admise de regim, inclusiv cultele religioase), cât mai ales pe *aclamaţie*[2]. Legitimitatea acesteia constă, în principiu, tocmai în caracterul său spontan, nepremeditat şi neorganizat. Deficitul de legitimitate determinat de lipsa unor alegeri libere, corecte şi serioase era compensat simbolic prin spectacolul minuţios regizat al aclamaţiei pretins spontane a conducătorilor. Participarea fie şi pasageră la o singură manifestare de acest tip era suficientă pentru a convinge orice om raţional de totala lipsă de legitimitate şi reprezentativitate democratică a regimului. Nu întâmplător, sfârşitul sistemului a devenit evident în dimineaţa zilei de 21 decembrie 1989, când mulţimea a respins regia şi scenariul spectacolului aclamator impus de putere, manifestându-se în afara „cadrului organizat", sfidându-l şi huiduindu-l pe dictator. Efectul acestei sfidări a fost amplificat enorm de faptul că manifestarea scăpată de sub control era transmisă în direct pe postul naţional de televiziune[3].

Respingerea cuplului conducător nu a fost o respingere punctuală, în cadrul sistemului existent, ci o înlăturare globală a întregii ordini politice şi constituţionale. Odată cu alungarea lui Nicolae Ceauşescu (22 decembrie, la un moment situat între ora părăsirii de către Ceauşescu a sediului CC al PCR şi ora primei emisiuni în direct a TVR anunţând evenimentul), Constituţia din 21 decembrie 1965 a fost abrogată. Ea pierde caracterul de lege fundamentală (în măsura limitată şi superficială în care a avut-o anterior). O parte dintre dispoziţiile acestei Constituţii sunt evident abrogate (art. 3 referitor la PCR ca forţă politică conducătoare; Titlul III – art. 42-76 –, privind organele

1. Marius Bălan, *Drept constituţional şi instituţii politice*, vol. 1: *Teoria generală a statului şi a constituţiei. Constituţia română în context european*, Editura Hamangiu, Bucureşti, 2015, pp. 37 şi urm., 154-156. Vezi şi Joseph Emmanuel de Sieyès, *Qu'est-ce que le tiers état ? Précédé de l'essai sur les privilèges*, Société d'histoire de la Révolution française. Au Siège de la Société, Paris, 1888 [1789]; Carl Schmitt, *Verfassungslehre*, ediţia a V-a, Duncker & Humblot, Berlin, 1965 [1928], pp. 78 şi urm.; Ernst Wolfgang Böckenförde, „Die verfassunggebende Gewalt des Volkes – Ein Grenzbegriff des Verfassungsrechts", în Ulrich K. Preuß (ed.), *Zum Begriff der Verfassung. Die Ordnung des Politischen*, Fischer Taschenbuch-Verlag, Frankfurt am Main, 1994, pp. 58 si urm.; Tobias Herbst, *Legitimation durch Verfassunggebung. Ein Prinzipienmodell der Legitimität staatlicher und supranationaler Hoheitsgewalt*, Nomos Verlaggesellschaft, Baden-Baden, 2003.
2. Aclamaţia este specifică monarhiilor arhaice din Antichitate (la Roma, de exemplu, legile curiate erau proclamate de rege adunării poporului, care avea doar rolul de a le aproba prin aclamaţie), dar şi dictaturilor şi regimurilor autoritare moderne. „Băile de mulţime" ale potentaţilor, exhibarea stridentă şi meticulos regizată a popularităţii lor nu constituie decât afirmarea şi confirmarea continuă a faptului deţinerii şi exercitării puterii, concomitent cu intimidarea potenţialilor adversari.
3. Marius Bălan, *op. cit.*, p. 37.

supreme ale puterii de stat: MAN, Consiliul de Stat, Preşedintele RSR). Pot fi privite ca parţial abrogate: Titlul IV – art. 77-85 –, referitor la organele centrale ale administraţiei de stat; Titlul V – art. 86-100 –, cel puţin în măsura în care aceste dispoziţii priveau organele locale ale puterii de stat. O parte dintre celelalte dispoziţii ale Constituţiei din 21 august 1965 îşi menţin validitatea. Este vorba în primul rând de prevederile privind drepturile şi îndatoririle fundamentale ale cetăţenilor (Titlul II), iar din prevederile cu caracter organizatoric, în special cele referitoare la „Organele judecătoreşti" şi cele ale „Procuraturii" (Titlurile VI şi VII). Evident, în acest din urmă caz, dispoziţiile referitoare la alegerea judecătorilor de la Tribunalul Suprem şi a procurorului general de către MAN au devenit caduce. Dispoziţiile rămase neabrogate (a căror identificare reclamă discuţii pentru fiecare caz în parte) „decad" la forţa juridică a unei legi ordinare, în sensul că atât nou-apărutul Consiliu al Frontului Salvării Naţionale, cât şi autorităţile cu prerogative legislative apărute ulterior (Consiliul Provizoriu de Unitate Naţională şi Parlamentul reieşit în urma alegerilor din 20 mai 1990) vor putea modifica sau abroga fiecare dintre aceste dispoziţii, nefiind limitate în acest sens de forţa juridică superioară a unei legi fundamentale.

Natura juridică a organelor create în ziua de 22 decembrie 1989

Scurta perioadă cuprinsă între zilele de 22 şi 27 decembrie 1989 a fost numită în literatura de specialitate perioada „puterii revoluţionare difuze"[4]. Adoptarea Decretului-lege nr. 2/27 decembrie 1989 marchează sfârşitul acestei etape din evoluţia politică a României. Ca organ deţinător al puterii în stat a apărut Consiliul Frontului Salvării Naţionale, a cărui constituire este făcută cunoscută prin comunicatul din seara zilei de 22 decembrie. CFSN era organ revoluţionar, „emanaţie a Revoluţiei"[5], iar legitimitatea sa decurgea din voinţa poporului care a înlăturat regimul Ceauşescu. În situaţii de acest gen, orice persoană sau grup de persoane poate invoca învestitura populară şi legitimitatea dată de o revoluţie, pentru a pretinde să conducă statul. Legitimitatea şi revoluţia sunt noţiuni antinomice. Voinţa negativă a majorităţii poporului, manifestată prin revoltă generalizată, este clară şi univocă în privinţa puterii pe care o respinge, dar nu şi a celor pe care îi consideră reprezentanţi ai săi. În condiţii normale, aceşti reprezentanţi sunt desemnaţi prin procesul electoral, în cadrul unei ordini constituţionale democratice. O asemenea desemnare este, firesc, imposibilă într-o situaţie revoluţionară. Aici operează o altă modalitate de legitimare democratică a puterii politice: aclamaţia. În măsura în care majoritatea cetăţenilor – sau, mai exact, acea minoritate activă care se manifestă în proximitatea centrului de putere sau în locuri cu rezonanţă simbolică (capitală, sediul guvernului, televiziune, spaţiile publice cu rezonanţă simbolică, cum ar fi Piaţa Palatului sau Piaţa Universităţii, sau în localităţile care au stat în centrul atenţiei în acele momente) – aprobă, susţin sau măcar nu resping preluarea puterii de către o anumită grupare care se revendică

4. Tudor Drăganu, *Drept constituţional şi instituţii politice. Tratat elementar*, vol. I, Editura Lumina Lex, Bucureşti, 1998, p. 390.
5. Această formulare va fi utilizată ulterior, în Comunicatul din 25 ianuarie 1990 (*Monitorul Oficial*, nr. 15, 25 ianuarie 1990). În primul Comunicat, din 22 decembrie 1989, ideea emanaţiei prin Revoluţie este exprimată după cum urmează: „În acest moment de răscruce am hotărât să ne constituim în Frontul Salvării Naţionale, care se sprijină pe Armata română şi care grupează toate forţele sănătoase ale ţării, fără deosebire de naţionalitate, toate organizaţiile şi grupările care s-au ridicat cu curaj în apărarea libertăţii şi demnităţii în anii tiraniei totalitare".

de la Revoluţie, această grupare apare ca legitimă. Ea beneficiază de o legitimitate „revoluţionară".

Această legitimitate este foarte fluidă şi instabilă, în sensul că oricând o grupare rivală poate lansa acelaşi mesaj, substituindu-i-se celei de dinainte şi înlăturând-o de la putere. Efectivitatea deţinerii şi controlului puterii de către un organ revoluţionar astfel instituit apare a fi criteriul esenţial. CFSN a controlat efectiv televiziunea şi radioul publice, precum şi structurile de comandă ale Ministerului Apărării Naţionale şi ale Ministerului de Interne. Nicio opoziţie sau rezistenţă semnificativă nu s-a manifestat din direcţia acestor ministere sau a vreunei unităţi militare româneşti, după cum niciun fel de contestaţie, interogaţie sau critică la adresa CFSN nu s-a făcut auzită la posturile publice de radio şi televiziune. Tentativele lui Constantin Dăscălescu şi Ilie Verdeţ de a forma noi guverne, în cadrul şi în limitele ordinii constituţionale din 1965 (survenite imediat după fuga lui Ceauşescu şi anterior anunţului privind constituirea FSN), au rămas în mare măsură necunoscute în acele zile.

Prin urmare, legitimitatea CFSN se bazează pe doi factori: (1) efectivitatea controlului asupra aparatului de stat şi a structurilor militare ale acestuia şi (2) „aclamaţia", în sensul aprobării poporului, sau, mai exact, a unui grup semnificativ de persoane care să fie privit de majoritatea cetăţenilor ca exponent al voinţei generale. Învestitura simbolică dată de „aclamaţie" poate fi directă – cum ar fi un discurs al noilor conducători de la balconul sediului CC al PCR adresat maselor de demonstranţi care au determinat fuga lui Nicolae Ceauşescu (discurs care, fireşte, trebuia receptat favorabil) – sau indirectă, utilizând televiziunea ca purtător al unui mesaj, adresat comunităţii virtuale a telespectatorilor. Conducătorii CFSN au încercat ambele variante; prima, cu o mai mare valoare simbolică, nu a fost un succes – anumite pasaje conţinând teze ideologice comuniste din discursul rostit în Piaţa Palatului de Ion Iliescu au fost acompaniate de fluierături. În studioul postului naţional de televiziune situaţia a fost menţinută sub control prin dozarea mai atentă a intervenţiilor, prin anturajul selectat riguros şi comentariile oportun favorabile ale realizatorilor. A doua condiţie („aclamaţia") nu este, la prima vedere, neapărat necesară; ea poate fi uşor contrafăcută în condiţiile comunicaţiilor moderne, printr-un spectacol mediatic bine orchestrat (aşa cum poate fi caracterizat programul TVR din 22 decembrie şi din zilele care au urmat). Totuşi, în absenţa unei învestituri simbolice din partea poporului sau a celor consideraţi reprezentativi (disidenţi şi opozanţi ai lui Ceauşescu, critici ai regimului, demonstranţi sau alţi participanţi la Revoluţie), costurile menţinerii la putere doar pe baza primului factor (loialitatea structurilor militare) pot cu uşurinţă deveni prohibitive.

Puterea instituită în după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989 a fost una revoluţionară, legitimată prin „aclamaţie" şi susţinută de structurile militare existente. Cu alte cuvinte, temeiul acestei puteri îl constituia voinţa poporului, care s-a manifestat viguros contra regimului lui Nicolae Ceauşescu şi care vedea în noile structuri organizatorice (Frontul Salvării Naţionale) o formă de organizare apărută spontan ce reunea persoane – printre acestea unele foarte cunoscute – care i s-au opus lui Nicolae Ceauşescu sau despre care se putea crede că au participat la răsturnarea lui ori erau, în orice caz, ostile puterii existente înainte de 22 decembrie. Ca organ al unei puteri revoluţionare, CFSN nu era în niciun fel legat de dispoziţiile Constituţiei din 21 august 1965 şi cu atât mai puţin de prevederile legilor în vigoare. Exercitarea puterii de către membrii CFSN s-a făcut din proprie iniţiativă, în afara unei structuri organizatorice sau a unei proceduri referitoare la modul de adoptare a deciziilor[6]. După cum s-a putut constata mai târziu,

6. Tudor Drăganu, *op. cit.*, p. 390.

majoritatea deciziilor au fost adoptate de un grup restrâns de persoane (care îl includea pe Ion Iliescu), fără participarea sau chiar fără informarea celorlalţi membri. CFSN a fost pentru această perioadă de timp *un guvern de fapt*[7]. Puterile CFSN nu erau însă limitate la domeniul executivului. Deşi în comunicatul din 22 decembrie 1989 este anunţată intenţia de a organiza statul pe baza principiilor separaţiei puterilor, CFSN nu a înţeles să-şi impună limitările decurgând din aplicarea acestui principiu, exercitând şi prerogative de ordin legislativ prin decretele-legi. În această perioadă – anterior adoptării Decretului-lege nr. 2/1989 (moment din care se produce intrarea în *etapa puterii revoluţionare organizate*)[8] – a fost adoptat un singur decret-lege[9]. Deşi acesta a fost publicat în acelaşi număr din *Monitorul Oficial* ca şi decretul-lege ulterior, cel prin care se reglementează constituirea, organizarea şi funcţionarea CFSN, ordinea numerică şi logica sugerează anterioritatea: Decretul-lege nr. 1 a fost adoptat de o putere revoluţionară care nu era încă formal şi legal constituită, de o putere care, în baza prerogativelor asumate de ea însăşi în numele Revoluţiei, exercita şi competenţe legislative. În orice caz, este decelabilă o concepţie în baza căreia CFSN trebuia mai întâi să acţioneze şi să adopte decizii relevante pentru stat şi abia apoi să se preocupe de forma juridică a acestora.

Natura juridică a actelor emise de CFSN în perioada 22-27 decembrie 1989

Pentru înţelegerea naturii juridice a actelor emise de CFSN în perioada 22-27 decembrie trebuie examinată în primul rând normativitatea reglementărilor din epoca anterioară, pentru ca pe acest fundal să poată fi apreciat corect impactul comunicatelor, decretelor-lege şi decretelor adoptate de organul mai sus menţionat.

Normativitatea reglementărilor în epoca totalitară

Ordinea *politică şi juridică* a unui regim totalitar – inclusiv cel din România în perioada 1945-1989 – este caracterizată prin inexistenţa unei limitări normative a deţinătorilor puterii. Aceştia au nevoie de un sistem de norme juridice pentru a controla societatea şi a-i dirija evoluţia, dar nu înţeleg ca ei înşişi să se supună regulilor edictate pentru alţii şi nici să recunoască întotdeauna şi necondiţionat situaţiile juridice şi drepturile subiective născute sub imperiul legilor adoptate de ei. Legea era un instrument de putere la dispoziţia conducerii politice şi nicidecum un criteriu şi o limită a acţiunii acesteia din urmă. O reglementare publicată în *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România* producea efecte, însă sub rezerva tacită a inexistenţei unui ordin contrar, venit pe filiera unei reţele decizionale informale, dar eficiente, create şi controlate de partid. Toţi decidenţii din aparatul de stat, mai ales din structurile represive şi din justiţie, ştiau că trebuie să urmeze indicaţiile sau sugestiile conducerii de partid, transmise pe căi

7. *Ibidem*.
8. *Ibidem*, p. 392.
9. Decretul-lege nr. 1 din 27 decembrie, privind abrogarea unor legi, decrete şi alte acte normative (*Monitorul Oficial*, nr. 4, 27 decembrie 1989).

neoficiale, de multe ori fără indicarea exactă a conduitei prescrise şi fără ca emitentul deciziei să şi-o asume public şi explicit. Răspunderea în cazul unui deznodământ nefavorabil îi revenea exclusiv executantului (în cazul în care se punea problema unei răspunderi), iar acţiunile acestuia erau declarate manifestări ale iniţiativei sale personale. Nu rareori o decizie trebuia luată chiar şi în absenţa unei indicaţii din partea conducerii politice, decidentul trebuind să prezume sensul şi conţinutul deciziilor dorite de conducerea de partid, să anticipeze intenţiile acesteia, să „se orienteze" în privinţa soluţiei celei mai convenabile regimului.

Ca stat totalitar, Republica Socialistă România se baza pe o ordine juridică definită prin legi, decrete ale Consiliului de Stat sau ale Preşedintelui RSR, Hotărâri ale Consiliului de Miniştri şi alte acte normative ale „organelor administraţiei de stat, centrale sau locale" ori ale „organelor locale ale puterii de stat", publicate – nu întotdeauna – în *Buletinul Oficial al Republicii Socialiste România*. Ordinea juridică socialistă stătea sub rezerva unor posibile indicaţii oculte – pe linie de partid – care puteau în orice moment să modifice sau să invalideze oricare din reglementările oficiale. Mecanismul decizional legal al statului opera în paralel cu cel informal, al partidului, şi doar sub rezerva unei indicaţii în sens contrar provenite pe filiera acestuia din urmă. Actele autorităţilor („organele de stat") trebuiau să fie conforme deciziilor politice, dar să se raporteze explicit doar la normele juridice în vigoare, fără indicarea motivaţiei politice oculte care le-a determinat.

„Orientarea" şi nu norma juridică reprezenta etalonul activităţii oricărui decident, atât în aparatul de partid, cât şi în structurile statale. Acest mecanism decizional funcţiona independent de conţinutul doctrinar al ideologiei marxist-leniniste, având un caracter strict tehnic, şi nu ideologic. Prin urmare, repudierea oficială – explicită sau tacită, sinceră sau nu – a ideologiei comuniste nu îi afecta existenţa şi eficacitatea.

Aceste aspecte erau bine cunoscute de toţi decidenţii din ierarhia de partid, din aparatul de stat, inclusiv din administraţie, din „organele judecătoreşti" şi ale „procuraturii", iar actele şi reglementările publicate în decembrie 1989 au fost citite şi interpretate printr-o grilă determinată în mare măsură de deceniile de experienţă anterioară evenimentelor din 16-22 decembrie. În mod deosebit se cuvine menţionată preocuparea persoanelor care deţineau funcţii de decizie de a decela intenţiile conducerii de partid şi sensul măsurilor adoptate de ele, citind printre rânduri, dincolo de mesajul explicit al actelor şi comunicatelor oficiale. Utilizarea unor sintagme, identice sau similare celor folosite în discursul politic al altor potentaţi, indica adeziunea la un anumit curent doctrinar sau linie politică şi oferea indicii asupra direcţiei evoluţiilor viitoare; reformularea sau nuanţarea unor termeni, a unor teze ori aserţiuni utilizate din abundenţă anterior sau schimbarea epitetelor şi calificativelor care însoţeau indicarea unei persoane publice ori a unui actor politic erau de asemenea indicii foarte grăitoare; absenţa subită a unei aserţiuni, sintagme sau noţiuni, repetate frecvent sau aproape ritual până atunci, constituia un mesaj implicit dintre cele mai elocvente; în fine, nu erau lipsite de relevanţă nici enumerările de persoane atunci când se anunţau numiri în funcţii sau chiar şi cu ocazia diverselor evenimente ori ceremonii publice. Lista persoanelor nominalizate, ordinea nominalizării şi – mai ales – absenţa unor nume aflate anterior pe aceste liste erau indicii foarte importante privind ordinea ierarhică din piramida puterii, promovarea sau menţinerea unei anumite persoane în graţia conducătorilor şi gradul de încredere a acestora în persoana respectivă.

Forţa juridică şi semnificaţia politică a comunicatelor, decretelor-lege şi decretelor CFSN din perioada 22-27 decembrie 1989

În perioada avută în vedere au fost emise cinci comunicate[10], un decret-lege[11] şi patru decrete[12]. Decretul-lege privea abrogarea unei serii de reglementări impopulare din epoca anterioară (niciuna anterioară anului 1965, în care Nicolae Ceauşescu a ajuns la putere) şi constituie un act de exercitare de către CFSN a unor competenţe de ordin legislativ. Asemenea competenţe se exercită şi de către puterea executivă, prin delegaţie sau prin abilitare constituţională, într-un regim constituţional normal. Dată fiind starea excepţională în care se afla ţara – starea de revoluţie –, exercitarea unor competenţe de domeniul puterii legislative nu este ceva neobişnuit. Aceasta indică faptul că CFSN se considera abilitat, prin legitimitatea sa revoluţionară, să exercite *puterea legislativă*, după cum a şi făcut-o în săptămânile care au urmat.

Decretele emise de CFSN se înscriu – cu excepţia celui privind numirea prim-ministrului – în categoria actelor normale necesare pentru administrarea treburilor publice, care nu diferă de cele ale unui regim constituţional. Adoptarea acestor decrete semnifică exercitarea de către CFSN a *puterii executive*. În ceea ce priveşte *puterea judecătorească*, CFSN nu şi-a exprimat public pretenţia de a o controla, limitându-se la a comunica sumar instituirea unui Tribunal Militar Extraordinar în faţa căruia au fost aduşi Nicolae şi Elena Ceauşescu, capetele de acuzare aduse contra acestora, condamnarea lor la moarte şi faptul executării sentinţei. Lipseşte orice referire la actul prin care a fost constituit acest tribunal[13].

Comunicatele CFSN oferă mai multe indicii pentru aprecierea naturii juridice a CFSN, precum şi a importanţei actelor acestuia. Cel mai important este primul comunicat, din seara zilei de 22 decembrie 1989 (*Monitorul Oficial*, nr. 1, 22 decembrie 1989). Formularea „abandonarea rolului conducător al unui singur partid" (pct. 1) denotă că autorii comunicatului încă se situau pe poziţia partidului unic, exercitând controlul total asupra statului şi societăţii, dispus însă de acum înainte să tolereze existenţa altor formaţiuni politice şi participarea acestora (pe poziţii de inferioritate) la competiţia pentru putere.

Semnificative sunt şi formulările din pct. 3, privind separarea puterilor în stat şi limitarea numărului de mandate, care denotă apropierea retorică de ideile liberale ale constituţionalismului clasic. Totuşi, aceste idei nu le erau prea familiare autorilor, întrucât

10. Comunicatul către ţară al CFSN din 22 decembrie 1989, anunţând „eliminarea" „clanului Ceauşescu" şi formarea FSN (*Monitorul Oficial*, nr. 1, 22 decembrie 1989), Comunicatul din 25 decembrie (*Monitorul Oficial*, nr. 2, 25 decembrie 1989), Comunicatul referitor la judecarea şi execuţia cuplului Ceauşescu (*Monitorul Oficial*, nr. 3, 26 decembrie 1989) şi comunicatele privind alegerea lui Ion Iliescu ca preşedinte al CFSN, precum şi cel referitor la structura, conducerea şi comisiile de lucru ale CFSN (*Monitorul Oficial*, nr. 4, 27 decembrie 1989).
11. Decretul-lege nr. 1/27 decembrie 1989, referitor la abrogarea unor legi, decrete şi alte acte normative (*Monitorul Oficial*, nr. 4, 27 decembrie 1989). În acelaşi număr din *Monitor* a fost publicat şi Decretul-lege nr. 2 din 27 decembrie 1989, care, prin reglementarea constituirii, organizării şi funcţionării CFSN, marchează simbolic încetarea perioadei puterii revoluţionare difuze, ce constituie obiectul analizei de faţă.
12. Decretul nr. 1 din 26 decembrie 1989 referitor la numirea prim-ministrului, Decretul nr. 2 din aceeaşi zi, referitor la rechemarea unui general (Nicolae Militaru) în rândul cadrelor active ale Armatei, Decretul nr. 3 privind numirea ministrului Apărării Naţionale (acelaşi Nicolae Militaru) şi Decretul nr. 4 privind trecerea în subordinea MApN a Departamentului Securităţii Statului şi a altor organe din subordinea Ministerului de Interne (toate publicate în *Monitorul Oficial*, nr. 5, 27 decembrie 1989).
13. Comunicatul din 26 decembrie 1989.

lipseşte menţionarea expresă şi distinctă a drepturilor fundamentale, fiind precizate doar drepturile minorităţilor (la pct. 7). Drepturile şi libertăţile omului sunt expediate la sfârşitul documentului (pct. 10), printre obiectivele (vagi) cărora li se subordonează promovarea „politicii interne şi externe a statului". Nu li se subliniază caracterul de drepturi subiective care leagă statul şi îi limitează puterea. Într-un document de o asemenea importanţă, această omisiune este cât se poate de semnificativă. Tezele referitoare la economie, agricultură şi comerţ (pct. 4, 5 şi 8) sunt destul de generale, vizând rentabilizarea, eliminarea birocraţiei şi satisfacerea nevoilor populaţiei, obiective urmărite de orice regim politic din aproape orice ţară. Nu se menţionează economia de piaţă şi nici proprietatea privată, ci doar „mica producţie ţărănească". În privinţa învăţământului şi culturii (pct. 6) se menţionează nu eliminarea ideologiei (comuniste), ci doar a „dogmelor ideologice" ; formulă care putea foarte bine să figureze şi în documentele programatice al PCR. Relevantă este mai ales partea referitoare la politica externă (pct. 9). Asumându-şi obligaţia respectării angajamentelor externe, autorii comunicatului nu menţionează instrumentele referitoare la drepturile omului, a căror încălcare de către Ceauşescu era de notorietate, ci simt nevoia de a evidenţia Pactul de la Varşovia, ale cărui clauze, în concepţia lor, aveau prioritate[14].

Actele adoptate în perioada 22-27 decembrie aveau neîndoielnic forţă juridică. În situaţia existentă, date fiind gravitatea pericolelor – reale sau închipuite – la adresa ordinii politice postceauşiste, aversiunea faţă de regimul răsturnat şi popularitatea oricui rostea în public un discurs contrar regimului defunct, era puţin probabil să fie pusă în discuţie validitatea actelor puterii revoluţionare. Este evident că decretul-lege şi decretele menţionate aveau caracter obligatoriu, fiind aproape identice sub aspectul redactării şi al tehnicii legislative atât cu actele de acelaşi tip adoptate în cadrul ordinii de drept a unui regim constituţional normal, cât şi cu actele similare adoptate anterior zilei de 22 decembrie. *Normativitatea lor depindea doar de efectivitatea puterii instituite* în urma Revoluţiei. Decretul-lege nr. 1 producea efecte cu caracter normativ general, în sensul abrogării reglementărilor menţionate în textul acestuia.

În cazul comunicatelor, răspunsul este mai dificil. Comunicatele transmit un mesaj politic, exprimă poziţia CFSN faţă de problemele esenţiale ale ţării, schiţând totodată şi un program de reconstrucţie politică şi economică a României. Ca document programatic, comunicatul către ţară al CFSN din 22 decembrie are relevanţă constituţională în cel mai înalt grad. Totuşi, el nu lega autoritatea emitentă, ci doar îi anunţa intenţiile. În aparatul de stat, mai ales în cazul demnitarilor, funcţionarilor, ofiţerilor sau al magistraţilor cu experienţă în sistem, comunicatele au avut o mare importanţă în decelarea intenţiilor deţinătorilor puterii şi în anticiparea măsurilor care ar putea fi luate în viitor[15].

Practic, *importanţa comunicatelor în dirijarea şi orientarea conduitei publice a subiecţilor de drept* în perioada 22-27 decembrie 1989 este *chiar mai mare* decât cea a decretelor sau a decretelor-lege ale CFSN.

---

14. Am preluat această analiză din lucrarea mea *Drept constituţional şi instituţii politice*, vol. 1. *Teoria generală a statului şi a constituţiei. Constituţia română în context european*, Editura Hamangiu, Bucureşti, 2015, pp. 273-274.

15. Trebuie reamintit însă faptul că la acea dată orice informaţie transmisă la radio şi televiziune ori publicată în presă (indiferent de publicaţie) era aşteptată cu nerăbdare, asimilată prompt şi difuzată pe larg, eclipsând comunicatele publicate în *Monitorul Oficial*. Acestea din urmă reprezentau doar o mică parte a fluxului informaţional receptat cu asiduitate de populaţie. Diversele anunţuri făcute în presă – de exemplu, cel referitor la solicitarea CFSN de intrare a trupelor sovietice pe teritoriul ţării – au avut un impact semnificativ, care a determinat sau a influenţat atitudinea unei părţi considerabile a societăţii.

Concluzii

1. Puterea instituită în după-amiaza zilei de 22 decembrie 1989 a fost *o putere revoluţionară*, legitimată prin „aclamaţie" şi susţinută de structurile militare existente. Cu alte cuvinte, temeiul acestei puteri îl constituia voinţa poporului, care s-a manifestat viguros contra regimului lui Nicolae Ceauşescu. CFSN a fost pentru această perioadă de timp *un guvern de fapt*. Ca organ al unei puteri revoluţionare, CFSN *nu era în niciun fel legat de dispoziţiile Constituţiei din 21 august 1965 şi cu atât mai puţin de prevederile legilor în vigoare*. Exercitarea puterii de către membrii CFSN s-a făcut din propria iniţiativă, în afara unei structuri organizatorice sau a unei proceduri referitoare la modul de adoptare a deciziilor. După cum s-a putut constata mai târziu, majoritatea deciziilor au fost adoptate de un grup restrâns de persoane, fără participarea sau chiar fără informarea celorlalţi membri.

2. Actele adoptate în perioada 22-27 decembrie *aveau neîndoielnic forţă juridică*. Este în afara oricărei discuţii că decretul-lege şi decretele menţionate aveau *caracter obligatoriu*, fiind aproape identice sub aspectul redactării şi al tehnicii legislative atât cu actele de acelaşi tip adoptate în cadrul ordinii de drept a unui regim constituţional normal, cât şi cu actele similare adoptate anterior zilei de 22 decembrie. Decretul-lege nr. 1 producea efecte cu caracter normativ, în sensul abrogării reglementărilor menţionate în textul acestuia. *Normativitatea lor depindea doar de efectivitatea puterii instituite* în urma Revoluţiei.

În cazul comunicatelor, răspunsul este mai dificil. Comunicatele transmit un mesaj politic, exprimă poziţia CFSN faţă de problemele esenţiale ale ţării, schiţând totodată şi un program de reconstrucţie politică şi economică a României. Ca document programatic, comunicatul către ţară al CFSN din 22 decembrie are *relevanţă constituţională în cel mai înalt grad*. Totuşi, el nu lega autoritatea emitentă, ci doar îi anunţa intenţiile. Practic, *importanţa comunicatelor în dirijarea şi orientarea conduitei publice a subiecţilor de drept* în perioada 22-27 decembrie 1989 este *chiar mai mare* decât cea a decretelor sau a decretelor-lege ale CFSN.

Considerations on the Legal Nature of the National Salvation Front's Council and on the Legal Character of Its Acts (Proclamations, Decrees, Decree-Laws)

The new state *power* established in the afternoon of the 22nd of December 1989 was *a revolutionary one*, legitimated by means of "acclamation" and sustained by the existing military structures. In other words, the foundation of this power consisted in the will of the people, vigorously manifested mainly against Nicolae Ceauşescu's regime. The CFSN acted for this time span as a *de facto government*. As body of a revolutionary power, the CFSN was *in no way bound by the provisions of the Constitution of 21st of August 1965 and even less by the provisions of prior or subsequent statutory law*. Exercise of state power by CFSN's members took place on their own initiative, without any organisational structure or specific procedure concerning decision-making. As later noticed, the bulk of the Council's decisions were made by a small group of persons, without involving or even informing the rest of the members.

The acts passed between December 21st-27th 1989 were without a doubt *legally binding*. It is beyond any dispute that decree-laws and decrees had binding force ; they were almost identical from

the viewpoint of the phrasing and of the legislative technique both with acts of the same kind adopted under the legal order of a normal constitutional regime and with similar acts passed before the 22nd of December 1989. *The normative character of the said acts depended only on the effectiveness of the political power instituted* as a consequence of the Revolution.

In the case of the proclamations, the answer is more difficult. The proclamations conveyed a political message, they expressed CFSN's position regarding the main issues of the land, and drafted at the same time some programmatic approaches for Romania's political and economical reconstruction. As a programmatic document, the Proclamation to the Country („Comunicatul către ţară") of CFSN from the 22nd of December *is constitutionally relevant to the highest degree*. However, the act did not bind the authority issuing it, but only expressed the authority's intentions.

Actually, *the effect of the proclamations in steering and guiding the public behaviour of the legal subjects* between December 21st-27th 1989 was *even greater* than in the case of CFSN's decrees and decree-laws.

Alexandru MURARU

Consecinţele lui 1989 : de la negare la expulzare. Noua putere de la Bucureşti şi disputa asupra revenirii regelui Mihai I în primul an postdecembrist*

Argument

În decembrie 1989, odată cu evenimentele care au generat prăbuşirea regimului comunist, persoana regelui Mihai I a devenit şi mai prezentă în România. Mesajele sale de la Radio Europa Liberă[1] au stârnit un val de emoţie puternică, mai ales atunci când, în primele sale interviuri, monarhul declara că a refuzat categoric propunerile celor din preajma sa care îl îndemnau să revină în ţară, în zilele tulburate ale lui decembrie 1989. Considerând că ar fi nedemn faţă de cei care se sacrificaseră în 1989 pe altarul libertăţii, suveranul declara : „Nu mă duc acolo, pentru că tinerii din România nu au murit pentru mine"[2]. În plus, numeroşi membri ai emigraţiei româneşti sau intelectuali publici au evocat numele regelui şi chestiunea legitimităţii acestuia ca formule de integrare politică a alternativei regalităţii în noul context politic. Lipsa unei legături fizice cu ultimul monarh al României, propaganda istoriografiei oficiale şi discursul public au făcut ca această opţiune să devină treptat o temă nu numai civică, ci şi politică. Primul an postdecembrist este edificator din perspectiva raporturilor dintre ultimul rege al României şi puterea nou-instalată la Bucureşti. Studiul de faţă investighează modul în care s-a instalat această temă – revenirea regelui Mihai I –, felul în care aceasta a fost

* Acest capitol este în mare o reluare a două subcapitole din Alexandru Muraru, *Cum supravieţuieşte monarhia într-o republică ? Regele Mihai, românii şi regalitatea după 1989*, prefaţă de Emil Hurezeanu, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2015.

1. „Regele Mihai către români" (Versoix, 19 decembrie 1989) ; „Apel al Regelui Mihai către poporul român" (Versoix, 21 decembrie 1989, transmis de Radio Europa Liberă, Vocea Americii, BBC şi de ziariştii întruniţi la Ferney-Voltaire, Franţa) ; „Apel al Regelui Mihai către poporul său" (Versoix, 21 decembrie 1989) ; „Apel al Regelui Mihai" (Versoix, 23 decembrie 1989), în Liviu Vălenaş, *Regele Mihai printre noi (1989-1999)*, prefaţă de Liviu Antonesei, Editura Ars Longa, Iaşi, 1999, pp. 261-263.
2. Principele Radu al României în dialog cu Nicolae Drăguşin, *Altfel. Legământul noii generaţii regale*, cuvânt înainte de Andrei Brezianu, Editura Polirom, Iaşi, 2009, p. 129.

interpretată, instrumentalizată şi disputată de diversele grupuri din societate, luând ca repere semnificative evenimentele din aprilie şi decembrie 1990. Cele două momente se disting prin semnificaţii, desfăşurare, etape şi consecinţe. Între cele zece tentative ale monarhului de a reveni în ţară până în 1997, cu excepţia vizitei de 72 de ore din aprilie 1992, toate au fost fie respinse, fie oprite prin expulzare (decembrie 1990 şi octombrie 1994), fapt ce transformă această temă într-o veritabilă cheie de lectură prin care se pot interpreta tranziţia românească, discursul politic, atitudinea actorilor, confruntarea cu trecutul, raportarea faţă de alternativa monarhică, poziţionarea faţă de integrarea ţării în Europa etc.

Interviul care naşte speranţa şi temerea

La 5 aprilie 1990, cotidianul *România liberă*[3] a publicat un dialog inedit cu regele Mihai I. Acesta venea ca reacţie la un „puternic ecou" generat de cititorii ziarului, în urma unui interviu luat monarhului, în Franţa, în ianuarie 1990[4], cea dintâi conversaţie editată de o publicaţie cu un asemenea tiraj după îndepărtarea de la putere a regimului Ceauşescu[5]. În acest material monarhul şi-a anunţat oficial prima vizită în România după prăbuşirea dictaturii comuniste. Făcând un scurt sumar al itinerarului şi definind scopul vizitei, Mihai I a spus: „Anul acesta voi petrece Paştele în ţară, acasă, în mijlocul compatrioţilor mei... după 43 de ani de exil. Ţin să precizez că această călătorie nu are nimic politic. Vreau pur şi simplu să văd Bucureştiul, să mă întâlnesc cu cât mai mulţi români, să merg la Curtea de Argeş pentru a mă reculege la mormintele strămoşilor mei, să particip la slujba de Înviere într-o biserică românească. E un pelerinaj după care sufletul meu tânjeşte de atâţia ani şi care va dura o săptămână sau două"[6].

Cu doar două zile înaintea sosirii regelui, guvernul României a emis un comunicat de presă în care solicita casei regale anularea vizitei programate, în condiţiile în care guvernul acordase deja, prin legaţia României de la Berna, vizele necesare familiei regale. Motivul invocat de reprezentanţii executivului de la Bucureşti era dat de „puternice reacţii de opoziţie din partea multor forţe politice din ţară", ca şi de o împotrivire afişată de unii lideri[7] în Consiliul Provizoriu de Uniune Naţională (CPUN). Raţiunea mesajului guvernamental invoca de altfel puternica încărcătură politică ce ar fi presupus-o vizita regelui, în condiţiile apropierii alegerilor din 20 mai 1990. De asemenea, guvernul României de la acea vreme pretexta grijă pentru „imaginea" familiei regelui şi pentru securitatea personală a monarhului, determinată bunăoară de abundenţa unor „grupuri extremiste".

3. „În exclusivitate. Declaraţia regelui Mihai I" (interviu cu regele Mihai I realizat de Mircea Fodoreanu), *România liberă*, anul XLVII, nr. 14122 (serie nouă, nr. 88), 5 aprilie 1990, p. 1.
4. „Ultimul suveran al României îşi exprimă opiniile" (interviu cu regele Mihai I realizat de Mircea Fodoreanu), *România liberă*, anul XLVII, nr. 14071 (serie nouă, nr. 37), 4 februarie 1990, p. 4.
5. Cotidianul *România liberă* avea în primul trimestru al anului 1990 o medie a tirajului zilnic estimată la 1.500.000 de exemplare (Silviu Alupei, „Democraţia tirajelor", *22*, anul I, nr. 8, 9 martie 1990).
6. „În exclusivitate. Declaraţia regelui Mihai I", art. cit.
7. Vezi, spre exemplu, declaraţia liderului unui partid liberal nou-înfiinţat, Ion I. Brătianu şi Ştefan Ciochinaru, „Ion I. Brătianu despre retragerea vizei de intrare în ţară a fostului rege", *Viitorul PNL*, anul I, nr. 93, 13 aprilie 1990, p. 2.

Comunicatul de presă al forului guvernamental îl sfătuia pe monarh să mute vizita după 20 mai. În fapt însă, adevăratul motiv se regăsea în acelaşi comunicat şi făcea trimitere la personalitatea regelui, la contextul politic complex generat de lipsa legitimităţii electorale, precum şi la dezbaterile cu privire la forma de stat care începeau să aibă loc în societate: „Această acţiune [intenţia regelui de a vizita România, *n.n.*] şi publicitatea ce o înconjoară sunt interpretate ca un gest politic de natură să introducă elemente nedorite în campania electorală, să stârnească noi pasiuni..."[8]. Mai mult, ostilitatea executivului a fost demonstrată şi prin declaraţii belicoase sau imprudente faţă de un personaj istoric care ridica o problemă legitimă, şi nu statală. Ministrul adjunct de la acea vreme, Romulus Neagu, declara că „(Ex-)regele, care a trăit 43 de ani în exil, nu ar suferi prea mult dacă va fi lăsat în exil încă puţin"[9].

Guvernul invocă imixtiunea regelui în chestiuni electorale

În acelaşi context, într-o emisiune televizată la postul naţional, prim-ministrul Petre Roman, unul dintre principalii opozanţi la adresa lui Mihai I, a explicat pe larg motivele care au dus la anularea vizelor de intrare pentru rege şi familia sa. Politicianul român a vorbit despre o „acţiune politică" în care regele se implicase la 23 februarie 1990, prin trimiterea unei scrisori membrilor CPUN, în care îşi exprima opinia cu privire la dezbaterile din jurul legii electorale[10]. În vreme ce Petre Roman a interpretat scrisoarea ca o solicitare de referendum din partea regelui, monarhul considera că era vorba doar de invocarea unui principiu al consultării populare cu privire la procesele democratice în desfăşurare şi la nivelul de reprezentare/legitimare. Ca un argument suplimentar, la o televiziune franceză, premierul român a declarat că obstrucţionarea vizitei regelui se decisese printr-o consultare în interiorul cabinetului, aşadar într-un cerc restrâns în afara prevederilor legale, acţiunea având atmosfera unei adevărate ticluiri împotriva ultimului suveran al României. Alte detalii evidenţiate de schimbul indirect de mesaje au arătat că guvernanţii de la Bucureşti au încurajat iniţial vizita, oferindu-i regelui o casă de protocol pe durata şederii în România, automobile oficiale şi pază personală[11].

Istoricul Lavinia Betea a observat într-o analiză care marca 20 de ani de la acest eveniment că guvernanţii fuseseră „speriaţi de interesul şi curiozitatea multor cetăţeni de a-l vedea pe fostul monarh în carne şi oase" şi, prin urmare, se răzgândiseră în privinţa vizitei deja antamate. Considerat de specialistul în istorie recentă „un afront ce sfida regulile diplomaţiei şi ale bunului-simţ", actul supradimensiona politic un eveniment care debutase ca o vizită particulară. Numeroasele zvonuri lansate de susţinătorii, dar şi de adversarii ideii monarhice au încărcat decorul acestui eveniment. S-a spus că regele va participa la o manifestaţie de amploare în centrul municipiului Timişoara, oraş cu profunde semnificaţii simbolice. Betea a evidenţiat o idee relativ nouă, legată de

8. „Fostul rege Mihai de Hohenzollern – rugat să-şi amâne vizita. Declaraţia Guvernului României", *Adevărul*, anul I, nr. 92, 12 aprilie 1990, p. 3.
9. Biroul de presă al regelui Mihai (13 aprilie 1990), „Mesaj", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14131, serie nouă – nr. 97, 18 aprilie 1990, p. 4.
10. Potrivit comunicatului de presă al biroului casei regale, regele atrăgea atenţia membrilor CPUN asupra faptului că „legea electorală poate predetermina dreptul tuturor românilor de a adopta o constituţie la un stagiu ulterior. [...] orice prevedere constituţională, de orice natură, ar trebui să fie supusă aprobării poporului"; Biroul de presă al regelui Mihai (13 aprilie 1990), art. cit.
11. Biroul de presă al regelui Mihai (13 aprilie 1990), art. cit.

amploarea dezbaterilor care au însoţit acest episod. Istoricul a arătat în analiza sa că tocmai atitudinea rezervată a monarhului a sugerat în presa vremii un model democratic care aducea monarhia în planul unei discuţii practice. Forma de stat, opusă în mod tradiţional republicii, era astfel asociată cu o viziune „mecanicistă" a democraţiei care proslăvea proiectul interbelic, impunea judecăţi „consensuale" regimului comunist şi muta centrul de greutate al schimbărilor sociale spre deciziile şi configuraţia exclusivă a clasei politice[12]. La polul opus al acestei tentative a regelui de a veni în ţară s-a înscris plasarea evenimentului într-un top al celor mai proeminente gafe politice petrecute între 1990 şi 1993. Conform opiniilor parlamentarilor din PDSR, PAC, PUNR, PNŢCD, PDAR şi PL '93 şi celor publicate în *Dilema*[13], încercarea eşuată a regelui de a petrece sărbătorile în România a fost etichetată drept un „incident ridicol" atât pentru persoana monarhului, cât şi pentru imaginea statului român.

Societatea civilă şi presa internaţională devoalează abuzul guvernului

Momentul a beneficiat de un ecou peste orice aşteptări în presa naţională, în opinia publică autohtonă şi în mediile internaţionale. Spre exemplu, cunoscutul dramaturg român stabilit la Paris Eugene Ionesco se declara, la 15 aprilie 1990, într-o scrisoare trimisă regelui Mihai I, „mâhnit" şi „profund întristat" de evenimentele petrecute pe relaţia Versoix-Bucureşti. Invocând accentuarea unui deficit de credibilitate la nivelul naţiunilor vestice cu privire la România, Ionesco a subliniat că „este ruşinos pentru România, este ruşinos pentru Elveţia şi pentru atâtea ţări străine. Aici, la Paris, toată lumea e revoltată. Români şi străini"[14]. În acelaşi timp, alte organizaţii ale societăţii civile, partide politice sau personalităţi publice au luat atitudine faţă de retragerea vizei regelui. Membrii Grupului pentru Dialog Social au calificat situaţia ca „incompatibilă cu o Românie civilizată şi democratică"[15].

În presa şi la televiziunile franceze evenimentul a fost viu disputat. *France-Soir*, *Antenne 2*, *Le Figaro*, *Libération* au comentat ştirea refuzului autorităţilor române de a permite accesul regelui în propria ţară. Spre exemplu, canalul de televiziune *Antenne 2* se întreba retoric, prin jurnaliştii săi, „dacă monarhismul nu mai e îmbrăţişat de români, de ce totuşi nu i s-ar permite [regelui, *n.n.*] să vină la Bucureşti, Timişoara etc.?", în timp ce publicaţia *Libération* a remarcat o slabă susţinere populară a monarhului. Astfel, ziariştii francezi au observat că la aeroport se strânseseră doar 300 de persoane ca să-l întâmpine pe Mihai I, iar după aflarea deciziei guvernului, doar 100 de demonstranţi au participat la o manifestaţie spontană în centrul capitalei. Majoritatea materialelor au indicat o slabă popularitate a soluţiei regale şi au condamnat aproape univoc maniera guvernului de la Bucureşti de a soluţiona problema. Acelaşi *Libération* a accentuat că „refuzul in extremis al vizitei «riscă de a fi luat ca un semn suplimentar al slăbiciunii actualului regim, care pare a fi cuprins de panică la cea mai mică ocazie»"[16].

12. Lavinia Betea, „Monarhia ca soluţie a democraţiei", *Jurnalul Naţional*, 12 aprilie 2010, p. 21.
13. Petru Ionescu, „Gafe la stânga şi la dreapta", *Dilema*, anul II, nr. 78, 8-14 iulie 1994, p. 7.
14. Eugene Ionesco, „Să trăiţi, Majestate", *22*, anul I, nr. 14, 20 aprilie 1990, p. 6.
15. „Comunicat", *22*, anul I, nr. 14, 20 aprilie 1990.
16. Corneliu Vlad, „Paştele regelui în presa franceză", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14131, serie nouă - nr. 97, 18 aprilie 1990, p. 6.

Anularea vizei regelui şi atitudinea guvernului marchează debutul conflictual al relaţiilor autorităţilor postcomuniste cu familia regală

Consecinţele imediate ale respingerii vizitei s-au tradus într-o răcire totală şi bruscă a relaţiilor dintre familia regală şi executivul român. În mesajul distribuit presei imediat după anularea vizitei, casa regală condamna poziţia schimbătoare a politicienilor de la Bucureşti, excluzând varianta oficială – aplicarea legii electorale şi evitarea violenţelor spontane. Dezvăluind în acelaşi timp etapele discuţiilor dintre cele două părţi, oficialii casei regale au recunoscut implicit negocierile purtate cu autorităţile române, discuţii care au avut iniţial un caracter confidenţial.

Din cronologia evenimentelor, din etapele negocierilor descrise de actorii politici şi din materialele publicate reţinem două detalii importante. În primul rând, a fost vorba despre disponibilitatea autorităţilor române de a răspunde nu numai afirmativ, ci şi logistic la intenţia regelui de a vizita România. În al doilea rând, din analiza presei reiese că regele a admis probabil o înţelegere informală şi, mai mult, a avut un canal important de comunicare cu un guvern aparent ostil, care s-a oferit – cel puţin declarativ – să sprijine vizita sa. Nu putem stabili dacă toate acţiunile oficialilor români au fost menite să genereze rezultatul ştiut sau dacă desfăşurarea evenimentelor a dus, previzibil, spre această direcţie. Cert este că din comunicatul regelui reiese o anume frustrare privind „dezvăluirea" detaliilor negocierilor, ceea ce arată că monarhul nu a prevăzut în abordarea acestui subiect un asemenea scenariu.

Faptele descriu o realitate politică concretă: deşi monarhul se afla pe poziţii antagonice în raport cu guvernul provizoriu de la Bucureşti, dialogul a existat, în spatele uşilor închise, departe de ochii presei şi ai publicului. Acest fapt, dezvăluit ulterior, nu a oprit organizaţii pro- şi antimonarhice să protesteze pe tema refuzului puterii de la Bucureşti de a-i permite regelui Mihai I întoarcerea acasă. În capitală, o anumită „Ligă Anti Monarhică Română" a organizat un miting la care au luat parte câteva sute de persoane şi la care s-au scandat lozinci împotriva „partidelor istorice". În replică, susţinătorii regalităţii au desfăşurat o contramanifestaţie în care i-au etichetat drept „bolşevici" pe susţinătorii puterii şi au scandat afirmaţii care făceau trimitere la continuitatea Frontului Salvării Naţionale cu Partidul Comunist Român şi la eşecul Revoluţiei Române. Există şi poziţii care arată că aceşti „contramanifestanţi" nu erau promonarhişti, ci doar promotori ai apărării drepturilor omului[17].

Politică a fost şi presupusa strategie a liderilor Ion Iliescu şi Petre Roman. Potrivit tezei jurnalistului Paul Gheorghiu, aceştia au încercat iniţial o „diversiune" prin invitarea/acceptarea vizitei regelui. Scopul a fost „discreditarea adversarilor politici realmente periculoşi", prin metode „tipic comuniste", care ar fi declanşat la nivelul percepţiei publicului o asociere a liderilor opoziţiei cu personalitatea monarhului, schimbând astfel cursul evenimentelor. Această retorică a fost utilizată şi de Radu Câmpeanu, liderul Partidului Naţional Liberal şi principalul contracandidat al lui Ion Iliescu. Contrariat de motivele pentru care preşedintele în funcţie a autorizat iniţial vizita lui Mihai I, Câmpeanu l-a chestionat pe Ion Iliescu, etichetându-l totodată drept „criptocomunist": „Aţi aflat că îl cunosc pe rege şi vreţi să mă puneţi în situaţia proastă de a-l refuza în momentul

17. Lavinia Betea, art. cit.

când ar cere probabil să mă vadă". Deşi nu poate fi confirmat sau infirmat, scenariul pare plauzibil, de vreme ce, aşa cum au remarcat şi jurnaliştii de la *România liberă*, vizita a fost suprimată în baza motivelor expuse mai sus, deşi se ştia prea bine că se apropia campania electorală. Argumentele invocate în scenariul lui Paul Gheorghiu conexează anularea vizitei cu momentul în care prim-ministrul şi preşedintele au realizat ce impact „nefast" putea să aibă întoarcerea regelui, din perspectiva suportului popular şi a deschiderii unui nou subiect politic în proxima campanie electorală[18].

Interpretări şi argumente juridico-istorice în disputa privind rolul şi revenirea regelui în România

Aprecierea acestei controverse implică şi necesită o dezbatere mai amplă asupra rolului politic şi/sau istoric al regelui Mihai I şi al oportunităţii regalităţii în noile condiţii istorice şi sociale generate de prăbuşirea dictaturii comuniste. În preajma acestui eveniment din aprilie 1990 au existat câteva detalii care trebuie amintite. În comunicatul oficial al casei regale distribuit presei după incidentul retragerii vizei regelui, deşi monarhul a subliniat că argumentul legii electorale nu poate condiţiona securitatea cetăţenilor unui stat de drept, Mihai I a adus în discuţie litigiul care a şi prevalat interzicerea accesului în România. În acest sens, pentru că guvernul României admitea retragerea cetăţeniei române de către Consiliul de Miniştri, în 1948, regele nu mai era considerat cetăţean român şi deci necesita viză turistică. De aici a pornit practic şi disputa în jurul adevăratelor motivaţii ale celor două părţi; autorităţile opinau că era vorba de vizita unui personaj politic în preajma unui moment electoral, şi nu a unui simplu cetăţean. Chiar dacă regele a invocat în interviul care anunţa vizita caracterul privat al acesteia, răspunsul său care a urmat incidentului de pe aeroportul din Zürich[19] a schimbat total datele problemei. „E o situaţie inedită pentru mine!"[20], spunea afectat regele atunci, dar preciza ulterior că, „în concordanţă cu Actul Final de la Helsinki din 1975, România este obligată să acorde cetăţenilor săi dreptul de intrare în ţară în orice moment"[21]. Aşadar, deşi regele solicitase viză de intrare, admiţând în acest fel procedura care evidenţia lipsa posesiei unui paşaport românesc, Mihai I a invocat în acelaşi timp o problemă juridică, privind respectarea drepturilor omului, în baza convenţiilor şi tratatelor internaţionale la care România era parte. Transformarea unei chestiuni „private" într-una statală se circumscrie astfel dezbaterii în sine despre scopul vizitei şi statutul monarhului.

Practic, prin demersurile şi controversa creată în jurul acestei situaţii, regele a consimţit iniţial la procedura aplicată unui cetăţean străin, iar executivul român s-a prevalat, sub pretextul unei decizii instituţional-consensuale, de un motiv inexistent. Evenimentul, care a stat sub semnul dublei măsuri, a abuzului, a negocierilor ascunse şi a acuzelor reciproce are şi valenţe politice cu posibile efecte pentru imaginea şi parcursul

18. Paul Gheorghiu, „Liga Monarhică – o nouă diversiune", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14132, serie nouă – nr. 98, 19 aprilie 1990, p. 3.
19. „Fostul rege Mihai a renunţat la vizita în România", *Adevărul*, anul I, nr. 93, 13 aprilie 1990, p. 4.
20. Lavinia Betea, art. cit.
21. Biroul de presă al regelui Mihai (13 aprilie 1990), art. cit.

european al României. Regele Mihai I a admis atunci că apartenenţa României la clubul statelor europene, bazat pe valori democratice, atârna şi de acest moment: „Cererea recentă a României de a fi primită în Consiliul European depinde de asemenea de respectarea acestei condiţii"[22].

O altă argumentaţie privind calitatea politică a regelui Mihai I şi, prin urmare, a acţiunilor sale a venit din partea istoricului literar Alexandru George. În postura de comentator politic şi de analist al vieţii publice autohtone, în primii ani postdecembrişti Alexandru George a caracterizat imaginea şi statutul lui Mihai I ca decurgând dintr-un profund rol politic. Plecând de la aserţiunea că regele Mihai I a avut o soartă total diferită de ceilalţi monarhi europeni care şi-au pierdut tronurile în urma instalării regimurilor totalitare, autorul a consacrat un spaţiu vast unei incursiuni critice în monarhismul românesc. Astfel, Alexandru George a văzut utilitatea monarhiei prin prisma unui „factor de echilibrare" a vieţii politice autohtone şi ca o formulă de consolidare a unirii principatelor. În concepţia acestuia, „criza regalităţii româneşti" a apărut odată cu prima abdicare a lui Carol al II-lea, dar mai ales prin instaurarea regimului de dictatură personală consfinţit prin Constituţia din 1938[23].

Parcursul politic al lui Mihai I începe, în opinia lui Alexandru George, în momentul în care, abandonat de toate forţele politice, Carol al II-lea a lăsat puterea generalului Ion Antonescu şi nu fiului său, aşa cum cerea cutuma familiei regale. Lipsit de prerogative şi fiind într-o situaţie de subordonare – spune editorialistul –, Mihai I s-a aflat în situaţia lui Victor-Emanuel al Italiei, „flancat, dar de fapt dominat de un «Conducător»", care a trebuit să colaboreze nefiresc cu un dictator, iar apoi cu un guvern procomunist. Rolul politic al regelui Mihai I a fost unul pronunţat şi determinat deopotrivă de situaţia specială în care s-a aflat: „El nu a fost însă un rege propriu-zis şi cu atât mai puţin nu şi-a exercitat rolul pe care i-l dădea Constituţia". În plus, materialul din *România liberă* insistă asupra statutului politic al monarhului, prin susţinerea populară de care a beneficiat în anii războiului şi imediat după („a întrupat supremele speranţe ale poporului"), realizând un model politic proiectat de tatăl său: „În fond, [Mihai I, *n.n.*] a realizat tocmai ce tatăl său imaginase pentru sine însuşi în ultimii ani de domnie: a fost adevăratul preşedinte al Partidului Naţiunii, căci a avut de «partea sa» imensa majoritate a *poporului român*". Editorialistul Alexandru George a opinat că actul istoric de la 23 august i-a conferit monarhului calitatea de personaj politic, iar, în urma împrejurărilor postrevoluţionare şi postcomuniste – spune criticul literar –, Mihai I nu putea fi considerat un arbitru al scenei politice. Totodată, schimbarea configuraţiei politice după 1944 este pusă indirect pe seama acţiunilor regelui. Comparat mai mult cu Alexander Dubček decât cu alţi monarhi europeni, regele Mihai I apare ca un personaj supralicitat politic şi prin faptul că – spune Alexandru George – nu a beneficiat de sprijinul Providenţei, din acest motiv excluzându-se a priori şi legitimarea sa divină[24].

22. *Ibidem*.
23. Alexandru George, „Gânduri despre Monarhie", *Adevărul*, anul XLVIII, nr. 14131, serie nouă – nr. 97, 18 aprilie 1990, pp. 1, 4.
24. *Ibidem*.

Regele şi familia sa, expulzaţi din ţară, ca reper al confruntării simbolice cu noua putere politică

Evenimentul care a proiectat aproape pentru totdeauna natura relaţiei dintre autorităţile postcomuniste de la Bucureşti şi ultimul suveran al României a fost unul dintre cele mai violente simbolic din toată tranziţia de la comunism la democraţie. La câteva zile după această tentativă a regelui de a vizita ţara, în decembrie 1990, expulzarea sa şi ecoul generat în presa naţională, dar mai ales în mediile prooccidentale[25], au atins un nivel nemaiîntâlnit al reverberaţiilor politice. Memoria colectivă reţine astfel secvenţe stânjenitoare cu membrii familiei regale escortaţi pe drumurile României şi flancaţi de forţe de ordine[26]. Diferită ca polemică, context şi desfăşurare[27], încercarea regelui de a vizita ţara la 25 decembrie 1990 a rămas un reper important în crearea unei lupte simbolice între autorităţi şi revenirea monarhului. După cum remarcă şi profesorul Vladimir Tismăneanu[28], câştigarea unui aport de legitimitate pare să fi fost miza unor controverse care s-au purtat între argumente de ordin tehnic şi motivaţii cu caracter politic. Insistând asupra ideii că expulzarea regelui a fost de fapt o repudiere a continuităţii democratice a guvernanţilor, acelaşi Vladimir Tismăneanu a afirmat cu ocazia respectivă că „echipa" condusă de Petre Roman şi Ion Iliescu încerca atunci să-şi consolideze imaginea de „păstrători ai valorilor naţionale"[29].

Raporturile dintre dimensiunea vizitei, caracterul său şi succesiunea desfăşurării evenimentelor, pe de o parte, şi răspunsurile autorităţilor, pe de altă parte, au fost în final disproporţionate. Având în vedere precedentul din aprilie 1990, când, puse în faţa unor acuzaţii reciproce, părţile au recunoscut indirect negocierile purtate înaintea evenimentului propriu-zis, intervenţia principesei Margareta pe lângă prim-ministrul Petre Roman[30] a nuanţat de această dată dezbaterea privind caracterul vizitei.

Ceea ce remarcăm în mod deosebit la acest moment este duritatea măsurilor luate şi a acuzaţiilor formulate. Monarhul utiliza un paşaport danez care nu impunea, după propriile declaraţii, solicitarea unei vize[31], astfel că lucrătorii de la autoritatea de frontieră

25. Tia Şerbănescu, „Imaginea României", *Adevărul*, nr. 14339, serie nouă – nr. 305, 28 decembrie 1990, p. 1.
26. Vezi, spre exemplu, la aproape 20 de ani de la acest eveniment, secvenţa relatată de Mircea Mihăieş, „Contrafort: Republică sau Monarhie?", *România literară*, anul XLI, nr. 22, 5-11 iunie 2009; de asemenea, emisunea „13-14 cu Liviu Mihaiu" (tema emisiunii, „Monarhie *versus* republică"), realizată de Liviu Mihaiu şi Andrei Gheorghe, difuzată de Radio Guerrilla, 30 martie 2009, intervalul orar 13:03-14:00.
27. A. Sergiu şi A. Păduraru, „Cele 11 ore şi 27 de minute ale unei vizite neanunţate", *Adevărul*, anul I, nr. 305, 27 decembrie 1990, pp. 1, 5.
28. Vladimir Tismăneanu, „Pălmuirea istoriei", *22*, anul II, nr. 1, 11 ianuarie 1991, pp. 8-9.
29. *Ibidem*.
30. „Autorităţile române au ştiut", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14340, serie nouă – nr. 306, 29 decembrie 1990, p. 5.
31. Bogdan Baltazar, purtătorul de cuvânt al guvernului, afirma că „[Regele, *n.n.*] a venit în România pe baza unei informaţii greşite pe care un stat incompetent i-a dat-o, fiindcă el credea că mai este în vigoare convenţia de desfiinţare a vizelor diplomatice între Regatul Danemarcei şi România, încheiată în anii 1980, când Ceauşescu era pentru Occident un mare idol. El a crezut că această convenţie de desfiinţare a vizelor la purtătorii de paşapoarte diplomatice ai celor două ţări mai este în vigoare. El şi staful lui încremenit în timp şi în proiect n-au ştiut că în 1988, din cauza fărădelegilor lui Ceauşescu, Regatul Danemarcei denunţase această convenţie" (vezi interviul cu Bogdan

i-au permis regelui accesul în țară. Alte surse[32] indică faptul că autoritățile române emiseseră o viză valabilă 24 de ore care, ulterior, ar fi fost anulată. Oprirea regelui prin blocarea autostrăzii București-Pitești, în apropierea localității Curtea de Argeș, cu un baraj de mijloace mobile motorizate aparținând Ministerului de Interne și Ministerului Apărării, dotate cu armament și muniție, a adus în discuție scenariul folosit în aprilie 1990 și panica creată în jurul unui eveniment care îl avea în centrul său pe fostul șef de stat în timpul celui de-al Doilea Război Mondial[33]. Reținerea pașaportului regelui, oprirea aeronavei la sol, expulzarea monarhului cu un avion militar, precum și unele amănunte descrise la fața locului („În apropierea intrării în oraș, poliția a organizat însă un baraj cu vehicule militare și tractoare. Suita regală a fost întâmpinată cu pistoale automate îndreptate asupra ei"[34]), dar și imaginile difuzate de postul național, cu toate etapele „sejurului regal" au transformat o vizită particulară într-un scandal internațional[35]. Mai mult, implicarea unor instituții ale statului, efectele negative generate de luarea unor decizii la limita legalității, a onoarei și a bunului-simț, necoordonarea autorităților[36], precum și virulența declarațiilor guvernamentale au scos în evidență politizarea și instrumentalizarea excesive ale unui eveniment desfășurat pe durata uneia dintre cele mai importante sărbători ale creștinătății.

Declarația de presă a purtătorului de cuvânt al guvernului, Bogdan Baltazar[37], persoana autorizată să emită opiniile oficiale ale decidenților guvernamentali, a rămas în folclorul popular drept una dintre cele mai neinspirate, mai calomnioase și mai dezonorante manifestări oficiale ale unui demnitar român la adresa regelui Mihai I și a familiei sale. Solicitat să ofere detalii și poziția guvernamentală cu privire la situația creată în jurul vizitei lui Mihai I și a măsurilor luate de executivul de la București, acesta a subliniat că guvernul nu a știut de intenția monarhului de a vizita România decât după ce acesta se afla deja pe teritoriul țării. Totodată, calificând drept „sfidătoare" scrisoarea trimisă de principesa Margareta șefului executivului român, Bogdan Baltazar a făcut aprecieri personale la adresa lui Mihai I și a familiei sale, aducând grave prejudicii de imagine instituției pe care o deservea și politizând excesiv o dispută care era, aparent, una birocratică. Iată ce spunea demnitarul: „Evident că nu putem numi în niciun fel această notificare [scrisoarea principesei Margareta pentru prim-ministrul Petre Roman, *n.n.*], o putem considera o notificare a menținerii disprețului pe care această familie l-a avut întotdeauna, în fapt, față de acest popor, pe care nu l-a înțeles niciodată și pe care

Baltazar, în Adriana Săftoiu, *Vocile puterii. De vorbă cu purtătorii de cuvânt*, postfață de Emil Hurezeanu, Editura Trei, București, 2007, p. 35).

32. Ioan Roșca (coord.), *România. Date și fapte*, Agenția Română de Presă AGERPRES, București, 2011, p. 23.
33. Sorin Roșca Stănescu, „Regele expulzat!", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14338, serie nouă – nr. 304, 27 decembrie 1990, pp. 1-2.
34. *Ibidem*.
35. Stelian Tănase, „12 ore de întuneric", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14338, serie nouă – nr. 304, 27 decembrie 1990, p. 1.
36. M. Nicolae, „Și totuși regele era așteptat!", *Adevărul*, anul I, nr. 305, 27 decembrie 1990, pp. 1, 5.
37. Bogdan Baltazar, după aproape 20 de ani de la eveniment, dădea o interpretare cu totul nouă celor întâmplate relatând că, de fapt, declarația fusese dată unui sigur jurnalist – Paul Grigoriu – care, la rândul său, o adusese la cunoștința directorului AGERPRES de la acea vreme, Neagu Udroiu. Neprofesionalismul acestuia din urmă, povestește Baltazar, ar fi dus la o decizie unilaterală a directorului, și anume la transformarea interviului în comunicat de presă și la distribuirea sa sub antetul guvernului (Adriana Săftoiu, *op. cit.*, pp. 36-37).

continuă să nu-l respecte astăzi"[38]. Peste ani, Baltazar şi-a completat poziţia afirmând că scrisoarea fiicei regelui era antedatată, astfel că aceasta ajunsese după vizita monarhului, iar tocmai tonul folosit era cel care generase reacţia dură a guvernului[39]. Chiar oficialii casei regale au comparat, în declaraţia de presă care a urmat evenimentului, afirmaţiile lui Bogdan Baltazar cu mistificările aberante ale propagandei comuniste de după 1947[40].

Reacţia societăţii civile, a opoziţiei şi a regelui

Cum era de aşteptat, criticile la adresa executivului s-au înteţit, condamnarea „expulzării" a fost aproape unanimă şi a devenit o nouă temă a opoziţiei politice sau civice la adresa puterii de la Bucureşti. Alianţa Civică a înaintat un protest Parlamentului României, cerând condamnarea fermă a cabinetului condus de Petre Roman pentru abuzurile săvârşite în exercitarea autorităţii faţă de persoana regelui Mihai I şi a familiei sale[41]. Totodată, Asociaţia Foştilor Deţinuţi Politici a catalogat ca „incalificabile" măsurile guvernului, ele fiind traduse ca „o grosolană şi iresponsabilă încălcare a drepturilor omului". Membrii asociaţiei au concluzionat că, în urma acestor abuzuri, reprezentanţii puterii „rămân, aşa cum au fost dintotdeauna, comunişti în gândire şi comunişti în fapte", subliniind în acelaşi timp că aceste derogări de la litera legii şi a convenţiilor internaţionale nu reprezintă altceva decât o nouă încercare de falsificare a istoriei României[42]. Alte luări de poziţie au interpretat deciziile guvernamentale drept „gafe monumentale" sau abuzuri şi au calificat cele petrecute drept o „ruşine"[43].

În aceeaşi notă critică la adresa executivului de la Bucureşti se înscriu şi protestele partidelor politice şi ale altor asociaţii sau organizaţii civice. Spre exemplu, filiala din Germania a Alianţei Civice a condamnat abuzurile săvârşite de guvernanţii români prin „expulzarea" regelui Mihai I, invocând totodată contextul, motivaţiile politice şi fundamentele istorice care au însoţit acest moment. Considerată „antiromânească şi anticreştină", oprirea regelui a fost sancţionată în termeni radicali, făcându-se astfel o analogie cu regimurile comuniste, care îngrădeau drepturile omului şi obturau practicarea religiei: „Această brutală şi necivilizată împiedicare a unui român de a se reculege şi ruga în sfânta noapte a Crăciunului la mormintele străbunilor săi dovedeşte, încă o dată, cât de lipsită de omenie este puterea instalată la conducerea ţării noastre. [...] Puterea actuală, emanaţie finală a zecilor de ani de teroare comunistă şi nu a revoltei din decembrie 1989, cum îi place să se considere, a dovedit încă o dată cât este de străină de poporul român, de credinţa lui, de tradiţiile lui, de eroii lui, cât şi de întreaga lume civilizată"[44].

38. Pentru o imagine elocventă, vezi A. Sergiu şi A. Păduraru, art. cit.
39. Purtătorul de cuvânt al guvernului denunţă formulele de adresare folosite în scrisoare („Domnule Roman") şi caracterizează documentul ca fiind marcat „de o impertinenţă de nici unui şef adjunct de protocol nu îi puteai scrie aşa: «Să luaţi toate măsurile să meargă vizita bine». Treaba asta ne-a enervat foarte tare şi pe Roman, şi pe mine şi am comentat-o a doua zi" (Adriana Săftoiu, *op. cit.*, p. 35).
40. „Autorităţile române au ştiut".
41. „Proteste privind expulzarea abuzivă a Regelui", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14340, serie nouă – nr. 306, 29 decembrie 1990, p. 2.
42. „Protest", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14339, serie nouă – nr. 305, 28 decembrie 1990, p. 1.
43. Sorin Roşca Stănescu, art. cit.
44. „Proteste privind expulzarea abuzivă a Regelui", p. 4.

Partidul Social Democrat Român a invocat calitatea de cetăţean a regelui Mihai I, „născut, crescut şi educat în România", precum şi meritele sale în lovitura de stat de la 23 august 1944 împotriva „coaliţiei Axei Fasciste, salvând ţara de la un dezastru". Formaţiunea a dezaprobat imediat evenimentul de la 25 decembrie 1990, catalogând atitudinea guvernului drept „arbitrară şi nejustificată". Poziţia Partidului Naţional Liberal, partid de opoziţie cu o atitudine ambiguă în anii 1990 în privinţa restauraţiei monarhice, a fost oarecum moderată. Deşi a adus în discuţie argumente care au fost invocate în prealabil de alţi competitori politici sau mişcări civice, tonul folosit nu s-a distins ca fiind unul violent împotriva puterii. Astfel, liberalii se declarau surprinşi de intenţia regelui de a vizita ţara şi concluzionau că „s-ar fi cuvenit [ca vizita, *n.n.*] să fie pregătită în mod corespunzător", nefiind foarte clar de partea cui plasau aceştia culpa pentru organizarea defectuoasă a primirii monarhului. În continuare, apelul PNL a menţionat totuşi că, în pofida disfuncţionalităţilor create de ambele părţi în tratarea legală şi logistică a unui subiect sensibil, regele ar fi trebuit să fie lăsat să-şi petreacă Crăciunul în ţară şi să meargă la mănăstirea Curtea de Argeş pentru a se reculege la mormintele strămoşilor săi. În finalul comunicatului înaintat presei, liberalii au calificat măsurile luate de autorităţi în cazul reţinerii şi expulzării regelui drept „o gravă greşeală politică şi morală", un „gest pripit şi nedrept al guvernului", care s-a transformat rapid într-un „nedorit motiv de discreditare" pentru imaginea României în plan internaţional[45]. „Filialele Uniunii Mondiale a Românilor Liberi din România", angajate „să restabilească legătura între românii de pretutindeni", au văzut în îndepărtarea regelui o a doua expulzare a sa, după 43 de ani. Sucursalele autohtone ale organizaţiei fondate în exil de Ion Raţiu, lider al Partidului Naţional Ţărănesc Creştin Democrat, au calificat întâmplarea care l-a avut în centrul său pe regele Mihai I drept un „abuz de putere" faţă de cel care „a fost şi a rămas, de fapt şi de drept, român, descendentul suveranilor care au făcut din ţara noastră România modernă"[46].

Tema dublei expulzări este reiterată şi de însuşi regele Mihai I în mesajul de Anul Nou 1991, adresat românilor. Invocând „lovitura de stat comunistă din 30 decembrie 1947" şi amintind motivul vizitei în România – „pentru a mă ruga împreună cu voi şi pentru voi" –, monarhul a acuzat în mod direct puterea neocomunistă de la Bucureşti de brutalitatea măsurilor luate în respingerea sa din ţară. În punctul culminant al discursului, guvernanţii postdecembrişti sunt stigmatizaţi ideologic („Aceleaşi forţe care mă obligaseră acum 43 de ani să abandonez funcţiile mele, sub ameninţarea execuţiei a 1.000 de studenţi luaţi ostatici, s-au hotărât din nou să se opună brutal voinţei şi dreptului meu de a veni în mijlocul vostru"), dar şi din punctul de vedere al tacticilor folosite, cu guvernul stalinist condus de Petru Groza („Constat astfel cu regret că aceste forţe, cu aceleaşi metode şi minciuni care au distrus economia, societatea şi sufletul României, există şi se manifestă încă astăzi")[47].

45. *Ibidem.*
46. *Ibidem.*
47. „Mesajul adresat poporului român de către majestatea sa regele Mihai I al României cu ocazia Anului Nou 1991", *România liberă*, anul XLVIII, nr. 14341, serie nouă – nr. 307, 4 ianuarie 1991, p. 1.

Demisia unui ministru al guvernului şi reacţia lui Ion Iliescu

Un gest politic important în analiza dimensiunii politice a tentativei regelui Mihai I de a vizita România în decembrie 1990 a fost cel generat de reacţia oarecum neaşteptată şi radicală a unui membru al executivului. Andrei Pleşu, ministru al Culturii în primul guvern postdecembrist, şi-a înaintat demisia şefului guvernului în primele zile ale lui ianuarie 1991, ca urmare a refuzului autorităţilor române de a-i acorda viza regelui, dar şi din cauza disfuncţionalităţilor create de luarea deciziilor în interiorul executivului. Pleşu a acuzat atunci lipsa de transparenţă la nivelul cabinetului şi a vorbit despre absenţa solidarităţii guvernamentale şi a consensului politic în luarea deciziilor. Mai mult, demnitarul s-a arătat totodată deranjat atât de aprecierile istorice ale purtătorului de cuvânt Bogdan Baltazar, cât şi de invocarea şi prezentarea în şedinţa de guvern de către ministrul de Interne de la acea dată, Doru Viorel Ursu, a unui document emis de cabinetul lui Petru Groza[48]. În plus, filosoful a declarat că nici nu era convins de virtuţile sistemului republican. Astfel, la 2 ianuarie 1991, într-un interviu acordat postului public de televiziune, Andrei Pleşu anunţa public decizia şi motivele care îl determinaseră să apeleze la acest „protest" politic[49].

După cum era de aşteptat, o asemenea reacţie a unui membru al guvernului a generat şi manifestaţii publice. La Iaşi, „monarhiştii" au organizat un miting la care au luat parte mai bine de 2.000 de participanţi. Aceasta era de fapt o continuare a protestelor înaintate de partidele de opoziţie şi asociaţiile civice, în care intelectuali publici ca Mihai Ursachi sau Liviu Antonesei au făcut pledoarii în favoarea regalităţii, insistând asupra lipsei de legitimitate a regimului politic postdecembrist[50]. Dinamica evenimentelor provocate de expulzarea regelui Mihai I şi de polemicile politice născute din disputarea acestui eveniment au determinat iniţierea unor măsuri reparatorii care să soluţioneze problema juridică a cetăţeniei monarhului. Tot Andrei Pleşu a dezvăluit că, „în urma unei şedinţe, unice, prin lungimea ei [...] şi prin intensitatea discuţiilor pe care le-a cuprins"[51], guvernul s-a pus – doar aparent – de acord, pentru clarificarea acestei chestiuni delicate.

Preşedintele Ion Iliescu a catalogat[52] drept „dezolantă" natura mijloacelor folosite de regele Mihai I în încercarea sa de a reveni pe pământul natal: „M-a dezolat maniera lui de a aborda această problemă. Chiar pentru un om simplu, a se folosi de minciună, de subterfugii, de fals pentru a pătrunde pe uşa din dos într-o ţară e nedemn, dar pentru un om cu pretenţii de suveran!". Declaraţia primului om în stat nu a făcut însă referire la mijloacele folosite de întreaga pleiadă de instituţii implicate în operaţiunea de „recuperare" a „fostului monarh", sugerând doar o variantă vehiculată intens în mediile publice de după decembrie 1990. Scenariul spunea că, folosidu-se de un paşaport danez, regele ar fi încercat să pătrundă fraudulos în România, luând pe neaşteptate autorităţile române. Mai mult, s-a afirmat că Mihai I ar fi recurs la violenţă în unele

48. Vezi *Monitorul Oficial*, nr. 122, 29 mai 1948.
49. Ilarion Ţiu, „Andrei Pleşu, demisionar din guvern de dragul regelui Mihai", *Jurnalul Naţional*, ediţia I, anul XVIII, nr. 5577, 28 ianuarie 2011.
50. *Ibidem*.
51. *Ibidem*.
52. Andrei Alexandru, „Bal la Cotroceni", *Adevărul*, anul II, nr. 308, 4 ianuarie 1991, pp. 1-5.

momente ale scurtei sale şederi[53]. De asemenea, la bordul unui avion închiriat regele nu ar fi figurat în scurta listă cu pasagerii trimisă autorităţilor de frontieră. O tează conspirativă a venit ulterior din partea lui Petre Roman[54] care, la doi ani de la eveniment, mărturisea că refuzul de a-i permite regelui desfăşurarea vizitei în România a fost unul orchestrat, menit să conducă la căderea guvernului; teoria sa îl incrimina pe Virgil Măgureanu ca principal actor al acestui scenariu, de aici nereieşind însă foarte clar cine fuseseră cei care l-au convins pe Roman să ia această decizie – împotriva instinctului şi a voinţei sale politice – , de ce anume planul dejucase şi, mai ales, care fuseseră eventualele consecinţe „ascunse" ale acestuia.

Discursul lui Ion Iliescu în problema expulzării regelui dădea dovadă, încă o dată, de o abilitate politică aparte, care l-a caracterizat în toată cariera sa politică ce însumează mai bine de 60 de ani de metamorfoze doctrinare sau demnităţi politice deţinute. Iliescu nu a respins ideea unei colaborări viitoare, ci a dat asigurări asupra bunelor intenţii ale autorităţilor române, ca o condiţie sine qua non pentru obţinerea oficială a unei vize de intrare în ţară: „Nu respingem aşa ceva [cerere formulată de rege pentru obţinerea vizei turistice, *n.n.*], dacă vine cu propuneri clare, curate, cinstite, ceea ce nu prea s-a dovedit până acum".

Concluzii

Consecinţele lui 1989 au fost atât de evidente pentru primii ani postdecembrişti, încât atitudinea noii puteri de la Bucureşti, instalată ca urmare a revoltei populare din decembrie 1989, a proiectat o întreagă luptă reală şi simbolică, deopotrivă, cu legitimitatea, cu memoria publică, cu trecutul şi cu ultimul suveran al României. Încă din decembrie 1989, atunci când regele, în primele zile ale Revoluţiei de la Timişoara, s-a adresat pe canalele radiofonice românilor, a devenit oarecum evident că întoarcerea sa era una dintre temele importante şi care urma să măsoare gradul de acceptare până la care noii actori urmau să faciliteze reconcilierea cu trecutul. Pentru opoziţia politică, fragmentată şi slabă numeric, cel puţin până în aprilie 1990, tema revenirii lui Mihai I nu a existat. Aceasta a devenit un subiect de dezbatere treptat, pe măsură ce organizaţiile politice şi civice au sesizat nu numai că măsurile folosite împotriva regelui, de o duritate extremă, pot fi folosite şi împotriva lor (a se vedea mineriada din iunie 1990), ci şi că această temă are un impact major asupra unei părţi din electorat. Tema revenirii regelui a recuplat aproape instantaneu dezbaterea asupra formei de guvernământ. În frunte cu liderii din jurul lui Ion Iliescu şi Petre Roman, gruparea ipostaziată de aceştia ca prelungire a unor părţi semnificative din Partidul Comunist a folosit naraţiunea revenirii regelui ca o temă de mobilizare a propagandei contramonarhice, ideologizată de fapt prin raportul referitor la paradigma de putere. Gruparea Iliescu-Roman a inclus din mers această temă în naraţiunea lor conflictual-simbolică şi în temele de atac. Există şi astăzi opinii contradictorii – dacă tema a fost folosită doar pentru a întregi corolarul de teme putere-opoziţie (alături de alte clivaje mari, de exemplu, Est *versus* Vest, stânga *versus* dreapta

53. Adriana Săftoiu, *op. cit.*, p. 35.

54. Bogdan Costea, „Liderii politici despre anularea vizitei regale", *România liberă*, anul L, nr. 14865, serie nouă – nr. 831, 25 decembrie 1992, p. 3; Corneliu Antim, „Venirea Regelui Mihai nu afectează opţiunea republicană a partidului Democrat", *România liberă*, serie nouă – nr. 1109, 19 noiembrie 1993, p. 3.

etc.) sau dacă personalitatea regelui era pentru aceştia un pericol real, care să provoace riscul pierderii guvernării şi controlului instituţiilor. Cert este că, aşa cum reiese din pleiada de evenimente şi de obstrucţionări materializate în nu mai puţin de zece respingeri oficiale ale revenirii în ţară a regelui (între care două expulzări, în decembrie 1990 şi în octombrie 1994) până în 1997, pentru Ion Iliescu şi aliaţii săi recunoaşterea regelui ca personaj istoric ar fi implicat nu numai asumarea meritelor acestuia pentru actul de la 23 august 1944 şi în ceea ce priveşte opoziţia faţă de regimul comunist, ci ar fi admis automat includerea lui într-un format de erou naţional care putea contribui la reconstrucţia ţării. Iar această reconsiderare ar fi anulat oficial propaganda istoriografică comunistă, naraţiunea dominantă timp de mai bine de patru decenii cu privire la monarhie şi, în definitiv, ar fi reafirmat tradiţiile constituţionale ale României. Iar în această logică, mai era un mic pas până la a i se acorda un rol politic ultimului monarh al românilor dintr-un şir de patru regi care fondaseră şi construiseră România modernă şi Mare, inclusiv prin redeschiderea discuţiei despre legitimitatea formei de guvernământ.

Momentul din aprilie 1990 se diferenţiază de cel din decembrie prin amplitudine, mesaje şi metode. Dacă în aprilie 1990 a fost un amestec de confuzie, abuz, lipsă de predictabilitate, a fost oarecum evident că decizia nu a fost programată, ci luată în ultimul moment, din considerente politice, iar declaraţiile diferite (motive birocratice *versus* declaraţiile lui Petre Roman despre scrisoarea regelui către CPUN în februarie cu privire la legislaţia electorală) confirmă schimbarea planurilor. Trebuie luat în considerare că între aprilie şi decembrie 1990 au existat multe momente relevante temei noastre, cel mai semnificativ fiind „Piaţa Universităţii", iar toate acestea au radicalizat taberele, opoziţia, dar mai ales metodele puterii. În fine, încă din aprilie s-a prefigurat – o confirmă şi declaraţiile regelui – conexarea revenirii sale de acceptarea sau respingerea temei legate de reintegrarea ţării în Europa. Prin propagarea acestui prim eveniment în presa internaţională, noua putere de la Bucureşti a proiectat un mesaj involuntar de repudiere a unui personaj istoric care contribuise la soarta continentului, iar întârzierea admiterii României în organismele europene, precum Consiliul Europei – aşa cum s-a reconfirmat mai târziu –, îşi are o cauză şi aici.

Expulzarea din decembrie 1990 a regelui Mihai I a fost un act de o duritate extremă, după evenimentele politice din iunie, de o apreciabilă amplitudine pentru societatea românească. Reţinerea paşaportului, sechestrarea aeronavei la sol, ambuscada creată pe autostradă cu vehicule militare prin orchestrarea unui ambuteiaj, iar, ulterior, expulzarea regelui şi a familiei sale cu un avion militar au fost elemente de forţă care au transformat un incident într-un scandal internaţional ce a afectat profund imaginea şi statutul României. Controversele diplomatice, birocratice, declaraţiile politice contradictorii au fost, rând pe rând, înlocuite cu mesaje politice radicale emise de guvern şi de preşedintele Iliescu. Acestea l-au transformat pe rege într-un simbol al opoziţiei, într-o victimă simbolică a întregii tranziţii. Deciziile s-au luat la cel mai înalt nivel, prim-ministrul şi şeful statului purtând întreaga răspundere pentru expulzarea monarhului. Dând un caracter politic (prin desfăşurare şi urmări) unei vizite care putea avea caracter privat, aceştia au ridicat la un nivel nemaiîntâlnit imaginea regelui, contribuind la confruntarea legată de legitimitatea regimului de la Bucureşti. Acest eveniment rămâne, alături de mineriade, una dintre cele mai negre pete ale anilor postdecembrişti, iar pentru preşedinţia lui Ion Iliescu, unul dintre cele mai grave abuzuri din timpul controversatelor sale mandate.

The Consequences of 1989: From Denial to Expulsion. The New Governmental Power from Bucharest and the Dispute over the Return of King Michael I in the First Year after The Revolution of 1989

After December 1989, once the communist regime collapsed, King Michael I – the last monarch of Romania (1927-1930; 1940-1947), a symbol of the free world before the establishment of communism, author of the act of August 23rd, 1944 and opponent of Hitler and Stalin – became even more present. The present study investigates how this theme appeared – the return of King Michael I –, the way in which it was interpreted, instrumentalized and disputed by the various societal groups, taking as significant points the events of April and December 1990. These two moments are different in their meanings, deployment, stages and consequences. In April 1990, the King's coming was banned as a form of political motivation, and in December 1990, as a symbolic landmark of the violence of the neo-communist authorities in Bucharest against the former sovereign of Romania and his expulsion took place under paramilitary conditions. The latter was an act of extreme harshness, following the political events of June 1990 (the arrival of the miners and the stifling of the protests in the University Square of Bucharest), of appreciable magnitude for the Romanian society and the international public opinion. They are part of the series of abuses and wrongs committed by the neo-communist regime coordinated by President Ion Iliescu, a regime that would delay for many years Romania's reintegration into Europe, in the world of Western democracies.

Emanuel COPILAŞ

There is no alternative. Revoluţia din 1989 ca moment fondator al ideologiei postcomuniste româneşti

Introducere

La trei decenii de la consumarea Revoluţiei din decembrie 1989, un bilanţ general al acestui mănunchi haotic şi polisemic de evenimente este cât se poate de bine-venit. Mai ales că asupra Revoluţiei pare că există un consens ideologic deja încetăţenit, care postulează schimbarea violentă a fostului regim politic drept o depăşire a „ideologiei", a minciunii şi a corupţiei generalizate, precum şi a lipsei de libertate în ansamblu, toate aceste trăsături negative fiind asociate direct şi necritic cu regimul comunist defunct.

Prezentul capitol nu vizează aprofundarea, clarificarea sau suplimentarea informaţiilor referitoare la momentul istoric 1989. Miza sa este modestă din punct de vedere evenimenţial, dar ambiţioasă din punct de vedere hermeneutic şi constă în încercarea de a plasa Revoluţia într-o perspectivă discursivă nouă, una care jalonează pas cu pas, în linii mari, grila ideologică prin intermediul căreia au fost şi continuă să fie filtrate Revoluţia şi căderea comunismului est-european la trei decenii de la consumarea faptelor.

Capitolul începe cu punerea în problemă a sfârşitului Războiului Rece şi a tranziţiilor postcomuniste, pe filiera expansiunii capitalismului neoliberal în anii 1980 şi a tehnologiilor media, proces care ajunge să echivaleze politicul cu interesul individual mediat aproape exhaustiv de televiziune, şi continuă apoi cu o prezentare sinoptică a principalelor ideologii postcomuniste, acestea potenţându-se şi actualizându-se reciproc în funcţie de dinamica economiei politice a capitalismului postcomunist: este vorba despre ideologia capitalistă generală şi de anumite ramificaţii ale acesteia, cum ar fi tranziţia, anticomunismul, anticorupţia şi statul de drept. La finalul capitolului, insist asupra necesităţii resemnificării discursive a Revoluţiei, a sustragerii acesteia din cadrul hegemoniei discursive neoliberale care, aparent, a acaparat-o aproape integral.

De aici celebra expresie din titlul capitolului, „There is no alternative", care reprezintă răspunsul premierului britanic Margaret Thatcher, unul dintre principalii promotori ai capitalismului neoliberal, atunci când se confrunta cu rezultatele sociale negative ale privatizărilor, dereglementărilor şi scăderilor de taxe din Marea Britanie a anilor 1980: întotdeauna există alternative, dar, pentru a fi reale, ele trebuie să depăşească aparenta diversitate intradiscursivă în favoarea uneia interdiscursive. Altfel spus, diversitatea în

interiorul unei ideologii echivalează întotdeauna cu o închidere sau cel puţin cu o limitare semantică ; adevăratele alternative sunt date de ieşirea din perimetrul ideologic respectiv.

Din punct de vedere metodologic, textul de faţă este tributar analizei critice de discurs în forma teoretizată de Ernesto Laclau şi Chantal Mouffe. Disting astfel între semnificanţi goi, semnificaţi, semnificanţi nodali, logici ale echivalenţei şi practici articulatorii care interpelează semnificanţii în conformitate cu anumite decupaje semantice sau altele în cadrul unui câmp discursiv imposibil de semnificat în totalitate. Demersul teoretic al lui Laclau şi Mouffe este unul angajat, urmărind explicit identificarea şi limitarea hegemoniei discursive occidentale prin intermediul încurajării sau al configurării unor discursuri alternative cu scopul de a extinde cuceririle democratice occidentale în cât mai multe zone ale globului posibil, respectiv de a le completa sau, dacă este cazul, de a le înlocui cu proiecte emancipatoare noi, cât mai conforme cu realităţile sociale cărora li se adresează[1]. Libertatea şi egalitatea proclamate de Revoluţia Franceză, concepte care nu au sens decât împreună, rămân, la peste două secole de la anul revoluţionar 1789, simple deziderate pentru majoritatea populaţiei globului.

Revoluţia ca proiect individualist non-ideologic : capital, tehnică, hegemonie[2]

Declinul statelor comuniste est-europene este strâns legat de turbulenţele radicale prin care a trecut economia globală în anii 1970, de noua direcţie pe care a luat-o capitalismul occidental pentru a face faţă noilor tendinţe geoeconomice şi pentru a profita de pe urma lor, precum şi de transformările structurale introduse de Mihail Gorbaciov în funcţionarea politică şi economică a Uniunii Sovietice, soldate cu vulnerabilizarea şi finalmente cu prăbuşirea superputerii rivale Statelor Unite.

Pe scurt, economia politică de după 1945 a Statelor Unite se prezintă în felul următor : etalonul-aur, abandonat în timpul Primului Război Mondial, este repus pe tapet în cadrul conferinţei de la Bretton Woods din 1944, când dolarul devine moneda de referinţă globală şi convertibilitatea sa în aur este impusă la preţul de 35 de dolari uncia. Având un surplus comercial foarte mare şi dorind de asemenea să limiteze expansiunea influenţei globale a Uniunii Sovietice, Statele Unite contribuie direct la revitalizarea economică a foştilor inamici, Germania Federală şi Japonia, permiţându-le să devină centre economice regionale spre care să dirijeze o parte din acest surplus comercial, în beneficiul tuturor părţilor implicate. Astfel, prin investiţii şi prin împrumuturi pentru achiziţionarea de produse americane, Washingtonul îşi consolida propria industrie şi se asigura totodată că, în eventualitatea unei crize economice, impactul va fi redus prin diseminarea acestuia către puterile economice emergente. În anii 1960 însă arhitectura geoeconomică globală a devenit tot mai împovărătoare pentru statul hegemon, constrâns să cheltuie sute de miliarde de dolari pentru a acoperi costul războiului din Vietnam şi pentru a satisface cererile de incluziune socială tot mai mari ale tinerilor protestatari americani. Ca urmare, în 1971 preşedintele Richard Nixon decide să renunţe la convertibilitatea dolarului în aur, în vederea achitării cheltuielilor tot mai presante ale Statelor

1. Ernesto Laclau şi Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy : Towards a Radical Democratic Politics*, Verso Books, New York, 1985.
2. Acest subcapitol utilizează idei din Emanuel Copilaş, *Generaţia anului 2000. Cultură şi subculturi ale tineretului în perioada socialistă. Studiu de caz : Timişoara*, Editura Tritonic, Bucureşti, 2019.

Unite cu bani devalorizaţi, producători de inflaţie. Este momentul în care statele arabe, cele mai mari producătoare de petrol din lume, decid să nu accepte ca cel mai mare consumator de petrol din lume să le plătească datoriile cu dolari a căror valoare reală se diminuase cu aproximativ 30%. Crizele petrolului din 1973 (când preţul hidrocarburilor creşte de aproximativ zece ori) şi din 1979 reprezintă consecinţele directe ale acestei ciocniri de interese pe plan global, în urma căreia „lumea a doua" (regimurile comuniste, mai ales cele est-europene, cu resurse energetice limitate şi economii centralizate, greoaie) este cea mai afectată. Confruntate cu acest deznodământ şi cu o creştere semnificativă a datoriei externe, Statele Unite decid să reconfigureze sistemul economic global renunţând la capitalismul multipolar postbelic, responsabil pentru apariţia statului bunăstării şi a unor politici de incluziune socială nemaicunoscute până atunci şi pe care teama de comunismul sovietic le augmentase substanţial. Noua economie politică a Statelor Unite, pe care Marea Britanie, prin intermediul premierului Thatcher, a adoptat-o în scurt timp, prevedea concentrarea finanţelor globale în Statele Unite şi finanţarea datoriei externe americane de către partenerii comerciali ai Washingtonului. Dolarul rămânând în continuare principala monedă internaţională, acest lucru nu era chiar atât de greu de făcut[3].

În consecinţă, guvernul american a scăzut costurile forţei de muncă, ridicând astfel profitabilitatea companiilor americane şi atrăgând numeroase investiţii externe. În acelaşi timp, preţul mare al petrolului a afectat în primul rând economiile Germaniei şi Japoniei, care nu au rezerve proprii, spre deosebire de Statele Unite, nici capacitatea globală a acestora de a atrage capital internaţional, capacitate sporită şi de creşterea considerabilă a ratei dobânzilor la credite, fapt care a oferit un nou imbold capitalului internaţional de a se îndrepta spre Wall Street. În plus, sumele enorme de dolari acumulate de statele producătoare de petrol au ajuns să fie plasate, datorită condiţiilor favorabile mai sus descrise, tot în economia Statelor Unite[4].

Iată mecanismul care a stat la baza emergenţei capitalismului neoliberal, dereglementat, haotic şi producător de grave consecinţe sociale, diferit din multe puncte de vedere de predecesorul său, capitalismul reglementat şi controlat social, din primele trei decenii postbelice. Aşa cum am menţionat deja, economiile socialiste au fost cele mai afectate de noua turnură a capitalismului global, la care s-au adăugat presiuni politice făţişe. Astfel, dobânzile la creditele internaţionale au crescut, în timp ce perioada de rambursare a acestora s-a redus, fapt care a dus la explodarea datoriilor externe ale statelor est-europene în anii 1980. În plus, multe dintre aceste credite, acordate prin intermediul Fondului Monetar Internaţional şi al Băncii Mondiale, erau alocate preferenţial, dobânzile şi duratele creditelor depinzând de aspecte politice concrete[5].

O ţară comunistă cu o politică externă curajoasă, critică la adresa Uniunii Sovietice şi cu o democratizare internă în creştere, aşa cum se prezenta România în a doua jumătate a anilor 1960, a devenit, două decenii mai târziu, un jucător tot mai irelevant pe scena internaţională. Conferinţa de la Helsinki din 1975 a demarat un climat geopolitic global mai destins, în care gesturile de frondă ale micilor sateliţi est-europeni ai Moscovei nu mai aveau ponderea geopolitică de odinioară. În acest context internaţional nefavorabil,

3. Yanis Varoufakis, *Minotaurul global. America, Europa şi viitorul economiei globale*, Editura Comunicare.ro, Bucureşti, 2017, pp. 97-107.
4. *Ibidem*.
5. Cornel Ban, *Dependenţă şi dezvoltare. Economia politică a capitalismului românesc*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2014, pp. 48-61 ; Bogdan Murgescu, *România şi Europa. Acumularea decalajelor economice (1500-2010)*, Editura Polirom, Iaşi, 2010, pp. 392-397 ; Emanuel Copilaş, *Naţiunea socialistă. Politica identităţii în Epoca de Aur*, Editura Polirom, Iaşi, 2015, pp. 268-288.

comunismul românesc devine tot mai autoritar, mai naţionalist, mai izolat şi mai rigid, până în punctul în care diagnozele sale asupra problemelor internaţionale, deşi pertinente pe fond, ajung să-şi piardă credibilitatea, fiind subsumate unor scopuri propagandistice considerate nefrecventabile.

Încercând să se detaşeze de turbulenţele produse de capitalismul neoliberal, comunismul românesc îşi asumă sarcina de a achita integral datoria externă a ţării, care în 1983 depăşise zece miliarde de dolari (prin comparaţie, datoria externă a Poloniei era de 22 de miliarde de dolari în 1981, înainte de impunerea legii marţiale şi de desfiinţarea sindicatului Solidaritatea, şi depăşise în 1987 40 de miliarde de dolari, dar, datorită lobby-ului polonez puternic existent în Statele Unite şi a unei deschideri mai mari a comuniştilor polonezi la problemele umanitare, care comuniştilor români le lipsea, Poloniei i s-a reeşalonat altfel, mult mai empatic – dacă îmi este permisă exprimarea – datoria externă[6]). În 1988 România îşi achită integral datoria externă faţă de instituţiile financiare occidentale, dar costurile sociale ale acestei decizii sunt enorme şi direct corelabile cu Revoluţia care s-a declanşat un an mai târziu.

*

Începută în 16 decembrie 1989 la Timişoara de enoriaşi ai preotului reformat László Tőkés revoltaţi de intenţia autorităţilor de a-l constrânge să predea în altă parohie, în afara oraşului, Revoluţia s-a consolidat în scurt timp prin atragerea de suporteri din galeriile echipelor de fotbal locale şi mai ales prin participarea muncitorilor din fabricile timişorene, tot mai nemulţumiţi de scăderea nivelului de trai şi de penuria de resurse[7]. Un amănunt foarte important care mi-a fost semnalat în cadrul unui interviu de către Mihai Liseţchi, primul preşedinte al Fundaţiei Independente de Tineret din Timişoara, înfiinţată în mai 1990 alături de „Confederaţia 16 Decembrie" şi alte mişcări studenţeşti, este faptul că protestul paşnic al enoriaşilor lui Tőkés a fost deturnat pe coordonate violente nu neapărat de agenţi ai Securităţii infiltraţi printre protestatari, ci în special de tineri care aveau deja tot felul de probleme cu autorităţile, fără să se expună deci riscului de a pierde prea multe, dimpotrivă, obţinând retroactiv un important capital de imagine odată ce Revoluţia s-a pus serios în mişcare. Aceştia au fost primii care s-au urcat pe tramvaie şi care au început să vandalizeze magazine, încurajându-i astfel pe restul protestatarilor să-şi exprime nemulţumirile cât mai ostentativ[8].

Dacă analizăm sloganele scandate la Revoluţie în Timişoara, de exemplu, observăm că „Jos comunismul!" nu apare. Apar în schimb „Libertate!", „Fără violenţă!", „Jos cu Ceauşescu!", „Jos cu pantofaru'!", „România!" sau „Uniţi-vă, fraţilor, să dăm jos pe Ceauşescu!". Militarilor, înainte de a pactiza cu revoluţionarii, li s-a strigat: „Criminalilor! Ţineţi cu Ceauşescu că vă dă salarii!"[9]. Francisc Bárányi, revoluţionar timişorean, îşi aminteşte: „Vă spun un lucru ce pentru unii va fi neplăcut şi nu îmi va

6. Raymond Taras, *Poland: Socialist State, Rebellious Nation*, Westview Press, Boulder, 1986, p. 68; Cornel Ban, *op. cit.*
7. Peter Siani-Davies, *Revoluţia română din decembrie 1989*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2006, pp. 70-71.
8. Interviu cu Mihai Liseţchi, 18 septembrie 2019.
9. Lucian Ionică, „Televiziunea Liberă Timişoara. Zilele fierbinţi ale începutului", în Lucian-Vasile Szabo (coord.), *Mass-media, represiune şi libertate. Revoluţia de la Timişoara în presa locală, naţională şi internaţională*, Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989 Timişoara, Timişoara, 2010, pp. 50-53.

aduce simpatie. În timpul Revoluţiei, în primele zile, nimeni nu a strigat «Jos comunismul!», ci «Jos Ceauşescu!». În primele zile ale Revoluţiei, o mare parte din oameni aveau încă încredere în comunism. În Ceauşescu nu, în comunism da"[10]. Nu este vorba de vreun simpatizant al vechiului regim: Bárányi îşi declară fără echivoc preferinţa pentru actuala societate. „Nu este bine, e foarte greu acum, dar este totuşi mai bine decât pe vremea dictaturii."[11] La rândul lor, Lorin Fortuna, Claudiu Iordache sau Mihai Liseţchi afirmă şi ei că Revoluţia nu a avut un caracter anticomunist, ci anticeauşist: oamenii erau influenţaţi de schimbările petrecute în celelalte state socialiste şi dezamăgiţi că în România nu se întâmplă nimic similar[12]. De altfel, unul dintre sloganele strigate la Timişoara în acele zile, de care astăzi nu se mai aminteşte, era „Gorbaciov!"[13]. Nici în alte oraşe, cum ar fi Braşov, Turda sau Orăştie, nu s-a strigat „Jos comunismul"[14].

S-ar părea deci că Revoluţiei i-a fost atribuită componenta anticomunistă retroactiv, din dorinţa de legitimare în faţa Occidentului, de atragere a simpatiilor şi a generozităţii financiare a acestuia şi, mai ales, ca retorică politică orientată împotriva Frontului Salvării Naţionale condus de Ion Iliescu şi perceput, în pofida sprijinului popular masiv de care beneficia, drept o forţă politică „neocomunistă", incapabilă să gestioneze o tranziţie autentică spre un regim politic democratic. Doar partidele istorice reînfiinţate (Partidul Naţional Liberal – PNL, Partidul Naţional Ţărănesc Creştin Democrat – PNŢCD) ar fi putut face acest lucru, la nevoie chiar şi cu sprijinul direct al Occidentului[15]. Pe fondul tensiunilor politice crescânde şi al îngrijorării actorilor implicaţi, se ajunge în scurt timp la violenţe şi manipulări regretabile, cum a fost cazul mineriadelor, coordonate de FSN. Prin urmare, din eroi ai Revoluţiei, muncitorii în general ajung să fie stigmatizaţi în urma mineriadelor ca un balast „comunist" al democraţiei aflate în curs de constituire. Noua democraţie nu mai are loc pentru toate clasele sociale: instanţa discursivă care o articulează este formată din intelectuali anticomunişti preocupaţi mai mult de demonizarea trecutului decât de neajunsurile prezentului.

Celebra Proclamaţie de la Timişoara din 11 martie 1990 este încadrabilă la rândul ei în acelaşi context al anticomunismului aplicat ulterior unui mănunchi de evenimente haotice şi radical contingente. Deşi a fost interpretată unilateral de cele mai multe ori, insistându-se doar pe anticomunismul ostentativ declarat încă de la început şi pe punctul 8, care prevedea interzicerea candidării la funcţii publice a foştilor nomenclaturişti pentru trei legislaturi, proclamaţia este un document interesant ce relevă, într-o perioadă când Revoluţia era acaparată discursiv într-o direcţie prooccidentală deferentă şi necritică, elemente de rezonabilitate, chiar dacă proclamaţia însăşi a contribuit la această tendinţă. Astfel, pe lângă recunoaşterea rolului tineretului în cadrul Revoluţiei şi a caracterului multietnic al acesteia şi pe lângă deplângerea acaparării politice a Revoluţiei de către „eşalonul doi" al fostului PCR, proclamaţia prevedea că, „Deşi militäm pentru reeuropenizarea României, nu dorim copierea sistemelor capitaliste occidentale, care îşi au neajunsurile şi inechităţile lor". Se propunea în schimb reintroducerea iniţiativei

10. Titus Suciu şi Vasile Bogdan, *Candelă împotriva timpului*, Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989 Timişoara, Timişoara, 2011, p. 150.
11. *Ibidem*, p. 151.
12. *Ibidem*, pp. 85, 107; interviu cu Mihai Liseţchi, 18 septembrie 2019.
13. Titus Suciu şi Vasile Bogdan, *op. cit.*, p. 317.
14. Zoltán Rostás şi Florentina Ţone (coord.), *Tânăr student caut revoluţionar*, vol. I: *La început a fost frica*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2011, pp. 47, 319, vol. II: *Voiam altceva, dar nu aveam în gând ceva anume*, 2012, pp. 252, 273.
15. Vezi Cătălin Zamfir, *O analiză critică a tranziţiei. Ce va fi „după"*, Editura Polirom, Iaşi, 2004.

private prin împroprietărirea muncitorilor din fabrici, cărora să li se permită să cumpere „un număr egal de acţiuni, statul urmând să păstreze numai acel procent de fonduri care să-i asigure controlul activităţii. În felul acesta, s-ar oferi tuturor lucrătorilor şanse egale de prosperitate". De asemenea, foştii membri ai PCR nu erau învinuiţi în bloc pentru problemele de dinainte de 1989, doar activiştii de partid şi cei care deţinuseră funcţii înalte în stat. Proclamaţia menţionează de altfel foarte clar: „A fi fost membru de partid nu este o vină"[16].

Dacă demonizarea foştilor membri de partid a fost substituită cu demonizarea clasei muncitoare şi a „mentalităţilor comuniste" nostalgice după securitatea socială şi predictabilitatea din perioada socialistă, privatizarea industriei a luat un curs cu totul diferit faţă de soluţia progresistă şi egalitară identificată de cei care au redactat proclamaţia, alimentând şomajul, insecuritatea socială şi scăderea drastică a nivelului de trai. În acest sens, „nostalgicii" tranziţiei trebuie percepuţi nu ca cetăţeni având o cultură civică deficitară, ci din perspectiva eşecului actualului sistem politic de a-i integra şi a-i reprezenta cu adevărat.

Într-o primă fază, numărul victimelor Revoluţiei a fost exagerat masiv, ajungând şi la 60.000, chiar 80.000 de morţi, când în realitate a fost undeva la puţin peste o mie. La fel, Ceauşescu a fost demonizat, transformat într-un Dracula politic, iar Securitatea acuzată că a ucis revoluţionari răniţi în spitalele timişorene. Desigur, nu putem exclude tensiunea şi frustrările eliberate spontan ale acelor zile, care şi-au spus din plin cuvântul[17], după cum nu putem exclude nici anumite implicaţii culturale atât interne, cât şi externe, care vizau rezistenţa la „normalizarea" discursivă capitalistă şi la „anormalizarea" proiectelor de modernitate alternativă care au fost socialismele est-europene şi nu numai, din perspectiva hegemoniei occidentale.

Revoluţia a pornit ca o mişcare socială de protest spontană, nefiind orchestrată de vreo conspiraţie externă a marilor puteri, aşa cum s-a argumentat ocazional[18]. Că ulterior rezultatele acestui demers au fost capitalizate politic într-o direcţie care i-a nemulţumit în general pe revoluţionari, asta este cu totul altceva, cum este şi faptul că atât Occidentul, cât şi Uniunea Sovietică nu (mai) agreau socialismul românesc tot mai dogmatic şi mai dirijist, aflat în contrast cu schimbările de anvergură din ultimii ani ai Războiului Rece. Nu îl agreau din raţiuni în primul rând pragmatice, nu principiale: achitarea integrală a datoriei externe însemna eliminarea dobânzilor consistente plătite instituţiilor financiare occidentale ca Fondul Monetar Internaţional sau Banca Mondială, pe de o parte, iar menţinerea sistemului politic socialist însemna pentru Statele Unite, după ce România a renunţat în 1988 la Clauza Naţiunii cele mai Favorizate, costuri potenţial mai mari pentru transportul mărfurilor pe pieţele emergente ale fostului „lagăr

16. Vezi textul Proclamaţiei de la Timişoara, https://ro.wikisource.org/wiki/Proclama%C8%9Bia_de_la_Timi%C8%99oara; vezi şi Roxana Iordache, „Proclamaţia de la Timişoara", în Lucian-Vasile Szabo (coord.), *Decembrie, stare de urgenţă*, Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989 Timişoara, Timişoara, 2011, pp. 193-194; Rodica Palade, „Proclamaţia de la Timişoara", în Lucian-Vasile Szabo (coord.), *Decembrie...*, pp. 281-292.
17. Lucian-Vasile Szabo, *Sindromul Timişoara 1989. Adevăr şi imaginar. Strategii de comunicare mediatică într-o realitate explozivă*, Asociaţia Memorialul Revoluţiei 16-22 Decembrie 1989 Timişoara, Timişoara, 2013.
18. Harald Zimmerman, „Rădăcinile conspiraţiei anticeauşiste se întindeau până la Timişoara. Cine a strigat pentru prima oară «Iliescu!»? Prin integrarea în FSN, Frontul Democrat Român a pierdut câteva milioane de aderenţi şi Timişoara întâietatea", în Lucian-Vasile Szabo (coord.), *Atentat împotriva Revoluţiei Române*, Editura Gutenberg Univers, Arad, 2010, p. 291.

socialist"[19]. Chestiuni etice ca drepturile omului şi îngrădirea acestora în România socialistă, în special a dreptului la libera circulaţie, veneau în completarea acestor consideraţii, fiind, desigur, masiv instrumentate politic. Evident, marile puteri nu au avut reticenţe prea mari în a interveni în politicile interne ale unor state mici, având grijă să instaureze guverne favorabile lor – Statele Unite au invadat de altfel Panama în 1989, în paralel cu Revoluţia Română –, dar, deşi atât George Bush, cât şi Mihail Gorbaciov preferau un alt tip de conducere politică în România, nu există dovezi palpabile că regimul Ceauşescu a fost răsturnat printr-o intervenţie externă directă. Mai degrabă în contextul haotic şi neclar din punct de vedere politic din primele zile ale Revoluţiei marile puteri au încercat să-şi impună politicieni locali fideli, într-o competiţie în care devenea treptat tot mai clar că Occidentul va avea primul cuvânt de spus.

Nemulţumirile care au condus la declanşarea Revoluţiei sunt în primul rând interne şi au la bază nu numai reacţia populaţiei private de bunuri de consum în vederea plătirii cât mai rapide a datoriei externe, ci şi insatisfacţia crescândă a unei părţi a aparatului represiv, mai ales cea implicată în comerţul exterior, care nu îşi putea valorifica aşa cum credea de cuviinţă resursele acumulate în contextul existent. Este interesant de menţionat aici cazul unor nomenclaturişti din Piatra Neamţ ale căror vile au fost confiscate deoarece provenienţa fondurilor utilizate pentru construirea lor nu a putut fi justificată. Respectivii s-au comportat deci „ca nişte adevăraţi capitalişti", activiştii de partid şi uteciştii fiind constrânşi de dificultăţile materiale existente şi de necesitatea de a economisi radical resursele să devină tot mai „descurcăreţi", tot mai abili în a coopera mai degrabă în interes propriu decât în interesul societăţii. La Revoluţie şi imediat după, aceşti „baroni locali" ai PCR au pozat în disidenţi care ar fi fost persecutaţi şi nedreptăţiţi înainte de 1989. Deşi expuşi oprobriului public, nu au avut mari probleme juridice, chiar dacă „n-au furat de la Ceauşescu, au furat de la poporul ăsta român. Cum se mai face şi acuma", astfel că au reuşit să-şi vadă în continuare de afaceri fără probleme[20].

În linii mari, două tipuri de factori au încadrat procesualitatea Revoluţiei din decembrie 1989: interni şi externi. Pe plan intern, tensiunile existente în orice tip de societate s-au amplificat în România anilor 1980 din raţiuni deja menţionate, asupra cărora nu mai are rost să insistăm: turbulenţe economice globale provocate de criza petrolului din deceniul precedent, rigiditatea birocratică internă, plătirea rapidă a datoriei externe pentru a exclude influenţa occidentală în politica internă a ţării, fapt care a generat costuri sociale uriaşe. În această ecuaţie, populaţia este nevoită să se descurce cum poate. Piaţa neagră a bunurilor de consum explodează. Resursele sunt economisite la maximum, iar autofinanţarea devine principiul de bază al funcţionării instituţiilor publice. Imperativul rentabilităţii începe să se afirme tot mai mult pe plan social şi cultural, inventivitatea şi adaptabilitatea fiind calităţi din ce în ce mai preţuite. Interesele personale, individualismul reprimat la nivel oficial cunosc astfel un reviriment pe care regimul însuşi îl încurajează indirect pentru a face faţă perioadei dificile, lipsurile cotidiene contribuind de asemenea la această tendinţă. Pentru a supravieţui în socialism, generaţia anului 2000 este nevoită să dobândească însuşiri tot mai capitaliste. În acelaşi timp, statul se întăreşte atât în raport cu partidul, cât şi cu societatea în ansamblu, dar o face pe filieră represivă, nu socială, procesul fiind continuat şi amplificat după 1989. Din aceste motive, după

19. Zoltán Rostás şi Florentina Ţone, *op. cit.*, vol. I, pp. 155, 313; vezi şi Claude Karnoouh, *Duşmanii noştri cei iubiţi. Mici cronici din Europa Răsăriteană şi de prin alte părţi*, Editura Polirom, Iaşi, 1997, p. 15.

20. Zoltán Rostás şi Florentina Ţone, *op. cit.*, vol. II, pp. 208-209.

1989 foştii utecişti sunt pregătiţi să conducă şi să prospere, iar societatea, în general, să plătească preţul exorbitant al tranziţiei.

Pe plan extern, influenţa culturală a ceea ce Alexei Yurchak a numit „Occidentul imaginar, idealizat"[21] se impune de acum fără oprelişti, în paralel cu ascensiunea firmelor private de televiziune, care găsesc în Europa de Est de la începutul anilor 1990 un teren cum nu se poate mai profitabil. În consens cu noul discurs, televiziunea privată le oferă est-europenilor accesul la un prezent prosper care în ultima jumătate de secol le-ar fi fost refuzat, dar cu care au acum şansa de a se întâlni, îmbrăţişând integral modelul cultural occidental. Cultura începe să însemne tot mai mult divertisment facil, competiţii de cultură generală aducătoare de premii în bani şi, în România, recuperarea unui trecut interbelic şi a unor intelectuali de extremă dreaptă puternic mitologizaţi[22].

În plus, după cum observă Jacques Derrida, tehnologia modernă a impregnat atât de mult lumea contemporană, încât nu mai poate fi disociată de aproape niciunul dintre evenimentele care ne jalonează viaţa de zi cu zi[23]. La fel ca atentatele de la New York din 11 septembrie 2001, nici Revoluţia Română din 1989 nu poate fi disociată de suportul tehnic prin intermediul căruia a explodat efectiv în lume, proiectând imagini cu tot felul de orori, cadavre deshumate şi avansând cifre uriaşe ale victimelor. Iar tehnica, o ştim deja de la Martin Heidegger, ne colonizează ideile despre dinamica socială, despre progres în general, acţionând, ca parte fenomenologică a capitalului, la depolitizarea tehnocratică şi la crearea unui orizont de aşteptări subsumat discursului hegemonic occidental. Heidegger scria în 1953 :

> Din punct de vedere metafizic, Rusia şi America sunt unul şi acelaşi lucru. Acelaşi furor disperat al tehnicii dezlănţuite şi al organizării lipsite de o motivare din adânc a omului obişnuit. Într-un ceas când cel mai retras colţ al planetei a fost supus cuceririi tehnice şi a devenit exploatabil economic, când indiferent ce întâmplare petrecută în indiferent care loc şi în indiferent ce moment a devenit accesibilă[24].

Pe scurt, revoluţia semnificată în parametrii noului discurs hegemonic nu mai înseamnă un proiect de societate superior celui prezent, ci o simplă emancipare individuală bazată pe depăşirea „răului ideologic" al comunismului în direcţia străzii cu sens unic a capitalismului liberal convertit în sfârşit al istoriei şi în moarte a ideologiilor. Altfel spus, revoluţia îşi pierde sensul revoluţionar şi i se refuză producerea unui semnificant propriu în favoarea calibrării la o ordine normativă deja dată, în interiorul căreia „salturile în necunoscut" nu mai sunt nici posibile, nici dezirabile[25].

Revoluţiile din 1989 apar în această concepţie ca o *revoluţie a conceptului de revoluţie* la sfârşitul secolului XX, nemaifiind animate de niciun proiect utopic al unei societăţi perfecte, ci pur şi simplu de un concept individualist al libertăţii, după modelul democraţiilor liberale occidentale. Revoluţiile din 1989 ar fi aşadar alinieri într-o

---

21. Alexei Yurchak, *Everything Was Forever, Until It Was No More : The Last Soviet Generation*, Princeton University Press, Princeton, 2005, pp. 202-203 ; vezi şi Claude Karnoouh, *Cronica unui sfârşit de secol*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1999, p. 85.
22. Konrad Petrovszky şi Ovidiu Ţichindeleanu, „Sensuri ale Revoluţiei Române între capital, politică şi tehnologie media", în Konrad Petrovszky şi Ovidiu Ţichindeleanu (coord.), *Revoluţia Română televizată. Contribuţii la istoria culturală a mediilor*, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2009, pp. 45-48.
23. Jacques Derrida, *Fiara şi suveranul*, vol. I, *Seminar 2001-2002*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2013.
24. Martin Heidegger, *Introducere în metafizică*, Editura Humanitas, Bucureşti, 1999, pp. 57-58.
25. Konrad Petrovszky şi Ovidiu Ţichindeleanu (coord.), *op. cit.*, p. 33.

ordine dată, şi nu salturi în necunoscut. În acest sens, revoluţiile din 1989 sunt „celebrate", oarecum inhibitor, ca sfârşit al tuturor revoluţiilor, ca moarte a *evenimentului revoluţionar în sine*. Sociologul S.N. Eisenstadt oferă cheia de boltă a acestei interpretări, văzând în revoluţiile din 1989 „forme antiteleologice, nonutopice şi nonideologice de activism social". Astfel, revoluţiile din 1989 şi căderea blocului comunist apar ca sfârşit al ideologiei în sine, „sfârşitul istoriei", în care sensul politicului devine în fine nonpoliticul şi început, în consecinţă, al tranziţiei pe unicul drum al modernizării şi civilizării, după modelul „democraţiei liberale" occidentale, conform Consensului de la Washington[26] (momentul apogeului capitalismului neoliberal).

Cine îşi mai aminteşte de elementele anticapitaliste explicite existente în Proclamaţia de la Timişoara, de exemplu? În rarele ocazii în care mai este invocată, de obicei din raţiuni electorale, se aduce în discuţie doar punctul 8 al acestui document, cel referitor la legea lustraţiei; altfel spus, se reproşează incompletitudinea normalizării capitaliste prin neducerea la bun sfârşit a anticomunismului generic în calitate de semnificant gol principal al tranziţiei capitaliste, vizând vindecarea politică a societăţii de comunism, purificarea şi renaşterea ei ca societate civilizată, pe deplin occidentală. Acest mesianism, întreţinut de noua intelectualitate anticomunistă, pare preluat direct din mesianismul politic al defunctului regim socialist; în ambele ipostaze însă el este profund nedemocratic.

Expansiunea globală şi aparent insurmontabilă a tehnocapitalului, pe care Heidegger o plasa în subsidiarul lumii moderne în general, indiferent de versiunile sale capitaliste sau comuniste, este identificabilă în cadrul revoluţiilor est-europene din 1989 prin intermediul avansului masiv al televiziunii. La acest deznodământ a contribuit din plin precaritatea mediilor audio-vizuale de dinainte de 1989, în special în România, fapt care s-a tradus printr-o „cvasisacralizare" a imaginii Occidentului, aşa cum era prezentată aceasta în mass-media existentă în democraţiile liberale[27].

Aşa cum presa scrisă a constituit unul dintre principalele sectoare de afaceri private din România postcomunistă, şi cablarea ţărilor est-europene din anii 1990 este unul dintre primele fenomene de integrare a fostului bloc socialist în sistemul mondial al capitalismului. Grila de canale difuzate în România în perioada 1991-1996 cuprindea de regulă, cu foarte mici variaţii relative la puzderia de companii de televiziune prin cablu care înfloriseră în mai toate oraşele şi orăşelele: în română - TVR 1; în engleză - MTV, Sky One, Eurosport, şi Cartoon Network/TNT Classic Movies; în italiană - Italia 1, Canale 5 şi Rete 4; în germană - Pro 7, Sat 1 şi RTL; în franceză - TF1 şi M6; şi Duna TV în maghiară. Primele canale comerciale româneşti difuzate prin cablu au fost Antena 1, lansat în aprilie 1994, şi Pro TV, lansat în decembrie 1995. În 1999, România era una dintre cele mai cablate ţări din estul Europei, cu 3,5 milioane de abonaţi la o populaţie de aproximativ 22 de milioane de locuitori, adică mai mult de jumătate din familii.

Pentru prima jumătate a anilor 1990 putem aşadar vorbi despre constituirea unui aparat de subiectivare prin crearea unei perspective „occidentale", acomodată în centrul a zeci de mii de apartamente de bloc din estul Europei - căci blocurile de beton din cartierele muncitoreşti dens populate s-au dovedit a fi cea mai rentabilă piaţă pentru industria de cablu TV[28].

În acest context, „micul ecran pare a fi elementul central al vieţii politice înseşi, iar televiziunea se află, la rândul ei, sub presiunea comercialului"[29]. Premiile în bani pe

26. *Ibidem*.
27. *Ibidem*, p. 47.
28. *Ibidem*, pp. 45-46.
29. *Ibidem*, p. 30.

care le oferă televiziunile private cu ocazia sărbătorilor de Anul Nou, de exemplu, „echivalează cu o adevărată schimbare epistemică: obiectul *şi* subiectul principal al poveştii puse în scenă de televiziune este de acum banul"[30]. Două decenii mai târziu, tendinţa este continuată prin intermediul mass-mediei digitale, ale cărei conţinuturi sunt la rândul lor comerciale, depolitizante şi care consfinţesc ideea lui Derrida referitoare la tehnica inserată atât de subtil şi de inevitabil în eveniment, încât cele două părţi sunt imposibil de disociat, evenimentul devenind nimic altceva decât o simplă anexă a tehnocapitalului. „De fapt", se întreabă Aurel Codoban, „ce s-ar fi întâmplat cu revolta de la Timişoara dacă nu s-ar fi transmis în direct protestele maselor de bucureşteni adunate să asculte discursul lui Ceauşescu în Piaţa Palatului şi spectatorii televiziunii n-ar fi văzut «cu ochii lor» fuga Dictatorului?"[31].

În capitalismul postcomunist, influenţa politică a mass-mediei acţionează în două direcţii aparent opuse: depolitizare individuală, cuplată cu intensificarea hegemoniei discursive liberale, atât la nivel structural (privatizare, dereglementare), cât şi la nivel suprastructural (cultură, religie, politică). Mediată de televiziune şi, mai nou, de internet, politica devine un spectacol, o sursă de divertisment şi de colportare a picanteriilor de tot felul sau a informaţiilor legate de averea unui politician sau a altuia. Libertatea de exprimare câştigată după 1989 este mai degrabă una cantitativă decât calitativă deoarece, pe fond, hegemonia capitalismului occidental acţionează sinergic, imprimând diversităţii de faţadă o direcţie unilaterală, care poate fi rezumată cu ajutorul definiţiei date de Marx capitalismului: privatizarea profiturilor şi socializarea pierderilor, proiectate mai nou pe fondul unui spectacol autoreferenţial în care libertatea este redusă la consumerismul individual, la care nu există o alternativă reală, şi în care binele colectiv este asociat peiorativ cu nostalgiile comuniste ce s-ar încăpăţâna să bântuie mentalul colectiv, ameninţând democraţia postcomunistă fragilă.

Libertatea de exprimare reclamată în 1989 s-a dovedit a fi restricţionată de noile fenomene dominante, iar creşterea cantitativă a publicaţiilor nu a adus transformări calitative „revoluţionare", ci, pe măsura cristalizării noii industrii culturale, mai degrabă standardizarea conţinuturilor şi a manierelor de problematizare. Explozia rasismului şi a concepţiilor antidemocratice, atât în rândurile elitelor post- şi anticomuniste, cât şi în cele ale nostalgicilor naţionalişti, poate fi pusă în legătură cu fluxurile capitalismului şi cu reintegrarea estului european la periferia sau la semiperiferia centrelor de acumulare, ca o structurare compensatorie a afectelor caracteristice enclavei locale a sistemului mondial, care beneficiază de puterea nondiscursivă a imaginilor[32].

Altfel spus, „câştigarea libertăţii de expresie în estul Europei la sfârşitul Războiului Rece a luat şi forma transformării blocului comunist, purtător al unui discurs radical diferit, într-o Lume a Treia lipsită de cuvânt, dar bucuroasă să fie încadrată în imagine"[33].

Tot cu ajutorul televiziunii, Revoluţia este sustrasă de facto muncitorimii, clasa care a contribuit cel mai mult la înfăptuirea ei, şi oferită intelectualilor mesianici şi elitişti, transformaţi peste noapte în foşti disidenţi anticomunişti care s-au opus regimului prin „cultură". Protestelor aceloraşi muncitori, din 1977 sau 1987, le este refuzat orice rol politic, ele fiind catalogate drept manifestări ale unor nemulţumiri personale spontane[34].

30. *Ibidem*, p. 40 (subliniere în original).
31. Aurel Codoban, „Condiţiile de posibilitate mediatică ale unei revoluţii", în Konrad Petrovszky şi Ovidiu Ţichindeleanu, *op. cit.*, p. 68.
32. Konrad Petrovszky şi Ovidiu Ţichindeleanu, *op. cit.*, pp. 29-30; vezi şi Claude Karnoouh, *Duşmanii noştri cei iubiţi*, p. 22.
33. Konrad Petrovszky şi Ovidiu Ţichindeleanu, *op. cit.*, p. 37.
34. *Ibidem*, p. 36.

Abia când comunismul dispare, nemaireprezentând un pericol direct, intelectualitatea, care până atunci alesese să îl susţină în masă pentru nişte avantaje materiale deloc neglijabile, îl condamnă vocal şi vehement, acaparând discursiv Revoluţia în beneficiul noilor puternici ai zilei, reprezentanţii externi şi/sau autohtoni ai capitalului neoliberal. Fenomenul poate fi descris şi ca un mijloc de „convertire [...] prin televiziune a capitalului simbolic al intelectualilor anticomunişti în imaginea de lideri simbolici ai sferei publice a momentului. În ciuda libertăţii sporite a criticii, s-a răspândit un model de comportament ce poate fi caracterizat cel mai bine ca servitute voluntară pentru noua putere"[35]. Sociologul francez Pierre Bourdieu surprinde pertinent acest aspect în eseul său despre televiziune, argumentând că aceasta conferă legitimitate şi recunoaştere simbolică unor intelectuali care nu reuşesc să o obţină deseori în interiorul propriilor câmpuri ştiinţifice[36]. Şi, cum câmpurile discursive se intersectează în interiorul societăţii şi au finalmente o fungibilitate politică, recunoaşterea simbolică poate deveni astfel rapid politică.

În epoca tehnocapitalului, politica în sensul ei clasic, de negociere între interese sociale diferite, divergente, urmărind prevenirea antagonizării lor, este resemnificată, transformându-se, prin medierea ei tehnică, într-un monolit discursiv ambalat spectacular şi care îşi refuză propria istoricitate. A trece dincolo de forma de divertisment a politicii în calitatea ei de marfă vandabilă pe piaţa locală/globală înseamnă a te lovi în cele din urmă de refuzul diferenţei: *there is no alternative*. O concluzie cu care spectatorul-cetăţean nu îşi mai bate capul de multă vreme. Simulacrul de proces al soţilor Ceauşescu a demarat practic această tendinţă, în care publicului spectator îi erau oferite astfel rolul de participant la facerea „pe viu" a istoriei şi răzbunarea aparent directă, nemediată tehnic, a unor privaţiuni şi umilinţe îndurate în ultimul deceniu predecembrist[37].

Televiziunea poate produce o masă de spectatori pentru că îi fixează, ca spectatori, în locul în care se află, dându-le iluzia participării nelimitate. Or, românii erau deja o masă de telespectatori înfometaţi de imagini mai degrabă decât o masă modernă şi activă de afluire şi capabilă de acţiune. O masă pasivă, adică receptivă şi necritică, şi în acest sens de martiri, a făcut şi şi-a petrecut Revoluţia, aşa cum ne spune excepţionalul film despre ce a însemnat televiziunea în Revoluţia Română *A fost sau n-a fost*, în faţa televizorului fie integral, fie, cel puţin, în foarte multe momente şi mai ales în cele importante. Din această masă de spectatori martiri, adică pasivi şi necritici faţă de evenimentele în curs de desfăşurare, televiziunea a ales şi a desemnat eroii, ca la ulterioarele concursuri televizate cu public şi câştigători, dintre spectatorii cei mai receptivi la exigenţele jurnalistice ale imaginii de televiziune şi mai pregătiţi să se conformeze lor, adică pe aceia care vorbeau în consonanţă cu discursul televiziunii, ilustrându-l precum şcolarii care se străduiesc să câştige bunăvoinţa dascălului lor prin răspunsuri date aşa cum ştiu ei că îşi doreşte acesta să audă. Aşa se întâmplă chiar în filmul menţionat, ale cărui personaje încorporează foarte bine ideea de erou-martir: droaia de revoluţionari din târgurile de provincie care devin eroi pentru că, după ce televiziunea construieşte o anume imagine a situaţiei, pe care ei o acceptă fără să o gândească, ies în piaţă să celebreze noua realitate instalată prin imaginile televiziunii şi devin pentru aceasta eroi, mai ales cei care sunt şi prezentaţi de televiziune ca atare[38].

35. *Ibidem*, p. 41.
36. Pierre Bourdieu, *Despre televiziune, urmat de Dominaţia jurnalismului*, Editura Meridiane, Bucureşti, 1998.
37. Manfred Schneider, „Tribunalul în off. Procesul împotriva Ceauşeştilor", în Konrad Petrovszky şi Ovdiu Ţichindeleanu, *op. cit.*, pp. 91-92.
38. Aurel Codoban, *op. cit.*, p. 73.

Ideologiile postcomunismului: o scurtă trecere în revistă

Capitalismul postcomunist a resemnificat radical conceptul de *revoluție*, transformându-l într-un simplu proiect de emancipare personală. Din punct de vedere discursiv, transformarea a fost una mult mai amplă, semnificanți goi ca socialismul, clasa muncitoare, patriotismul socialist sau poporul muncitor unic fiind înlocuiți acum de piața liberă, privatizare, competiție sau reîntoarcerea în Europa, de a cărei matrice culturală România ar fi fost despărțită pe nedrept timp de jumătate de secol. Discursurile alternative asupra modernității, cum au fost cele de factură socialistă, sunt înlocuite acum de un unic discurs triumfalist al capitalismului neoliberal care își camuflează genealogia prin retorica sfârșitului istoriei și a sfârșitului ideologiei: comunismul a fost condamnat definitiv de istorie, nu ne mai rămâne decât să avansăm, cu anumite reculuri temporare, desigur, pe traiectul normalizării occidentaliste[39]. Noua logică a echivalenței și practica articulatorie care o însoțește nu mai sunt date de ceea ce Derrida numește „diferanța", jocul semantic permanent dintre semnificant și semnificat, imposibil de epuizat la nivel lingvistic[40] – dintre „noi", cei care muncim și facem sacrificii pentru a implementa comunismul în România, și sabotorii de tot felul, ci de „noi" cei care ne „descurcăm", suntem competitivi, meritocratici, ne asumăm riscuri și iubim libertatea, respectiv nostalgicii comuniști obișnuiți să primească totul de la stat, fără niciun efort.

Principalii semnificanți goi, sau semnificanți nodali, cum îi numesc Laclau și Mouffe, identificabili în cadrul defunctei ideologii socialiste și al ideologiei capitaliste în curs de implementare, au fost construirea socialismului și, respectiv, tranziția. Este interesant de observat că și construirea socialismului nu este, la rândul ei, decât tot un fel de tranziție, cea spre comunism. Sentimentul tranziției, al urgenței permanente este unul indisociabil de constituirea României moderne, consideră Adrian-Paul Iliescu, fiind responsabil de compromiterea idealurilor sociale în numele imediateții, al intereselor personale și al proiectelor pe termen scurt, inclusiv în perioada socialistă[41].

De la bun început, se observă foarte clar că tranziția postcomunistă a reprezentat o prăbușire economică și socială de proporții. PIB-ul din 1989 nu a fost atins din nou decât în 2004[42], când începe un alt fel de tranziție, cea spre integrarea europeană, nimic altceva decât păstrarea țărilor est-europene cu resurse naturale și umane serioase la periferia capitalului european, conform unui model de dezvoltare asimetric, dar oferind în același timp iluzia apartenenței la un club de elită: Uniunea Europeană. Nu am de gând să neg, pornind de la această constatare de principiu, dezvoltarea României de după 2007, anul intrării în acest club, ci doar să afirm polarizarea ei agresivă pe filiera urban-rural, scăderea drastică a ponderii populației ocupate în raport cu perioada socialistă (de la 70% la 50%) și transformarea emigrației masive într-o problemă de securitate națională[43]. Constatărilor conform cărora „terapia de șoc" implementată la începutul anilor 1990 în Polonia a fost un succes și cărora România ar fi trebuit să adopte la rândul ei același model pentru a diminua consecințele sociale ale tranziției postcomuniste li se poate răspunde că, pe de o parte, România postcomunistă, la fel ca România anilor

39. Francis Fukuyama, *Sfârșitul istoriei și ultimul om*, Editura Paideea, București, 1994.
40. Jacques Derrida, *Margini - de-ale filosofiei*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2015, pp. 38-40.
41. Adrian-Paul Iliescu, *Anatomia răului politic*, Editura Fundației Culturale Ideea Europeană, București, 2005.
42. Cătălin Zamfir, *op. cit.*
43. Vladimir Pasti, „Realitatea și imaginarul *marelui jaf postcomunist*. O abordare sociologică", în Emanuel Copilaș (coord.), *Marele jaf postcomunist. Spectacolul mârfii și revanșa capitalismului*. Editura Adenium, Iași, 2017, p. 55.

1980, a fost statul est-european cu cel mai mic buget alocat protecţiei sociale[44], iar, pe de altă parte, datoria Poloniei postcomuniste a fost redusă la jumătate în primii ani de după 1989, din raţiuni deja discutate[45].

În consecinţă, privatizările ineficiente şi partizane, dereglementarea, slăbirea protecţiei sociale, retragerea şi parazitarea statului de către interese private (aşa-numitele firme-căpuşă), toate acestea au funcţionat în beneficiul unei elite postcomuniste formate, în linii mari, înainte de 1989, dar nedispunând de posibilitatea de a-şi utiliza veniturile (obţinute în principal din comerţul exterior sau din specula pe scară largă cu bunuri de consum greu de găsit în acei ani pe piaţa internă) aşa cum credea de cuviinţă[46]. Acest mecanism de polarizare socială reprezintă chintesenţa economiei politice neoliberale care, din punct de vedere ideologic, este ideologia atotcuprinzătoare deja discutată în paginile de mai sus, urmând ca acum să aprofundăm câteva dintre ramificaţiile sale cele mai importante.

Anticomunismul, una dintre cele mai importante dimensiuni ideologice ale capitalismului postcomunist, s-a bazat şi continuă să o facă, deşi nu atât de intens ca în anii 1990, pe anumite tehnici discursive specifice. Anticomunismul postcomunist devine vizibil din perspectiva a două direcţii discursiv-ideologice, cea liberală şi cea a extremei drepte, ambele avându-şi originea manifestă în fenomenul postrevoluţionar al Pieţei Universităţii. Dacă liberalismul, ideologia capitalistă prin excelenţă, reprezintă gândirea şi practica elitelor postcomuniste româneşti[47], dispunând de o formă de anticomunism mai puţin agresivă politic, anticomunismul bazat pe reactivarea legionarismului a fost important mai ales în anii 1990, bazându-se pe numeroase publicaţii şi pe o prezenţă activă, de neignorat în spaţiul public, indiferent de bagatelizările fenomenului ca formă corelativă de critică la adresa regimului politic implementat de Frontul Salvării Naţionale[48].

Am analizat mai pe larg anticomunismul postcomunist în altă parte[49], aşa că aici nu voi relua decât caracteristicile sale principale – integrabilitatea acestora în ideologia generică a capitalismului postcomunist. Astfel, anticomunismul postcomunist este defazat istoric, deoarece condamnă un duşman imaginar, de mult dispărut din peisajul politic est-european. Rezistenţa prin cultură la care face apel pentru a mima opoziţia faţă de comunism înainte de 1989 se traduce printr-o acceptare pasivă a statu-quoului când, de fapt, atunci era momentul unui anticomunism verosimil, când naţional-comunismul ceauşist era o problemă reală şi cât se poate de prezentă; de asemenea, anticomunismul a fost şi o reacţie vehementă a unor intelectuali care, după 1989, au căutat astfel să abată atenţia de la anumite compromisuri compromiţătoare operate de ei înşişi

44. Cătălin Zamfir, *op. cit.*
45. Dumitru Sandu, *Spaţiul social al tranziţiei*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 91.
46. Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Editura Polirom, Iaşi, 2006; Vladimir Pasti, „Liberalismul românesc postcomunist în contextul neoliberalismului occidental", în Sorin Adam Matei, Caius Dobrescu şi Emanuel Copilaş (coord.), *Liberalismul: pro şi contra. O idee ce refuză să moară, deşi nu ştie ce o ţine în viaţă*, Editura Adenium, Iaşi, 2017, pp. 105-106; Claude Karnoouh, *Pentru o genealogie a globalizării. Eseuri critico-filosofice ale unui sceptic în acţiune*, Alexandria Publishing House, Suceava, 2016, pp. 41-43; Claude Karnoouh, *Comunism/postcomunism şi modernitate târzie. Încercări de interpretări neactuale*, Editura Polirom, Iaşi, 2000, pp. 22-23.
47. Vladimir Pasti, „Liberalismul românesc postcomunist în contextul neoliberalismului occidental", în *op. cit.*, pp. 97-113.
48. Adrian Simion, *Naţionalismul românesc în primul deceniu postcomunist*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, pp. 259-260; William Totok şi Elena-Irina Macovei, *Între mit şi bagatelizare. Despre reconsiderarea critică a trecutului, Ion Gavrilă Ogoranu şi rezistenţa armată anticomunistă din România*, Editura Polirom, Iaşi, 2016.
49. Emanuel Copilaş, *De la ideologie la hegemonie. Explorări critice în postcomunismul românesc*, Editura Tritonic, Bucureşti, 2017, pp. 16-29.

cu regimul comunist; începând cu anul 2006, când anticomunismul este oficializat la nivel politic, se poate constata că, la fel ca înainte de 1989, politica, puterea, este chemată pentru a arbitra în disputele intelectuale, substituindu-se astfel raţiunii argumentative; nu în ultimul rând, anticomunismul reprezintă o strategie discursivă a intelectualilor disidenţi (mai mult după Revoluţia din 1989 decât înainte) care au pretenţia de a se transforma într-un ghid moral al societăţii postcomuniste şi de a confisca Revoluţia înfăptuită totuşi de muncitori, muncitori care, în urma mineriadelor, au fost puternic şi pe nedrept discreditaţi, fiind consideraţi un balast al democraţiei postcomuniste, şi nu categoria socială care a făcut posibilă această democraţie în primul rând; în sfârşit, anticomunismul popular, perfect legitim ca atitudine, este unul greşit orientat din punct de vedere ideologic atunci când îi blamează pe îmbogăţiţii tranziţiei pentru scăderea nivelului de trai şi pentru creşterea inegalităţilor sociale: respectivii capitalişti postcomunişti gândeau şi acţionau capitalist şi înainte de 1989, deşi într-un context care nu le-a permis o distanţare considerabilă faţă de restul societăţii, context pe care au făcut tot posibilul să-l submineze şi au reuşit, în cele din urmă, datorită unor circumstanţe istorice favorabile, devenind astfel, din speculanţi financiari şi trişori economici, campioni ai liberei iniţiative şi promotori ai noii democraţii postcomuniste[50].

Foarte prezent în spaţiul public în anii 1990, *naţionalismul postcomunist* este o altă direcţie ideologică de luat în seamă a capitalismului postcomunist, deşi mult mai estompată în prezent. Naţionalismul postcomunist este atât o continuare a naţional-comunismului anterior, cât şi, mai ales, o reacţie la precaritatea socială şi la incertitudinile provocate de capitalism[51]. În general, naţionalismul este o ideologie proteică, fără a putea fi încadrată fără rest nici la stânga, nici la dreapta spectrului politic. Naţionalismul postcomunist românesc nu face nici el excepţie de la această regulă, astfel că după 1989 putem identifica atât un naţionalism de stânga, urmaş direct al naţionalismului comunist din timpul regimului Ceauşescu, mai puţin critic cu perioada comunistă, comportând diferite grade de xenofobie, protocronism şi dacism, cât şi un naţionalism de dreapta, extrem de virulent în raport cu perioada comunistă, ataşat memoriei „sfinţilor" care au fost persecutaţi în închisorile comuniste, marea majoritate legionari, profesând un creştinism militant şi intolerant cu minorităţile etnice, rasiale şi sexuale[52].

---

50. Vezi, mai pe larg, Vasile Ernu, *Sunt un om de stânga*, Editura Cartier, Chişinău, 2013; Daniel Barbu, *Republica absentă. Politică şi societate în România postcomunistă*, Editura Nemira, Bucureşti, 2004; Vasile Ernu, Costi Rogozanu, Ciprian Şiulea şi Ovidiu Ţichindeleanu (coord.), *Iluzia anticomunismului. Lecturi critice ale Raportului Tismăneanu*, Editura Cartier, Chişinău, 2008; Adrian Sîrbu şi Alexandru Polgár (coord.), *Genealogii ale postcomunismului*, Editura Idea Design & Print, Cluj-Napoca, 2009; Boris Buden, *Zonă de trecere. Despre sfârşitul postcomunismului*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2012; David Schwartz, „De la «forţă puternică cu înaltă disciplină civică» la «urangutani programabili la cerere». Degradarea imaginii publice şi a vieţii comunităţilor minereşti în post-socialism", în Emanuel Copilaş (coord.), *Sfârşitul istoriei se amână. O radiografie a postcomunismului românesc*, Editura Cetatea de Scaun, Târgovişte, 2017, pp. 89-99; Claude Karnoouh, *Raport asupra postcomunismului şi alte eseuri incorecte politic*, Alexandria Publishing House, Suceava, 2014, pp. 70-78.

51. G.M. Tamás, *Idola Tribus. Esenţa morală a sentimentului naţional*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001, pp. 215-251; Slavoj Žižek, *Zăbovind în negativ. Kant, Hegel şi critica ideologiei*, Editura ALL, Bucureşti, 2001, pp. 204-206, 227.

52. Vezi mai pe larg Emanuel Copilaş, „Right-wing nationalism in post-communist Romania. Ideological implications and political impact", în Sergiu Mişcoiu şi Valentin Naumescu (coord.), *What Is Left From the Left-Right Cleavage ? A Comparative Perspective*, Editura Institutului de Ştiinţe Politice şi Relaţii Internaţionale, Bucureşti, 2015, pp. 187-206.

În sfârşit, *anticorupţia* şi *statul de drept* sunt printre ultimele actualizări ale capitalismului postcomunist neoliberal. În prelungirea anticomunismului din anii 1990, anticorupţia care, principial, este un obiectiv dezirabil în orice tip de regim politic, a fost calibrată în România ultimilor ani ca o strategie politică menită să faciliteze competiţia dintre capitalul extern şi cel autohton în favoarea celui dintâi, precum şi să discrediteze adversarii politici ai regimului Traian Băsescu, regim axat pe implementarea la nivel local a austerităţii neoliberale în urma crizei economice globale din 2008, pe interpretarea în cheie moralist-individuală a consecinţelor sociale ale acestui program economic (lipsă de performanţă, de responsabilitate, de asumare a eşecului), şi pe minimalizarea în continuare a rolului statului la nivel social şi economic (statul supradimensionat, statul prost administrator etc.)[53]. După cum observă sociologul Cătălin Zamfir, acest lucru este paradoxal, din moment ce

> statul [român, *n.n.*] este cel mai „mic" din Europa, obiectivul declarat al actorilor politici a fost, până de curând, reducerea şi mai mult a lui. În România a dominat opţiunea ideologică că statul trebuie să fie şi mai mic. Atenţia acordată creşterii eficienţei funcţionării statului este marginală. Semnificativ, în ultimii ani este dominantă în discursul politic tema aşa-zisului *stat de drept*, o altă formă a doctrinei statului mic. În fapt, se promovează o ideologie a reducerii statului la aceea de a asigura funcţionarea vieţii sociale în parametrii fixaţi de sistemul juridic, ignorând responsabilitatea importantă a statului în sfera susţinerii dezvoltării economiei şi a vieţii sociale, mai ales într-o perioadă dificilă de schimbare, şi asigurarea unei protecţii sociale compensatorii[54].

Concluzii: o perspectivă anticapitalistă asupra Revoluţiei

Acest capitol a urmărit Revoluţia din decembrie 1989 în strânsă legătură cu ascensiunea capitalismului neoliberal, demarată în anii 1980, argumentând că inserarea discursivă a celei dintâi în parametrii a ceea ce Alexandr Zinoviev numea „occidentalism"[55] a fost un proces complex şi bine calculat, desfăşurat pe diferite paliere: cultural, economic, mediatic, social şi politic. Ca variantă locală a capitalismului neoliberal occidental, capitalismul postcomunist românesc, cuprinzând la rândul său câteva direcţii ideologice centrale pe care le-am prezentat pe scurt în paginile anterioare, are la bază o interpretare a Revoluţiei care mută centrul de greutate al fenomenului istoric dinspre revendicările sociale şi economice neîmplinite spre deschiderea culturală şi politică substanţială de după 1989, care ar trebui să le ignore sau, în cel mai bun caz, să le împingă în irelevanţă pe primele.

O deschidere culturală mai degrabă cantitativă decât calitativă, după cum am constatat, pentru că nu s-a renunţat deloc la stereotipii şi la direcţii unilaterale de interpretare; acestea au fost doar înlocuite cu altele, mai cuprinzătoare din punct de vedere discursiv

53. Florin Poenaru, *Locuri comune. Clasă, anticomunism, stânga*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2017; Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*; Vladimir Borţun, „Corupţia ucide... la fel şi anticorupţia", în Emanuel Copilaş (coord.), *Sfârşitul istoriei se amână*, pp. 152-157; Costi Rogozanu, *Carte de muncă*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2013, pp. 237-239; Horea Băcanu, „Ideologia tranziţiei în România celei de-a Doua Republici", în Emanuel Copilaş (coord.), *Marele jaf postcomunist*, pp. 15-27.
54. Cătălin Zamfir, *Istoria socială a României*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2018, p. 215 (subliniere în original).
55. Alexandr Zinoviev, *Occidentul. Fenomenul occidentalismului*, Editura Vremea, Bucureşti, 2002.

şi, astfel, mai eficiente. Este ştiut de altfel că orice tip de discurs are propriile limite, derivate din particularitatea sa socială ireductibilă, pe care caută să o eludeze prin mesaje cât mai universaliste, aspect lăudabil şi realmente democratic; însă testul universalismelor se bazează întotdeauna pe numărul beneficiarilor lor reali, nu pe cei potenţiali. În consecinţă, universalismul bazat pe libertatea de mişcare a profiturilor şi a mărfurilor, care nu se repercutează atât de direct asupra libertăţilor individuale, este mai atractiv şi mai valorificabil la nivel imediat decât universalismul întruchipat discursiv de internaţionalismul proletar, de emanciparea socială şi colectivă şi de imperativul configurării unei noi ordini internaţionale mai puţin disproporţionate din punctul de vedere al relaţiei dintre capitalurile Nordului şi resursele Sudului global. Universalismul capitalist al democraţiei gândite ca proiect moral-individual este mai inteligibil şi, poate, mai convingător decât universalismul critic şi abstract al solidarităţii pe criterii care să avanseze agenda binelui social comun, şi nu agende individualiste erijate discursiv în extinderea democraţiei prin eliminarea oricăror tipuri de reglementare. Numai că, în acest fel, dreptul forţei începe să primeze în raport cu forţa dreptului, avantajând întotdeauna o mică elită financiară în detrimentul restului populaţiei, atât la nivel local, cât şi la nivel global.

Acaparată cultural de intelectuali mesianici deveniţi, marea majoritate după 1989, disidenţi rapid convertiţi la prezumtivele beneficii miraculoase, independente de orice tip de context, ale pieţei libere, Revoluţia este normalizată hegemonic din perspectiva reîntoarcerii la o Europă pe nedrept refuzată în ultima jumătate de secol, dar şi din perspectiva reconectării la trecutul interbelic, cu ai săi intelectuali preponderent mistici şi admiratori ai mişcărilor de extremă dreaptă locale şi/sau europene. Procesul este completat de un moralism punitiv ce reduce orice revendicare de protecţie socială la un eşec personal, ale cărui consecinţe trebuie asumate tot personal; astfel, camuflajul discursiv este perfect, lipsurile unei economii politice care funcţionează adâncind polarizările sociale fiind sublimate sub forma unor neîmpliniri individuale. Orice trece de această atomizare socială care face ca fiecare proiect democratic de societate să devină în cele din urmă problematic este interpelat discursiv ca nostalgie comunistă a asistaţilor social, a pensionarilor sau a altor categorii sociale defavorizate care frânează nepermis de mult dezvoltarea ţării. Dar, după cum se exprima Zinoviev într-o altă lucrare, societatea nu este îndreptăţită să pretindă moralitate din partea unor cetăţeni cărora nu le asigură în primul rând condiţiile materiale necesare pentru dobândirea moralităţii[56]. Şi cum ar putea să le asigure când, la trei decenii de la revoluţie, România nu este decât „o ţară capitalistă subdezvoltată, cu o slabă eficienţă economică, cu mari dezechilibre sociale şi economice, cu un sistem public el însuşi subdezvoltat, incapabil să echilibreze şi să susţină funcţionarea vieţii sociale, cu un sistem politic dominat de lupta pentru putere, lipsit de programe de dezvoltare"[57]?

În cadrul discursului hegemonic postcomunist, varianta locală a discursului hegemonic global, uneori mai agresivă şi mai lipsită de rezonabilitate decât instanţa discursivă primară, Revoluţia din 1989 este un semnificant gol central care fluctuează, ca orice semnificant gol, în funcţie de oscilaţiile politice ale momentului: „Nu pentru asta am ieşit pe stradă în decembrie 1989, nu pentru asta au murit oameni la Revoluţie" – nu pentru bunăstarea cetăţenilor, cu alte cuvinte, ci pentru bunăstarea profiturilor. Poate că a venit timpul unei recuperări discursive anticapitaliste a Revoluţiei din 1989, una care

56. Alexandr Zinoviev, *Homo sovieticus*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1991, p. 60.
57. Cătăin Zamfir, *op. cit.*, p. 263.

să ia în calcul şi intenţiile sale sociale şi politice nevalorificate şi pe nedrept marginalizate, contingenţa sa evenimenţială radicală, dreptul său de a fi exprimat, măcar într-o primă fază, poziţii noi, diferite atât de socialismul dirijist predecembrist, cât şi de capitalismul neoliberal postdecembrist.

There Is No Alternative. The 1989 Revolution as the Founding Moment of the Romanian Post-Communist Ideology

Three decades on from the December 1989 Revolution, a general overview of this chaotic and polysemic cluster of events is more than welcome. Especially since there is an ideological consensus regarding the Revolution that presents the violent change of the former communist regime as a transgression of ideology and of the generalized corruption and lack of freedom usually associated with it.

The present contribution does not aim to deepen, clarify or supplement the information regarding the 1989 historical moment. Its stake is therefore historically modest but hermeneutically ambitious and resides in the attempt to place the Revolution within a new discoursive perspective, one that sets out, step by step, an outline of the ideological grid used to filter our understanding of the Revolution even today, three decades since its historical occurrence.

This chapter starts by problematizing the end of the Cold War and the post-communist transitions in close connection to the expansion of neoliberal capitalism in the 1980s and of media technologies, a process that ends up equating the political with personal interests mediated almost exclusively by television, and continues with a synoptic presentation of the main post-communist ideologies that amplify and actualize each other according to the dynamics of the political economy of post-communist capitalism. In other words, I analyze the general capitalist ideology and several ramifications of it such as transition, anti-communism, anti-corruption and the rule of law. At the end of the chapter I insist on the necessity of a discursive resignification of the Revolution in order to extract it from the neoliberal discursive hegemony that has encroached it almost integrally.

This is why I have chosen Margaret Thatcher's famous expression "there is no alternative" as title for the present contribution : it sums up perfectly neoliberalism's successful discursive hegemony by eluding its own historicity in the process of achieving its own brand of exclusive universalism. However, there is always an alternative but, in order to become meaningful, it must overcome the apparent intra-discursive diversity in favor of an inter-discursive one. In simpler terms, diversity within a certain ideology always acts as a closure or at least as a semantic limitation ; true alternatives are achieved only by leaving the respective ideological perimeter.

Methodologically, this text is indebted to critical discourse analysis as it was theorized by Ernesto Laclau and Chantal Mouffe. I therefore distinguish between empty signifiers and what they signify, nodal signifiers, chain of equivalences and articulatory practices which interpellate the discourse's subjects according to certain semantic cuts within a discursive field that is impossible to signify entirely. Laclau and Mouffe's theoretical demarche openly affirms its political engagement by aiming to limit Western discoursive hegemony by encouraging or configuring alternative discourses in order to expand Western democratic achievements (liberty, equality, human rights) as much as possible, to complete them and even to replace them with new emancipatory projects, according to the social realities they address. The liberty and equality proclaimed by the French Revolution, concepts that reciprocate themselves and cannot be properly understood separately, remain, two centuries after the revolutionary year 1789, simple desiderates for the majority of the world's population.

Cristian PÎRVULESCU

Renaşterea „partidului" şi apariţia sistemului de partide în România postcomunistă

Privite în dinamica lor, după prăbuşirea comunismului, evoluţiile politice est-europene prezintă asemănări flagrante pe care debuturile atât de diferite ale tranziţiei spre democraţie, acum trei decenii, nu le lăsau să se întrevadă. În fiecare an, cu fiecare nouă etapă, peisajul politic s-a schimbat ; fiecare rotaţie dezvăluia o nouă ipostază, cu fiecare mişcare noi lideri politici îşi disputau poziţiile din centrul cercului de puteri pentru a le părăsi şi a reveni câţiva ani mai târziu. Figura lui Viktor Orbán, iar nu cea a lui Václav Havel, devine astfel definitorie pentru acest examen de etapă.

O asemenea evoluţie incită la interogaţii : timpul tranziţiei în estul Europei să fi fost doar o perioadă a eternei reîntoarceri spre începuturile statului naţional ori spre epoca interbelică, cu toţi demonii săi ? Sunt statele din regiune prizonierele propriilor Istorii ? După trei decenii de la căderea Zidului, statele din această zonă par să fi eşuat în drumul spre democraţie, în orice caz, spre democraţia liberală. Paradoxal, dar astăzi România, care acuza întârzieri importante, pare mai liberală decât statele grupului de la Visegrád.

Iar actorii acestei ciudate întoarceri în timp au fost partidele politice. Deşi epoca postmodernă părea să ducă, în noul context al dublei revoluţii, politice şi informatice, la o nouă formă de politică, partidele nu doar că au rezistat acestei tendinţe, dar au aderat la un populism care părea de mult apus. Departe de a fi pe „moarte", chiar şi atunci când sunt obiectul nemulţumirii constante a consumatorilor de politică fast-food, partidele rămân cele mai importante instituţii politice ale lumii contemporane. Şi asta nu doar pentru că strâng voturi, ci pentru că populează cu oameni şi idei celelalte instituţii.

Un clivaj fondator : comunist-anticomunist

Evoluţia vieţii politice româneşti postrevoluţionare s-a structurat în jurul a două clivaje : comunist-anticomunist, clivaj constitutiv al vieţii politice româneşti din 1990 şi ale cărui influenţe se fac simţite până astăzi (aşa cum arată scandalul iscat de clipul publicitar cu Mihai Şora la sfârşitul anului 2019), căruia i se adaugă, mai ales după 1992, clivajul antireformist-reformist, care însă se suprapune precedentului. Acest cadru iniţial al

conflictului politic a fasonat sistemul instituţional şi partidele politice, mai ales că Revoluţia, ca eveniment fondator al unui nou regim politic, a fost contestată dintru început. Iar activarea acestor clivaje va ţine loc de dezbatere programatică, va influenţa procesul de democratizare şi va oferi un avantaj iniţial partidelor succesoare ale fostului partid comunist care se vor „decomuniza" prin revendicarea participării, ba chiar iniţierea proceselor de schimbare. Aşa că în România, spre deosebire de celelalte state est-europene, nu va exista un succesor formal al fostului partid comunist. Frontul Salvării Naţionale (FSN), mai întâi structură revoluţionară de putere provizorie în decembrie 1989, apoi din ianuarie 1990 şi partid politic, va fi beneficiarul politic al acestei situaţii, câştigând alegerile din 20 mai 1990 cu un scor astronomic: 67%.

O consecinţă a acestui dezechilibru iniţial a obligat partidele opoziţiei democratice să se orienteze *doar* către cucerirea puterii şi să neglijeze aspectele strategice ale politicii, astfel că, atunci când opoziţia va ajunge în cele din urmă la guvernare, la sfârşitul anului 1996, această stare de lucruri va avea o influenţă determinantă asupra performanţelor guvernării. Alternanţa la guvernare din 1996 nu a putut crea condiţiile maturizării şi profesionalizării partidelor politice, absenţa componentei strategice influenţând însă atât *performanţele guvernării*, cât şi *evoluţia sistemului de partide*.

Iar cea mai importantă victimă a acestui eşec a fost PNŢCD. În 1945-1947, pe măsură ce regimul comunist din România e consolidat cu sprijinul armatelor de ocupaţie, PNŢ, cel mai popular partid al momentului, a avut de suferit o constantă şi metodică acţiune de boicotare şi intimidare. Doctrina ţărănistă reprezenta atunci un element important de mobilizare politică. De aceea, pentru a elimina această concurenţă, la alegerile din noiembrie 1947 oficialităţile comuniste au anunţat un rezultat de 10% pentru PNŢ şi 80% în favoarea coaliţiei formate în jurul Partidului Comunist, dar, fără a se putea estima cu exactitate, unii martori, precum şi numeroşi cercetători consideră că aproximativ 75% din opţiunile electoratului au mers atunci către „partidele istorice".

Reînfiinţat (juridic) şi relegitimat în contextul Revoluţiei din 1989 prin contribuţia liderului său refondator Corneliu Coposu, PNŢCD s-a reconstruit într-un mediu politic, social şi economic în mare măsură ostil. Imaginea sa de „partid istoric", în sensul pe care comuniştii îl dădeau sintagmei în perioada 1945-1948 – de partid depăşit şi anacronic –, a fost folosită în campania din 1990 şi a influenţat electoratul lipsit de şansa unor informaţii alternative. Imaginea de partid al trecutului a fost speculată de adversari şi atmosfera de ostilitate s-a materializat printr-o campanie electorală dură, PNŢCD obţinând un rezultat electoral modest care l-a postat într-o poziţie mai degrabă marginală (realizând pentru Adunarea Deputaţilor 2,56% din voturi, respectiv 12 deputaţi, şi la Senat 2,05% din voturi, respectiv un senator). Lipsit de mijloace financiare, având probleme cu recrutarea de noi aderenţi, PNŢCD a recurs la combativitate ca resursă strategică prin care să se poziţioneze în centrul vieţii politice. Iar în acest sens va activa clivajul comunist-anticomunist, pe care mineriadele, fenomenul Piaţa Universităţii şi reprimarea violentă a manifestaţiei pe 13-15 iunie 1990 îl acutizaseră deja. Limitele pe care strategia combativităţii morale le presupunea (un public relativ limitat) au fost apoi contrabalansate prin construcţia Convenţiei Democratice (CDR), mai întâi ca formulă de alianţă pentru alegerile locale din februarie 1992, apoi pentru alegerile parlamentare. În interiorul CDR, PNŢCD va deveni, din vara anului 1992, partidul central, poziţie care va fi conjunctural accesibilă datorită strategiei PNL de a participa în alegerile parlamentare pe liste separate. Eşecul electoral al PNL la alegerile parlamentare din septembrie 1992 a întărit rolul PNŢCD în CDR, confirmând electoral tactica instrumentalizării clivajului comunist-anticomunist.

Un clivaj ascunde altul: revoluţia şi republica

În fiecare an, la sfârşitul lunii decembrie, atenţia publicului a fost acaparată de două evenimente fondatoare, Revoluţia din 1989 şi instaurarea republicii din 1947. La doar câteva zile distanţă, 22 şi 30 decembrie delimitează istoria recentă. Dincolo de ceremoniile mai noi, dedicate Revoluţiei, ori mai vechi, ale sărbătoririi instalării republicii, aceeaşi atmosferă formală, rigidă, oficială şi poate chiar acelaşi sentiment public reflectă o dilemă istorico-politică: câtă legitimitate mai conferă instituţiilor politice evenimentele fondatoare? Cum şi cât a afectat Revoluţia din decembrie 1989, al cărei caracter anticomunist a marcat spiritele, republica inaugurată de comunişti printr-o autentică lovitură de stat?

Când, în octombrie 1999, Barometrul de Opinie Publică al Fundaţiei pentru o Societate Deschisă investiga opinia românilor despre Revoluţia din 1989, deja imaginea Revoluţiei fusese în mare măsură compromisă: 41% dintre respondenţi credeau că a fost o revoluţie, iar 36% înclinau către o lovitură de stat. Treptat, Revoluţia nu a mai constituit temeiul legitimităţii celor care au fost propulsaţi pe poziţii de decizie în decembrie 1989 şi mai târziu. În 1999, 62% dintre subiecţii sondajului de opinie credeau că Revoluţia a reuşit, iar 27% că aceasta a eşuat. După 15 ani, în decembrie 2014, un sondaj de opinie realizat de INSCOP pentru *Adevărul* arăta că proporţia celor care credeau în teza loviturii de stat nu crescuse (33,4%), a celor care credeau încă în Revoluţie scăzuse, dar nu dramatic (33,5%), în timp ce procentul celor care credeau într-o conspiraţie externă ajunsese deja la 21%. Inevitabil, chestionarea temeiului şi a „adevărului" Revoluţiei a deschis un câmp de manifestare a teoriilor conspiraţiei.

Pe de altă parte, forma republicană de guvernământ apărea multora ca fiind indestructibil legată de totalitarismul comunist şi deci compromisă. Poate fi republica, ca formă de guvernare, disjunsă de comunism? Aici ar putea interveni o distincţie de tip aristotelic între forme „pure" şi forme „corupte" de guvernământ: s-ar putea astfel distinge între o primă republică, ilegală şi ilegitimă, şi o a doua republică, legitimată prin revoluţie.

În ce o priveşte, republica comunistă a fost prin însăşi fondarea ei coruptă. Instaurarea Republicii Populare pe 30 decembrie 1947 nu a fost nici legitimă, nici legală. Legitimitatea presupune că poziţia dominantă a guvernanţilor se bazează nu atât pe coerciţie, cât pe consimţământul liber al populaţiei. Ar fi vorba de o liberă acceptare a supunerii, ceea ce presupune o dublă condiţionare: cei supuşi se regăsesc în cei care conduc (regăsesc regulile – scrise si nescrise – acceptate, dar mai ales simbolistica imaginarului politic), iar cei care guvernează nu se tem de guvernaţi. Or, nu numai că abdicarea forţată a regelui Mihai I a avut caracterul unei lovituri de stat, dar legitimitatea sa era incontestabilă. De aceea, liderii comunişti români s-au ferit să recurgă, cum se întâmplase în Italia sau Bulgaria, la organizarea unui referendum. Iar proclamarea republicii nu a fost doar ilegitimă, ci şi ilegală în dispreţul statului de drept şi al supremaţiei Constituţiei. Legalitatea caracterizează conformitatea unui act cu norma de drept ierarhic superioară. Or, regula de drept superioară la care trebuia să se raporteze orice acţiune de schimbare a regimului era Constituţia din 1923, care, la articolele 129 şi 130, prevedea condiţiile de revizuire a legii fundamentale.

Existenţa de facto şi de jure a republicii de la 30 decembrie 1948 a fost consecinţa directă a instalării totalitarismului comunist a cărui soartă a şi împărtăşit-o. În fapt, această republică a fost abolită de Revoluţia din decembrie 1989.

Diversele poziţii privind evaluarea evenimentelor din 1989 şi a consecinţelor acestora pot fi corelate cu disputele asupra formei de guvernământ. Schimbarea de regim politic – iar Revoluţia din 1989 a produs o astfel de schimbare – este încheiată doar atunci când noul regim se află într-o totală contradicţie cu cel precedent. Or, dacă în 1989 a avut loc o schimbare de regim, modul în care aceasta s-a produs a fost receptat diferenţiat. Continuitatea la guvernare a unor persoane care avuseseră poziţii importante în vechiul regim, cumulată cu eşecul electoral al partidelor istorice, a provocat o reacţie de respingere a Revoluţiei. Treptat, referinţa la Revoluţie a dispărut sau în cel mai bun caz s-a diminuat în discursul politic românesc. Revoluţia nu a mai constituit un izvor de legitimitate. Aceasta trebuia asigurată prin rezultatele guvernării şi reconfirmată prin vot. Suspiciunea în raport cu deţinătorii puterii a fost treptat transferată asupra evenimentelor din decembrie 1989 care căpătau pentru unii contururile unei lovituri de stat (văzută fie ca furt al Revoluţiei, fie – în tradiţia teoriei conspiraţiei – ca intervenţie ocultă a unor servicii secrete străine).

Pentru ca o schimbare de regim să fie clasificată ca revoluţie, ruptura faţă de vechiul regim trebuie să fie radicală. Tendinţa manifestă de individualizare a puterii, ilustrată de cele patru mandate prezidenţiale ale lui Ion Iliescu, va accentua ideea unei continuităţi la nivelul personalului politic. Câtă vreme se manifestă doar continuitatea la guvernare, radicalismul schimbării apărea atenuat. Aceste tendinţe vor afecta puternic imaginea procesului de instituţionalizare a puterii, de separare între persoana care deţine temporar puterea şi stat, care devine „proprietarul" acesteia. De la personalizarea puterii până la personalizarea regimului nu a fost decât un pas.

Ca element fondator, Revoluţia a dat naştere unui regim nou a cărui osatură instituţională a fost schiţată pe 22 decembrie 1989. Acest moment ar fi putut fi considerat actul de naştere al celei *de-a doua republici*. Or, prin însuşi faptul Revoluţiei, a doua Republică ar fi fost nu doar legitimă, ci şi legală. Ambiguitatea în privinţa legalităţii se menţine însă. Noua republică a fost în principiu confirmată prin referendumul din 1991. Dar dispoziţiile tranzitorii ale Constituţiei din 1991 sunt paradoxale: Constituţia din 1965 este abrogată ca urmare a aprobării noii Constituţii, şi nu ca rezultat al Revoluţiei. Modificările constituţionale din 2003 accentuează această situaţie, câtă vreme la articolul 1 se adaugă referirea la Revoluţie ca izvor de legitimitate şi fundament al regimului politic, dar dispoziţii tranzitorii nu au fost abrogate.

Criza latentă, al cărei fundament se găseşte în fondarea violentă a noului sistem politic românesc în 1990-1992, s-a transformat într-o criză ciclică. Acum trei decenii, imediat după căderea regimului Ceauşescu, părea să fi repus România pe şine. Schimbarea brutală a regimului ceauşist a pus violenţa la temelia „noului regim" şi poate din acest motiv foaia de parcurs nu a făcut niciodată obiectul unui consens real nici între diferitele părţi ale societăţii, nici între grupurile politice concurente. Caracterul improvizat al răsturnării regimului ceauşist a alimentat atunci, ca şi astăzi, teoria conspiraţiei. Apoi, încetul cu încetul, Revoluţia şi-a pierdut caracterul mitic şi a devenit obiect de dispută politică. Din *act fondator* al unui nou sistem politic, Revoluţia a devenit subiect al contestaţiilor în jurul cărora se va constitui regimul politic românesc postcomunist.

Pe acest fundal s-au manifestat şi primele clivaje politice postdecembriste care par să fi rezistat timpului. Tema „Revoluţiei furate", care s-a transformat rapid în primul clivaj postdecembrist, (neo)comunişti-anticomunişti, a legitimat diferenţierea între „urmaşii" comunismului şi „rezistenţa" la comunism. Rezistenţa devine un reper fundamental care se regăseşte ciclic în întreaga istorie recentă a Românei de la manifestaţia din Piaţa Universităţii până la protestele din 2017-2018.

Sistemul de partide ca reflectare mecanică a clivajelor

Schimbarea violentă a sistemului politic, evoluţia instituţională şi cultura politică post-totalitară nu au facilitat apariţia unor autentice *partide ideologice*[1]. Debutul electoral violent din 1990 a conturat dintru început o dinamică organizaţională de tip *catch-all*[2] (care urmărea câştigarea voturilor de oriunde şi oricum), iar mai apoi, odată ajunse la guvernare, au luat forma convenabilă a *partidelor-cartel*[3]. Acestea din urmă se bazează mai ales pe rolul de mobilizare şi pe forţa politică a aleşilor locali („baronii" noştri cei de toate zilele). Or, „baronii" nu se pot angaja în „aventuri" ideologice, aşa că îşi dezvoltă în contrapartidă capacitatea de a mobiliza o clientelă locală care *votează dependent*.

Teoria partidului cartelizat (*cartel party*) a apărut în urmă cu mai bine de două decenii pentru a completa teoria clasică a lui Maurice Duverger privind persistenţa modelului partidului de masă. Cei doi autori ai teoriei, Richard S. Katz şi Peter Mair, constatau, din contră, că partidele contemporane au capacitatea de a se adapta continuu la mediul politic, economic şi social în care funcţionau. Astfel, pentru a rezista mediului, partidele cartelizate pun în aplicare o strategie interpartinică de pătrundere între structurile de partid şi cele de stat, partidele devenind astfel un fel de agenţi parastatali. În consecinţă, apare o nouă formă de control politic dublată de o reducere semnificativă a concurenţei politice. Spre exemplu, programele politice sunt din ce în ce mai asemănătoare, iar acordurile dintre partide reduc semnificativ impactul votului sancţionator, diminuând costul înfrângerii electorale.

Or, în Romania postcomunistă, cartelizarea partidelor, cu precădere a partidului care a preluat din mers structura vechii birocraţii comuniste, a apărut ca adaptare normală la noul mediu politic. Aşa se şi explică rezilienţa Partidului Social Democrat (PSD), în diferitele sale forme (FSN, Frontul Democrat al Salvării Naţionale – FDSN, Partidul Democraţiei Sociale din România – PDSR, PSD), în faţa crizelor de tot felul. În cazul partidelor cartelizate, activitatea politică devine o profesie de sine stătătoare, în care este necesară mai degrabă demonstrarea abilităţilor în diferite forme de administraţie publică decât a competenţelor ideologice.

Pe de altă parte, de fiecare dată de la alegerile din septembrie 1992, efectul mecanic al tipului de scrutin a condus automat spre o bipolarizare de circumstanţă a vieţii politice. Între 1992 şi 2004 alegerile parlamentare şi prezidenţiale s-au desfăşurat concomitent, iar alegerile locale au anticipat cu câteva luni confruntarea prezidenţială. Dintru început, de la alegerile din 20 mai 1990, „inginerii constituţionali" par să fi urmărit ca organizarea simultană a alegerilor parlamentare cu cele prezidenţiale să producă un efect mecanic: să faciliteze obţinerea majorităţii pentru partidul „salvatorului" Ion Iliescu. Dacă în 1990 organizarea alegerilor la scurt timp de la căderea lui Ceauşescu şi în absenţa unei opoziţii structurate nu a permis bipolarizarea competiţiei şi prin consecinţă

1. Pentru Philippe Braud (*Le suffrage universel contre la démocratie*, PUF, Paris, 1980, p. 49), ceea ce este important nu e conţinutul, ci faptul că există un program care poate fi identificat ideologic şi politic.
2. Concept introdus de Otto Kirchheimer în 1996, în „ The Transformation of the Western European Party Systems", în Joseph La Palombara şi Myron Weiner (eds.), *Political Parties and Political Development (SPD-6)*, Princeton University Press, Princeton, pp. 177-200.
3. Richard S. Katz şi Peter Mair, „Changing Models of Party Organization and Party Democracy: The Emergence of the Cartel Party", *Party Politics*, vol. 1, nr. 1, 1995, pp. 5-28.

a câmpului politic, ulterior aceasta s-a manifestat, iar turul al doilea de scrutin al alegerilor prezidenţiale a creat iluzia bipartidismului.

Însă după 1992 lucrurile s-au schimbat şi bipolarizarea a apărut ca o fatalitate. Mai întâi în 1992, apoi şi în 1996, a fost confruntarea CDR-FDSN (în 1996 redenumit PDSR). Clivajul (neo)comunişti-anticomunişti, un fel de surogat autohton al clivajului stânga-dreapta, trebuia să dea „sens" acestei confruntări oarecum mecanice. Şi pentru că niciun spectacol politic nu poate fi pus în scenă fără protagonişti individuali, candidaţii la alegerile prezidenţiale au devenit „vedetele" spectacolului. În 2000, cu toate că degringolada CDR – rezultat direct al retragerii bruşte a PNL din alianţa cu PNŢ– a propulsat PDSR în poziţia de partid dominant, efectul de bipolarizare a rămas, dar atunci a funcţionat în profitul Partidul România Mare (PRM), al cărui candidat, C.V. Tudor, a intrat în turul al doilea al prezidenţialelor. Ca urmare, între 2000 şi 2004, România nu a avut o opoziţie puternică, PRM fiind informal, ca şi Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR) de altfel, asociat la guvernare. Pentru alegerile din 2004, mecanismul bipolarizării nu mai constituia o noutate şi a contribuit la apariţia Alianţei DA (Dreptate şi Adevăr). Succesul electoral al acestei alianţe, mai întâi la alegerile locale, apoi la cele parlamentare şi prezidenţiale, nu ar fi fost posibil fără punerea în scenă a mecanismului bipolarizării.

În 2009, 2014 şi 2019, ca efect al modificării calendarului electoral după reforma constituţională din 2003, rolul anticipator şi de structurare al alegerile locale a fost luat de cele europene. În 2009, mecanica politică a funcţionat, chiar şi în condiţiile unui guvern de „mare coaliţie".

În mai multe rânduri, clivajele fondatoare ale regimului politic românesc au debuşat în crize manifeste şi de fiecare dată acestea au fost dezgheţate de o confruntare electorală prezidenţială. Aşa s-a întâmplat în 1996, 2000, 2004 sau în 2014. În 1996, „comuniştii" au „pierdut" puterea, dar confuzia şi instabilitatea guvernării CDR au determinat prima reacţie antisistem importantă a unei părţi semnificative a electoratului: votul pentru PRM şi Corneliu Vadim Tudor la alegerile din toamna 2000. Deşi părea că „anticomunismul" devenise desuet, acesta a supravieţuit alegerilor din 2000 şi dispariţiei de pe prima scenă politică a ţării a PNŢCD. Oricum, politicienii nu au reuşit să traducă corect semnalul de alarmă reprezentat de votul antisistem din 2000 şi au continuat să improvizeze, ceea ce a contribuit la supravieţuirea clivajelor fondatoare şi la intensificarea lor în perioadele electorale.

Deşi cauzele crizei latente sunt profunde, partidele au preferat o interpretare simplistă şi au încercat să le administreze prin simularea unor schimbări minore la nivelul organizării politice. Pentru a masca crizele interne, partidele supravieţuitoare ale tranziţiei s-au complăcut într-o strategie simplistă de alianţe şi fuziuni pentru construirea unui mecanism iluzoriu bipartidic în locul unei adaptări la clivajele profunde ale societăţii româneşti. Criza partidelor româneşti – care coexistă cu criza instituţională iniţială, cea a relaţiei din interiorul executivului pe care clivajul reformişti-antireformişti a „constituţionalizat-o" în 1991 – nu este doar organizaţională sau ideologică, ci şi o consecinţă a incapacităţii de a înţelege şi a gestiona multiplele fracturi sociale.

Alimentate de o interpretare simplistă a sondajelor de opinie, campaniile electorale pentru alegerile prezidenţiale au dezgheţat nu numai clivajele fondatoare, ci şi alte clivaje, cum a fost cazul clivajului stat-Biserică în ultimi ani. Tot aşa, oarecum paradoxal, ecologiştii, alter-globaliştii, precum şi grupările indignaţilor au beneficiat în ultimele alegeri prezidenţiale de o tribună care a putut influenţa votul. De asemenea, vechile clivaje rural-urban şi centru-periferie (Transilvania *versus* Vechiul Regat) au fost şi ele

„dezgheţate". Uneori, aceste clivaje „îngheaţă" din nou, odată ce agitaţia electorală se stinge, dar multe rămân manifeste şi influenţează viaţa politică. În condiţiile unei crize instituţionale ciclice, „dezgheţarea" clivajelor poate genera multiplicarea faliilor şi conflictelor sociale, economice, culturale (confesionale) sau politice şi poate contribui la metamorfoza crizei politice (criza partidelor, criza instituţiilor etc.) într-una societală.

După ce scorul imens obţinut de FSN la alegerile din mai 1990 (67%) a creat premisele apariţiei celui de-al doilea clivaj în interiorul „puterii" feseniste dintre „conservatori" şi „reformatori", „fraţii inamici" au rămas faţă în faţă. După ce, începând cu 1992, FSN-ul lui Petre Roman şi al „tinerilor lupi" prin scindarea partidului încercase să împiedice victoria lui Ion Iliescu şi să întârzie apariţia unei organizaţii care să-l conducă spre al treilea mandat prezidenţial.

Dacă însă 1990 era un moment fondator, iar confruntarea viza doar instituţiile statului, din 1992 ciclurile electorale au presupus două etape obligatorii: alegeri locale în prima parte a anului şi alegeri parlamentare în a doua parte. Contextul special al anului 1992 a transformat alegerile locale din februarie într-un examen al coeziunii FSN: eşecul acestei formaţiuni politice în alegerile locale din marile oraşe a fost cauza ultimă a scindării ce avea să se producă o lună mai târziu. Pe ruinele vechiului partid care îşi făcuse datoria, asigurând stabilitatea puterii în perioada de construcţie constituţională şi translatarea nomenclaturiştilor, apăreau două noi partide politice: FSN-PD, succesorul direct al FSN pentru că grupul Petre Roman era majoritar, şi FDSN-PDSR-PSD, ca partid de substituţie pentru a sprijini organizaţional candidatura lui Ion Iliescu la preşedinţie. Partide conjuncturale şi personalizate, PD şi PSD au rezistat timpului, la guvernare sau în opoziţie, dar nu s-au putut reconcilia. Clivajul iniţial dintre reformatori şi conservatori, sub diferite forme, a supravieţuit, dând un aspect artificial vieţii politice româneşti.

După ce FSN a devenit PD în 1993, acesta a rămas pe poziţii permanent opuse FDSN, devenit în acelaşi an PDSR şi mai apoi PSD. PD, după ce s-a expandat datorită succesului prezidenţial al lui Traian Băsescu sub forma Partidului Democrat Liberal (PDL), a sfârşit prin absorbţie în PNL. Încet-încet, partidele istorice au fuzionat cu moştenitorii Frontului: mai întâi Partidul Social-Democrat Român (PSDR) a fuzionat în 2001 cu PDSR interbelic (supranumit PSDR-Cunescu), luând naştere PSD, mai apoi PD (după ce formase cu PSDR o alianţă social-democrată, Uniunea Social Democrată – USD în 1995) şi-a schimbat orientarea politică, formând mai întâi o alianţă cu PNL (Alianţa DA din 2003-2007), pentru ca apoi să-şi consolideze organizaţia sub preşedinţia lui Traian Băsescu, să devină PDL şi, în final, epuizat de efortul organizaţional, să fuzioneze cu PNL sub sigla celui din urmă.

Privind retrospectiv scena politică românească de după căderea comunismului, putem constata că partidele politice româneşti au folosit instinctiv mecanismul bipolarizării pentru a întreţine o viaţă politică artificială. Profitând de efectul mecanic al confruntării personalizate din cel de-al doilea tur al alegerilor prezidenţiale, partidele s-au complăcut într-un joc politic simplist. Ca orice simplificare, bipolarizarea a avut inconvenientul de a reduce o viaţă politică şi socială diversă la o confruntare tribală între „bine" şi „rău". De aceea, partidele nici nu au fost interesate să construiască un cadru de dialog autentic cu societatea. Încercând să-şi menţină electoratul captiv, partidele au dat schemei simpliste a confruntării „finale" dintre cei doi candidaţi din turul al doilea o importanţă unică, de-a dreptul magică. Implicit, funcţia prezidenţială a căpătat o importanţă mai mare decât dimensiunea sa constituţională.

The Resurrection of the "Party" and the Emergence of the New Party System in Post-Communist Romania

The East European political developments after the collapse of communism show flagrant similarities difficult to anticipate three decades ago with so different beginnings of the transition. Thirty years after, the image of Viktor Orbán, and not the one of Václav Havel, defines this new stage of political evolution in the former Soviet influence zone. Such an evolution prompts questions: was the time of transition in Eastern Europe just a period of eternal return to the beginnings of the nation states or to the interwar era with all its demons? Are the states in the region their own history's prisoners? After three decades since the fall of the Iron Courtain the states in this area seem all to have failed on the way to democracy, in any case towards liberal democracy. Paradoxically, today's Romania, which is accused of significant delay, seems more liberal than the Visegrád states. And political parties not necessarily leaders are the main actors of this strange travel back in time. Although the post-modern era seemed to lead, in the new context of the double - political and technological - revolutions, to a new form of politics, the parties from this part of Europe not only resisted this tendency, but adhered to a populism that seemed to have died long ago. Far from being "dead", even when they are the object of constant dissatisfaction of consumers of fast-food politics, parties remain the most important political institutions of the contemporary world. It is not because they gather votes, but because they populate other institutions with people and ideas. The evolution of the post-revolutionary Romanian political life was structured around two cleavages: communist-anticommunist, a constitutive cleavage of the Romanian political life from 1990 and whose influences are felt until today, to which it was added, especially after 1992, the anti-reformers - reformers cleavage, which overlaps the preceding one. This initial framework of political conflict shaped the institutional system and political parties, especially as the Revolution, as the founding event of a new political regime, was contested from the beginning. And the activation of these divides will take place as a programmatic debate and will influence the democratization process by offering an initial advantage to the successor parties of the former communist party that will "de-communize" by claiming participation, even initiation, in the processes of political change. In Romania, as opposed to other Eastern European states, there will be no formal successor to the former communist party. FSN (National Salvation Front), firstly the provisional revolutionary power structure in December 1989, then, in January 1990, a political party, will be the beneficiary of this political situation, winning the elections from May 20th, 1990 with an astronomical score, 67% for the party and 85% in the first round for its candidate to the presidency: Ion Iliescu. A consequence of this initial imbalance forced the democratic opposition parties to focus only on gaining power and to neglect the strategic aspects of policy, so that when the opposition would finally reach the government, at the end of 1996, this state of affairs had a decisive influence on the performances of the government. The rotation to government from 1996 could not create the conditions for growing up and for the professionalization of the political parties, and the absence of the strategic vision will influence both *the performance of the government* and the *evolution of the party system*.

Daniel ŞANDRU

Originea şi evoluţia elitei politice postcomuniste. O analiză comparativă între România şi Bulgaria*

Argument

Identificabilă în spaţiul structurat, normativ şi empiric deopotrivă, de teoriile democratizării, conjectura pe care o aducem în atenţie este aceea că stabilitatea politică a unui sistem dat depinde de gradul de consens existent la nivelul elitelor politice. În mod evident, avem în vedere aici elitele politice instituţionalizate, chiar dacă, în anumite cazuri – cum este şi cel al României postcomuniste –, prima fază a tranziţiei politice se poate să nu cunoască o circumscriere clară a acestora. Odată instituţionalizate însă, *elitele politice sunt delimitate într-un spaţiu organizat ce include persoane deţinând funcţii de autoritate, între care există relaţii ierarhice clar reglementate şi care, în baza poziţiilor în care au fost învestite procedural, elaborează şi iau decizii vizând politicile publice*. Optăm pentru această definire minimală într-un sens instrumental, de natură să permită, în subsidiar, specificarea faptului că, din perspectivă democratică, elitele politice se află, teoretic vorbind, sub controlul cetăţenilor, adică al celor care, după cum subliniază Giovanni Sartori, nu decid în mod direct asupra problemelor controversate, ci îşi delegă reprezentanţi care să decidă asupra problemelor controversate[1].

Cadrul general al democratizării postcomuniste

Supoziţia redată mai sus poate fi exemplificată prin trimitere la tipurile de elite şi la rolul jucat de acestea în ţările Europei Centrale şi de Est după căderea regimurilor comuniste. În general, opinia noastră este aceea că, după 30 de ani de evoluţie postcomunistă, marcată de trasee diferite în planul democratizării şi consolidării democratice, viziunile optimiste iniţiale pot fi puse sub semnul întrebării. Din acest punct de vedere, o poziţie potrivit căreia „revoluţiile din 1989 nu au fost revoluţii de recuperare, de

* Această secţiune include fragmente din capitolul intitulat „Rolul elitelor politice în procesul de democratizare", publicat în Sergiu Gherghina şi Sergiu Mişcoiu (editori), *Democratizare şi consolidare democratică în Europa Centrală şi de Est*, Editura Institutul European, Iaşi, 2014, pp. 97-120.

1. Giovanni Sartori, *Teoria democraţiei reinterpretată*, Editura Polirom, Iaşi, 1999, p. 116.

întoarcere la anii 1930, ci revoluţii de *aggiornamento*, de occidentalizare, de redescoperire a democraţiei liberale şi a pluralismului politic"[2] este astăzi contrazisă atât de demersul de demitologizare a istoriei (care ne arată că, cel puţin în cazul unora dintre ţările central-est europene, „democraţia liberală" şi „pluralismul politic" pur şi simplu nu aveau cum să fie „redescoperite", din moment ce nu existaseră decât într-o manieră „mimată"[3] în precomunism), cât şi de evoluţiile politice de dată recentă (pe care le vom exemplifica mai jos, în contextul unei analize comparative, pe cazurile României şi Bulgariei). Revenind la rolul elitelor politice în procesul de democratizare a ţărilor din spaţiul central şi est-european, analizele remarcă faptul că, încă din faza iniţială a tranziţiei, acestea au trebuit să depăşească atât un „deficit instituţional", cât şi un „deficit cultural"[4]. Într-un efort identificabil la începutul anilor 1990, statele din Europa Centrală şi de Est s-au angajat, mai mult sau mai puţin clar, în direcţia depăşirii unor asemenea deficite. Ce rămâne însă lipsit de ambiguitate este realitatea că au făcut-o în forme şi cu viteze diferite, iar această chestiune a depins direct atât de modul în care elitele lor politice au articulat „tiparul" tranziţiei spre democraţie, cât şi de opţiunile lor instituţionale imediate, pe fondul, desigur, al unor tradiţii şi culturi politice marcate de o firească specificitate de la o societate la alta.

Cu privire la primul aspect, este invocat modelul propus de Phillippe Schmitter[5], potrivit căruia pot fi distinse două axe, cea a actorilor sociopolitici (elite şi mase) şi cea a tipului de strategie (compromis sau forţă) la care aceştia pot să recurgă; rezultă astfel patru „moduri ale tranziţiei" (prin pact, prin reformă, prin impunere şi prin revoluţie) care articulează în chip hotărâtor „tipul de democraţie" ce se va configura (corporativă, consociaţională sau consensualistă – aşa cum a fost aceasta definită în teoria „clasică"

2. Stelian Tănase, „Changing Societies and Elite Transformation", *East European Politics and Societies*, vol. 13, nr. 2 (primăvara 1999), p. 360.
3. Conceptul de *democraţie mimată* a fost utilizat de politologul Mattei Dogan cu privire la modul de structurare a sistemului politic românesc din perioada 1918-1938: „Unul din principiile de bază ale oricărei democraţii parlamentare este cel după care guvernul emană din Parlament ca reprezentant al corpului electoral. În aparenţă, acest principiu era respectat în România. Dar regele a inversat ordinea normală în care şeful unui stat democratic îşi exercită prerogativele; mai întâi alegerile şi apoi formarea guvernului. Această inversare poate fi explicată prin profundele realităţi sociale, culturale şi politice ale ţării. Regele a fost obligat să inverseze ordinea pentru a salva faţada jocului democratic. Inversiunea a creat ceea ce eu numesc democraţie mimată" (Mattei Dogan, *Comparaţii şi explicaţii în ştiinţa politică şi în sociologie*, Editura Institutul European, Iaşi, 2010, p. 252).
4. Cu privire la acest aspect, Attila Ágh subliniază că „deficitul instituţional poate fi foarte uşor formulat, prin trimitere la două aspecte: prezenţa unor partide imature şi lipsa a jumătate dintre instituţiile parlamentare interne (structuri şi proceduri). În schimb, deficitul cultural este mai mare şi mai dificil de identificat. În orice caz, acesta irită publicul într-o măsură mai mare decât deficitul instituţional, din moment ce apare ca o formă arogantă de comportament din partea noii elite a partidelor parlamentare. Elitele parlamentare au oferit un model de comportament mai puţin democratic decât masele. Comportamentul arogant al elitelor noi, tranzitorii a condus în mare măsură la o delegitimare şi la lipsa de popularitate a noilor parlamente democratice. Aceasta s-a regăsit în sentimente antiparlamentare directe, în mişcări şi sloganuri; ele au arătat limitele acestei democraţii «parlamentare» înguste, adică ale unei democraţii tranzitorii «supraparlamentarizate»" (Attila Ágh, *Democratic institution-building in East Central Europe and the Balkans*, Occasional Paper 97-01, Parliamentary Documents Center for Central Europe, 1997, p. 6).
5. Phillippe Schmitter şi Terry Lynn Karl, „The types of democracy emerging in Southern and Eastern Europe and South and Central America", în Peter M.E. Volten (ed.), *Bound to Change: Consolidating Democracy in East Central Europe*, Institute for EastWest Studies, New York, Praga, 1992, pp. 42-68, *apud* Attila Ágh, „Processes of democratization in the East Central European and Balkan states: sovereignty-related conflicts in the context of Europeanization", *Communist and Post-Communist Studies*, nr. 32 (1999), p. 270.

a democraţiei de către Arend Lijphart[6], elitistă sau „populistă" şi, respectiv, electoralistă). Acest model poate fi vizualizat în tabelul 1.

Tabelul 1. Modelul lui Phillippe Schmitter cu privire la rolul elitelor în cadrul procesului de democratizare

	ACTORI SOCIOPOLITICI			
	ELITE		MASE	
	Modul tranziţiei	Tipul de democraţie	Modul tranziţiei	Tipul de democraţie
STRATEGIE: COMPROMIS	*Pact*	*Democraţie corporativă* – sistem politic cu „stat puternic şi foarte activ în concertarea intereselor"[7].	*Reformă*	*Democraţie consociaţională* sau *consensualistă* – sistem politic „în care statul este relativ slab, iar variatele grupuri minoritare au autonomie şi iau parte la procesul de luare a deciziilor"[8].
STRATEGIE: FORŢĂ	*Impunere*	*Democraţie elitistă* sau *„populistă"* – sistem politic „în care statul este puternic, dar competiţia elitelor pentru puterea de stat este ridicată, iar populaţia este puţin implicată în politică"[9].	*Revoluţie*	*Democraţie electoralistă* – sistem politic „în care statul nu este prea puternic şi masele au câteva activităţi de bază, cele mai multe reduse la participarea în alegeri"[10].

(Adaptare după Attila Ágh, „Processes of democratization in the East Central European and Balkan states: sovereignty-related conflicts in the context of Europeanization", *Communist and Post-Communist Studies*, nr. 32, 1999, p. 270.)

6. Pentru diferenţierea dintre „modelul majoritarist" şi „modelul consensualist" al democraţiei, vezi Arend Lijphart, *Modele ale democraţiei. Forme de guvernare şi funcţionare în treizeci şi şase de ţări*, Editura Polirom, Iaşi, 2000, p. 26.
7. Attila Ágh, „Processes of democratization in the East Central European and Balkan states", p. 270.
8. *Ibidem.*
9. *Ibidem.*
10. *Ibidem.*

Avem de-a face – fapt subliniat şi de politologul maghiar – cu ideal-tipuri democratice, ceea ce permite aprecierea că statele central-est europene şi-au modificat, după prima fază a tranziţiei, poziţiile în acest „careu". Au existat, practic, anumite „permutări" şi, în condiţiile în care noile achiziţii ale teoriei democratizării au fost puse la lucru – de multe ori implicând adaptări ale acesteia, în timp real, la evoluţii sociale, politice şi economice impredictibile *ab initio* –, şi „etichetele" aplicate, din perspectiva gradului de democraţie, ţărilor din regiunea vizată au căpătat denumiri distincte, vorbindu-se fie despre „democraţii emergente" şi „democraţii consolidate", fie despre „democraţii procedurale" şi „democraţii substanţiale"[11]. În orice caz, analizate plecând de la acest model, tinerele democraţii central- şi sud-est-europene se grupau într-o „fotografie de etapă" din care reieşea diferenţierea dintre ele, din punctul de vedere al calităţii democratice a sistemului politic al fiecăreia: unele se înscriau în seria democraţiilor corporative (cel mai puternic Slovenia, urmată de Polonia, Ungaria şi, cu accente consensualiste, Cehoslovacia), altele se situau într-o „zonă gri" (precum Croaţia), în vreme ce altele (precum România şi Bulgaria) păreau să nu poată ieşi din „capsula" democraţiei electoraliste.

În ceea ce priveşte al doilea aspect, al opţiunilor instituţionale pe care le-au avut elitele politice, acestea au vizat, în plan general, cele trei dimensiuni transversale ale unei societăţi (macro, meso şi micro), dat fiind faptul că „în logica internă a instituţionalizării democratice este evident că instituţiile macropolitice pot şi trebuie să fie primele configurate, înaintea celor meso- şi micropolitice, din moment ce ultimele pot fi articulate numai într-un spaţiu politic mai mult sau mai puţin deja aranjat de instituţiile macropolitice, precum parlamentul, preşedintele şi guvernul"[12]. În mod evident, procesul de instituţionalizare a funcţionat în paralel pe cele trei dimensiuni, de îndată ce au fost adoptate constituţiile postcomuniste, care au creionat cadrul formal al democraţiei pentru fiecare ţară în parte. Diferenţele calitativ-democratice au depins ulterior, dincolo de opţiunile elitelor politice, de gradul de funcţionalitate substanţială, efectivă a acestor instituţii nou-create. Revenind la ideea unei perspective integrate, despre care aminteam la începutul acestui studiu, dacă elitele politice au deţinut în punctul zero al tranziţiei postcomuniste rolul de a articula cadrul formal al democraţiei, maniera în care fondul acestuia a evoluat a fost influenţată ulterior nu numai de arhitectura instituţională căreia elitele i-au dat naştere (aranjamentele constituţionale în ceea ce priveşte forma de stat şi tipul de regim politic, separaţia puterilor şi mecanismul de controale şi contraponderi aferent, legislaţia electorală, tipul de sistem partidist, existenţa surselor alternative de informare ş.a.m.d.), ci şi de tradiţia cultural-politică a fiecărei societăţi, precum şi de modul în care procesele şi valorile democratice au fost internalizate la nivelul grupurilor sociale şi al cetăţenilor obişnuiţi. Pe de altă parte, aşa cum s-a întâmplat – după cum vom arăta – atât în cazul României, cât şi în cel al Bulgariei, au existat situaţii în care cetăţenii au exhibat un deosebit „elan" al participării democratice – cel puţin în prima fază a procesului de democratizare – şi în care elitele politice s-au dovedit a fi mai puţin reformiste în direcţia democraţiei. Dat fiind că „ingineria instituţională în mediul postcomunist a fost condusă de interesul pragmatic al elitelor politice"[13], acestea fie au încercat să demobilizeze acest „elan" prin „îndepărtarea"

11. *Ibidem*.
12. Attila Ágh, „Democratic institution-building in East Central Europe and the Balkans", p. 5.
13. Venelin I. Ganev, „The (Ir)Relevance of Post-communist Constitutionalism", în Jan Zielonka (ed.), *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, vol. 1: *Institutional Engineering*, Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 199.

cetăţenilor de arena politică, fie au încetinit progresul în democratizare prin deciziile şi acţiunile lor politice, dublate de comportamente adeseori non-democratice. În anumite situaţii, acestea din urmă au fost sancţionate în plan intern într-o manieră neambiguă, dar insuficientă, de firava contraelită şi de la fel de fragila societate civilă constituite în etapa iniţială a democratizării, iar mai târziu, când statele foste comuniste din Europa Centrală şi de Est şi-au anunţat proiectele politice naţionale de integrare europeană, de către instituţiile şi organismele Uniunii. Cu privire la acest ultim aspect, se consideră că procesul de extindere a Uniunii Europene a creat condiţiile de posibilitate a apariţiei unui nou model democratic, cel al „democraţiei promovate prin integrare", chestiune care a vizat în mod direct, din punctul nostru de vedere, voinţa politică a elitelor conducătoare din statele care şi-au asumat proiectul european: „Acest model a fost dezvoltat pe parcursul anilor 1990, în etapa de pregătire a extinderii către Europa Centrală şi de Est, prin formalizarea criteriilor care vizau capacitatea de iniţiere a negocierilor de aderare la Consiliul European din Copenhaga"[14]. Elitele politice au trebuit deci să răspundă solicitărilor impuse de respectarea acquisului comunitar, ceea ce nu a împiedicat însă remanenţa anumitor atitudini şi comportamente cel puţin rezervate faţă de beneficiile democraţiei. Dacă este să avem în vedere cele două cazuri pe care le vom detalia mai jos, cel al României şi cel al Bulgariei, nu este deloc întâmplător faptul că o „clauză" de condiţionalitate s-a menţinut şi după momentul oficial al aderării la Uniunea Europeană, 1 ianuarie 2007, „când, după ce raportul final de monitorizare a fost dezbătut în septembrie 2006 şi a fost aleasă data de intrare în 2007, s-a decis, cu toate acestea, continuarea aplicării condiţionalităţii pentru România şi Bulgaria în primii ani de după dobândirea calităţii de state membre, prin intermediul unui nou program de criterii de evaluare şi sancţiuni (incluzând îngheţarea fondurilor europene) în caz de recidivă. Aceasta a fost o măsură fără precedent în istoria condiţionalităţii aplicate de UE, de vreme ce niciun alt nou stat membru nu a fost vreodată subiectul unui asemenea regim de monitorizare"[15].

Având deci un rol a cărui importanţă e departe de a putea fi negată, elitele politice ale statelor aflate între democratizare şi consolidare democratică au reuşit, şi ca urmare a presiunilor interne ori, mai cu seamă, externe, să contureze cadrul de dezvoltare a unor sisteme în care calitatea democraţiei rămâne în continuare o provocare graduală. Diferenţele de grad se păstrează şi în prezent între ţările din centrul şi estul Europei, iar elitele politice rămân principalii artizani ai viitoarelor evoluţii ale jocului democratic. În cele ce urmează luăm în discuţie această problematică printr-o analiză comparativă între cazul României şi cel al Bulgariei.

14. Rosa Balfour şi Corina Stratulat, „The Democratic Transformation of the Balkans", *European Policy Paper*, nr. 66, noiembrie 2011, p. 6.
15. Geoffrey Pridham, „Securing fragile democracies in the Balkans: the European dimension", *Romanian Journal of European Affairs*, vol. 8, nr. 2, 2008, p. 61.

Elite politice şi democratizare în România şi Bulgaria postcomuniste

Analiza comparată care intenţionează să reliefeze rolul jucat de elitele politice în procesele de democratizare desfăşurate în România şi, respectiv, în Bulgaria postcomunistă, pe care o propunem aici, urmăreşte două coordonate principale: 1) un scurt istoric al tranziţiei spre democraţie pentru fiecare dintre cele două state, cu trimitere spre cei mai importanţi actori politici, adică spre factorii care au instituţionalizat şi, astfel, au asigurat condiţiile procesului de recrutare şi de selecţie a elitelor postcomuniste; 2) o prezentare a modului de structurare a elitelor politice postcomuniste din România şi Bulgaria, precum şi a mecanismelor instituţionale pe care acestea le-au pus la lucru în fiecare dintre cele două state, din perspectiva democratizării şi consolidării democratice. Înainte de a trece la discutarea fiecărei coordonate în parte, este necesar să stipulăm că o analiză comparată a evoluţiei procesului de democratizare, realizată din perspectiva elitelor politice, în România şi Bulgaria se justifică prin faptul că, în ansamblul ţărilor centrale şi est-europene, cele două state au fost plasate în categoria „altfel". O tradiţie socioistorică relativ asemănătoare (în care liantul pare a fi atât ortodoxia, cât şi des invocatul „balcanism", în pofida diferenţelor identitar-lingvistice) şi o cultură politică grevată de moştenirea lăsată ambelor societăţi de dominaţia otomană sunt în măsură să ofere o explicaţie pentru o asemenea „categorizare". Pe de altă parte, evoluţiile din perioada comunismului sunt diferite în cele două ţări, după cum diferă fundamental şi maniera în care s-a realizat trecerea de la regimul politic totalitar la cel postcomunist. Evoluţiile postcomuniste sunt, iarăşi, până la un punct, asemănătoare, deşi pot fi notate şi diferenţe importante în ceea ce priveşte arhitectura instituţională şi dezvoltarea economică. Momentul comun al integrării europene şi evoluţiile de după aceasta, precum şi crizele politice survenite în ultima perioadă în ambele ţări pe fondul dificultăţilor economice şi al manierelor de gestionare a acestora sunt de asemenea de natură să întărească pomenita „apropiere". Dacă plecăm, într-un exerciţiu retrospectiv, de la starea de fapt din prezent, luând ca indicator gradul de libertate politică existent în fiecare dintre cele două state, putem observa că, potrivit datelor actuale, atât România, cât şi Bulgaria sunt calificate drept ţări „libere", având scoruri egale în ceea ce priveşte „drepturile politice" şi „libertăţile civile"[16] (ambele cu câte două puncte pentru fiecare dintre cei doi indicatori, pe o scară de la 1 la 7, unde 1 înseamnă „cea mai liberă", iar 7 „cea mai puţin liberă"[17]). În mod evident, o astfel de „sumarizare" a evoluţiilor politice, aşa cum este prezentată de *Raportul Freedom House*, nu poate reda nuanţat toate aspectele implicate de procesele politice, sociale şi economice din cele două ţări. Deşi, având în vedere evoluţiile dedemocratizării la nivel global, dar şi în zona Europei Centrale şi de Est (în special în cazul Ungariei şi în cel al Poloniei), datele sunt încurajatoare, realitatea este că România şi Bulgaria se confruntă în continuare cu niveluri ridicate ale corupţiei în rândul elitelor politice şi economice, cu episoade de punere sub semnul întrebării a procedurilor şi aranjamentelor democratice (incluzând critici de factură populistă la adresa acestora), cu o politizare excesivă a societăţii civile şi cu un fenomen

16. Freedom House, *Freedom in the World 2019: Democracy in Retreat*, https://freedomhouse.org/report/freedom-world/freedom-world-2019/democracy-in-retreat (accesat la 11 iulie 2019).
17. *Ibidem*.

de cartelizare politico-mediatică aflat în disonanţă cu principiul democratic al „surselor alternative de informare". Desigur, toate acestea trebuie, la rândul lor, nuanţate în funcţie de fiecare dintre cele două ţări, dar nu vom insista aici asupra unor asemenea aspecte.

Revenind la prima coordonată dintre cele anunţate la începutul acestui subcapitol, startul tranziţiei politice a României postcomuniste a irumpt într-o formă violentă, în condiţiile în care elita comunistă, condusă de dictatorul Nicolae Ceauşescu şi de soţia sa, nu a avut nicio clipă intenţia de a renunţa la putere. Neexistând o contraelită care să facă presiuni pentru o negociere a tranziţiei, aşa cum s-a întâmplat în statele care au trecut prin „revoluţii de catifea", în România revolta populară a fost reprimată cu brutalitate, în mulţimile revoltate de la Timişoara şi Bucureşti, dar şi în cele din alte mari oraşe ale ţării trăgându-se cu muniţie de război până la fuga dictatorului, pe 22 decembrie 1989, ca şi după aceea. Capturat, acesta a fost executat alături de soţia sa pe 25 decembrie, după un simulacru de proces. În ziua fugii lui Ceauşescu, în jurul lui Ion Iliescu, fost lider comunist marginalizat în ultimii ani ai dictaturii, s-a configurat Frontul Salvării Naţionale, din care făceau parte şi câteva figuri marcante ale slabei disidenţe ce se manifestase în anii totalitarismului comunist. Semnul apariţiei unei noi elite politice a fost dat tot în seara zilei de 22 decembrie, când televiziunea şi radioul naţionale au difuzat „Comunicatul către ţară al Frontului Salvării Naţionale", în cadrul căruia „putem remarca patru segmente [...]: primul confirmă eliminarea de la putere a clanului Ceauşescu şi constituirea Frontului Salvării Naţionale; al doilea segment are caracteristica unui decret de dizolvare a structurilor puterii comuniste; al treilea face cunoscut programul Frontului, iar ultimul numeşte componenţa provizorie a Consiliului FSN"[18]. Ca urmare a opoziţiei civile şi politice faţă de anunţul reprezentanţilor FSN de a transforma organizaţia provizorie în partid politic, cu scopul de a candida la primele alegeri libere, fixate pentru 20 mai 1990, s-a creat Consiliul Provizoriu de Uniune Naţională (CPUN), din care, pe lângă FSN, făceau parte alte 38 de partide proaspăt apărute, precum şi nouă organizaţii ale minorităţilor. Acest organism şi-a asumat un rol legislativ până pe 20 mai 1990, când au avut loc simultan alegeri parlamentare şi prezidenţiale. Avându-l drept candidat prezidenţial pe Ion Iliescu, care îşi extrăgea legitimitatea din statutul de „participant activ la Revoluţie", FSN şi-a însuşit majoritatea absolută în noul Parlament (66,31%). Totodată, candidatul său a devenit primul preşedinte postcomunist al Republicii, cu 85,07% din voturi. Ulterior, s-a intrat în „faza Constituantei"[19], încheiată cu votarea în Parlament şi validarea prin referendum a noii Constituţii, la 8 decembrie 1991. Nici perioada cuprinsă între 22 decembrie 1989 şi finalul anului 1991 nu a fost lipsită de violenţe: de la manifestaţiile anticomuniste din ianuarie 1990, reluate după alegerile din 20 mai, care au avut loc în Bucureşti, trecând prin violenţele interetnice de la Târgu Mureş (în acelaşi an) şi până la descinderile minerilor, soldate cu brutalizarea manifestanţilor şi chiar uciderea unora dintre aceştia, elita postcomunistă a recurs la mijloace non-politice şi în esenţă antidemocratice pentru a se menţine la putere. Societatea civilă necoagulată şi reprezentanţii opoziţiei nu au putut să opună rezistenţă unui regim care, chiar dacă era nou-instituit, uzita din plin de mecanismele informale ale celui pe care îl înlocuise. După primele alegeri libere, viaţa politică a elitelor a fost marcată de sciziuni partidiste şi de regrupări, de conflicte şi tensiuni, de efecte de imitaţie interpartidistă care au oscilat pe un continuum democraţie-populism, de construcţia unor coaliţii guvernamentale şi de ruperea ulterioară

18. Cristian Bocancea, *Meandrele democraţiei. Tranziţia politică la români*, Editura Polirom, Iaşi, 2002, p. 85.
19. *Ibidem*, p. 93.

a acestora, precum şi – mai recent – de fenomene de coabitare. Între 1990 şi 2019, în România au existat opt cicluri electorale parlamentare (1990, 1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012 şi 2016), opt cicluri electorale prezidenţiale (1990, 1992, 1996, 2000, 2004, 2009, 2014 şi 2019), şapte cicluri electorale locale (1992, 1996, 2000, 2004, 2008, 2012 şi 2016) şi patru cicluri electorale europarlamentare (2007, 2009, 2014 şi 2019), toate desfăşurându-se la termen şi neexistând, prin urmare, alegeri anticipate decât în cazuri parţial-locale[20]. În aceeaşi perioadă, 18 cabinete au asigurat exerciţiul executiv, după cum rezultă din tabelul 2.

Tabelul 2. Guvernele României în perioada 1990-2019[21]

Cabinet	Perioada
Petre Roman	30 decembrie 1989 – 28 iunie 1990
Petre Roman	29 iunie 1990 – 15 octombrie 1991
Theodor Stolojan	16 octombrie 1991 – 15 octombrie 1992
Nicolae Văcăroiu	13 noiembrie 1992 – 10 decembrie 1996
Victor Ciorbea	11 decembrie 1996 – 15 aprilie 1998
Radu Vasile	16 aprilie 1998 – 13 decembrie 1999
Mugur Isărescu	14 decembrie 1999 – 12 decembrie 2000
Adrian Năstase	13 decembrie 2000 – 21 decembrie 2004
Călin Popescu-Tăriceanu	29 decembrie 2004 – 22 decembrie 2008
Emil Boc	22 decembrie 2008 – 23 decembrie 2009
Emil Boc	23 decembrie 2009 – 9 februarie 2012
Mihai-Răzvan Ungureanu	9 februarie 2012 – 27 aprilie 2012
Victor Ponta	7 mai 2012 – 4 noiembrie 2015
Dacian Cioloş	17 noiembrie 2015 – 4 ianuarie 2017
Sorin Grindeanu	4 ianuarie 2017 – 29 iunie 2017
Mihai Tudose	29 iunie 2017 – 16 ianuarie 2018
Viorica Dăncilă	29 ianuarie 2018 – 4 noiembrie 2019
Ludovic Orban	4 noiembrie 2019 – prezent

Cei patru preşedinţi postcomunişti ai României au fost Ion Iliescu (1990-1992; 1992-1996 şi 2000-2004[22]), Emil Constantinescu (1996-2000), Traian Băsescu (2004-2009[23]; 2009-2014) şi Klaus Iohannis (2014-2019; 2019-prezent), fiecare dintre aceştia punându-şi

20. Am actualizat, la nivelul anului 2019, datele redate în Alexandru Radu, *Politica între proporţionalism şi majoritarism. Alegeri şi sistem electoral în România postcomunistă*, Editura Institutul European, Iaşi, 2012, p. 11.

21. Am adaptat şi am actualizat datele redate în Cristian Preda şi Sorina Soare, *Regimul, partidele şi sistemul politic din România*, Editura Nemira, Bucureşti, 2008, p. 129.

22. Deşi Constituţia României prevede, la art. 81, alin. 4 (atât în varianta adoptată în decembrie 1991, cât şi în cea revizuită în octombrie 2003), că „nicio persoană nu poate îndeplini funcţia de Preşedinte al României decât pentru cel mult două mandate", Ion Iliescu a invocat, împotriva acuzaţiei că ar fi exercitat trei mandate, şi nu doar două, argumentul că primul său mandat a început abia după configurarea cadrului constituţional, urmare a alegerii sale în funcţia de preşedinte al României în octombrie 1992 (vezi http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339, accesat la 11 iulie 2019).

23. Ca urmare a revizuirii din 2003, Constituţia României prevede, la art. 83, alin. 1, că mandatul preşedintelui României este de cinci ani (vezi http://www.cdep.ro/pls/dic/site.page?id=339, accesat la 11 iulie 2019).

amprenta personală asupra stilului de exercitare a funcţiei prezidenţiale. Dacă alegerile parlamentare din 1990 şi 1992 s-au remarcat prin victoria FSN şi a urmaşului său, Frontul Democrat al Salvării Naţionale (FDSN, devenit ulterior Partidul Democraţiei Sociale din România şi, mai târziu, Partidul Social Democrat), toate cele care au urmat au marcat alternanţe la guvernare. Astfel, în 1996, majoritatea parlamentară a fost asigurată de Convenţia Democrată din România (CDR), Uniunea Social-Democrată (USD) şi Uniunea Democrată a Maghiarilor din România (UDMR), iar formula guvernamentală de aceleaşi formaţiuni ; în 2000, majoritatea parlamentară a revenit unei coaliţii formate din PSD, Partidul Umanist din România (PUR) şi UDMR, membrii cabinetului provenind din PSD şi PUR ; în 2004, în pofida faptului că, date fiind numărul de voturi obţinute, Uniunea Naţională PSD + PUR a câştigat parlamentarele, majoritatea s-a format prin coalizarea Alianţei Dreptate şi Adevăr (ADA, formată din Partidul Naţional Liberal şi Partidul Democrat, noua denumire a vechiului FSN – aripa Petre Roman), a UDMR, a PUR şi a reprezentanţilor minorităţilor, din guvern făcând parte reprezentanţii ADA, PUR şi UDMR ; în 2008, legislativele au fost câştigate de Partidul Democrat-Liberal (PDL, fostul PD), care a susţinut mai întâi un guvern format din reprezentanţii PDL şi din cei ai PSD, iar apoi, sub acelaşi premier, un cabinet format din membri ai PDL şi ai UDMR ; în 2012, Uniunea Social-Liberală (USL, formată din PSD, PNL şi Partidul Conservator, fost Umanist) şi-a adjudecat 58,6% din voturile pentru Camera Deputaţilor şi 60,10% din cele pentru Senatul României, formând guvernul. După demisia din funcţia de premier a liderului PSD Victor Ponta (în urma unei ample manifestaţii de stradă care acuza corupţia drept cauză a unui incendiu devastator produs în clubul „Colectiv" din Bucureşti în noaptea de 30 octombrie 2015, care a cauzat decesul a 65 de persoane şi rănirea gravă a altor 186, 146 fiind spitalizate), liderii politici de la putere şi din opoziţie, precum şi preşedintele au căzut de acord asupra instalării unui „guvern de tehnocraţi" sub coordonarea lui Dacian Cioloş, fost ministru al Agriculturii între 2007 şi 2008 în cabinetul Tăriceanu şi fost comisar european pentru agricultură în perioada 2010-2014. Guvernarea Cioloş a asigurat stoparea tensiunii acumulate în societate pe fondul emoţional al tragediei din clubul „Colectiv" şi a gestionat în spiritul transparenţei problemele specifice administraţiei centrale, fiind totodată cea în sarcina căreia a revenit organizarea alegerilor din decembrie 2016. Acestea au fost câştigate de PSD, cu cel mai bun scor din istoria partidului, şi anume 45,67% din voturile pentru Senat şi 45,47% din cele pentru Camera Deputaţilor, iar majoritatea parlamentară a fost asigurată printr-o alianţă cu Alianţa Liberalilor şi Democraţilor (ALDE), înfiinţată în 2015 prin fuziunea dintre Partidul Liberal Reformator (o facţiune desprinsă din PNL, sub conducerea lui Călin Popescu-Tăriceanu) şi Partidul Conservator (fondat de Dan Voiculescu, patronul trustului de presă Intact). Ceea ce se poate nota în marginea acestei incursiuni rezumative este faptul că debutul violent al tranziţiei postcomuniste româneşti nu a împiedicat desfăşurarea ulterioară, la nivel formal, a procesului de democratizare, identificabil prin trimitere la „repere" precum alegerile libere şi corecte şi alternanţa la guvernare. În mod cert, un progres în ceea ce priveşte gradul de democratizare există, dar acesta este contrabalansat şi de excesele non-, ba chiar antidemocratice, profund populiste ale unora dintre reprezentanţii elitelor politice. Prezente într-un regim marginal din a doua jumătate a anilor 1990 şi până la momentul integrării în Uniunea Europeană (proces asumat, cel puţin la nivel declarativ, ca proiect naţional, de întreaga clasă politică), asemenea excese – deopotrivă sub aspect declarativ şi procedural – au cunoscut o amplitudine demnă de luat în considerare mai cu seamă din 2008 încoace.

În ceea ce priveşte situaţia tranziţiei spre democraţie în Bulgaria, debutul acesteia include, în înţelegerea anumitor analişti, cel puţin două faze[24]. În primul rând, tranziţia debutează printr-o lovitură intrapartidistă şi de stat (din moment ce, ca şi în cazul României, avem de-a face cu un partid-stat), organizată pe 10 noiembrie 1989 de doi lideri marcanţi ai Partidului Comunist Bulgar (ministrul de Externe, Petăr Mladenov, şi ministrul Apărării, Dobri Djurov), într-o şedinţă a Biroului Politic, împotriva liderului PCB, Todor Jivkov. Forţat la acea dată să demisioneze, Jivkov a fost exclus din partid (împreună cu aliaţii săi) pe 8 decembrie 1989. Conducerea PCB a fost preluată de Mladenov până pe 13 decembrie, când acesta a demisionat, rămânând însă şef al statului bulgar. În locul său, la conducerea partidului, redenumit Partidul Socialist Bulgar (PSB), preşedinte a devenit Andrei Lukanov. În acest punct, este demn de menţionat faptul că „tranziţia Bulgariei spre democraţie nu a început ca rezultat al unei evoluţii interne, ci mai curând ca parte a unei încercări aparţinând unora dintre colegii lui Jivkov de a-şi salva puterea într-un moment în care blocul comunist se prăbuşea"[25]. Este cunoscut, de altfel, faptul că regimul comunist bulgar poate fi pe deplin caracterizat prin trimitere la eticheta „servituţii voluntare" în raport cu Uniunea Sovietică, pe toată durata existenţei sale (tocmai în acest sens, atât în 1963, cât şi în 1973, Jivkov a propus aderarea Bulgariei la URSS). Revenind la prima fază a debutului tranziţiei bulgare, aceasta a inclus şi coalizarea forţelor de opoziţie, întrucât pe 14 decembrie s-a format Uniunea Forţelor Democratice (UFD), condusă de Jeliu Jelev, care a organizat prima manifestaţie de protest, în contextul căreia s-a solicitat disoluţia poliţiei politice şi a PCB. Dizolvarea poliţiei secrete a fost anunţată de Mladenov pe 29 decembrie, iar pe 3 ianuarie 1990 a început seria meselor rotunde care marchează a doua fază a debutului tranziţiei bulgare spre democraţie. La acestea au luat parte reprezentanţi ai PSB, ai UFD şi ai Uniunii Naţionale Agrariene Bulgare (UNAB), o organizaţie conservatoare de sorginte precomunistă, rolul principal al negocierilor fiind cel a de elabora noile instituţii şi proceduri democratice. Rezultatele s-au regăsit în trei acorduri semnate pe 12 martie 1990, care stipulau alegerea unei noi adunări naţionale, cu rol funcţional de parlament, care să elaboreze o nouă Constituţie în decurs de 18 luni ; datele primelor alegeri naţionale postcomuniste, pe 10 şi 17 iunie, pe baza unor reguli electorale diferite ; menţinerea lui Mladenov în funcţia de preşedinte al Bulgariei pe durata elaborării Constituţiei[26]. Spre deosebire de cazul românesc, cel al debutului tranziţiei politice în Bulgaria atestă existenţa dintru început a unor condiţii favorabile democratizării, precum şi interesul elitelor politice postcomuniste de a învăţa din experienţa iniţială a democratizării specifică altor state din Europa Centrală şi de Est. În fapt, unul dintre „catalizatorii" negocierilor dintre nou-instaurata putere postcomunistă şi proaspăt funcţionala opoziţie a constat tocmai în acordul ambelor tabere cu privire la necesitatea evitării unor violenţe precum cele din cazul României : „Schimbările survenite în fiecare dintre ţările est-europene au influenţat evenimentele din Bulgaria în moduri diferite. Cazul polonez a fost uzitat ca model general atât de PSB, cât şi de UFD. Evenimentele din Republica Democrată Germană au fost ultimul argument în favoarea unei reforme active şi rapide în interiorul PSB şi au încurajat, într-un grad semnificativ, începutul mitingurilor de

24. *Cf.* Federico M. Rossi, „The Elite Coup : The Transition to Democracy in Bulgaria", *Cosmos Working Papers*, 2012/10, European University Institute, Cosmos Centre on Social Movements Studies, pp. 7-9.

25. Vesselin Dimitrov, *Bulgaria : The Uneven Transition*, Routledge, Londra, 2001, p. 35.

26. Federico M. Rossi, art. cit., p. 8.

masă. Evenimentele din Cehoslovacia au fost un «exemplu pozitiv» care a reprezentat mai mult un ideal decât un scop real. «Revoluţia» română, transmisă în direct de televiziunea naţională bulgară, a influenţat imens atitudinile faţă de protestele de masă, creând teama de violenţă şi teroare. Cazul românesc a fost îndeobşte utilizat ca un argument în favoarea unui ritm uşor al transformărilor"[27]. Cu toate acestea, ca şi în România, primele alegeri libere au fost câştigate de PSB, moştenitorul PCB, chiar dacă acest partid a beneficiat de un scor electoral care, deşi i-a permis controlul guvernamental, nu i-a asigurat o majoritate confortabilă, ceea ce a implicat necesitatea unor acorduri cu forţele anticomuniste. Practic, ca urmare a primelor alegeri libere, PSB a înregistrat 47,15% din voturi, UFD 36,2%, iar UNAB 8,03%. La această situaţie s-a adăugat opţiunea instituţională pentru un regim politic de tip parlamentar (asupra căreia vom reveni mai jos), ceea ce a permis constituirea unor guverne de coaliţie şi, prin aceasta, funcţionarea unui joc al negocierilor care a accelerat paşii democratizării. Se poate deci susţine că, spre deosebire de postcomunismul românesc, cel bulgar a debutat într-o manieră ce a presupus existenţa unor condiţii mai favorabile unei democratizări rapide. Ca prim preşedinte al Bulgariei postcomuniste, Mladenov a demisionat în iulie 1990, din cauza unor acuzaţii potrivit cărora ar fi intenţionat să folosească forţa în decembrie 1989 împotriva opozanţilor, iar pe 1 august 1990 Parlamentul l-a ales şef al statului pe Jeliu Jelev. Acesta a fost reconfirmat în funcţie, de această dată prin votul direct al cetăţenilor, pe 22 ianuarie 1992[28]. I-au urmat apoi, în funcţia de şef al statului, Petăr Stoianov (1997-2002), Gheorghi Pîrvanov (2002-2007; 2007-2012), Rosen Plevneliev (2012-2017) şi Rumen Radev (2017-prezent). Între 1990 şi 2019, Bulgaria a trecut prin zece cicluri electorale parlamentare (1990, 1991, 1994, 1997, 2001, 2005, 2009, 2013, 2014 şi 2017), şapte cicluri de alegeri prezidenţiale (incluzând alegerea de către Parlament a lui Jelev, în 1990, urmată de alegerea prin vot direct a preşedintelui republicii în 1992, 1996, 2001, 2006, 2011 şi 2016) şi, ca în România, prin patru cicluri europarlamentare (2007, 2009, 2014 şi 2019). Cu excepţia alegerilor parlamentare din 12 mai 2013, care au fost organizate ca urmare a demisiei din luna februarie a guvernului susţinut de formaţiunea Cetăţeni pentru Dezvoltarea Europeană a Bulgariei (CDEB), cu două luni înainte de data normală, şi a celor din 2017, generate de demisia premierului Boiko Borisov, urmată de incapacitatea partidelor de a forma guvernul, toate celelalte s-au petrecut la termen[29]. În perioada 1990-2019, exerciţiul executiv a fost asigurat în Bulgaria de 16 cabinete, aşa cum reiese din tabelul 3.

27. Rumyana Kolarova şi Dimitr Dimitrov, „The Roundtable Talks in Bulgaria", în Jon Elster (ed.), *The Roundtable Talks and the Breakdown of Communism*, The University of Chicago Press, Chicago, 1996, p. 185.

28. Potrivit site-ului oficial al Preşedinţiei Bulgariei, primul preşedinte este considerat a fi Jeliu Jelev (http://president.bg/cat73/Presidents-of-the-Republic-of-Bulgaria/, accesat la 12 iulie 2019). În afara aspectului oficial şi dat fiind faptul că ne-am propus o scurtă incursiune istorică asupra procesului de tranziţie spre democraţie a Bulgariei postcomuniste, luăm în considerare aici o „numerotare" a şefilor statului bulgar de după 1990 în conformitate cu realitatea evenimenţială.

29. Potrivit observatorilor, alegerile din mai 2013, survenite pe fondul unor proteste populare, au evidenţiat următoarele aspecte: „1) creşterea polarizării sistemului partidist bulgar; 2) legitimitatea deţinută de naţionaliştii radicali şi posibila lor ascensiune într-o poziţie de dominaţie în politica bulgară; 3) confruntarea continuă şi intensă dintre domeniile juridic şi politic (juridicul este puternic politizat, dar şi foarte autonom); şi 4) sugestia potrivit căreia combinaţia dintre corupţia politică agresivă şi înregistrările ilegale transformă (sau deja au transformat?) Bulgaria în ceea ce [...] a fost numit «statul şantajist», în care politicienii trag cu urechea la conversaţiile celorlalţi pentru a menţine loialitatea între aliaţi şi pentru a produce daune politice adversarilor" (*cf.* Joshua

Tabelul 3. Guvernele Bulgariei în perioada 1990-2019

Cabinet	Perioada
Dimităr Iliev Popov	7 decembrie 1990 - 8 noiembrie 1991
Filip Dimitrov	8 noiembrie 1991 - 30 decembrie 1992
Liuben Berov	30 decembrie 1992 - 17 octombrie 1994
Reneta Indjova	17 octombrie 1994 - 25 ianuarie 1995
Jan Videnov	25 ianuarie 1995 - 13 februarie 1997
Stefan Sofianski	13 februarie 1997 - 21 mai 1997
Iivan Kostov	21 mai 1997 - 24 iulie 2001
Simeon de Saxa Coburg-Gotha	24 iulie 2001 - 17 august 2005
Serghei Stanişev	17 august 2005 - 27 iulie 2009
Boiko Borusov	27 iulie 2009 - 13 martie 2013
Marin Raikov	13 martie 2013 - 29 mai 2013
Plamen Oreşarski	29 mai 2013 - 6 august 2014
Gheorghi Bliznaşki	6 august 2014 - 7 noiembrie 2014
Boiko Borisov	7 noiembrie 2014 - 27 ianuarie 2017
Ognian Gherdjikov	27 ianuarie 2017 - 4 mai 2017
Boiko Borisov	4 mai 2017 - prezent

Iniţiind procesul de democratizare printr-un „pact" între elite, Bulgaria părea să fi dezvoltat, în prima etapă a tranziţiei postcomuniste, caracteristicile unei „democraţii corporative". La această imagine au contribuit, neîndoios, şi opţiunile instituţionale ale actorilor politici decidenţi, aspect asupra căruia vom insista mai jos. Pe de altă parte, în pofida unui start promiţător, evoluţiile specifice procesului de democratizare au îndreptat sistemul politic bulgar spre o formă de democraţie care combină caracteristicile „elitismului" cu cele ale „electoralismului" - dacă este să ne raportăm la ideal-tipurile propuse de Schmitter şi explicitate anterior -, situaţie caracteristică, din punctul nostru de vedere, şi României. Cu o deschidere mai mare decât a elitelor româneşti faţă de exemplele pozitive de democratizare din Europa Centrală şi de Est şi reuşind să evite un debut violent al tranziţiei, elitele politice bulgare nu au făcut faţă totuşi nici provocărilor pe care le implică poziţiile de decizie şi nici celor - deloc mai puţin importante, ba dimpotrivă - economice. În plus, a existat o problemă a reprezentativităţii politice, pe fondul unei îndepărtări graduale a elitelor de mase[30], în pofida unei susţineri a procedurilor

Tucker, „Post-Election Report: 2013 Bulgarian Parliamentary Elections", http://themonkeycage.org/2013/05/20/post-election-report-2013-bulgarian-parliamentary-elections/, accesat la 12 iulie 2019). O asemenea imagine se apropie foarte mult de ceea ce se întâmpla în aceeaşi perioadă şi în politica românească; precum în Bulgaria, guvernul condus de premierul Emil Boc a demisionat în februarie 2012, ca urmare a unor mişcări de protest, iar cabinetul format ulterior de Mihai-Răzvan Ungureanu a fost demis prin moţiune de cenzură. Chiar dacă nu au fost organizate alegeri parlamentare anticipate, noul guvern, condus de Victor Ponta, a încercat, atentând inclusiv la procedurile constituţionale specifice statului de drept, demiterea preşedintelui republicii prin referendum, după ce, în prealabil, Parlamentul îl suspendase din funcţie. În pofida a circa 7,4 milioane de români care au votat pentru demiterea preşedintelui Traian Băsescu, referendumul nu a fost validat de Curtea Constituţională, întrucât nu a fost îndeplinit cvorumul legal de 50% plus unu din voturi.

30. În această privinţă, o perspectivă tranşantă oferă Attila Ágh, care subliniază că „relaţiile elită-masă s-au schimbat dramatic după primele alegeri democratice, din moment ce noile elite au vrut să demobilizeze masele şi să transforme mişcările partidiste în instituţii bine organizate, aşa încât au utilizat toate mijloacele pentru a elimina masele din politică. Căile şi modalităţile democraţiei directe ca plebiscite au fost împinse înapoi, iar oamenii nu au mai avut nicio şansă de a-şi face vocile ascultate.

constituţional-democratice venite dinspre ambele segmente sociale, aspect din perspectiva căruia Bulgaria s-a situat deasupra României[31]. Vom încerca în continuare să accentuăm diferenţele şi asemănările în ceea ce priveşte traseul democratizării României şi, respectiv, al Bulgariei din punctul de vedere al mecanismelor instituţionale pe care le-au instrumentalizat elitele lor politice, luând în calcul şi problematica modului de structurare a acestora din urmă în postcomunism.

Elite politice şi mecanisme instituţionale în România şi Bulgaria postcomuniste

Dat fiind faptul că demersul propus de acest studiu nu poate evita – aşa cum s-a văzut deja – trimiterile specifice istoriei recente, subscriem unei idei enunţate de sociologul Mihai Dinu Gheorgiu: „Modul de a judeca istoria este fundamental în ştiinţele sociale. În perioadele de criză acută, precum cele traversate de societăţile est-europene în repetate rânduri de-a lungul secolului trecut, întoarcerea la istorie este necesară pentru regândirea propriilor postulate şi fundamentarea de noi paradigme"[32]. Una dintre crizele la care autorul citat face referire este, fără îndoială, cea a ieşirii din marasmul totalitar al comunismului, context în care o problemă fundamentală, alături de cea a schiţării unui nou traseu politic, economic şi social, a fost cea a liderilor care să configureze o asemenea direcţie pe harta istoriei. Revenim, din acest punct de vedere, la supoziţia anunţată dintru început, aceea că elitele politice au constituit unul dintre factorii determinanţi ai procesului de democratizare, chiar acceptând plauzibilitatea argumentativă a unei susţineri ce indică faptul că „cei care aspiră la poziţii de elită şi vor acoperi vacuumul cauzat de prăbuşirea sistemului nu trebuie să fie în mod necesar competenţi; este îndeajuns să fie ambiţioşi"[33]. În mod neîndoios, nici în România şi nici în Bulgaria nu a existat în perioada regimului comunist o contraelită în măsură să se opună politicilor abuzive ale partidului-stat. În pofida disputei „comunişti"-„anticomunişti" apărută imediat după 1989, care a creat un clivaj politic şi social ale cărui reverberaţii sunt identificabile şi în prezent în ambele societăţi, prima fază a tranziţiei a fost dominată la nivelul elitelor politice de un proces de reproducere a „cadrelor" care, aflându-se în eşaloanele secunde ale fostelor partide comuniste, au preluat frâiele puterii. Într-o fază ulterioară, reproducerea a fost înlocuită cu o circulaţie a elitelor, în sensul în care accesul la poziţii de autoritate a fost deschis, chiar urmând un proces de „selecţie administrată", şi celor care nu proveneau din vechile cadre ale nomenclaturii comuniste. Prin urmare, nu optăm aici pentru o interpretare care să crediteze exclusiv ipoteza reproducerii sau pe cea a circulaţiei elitelor. Considerăm că ambele pot fi admise, din moment ce vorbim despre un cadru socioistoric procesual pe care cele două tipuri posibile de structurare

---

Încă o dată, politica a devenit un spaţiu aflat la distanţă pentru cei mai mulţi dintre oamenii obişnuiţi, iar această politică alienată a fost reprezentată pentru ei de Parlament şi de elita parlamentară" (Attila Ágh, „Democratic institution-building in East Central Europe and the Balkans", pp. 9-10).

31. John S. Dryzek şi Leslie Holmes, *Post-Communist Democratization: Political Discourses Across Thirteen Countries*, Cambridge University Press, Cambridge, 2004, pp. 204-207.
32. Mihai Dinu Gheorghiu, *Intelectualii în câmpul puterii. Morfologii şi traiectorii sociale*, Editura Polirom, Iaşi, 2007, p. 353.
33. Iván Szelényi şi Szonja Szelényi, „Circulation or Reproduction of Elites During the Postcommunist Transformation of Eastern Europe: Introduction", *Theory and Society*, vol. 24, nr. 5, octombrie 1995, p. 630.

a elitelor l-au „modelat". Practic, analiştii fenomenului constată că „primii cinci ani ai transformării postcomuniste pot fi caracterizaţi printr-o relativă stabilitate a personalului şi, dimpotrivă, printr-o schimbare semnificativă a structurii instituţionale"[34], concluzia fiind următoarea : „Continuitatea în privinţa personalului şi transformarea dependentă de cale în ceea ce priveşte instituţiile economice şi politice descriu realitatea societăţilor postcomuniste"[35]. În mod direct, o atare situaţie a depins, aşa cum am subliniat deja, de prezenţa/absenţa unei contraelite puternice. Cum nici în cazul României şi nici în cel al Bulgariei nu poate fi luată în calcul, din punctul nostru de vedere, importanţa unui asemenea grup social şi/sau politic, este explicabil faptul că analizele realizate la mijlocul anilor 1990 indicau că, „în ţările sud-est europene (Bulgaria, România, Albania şi fosta Iugoslavie, excluzând Slovenia şi Croaţia) şi în ţările fostei Uniuni Sovietice (excluzând statele baltice), elitele partidului comunist au coordonat menţinerea puterii chiar şi după primele alegeri multipartidiste, precum şi gradul scăzut al reformei (chiar dacă, şi în acest caz, au acceptat sistemul democraţiei parlamentare). În felul acesta ele şi-au menţinut rolul primordial în dezvoltarea socială, ceea ce a însemnat o încetinire şi o lipsă de meticulozitate a schimbării sistemice. Desigur, în acest context, condiţiile au fost de asemenea diferite de la caz la caz. În Bulgaria, şi mai târziu şi în România, noile elite politice au câştigat atâta forţă, încât au preluat puterea, pregătind calea pentru reforme sociale mai radicale, a căror implementare cu succes este încă discutabilă din cauza instabilităţii relative a noilor elite şi a situaţiei socioeconomice severe"[36]. Într-adevăr, din perspectiva procesului de democratizare, au fost determinante adaptarea elitelor politice postcomuniste la noile condiţii şi capacitatea lor de a opera – în acord cu propriile interese – într-un context în care exerciţiul puterii intra, chiar dacă în ritmuri diferite de la o ţară la alta, pe un făgaş al descentralizării[37]. Pe de altă parte, deşi maniera de structurare a elitelor politice în cele două state poate fi considerată, până la un punct, asemănătoare, nu la fel stau lucrurile, am putea spune, din perspectiva evoluţiei tipurilor de elite care s-au configurat pe parcursul procesului de democratizare, aspect care poate explica şi opţiunile instituţionale diferite ale acestora, după cum se va vedea mai jos. Dacă ne referim la cazul românesc, putem lua în considerare premisa existenţei unor linii de diviziune articulate în funcţie de modul în care raportăm grupurile ce compun elita politică la exerciţiul puterii. Avându-i astfel în vedere pe cei care au format, alternativ, nucleul puterii guvernamentale şi, respectiv, pe cel al opoziţiei, sunt într-adevăr vizibile „trei linii de divizare ideologică şi programatică între elitele puterii şi elitele opoziţiei : 1) concepţia despre rolul şi funcţiile instituţiilor statului ; 2) concepţia despre modelul economic considerat dezirabil pentru economia românească ; 3) orientările de politică externă"[38]. Mai vizibile în prima etapă a tranziţiei, aceste linii s-au estompat ulterior, în contextul în care principalul obiectiv al clasei politice a devenit modernizarea prin integrarea euroatlantică. Practic, demonstrând încă o dată că, „pe tot parcursul celor două secole de tranziţii, *România nu a avut niciodată un proiect de dezvoltare*"[39], elitele politice s-au raliat în

34. *Ibidem*, p. 625.
35. *Ibidem*.
36. Frane Adam şi Matevž Tomšič, „Elite (Re)configuration and Politico-Economic Performance in Post-Socialist Countries", *Europe-Asia Studies*, vol. 54, nr. 3, mai 2002, pp. 436-437.
37. Ioana Culic, „Social Actors in a Political Game. The Romanian Political Elite and Democratization, 1989-2000", *Romanian Journal of Political Science*, vol. 5, nr. 1, 2005, p. 100.
38. George Tibil, „Conflictul elitelor şi instabilitatea politică în evoluţia modernă şi contemporană a României", *Polis*, nr. 1, 2013 (serie nouă), p. 153.
39. Vladimir Pasti, „Criza elitelor naţionale", în Vasile Boari, Natalia Vlas şi Radu Murea (coord.), *Intelectualii şi puterea*, Editura Institutul European, Iaşi, 2012, p. 110.

efortul integrării în UE şi în NATO, proces perceput ca o nouă şansă a modernizării. Deşi divizările iniţiale, suprapuse peste cele care pot fi numite istoric-instituţionale („experienţa comunistă", „momentul Revoluţiei" şi „procesul de instituţionalizare"[40]), s-au estompat în timp, ele nu au dispărut niciodată cu adevărat. În profunzime, ele se menţin şi astăzi, cel puţin în ceea ce priveşte proiectul de societate asumat de fiecare parte, fapt ce are consecinţe atât asupra stabilităţii politice şi sociale (aşa cum s-a observat în anii din urmă), cât şi asupra funcţionalităţii mecanismelor şi procedurilor concepute pentru a dezvolta democraţia. De aici rezultă şi un traseu specific al evoluţiei elitelor în epoca postcomunismului românesc, din punctul de vedere al capacităţii lor integrative : de la o elită *ideocratică*, aşa cum era aceasta instituţionalizată de regimul comunist, s-a trecut la o elită *divizată*, în prima fază a tranziţiei, pentru ca în prezent să putem vorbi despre existenţa unei elite *fragmentate*, cu şanse reduse de a se ajunge la una *consensuală*, caracteristică unei democraţii consolidate[41]. Relativ la acest ultim aspect, capacitatea de integrare a elitelor politice româneşti este scăzută şi, prin urmare, dificultatea configurării unei elite structurate consensual este accentuată întrucât, după cum susţin anumiţi observatori, există cel puţin trei factori convergenţi în această direcţie ; este vorba despre tendinţa grupurilor de elită de a mobiliza societatea prin apel la elementele discursive remanente sau ranforsate ale populismului naţionalist (unul de factură etnică, şi nu civică, care a revenit pregnant din 2012 încoace nu numai la nivelul unor meteorice formaţiuni asumat populiste, precum Partidul Noua Generaţie, Partidul Poporului – Dan Diaconescu, Uniunea Naţională pentru Progresul României, Partidul România Unită, ci şi la cel al unor partide *mainstream*, precum PSD şi PNL în perioada funcţionării Uniunii Social-Liberale sau PSD sub conducerea lui Victor Ponta, a lui Liviu Dragnea şi a Vioricăi Dăncilă), despre interferenţa politicului în sfera ce ar trebui să revină elitelor sociale, economice ş.a.m.d., dublată de crearea unei dependenţe birocratice a acestora din urmă de elita politică şi de tendinţa acesteia de a-şi urmări exclusiv interesele „obscure", îndepărtându-se astfel de proiectul de ansamblu al societăţii[42]. O astfel de caracterizare, confirmată şi de analizele recente[43], se poate constitui într-o explicaţie pentru scăderea participării civice a cetăţenilor, pentru dezinteresul manifestat de aceştia faţă de politică, pentru neîncrederea lor în instituţiile democraţiei, precum şi pentru exerciţiul „votului negativ" articulat de electorat pe parcursul ciclurilor de alegeri. În ceea ce priveşte Bulgaria, evitarea violenţelor în prima fază a tranziţiei nu a însemnat şi faptul

40. Ioana Culic, art. cit., pp. 91-92.

41. John Higley, Jan Pakulski şi Wlodimierz Wesolowski (eds.), *Postcommunist Elites and Democracy in Eastern Europe*, Macmillan Press, Londra, 1998, pp. 3-5, *apud* Frane Adam şi Matevž Tomšič, art. cit., p. 439.

42. Andreas Müllerleile, „Elites in Romania : Towards a Consensual Elite Settlement?", în Howard Loewen şi Sergiu Mişcoiu (eds.), *Issues of Democratic Consolidation in Romania*, Editura Efes, Cluj-Napoca, 2004, pp. 41-58.

43. În aceeaşi direcţie, sociologul Vladimir Pasti indică faptul că „îndepărtarea elitelor conducătoare ale tranziţiei postcomuniste româneşti de populaţie şi societate a fost un proces declanşat şi susţinut de mecanismele de legitimare ale accesului la putere, mecanisme care condiţionau accesul la putere. De accesul la putere depind atât constituirea elitelor, cât şi componenţa lor şi raporturile de putere dintre elite. Factorii de legitimare ai accesului la putere au fost, pe parcursul tranziţiei româneşti, în număr de trei : (i) legitimarea de către populaţie ; (ii) legitimarea de către elite deja legitime ; (iii) legitimarea internaţională. De raportul de forţe între aceşti trei factori depind componenţa elitelor, valorile şi ideologiile pe care le poartă, raporturile dintre ele şi acţiunile (sau „reformele") pe care le iniţiază şi le aplică. În final, raportul de forţe dintre aceste mecanisme s-a deplasat, pe perioada celor două decenii de postcomunism, în aşa fel încât a favorizat accesul la putere al elitelor îndepărtate de populaţie sau chiar ostile acesteia" (Vladimir Pasti, *op. cit.*, p. 104).

că membrii nomenclaturii comuniste au făcut pasul înapoi, ci doar că au putut să-şi conserve poziţiile într-o formulă bazată pe negocieri şi acorduri. Practic, nici aici nu a avut loc, în prima etapă a procesului de democratizare, o circulaţie a elitelor, ci o reproducere a acestora, situaţie la care au contribuit cel puţin trei factori: „În primul rând, a fost vorba despre fundalul politic comun al noii elite politice, adică Partidul Comunist. Câtă vreme nou-formatei opoziţii anticomuniste îi lipsea un grup de oameni educaţi şi capabili de participare deplină în politică şi în exerciţiul guvernării, aceasta trebuie să se bazeze, în cea mai mare parte, pe foştii membri mai experimentaţi ai PCB. În al doilea rând, a existat un consens al fostei elite politice şi administrative, organizată şi regrupată, cu privire la redistribuirea bogăţiei naţionale, adică restituirea proprietăţilor nominalizate de comunişti. În al treilea rând, au fost discuţiile de la «mesele rotunde» dintre toate forţele politice, care au eliminat diferenţele chiar de la începutul transformării"[44]. În felul acesta, noile elite politice, deşi îşi extrăgeau resursele umane din rândul foştilor comunişti, erau percepute ca legitime, din perspectiva reformelor pe care le propuneau. Spre deosebire de cazul românesc, Bulgaria a realizat trecerea de la o elită de asemenea ideocratică la una fragmentată, nereuşind însă, asemenea României, să dezvolte până în prezent o elită consensuală. În pofida unor condiţii mai favorabile democratizării, accentuate de existenţa a ceea ce Kyril Drezov numeşte „dependenţa voluntară"[45] faţă de organismele internaţionale – aşa cum înainte de 1989 elita politică bulgară dăduse din plin semnele unei „servituţi voluntare" faţă de URSS –, şi clasa politică din Bulgaria s-a îndepărtat de propriii cetăţeni, fapt care a determinat o neîncredere acută a acestora în politicieni şi, prin extensie, o slăbire a unei democraţii încă fragile, aşa cum este şi cea românească. Tratată din perspectiva „dialecticii" reproducere-circulaţie, problema structurării elitelor politice din România şi, respectiv, din Bulgaria nu poate surprinde, cu siguranţă, întreaga gamă a mecanismelor ce au articulat maniera în care a evoluat procesul de democratizare. Aspectele strict formale ale acestui proces nu pot da seamă, din unghiul de vedere al completitudinii analitice, despre elementele informale care, pe parcurs, s-au constituit în obstacole la adresa acestuia. Cu referire la Bulgaria, interese recente de cercetare subliniază că „există mai multe zone ale guvernării unde foarte puţine s-au schimbat în termenii modului de operare şi al puterii exercitate de cetăţeni. Un exemplu este sistemul juridic bulgar, care a fost cel mai dificil de reformat. În continuare, rolul reţelelor informale este încă foarte prezent în Bulgaria. Astfel de reţele au fost necesare şi eficiente în contextul unei economii de subzistenţă. În orice caz, odată cu disoluţia comunismului, aceste reţele nu s-au dizolvat, ci şi-au transferat activităţile înspre alte arii ale guvernării şi economiei"[46].

Date fiind condiţiile de start diferite, România şi Bulgaria ar fi trebuit, teoretic vorbind, să evolueze diferit. Din punct de vedere formal, o asemenea aşteptare era îndreptăţită, câtă vreme opţiunile instituţionale ale elitelor politice din cele două ţări

44. Emil Giatzidis, *An Introduction to Post-Communist Bulgaria. Political, economic and social transformation*, Manchester University Press, Manchester, 2002, p. 50.

45. Cu privire la acest aspect, Kyril Drezov susţine următoarea idee: „Conceptul de *comportament autolimitat* (sau de *dependenţă voluntară*) descrie o situaţie când o elită conducătoare subordonată alege să nu exercite toate oportunităţile care i-ar permite să ia deciziile suverane care există într-un sistem hegemonic dat, ci aşteaptă – şi uneori primeşte – favoruri speciale de la puterea hegemonică" (Kyril Drezov, „Bulgaria and Macedonia: Voluntary Dependence on External Actors", în Jan Zielonka [ed.], *Democratic Consolidation in Eastern Europe*, vol. 2: *International and Transnational Factors*, Oxford University Press, Oxford, 2001, p. 414).

46. Emilia Zankina, *Elite Transformation in the Bulgarian Transition*, working paper, Individual Advanced Research Opportunities Program, University of Pittsburgh, 2006-2007, p. 7.

păreau să fie diferite sub aspect constituţional. Confruntată cu ceea ce, retrospectiv, am putea considera a fi provocări majore, şi anume deficitul democratic şi personalizarea instituţională excesivă[47], dublate de o cultură politică paternalist-dependentistă grefată pe un fond social de orientare maniheist-populistă, România a mizat pe o arhitectură constituţională care include un regim politic de tip semiprezidenţial, cu un parlament bicameral, în care camerele sunt constituite prin aceeaşi modalitate electorală, având, practic, atribuţii similare. Pe de altă parte, executivul este unul bicefal, iar anumite ambiguităţi constituţionale au determinat apariţia unor tensiuni serioase între deţinătorul funcţiei prezidenţiale şi premier, mai cu seamă atunci când s-a ajuns în situaţia de coabitare (în mod clar, fenomenul a fost prezent în ambele mandate ale preşedintelui Traian Băsescu, în cazul prim-ministrului Călin Popescu-Tăriceanu şi în cel al premierului Victor Ponta, dar şi în mandatul preşedintelui Klaus Iohannis, care a coabitat cu cabinetele PSD conduse de Victor Ponta şi, respectiv, Sorin Grindeanu, Mihai Tudose şi Viorica Dăncilă, până la momentul instalării guvernului minoritar PNL condus de Ludovic Orban, în urma votării, de către Parlament, a moţiunii de cenzură la adresa executivului condus de liderul PSD Viorica Dăncilă). Pe de altă parte, Bulgaria este etichetată, în alineatul 1 al primului articol al Constituţiei sale, drept „republică având o formă parlamentară de guvernare"[48], dotată cu un parlament unicameral (constituit în baza unui scrutin care combină votul proporţional pentru alegerea a 209 deputaţi şi cel majoritar pentru alegerea restului de 31 de deputaţi) şi un guvern susţinut de partidul care deţine majoritatea în legislativ. Cum însă în toate ciclurile electorale nicio formaţiune politică nu a reuşit să constituie o majoritate parlamentară rezultată din voturi, a existat o guvernare bazată pe coaliţii, fapt care, de asemenea, a dat naştere fenomenului de coabitare. Nu intenţionăm să susţinem că acest fenomen ar fi o anomalie politică; dimpotrivă, împărtăşim opinia că în sistemele politice democratice coabitarea este un mecanism politic normal. Problema este că, aşa cum se întâmplă şi în România, în democraţiile neconsolidate acest fenomen cauzează crize politice şi deci instabilitate. Din punctul nostru de vedere, dat fiind că preşedintele Bulgariei este ales prin vot direct, la fel ca cel al României, şi că, în funcţie de configurarea majorităţii parlamentare, regimul poate glisa fie spre un preşedinte mai puternic (atunci când provine din rândurile majorităţii parlamentare), fie spre un parlament şi, implicit, un prim-ministru mai puternici (atunci când preşedintele are o altă culoare politică decât majoritatea parlamentară), această ţară are un tip de regim politic care poate fi mai curând încadrat în categoria „cvasisemiprezidenţialismului"[49]. Dacă România are o Constituţie adoptată pe 8 decembrie 1991 (când nu s-a obţinut un consens parlamentar cu privire la textul său), modificată printr-un referendum extins pe perioada a două zile în octombrie 2003, Bulgaria a adoptat Constituţia pe 12 iulie 1991 şi a amendat-o în septembrie 2003, în februarie 2005, în martie şi septembrie 2006 şi în februarie 2007. Legea fundamentală a reprezentat, pentru fiecare dintre cele două state în parte, principalul mecanism care a configurat cadrul desfăşurării procesului de democratizare. În cazul românesc, Constituţia conţine suficiente confuzii şi ambiguităţi care se adaugă deficitului democratic deja

47. Daniel Şandru, „Exerciţii de «inginerie constituţională»: ce fel de regim politic?", în Sorin Bocancea (coord.), *Constituţia României. Opinii esenţiale pentru legea fundamentală*, Editura Institutul European, Iaşi, 2013, pp. 103-106.
48. Vezi http://president.bg/cat115/Constitution-of-the-Republic-of-Bulgaria/ (accesat la 12 iulie 2019).
49. Alexandru Radu, *Sisteme politice contemporane. Forme de guvernare în 29 de state*, Editura C.H. Beck, Bucureşti, 2011, pp. 67-76. Într-o discuţie pe care am avut-o pe această temă cu profesorul Alexandru Radu, acesta a susţinut că regimul politic bulgar ar putea fi calificat drept „semiprezidenţialism nespecific". Îi mulţumesc şi aici pentru această sugestie.

existent şi care deschid larg porţile personalizării instituţionale[50]. Rezultatele dezbaterilor parlamentare desfăşurate în anul 2013, aşa cum au fost date publicităţii de Comisia Parlamentară pentru Revizuirea Constituţiei, atestă interesul elitelor politice aflate atunci la guvernare de a ignora anumite principii ale statului de drept (cum apărea în cazul amendamentului ce prevedea ca fiecare cetăţean să fie obligat să compară în faţa unei comisii parlamentare sau al celui care supradimensiona rolul parlamentului, creând un dezechilibru al puterilor şi punând în dificultate mecanismul democratic de *checks and balances*)[51]. Pe de altă parte, Constituţia Bulgariei a fost adoptată prin consens între toate forţele politice reprezentative, fiind un efect al deja celebrelor negocieri de la „mesele rotunde", ceea ce i-a determinat pe anumiţi observatori să constate că „România nu se poate compara cu Bulgaria, unde cadrul constituţional a fost acceptat, ca urmare a negocierilor, de toţi actorii politici importanţi"[52]. Din perspectiva consensului elitelor politice, acest lucru este adevărat sub raport istoric, însă el nu anulează realitatea că în ambele state, ca şi în cazurile altor ţări centrale şi est-europene, procesul de construcţie instituţională şi, implicit, cel al „ingineriei constituţionale" au fost orientate în funcţie de interesele aceloraşi elite. În cazul Bulgariei, după cum atestă Venelin Ganev, a existat, pe de o parte, un exerciţiu al învăţării normelor democratice, încât, „foarte rapid, echipa pestriţă a liderilor de partid bulgari a fost transformată într-o clasă politică schumpeteriană, a cărei înclinaţie spre «transgresiune» a devenit foarte conştientă de «regulile jocului»"[53]. Pe de altă parte, învăţând acest reguli, elitele politice din Bulgaria au deprins totodată maniera în care pot utiliza normele constituţionale pentru a-şi conserva puterea şi pentru a-şi putea urmări scopurile. Din această perspectivă, acelaşi autor susţinea, cu referire la prima etapă a procesului de democratizare, ideea că „dinamica politicii postcomuniste sugerează că regulile constituţionale sunt rareori «internalizate» sau, din contra, «dispreţuite» cu totul ; în schimb, ele sunt folosite. Iată de ce «abundenţa de împliniri» a democraţiei bulgare poate fi cel mai bine explicată în felul următor : elitele bulgare se supun regulilor constituţionale pentru că ele le oferă diverse posibilităţi"[54]. Lucrurile nu stau diferit în spaţiul românesc, astfel încât putem închide acest subcapitol cu ideea că, în pofida unor debuturi diferite ale tranziţiei şi chiar dacă au proiectat într-o manieră diferită traseele instituţionale ale democratizării, elitele politice din România şi, respectiv, din Bulgaria au reuşit până în prezent să facă să funcţioneze forma electorală a democraţiei. Nici democraţia românească, nici cea bulgară nu sunt substanţiale. Din perspectiva consolidării democratice, dacă în cazul ambelor a putut fi înregistrată o etapă a „organizării democraţiei", înainte şi după momentul integrării europene, evoluţiile recente dau notă despre un proces de „eroziune a democraţiei", vizibil în România mai cu seamă din anul 2017 încoace şi identificabil în încercările repetate ale fostei majorităţi parlamentare PSD-ALDE de a anula mecanismele specifice statutului de drept, precum şi în abuzurile săvârşite de reprezentanţii acesteia la adresa procedurilor democratice,

50. Sorin Bocancea şi Daniel Şandru (coord.), *Zece exerciţii de „inginerie constituţională"*, Editura Institutul European, Iaşi, 2013.

51. Este vorba despre amendamentele care vizau art. 61, alin. 1 şi, respectiv, art. 64, alin. 4, indice 1, aşa cum au apărut în documentul intitulat „Constituţia României. Amendamente adoptate", elaborat de Comisia Comună a Camerei Deputaţilor şi Senatului pentru elaborarea propunerii legislative de revizuire a Constituţiei României (vezi http : //media.hotnews.ro/media_server1/document-2013-06-19-15030700-0-noua-constitutie-varianta-finala-amendamentele-adoptate.pdf, accesat la 12 iulie 2019).

52. John S. Dryzek şi Leslie Holmes, *op. cit.*, p. 193.

53. Venelin I. Ganev, art. cit., p. 209.

54. Venelin I. Ganev, „Constituţia ca un scenariu. Consideraţii despre constituţionalism şi învăţarea constituţională în postcomunism", *Polis*, nr. 1, 2013, serie nouă, pp. 46-56.

survenite pe fondul unui discurs populisto-suveranist de orientare naţionalistă şi antioccidentală. Finalmente, pentru a oferi o imagine de ansamblu a demersului comparativ pe care l-am propus, încercăm să redăm sintetic, în tabelul 4, parcursul României şi al Bulgariei din perspectiva celor două coordonate discutate în cuprinsul acestui studiu.

Tabelul 4. Elite politice, mecanisme instituţionale şi democratizare în România şi Bulgaria postcomuniste

ROMÂNIA				BULGARIA			
Debutul tranziţiei	*Structurarea elitelor politice şi tipul acestora*	*Opţiuni şi mecanisme instituţionale*	*Evoluţia procesului de democratizare şi consolidare democratică*	*Debutul tranziţiei*	*Structurarea elitelor politice şi tipul acestora*	*Opţiuni şi mecanisme instituţionale*	*Evoluţia procesului de democratizare şi consolidare democratică*
Revoluţie	Reproducere-circulaţie, cu menţinerea iniţială a puterii politice de către elite de extracţie comunistă Elită ideocratică (nivel ridicat de unitate şi nivel scăzut de diferenţiere) ↓ Elită fragmentată (nivel scăzut de unitate şi nivel ridicat de diferenţiere)[55]	Republică parlamentară (în fapt, cvasisemiprezidenţialism sau semiprezidenţialism „nespecific") Parlament unicameral Glisare a regimului politic spre prezidenţialism sau spre parlamentarism Fenomen de coabitare politică Instabilitate politică	Democraţie elitistă sau „populistă" ↓ Democraţie electoralistă Prevenirea colapsului democraţiei ↓ Prevenirea eroziunii democratice ↓ Organizarea democraţiei ↓ Erodare a democraţiei[56]	Pact	Reproducere-circulaţie, cu menţinerea iniţială a puterii politice de către elite de extracţie comunistă Elită ideocratică (nivel ridicat de unitate şi nivel scăzut de diferenţiere) ↓ Elită divizată (nivel scăzut de unitate şi nivel scăzut de diferenţiere) ↓ Elită fragmentată (nivel scăzut de unitate şi nivel ridicat de diferenţiere)	Republică semiprezidenţială Parlament bicameral Glisare a regimului politic spre prezidenţialism sau spre parlamentarism Fenomen de coabitare politică Instabilitate politică	Democraţie elitistă sau „populistă" cu accente corporative ↓ Democraţie electoralistă Prevenirea colapsului democraţiei ↓ Prevenirea eroziunii democratice ↓ Organizarea democraţiei ↓ Erodare a democraţiei

55. *Cf.* Frane Adam şi Matevž Tomšič, art. cit., p. 439.

56. Aşa cum am mai indicat, trecând în revistă diferitele definiţii ale conceptului de consolidare democratică, Andreas Schedler identifică cinci coordonate ale acestui proces: prevenirea colapsului democraţiei, prevenirea eroziunii democratice, organizarea democraţiei, dezvoltarea democraţiei şi fundamentarea democraţiei. Analizând fiecare coordonată în parte, Schedler ajunge la concluzia că semnificaţia sintagmei „consolidare democratică" ar trebui restrânsă la aspectele „negative", adică la cele care privesc dezvoltarea mecanismelor şi aranjamentelor instituţionale care să nu permită o revenire de la democraţie la autoritarism în cazul unei anumite societăţi care a început procesul de democratizare (Andreas Schedler, „Ce este consolidarea democratică?", *Revista Română de Ştiinţe Politice*, vol. 2, nr. 1, aprilie 2002, pp. 122-138).

Discuţia pe care am încercat să o conturăm până aici evidenţiază faptul că, având un rol a cărui importanţă e departe de a putea fi negată, elitele politice ale statelor aflate între democratizare şi consolidare democratică au reuşit, şi ca urmare a presiunilor interne ori, mai cu seamă, externe, să contureze cadrul de dezvoltare a unor sisteme în care calitatea democraţiei rămâne în continuare o provocare graduală. Diferenţele de grad se păstrează şi în prezent între ţările din centrul şi estul Europei, iar elitele politice rămân principalii artizani ai viitoarelor evoluţii ale jocului democratic. În ceea ce priveşte situaţia din cele două ţări care au făcut obiectul analizei comparate, am remarcat faptul că România şi Bulgaria se confruntă în continuare cu niveluri ridicate ale corupţiei în rândul elitelor politice şi economice, cu episoade de punere sub semnul întrebării a procedurilor şi aranjamentelor democratice, cu o politizare excesivă a societăţii civile şi cu un fenomen de cartelizare politico-mediatică aflat în disonanţă cu principiul democratic al „surselor alternative de informare". Totodată, parcursul celor două state în perioada celor aproape trei decenii ale postcomunismului implică o serie de factori care se pot constitui în explicaţii pentru o asemenea stare de fapt.

The Origin and Evolution of the Post-Communist Political Elite. A Comparative Analyisis Between Romania and Bulgaria

In this study, we are dealing with the manner in which the political elite of Romanian post-communism was generated and the way in which it evolved, considering two directions: its contribution to the democratization process and the way in which it influenced the functioning of the institutional mechanisms necessary for a democratic architecture. For a better understanding of the situation we call for a comparative analysis, reflecting the evolution of the post-communist system, from the perspective of the formation of elites, the democratization process and the establishment of institutional mechanisms, in Romania and Bulgaria.

Antonio MOMOC

Ceauşescu şi comunismul în imaginarul tinerilor. Mic studiu despre reprezentările studenţilor Facultăţii de Jurnalism, Universitatea din Bucureşti, privind evenimentele din 1989

Introducere

Un sondaj realizat în 2010 de institutul IRES, condus de sociologul Vasile Dâncu, releva că aproape două treimi dintre români credeau că oamenii trăiau mai bine înainte de 1989, iar 41% declarau că l-ar fi votat pe Nicolae Ceauşescu dacă fostul dictator ar fi candidat la preşedinţia României. Potrivit studiului, citat de Hotnews, 63% dintre români spuneau că oamenii trăiau mai bine înainte de 1989, 9% credeau că românii trăiau la fel şi doar 23% apreciau că viaţa era mai grea în perioada comunistă[1]. În 2014 cercetarea s-a reluat şi a reieşit că 46% dintre români l-ar fi votat pe Nicolae Ceauşescu dacă ar fi candidat la prezidenţiale. Studiul IRES din 2014, citat de Digi24, arăta că 69% dintre cei intervievaţi susţineau că trăiesc mai rău în prezent decât înainte de 1989[2]. Nici câţiva ani mai târziu nu se schimbase percepţia oamenilor, arăta o altă cercetare IRES: 43% dintre români l-ar fi votat pe Ceauşescu în 2016, dacă ar fi candidat la funcţia de preşedinte[3].

Începând cu anul universitar 2002-2003, în calitate de asistent universitar al profesorilor Zoltán Rostás şi Cristian Pîrvulescu la cursurile de sociologia comunicării (*structuri sociale ale comunicării*) şi introducere în ştiinţe politice (politologie) de la Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării, Universitatea din Bucureşti, am adus

1. Hotnews, „Sondaj: 41% dintre români spun că l-ar vota pe Nicolae Ceauşescu în funcţia de preşedinte al României", 26 iulie 2010, https://www.hotnews.ro/stiri-esential-7631938-sondaj-41-dintre-romani-spun-vota-nicolae-ceausescu-functia-presedinte-romaniei.htm
2. Digi24, „Sondaj. 46% dintre românii intervievaţi l-ar vota acum pe Nicolae Ceauşescu la prezidenţiale", 10 aprilie 2014, https://www.digi24.ro/stiri/actualitate/social/sondaj-46-dintre-romanii-intervievati-l-ar-vota-acum-pe-nicolae-ceausescu-la-prezidentiale-227412
3. *Monitorul de Cluj*, 28 februarie 2016, http://www.monitorulcj.ro/politica-administratie/51223-romanii-il-vor-inapoi-pe-ceau%c5%9fescu_-pcr-ramane-cel-mai-iubit-partid-din-romania#sthash.HNz7FN8x.dpbs

în discuţie la seminar aceste sondaje care investigau raportarea românilor la comunism, mai ales că mai bine de 40% din electorat i-ar fi asigurat lui Nicolae Ceauşescu intrarea în turul 2 al alegerilor prezidenţiale. După 2016, aceste două discipline de studiu au fost eliminate din planurile de învăţământ ale facultăţii, aşa că dezbaterea despre comunism şi democraţie a fost mutată la cursul meu de fundamente ale ştiinţelor sociale, care se desfăşoară în semestrul al II-lea al anului I.

Contextul

La începutul anilor 2000, după câteva serii de dezbateri despre metoda de cercetare a istoriei orale, la cursul sociologului Zoltán Rostás am stabilit ca tema de cercetare socială pentru studenţii la jurnalism în anul universitar 2004-2005 să fie un interviu de istorie de viaţă cu mici activişti PCR. Profesorul Rostás a fost întotdeauna preocupat de investigaţii sociale asupra unor categorii ale căror voci au fost ignorate ori s-au auzit mai puţin în spaţiul mediatic: căpşunari[4], căminişti[5], bişniţari[6], mici revoluţionari[7], mici activişti comunişti[8].

În noiembrie-decembrie 2005, Televiziunea Română difuza documentarul *1989. Sânge şi catifea*, realizat de regizorul Cornel Mihalache. Ineditul filmului documentar consta în faptul că evenimentele din 1989 erau relatate nu numai de actorii direct implicaţi, ci, în oglindă, Revoluţia era „povestită" şi de copii de 12-15 ani, născuţi după 1989. Într-una din serile de după vizionarea unui episod din acest documentar, pe 22 noiembrie 2005, l-am invitat la Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării, la seminarul de sociologie, pe autorul filmului. Jurnalistul TVR a venit cu o echipă de filmare şi a înregistrat dezbaterea. Aşa a apărut un alt documentar, *Ora de curs*, cuprinzând opiniile şi reprezentările studenţilor de la Facultatea de Jurnalism despre ce imaginează, cred sau ştiu ei despre Ceauşescu, comunism şi evenimentele din decembrie 1989.

În 2005, în acea perioadă, lucram deja cu studenţii noştri la volumul de interviuri de viaţă pe care îl coordonam cu Zoltán Rostás, *Activiştii mărunţi. Istorii de viaţă*. Atunci am vizionat şi documentarul lui Mihalache, în care un copil de 12 ani, printre mulţi alţii, le povestea jurnaliştilor TVR că „Ceauşescu a fost un om bun şi oamenii răi l-au omorât de Crăciun". Un alt copil de şcoală generală susţinea cu convingere că „Ceauşescu te lua de pe drum dacă nu aveai de lucru şi te băga în servici'. Păi, în ziua de astăzi, acuma ei găsesc motive ca să te arunce de la lucru afară. Atunci era foarte bine. Era şi bine, era şi rău, dar acuma, fiindcă el a picat, este foarte rău". Un alt elev, de 11-12 ani: „Eu cred că Ceauşescu a fost îndepărtat de la conducere pentru că oamenii munceau toată ziua, dădeau alimente la stat, iar noaptea, când veneau acasă, Ceauşescu le oprea

4. Zoltán Rostás şi Sorin Stoica, *Tur-retur*, vol. I: *Convorbiri despre munca în străinătate*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006, şi Zoltán Rostás şi Sorin Stoica, *Tur-retur*, vol. II: *Alte convorbiri despre munca în străinătate*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2006.
5. Zoltán Rostás şi Sorin Stoica, *Jurnal de cămin*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2008.
6. Zoltán Rostás şi Antonio Momoc (coord.), *Bişniţari, descurcăreţi, supravieţuitori*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2013.
7. Zoltán Rostás şi Florentina Ţone, *Tânăr student caut revoluţionar*, vol. I, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2011.
8. Zoltán Rostás şi Antonio Momoc (coord.), *Activiştii mărunţi. Istorii de viaţă*, Editura Curtea Veche, Bucureşti, 2007.

lumina, că zicea să se culce, să se odihnească". M-au urmărit mult timp aceste fraze ale acelor copii care descriau la clasă, în faţa colegilor, atitudini sau reprezentări pe care le-am supus ulterior investigaţiei în cercetări calitative, interviuri de viaţă, focus-grupuri şi sondaje pe bază de chestionar.

În documentarul *1989. Sânge şi catifea*, copii de clasa a VI-a, a VII-a şi a VIII-a din 60 de şcoli din Muntenia, Oltenia, Banat şi Ardeal au răspuns la întrebările anchetei jurnalistice „Cine a fost Ceauşescu?" şi „Ce s-a întâmplat în 1989?". De ce aceşti tineri, care nu trăiseră comunismul, spuneau cu inocenţă în faţa camerei de filmat că „înainte de 1989 era mai bine", de unde ştiau ei că „Ceauşescu a fost un conducător bun" şi că „a făcut mai mult bine pentru România decât cei care l-au omorât de Crăciun"? Explicaţia este oferită de studiul de istorie orală la care lucram atunci cu profesorul Rostás şi care a fost publicat în 2007 la Editura Curtea Veche, *Activiştii mărunţi. Istorii de viaţă*. Poveştile pe care le descriu copiii în *1989. Sânge şi catifea* erau reinterpretări sau bucăţi ale istorisirilor pe care bunicii, părinţii sau educatorii lor le povesteau în viaţa de familie. Regizorul Mihalache aducea astfel la microfonul TVR oameni simpli, marginali, pe cei mai mici şi prezenta istoria „la firul ierbii", aşa cum este ea înţeleasă de copii şi povestită lor de către părinţi şi bunici – o istorie cu un impact mult mai profund în mentalul colectiv, prin socializarea primară, cu o influenţă care îşi pune amprenta mai pregnant şi mai durabil asupra convingerilor personale decât o fac istoria din manuale sau relatările din presă.

Volumul *Activiştii mărunţi. Istorii de viaţă* se bazează pe interviurile luate unor mici activişti PCR de către studenţi ai Facultăţii de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării, Universitatea din Bucureşti, în perioada 2004-2005. La foştii activişti de partid, fiecare dintre studenţi a ajuns prin metoda bulgărelui de zăpadă, după ce au fost instruiţi la seminar cum să aplice interviul de viaţă. Dintre cele 150 de teme de cercetare de seminar, am selectat 11 poveşti de viaţă, cele mai multe ilustrând convingerea oamenilor cu vârsta de 70-80 de ani că „Ceauşescu a fost un om bun, iar comunismul a fost prost pus în practică, deşi a fost o idee bună". Studiul confirma ipoteza că atitudinea, convingerile din mentalul colectiv, amintirile şi reprezentările despre comunism ale micilor activişti PCR au fost transmise prin socializare primară către cei mai tineri, iar aceştia le reproduc şi le transportă în timp mai departe, peste generaţii.

Istoriile de viaţă ale bătrânilor membri şi activişti PCR din anii 1950-1960 au relieefat percepţia şi convingerea lor că regimul comunist şi societatea pe care a construit-o au fost, indiscutabil, superioare celor instalate după 1989: „Toată lumea avea serviciu. Avea un loc de muncă asigurat. Oamenii erau mulţumiţi în general. Gândiţi-vă dumneavoastră, tot ceea ce vedeţi dumneavoastră acum construit, cât este... sunt blocuri neterminate nici acum, rămase după timpul lui Ceauşescu. Ei, gândiţi-vă, să te duci să-ţi dea apartament... Acum îţi dă cineva ceva? Ţi-asigură cineva locuinţa? Atunci o aveai. Te lua de pe stradă şi te ducea în serviciu". „Parcă mai bine stăteai atunci la coadă, decât acuma, când salivezi la geam că e şi tu nu poţi să iei. Că n-ai cu ce. E-aşa... un paradox, nu ştiu cum să numesc eu acesta, dar aceasta este."[9]

Opinia sociologului Rostás este că istoria comunismului românesc „păcătuieşte prin preocuparea exacerbată a cercetătorului asupra puterii de stat şi asupra sistemului represiv", prin concentrarea asupra personalităţilor politice, prin marginalizarea micilor actori, a celor de la „munca de jos", adică prin defavorizarea impactului comunismului asupra societăţii în general. Asta în vreme ce „povestirile părinţilor şi bunicilor sunt

9. Zoltán Rostás şi Antonio Momoc (coord.), *Activiştii mărunţi*, p. 68.

autojustificative, iar informaţiile obţinute în liceu şi din mass-media sunt, de cele mai multe ori, contradictorii şi neserioase"[10].

În anul 2013 am publicat în revista *Dilema Veche* un articol ce rezuma rezultatele unor focus-grupuri derulate la seminarul de politologie ţinut în cadrul aceleiaşi facultăţi[11]. Am reluat la seminarul lui Cristian Pîrvulescu experimentul lui Mihalache, cu studenţii mei de anul I. Le-am cerut tinerilor născuţi după 1992-1993 acordul să-i înregistrez cu un reportofon, dar m-am angajat să nu le divulg numele. I-am întrebat ce ştiu ei despre comunism, dacă ceea ce ştiu au aflat de la părinţi, de la bunici, de la educatori, din manualele şcolare sau din mass-media. Înainte de a le explica cu ajutorul bibliografiei şi instrumentelor ştiinţei politice ce sunt comunismul şi democraţia, am purtat un dialog iniţial despre ce ştiu, ce simt şi ce cred ei despre regimul Ceauşescu. Răspunsurile din anul 2013 nu au fost foarte diferite valoric de cele oferite de copiii care apar în documentarul *1989. Sânge şi catifea*: „În comunism, oamenii aveau serviciu, nu trăiau cu grija zilei de mâine, erau conduşi ca nişte oi, aveau multe restricţii. Dacă nu ar fi avut atât de multe restricţii, nu ar fi avut o problemă cu comunismul. Singurul stres era cu Securitatea. Oriunde mă duc, oamenii spun ce bine era pe vremea lui Ceauşescu, aveam serviciu, aveam de toate". O studentă ştia de la un fost învăţător de şcoală generală că „oamenii aveau un loc de muncă şi nu ajungeau în halul în care pot ajunge astăzi pe străzi, să cerşească".

Obiectivele studiului

În 2019 am reluat cercetarea despre reprezentările studenţilor Facultăţii de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării, Universitatea din Bucureşti, şi despre sursele lor de informare despre comunism, cu aceeaşi preocupare pentru itemi cum ar fi „Ceauşescu a fost un om bun şi oamenii răi l-au omorât de Crăciun", „comunismul a fost o idee bună, dar prost aplicată", „Ceauşescu a fost bun pentru că a plătit datoriile şi a construit metroul". Am intenţionat să măsor dacă există aceste percepţii şi cât de cunoscute sau internalizate sunt aceste imagini despre comunism de către tinerii născuţi în jurul anului 2000. De data aceasta, cercetarea a luat forma unui chestionar aplicat studenţilor de la Facultatea de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării din anul I, pentru a măsura relaţia acestor tineri cu comunismul pe palierele cognitiv, afectiv şi atitudinal, pe modelul oferit de Almond şi Verba[12]. Am urmărit să colectez informaţiile, opiniile, atitudinile studenţilor anului I despre democraţie, comunism, Ceauşescu, decembrie 1989 – revoluţie sau lovitură de stat? – şi să măsor influenţa educaţională pe care o (mai) au bunicii şi părinţii lor asupra formării opiniei tinerilor despre regimul Ceauşescu şi despre ideologia comunistă, în contextul revoluţiei *new media* şi al reţelelor sociale.

10. *Ibidem*, p. 8.
11. Antonio Momoc, „Oamenii nu aveau niciun stres", *Dilema Veche*, anul X, nr. 482, 9-15 mai 2013, numărul cu tema „Comunismul pe înţelesul celor tineri".
12. Gabriel A. Almond şi Sidney Verba, *Cultura civică. Atitudini politice şi democraţie în cinci naţiuni*, Editura Du Style, Bucureşti, 1996.

Metoda, eşantionul şi perioada cercetării

La începutul semestrului al II-lea al anului universitar 2018-2019, respectiv în perioada 12-19 martie 2019, am aplicat chestionarul de mai jos la cursul şi seminarul de fundamente ale ştiinţelor sociale. Studenţii anului I din cadrul celor trei specializări – Jurnalism, Comunicare şi Relaţii Publice, Publicitate – au fost anunţaţi la prima întâlnire de curs că urmează să li se aplice un chestionar cu privire la opinia lor despre evenimente din istoria recentă. Până la data aplicării chestionarului, studenţii nu parcurseseră niciun curs de ştiinţe sociale, de istorie socială, de sociologie, cultură civică sau politologie. Potrivit planurilor de învăţământ, primul semestru al anului I este alcătuit exclusiv din cursuri introductive în cele trei specializări profesionale. Studenţii chestionaţi nu au avut alte surse de documentare decât informaţiile pe care le deţineau anterior din liceu, din grupul de vârstă, din familie sau din mass-media şi nu au participat la cursuri de specialitate, la discuţii formale sau informale în facultate pe tema investigată, deci nu au fost supuşi unor forme structurate sau sistematizate de livrare de informaţie academică pe domeniile cercetate.

CHESTIONAR

Data completării: .....
Facultatea de Jurnalism si Ştiinţele Comunicării, Universitatea din Bucureşti
Specializarea:
1. Jurnalism 2. Relaţii Publice 3. Publicitate

Vârstă: .....
Sex: .....
Născut în: 1. Comună ..... 2. Oraş: .....
Judeţ: .....
Lucraţi în paralel cu studiile?
1. Da, loc de muncă permanent;
2. Da, part-time sau ocazional;
3. Nu.

Q1. *În general, consideraţi că România în acest moment se îndreaptă într-o direcţie bună sau într-o direcţie greşită ?*
1. Într-o direcţie bună;
2. Într-o direcţie greşită;
99. Nu ştiu.

Q2. *Democraţia înseamnă... ?*
1. Fiecare e liber să facă ce vrea;
2. Respectarea drepturilor minorităţilor;
3. Cei mai mulţi să decidă pentru cei mai puţini;
4. Stat de drept;
99. Nu ştiu.

Q3. *Numiţi un lucru pozitiv şi un lucru negativ pe care îl ştiţi despre perioada regimului comunist din România (dinainte de 1989) :*
Q3_1. Lucru pozitiv : .....
.....
99. Nu ştiu.
Q3_2. Lucru negativ : .....
.....
99. Nu ştiu.

Q4. *Credeţi că înainte de 1989 era mai bine sau mai rău pentru români decât în prezent ?*
1. Mai bine ;
2. Mai rău ;
99. Nu ştiu.

Q5. *Credeţi că Nicolae Ceauşescu a făcut pentru România... ?*
1. Mai mult bine ;
2. Mai mult rău ;
99. Nu ştiu.

Q6. *Aţi auzit afirmaţia „Pe vremea lui Ceauşescu toţi oamenii aveau serviciu şi locuinţă de la stat" ? De la cine ?*
1. Bunici sau persoane în vârstă ;
2. Părinţi ;
3. Profesori ;
4. Colegi de şcoală ;
5. Din presă sau alte mass-media ;
6. Din alte surse ;
90. Nu am auzit afirmaţia ;
99. Nu ştiu.

Q7. *Sunteţi de acord cu afirmaţia „Ceauşescu era un om bun şi a fost omorât de Crăciun fără un proces corect" ?*
1. Sunt de acord ;
2. Nu sunt de acord ;
99. Nu ştiu, nu pot aprecia.

Q8. *Sunteţi de acord cu afirmaţia „Ceauşescu a fost bun pentru că a plătit datoriile şi a construit metroul" ?*
1. Sunt de acord ;
2. Nu sunt de acord ;
99. Nu ştiu, nu pot aprecia.

Q9. *Sunteţi de acord cu afirmaţia „Deşi a fost o idee bună, comunismul a fost totuşi prost pus în practică" ?*
1. Sunt de acord ;
2. Nu sunt de acord ;
99. Nu ştiu, nu pot aprecia.

Q10. *Ce s-a întâmplat în decembrie 1989 în România ?*
1. O revoluţie ;
2. O lovitură de stat ;
90. Altceva. Q11z. *Cum aţi numi evenimentele ?*
.....
99. Nu ştiu.

Eşantionarea a fost una aleatorie, populaţia respondentă este una compactă, la chestionar au răspuns 164 de studenţi din anul I ai Facultăţii de Jurnalism. Respondenţii aveau la data aplicării chestionarului vârsta între 18 şi 23 de ani (122 dintre ei aveau 19 ani), 36 sunt de sex masculin şi 128 de sex feminin, 147 provin din urban, iar 17 din mediul rural (comună şi/sau sat). 59 din totalul respondenţilor sunt originari din Bucureşti, doar opt studenţi sunt din judeţe din Transilvania, restul provenind din judeţe din Moldova şi Muntenia. Pornind de la rezultatele prezentului studiu pilot, o cercetare ulterioară va fi realizată cu o eşantionare reprezentativă pentru toată populaţia la nivel naţional cu vârsta adolescenţei medii şi târzii (18-20-23 de ani).

Deşi aplicată sub formă de chestionar, cercetarea este mai degrabă una calitativă, iar răspunsurile la întrebările deschise au fost căutate pentru a verifica în ce măsură şi cu ce frecvenţă se repetă discursul şi reprezentările despre Ceauşescu şi despre comunism identificate anterior prin focus-grupuri. Astfel s-a construit chestionarul şi s-au formulat itemi (vezi Q3. *Numiţi un lucru pozitiv şi un lucru negativ pe care îl ştiţi despre perioada regimului comunist din România [dinainte de 1989]*) şi am urmărit colectarea unei serii semnificative de introspecţii şi stereotipuri ale studenţilor cu privire la evenimentele din 1989 şi la reprezentarea lor despre natura regimului de dinainte de 1989.

În designul chestionarului am introdus itemii despre Ceauşescu, comunism şi regimul de dinainte de 1989 care au reieşit din focus-grupuri realizate anterior (precum cel din 2013), pentru a măsura cum se raportează studenţii la ele şi care a fost sursa lor de informare atunci când au ajuns la respectivele reprezentări : „Q6. Aţi auzit afirmaţia «Pe vremea lui Ceauşescu toţi oamenii aveau serviciu şi locuinţă de la stat» ? De la cine ? ", „Q7. Sunteţi de acord cu afirmaţia «Ceauşescu era un om bun şi a fost omorât de Crăciun fără un proces corect» ? ", „Q8. Sunteţi de acord cu afirmaţia «Ceauşescu a fost bun pentru că a plătit datoriile şi a construit metroul» ? ", „Q9. Sunteţi de acord cu afirmaţia «Deşi a fost o idee bună, comunismul a fost totuşi prost pus în practică» ? ".

Rezultatele cercetării şi interpretarea datelor

128 dintre studenţii anului I ai Facultăţii de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării declară că nu lucrează în paralel cu studiile, 27 lucrează part-time sau ocazional şi doar nouă au un loc de muncă permanent. Acest statut ocupaţional le oferă posibilitatea unei participări cu frecvenţă ridicată la curs.

La întrebarea 1, referitoare la direcţia în care se îndreaptă ţara, 118 răspund că direcţia este una greşită. Contextul lunii martie 2019 era unul în care guvernul României era condus de coaliţia PSD-ALDE (Partidul Social Democrat – Partidul Alianţa Liberalilor şi Democraţilor).

Q1. *În general, consideraţi că România în acest moment se îndreaptă într-o direcţie bună sau într-o direcţie greşită ?*
1. Într-o direcţie bună – 21 ;
2. Într-o direcţie greşită – 118 ;
99. Nu ştiu – 25.

A doua întrebare, referitoare la modul cum este înţeleasă şi definită democraţia de tinerii studenţi, confirmă parţial studii anterioare[13], potrivit cărora regimul democratic este definit ca anarhie, adică un sistem politic în care fiecare e liber să facă ce vrea.

Q2. *Democraţia înseamnă... ?*
1. Fiecare e liber să facă ce vrea – 28 ;
2. Respectarea drepturilor minorităţilor – 20 ;
3. Cei mai mulţi să decidă pentru cei mai puţini – 34 ;
4. Stat de drept – 70 ;
99. Nu ştiu – 12.

Majoritatea, adică 70 din 164, răspund că democraţia înseamnă stat de drept, în vreme ce doar 20 dintre ei definesc democraţia ca *respectarea drepturilor minorităţilor*. Statul de drept, în sensul cel mai probabil al lui Hans Kelsen şi mai puţin al lui Norberto Bobbio[14], existenţa unei Constituţii şi respectul faţă de lege, echilibrul şi separaţia puterilor în stat echivalează cu democraţia pentru cei mai mulţi. Împreună, aceste două răspunsuri sunt dominante (90), dar, dacă sunt luate separat, observăm o dificultate în a înţelege democraţia ca regim inclusiv, consociativ[15], în sensul dat de Arend Lijphart, ca guvernare în interesul tuturor, adică un regim care asigură respectul şi toleranţa faţă de minorităţi (indiferent despre ce minoritari discutăm). 34 dintre studenţi răspund că democraţia echivalează cu *cei mai mulţi să decidă pentru cei mai puţini*, definiţia acceptată a democraţiei în acest caz fiind cea majoritaristă. În vreme ce respectarea drepturilor minorităţilor indică o preocupare pentru drepturile şi libertăţile tuturor, fie ei şi minoritari, adică un tratament egal în faţa legii şi a autorităţii publice, guvernarea sau decizia luată de cei mai mulţi fără consultarea celor mai puţini trimite la pericolele la adresa democraţiei identificate de liberalii clasici, John Stuart Mill sau Alexis de Tocqueville[16], ca dictatură sau tiranie a majorităţii.

Itemul cu numărul 3 a dat posibilitatea respondenţilor să aducă în discuţie informaţiile, percepţiile, convingerile şi atitudinile lor despre regimul de dinainte de 1989. Întrebarea a fost una deschisă şi a sondat imaginarul şi reprezentările studenţilor pentru identificarea percepţiilor pozitive sau negative despre perioada comunistă.

Q3. *Numiţi un lucru pozitiv şi un lucru negativ pe care îl ştiţi despre perioada regimului comunist din România (dinainte de 1989) :*
Q3_1. Lucru pozitiv :
Fiecare om avea loc de muncă – 70 ;

13. Elena Nedelcu, *Democraţia şi cultura civică*, Editura Paideia, Bucureşti, 2000, p. 82.
14. Norberto Bobbio, *Liberalism şi democraţie*, Editura Nemira, Bucureşti, 1998.
15. Arend Lijphart, *Modele ale democraţiei. Forme de guvernare şi funcţionare în treizeci şi şase de ţări*, Editura Polirom, Iaşi, 2000.
16. Alexis de Tocqueville, *Despre democraţie în America*, Editura Humanitas, Bucureşti, 2017.

Toată lumea avea locuinţă - 16;
Au fost plătite datoriile - 13;
Construcţia metroului, a blocurilor, a combinatelor, a uzinelor - 12;
Construcţia rapidă a infrastructurii, a oraşelor, industria - 11;
Nu existau oameni bogaţi, veniturile erau egale, majoritatea aveau acelaşi nivel de trai - 8;
Mai puţină poluare - 2;
Natalitatea ridicată - 2;
Educaţia, disciplina - 2;
Alfabetizarea - 2;
Siguranţa - 2;
Decenţa în comportamentul oamenilor - 2;
Puterea era respectată de oamenii care se supuneau Conducătorului - 1;
Înţelegerile lui Ceauşescu cu Rusia - 1;
Autoritatea şi Miliţia - 1;
Se respectau drepturile cetăţeneşti - 1;
Primăvara de la Praga şi refuzul de a interveni cu trupe în Cehoslovacia - 1;
Aveai bani - 1;
Şcolile profesionale - 1;
99. Nu ştiu - 24.

Răspunsurile dominante la întrebările deschise sunt cele care apar cu frecvenţă mare în cercetările anterioare de tip focus-grup, dar şi în discursul micilor activişti PCR din volumul de istorie orală *Activiştii mărunţi. Istorii de viaţă*: „Fiecare om avea loc de muncă" răspund 70 dintre studenţi, „Toată lumea avea locuinţă" - 16, „Au fost plătite datoriile" - 13. Un student nuanţează observaţia valorizată pozitiv conform căreia „toţi aveau loc de muncă" adăugând că „toţi oamenii erau obligaţi să muncească". Observăm că printre lucrurile pozitive sunt enunţate: „înţelegerile lui Ceauşescu cu Rusia" - 1, „autoritatea şi Miliţia" - 1, „respectarea drepturilor cetăţeneşti [*sic!*]" - 1.

Q3_2. Lucru negativ:
Opiniile nu puteau fi exprimate liber, nu exista libertate de exprimare, cenzura, nerespectarea drepturilor omului - 79;
Raţionalizarea alimentelor, cartela - 38;
Lipsa de alimente, cozile - 15;
Regim opresiv, restrictiv - 10;
Cultul personalităţii - 5;
Programele puţine la TV şi doar despre Ceauşescu şi PCR - 5;
Poliţia politică, Securitatea - 4;
Autoritarismul, dictatura - 3;
Lagărele pe criterii politice - 3;
Graniţele închise - 3;
Manipularea - 3;
Economia centralizată - 2;
Discrepanţa dintre sexe - 2;
Comunismul - 2;
Interzicerea avortului - 2;
Nu exista proprietate privată - 2;

Falsificarea istoriei - 1 ;
Nu aveai ce cumpăra - 1 ;
Întreruperea curentului, a electricităţii - 1 ;
99. Nu ştiu - 15.

Cel mai mare neajuns al regimului comunist este lipsa de libertate (de exprimare), urmat de încălcarea drepturilor (fundamentale ale omului) : pentru 79 de studenţi din 164 este resimţit ca o deficienţă a regimului comunist faptul că înainte de 1989 *opiniile nu puteau fi exprimate liber, nu exista libertate de exprimare*, că exista *cenzura* şi că *nu erau respectate drepturilor omului. Raţionalizarea alimentelor, cartela* pentru 38 dintre ei şi *lipsa de alimente, cozile* pentru 15 sunt imaginile cele mai reprezentative ale regimului ceauşist. Nimeni nu a menţionat „experimentul Piteşti", nu au fost evocate lagărele de muncă precum Canalul Dunăre - Marea Neagră, nimeni nu a vorbit despre violenţă, teroare sau frică, prea puţini au menţionat privaţiunile materiale ale anilor 1980, altele decât cele alimentare, amestecul partidului în viaţa privată, controlul absolut prin Securitate, lagărele şi închisorile politice.

Următorul item exprimă convingerea generală că, deşi direcţia în care se îndreaptă România este una greşită, înainte de 1989 era mai rău. Totuşi, 28 dintre cei 164 de studenţi răspund că era mai bine. Iar 26 spun că nu ştiu dacă era mai rău sau mai bine. Sub aspect cognitiv, o treime dintre tinerii respondenţi nu ştiu dacă era mai rău, ba chiar cred că era mai bine, răspuns ce reprezintă un indicator al bagajului informaţional pe care îl deţin din liceu, din grupul de vârstă sau din familie cu privire la regimul comunist.

Q4. *Credeţi că înainte de 1989 era mai bine sau mai rău pentru români decât în prezent ?*
1. Mai bine - 28 ;
2. Mai rău - 110 ;
99. Nu ştiu - 26.

Că Nicolae Ceauşescu se bucură încă de largă apreciere politică o arată sondajele de opinie invocate la începutul acestui capitol. Peste 40% dintre români l-ar alege pe fostul dictator, dacă ar candida la funcţia de preşedinte. Cercetarea asupra studenţilor din anul I confirmă această atitudine destul de favorabilă, chiar dacă nu majoritară.

Q5. *Credeţi că Nicolae Ceauşescu a făcut pentru România... ?*
1. Mai mult bine - 56 ;
2. Mai mult rău - 66 ;
99. Nu ştiu - 42.

Părerile despre cât bine sau cât rău a făcut Ceauşescu sunt aproximativ egale în rândul studenţilor la jurnalism. 56 dintre ei cred că fostul lider comunist a făcut pentru România *mai mult bine*, în vreme ce 42 nu sunt convinşi de nici una din primele două variante. Unul dintre studenţi a notat în dreptul acestei întrebări că „personajele istorice precum Ceauşescu se evaluează pe o scală mai complexă decât bine-rău [*sic !*]".

Una dintre preocupările constante ale investigaţiei noastre a constat în identificarea surselor de informare şi de influenţă, adică a factorilor de socializare politică. Întrebarea 6 a confirmat ipoteza enunţată mai sus. Studenţii au fost instruiţi ca la această întrebare să ofere răspuns multiplu, dacă apreciau că era necesar.

Q6. *Aţi auzit afirmaţia „Pe vremea lui Ceauşescu toţi oamenii aveau serviciu şi locuinţă de la stat" ? De la cine ?*
1. Bunici sau persoane în vârstă – 130 ;
2. Părinţi – 41 ;
3. Profesori – 22 ;
4. Colegi de şcoală – 4 ;
5. Din presă sau alte mass-media – 5 ;
6. Din alte surse – 11 ;
90. Nu am auzit afirmaţia – 0 ;
99. Nu ştiu – 4.

130 de studenţi din 164 au răspuns că sursa care le-a relatat că „pe vremea lui Ceauşescu toţi oamenii aveau serviciu şi locuinţă de la stat" au fost bunicii lor. Apoi, aşa cum arăta şi documentarul lui Cornel Mihalache în 2005, părinţii (41) şi profesorii (22) sunt cei care cultivă anumite valori despre regimul anterior şi care reîntăresc transgeneraţional percepţia despre o anumită imagine a regimului comunist. Iar aceste stereotipuri despre *serviciu* şi *locuinţă pentru fiecare* sunt dominante şi pozitive în imaginarul colectiv, potrivit întrebării deschise din chestionar, itemul 3.

Q7. *Sunteţi de acord cu afirmaţia „Ceauşescu era un om bun şi a fost omorât de Crăciun fără un proces corect" ?*
1. Sunt de acord – 20 ;
2. Nu sunt de acord – 81 ;
99. Nu ştiu, nu pot aprecia – 63.

Inspirat din opinia exprimată de un copil în documentarul *1989. Sânge şi catifea*, itemul 7 a creat câteva dificultăţi de interpretare, dar şi probleme metodologice. Doi dintre respondenţi au notat pe chestionar în dreptul întrebării că *nu îl consideră pe Ceauşescu un om bun, dar nici procesul nu a fost corect*. Formularea contradictorie sau oximoronul referenţial explică numărul mare de studenţi care nu au putut aprecia – 63.

Q8. *Sunteţi de acord cu afirmaţia „Ceauşescu a fost bun pentru că a plătit datoriile şi a construit metroul" ?*
1. Sunt de acord – 101 ;
2. Nu sunt de acord – 36 ;
99. Nu ştiu, nu pot aprecia – 27.

Întrebarea 8 validează răspunsurile date la itemul deschis 3, ţinând cont că unele dintre lucrurile cele mai valorizate pozitiv au fost plata datoriilor (13) şi construcţia metroului (12). 101 dintre cei 164 de studenţi au reconfirmat acest stereotip despre calităţile lui Ceauşescu.

Q9. *Sunteţi de acord cu afirmaţia „Deşi a fost o idee bună, comunismul a fost totuşi prost pus în practică" ?*
1. Sunt de acord – 81 ;
2. Nu sunt de acord – 47 ;
99. Nu ştiu, nu pot aprecia – 36.

Cele 81 de răspunsuri de acord cu afirmaţia „Deşi a fost o idee bună, comunismul a fost totuşi prost pus în practică" nu au constituit o surpriză. Cele mai multe interviuri de istorie orală cu bătrânii activişti comunişti reluau această convingere larg răspândită: vinovaţi de eşecul în practică al comunismului sunt cei care au aplicat o idee marxistă în sine corectă şi generoasă.

Ultimul item a chestionat respondenţii în legătură cu evenimentele care au avut loc în decembrie 1989. Tinerii de 18-23 de ani, cei mai mulţi dintre ei născuţi în 2000 sau după, apreciază că în 16-22 decembrie 1989 a avut loc o revoluţie.

Q10. *Ce s-a întâmplat în decembrie 1989 în România ?*
1. O revoluţie - 133;
2. O lovitură de stat - 20;
90. Altceva. Q11z. *Cum aţi numi evenimentele ?*
O revoluţie furată de hoţi - 2;
O stârnire a oamenilor - 1;
Prăbuşirea comunismului - 1;
O execuţie a unui tiran - 1;
O trecere violentă de la comunism la democraţie - 1;
O revoltă cu influenţă din afara ţării - 1;
99. Nu ştiu - 4.

Concluzii

În decembrie 1989 a avut loc o revoluţie, în opinia celor mai mulţi dintre studenţii anului I al Facultăţii de Jurnalism şi Ştiinţele Comunicării, Universitatea din Bucureşti. Căderea regimului comunist a însemnat pentru ei sfârşitul unui sistem politic în care libertatea şi drepturile omului erau încălcate. Deşi au identificat anumite privaţiuni economice, politice şi civile, unii dintre ei au apreciat că în comunism exista o anumită *ordine*, *decenţă*, *stabilitate* şi *siguranţă*.

Pentru studenţii intervievaţi a fost o revoluţie deoarece majoritatea respondenţilor asociază evenimentele cu începutul unei perioade democratice în care s-au instalat libertatea de exprimare, respectarea drepturilor fundamentale, statul de drept şi un alt tip de sistem economic. Direcţia în care merge România după 30 de ani de la căderea comunismului nu este însă una bună, din punctul lor de vedere. Şi, chiar dacă înainte de 1989 era mai rău, aproape jumătate dintre ei consideră că Nicolae Ceauşescu a făcut României mai mult bine decât mai mult rău.

Democraţia contemporană echivalează pentru cei mai mulţi studenţi respondenţi cu respectarea legilor şi cu statul de drept. O bună parte definesc democraţia ca guvernarea unei majorităţi politice contextuale împotriva celor care, matematic sau ideologic, sunt mai puţini. Cei mai puţini dintre ei o decodifică prin respectul faţă de drepturile şi libertăţile minorităţilor, adică prin egalitatea în drepturi a tuturor cetăţenilor. Democraţia este mai puţin înţeleasă ca un regim al tuturor şi mai curând ca o guvernare a celor mai mulţi asupra celor mai puţini.

Democraţia românească va fi în pericol atâta vreme cât nostalgia pentru comunism, adică pentru un regim totalitar, continuă să-i contamineze pe tineri. Suma de clişee despre Ceauşescu şi despre comunism este alcătuită din reprezentări mai curând favorabile

fostului regim şi liderului comunist: impresia este că, din punct de vedere politic, nu era atât de rău înainte de 1989, iar economic, deşi existau câteva probleme, în România lui Ceauşescu se construiau locuinţe, se creau locuri de muncă, iar economia se moderniza şi societatea prospera. Raţionalizarea alimentelor se justifică moral prin plata datoriilor externe, apreciată ca o reuşită a regimului Ceauşescu. Studenţii preiau în mod covârşitor din limbajul şi narativul bunicilor lor şi se întâlnesc astfel cu reprezentările activiştilor PCR: „lucrurile pozitive" despre comunism şi percepţia destul de favorabilă dictatorului Nicolae Ceauşescu accidentează construcţia unei societăţi plurale, tolerante şi deschise. Cea afectată este democraţia românească. Şi dacă pierde democraţia, atunci pierdem toţi.

Ceauşescu and the Communist Regime in the Imaginary of Young People. Small-Scale Study on the Representations of the Students at the Faculty of Journalism Regarding the 1989 Events

30 years after the Revolution, Nicolae Ceauşescu would make it into the second ballot of the presidential elections, should he run for Romania's presidency. The polls revealed that over 40% of the Romanians consider he was a good ruler. Through the previous oral history studies that I conducted together with Zoltán Rostás, we discovered that the opinions favorable to the communist regime and Ceauşescu were cultivated within the family by grandparents and, to a smaller extent, by parents. The influence of mass-media and history manuals is almost insignificant.

The primary political socialization of the young people born after the Revolution takes place in an environment that rather favors the former regime. This qualitative study researches the perception of the students attending their first year at the Faculty of Journalism on the 1989 events, on Ceauşescu's regime and the Romanian democracy, as well as the manner in which their representations on communism were shaped.

Ioan STANOMIR

2019/1989 – o fotografie după treizeci de ani

Introducere

Cum putem situa anul 1989 în contextul secolului XX şi care este imaginea României, din punct de vedere instituţional, la treizeci de ani de la înlăturarea regimului comunist? Iată ceea ce îşi propune, modest, să realizeze capitolul de faţă, anume să ofere o fotografie în care să regăsim nu numai urmele trecutului de care ne este imposibil să ne despărţim, ci şi cheile posibile pentru înţelegerea unui viitor de care ne apropiem. Optimismului naiv care întrevedea sfârşitul istoriei, prin triumful global al libertăţii, i-a urmat regăsirea lucidităţii.

Democraţia liberală se confruntă, în acest moment istoric, cu asaltul noilor autocraţii care se manifestă în spaţiul eurasiatic. De aici, tentaţia elaborării unui model din care să dispară pluralismul şi în care autoritatea statului să se confunde cu autoritatea partidului-hegemon. România, la treizeci de ani de la 1989, este prinsă între plăcile tectonice în mişcare: involuţia democratică este pe cale să elimine tot ceea ce părea a fi consolidare în domeniul statului de drept şi al libertăţilor. Evocarea anului 1989 nu se mai poate face sub semnul entuziasmului fals, ci sub cel al lucidităţii patriotice şi al angajării democratice.

Secolul XX şi 1989

După marcarea Centenarului României Mari, comemorarea a trei decenii de la 1989 – aceasta este o succesiune de date care ne invită la reflecţie în marginea istoriei şi moştenirii ei. O observaţie elementară se impune, spre a ne încadra experienţele. Deja, intervalul postcomunist este mai întins ca durată decât perioada de viaţă a României Mari şi se apropie, încet, de dimensiunea celui comunist. Cei treizeci de ani de după 1989 acoperă distanţa de timp dintre 1918 şi 1948, dintre speranţa reînnoirii şi impunerea Republicii Populare. Toate aceste echivalări şi comparaţii ne pot da o imagine asupra accelerării unei istorii din care facem, la rândul nostru, parte. Ele ne obligă, în egală măsură, la distanţarea critică fără de care lectura politică şi istorică alunecă în beţie de cuvinte.

1989 este un capăt de drum al secolului XX românesc din mai multe perspective. În primul rând, el încheie formal o eră a autocraţiilor, eră care debutează prin lovitura de

stat carlistă de la 1938. În al doilea rând, el încheie un ev al utopiilor criminale şi liberticide, ev care se întemeiază pe credinţa în capacitatea totalitarismului de a fi temelia societăţii perfecte. În al treilea rând, el inaugurează resincronizarea democratică a României care culminează, simbolic, cu atingerea apartenenţei la familia euroatlantică.

1989 este, din acest unghi de abordare, un an al rupturii, o ruptură de un tipar totalitar de organizare a statului, precum şi de preeminenţa ideologiilor utopice. 1989 instituie o linie de demarcaţie între experienţele autocratice şi ideocratice, pe de o parte, şi experienţa de refondare democratică, pe de altă parte.

Dar a privi anul 1989 doar prin grila de lectură a schimbării ar fi o eroare fatală: 1989 este marcat de un sens al continuităţii la nivelul duratei secolului din care face parte. Întreaga traiectorie a României de după căderea regimului Ceauşescu este dependentă de profilul mentalitar şi instituţional care se modelează în deceniile de dinainte. Continuitatea evocată face ca 1989 să se înscrie organic în rama trecutului din care provine.

Acest trecut din care vine anul 1989 este nu numai accidentat, ci şi multistratificat. El acoperă o perioadă eterogenă şi tragică. Se regăseşte în el nu numai timpul României Mari, ci şi cel din vremea celui de-al Doilea Război Mondial şi a Holocaustului. În acest trecut se află gravată memoria comunismului şi a vârstelor sale, pornind de la trauma terorii staliniste până la contractul pe care îl încheie ceauşismul cu societatea dominată şi modelată de el. Toate aceste momente şi etape înseamnă imaginea unui secol care determină dramatic profilul anului 1989 în România.

Examinând acest trecut, putem descoperi un prim strat, cel al intervalului care precede lovitura de stat din 1938. Este acel trecut pe care memoria colectivă îl asociază cu aura României Mari. Evocat şi mitificat, el este elogiat ca un timp al împlinirii culturale şi al energiei creatoare. Recitiţi cu privirea lucidă, eliberată de tentaţia elogiului necritic, cei douăzeci de ani de până la 1938 devin cu mult mai contradictorii şi mai dramatici decât am fi tentaţi să admitem. Excelenţa culturală şi dinamismul economic coexistă cu centralizarea etnocratică şi cu deficitul de transparenţă în materie de guvernare. Profilul României Mari este acela al unei democraţii imperfecte, situate, după cum remarca Karl Loewenstein, în spaţiul-purgatoriu al autocraţiei mascate inabil de practicile constituţionale parlamentare[1].

Fie că este vorba de hegemonia brătienistă, fie de ordinea de după restauraţia lui Carol al II-lea, guvernarea României Mari implică ingerinţa administrativă în alegeri şi instituirea unui mecanism care acordă puterii executive capacitatea de a determina compoziţia parlamentelor succesive. Democraţia interbelică este imperfectă şi marcată de spectrul despotismului. Lovitura carlistă de la 1938 este anunţată de guvernarea tătărescianâ, care face apel în mod constant la decretele-lege şi la starea de asediu. Constituţionalismul românesc este subminat în mod programatic înainte de fatidicul an 1938.

După stratul democraţiei imperfecte – stratul autocraţiilor şi al Holocaustului. Anii dintre 1938 şi 1944 sunt cei în care se realizează fatidica familiarizare a românilor cu brutalitatea criminală şi cu instinctul genocidar al Statului. Statul român, cel care dominase autoritar o societate în care reflexele civice erau descurajate, devine, odată cu mutaţiile de acum, un Stat care se angajează în operaţiunea de epurare etnică şi de reprimare politică. De la carlism la antonescianism, trecând prin legionarism, se poate observa un fir roşu al intensificării violenţei şi al escaladării barbariei. În acest nivel al trecutului nostru, totalitarismul devine un cuvânt care implică regenerare şi reînnoire.

1. Analiza lui Karl Loewenstein, în „Autocracy versus democracy in contemporary Europe", *American Political Science Review*, I-II, nr. 4-5, 1935.

Definirea naţiunii prin excludere etnică anunţă genocidul european la care statul român alege să participe. Antisemitismul se întâlneşte cu tentaţia apărării purităţii neamului. Trecerea de la retorică la crimă este cât se poate de naturală[2].

Odată cu anul 1938, România intră într-o vârstă a crimei de stat şi a barbariei care va dura până în decembrie 1989. Libertăţile sunt suspendate, iar arbitrarul de stat corupe moral societatea însăşi. Eliminarea inamicului definit în termeni rasiali implică exterminarea, umilirea, deposedarea de avere. Critica democratică, ilustrată de Iuliu Maniu sau de Dinu Brătianu, salvează onoarea unei naţiuni, afirmând primatul demnităţii umane în faţa terorii şi dictaturilor.

Familiarizării cu violenţa şi Holocaustului le urmează, în acest itinerar al explorării straturilor, extinderea barbariei şi a represiunii, în cadrele ideocraţiei comuniste. Avansul sovietic aduce cu sine avansul stalinismului: România amputată teritorial de după 1940 este integrată în domeniul colonial sovietic. Ambiţia prometeică de remodelare animă comunismul românesc, în toate vârstele sale[3].

Se poate afirma că, dintre toate straturile de trecut, cel comunist determină decisiv profilul României care intră în anul 1989. Nicio altă perioadă din modernitatea noastră nu egalează comunismul la nivelul intensităţii şi al potenţialului demiurgic. Comunismul românesc propune, spre a relua formula memorabilă a lui Martin Malia, scenariul modernităţii deviante[4]. Prin teroare, în prima sa etapă istorică, sau prin cooptare, în era stalinismului naţional, el reuşeşte să modifice, definitiv şi ireversibil, profilul social şi antropologic, inventând, prin planificare, nu numai o nouă societate, ci şi o altă umanitate.

Apelul la stratul comunist al secolului XX este obligatoriu în tentativa de a explora deceniile care se scurg după 1989. Comunismul românesc atinge, mai cu seamă în ceauşism, aproape toate segmentele societăţii. De la castrarea tradiţiei până la tentativa de a elimina, prin demolare şi sistematizare, urmele României de dinaintea sa, comunismul este, în varianta stalinismului naţional, creatorul celei mai dramatice mutaţii şi al celei mai spectaculoase rupturi. Pariul antropologic al comunismului este unul câştigător. Omul comunist trece pragul lui 1989.

Frontul Salvării Naţionale

Pentru România, ca şi pentru întregul lagăr socialist, anul 1989 poate fi privit ca un moment refondator. Totul pare că se schimbă în aceste luni. Protectoratul sovietic este slăbit şi, odată cu slăbirea sa, speranţele care apăreau ca simple himere sunt pe cale de a se înfăptui. Puţine episoade din istoria Europei îl egalează în intensitate dramatică pe acesta. După jumătate de veac, reluarea unui curs al libertăţii era în fine posibilă. De aici, un val de optimism, încrederea în puterea democraţiei şi a domniei legii de a înainta, acoperind întregul continent.

În acest tablou glorios al finelui de an 1989, cu cortegiul său de încercări memorabile, România este o fotografie însângerată. Brutalitatea represiunii urmează în mod natural brutalităţii regimului însuşi. Ceauşismul oferă imaginea unei violenţe de stat

2. Raportul Comisiei Internaţionale pentru Studierea Holocaustului în România, prezidată de Elie Wiesel, a stabilit parametrii de interpretare a participării autohtone la Holocaust.
3. Viziunea despre comunism din acest studiu este îndatorată celei îmbrăţişate de Raportul Final al Comisiei Prezidenţiale pentru Analiza Dictaturii Comuniste.
4. Z (Martin Malia), „To the Stalin Mausoleum", *Daedalus*, vol. 119, nr. 1/1990, pp. 295-344.

evocând barbaria cu care Republica Populară Chineză a lichidat mişcarea contestatară din piaţa Tiananmen.

În egală măsură, alături de fotografia însângerată pe care o lasă moştenire decembrie 1989 se află paradoxul fondator care explică natura tranziţiei româneşti: partidul comunist dispare, formal, spre a se reinventa, asemenea unei păsări Phoenix, în ipostaza noului partid-stat, Frontul Salvării Naţionale (FSN). În această continuitate în discontinuitate se află cheia de înţelegere a modului în care se produce desprinderea de comunism, în această continuitate se concentrează ambiguitatea cazului autohton.

Aşadar, ceea ce trece pragul anului 1989, supravieţuind regimului comunist, nu este numai o întreagă umanitate modelată de verbul partinic, ci şi instrumentul prin care această umanitate accede la putere, în condiţii de postcomunism: partidul care se confundă cu statul, care deţine un acces direct la resursele simbolice şi economice, care priveşte critica şi opoziţia ca pe atacuri împotriva stabilităţii naţionale.

Continuitatea partidului-stat conferă României poziţia ei excentrică în contextul Europei Centrale. Traiectoriile divergente de acum sunt explicabile prin alegerile pe care fiecare dintre societăţile emancipate le face. Alegerea autohtonă mizează pe prezervarea elementelor de consens moştenite de la ceauşism. Fesenismul este succesorul dialectic al comunismului, un succesor bastard care îşi reneagă declarativ originile, dar în al cărui genom regăsim valorile totalitare.

Cariera lui Ion Iliescu este cel mai spectaculos dintre exemplele care ilustrează reconvertirea unei elite: dincolo de biografia sa se află o întreagă reţea care migrează dinspre ceauşism, reţea ce pătrunde capilar în întreaga comunitate. Natura hibridă a FSN, aceea de organ provizoriu al puterii de stat, dar şi de actor politic cu vocaţie hegemonică, este o moştenire a primelor luni ale anului 1990. Ascensiunea FSN determină dramatic profilul României care va veni.

O relaţie de simbioză se stabileşte între FSN, stat şi societate. În relaţia cu statul, FSN acţionează ca un succesor al partidului unic, punând în mişcare reflexele de comandă şi de acţiune birocratică. În relaţia cu societatea, FSN dă glas fricilor acesteia: ura este materia din care se alimentează substanţa ideologică a fesenismului. Ubicuitatea proteică a resentimentului este una dintre efigiile postcomunismului românesc.

Născut din Revoluţie, aşa cum nu încetează să insiste propaganda, Frontul deţine ştiinţa de a identifica nucleele în jurul cărora se poate organiza o nouă ideologie a consensului naţional. Evoluţiile politice de la finele anului 1989 şi debutul lui 1990 indică până la ce punct fesenismul reuşeşte să genereze noi solidarităţi şi să inventeze duşmanii fără de care unitatea naţiunii ar fi de neimaginat. Bornele barbariei din 1990, de la ciocnirile interetnice din Târgu Mureş (martie) la represiunea sălbatică din iunie 1990, sunt tot atâtea etape pe acest drum al construcţiei unui ceauşism fără Nicolae Ceauşescu.

Unicitatea României ţine de modul în care solidaritatea se întemeiază pe resuscitarea fricilor care bântuie umanitatea făurită sub comunism. Un inventar al temelor care domină anul 1990 cartografiază acest peisaj accidentat şi tenebros. Este vorba, în primul rând, de demonizarea pluralismului ca agent al dezordinii: de la partidele politice democratice reconstituite acum la studenţi, cei care contestă hegemonia FSN devin noii duşmani ai poporului. În acest prim an de după căderea comunismului se poate observa o recădere în comunism. Inamicii înfieraţi de FSN sunt cei pe care îi înfierau Partidul Comunist din România şi aliaţii săi cu decenii înainte. Furia cu care oamenii muncii manifestează evocă furia cu care înaintaşii lor mărşăluiau spre a cere cele mai aspre pedepse pentru trădătorii Maniu şi Mihalache. Demascările publice de acum sunt ecoul demascărilor din epoca de comunizare a României. Profilul opozantului ca trădător de

ţară se compune din ingrediente familiare: ostilitatea împotriva monarhiei şi a „moşierilor" ţine de aceeaşi ereditate comunistă.

În al doilea rând, solidaritatea fesenistă se organizează prin apelul la tribalismul autarhic al ceauşismului târziu. Între capitalul străin şi străin, legătura este evidentă în imaginarul anului 1990. Unitatea naţiunii române este socială şi etnică. Din ceauşism, fesenismul extrage, prin medierea Vetrei Româneşti, naţionalismul primordialist. Tragedia de la Târgu Mureş este laboratorul în care se cristalizează noua gnoză a fesenismului militant. Ca şi regimul Milošević, regimul Iliescu este atent la forţa de iradiere a miturilor. Manipularea tradiţiei participă la acest efort de relegitimare. Alimentat de dialectica demonizării duşmanului şi a cimentării unităţii naţiunii primejduite, fesenismul aspiră să pună temeliile unui regim competitiv-autoritar sau hibrid, ca să reluăm terminologia politicii comparate[5].

Arhitectura alternativei autocratice la democraţia liberală se conturează din primăvara anului 1990 şi se consolidează prin alegerile din 20 mai. Fuziunea dintre existenţa partidului-stat hegemonic, limitarea pluralismului şi manipularea propagandistică reprezintă fişa de identitate a guvernării feseniste. Exerciţiul electoral este menit să ofere o faţadă de respectabilitate dominaţiei rapace a unei oligarhii care moşteneşte de la nomenclatură voracitatea şi dispreţul pentru egalitatea în faţa legii.

Anii 1990-1991 sunt, în egală măsură, un moment constituţional ratat. Dintre toate ţările central-europene, România este prima care adoptă o Constituţie nouă. Încă o dată, paradoxul tranziţiei locale devine evident. Ceea ce ar fi putut fi ocazia reîntemeierii democratice devine, în condiţiile dominaţiei feseniste, modalitatea prin care regimul politic este pus în acord cu voinţa partidului-stat. Astfel, la un an de la căderea comunismului, Constituţia exercită aceeaşi funcţie ca şi sub comunism. Menirea ei nu este de a garanta libertăţile şi de a institui un echilibru al puterilor, ci de a transcrie procedurile prin care puterea de stat acţionează, în afara constrângerilor constituţionalismului. Opţiunea fesenistă în favoarea unui regim competitiv autoritar o determină şi pe cea constituţională. Conceptele importate, de la bicameralism la semiprezidenţialism, sunt plasate în corsetul unei legi fundamentale cu vocaţie ornamentală[6].

Constituţia este în România, la 1991, ca şi peste un deceniu, cu ocazia revizuirii din 2003, opera unei majorităţi care se reclamă de la acest partid-stat. Recitite astăzi, dezbaterile din prima Constituantă sunt o hârtie de turnesol. Intervenţiile oratorice scot la iveală fricile pe care se întemeiază discursul despre natura statului. Există, pe de o parte, o fobie antimonarhică, de unde şi apariţia prevederii care declară forma republicană de guvernământ ca nerevizuibilă. După cum există, pe de altă parte, în prelungirea tribalismului de extracţie ceauşistă, o preocupare pentru apărarea unităţii statului şi naţiunii: în acest context de mobilizare emoţională apar dispoziţiile care ocrotesc caracterul unitar şi naţional al statului, precum şi primatul limbii române. Fesenismul este, în termenii lui András Sajó, acea generaţie care reuşeşte să-şi impună autoritar viziunea despre viitor[7]. În centrul acestei viziuni regăsim menţiunile referitoare la stat şi la protejarea suveranităţii sale, în vreme ce referinţele la libertate şi domnia legii sunt marginale.

Fesenismul acţionează programatic spre a elimina şansele decomunizării democratice (este cazul lustraţiei evocate în Proclamaţia de la Timişoara), preferând stabilitatea care

5. Tiparul acestui regim este cel propus de Steven Levitsky şi Lucan A. Way în *Competitive Authoritarianism: Hybrid Regimes After the Cold War*, Cambridge University Press, Cambridge, 2010.
6. O analiză a regimului constituţional stabilit după 1989, în Cristian Preda şi Sorina Soare, *Regimul, partidele şi sistemul politic din România*, Editura Nemira, Bucureşti, 2008.
7. András Sajó, „Preferred generations: A paradox of restoration constitutions", *Cardozo Law Review*, vol. 14, 1992/1993, pp. 847-863.

se confundă cu stagnarea. Fesenismul este, în materie constituţională, responsabil pentru subminarea constituţionalismului, prin transformarea legii fundamentale în ornament care maschează funcţionarea unui regim ce acceptă doar un pluralism limitat. Semiprezidenţialismul din România, astfel cum se conturează el în anii de guvernare a lui Ion Iliescu, este mai aproape de un tipar exsovietic decât de un model occidental.

Retrospectiv, proiectul de viitor fesenist apare, în acest interval imediat postrevoluţionar, ca subsumat ambiţiei de control şi de hegemonie a unui partid care deţine accesul privilegiat la pârghiile puterii de stat. În absenţa mutaţiilor generate de avansul occidental şi a slăbirii Rusiei, România ar fi putut evolua pe traseul care conduce la iliberalismul de tip putinist. Alternativa democratică se conturează pe măsură ce monolitismul ordinii feseniste începe să lase loc unui pluralism timid. Alternanţa la putere din 1996 este un prim semn că o consolidare în sens occidental a României era posibilă.

Occidentalizarea românească după 1998: flux şi reflux

Occidentalizarea României poate fi citită, în deceniile de după 1989, ca un proces care evoluează asemenea fluxului şi refluxului. Avansul modernizării instituţionale este posibil în condiţiile în care mecanismele de influenţare imaginate de Occident sunt eficiente, iar autocraţiile din spaţiul eurasiatic se află în declin. În oglindă, involuţia în direcţia dedemocratizării survine pe fundalul resurecţiei Federaţiei Ruse ca actor global şi în contextul revitalizării alternativei autoritare.

Acceptând această paradigmă de lectură, devine limpede că achiziţiile consolidării instituţionale în România nu sunt niciodată sigure cu adevărat: detaşarea de modelul fesenist al pluralismului limitat nu este niciodată ireversibilă, iar crizele interne şi conjuncturile internaţionale pot submina un parcurs care părea lipsit de accidente şi previzibil. România ultimelor două decenii este prinsă între tentaţia occidentalizării şi ispita regresiunii spre autocraţie: nimic nu este stabil, nimic nu este imuabil, nimic nu este dat, o dată pentru totdeauna.

Avansul modernizării este inseparabil în cazul României de conjuncţia dintre factorii endogeni şi cei exogeni. Ceea ce se produce, în anii de dinainte şi de după aderarea la NATO şi la Uniunea Europeană, este o rară convergenţă. Elitele locale (fundamental feseniste ca ereditate şi viziune) sunt confruntate cu existenţa unui peisaj dominat de atractivitatea Vestului în curs de extindere. Dispariţia temporară a Rusiei face ca ideea contraponderii autocratice să fie lipsită de substanţă. Ralierea la valorile occidentale devine în aceste momente un proiect care trece dincolo de graniţele partinice. Aceasta este una dintre puţinele ocazii pe care România nu le ratează în existenţa ei modernă: racordarea la o familie de naţiuni întemeiată pe valorile care exclud tirania şi servitutea individuală.

Transformarea politică a României dintr-un regim competitiv autoritar într-o democraţie liberală care atinge parametrii unei relative decenţe instituţionale reprezintă un caz de manual ilustrând mecanismul de *linkage and leverage*. Perspectiva aderării impune, pentru prima dată în anii postcomunismului, regândirea parţială a arhitecturii statului. Atingerea obiectivului asumat trece prin atingerea etapelor de parcurs. Europenizarea intervine asemenea unui corectiv extern menit să elimine malformaţiile statale. Dincolo de limba de lemn, de statisticile formale, în anii care pregătesc aderarea România aplică o reţetă de schimbare accelerată.

Ceea ce se construieşte până în 2012 este o reţea de instituţii menite să confere conţinut principiului constituţional al egalităţii în faţa legii. Întâlnirea dintre parcursul

european şi voinţa internă de reformă produce unul dintre momentele în care statul român pare să fi fost capabil să se organizeze pe temeiuri diferite de cele care îl definiseră în deceniile de dinainte. Şi poate că elementul cel mai important care poate fi observat ca parte a occidentalizării şi europenizării instituţionale este emanciparea puterii judecătoreşti şi a magistraturii în ansamblul ei de sub tutela istorică a partidului-stat. Ca niciodată în timpuri recente, magistraţii acced la un grad de autonomie profesională care acordă anchetelor în marginea corupţiei un impuls remarcabil. Ca şi în cazul Italiei, regenerarea societăţii pare că este asociată cu intervenţia, decisă, a unui activism judiciar. Ceea ce lipseşte – iar efectele pe termen mediu şi lung sunt dramatice – este voinţa politică de a proteja acest nou domeniu de libertate descoperit de magistraţi.

În aparenţă aşadar, bilanţul fluxului modernizator este remarcabil şi părea să furnizeze argumente pentru un optimism relativ. Dar deja fisurile erau evidente în acest edificiu: de la volatilitatea extremă a vieţii politice în circumstanţe de coabitare până la resurecţia fesenismului care descoperea în Uniunea Social-Liberală (USL) un vehicul eficient de acţiune politică. Dacă adăugăm la aceşti factori endogeni agresivitatea Rusiei şi tentaţia iliberală din Europa Centrală şi de Est, avem imaginea unui peisaj în care democraţia constituţională şi statul de drept sunt sub asediu.

După fluxul care permite apariţia şi extinderea reţelei instituţionale evocate urmează brutalitatea dificil de anticipat a refluxului care poate fi pus sub semnul ambiţiei de restaurare autocratică. Relaţia care se stabileşte între pulsiunile despotice de la Bucureşti şi mutaţiile care se produc în Rusia, Turcia şi, pe un alt nivel de gravitate, în Ungaria este evidentă. De această dată, se poate observa că funcţionează un alt tip de presiune sincronizatoare, îndreptând statul pe un făgaş dominat de jaloane familiare, dintre care se detaşează hegemonia partidului-stat şi eliminarea garanţiilor juridice şi politice asociate constituţionalismului şi domniei legii.

Ca într-o dramatică mişcare de pendul, atât de familiară în istoria României moderne, involuţia este accelerată şi aparent ireversibilă. Cronologia dedemocratizării din România poate fi stabilită fără dificultate: inevitabil, punctul de plecare al drumului care culminează cu anii de după 2016 este puciul constituţional orchestrat în 2012. Graţie alianţei USL, Partidul Social Democrat (PSD) este în poziţia de a ataca frontal domeniul domniei legii, prin aplicarea unor proceduri marcate de o brutalitate şi o rapiditate fără precedent. Miza nu mai este înlăturarea unui preşedinte (în cazul de faţă, Traian Băsescu), ci eliminarea sistemului edificat în anii din urmă. De aici, alegerea ţintelor care sunt vizate, de la Avocatul Poporului la Curtea Constituţională. Criza din 2012 relevă în mod spectaculos limitele reformării statului în etapa de accelerare a europenizării. Iar limitele sunt localizate în domeniul organizării şi exercitării constituţionale a puterilor. Lectura pe care o avansează Comisia Europeană şi Comisia de la Veneţia pe marginea desfăşurărilor din vara anului 2012 dezvăluie absenţa mecanismelor care să stăvilească, de exemplu, abuzul de ordonanţe de urgenţă. Ordinea impusă de legislatorii fesenişti în 1991 şi în 2002 îşi relevă, peste ani, întreaga ei toxicitate juridică. Graţie instrumentelor de care dispune, cabinetul care se sprijină pe o majoritate parlamentară poate, pe de o parte, să lipsească de obiect însuşi controlul parlamentar şi să legifereze unilateral şi, pe de altă parte, să-l condamne la irelevanţă pe preşedintele republicii fie prin suspendare, fie prin deposedarea de atribuţii efective. Anul 2012 documentează legătura dintre ordinea constituţională imperfectă şi exacerbarea autoritarismului guvernamental în România. Semiprezidenţialismul autohton se transformă într-o oligarhie dominată de un executiv omnipotent.

Dedemocratizarea iniţiată în 2012 este, din motive care ţin de dinamica internă şi de presiunea europeană şi americană, una doar parţial încununată de succes, căci o parte

dintre instituţiile vizate reuşesc să treacă de acest şoc al asaltului politic. În cronologia evocată anterior există chiar şi un interval în care involuţia instituţională pare să fie oprită şi înlocuită cu o tendinţă inversă: tragedia de la „Colectiv" este una dintre ocaziile în care mobilizarea civică produce şocul moral, conducând la apariţia unei guvernări care nu mai este girată de PSD. Guvernul Cioloş este, în ordine istorică, un interval al armistiţiului. Alegerile parlamentare din 2016 marchează finalul înşelătoarei destinderi şi debutul unei ofensive care vizează redefinirea regimului politic şi consacrarea hegemoniei partidului-stat, sub semnul impunităţii penale.

Regimul care se instaurează la Bucureşti, regim dominat de Liviu Dragnea, introduce în dinamica dedemocratizării o nouă energie. Inamicul identificat ca atare de la bun început este ideea de egalitate în faţa legii. Toate elementele instituţionale care o susţin trebuie să fie eliminate direct sau indirect. Cazul lui Liviu Dragnea însuşi nu face decât să crească acest sens al urgenţei castrării statului de drept şi a legislaţiei penale. Conceptul de *privilegiu*, esenţial în imaginarul fondatorilor fesenişti ai României postcomuniste, revine spre a înlătura aparenţele de imparţialitate ale statului. Inegalitatea de statut este protejată şi codificată.

Strategia ofensivei se adaptează momentului şi este calibrată în funcţie de reacţia societăţii înseşi. În prima etapă, asociabilă adoptării Ordonanţei de Urgenţă (OUG) 13/2017, atacul este abrupt şi implică recursul la legiferarea de către cabinetul însuşi. Efectul neintenţional al OUG este reactivarea unui instinct civic care duce, pe termen scurt şi mediu, la cea mai puternică mobilizare publică din istoria postcomunistă. Dedemocratizarea iniţiată prin apelul la OUG va fi abandonată din raţiuni tactice.

Noua abordare îmbrăţişată după reculul iernii lui 2017 va fi una cu mult mai insidioasă şi mai elaborată, combinând procedura legislativă şi recursul la ordonanţele de urgenţă. Schimbarea se produce şi pe fundalul neutralizării instituţiilor care ar fi putut asigura o dimensiune a echilibrului, de la Avocatul Poporului la Curtea Constituţională. Indiferent însă de calea aleasă, elementul comun este capacitatea partidului-stat de a se impune atât în faţa opoziţiei parlamentare, cât şi a şefului de stat. Guvernarea divizată nu împiedică regimul de la Bucureşti să-şi ducă la îndeplinire agenda care vizează schimbarea naturii statului român.

Bilanţul operaţiunii girate de partidul-stat este unul impresionant şi neliniştitor. El implică, în primul rând, modificarea prin amputare a legislaţiei penale şi procesual-penale, precum şi introducerea unor pârghii prin care puterea politică îi poate intimida şi ancheta pe magistraţi. În al doilea rând, în mod complementar, regresul accelerat a avut drept consecinţe decapitarea de facto a unei instituţii precum Direcţia Naţională Anticorupţie şi domesticirea unui segment influent din Consiliul Suprem al Magistraturii. Pe această cale se realizează întâlnirea simbolică dintre mutilarea normativă şi cooptarea personalului pregătit să pună în aplicare noile directive ale regimului.

Retorica antioccidentală promovată oficial şi oficios de puterea de la Bucureşti acompaniază şi potenţează regresul democratic şi asaltul împotriva elementelor definitorii pentru identitatea euroatlantică. Suveranitatea citită, în descendenţă ceauşistă, ca neamestec în treburile interne modelează discursul regimului Dragnea: criticile europene şi americane la adresa derapajelor locale sunt denunţate ca manifestări ale unui complot vestic destinat să slăbească România.

Astfel, pe linie instituţională şi pe linie discursivă, România de după 2016 se îndepărtează programatic de cursul ei anterior. România de acum este mai aproape de autocraţiile eurasiatice decât de standardele la care subscria prin aderarea la Uniunea Europeană. Impactul la nivelul involuţiei instituţionale este atât de dramatic, încât poate fi aproape ireversibil. În anumite domenii ale statului restauraţia este completă. Refluxul

degradării şi al dedemocratizării a fost cu mult mai intens decât s-ar fi putut anticipa. Reversibilitatea democratizării ţine de domeniul evidenţei în România. După mai puţin de un deceniu, statul niciodată reformat în reflexele sale centralizatoare şi arbitrare este din nou în simbioză cu fesenismul fondator.

Concluzii

La treizeci de ani de la decembrie 1989, România se înfăţişează sub semnul unui paradox. Ea este, în ceea ce ţine de apartenenţa la spaţiul euroatlantic, în cea mai solidă şi mai promiţătoare poziţie din existenţa ei modernă. Ca niciodată până acum, aspiraţiile de occidentalizare sunt validate instituţional şi simbolic prin adeziunea la familia de naţiuni evocată. Complexele de inferioritate nu şi-ar mai avea locul acum. Locul lor este luat de raportarea senină la identitatea noastră ancorată în Occident. Din această perspectivă, promisiunile anului 1989, de emancipare şi de independenţă politică, sunt în fine împlinite.

Există însă un revers pe care nu îl putem ignora. La treizeci de ani de la 1989 şi la mai mult de un deceniu de la finalizarea aderării la Uniunea Europeană, România este, la nivel politic intern, în punctul cel mai de jos al evoluţiei sale. Cu excepţia anilor 1990-1991, atunci când barbaria minerilor inunda străzile Bucureştiului, niciun alt interval postcomunist nu egalează epoca pe care o traversăm, cu încărcătura ei dramatică de involuţie democratică şi de restauraţie autocratică.

În perioda de după alegerile parlamentare din 2016 efortul de destructurare a arhitecturii statului de drept atinge o viteză şi o gravitate neliniştitoare. Afectată nu este numai ordinea normativă, ci şi sistemul de proceduri şi de valori pe care se întemeiază democraţia liberală. Statul român, după trei decenii de la 1989, este din nou în conflict cu societatea. Mobilizarea civică la care am asistat este un simptom de maturizare colectiv, dar şi un semn al gradului de presiune la care este supusă naţiunea. Resurecţia partidului-stat are loc în contextul fascinaţiei exercitate, din nou, de formulele autoritare şi liberticide. Solidaritatea europeană este subminată tot mai mult de absenţa viziunii care să dea popoarelor curajul de a merge înainte. Rusia lui Putin şi China sunt, fiecare în felul ei, actori în tentativa de fragmentare a spaţiului occidental.

În locul sincronizării în direcţie democratică apare, tot mai apăsat, o racordare cu semn schimbat, care invită, explicit sau implicit, la abandonarea ancorei euroatlantice. Alternativa care se desenează are un profil cât se poate de clar: o economie oligarhică, inegalitatea în faţa legii, afinitate cu autocraţiile. La treizeci de ani de la 1989, România este afectată de valul seismic care porneşte din est, spre a se propaga către întregul continent.

După trei decenii, un sens al urgenţei alegerilor domină România. Libertatea se cere din nou apărată, în faţa ispitelor despotice. Istoria confruntării cu tirania şi cu complicii săi este departe de a fi ajuns la capăt.

2019/1989 – A Photo After Thirty Years

The main aim of this chapter is the resituating of 1989 against the background of the Romanian twentieth century. The change that took place three decades ago cannot be properly understood without tackling the main problems facing Romania in the past, from the flawed interwar democracy to the cataclysmic onslaught of communism. The present is also embedded in that seminal moment of 1989. Hence, the challenge of interrogating the Romanian predicament, looking for clues to make sense of the current illiberal tendencies.